AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI, EPISCOPI KISAMI, SEDIS APOSTOLICAE BIBLIOTHECARII,

ENARRATIONVM IN PSALMOS PARS PRIMA,

Qui est primus Psalmorum liber, iuxta diuisionem Hebræorum.

ADIECTAE SVNT EXPLANATIONES ALIQVOT NOBILIVM PSALMORVM, QVORVM ARGVMENTVM EST

De
Rege Meßia.
Creatione mundi.
Generis humani conditione.
Spe cœlesti.

Catalogum Psalmorum in hoc opere explanatorum, in calce operis inuenies.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

LVGDVNI APVD SEBASTIANVM GRYPHIVM,
M. D. XLVIII.

REVERENDISS. IN CHRISTO PATRI AC DOMINO, DN. IOANNI BELLAIO, SS. ROM. ECCL. CARDINALI, TT. S. ADRIANI,

SEBASTIANVS GRYPHIVS S. D.

EA EST, amplissime Domine, literatorum penè omnium in edendis suis lucubrationibus consuetudo, ut principis cuiusdam, ac primarii uiri, quæsito præsidio sibi consulant. Ac mihi quidem prudenter, & quod ex usu sit, facere uidentur. Nam cùm aduersus inuidorum, & obtrectatorum hominum maleuolentiam omnibus modis sibi prouidere debeant, sæpe ad illustres, & dignitate, potentiaq; præditas personas confugiunt: atq; hoc quidem pacto suis illi scriptis aliena tutela prudenter, ut dixi, & cautè, ac sapienter consulunt. Cæterùm cùm haudquaquam defuturos esse sentiam, qui nostrum hoc institutum arrogantiæ tribuant, quòd alienos labores ipse cuilibet arbitratu meo dicare audeam: breuiter eas causas, quæ me ut hoc facerem impulerunt, aperiam. Augustinus igitur Eugubinus olim Kizami episcopus, & propter admirabilem eius doctrinam Pontificis Romani bibliothecæ præfectus, cùm anno superiore præter egregia opera quamplurima, quæ iampridem in omnium studiosorum manibus habentur, hos pulcherrimos in Dauidem commentarios ad me perferendos curasset, mandasset etiã ut quamprimum possem eos typis meis excusos sacrarum literarum studiosis, quibus ipse omnes suos labores, omniaq; studia consecrasset, legendos exhiberem: idq; ego qua initio uoluntate me facturum recepissem, eadem certè aut maiore tandem ad exitum perduxissem: ecce tibi quorundam optimorum uirorum literas, quibus nobis de morte integerrimi, & præstantissimi uiri nuntiatum est. Quo ego nuntio ita me hercule sum commotus, reputans animo quantam hoc graui & miserabili casu Resp. literaria iacturam pateretur, nihil ut putem ea mihi re grauius unquam atq; acerbius accidere potuisse. Verùm quando ita ratio comparata est uitæ naturæq; nostræ, ut post innumeros labores, quibus in hac breui & incerta uita premimur, animum omnes Domino ac Deo nostro, qui nobis illum credidit, quasi depositum reddamus: ipsiq; Eugubino, utpote mortali conditione genito, nihil aliud acciderit, quàm quòd stato tempore munere suo defunctus est: minimè profectò faciendum esse putaui, ut hac perpetua ægritudine ac mœrore cõficerer, quin potius ad summam meam in illum uoluntatem pertinere existimaui, tanti uiri memoriam adiuuare, eamq; honore & gloria quacunq; possem afficere. Itaq; statui equidem omnem operam industriamq; meam, quam tamen perquàm

exiguam esse sentio, artem deniq;, si qua in me est, eam in præclara eius ingenii monimenta omni ornamentorum genere illustranda, perpoliendaq; cōferre. Initium autem inde facere uolui, id quod erat in manibus, Commentarios uidelicet in Dauidis Psalmos, quibus ille legendis atq; ediscendis animum pietate plenum atq; eximium aduersus mortem aduentantem cōfirmabat, typis nostris excusos promulgando, & quemadmodum ille cupiebat, sacrarum literarum studiosis communicando. Verùm illi etsi omni eruditionis genere ornatissimi instructissimiq; haberentur, neq; quicquam ad summam eorum commendationem desiderari posse putaretur, illo tamen carere subsidio uidebantur, de quo initio huius epistolæ memorauimus. Nam cùm illi etiam, quorum in uita sese tuendi & conseruandi facultas maleuolos homines ab iniuria inferenda deterrere potest, illustrium tamen hominū præsidia undiq; conquirant, quibus ipsi suis scriptis consulant: quantò æquius est egregios hos labores, carentes iis rebus omnibus quibus parentum uita solicitudoq; prospicit, alicuius tutelæ atq; præsidio committere? In eo autem homine conquirendo, quem tandem meliorem atq; ampliorē, Illustrissime Domine, inuenire possimus, quàm te ipsum? cuius tanta erga horum librorum autorem beneficia extitere, ut ipse te parentis loco semper coleret: minimeq; dubitari debeat, quin omnes suos quoscunq; labores, si nūc uiueret, amplissimo tuo nomini consecraret: eaq; beneuolentia comperta est, ut illius libris, quasi orbis liberis tutor legitimus à parente relictus esse uideare. Quos si alii cuidam quamuis opibus potentiaq; illustri principi dicarem, cuius bellicæ quidem res præclarè gestæ summis laudibus efferrētur, nulla uerò neq; sacrarum literarum, neq; linguarum cognitio existeret: fortasse maiorem huius mei consilii caluniandi occasionem maleuolis hominibus præberē. Sed cùm in te scientia omnis generis disciplinarum ea sit, ut non in Gallia tantum, quæ tamen eruditissimis hominibus abundat, sed in exteris etiam nationibus pares habeas nullos, aut certè paucissimos, eumq; dignitatis gradum pro multis tuis meritis obtineas, quem pauci admodum consequi potuere, & quò altius ascendi nunc rectè factis uix potest: neminem profectò tam agrestem futurū existimo, qui non uideat rectè me atq; iudicio fecisse, cùm hos pulcherrimos commentarios in tuo nomine apparere uolui. Eos igitur Amplissime Domine qui quasi suapte sponte in tuam tutelam confugiunt, beneuolo animo accipies. Ita enim ostendes, qua tu erga mortales humanitate atq; beneuolentia uteris, eam te aduersus ipsorum posteritatem integram inuiolatamq; conseruare. Vale.

Lugduni

X. CALEND. IVL. M. D. XLVIII.

ENARRATIONVM IN PSALMOS PARS PRIMA.

*

Qui est primus Psalmorum liber, iuxta diuisionem Hebræorum,

AVGVSTINO EVGVBINO SEDIS APOSTOLICAE BIBLIOTHECARIO AVTORE.

CVM omnium sacrarum literarum philosophia est admirabilis, & uelut lumen humano generi refulgens in terris: tum uerò Psalmis tanta rerũ magnarum, atq; altisimarũ fœcunditas inest, ut longè reliquis Veteris testamenti libris sint pręferendi. Hic purisimus uniuersæ theologiæ fons decurrit, siue quæ cœlestia contemplatur, siue quæ res humanas, quas diuina prouidentia gubernet, ad meritos fines adducens, edisserit. Vberrima quoq; de moribus, & uirtutibus, quarũ princeps Philosophis quoq; testibus est Pietas, philosophia. Ad quam Psalmi semper inuitãtes, ad omnes profectò uirtutes inuitant. Hic altisima, longeq; paucis nota futurarum rerum mysteria Sibyllino more decantantur. Est autem Psalmus, uox Græca, quam primi Septuaginta interpretes, ab Hebraico sacras literas transferentes, pro carmine sacro usurparunt: Oda, uel Hymnus aliter dicatur. Mos autem sacrorum carminum, & hęc ipsa Psalmorũ ratio longè antiquisima est, priscisq; seculis creberrima: quando, ut Plutarchus ait, uetusti Poëtæ, & Theologi, res diuinas, & naturales, Heroumq; fortia facta rythmis canebãt. Velut Empedocles, & Parmenides, Anaxagoras, & Pythagoras, quorũ carmina apud Philosophos de rebus diuinis pasim habentur. Ante hos, Linus, Orpheus, Musæus, qua de re Plutarchus, πρότερον μὲν ἐν ποιήμασιν ἐξέφερον οἱ φιλόσοφοι τὰ δόγματα καὶ τοὺς λόγους ὥσπερ ὀρφεὺς καὶ ἡσίοδος, καὶ παρμενίδης, καὶ ξενοφάνης, καὶ ἐμπεδοκλῆς, καὶ θαλῆς, ὕστερον δὲ ἐπαύσαντο. Eorumq; longè uetustiores Sibyllæ, quas cùm idem, atq; Prophetas spiritus afflaret, ederentq; miranda carmina, ea æmulati posteriores, & morem carminis, & mysteria quę cecinissent, usurparunt. Ab Hebręis igitur uatibus, qui fuerunt omnibus his uetustiores, quemadmodum pleraq; alia, ut de creatione mundi, de rebus diuinis sermo, hæc profluxerunt. Siquidem Ægyptios, qui propter loci uicinitatẽ, linguęq; affinitatem, mores Hebręorũ, & Theologiam usurpassent, Platone teste, Græci sunt æmulati. Dæmones autem Spiritũ sanctũ, qui Prophetas, Sibyllasq; inspirauerat, imitati, oracula sua toto mũdo maiore ex parte carmine fundebãt. Ab antiquisimis Hebræorũ (nam Moses omniũ uetustisimus, carmẽ Deo cecinit) peruenit hæc ad alias nationes Psalmorũ ratio. Eam Sibyllæ, Dæmones, Poëtæ, Theologiq; Græcorũ susceperunt. In Hebræis à Spiritusancto, Spiritu prophetiæ habuit exordiũ: qua gratia donata uaticinia, donata rerũ futurarũ prędictio, eadẽ ratio canendi, Psalmorumq; concentus inspira-

tus, fundente Spiritu sancto uoces suas numerosè. Carmen autem Hebraicũ non idem est, atq; Grecorũ, Latinorumq́; : ut neq; Italicũ, siue Etruscum idem, atq; Latinum. Ac potius cum Italico, quàm Latino similitudinẽ habet Hebraicum. Latinum ad imitationẽ Greci tempora syllabarũ obseruat: Hebraicũ nulla tẽpora, sed numerũ duntaxat, atq; similitudinẽ cadentium syllabarũ. Vt nõ est in Italico carmine spondeus, trocheus, dactylus, sed numeratio tantũ syllabarũ, & obseruatio, ut similiter desinant: simile quiddã sequitur Hebraicũ. Quare cùm Hieron. scribit, aut Iob, aut Psalmos dactylo, spondeoq́; decurrere: & cùm in præfatione, de Iob dicit, uersu labitur: quæq; Augustinus cum cæteris de carminibus Hebręorum testantur, noris nõ hos ipsos præcisè pedes nostrumq́; carmẽ ab eis, sed simile quiddam designari. Itaq; neq; Heroicum carmen apud Hebræos extat, neq; Iambicũ, aliaq́; genera, sed simile quiddã; & quale barbari diuersis ritibus canunt. Psalmi, Iob, libri Salomonis, & Prophetarũ rationẽ carminis præ se ferunt, sed neq; Latini, neq; Græci. Numerosum quiddã, & ab oratione soluta parumper recedẽs, sermonis genere, figurisq́; Poëticis, uerbisq́; minus usitatis obscuriores. Psalmi præterea non eodẽ autore, nec eodẽ fortasse tempore, nec eodẽ modulatu, ut nec eodẽ subiecto semper perspiciũtur. Variat autor, uariat tempus, modulatus, res quę canitur. Quod ad subiectum attinet, alij profundissimè super omni natura, theologiaq́; philosophãtur, alij de pręteritis, aut præsentibus Hebręorũ uictorijs, aut beneficijs humano generi collatis, gratias agũt. Alij precantur, orãt, uel clades auerti, uel peccatis nõ inquinari. Cæteri docent, erudiunt, pręmia sceleris, atq; uirtutis, finesq́; proclamãtes. Sunt quibus de gloria, maiestate, bonitateq́; diuina, quo reddant eam illustriorẽ, mortalibusq́; celebrẽ, omne artificiũ est, omnis sermo. Autor autẽ frequẽtius Dauid, cuius tempore pietas magna accepit incrementa, eoq́; diuinæ laudes crebriores. Nonnunquã alij, sed raro. Quò factum, ut pleriq; è Græcis, Latinisq́;, etiã uero Hebræis omnẽ librũ Dauid adiudicarint. Probabilius uidetur sepositis nõnullis, reliquos in Dauid, siue cum eius titulo, siue minus in uniuersum referẽdos. Liber Paralipomenõ abundè testatur totã hanc Psalmorũ, diuinarũq; laudũ rationẽ, à Dauid primò fuisse repertã, atq; institutã, uel ipso, uel alijs Psalmos, quos edidisset, qui sciẽtia canẽdi præcelleret, cum cantu pronuntiantibus. De quibus est in libris Paralipomenon fuisse cantores Heman, Asaph, & Ethan, in cymbalis æneis cõcrepantes. Alios qui in nablis arcana canerent, aut qui in citharis pro octaua cantarẽt Epinicion. Chonenia autem principẽ Leuitarum præfuisse prophetiæ, & ad præcinendã melodiã. Sacerdotes autẽ tuba clangẽtes. Eodẽ loco refert à Dauid fuisse cõstitutos Asaph, & fratres eius, ad cõfitendum Domino qui glorificarẽt, atq; laudarẽt Dominũ Deũ IsraEl, atq; operum eius recordarentur. Alios præfectos super organa Psalterij, & Lyras. Nouissimè dicitur, Heman, & Idithum, & reliquos electos cõstitutos ad cõfitendũ Domino, quoniã in æternum misericordia eius, quatiẽtes cymbala & omnia musicorũ organa, ad cõcinendum Domino. His igit̃ omnibus fit perspicuũ, principio, Psalmorum rationẽ à Dauid, atq; illius tempestatis doctissimis Hebræorũ, quos ille designasset, maiore ex parte fuisse repertã, imitãtibus quidẽ uetustissimos suos, antiquãue carminis rationẽ, qua fuerat Moses, alijq́; post ipsum usi. Hos autẽ ipsos, uel à se ipsis, ut quos Dauid propter doctrinã, sapientiã, spiritumq́; prophetiæ delegisset, uel à Dauid editos Psalmos cõcinuisse. In principijs Psalmorum sæpe reperies (pręter Dauid, qui frequẽtius nominatur) Asaph, Idithũ, Ethan, qui cantores, Poëtæq́; Psalmorum Vatesq́; fuisse memorantur. adhæc organa musica, quæ solent in principijs Psalmorũ nominari: necnon res quæ Psalmis canerentur, uidelicet quòd alijs Arcana,

Prop

Prophetiæq́ canebantur: alijs Carmen triumphale, quod Græcè ἐπινίκιον, alijs ad glorificandum Dominum, operaq́ eius celebranda. Hæc omnia doceberis ex dictis illis, Autores Psalmorum, Varietas musicorum instrumentorum, Subiectum carminis. Autores, Dauid, Eman, Ethan, Asaph, Idithum. Organa musica, Tympana, Nabla, Tubæ, Citharæ, Psalterium. Subiectum, Arcana, Prophetiæ, Epinicion, Collaudatio diuinorum operum, Melodia.

Præter hæc carmina, Psalmosq́ tempestate Dauid decantatos, credendum est, quemadmodum ante tempora Dauid, multa cantica (si uel ab ipso Mose, ut canticum Sisaræ, canticum Annæ matris Samuelis, sumas exordium) fuerant decantata, peruenitq́ ratio canendi adusq́ Dauid: sic post eum fuisse, qui Psalmos cecinerint, quorum carmina fuerint in librum Psalmorum relata, præcipuè qui sunt sine titulo, uelut ἀνώνυμοι. Probaturq́ mihi quod ait diuus Hilarius, Librum Psalmorum appellatum, diuersis in unum uolumen prophetijs diuersorum, & autorum, & temporum congregatis, ab ijs, qui res Regum gestas scriberent. Et quoniam pars Psalmorum, mysteria, prophetiæq́ fuisse dicuntur, par est illud in his mysterium, atq́ prophetiam maximè celebrari, quam Sibyllæ quoq́ præcipuè concelebrarunt, maximam prophetiam, supremum mysterium. De Christo, rebusq́ gerendis ab eo, omnis propè Sibyllarum prophetia contexitur. Hunc in primis spectasse Psalmos, atq́ arcanis canendis modis designasse, consentientibus Hebræis uerisimile est. Hoc item poëma multis de causis obscurum est: Principiò omnium generatim carminum maior est, quàm orationis solutæ obscuritas. Plus illic artis adhibetur: quæruntur nomina, sensusq́ à consuetudine remotiores: omnes loquendi figuræ, uarietasq́ adhibentur. Huiusmodi est apud Græcos Pindarus, Alcæus, Lycophron, quos etiã adhibitis interpretibus uix intelligas. In hoc poëmate peculiaris obscuritas, quòd ueniens à peregrina lingua, cuius loquendi ratio longè distat à nostra, nec eisdem loquendi ritibus insistit, sæpe nescias quid resonet. Et uerum est quod ait diuus Hilarius, uniuersa allegoricis, typicis contexta esse uirtutibus. Accedit, quòd subiectum dubium est, raroq́ percipitur quorsum spectent quæ dicantur. Eadem ratione Sibyllæ loquebantur, quarum carmina non prius sunt intellecta, quàm tempus absoluisset, quæ uaticinatæ fuerant. Sic quędam mysteria Philosophorum, Platonis & aliorum tunc intellecta sunt, cùm uenit ille qui plenam, perfectamq́ de se ipso, rebusq́ diuinis detulit è cœlo philosophiam.

Editio quoq́ Psalmorum, qua per totum orbem Christianum utitur, siue Græca, siue Latina Ecclesia, est Septuginta interpretum. Hanc interpretantur, explanantq́ ut quæ sit Septuaginta, Origenes, Basilius, Gregorius, Chrysostomus, Eusebius, afferentes ad eius declarationem nonnunquam Aquilæ, Theodotionis editionem, Symmachi, quintam, sextam. Hoc illud est antiquissimum Psalterium quod ex Hebræorũ fontibus, primò fluxit ad Græcos, à Græcis ad Latinos. Non est cuiusquam alterius interpretis quos nominauimus, non Luciani. Siquidem hoc illud, è quo proferunt Apostoli testimonia, & quo post Apostolos Ecclesia semper usa est. Quod, ut dixi, maximè Græcorum Theologorum explanationibus noscas, qui Psalterium edisserẽtes ad eius declarationem, proferunt nonnunquam alias interpretationes, hanc ipsorum Septuaginta esse dicentes. Hæc longè ante tempora Hieronymi in Latinam dialecton tralata, semper ob uetustatem retenta fuit. Cùm reliqui libri Veteris testamenti fuerint summoti, recepta Hieronymi ex Hebraico tralatione: cuius Psalterium ex Hebraico remansit in libris eius, publicè receptum non fuit, ipso etiam consulente, quoniam & perturbatio in Ecclesijs accidisset, ueteres psalmos dediscere, nouos inferre memoriæ coactis, &

ſummæ uenerationi erant quæ Septuaginta tranſtuliſſent, ut uix receptus in aliĳs libris fuerit Hieronymus. Qua de re ad Suniam & Fritellam ipſe his uerbis: Hoc enim quod Septuaginta interpretes tranſtulerunt, propter uetuſtatem in Eccleſĳs cantandum eſt: & illud ob eruditionem ſciendum propter notitiam. Factum igitur quod conſuluit Hieronymus, ſemper antiquum Pſalterium, quod erat Septuaginta cantatum in Eccleſĳs. Irrepſerant in ipſum quædam ex aliĳs interpretationibus, obſuerat item uetuſtas. Itaq; Hieronymus hoc beneficium pręſtitit nonnullis, ut ipſum collatis aliĳs interpretationibus, & Hebraico, repurgaret: quod ipſe in prefatione Pſalterĳ apertè teſtatur. Sed labor ille paucis profuit, & breui ad priores corruptelas redĳt Pſalterium, quod non uniuerſæ Eccleſiæ, ſed duobus, aut tribus amicis duntaxat emendaſſet. Habes alterum, ut dixi, Pſalterium eius ex Hebraico, proximè accedens ad ſenſus ueriores, ad Hebraicamq; ueritatem intelligendam uehementer utile.

Fuerunt hac tempeſtate, quemadmodum olim apud Græcos, multi qui ex Hebræorum fontibus Pſalterium tranferrent, quibus tot tamq; uariĳs interpretationibus imperiti turbantur, arbitrantes nulla ratione ſacras literas intelligi poſſe, ut quarum tot tanquam inter ſe differentes ſint interpretes. His, ut dixi, perturbatio propter imperitiam accidit. Qui transferunt, non ſunt, ut ipſi putant, inter ſe tantopere diſcordes: ſed quod cæteri turbulentius, obſcuriusq; tranſtuliſſent, cùm uideatur aliĳs melius, apertiusq; transferri potuiſſe, nouas editiones aggrediuntur, ſemperq; ad maiorem claritatem aliqua fit acceſsio. Nec uerum eſt, Hebraicam linguam, quòd tot quotidie nouis interpretationibus ſacræ literæ miſceantur, quòd aliquæ uoces diuerſis ſenſibus exponantur, inuſitatam, diſsimilemq; cæteris linguis eſſe non intelligibilem, ſed ut cuiq; libuit in omnes ſenſus uenientem. Vt Græca, ut Latina certos habent ſignificatus, certos ac diffinitos loquendi modos, haud ſecus Hebraica, cuius quidem proprietates quò quiſq; doctior, ſcriptorumq; eius peritior erit, ita magis agnoſcet, aliĳsq; explicabit, atq; reſoluet. Vocum autem amphibologia omnibus in linguis eſt. Homerus, Pindarus, Sophocles pleni ſunt amphibologiarum, quas diuerſis ſenſibus, & inter ſe diſsimilibus, eorum interpretes exponunt. Platonis atq; Ariſtotelis philoſophia quàm uariĳs interpretibus diſtrahitur, tam ſenſibus, opinionibusq; uarians miſcet animos Philoſophorum. Cur igitur quiſquam uarietatem in ſacris literis abominetur, cùm ſit omnium linguarum is mos, atq; ritus? Ob hanc igitur cauſam nobis illa uia maximè placuit, ut nullam denuò interpretationem molientes, ſed hanc noſtram uulgatam cum fontibus Hebraicis, cum Græca tralatione conferentes, Hebræos, Græcos, Latinosq; interpretes conſulentes, unum totius ueritatis corpus efficeremus, omnesq; radios ad eam illuſtrandam apponeremus. Eoq; factum eſt, ut inuiſa prolixitas commentationum uitari non potuerit, cùm ſenſibus euoluendis, uerbis diligenter penſitandis non breue tempus decurrat. Inuenti ſunt tamen longè plurimi quibus hæc neceſſaria utilisq; prolixitas non diſpliceret.

PSALMORVM LIBER.

PSALMI PRIMI EXPLANATIO.

BEATVS uir, qui non abiit in consilio impiorum: & in uia peccatorum non stetit: & in cathedra pestilentiæ non sedit.

HAEC EST, ut præfati sumus, Psalmorum maiestas, hæc altissima sacri poëmatis huius philosophia, quòd Vates sanctus ingressus ad mores instruendos, & in omnes philosophiæ latissimos campos deuectus, finem eius præfatur, quibus terminis philosophia, quibus res humanæ finiantur: ut ostenso, ac præmonstrato rerum cunctarum fine, simus ad reliqua, quæ dicturus est, attẽtiores. Lõgeq́ꝫ diuinius, quàm Aristoteles librum de Moribus scripturus, ut ille de Felicitate quædam præmisit, differens, diffiniensq́ꝫ Beatitudinem: sic eius præuertit, absoluitq́ꝫ noster definitionem. Cumq́ꝫ Philosophus duplici proposita Beatitudine, illam ueram beatitudinem esse declarasset, qua similes Dei sese mortales reddunt: hoc Vates diuinus apertius, ut maior, nec terrestris, sed cœlestis Philosophus egit. Primumq́ꝫ Aristoteles dixit, πάντα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίενται, Omnia bonum appetere. Et in Politicis, τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες. Omnes omnia facere causa eius quod bonũ uideatur. In ultimis quoqꝫ uerbis, Ἅπαντα γὰρ ὡς εἰπεῖν ἑτέρου χάριν αἱρούμεθα πλὴν τῆς εὐδαιμονίας, τέλος γὰρ αὕτη. Omnia fermè alterius causa boni nos eligere, pręter Felicitatẽ, & Beatitudinem, quæ finis sit. Postremò resoluit quæ sit Felicitas uera, uulgo, multisq́ꝫ philosophis, secum dissentientibus: Beata, inquit, uita uidetur, secundum uirtutem. Itemq́ꝫ βίος μὲν ἄριστος ὁ μετ' ἀρετῆς κεχορηγημένος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μετέχειν τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων. Vitam optimam esse, quæ cum uirtute traducitur, laudabilibus actionibus insignis: Perfectissimam uerò atqꝫ eminẽtissimam uirtutis actionem esse, quæ sit ἡ κατὰ σοφίαν, secundum sapientiam. Viuere sapienter, agere secundum sapientiam. Sapientiam enim inquit, θαυμαστὰς ἡδονὰς ἔχειν, καθαρειότητι καὶ τῷ βεβαίῳ: uoluptates puritate, ac perpetuitate admirabiles habere. Quæ sit porrò Sapientia, & ubi maximè sita, absoluit postremò dicens, eundem esse sapientem, beatum, θεοφιλέστατον, Deo charissimum, gratissimũ: Quem Deus charissimè diligat: Diligat autem propter sapientiam, suiq́ꝫ similitudinem. Quoniam igitur qui sanctè, sapienterq́ꝫ uiuunt, similes Dei sunt: hæc autem similitudo facit eos Deo charissimos, atqꝫ gratissimos, ut idem constanter asserit. Id uerò est Beatitudo, in qua sunt mirabiles, perennesq́ꝫ, ut idem testatur, non fugaces autem, corruptibilesq́ꝫ uoluptates. Hoc habẽs exploratum uetustissimus, ac maximus Vates, à quo fontes omnis sapientiæ fluxerunt ad Græcos, aliasq́ꝫ gentes, primùm præposuit quod omnes

appetunt, nempe Beatitudinem. Inde quale ſit hoc ipſum demonſtrauit. Eundem porrò paulo antè monſtrauerat Ariſtoteles, quem beatum declarare decreuerat, ὁ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν καὶ τοῦτον θεραπεύων, καὶ διακείμενος ἄριστα. Qui ſecundum animum, non ſecundum corpus uiuat, habeatq́; mentem optimè affectam. Itemq́; in Politicis abſoluens de beata uita ſermonem, Ecce igitur, inquit, unicuiq; tantum beatitudinis, quantum uirtutis, & ſapientię: & quantum uirtutibus his uita ducitur, non diuitijs boniſq́; corporis ſit nobis in confeſſo, ipſum Deum pro teſtimonio, & exemplo habentibus, qui felix, beatuſq́; ſit proprijs, non alienis bonis. Conſtat igitur eandem eſſe beatitudinis rationem, & quam Philoſophus ex conſideratione naturæ, & quam diuinus Vates ex oraculo cœleſti docebat. Eſt enim quod proponit Propheta, idem uerus Philoſophus intimę naturæ conſideratio. Quoniam igitur Beatitudo uera, ex ueris, æterniſq́; & inſatiabilibus gaudijs, ac uoluptatibus perficitur, ueræ autem ſtabileſq́; uoluptates minus turbulentæ, doloribus, & ſordibus minus inquinatę, rite, recteq́; omnibus conſideratis ſunt in ſanctitate, ac ſapientia, Deiq́; ſimilitudine: ob hanc cauſam, ludum doctrinæ uerę pandens Vates diuinus ueramq́; de moribus Philoſophiam ſcripturus, oſtendit ubi ſit uera Sapientia, ac Beatitudo. Eoq́; ipſe teſtimonium philoſophorum produxi, non quò ſacras literas auxilijs externis roborarem: ſed ut docerem nunc à Philoſopho diuino prædicari quod ex fontibus naturæ philoſophi profani eruerunt. Naturale igitur eſt, ut beatitudo ſit ſceleribus fugiendis, uirtutibus ſectandis. Cauſam dicet Ariſtoteles, quòd Sapientia ueras poſsidet, diuturnaſq́; uoluptates, quòd ſimiles Dei facit. Quòd is, quiſquis erit, inter cæteros homines uerſabitur, ut Deus quiſpiã. Vates autem diuinus, & has ipſas cauſas, & alias maiores, quòd probis, ſapiẽtibus, refugientibuſq́; peccare parata ſunt magna præmia: quòd non tam erunt in hac uita beati, qualis qualis haberi poteſt in hoc mundo Beatitudo, ſed item in poſterum longè feliciores, quòd diuina Nemeſis quæ ſæuit, indignaturq́; bene agere malos, amplectitur, reſpicitq́; bonos eos, & ſtirpem eorũ, quę præmia pietatis olim erant Hebræis, diutius ſeruabit incolumes, ſeruabit quas iuſtè parauerunt opes. Quòd ſemper alacres ſunt animi bonorum. Aduerſa fortius ferentes, ſecundis non inſoleſcentes, nec opes attollunt, nec paupertas deprimit. Sapientia fortiſsimos eos, eoq́; etiam lætiſsimos efficit. Vitam Deorum in corporibus imitantur. Sciunt nihil timendum niſi culpam, & peccatum, Fortiaq́; aduerſis opponunt pectora rebus. Vniuerſi eos amore proſequuntur. Sed hæc omnia melius docent, & ubique ſacræ literę. Verum igitur beatitudinis fontem eſſe pietatem, quoniam in actionibus uirtutis beatitudo conſtituitur. Fons autem iuſtarum, rectarumq́; actionum eſt pietas. Atque hunc eſſe finem totius felicitatis, omniumq́; uirtutum atq; actionum moderamẽ, & qui dicit beatitudinẽ, ſeu felicitatem, finemq́; omnium rerum, nihil aliud eum dicere, quàm ſcientiam, & cultum Dei. Et hanc eſſe philoſophorũ quoq; ſententiam declarat mirificè conſonans cum ſacris literis idem Ariſtoteles: qui libros de Moribus ad Eudemum abſoluens (quemadmodum Salomon ſuos claudens dixit, Finem dicẽdi faciamus: Deum time, & mandata eius obſerua. Hoc eſt omnis homo) illo pręclaro fine uſus eſt: Omnes actiones noſtras, omniaq́; ſtudia, rerumq́; poſſeſsiones, tantò iudicandas eſſe meliores, quantò magis fecerint, adiuuerint ad cognitionem, & cultum Dei: deteriora autem cenſenda, quæ nobis impedimento fuerint quominus colatur Deus, ut quaſi ſic ſtatuat, ſi quis eius ſententiam planius euoluat. Quoniam, inquit, felicitatem ueluti finem ſupremum quærimus: felicitatem autem tibi demonſtro, eamq́; dico eſſe beatum, felicemq́; animi ſtatum, complexum, ſocietatemq́; omnium uirtutum. Apertius, ait, tibi loquar:

quar: Sedes omnium uirtutum, & finis ille, ad quem quicquid agimus, quidquid poſsidere ſtudemus reſpiciendum eſt, cõtemplatio, & cultus Dei eſt. Cùm inquit, huc perueneris, tunc finis eſt, tunc beatus eris. Ob hanc cauſam quæcunq; te iuuerint ut huc peruenias, pro melioribus habenda: quæ prohibuerint, impedimentoq́; fuerint, deteriora iudicanda. Is terminus uerus, hæc optima diffinitio. Optimus rerum cognoſcendarum modus. Sic loquitur Ariſtoteles, ἥτις οὖν αἵρεσις καὶ κτῆσις τῶν φύσει ἀγαθῶν ποιήσει τὴν τοῦ θεοῦ μάλιστα θεωρίαν, ἢ σώματος, ἢ χρημάτων, ἢ φίλων, ἢ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, αὕτη ἀρίστη, καὶ οὗτος ὅρος κάλλιστος. ἥτις δ' ἢ δι' ἔνδειαν, ἢ δι' ὑπερβολὴν κωλύει τὸν θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν, αὕτη δὲ φαύλη. Hunc igitur antiquiſsimum Poëtam noſtrum, ueuſti Grȩcorum Poëtæ, ijdem & Theologi imitati Muſȩus, & filius eius Orpheus, necnon Heſiodus, & Homerus, magna præmia iuſtis, ac bonis, ut ait Plato, canunt eſſe parata, ut qui Deo maximè ſint curæ, quibus terram altricem producere fruges affatim iubeat, aluearia melle repleri, ueſtiri uelleribus oues, in cœtu ſanctorum collocatos Orpheus æterna ebrietate lætos eſſe. Tum παῖδας γὰρ παίδων καὶ γένος κατόπισθε γενέσθαι. Et natos natorum ſtirpemq́; relinquere iuſtos. Hoc enim prior noſter dixerat: Et erit tanquam lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, uireſcens ſcilicet ſemper in poſteritate, multò magis in cœlo. Scripturus igitur de uirtutibus, Prudentia, Iuſtitia, Modeſtia, uirtutumq́; principe Pietate, proponit, præfatur earum finem beatitudinem. Propterea Pſalmum hunc Hebræi miris laudibus tollunt, nobiliſsimumq́; dicunt, iureq́; merito librum ſuum, philoſophum diuinum ab eo auſpicatum eſſe. Sed nos ſingula uerba perpendamus.

BEATVS VIR.) Beatus Hebraicè dicitur אַשְׁרֵי ashere: ducitur à uerbo אשר asher direxit, ambulauit, ut deſignet quod Græcè dicitur εὐοδοῦντες, κατορθοῦντες Bene incedentes, feliciter tendentes. Eſt numerus multus ſemper, uera fortaſſe ſentientibus nonnullis Hebræis, quòd Felicitas, ac Beatitudo non ſit ſolitaria, nec una ex re, aut uirtute una efficiatur. Iuſtitia, Temperantia, Prudentia, Fortitudo faciunt beatum. Poſsit eſſe linguæ conſuetudo, ut Latinè Tenebræ, Diuitiæ, quæ Græcè per unicum numerum σκότος, πλοῦτος. Quem autem Hebraicum dicit אַשְׁרֵי ashere beatum, Chaldæus (in quam linguam uerſæ literæ ſacræ melius intelliguntur) dixit טובי tube, bonitas: ut dicat, Bonitates illius, aut illi qui non abijt. Bonitatem uocauit beatitudinem, bene agere. Quid enim aliud eſt felicitas, quàm rerum cunctarum abſoluta bonitas? Nam & Ariſtoteles, ut ſuperius, πάντα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίενται. bonum omnia appetere. Ecce bonum uocauit ipſam beatitudinem, quam mortales omnes, res item omnes quærant, cupiant, expetant. Beatos Latini dixerunt antiquiſsima nuncupatione diuites, opulentos., ſimiliter ut Græci εὐδαίμονας, quibus fortuna bona, propitia. δαίμων, ad alia ſæpenumero fortuna eſt. Poſtea Latini Græciq́; iam philoſophantes correxerunt errorem, non amplius beatos appellantes, quibus bona corporis, & fortunæ ſuppeterent: uidebant enim ſæpe miſeros, eſſe diuites: ut Menander de ſe ipſo, qui diues eſſet,

πλούσιος ὑπὸ πάντων καλοῦμαι, μακάριος δὲ ὑπὸ μηδενός.

Diues ab omnibus, beatus à nemine dicor.

Propterea diſtinxit, addiditq́; melius:

Μακάριος ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει.

Beatus, qui Diuitias, & Sapientiam poſsidet.

Intellexerat non ualere diuitias ſolas ad beatitudinem, adiecit ſapientiam. At purior philoſophia, itemq́; ſacræ literæ, quarum philoſophia ſupereminet omnes, reiecerunt diuitias. Eas Ariſtoteles quidem moderatas, & intra præſcriptum iuuare ad uulgarem quandam, ciuilemq́; beatitudinem; nimias autem, & abundan-

tiores uehementer obesse. πᾶν δὲ τὸ χρήσιμον ἐστὶν, ὧν τὴν ὑπερβολὴν ἢ βλάπτειν ἀναγκαῖον, ἢ μηδὲν ὄφελος εἶναι αὐτῶν τοῖς ἔχουσι. Quæ dicantur utilia, si excedant, aut nocere necessariò aut nullam esse possidentibus utilitatem. Diuitias esse ueluti organum dicit: si maius, quàm deceat, sit organum, non prosit, sed noceat. Idem quoq;, ταῦτα γὰρ εἰς ὑπερβολὴν γινόμενα, χείρους ποιεῖ: οἷον πλοῦτος πολὺς γενόμενος ὑπερόπτας καὶ ἀηδεῖς ἐποίησεν. Diuitiarum affluentiam, non modò non prodesse ad uirtutem, & beatitudinem, ut reddant deteriores, & superbos, contemptoresq́; aliorum qui eas possident. Quare philosophi quoq; senserunt, in diuitijs non esse felicitatem: uiderunt́q; maiorem quandam, ac suspexere beatitudinem, diuitijs comitibus non indigentem: Animi, inquam, beatitudinem, similem felicitati Deorum, ex sapientia, sanctitate, pietate, animo diuinitus affecto. Cum similis est animus noster animo Deorum. Hanc agnoscunt solam sacræ litteræ, sed addunt, edisserunt, quæ philosophi uidere non potuerunt. Hoc item nomen Græcum, si Platoni credimus, indicat. Dicitur enim Eudæmon beatus. Dæmonem ille animum dicit esse: & Eudæmonia, est felicissimus, optimus animi status. Bonitas animi, cùm beatus, felix, tranquillus inter gaudia solis nota pijs uersatur animus. Itaq; refertur hoc nomine ad animum solum beatitudo. Aliud autem nomen quo sunt usi hoc loco Septuaginta interpretes μακάριος, idemq́; sacræ literæ passim usurpant, designat immortalem, incorruptibilem, quasi μὴ κὴρ sine leto. Beatus ergo propriè dicitur is qui immortalis est. Et uera beatitudo in immortalitate declaratur. Itaq; quod ait Aristoteles de beatitudine, quòd cùm felicitas sit res quædam perfecta, nihil autem in corpore perfectum est, nulla uirtus, nullum gaudium, concluditq́; εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία ζωῆς τελείας ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν. Beatitudo erit operatio perfectæ uitæ, secundum uirtutem perfectam. Non erit unquam hæc in terris nisi in immortalitate beatitudo, & in ea, quæ dicitur ἀποθέωσις, deificatione. Quandiu enim desiderabit insatiabilis animus, desiderat autem perfectionem supremam, eaq́; est deificatio, nunquam quiescet, nunquam sedabitur cupiditatis æstus, nunquam beatus erit. Dico igitur perfectam, beatamq́; illam uitam, & ut idem ait ψυχῆς ἀγαθῆς ἐνέργειαν, Animi boni operationem, & quasi gaudium insatiabile, in terris, & in hoc corpore, quòd animi carcer dicitur nomine Græco σῶμα σῆμα, inueniri non posse. Quod idem Aristoteles facilè concesserit. Sępe nescio quibus gaudijs perfundimur, quadam dulcedine gaudet animus, aduentatq́; insueta uoluptas: postea uelut aura leuis discedit, animum mœstum relinquens, quale nonnunquam sibi testatur Augustinus accidisse. Tales, inquã, arbitremur particulas esse beatitudinis, imaginemq́; fugacem perfectæ, perennisq́; uitæ, qua Deus, animiq́; cœlestes semper sunt beati: Nos autem (ut ait Aristoteles) aliquando, idq́; raro, & breui. Habet igitur beatitudo uera perennes, continentesq́; uoluptates, nunquam interpellata gaudia. Hoc duntaxat in cœlo, cùm deificatus animus, nihil amplius habuerit quod concupiscat. Nunquam autem defuerit quod aueat, nisi cùm Deus effectus, quod sacræ litteræ promittunt, nihil erit amplius desiderijs eius occurrens. Hanc igitur potissimum psalmus beatitudinem respexit: sed & illam prædicauit, quæ percipitur in terris, ut Aristoteles retulit, ex optimis actionibus, uitaq; iustè, pieq; ducenda. De qua & ipse Aristoteles, & Tullius de Finibus bonorum & malorum: & in Thusculanis. Hæc autem est præparatio ad ueram, æternamq́; beatitudinem. Vtraq; iustitiæ fructus, & pietatis. Quibus igitur constet, quibus ue parari possit beatitudo, psalmus is, iure diuinæ istius philosophiæ principium, & caput, edocet.

QVI NON ABIIT in consilio impiorum, & in uia peccatorum non stetit,

tit, & in cathedra pestilentiæ non sedit.] Principium beatitudinis, sapientiæ, sanctitatis, Separari à commercio improborum. Non hæc quidem perfecta beatitudo, sed exordium, gradus primus. Hinc ad illam animi puritatem, integritatem, hæc occasio quærendæ sapientiæ, Non audire uoces sceleratas, non interesse colloquijs, & factis improbissimis. Sed primùm circa uoces insistamus. Quos Sept. interpretes Græcè dixerunt ἀσεβεῖς, impios, Hebraicè רְשָׁעִים reshaim, passim quidem uocantur impij in sacris litteris. Magistri Hebræorum uim linguæ suæ, proprietatemque apprimè callentes, (ad eos enim cùm de uocibus differitur, refugiendum est, paucos autem sensus uelut ille aurum ex stercore seligentes, cætera nos illis relinquere conuenit) designari dicunt hac uoce, cupidos, inhiantes ad opes, bonaque corporis, & ad hæc omne studium transferentes. Hoc significatum ex alijs locis comprobantes: è quibus Rabi Dauid: Reshaim, inquit, sunt cupidi, concitati, sollicìti, insatiabiles possidendi diuitias, & opes, suas libidines satiãdi in hoc mundo, libidinibus inflammati, furentes, omniaque rabidè appetentes. Qui nihil inter bonum, malumque putantes interesse, furantur, diripiunt, interficiunt, ut opibus, quas auidissimè persequuntur, potiantur. Est enim significatus uocis huius החרדה hacharada, motus, instabilitas, auiditas, discursatio, sedulitas, ut probant testimonia. Propter hanc causam, inquit, Consilium impiorum dixit: adiunxitque ad hoc ambulationem, quoniam hi hortantur, incitant mortales, ut se audiant consulentes. Salubria uerò consulere uidentur, ut opes coaceruent, ut genio indulgeant. Hæc ille. Similia fermè scripserat prior Auen Esdra, quem uidetur posterior is expressisse. Reshaim, inquit, ut ego uideor, sunt qui non permanent in una eademque sententia, fluctuat eorum mens, ut procella, nescit quiescere. ut declarãt exempla. ut quod dixit Salomon, Impius facit opus instabile. Huic rectè consilium, & ambulationem adiunxit. Ad noua enim consilia capienda inuitant, ineundamque uiam quam nesciunt. Ex his Hebræorum expositionibus claret, quos Sept. transtulerunt ἀσεβεῖς, impios, designare flagitiosos, sacra, profanaque miscentes, libidinibus effrenatis omnia uastãtes, populantes, de futuris post hanc uitam nullam opinionem habentes. Reshaim sunt, qualem describit Catilinam Marcus, inquietum, instabilem propter uarias cupiditates, ac libidines. Eos ad unguem, amussimque describit, repræsentat Salomon his uerbis, ut intelligas huius psalmi uerum sensum: Dixerunt impij cogitantes apud se non rectè: Exiguum & cum tædio est tempus uitæ nostræ, & non est refrigerium in fine hominis, & non est qui agnitus sit reuersus ab inferis. Quia ex nihilo nati sumus, & post hoc erimus tanquam non fuerimus. Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris, & sermo scintillæ ad commouendum cor nostrum. Quia extinctus cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquam mollis aër. Venite ergo, & fruamur bonis, quæ sunt, & utamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vino pretioso & unguentis nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis antequam marcescant: nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra. Nemo uestrum exors sit luxuriæ nostræ. Vbique relinquamus signa lætitiæ, quoniam hęc est pars nostra, & hæc est sors nostra. Opprimamus pauperem iustum, & non parcamus uiduæ, nec ueterano, nec uereamur canos multi temporis. Hæc, & multa alia, quibus describit impiòs Salomon. Cuius sermonem, etsi prolixiorem, hic protuli, quoniã ex hac descriptione intelligitur uera super hac uoce magistros Hebræorum docere, & hac Salomonis descriptione, summa huius primi psalmi continetur. Impios igitur dixit omnis iustitiæ profanatores, pietatis, legumque contemptores, nullam spem de rebus cœlestibus habentes, animam unà cum corpore interire

terire fatentes. Hac opinione concepta, ſcelerata, nefanda ſemper loquuntur: poſt hanc uitam non grauiorem ſententiam, non pœnas expectantes, nullis ſceleribus parcunt: rapiunt ſi poſſunt, interficiunt, inſidias moliuntur. Omnes ad uoluptates, curamq́; corporis cogitationes conuertunt. Hoc igitur rectè uidemus dixiſſe, beatos eos, pſalmum, qui per conſilia, tam improborum non incedant. Hæc conſilia paulo antè Salomon expreſsit. Quod peſsimè, & præpoſterè de rebus humanis ſentientes, nullaq́; iuſtitiæ, ac probitati præmia propoſita eſſe dicentes, inuitant, cohortantur ad uoluptates, ad gaudia corporis, ad profanandas leges. Conſulunt igitur, Venite ergo, & fruamur præſentibus bonis. Quicunq; ad hæc conſilia, ad has inceſtas uoces, aures obdiderit, aut auditas cōtempſerit, Beatum uocat diuinus Vates. Nam cùm etiam uitæ præſentis beatitudinem philoſophi in actionibus iuſtis, rectéq; factis conſtituerint, quæ ueritas ab his poteſt eſſe, qui nos ad gaudendum inuitantes, uitæ probitatem diſſuadent? Sed illa maiora bona, quæ præmium pietatis iuſtitiæq́; fore, ſapientiſsimi quiq; ſenſerunt. Nam iuſtos in inſulas beatas, ut noſtræ literæ, in Paradiſum ducentes, felices ad omne tempus fore canebant, non'ne propter uoluptates corporeas illi tollunt, amandant? Quocirca Salomon idem in deſcriptione impiorum adiecit, quòd iuſtos perſequuntur, inſectantur, uelut conſilijs eorum aduerſantes, omninoq́; contraria proponentes. Ad alia, ut illi prædicant, eundem eſſe animi, atq; corporis interitum. ſic iuſtos in contrarium, ut ait idem Salomon, καὶ μακαρίζει τὰ ἔσχατα δικαίων. Extrema iuſtorum dicit fore beata. Nam Latinè non rectè habet, Et præfert nouiſsima iuſtorum. Hanc uocem impij audire non poſſunt. Eos igitur redarguens ad poſtremum idem Salomon abſoluit ſuper eis ſermonem. Hæc, ait, per ſummum errorem cogitauerunt. Excæcauit enim eos malitia illorum, & non cognouerunt myſteria Dei. οὐδὲ μισθὸν ἤλπισαν ὁσιότητος, οὐδ' ἔκριναν γέρας ψυχῶν ἀμώμων. Neq; ſperauerunt mercedem, præmiumq́; probitatis, neq; dijudicauerunt præmium quod paratum eſt animis rectis, atq; incorruptis. Quoniam Deus condidit hominem ad immortalitatem, & imaginem proprietatis ſuæ dedit illi. Hæc Salomon, quaſi philoſophiam genitoris interpretans: ſi modò pſalmus is eſt Dauid, ut par eſt. Quoniam igitur beatitudinis acquirendæ, uel corporeæ, uel æternæ ratio, uiaq́; non eſt, etiã philoſophis teſtibus, quam impij proponũt, ſed potius euerſio beatitudinis eſt eorum ſermo, atq; uitæ: iure contulit inter ſe beatos, & impios. Viam, qua peruenitur ad beatitudinẽ, non eſſe eam, quam uel tendunt, uel demonſtrant impij, potius ferre ad tartarum, ad barathrum, ruinam.

Hac iter Elyſium nobis, at læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

Hoc uerum eſſe probatur innumeris exemplis: probatur etiam teſtimonijs profanæ philoſophiæ, quæ beatitudinem corporis cõſtituit in rectè, iuſtéq; factis, multò magis æternam. Deniq; illi ipſi impij ſentiunt, fatẽtur, cùm ad ruinam uentum eſt, uoces lachrymabiles edentes, & errores ætatis actæ recãtantes. Declarat etiam idem Salomon quale ſit conſilium impiorum in prouerbijs: Fili mi, ſi te lactauerint (nempe blanditi fuerint) peccatores, ne acquieſcas eis. Si dixerint, ueni nobiſcum, inſidiemur ſanguini, abſcondamus tendiculas contra inſontem fruſtra: Deglutiamus eum ſicut infernus uiuentem, & integrum, quaſi deſcendentem in lacum: Omnem pretioſam ſubſtantiam reperiemus, implebimus domos noſtras ſpolijs: Sortem mitte nobiſcum: Marſupium ſit unum omnium noſtrum. Fili mi, ne ambules cum eis. Prohibe pedem tuum à ſemitis eorum. Pedes enim illorum ad malum currunt, & feſtinant, ut effundant ſanguinem. Ipſi quoq; contra ſuum

ſanguinem inſidiantur, & moliuntur fraudes contra animas ſuas. Hæc, & alia Salomon: quibus declaratur, quale ſit conſilium impiorum, & quid incedere in eorum conſilio. Nam quos dixit Hieronymus peccatores in ſua translatione, Septuaginta dixerunt ἀσεβεῖς impij. Μή σε πλανήσωσιν ἄνδρες ἀσεβεῖς. Adeſt præclarum Ariſtotelis teſtimonium. Nam ex deſcriptione Hebræorum quinam ſint reshaim, apparet eos eſſe, quos idem Philoſophus uocat μοχθηροὺς ἀκράτεις ſceleratos, intemperantes, conueniensq; cum Hebræis, & hac cœleſti philoſophia, ſic ſcribit: Tumultuat, inquit, animus ſceleratorum, nunc propter improbitatem dolens, quòd abſtineat nonnullis, nunc gaudens. Et modò fertur huc, modò uelut diſcerptus, ac diuulſus illuc. Quòd ſi fieri non poteſt, ut ſimul doleamus, atq; gaudeamus, incidit q; in mœrorem, quia gauiſus eſt, nolletq; ea ſibi iucunda eſſe, implenturq; improbi pœnitentia: nec amicè in ſe affecti ſunt, quia nihil habent amore dignum. εἰ δὴ τὸ οὕτως ἔχειν, λίαν ἐστὶν ἄθλιον: φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως, καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι. Quod ſi ita eſſe, uehementer eſt miſerabile: conandum totis uiribus, ut improbitatem fugias, probitatem, modeſtiamq; ſuſcipias. Sic enim fiet, ut tuimet beniuolens ſis, & cæteris amicus. Ex antiquiſsima ſacrarum literarum, pſalmorumq; ſapientia uidentur illa Stoicorum manaſſe, quæ Marcus in Tuſculanis de felicitate, & infelicitate: illam in actionibus iuſtis, hanc in peccatis libidinibusq; ſtatuētium.

ET IN VIA PECCATORVM non ſtetit] Vt tres ſunt corporis qualitates, Ambulare, Stare, Sedere: ſic tria genera poſuit improborum, Impios, Peccatores, Deriſores. Videbimus ubiq; morem eſſe ſacrarum ſcripturarum, ut crebris utantur παλιλλογίαις, quoties idem diuerſis nominibus ad exaggerationem, declarationemq; pleniorem ſignificatur. Idem igitur eſt Ambulare in conſilio impiorum, atq; ſtare in uia peccatorum. Quanquàm Græci putant (quod etiam arridet) principium malorum, primam mali labem eſſe, Conſilium audire, atq; ingredi, iter arripere: proximum ſtare, permanere. Haud diſplicet nonnullos Hebræos peccato tribuiſſe ſtare, quòd conſuetudo peccandi detineat, in alteram naturam uerſa confirmet, ſæpe non medicabilis, nullis monitis auertenda: principiumq; eſſe non ingredi uiam, primis abſtinere colloquijs, factisq;: minore enim difficultate tollitur, quod radicibus altis non ſolidatur. Proximum eſſe, ſi nos caſus in laqueos præcipites dedit, repentè refugere, ne morbus inualeſcat.

Improuiſum aſpris ueluti qui ſentibus anguem
Preſsit humi nitens, trepidusq; repentè refugit,
Attollentem iras, & cærula colla tumentem.

Viamq́ue hoc loco non ambulationem, ſed conſuetudinem peccandi deſignare ſentiunt Hebræi. Atque ſemper orationem creſcere: primùm eſſe Ambulare, inde Stare, poſtremò Inſiſtere, Sedere: Alterumq́ue ex altero naſci ait Rabi Salomon. Quòd ſtes, maneas in uia: peccatorum cauſam fuiſſe, quoniã ambulaſti: quòd in cathedra ſedeas, quoniam manere cœpiſti. Nec te cùm lapſus eſſes, erigere uoluiſti, perſeuerans habitum, ſeſsionemq́ue feciſti. Semperq́ue poſterius grauius eſſe priore. Summoq; artificio carmen contexi, pro conſuetudine humanorum delictorum. Quorum maxima ex parte ſit origo, uerſari cum improbis, audire ſceleratos, aures inquinatis eorum ſermonibus præbere. Exinde conſuetudinem fieri, poſtremò nos immorari, uix ut ſit reditus ad primum ſtatum. Philoſophumq́ue diuinum monere, ut priora fugias. Et quoniam (ut inquit ille) cuiuſuis eſt errare, ſolius inſipientis in errore perſiſtere, docere Vatem cœleſtem, ut lapſus abſiſtas, longiusúe procedas. Ne prauitas radices ſumat. Hæc per humanam gentem uerſari. Beatos autẽ eſſe, qui prima pericula uitent: Proximè beatos, qui lapſi

surg

surgãt. Quod ergo Sept. dixerunt ἔστη, stetit: melius iuxta Hebraicum עמד madad, permansit, constitit: Et in uia peccatorum non constitit, fixus'que manebat. Adijt, uidit periculum, fugijt, commercium eorum quando se dedit, auersus refugit. Quod autem ait:

ET IN CATHEDRA) Iam uulgatum est, omnibusq; perspectum, pro pestilentia quanquam Gręcum est λοιμῶν pestilentiarum: Hebraicè ecce לֵצִים lezim quod ab omnibus scitur derisores designare: idq; in suo psalterio ex Hebraica ueritate transtulit Hieronymus. Retulit Nicolaus, unanimiter omnes hodierni tralatores. Nec alienè Sept. transtulerunt pestilẽtias, ut est Græcè, qui Hebraicè Lezim derisores: Nam Latini quoq; Pestes, & Scelera, dicunt pestilentes, sceleratos. Vt autẽ uim uocis, quam posuerunt Sept. agnoscas esse uim, significatumq; uocis Hebraicę, audias interpretes Hebręorum, quibus in explicandis nominibus omnis fides adhibẽda quàm rara, cùm sensus interiores euoluunt. Lezim inquit Rabi Dauid, sunt frauduleñti, & callidi, quibus mala mens, malus animus: arrogãtes, obloquentes, detrahẽtesq; hominibus. Calumniã, momum, dedecusq; infligentes, abdita detegentes, idq; propriè est otiosorũ in angulis sedentium. Propterea dixit, in cathedra, sede, habitatione derisorũ, nõ sedit. Hęc Hebręus. His apparet tum proprietas sensusq; uocis derisorum, quid põderis habeat, quid ei subsit: tum optimè Sept. eos dixisse λοιμοὺς, pestes, pestilẽtias, ut quorum sermo pestilẽs labefaciat, noceat, uirus offundat, uastitas urbium, pestis acerba ciuitatum. At priores, quos dixi, reshaim, impios, erant qui Deo, diuinisq;, atq; immortalitati animorũ detrahebant homines ad uoluptates illecebrasq; corporis, ad rapinas, ad cædes bonorum inuitabant. Peccatores autem, & pestes postea nominauit, eorumq; commercium fugiendum docuit, qui linguæ suæ uenena in homines fundant. Obtrectationibus gaudent, susurrant, obganniunt, nihil habentes quod agant, duntaxat in maledicendo, hunc atq; illum deridendo, otiosa, uana, impiaq; loquendo uersantur. Horum ego magnam uim magnis in urbibus uidi propter otium. Propterea tribuit his cathedram, sedem, moram. Sedent enim otiosè, impieq; nugantes. Priores igitur otiosa, uana, citò peritura persequebãtur, agebant: posteriores loquuntur. Illorum in factis uanitas, horum dictis: sed neutrum sine alterutro. Magna igitur uirtutis, probitatis uastitas, hos audire, cum his sedere, uersari. Fugiendi, auersandi, execrandi. Beatus qui pestes has declinauerit. Quadrat igitur magis ad uocem Hebraicam, sensumq; Hebręorum, ut hi uocentur pestilentię, pestes, quàm derisores. Neq; enim omnia mala intelligas sub hac uoce, quæ sub Hebraica lezim declarantur. Græca uerò adamussim eos designat. Hi Græcè alio nomine dicuntur ἰοβόλοι θανατηφόροι. Etiam uerò Auen Esdra, prior quàm Rabi Dauid interpretatus est lezim eosdem ipsos, nempe sycophantas, occultorum proditores. Quæ latent, in aures hominum inuulgantes, criminatores, delatores, susurrones, & (ut ego magis reor) pietatis, religionisq; derisores, contemptoresq; Deorum: si quid piè fiat in terris irridentes, ioco, ludibrio res sacras habentes. Bene igitur cum impijs adnumerantur. Dicendum igitur iuxta Græcum, Et in cathedra pestilentiarum non sedit. Et pro cathedra Hebraicè est מוֹשַׁב moshab, sede, statione, mansione: ut dicat, & in statione, mansione, situ pestilentiarum non sedit, non habitauit. Eoq; clarius, & rectius pro cathedra dixerunt Aquilas, & Theodotio interpretes post Sept. συνέδριον, consessum, consistorium. Duplexq; subest sensus, uel Non habitauit, consedit, consuetudinẽ cum derisoribus, sycophantis, proditoribus, pietatis irrisoribus non habuit, ut Hebræis placet: uel Cathedra iuxta Græcos est doctrina, non attendit eorum doctrinam. Inter utrunq; non distat multùm.

tum. Videtur autem hoc sacrarum literarum documentum, quale illud Pythagoræ, Hirundinem sub tecto ne nutrito. Docet enim loquaces fugiendos. Nam ut idem ait Salomon, In multiloquio non deest peccatum. Eos cùm pulchrè uocassent interpretes Græci, pestilentias, bene eos exponunt Græci qui cæteros uenenatis sermonibus corrumpant; quidquid sperant homines de rebus cœlestibus irridentes.

Sed in lege domini uoluntas eius: & in lege eius meditabitur die, ac nocte.

MIro philosophiæ concentu texitur carmen. Principium enim uirtutis, ac beatitudinis, quæ fructus hic & in posterum uirtutis est, ut assuescamus uitare commercium improborum. Corrumpunt enim mores bonos ὁμιλίαι κακαί, consuetudines malorum, ut ait ille. Is primus labor, conatus primus. Refertur autem hoc carmine, ut aiunt Græci, quod pręcepit Deus in lege Mosis: Et erunt uerba legis huius semper in ore tuo, & meditaberis in eis, sedens, surgens, recubans in lecto, alligabisque manibus tuis, semperque ante oculos tuos uersabuntur. Quis autem fructus ex his consequatur, postea Dauid docebit. Sciendum est igitur legem Hebraicè dici thorah à uerbo ירה docendi, quasi doctrina, ex qua philosophia, in qua Vates diuinus doceat nos meditari noctesque, diesque. Atque ut Hebræi ferunt, de illo sermo est, qui contemptis uanitatibus mundi huius, auersusque peccatores, & flagitiosos, qui se totis libidinibus dediderunt, omnem uoluntatem, curamque ad philosophiam diuinam contulit, omnes hic cogitationes dispensat; uersans diurna, nocturnaque manu diuinam philosophiam. Eoque rectè monet Rabi Salomon superiora omnia, quæ præmonstrauit cauenda spectare ad exitium huius diuinæ philosophiæ. Nec aliud agere derisores, & impios illos, quàm ut doctrina sacra contemnatur, pro falsa, fabulosaque habeatur. Nolunt enim stare quæ flagitijs eorum aduersantur. Duæ sunt uitæ, altera plena turpissimarum actionum, dedecoris, feritatis: altera factis præclaris, uiuis, laudatis, ad cõseruationem generis humani spectantibus. Propterea hæc laudantur, illa uituperantur. Et quoniam multæ nos circunstant tenebræ, multa inuitamenta ad peccandum, partimque iudicij nostri fragilitas, naturæque imbecillitas, partim societas malorum, quorũ commercium difficile uitare est, cogunt delinquere, certè qui minus peccare uoluerit, qui maiore in lumine uersari, & tanquam in speculam ascendere, unde res omnes humanas contempletur, is adeat diuinam philosophiam, non semel legisse contentus, sed quantam potest operam impendat. Is portus, hæc à malis tranquillitas. Sciendum tamen, IN LEGE DOMINI uoluntas eius: duos habere sensus: aut ad contemplandum, meditandumque in lege eius, præceptis, librisque sacris uoluendis: aut potius obseruandis, ut hic noctesque, diesque insistat affixus, ut probitas facilis sibi reddita, trãseat in naturam. Diximus enim hunc librum Psalmorum, esse quasi librum Moralis philosophiæ. Ea dicitur Græcè ἠθική Ethica, à moribus, à consuetudine. Virtutes autem quæ docentur in ethica, isque finis libri, fiunt ex frequentatis actibus. Hoc quoque diuinus Vates ait, Omnes uirtutes possederit, qui legẽ Dei obseruauerit. Obseruatio, sunt illæ uirtutes ab omnibus tantopere laudatæ. Has assequeris si dies, ac noctes parere legi Dei didiceris. Nascetur in te moralis philosophia, longè quidem purior, atque excellentior, quàm quę traditur libris philosophorum. Fies igitur apprime philosophus, (nam philosophia propriè moralis est) si sacros libros sæpius lectitaueris, multò magis, si sæpius obseruaueris, quæ legis. Hoc postremum Psalmus requirit. Est autem lex

tum Naturalis, tum Diuina, tum Moſaica, particularesꝗ hominum leges. Moſaica etiam diuinæ nomen, quoniam diuinitus lata. Naturalis quoꝗ, diuina, quòd natura diuinus ordo, Ratio recta ſummi Iouis. Nam ſuum cuiꝗ tribuere, diligere, neminem uiolare, beneficia conferre, originem primam diuinitus habent. Sunt primæ naturę diuinæ proprietates, ab eo ad homines, in omnemꝗ mundum profectæ. Poſsit igitur uelut Hebræus ſpectaſſe diuinus Vates legem Moſaicam, in quam dicat omnibus curis incumbendum: ſed cùm in lege Moſis contineatur lex naturalis, Cerimonias uerò, ritusꝗ illius gentis priuatos, etiã ſanctiſsimi illorum, ipſeꝗ Deus contempſit, paruiꝗ fecit, ad hanc præcipuè ſpectaſſe Pſalmus uerisimile eſt. Cõtinetur autẽ in lege Moſis, ut diligas Deum ex toto corde, diligas proximum, Iuſtitiam ſerues, neminẽ, nec factis, nec dictis dehoneſtes, offendas. Hoc caput legis Moſaicę, cætera pro umbris, pro leuiſsimis, etiã à maioribus eorũ habentur. Illam igitur pſalmus naturæ legem ſpectaſſe par eſt, quæ cunctis generatim gentibus lata, cùm conderentur, cùm ſpiritu Dei afflarentur, fuit, ut Deum colas, proximum diligas. In his enim duobus præceptis, ut Veritas ipſa dixit, uniuerſa Lex pendet, & Prophetæ. Hæc lex, ut dixi, naturalis eſt: ingenuit eam, impreſsitꝗ natura nobis. Hac à brutis diſtamus, quæ nec religionem, Deumꝗ norunt, nec inuicem ſe amore, niſi quà conſeruatio generis eorum pertinet, proſequuntur. Vniuerſa quoquè de moribus philoſophia, duobus his capitibus ſuſtinetur, huc ſeſe tandem reuoluit. Si duobus his unanimiter cuncti obtemperarent, beatum eſſet humanum genus, aſſequutum quod in frontem pſalmus præfixit. Nec uſquam ſeu temporaria, ſeu ſempiterna beatitudo eſt, quàm duobus his. Maximè uerò legem hanc reſpexiſſe diuinum Vatem inde perſpicias, quoniam duo poſuit infelicium hominum genera: alterum aduerſum pietati, reshaim uel impij, alterum humanitati, Lezim contemptores, ſerpentinis linguis uirus, peſtemꝗ afflantes, malefici, crudeles. Beatus eſt ergo qui cùm ab his diſſentire ſtatuiſſet, totum ſe pietati humanitatiꝗ dedit, quę dicuntur in ſacris literis, Amor Dei, & proximi. Hæc uſque meditatur, hic omnem inſumit ætatem, quomodo Deum colat, proximum diligat: in his perfectè philoſophus euadat, ut pius ſit, tum comitati, benignitati, indulgentiæ ſtudeat. Nec aliud Plato, atque Ariſtoteles, priſciꝗ philoſophi reſpondebunt, ſi percuncteris ex eis, quænam uera ſit beatitudo, quàm Deum colere, iuſtitiam, ſocietatemꝗ humani generis conſeruare. Hæc igitur eſt lex eius. Nec, ut ait Tullius, licet à natura leges, & iura ſeiungere: nec naturã à uoluntate, ac ratione diuina. Lex igitur Latinis dicitur à legendo, quòd legat, eligat, ſeiungat, dijudicet facienda, & non facienda: Græcè uero νόμος, ἀπὸ τοῦ νέμειν, quòd unicuiꝗ quod ſuum eſt, diſtribuat. Hebraice תורה thora quòd doceat, monſtretꝗ uiam. Latinis delectum, Græcis æquitatem, Hebræis documenta, nomine legis attẽdentibus. Marcus igitur Tullius hanc diuinã uocem edidit de lege uera. Non tum denique incipit lex eſſe, cùm ſcripta eſt, ſed tum cùm orta eſt. Orta autem ſimul eſt cum mente diuina. Quamobrem lex uera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad uetandum, ratio eſt recta ſummi Iouis. Ergo ut illa diuina mens, ſumma lex eſt. Vides ut legem dicat diuinam mentem. Item paulò poſt: Ergo eſt lex, iuſtorum, iniuſtorumꝗ diſtinctio, ad illam antiquiſsimam, & rerum omniũ principem expreſſa naturã, ad quã leges hominum diriguntur. En princeps omnium, & antiquiſsima natura, nempe diuina, quæ cùm ſit lex ſumma princepsꝗ, ad eam particulares omniũ hominum leges dirigũtur, propterea beatus eſt, qui in hac ſuprema lege meditatur, ſeſeꝗ exercet. Nam & idem Tullius: Quibus illuſtratus ſapientia duce, bonum uirum, & ob eam ipſam cauſam cernat ſe beatum fore. Facit igit

cit igitur lex diuina bonum uirum propterea beatum. Quod ergo repetit, ET IN LEGE eius meditabitur: consuetudo linguæ est, ut monent Hebræi, quod paulo antè docuimus, creberrimis uti ἐπαναφορᾶς, παλιλλογίας, quoties idem diuersis nominibus inculcamus, exaggeramusq́. Verbum autem Meditandi cùm sit Hebræis, linguæ, & cordis, quemadmodum item Græcis μελετᾶν, nunc cordis esse, testantur, iuxta illud, Et meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. Linguæ est interdum, ut, Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam. Cordis igitur meditationem, continentemq́ cogitationem respicit, exacuere aciem ingenij ad legem Dei. Cuius erit fructus, quòd consuetudinem, habitumq́ sapientiæ, & probitatis assequeris: perspicies, exploratumq́ habebis, nihil agendum aliud. Hinc autem beatitudinem. Possit etiam esse sensus de sermone. Nam semper loqui de rebus æternis occasio est, ut eas concupiscas, terrena despicias.

Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.

QVod ad uoces primùm attinet, lignum Hebraica loquendi consuetudine dicitur arbor, nec aliud est nomen Hebræis, quo significent arborē: ut Lignum uitæ in Paradiso, arbor uitæ: Lignum scientiæ boni et mali, arbor cuius fructus ueciti contra imperium degustati, pandebant oculos. Et illud Salomonis de Sapientia, Lignum uitæ est qui apprehenderint eam. Arbor uitalis, Decursus item aquarum, Hebraicè, פַּלְגִים pelagim, inde Græcum, Latinumq́ Pelagus dicitur à palag, scindere, cùm flumen in multas partes abruptum, rapidumq́ scinditur. Hæ scissiones, & scaturigines, uberesq́ impetus, uocantur Hebraicè Pelagim, ut quas Padus Adriæ propinquans ad mœnia Ferrariæ scindit, tres pulcherrimos amnes efficiēs: uidebisq́ pro ripis, hinc, atq; hinc populos, aliasq́ arbores florentes, ut iure fuerit hoc exemplo Vates delectatus. Sæpe sacri scriptores id genus exemplis utuntur. Idem usurpauit Hieremias iustum, piumq́ esse uelut arborem, secus perennes amnes surgentem, quæ non timebit cùm uenerit æstus. Riuulos dixit Hieron. eodem sensu. Quòd item Aquas nomine multitudinis dixit, Hebraismus est. Nunquam Hebraicè aqua est numero unico מַיִם Maim, quasi resonantes, Et littora plangunt. Possit autem esse iuxta quosdam Hebræos, cùm dixit, Quod plantatum est secus decursus, de his arboribus maximè dictum, quæ uelut Paradisus illa Dei, & uelut Mesopotamia, inter duos, hinc, atq; hinc profluentes amnes, florescunt. Quales multæ quas efficit Padus insulæ, ut quæ Paradisus est ducis Ferrariæ, quam diuisus Cœlo gratissimus amnis, alluit utrinq;, & nemus frondescit opacum. Talis, inquiunt sacræ litteræ, iustus erit. Hieron. dixit transplatatum, eodem sensu. Fructum suum, &, Secus aquas, esse, quid'ue hac tralatione significetur, Græci interpretantur, quòd is qui perenniter diuinis lectionibus, meditationibusq́ uacat, uelut ab his irrigatus semper proferet fructum, ipsas uidelicet uirtutes, florens, uirescensq́ instar arboris ad fluuium uirescentis. Sic folia spem salutis æternæ, nunquam decidere. Iure autem diuinam philosophiam comparatam uberrimis aquis, quòd irriget augeatq́ animum. Sic Chistum doctrinam suam, uberrimas aquas uocasse: Si quis sitiret, ueniret ad ipsum, biberetq́. Et, qui crederet in ipsum, fluuios aquæ uiuæ de pectore eius manaturos. Et illud: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo, non sitiet in æternum. Futuros autem beatos huiusmodi, quoniam ut idem psalmus ait, A' domino gressus hominis dirigetur, & uiam eius uolet ualde. Itemq́ Apostolus, Diligentibus Deum, Deus ipse omnia

cooperatur ad bonum. Græcorum quidem is ſenſus quo declaratur ex alijs locis metaphora plantarum uirentium. Hebræorum ſunt, qui uirum iuſtum comparatum arboribus perenniter à fluminibus irrigatis, quòd ſemper alacer, ſemper idẽ ſit bonus & iuſtus, cui nec ex diuitijs lætitiæ fiat acceſſus, nec ex paupertate uirtutis deceſſus. Irrigatus alacerq́; aliunde, gaudijs diuinis imbutus, fortis conſtansq́;, ſui ſimilis ſemper. Idem atq; ſuperior ſenſus. Multas igitur ab Hebræis, Grecisq́; habes in hac metaphora cauſas, cur iuſtus, atq; is qui diuinę philoſophiæ uacat, ſit uelut arbor perenniter uireſcens. Quòd uirtutes omnes aſſequetur, quarum poſſeſsio eſt beatitudo. Aſſequetur fortitudinem contra fortunam, caſusq́; aduerſos, quibus humana uita redundat. Hos ille itaq; contemnet, ut rideat, nauci faciat. Maxima pars felicitatis, doloribus carere, quos aduerſi caſus apportant. Ad hæc ſuppetent alia bona, quorum genitrix eſt Iuſtitia, Temperantia. Iuſtus enim ut palma florebit, ſicut cedrus Libani creſcet. His ſermonibus, laudibusq́; uirtutis, pleni ſunt Hebræorum, Græcorum, Latinorumq́; libri. Fructum uerò ſuum, fuerunt qui dę ſtirpe, poſteritatęq́; ſentirent. Melius de uirtute, quæ fructus ſit perpetuæ illius in lege Dei meditationis. Fructus autem uirtutis beatitudo: eaq́; duplex tum in hoc corpore, qualis qualis haberi poſsit: longe magis in cœlo. Hos duplices fructus proferet, qui philoſophando exercendoq́; animo, curasq́; ſuas pro iuſtitia, pietate diſpenſando, tempus, ætatemq́; ſuam tranſegit. Ad illud culmen perueniet, quo ſiſtit (ut uetuſtiſsimus Heſiodus, ex his enim fontibus hauriebant, cecinit) uirtus.

Ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄκρον ἵκηται
ῥηιδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα.

Sed cùm ſumma ad culmina uentum eſt,
Fit facilis, & dulcis quæ fuit aſpera quondam.

Hoc mortales omnes confitentur. Communis confeſsio certis, indubitatisq́; nititur experimentis. Vt enim conſuetudo peccandi uertitur in naturam, redditq́; hominem ſupremè nefandum: ita perpetua uirtutis exercitatio ad ſimilitudinẽ Deorum mortales adducit. Hæc beatitudo, is finis. Exercitatio autem, ſiue meditatio, in lege Dei, coget odiſſe peccata, diligere uirtutes. Voluptatem quam peccatores ex malefactis percipiunt, longè aliam atq; maiorem ex benefactis hauriet optimus quiſq;. Quòd autem dixit, IN TEMPORE SVO, ut uſus eſt arborum ſimilitudine, ſic per totam metaphoram decurrens, adducit partum, fructumq́; arborum uirentium irrigatarum: ut nullo alio poſsis exemplo tam facilè intelligere quid interſit inter eos qui ſe uanitatibus libidinibusq́;, aut ſe probitati dederunt, quàm arborum. Finge uirum ſanctũ, iuſtum, pium, Dei colentem, mortales quoad poſsit iuuantem, uelut arborem fructiferam, iucundam, feracem, uirentem ſemper: contrà finge ſceleratũ, arborem quæ uiſa eſt quondam florere, comas hinc inde propandens. Ecce autẽ paulo poſt arefacta, aut radicitus euerſa, turpe ſpectaculum ſpectantibus fuit. Expectaui, inquit, ut faceret uuas, & fecit labruſcas. Veniente igitur uere, nullus eſt harum arborum flos: appetente autumno, nullus fructus, quòd in ipſo uirore exaruerunt, ſibi ipſis ſuccum, alimentumq́; ſubduxerunt. Tempus ergo ſuum in arboribus quidem eſt Ver, eſt Autumnus: in hominibus, tum certum quoddam ſpatiũ quo Deus ut fructus feramus, à peccatis auertamur nos expectat: tum uita futura, ſupremaq́; dies, cùm ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, omnesq́ue de factis proprijs rationem repoſcet. Cuius diei etiam pſalmus in fine meminit.

Et fo

Et folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet, prosperabuntur.

PErstat in metaphora. Totã primũ arborem fluminibus propter labentibus irriguam, florentem, uirẽtem, usurpauerat: exin fructum, tempusq́ꝫ partus eius: demum folia, quæ non defluentia sunt argumento, uirorem, uitalemq́ꝫ succum arbori subesse. Optimus ille Philosophus, qui non modò uoluendis libris sacris, sed multò magis obsequendo his quæ præcipiunt, omnem dat operam: legemq́ꝫ attendit, quam Deus ex optima, perfectaq́ꝫ natura sua fudit, sparsitq́ꝫ per mundum, pariet pulcherrimos primùm fructus: Tum semper uirebit, frondescet, nullis temporibus amittet gratiam, secus quàm impij illi, qui primùm florere uidebantur, sed tempus erit, cùm nec fructus, nec folia, nec ipsam prorsus arborem uidebis. Vidi enim impium super exaltatum sicut cedros Dei, & transiui: & ecce non erat. Repetamus rationem fructuum. Fructus Hebræi duobus sensibus exponunt, Auen Esdra sapientiam animæ, quò mens, animusq́ꝫ implebitur sapientia diuina, qua cognoscet creatorem suum, atq́ꝫ opera eius miranda, attendetq́ꝫ res ęternas. Alij fructus interpretantur, eosq́ꝫ in tempore, quos singulo quoq́ꝫ tempore profert bonus, ac iustus. Nunquam cessans uel exemplis optimæ uitæ, uel oratione docere pietatem, sapientiam. Maxima enim utilitas hauritur uidere aliquem sapienter, sanctè, patienterq́ꝫ uiuentem: sicut maxima detrimenta, qui scelerate uiuendo, sunt alijs improbitatis exemplum. Est enim homo animal procliue ad imitãdum. Fructus igitur sapientis sunt exempla uirtutis, sermones de pietate, probitate, iustitia, quibus abundat uita eius. Hæc oratio semper ab ore illius personat: nunquam non admiratur, effertq́ꝫ sermonibus quotidianis uirtutem, pietatem, res æternas: docens in hac uita nihil esse magnopere expetendum: diuitias, formam, & alia quæ dicuntur bona, uanissima esse, & hoc ipsum factis comprobans. Tales si quando in mundo apparuerunt, innumerabiles fructus humanæ uitæ protulerunt. Hunc informat, gignit lex Dei assiduè meditata, pẽsitata. Lex, dico, non tam Mosaica, quàm illa quæ dicitur uero nomine, Sapientia, Philosophia, non Platonis, aut Aristotelis: sed uniuersalis sapientia, rerum perfecta, ueraq́ꝫ consideratio, iudicium incorruptum, uitæ quotidianæ in omni uirtute exercitatio. Expositis igitur fructibus, Folia non defluentia fuerunt ex Hebræis qui interpretarentur famam posteritatis, ac nomen, iuxta id, quod alio in psalmo dicitur, In memoria æterna erit iustus. Hanc siue in hoc seculo, siue locis cœlestibus. Nam bonorum memoriã semper alit posteritas, nunquam de laudibus eorum conticescent. Grata recurrit eorum & iucunda recordatio. Hæc esse folia non defluentia, dixit Rabi Dauid: Similiter Auen Esdra, sapientiam nunquam non florentem, nunquam non uirentem, sui semper similem, hanc esse totius uitæ possessionem. Quod etiam Nicolaus gratiæ diuinæ perennitatem, perennorum gratiarum fontem. Verum, ut dixi, perstat in uniuersa felicis arboris tralatione. Felix arbos est, qualis ferè quã describit Lactantius.

Hic genus arboreum procero stipite surgens
Non lapsura solo mitia poma gerit.

Felix igitur arbos propter aquæ riuũ florescens, tũ suis tẽporibus fructus edens, tũ folijs nunq́ꝫ decidẽtibus: Folia haud ullis labẽtia uentis Felicis mali, ut arbor medica. Hęc describitur in psalmo, huic cõparatur, q leges Dei cogitat assiduè, in has noctesq́ꝫ, diesq́ꝫ incubit. Tota igit̃ arboris felicis descriptio peruenit usq́ꝫ ad folia.

ET OMNIA quæcunq́ꝫ faciet prosperabuntur.) Hebraicè est, Et quod-

cunque faciet, prosperabitur, ut Hieronymus quoque interpretatur. Posset etiam intelligi ex Græco εὐοδωθήσεται, prosperabitur. licet posit referri ad nomen neutrum antecedens, Omnia quæ fecerit. Quo circa uerbum Prosperabitur, potest referri aut ad ipsas res, quas faciet, aut ad ipsum qui faciet: uel illæ res, operaque prosperabuntur, uel is qui faciet. Quanquàm nonnulli Hebræi etiam ad arborem referri posse censent, prosperabitur: ut dicat, Folium illius arboris, quam dico esse iustum, non defluet, eademque ipsa fructus, ramos, prosperè mittet. Dixerunt autem Septuag. Græcè properari εὐοδωθήσεται, bona uia incedere, itinere felici tendere. Est enim felicitas, ut Aristoteles docebat, actio, operatio, uita, non otium, segnitiesque. Hæc operatio uitæ beatæ dicitur Felix, bonusque successus, Tendere cursum beatum, fortunatum. Via beata, prospera, nusquam cespitans, nusquam malis præpedita. Sunt Hebræi qui exponãt Quæcunque faciet, intelligi diuitias, opes, liberos, honores. Diuitijs cõparandis, magistratibus gerendis, filijs procreandis prosperabitur. Hoc à Græcis dicit, εὐπραγία εὐπραξία, εὐοδοῦσθαι. Docet igitur psalmus, testibus Hebræis, felicitatem, prosperitatem, rerum gerendarum successum ex meditanda lege nasci. Quicunque fortunatus esse cupiat, etiam in hoc mundo, oportet eum præceptis diuinæ legis obsequi. Quorum nec alius quidem finis, quàm ut homines efficiant beatos. Quicquid malorum sæuit, grassatur in terris: procul terris, ultraque Oceanum exularet, si diuinas leges attendentes his promptis animis obsequeremur. Potest item prosperitas referri ad res æternas. Eadem enim causa facit futuram, atque præsentem beatitudinem. Qui nunc uoluptatibus libidinibusque se minus dediderunt, minus doloribus cruciantur, minus subeunt uitę discrimina. Quod posident, tametsi paruum, iucundius, felicius posident, quàm quibus latè rura parent, Et quibus mille pascuntur montibus agnæ. Ex hac iucunditate, quia neminem læserunt, iustitiam non uiolauerunt, Deum toto corde coluerunt, prosperantur ad uitam futuram. Tunc uerè beati, fortunati. Superius dixerat eos beatos: paulopòst, floridos, perpetui uiroris: nunc eadem secunda fortuna semper utentes. Nam ut à Græcis Nicolaoque ex diuo Paulo producitur, Deus adest, cooperaturque diligentibus se, & pijs: id quod uel Euripides, licet poëta profanus, at spiritu compulsus eodem canit:

Τῷ δ' αὖ πονοῦντι καὶ θεὸς ξυλλαμβάνει.

Laborantem coadiuuat ipse Deus. Is uiror perennis, felicitatis inexhausta fœcunditas.

Non sic impii, non sic: sed tanquam puluis, quem proiicit uentus à facie terræ.

IN psalterio quo nunc omnis, siue Græca, siue Romana utitur Ecclesia, quod ab ipsis Septuag. interpretibus editum fuit, superuacuè additur secundò, Non sic. Redundat etiam, A' facie terræ. Cùm Hebraicè sit, Non sic impij, sed tanquam puluis, quem proijcit uentus. Quemadmodum Hieronymus quoque transtulit. Admonent etiam Græci in Hexaplo Origenis, non haberi. Idem tamen commodè exponunt, repetitione designari maiorem negationem, qua negantur impij uirorem habituri. Et quem ijdem Septuag. dixerunt Græcè χνοῦν, puluerem, Hebraicè מוץ moz, dicitur ab Hebræis propriè designare puluerem palearum, inuolucrum tritici. Eoque ait Auen Esdra, animum iusti similari grano, quod flante uento remanet: impios autem esse uelut paleas, quas huc, illuc uentus differat. Pulcherrimus igitur usus est metaphoris. Pios, iustosque florentissimis, semperque uirentibus arboribus comparauit. Perennem ubertatem, perpetuum foliorum uirorem,

fruct

fructuumq́ exuberantiam tribuerat: successum, felicitatem promiserat. Nunc redit ad impios, ut & illis tribuat, quod proprium illis existat. Multis autem exemplis, quibus infelicitas impiorum describatur, requisitis, nullum aptius occurret, quàm pulueris tritici palearumq́, qui in area uento subleuatur. Nulla subest ei substantia, nullius est ponderis, quæcunq; uel aura leuis surgat, tolluntur, iactantur. Haud secus de impijs sentias, quos alij felices, beatosq́ prædicabant, opes, fortunas, corporaq́ eorum formosa, pinguia, libidinum satietates admirabātur. Ecce uentus calamitatum, & clades quibus circunsepta est hominum uita, congestas euertit opes, sternitq́ alto à culmine partas: quam Fortunam putant. Sed Deus est, in eas impetum facit. Posset esse etiam de animo actionum principe dictum, ut animus piorum, quanquàm leges diuinas ferunt in oculis, semper hilaris, perpetuò uirens, nullis casibus concutiendus, tranquillitati, ac serenitati, qualis supra nubes est, similis, ut ait Seneca de animo sapientis. Sic in contrarium, impiorum contemptorumq́ Dei animus turbulentus (ut Aristoteles scribebat) omnibus malis motibus expositus, ad quamcunq; fortunam aduersam pauidus, quicquid increpuerit, extimescens, quicquid aduersi ceciderit, blasphemus, ferri se transuersum, & quasi uento portari sinens. At cui serenitas ex sapientia, quam exercitatio in lege Dei largitur, semper affulget, flent quantum uelint uexationum uenti, quantum uelint rerum aduersarum truces uultus occurrant, stat immotus, uelut Marpesia cautes, aut annosa quercus, quam

Alpini Boreæ nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor, & altè
Consternunt terram, concusso stipite, frondes.
Ipsa hæret scopulis, & quantum uertice ad auras
Ætherias, tantum radice in tartara tendit.
Mens immota manet.

Incurrunt enim duo pulcherrima, maximeq́ inuicem similia usurpata duobus uatibus exempla. Virgilius sapientem, quemq́ Deus ad uirtutem hortabatur, sed libido reuocabat, robustissimæ quercui comparat. Diuinus autem Poëta, Stultum, quiq́ diuinis uocibus parere recusat, leuissimis paleis, ac quisquilijs, quas omnis aura tollat. Potest, ut dixi, dictum esse de fine, quòd quantum florescet, uirebit, præmijs hic & in posterum maximis afficietur probitas, ac iustitia: tantum improbitas exarescet, in nihilum marcescet. Perijt memoria eorum cum sonitu. Hoc florentibus rebus Hebræorum maximè uerum cernebatur. Salus, incolumitas, fortunarum augmentum, longæuitas, timentibus Deum promittebantur: Clades, ruinæ, θεηλάτοι, his qui mandata eius spernerent, intentabantur. Non erat autem aptius exemplum, quo partas iniustè & cum sanguine miserorum comparatas opes designaret dissipandas, quàm quisquilijs tritici: quarum ut cumulum subitò uentus dissipat, ut amplius non appareat, sic cumulus opum iniquè partarum, dissipatur breui:

-Tolluntur in altum, Vt lapsu grauiore ruant.

Ideo non resurgent impii in iudicio, neq; peccatores in consilio iustorum.

CONsilium dixerunt Sept. βουλῇ. Hebraicè עדת adat, congregatio, cœtus. Eoq́ Hieronymus dixit in suo psalterio, Concilium. Id etiam designat consilium, uiros scilicet coactos ad concilium, consessum: pro consilio quoque Chaldæus iuxta Hebraicum dixit, In conuentibus iustorum בסיעתהון sihatheon. Aquilas item,

item, Theodiotionq́; & Symmachus, quos imitatus eſt Hieronymus. Priores duo, eam uocem reddiderunt συναγωγὴν, poſterior συνέλευσιν: utrunq; ſonat conuentum, cœtum, concilium. Vt præmia uirtutis oſtenderat, exemplis oculis noſtris manifeſtis uirorem pietatis æternum comprobauerat, ſic exemplo primùm declarat impiorum cataſtrophen. Tum in eos grauiſsimam ſententiam pronuntiat, non modò eos gaudijs temporarijs, fructibusq́; iucundiſsimis ſapientiæ priuandos, & ſemper inter inanes, turbulentasq́; opiniones futuros, ſed etiam fore, quod longè miſerrimum eſt, ut à concilio bonorum excludantur. Sciendum in hoc uerſiculo exponendo ferè inter ſe conuenire Chriſtianos, & Hebræos, de die iudicij. Sed hoc differunt, quòd iudicium, uel diem iudicij, alij exponunt diem mortis, adijcientes quædam prorſus à noſtris exibilanda. Alij diem ſupremum, uelut Chaldæus qui tranſtulit hoc loco, Ideo non reſurgent impij בְּיוֹמָא רַבָּא beioin rabba, in die magna. Nos quoq; uocamus illum diem, diem magnum. Itaq; Rabi Dauid, colligens opiniones quorundam ſuperiorum interpretum, ut eo audito, reliquos audiſſe te ſcias: Quocirca (inquit) quoniam impij ambulant per uiam malam mundi huius, Non reſurgent in iudicio: nimirum in die iudicij. Et is eſt dies mortis, non erit eis reſurrectio, ſed interibit anima eorum unà cum corpore in die mortis. Dixit, In concilio iuſtorum: proptereaq́; cùm moritur iuſtus, anima eius cum animis iuſtorum aſſociatur in gloria Dei, in mundo ſuperno. Hæc Hebręus ille. Sed melius eſt iuxta noſtros, & antiquam Hebræorum theologiam, ut diem iudicij ſupremi ſentiamus. Illud item contra ſacras ſcripturas eſt. Morituras aliquas animas cum corpore, aliquas nō morituras. Nam DaniEl omnes dixit reſurrecturos: ſed alios ad gloriam, alios ad ignominiam. Itemq́; diuus Paulus reſurrectionis uocaliſsimus, atq; indefeſſus præco, in actis, Spem, inquit, habens in Deum, quam & hi ipſi expectant reſurrectionem futuram iuſtorum, & iniquorum. Tamen ex philoſophia in contrarium ratio ſuccurrit. Si enim naturale eſt animis, ut ſint immortales, quomodo aliqui pereunt, aliqui ſeruantur incolumes? Hoc prodigioſum eſt, non naturale. Quare uerior eſt, & ſacris ſcripturis, necnon & naturæ congruentior ſententia noſtrorum: Reſurrecturos quidem omnes, bonos, & malos: quod & antiqui Hebræi. Repromiſsio (inquit idem Paulus) quæ ad patres noſtros facta eſt. Græci quidem reſurrecturos impios, ſed non ad iudicium, ut qui iam condemnati ſint, iam ad pœnas æternas deputati. Cumq́; Moſes de reſurrectione penitus tacuiſſet, nunc primum Dauid de ea oraculum edidiſſe. Eſt uerior hæc Græcorum, quàm Hebræorum illa ſententia, quòd omnes quidem reſurgent, ſed ſanctorum, ac iuſtorum, uelut principum, iudicium erit. Hi iudicabunt impios, uelut eorum principes, ac domini. Teſtatur hoc ipſum alius ſacer Philoſophus: Sancti, inquit, iudicant gentes. Et Salomon, quem theologiam paternam apprimè calluiſſe uerisimile eſt: Stabunt, inquit, iuſti in magna conſtantia aduerſus eos qui ſe anguſtiauerunt. Hoc igitur erit iudicium, ad quod negat impios admittendos. Congregatis enim bonis, bonorumq́; principe Chriſto, iudicium fiet. Hoc iudicium erit bonorum, iudicantium, grauibusq́; ſententijs damnantium ſceleratos illos. Eoq́; ſtabunt aduerſus eos in magna conſtantia, quorum etiam in uita fuiſſent inimici, eorum impietatem ſemper execrantes, & coarguentes. Quemadmodum Ioannes contra Herodem. Magna igitur erit dignitas, maximus honos bonorum, ut quibus dabitur, ut in eos letalibus ſententijs animaduertant, qui quondam uirtutes, pietatemq́; eorum perſequerentur, odio haberent. Et quoniam ſacræ literæ, quemadmodum ſcriptores profani, ſæpe ex alijs locis inter ſe collatis, facilius intelliguntur, ſuperiorem de iudicio interpre-

tationem

tationem ueram esse docemur ex his quæ uaticinatur Salomon de his quæ supremo tempore bonis ac malis dabuntur, ut quasi psalmum hunc prophetiamq; paternam uideatur interpretari. Nam cùm studia, consiliaq; sceleratorum, & cupiditates, & quid aduersus iustos moliantur à principio posuisset, non multò post adhibuit sortem supremam utrorumq;: Videntes, inquit, impij turbabuntur timore horribili, ob prodigiosam salutem bonorum. Et pœnitentes, atque gementes dicent, Is est iustus, quem aliquando habuimus derisui, & in parabolam, fabulam dedecorosam. Ipsi dementes uitam illius existimabamus insaniam, & finem sine honore: πῶς κατελογίσθη ἐν υἱοῖς θεοῦ, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐστιν. ἄρα ἐπλανήθημεν ἀπὸ ὁδοῦ ἀληθείας. Quomodo computatus est inter filios Dei, & inter sanctos sors illius est. Ergo aberrauimus à uia ueritatis, & lumen iustitiæ non refulsit nobis. Et Sol non ortus est nobis. Repleti sumus iniquitate, & exitio, ambulauimus uias desertas, τὴν δὲ ὁδὸν κυρίου οὐκ ἔγνωμεν. Viam autem domini non cognouimus. Quid profuit nobis superbia, & opes, atq; insolentia quid profuere? Præterierunt illa omnia, uelut umbra, uelut nuntius percurrens. Demum subijcit eorũ questibus Salomon, utẽs eadem ferme tralatione, & eisdem nominibus, atque pater in psalmo. ὅτι ἐλπὶς ἀσεβοῦς ὡς φερόμενος χνοῦς ὑπὸ ἀνέμου. Quoniam, inquit, spes impij, tanquam puluis quem portat uentus. Iusti autem in perpetuum uiuunt, & in domino merces, pręmiumq; eorum, & cura est illis ab altissimo. Ob hanc causam accipient regale decus, & coronam pulchritudinis de manu domini. Hæc omnia Salomon. In quibus continetur omnis huius primi psalmi profundissima theologia explicita, declarata. Declarauit enim Salomon quid pater uaticinatus esset de præmijs iustitiæ, de sorte bonorum. Ea igitur est, quòd inter filios Dei, nempe, inter sanctos computabuntur, in concilio Deorum Angelorumq; collocabuntur. Hoc concilium duobus nominibus appellat psalmus Iudicium, nempe uiros congregatos ad iudicandum. Vos, inquit Christus Apostolis, cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis etiam, iudicantes duodecim tribus IsraEl. Hoc erit iudicium ad quod nõ resurgent, non stabunt, non ascendent impij. Alterum est. עדה adat, cœtus, congregatio, concilium iustorum, ad quod impij non admittentur. Est igitur concilium, Hebraicè, עדה adat, Græcè βουλὴ, Consilium. Sed alterum pro altero est. Dilatauit igitur Salomon sermonem de præmijs iustorum, quòd inter filios Dei, uidelicet Angelos adiudicabuntur: quòd inter sanctos erit sors illorum: quòd coronabuntur ab eo regaliter, diademate regio. In contrarium gement, cruciabuntur scelerati, uidentes, quos olim riderent, nihili penderent, pro contemptissimis haberent, in excelso dignitatis gradu collocatos, senatui Deorum adscriptos, qua nulla cœlo, ac terris gloria maior. Hoc etiam dixit diuus Paulus futuros iustos, ac bonos συμμόρφους conformes, eiusdem formæ, pulchritudinis, decoris, atq; ipse filius Dei. Et Christus ipse: Erunt æquales Angelis Dei. Hæc illa ἀποθέωσις deificatio quando fient, qui piè uixissent, declarabunturq; Dij. Hoc erit concilium, cõgregatio iustorum. Propterea psalmus is est nobilissimus. Est enim prophetia de uera beatitudine, de præmijs iustitię. Et sunt in hoc uersiculo duę uoces, Iudiciũ, & quod Sept. transtulerunt βουλὴ, consilium, pro quo clarius in Hebraico עדה adat, congregatio, cœtus, ut dicendũ sit: Neq; peccatores in cœtu iustorũ. Sæpe autẽ in sacris literis, duo nomina ponderis significatusq; eiusdẽ reiterantur, quorũ secundum est declaratio prioris. Sic ex secundo nomine cœtus, intelligimus quid sit iudiciũ. Nempe cœtus ad iudicandũ congregatus, cœtus iustorũ, ac principũ, magnorũ uirorum. Affertur ab Hebræis ex alio loco, ad declarationem iudicij. Cuncta, inquit Salomon, opera adducet Deus in iudiciũ. De hoc iudicio quoq; uaticinata est Sibylla

carmine quod dicitur ἀκροστιχίς, in quo ſumptis primis cuiuſqꝫ uerſus literis, effici-
tur hoc omne, IESVS CHRISTVS DEI FILIVS SERVATOR REX. Huius carminis initium eſt,

ἱδρώσει δὲ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτ᾽ ἔσαι.

Iudicĳ ſigno tellus ſudore madeſcet.

Itaqꝫ iure pſalmus is ab antiquiſsimis Hebræis de ſuprema die concorditer editus eſſe cognitus eſt, è quibus, ut dixi, Chaldęus interpres pro eo quod ait Hebraicum, Non reſurgent impĳ in iudicio, dixit, Non reſurgent impĳ בְּיוֹמָא רַבָּא beiom rabba, in die magna. Et alĳ codices habẽt, In die iudicĳ magni. Et de eo Salomon in libro de Sapientia, laté. Et uerbũ in Hebraico, Non reſurgẽt, Hebraicè לֹא יָקֻמוּ lo iacumu, non deſignat, fore ut corpora non recipiant impĳ in regeneratione, ut malè ſentiebat, perperamqꝫ exponebat Rabi Dauid: ſed potius, Non admittẽtur impĳ ad iudicium in ſede maieſtatis: qui potius ab alĳs, nempe ab his quos olim contempſerunt, iudicabuntur, letalibus ſententĳs interficientur. Quod Salomon idem clariſsimè docuit dicens de iuſtis, κρινοῦσιν ἔθνη, καὶ κρατήσουσι λαῶν. Iudicabunt gentes, & dominabuntur populis, & regnabit ſuper eos Deus in æternum. Itemqꝫ longè manifeſtius, κατακρίνει δὲ δίκαιος θανὼν τοὺς ζῶντας ἀσεβεῖς. Iuſtus defunctus, aut poſt hanc uitam iudicabit impios. Cùm ſit igitur hic duplex expoſitio de die iudicĳ, aut die qua quiſqꝫ ſecedit à corpore, aut illa ſuprema, magnaqꝫ: uiſum eſt ex antiqua Hebræorum theologia, Græcorũ, Latinorumqꝫ ſentẽtia potius de ſupremo tempore ſentiendum eſſe. Quo item ſenſu ſit accipiendum, Neqꝫ peccatores in cõſilio iuſtorum, ex filio ipſius Dauid theologiam paternam declarante facilius intelliges, ex his quæ dixit de pio, iuſto, ἐν υἱοῖς θεοῦ κατελογίσθη, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ. Et de eadem ſorte diuus Paulus in Actis referẽs uerba Chriſti, ſimiliter atqꝫ is pſalmus, Vt accipiant remiſsionem peccatorum, & ſortem inter ſanctos, per fidem quæ eſt in me. Et idem Salomon quòd uiuet in æternum, quòd præmium eius ab altiſsimo, quòd coronabitur. In cõtrarium impĳ, peccatores: neqꝫ inter filios Dei, neqꝫ inter ſanctos, nimirum in congregatione, & ſorte iuſtorum,

Quoniam nouit dominus uiam iuſtorum, & iter impiorum peribit.

HEbræi rectè declarant, quid ſit, Nouit dominus uiam iuſtorum. Nam Chaldæus dixit, Quoniam manifeſta, clara eſt Deo uia iuſtorum. Et ex dictis Salomonis ſuperius eſt ſenſus clarus. Cùm diceret de iuſtis, καὶ ἡ φροντὶς αὐτῶν παρὰ ὑψίστῳ. Et gubernatio eorum, cura, cogitatio, apud altiſsimum. Sunt Deo curæ iuſti, reſpicit, tuetur eos: noſcit, habet cordi, uiam uitamqꝫ eorũ, defendit, protegit, præmĳs afficit. Non ſunt obliuioni pia, iuſtaqꝫ facta, non negligit bonos Deus, amat, amplectitur, ſcit quid agant. Eſt autem hoc quale Plato, Ariſtotelesqꝫ ſummi philoſophi, ex ſacris literis, inſtinctuqꝫ naturæ, aſſeruerunt. Ariſtoteles, εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εἴη ἂν εὔλογον, χαίρειν τε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ, καὶ τῷ συγγενεστάτῳ. Si qua cura, inquit, eſt rerum humanarum apud Deos, ut uidetur, rationabile quoqꝫ eſt, eos optima, atqꝫ ſibi maximè uicina re delectari. En Ariſtoteles uocat ἐπιμέλειαν, curam, diligentiam, prouidentiam. Atque etiam delectationem, amoremqꝫ Dei erga iuſtos, quam pſalmus dixit cognitionem uiæ ipſorum. Addidit Ariſtoteles eodem loco, Deum ἀντιποιεῖν, remunerari bonos, atqꝫ probos, præmĳs afficere. Id quod ſuperius Salomon: Et merces eorum in Deo. Plato uerò luculenter uiro bono nihil mali, aut uiuenti, aut defuncto accidere poſſe, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα. Neqꝫ negliguntur res huius à dĳs. Dicit à Dĳs, quod alibi à Deo. Diuinè enim dixit in Phædone, εὐλόγως ἔχει τὸ, θεόν τε εἶναι τὸν ἐπιμελούμενον

ἡμῶν

ἡμῶν, καὶ ἡμᾶς ἐκείνου κτήματα εἶναι. Rationi cōſentaneum eſſe, Deum curam noſtri ſuſcipere, & nos eſſe poſſeſsiones, peculiumq́ eius. Mirum quàm congruant ſacra profanis. Hoc enim eſt, Nouit Dominus uiam iuſtorum. Idem Salomon in ſua Sapiētia ſæpius, magnaq́ uocis cōtentione: δικαίων δὲ ψυχαὶ ἐν χειρὶ θεοῦ. Animæ iuſtorū in manu Dei ſunt. Et Sirac in ſua Sapiētia, οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν, ὑπερασπισμὸς δυναστείας, καὶ στήριγμα ἰσχύος. Oculi domini ſuper amātes eum. Protectio ualida, & præſidiū ab æſtu, & tentoriū à ſolis ardore. Et illud in Pſalmo: Oculi domini ſuper iuſtos. Hæc omnia cōfirmāt interpretes Hebræorū. Nouit, aiunt, Deus uiā iuſtorū, eis proſpiciēs, beneficia præſtās, eos ubiq́ protegēs: iuxta id quod alibi dicitur: Quid eſt homo quia memor es eius? Hebraicè, Quia noſti, proſpexiſti illi. Quod autē ait, Et iter impiorū peribit: cōfirmat ſuperiora, agēs de finibus bonorum ac malorū. Dixerat malos ſicut puluerē diſsipandos, in cinerem reſoluēdos. Nūc iter eorū in ruinā, perniciemq́ tendere. Et ad impia tartara mittit. Meta uiarū ſceleſtarū, inquit, ruina eſt. Eſt autē hoc patris, quale illud Salomonis. γενεᾶς γὰρ ἀδίκου χαλεπὰ τὰ τέλη. Generationis iniuſtæ, exitus aſper, amarus. Eodemq́ libro, quo ad uerā ſapientiā inuitat, καὶ ἔσονται μετὰ τοῦτο εἰς πτῶμα ἄτιμον, καὶ εἰς ὕβριν ἐν νεκροῖς διὰ αἰῶνος. Et erunt, inquit, impij poſt hoc in ruinam fœdam, & cōtumeliā inter defunctos in æternum. Quoniā ipſe Deus ſupinos ſternet dementes, eosq́ à fundamentis concutiet, & uſque ad extremum in terram intrudentur. Erunt in dolore, & cruciatu, peribit eorū memoria. Hæc Salomonis uerba, tum declarāt impios, iniuſtosq́, ut pſalmus canit, perituros, tum perditionis genus oſtendit, uidelicet poſt hāc uitā, in barathro perditiōis ad manes. Hisq́ coarguitur aliorū Hebræorū imperitia, nēpe Rabi Dauid, qui dixit hoc loco, animā iniuſtorū interire cum corpore, hocq́ eorū eſſe ſuppliciū. Nam uetuſtior, eoq́ ſyncerior theologia prædixerat ad inferos hęc parata eſſe ſupplicia, pręcipuè cùm ſupremo die cuncti iudicabūtur bonis coronatis, improbis deiectis, atq́ damnatis. Hæc enim clariſsima uoce Salomon eſt uaticinatus. Concordibus igitur Hebræis, Græcisq́, ac Latinis, pſalmus is eſt de finibus bonorū, ac malorum, de præmijs uirtutis, ac ſceleris, idq́ tum in hac uita, tum multò magis in poſterū. De die iudicij, de Paradiſo, de pœnis ad inferos, de cōuentu, gaudijsq́ iuſtorū, quē cōuentum Plato uocat εὐδαίμονα χορὸν, μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν: Chorū beatū, uiſionem felicē. Iure nobiliſsimus pſalmus, philoſophiæ principiū.

PSALMI II. EXPLANATIO.

QVare fremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania?

LATINI, Græciq́ cum Hebræis cōcordes, hunc pſalmū cum priore eſſe coniunctū. Nullus enim titulus huic adhibetur quo doceatur, quod in reliquis fieri ſolet, alterū pſalmum inchoari: eoq́ redundat apud Sept. in principio iſtius pſalmi, ψαλμὸς τῷ δαβίδ, Pſalmus ipſius Dauid, in Hebræo nō eſt. Rabi igitur Dauid ait pleroſq́ Rabenorū contendere, unum eſſe Beatus uir, & Quare fremuerunt. Eadē à reliquis Hebræis, qui munus diuinarū literarū interpretandarū ſibi ſuſceperūt, aſſerūtur, quorū ſententiā Latini cum Græcis ſequūtur. Hoc cùm minimi referat, multis uerbis extrahendum deprædicandumq́ non uidetur. Tres ſunt, quas ex omnibus, qui ſacros Pſalmos interpretantur, excerpas, ſententiæ, quorſum Pſalmus is, atque ea quæ nunc canuntur, pertineant. Nam ſi cum primo coniungitur annectiturq́, ut ille ueræ beatitudinis uias aperuerat, de totius philoſophiæ, atque omnis humanæ uitæ

fine, certiſsimam demonſtrationem expreſſerat: ſic ſecundus is, conſequens connectensq́; priora, gentes, impiasq́; earum opiniones, quibus ſe à cognitione Dei ſeduxerant, ad ignorationem ueritatis delapſas, execratur, admiratusq́; errores eorum, tumultus inanes eſſe teſtatur, quibus oppugnant ueritatem, uiasq́; ad uera bona ferentes euertunt, impediunt, perſequuntur bello pios. Eos cum ducibus imperatoribusq́; eorum, qui ſigna impietatis eis præferunt, uaticinatur perituros, quoniam prædixerat, Et iter impiorum peribit. Nunc autem irridendos à Deo, & furore eius corripiendos: caſtris eorum diuinitus expugnatis, profligandos, extremæq́; neci dandos. Hoc aduerſus mores eorum, qui Deum neſcirent, ueramq́; beatitudinem ignoratam repudiarent. Hoc gentes olim, Hebræis aduerſæ, moribus, ac religione. Secunda ſententia erit, ut ſit pſalmus, quales alij pleriq;, qui ſequentur, ſpectans ad res Dauid, regnumq́; eius. Quod oppugnaturi reges, ac principes Palæſtinorum cùm eum regem deſignatum audiſſent, conuenerant, ſed uictorem Dauid canit, copias eius protegente Deo immortali. Hi qui pſalmos in ordinem redegerunt, cùm pſalmum philoſophiæ cœleſtis plenum, longeq́; nobiliſsimum in fronte collocaſſent, reliquos ut omnes Hebræi, Græci cum Latinis aſſerunt, apparebitq́; in ſequentibus, nullo ordine addiderunt. Pleraq; enim, ut ait diuus Hilarius, & hic Rabi Dauid, prius acciderunt, quæ poſterioribus pſalmis referuntur, prælatis his quæ multò pòſt accidiſſent. Animaduerſum igitur eſt, non ſeruari ordinem in pſalmis digerendis, ſic non mirum cùm prior altiſsimæ philoſophiæ fuiſſet oraculum, ſi ſecundus ad diuerſum genus rerum ſubito tranſeat.

3a Sent.a Tertia eſt ſententia, non noſtrorum modò, ſed ipſorum etiam inimicorum Hebræorum, Priſcos Hebræos hunc pſalmum quadam arcanæ ſapientiæ per omnes ætates traditione, de Chriſto ſenſiſſe uaticinari. Rabi Salomon teſtis, Maiores, ait, noſtri hunc pſalmum de Meſsia exponebant: nos autem, inquit, propter hæreticos nempe Chriſtianos, de Dauid interpretabimur. Obſeruauit hoc etiam Nicolaus. Ita cum ſenſu Apoſtolorum quo teſtimonium de Chriſto ex hoc pſalmo protulerunt, conueniebant priores Hebræi, qui quò propius aberant ab ortu ueritatis, eò certè incorruptius quàm poſteriores iudicabant, & quæ ueriora ſunt, cernebant. Quemadmodum de reſurrectione ſyncerius quòd penes eos theologia ſacratior eſſet, quàm iuniores, ſentiebant. Hæc quò melius, certiusq́; animaduertantur, & plena fides his habeatur, ipſa Hebræorum ſuæ linguæ uerba ſubijciam. Rabi Salomon: רבותינו דרשו את ענין על מלך המשיח ולפי משמעו ול תשובת המינים נכון לפותרו על דוד עצמו Rabothenu dareshu et anian, al melech hamaſciac ulphi miſmeo, uela teshubat haminim, nacon le pothero al Dauid azmo. Quæ ſunt, Autores noſtri, quicquid hoc pſalmo canitur, de rege Meſsia interpretabantur. Secundum autem apparentem ſenſum, uerborumq́; ſonitum, & ob reſponſionem hæreticorum, conuenit eum interpretari de ipſo Dauid ut ſcribitur. Audierunt Palæſtini quòd unxiſſent IſraElitæ Dauid in regẽ ſuper ſe, copiasq́; ſuas collegerunt, quos Dauid profligauit: eoq́; dictum eſt, Quare fremuerunt gentes. Sic ille. Auen Eſdra quoq; grauis ſcriptor, Videtur, ait, mihi, hunc pſalmum, aliquem è cantoribus compoſuiſſe ſuper Dauid, quo die unctus fuit, eoq́; dixit, Ego hodie genui te. או על המשיח O al ha meſiach: aut certè dictus eſt ſuper Meſsia. Hoc teſtatur Auen Eſdra. Rabi uerò Dauid, q clarius, apertiusq́; ſcripſit, ubi ſcripſiſſet hũc pſalmum editũ fuiſſe ſuper Dauid, ſubijciens aliam ſentẽtiam, Dictus eſt, inquit, is pſalmus ſuper Gog, & Magog, nimirum Antichriſto והמשיח הוא מלך המשיח וכן פרשו רבותינו. Ve ha mashiah hu melech ha mashiach, ue ken perashu rabothenu. Chriſtus autẽ eius, q memorat̃ in pſalmo, eſt rex Meſsias. Sicq́; expoſuerũt magiſtri noſtri, Idipſum affirmat in fine pſalmi, Pſalmũ inquit uel de Dauid, uel Meſsia

exponito. His teſtimonijs fit perſpicuum, quanquã ſupernus uerborum cortex ſæ-
pe aliud ſonare uideatur, maxima ſub pſalmis latitare myſteria. Videt̃ enim de Pa-
læſtinis potius ac Dauidis pſalmus editus. At maiores Hebræi, ſimul & Apoſtoli,
Hebræorum doctiſsimi, quorum ſententię minores ſubſcripſerunt, de Chriſto con
ſtanter interpretati ſunt. Huiuſmodi ferè ſunt alij complures, uelut Sibyllino carmi
ne, ſub figuris, tropiſq; Hebraicis, & humano ſermone maiores ſenſus occultantes.
Seiunctus igitur eſt is pſalmus à primo, de Chriſto magis, quàm Dauid editus.

QVARE FREMVERVNT gentes, & populi meditati ſunt inania.] In
uerbis hæc obſeruanda: Quòd Septuaginta, quorum utitur Eccleſia Latina pſalte-
rio, tranſtulerunt ἐφρύαξαν, fremuerunt. Hebraicè רגשו ragheſu, Fremitum quidem,
qualis multarum copiarũ deſignat. ut Virgilius: Cuncti ſimul ore fremebant Dar
danidæ. Et Ouid. de concilio Deorum, audito ſcelere Lycaonis, Confremuere o-
mnes. Tumultum igitur hoc Hebraicũ quaſi per ſeditionem collecti exercitus deſi
gnat. Ac ueluti magno in populo, cùm ſæpe coorta eſt ſeditio, ſæuitq; animis igno
bile uulgus. Verum hoc uerbũ enarratores Hebræi, uidelicet Salomon, Auen Eſ-
dra, docent deſignare נת קבצו חברו nith cabezu, caberu, Congregati ſunt, coierunt.
Rabi quoq; Dauid teſtatur hac uoce denotari קבוץ והמון רב kibuz uehamon rab.
Collectionem, & multitudinem ingentẽ. Affertq; exempla. Quod ſciens item Hie
ron. dixit in ſuo pſalterio actiuè, Congregauerunt. Aquilas & Theodotio reſpexe
runt fremitum iuxta Sept. prior ἐθορυβήθησαν, tumultuatę ſunt: poſterior, κυκᾶ, miſcen
tur. Idem uerbũ igitur, cùm deſignet duo alterum ex altero dependens (nam fremi
tus, & tumultus eſt collectarum copiarum) iure potuit pro utroq; ab interpreti-
bus transferri. Gentes item Hebræis, qua dicuntur גוים ghoim, habet peculiarẽ ſi-
gnificatum. Quemadmodũ Græcis, Latiniſq; omnes aliæ nationes uocantur Bar-
bari, ſic omnes aliæ nationes, quas certum erat à ueri Dei cultu abhorrere, Hebræi
Gentes appellabant. Idemq; Apoſtolis uelut Hebræis remanſit ἔθνος, καὶ ἐθνικός, Eth-
nos, & Ethnicos uocãtibus eos qui non eſſent Hebræi. Et Chriſtus dominus dixit
de incorrigibili, Sit tibi tanquam ethnicus. Hoc igitur ex Hebraiſmo eſt. Eſt quan
do de ipſis Hebręis item dicitur Deuter. Quæ eſt enim alia gẽs ſic inclyta. Hoc pſal
mo de gẽtibus externis dictum. Ad hanc imitationẽ Græci uocãt τοὺς ἔξωθεν σοφούς. τὴν ἔξω
θεν φιλοσοφίαν: philoſophos externos, externã, ſeu profanã philoſophiã. Gẽtes igitur
nunc Palęſtini uocãtur. Sin de Chriſto pſalmus eſt, ut par eſt, Phariſęos cũ ſequaci
bus, qui iam ad mores profanos abierãt, iam impios ac ꝓfanos, gentes, ſiue gẽtiles
appellat, itẽq; Antichriſtũ. Quod uerò dixit, Meditati ſunt, quemadmodũ prio-
re pſalmo fuit expoſitũ, meditari Hebræis הגה non tam mentis ꝗ linguæ. Medita-
tur guttur lingua, nẽpe loquitur. Sic nũc, Et populi loquuti ſunt inania. Loqueban
tur, ait Rabi Dauid, Palęſtini ſuperbè, atq; arrogãter, quòd paucis antè diebus Iſra
Elitas uerſos in fugã cum rege Saul profligauerãt. Hanc autẽ eorum iactantiã non
fore diuturnã. Igitur Hebręi malũt ad ſermonẽ, uerbũ nunc referre, quàm medita-
tionẽ. Ne Chaldęus qdẽ meditationẽ, ſed exultationẽ, fremitũq;, & locutionẽ po-
ſuit, pro meditati ſunt רגין ranin exultãtes. Quod ad ſenſus attinet, Gręci ut mõſtra
tũ eſt, de Chriſto totũ pſalmũ editũ aſſerẽtes, tumultũ, fremitũq; aſſerũt fuiſſe, ꝗ to
ta Hebręorũ innumerabilis natio, Chriſto ad homines ueniẽte, & inuſitata ꝓdigia
edẽte, tumultuarũt, miſcebãtur. Multa in nihilũ caſura maledicta, diuinitati eius,
ac ſapiẽtiæ detrahẽtes loquebãtur. Gẽtes fuiſſe Romanos milites, ac cẽturiones,
ꝗbus in cędẽ Chriſti miniſtris Iudæi uterẽtur. Principes & Reges terrę, Herodẽ, &
Pilatũ: Populũ aũt, cui ſapere delyrare eſt, plebẽ illã inſanã, quę cũ maioribus ſuis
ignorato tãto numine, pari impietate laboraret, eorũ conatus, blaſphemiaſq; in ni

hilũ recidiſſe, uelut alio in pſalmo fertur, Sagittę paruulorũ factę ſunt plagæ eorũ. Pueriles illę plagę, bellum illud tunc ἄσπονδον, euanuiſſe, ſumpto de inimicis pœnarum tanto, quãtum uix quiſquã audeat optare. Hanc interpretationẽ Latini quoq; proponunt. Quòd ſi uera quoq; ſit expoſitio Rabi Dauid, qua putat iuxta maiores, hunc fremitũ, copiasq; cum Regibus, ac ducibus aduerſas Deo, & Chriſto coactas, eſſe tempus Antichriſti, qui conſurget contra omne quod dicitur Deus, ipſiusq; IESV Chriſti nomen, ac ſanctos eius innumerabilibus populis coactis cum primis oppugnabit, quem duces, ac Reges multi ad impia bella ſequẽtur, ſed demum profligatis, fremitus eorum, tumultusq; uaneſcent: idem erit ſenſus, eadem prophetia, uariato duntaxat tempore, quemadmodum totis ſacris oraculis, uterq; aduentus Chriſti miſcetur, quorum primus fuit in humilitate, ſecundus erit in maieſtate. In utroq; graues pietatis oppugnationes, frementia bella gentium, principumq; impiorum, ſed inania demum. Cùm igitur adſint Hebræi iuniores, & uetuſtiores teſtes, qui conſtanter perhibeant nihil à Chriſtianis Græcis, Latiniſq; abhorrentes, hunc pſalmum eſſe ſanctiſsimum de Chriſto oraculum, hæc certè uerior erit ſententia, atq; ita (ſi placet is ordo) cùm præmiſiſſet oraculum de uera beatitudine, de uia, qua peruenitur ad ſummum bonum, ſubitò proſilit ad Chriſtum, cáput ipſum, fontemq; beatitudinis, ſic intonans aduerſus oppugnatores nominis eius, quemadmodum prædixerat miſerè perituros impios, ac peccatores eoſdem illic, & hic execratus, eorum interitus, uanitatem dictorum, conatuumq; pręmonſtrat, nihil eis fore diuturnum, ſtabile. Sed hic apertius, clarius, ut etiam ad ipſum nomen deſcendat, memorat illum cuius iuſſa, atq; nomen peccatores, impijq; aſpernantur, & oderunt. Per indignationem uerò, atq; admirationem exorditur, Ad quid fremuerunt? Quorſum pertinent fremitus inanes? Perinde atq; illud Poëtæ:

Quo moriture ruis, maioraq; uiribus audes?
Quid tantum inſano iuuat indulgere labori?
-Quæ mens tam dira miſerrime coniux
Impulit his cingi telis? aut quò ruis?

Horatius quoq; ſimiliter ut Dauid canens Odas, nempe Pſalmos, eodem initio unam Odam exorditur:

Quò, quò ſceleſti ruitis? aut cur dexteris
Aptantur enſes conditi?

Aſtiterunt Reges terræ, & Principes conuenerunt in unum aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius.

QVod ait, Aſtiterunt, quanquàm ſimile eſt Hebraicè, melius ex Chaldaico noſcitur, qui pro eo poſuit קיימין Caiemin, conſurgunt. Coniurant ait, conſpirant. Et Hieronymus uertit conſurgent. Reges terræ, dixit ad morem ſacrarum literarum, quibus non ſunt niſi admodum pauca nomina ex primis nominibus deducta. Quos ipſi diceremus Reges terreſtres, mundanos ſiquãdo apud ſcriptores ſacros habentur, ut Paulum, κοσμοκράτορες, hos illi Reges terræ, Reges orbis terrarum. Qui dominantur in terris, quibus imperare in terra datum eſt. Fortaſſe terram uocauit ipſam uniuerſam Iudæam, quæ terra per antonomaſiam uocatur. De qua Propheta, Terra, terra, audi uerbum Domini. Vt nobiliſsima ſcripturarum dicitur ſcriptura, ſic nobiliſsima terrarum, terra. Iure quoq; tranſtulerunt Sept. ἄρχοντας, principes, Hebraicè רוזנים rozenim. Nã Chaldæus pro eo poſuit, שולטנים Sultanim. Quo licet animaduertere, quem olim Regẽ Syriæ, atq; Ægypti uocare

ſolebant,

ſolebant, Sultan, id nomen ex Syriaca lingua habuiſſe, qua pro uulgari tempore Chriſti, uterentur Hebræi. Quod item Sept. dixerunt συνήχθησαν collecti ſunt, ſiue conuenerunt, Hebraicum paulò diuerſum נוסדו noſadu, conſiliati ſunt, ut reddam ad amuſsim. Sicq́ expoſuit Rabi Dauid, ſubijciens pro eo clarius נִיתְעַצּוּ nitazu. Conſulti ſunt, Conſuluerunt inter ſe. Vocari autem conſilium Hebraicè eodem nomine, atq; fundamentum iaſod, quòd conſilium ſit rerum fundamentum, atq; primordium. Similiter AuenEſdra, id uerbum deducit à סוד ſod, ſecretum, uel conſilium. Eadem aſſeruit Rabi Salomon, ponens nomen conſilij lingua Gallica. Ergo iuxta hos omnes dicendũ, Et principes conſultati ſunt. Iuxta quem ſenſum, etiam Hieronymus dicit in ſuo pſalterio pro, Conuenerunt in unum, Tractabunt pariter: uſus Tractare pro Conſulere. At Chaldęus fortaſſe quia conſultatio fit ex hominum concurſu, ſentit cum Sept. יִתְחַבְּרוּ ithchaberu, conſociati ſunt, collecti ſunt. Ab altero igitur ad alterum exiguum interuallum. Dominum autem & Chriſtum primùm quidem Græci Deum patrem; ſecundum, Filium interpretantur: Quem qui ſpernit, oppugnat: ſpernit, oppugnat qui miſit eum.

Vocibus declaratis animaduertere operæpretiũ eſt teſtimonium AuenEſdræ: qui poſitis alijs in quem hæc dicantur, ſententijs infert ואם על המשיח הדבר יותר ברור Etſi, inquit, de Meſsia pſalmus eſt, res clarior eſt. Dubiũ eſt, ait, omnis alius ſenſus huius pſalmi, ſiue in Dauid regniq́ eius exordiũ, ſiue in aliquẽ alium referatur. At ſi de Meſsia ſuſcipiatur, ſenſus eſt expeditus, perſpicuus. Verè igitur Apoſtoli, uel ipſis Hebræis atteſtantibus, Spiritu ſancto, qui hæc ipſa oracula edidiſſet, eos docente, ſenſerunt hoc oraculum eſſe de Meſsia, contra quem conſurrexiſſent Reges, Principes, Magiſtratusq́ populi, conſurget Antichriſtus, multis Regibus cum eo, principibusq́ in impietatẽ conſpirãtibus. Ob hãc cauſam quòd Hebraicè dicitur, Aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtũ eius. Chaldæus apertius, dixit לְמָרָדָא lemarada, Ad rebellandum domino, & certandũ cum Chriſto eius. Innuit uidelicet bellũ quod omnes gentes, ſed Hebręi cum primis, indixerunt, indicentq́ Chriſto, uerius autem ei qui miſit eum. Nomen igitur Tetragrammũ, quod nunc Sept. tranſtulerunt κύριον, dominum, deſignat ipſum Deum patrem ſummũ: Chriſtus autem, nempe Meſsias, eſt nomen eius quem pater & Regem, & ſacerdotem eſſe uoluiſſet. De quo pſalmus, quem ſine controuerſia de Chriſto interpretantur Hebręi, Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitię præ cõſortibus tuis. Hoc igitur eſt quòd appellatur Meſsias, quod Hebraicè eſt Vnctus: quia Deus unxit eum oleo iucũdiſsimo, triũphali, quo regnante, ac triũphante, futura eſſet omniũ gentiũ ſempiterna lætitia. Fuit, eſtq́ Rex Regũ: Reges autem ungebantur. Quocirca dicitur Meſsias eius, unctus eius, Rex ab eo deſignatus: qui cõſtitutus eſt (inquit diuus Petrus) à Deo, Iudex uiuorum & mortuorum. Sibylla quoq; eorum ſpiritu afflata de eo dicit, ἡγήτορα θεῶν κάτθετο, Principem, ſiue Regem Deorum conſtituit eum pater. Et Apoſtoli: Conuenerunt in ciuitate iſta, aduerſus puerum tuum IESVM, quem unxiſti. Quod igitur Hebraicè diceretur unctus à Deo, à Sibyllis, Rex declaratus, Rex Deorũ, Iudexq́ hominum uiuentiũ, ac defunctorũ, quos ſuſcitabit, cõſtitutus. Eoq́ eſt Meſsias eius, Angelus, & interpres, ſiue uerbum eius.

Diſrumpamus uincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipſorum.

HEbræi repetitionẽ eiuſdem rei, duobus nominibus eſſe contendũt, (creberrimum in ſacris literis) uincula eorũ, & iugum ipſorũ. Veruntamen quod Sept. dixerunt ζυγὸν iugum, eſt autẽ Hebraicè עֲבֹת oba, unanimiter omnes interpretãtur ligamen,

ligamen, uinculum. Quod poſſet etiam intelligi ex Græca uoce. Quippe iugum ζυγὸν, ἀπὸ τοῦ ζεύγνυμι iungendo, connectendo. Duo itaqꝫ nomina ſunt unius, eiuſdemqꝫ rei, ut quaſi repetendum ſit, Diſrumpamus uincula, proijciamus uincula. Hoc cernens Chaldæus, pro iugo poſuit שַׁלְשֶׁלֶת לִבְנֵיהוֹן shalshe lauatheon. hoc eſt, funes, catenas eorum. Vtrunque nomen, inquit Rabi Dauid, deſignat החבלים החזקים funes fortes. Id etiam teſtatur AuenEſdra, & Salomon, ut dicendum ſit, Frangamus, rumpamus uincula, ligamina, iuncturas eorum. Hoc exploratum habens Hieronymus, pro iugo poſuit, Laqueos eorum. Senſus autem eiuſmodi magiſtris Hebræorum placet eſſe uinculum, ſeu uincula, conſilium, conſenſum. Hunc autem fuiſſe, cùm Hebræi Dauid Regem unanimiter conſalutaſſent, eodem conſenſu omnes Regem eum appellaſſent. Hunc conſenſum rumpere, atqꝫ conuellere cupientes Palæſtinos dixiſſe, Diſrumpamus uincula eorum. Hanc eorum fuiſſe imperitam, inanemqꝫ iactantiam, quam ſuperius dixerat, Et populi meditati ſunt inania. Nec uerò iidem (ut ſępe ſolent) diligenter interpretandi munere funguntur. Nam cùm ſuperius pſalmum de Meſsia magis exponendum iudicaſſent, quem de Dauid quoqꝫ proponerent, non adhibuerunt ſi de Meſsia eſt, quid ſibi uelit, Diſrumpamus uincula eorum. Igitur Græci duos ſenſus proferunt, ut uel ſit quaſi uox ſpiritus ſancti fuſa per Prophetã, cohortans omnes ut iugo idololatriæ, Hebraicarumqꝫ ſuperſtitionum, iugo inquam ſeruili rupto, atqꝫ excuſſo, iugum Chriſti ſuaue ſuſcipiant. Aut per alium ſenſum qui conuenit cum Hebræis, hanc uocem ipſarum eſſe gentium cohortantium ſe inuicem ut cultum, religionemqꝫ Dei ueri, quæ continet, aſtringitqꝫ homines, abijciant, abrumpant. Hoc eſſe, quòd loquebantur inania, citò peritura, euentum non habitura. Mihi uerò maximè placet, ut ſit quale retulit Moſes cùm induceret Deum opus egregium molientem, Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram. Expreſsit quidem Moſes Deum, qui hæc loqueretur; reticuit pſalmus, quaſi dicendum ſit, Conſpirauerunt Reges, & Principes aduerſus Dominum, & Chriſtum eius. At Dominus, & Chriſtus eius ſic ſecum, Diſrumpamus cœtus impiorum, deleamus ſocietatem ſceleſtorum, Eoqꝫ exemplo ſubijcit, Habitator cœli irridebit eos. Itaqꝫ cùm ex ſententia Hebræorum, & ut uerum eſt, iugum eorum, non deſignet nunc iugum ſeruitutis, ſed potius iuncturam, conſenſum, conſpirationem, pulcherrimus erit ſenſus, ſi uocem illam, quæ cuius eſſet Propheta non expreſsit, eſſe dicemus ipſius Dei, & Chriſti. Frangamus impiam hanc, uel Iudæorum, Gentiumqꝫ & Regum, ac principum qua contra nomen noſtrum coniurauerunt, conſpirationem: uel innumerabiles illas, quæ coierũt Antichriſti copias, uelut coniurationẽ Gigantum.

Ter ſunt conati imponere Pelion Oſſæ,
Et coniuratos cœlum reſcindere fratres.
Ter pater extructos diſiecit fulmine montes.

Eiuſmodi fuit Dei uox, ut diſiiceret, deleret impiam coniurationem, impios Gigantes, eorumqꝫ principem Antichriſtum. Eadem ratione, (ut appareat uerisſimus huius uerſus ſenſus) per numerum multitudinis locutus eſt, contra eos qui turrim in Babylonia extruebant. Deſcendit, inquit, Dominus ut uideret ciuitatem, & turrem quam ædificabant filij Adam, & dixit, Ecce unus eſt populus, & unum eſt labium omnibus. Cœperuntqꝫ hoc facere, nec deſiſtent à cogitationibus ſuis, donec eas opere compleant. Venite igitur, deſcendamus, & confundamus ibi linguam eorum. Eadem locutio ponitur hoc loco in pſalmo, Diſrumpamus conſenſum eorum, confundamus mentem eorum. Et proijciamus à nobis, quia contra nos eſt, hanc coniurationem. A nobis, à numine noſtro, à maieſtate eam repellam

repellamus. Vt turrem superbam, consensumq́ Gigantum, qui molem ad sidera tollere, cœlumq́ rescindere conabantur, disiecturus dixit: Venite, descendamus, confundamus, similia nunc aduersus molientes impios. Disrumpamus, ait, uincula eorum. Is sensus fortasse uerior, declaratus ex aliis locis, ut sciamus, & quis loquatur, & quamobrem per numerum multum Deus loquatur, licet duo nominentur Dominus, & Christus.

Qui habitat in cœlis irridebit eos, Dominus subsannabit eos.

HOc oraculum est, quale sæpe reperitur apud uetustissimos Poëtas Homerum, atque Hesiodum, de Diis loquentes,

- ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
Cœlestia templa tenentes. ut Hesiodus,
Μοῦσαι πιερίηδες ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι.

Cœlum proprium Dei, diuorumq́ domicilium. Opponitur (ut aiunt Hebræi) ei quod superius memorauerat, Reges terræ, nunc habitator cœli. Illi terrestres, is cœlestis superior, supra illos potens eos delere, fulminare è loco sublimi. Risus quoq; cùm per metaphoram Deo tribuatur, est quale ait Horatius de ignauo:

O magnus post hac inimicis risus.
Heu tralatos alio mœrebis amores:
Ast ego uicissim risero.

Et Salomon de impiis in libro Sapientiæ, κύριος ἐκγελάσεται αὐτούς. Dominus irridebit eos. Afferunt quoq; Hebræi ex alio Psalmo testimonium, Et tu domine deridebis eos, ad nihilum deduces omnes gentes. Sunt Hæbræi, qui, quoniam est Hebraicè, pro irridebit ישחק ischac, ridebit: resoluentes metaphoram, qua Deo tribuitur risus, pulcherrimè exponant, Dominus eos esse risui faciet: Contemnendos, irridendosq́ exhibebit: Faciet eos ridiculos. Superbiæ, atque iactantiæ, aptissimum supplicium. Huiusmodi cernetur ab omnibus Antichristus, cuius tanta erit arrogantia, atq; impia cupiditas, ut nomine sibi diuino uendicato, templa Dei ueri funditus euertat, quo solus ipse diuinis honoribus potiatur. Sed profligatus, ac turpissimè conuictus, omnibus ab origine mundi qui tunc aderunt, hominibus ridiculus, contemptibilis, cum tyrãnis, & sequacibus suis appareat. Ad hunc sensum Sapientia apud Salomonem de contemptoribus suis, qui acciti ad se uenire recusassent: Ego quoq;, inquit, in interitu uestro ridebo. Ridebit igitur Deus, ridebunt, exultabunt Angeli, atq; pii, uidentes quorum fuisset intolerabilis tyrannis, ac superbia, omni gloria, titulisq́ exutos, æterno dedecori datos. Sic ridet Deus cernens multos impiis uanitatibus efferri, aut dictis, cogitationibusq́, quibus maiestas eius arroganter contẽnitur, insolescere, miscere cædibus, flagitiis omnia. Scit enim eos breue ad tempus perituros, & cum gemitu palinodiam recãtaturos. Verbum autem subsannãdi, ad Græcum formatũ est, μυκτηρίζω, ἀ μύκτηρ naso, sanna. Duo uerba hic quoq; eiusdem ponderis adhibentur, irridebit, subsannabit per ἐπίτασιν, ut superius Vincula eorum, Iugum ipsorum. Datur itaq; risus Deo uelut è cœlo conatus eorum, in nihilum casuros prospectanti, ac præscienti quàm non extrema primis consentient, ut si quis nunc apud mortales oculatus aliquos magnis conatibus arborem ascendere cernens, cuius ipse fragilitatem nosset, sciensq́ paulò pòst ruituros, risum continere non posset. Risum Poëta quoq; Ioui tribuunt, sed alacritatis, non irrisionis.

Olli ſubridens hominum ſator, atque Deorum. Homerus quoq;,
ὄρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσι. Diui riſere beati.
Horatius tamen eadem tralatione tribuit Deo riſum,
Prudens temporis, exitum,
Caliginoſa nocte premit Deus,
Ridetq́;, ſi mortalis ultra
Fas trepidat. Deus, inquit, qui proſpicit omnia, abſconditq́; rerum euentus ab oculis noſtris, ridet cùm quis ſupra modum, curis inanibus uexat ſeſe. Hæc ut pleraq; alia ex ſimilitudine humanorum affectuum. Riſus igitur uel irriſio iuxta ſuperiores ſenſus, cadet uel ſuper Iudæos, uel ſuper Antichriſtum.

Tunc loquetur ad eos in ira ſua, & in furore ſuo turbabit eos.

HIc quoq; ſunt ἐπιτάσεις, παλιλλογίαι, reiterationes earundem rerum nominibus diuerſis. Idem enim Furor, atq; ira: idemq́; forſan ſenſus, Loquetur ad eos, atque conturbabit. Hoc Hebræi uocant דרך צחות derek zachuth, Viam elegantiæ. Modum dicendi perſpicuè. Quaſi dixeris σαφήνειαν, perſpicuitatẽ, cùm ſit oratio exaggerata clarior. Græci igitur hanc locutionẽ rectè referũt ad eas minas calamitatesq́; quas Chriſtus Iudæis fataliter prędicebat, & pro eorũ iniquitate ſuper eos aduentare ſinebat, cùm diceret, Ecce relinquetur uobis domus ueſtra deſerta, Et circundabũt te uallo: nõ relinquẽt ſuper te lapidẽ. Et, Filiæ Hieruſalem nolite flere ſuper me, ſed ſuper uos. Et, Dicetis, Beatæ ſteriles. Has fuiſſe terribiles locutiones, mortiferas, letales, iratas prędictiones. Itemq́; eaſdẽ cum ſuprema die, ingratitudinis eos, maleuolentiæ, feritatis conuictos condemnabit, grauiſsimã ſententiam in eos pronuntiabit. Dicet eis iratus, Ite maledicti in ignẽ æternũ. Nulla uox formidabilior, triſtior, horribilior. Illi ad tantũ furorẽ turbati, ſimul omnis terra, mare, ſidera pauebunt, cõtremiſcent, ad cuius nutũ tremunt elementa, & nutu tremefacit olympum, ἐλέλιξεν ὄλυμπον. Is furor, hæc ira uera. At Rabi Dauid pro rege Dauid, & Philiſteis exponens, locutionem fuiſſe cõtra ea quæ ipſi ſuperius ſuperbè nimis, arroganterq́; loquebantur, fremebant, conſultabãt inter ſe inania. Deus cõtrà loquetur, intonabit uoces terribiles. Locutio autẽ erit, furor iraq́;: id nempe quod paulò anteceſsit, irriſio, ſubſannatio: & cùm minatur eorũ impiã cõiunctionem reſcindere. At Salomon, uult locutionẽ eſſe quæ ſequenti carmine ſequetur. Ego autẽ conſtitui regẽ meum: ut Hebraicũ habet. Superiora ſunt uerò propiora. Locutionem ergo diuinã dixit, indicans omnia quæ præfatus fuerat, Diſrumpamus conſenſum eorũ. Irriſio, ſubſannatio. Nunc ſermo cum furore, & iracundia. Similiter conturbatio. Videntes enim ſuprema die ſcelerati maieſtatem Chriſti, uultusq́; minime propitios, turbabũtur timore horribili, ut ſuperius ex Salomone. Tum ſe ſtultos cum gemitu, lacrymis, magnoq́; dolore fuiſſe fatebũtur. Nam dominus IESVS interficiet impietatis antesignanũ ſpiritu oris ſui, quo deiecto concident omnes quos egit in eius obſequiũ, ueſania. Turbare igitur eſt terræ terrorem horribilem incutere. Hoc erit maximè cùm tantus ubiq; pauor ſuper reges impios, gentesq́; inhorreſcet, ut uel ipſa terra ſudore diffluat, ut Sibylla cecinit:

ἱδρώσει δὲ χθὼν κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.
Iudicij ad ſignum tellus ſudore madeſcet.

In furore ſuo: &, In ira ſua: Hebraiſmus item eſt, cum furore, iraq́;. Ea duo poëta quoq; ſingularis uſurpat: Furor iraq; mentem, præcipitant.

Ego

Ego autem constitutus sum rex ab eo, super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.

QVod ad uoces attinet, Sept. dixerunt κατεστάθην, Constitutus sum, per uocem passiuã, quod in Hebraico actiuũ est, נָסַכְתִּי nasachti, constitui, declaraui regẽ meum. Id exponens AuenEsdra pro eo substituit uocẽ clariorem המלכתי himlacthi, regem creaui, constitui, regnare feci. Et Salomon מניתי manithi, ordinaui, instituti, ex interprete Chaldæo, qui & ipse similẽ uocem ponit. Hos secutus Rabi Dauid adhibet eandẽ uocem, atq; AuenEsdra המלכתיו himlacthio, regnare eum feci. Sept. uidentur uoce passiua uertisse, quòd putarent forsan esse ab alio uerbo simili סכך sacac, inde addita nun, fit passiuum: sed non est idem significatus. Diuus item Hieronymus secutus alios Græcos interpretes, iuxta Hebræos, posuit, Ego autẽ ordinaui regẽ meũ. Est igitur hæc uox Dei, non ipsius regis. Superius loquebatur Propheta, prędicebat, uentura canebat: Deus loquetur aduersus eos, turbabit iratus eos. Nunc (quod sæpe apud Poëtas reperies) mutata persona, loquitur Deus. Ego regẽ meum institui. Videre est hoc genus apud Lyricos, & Comicos Poëtas. Iam quod Sept. fecerunt esse ex præsenti uersiculo, Prædicans præceptum eius: debet rescindi, & apponi ad sequẽs carmen, sicq; inchoari, ut habet Hebraicum: Prędicabo pręceptũ Dei. Quocirca probari posset, quod aiunt Græci, si cõtextus haberet ut legitur. Volunt enim legẽdum esse, Ego autẽ constitutus sum rex ab eo. exinde puncto interiecto, Super montẽ sanctum eius, prędicãs pręceptũ eius. In Sion enim fuisse Euangelium à Christo prædicatum, inde in omnes terras propagatũ. Sed, ut dixi, uersiculus desinit Hebraicè, Ego ordinaui Regem meum, super Sion montem sanctum meum. Tum prosequitur, Prædicabo præceptum Dei. Hebræi igitur sic sensum proponunt. Minabantur euertere regnum IsraEl, gentes fremebant, minacia uerba loquebantur. Deus hos eorum tremitus irridet, tum iratus insequitur, turbat, atque ita loquitur: Tanta'ne uos generis tenuit fiducia uestri? Vanus est omnis uester conatus. Nam ego constitui regem meum. Is rex, cuius imperium euertere nitimini, à me creatus, declaratusq; est. Is est rex meus, quoniam eum de medio fratrum suorum elegi, misi SamuEl, qui eum ungeret. Iuxta superiores sensus, primumq; iuxta Græcos, tametsi aliam lectionem sequebantur, licet eundem sensum resonantẽ, duntaxat mutata persona. Idem enim est, Constitutus sum rex ab eo, atque, Ego constitui regem meum, est de Christo. Quo sensu eo Psalmo, quem de Christo constanter Hebræi uaticinari asseuerant, dictum est, Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. In initio quoque Psalmi, præfatus quem cantare uelit, Dico ego opera mea regi. Regem, ut cernis, eum appellat κατ' ἐξοχήν. Est enim rex regum, dominus dominantium. Et Apostoli de eo, Qui constitutus est à Deo iudex uiuorum, atque mortuorum. Et superius Sibylla,

Παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
Κάτθετο, καὶ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Patrem constituisse eum principem, siue regem Deorum. Hæc respiciens idem Propheta, alio Psalmo dixit: Tu es ipse rex meus, qui mandas salutes Iacob. Et superius monstrato Psalmo, quem sine controuersia de Christo nobiscum Hebræi suscipiunt, pro eo quod Hebraicum habet, Speciosus forma præ filijs hominum, Chaldæus transtulit שופרך מלכא משיחא shuphrach malca Meshicha, pulchritudo tua Rex Messias. Eodem quoque Psalmo est, Et concupiscet rex de-

corem tuum. Totoq́ eo pſalmo Rex appellatur: ut, Omnis gloria regis ab intus in fimbrijs aureis. Et, Adducentur regi uirgines poſt eam, Adducentur in templum regis. His omnibus fit perſpicuum, nomen regis, & uncti in ſacroſanctis carminibus eſſe nomen Chriſti, & his in pſalmis latitare diuinam, fœtamq́ myſterijs philoſophiam, quam Sibyllæ quoq́ diuinitus infuſam carminibus ſuis eodem tempore, quo Prophetæ in Iudæa, in ſuis regionibus concinebant. Nam quo ſermonis genere dixit Propheta diuinus, Ego autem conſtitui regem meum: Sibylla ſimili,

Αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Ipſum Deus dedit, ut à fidelibus coleretur.

Vt igitur eum Deus colendum, adorandum mortalibus dedit, ſic ordinauit, ſiue conſtituit regem. Hæc theologia iam tum ab origine mūdi, ſpiritu ſancto reuelante celebris erat, Deum habere filium, quem mundi regem, dominatorem cœli, ac terrę eſſe uoluiſſet. Quod autem ſuper Sion ait eum conſtitutum, & quis ſenſus hic ſubſit, quam'ue de Chriſto uerè dicatur, ſuper Sion eum conſtitutum, ex alijs pſalmis diſcas: primùm eo, Virgam uirtutis tuæ emittet dominus ex Sion. Qui locus de Meſsia clarus eſt. Confirmantur hæc maximè eo, quo laudes montis Sion celebrantur, & altiſsimo ſpiritu prædicantur reges, ac gentes omnes uenturæ ad adorandum ſuper illo monte. Aitq́ canens gloriam Dei per omnem mundū promulgandam, Timebunt gentes nomen tuum domine, & omnes reges terræ gloriam tuam: Quoniam ædificauit dominus Sion, & uidebitur in maieſtate ſua: Vt annuntient in Sion nomen domini, & laudes eius in Hieruſalem: In conueniendo populos in unum, & regna, ut ſeruiant domino. Omnis hęc prophetia, clarè uel ipſis Hebręis atteſtantibus, eſt de eo tēpore, quod ipſi uocant, maximè uerò eo loco, Auen Eſdra, tempus IESV, uidelicet ſalutis, prædictum fuiſſe, ut illuc omnes gentes relictis ſimulacris ad cultum ueri Dei unanimiter uenirent. Hoc eſſe quod Deus polliceatur ædificare Sion, & in Hieruſalem ſe uidendū eſſe in maieſtate, & gloria ſua. Hoc ædificium Sion, hæc gloria ad quam uidendam concurrerunt omnes gentes, cùm Chriſtus tot in illo monte, & in Hieruſalem prodigia edidit, claſsicum ſalutis illic cecinit: inde omnes gentes, populosq́ ad pietatem, gloriamq́ Dei noſcēdam conuocauit. Ibi uerè fuit Sion ædificata: ibi uiderunt reges terræ (de quibus etiam in hoc ſecūdo pſalmo facta mentio) maieſtatem eius, tanta miracula, tot myſteria. Iure igitur dixit, Conſtitui regem meum ſuper Sion. Illum uidelicet eundē regem, quem Chriſtum eius appellauerat, per quem declaratum, conſtitutumq́ à Deo regem, omnes gentes timuerunt nomen domini, uideruntq́ omnes populi gloriam eius. Propter hanc cauſam, conſtituit eum ſuper mōtem Sion ſanctum ſuum, ut inde timerent. Hunc Antichriſtus, ſequacesq́ reges timebunt. Eodemq́ pſalmo: Tu exurgens, inquit, miſereberis Sion, quia tempus miſerendi eius quia uenit tempus. Hanc miſerationem futuram Hebræi teſtantur in tēpore haie ſua, ideſt Saluatoris IESV, nempe ſalutis, è quibus Auen Eſdra הנה זאת עת הישועה hinne Zot eth haieſua. Ecce ait hoc tempus, eſt tempus IESV. Poſuit autem Sion pro ipſa urbe Hieruſalem, queadmodum tranſtulit illic Chaldæus: celebraturq́ mons Sion, tum pro tota Iudæa, tum uerò quia mons ille maximis fuit decoratus prodigijs, multomagis quàm Roma, Tyberisq́ Romanorū triumphis. Hos diuinos ſenſus ſub nominibus rerum ſuarū prophetię celabāt. Inſuper ubi dicit eodem pſalmo, Scribantur hæc in generatione altera, et populus qui creabitur, laudabit nomen domini: Rabi Salomon ait, ſic dicent hi qui uidebunt IESVM, Scribatur is IESVS, ut annuntietur poſteris, & his qui poſt naſcentur. En proteſtantur ab Hieruſalem, & Sion uen

turam

turam magnam per omnes gentes ſalutem, quæ libris deſcripta, cunctis poſteris innoteſcat. Hoc igitur fuit uerum regnum Sion, hæc maieſtas, & gloria, quam reges uiderunt, & timuerunt. Hinc alio pſalmo uaticinatur, Et adorabũt eum reges terræ, omnes gentes ſeruient ei. Hoc nouum ædificium per eum regem, quẽ Deus declaraſſet.

Prædicans præceptum domini, dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

QVemadmodum ſuperius demonſtratũeſt, pars prior huius uerſiculi, non erat antecedenti uerſiculo coniuncta, ſed huic, quem legiſti. Eſt autem Hebraicè, non per participium, ſed enunciatiuum, Prædicabo præceptum אֲסַפְּרָה אֶל חֹק a ſapera el choc: annuntiabo, (quẽadmodum Hieronymus) aut ſcribã in prçceptum, Hebræis eſt ſenſus, Eſſe uerba hæc (mutata ſuperiore perſona) ipſius Dauid, qui dicat, Hoc quod dixit dominus ad me, Filius meus es tu, annuntiabo, ſcriptumq́; relinquam uelut præceptum, aut inſtitutum, atq; legem. Scribantur hæc in generationem alteram. In memoriam ſempiternam hoc prodam, mihi dictum à Deo, Filius meus es tu. Erit hæc ſempiterna prædicatio cõfirmata, corroborata ut lex, me teſtimonio ipſius Dei, eſſe filium eius. Vt lex quçdam prodetur, inciſaq́; in æs æternum remanebit. Hunc omnes Hebræi non aſpernãdum ſenſum proponunt. Sciendum eſt, eam dictionem quæ eſt Hebraicè אל poſſe duobus modis legi, aut ea nota quæ dicitur Hebræis zere, ſic אֵל El, tunc deſignabit, Deum: legeturq́;, Annũtiabo Dei præceptum. quam lectionem ſequitur diuus Hieronymus, itemq́; Chaldæus. Nam Hieronymus, Annuntiabo Dei præceptum. Chaldæus quoq;, Referam domini præceptum. Alia lectio eſt, ut legatur tribus punctis אֶל deſignabitq́; Ad, In: legesq́;, Referam in præceptum Dei. Senſum Hebræorum uidimus. Illum alium Græci propoſuerunt, ut ſint uerba Chriſti, nẽpe, In monte Dei præceptum, legem, religionem. Prædicabo ego Meſsias filius eius, è monte Sion uulgabitur per uniuerſam terram, duce Chriſto, & auſpice Chriſto, ſanctiſsimum Euangelium. Non eſt magnũ diſcrimen inter utrunq; ſenſum, modò Hebræi de Meſsia magis, quàm de Dauid hanc prædicationem, teſtimoniumq́; interpretentur, ut uelle uidebãtur.

Quod autem ſequitur, DOMINVS DIXIT ad me, filius meus es tu: Cùm de Dauid ſumi poſſe contendant Hebræi, ſuperiores ſenſus proſequentes, quoniam in ſacris litteris, iuſtiſsimi quiq;, filij Dei uocẽtur. Dauid autem cùm rex à Deo declararatur, quaſi generari, aut creari dicebatur, uehemẽter durum uidetur. Nec ita facile, quemadmodum filius Dei uocetur homo, ſic dici poſſet, quòd eum Deus genuerit. Proferunt autem ex alijs locis Hebræi teſtimonia, Ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium. Et, Ipſe uocabit me, Pater meus es tu. Et de filijs IſraEl: Filij eſtis uos domino Deo ueſtro. Et, Ego dixi, Dij eſtis, & filij excelſi omnes. Talem fuiſſe Dauid à Deo per prophetas Gad, & SamuElem, regẽ declaratum. Dixi non tam facile poſſe dici hominem à Deo generari, quẽadmodum dicitur filius eius. Quocirca maiores Hebræi, antequam Chriſtus apparuiſſet, quibus propter lucis illius uenientis propinquitatem, magis oraculorum diuinitas innoteſcebat, altiores ſenſus concipientes, de Chriſto cuncta hæc, cuiuſmodi toto oriente Sibyllæ canebant, prædicari cognouerunt. Nam recentiores Hebræi, quorum mentes prauitas excæcauit, cùm nec autoritatem maiorum poſſent contemnere, nec religionem Chiſtianam ſuis dictis uellent aſſerere, propoſita ſuperius antiquorum de ſenſu huius pſalmi quod in Chriſtum ſpectet ſententia, ſubitoq́; ad Dauid refugien

tes, nullamqꝫ amplius de Chriſto mentionem habentes, totum deinceps pſalmum de ipſo Dauid expoſuerunt. Saltem docuiſſent (ſi pſalmus de Chriſto eſt) quis ſenſus, Ego hodie genui te, &, Filius meus es tu. Verùm hoc illi proferre timuerunt, nequid religioni Chriſtianæ congruum (quod neceſſe erat) dicere cogerentur. Cogebantur etiam multa in IESVM Chriſtum pertinentia proferre, ſi pſalmum de eo iuxta maiorum ſententiam expoſuiſſent, ſuper eo carmine, Ego conſtitui regem meum ſuper Sion. Vidiſſes ex inuitis pectoribus ueritatem, uelut ignem è duriſſima ſilice erumpentem. Eſt igitur uerus ſenſus, Ego hodie genui te. Velut illud, Ex utero ante luciferum genui te. Quem etiam pſalmum de Chriſto maiores exponebant. Videbimus illius pſalmi profunda myſteria. Hac ratione uocatur totis libris à Philone doctiſsimo, iuxta priſcam theologiam πρωτόγονος υἱὸς, primogenitus filius. Et Plato myſterijs Ægyptiorum introſpectis, in epiſtola ad tres amicos nominat τὸν τοῦ ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα, regis, autoriſqꝫ omnium patrem, ut oſtendit Origenes, Euſebius, Cyrillus. Sciendum quoqꝫ Hebræis eſſe quaſdam ſecretiores, magiſqꝫ myſticas expoſitiones pſalmorum, quas illi uocant, Midras thehilim: qui liber eſt ex ſententijs priſcorum Hebræorum conflatus. Hic liber cùm in expoſitione pſalmi huius, præſertim huius oraculi, quo dicitur, Annuntiabo, uel narrabo Dei præceptum, multa de Chriſto teſtimonia ex ſentẽtijs maiorum protuliſſet, demum ſic intulit, alia de eo ex ſacris litteris proferens oracula. מסופרים הם בסצר השל תורה ובחצקת של נביאים וב תורים בחצקת של תורה בני נבורי י שראל בחצקת של נבי אים חנת ישביל עברי ירום ונשה בבקובים נאם יהוה ארון. Quę ſunt, Narrata, ac celebrata ſunt myſteria ipſius Meſsię in lege Moſis, in libris Prophetarum, & in ſcripturis ſacris. In lege quidem Moſis, ut illud, Filius meus primogenitus IſraEl. Apud prophetas autem, ut illud Eſaiæ, Ecce intelliget ſeruus meus, eleuabitur, & exaltabitur. In ſacris autem oraculis: ut, Dixit dominus domino meo. Priſci igitur Hebræi, quos ſuperius Rabi Salomon memorauerat, omnibus locis filium Dei Meſsiam prædicabant, & hunc ſacra oracula ſpectare ſciebant, ut uerè de ſeipſo dixerit idem Meſſias, Scrutamini ſcripturas, & inuenietis ibi de me. Et incipiens à Moyſe & omnibus prophetis, interpretabatur illis, in omnibus ſcripturis. Et, Neceſſe eſt impleri omnia quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, & prophetis, & pſalmis de me. Vides ut etiam ueteres Hebræi probant, oſtenduntqꝫ Chriſtum ex lege Moſis, Prophetis, & pſalmis. Quàm congruit teſtimonium illorum, cum eo quod Meſsias de ſeipſo diſcipulis oſtendit. Perſuadeamus igitur nobis, ſub aliorum uerborum cortice, & aliud quaſi loquentibus prophetis, occultiora myſteria fuiſſe decantata. Declaratur itaqꝫ hoc oraculo Meſsiam eſſe filium Dei: Et quod dicitur, Ego hodie genui te: Græci quidem putant hæc referri ad corpoream, non æternam generationem. Cùm Deus ab æterno filium genuiſſet, nota ſibi ſoli non mortalibus generatione, mortales autem eum natum à Deo neſcirent; dicta eſt natiuitas eius mortalibus innotuiſſe, cùm mundo ſeſe oſtendit, quem retro nunquam uidiſſet: tunc dictus eſt natus à Deo, diuinitus prodijſſe, cùm uenit in mundum. Omnia enim oracula de Meſsia, partim ſunt de eo uelut homine, partim ut Deo. Totus is pſalmus uelut de rege terreſtri, quem Deus agat ad omnia, felicitet, coadiuuet. Naſcitur à Deo, ſicut rex inſtituitur, poſtulat gẽtes, regnaqꝫ terrarum ſibi ſubijci, imperium orbis terrarum uelut hæreditariũ ſibi. Queadmodum alius pſalmus armat eum, dat ſagittas, quas figat in corda regum: producit armatum, ſuccinctũ gladio, procera ſtatura, forma pluſquam regia: parte alia Deum uocat, ex ęterno tẽpore natum. Nũc cùm terris eum Deus oſtendit, cœlituſqꝫ antea incognitũ demiſit, natum prodeuntẽ ab ipſo Deo. Hæc interpretatio uera eſt, quam Chaldæus quoque propoſuit, expli-

cans

cans per paraphraſim hoc oraculum. Sicut eſt (inquit) filius patri, tu quoque talis perinde ſi hodie procreauiſſem te. כְּאִילוּ יוֹמָא דֵין בְּרִיתָךְ keilu ioma deǹ, heritach. Voluit eſſe ſimilitudinem non proprietatem, Quaſi (inquit) hodie te genuerim. Non deſunt tamen Hebræi, qui (quemadmodum pręclari philoſophi) ſolam præſentem æternitatem adiudicant Deo, non futurum, aut præteritum, aut præſens hoc noſtrum fluxum, ac temporarium, ſic Hodie deſignare contendant æternitatem præſentem, quæ ipſi Deo ſemper Hodie eſt, in qua genuit filium ſuum, perinde ſi dicat, Ego ab æterno quod mihi præſens ſemper eſt, genui te. Hoc iuxta ſenſus, quos Cabaliſticos Hebręi, Græci analogicos appellant, uehementer quadrat. Eſt quoq; eodem libro myſticorum pleno (quem dixi uocari Midras thehilim, id eſt, arcanas pſalmorum declarationes) mirabile priſcorum Hebræorum teſtimonium, quo mirificè cuncti qui legent, excitentur, ſuper hoc carmine, Dominus dixit ad me filius meus es tu, dixiſſe ex antiquis illis Rabenis quendam, qui uocatur Huna, Triplices olim fuiſſe calamitates. Primam, quam perpeſsi fuerint hi, quos diluuium oppreſsit. Alteram, quæ contriuerit ætatem, ſiue generationem, שמד shemed, ruinoſam, qua deleti ſunt Hebræi. Tertiam, ætatem ſiue ſeculum Meſsiæ. Cùm autem ille aduenerit (inquit) Deus æternus dicet ſe uelle eum generare nouo gignendi modo: eoq́; dixit, Ego hodie genui te. Sic ille Hebraicè his uerbis. של משיח וכד תי תי שעתה אמר יהוה לבראתו בריות חדשה וכן הוא אומר אני היום ילדתיך Shel Maſsiach: Vekad thi hi shatia omer Eloim librata beriat chadesha, ue ken omer, ani hagion ielad thica. Seculum ipſius Meſsiæ: Et cùm uenerit aduentus eius Deus ſummus, pronuntiat uelle eum generare nouo generandi modo. Audis priſcum Hebræum, clariſsimè uendicare totum hoc oraculum Meſsiæ, qui natus ſit nouo, atq; inuſitato naſcendi modo, uidelicet ex uirgine, uel natiuitate diuina, quæ fuerit eo tempore, quo cœlitus ille deſcendit, declarata.

Poſtula à me, & dabo tibi gentes, hæreditatem tuam, & poſſeſsionem tuam terminos terræ.

HÆc uix infitiari poſſunt Hebræi, quin de magno Meſsia ſcribantur: Meſsiam totius orbis terrarum Imperatorem fore. Huic omnes Reges obtemperaturos prædicant. Hæc erit illius, non Dauid hæreditas, cuius regnum exiguum, breue ad tempus corruit. Termini quoque terræ, quibus imperium finiatur, cui dati ſunt è Regibus Iudæorum? qui ne Romanis quidem, qui mare, qui terras omni ditione tenerent. Sed metis datis hinc Euphrate, hinc Rheno non in omnem orbem ditione tendente. Gentes ſubactas hæreditatem eius prædicat. Nunquam externæ nationes, tametſi bello dimicantes ſępe profligatæ, legitimum, hæreditariumq́; imperium cuiuſquam Regis Iudæorum fuerunt. Is igitur eſt de quo alius pſalmus, Adorabunt eum omnes Reges terræ, omnes gentes ſeruient ei. Gręcis itaq; is placuit ſenſus: Quoniam tantam ſalutem Hebræi repudiaſſent, & à luce ſeſe eis offerente miſeros oculos auertiſſent, gentes, nationesq́; alias fuiſſe conuocatas, quæ uiderent, exciperentq́; ſalutare beneficium, ſeq́; libentiſsimis animis, cultui Meſsiæ ſubieciſſe, aduſq; toto diuiſos orbe Britannos, ad quos finibus extremis terrarum degentes, imperiū Chriſti peruenerit. Hæc uera interpretatio, priſcisq́; Hebræorum oraculis conformis. Recentiores ea Dauid tribuentes, alijs teſtimonijs corroborant, Deum ſic ei pollicitum: Faciam, inquit, ſibi nomen iuxta nomen magnorum qui ſunt in terra. Et, Fuit Edom ſeruus Dauid. Et exijt nomen Dauid per omnes terras, poſuit'que Deus pauorem eius ſuper

omnes

omnes gentes. Dictum de his ſuperius, longè aptius hæc Meſsiæ quàm Dauid, ueterum Hebræorum accedente conſenſu applicari. Si terminos terræ, ſi gentes, ſi poſſeſsionem, hæreditatemq́ attendas, nońne magis in eum conuenient de quo pari conſenſu, ſublimes Apoſtoli, cum ueteribus Hebræis cecinerunt? Quem conſtituit Regem uniuerſorum, per quem fecit & ſecula. Et idem de ſeipſo, Ecce, data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra. Quod uerò poſtulare præcipitur, rectè noſtri Latini, cum Græcis, ad eum uelut hominem, Deiq́ opem implorantem ſpectare: quale illud in Actis, Conuenerũt aduerſus puerũ tuum IESVM, quem unxiſti. Idemq́ orauit, & poſtulauit in monte, uelut præſens oraculũ, ſi fieri poſſet, calix amarus ille tranſiret. Et cùm poſtulauit, Pater, clarifica filium tuum gloria, quam habuit prius quàm mundus fieret. Perinde ſi diceret, Da mihi gẽtes, da terrarum imperiũ. Omnes mihi ſubijce gentes. Reſpõſumq́ fuit: Et clarificaui, & iterum clarificabo. quaſi, Dabo gentes, dabo fines terrarum. Et idem de ſeipſo, Omnia mihi tradita ſunt à patre meo. Cùm ergo conueniant priſcorum Hebræorum teſtimonia, huius pſalmi oracula edita fuiſſe de Meſsia, cum his quæ idem Meſsias de ſeipſo prædicabat, cùm & patrem ſuum Deum aſſereret, & ab eo ſibi cunctarum rerum poteſtatem delegatam prædicaret, omnis iam dubitatio faceſſat alium quenquam prophetias has quàm ipſum Meſsiam deſignaſſe.

Reges eos in uirga ferrea, & tanquam uas figuli confringes eos.

QVod Sept. interpretes Græcè dixerunt ποιμανεῖς, reges, ſiue paſces, Hebraicè eſt תְּרֹעֵם therohem, Amphibolumq́ eſt, רעה raa, paſcere, uel conterere. Quocirca magis Hebræi poſtremum hoc proponunt, ut nunc denotet conterere: id teſtatur quod ſequitur, Et tanquã uas figuli confringes eos. Ipſi Hebræi interpretes id exponẽtes, adhibent uoces notiores. Rabi Salomon, תְּרוֹצְצֵם terozezam. Quod apertè ſignat confringere, conterere. AuenEſdra תשברם theshaberam, Rumpes, franges eos. Idipſum cõfirmat Rabi Dauid. Chaldæus quoq́ תְּתַבְּרִינוּן tetaberinũ, confringes eos, uſus Hebraico uerbo, pro Chaldaico. Cùm igitur idem uerbum ſonet, uel paſcere, uel cõterere, pro hoc poſtremo ſumendũ eſſe & Hebræi uolunt, & ſenſus oſtẽdit. Nam uirga ferrea magis cõterit quàm regit. Congruit tamẽ ſenſus Græcorũ, Latinorumq́ cum hoc Hebraicæ uocis ſignificatu. Regere ferrea uirga de duro, ferreoq́ Romanorũ imperio, quo fractę, attritæq́ Iudæorum opes, exponentes, euerſos Hebræos fuiſſe duris Romanorum oppugnationibus, miſſos ſub iugum. Is ſenſus melius ex Hebraica uoce cognoſcitur, Confringes eos, atteres, baculo ferreo. Nam pro ῥάβδῳ, uirga, & shebet Hebraico, melius baculus diceretur, quod eadem uoce denotatur. Eadem claritas erit oraculi, ſi res, temporibus Antichriſti gerendas uaticinetur pſalmus, cùm reges, ſequaces Antichriſti, capti ad tribunal Chriſti ducentur damnandi, grauiter iudicandi. Cùm ſceleratos eorũ exercitus ad interitum pietatis coactos diuinis ſuis armis legionibus Angelorũ immiſſis, diſsipabit, delebit, franget, profligabit. Nullæ ex tantis exercitibus extabũt reliquiæ. Quid opere figulorum fragilius? quid tantopere teritur, tam uarijs, ac multis minutijs diſsipatur? Huiuſmodi fuiſſe Iudęos ferreis Romanorum fuſtibus attritos, & in fruſta cæſos. Eadem futura eſt gentiũ profligatio, quas ad ſua ſigna coacturus eſt Antichriſtus. Quod ſi de Dauid ſuſcipias, explanatione nõ indiget. In uirga ferrea dicas cum baculo ferreo, cum fuſte ferreo. Egoq́ ſic Hebraicũ Latinè reddiderim. Confringes eos cum fuſte ferreo. Cui proximè quadrat, & tanquam uas figuli conteres eos.

Et nunc

Et nunc Reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram.

SVpplicijs intentatis ex eorum improbitate ſuper eos euenturis, docet, reſipiſcant, altius euigilent, ne grauiũ pœnarũ prædictio ſortiatur euentum. Anteaquam calamitatis tempus appellat, expergiſcantur. Conſimili cohortatione utitur Salomon, in libris Sapientiæ: Diligite iuſtitiã qui iudicatis terram. Et, Audite filij diſciplinam patris, & attendite ut ſciatis prudentiam. Et, Intelligite paruuli aſtutiam, & inſipientes animaduertite. Totis ſacris literis, partim minæ peccatis intentantur, ſæuaq́ꝫ ex his ſupplicia euentura monſtrantur: partim paternis admonitionibus, ſi quis audiat, coërcentur. Reges ſuperius impia conantes aduerſus dominũ monſtrauerat, contra eorum ueſaniam, cœleſtes pœnas paratas dixerat irridẽte Deo, paulatimq́ꝫ ad iram, furoremq́ꝫ procedente, uictoriamq́ꝫ contra reges hos, atqꝫ eorum extremũ excidiũ pollicẽte. Ob has cauſas, ad eos ipſos reges conuerſus, eos monet, ſuæ ſalutis, & periculi rationem habeant. Duobus uerbis, ut ſolet, per epitaſin exaggerat, Intelligite, Erudimini: idemq́ꝫ ſunt Reges, atqꝫ Iudices terræ: & quaſi loquitur, Hæc cùm ita ſint ò Reges, ò Principes, reſipiſcite, mentes ueſtras ad ſanitatem reuocate. Non ſunt arma contra Deum, quosq́ꝫ protegit Deus, ſuſcipienda. Niſi meliora ſenſeritis, magnum uobis portenditur excidium. Quod dixit, Erudimini: propriè eſt, corrigamini, emendemini, peccatis nuntium remittite, Hebraicè הִוָּסְרוּ hiuaſeru. Et quanquam non erat fortaſſe futura correctio. Nam neque Iudæis, neqꝫ regibus illis, qui cum Antichriſto conſpirabunt, profuerunt, proderuntq́ꝫ, uel intentatę minæ, uel placidæ monitiones: adeſt tamẽ, digito tempeſtatem impendentem oſtendens. Iudices autem terræ dixit, quaſi quos Homerus uocat, βουληφόρους ἄνδρας, κοσμήτορας λαῶν.

Quiq́ꝫ regunt dictis animos, & pectora mulcent.

Terram autem per ἀντωνομασίαν mortales terrã colẽtes, quibus terreſtris habitatio data. Cœlum cœli domino, terrã autem dedit filijs hominum. Iudicantes terram, Regnatores ἡγεμόνες, qui ducunt, agunt, regunt homines terrigenas, iura dantes, ius dicentes. Hanc ob rem hortatur eos ad Sapientiam, ad intelligentiam, ut quibus plus quàm reliquis ſit uidendum, quorum ex conſilijs multæ nationes pendeant.

οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα. Hos cum primis inuitat ad ſapientiam, ut quorum delyria populis augent peſtem, cladémq́ꝫ.

Quidquid delyrant reges, plectuntur Achiui. Principibusq́ꝫ populos ſimiles fieri apud ſcriptores celebre eſt. Quæ ſit autem hæc ſapientia, ad quam eos ueluti ſupplex, ac miſericordia commotus, hortatur, præclarè ſubijcit:

Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.

QVod ad uerba attinet, non eſt Hebraicè καὶ ἀγαλλιᾶσθε, exultate ei, ſed duntaxat, Et exultate, redundante pronomine αὐτῷ, ei. Hieronymus quoque non addidit. Neque uerò cohortatur reges, ut exultent Deo, cum tremore: ſed ut lætitiæ, fiduciæq́ꝫ, qua plerunqꝫ reges ob res ſecundas, atque rerum affluentiam exiliunt, exultant, diuos, homineſq́ꝫ aſpernãtur, metu fortunæ aduerſæ, quę plerunqꝫ eos, ut inquit ille, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorẽ caſum diſsimilis ſui reſeruat, moderentur, eam contineãt, frænent, incedãt ſpemq́ꝫ, metumq́ꝫ inter dubij. Ita fiet, ut tumultus inanis ille, uerborumq́ꝫ iactantia, ſuperbia quoqꝫ, qua ſu-

e perius

perius utebantur, cõpressa, mediã sanitatẽ obtineat. cõtra morbũ illũ proclamat,

Nescia mens hominum fati, sortisq́ futuræ,
Nec seruare modum rebus sublata secundis.

Hæc autem moderatio, atq; constantia uix obtineri potest, nisi Pietas, quæ sacris literis dicitur Timor domini, imbuerit animum. Ab ea nascetur omnis elationis, atque superbiæ, audaciæ, atque ferociæ deiectio. Ad hanc igitur ueram, solidamq́ Sapientiam cohortatur. Seruire autem domino, quod Græcis, Latinisq́ non diceretur, eodem uerbo dicitur Hebræis, quo nostris Colere, Græcis θεραπεύειν, illud agris, Deoq́ exhibetur: hoc hominibus, atque Deo: haud secus Hebraicum Seruire Deo, atque mortalibus. Nec propterea mancipiorum loco à Deo mortales haberi fingit, ut neque eum Græci quem dicerent θεὸν θεραπεύειν, tametsi θεράποντα, uocant mancipium. Magnusq́ hic ex philosophia locus, quem contra Epicureos Lactantius ex Seneca produxit, tractatur. Epicurei frustra natos homines contendunt: uitam humanam temeritatis, ac miseriarum plenam: homines fortuito extitisse, finem nullum habere, ad quem spectet. Huic errori Seneca sapientissimè occurrit, Non temerè, non frustra nos uiuere: sed uiuentes operam dare Deo, quasi seruire Deo. Vides ut nobilissimus finis sit humanæ uitæ, nobilior omnibus rerum finibus, uel Solis, totiusq́ cœli. Sol enim factus est, ut lucendo, lucemq́, & calorem cunctis terris distribuendo, uitam animantibus, maximeq́ hominibus largiatur. At homines facti sunt, ut uiuendo darent operam Deo, studerẽt Deo: hunc quærerent, nossent: quęsitum & agnitũ colerent, laudarent, huicq́ seruirẽt. Hocq́ est dare operã Deo. Is optimus finis (ait Aristoteles) Deum nosse, & colere: finis utilitatis, iocunditatis plenus, plenus ordinis. Hortatur igitur, arrogantiã deponant, sceleratã illã contra Deum coniurationẽ relinquãt, ab impijs armis discedãt, alia studia, maximè reges, præsidesq́ rerum humanarũ decentia, suscipiant. Nam cùm res omnes humanæ diuinitus gubernẽtur, tum uerò bella eius ex nutu, uictoriæq́ dependent: quibus eos maximè potiri facit, quos nouerit habere causam iustiorem. Longè igitur minus his erit propitius, quorũ arma, pietatẽ, piosq́ reges oppugnare cernat. Melius igitur, & ipsis regibus salutarius, ut Deum, cuius maiestatẽ, atq; honorẽ in his qui colũt eum, persequerẽtur, (nam, Qui uos spernit, me spernit: qui autẽ spernit me, spernit eum qui me misit, idẽ inquit,) cõuersis studijs colãt, eiq́ seruiãt: eorumq́ regum de numero fiant, quibus propter summã insaniam, bellum indixissent. Seruite autem Deo in timore, siue cum timore, eum habet sensum, ad eos quemadmodum monstratũ est, dicitur, qui cupiditatibus efferebantur, transuersi à scelere rapiebantur, quibus malis motibus timor adhibẽdus est, metu sunt coërcendi. Metus autem, siue timor erit, ut noscas te contra eum tendere, qui te, tuasq́ copias mille modis possit interficere. Grandine lapideo, uelut exercitus Brenni, fulminibus, pestilentia, fame, corruptis, atque obcæcatis consilijs ipsorum ducum. Sunt alia multa, quæ sapientes imperatores habentes explorata, uerebantur numen Dei, omnibus precibus eum sibi propitium adhibebant. Qua in re Romani omnes nationes superarunt, ob id in omnes terras, eorũ ditione, fauente Deo, quem timebãt, & colebãt, propagata. Præclarè uerò, & ex intima ratione uocatur Hebræis pietas, timor domini. Nulla enim re magis nos pios esse Deiq́ colentes comprobamus, quàm sceleribus abstinentes, uerentesq́ ne quid contra uolũtatem eius faciamus, legesq́ eius rescindamus. Nam cùm nos cupiditates ad multa prouocent, quæ legibus diuinis prohibentur, cupiditatibus autem obtemperare recusantes, id certè timore quodam, optimo quidem illo, rationisq́ pleno facimus; tunc sumus uelut ille qui sensit medios delapsus in hostes, aut

qui

qui ſerpente calcato trepidus refugit. Maxima igitur pars pietatis conſtat timore, pudore, reuerentia. His aduerſatur ſuperbia, elatio principum, opulentorumq́ꝫ peſtis. Eoq́ꝫ præcipuè propoſuit his ad ſanandas eorum mentes timorem Dei, trepidamq́ꝫ exultationem. Hæcq́ꝫ uel ad eos reges, ac principes, qui nomen Chriſti delere ſuperbè, arroganterq́ꝫ conabãtur, uel reges Antichriſti ſigna ſequentes, qui non ſolum honorem Dei uiolare non timebunt, ut etiam ipſum Antichriſtum, repudiato uero Deo, pro Deo, tota terra coli, uelle non dubitaturi ſint. Eſt item ſenſus, Seruite Deo in timore: Date Deo operam ſumma cum reuerentia, ac pietate. Is enim eſt finis noſter. Finis ad quem reſpicit hominum uita.

Apprehendite diſciplinam, nequando iraſcatur dominus, & pereatis de uia iuſta.

QVod ad uerba attinet, nemini non perſpicuum eſt, uel ipſo Hier. tot locis monente pro δράξαθε τῆς παιδέιας, Apprehendite diſciplinam: Hebraicum habere נַשְּׁקוּ בַר naſcheku bar: quod poteſt reddi, Oſculamini filium: uel, Oſculamini purè. Eoq́ꝫ Hieronymus trãſtulit in ſuo pſalterio ex Hebraico, Adorate purè. In commentarijs autem ſuper pſalmos (ſi modo illius ſunt) ſciens aliam quoq́ꝫ ſubeſſe his uocibus ſignificationem, trãsfert Hebraicum, Adorate filium, apertam de Chriſto prophetiam hanc aſſerens. Contra Ruffinum probat, quoniam adoratio fiat ore admoto, atq́ꝫ oſculo, rectè dixiſſe ſe in commentarijs Adorate filium. Hæc Hieronymi interpretatio etiam ab Hebræis adhibetur, & comprobatur, maximè uerò Auen Eſdra, & Chimchi. Prior oſtendens hunc uerſiculum reſpondere ſuperiori, ait, Seruite domino, reſpondere ei quod propoſuerat, Aduerſus dominum. At, Oſculamini filium, reſpondere, Et Chriſtum eius: & ei quod ait, Filius meus es tu. Ergo confirmat eundem eſſe bar, nempe filium, de quo ſuperius dixiſſet, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Vultq́ꝫ ponere nunc prophetam cohortationes contrarias ſceleratis eorum conatibus, ut qui conſilium inijſſent aduerſum dominum, nunc hortetur eos ſeruire domino. Et qui bellum Chriſto eius indixiſſent, nunc eos moneat, ut oſculentur, adorent eum, appellans nunc filium, quem ſuperius Chriſtum eius. Hęc interpretatio adhibetur comprobaturq́ꝫ etiam à Chimchi, Bar, inquit, hoc loco, eſt בֵּן bon, filius, quemadmodum alibi dicitur. Quid eſt בְּרִי beri, filius meus. וּמַה בַּר בִטְנִי uma bar bitni, Et quid filius uteri mei. His apparet uera locutum Hieronymum in commẽtarijs. Quòd ſi bar nunc eſt pro filio, uerbum quoq́ꝫ ipſum נשקו naſheku, quod & ipſum polyſemon eſt, ſonabit adorate. Eſt enim Adorare Græcè, & Latinè Oſculari. Adorare, ad ora mouere, ad os admouere, ſic Græcè προσκυνῆσαι, eſt κύσαι oſculari. Quoniam igitur adoratio fiebat, fitq́ꝫ oſculando, rectè uerbum Hebraicũ uertitur Adorate. Fit oſculando adoratio. Nam plebs oſculabatur genua imperatorum, ſenatores autem pectus. Nunc ueneramur principes oſculando manus. Ipſi Patres purpurati pectus, & manus ſummi Pontificis oſculantur, pedes cætera plebes. Sic quoq́ꝫ Iob deteſtans Idololatriam, qua mortales Solem, Lunamq́ꝫ uenerantes, oſculabantur manus ſuas, non ualentes os admouere, ait, Si uidi lunam cùm fulgeret, & oſculatus ſum manum meam. Quæ eſt iniquitas maxima, & negatio contra Deum altiſsimum. Eſt & aliud exemplum in libris Regum: Et omne os quod non adorauit Baal oſculans manum. Cæterum ſciendum eſt, quoniam bar præter ſignificationem filij, deſignat etiam purum, electum, mundum, eſſe qui ſequantur eum ſignificatum ut dicat, Oſculamini ſiue adorate pure. Eritq́ꝫ antecedentis uerſus repetitio. Seruite domino in timore. Nihil

enim aliud est, Seruire in timore, quàm Adorare purè. Illud item magnopere cõsiderandum, editionem Sept. qua dixerant, Apprehendite disciplinam: quoniam purum, selectum, mundumq́ maximè ad disciplinam, eruditionemq́ pertinet: (est enim eruditio, uera mundities) ueram esse, & à priscis Hebręis comprobari, qui puritatem, siue purum, aut mundum, quod pręsenti uoce designatur, sumpserunt pro cultu, disciplina, eruditione, doctrina. Itaq; Chaldæus interpres, pro eo quod Hebraicum habet, nasheku bar, Osculamini filium, uel, Adorate purè, posuit iuxta ea quæ diximus קַבִּילוּ אוּלְפָּנָא kabilu ulphana, Accipite, siue recipite doctrinam. Vera igitur est, ac maximè propria interpretatio Sept. & uerè interpretantur Græci, asserentes nunc inculcari, & exaggerari quod paulò antè dixerat, Erudimini qui iudicatis terram. Nunc, Prendite, capite doctrinam, eruditionem, disciplinam. Rabi igitur Salomon exponens bar, pro puro, mundo, sic explanat: Armamini, præparate uosmet puritate cordis: quod maximè ad cultum, disciplinamq́ quadrat. Neque ab re uerbum nasheku quod sonat osculamini, transtulerunt Sept. δράξασθε, apprehendite, & Chaldęus קַבִּילוּ kabilu: Nam idem uerbum sonat etiam desiderare, ut ait Rabi Salomõ, iuxta illud, Et ad uirum tuum, desideriũ tuum: ubi est תשוקתך teshukathca, desiderium tuum, à uerbo per apocopen primæ litteræ נשק nashak. Rectè igitur quod erat desiderare, transtulerunt Sept. & Chaldæus, capere, arripere, aut quod ait Auen Esdra sed non probat, quoniam נֶשֶׁק nesek sonat arma, posset inde uerbum armandi deductum esse, ut dixerit, Armamini puritate disciplinæ, eruditione, uelut Paulus, Induite loricam fidei. Atq; hoc uerbum armandi, Sept. & Chaldæus dixerunt capere. Quoniam igitur multiplex est significatus uocis bar, accidit ut multæ interpretationes à scriptoribus sint positæ. Nec moror quòd sint Hebræi, qui ierant hac uoce puritatem designari non posse, quæ potius dicatur בור bor. Nam & cęteri dissentiunt, & eadem est uox, licet sub alia significatione. Harum omnium mihi maximè probatur ea, Adorate filium, propter rationes quas attulit Auen Esdra, quòd toto hoc psalmo claro nomine filius est adhibitus: eo inquam nomine, in quo nulla sit ambiguitas, Filius meus es tu, Ego hodie genui te. Et, Aduersum Christum eius. Genitus ab eo, filius eius, Christus eius. Nũc quoq; bar, nempe filius, ut non sit mirum, quòd inuitet ad osculum, adorationemq́ filij, quem superius à Deo genitum dixerat: & in contrarium, cui bellum intulerant, nunc eum contrà proponat adorandum, colendum, quod osculo designatur. Atq; hinc liquet non ab re uetustiores Hebræos, qui ueritatẽ perspicacius cernebant, de Christo psalmi huius oracula cãtata asseruisse, quorum superius uisa est sentẽtia. Extat item eodem in libro, quem dixi uocari Midras Thehilim, quasi mysteria psalmorum, dixisse quendam è Rabenis illis priscis super hoc, Adorate filium: hanc esse uelut regis sententiam, qui exarserit ad ulciscẽdum ciues sceleratos. Hi profecti ad filium regis, supplices ab eo petierunt, ut patris iram mitigaret: ille profectus obtinuit, ut eis parceretur: uenerunt ciues, gratias acturi regi: is remittit eos ad filium. Nam in gratiam huius, inquit, uobis parco. Hoc igitur esse Osculamini filium, per quem uobis iracundia mea sedata est. Eum osculamini, amplectimini, Genua eius prehendite. Hæc antiquitas sentiebat, quibus iuniores etiam subscripserunt. Nec potest sine magno miraculo factum esse, ut toties filium Dei memorauerit. Quod uerò prosequitur,

Ne quando irascatur dominus, & pereatis de uia iusta.

IN fonte Hebraico non est, Dominus: sed duntaxat, Ne quando irascatur: quanquam de domino, etiam Hebræis attestantibus, dicitur. Non est item, Via iusta: sed

ſed duntaxat Via. Hæc in Pſalterio Hieronymi clara uidebis. Et quod ijdem Sept. dixerunt, καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ, Et pereatis de uia: Hebraicè paulò diuerſum ותאבדו דרך Vetoberu derech, Et amittatis uiam. Eſt autem ſenſus, ut explicat Rabi Dauid, Niſi celeriter ab itinere cœpto deſiſtatis, uias ſceleratas deſeratis, iraſcet in uos Deus ſummus, cùm furor eius exarſerit. Quantulumcunq; moræ in his flagitijs protraxeritis, uos furor eius corripiet. Impendet ueſtris ceruicibus calamitas iam iamq́; præſens, niſi celeriter conſilia meliora capiatis. Si uel exiguum temporis perſeuera tis in his erroribus, nullam amplius expectetis uindictæ dilationē, ſcitote eam præſto eſſe: uertite igitur iter inceptū. Ergo quod ait, Et amittatis, ſiue perdatis uiam, eſt quale pſalmo primo dixerat, Et iter impiorum peribit, ſiue perdet. Volunt autem hoc loco Hebræi figuram eſſe, qua ſcribitur in ſacris literis, homines ſciſsi ueſtes, attonſi barbam. Neq; enim homines ſcindi, ſed ueſtes: neq; homines radi, ſed barbam. Ita, Homines perdere uiam, quòd uia perdat, agat eos in perniciem, in barathrum. Perire igitur de uia, aut perdere uiam eſt, ſequi iter deuiū, ſecluſum à conſortio Deorum, ut inquit ille. Eſt ire uiam ferentem ad mortem. Medio in itinere quod arripuiſti, cadere. Erat enim iter deuium, præceps. Ac Sept. clariorem facere tralationem uolentes, quod erat Hebraicè, Pereatis uia: rectè adiuuerunt, illuſtraruntq́;, quod item Hebræi faciunt, addentes præpoſitionē de uia, Hebraicè dicitur, Peribitis uia. Adde, Peribitis ex uia. Furor igit eius correptos, ſi pergitis hoc iter, auferet è medio. Hæc uia quoniã funeſta eſt, uos agit in æternam mortē. In ea ſuperueniat ira Dei. Vbi inuenti fueritis, ibi pœnas luetis. Senſus quidē Sept. quòd addiderunt iuſta, fuit: quòd in flagitijs perſeuerantes, ab illa uia excident, quæ fert ad ſuperos. Sed ſuperiora clariora. Fuſte ferreo confringentur, in fruſta uelut uas abibunt. Perire igitur de uia, aut in uia, eſt in his peccatis, quæ retines, ira Dei ſuperueniente cadere, deleri, extingui. Eſt enim uia in ſacris literis, uita, ætas, uitæ tēpus, per quod uelut ſpatium quo uita decurrit, incedimus. Quod autem dixit, Nequando, Hebraicum ſimillimū illi פן pen, Ne forte, ut uertit Hieronymus, dubitãtis eſt. Quòd his erroribus inſiſtitis, quòd ad cœpta cõſilia ꝓperatis, forſan grauiores pœnas luetis, forſan Deum iratum ſentietis. Dubitanter nunc proponit: ſequēti uerſu cum denuntiatione, expreſſoq; uaticinio calamitatis, Cùm exarſerit in breui. Iraſcitur igitur Deus ſceleratis: ſed ad ulciſcendum diuina tardè procedit ira. Demum tantò grauius, quantò ſerius. Poſſet autem referri (quoniam Dominus non eſt appoſitum ad iraſcendi uerbum) aut ad ipſum dominum, aut filium, quem aſſerit adorandum, iratum his qui non adorent.

Cùm exarſerit in breui ira eius, beati omnes qui confidunt in eo.

QVod Latinus dixit, in breui, Græcum magis ad Hebraicū reſpondens ἐν τάχει, in celeritate, Cùm celeriter exarſerit. Hebraicū כמעט kimeat, iuxta paululum, ferè exiguū, quaſi modicū. Et Hier. Poſt paululum. Sciendū eſt, aduerbiū, ſiue præpoſitionem Hebraicã כי ki quam Sept. tranſtulerunt ὅταν, cùm, uel quãdo, eſſe quoque particulã cauſatiuam, αἰτιατικὸν μόριον, quæ reddat cauſam eorum quæ prius dixerimus, uertiturq́; Latinè, quoniam, quia: hocq́; clarius eſt, quàm dicere, cùm: tranſferendumq́; eſt, Quoniam citò furor eius exardeſcet. Breui, celeriter, poſt paululum. Eritq; totus ſenſus, Adorate filium, amplectimini, exoſculamini, ne forte uobis in hac impietate inſidentibus, iraſcatur: & tenebræ uos inuoluant ſic, ut uel ipſam uiam ignoretis, cadentes, lapſabundi. Quoniam celeriter furor eius inflammabitur. Apertè uobis denuntio, furor eius celeriter incendetur. Nullam

dilationem expectetis. Hæc interpretatio clarior est, respondens aduerbio, celeriter, in breui. Quoniam, ait, celeriter irascetur furor eius. Pro subiunctiuo igitur in Græco ὅταν ἐκκαυθῇ. Cùm inflammatus fuerit. Non est subiunctiuum in Hebraico, sed aperta periculi denuntiatio כי בער במעט אפו ki ibear bimeat apo. Quoniam inflammabitur celeriter, citò furor eius. Negatque Deum fore conniuentem, cunctatorem, differentem irasci. Satis, inquit, superque distulit, procrastinatus est. Hoc quoque Chaldæus posuit pro dubia præpositione Hebraica, adhibens claram מְטוּל metul, quoniam, quia. Et Rabi Salomon exponens, Quoniam, inquit, in momento, subitoque furor eius incēdetur. Et tunc beati omnes qui confidunt in eo. Et quod Sept. dixerunt πεποιθότες, qui sperant, fidunt, est Hebriaicè חוסי chose. Potest, Qui confidunt, aut, qui sperant, transferri: quod Hieronymo placuit, Beati omnes qui sperant. Clarum est cur beatos appellet eos, qui uindicta cœlesti furente, sperent, fidant, non trepident. Magna sanè eorum beatitudo, Deo pœnas cœlestes immittente, ac mortalium caterua latè iaculis eius cadente, uel casura, quos spes alat, sustentet. Eam spem suggerit conscientia rectè factorum. Verum enim est quod scribit diuinus Plato, consentiens cum sacris literis, reddituros omnes ad tribunal Iudicis ęterni, uitæ suæ rationem, sed bonos θαῤῥαλέον λόγον, rationem intrepidam, plenam fiducię: at improbos cum magna trepidatione. Videntes enim (ait Salomon) turbabuntur timore horribili, & præ angustia spiritus gemētes. Et fortè uera Gręcorum est sententia, hoc uaticinium esse de supremo iudicio, quemadmodum primus quoque psalmus uaticinabatur de consortio, cœtu bonorum, congregatione, & insatiabili gaudio iustorum, ex aduerso de his, quorum iter deuium seclusumque à consortio Deorum. Illis fore pietatis præmium, quod in numerum Deorum recipientur: at sceleratis, quòd aget, qua pergere cœpissent uia, in barathrum, tartarum. Nunc autem de ira Dei inflammanda, arsuraque omnia quæ sceleratos auferet è medio, deque his quorum plena fiduciæ pectora, non expauebunt Ioue irato. Hos nunc beatos appellat. In primo psalmo, non exiccandos, futuros uelut arborem propter aquæ riuum. Illic æternum uirorem, hic fiduciam intrepidam. Beati erant primo psalmo, qui se à consortio improborum separauissent: hic beati, qui Deo irato, non trepidabunt, ob rectè factorum conscientiam, quòd sentire cum improbis noluissent. Quanquàm nunc maximè contra principes, illic contra omnes generatim. Multis quidem de causis Beati in sacris literis homines uocantur: sed his ad unam principem demum relatis. Qui sunt beati quòd confidunt in eum, quòd in consilio sceleratorum non abierāt, quòd flagitijs eorum assensi non fuerant, potius destomachabantur, exhorrebant. Quare autem beati, quia cùm furor Dei feruescet, cùm rationem in uita factorum unumquenque reposcet, causasque omnium, totamque uitæ rationem seuerissimè discutere statuet, cęteris quia nec impiorum consilia improbauerant, nec peccatores perosi, sese ab eis auerterant, summa trepidatione laborantibus, ipsi fidentissimis animis astabunt, pleni spei, atque fiduciæ, maxima bona, ut illi maxima mala expectantes. Tempus ergo furoris potest referri iuxta Græcos, tum ad diem qua quisque secedet à corpore damnandus, si malè perpetrasset, tum iudicium extremum. Iuxta Hebræos, & ut mihi quoque probatur, ad id tempus, quo Deus, qui patienter uexari bonos aliquandiu passus fuisset, demum indignatur, sumitque de his qui uexant eos meritas pœnas. Obseruant item Græci hunc psalmum & primum unum esse quòd finis huius in beatitudinem desinat, ut ille à beatitudine initium auspicatus fuerat, artificio quodam factum.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI TERTII.

Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absolom filii sui.

PRINCIPIO obseruandum, quòd semper in principijs psalmorum Sept. interpretes dicere solent ψαλμὸς τῷ Δαβίδ, psalmus ipsi Dauid, Hebraicum articulum לְדָוִד le Dauid, seruire datiuo, ac genitiuo, sed magis genitiuo. Magisq́ dicendum est, psalmus τοῦ Δαβίδ, ipsius Dauid, quàm τῷ Δαβίδ ipsi Dauid: idq́ ubiq́. Quod ad inscriptionem attinet, nota est (ut aiunt Græci) historia ex libris Regum. Illud unum perspiciendum, priscos Hebræos (ut testatur Chimchi) psalmum super Antichristo, quem uocant illi Gog, & Magog, exposuisse, aut mysticè, aut inscriptionem minimè morati, quæ forsan non tempestate Dauid, sed insecutis ætatibus, ea, atq́ aliæ ab eruditis fuerint additæ. Quemadmodum quòd appellatus fuit Mismor, nempe cantilena, aut הוד hode, (est enim uox Hebraica, Græcis usurpata) nam is psalmus potius cum gemitu, ut Hebrei testantur, fuit editus. Nomenclatio Psalmorum, Hodarumq́ postea, aut cùm uictorijs potiti essent, reperta est, aut longè pòst. Proximi igitur tempori illorum adhuc psalmo inscriptione carente, de Antichristo putarũt, aut certò norunt de eo carmen esse. Vt quemadmodum superior psalmus, uariãtibus interpretibus, esse aut de Dauid, aut de Christo, ueteres de Christo cõtra Gog, & Magog, qui copijs innumerabilibus aduersus Christum coactis confremerẽt, interpretantur: sic nunc eum ad Dauid alij trahant, prisci simili sensu, quo superior est, de Antichristo, sceleratisq́ eius agminibus, scirent effusum, quibus aduersus Christum congregatis dicat ipse Christus in psalmo, Domine, quàm multiplicati sunt, qui tribulant me! quemadmodum superior, Quare fremuerunt gentes, eodem exordio, eisdem penè uerbis, eadem sententia. Ipse Rabi Dauid refert eos de Antichristo, ex eo fuisse interpretatos quòd factũ Absolonis similitudinẽ habeat cum his, quæ faciet Antichristus. Quo dicto uelut ex inuito pectore ueritate erũpente, ipsis quoq́ fatẽtibus apparet, Coniurationẽ illam omnium impiorum Regũ, nouissimis seculis contra Christũ, futurã uelut illã Absolonis cõtra patrẽ, ex cuius sanguine natus est Christus. Illam contra Dauid, hanc ultimi temporis contra Christũ, cuius oppugnabit nomen Antichristus, consurgetq́ contra omne quod dicitur Deus. Comprobatur hæc sententia, uel eo maximè, quòd alto, & arcano quodã sensu, primus, & secundus psalmus in fine canebant præmia, coronasq́ iustorũ: furorem autem Dei contra sceleratos, cunctis exponentibus, cùm Deus ob flagitia, & cædes, maximamq́ impietatẽ mundi, & eorum, qui Antichristũ sequentur, adorabuntq́, iratus ueniet in maiestate sua. Eodem sensu, & eadem prophetia potest nunc factum esse, ut propheta spectaculis illorum temporũ sibi per speciem oblatis insistẽs, describat iterũ coniurationẽ Antichristi, uelut filij contra patrem, contra Christũ, turbulentamq́ illius seculi tempestatem. Hæc una erit sententia, eaq́ priscorum Hebræorum. De Dauid quoq́ potest editus esse, quæ melius in posterum clarebunt. Sciendum siue de Antichristo, siue Absolonis coniuratione sit, occultas esse phrases, abstrusasq́, ut aliud quàm hæc ipsa dici uideatur. Nusquã uel minimum iudicium aspicias earum rerum, quæ in illa Absolonis coniuratione acciderunt, atque aliò pertinere, quæ psalmus canit, omnino uidetur. Non filium contra se surgentem unquam, non populum, plebemq́ in se concitatam nominauit. Non causam tanti mali, quod refertur in libris Regum, ob maximum scelus in eam calamitatem, Dauid

diuinitus incidiſſe. Dicitur autem hanc quaſi elegiam, & flebile carmen edidiſſe Dauid, cùm aſcenderet flens aſcenſum oliuarum, ceruicibus eius, cum omni multitudine, filio imminente. Affertur item ab Hebræis, pleroſq; alios in ſacris literis inſignes uiros fugiſſe. Fugit Moſes à facie Pharaonis: Fugit & Iacob fratrem proſequentem: Sic Dauid quoq; fugiebat filium inſequentem, eumq́; regno exuere conantem. Siue igitur ad Antichriſti, ſiue Abſalonis perſecutionem referas, uerbis explicandis, ſenſibus enodandis, deſudandum eſt.

PSALMI III. EXPLANATIO.

DOmine, quid multiplicati ſunt qui tribulant me? multi inſurgunt aduerſum me.

QVOD Septuaginta dixerunt, τί ἐπληθύνθησαν. Quid, aut, quare multiplicati ſunt? Hebraicum מָה ma, potius deſignat, quàm, quantum, ut dicendum ſit, Quàm multiplicati ſunt. Quanta eſt hoſtium me perſequentium copia, quæ coniuratio. Nec rogat cur ſint multiplicati, ſed cum gemitu miratur, ut illud,

Heu quantas ſtrages, uel quæ Tyberine uidebis,
Funera cùm tumulum præterlabére recentem.

Hei mihi quanta belli tempeſtas impendet. Quàm immanis coniuratio. In alio pſalmo, Quàm multiplicata ſunt opera tua. Chaldæus item apertè ponens כַּמָּה camma, quantum, quàm. Et quod dixerunt ἐπληθύνθησαν, multiplicati ſunt, Hebraicum רַבּוּ rabbu, Latinè clarius diceretur, Quanta agmina coierunt. Quæ manus perditorum hominum in me cogitur. At quod tranſtulerunt, οἱ θλίβοντες, qui tribulant: nunquam reor apud bonos linguæ Latinæ ſcriptores reperias hoc uerbum Tribulo: eoq́; mecum ſæpe uehementer ſum admiratus, cur Latinus pſalmorum interpres eo ſit tantopere delectatus, ut uſurpet ubiq;, quod nuſquam uel apud Ciceronem, uel Titum Liuium, Cæſarem, aut quenquam bonorum poëtarum reperias. Fictum eſt ex Græco τρίβω, tero, contero, frango, flagello, inde Græcis dicuntur παιδοτρίβαι, pueros cædentes, flagellantes, à Tribo Græco, factum Tribulo. Hinc Tribuli, quia cædunt, flagellant. Hieronymus igitur politioris eruditionis ſtudioſus, refugit in ſuo ex Hebraica ueritatè pſalterio, hoc uerbum, pro tribulant me, ponens iuxta Hebræos צָרַי zarai, hoſtes mei, Domine quid multiplicati ſunt hoſtes mei? Propriè deſignat Hebræis zar hoſtem prementem, uexantem, perſequentem, tædio afficientem, à צרר Sarar, urgere, inſtare, premere, uexare. propterea Sept. dixerunt τρίβοντες, terentes, afflictantes. Quod uerò ait, Multi inſurgunt aduerſum me: Multi Hebraicè רַבִּים rhabim, polyſemon eſt. Sunt principes magiſtri rabim, ſunt multi, inde ſuperius uerbum rabbu, multiplicati ſunt, creuerunt, inualuerunt. Dicendumq́; aut, Multi inſurgunt: aut Principes magiſtri inſurgunt: Contra me, inquit, manus impiorum Regum conſpirat, cogitur. Quod maximè ad Antichriſti comites, Reges, ac principes quadrabit. Verbum autem, Inſurgunt, deſignat quale ſuperiori pſalmo, Aſtiterunt Reges: nempe coniurauerunt, animis, opibuſq; parati, bellum execrabile ſuſcitauerunt: Conflatum eſt bellum ſceleſtiſsimum: undiq; conueniunt: Quotidie fit maior acceſsio. Senſus igitur clarus, ſiue ad Antichriſtum, ſiue Dauid referatur. Videre eſt hoc loco creberrimum pſalmorū morē, cuius ex parte meminimus. Vbiq; occurrit ea ſpecies orationis,

qua

qua repetitur omni uerſu prior ſententia, exaggeraturq́; alijs uerbis, ut ſuperius: Quare fremuerunt gentes? repetit id ipſum, Et populi locuti ſunt inania. Primùm gentes, inde populi: primùm fremuerunt, pòſt locuti ſunt. Secundo uerſu, Aſtiterunt Reges terræ: refert id ipſum, Et principes conuenerunt. Reges, Principes, aſtiterunt, cõuenerunt. Similiter nunc, Multiplicati ſunt, inſurgunt. Hoc ubique factum eſt cauſa carminis Hebraici, cuius in præfatione meminimus. Conſonat enim rythmis quibuſdam penè omnis uerſus in Pſalmis: nec eſt alia carminis ratio in Pſalmis, niſi ſimilis uerborum exitus, quale hodie in Italia carmen Ethruſcum: ut nunc, Ma rabbu zarai, Rabbim camin alai. Vides ſimiliter deſinens, zarai, alai. Perinde ſi Latinè diceres, Ò amantes amentes. Quod ſequitur:

Multi dicunt animæ meæ, non eſt ſalus ipſi in Deo eius.

IAm diximus nomen Rabbim, Hebræis etiam teſtibus, hoc loco deſignare uel multos, uel magiſtros, ac principes. Quod dicit, Animæ meæ, cùm ſit Hebraicè לְנַפְשִׁי lenapſi, poteſt deſignare non modò caſum dandi, ſed etiam eſſe (quoniam articulus, Le, uariè ponitur) præpoſitio Super, De. Exponitur igitur ab Hebræis multò melius, Principes, aut multi loquuntur de anima mea, nullam ei ſalutem eſſe. Sciendum animam Hebraica phraſi, poni pro ipſamet propria cuiuſcunque perſona: ut, Qui amat animam ſuam, (nempe ſeipſum) perdet eam: perdet ſeipſum. Sic Poëta Latinus:

Nos animæ uiles infleta, inhumataq́; turba.

Itaque nunc ſenſum eſſe, Multi loquuntur de me ipſo, principes, ac primores IſraEl, ut erat Achitophel, atque alij coniurationis participes, properantes eripere regnum Dauid, negantes affuturum ei diuinum auxilium, dicebant, & communibus ſermonibus aſſerebant, quoniam Dauid tantum ſcelus admiſiſſet, ut erepta uxore Vriæ, etiam ipſum curarit interficiendum, utq́; huic libidini ſatisfaceret, totum exercitum IſraEl periculo expoſuerit, non propitium, ſed penitus iratum Deum illi futurum, uicturosq́; eos hoc bellum, eisq́; futurum Deum propitium, qui ſcelus illud perſequerentur, ereptumq́; propter ſummum flagitium regnũ ipſi Dauid, filio eius traderent. Hoc illi in quotidianis ſermonibus agitabant, & quaſi iam parta, explorataq́; uictoria, lætitia efferebantur, ipſi principes, ac duces, de ſalute, anima, uitaq́; ipſius Dauid loquebantur, quò bellum capeſſerent milites, alacriores eſſent: fauor ille diuinus, ac gratia, qua ſoleret Dauid omnia prælia facere ſecunda, qua Gigantem interfecit, Palęſtinos concidit, diſceſsit, abijt propter peccatum. Noſtrum erit regnum, cùm duobus modis exponat Rabi Dauid, non eſt ſalus animę eius, tum in hoc mũdo, tum in futuro, uidetur de ſolo præſenti eſſe ſermo, de ſalute corporea, de uita, qua quiſq́; uiuit. Atq́; eſt Hebraica locutio, Primũ dicunt de anima mea. Tum, Non eſt ſalus ipſi, nempe Dauid. Idem enim anima Dauid, atq́; ipſemet Dauid. Negabant ipſi Dauid, atque animæ eius eſſe ſalutem. Multi igitur, nempe quos eadẽ contra Dauid coniuratio mancipaſſet, & fortaſſe omnis multitudo Iſraëlitarum, qui filiũ patrem perſequentẽ ſequebãtur, affirmabant ſe inuicem cohortantes ſalutem nullã à Deo immortali, qui ſolitus eſſet Dauid in prælijs defendere, affuturam. In Hebraico in fine huius uerſiculi ponitur סֶלָה. Super qua uoce uariæ ſunt Hebræorum, Græcorumq́; ſententiæ, & de eo multa ſcripſit Hieronymus. Nam Sept. interpretes eam tranſtulerunt διάψαλμα, quaſi dixeris intermiſſam cantilenã, eoq́; Græci ferunt, quoniã in medijs Pſalmis reperitur, ubicunq́; ſit ſcripta, ibi uocem canentium ſolitam interquieſcere. At He-

bræi fortasse meliora. Alij quod sonet, In æternũ, Semper: quam sententiã sequitur Chaldæus interpres pro, Sela, ponens Chaldaicè לְעָלְמִין le almin, in secula. AuenEsdra propositis alijs sententijs, uerũ huius significatũ esse, quale est Amen, sic, ita: affirmationemq́ esse eorũ quæ dicuntur, Ita est, sanè, profecto. Reuera, inquit Psalmus, & certè, multi dicunt mihi salutẽ nullã esse. At Rabi Dauid nullum sensum hanc uocẽ habere cõfirmat, tantũ ornatus, aut harmoniæ causa adhibitam, quales apud Homerum ῥα, κὲν, δὴ, πῶ, θὴν. Et quoniã Sela, uidetur duci à uerbo Salal, exaggerauit, accumulauit, putat ubicunq; ea uox reperiatur, exaggerari illic, atq; attolli uocem canentiũ. Idq́ argumento esse, quòd in solis Psalmis, & canticis reperiatur. Tres hæ sententiæ Hebreorũ similes inter se sunt. Idem enim est si sonet inæternũ, si certũ, & uerè, ut sentit AuenEsdra, uel si uocis sit sublatio, qua rei certitudo, ueritasq́ designatur. Eodemq́ pertinent hæ omnes significationes. Absurda forsan hæc mea opinio est, Sept. interpretes, ut plerasq; uoces Hebraicas transferendo intactas reliquissent, sic hanc Græcè scripsisse, ut erat in Hebraico Sela, sed scriptores per imperitiã nesciẽtes uocis sensum, supposuisse uocẽ Græcã Diapsalma. Neq; enim uel ab Hebræis adhibetur huius Græcæ uocis sensus, neq; locũ in Psalmis habere potuisse uidetur. Vt ergo quasdã uoces quia transferri nõ ita facile poterant, Hebraicas reliquerũt Sept. ut Amen: sic par est reliquisse Sela, sed ab imperitis scriptoribus pro Hebraica uoce Sela positam Græcam similem Diapsalma. Quãquam ferat Hieronymus Symmachum, Aquilam, etiam diapsalma trãstulisse. Verus igitur significatus, cui plures accedant, est ut sonet, Certè, Profectò, Semper, ut transfert Hieronymus in suo Psalterio, cum uocis exaggeratione, quale est Amen, quod ab ipsis transfertur Græcè γένοιτο, fiat.

Tu autem domine susceptor meus es, gloria mea, & exaltans caput meum.

QVod Latinus dixit, Susceptor: Græcè est, ἀντιλήπτωρ, auxiliator, protector, defensor, Græcis ἀντιλαμβάνομαι signat opem ferre, causam alicuius suscipere. Et pro eo Hebraicè est מָגֵן, scutum, clypeus ut reddidit Hieronymus. Resoluerũt igitur metaphorã Sept. qua dicitur Deus Clypeus, nẽpe defensor, protector. Quãquam idem uerbũ sonat protegere, & inde fortasse Clypeus, quòd totum corpus protegat, ac defendat. Atque Hebraicè dicitur, Et tu domine clypeus בַּעֲדִי circa me, ut uertit Hieronymus, siue pro me, uel ante me: Clypeus obiectus mihi, quo corpus omne protegitur. Quod uerò ait, Gloria mea, pro eo Chaldæus posuit similẽ, sed clariorẽ uocem יְקָרִי icari, honos meus, decus meũ. At tu inquit Deus, secus quàm illi contendũt, es triumphus meus, mea uictoria, decus. Per te mihi corona, triumphusq́ in bello parabitur. Omnis meæ gloriæ tu autor, ut alio loco, In te gloriabor. Estq́ à diuino uate positũ, quod in suo carmine ponitur à profano, O, & præsidiũ, & dulce decus meũ. Hæc duo nominauit, etiã Psalmus præsidium dixit Hebraice מָגֵן magen, scutũ, clypeũ, decus כְּבוֹדִי kebodi, gloria mea, decus meũ. Tu, inquit, Deus es præsidiũ meũ, & decus. Est quoq; quædam Rabi Dauid interpretatio, ut dicat, Tu autem defensor meus, defensor gloriæ meæ. Sed primum melius. Et Rabi Dauid etiã gloriã in contrariũ pro ignominia cùm fugeret. Quod uerò ait, Exaltãs caput meum: consueta exaggeratio, solitaq́ epitasis. Idem enim decus, siue gloria mea, atq; exaltans caput meum. Nanq; exaltare caput, est amplificare, augere, ad summos honores prouehere. Caput Hebræis pro toto homine, ut Græcis, Latinisq́. Græci obtestãtur ἱερὰν κεφαλὴν, caput sacrũ: Latini,

Testor utrunq; caput. Et, Te germana, tuumq́

Dulce

Dulce caput. Di capiti ipsius generiq́ reseruent.
Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusq́ tuis. Et, Lepidum caput.

Ita nunc, Exaltans caput meum: præferens me aliis, attollēs ad sidera: Fama super æthera notum faciēs, decorāsq́ triumphis. Secus omnia, quàm illi minarētur, qui non salutē, nō uictoriā, nullū deniq́ honorē ex te pollicebantur. Omnē mihi spem ex clemētia tua detrahebāt. Non ita, inquit: Tu præsidiū, tu decus meū: Tu mearū laudū amplificator. Quòd autē quidā Hebræorū interpretes sic aptant sensum: Hostes mei neq́ in hoc seculo, nec in futuro spē mihi cōcedūt. Imò uerò tu pſidiū, propugnaculū, eripiesq́ me in hac uita, itēq́ in futura, quasi innuat propugnaculū gloriæ meæ. Gloriā autē animā interp̄tanē, ut ex aliis locis docēt. Nimis hæc dura.

Voce mea ad dominum clamaui, & exaudiuit me de monte sancto suo.

HOc erat, quòd eum præsidiū, decusq́ suū appellauerat. Opem enim eius implorauerat. Deus exaudire dignatus, auxiliū ferre parabat. Est Hebraicè futurum, Ad dominū clamabo. Sed propter uerbū Exaudiuit, etiā illud in præterito posuerūt: tametsi monēt Hebræi, hic futurum esse uice præteriti, ut alia pleraq́ in Psalmis. Clamaui, Exaudiuit, Hieronymus utranq́ per futurū pronuntiauit, Clamabo, Exaudiet. Sed, ut dixi, alterū futurū, alterum præteritum. Rectè, & ab ipso Hieronymo & ab Sept. ad unum ordinē accommodatū. Verbū autem Clamaui, siue clamabo, Hebraicè est אֶקְרָא ekra, inuocabo, ut in sequēti, Cùm inuocarē, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ. ubi est idē uerbū. Potest igitur designare, aut uehementem exclamationē, uociferationē, aut simplicem inuocationem hæc uox: & inuocatio tum uoce corporea sublata fieri potuit, tum tacitis, arcanisq́ precibus. Hoc Græcis probatur. Eandē enim, inquit Augustinus, orationem format cor atq́ lingua. Nascitur resonatq́ in animo, tum ad linguā descendit, ut fons in uenis conceptus, pressusq́: dein erumpit ad auras. Dixisse fertur Democritus τῆς ψυχῆς εἴδωλον ὁ λόγος, Animi simulacrū esse sermonē. Et Socrates: Loquere adolescens, ut te cognoscam. Nuntia igitur uox interioris uolūtatis, animiq́ legatus. Quod uerò ait, Exaudiuit de monte sancto suo: Montē sanctū, non uno sensu Hebræi proponunt. Montem in quo futurū esset templū, quod illi per prophetiā nossent. Montē scilicet oliuarū, per quem Dauid fugiēs Absolonē filiū, iter faciebat, flens, gemensq́: ibiq́ supplex auxiliū implorabat. Montem sanctum quoq́, Montem Sion, quem sensu quodam diuino, & prophetico celebrat ubiq́ Dauid, ubi inquiunt Hebræi erat arca, & inuocatio, præsentiaq́ Dei. Ego uerò propter futura in eo monte miracula, sacrosancta mysteria, ubi Christus cœnauit, orauit, corpus obtulit suum Ob hæc mons sanctus. Est alia haud inepta interpretatio, montem sanctum Dei, cœlum esse. Quod uel illo testimonio maximè comprobatur, Aut quis requiescet in monte sancto tuo? Mons igitur atque uertex Dei, est cœlum, mundi cacumen, suprema rerum definitio: ob id Græcis uocatur cœlum οὐρανός, summus terminus. Is mons Dei sanctus, quo non homicidis, non incestis, impurisq́ est accessus. Omnia ibi sacra, casta, pia, uera, quieta. Ex hoc editissimo monte miserorum preces exaudit, ut alius Psalmus canit: Et alta à longè cognoscit. Quem alia tralatione templum uocat, Et exaudiuit me de templo sancto suo. Quemadmodum Platonici mundum, templum Dei nuncupare solent. Græcis igitur placuit uterque sensus, ut tum mons eius, sit mons Sion, iuxta priscorum fidem, qui putarent Deum habitare in tabernaculo, unde responsa sacerdotibus reddebantur.

Erat autem arca, & tabernaculum in monte Sion, antequam transferretur in domum Orna Iebusei. Tum ut sit cœlum, quod Euthymius qui maiorum interpretationes collegit, testatur. Chaldæus uerò transtulit, De monte domus sanctuarij sui. Vbi scilicet futurum esset templum, ut superius nonnulli opinabantur. Vel templum, domumq́ꝫ sanctam uocat cœlum, quæ superius quidam arbitrabantur. Mons igitur sanctus Dei, aut mons Sion, ubi & arca, propitiatorium, aut mons Oliuarum ubi templum erat ædificandum, aut cœlum, iuxta Græcos, & Hebræos. Sensit se exauditum, quoniam Propheta.

Ego dormiui, & soporatus sum, & exurrexi, quoniam dominus suscepit me.

QVod dixerũt Sept. Dormiui, Hebraicum שָׁכַבְתִּי shacabti iacui, dormiui. Repetit autẽ, & exaggerat, ut solet, dormiui, soporatus sum: duo uerba eiusdem significatus, pro soporatus sum, Græcum ἐξύπνωσα, quod rectius in alijs psalterijs tralatum è Græco reperitur, somnum cepi. Et quod Latinus dixit Exurrexi, Græcum magis respondet Hebraico ἐξηγέρθην, euigilaui, Hebraicũ הֱקִיצוֹתִי hakizoti, uigilaui, ut transtulit Hier. Et quod Latinus, Suscepit me, Græcum melius, & uerius ἀντιλήψεταί μου. auxiliabitur mihi, opem feret mihi. Hebraicum ferè simile quid יִסְמְכֵנִי isme keni, sustentabit me. Quemadmodum transtulit Hieronymus in suo ad ueritatem Hebraicam, psalterio, Sustentabit, tenebit me. Hunc autem sensum Hebræi proponunt. Dormiebam in utramq́ꝫ aurem securus, nullo pauore sollicitante. Ecce autem timore ingruẽte excitatus sum, uelut quem calamitas commouet, & uelut ille:

Corripit è stratis corpus, sociosq́ꝫ fatigat.

Præcipites uigilate uiri. Sed quoniã in te spem omnem meam posui, sciebã, proq́ꝫ explorato habebam fore, uti tu adiuuares, & sustentares me. Is sensus placet Hebræis. Græcis autem, Grauissimo uexationum lethargo sopitus iacebam, sed præscius uti propheta, quòd mihi ferres opẽ, excitaui sopitam uim, euigilaui è profundo somno, ex illo terrore sum recreatus. Collegi me ipsum, cùm scirem te mihi nõ defuturum. Is sensus etiã Rabi Salomoni placuit. Posset etiam exponi Dormiui, me quieti dedi, excitatus sum quoq́ꝫ: Omnia hæc securè, citra pauorem: plenus fiducia, quoniam tu mea spes, tu præsidium, ac propugnaculum: siue dormientem, seu uigilantem nullus terror sollicitat. Eodem omnes hi pertinent sensus.

Non timebo millia populi circundantis me: exurge domine, saluum me fac Deus meus.

QVod Latinus dixit, Millia, Grȩcum est μυριάδων numerus decem millium: is numerus Hebraicè dicitur, רְבָבוֹת rebaboth, quod item est, atq́ꝫ myriades in numero multo. Diciturq́ꝫ Hebraicè, & Græcè, Non timebo à millibus multis, à multis myriadibus, à centum millibus. Est enim rebaboth multitudo myriadum. Singularis numerus rebaba. Eadem uox sonat interdum litem, contentionem, quam significationem secutus est Chaldæus, ponens uice eius מִצּוּתָא ut dicat. Non timebo à lite, uel controuersia, pugna populorum. Populos autem numero multo dixit, omnem IsraElitarum contra Dauid coniuratam multitudinem. Paucis enim exceptis omnis plebs ad Absolonem confluxerat. Quod uerò ait, Circundantis me: est Hebraicè eodem modo, Non timebo millia populi שָׁתוּ qui circum posuerunt contra me, posuerunt castra. Verbum shatu, signat posuerunt, & pugnauerunt, aut cinxerunt, unde literis mutatis, & additis רֶשֶׁת resheth rete. Tu, inquit, mihi sufficis unus, quantæcunq́ꝫ contra me copiæ cogantur. Quod autem subijcit,

Exur

Exurge domine, ſaluum me fac: eſt de ſequenti uerſiculo.

Exurge domine, ſaluum me fac Deus meus, quoniam tu percuſsiſti omnes aduerſantes mihi ſine cauſa: dentes peccatorum contriuiſti.

IS eſt uerſus in Hebraico, quem prolixiorem dimidiauit Latinus interpres. Nam etiam Græcè habet iuxta Hebraicum. Videbis etiam in pſalterio Hieronymi totum carmen eo modo ex fontibus Hebraicis redditum. Illud hoc loco obſeruandum, quod Sept. dixerunt Græcè ματαίως, fruſtra, uel ſine cauſa, ſecus eſſe Hebraicè לְחִי lechi, maxilla: Quoniam, inquit, percuſsiſti omnes aduerſantes, aut inimicos meos in maxilla. Sicq́; etiam monuit in commẽtariјs, & in ſuo pſalterio uertit Hieronymus, ſecutus Aquilam, & Symmachum, qui iuxta Hebraicum tranſtulerunt: Prior, Quoniam tu percuſsiſti συμπάντων ἐχθρῶν μου σιαγόνα. Omnium inimicorum meorum maxillam. Poſterior, Percuſsiſti omnes inimicos meos κατὰ σιαγόνος, in maxilla. Arbitror Sept. ſuperiorem uocem lechi, quæ ſonat maxillam, legiſſe, non per chet, ſed per he, hoc modo, לְהָה laha, quod ſonat defatigationem, quod illi tranſtulerunt ματαίως, ſine cauſa, quaſi feſsè, in uanum. Sed Hebraica lectio uerior: Nam ſequitur, Dentes peccatorum contriuiſti. Prius maxillam, poſtea dentes, in quibus ſimilitudo. Quid enim ſonat Percutere ſine cauſa? Percutere autem in maxilla, teſtibus Hebręis, refertur ad id quod inimici minabantur. Multi dicunt animæ meę, non eſt ſalus ipſi in Deo eius. Ecce percutitur os improborum, refellitur colapho eorum mendacium. Minacia uerba in guttur uerbere adacto reiјciuntur. At Rabi Salomon, quem ſequitur Chimchi, uult percuſsionem in maxillam, poſitam ueluti contumelioſam, ignominioſam, inimicos uſq; eo dedecore affectos eſſe, ut puerorum inſtar cæſi ſint in maxilla. Aut uerior eſt Græcorum interpretatio, inimicos truculentis, uoracibusq́; feris comparari, qui cùm uelut canes efferati, & uelut Cerberus ore trifauci ruerent uoraturi Dauid, Deus maxillam, dentesq́; eorum fregerit, ruperit. Aliјs pſalmis prædicat ſe ereptũ ex ore leonis. Et dentes eorum arma, & ſagittę. Diuus quoq; Paulus, ſceleratos, canes appellat: Videte canes, uidete malos operarios. Dentes eorum Rabi Salomon non malè, robur eorũ interpretatur. Is eſt uerior ſenſus. Videndũ autem quo ordine, & qua carminis, perſonarũq́; mutatione texitur oratio. Primùm dixit preces ſuas exauditas è cœlo, eoq́; dormire ſe quietũ, ſecurũ, quale his accidere nõ ſoleat, quos cura, pauorq́; ſolicitat. Vigilãtẽ quoq; comitari lętitiã, animiq́; tranqllitatẽ. Cuius cauſa ſit, quòd diuinitus ſuſtẽtetur, quòd à Deo omnia ſperet. Tũ ad ipſũ Deũ cõuerſus, orat efflagitãs hoc idẽ, ꝙ ſperabat, ꝓq; explorato habebat. Exurge domine, ſaluũ me fac. Exhibe, inq̃t, hoc clarũ, manifeſtũq́; omnibus, te preces meas exaudiſſe, te p̃ſidiũ, ꝓpugnaculũq́; eorũ eſſe, q ſuæ ſalutis ſpẽ omnẽ in te ponũt. Exurge ait, quale faciũt mortales, quãdo arma capeſsũt, excitãtur ad arma, rapiũtq́;, ruũtq́;. Properãt eripere, quẽ ab hoſtibus circũſiſti cõſpexiſsẽt. currũt, auolãt, capit arma manu, celeresq́; ſagittas. Sic tu ò Deus, excitare, affer ſalutẽ mihi, quã cernãt hoſtes clarã, ac ꝑſpicuã. Oro nũc exhibeas, ꝙ ſæpe feciſti, beſtias efferatas in me ruẽtes ſæpe cõtriuiſti. Multas mihi uictorias cõtra rabidos canes attuliſti, audaciã, ferociãq́; eorũ fregiſti, rabiem, auiditatẽq́; uorandi cõpeſcuiſti. Exurge, ut aiunt Gręci, qui ſoles alias cũctator uideri. Hoc igitur eſt, Dentes peccatorum contriuiſti. Peccatores autem tranſtulerunt Sept. ἁμαρτωλοὺς, qui Hebraicè ſunt רְשָׁעִים reshaim, quos primo pſalmo rectius uocauerunt ἀσεβεῖς, impios, uel ſceleratos: ſceleratos autem Dauid appellat coniura-

tionis illius participes. Filio contra patrem coniurante, nulla grauior impietas, eoq́ melius, ut uox sonat, & ut transtulit Hieronymus, fuissent nuncupati nunc impij, quàm peccatores. Impiorum princeps erat Achitophel, qui patris interficiẽdi consilium filio suggerebat. Quòd si ad Antichristi tempora referas, qui consurget contra omne quod dicitur Deus, filius perditionis, quem Regum impiorum sequetur multitudo, clarissima est impiorum nuncupatio, quorum dentibus ciuitatem sanctam, ut est in Apocalypsi, uorare paratis Christus legionibus Angelorum comitantibus ueniet opem certam suis allaturus. Quocirca subijcit:

Domini est salus, & super populũ tuũ, benedictio tua. Sela.

A Domino, qui Hebraicè dicitur Iehoua, carmẽ inchoauerat, sermonẽ inimicorum proposuerat, eumq́ ubiq́ refellẽs, ad postremũ salutẽ, quam ab illo desperare ipsum Dauid asserebãt, in eius auxilio docet cõsistere: Salus, inquit, à Deo sperãda est. Cùm (inquit iuxta Hebræos) per te liberatus fuero, erumpã in laudes, cãraboq́, Domini est salus: à Deo salus omnis est, nec licet aliunde sperare salutẽ. Super populum tuum uerò benedictio tua semper, quia in hoc bello, inquiũt, non morientur. Vel (ut ait Auen Esdra) orat ne cadat quisquã eorum in bello, uel prędicit. Rectius fortasse Græci, hãc esse, iam parta uictoria, uelut gratiarũ actionem, & quasi epiphonema gratiarũ, ac laudum. Populumq́ suum uocare (quod etiã Auen Esdra testatur) aut eos qui legitimũ Regem Dauid sequerẽtur, pugnarẽtq́ pro eo, qui uerè populus Dei dici posset: uel omnẽ sub eius imperio gentẽ, cui tametsi aduersanti, quẽadmodum inimicis IESVS Christus precetur, oretq́ salutẽ. Benedictionem Græci interpretantur pacẽ, beneficiũ Dei, per quod pax, gratiarũq́ actio. Nam idem ipse populus, ut primum, interfectũ Absolonem, cæsos coniuratos, ingentemq́ cædẽ uiderunt, exclamauerũt, laudauerũtq́ Deum. Ergo, Domini est salus. Clarè Chaldęus interpretatur, A Domino, siue Deo est salus. Benedictio super populum, Vel est oratio, deprecatioq́ pro eorũ salute, uictoria, uel prædictio, uicturos eos, benedicẽdos à Deo, ope illius defendẽdos. Ipsam benedictionẽ rectè Græcè exponunt diuinum beneficium, fauorem, gratiã, auram, nutũ Dei, quo nobis annuit, felices rerum euentus. Additurq́ Sela, pro quo Chaldæus dixit לְעָלְמִין lealmin, in æternum, in secula. De quo suprà scriptum est.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI QVARTI.

In finem, in hymnis, Psalmus Dauid.

PRINCIPIO quod Sept. transtulerunt in Græcam dialecton εἰς τὸ τέλος, In finem: Hebraicè est לַמְנַצֵּחַ lamnazeach: super qua uoce multæ sunt apud Hebręos sentẽtiæ, propter eius uarios significatus. Duoq́ in summum designat si scribatur נֶצַח nezach, sonat æternũ, in sempiternũ, cum præpositione le. Hoc suspicati sunt Sept. reddentes In finẽ, quod Hebraicè putarẽt scribi in ęternum, in finem: igitur non rectè intelligitur à cõpluribus Gręcis, ac Latinis, uel seculorũ extremitatẽ, uel quia longo pòst tempore absoluẽtur, quæ nunc canuntur, aut quia resurrectionẽ uaticinentur. Nam Sept. transtulerunt In finem, pro eo quod est in æternũ. Quemadmodum psal. XLIX. Et uiuet adhuc in finem. Quod Hieronymus uerius dicit, Et uiuet ultra in sempiternũ. Quoniã autẽ nullus est in eo sensus, & cùm denotat in ęternũ, nõ scribitur eadẽ ratione, qua nũc scriptũ reperitur in principijs psalmorum, reiecta est ab alijs interpretibus ea significatio. Atq́ Aquilas, & Symmachus magis Hebraico accedentes, quos Hieronymus est secutus,

ſecutus, tranſtulerũt νικοποιῷ uictoriã danti, aut uictori. Verbũ igitur נצח nizeach ſonat Hebręis aut uincere, urgere, aut cantare uictoriale carmẽ. Ducitur'que à nomine Nezach, quod deſignat æternum, uictoriam, fortitudinem, ſanguinem: ſed fortitudo, ſanguis'que cum uictoria intelliguntur. Huius uerbi participium eſt mnazeach. Id ex libris Paralipomenon cognoſcitur ſignificare canentem uictoriale carmen. De quibus eſt clara mentio eodem libro fuiſſe inſtitutos, qui canerent pro octaua epinikion. Hoc Hebraicè dicitur nazeach, uictoriam, aut carmen triumphale. Diuerſa enim eodem libro mõſtrantur fuiſſe genera carminum. Aliĳs prophetiæ, & arcana canebantur, aliĳs uictoriæ. Cùm igitur apertè demonſtret liber Paralipomenon mnazeach fuiſſe præpoſitos, & cantores, uictorias canentes, aut qui operis eſſent præfecti, nec eſt alius quærendus ſignificatus, nec uox ad alios ſenſus diſtrahenda. Hic'que quieſcendum. Canebant hi uictorias diuinitus partas, uelut in ſacrificĳs Herculis Euander, & plebs:

Hic iuuenum chorus, ille ſenum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt, ut prima nouercæ,
Monſtra manu, geminos'que premens eliſerit angues:
Vt bello egregias idem diſiecerit urbes
Troiam'que, Oechaliam'que, ut duros mille labores. Alias'que laudes: demum Poëta ſubĳcit,
Talia carminibus celebrant.

Eiuſmodi fuerunt apud Hebræos à Dauid Rege chori, qui uictorias canerent, inſtituti, uocati Mnazechim, quę uox reperitur etiam libro ſecundo Paralipomenon eos deſignans, qui præeſſent operis, cohortatores: quos Hieronymus transfert Præpoſitos. Iuxta igitur hunc ſignificatum, ſunt Hebræi qui putent, uocatos, aut qui perpetuò canerent, aut qui canentibus pręeſſent: quod teſtatur, probat'que AuenEſdra proferens locum ex ſuprà monſtrato libro. In hac item ſententia eſt Rabi Chimchi, cuius hæc uerba ſunt: Probabile eſt, ait, Mnazeach fuiſſe eum, qui præeſſet choris canentiũ. Hi Mnazechim pſalmos edebant, pòſt tradebant cantoribus. Rabi Salomon, ſequens alium, ſed ſimilẽ ſignificatũ, putat Mnazechim dictos fortes in cultu Dei, aut opere ipſius templi, inſtantes operis uehementer: quem ſequens Nicolaus aſſerit uocatos hoc nomine, qui canendo alter alterum ſuperare ſtuderent. Omnino igitur ſonat præconem uictoriæ, qui cantando, alios ad opera prouocat, acuit (ut ait Capnion) is'que eſt præpoſitus canentibus: is alios incitat, urget: omnes'que ſignificatus, omnium'que ſententiæ redeunt ad unum. Chaldæus ſimpliciter putat ea uoce deſignari laudem, cantum ad laudandum, canendum: eſt'que ei Mnazeach nomen uerbale, non participium, & uice eius, ſubſtituit לְשַׁבָּחָא le shabecha, ad laudandum: quod forſan uerum eſt. Vox amphibola igitur eſt, ut tum ſit princeps canentiũ, carmen triũphale pręcinens, tum ut ſonet ad laudandum, quod mihi probatur. Et hic tot uerba inuiti prodegimus. Reliqua clareſcunt. Nam quòd ait, In hymnis, alĳ ex Græco melius In carminibus: id enim ſonat hymnus. Titulus ergo ſic habet: Ad laudandum in carminibus, pſalmus Dauid. Quòd ſi ſequaris aliam ſententiam, quam proponit Hieronymus transferens uictori, ſonabit principem illum, qui uincendo, aut pro uictoria canebat. Qui acceptum à Dauid pſalmum, harmonicè canebat, canentibus pręerat. Sed clarius eſt, minus'que inuolutũ, quod proponit Chaldęus, ut Mnazeach, nõ ſit participiũ, ſed quaſi gerundium ad laudandũ. Hoc'que oſtẽditur ex carmine Habacuch. Nam quod in eo carmine Hieronymus traduxit, Et deducet me uictor in pſalmis canentem: Hebraicè eſt, Et deducet me la mnazeach binghinoth, Hoc eſt, Ad laudandum, ad triumphandum carminibus, ſiue lyricis inſtrumentis.

Ergo

Ergo uerior ſententia Chaldæi, eaq; maximè probanda. Itaq; dicit titulus, Ad canendum uictoriam in carminibus, ſiue in lyris barbitisq;, pſalmus Dauid. Ad hæc ſciendum, Hebræos, Græcosq; non diſſentire, pſalmum hunc, ſicut & ſuperiorem Dauid protuliſſe, cùm perſequentem filium fugeret. Verùm multa occurrent ad id argumentum non pertinentia. Probabile eſt, Philoſophiam quandam eſſe, carmenq; de moribus hominum, continens præcepta uitæ bene, beateq; traducendæ, qualia multa de iuſtitia, pietate, de non iraſcendo traduntur à philoſophis. Siue hoc, ſiue illud ſubſit argumentum, cuncta diligenter penſitanda.

PSALMI IIII. EXPLANATIO.

CVm inuocarem, exaudiuit me Deus iuſtitiæ meæ, *in tribulatione dilataſti mihi: miſerere mei, & exaudi orationem meam.

IS EST totus uerſus Hebraicè, etiam Græcè, nec ſecus in pſalterio Hieronymi. Quod dixit primùm, Exaudiuit me: Hebraicè imperantis, aut deprecantis eſt עֲנֵנִי aneni, exaudi me. Nec eſt, Cùm inuocarem, ſed בְּקָרְאִי be cori, cùm clamo, cùm uocifero, cùm inuoco, exaudi me. Ne quæſo, inquit, benignas tuas aures auertas, cùm ad te uocem tollo, cùm ad te confugio, & ſupplex tua numina poſco. Quare mirum, cur Hieronymus per ſecundam perſonam traduxerit, Inuocantem exaudiſti me. Nam paulò pòſt ſequitur ad eundem ordinem, Miſerere mei, & exaudi orationem meam. Eademq; reddidit Chaldæus his uerbis, In tempore orationis meæ קַבֵּל מִנִּי kabbel minni, recipe à me. Quod autem ait, Deus iuſtitiæ meæ: Iuſtitia in ſacris literis, nunc eſt iuſtitia, integritas, innocentia, æquitas, nunc miſericordia. Eritq; ſenſus: Deus iuſtificans me, Deus cui ſoli nota eſt mea innocentia, & ſecundum eam mihi retribuens, beneficijsq; afficiens. Deus à quo integritas mea dependet, ex me nihil poſſum, nullam queo æquitatem adipiſci. Tu largiris integritatem, animum rectum, mentem æquam. Hi ſunt duo ſenſus. Prior magis aptus. Erit alter, Deus miſerationis meæ, qui mei miſereri ſoles, qui ſoles in periculis mihi præſto eſſe. Qui miſericordia moueris in me. Hoc ſenſu, quo iuſtitia ſignat eis miſericordiam dixit alio pſalmo, In iuſtitia tua libera me. Nimirum magnitudine miſerationis, clementiæq; tuæ. Nec ab re iuſtitia ſonat eis commiſerationem, liberalitatem. Quid enim aliud iuſtitia eſt, quàm & cuiq; quod ſuum eſt tribuere, & prodeſſe, iuuare, conferre beneficium? Qui enim nemini unquam profuit, tametſi non nocuit, iuſti cognomen non meruit. Iuſtus etiam philoſophis eſt, qui tum non abſtulit cuiquam quicquam, ſed ubi potuit, prodeſſe non dubitauit: is quoq; iuſtiſsimus, cæterisq; iuſtitia præſtans, qui pro patria, pro amicis (ſi fors tulerit) tum patrimonium profudit, tum ſeipſum quoq; dedit. Placet igitur, ut Deum iuſtitiæ ſuæ uocet Deum, qui ſolet ei miſereri, prodeſſe, opem ferre. Hebræis etiam philoſophantibus liberalitas uocatur nomine iuſtitiæ. Plura ſunt item apud Apoſtolos exempla. Hebræi quidem explanatores non hunc omnino ſenſum proponunt, ſed Rabi Dauid, Deus qui ſcis innocentiam meam, ſcis in me æquitatem, in hoſtibus ſcelus, iniquitatem eſſe. At AuenEſdra, Deus qui princeps cauſa es, ut pateat omnibus mea innocentia, Facis meam iuſtitiam cunctis manifeſtam,

festã,qui es causa ut mea innocentia patescat. Alij per periphrasin,Deus mei ipsius iusti,Deus meus qui iustus sum, nõ ut Absalon iniustus. Ego ex his omnibus sensibus probo quàm maximè,ut sit iustitia pro miseratione,quoniã toto carmine postulat,Exaudi me,Miserere mei,Exaudi orationẽ meam. Quod autẽ sequitur, In tribulatione dilatasti mihi: Dilatasti mihi, Rabi Dauid præteritũ pro futuro,prophetiarumq́ eum morẽ esse,res futuras uelut iam factas efferre. Est autem sensus uerus quem Græci proponunt, Solere animum itemq́ sanguinẽ gaudio dilatari, aperiri,diffundi,serenari: contrà tristitia contrahi, corrugari frontem, corpus, ad cor sanguine sese cogente, exangue relinqui. Ergo futurum pro præterito efferẽs, In tribulatione,ait,ac uexatione,quia præsens aderis,gaudio replebor,diffundar. Dilatabis mihi,uel ut Hebraicè הרחבת dilatare,aperire facies,patefieri : hilaritate, alacritate diffundes. Hoc mihi,ait,polliceor,hoc spero. Aut si per præteritũ, Exaudi,ait,me,quale sæpè fecisti,in medijs uexationum tenebris illuxisti,gaudio me diffudisti,tristitiã uultu tuo,tempestatemq́ serenasti, grauida mẽtis nubila discussisti. Eodem sensu Chaldæus, In tempore calamitatis,angustiæ,dilatasti mihi. Dilatasti igitur est quasi exhilarasti,serenasti,collectasq́ fugat nubes, cœlumq́ reducit. Itaq́ idipsum repetit. Exaudi orationem,exaudi clamorem,uocem,ad commiserationem descende. Tribulationem autem dixit, quod Hebraicè צר zar,angustia, pressura, Græcè θλίψει, uexatione,attritione,collisione.

Filii hominum usquequo graui corde, ut quid diligitis uanitatem,& quæritis mendacium?

MIra hoc loco uarietas,mirabilior uarietatis causa, ex confusione, ac mistione dictionum Hebraicarum, factum est, ut eo modo Sept. traduxerint. Nam Hebraicè pro eo quod dixerunt Sept. Vsquequo graui corde, ut quid diligitis, est עד מה כבודי לכלמה ad ma kebodi liklima. Hoc est, Vsquequo gloria mea in contemptum? Et ad hunc sensum Hieronymus transtulit, Vsquequo inclyti mei, ignominiosè diligitis uanitatem? Cur ergo Sept. uerterint graui corde, quod erat כבודי kebodi gloria mea, fuit in causa, quòd gloria dicitur Hebraicè quasi grauitas, eodemq́ nomine uocatur grauis, atq́ gloria, sed uaria prolatione, gloria כבוד kebod, grauis, כבד kabed. Existimarunt igitur, quod sonat in Hebraico, gloria mea, designare graues. Dictionẽ autem לכלימה li klima, diuiserũt hoc modo, Quoniã magna est similitudo inter caph, & beth, ut facilè altera pro altera legatur, dimidium supradictę dictionis לכ lik, legerũt לב lib, siue leb, traducẽtes βαρυκάρδιοι, graui corde. Alterũ dimidium לימה lima legerũt lama, quod sonat quare, uerteruntq́ ἵνα τί ut quid. Hæc quidem lectio, facile potuit esse eo tempore in codicibus Hebræorum. Sensus quidem iuxta utranq́ lectionem unus idemq́ est. In altera reprehenduntur homines, uelut graues corde, cæci, duri, præfracti, ceruice elata, superbi, præceptorum Dei propter arrogantiam negligentes. In altera coarguuntur ab ipso Dauid, quòd gloria sua, decus, imperium, sit eis contemptui, eligentes potius Absolonem quàm ipsum Dauid, illumq́ sequentes: se uerò, quem ultro ipsi regem olim consalutassent, nunc spernentes, in fugamq́ uertentes. Atque Hebræi uniuersi postremam hanc lectionem sequuntur. Appellari filios hominum, Hebraicè filios איש is h uiri, propter arrogãtiam. Designare enim filios uiri, homines elatos. Hoc testatur AuenEsdra, Rabi Moses, Rabi Dauid. Virum enim dici uelut Latinè, Græceq́, à quo uirtus, arrogantia. Itaq́ filij uiri, sunt Hebraica quadam phrasi, superbi, cõtemptores. Hæc phrasis ad multa deseruit Hebræis. Filius mor-

tis, filius perditionis. Filij orientis, Filij Adam, nempe mortales omnes. Simili loquitur Homerus υἷες ἀχαιῶν, filij Achiuorum. Et apud logographos ἰατρῶν παῖδες, ἰνδῶν παῖδες, filij medicorum, Indorum filij Achiui, medici, Indi. Sic filij uiri, homines sæui, feroces, insolentes. Vbi igitur Dauid precatus esset, orationem, precesq́ suas diuinitus exaudiri, ubi misericordiam Dei flens implorasset: continuo uertitur ad eos, à quorum persequutione Deus eum eriperet, precatus fuerat, filios uiri uocans IsraElitas coniuratos, scelerata conantes, ait ad eos: Vsquequo fuerit uobis decus meum contemptui, qui me tam turpiter abiecistis? Cur diligitis uanitatem, amplexi estis non diuturna, quæ Deus ipse demolietur. Hæc uestra coniuratio, hi tanti conatus inanes sunt, Deus eos rescindet, cassos ostendet. Orante enim Dauid, repudiatum fuit consilium Achitophel, in quo pernicies Dauid continebatur. Sic rescindetur omnis hæc coniuratio. Quæritis mendacium, repudiato Rege uero, legitimo adulterinum asciscitis. Hæc expositio generatim ab omnibus Hebræis proponitur. Cui accedunt Græci, filios hominum uocari innutritos arrogantiæ, ad impietatem propensos. Hos quidem natura filios hominis esse, gratia filios Dei, Graues corde, carneos, humi repentes esse libidinibus immarcescentes. Hanc Dauid apostrophen, alij eorum ferunt esse ad amicos, qui fiderent suis uiribus. Humanas machinas prodesse nihil. Hinc ò mortales cognoscite, & ex meis casibus exemplum sumite, quàm sit opibus humanis fidendum, humanis quę sit fiducia rebus. Ego Rex eram, ecce filius meus me persequitur. Cur quisquam igitur rerum humanarum falsitatem, crebrasq́ mutationes diligat? Omnes hi sensus probandi, sed Hebræorum ille congruit magis argumento. Quod autem Hieronymus transtulit gloriam meam, inclytos meos, est minus clarum. Melius ut gloriam suam, decus, imperium, regnum, coronam uocet, quàm ipsos IsraElitas. Diligere porrò uanitatem, & quærere mendacium, solita in Psalmis eiusdem rei repetitio. Scio quosdam filios uiri exponere Iudæos filios Abrahæ, qui propriè fuerit uir, idq́ apud Hebræos Rabi Salomon exhibet. Sed longius abeunt.

Et scitote quoniam mirificauit dominus sanctum suum: dominus exaudiet me cùm clamauero ad eum.

QVod dixerunt ἐθαυμάστωσε mirificauit, Hieronymus in suo psalterio aliquantò clarius, Mirabilem reddidit sanctum suum. Itemq́ dicitur Hebraicè, Mirabilem reddidit sanctum sibi. Verbum hoc Hebraicè quod transtulerunt interpretes, mirificauit, Hebraicè, הִפְלָה hiphlach, sonat non id modò, sed etiam separauit, selegit, segregauit, idq́ designat testibus Hebræis hoc loco ponentibus pro eo: Clarius uerbũ, AuenEsdra הבדיל hibdil, segregauit, id etiã posuit Rabi Salomon. Dauid autem kimchi, הפריש separauit, quod uerbum posuit Chaldæus פריש pharise, inde Pharisæus segregatus. Hæc significatio maximè comprobatur, ipsa Hebraica lectione. Non enim dicit, Mirificauit sanctum suum, sed, segregauit, selegit sanctum sibi. Separauit igitur sibi sanctum, seposuit, peculiarem fecit sibi. Et (ut ait Chimcheus) segregauit sibi in regem. Quid ita? quia sanctus ego, & quanquam uidetis me nunc in calamitate, at uidebitis quoque Deum preces meas exaudisse. Hoc scitote, inquit, hoc attendite. Id quoq́ non ignorandum quem transtulerunt, ὅσιον sanctum, Hebraiceq́ est חָסִד chasid, propriè denotare misericordem, beneficum, benignum, liberalem. Hinc uocatur Hebraicè chasida, ciconia, quòd misericors erga parentes, quòd pascit senio affectos, beneficium quod ab eis accepisset, rependens: hinc Græcè ἀντιπελαργεῖν, ciconias imitari, bene faciendo. Hoc nomen meruit omnium maximè Dauid, cuius fuit singularis humanitas, clementia,

tia, benignitas inaudita, qui ne illatas quidem cùm poſſet iniurias ſit perſecutus. Et hunc ipſum Abſolonem, qui regnũ, uitamq́; ei conabatur auferre, in prælio noluit interfici, interfectũ amarè defleuit. Dicens autẽ, Scitote, uel cognoſcite, ad eos qui partes Abſolonis ſequerẽtur, loquitur. Hoc, ait, manifeſtũ erit quis ſit ſanctus, quem Deus ſibi ſegregauerit. Nam Deus, ut cæcus dicebat, peccatores non exaudit, quem ergo exaudierit, cùm clamauerit ad eum, is ſanctus cõprobabitur. Nec uerò iactãtiæ reprehendendus eſt Dauid, quòd uideatur ſe ſanctum appellare: ſed tum hoc nomẽ deſignat eum, qui parcit inimicis, qui beneficium dat, uitamq́; concedit, qnod maximè congruit Dauid: tum non à ſe, ſed à Deo dicit ſanctum uocari, ſegregari. Deus illum ut ſanctum ſibi ſelegit, ab aliȷs diuiſit, non ſiuit eum eſſe uelut gregarium, ſed egregium, quem elegit, tulitq́; de medio fratrum ſuorum ad regendum IſraEl, Regem declarauit: quemadmodum ille ſegregatus in Euangelium. Vbiq; igitur Sept. aliȷs locis transferunt חֶסֶד cheſed, miſericordiam: unde chaſid, ut Miſericordias domini in æternum cantabo. Ferunt nonnulli chaſid uocari quaſi gratiæ plenum, gratiã à Deo conſecutum. Non aſpernor id quidem, ſed & illud probo ut ſit actiuum miſericors, qui miſeretur aliorum.

Iraſcimini, & nolite peccare: quæ dicitis in cordibus ueſtris, & in cubilibus ueſtris compungimini.

QVod Sept. tranſtulerunt ὀργίζεσθε, iraſcimini, Hebraicè eſt ragheſu, ſonat quidem aliquando iraſci, interdum quoque timere, pauere, exhorreſcere. Pro hoc ab omnibus Hebræis conſtanter accipitur, eiusq́; loco adhibent uerbum manifeſtius, Rabi Salomon, חִרְדוּ charadu, quod manifeſtò deſignat timere, AuenEſdra פחדו pachadu, id quoque ſonat timere. Chaldæus quoq; conſentaneè poſuit זועו zuhu, contremiſcite. Is igitur eſt uerus hoc loco ſignificatus, ut dicat, Timete, contremiſcite, nolite peccare. Nihil enim ut Stoici ferebant, eſt timendum niſi culpa, & peccatum. Hortatur igitur eos, ut timeant peccare. Ad cogitationem peccati contremiſcite. Exponensq́; hoc AuenEſdra, Quòd, inquit, eum turpiter abiecerant, contumeliaq́; affecerant, quem honore proſequi debuerant: quòd mendacium contra eum locuti, ait, pauete, contremiſcite à Deo. Rabi quoq; Dauid, Ragheſu inquit nunc ſignificat פַּחַד pachad, timete. Timete, inquit, metuite Deum iratum, & nolite peccare, perſequentes me, mihiq́; rebelles. Is igitur eſt uerus ſenſus. Aquilas ergo propius acceſsit ad uerum ſignificatum, transferens ſuprà monſtratum uerbum κλονεῖσθε, nempe contremiſcite, tormento afficiamini, turbemini. Stat quidem ut dicat Iraſcimini, quoniam contra Regem irati coniurauerat, quos ad ſanitatem nunc uocet, ſed melius illud Hebræorum. Quod autem ſequitur, Quæ dicitis in cordibus ueſtris, & in cubilibus ueſtris compungimini: obſcurum Græcè, clarum Hebraicè, redundat apud Græcos ἃ, quæ. Et λέγετε dicitis eſt imperantis, non indicantis. Sicq́; legendum, Timete, nolite peccare. אִמְרוּ imru, dicite, uel loquimini in cordibus ueſtris, & tacete. Itaq; quod Latinus traduxit dicitis, dicendum iuxta Hebraicũ dicite, remouẽdumq́; pronomen quæ. Inſuper quod interpretes Græci tranſtulerunt κατανύγητε Compungimini, Hebraicè eſt דומו dommu, hoc eſt ſilete, tacete, isq́; eſt eius uerbi ſignificatus. Id etiam tranſtulit Hieronymus & tacete. Atque ab omnibus Hebræis eodem modo accipitur. Exponitq́; totum locum AuenEſdra. Quoniam mendacium locuti eſtis, me uerum regem, legitimumq́; principẽ abieciſtis, hanc ob cauſam timete uobis à Deo, & in hoc peccato conſidere nolite. In cordibus ueſtris cogitaſtis, ſuper ſtratis

uestris noctu. ut ille,

At pius Aeneas per noctem plurima uoluens.

Vera igitur cogitate, non falsa. Nolite mendacium loqui. Rabi quoque Dauid, Dicite, inquit, in mentibus uestris, stratis incubantes. Nam humanus animus in lectu lo quietior esse solet, curisque solutus, tuncque cogitatio purior est. Vobiscum igitur, inquit, considerate, & tacete. Vocari autem cogitationē orationem, locutionem. Dixit insipiēs in corde suo. Et dixi in corde meo. Tacete inquit, שתקו schatecu, quiescite, desinite mihi rebelles esse. Quia, inquit, silentium est quies uocis, & loquēdi, cauete, tacete à sceleribus uestris. Est igitur uerus sensus, Timete, cauete uobis, peccare desinite. Cogitate uobiscum diligētius super stratis uestris, cùm multa animis per quietem occurrunt, & ex hac consideratione, cognoscite tacendum esse, nempe uel ab hac impietate, qua in me coniurastis absistendum, aut uanitatem, & mendacium quod loquimini contra me, silentio castigate. Desinite loqui falsa, uana: mihi honorique meo, qui uobis contemptui est, detrahere. Hæc est uersus iuxta Hebræos interpretatio, quam Chaldæus paraphrasticῶs, transferens, Dicite orationem uestrã in corde uestro, & orate super cubile uestro, & mementote diei mortis. Vides eum pro silete, posuisse mortis meditationem. Quòd si iuxta Sept. & Græcos uersiculus accipiatur, ut uerbũ raghesu, denotet irascimini, uerbum autem dommu, quod diximus significare silete, cùm significet etiam uastare, consumere, diruere, quod illi transtulerunt compũgere, quod à nullis Hebræis proponitur, erit sensus, Irascimini, turbamini: esto irati sitis, at redite mecum in gratiam, furorem compescite, coërcete iracundiam, date uos ad lenitatem. Cogitate noctu uobiscum, sed tacete, & ab illo furore, atque impotenti fremitu, sæuaque, & tumultuanti coniuratione cessate. Sciebant explanatores Græci, Symmachum, & Aquilam pro compungimini, transtulisse σιωπίζετε, tacete, quiescite, Aquilam ἡσυχάζετε, tacete. Hancque sententiam sequentes exponunt, Irascimini, at citra crimen, differite, perpendite, id enim Symmachus dixit διαλέχθητε in cordibus uestris, in stratis, & à flagitijs cessate, quæ interdiu cogitastis. Hæc inquam per quietem corrigantur. Videtur autem ex his antiquissimis literis Pythagoras præceptum illud suum desumpsisse. Nam Iamblicho autore, in monte Carmelo in Iudæa philosophatus est aliquandiu.

Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι,
Πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων, τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν,
Πῆ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;
Ἀρξάμενος δ' ἀπὸ πρώτου, ἐπέξιθι καὶ μετέπειτα.
Δειλὰ μὲν ἐκπρήξας, ἐπιπλήσσεο, χρηστὰ δὲ τέρπου.

Nec prius optato claudentur lumina somno,
Singula quàm tecum uoluas ter facta diurna,
Quid feci, quo abij, dimisi, uel quid agendum.
Incipiensque à primo, & cautè cuncta recensens,
Delectare bonis, at tristia facta refelle.

Tametsi igitur Sept. transtulerunt, compungimini, sensus tamen conuenit cum Hebraico tacete, exponentibus Hebræis, & Græcis, tacere, & quiescere, pro absistere à peccato, pœnitere, compungi, diuerberare conscientiam. Dicere in cordibus, est cogitare, reuoluere priusquam fessos sopor alliget artus, facta diurna, & ab his, si praua sint, discedere. Eoque Chaldæus posuit aptissimè meditationem mortis, pro dicite in cordibus, & pro quiescite. Tollitur enim aut minuitur peccandi uoluntas mortis meditatione.

Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in domino.

PRo θυσίαν sacrificium, Hebraicè numerus multus זִבְחֵי zibche sacrificia. Hæc sacrificia iustitiæ uno eodemq́ sensu, à cunctis intelliguntur. Rabi Salomon, Iustificate, inquit, opera uestra, eritisq́ uelut hi, qui offerunt sacrificia. Sic Rabi Dauid, Sacrificia iustitiæ, ut reuertamini ad opera iustitiæ, ne sint uelut sacrificia, uel uictimæ impiorum. Dicitur enim alibi, Victima impiorum abominatio est Deo, Reuertente, ad uestra scelera, post sacrificia. Et fidite in Deo, non uiribus uestris. Chaldæus quoque declarauit, quæ sint sacrificia iustitiæ. Ponens pro sacrificate sacrificia iustitiæ, paraphrasticω̃s, כַּבְּשׁוּ יִצְרֵיכוֹן וְיִתְחַשַּׁב לְכוֹן Calcate, domate concupiscentias uestras, & reputabitur uobis, uelut sacrificia iustitiæ. Omnes igitur Hebræi congruunt, sacrificia iustitiæ, esse rectè, iusteq́ facta. Varia enim in sacris literis sacrificia, non ea duntaxat quæ sanguine fuso, cæsisq́ uictimis fierent, celebrantur. Vt, sacrificium laudis, ut Melkisedek proferens panem, & uinum. Sic sacrificium iustitiæ, est quasi sacrificium laudis. Hoc maximè Deo acceptum, gratumq́ sacrificium. Et apud sapientes, Platonem, Isocratem, uerum sacrificium, est puris castisq́ sensibus de Deo sentire. Quid enim aliud est sacrificare, quàm sacra facere? Quid autem tam sacrum, quàm iustitia, æquitas? Græci explanatores cum Hebræis de sacrificijs iustitiæ consentiunt. Non inquiunt, cædendo uitulos, & pecudes, earumq́ sanguine fundendo, sed iusta operando libate. Neq́ enim sufficit factis improbis abstinere, sed item adhibenda sunt opera laudata, recta. Volunt ergo Græci, Dauid præcipere, & abstinendum à malo, superiore carmine, & faciendum bonum, præsenti. Superius cogitare, discutere nocturna indagine peccata, et coërcere. Nunc adhibere actiones iustas quę sint Deo gratissimum sacrificium. Ac quasi per prophetiam Dauid designare Ecclesiæ, pro antiquo ritu mactandorum animantium, sacrificia, uirtutes, iustitiam, castitatem, integritatem, quas loco sanguinis, cæsarumq́ uictimarum nunc offerat. Sperate autem in domino: Aut quia ex hoc sacrificio nascetur fiducia, spes, confidentia diuinitus, ut exponunt Græci. Sequiturq́ Hieronymus in commentarijs, aut est aliud præceptum, ut tum iusti, integri'ue sint, tum spem omnem in Deo ponant, ad eumq́ unum animos uertant, quæ est maxima pars iustitiæ. Nolite, ait alibi, sperare in principibus in quibus non est salus. Et Hierem. Maledictus homo qui confidit in homine, & carnem sperat esse præsidium suum. Benedictus homo qui confidit in Deo, & non timebit cùm uenerit æstus. Hanc in Deo spem ubiq́ prædicant sacræ literæ. Et primo psalmo, Beatos prædicat qui cōfidunt in eo. Marcus uerò Tullius (docet enim natura) non robore, uiribusq́ humanis, Romanum Imperium creuisse, nam plerasq́ natiōes, Romanis robustiores, callidiores, multitudine plures esse: sed quòd à Deo immortali omnia regi cognoscerent, & huic maiores eorum pijssimè supplicarēt. Hieronymusq́ reddidit, fidite in domino, magis iuxta Hebraicum, quod Sept. ἐλπίσατε.

Multi dicunt, quis ostendit nobis bona? signatum est super nos lumen uultus tui domine.

IS est totus uersus Hebraicè, ut uidere est apud diuum Hieron. Si omnem orationem discutias, pro bona, numero multo est טוֹב bonum, numero unico. Nec est, ostendit, sed δείξει ostendet. Et quod dixerunt Sept. ἐσημειώθη signatum est, fons Hebraicus secus, נְשָׂא nesa, attolle, leua, ut uertit Hieronymus, trāsferēs totū carmen.

Multi dicunt, Quis oſtendit nobis bonum? leua ſuper nos lucem uultus tui domine. Putarunt Sept. propter quãdam ſimilitudinem, id paſsiuum eſſe, & deſignare, ſignatum eſt. Nam ſæpè denotat ſignum, uexillũ, quod attollitur. Sed ab Hebræis exponitur pro eo quod eſt attolle. Rabi Dauid ait mutatis litteris נְסָה neſa per ſamech, eſſe נְשָׂה neſa per ſhin, quod apertè denotat attolle, leua. Idq́; poſuit etiam Chaldæus. Rabi quoq; Salomon uice eius adhibuit חרם עלינו לנס haram alenu, lanes, Attolle, eleua ſuper nos, in ſignum, uexillum, quod à nobis ſuſpiciatur, lucem uultus tui. Similia multis uerbis adhibuit Auen Eſdra. Ad uniuerſum igitur ſenſum magis quadrat hæc lectio. Senſusq́; eſt iuxta Hebræos. Conſentiunt omnes reuerti prophetam ad eos qui diligunt uanitatem, quęruntq́; mendacium, ait Rabi Salomon, Multi ex IſraEl uidentes alios mortales, externasq́; nationes, diuites, beatosq́; eſſe, mirantur, cupiunt, clamant, Quis oſtendet nobis bonum, ut diuites ſimus, uoluptates aſſequamur, uelut hę gentes? at ego, inquit, non æmulor illos, qa lætitia data eſt in corde meo. Similiter Auen Eſdra, reuertitur, inquit, ad eos qui loquuntur mendacium. Cùm eſſem, ait, ego, & mei in tribulatione, homines illi uani dicebant, Quis oſtẽdit nobis bonum? Eadem Rabi Dauid. Multos ſecum ſumma cum auiditate dicere, Quis det, oſtendat nobis felicitatem, bona corporis, ut Abſolon uictoriam conſecuto, bona proſcriptorum pro Dauid pugnantium diripiamus? ut illi Pompeiani, ſacerdotia, dignitates, bonaq́; aduerſæ factionis ante partam uictoriam inter ſe diuiſerant. Hoc illi cupiunt. Eſtq́; Hebraicè, & Græcè non præteritum, ſed futurum, quis oſtẽdet, uel oſtendat. Hæc expoſitio Græcorũ quoque eſt. Non, inquit, dicunt hoc pauci illi, egregij, probati, philoſophãdi periti, ſed multitudo, gregarij, nullius pretij, qui uitam hanc amplexantes, diuinamq́; prouidentiam incuſantes exclamant, Vbi bona nobis à Deo ſuppetunt, qui extrema paupertate uexamur? Tum nõnulli, inquit Euthymius ſecutus alios, pro ſummo bono uoluptatẽ, deliciasq́; habentes pro ſummo malo, labores, ingemiſcũt, quis det nobis illa bona? Nam, inquit, Quis oſtendat, animi eſt διακαῶς inflammate expetẽtis, Quis det, Quis tribuat? Hęc cùm tot teſtibus aſſerantur, mihi maximè probantur. Quod uerò ait, Leua ſuper nos, haud dubiũ quin ſit oratio ipſius Dauid. At tu inquit ò Deus noſter, aiũt Hebręi, attolle ſuper nos ſplendorẽ uultus tui, nõ bonum, quod illi cupimus, ſed te ipſum uolumus. Tu noſtra uoluptas, tu ſummũ bonum. Modò nobis lucem tuæ claritatis oſtendas. Satiabor enim cùm apparuerit gloria tua. Et illi in monte, uiſa claritate, & ſplendore uultus eius, exclamauerũt, Bonum eſt nos hic eſſe. Hoc nos, ait Dauid, ego & populus qui mecum eſt, expetimus. Omnia in te noſtra deſideria conſumuntur, ut ueniamus ad ſplendorem uultus tui in futura uita, ut ait Rabi Dauid, Summũ bonum, abſolutamq́; felicitatem in uiſione diuinæ claritatis uerè conſtituit Propheta. Hæc gloria, hæc conformitas imagini Dei, cùm ſancti lucebunt ſicut ſidera in perpetuas æternitates. Poſtulat igitur attolli, eleuari ſuper ſe, populumq́; ſuum, lucem, ſplendorem uultus diuini, quem ſuſpiciant è terra, quo intuendo ſit inexplebile gaudium, propterea Chaldæus adiecit, Eleua ſuper nos iucunditatem ſplendoris tui. Alio quoq; pſalmo, Illuſtra faciem tuam ſuper ſeruos tuos. Eſt autem hæc Poëtæ diuini locutio, de claritate, ac iucunditate uultus Dei, qua Poëta quoq; Latinus uſus:

Vultu quo cœlum, tempeſtatesq́; ſerenat.

Quanta inter utrunq; ſimilitudo! Is uultu ſummi Iouis, qui idẽ ſummus Deus, canit aperiri, ſerenari cœlum, atras diſcedere nubes: ille triſtitias, uelut atra nubila terris, humanis pectoribus incubantes ſerenari, diſcuti, gaudio ineffabili, & ſerenitate, mentes exhilarari. Nullusq́; eſt alius Sol, qui mœrores ad

huma

humana pectora ſolitos frequentes eſſe, circumq́; obſidere differat, reſoluat, niſi uerus ille. Nec erimus unquam mœrore uacui, niſi cùm iucundiſsimam uultus illius lucem licebit intueri. Hanc claritatem duabus de cauſis expetit nunc diuinus Vates, tum ut eam opponat falſis illis bonis, quæ multi cupiunt, nempe corporeas uoluptates, oſtendens non illam, ſed hanc eſſe ueram beatitudinem: tum ob ſapientiam, quam uultus eius claritatem appellat. Atq; ſunt hoc loco de ſublimi illa, quæ apud philoſophos agitatur quæſtione, de ſummo, ac uero bono, in quo conquieſcat animus, ſententiæ de uoluptate, quæ fuit Epicuri, altera autem uera de beatitudine ſententia, quæ ſit uidendo claritatē uultus Dei, eaq́; fruendo, quam nullus philoſophorum propter eius excellentiam adhibuit. Hic, hic, non alibi eſt ſummum bonum. Is finis, hæc meta laborum. Hic æterna, hic larga uoluptas, quam torrentem uoluptatis alibi uocat. Hanc claritatem, tum propter doctrinam, ac ſapientiam poſtulabat in hac uita uidere Dauid, ut illuceſceret in tenebris ſeculorum, per quam errores caderent diſcuſsi, proiecti, ueritatemq́; omnes, quæ lux uocatur, cernerent: eamq́; poſtulat, ut leuet tanquam uexillum, ut uideatur à mortalibus, ſuſpiciatur, & ab animo, & ab oculis corporeis, ſicut illa in monte: tum in futura, propter ſummam felicitatem. Itaq; ſubijcit.

Dediſti lætitiam in corde meo: à fructu frumenti, uini, & olei ſui multiplicati ſunt.

IS eſt uerſus Hebraicè, & apud Hieronymum. In his omnibus hoc diſcrimen, à fonte. Quod dicitur Græcè, A fructu frumenti, Hebraicè מֵעֵת דְּגָנָם me eth deganam, A' tempore frumenti ſui, & uini, multiplicati ſunt, Oleum nuſquam eſt. Vinumq́; nouum nominat תִּירוֹשָׁם tirosham, muſtum eorum. De duabus igitur ad uitam maximè ſpectantibus rebus mentio. Hieronymus quoq; ſic tranſtulit, In tempore, frumentum eorum, & uinum eorum multiplicata ſunt. Adhibent autem hunc ſenſum Hebræi, Lætatus ſum ſuper eorum felicitate. Dediſti mihi Deus eam mentem, ut lætus eſſem bonis eorum, ſecus quàm illi, qui mihi clades, & incommoda petunt. Fructus ſuos pacificè legebant, non à tyranno, ſed parente, patre patriæ regebantur, creſcebant, rebus ſuis, his imprimis quibus humana uita ſuſtinetur, fructus, agros, lætè poſsidentes. Vel ſic melius, Erat lætitia in corde meo, ex eo tempore, quo legebant fructus ſuos, frumentum, & uinum. Tranquillitate, abundantiaq́; rerum populi mei magnopere gaudebam, at illi me perſequuntur, intentant mortem. Sciendum quoq; eſt, ipſum uerſiculum, iuxta orationem Hebraicam, poſſe legi, A' tempore, uel in tempore frumentum eorum, & uinum eorum multiplicata ſunt, ut uerbum Hebraicum רָבּבוּ rabbu, & Græcum ἐπληθύνθησαν, non tam referri poſsit ad ipſos homines, quàm res, frumentum, & uinum, quæ dicat multiplicata eſſe, creuiſſe, fructificaſſe. Mirumq́; eſt, Sept. pro eo quod erat עֵת eth, tempus, poſuiſſe καρπὸν, fructum. Chaldæus igitur iuxta ſuperiorem ſenſum adhibitum ab Hebræis ſic clarius explicat: Dediſti lætitiam in corde meo, feciſti ut gauderem, tempore quo creſcebant prouentus eorum: lætabar omnibus gaudijs, creſcentibus eorum prouentibus. Tu mihi Deus eam lætitiam dabas, ut quoniam ex te proueniebat agrorum ubertas, ea in re ego patria charitate lætabar, uehementer exultans, populo meo rerum ubertate circunfuſo. Hæc lectio uerior eſt, & probatior. Ac Chaldæus adiuuit orationem Hebraicam uno pronomine, Dabas lætitiam in corde meo, ex illo tempore, quo creſcebant, uel multiplicata ſunt, frumentum, & uinum eorum. Deerat igitur, ut ſæpe ſolet, pronomen, à tempore quo. Quare dicendum, frumentum, &

uinum eorum multiplicata sunt. Versus Græcus, & Latinus uix est intelligibilis. Ac ferunt Græci de uoluptuarijs, delicatis, libidini, uentri deditis, hæc dicta, qui crescant ex his rebus corporeis, hæcque à Deo postulent iugiter, non alia, in quibus tribus alia necessaria includantur. At in Hebraico fonte, nec oleum est, & tota lectio longè secus habet. Quare nunc pro eo, ac debeo, sequor magis Hebræos. Pro fructu igitur ponendum tempus. Oleum autem remouendum, & genitiui casus frumenti, uini, debent esse nominatiui: & masculinum multiplicati sunt, uertendum est in neutrum, multiplicata sunt. Et principium carminis uult esse, Dedisti lætitiam in corde meo, quia multiplicata sunt frumentum, & uinum eorum. Suntque uerba Dauid, clementiam, humilitatemque testantia, quam populo, qui contra eum coniurauerat, exprobrat.

In pace in idipsum, dormiam, & requiescam: quoniam tu domine singulariter in spe, constituisti me.

IN idipsum, quod Græcè ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod quidem obscurum est, Hebricè יַחְדָּו iachadu designat simul. In pace simul dormiam. Eaque ratione traduxit Hieronymus, Dormiam, & requiescam. paulò secus, & clarius, Græcè, & Hebraicè. Hebraicè, Iacebo, & dormiam. Sic Hieronymus dixit, Requiescam, & dormiam. Quod dixerunt κατὰ μόνας, singulariter, Hieronymus simili sensu specialiter. Et quod dixerunt in spe constituisti me, paulò clarius in fonte לָבֶטַח תּוֹשִׁיבֵנִי labetach thoschi beni, cum fiducia, securitate collocabis, siue, habitare facies me. Non est ergo præteritum κατῴκισας, constituisti, sed futurum. Locusque omnis exponitur, declaraturque ab Hebræis, In pace, securè, citra pauorem, in utranque aurem dormiam, simul cum his qui mecum sunt, cum populo omni. Ac quanquàm illi mihi sese hostes declarauerunt, opto tamen ut simul securè dormiamus, pace, tanquillitate fruamur. Tunc ego securè acquiescam, quia nihil erit, quod me perturbet, excitetque è somno, cùm mecum illi consederint, cohabitauerint. Siquidem tu Deus securè facies habitare me: tu Deus singulariter, tu solus id facies: in te uno, non alio spes omnis. His Hebræorum declarationibus constat, quorsum referre oporteat simul, singulariter. Simul, ad populum omnem, quem sibi optat, precatur, prædicit reconciliandum, refertur. In pace ait, simul cum grege meo quiescam, dormiam. Quoniam tu Deus singulariter, tu solus non alius, me populo meo, meque illis restitues. Me charissimo, optatissimo eorum conspectui reddes. Est ergo dulcis ex animo miti, ut erat Dauid, proficiscens prophetia, qua uaticinatur quoniam à Deo, non alio, remittetur ad proprios lares, secura cum illis se pace gauisurum. Nec ignorandum, quod ab interpretibus Græcis uisum est ὅτι quoniam tu domine, Hebraicum כִּי ki sonare quoniam, & cùm. Totusque uersus sic legendus, In pace simul dormiam, quiescam cum populo. Cùm tu solus, non alius, securè collocabis, habitare facies me. Quando per te unum, (neque enim in alium unquam sperare licet) restitutus in patriam terram fuero. Animaduertendum hoc psalmo, Dauid esse, qualem IESVM Christum, supremo uitæ tempore describunt Apostoli, testantes eum orasse pro persequentibus, quia nesciunt (inquit) quid faciunt. pro suis discipulis dulcissimam orationem fudit ad patrem, quam qui apud Ioannem legat, uix lacrymas dulcedine tactus contineat. Eiusmodi est is psalmus, reprehendens graue illud populi scelus coniurationis, amorem, patriamque charitatem exprobrans illis, sed rursum prædicens auxilio Dei cogituros illos errorem suum, sed amplexurum eos, futuramque omnium iniuriarum obliuionem, unum consensum animorum. Græci propter lectionem suorum codicum

multò

multò ſecus explanant. Vel eum prophetare de exitu ſuo, quòd dormiet non morietur morte uiolenta: ſimul animo, & corpore quieſcet: ab hoſtibus animi & corporis ereptus, innuensqꝫ longum reſurrectionis tempus, & corpus loqui faciens quod tu me in ſepulcro habitare feciſti, conſtituiſti, at in ſpe reſurgendi. Hæc interpretatio uidetur nimium longè petita.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI QVINTI.

In finem, pro ea quæ hæreditatem conſequitur, Pſalmus Dauid.

NON eſt ubique inculcandum, quod Sept. tranſtulerunt propter quandam æquiuocationem εἰς τέλος, in finem, hoc eſt in æternum, putantes eſſe idem lamnazeach, & לָנֶצַח lanezeac in ęternũ, Hebraicè eſſe lamnazeach. In quo cùm ſint uariæ ſententiæ, unum finem ſpectantes, & autoritate tralatoris Chaldæi, & ipſa ratione loquendi, tum teſtimonio, ex oratione Habacuc, placuit ut eſſet quaſi gerundium cum præpoſitione le, ad, deſignans ad canendum. Nam pro eo Chaldæus ubiqꝫ ponit לְשַׁבָּחָא leshabeca, ad laudandum. Tum in illa oratione non poteſt deſignare, aut uictorem, aut fundentẽ ſanguinem, quia nõ in principio, ſed in fine carminis ponitur. Et ipſe ſermo teſtimonium exhibet, quo dicitur, Et deducet me uictor in Pſalmis canentẽ. Quod quidẽ transferri eo modo non debuit. Nam lamnazeach eo loco ſi nomen eſt, nõ eſt nominatiuus, ſed genitiuus, uel datiuus. Vertendũ potius, Et deducet me lamnazeach ad laudandum, plaudendum in muſicis inſtrumentis. Hæc ratio loquendi cùm in principijs Pſalmorum extet, non uidetur prorſus aliud deſignare, quàm ad laudandum, triumphandum, canendum uehementer, reiecto ut ſit mnazeach, aut uictor, aut qui uinceret canendo, uel qui ſanguinem fundat, pro ſecunda uoce κληρονομούσης, Quę hæreditatem conſequitur, Hebraicè eſt, הַנְּחִילוֹת ha nechiloth, de qua ſecus Hebręi ſentiunt, aſſerentes id genus eſſe lyræ, aut barbiti, quod eadem uoce, ſed alia nominis forma dicitur חָלִיל chalil, quod noſter interpres uocat tibiam, & מְחַלֵּל mechalel, tibicina. Eſtqꝫ hæc inſcriptio præfixa Pſalmis, uelut apud Latinos dicitur in principijs Comœdiarum, Tibijs paribus, uel imparibus. Diuerſis enim inſtrumentis, modulatibusqꝫ Pſalmi canebantur, quemadmodum noſtra quoqꝫ tempeſtate maximè Venetijs fieri cernimus. Adhibenturqꝫ nomina in principijs Pſalmorum muſicorũ inſtrumentorum. Hæc Hebræis perhibentibus aſſentitur etiam Chaldæus, amphibolum nomen Nechiloth traducens in aliud clarius חִנְגִּין hineghin, quod ex idiomate Hebraico ſonat canere, choros agitare, dicensqꝫ cum muſico inſtrumento. Hæc ſignificatio uerior eſt, quàm ut uox ſonet, aut hæreditatem, aut aliud quodcunqꝫ, conualles, infirmitates, uulnera, congregationes. Nam omnibus ferè Pſalmis pręfiguntur nomina inſtrumentorum muſicorum & genus modulatus. Afferre autem incerta & obſcura, dimiſsis clarioribus & certioribus, fortaſſe uitium ſit. Hieronymus quidem ſecutus eſt Græcos, traducens, Super hæreditatibus. quam ſignificationem refellens Rabi Salomon (nam neſcio quibus etiam Hebræis arriſit) in Pſalmo hæreditatis mentionem perhibet eſſe nullam. Sequamur ergo certiora, quæqꝫ & ratione, & plurium teſtimonijs comprobantur. Exiſtimatur autem ab Hebræis, etiam hunc, quemadmodum ſuperiorem Pſalmum Dauid propter hoſtes ſuos, maximè uerò Doëg, & Achitophel in caſtris Abſolonis filij contra patrem, ipſum inſtigantes, eiqꝫ impia conſilia ſuggerentes, editum. Texiturqꝫ eadem, atqꝫ ſuperior Pſalmus, ratione, memorans inimicos,

precans ſuas exaudiri preces, cõmemoransq́ue, ut ſuperius, eos qui ſequuntur mendaciũ, nefaria molientes, itemq́ue uirum ſanguinũ, ut ſceleratus ille Doëg. Multa de ſpe ſua in Deo, deq́ue eius miſericordia prædicans. De reditu quoque ad templũ, quo ſe rediturũ iuuante Deo, uaticinatur. Hæcq́ue non iuniores modò, ſed maiores etiã ſenſerũt, tametſi quidã contra hoſtes IſraElitarũ generatim editũ aſſeuerẽt. Argumentũ Græcorũ propter inſcriptionẽ redditã ſecus quàm dixerimus uoces ipſas ſignificare, plurimũ diſcrepat, quę hæreditatẽ conſequitur, Eccleſiã regnũ cœlorũ conſecuturam interpretantium. Sed, ut dixi, uox nechiloth, nõ deſignat κληρονομοῦσαν, hæreditantem. Tum ea uox eſt numeri multi. Sequamur ergo minus à uerbis abhorrentia. Multas autem orationes contra ſuos, & populi ſui hoſtes Dauid profudit, contra profanos ſimulacra colentes, ueram pietatem perſequentes, quibus ueritas, uera philoſophia fuit contemptui. Qualis Iulianus impius.

PSALMI V. EXPLANATIO.

VErba mea auribus percipe Domine, intellige clamorem meum.

AVRIBVS percipe, rectè Latinus reſoluit Græcum ἐνώτισαι: uelut ſi dicas inaurire, auribus capere, finctũ ad Hebraicum הַאֲזִינָה haazina, aurizare. Pro clamore eſt Hebraicè הֲגִיגִי haghighi, murmur meũ, ut traduxit Hieronymus: ſiue locutionẽ, meditationemq́ue meã. Animaduerſum ſuperius ipſum hoc uerbũ הָגַג hagag referri ad meditationem cordis, atque linguæ locutionem. Et propter ſignificationẽ meditandi, aut quia fundebat orationes ſuas Dauid, cantando, pſallendo, carmen ſacrũ canendo. Chaldeus pro Hebraico dixit, Intellige רִינְנִי rineni, cantum meum, ſiue odam meam. Poſtulat igitur, ut in orationibus fit, (eſtq́ue præceptũ oratorũ) auditorem attentũ, beneuolũ, perinde ſi nos orare, ac ſupplicare doceat. Primum ut poſtulemus à Deo, gratas illi noſtras eſſe preces, ne ſimul acclamare cœperimus, nos abijciat, minime ſibi cogitanda quę poſcimus, exiſtimans. Verba ſua dixit orationem illam modulatã, rythmo, cantuq́ue currentẽ. Aures Deo tribuit ἀνθρωποπάθως, ex ſimilitudine noſtrorũ membrorum, qui ſolis auribus audimus, cùm Deus nullis auribus corporis præditus, omnia, toto mundo, uel ſilentia exaudiat. Aures igitur quaſdam diuinas, immenſas, omnia percipientes ſentiebat, in qua nuncupatione nihil aliud cum noſtris auribus, quàm ſolum nomen commune. Is eſt cui longè rectius quàm Soli conuenit illud Homeri;

πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις.

Cuncta uides, cuncta exaudis, & cuncta gubernas.

Græci multa conſiderant non negligẽda. Iterare, percipe uerba, intellige cantum, ut ſoleant qui toto pectore, & intentiſsimis animis poſtulent, ut in intimas aures recondat, idem enim eſt inaurire. De clamore autem, & uerbis, quæ ferunt diſcrimina cùm non ſit Hebraicè κραυγὴ, clamor, ſed uel meditatio, eloquium, ſuſurrus, uel cantus, non ſunt admodum examinanda. Inculcat ſimilia multis uerbis.

Intende uoci orationis meæ, Rex meus, & Deus meus, quoniam ad te orabo.

PRo orationis meæ, eſt שַׁוְעִי shauei, clamoris mei. Voci inquit clamoris mei, ut tranſtulit Hieronymus, pro, Quoniã ad te orabo, eſt dictio כִּי ki, deſignãs quoniam,

niam,& cùm,ut dicat,cùm ad te orabo. Cætera clarent. Exaggeratis multis nominibus,intẽtiſsima petitio,& ut intimas animi ſui partes qui maria & terras,cœlũq́; implet,recondat,oſtẽditur: calamitatibus autẽ circumuenti, grauiſsimis malis affecti, aut ad Deum confugimus, aut regum, dominorumq́; dextras imploramus. At mihi,inquit,nec alius eſt rex pręter te,cuius opem implorẽ,nec Deus,qui communi præſidio res hominum defendat. Tu cunctorum moderator, gubernator, eorum uel imprimis,qui ſe auxilio tuo ſperant,confidunt defendẽdos. Regem inquiunt Græci,ut moderatorem,prouidentem, Deum ut Plaſten,formatorẽ,creatorem,autorẽ. Cur præcipuè tu Deus meus,quia ſimulacra,pecudes, lapides,trunci,ſidera cœli,ut cuiuſq; ferebat cupiditas,uariusq́; error, eo tempore colebantur, numen habere putabantur,ne magnis quidem philoſophis cum uulgo non cæcutientibus. Nihil horũ mihi numẽ,ſed tu unus humani generis uerus autor. Non ego qualis impius imperator Iulianus,cuius Deus erat Sol filius ſummi boni, ut prædicabat. Plato quoq; in Epinomide, cœlum inquit pro uero Deo habendum. Alij Veneris aſtrũ,Lunam'ue colebãt. Nihil horum,inquit,mihi Deus,ſed tu, tu Deus meus. Nominatim quoq; uocans,appellãsq́; rex meus, Deus meus,eſt ueluti cùm notos,& quibuſcum longus uſus nobis interceſsit,appellamus. À rege rex appellabatur,uerus ergo rex regum,dominus dominantium.

Domine,mane exaudies uocem meam : mane aſtabo tibi, & uidebo.

HOc ordine uerſus digerendi, quorum in Græcis, Latinisq́; confuſio, ſæpe facit,ut difficilius intelligantur. Et pro, Aſtabo,fons אֶעֱרָךְ eerach,præparabor, ut uertit Hieronymus,ordinabo. Haud dubium cunctis in eundem ſenſum conſpirantibus,quin matutinam orationem nominans ſentiat tempus, primum,purum, quod primis, maximisq́; rebus debeatur. Primùm, Chriſtus ait, quærite regnum Dei. Hæc prior cura,cunctis diurnis negotijs præferenda. Vt primùm,inquit,corripio è ſtratis corpus, ad te me uerto, mentem, uiresq́; ad te cunctas colligo. Ille flos temporis,ſatiatis quiete ſenſibus,nullo dum mortali negotio,triſtitiam & curam, inanemq́; cogitationem exhibente, ac uelut ueſtem puram notis inficiente. Cùm negotia quibus uita ſuſtinetur, corporea, caduca, citò peritura noſcantur, quæ uerò ſapientiæ,pietatisq́; ſunt, æternitatem reſpiciant, quis dubitet quin hæc actionibus omnibus ſint anteponenda, & pulcherrimo principio dies inchoandus? Vtinamq́; hoc diuinum documentum omnes attenderent. Hæc pſalmorum puriſsima philoſophia. Superius ad quietem ueſpertinam proficiſcentes hortabatur opera diurna perpendere, diſcutere, nunc diem felici exordio auſpicari. Omniumq́; ſapientum præceptum eſt, In primis uenerare Deos. Et Pythago. ἀθανάτους μὲν πρῶτα θεὸς νόμῳ ὡς διάκειντοι τίμα. Quod ergo dixit præparabor, ut ſuperius monſtratum eſt, aut præparabo, quod Hebræis magis placet, orationem ordinabo, digeram ad te orationem: ſicq́; expoſuit Rabi Dauid, & Auen Eſdra. Pro hoc clarius poſuit Chaldæus אֶסַדֵּר eſader, ordinabor, aut, Ipſe ad te præparabor. Quod item dicit, Videbo, exponunt Hebræi, ſperabo te mihi daturum quæ poſtulo: Pro comperto, exploratoq́;, uidebo, experiar. At Rabi Salomon, quod & ipſum bonum eſt, uidebo clarè pœnas te de his ſumpſiſſe, quos paulò pòſt nominat: Neque habitabit iuxta te malignus, præcipuè ſi pſalmus reſpiciat coniuratos, contra quos orationem fundat, eos uel maximè, qui eius conſilij principes fuiſſent. Videbo, ait, meisq́; oculis intuebor hoſtes oppreſſos. Poſſet etiam exponi, Mane præparabo orationem, & uidebo, oculos aperiam ad

te,euigilabo,intentus ero, non deflectam à te oculos. Is uerior ſenſus, quem in ſua tralatione referens Hieronymus præclarè dixit, Mane præparabor ad te, & contemplabor. Quidam Gręcorum codices, perperam habēt pro ὄψομαι, uidebo, ὄψει με, uidebis me. uera lectio אצפה azaphe. uidebo, uigilabo, contemplabor, reſpiciam. Exaggerat multis uerbis eundem ſenſum.

Quoniam non Deus uolens iniquitatem tu es: Neq; habitabit iuxta te malignus.

PRopter hanc cauſam ſuperius exponebant quidam ex Hebræorum claſſe, Videbo cladibus acerbis oppreſſos inimicos, quorum eſt nefaria crudelitas, atq; impietas: quòd tibi, inquit, diſplicet impietas, iniquitas, omnis æquitatis, & ordinis in mundo repertori, qui rerum pulchritudinem ordinibus certis conſtantē edidiſti. Quòd odio, & dolore contra nefaria, crudeliaq́; afficeris, iure coram te rege, dominoq́; meo, preces meas fundo, flensq́; auxilium imploro, ut impietatem perſequaris, qua filio meo duce, populus in me coniurauit, eosq́; maximè ſupplicijs afficias, qui plebem ignaram ad impia ſigna coëgerūt. Iniquitatem ergo, uel illam coniurationem uocat, uel ut Gręcis placet, omnem ſimulacrorum nefarium in contumeliam ueri Dei cultum, contra quem, & autores eius, ut pleroſque alios pſalmos, hunc quoq; Dauid ediderit. Vt ueri Dei cultu, religione pura, ſalus humani generis continebatur: ſic euerſio ſceleratis illis ſuperſtitionibus, quarum alijs humanus ſanguis fundebatur, alijs ad flagitia, turpiaq́; homines inuitabantur. Has ſeculis illis uigentes impias ſuperſtitiones humano generi pernicioſas, ſummo autem Deo contumelioſas reſpiciens Dauid, multa aduerſus eas, earūq́; autores pręcatur. Itaq; ſi diſplicet hominibus probis, ac iuſtis iniquitas in terra, magis certè diſplicebit ſummo Deo. Quod uel Homerus ſcripſit:

οὐ γὰρ θεοὶ σχέτλια ἔργα φιλοῦσι
ἀλλὰ δίκην τιμῶσι.

Eſt autem pro ἀνομία, iniquitas, Hebraicè רֶשַׁע resha impietas. Idq́; tranſtulerunt pſalmo primo. Quanquam ſub hoc nomine, cuncta flagitia clauduntur, quemadmodum ſub Græco ἀνομία, uiolatio legis, & iuſtitiæ. Nam iuſtitiæ facta, ut Ariſtoteles ait, ποιητικὰ, καὶ φυλακτικὰ τῆς εὐδαιμονίας, faciunt, & cuſtodiunt felicitatem: Contraria, triſtitiam, infelicitatem. Omnia ergo mala continet ἀνομία, ut Hebraicum resha. Quòd autem ait, Neque habitabit iuxta te malignus, eandem ſententiam alijs nominibus inculcat. Quodq́; Græcè dicitur πονηρευόμενος, malignans, ſiue malignus, Hebraicum neutrum poteſt eſſe רָע rah, ut dicat, Neq; habitabit iuxta te malum, ſcelus, turpitudo, non aſsidebit tibi. Vt contrà de iuſtitia prædicant Salomon, priſciq́; Poëtæ, uocantes eam πάρεδρον διὸς, Iouis aſsiſtricem, ſummi Dei comitem, aſsidentem ei, ad thronum eius conſidentem. In contrarium ergo, Non aſsidebit tibi ſcelus, turpitudo, prauitas, fugas eam, execraris, deteſtaris. Quod ſi ad perſonam refertur, idem ſenſus. Non placet oculis tuis improbus, nunquam erit tecum, neq; in regnis tuis, neq; in animo, pectore, complexu. Non commoratur tecum, non uerſatur in cogitationibus tuis, exulat à tua charitate, qua ſoles iuſtos amplecti, diligere. Non eſt illi pars in amicitia tua. Habitare igitur referes, aut ad patriam cœleſtem, quò non eſt aditus ſceleratis, impuris, homicidis. Nam qui talia agunt, regnum Dei non conſequentur. aut eſt declaratio præcedentis, Non Deus uolens iniquitatem, non uis malignum, non eſt in animo, beneuolentiaq́; tua, auerſaris eum. Malignum Latinus dixit, rectius dixiſſet impro-

bum,

bum, sceleratum. Nam Latinis maligni sunt, parci, auari, tenues, ut, Sub luce maligna, pauca, exigua, in noua luna. Huic contrarium benignus, liberalis, apertus. Nomen ex Latino malum, & Græco γνὼς, noscens. Mala cognoscens, mala sentiēs, malus animus, mala mens, eoq; tendit nomen ad alia flagitia.

Neq; permanebunt iniusti ante oculos tuos: odisti omnes qui operantur iniquitatem.

INculcat similia. Quos Sept. dixerunt παράνομοι, iniusti, exleges, præuaricatores, sunt Hebraicè, הוֹלְלִים hollelim, praui, stolidi, iniq̃s eos transtulit Hieronymus. Et quod dixerunt, Non permanebunt, est יִתְיַצְּבוּ it iazebu, astabunt, assistent: eodemq; atq; superiora, sensu, Non uis iniquitatem, nō habitabit iuxta te malignus. Cur autem non permanebunt? nimirum quia odisti, prosequeris odia, stolidos, amentes, turpia magis quàm pulchra diligentes. Stolidos etiam transtulit Chaldæus. Maleficijs enim & peccatis uera stoliditas, atq; amentia, proditur. Hæc ex parte referunt Græci ad Idololatras, quorum esset impia superstitio, tum uerò Iudæos, qui uerè uocentur παράνομοι, legis trāsgressores. Par est, omnes peccatores designari. Explicatq; nominatim scelera, quæ Deus odisse soleat.

Perdes omnes qui loquuntur mendacium. uirum sanguinum, & dolosum abominabitur dominus.

TRia grauissima peccata. Hæc sunt ea quæ multis uerbis superius indicauerat. Qui operantur iniquitatem, iniusti non permanebunt. Sciendum hæc tria eodem pertinere, loquitur mendacium, ut interficiat, ut dolo circumueniat. Mendacium, dolusq; propter cędem. Idem igitur mendax, sanguinolentus, atq; dolosus. Omnia contra salutem proximi. Itaque de mendacio letifero, exitiali, de falsis calumnijs, de funestis criminibus sermo est. Vocat mendacium calumnias. Crimina, quibus apud principes falso delati nonnulli, sunt interfecti, patrimonijs multati. Calumniæ Græcè dicuntur διαβολαὶ, hinc diabolus, quòd aduersetur, quòd humana facta semper calumnietur. Eum sequuntur, imitantur, exprimunt, quos nūc psalmus designat, non secus execrabiles, inuisiq; Deo, quàm princeps ille caluminiarū. Designātur homines malefici, pestilentes, quos primo psalmo uocauerat Lezin, delusores, loquaces, linguosos, Græcè pestilentias, oblatrantes, obgannientes, fraudolenter nocentes, proditores. Iidem sunt uiri sanguinum, sanguinis appetentes, sanguinem fundere gaudentes, homicidæ. Iidem quoq; dolosi, dolos struentes: Græcè δόλος, qua uoce uelut Latina abutimur, fraus, insidiæ dicuntur. Ergo dolosi, insidiosi, pleni cogitationum maleficarum, nocentium consiliorum, clades, pestesq; alienas appetentes. Hæcq; omnia, aut quò potiantur opibus, quas inuident possidentibus, aut quo uoluptates, & honores, alijs deiectis, consequantur, aut quòd sunt natura malefici, & iniusti. Qualis ille Dionysius tyrānus. Dolus igitur, siue fraus fit, aut amicitia simulata, aut dissimulata prauauoluntate. Eoq; uocatur etiam proditio, in sacris literis, laqueus, pedica, fouea, quòd quemadmodum his insidiosè beluæ capiuntur, sic obtenta benignitate, aut prauitate dissimulata, mortales à sceleratis irretiuntur. Principium est lingua nocēs, calumniosa, deferens falsa, astutè, solertiaq; iniqua. Ingenium illud fraudolentum, gnarum, latentes, adumbratasq; insidias inueniendi, nunc psalmus innuit, inuisumq; Deo

prædicat. Hos ait ab eo perdendos, ex hominis memoria delendos, execrabiles. Sanguines numero multo dixit, Hebraico ritu, ut pulmones Latino. Abominari est, uelut execrari, è sacris delere, tollere de numero sacrorum, idq; maledictis, diris imprecationibus. Sic abominari, pro malo omine habere, pro re scelerata, mali ominis, proptereaq; inuisum habere, odio prosequi.

Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ, introibo in domum tuam, adorabo ad templum sanctum tuum, in timore tuo.

ILli, ait, sunt execrabiles, abominabiles, inuisi tibi, extra sacra, sine bono omine, mali ominis, non uidendi propter dolos, mendacia, homicidia: at ego te sequar, colam, uenerabor, sacras ædes adibo. Non ero quemadmodum illi, maleficus, prauus, gaudens malis: Veniam ante oculos tuos, in conspectum tuum: me dabo in multitudine misericordiæ tuæ, quam expecto, spero, præsentemq; cerno: non mea probitate, iustitiaq; fretus ad te uenio, sed incredibili lenitate, clementiaq; tua. Condemnatis igitur improbis, reuertitur ad superiora. Manè exaudies uocem meam. Faciam, inquit, quod hortatus sum primo psalmo, adibo sacrarium tuum, seruiam tibi in timore, reuerenter, piè, castè te colam. Diximus enim sæpe, pietatem, religionem, Hebræis uocari timorem Domini. Templum Græci, uel hoc terrestre, uel cœleste posse sentiri suspicantur. Et quoniam gentes intemperanter, ac lasciuè suis in templis agerent, secus se futurum in templo Dei, polliceri prophetam, atq; (ut aiunt) breuiter sceleribus inuisis Deo peragratis, prophetam ad seipsum reuerti promittentem se castè, promptè numē diuinum ueneraturum. Non tanquam iustitiæ plenum, sed uti eum cui Deus condonat peccata, quemq; ex sua clementia, gratum, acceptumq; habeat.

Domine, deduc me in iustitiam tuam: propter inimicos, dirige in conspectu tuo uiam meam.

QVemadmodum sæpius admonuimus, Psalmorum precationes eò spectant, ut uel pericula uitæ procul esse suppliciter petant, uel efflagitent ne quid grauius peccent, ne iustitia uioletur. Ad utrunque, quoniam nec uires animo ad conseruationem æquitatis, nec corpori ad uitam tuendam supersunt, opem Dei implorant, ut hinc ueterem illorum sapientiam agnoscas, qui non minus flentes, supplicesq; ad templum Dei uenirent oratum, ne se paterentur in aliqua flagitia prolabi, quàm ne ab hostibus circumuenirentur: quòd intelligerent uiolata iustitia, futuros se Deo inuisos, ob eamq; causam periculis exponendos, & in aliquam calamitatem necessariò deuenturos. Hoc ne accideret prouidentes, humanam autem imbecillitatem notam, perspectamq; habentes, summis precibus contendebant à Deo, ut eos ab omni scelere tueretur, eis ubique lucem iustitiæ præferret, uiam ignaris ostenderet. Hoc igitur est, quod ait, Deduc me in iustitia tua. Doce iustitiam, ius, æquitatem: instrue tu ignarum. Nam te sine nil altum mens inchoat. Caligat oculus humanus ad iustitiam. Deduc autem ut non modò doceas, erudias, uerumetiam nolentem, ac multa propter imbecillitatem, reluctantem trahas, uelut illi manibus Angelorum ex incendio Sodomæ uiolenter abrepti. Quanquàm uerbum Græcum ὁδήγησον, est potius per uiam agere, uiam ostendere.

Hebraic

Hebraicum ſimiliter נְחֵנִי necheni. Quod ait, Propter inimicos meos, exponunt eodem ſenſu Hebræi. Ne inimici ſuper calamitatibus meis exultent. Ne me in ſcelus prolapſo triumphent, haud ignari tunc mihi auxilium tuum defuturum, ut tertio pſalmo: Multi dicunt animæ meæ, non eſt ſalus ipſi in Deo eius. Inimici perſpectum habentes, quos Deus ſuo fauore deſtituiſſet, facilius opprimendos eſſe, deſtitui autem, qui ſe ſceleribus dedidiſſent: exultent utiq; ſi quid me peccaſſe, ſi iuſtitiam uiolaſſe animaduertant, eam ob cauſam Balaam ariolus, docuit Regem Moabitarum, ſi ſuperare uellet Hebræos, in conſpectum agere mulieres formoſas, quibus Hebræi miſcerentur. Id'q; factum eſt. Exponens'q; hunc locum Auen Eſdra, Propter inimicos meos: Quia, inquit, timeo, ne pes meus prolabatur, tunc ad ſupplicia trahas me. Tum uerò inimici mei exultent. Inculcat ſimile: Dirige in conſpectum tuum uiam meam. Hoc quidem in Græco eſt, apud Sept. κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου. Hebraicè ſecus, Dirige לְפָנַי דַּרְכֶּךָ lephanai darkeca, Ante conſpectum meum uiam tuam. Dirige, ait, uiam tuam ante me, Oſtende uiam tuam mihi planam, Aperi oculis meis uiam tuam, nempe ſapientiam, iuſtitiam, æquitatem. Hanc mihi demonſtra: ea enim eſt uia eius, hæc illi cordi eſt. Hanc ipſe pergit primus, iuſtitiæ repertor, princeps, autor'q; omnis ordinis. Eſt autem hæc oratio, qualis illa, Ab occultis meis munda me, & ab alienis parce ſeruo tuo. Occulta ſcilicet crimina, quæ dormitante animo patrantur, reuela, aperi mihi, ut caueam. Eſt igitur toto hoc uerſu poſtulatio ſapientiæ, poſtulet (inquit diuus Iacobus) nihil hæſitans. Propterea uocatur dator luminum, dator gratiarum, ut apud Homerum, Heſiodum, δωτῆρες ἐάων. Idcirco Ariſtoteles ſapientiam ait eſſe θεόσδοτον. diuinitus dari, munus eſſe Dei, ut Marcus Tullius. Non moror nunc, quod Chaldæus cùm uox שׁוֹרְרָי shorerai, ſit amphibola, ſonans inimicos, & cantum, tranſtulit cantum meum. Nam primum Hebræi ſequuntur, & ſenſus docet. Non eſt ergo dicendum, Dirige in conſpectu tuo uiam meam: ſed, quod aptius eſt & clarius, ut ex Hebraico tranſtulit Hieronymus, Dirige ante faciem meam, uiam tuam. Nimirum oculis meis, uiam tuam demonſtra. Symmachus tranſtulit ἐξομάλισον adæqua, explana uiam, fac mihi uiam planam, regiam, qua pergam. In dextram, uel ſiniſtram ne deflectam. Idem ſenſus, exponunt'q; Græci, plena eſſe inſidiarum omnia, obíjces, & ſcandala, occurſare ubique. Ob hanc cauſam, Da facilem uiam tu, tu comes, tu dux eſto. Pertinet (ut dixi) ad poſtulationem ſapientiæ.

Quoniam non eſt in ore eorum ueritas, cor eorum uanum eſt. Sepulcrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſè agebant.

VNus eſt uerſus Hebraicè: exhibetur'q; à Hieronymo. Pro ueritate, eſt נְכוֹנָה necona, rectum, recte'q; uertitur ueritas. Pro corde קִרְבָּם kirbam. Medium eorum, præcordia, uiſcera, pectus eorum. Pro μάταια, uanum, in Hebraico הַוּוֹת hauoth. Prauum, peruerſum. Pectus eorum doloſum, prauum. Quod ait, Linguis ſuis doloſè agebant, Hebraicè eodem ſenſu, Linguam ſuam יַחֲלִיקוּ iachlichu, molle faciunt, blandiuntur lingua. Lingua eorum blanda eſt, dulcis. Eo'q; Hieronymus tranſtulit, Linguam ſuam mollificant. Nempe palpantur, adulantur. Sub lingua blandities, latitat in pectore ſcelus. Rectè Septuag. interpretati ſunt hanc mollitiem, blanditias'q;, dolum, inſidias. Deſcribit inimicos, quibus armati dolis occurrant. Genus inimicorum letale, peſtiferum. Homerus, atq; Cæcilius antiquiſsimi

quiſsimi uates, peſsimos eſſe prædicant inimicos, qui nos ſub obtentu amicitiæ circunueniunt. Et Chriſtus: Cauete à falſis prophetis, qui ueniunt ad uos in ueſtimentis ouium, intrinſecus autem ſunt lupi rapaces. Eiuſmodi ſuos inimicos eſſe prædicat propheta uerus. Ab eorum inſidijs orat defendi. Quod dixerunt Sept. Cor eorum uanum eſt: etſi mendacium dicitur uanitas, mendacesq́ illi, iure uocantur uani: nomen Hebraicum tamen apertè indicat pectus doloſum, inſidioſum, plenum maleficarum cogitationum. Cùm ait, Cor eorum uanum eſt, dirum, crudele, moliens cædes, rapinas. Quod autem ait, Sepulcrum patens eſt guttur eorum, etſi poteſt intelligi guttur fœtidum, exhalans cædes, ſcelera, peſsimè, letaliter olens: placet tamen interpretatio Rabi Dauid. Ruina, inquit, eſt eorum guttur, uorago. Agitur in præceps, qui guttur eorum attendit. Impellit homines in apertiſsimas uoragines eorum guttur, agit in barathrum, hiat eorum guttur abſorbere paratum, ueluti barathrum. Græci ſcelerata, mortifera dogmata ex gutture improborum manantia proponunt. Illud Dauid placet.

Iudica illos Deus, ſecundum multitudinem impietatum eorum expelle eos, quoniam irritauerunt te Domine.

IVdica illos, fons eodem ferè ſignificatu, הַאֲשִׁימֵם fac eos peccatores, ut ſic loquar. Nimirum, quod tranſtulit Hieronymus Condemna eos, habeto eos in numero ſceleſtorum, damnatorum delinquentium. Idem Chaldæus pro Hebraico חַיֵּב chaiab, condemna. Fuerunt, qui deducerent ſuperius uerbum, ut teſtatur Rabi Dauid, à שָׁמַם shamam, perdidit, uaſtauit, deſtruxit. Senſus idem Græcè, & Hebraicè. Oratq́, ut conſilia eorum, quibus cædem, uaſtitatemq́ bonorum moliebantur, nullum exitum habeant: nihil eorum, quæ contra pios cogitaſſent in lucem ueniat. Et pro ſcelerum magnitudine pœnas dent, expellantur à Deo, nempe quod Hebraicè eſt הַדִּיחֵמוֹ hædichemo, impellantur, diſsipentur, deſtruantur: id enim eorum peccata promereri. Quod autem ait, Quoniam irritauerunt, fons מָרוּ maru, Rebelles fuerunt, obaudierunt. Non paruerunt imperijs tuis, imperata facere neglexerũt. Et, ut ait Rabi Dauid, Regem tu me declaraſti, me regnare iuſsiſti, ſpernunt illi hæc iuſſa, hanc tuam uoluntatem. Oderunt me, nunquam non mihi detrahentes, uitam cum imperio auferre conantes. Cùm ſint igitur apertè nequiſsimi, tolle eos è medio. Sola pietas tua, & qui te colunt, læti uiuant ſuper terram. Omnis autem peſtis, omnes, quibus pietas odio, & contemptui eſt, aboleantur. Nam alibi exclamat, Multiplicatæ ſunt infirmitates eorum, Pro quo fons, Multiplicata ſunt idola. In idololatras igitur inuehitur. Propterea ſubijcit:

Et lætentur omnes qui ſperant in te, in æternum exultabunt, & habitabis in eis, & gloriabuntur in te omnes, qui diligunt nomen tuum.

PAlam eſt, in quos tot diris inuehitur, eorum interitum multis precibus efflagitans. Magna enim illis ſeculis inter Hebræos ueri Dei cultores, reliquasq́ gentes, earumq́ reges controuerſia, ſumma odia, quemadmodum hodie inter Chriſtianos, ac Turcas ſemper aduerſæ religionis exitum molientes. Reliquæ nationes Deorum quos colerent, maieſtatem, numen tuebantur, omnes adorare cogebant, qui non adorarent, bello perſequentes. Ob hanc cauſam à finitimis gentibus Hebræi continuis bellis premebantur. Inde eſt quòd ubique in pſalmis contra ſimulacra,

ſtianos,ac Turcas ſemper aduerſæ religionis exitium molientes.Reliquę nationes Deorum quos colerent,maieſtatem,numen tuebantur,omnes adorare cogebant, qui non adorarent,bello perſequentes. Ob hanc cauſam à finitimis gentibus Hebræi continuis bellis premebantur. Inde eſt quòd ubiq; in Pſalmis contra ſimulacra,eorumq́; ueneratores,pro religionis ueræ incolumitate preces habentur. Huc ferè Pſalmi ſpectant. Quod Sept. dixerunt κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς, Habitabis in eis, fons habet וְתָסֵךְ עָלֵימוֹ uetaſech alemo, Et proteges eos. Quemadmodum reddidit Hieronymus, obumbrabis eos, ne inimici eis noceant. Sperant autem in te ſecus, quàm illi, qui te ſpernunt, neſciunt.

Nos tua progenies cœli,quibus annuis arcem.

Exiſtet autem lætitia,triumphusq́; apud tuos,qui nomen, maieſtatemq́; tuam uenerantur,hoſtibus eorum deletis.Quod Græci interpretes dixerunt καυχήσονται gloriabuntur, eſt in fonte יַעְלְצוּ iaelezu, ſonat triumphabunt, lætitia efferentur: quale fit à uictoribus. Pacem igitur,quietemq́; ab hoſtibus expoſcentes, in laudibus ſummi Dei duntaxat, ſimul religionis eius cultu uerſari cupiebant. Inimicis autem cladem imprecantes oſtēdunt eos,uel bello aperto infeſtos fuiſſe,uel clàm, & per blanditias Hebræos à cultu ueri Dei auertere ſtuduiſſe. Vtrunque belli genus Pſalmus decantat.

Quoniam tu benedices iuſto: domine, ut ſcuto bonæ uoluntatis tuæ coronaſti nos.

QVod Græci interpretes ediderunt ὅπλον εὐδοκίας, Scutum beneuolentiæ, quod Latinus bonę uolūtatis, eſt clarū. Nec aliud ſonat Hebraicum, צִנָּה רָצוֹן Zinna razon, ſcutum uoluntatis, Clementiæ ſcutum, amoris, beneuolētię: coronabis, circūdabis, proteges, amplecteris. Vt ſi figurā Hebraicā aperias, dicendū ſit: Amplectere totum beneuolētia, & charitate tua iuſtū, ut qui ſe totum ſcuto circūtegit. Sit beneuolentia, charitasq́; tua, ueluti ſcutū noſtrum, quod nos undiq; protegat. Eſt autem in fonte non coronaſti nos, ſed תַּעְטְרֶנּוּ taeterenu, coronabis eum, ut referatur ad iuſtum. Eſt item futurum, quaſi deprecatio, nō præteritū. Hieronymus quoq; coronabis eum. Pſalmus, ut docuimus oībus aſſentiētibus, eſt oratio pro ſalute piorū, uerū Deū eo tēpore colentiū, cōtra uaniſsimas illius ſeculi religiones.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI SEXTI.

In finem Pſalmus Dauid pro octaua.

SAEPENVMERO declaratum, quid ſit quod Sept. interpretes trāſferre ſolent, εἰς τὸ τέλος, in finē, pro Hebraico lamnazeah. Ob uocē amphibolā nazach, quam illi putantes ęternitatē deſignare, transferunt in finem, nempe inæternū. Sed uerius ſonat, aut ad canendū, aut uincentē: Vincentem, uel in cantu, uel uictorijs. Id ſciens Nicolaus ab Hebræis, refert in finem intelligendū ultimum de potentia in conatu cantorū. Videlicet ad canēdum uehementer, toto pectore, & quaſi ſtentoreis uocibus, alacriter, ut alio in pſalmo. Omnia oſſa mea dicent, Domine quis ſimilis tibi? Vt uult diligi toto corde, ſic toto pectore canebatur, efferebatur à Prophetis. Hoc deſignatur uoce lamnazeach, Quod autē ſeqtur, Pro octaua, clarius Hebraicè עַל הַשְּׁמִינִית al hasheminith, ſuper octaua, ſuper octichordio. Canitur ait is pſalmus, cum octichordio, quēadmodū cęteri pſalmi, cum decachordo. In Italia uiget Heptachordū. Dixi præfigi pſalmis inſtrumentorū Muſicorū nomina, uelut apud Comicos noſtros in principijs Co-

mœdiarum. Tibijs paribus uel imparibus. Ecce igitur quę præfigi solent psalmis. Quoniã Psalmus quoq; carmen est, pertinẽt ad musicã, uocibus humanis, cõcentuq; instrumentorũ constantẽ. Humana uox designatur nomine lamnazeach, lyrica cùm nominatur octochordũ, decachordũ: Cithara, psalteriũ. Hoc igitur rectius est de octaua, Hæbreis, & Nicolao consentiẽtibus, quàm quædã apud Græcos, Latinosq;, quibus octaua significatus ignotus fuisse uidetur. Argumentum Psalmi. Plures ferunt orationẽ esse, furorẽ Dei placari postulantẽ, cùm Dauid populum iactãter, gloriosè numerari, censumq; haberi iussisset, non oblato munere Deo, qui præciperetur in eiusmodi censibus offerri. In Exodi his uerbis: Quando tuleris summã filiorũ IsraEl iuxta numerũ, dabunt singuli pretium pro animabus suis domino, & nõ erit plaga in eis cùm fuerint recẽsiti. Hoc eo tempore seruatum non fuisse, fieri quidẽ potest. Videtur probabilius ad uniuersas uexationes, quas iratus sceleribus humanis Deus importet, referri, nullo in particulari, cõsiderato. Erat prophetis exploratũ, ad omne temporis momentũ mortalem peccare posse, medicinã delictorũ esse quotidianã, indeficientemq; deprecationẽ, ut cùm Moses supplex manus in cœlũ tenderet, uictore populo, cum remitteret, terga dante, hostibus insequẽtibus. Pro quotidianis igitur delictis, ob quæ cresceret animus, uiresq; hostibus idololatris, deprecatio est. Erat enim tunc suppliciũ scelerũ, quòd præsidio Dei destituti, insultibus inimicorum, omnibus calamitatibus patebant. Obliteratis autẽ per orationẽ peccatis, hostes debilitabãtur, minuebatur audacia, bellũ aduersus amicos Dei infeliciter gerebãt. Carmẽ igitur oratio est iræ Dei placandæ. Hanc multo cum animi affectu profudit, oẽs preces adhibet. Et in principio dixit, ad canendũ uehemẽter. Demũ cùm ualuisse preces, cùm se diuinis auribus cõtemptui nõ fuisse sensisset, inimicis insultat, minatur interitum. Eorum stragem uaticinatur, fugã parare, quantaq; in pedibus celeritas sit, terga uertere iubet.

PSALMI VI. EXPLANATIO.

DOmine ne in furore tuo arguas me, neq; in ira tua corripias me.

ANIMADVERSA sæpius, ostẽsaq; sermonis Hebraici his in carminibus sacris cõsuetudo: repetunt, inculcãt, exaggerãt, eandẽ sententiã uerbis diuersis, aut ingentes animi motus innuẽtes, aut omnibus precibus à Deo, uel gratiã, uel delictorum ueniã petẽtes, ut nũc, Ne in furore, ne in ira, ne arguas, ne corripias. Pòst, Miserere mei, Sana animã meã. Quocirca cùm prima pars obscura fuerit, recurrendũ erit ad secundã. Sic posterioris declaratione, prioris obscuritas tolletur. Furorẽ Deo sacræ literæ, quas etiã prisci Poëtæ sequuntur, tribuunt: nõ ut Stoicorum saxea dogmata, nec hominẽ sapientẽ, nec Deũ irasci posse contendẽtia, suis affectibus hominẽ nudatũ, saxũ, stipitẽ constituẽtia. Deus igitur irascitur, sed nõ accẽsione sanguinis, nõ cõmotione animi, nõ oculis suffusis sanguine, uultusq; pallore. Nam ne Stoicis quidẽ melioribus fuit obscurũ, quẽadmodum Deus irasci, nõ cõmotus ut mortalis, posset. Omnes enim seueritatis actus, potest edere mens sedata, placida, quos ab irata postulares. Res peteret, ut magno quo scelere perpetrato, Deus (de quo doctissimus Philo ἡ πάρεδρος θεῷ μισοπόνηρος δίκη, cui comes ambulat iustitia, flagitijs inimica) iratus sceleratũ raperet ad suppliciũ. Hoc faciet, nõ quidẽ iratus, nõ

perturb

perturbatus,ſed placidus,eodem ſtatu,habituq́ꝫ,& uultu, quo cœlum, tempeſtateſq́ꝫ ſerenat,ſui ſimilis ſemper. Sed quia ira nobis domeſtica, qua brutis comparamur, nec ſumimus pœnas, niſi irati, furore perciti, quoties Deum pœnas criminibus inferre cernimus,non ſine magno furore, fieri putemus. At ſi mentē rari alicuius,multumq́ꝫ Deo ſimilis ſapiētis meliores Stoici uiderūt, aſſeruerūtq́ꝫ placidam,tranquillā,ſine nubilo caſtigare poſſe delinquētes, certè poteſt, & debet id longè facilius cogitari de Deo. Ex pœnis igitur,irarumq́ꝫ euentu,iudicarunt mortales Deum iraſci. Ira igitur Dei, (ut magna ex paruis intelligas) eſt, qualis ferunt iram eſſe ſapientis,qui eadē alacritate,conſtantia,tranquillitate, nihil immane furore admiſcente, uel graues pœnas ſumat, atque cœlum, ſidera, terras, contempletur,placidus ubiq́ꝫ: Seueritaſq́ꝫ melior,cui minus iracundiæ admiſcetur: Iuſtitiæ curſum,recta ratione peragere, nulla comite iracundia. Hæc iræ diuinæ toties in ſacris literis proteſtatio,declarat,non quemadmodum Epicurei, multiq́ꝫ alij pariſ amentiæ,Deum oſcitantem,otioſum,nec habere, nec faceſſere cuiquam negotium: imò teſtantur eum iraſci,cōmoueri,indignari ad pecata,ſed propter humanitatem,clementiā,tandē ad uindictā procedere:negligentiā, quod erat humanitatis,illi putauerunt. Diuiſa eſt prouidentia Dei:partim plectit,ſeuera, grauis, indignans contra delinquentes, eos ad pœnas niſi pœnituerint, expectans, magnis oculis omnia conluſtrans: Partim remuneratur, uel continuò pios afficiens beneficijs,uel præmia ingentia parans, peruigil ubique. Hoc indefeſſe ſacræ literæ recinunt,hoc ubique perſonant. Nec iuſtos iacere mœſtos,ſine ſpe præmiorum, nec iniuſtos alacres eſſe,ob impunitatem deceptos, ſinentes. Qui putant ultra mœnia mundi ſepoſitum res humanas negligentem ocioſè ſuis opibus fruentem agere, audiant eas ubique delictis iraſci Deum canentes. Quod ergo ait, Ne arguas me. Hebraicum non uerborum eſt,ſed operationis, Ne flagelles,ne punias, rapias ad ſupplicium. Hæc ſupplicia pœnæq́ꝫ non manibus inflictæ, uelut humanę, ſed conuocatis elementis ad perniciem populorum dempta fœcunditas agris, miſſa cœlitus nimborum tempeſtas, omnia latè diluuio immani corrumpens, locis calidioribus ſquallor, ſitis agrorum,flumina,lacus exhauſti,cunctis autem terris, ſiue ad plagam Solis adiacentibus,ſiue remotis contagio cœli, mortalium ſtrages, ſedibus excitæ gentes infeſtis armis irruentes. Sunt quoque priuatæ pœnæ, nullis nominibus ſubiacentes: Nec ſi lingua ferrea ſit,

Omnia pœnarum percurrere nomina poſsim.

Pœnarum igitur genera,uel uniuerſalia, uel particularia, uel oculis omnium manifeſta,probata,teſtata,uel occulta,ſolis qui patiuntur, ſi ſapiant, cognita: Viris ſanctitate,ſapiētiaq́ꝫ inſignibus indignatio Dei manifeſtior,aut oraculis,munijſq́ꝫ cælitus miſsis,aut ſolertia iudicio, (Prudentiſsima enim ſeq́ꝫ ipſam noſcens uera ſanctitas) Non agitur pecudum more, rerumq́ꝫ ignoratione decipitur. Hiq́ꝫ maximè Deum iraſci noſcentes,& timentes,accurrunt ad preces. Cæteri ſe ipſos neſcientes, qua peccant imperitia,peccatis remedia poſcere negligunt,ſimili, qua uixiſſent ſtultitia pereuntes. Dixit ergo, Ne quæſo cum furore, cum iracundia, caſtiges,ad pœnam uoces,ſed placidus eſto,mitis,ignoſcens. Ne ſis iratus, cuius eſt ira formidabilis,horribilis, extimeſcenda, nota nimis miſeris. Quas præparaſti pœnas auerte, decreta tua refringe, Condona nobis has culpas, exorabilis eſto. Subijcit ſimile, nullis non precibus adhibitis. Neque in ira tua corripias me. Eſt Corripere uerborum quoque, uiciſsim uerbis flagellandi, tum ad uerba, tum ad facta relatis, ut Latinis, caſtigare dictis: ſed & factis apud Poëtam:

Caſtigatq́ꝫ, auditq́ꝫ dolos, ſubigitq́ꝫ fateri.

Corripere, uerborum non esse apud probatos arbitror, magis corrigere. Corripere, uehementer rapere, recteq́ ad supplicia, pœnasq́ refertur, ad quas uelut rei trahimur à Nemesi. Quæ si corriperet irata, quoniam mentem maximam par ira, scelerumq́ odium, potestasq́ item sequeretur, quas ederet ruinas? Sed iram minuit summa bonitas prodesse uehementissimè cupiens, non nocere: uitæ, non mortis, cupidissima.

Miserere mei domine, quoniam infirmus sum: sana me domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

PErstat immobilis, fixusq́ precando. Obsecrat, orat, obtestatur, preces descendit in omnes. Quod prensa dextera, genibusq́ aduolutus, ut mortales solent, non potest, peragit animo, preces omnes effundens, seq́ ipsum totum in orando colligens. Ante oculos magnitudinem diuinæ indignationis obuersans preces addiderat: nunc uelut ira sedata, qua non sint marini fluctus magis horrendi, misericordiam, seu beneficium petit. Verbum miserendi Hebræis dicitur, à uisceribus רחמיים rachamaim, quædam quasi uiscerum conuulsio, motus interior pręcordiorum. Hinc commotis, coactisq́ uisceribus, aut illacrymamur, aut uox faucibus hæsit, obstrusis dolore meatibus. Hunc motum ingenerat dolor ex alterius calamitate susceptus. Qui non dolet, non commouetur, lætatur potius. Latini uerbum miserendi, uidentur à Græcis accepisse, μισέω, odisse. & μύσαρος, odibilis, quasi qui miserentur, dolorem eius, calamitatemq́ odio habeant, cuius miserentur. Postulat igitur hoc in mente diuina, suarum pœnarum odium, ut Deus precibus eius placatus, odio pœnas, suppliciaq́ habeat, quæ lætus propter iustitiam destinasset. Itaque misericordiæ postulatio, est eadem ut ne corripiat, ne arguat in furore. Quod autem causam affert, Quoniam infirmus sum: est uelut alio in psalmo, Qui sanat omnes infirmitates tuas. Vt igitur Græci, Latiniq́ eisdem nominibus appellant morbos animi, atq́ corporis, ipsumq́ nomen ęgritudo de animo maximè est, Græcè πάθη, quos morbos Latinè dicunt, sic Hebraicus is sermo uocat infirmitates, animi dolores, cruciatus, perturbationes. Ergo, Infirmus sum, est, plenus sum doloribus, crucior, uexor, maxima insedit animum ægritudo. Hanc ægritudinem tolle, tenebras has clementiæ tuæ luce repelle. Instat pœnarum metus ob conscientiam delictorum. Hunc tu discute, da signa cœlitus, quibus agnoscam iracundiam tuam sedatam. Tunc animum relinquet ægritudo, tunc metus, quo nunc genua labant, soluuntur frigore membra, facesset, mens uelut nubilis, opaca serenabitur, omnisq́ hæc pectoris atque animi perturbatio componetur. Omnibus autem uersibus eadem res alijs nominibus iteratur. Quid sit Miserere mei, disce ex sequente, Sana me. Quid, Infirmus sum? Nempe, turbata sunt ossa mea. Ossium autē conturbatio, aut ipsa quoq́ quemadmodū nomen infirmitatis, ac sanationis, transfertur à corpore ad animum, designans maximum animi cruciatum: aut reuera, quoniam animi commotio, metus, formido, totam corporis compagem cōmouet, ipsam formidinem pœnarū, qui se Dei beneuolentia destitutum suspicatur, designat, ut apud uatem, Soluuntur frigore membra. Et Homerus,

Καὶ τότ' ὀδυσσῆος λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ.

Soluuntur genua, pectusq́ tremiscit Vlyssi.

In his literis, Fluet sicut aqua cor eorum, quam nos sermone nostro, animi commotionem diceremus, & quod genua labant, apud Græcum Poëtam, Cor metu resolui: hanc Hebraicus sermo dicet ossium conturbationem, nempe dolores intimos,

mos, alto ſub pectore uulnus. Per hyperbolen concuſsis, commotis oſsibus, quibus nihil in corpore ſolidius, maximos cruciatus, quos ex metu pœnarũ, aut quia gratiæ diuinæ dulcedinem abſceſsiſſe cerneret, oſtendens. Referri per metaphoram ex corporeis res animi, declarat quod ſequitur.

Et anima mea turbata eſt ualde: Sed tu domine uſquequo?

ANimam ſuam ſeipſum uocat. Turbari animam ualde, quale illud Homeri ſuperius τὸ φίλον ἦτορ, Eſt enim anima, quod ille dixit ἦτορ. Metus autem eſt animi motus amarus, acerbus, uehemens, exagitans animum, permeans ad corpus. Hæc agitatio uocatur perturbatio. Eſt perturbatio contraria tranquillitati, cùm ſtatus animi uerus mouetur, grauitatis ſuæ ſedibus excitus, circunfertur, ut cùm mare tranquillum, uentorum furijs irruentibus, incipit attolli, paulatimq́ fluctus molibus altis aſſurgunt. Tunc omnia ſurſum, fiunt deorſum, ſuperis miſcentur ima. Simile quid facit animus, ſiue percitus ira, ſiue formidine diffugiens, iterumq́ recurrens. Dicitur autem turbatio à turba, quod Græcum eſt τύρβη, turbatio quale turba facit, atq; ignobile uulgus, cùm faces, & ſaxa uolant, furor arma miniſtrat, ſæuitq́ animis inſana multitudo, propellunt inuicem ſeſe, miſcentur & omnes. Hoc Vates orationem uarians exaggeransq́ indicat, Infirmus ſum, Turbata ſunt oſſa, turbata eſt anima. Quod autem ſubijcit, Sed tu domine uſquequo? eſt ἀποσιώπησις, cùm ſupprimimus aliquid dolore, aut indignatione, uoce interciſa: ut apud profanum Poëtam:

Quos ego. ſed motos præſtat componere fluctus. Et,
Incipit effari, mediaq́ in uoce reſiſtit. Et Terentius:
Quem quidem ego ſi ſenſero.

Ergo nunc ait, Quouſq; tua procedet indignatio? Quandiu furor iſte tuus in me ſæuiet? Quem ad finem, pœnarum metu uexabor, conflictabor? Sit tandem finis aliquis impendentium malorum. Hanc ſuam quam impedita uoce poſtulationem ediderat, explicat apertè.

Conuertere domine, & eripe animam meam: ſaluum me fac propter miſericordiam tuam.

COnuertere Hebraicè eſt, quod Græcè μετανοεῖν, pœnitere, mutare ſententiam. Et iſtam, Oro ſi quis adhuc precibus locus, exue mentem. Exuere priorem mentem, fertur animus, ira longius, uelut equus laxatis habenis, & uelut ignis accenſus, flammarum longos corripit tractus. Ab hoc affectu pœnitentia uocatur Hebraicè reuerſio, conuerſio. Cùm redditus tranquillitati in ſuas ſedes animus reuertitur: cùm ſeſe ad lenitatem dedit: cùm fluctus tumidi, aſſurgentesq́ poſuerunt. Propterea ſubijcit: Et eripe animam meam. Hæc illa conuerſio, is reditus ad manſuetudinem, lenitatem, ut quem prius furore prouectus, grauiter afficere decreuiſſet, placatus ab hac atroci ſententia abſoluat. Eripere animam ſuam, Hebraicè, ut ſuperius monſtratum eſt, eripere illum met. Eſt anima ſingulus quiſque, perſona ipſa. Eripe animam meam, me ipſum libera: ut ponere animam ſuam pro amico ſuo, ſemet pro amico in diſcrimen offerre. Ab hac locutione Latini plerunque non abhorrent.

Nos animæ uiles, infleta, inhumataq́ turba
Sternamur campis.

Exaggerat more ſuo, preces eaſdem per omnes ſupplicationes, animum uerſans. Saluum me fac propter miſericordiam tuam. Hoc erat eripere animam ſuam. Orat ergo uelut ille, Eripe me his inuicte malis. A præſenti periculo uel morbi, uel calamitatum ceruicibus meis te irato imminentium. Quod dixit, propter miſericordiam tuam: uel Hebræis teſtibus, eſt non ob mea benefacta, quæ nulla ſunt, non probitatem, non iuſtitiam, ſed clementiã, bonitatem tuam, qua diceris humaniſsimus, natura clementiſsimus, non malorum, ſed bonorum cupidiſsimus. Hæc una mihi ferat opem. Hæc apud te pro me plurimum ualeat. Quod Sept. tranſtulerunt miſericordiam, Hebraicum חַסְדֶּךָ chaſdeca, eſt beneficentia, clementia, ſanctitas, bonitas. Hinc Chaldæus, quem iure multi ſermonis Hebraici uocant paraphraſten, pro hoc Hebraico, poſuit טוּבָךְ tubac, bonitatem. Ergo clarè dicetur: Saluum me fac, ex bonitate tua: ex illa naturæ tuæ ſingulari proprietate, qua uocaris in omni philoſophia τὸ ἀγαθόν, ipſa bonitas, idea, natura, fons bonitatis.

Quoniam non eſt in morte qui memor ſit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi?

QVod noſter interpres dixit, Infernum, Græcè ᾅδης, Hebraicum שְׁאוֹל sheol, tum infernum ſonat, terrarum profundiſsimos à luce receſſus.

-Tantum tenditq; ſub auras
Quantus ad æthereum cœli ſuſpectus Olympum.

Tum foſſam, ſepulcrum. Pro hoc poſtremo nunc. Confiteri clarius uertetur Hebraicum הודה hoda, alio Græco, quod ab Hebræis, Græci mutuarunt ᾠδή. Legemusq; uerſum, In ſepulcro autem quis concinet, laudabit te? Quis celebrabit te? Innuitq; quod à philoſophis ſummo conſenſu confirmatur, factos homines à Deo, in theatrumq; mundi introductos, ut admirarentur opera diuina eius, admirantes obſtupeſcerent, lætitiaq; animi, laudibus diuinis, ora complerentur. Hoc oportere facere uiuentes: hoc officium, munusq; uitæ: non poſſe defunctos, ex hoc ſpectatiſsimo theatro deductos. Ergo non poteſt te celebrare, qui iam de uita receſsit. Sciendum non eum nunc ad animorum immortalitatem reſpicere (neq; enim priſca Hebræorum religio de futura uita admodum loquitur) ſed omnis ferè ſermo eſt de præſenti: ad hanc omnia bona, malaq; referebant. Reuelatio cœleſtium bonorum in tempora Meſsiæ reijciebatur, non Moſis, non prophetarum natorum in terris, ſed eius qui ab altiſsima patris aula profectus, res arcanas apportaret in terras, id munus. Verus igitur nunc ſenſus eſt de inferno, omnis corporei ſenſus, totiusq; corporeæ uitæ priuationem, non tartarum, non gehennam deſignari: uitam cœleſtem, neque negant, neque confitentur. Si, inquit, mihi ualetudinem priſtinam reddideris, aut ſi me grauium malorum, quæ ſuper nos aduentare cerno, metu liberaueris, tunc omnes habebo gratias, tunc in omnes laudes tuas ora reſoluam. Omnes audient me clementiam tuam efferentem. Sententia tua damnatus, & ex hac iucunda luce ſublatus, amplius hoc agere non potero. Similia ſolet alijs pſalmis loqui, ut, Non moriar, ſed uiuã, & narrabo opera Domini. Et EzekiEl, Quia non infernus confitebitur tibi, neq; mors laudabit te. Quia inquiunt Hebræi conſentientes ſuper hac inferni, quam poſuimus interpretatione, diſcedens anima à corpore, auolat ipſa, corpus deſcendit ad Sheol, ad ſepulcrum, foſſam, iuſtos optaſſe uitam, ut dum uiuerent, agnoſcerent, faterentur Deum ſummum, ut animus maioribus premijs afficeretur in cœlo.

Labor

Laboraui in gemitu: lauabo per ſingulas noctes lectum meum: lacrymis meis ſtratum meum rigabo.

HYperbolicè, & per exaggerationem, bis lacrymas commemorans. Tantas autẽ lacrymas, ut lectus flueret. Similis hyperbole noſtris poëtis uſurpatur:

Multa gemens, largoq́; humectat flumine uultum.

Laborem quo ſe gemere dixit, aſsiduum, perennemq́; ſenties, ut gemendo fatigaretur, ſemper illud, quod ille:

Tum uerò ingentem gemitum dat pectore ab imo.

Hyperbolicῶs igitur dictum, quòd feſſus ſit gemendo, quòd lacrymis uelut flumine, lectum allueret: exprimens, quantas preces adhiberet, quibus animi motibus quateretur, metu malorum quàm cuperet liberari:

Tantos ille ſuo rumpebat pectore queſtus.

Cur autem in nocte? placet Hebræis, quòd noctu grauius ægri, aut qui timent, ſolicitentur, quòd ſoli iacentes, triſtibus cogitationibus morbo, uel metu ſuſcitatis, agitentur: uelut illa: -Nec pectore noctem Accipit: ingeminant curæ. Græcis quòd magnitudine doloris, lacrymarum flumine, penitusq́; intenſa pœnitentia, ſcelus cuperet aboleri. Alludit uerò primùm:

Turbatus eſt à furore oculus meus: inueteraui inter inimicos meos.

REctè monet Nicolaus pro θυμὸς, furore, Hebraicum כַּעַס caas, tametſi ſonat furorem, indignationem, Hieronymum melius dixiſſe, amaritudinẽ. Ob amaritudinem, animiq́; acerbitatẽ, ſe turbari. Si quis altius conſideret, idem eſt Grecum, atq; Hebraicum. Furor eſt indignatio, eſt acerbitas animi, amaritudo. Hinc à felle amaro fieri in animantibus indignationem. Hinc iracundi Græcè dicuntur πικροὶ, acerbi, amari. Ergo, turbatus eſt à furore, ab indignatione, acerbitate. Et quod dixerunt ἐταράχθη, turbatus eſt, Hebraicum עָשְׁשָׁה aſeſa, uerbum hoc fertur ab Hebræis, deſcendere ab עָשׁ as tinea, ut deſignet corrodere, depaſcere: ſenſusq́; erit: Corroſus, exhauſtusq́; eſt oculus meus ob amaritudinem, acerbitatem, dolorem. Hieronymus dixit caligauit, quod & Chaldæo placuit, pro Hebraico ponens חָשְׁכָה chashecat, obtenebratus eſt, obfuſcatus. Clarius eſt igit̃ Hebraicũ, & Chaldaicũ, quod à Hieronymo quoq; poſitũ eſt. Exeſus eſt, ait, oculus meus flẽdo, indignãdo. Cauſam ſubijcit ipſe, ſubijciũt ſimul Hebræi, propter inimicos calamitatibus exultantes, ſuper ægritudine mea triũphantes. Hoc cernens oculus meus, indignatur, abſumitur, humor omnis ille defluit in lacrymas. Dolor enim intenditur, cùm uidemus alios noſtrorũ malorũ ſpectaculo delectari: minuit̃ autẽ ſi quis dolore ſuo detrahit ex noſtro. Hoc quoq; dixit hyperbolicῶs poëticè, ut illud noſtri:

-Et fluctu ſidera lambit. -Et cœlum territat armis.

Sic nunc, Fluit lectus lacrymis, oculi exhauſti, depaſti flendo, flumen lacrymarum demittendo. uel iuxta Hieronymum, Oborta oculis caligo, tanta eſt indignatio, dolor animi, triſtitiaq́;, tenebræ ſunt omnia circum. Eripit enim proſpectum indignatio. Declaratur ex ſequenti, Inueteraui inter inimicos meos. Hoc erat oculus exhauſtus, corroſus, exeſus lacrymando. Eo uſque conſumptus eſt oculus meus, ait, eouſq; dolor peruaſit intimè, diuq́; inſedit, ut iam ſenuerim. Animus enim lætus (ait Salomon) ætatem facit: Spiritus triſtis exiccat oſſa. Oſsibus exhauſtis, pellis corrugatur, ſenectutis indicium. Accedebat dolori, quòd inimici lætabantur, cuius miſereri debuiſſent, ex illius ſupplicijs uoluptatem capientes.

Vt enim dulce fuit inimicos ulcisci, eosq; dolentes uidisse: ita grauis dolor, eos in malis tuis uidere triumphantes. Est autem Hebraica lectio per tertiam personam עתקה atheca, inueterauit, referturq; ad oculum. Sciēdum quoq; idem uerbum interdum significare motum, tralationem, luxationem, ut dici posit, Oculus meus lacrymādo, indignādo motus est, è loco exilijt. quod Sept. secuti sunt: id enim est, Turbatus est. Non uideo cur diuus Hieronymus transferat, consumptus sum, ab uniuersis hostibus meis. At nec persona prima est, & uerbum sonat senescere, uel transferre, quod oculo congruit. Nisi fortè Græcum sit secutus ἐπαλαιώθη, inueteraui, quod antiquari, consumi designet. Græci dant alium sensum, indignationem, furoremq; non ipsius Dauid, sed Dei, oculum esse mentem, quæ contemplans iram Dei, turbetur, inimicos, Satan. At primum melius. Hæc omnia dicuntur poëticè, hyperbolicè, ut & dolor magis ostēdatur, & deprecatio grauior, uehemētior appareat malis, quorum medicina quęritur, exaggeratis, expositis, explicatis.

Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus uocem fletus mei.

REdditus sanitati, uel metu pulso, atq; beneficio Dei immortalis, expiato incommodo, neq; hostibus diutina lætitia, neq; ipsi longiore dolore relicto, in ipsos hostes inclamat, discedant, terga uertant, lætitiam, qua super eius calamitatibus triumphabant, non fuisse diuturnam. Tantum doloris ex commutatione fortunæ superuenisse, quantopere prius lætabantur. Operatores iniquitatis, eosdem quos prius inimicos suos appellat, iniquitati studebant. quoniam dum peccatum, scelusq; Regis, & populi expiaretur, bellum impium indixerant, multa secunda prælia fecerant, multa trophæa erexerant: Opes eorum diripuerant, ciuibus urbes uiduatas concremauerant: choros, ob partas uictorias duxerant: sed hæc eorum lætitia non fuit diutina. Nam precibus Regis, quas multis cum lacrymis fudit, exauditis, uires additæ suis, hostibus pauor tantus iniectus, ut præcipiti fuga, signa relinquerent, fusiq; in omnes partes dissiparentur. Opponit igitur superiori dolori præsentem lætitiam. Lætabantur hostes eo luente pœnas, & aut grauiter ægrotante, aut aduersa prælia faciente, multas'ue calamitates perferente. Nunc impetrata uenia, peccatis condonatis, cœlesti luce redeunte, exultat, prospicit, uaticinatur hostes perituros. In quos tanto odio inuehitur, ut eos sceleratos, nefarios, crudeles appellet, flagitijs innatos, quæ per omnem uitam exerceant. Neq; enim super eius incommodis exultassent, aut bellum indixissent, nisi toto genere uitæ, studijs, religione (nam illi simulacra colebant) ab eo dissensissent. Iure igitur eos iniquos, sceleratos appellat. Rectè Greci, uitam aiunt nostram inimicorum plenam, quibus maiores uires accedunt, cùm peccatis obligamur. Preces igitur lacrymasq; suas canit exauditas.

Exaudiuit Dominus deprecationem meam: Dominus orationem meam suscepit.

ITeratio, exaggeratio, more psalmorum, multorum nominum, ad eandem sententiam exprimendam comprehensio. Vox fletus, uox flebilis: deprecatio, oratio. Tum exaudiuit, suscepit. Susceptam orationem, aut exauditam, aut uice sacrificij oblatam, gratam, acceptamq; fuisse. Flens sese ad pedes proiecit. Increpat igitur, inuolat in hostes, exultat, triumphat, lætitiam recipit, pauor omnis, dolorq; abscesit. Confirmatus animus diuinis responsis, ne quid sibi grauius accidere dubitaret promissa uictoria.

Erubesc

Erubeſcant, & conturbentur omnes inimici mei: & erubeſcant ualde uelociter.

HEbraicè per futurum, Erubeſcent, conturbabuntur, conuertentur. Erubeſcere dedecus, ignominiam, cædem, fugam, pauorem deſignat, contumeliam accipiendam in prælio.

-Et turpi formidine capti

Scandunt rurſus equum, & nota conduntur in aluo.

Conuertentur quocꝫ Latinè, Græcecꝫ dicitur de fugatis, profligatis hoſtibus: Conuertentur, in fugam uertentur: Conuerſis ſignis auertētur. Hæc omnia magis mihi placet ad bella, gentesꝗ alias Hebræis inimicas referãtur, quàm morbos, quibus liberatus exultet, inimicosꝗ ſuos, hoc nuntio accepto, dolorē accepturos uaticinetur. Similes enim ſunt ſuperioribus Pſalmis locutiones, cōtra ſuos aduerſarios, Domine quid multiplicati ſunt, qui tribulant me? Voce mea ad dominū clamaui, & exaudiuit me de monte ſancto ſuo. Tu percuſsiſti omnes aduerſantes mihi, dentes peccatorū contriuiſti. Peccatores appellat, quos hoc Pſalmo operantes iniquitatem. Et dentes eorum contritos, quod hic, in fugam turpiſsimè uertendos. Et Pſalmus inſcribitur ad canendū pro uictoria, ἐπινίκιον, uictoriale carmē, lætū pæana canētes, omnibus in templis matrū chorus, lætitię, ludisꝗ uiæ, plauſuꝗ fremebant. Et Moſes ſuperatis hoſtibus, uictoriale carmē canens, Cantemus Domino: glorioſè enim egit, equū, & aſcenſorē proiecit in mare. Similis eſt hoc Pſalmo cantus, Pro uictoria, & quòd facta rerum commutatione, qui prius uolente Deo propter eorum flagitia, profligabantur, hoſtibus inſultantibus, nunc uerſis fatis eos cædunt, agunt, miſcent, inſequuntur. Et hoc carmen eſt triumphale.

INSCRIPTIO PSALMI VII.

Pſalmus Dauid, quem cantauit Domino pro uerbis Cuſi, filii Iemini.

QVOD Sept. tranſtulerūt, Pſalmum, Hebraicè eſt שִׁגָּיוֹן shigaion. Huius uocis ſunt duæ ſententiæ, ut ſit inſtrumentum muſicum. Quod Hebræus Chimchi probat teſtimonio ex oratione Abacuc, qua dicitur in principio, עַל שִׁגְיֹנוֹת al sheghionoth, quod Hieronymus iuxta aliam ſententiam, tranſtulit pro ignorãtijs. Omnibus igitur Hebræis ſimul, & Chaldæo placuit is ſignificatus, ut ſonet Muſam, ſiue carmen, inſtrumentumꝗ quo canūtur laudes. Eodē autē ſæpe nomine uocatur carmē, atcꝫ ipſum inſtrumentū, quo canitur. In principijs quocꝫ Pſalmorū adhibetur, quibus inſtrumentis, quo genere carminis canerentur. Hæc ſententia probatior omnibus. Nam Chaldæus pro uoce Hebraica shigaion, poſuit clariorem, תּוּרְגְּמָנָא דְאוֹדְיָתָא turgmena deodeta, interpretatio cōfeſsionis Dauid. Nimirum clara cōfeſsio, concentus hilaris, iubilatio, pæaniſmus, lętiſsima exclamatio. Is eſt uerior ſignificatus. Nã eſt ſecūda ſentētia, ut shigaion ſit ignorãtia, ut ſępe uox ſonat, & Hieronymus tranſtulit. Multaꝗ ſuper hac ignorantia loquūtur. Mihi primū omnino probabilius. Miror Nicolaum qui ferat Hieronymū in ſuo ex Hebraica ueritate pſalterio tranſtuliſſe, Ignorantia Dauid. Hoc nō eſt in eius tralatione, ſed in oratione Abacuc. Reliqua pars inſcriptionis ſuper uerbis Cus, filij Iemini, dubia & ipſa eſt, quis ſit Cus. Hebræi partim aſſentiūtur, & Chaldęus hūc eſſe Saul, appellatū nūc figuratè Cus, nempe Aethiopem, nimirū immutabilis odij, cōtra Dauid, contra quē ſæpe uerba feciſſet, exer-

citu ſuo præſente de morte eius ſententiam tuliſſet. Videtur probabilius, minusq́ affectatũ, ut ſit quod proponitur à Græcis, itemq́ Hebræis nõnullis, atq; Latinis. Eſt enim clara hiſtoria. Cùm patricidã ſceleratũ Abſolonem fugeret Dauid, miſit fidiſsimũ amicum Chuſi, ut cõſilia Achitophel cognoſceret, & cõtraria cõſulendo reſcinderet. Itaq; ſecus quàm ille cõſuluit Abſoloni ne patrem ſubito perſequeretur, antequam uniuerſum populum cogeret. Hoc probato, impetuq́ perſequentium retardato, Dauid fugiendi tempore dato, ſeruatus eſt. Orat igitur ut conſiliũ Chuſi, quem miſerat conſilijs Achitophel contradicturum (Erat autem de tribu Beniamin idq́ eſt, filius Iemini) probabilius hoſtibus uideatur. Salutem ſuam Deo ſummo commendat, ſimul aduerſus inimicos preces effundens.

PSALMI VII. EXPLANATIO.

DOmine Deus meus in te ſperaui: ſaluum me fac, ex omnibus perſequentibus me, & libera me.

SAEPE ſacris in literis ea theologia, quam pauci philoſophorũ non tam habuerũt, perſonat, qua ſpes mortaliũ Deus prędicatur, in quẽ ſpes omnis noſtra recumbat. Locuti quidẽ illi ſunt de ſpe pręmiorũ quorundã magnorum, ut Plato de eo qui iuſte uixiſſet, καλὸν ἆθλον, καὶ ἀγαθὴ ἐλπίς. Et Pindarus de eodẽ in ſenecta, præmiũ pulcherrimũ, ſpes ingens. Simplicius item ex maioribus finẽ, fructumq́ naturalis philoſophiæ, admirationẽ Dei, ſpemq́ iucundã magnorũ bonorũ. De ſpe quotidiana nõ multa loquuntur. Omnes igitur errores, quibus olim gẽtes decipiebãtur, aut decipi potuiſſent, ſacræ literæ refellũt. Prouidentiã duę res ubiq; comprobant, ira Dei, ſpes hominũ. Ira probat eum ſcelera mortalium, ſpes, benefacta cernere. Sperant enim mortales certiſsimè perſuadẽtes ſibi, ſpes ſuas illi notas, exploratasq́ eſſe. Sperãt itẽ nõ omne tempus peccantes, ſed rectè faciẽtes. Quo circa credũt eum res æquas cernere, & propter ingentẽ animi ſui bonitatẽ, amplecti. Crebro igitur in hac cœleſti philoſophia, ſpes nominatur, magnũ in omnibus calamitatibus perfugiũ, ut quẽ ſcimus autorẽ corporis, atq; animi fuiſſe, bonaq́ omnia ab eo nos accepiſſe, eundem noſcamus uelle, & poſſe nos ex omni calamitate, & periculo ſubtrahere. Spes, eſt rerum futurarum bonarum expectatio, ut metus expectatio malorum. Quàm metus triſtis, animumq́ perturbans, tam dulcis ſpes, ſerenans, exhilarans. Similis inter hos affectus animus, cœlo, cùm latè nubibus nigreſcit, cùm ſerenitate renidet. Cùm igitur, inquit, omnis meæ ſalutis ſpes ex te pendeat, affer hanc ſalutem, quam mihi, qui me perſequuntur, cupiunt auferre.

Ne quando rapiat, ut leo animam meam, dum non eſt qui redimat, nec qui ſaluum faciat.

ANimam ſuã, ut ſolet ubiq;, ſeipſum uocat, perſonã, uitam ſuam, Hebraicus loquendi ritus. Quod Græcè dicitur μήποτε, Latinisq́, Ne quãdo, Hebraicum פן pen, clarius dicas, ne forte. Crudelitas hoſtiũ, leonũ, luporum feritati. Comparatur etiam à Poëtis noſtris, inde lupi ceu raptores, atra in nebula, quos improba uentris, Exegit cæcos rabies. Leones magis Poëtæ ſacri, quòd in Iudæa paſsim reperiuntur, ut in Europa lupi. Inimicũ igitur leonẽ uocat, qui laceret corpus, ac diſcerpat, bona diripiat, uitamq́ cum imperio crudeliter auferat. Quod dixit, Dum non eſt, qui redimat, Græcè μὴ ὄντος λυτρουμένου, nemine præſente, qui liberet. Paulò

ſecus

ſecus Hebraicè, Ne forte rapiat, ſicut leo, animam meam פֹּרֵת poreth, diſcerpens, referturq́ ad leonem, qui dilaceret, diſcerpat, non eum qui liberet. Nemine igitur præter Deum ſibi auxilium ferente, rebus omnibus eum deficientibus, quid ſupereſt aliud quàm tutiſsimum portum requirere? Sic olim Romani delubra Deorum periculis impendentibus adibant, excubabant,

—Et ad templum non æquæ Palladis ibant,
Crinibus Iliades paſsis, peplumq́ ferebant.

Sic ille rogabat, ut nunc Poëta diuinus,

Telum frange manu, Phrygij prædonis, & ipſum,
Pronum ſterne ſolo. Diuus quoq; Paulus hoſtes ſuos leones, canes appellat: Liberauitq́ me dominus de ore Leonis.

Domine Deus meus ſi feci iſtud, ſi eſt iniquitas in manibus meis.

SI Deus peccatores nõ exaudit, neceſſe eſt cùm ſuppetias eius imploremus oſtendere noſtrã innocentiã, ut tametſi peccatores ſumus, quod nemo uinclis corporeis aſtrictus uitare poteſt, at detrimenta cæterorum nunquã nos optaſſe, nec animum cupidum ſanguinis eſſe nobis oſtendere. Ad condonanda nobis noſtra crimina Deum impellimus, cùm & innocentes nos eſſe, & ſimili clemẽtia nos in alios uti paratos cõprobamus. Proponit igitur ſuam innocentiã, integritatem, æquanimitatẽ, nunquam ſe letalibus odijs quenquã perſecutum, nunquam iniurias illatas alijs iniurijs uindicaſſe. Nullam cauſam eſſe, cur hoſtes tam crudeliter eum perſequantur, qui detrimentũ nulli unquam intuliſſet. Omnes qui quenquã perſequuntur, dolor eos impellit acceptus ab illis: at hic nulla præceſsit iniuria. Supereſt eos furore, feritate duci. Quod ergo ait, Si feci iſtud: Iſtud Hebræi rectè declarant eſſe quod melius proſequens oſtendit: Si eſt iniquitas in manibus meis, ſi reddidi retribuẽtibus mihi mala. Iſtud nempe, ſi laceraui, ſi uulneraui quenquam, ſi bona cuiuſquã diripui, ſi me cupiditas egit ad necẽ cuiuſdã. Iidem Hebręi ſuæ linguæ figuram euoluũt, qua datur manibus iniqtas. Manibus interficimus, uulneramus, rapimus. Rectè dicitur iniquitas in manibus, nẽpe ut ſonat Hebraicũ עָוֶל iniuſtitia, uiolẽtia. Hocq́ declaratio eſt eius quod dixit, Iſtud. Nec mihi nũc arridet Chaldæus, qui dixerit, Si feci iſtũ canticũ, cũ animo iniquo. Quod itẽ à Gręcis proponitur, collimat ad uerũ. Noluiſſe Dauid nominare ſcelus execrabile, forſan ante id tẽpus in terra Iudęorũ inauditũ, ut filius patri, uitã & imperiũ conaret̃ auferre. Scelus infandum, tacẽdũ. Quẽmadmodũ ſi qs Deũ blaſphemaſſet, nunquã in ſacris literis exprimit̃. Si feci ait iſtud, ut ſimiliter ego patrẽ ſim perſecutus, quẽadmodũ me filius meus.

Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis inanis.

QVod Sept. dixerũt ἀνταποδιδοῦσι retribuẽtibus, Hebraicũ שׁוֹלְמִי sholemi, quanquam idẽ uerbum ſonat retribuere, rectius ab Hebręis, & Chaldęo exponitur pro pacifico. Obſcurus enim ſermo, reddere retribuẽtibus mihi mala. Nec tantum ſcelus eſſet, uim ui repellere, ad talionẽ iniuriã repẽdere. At quod Hebraicè ponitur, grauiſsimũ eſt, proditio, dolus, inexpiabile flagitiũ. Si, inquit, reddidi pacifico meo malũ, ei qui amicitia iunctus erat, qui cũ uinculo charitatis deuinctus eram. Si proditor amici fui, præferens amicitiæ meas cupiditates, aut ſi uiolaui qui nullã prius iniuriã attuliſſet, inſontemq́ offendi. Is eſt uerus ſenſus, quẽ declarans Rabi Dauid, Si, ait, intuli detrimẽtũ eiq erat mecũ in pace, quod ipſe cõtra me nunc exer

cet persequens qui non modò nunquã uiolasset, ut etiam beneficijs afficeret. Chaldæus item clarè transferens Hebraicã uocem לְבַעִיל שְׁלָמִי lebeil shalemi, Habenti pacem meam. Hinc alio psalmo queritur: Homo pacis meæ magnificauit super me supplantationem. Quod item ait, Decidam meritò ab inimicis meis inanis. Nec Græcè, nec Hebraicè est meritò. Leue quidem istud. Quod ergo dixerunt Græcè ἀποπέσοιμι decidam, clarius in fonte, ut facilè possit intelligi, cùm hoc nostrũ sit obscurum. Si, ait, feci malum ei qui mihi pacificus erat, וָאֲחַלְּצָה צוֹרְרִי רֵיקָם uaachaleza zoreri rekam. Imò liberaui hostem meum, frustra. Non modò, inquit, amicum non offendi, ut etiam profuerim inimico, licet frustra, licet ingrato. Sciebam cùm afferrem inimico salutem, ingrato me beneficium præstare. Hunc sensum in sua tralatione quasi innuens Hieronymus dicit: Et dimisi hostes meos uacuos, uidelicet sine detrimento, quod eis afferre potuissem. Duæ maximæ laudes proponuntur, posterior maximè suspicienda. Prior, cùm nulla nos scelerata cupiditas adducere potuit, ut offenderemus amicum, quiq; nunquam nos offendisset. Posterior, ut si uel offendisset, tanta tamen bonitas fuit, ut quem iurè potuissemus morte perimere, liberauerimus, erexerimus. Hoc, inquit grauis orator, quicunq; fecerit, non eum summis uiris æquandum censeo, sed simillimum Deo iudico. Designat hoc loco copulatiua, ut sæpè solet, imò, at, potius, conditionalis quoq; si, plerunq; in Hebraico sermone sonat non: ut, Quibus iuraui in ira mea, si introibũt in requiem meam. Non introibunt. Ita nunc, Si reddidi pacifico meo malum. Non reddidi. tum sequitur: At potius liberaui hostes meos frustra. Sicq; clarus sensus. Hinc Rabi Dauid applicat hæc Sauli, cum quo Dauid pacem haberet, imò liberaret eum de manu Philistinorum. AuenEsdra declarans, At quomodo, inquit, feci malum, habenti pacem mecum, qui potius salutem inimicis, odioq; me habentibus attuli? Quod nos diximus frustra, Hebraicè רֵיקָם rekam, potest interpretari sine causa, referriq; ad eos, qui sine causa essent eius inimici. Græci proponunt paulò diuersa propter diuersam tralationem.

Persequatur inimicus animam meam: & comprehendat, & conculcet in terra uitam meam, & gloriam meam in puluerem deducat.

ANimam suam dixit, quod paulò pòst uitam. Persequatur uitam, sitiat meum sanguinem, sitiensq; potiatur, eousq; potiatur, ut humi proiectum calcibus uexet, cædat, interficiat, non relinquat, usq; dum mactet. Gloriam ferunt Hebræi nunc appellari ipsam animam, ut alijs locis. Mihi probatur, ut sit ipsa gloria, decusq; regium, cui nunc imprecetur ignominiam. Hæ tralationes apud nostros, ut quod ait Lucretius, Iacebatq; aurum, uile erat, sine honore, inglorium. Iacet pietas. Hoc Hebraicè dicitur, in puluerem deducere, ad summum dedecus redigere. Est etiam nunc similis imprecatio, qua noster poëta:

Sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras. Sumptũ ex Homero:

Καί τότε μοι ϑυρεῖα χάνοι χϑών.

Nonnulli Græcorum gloriam suam uocari corpus asseuerant, corpus robustum, regium. Sed, ut dixi, melius est, ipsum regium insigne, gloriam regiam sentire. Apponitur autem Sela, quod cuius sit significatus, Chaldæus declarat transferens uice eius לְעָלְמִין in secula. Omnibus ait seculis sim perditus.

Exur

Exurge domine in ira tua, & exaltare in finibus inimicorum meorum.

EXpiatis criminibus, innocentia comprobata, per imprecationem, deprecatus omnes super se calamitates uenire, si quas unquam intulisset, quo crudelitas hostium comprobatur, qui penitus innocentem persequerentur, nunc acriter uiribus receptis quas conscientia rectè factorum suggerit, inuehitur in eos arma Dei concitans, quæ sola inimicorum agmina delere possint. Iratus in eos procedat, pessimis eorum conatibus occurrat. Chaldæus ex paraphrasi declarans quod Hebraicè est, in ira tua, mutauit בְּתוּקְפָךְ betukpach. Exurge, ait, in fortitudine tua. Ira eius, fortitudo eius, impetus, potestatis ostentatio. Quod uerò ait, In finibus inimicorum meorum: diuersum Hebraicè, pro finibus עַבְרוֹת aberoth, id quidem sonat transitum, simul & accensionem, inflammationem, iram. Dicendum ergo: Et exaltare in furore inimicorum meorum. Chaldæus uocabulum exoluit alio clariore בְּרוּגְזָא berugsa, in furore, ira. Hier. quoque transtulit hoc clarius, Eleuare indignans super hostes meos, transferens indignans, quod Hebraicè aberoth. Declarat insuper ab Hebræis, uoces manifestiores adhibentibus. Propterea Græci, qui fines ceruices inimicorum exponerent, Hebraicum nesciebant, aut illi qui demum, in fine, tandem. Dicendum igitur, Eleuare in furore inimicorum meorum. Exponunt autem Hebræi furorem aut Dei, quo sæuiat in hostes, aut ipsorum inimicorum rabiem, ut dicat, Eleuare in furore tuo contra inimicos meos: aut, Contra furorem inimicorum.

Et exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te.

DImidium huius uersus hæret ad superiorem. Quod Græcè dicitur καὶ ἐγέρθητι, Et excitare, exurge, Hebraicè עוּרָה ura, excita, eleua, non uidelicet passiuum est, sed actiuum, cui congruè refertur iudicium in casu accusandi, ut dicat Hebræis testibus, Et excita iudicium, quod mandasti, quod præcidisti, destinasti, decreuisti, ut ad me regnum Saul rediret, aut iuxta argumentum Græcorum, ut regnum non coniuratorum, sed meum esset. Hoc fuit iudicium, quod decreuisti. Aut uerius, iudicium, uindictam, quam præcidisti, statuisti contra nefaria molientes. Stat lex incisa durissimis adamantinisque columnis, ut qui libidine uictus in quenquam malè consuluisset, nec rationem scelestis cupiditatibus opposuisset, is longè demum grauius doleat, quàm dulcius exultasset. Hoc iudicium tuum, hæc uindicta, hoc uult Nemesis tua, oculata, seuera, frequentes populorum turbas obambulans, facta malè, beneque exactè considerans. Hanc uindictam, primo quoque psalmo commemorat, Franges eos uirga ferrea. Hoc igitur iudicium, non ab re tralatum à Græcis præceptum. Habes igitur quid sit iudicium, quod mandauit: totumque hoc melius ex Hebraico intelligitur: Et excita ad me iudicium quod mandasti. Prosequitur, Synagoga populorum circundabit te. Tametsi multæ sunt nostrorum, Hebræorumque multigenæ explanationes, Synagogam populorum nostris dicentibus esse gentem quæ uentura sit ad pietatem, quod Hebræi quidam refellunt, trahentes potius ad suas ineptias, uerus sensus, ambagibus amotis, est, Commemorat eosdem hostes, qui bellum importunum regi uero adulterinum quærentes indixerunt. Impium hoc bellum quoniam contra eum excitauerant, quem Deus elegisset, contra Deum clamat conflatum, eosque ferme in contumeliam, (erat enim id nomen gentium) populos appellat. Ergo ait, Et copiæ

coguntur contra te. In te, ait, conflatur bellum hoc importunum, ut primo psalmo, Aduersus dominum, & aduersum Christum eius. Vbique quoque commemorat eosdem populos, aduersus dominum tumultuantes. Coniungit igitur causam suam cum causa Dei, qui uerum regem oppugnabant: certè oppugnabant, qui religionem Dei defenderet, pestes amoliretur: Qui uos spernit, spernit eum qui misit me.

Et propter hanc in altum regredere. Dominus iudicat populos.

HOc totum melius ex ipso fonte noscitur quid ualeat. Non enim dicitur propter hanc, sed עליה alea, contra eam, super eam, quemadmodum Græcè καὶ ὑπὲρ ταύτης, Et super hanc. Imprecatur igitur aduersus synagogam populorum. Contra hanc, ait, fac impetum, collige uires tuas, arma tua in eos conuerte. In altum autem regredere. Nimirum ex altissimis arcibus tuis tela in eos intorque, sublatus ad excelsam tui numinis arcem inde plagas, quo sint uehementiores immitte. Effunde inquam ut alio in psalmo, iram tuam in gentes, quæ te non nouerunt. Propriè igitur in fonte, dicitur, Et contra hanc synagogam, has copias, manusque coactas ascende, quale Poëta:

Actius hæc cernens, arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes uertebant terga Sabæi.

Simile quid noster precatur, ut arcum desuper intendat, quo fugiant perterriti populi coacti contra regem. Eoque uelut parta iam uictoria, sibique gaudens eorum cædem, cladem uaticinatur.

Dominus iudicat populos. iudica me domine secundũ iustitiam meam, & secundum innocentiam meam, super me.

MElius per futurum, ut est Hebraicè, & Græcè κύριος κρινεῖ λαούς. Dominus iudicabit populos. Quid propriè sit iudicare sacris literis, disce ex illo Pauli πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός, Fornicatores, & adulteros iudicabit Deus. Sonat igitur in ius uocare, ferre de factis cuiusque sententiam. Propterea precatur, ut in se clementer iudicet, innocentiam, æquitatem suam consideret. (dat enim animos rectè factorum conscientia) Non meruisse se ut tam nefarium bellum, populus exciret, scire se quæ placidus princeps potuisset, præstitisse. Idipsum superius querebatur, se nullas iniurias amicis intulisse: contrà, inimicis profuisse. Cùm hoc igitur animo fuisset, liberè poterat de sua iustitia, atque innocentia prædicare. Quam enim laudem tu possis in terris ostendere maiorem, & qua propius ad Deum mortales accedant, quàm parcendo, cunctis sine discrimine benefaciendo? Rectè igitur hac parte sese apud summum iudicem commendat. Dixit autem, super me, quasi, fer sententiam de me. Iudica de me, pro mea æquanimitate. Rectè enim sensus exhibetur à Græcis, non uniuersalem sibi iustitiam nunc prophetam tribuere, sed eam duntaxat, quòd offenderetur ab his, quos nunquam offendisset.

Consumetur nequitia peccatorum, & diriges iustum, scrutans corda, & renes Deus.

POtest hoc uerbum, consumetur, quod Hebraicè נא יִגְמָר igmar, quoniam casus apud Hebræos non distinguũtur, trãsferri, quemadmodũ transtulerunt interpretes

pretes συντελεσθήτω, quod ſonat, abſoluatur, finiatur: melius, penitus aboleatur, extinguatur: aut iuxta ſententiam AuenEſdræ, nequitia, prauitas, flagitium, eſt caſus rectus, ut dicat, Conſumet, deuorabit, perdet nequitia peccatores. Aget eos ad iuſtiſsimum interitum: pro eo ac debuerant delebuntur: impietas aget impios ad finem, peſsimis eorum factis conſentaneum. Adiungiturq́ ad uerbum particula, dictorum affirmatrix, נָא na, quam Græci ab Hebræis mutuati, bifariam efferunt ναὶ, ne. Et ἂν literis inuerſis. Vtraq́ ſonat, quod Hebraicè נָא na, certè, utiq́. Profectò ait impietas ipſoſmet peccatores delebit, tollet de medio. Deſine, inquit, laborare. Suis flagitijs immorientur impij. Sequitur eos finis uelut corporis umbra. Et, Diriges iuſtum. At uerò inquit iuſtè, pieq́ uiuentes, tuis auxilijs in omni uita ſuſtentabuntur. Tu fortunabis, proſperos ages inceſſus eorum nuſquam offendentes. Eſt enim Hebraicè תְּכוֹנֵן theconen, confirmabis, corroborabis, ut Hieronymus: Nunquam enim ceſſant ſacræ literæ uociferari iuſtos eſſe curæ Deo, ſanctos, ac pios habere cœleſtem cuſtodiam. Aſſerebat etiam Plato à ſuperis non negligi bonos. Ariſtoteles redamari, qui Deum colant, obſeruent, præmijsq́ affici. Hoc dicitur Hebraicè dirigere, felicitare, fortunare: & Græcè εὐπραγεῖν. Sicq́ oſtẽdit quod ab eodem Ariſtotele uelut communi conſenſu uſurpatum profertur, εὐδαιμονίαν θεόσδοτον εἶν, munus eſſe Dei, felicitatẽ. Videbis igitur hunc omnium ferè ſacrorum carminum eſſe morem, ubi clementiam diuinam ſibi propitiam imploraſſent, delictorum ueniam poſtulaſſent, tum demum de prouidentia, iuſtitia, bonitate Dei multa prædicare, aſſerentes facilè diuinitus impetrari, quod fuiſſet poſtulatum. Non quemadmodum, multa delyrantes quidam auſi fateri, inexorabilem eſſe Deum: Diligenter item cuncta cernere, exaudire: Nec iuſtis deeſſe præmia iuſtitiæ, nec iniuſtis impunè manere flagitia. Non ſolum quæ palàm ſub Solis huius ſplendoribus aguntur, eum deſuper aſpicere, ſed intimos etiam animos quid agant, quid moliantur, introſpicere. Vide quanta ſit eius prouidentia, quàm ſeſe latè diffundat. Hoc Hebraicè dicitur, Scrutans corda, & renes. Ad phraſin Hebraicam, figuratamq́ locutionem, cor, & renes, intimos ſenſus deſignat: quemadmodum Latinè, pectus: Græcè ἦτορ, στῆθος. Ait Homerus, ἀλλά μοι θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι πέποιθε. Cùm ex corporeis ſpiritualia ſenſu carentia demoſtramus. Nam neq́ in pectore cognitio, ſpeculatio, ſcientia ulla eſt: at dicimus, in pectore ſediſſe Mineruam. Optimis artibus fœcundum pectus. Ad hunc modum renes Hebraicè ſenſus intimos deſignant. Qui ſcrutatur renes, ſcrutatur arcanos motus animorum, cogitationes intimas, pectoris abſtruſos receſſus. Neq́ uerò corde cogitatio, ſenſusq́ ſpirituales concipiantur, quo duntaxat uita corporea ſuſtinetur, ſanguisq́ ſecernitur. Hoc eius officium, non officium intelligendi. Nos tamen quemadmodum dialectos Hebraica, dicimus, premit alto corde dolorem. Tenes igitur qua tralatione dictum ſit, Scrutans renes. Cæterùm eadem hæc uox Hebraica כְּלָיוֹת chelaioth, non renes duntaxat, ſed præcordia deſignat, ut dicendum ſit, Scrutans corda, & præcordia, ſcrutans ſecretiores animi partes. Theodoritus renes appellari λογισμὸς, cogitationes, diſcurſus animi. Sed, ut dixi, metaphora eſt: ſuper qua multa reliquis pſalmis. Ille ergo, inquit, nouit innocentiam, penitus repoſtam mentem, rerum gerendarum principium. Hinc ſubijcit:

Iuſtum adiutorium meum à Domino, qui ſaluos facit rectos corde.

SCiendum carmen Hebraicũ rectius ad hunc modum legi: Scrutans corda, & renes Deus iuſtus. Eoq́ ordine legit itẽ Hieronymus. Quare non eſt dicendũ, Iuſtum ad

ſtum adiutorium meum. Iuſtus ad ſuperiorem uerſiculum ſpectat. Nec Græcè item eſt, ad eum modum. Latina duntaxat mendoſa proſequitur, Adiutorium meum à Domino. Quod Hebraicè dicitur מָגִנִּי עַל אֱלֹהִים maghini al Elohim. Nempe ſcutum meum, ſiue protectio mea, ſuper Dominum. Hinc Hieronymus reddidit, Clypeus meus in Deo. Non protegit omnes, ut ait Theodoritus, is clypeus, ſed innoxios, ſynceros, quibus recta mens eſt: abijcit autem fraudolentos, rapaces, quibus animus ferinus. Speranda ſalus, ſperanda quæ poſtulent euentura, probis duntaxat. Neq; enim inconceſſa poſtulabunt. Tum quemadmodum ſummi philoſophi non dubitarunt aſſerere, ſui ſimilibus delectatur Deus, hos amplectitur, his gratificatur, hos fouet, ab his diſcrimina ſummouet.

Deus iudex iuſtus, fortis, & patiens, nunquid iraſcetur per ſingulos dies?

LAtinus interpres, quiſquis fuit, minus rectè reddidit Græca, quæ ſic habent: Deus iudex iuſtus, & fortis, & patiens, ſiue uindictæ procraſtinator: καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν, & non inducens iram ſingulis diebus. Hæc uera lectio. Non interrogat an iraſcatur quotidie, ſed negat eum, inexorabiliter iraſci. Laudat clementiam. Cæterùm Hebraicè pro eo omni quod Septuag. dixerunt, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων, clarius, & rectius eſt, וְאֵל זֹעֵם בְּכָל יוֹם ue el zoam le col iom, Et Deus iraſcens quotidie. Cur autem ſit negatio apud Sept. in Hebraico autem affirmatio, uarietas unius dictiunculæ fuit in cauſa, quæ diuerſis notulis lecta uariat ſignificatus. Hæc dictio אל ſi legatur אַל al, deſignat non, quæ fuit lectio Græcorum interpretum: Si legatur אֵל el, eſt nomen Dei: hæcq; Hebraica lectio, qua dicitur, Deus iudex iuſtus: & Deus iraſcens per ſingulos dies. Propterea tranſtulit Hieronymus: Et Deus comminans tota die. Chaldęus quoq; oratione commutata ediſſerens Hebraicum, Deus iudex iuſtus: Et in fortitudine רָגִיש עַל רְשִׁיעֵי ragis al reſhie, iraſcitur contra impios. Vera igitur lectio eſt affirmatiua, qua prædicatur, quoniam Deus propitius, protectorq; eſt bonis, ſic ex aduerſo, nunquam non iraſci improbis: in eos animum implacabilem gerere, expectare, ſi non pœnituerint ad pœnas. Sciendum igitur redundare in Græcis ἰσχυρὸς, μακρόθυμος, fortis, patiens. De patientia Dei, nunc ſermo nullus, ſed magis oſtendit eum contra malos iraſci, ut confirmet antè dicta. Saluos facit rectos corde: at contra peſſimos mens eius ardet ad ulciſcendum. Sic expoſuerũt Hebręi. Et ad hunc ſenſum proſequitur:

Niſi conuerſi fueritis, gladium ſuum uibrabit, arcum ſuum tetendit, & parauit illum.

HIs ſuperior lectio magis comprobatur. Mutarunt numerum, & perſonam Sept. nam Hebraicè, Si non conuertetur. Quod Hieronymus clarius dixit, Non conuertenti gladium ſuum acuet. Interpretatus eſt acuere, Hebraicũ לָטַשׁ latas. Quadrat & Græcum στιλβώσει, quod ſonat, Splendere faciet, id nempe quod Latinè, uibrauit, uaginaq; eripit enſem fulmineum, Latini poëtæ enſem fulminare. Hebræi, לטש latas, ſplendere, rutilare. Hoc habent gladij cùm ſunt acuti. Memorat gladium, memorat arcum intentum contra improbos. Vide quàm congruè tribuat arcum, & Deo ſuo poëta profanus:

Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Deſuper.

Hoc poëta ſacer facturum uerum Deum contra impios prædicit. Iamiam, inquit, arcum parauit, contendit. Vaticinatur quod ille à ſuo Deo

rogabat

rogabat contra rapacem, importunumq́ regem:

τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Vt autem ſagittas uulneraq́ ſagittarum, quę Deus intorſiſſet, ille, non hęc noſtratia, ſed atrociora, propoſuit peſtem quæ latè ſtrauit Achiuos: ſic noſter nomine ſagittarum plagas θεηλάτους, cœleſtes, horrendas, fatales appellat, quas ſuis ſagittis efficiat Deus. Is illius arcus paratus, contentus in improbos.

Et in eo parauit uaſa mortis: ſagittas ſuas ardentibus effecit.

PVrius in fonte, & ſibi parauit inſtrumenta, ſeu uaſa mortis, ſagittas ſuas ad cōburentes efficiet. Quod ergo Græcè interpretes dixerunt ἐν αὐτῷ, in eo, Hebraicum eſt clarius לוֹ lo ſibi: Sibimet, inquit, parauit uaſa mortis, uaſa quaſi organa, machinas bellicas, quibus ille uiros, quibus excitat urbes, toto genitor quæ plurima cœlo, Deĳcit in terras: parauit ſibi hæc arma letalia, mortifera, tela uulnifica, quibus exercitus impiorū penitus obruat. Is eſt uerus ſenſus. Nam mirum, Hieronymum quoq́ trāſtuliſſe, & in ipſo pręparauit uaſa mortis. Teſtantur enim etiam Hebræi lo, ſonare ſibimet. Clariorem uocem AuenEſdra ponit לְנַפְשׁוֹ lenaph sho, animæ ſuæ, parauit animæ ſuæ, nempe ſibimet, ipſe ſibi parauit. Habet in promptu hæc arma, manusq́ ambas iaculis onerauit acutis. Tela tenet dextra, quæ iam iam torqueat. Vaſa quoq́ quid Hebraicè denotent, Chaldæus apertè docet, pro eo ponens צַיְנֵי zeiane, arma, Arma mortis, arma mortifera, funeſta. Hæcq́ declaratio eſt præcedētis. Arcū ſuum tendit, hæc uaſa, ſagittę ſcilicet. Sciēdum uocem Hebraicam כְּלֵי kele, quam Sept. tranſtulerunt σκεύη, uaſa, ſæpe pro armis accipi, quemadmodum Græcam σκεύη. Ergo dicendum, Et ſibi præparauit arma mortifera. Quod AuenEſdra declarans, Arma mortis, inquit, quibus cogitauit impios perdere. Quod autem ſequitur, Sagittas ſuas ardentibus effecit: uox Hebraica, דָּלַק dalak, nunc eſt comburere, nunc perſequi. Hinc duplex ſenſus. Sagittas ſuas faciet לְדֹלְקִים ladolekim, his qui comburunt, faciet ſuas ſagittas ad cōburendum, ut tranſtulit Hieronymus. Fecit, ait AuenEſdra, gladium ſuum acutū, ſplendentem, fulminantē in igne uoraci. Eſt alius ſenſus, cui magis accedūt, ut deſignet nunc uox Hebraica dolekim, non ardentes, ſed perſecutores. Hoc declarans Chaldęus, Sagittas ſuas fabricabitur, inquit, לְדָלְקֵי צַדִּיקַיָּא ledoleke zadikaia, perſecutoribus iuſtorum, his qui perſequuntur iuſtos. Arma, inquit, ſua faciet contra perſecutores iuſtorum. Fulmina quæ contra ſceleratos, iuſtitiamq́ odio habentes intorqueat, nunc informat. Hæc ſunt illa poëtis celebria fulmina Iouis, toto quæ plurima cœlo deĳcit in terras. Et, Fulmina molitur dextra. Is eſt uerior ſenſus. Quem declarans Rabi Salomon, Dolek, inquit, ſunt perſecutores, Sagittas ait ſuas ad interficiendos impios, qui perſequūtur pios. Græci tametſi hunc ſignificatum in ſua tralatione non haberent, uerum ſenſum tamen adhibuerunt. Nam Theodoritus, Ne quis, ait, ſuſpicetur contra omnes generatim hæc tela dirigi, ſubiecit καιομένοις ardentibus, nimirum, qui plectendi ſunt, obnoxĳs, indignis, cruciandis. Sciendum hoc carmen uetuſtiſsimos Græciæ Poëtas imitatos fuiſſe, quos deinceps Poëtæ iuniores expreſſerunt. Hæc enim ſupplicia, quæ Poëta ſacer canit in improbos parata, telaq́, & fulmina, ſunt qualia quibus noſter impium, qui diuinos honores affectaſſet, canit interfectum:

Ibat ouans, diuumq́ ſibi poſcebat honores,
At pater omnipotens denſa inter nubila, telum

Contorsit, non ille faces, non fumea tedis
Lumina, præcipitemq́ꝫ immani turbine adegit.

Iisdem telis confixi gigantes, & in inferos retrusi.

Hic genus antiquum terræ Titania proles,
Fulmine deiecti fundo uoluuntur in imo.

Est autem in Hebraico per futurum, Sagittas suas persecutoribus faciet, fabricabitur.

Si quoties peccant homines sua fulmina mittat
Iuppiter, exiguo tempore inermis erit.

Ecce parturit iniustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.

VVlgò legitur, parturit, legendum parturijt, per præteritum. Hoc dicitur Græcè ὠδίνειν, ut illud Horatij, parturiūt montes. In præterito ὠδίνησεν. Quanquam Hebraicū per futurum יְחַבֶּל iechabel. Pro ἀνομία, iniquitate, est in fonte שֶׁקֶר sheker, mēdacium, ut reddidit Hieronymus. Sensus horum uerus, ut uoces exhibent, utq́ꝫ Hebræi interpretantur, de uanissimis sceleratorum conatibus, cupiditatibus in nihilum recisuris. Quidquid agunt impij, curisq́ꝫ ingentibus moliuntur, uanum, nihilum. Breue ad tempus casurum, euertendum. Aut enim Deo prouidente, sciēte, destruitur, aut à seipso, quia nihil subest solidum, dilabitur. Vt hunc sensum intelligas, scias in fonte, pro ἀνομία iniquitate, esse אָוֶן auen, quod tum iniquitatem sonat, tum uerò uanitatē, prauitatem. Hinc pro eo posuit Chaldæus, sheker, mendacium, ut carmen sic habeat: concepit uanitatem, seu mendacium. Cogitauit uana, pectus impleuit uanissimis cupiditatibus. Vt semē, aruum genitale repleuit, tumefecit, haud secus mens impiorum, magnis cupiditatibus turgescit, ut nōnunquam rumpatur, ut est qui rumpitur inuidia. Intumuerunt igitur uentosis, inanibus desiderijs. Eadem hæc desideria uocat עָמָל amal, laborem, quia curis æstuāt, anguntur, magnos labores desiderando suscipiunt, torquentur, cruciantur: desideria laboriosa, quæ Paulus uocat, in passione desiderij, cupiditates acerbas, laboriosas, graues, molestas. hinc curæ, quòd cor urant, Græcè μελεδῶναι, quòd edāt, pascantur medullas. Has conceperunt, his intumuerunt, his contenditur pectus sceleratorum. Tandem quis partus? quò demum tanti conatus? uidelicet quod est Hebraicè, pro eo quod Latinè, & Græcè peperit iniquitatem, Peperit shacar, mendacium, nihilum, uanitatem. Is partus, hæc cupiditas scelestorum. Ecce uerus sensus, Partus ὑπηνέμιος, subuentaneus, ut Aristoteles ait de equis, quæ uento grauidantur. Est enim hoc de impijs, quale illud Horatij de Poëtis, Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Hunc sensum declarans Rabi Salomon, Quidquid, inquit, ipse concipit, laborat, uanum est omne, inq́ꝫ manibus eius non subsistet. Similia reliqui explanatores. Non dissentiunt etiam Græci, de conceptu, & partu, quædam proponentes. Hebraicè igitur idem est, parturit iniustitiam, atque secundum, concepit dolorem, ut noscas quid sit iniustitia, nempe dolor. Quid parturit, uidelicet concepit, grauidus effectus est, intumuit.

Lacum aperuit, & effodit eum: & incidit in foueam quam fecit.

HOc & superius rectè Græci sentiunt de Achitophel, cuius consilium, in caput ipsius reciderit. Lacum, quem Latinus dixit, dicendum per duplex cappa. Est enim Græca uox λάκκος, ea designat puteum, foueā. Ab ea fortasse significatione dixere,

dixere Latini lacus, collectionem aquæ in locum demissum. Pro eo est Hebraicè בור bor, quod citra controuersiam, est puteus. Haud scio an boni autores usurpent hanc uocẽ, pro puteo, fouea. Est igitur Laccus hoc loco, fouea, fossa, ut laccus leonum, cauea, fossa, quo leones claudebantur. Geminat eandem rem, exaggeratq; duobus idem pollentibus uerbis, aperuit, effodit. Sciendum quoque pro eo quod Sept. dixerunt βόθρον, fouea, uorago, barathrum, Hebraicè expressius, שחת shacath, interitus, ruina, ut dicat quemadmodum transtulit Hierony. Et incidit in interitum, ruinã, quam fecit. Eadem tamen uox testibus Hebræis designat fossam, cauernam. Igitur multis uerbis idem inculcatur. Estq; hoc loco prouerbium, quo usus est Hesiodus, reor ex hisce literis mutuatus:

ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

Consilium nocet illi qui malè consuluisset.

Conuertetur dolor eius in caput eius, & in uerticem ipsius iniquitas eius descendet.

PRo dolore Græcè πόνος, labor, quanquam labor, & dolor idem. Hebraicè quoque labor, עמל amal. Laborẽ appellat, ut uidere est ex sequenti, scelus, cladem, iniquitatem iure uocatam, laborẽ, quòd grauis ei qui perpetrat, & qui perpetitur. Rectè uocatur Hebraicè, & Græcè labor peccatũ, flagitium. Magna cum molestia, periculo, pauore, angustia patrantur scelera, sed cupiditas uincit, trahitq; per inuia saxa, per mare, per ignem. posset appellasse laborem, quo dolo struendo, fouea paranda laborauit, machina, deceptio cum labore, sudore. Hæc omnis machina recidet, inquit, in ipsum. Appellauit igitur laborem, quod secundo חמס chamas, iniquitatem, prauitatem, uiolentiam. Verticem quoq;, quod antè, caput: uerborũ eorundem, & sensuum ubiq; geminatio. Laborem Græcos quoq; uocare scelus, iniquitatem, indicat πονηρὸς, scelestus, flagitiosus, à nomine πόνος, labor. Solus enim, ut Stoicorum decretis uerè continetur, malus est miser. Nec usquam malum nisi in culpa, & peccato. Personat ubiq; in sacris literis finis is improborum. Prædicantur malè perituri, eum, quem meruissent finem habituri. Moles delictorum in ipsomet deuoluendas, diuinæ ubiq; prouidentiæ prædicatio.

Confitebor domino secundum iustitiam eius, & psallam nomini domini altissimi.

SOlitũ psalmis epiphonema, perpetuoq; hoc ordine psalmi texuntur: Præcedit oratio, ueniæq; delictorũ postulatio, subsequitur contra ueræ pietatis inimicos imprecatio, deinceps eorũ interitum, uelut exauditi, uaticinãtur. Simul erũpunt in laudes, triũphant: fit plausus, fit gratulatio. Tollitur in cœlũ clamor, præsidiũ bonorum, rerumq; humanarũ protector prædicatur, celebratur, laudibus euehitur. Idem à profanis uatibus introducitur, post superatos hostes, Omnibus in templis matrũ chorus. Lętitia, ludisq; uiæ plausuq; fremebãt. Quod ergo ait, Confitebor, admonitũ sæpe in Hebraico esse uerbum à Græcis ex Hebraica lingua usurpatum. Nam pro Confitebor, hic est אודה ode, nempe Græcũ oda, ado, cantabo, celebrabo, plaudã. Et Chaldæus pro eo אשבח ashabach, laudabo. Elegãter differitur hoc à Græcis, celebrabo ait, (neq; enim mea τὰ νικητήρια, uictoriale carmen, aut uictoria) sed ipsius. Neq; item dixit, cõfiteor, seu celebro, sed celebrabo. Haud secius ero in laudibus posthac, uictoriam consecutus, neq; beneficiorum obliuiscar, negligentior effectus. Hoc Homerus de Apolline,

Μνήσομαι, οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Quod autem ſequitur, Secundum iuſtitiã eius: nimirum qua iudicauit, damnauit ſontes, crudeles, uexatores bonorũ, qui nunc pœnis urgentur à Deo: laudatur prouidentia, Nemeſis, curans omnia, eaq́ in terris maxime quæ ad homines pertinent. Oſtenditur non res humanas Deum negligere, ſed bonos, piosq́ continenti cuſtodia defendere. Repetit idem, Et pſallam nomini domini altiſsimi. Pſallere Græcum, dicendum, celebrabo, laudabo, carminibus proſequar, concinam. Nomen eius, illum ipſum, Hebraicus loquendi ritus. Laudate nomen domini. Laudate nomẽ eius quoniam ſuaue. Eſt nomẽ Hebraicè, uelut ſi Latinè dicas memoriam, Laudabo, celebrabo nomen Dei, nempe famam, memoriã. Altiſsimus item proprium Dei nomen, quo nihil excelſius, ſiue maieſtate naturę, ſiue loco, regno ſupra ſidera. Extra flammantia mœnia mundi, ἐξωτάτω τῆς φορᾶς, longiſsimè à motibus orbium cœleſtium, ut ait Ariſtoteles.

INSCRIPTIO PSAL. VIII.

In finem pro torcularibus.

NVSQVAM defuero docens, pro eo quod Sept. interpretes ſolent traducere εἰς τὸ τέλος in finem, Hebraicè eſſe לַמְנַצֵּחַ lamnazeach, quod melius, ipſisq́ pſalmis magis conſentaneè uertitur, ad triumphãdum, plaudendum. Sunt enim pſalmi carmina triumphalia pro uictorijs. Id monent etiam Græci. Theodoritus, pro eo, inquit, quod Sept. uertunt in finem, Aquilas & Theodotio τῷ νικοποιῷ, uictoriam dãti: Symmachus uerò ἐπινίκιον, carmen uictoriale. Pſalmus is, inquit, offertur ceu uictoriale carmen, Deo uincere facienti. Sic ille. Hæc Hieronymus ſecutus, nuſquam eam uocem uertit, in finem, ſed uictorem, de quo ſatis ſuperq́ alibi. Secũda uox, pro torcularibus, Hebraicè עַל הַגִּתִּית al haghitith, quam Sept. tranſtulerũt, ληνοὺς, torcularia, non recipit hoc loco hunc ſignificatum, nec ſenſus eſt ullus in ea corrigenda, non minus, atq́ præcedente. Nam Ghitit, non eſt numerus multus, torculare quoq́ non dicitur Ghitit, ſed גַּת gath, quamuis numerus multus eſt גִּתּוֹת gittot, quod Sept. ſecuti ſunt. Itaq́ etſi ſunt Hebræi, aſſerentes pſalmum editum à Dauid cùm eſſet in torcularibus Philiſtinorum, probabilius uidetur, uocem exponẽdam iuxta ordinem aliarum inſcriptionum. Quibus dicitur, ſuper octichordio, ſuper citharis, ſuper organis. Is ordo loquendi declarat, quod nunc dicitur, ſuper Ghitit, intelligendum eſſe quod fertur ab alijs Hebræis, ſuper cithara, quæ dicebatur Ghittenſis, ex Geth urbe Palæſtinæ, ubi harmonicum illud inſtrumentum canentibus uſui eſſet. Quemadmodum Græcis, Latinisq́, qui de harmonia ſcribunt, ſæpe quædam peregrina carminum genera nominantur, Phrygium, Lydium, & ſaltatio Macedonica. Eſtq́ lyra Ghittenſis, ueluti apud Pindarum φόρμιγξ δωρικὰ, cùm ait, ἀλλὰ δωρίαν ἀπὸ φόρμιγγα πασσάλου λάμβανε. Tolle, ait, lyram Doriam ex Paſſalo. Hoc mihi probabilius. Fuerunt apud Hebræos qui aſſererent traditum pſalmum à Dauid cantori Abededon qui eſſet Ghittenſis. Sed quoniam dicitur ſuper Ghittenſi, id arguit eſſe citharam, & Ghittenſem, qua pſalmus is fuerit harmonicè pronuntiatus, cui correſpondet uox antecedens, ad iubilandum, triumphandum, ut inſcriptio ſic habeat, Ad præcinendum carmen triumphale, cum cithara Ghittenſi. Quod explicans, ut ſolet Chaldæus, Super cithara, inquit, quæ uenit de Geth. Celebratur igitur hoc carmine diuina poteſtas, fortia facta Dei, ſeries longiſsima rerum: canit non nugas illas Herculeas,

Vt bel

Vt bello egregias idem disiecerit urbes,
Monstra manu, geminosq́ premens elixerit angues:
Sed potius uelut, cithara crinitus Iopas.
Hic canit errantem Lunam, Solisq́ labores.
Vnde hominum genus, & pecudes, unde hymber, & ignes.

Hæc & longe maiora, canit noster, longè quidem præclarius, quàm ille, ueram Lunæ, & Solis, pecudum, & hominum docens originem.

PSALMI VIII. EXPLANATIO.

DOmine dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in uniuersa terra.

QVOD dixit dominus noster, rectè Græci, & Hebræi quorsum spectet, edisserunt. Græci designari creatorem, opificem, Dominus noster, nempe qui nos condidisti, formator, opifex noster. Hebræi propter id quod sequitur, Omnia subiecisti sub pedibus eius, uidelicet dominus, autorq́ omnium bonorum. Hinc pro hoc substitit Chaldæus רִבּוֹנָנָא ribbonana, princeps, dominator noster. Est hoc epitheton quale apud poëtas πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, diuumq́, hominumq́ pater. Et illud item Homeri,

ὦ πάτερ ὕπατε κρειόντων.
O genitor noster, qui summis regibus extas.

Omnibus in linguis consonat eum principem, dominum, opificem esse nostrum. Ac propriè dicitur Hebraicè, Deus patronus, siue dominus noster. Hinc Hieronymus, Domine dominator noster. Prima uox est יְהוָה Iehouah, uocalibus summotis, quibus abundat dialectos Hebraica, est Ioues. Hoc nomen solius Dei, secunda אדוננו adonenu, patronus, dominator noster. Quod sequitur: Quàm admirabile est nomen tuum. Quod Græcè θαυμαστὸν, admirabile, Hebraicè אַדִּיר adir, sonat admirabile, grande, ingens. Nomen dixit quodam Hebræis loquendi priuato ritu, famam, autoritatem, potestatem, maiestatem. Quàm grandis, admirandaq́ maiestas tua in omni terra. Quoquò te uertas miracula diuinæ maiestatis aspicies. Ac principio, inquit ille, (quid enim opus est me loqui, summo oratore loquente) terra uniuersa cernatur locata in media mundi sede, solida, & globosa, & undiq́ ipsa in sese nutibus suis conglobata, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus, quorum incredibilis multitudo, insatiabili uarietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum uestitus uiridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesq́ camporum. Adde etiam reconditas auri, argentiq́ uenas, infinitamq́ uim marmoris. Quæ uerò, & quàm uaria genera bestiarum, uel cicurum, uel ferarum: qui uolucrū lapsus, atq́ cantus: qui pecudū pastus, quæ uita syluestrium! Quid iam de hominū genere dicam, qui quasi cultores terræ cōstituti, non patiūtur eam, nec immanitate beluarū efferari, nec stirpiū asperitate uastari. Quorūq́ operibus agri, insulæ, littoraq́ collucēt, distincta tectis, & urbibus, quæ si ut animis, sic oculis uidere possemus, nemo cunctā intuēs

terram, de diuina ratione dubitaret. Hæc & alia grauissimus Romanæ linguæ philosophus confitens, & ipse ex his admirandis in omni terra spectaculis elucere diuinæ maiestatis infinitatem, quæ nulla lingua queat explicari. Tota uerò diuinæ maiestatis admiratio maximè refertur ad humanum genus. Qui cùm sint diuinæ bonitatis primum testimonium, his admirationi est, ab his suspicitur, laudatur, celebratur. Et grande est nomen eius in omni terra, propterea quòd nemo est qui totam intuens terram, non diuinam potestatem admiretur, collaudet, quemadmodum philosophi prius admirati, postea de Deo cœperunt loqui.

Quoniam eleuata est magnificentia tua super cœlos.

IN fonte dcitur, Qui תְּנָה thena, posuisti magnificentiam tuam super cœlos. Sic & Chaldæus יְהַבְתָּא iahabta, posuisti, dedisti. Eleganter dixerunt μεγαλοπρέπειαν, magnificentiam, quod Hebraicè הוֹדְךָ hodeka, confessionem tuam, nempe gloriam, laudem, odam tuam, qua te mortales adorant, celebrant. Vbi terram maiestatis, ac celebritatis eius plenam prædicasset, continuò respicit cœlum, nempe quod ait Theodoritus, admirabilis sursum, admirabilis deorsum. Non ex terrenis duntaxat operibus admirandus, sed posuit quoque miracula suæ maiestatis in cœlo. Illic demum suspiciendus, admirabilis. In quo, ut idem nobilis philosophus, cum admirabilitate maxima, igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. Peragratis autē de Sole, Lunaque multis subijcit: Quo spectaculo, inquit, nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. De stellis autem, quarum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam uidere cupientis. Vates igitur noster reddidit causam cur sit admirabilis in terra, qui scilicet maiestatis suæ testimonia posuit in cœlo, quibus à mortalibus consideratis, laudatur, colitur, celebratur, suspicitur, expleri nequeunt, iuuat usque morari.

Ex ore infantium, & lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, ut destruas inimicum, & ultorem.

PErfecisti, ut Græcè κατηρτίσω, absoluisti, perfecisti, Hebraicè est יִסַּדְתָּ isadtha, fundasti, stabilisti. Item, ut destruas inimicum. Fons לְהַשְׁבִּית lehasbit, ut facias quiescere, quemadmodum uertit Hieronymus. Sensus autem uerus uidetur mihi, quem monstrat AuenEsdra, sequiturque Dauid, cùm retulisset opificem toto mundo uideri admirabilem, homo autem omnium animalium nobilissimus, qui solus sentiat, perspiciat hanc pulchritudinem, continuò, ut editus in lucem est, ab ipsa infantia ab incunabulis à lacte incipit effari creatorem. Tunc animus in puerili corpore, uires ad cognoscendum paulatim suscipiens, sapientiaque sese imbuens, arcano quodam impulsu erigitur ad creatorem, insinuat pectus quidam de rerum repertore sensus. Propterea dicit, Fundasti laudem in ore puerorum: nimirum quoddam naturale cognoscendi, & prædicandi tui in pueris exordium iecisti, fundasti; idque ea gratia, ut quiescere facias inimicos, siue, ut est Hebraicè צוֹרְרֶיךָ zorerecha, aduersarios tuos, illos scilicet, qui te denegant, qui te nusquam esse fatentur, aut non tuum, hoc omne quod cernimus, sed temeritatis opus prædicant. Eos scilicet aduersarios innuit, quos ubique magni philosophi proscindunt, lacerant, ut quod ait idem philosophus: Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cœli

ornatus

ornatus ex corporibus huc, & illuc, casu & temerè concursantibus potuisse effici, cuiquam sano uideri potest. Insanos appellat, ut noster, inimicos Dei, qui negent hæc citra diuinam sapientiam potuisse fieri. Neque enim tempestate quoque illa, diuinæ maiestati detrahentes, deerant. Opponit eis naturalis impulsus testimonium. Quæ est enim gens tam fera, quæ cùm primum in cœlum suspexit, non sapientissimum opificem agnouit? Nascimur hac scientia, cùm imbuit, docuit nos ipsa natura. Cùm primùm possumus loqui, creatorem nostrum resonamus: in ipso lacte, scintillæ quædam inflammant. Hoc autem testimonium, facit quiescere, tacere aduersarios. Vltorem autem dixit, crudelem, sanguinarium, immanem, barbarum, ἀντίθεον, superbum, quales illi Gigantes,

-Qui manibus magnis rescindere cœlum
Aggressi, superisque Iouem detrudere regnis. Aut Homericus ille Cyclops:
Horum omnis blasphemia, contemptusque Deorum.

Quoniam uidebo cœlos opera digitorum tuorum, Lunam, & stellas quæ tu fundasti.

FVndasti, Græcè similiter, ἐθεμελίωσας. Hebraicum clarius, omníque cœlesti descriptioni magis aptùm, כּוֹנַנְתָּה conantha, stabilisti, firmasti, fixisti, cœli sedes immobiles, stabilemque ordinem, cursus certos, ac ratos designat. Est hic duplex sensus: Aduerbium Hebraicum כִּי ki, nunc designat quoniam, nunc quando. Principiò dicitur, Admirandus es undequaque, laudibus tuis non possunt ora nostra satiari. Quid enim cœlo, & stellis, lunaque admirabilius? Hæc autem opificium tuum sunt, tua fabrica, diuina, ac præpotenti manu tua excitata. Tu flammas illas accendisti, ordine sempiterno moueri dedisti. Non uacillant, non absistunt à recto, senio non tabescunt, hebetantur. Idem semper robur, eademque iuuenta, atque cùm conderentur. Alter sensus: Cùm uidero cœlum manuum tuarum opus, lunamque, & stellas, admirabor quidem, sed maiora cerno. Video in terris hominem, factum à te, ueluti quendam Deum: parum deest illi, quin sit Deus. Excelsam naturæ suæ conditionem, proximamque magnitudini tuæ dignitatem tibi debet. Hi sunt duo sensus. Quod igitur ait, Cœlum opera digitorum tuorum, est quale prisci philosophi, propter seculorum exordio mundi uicinitatem, non ignari theologiæ, quæ literis sacris personat, literis suis prodiderunt, ut diuinus Plato, de quo Latinus philosophus, fabricam illam tanti operis, qua construi à Deo, atque ædificari mundum facit. De Sole autem, & stellis, eorumque lucidissimis corporibus in Timæo: σώματα δὲ αὐτῶν ἑκάστων ποιήσας ὁ θεὸς, ἔθηκεν εἰς τὰς περιφορὰς, ἃς ἡ θατέρου περίοδος ᾔει ἑπτὰ οὔσας ὄντα ἑπτά. Quorum corpora cùm Deus condidisset, motus, uolutionesque adiecit: quæ cùm sint septem, septem quoque contrariis motionibus rotantur. Vocat igitur noster, cœlos opus digitorum Dei, ut Plato fabricam: manus magnas, Deo tribuens. Omnes simul digiti sunt manus: qui dicit digitos, dicit totam manum. Et Magi uisis miraculis per Mosen prolatis, dixerunt, Digitus Dei est hic: nempe molitio, opus. Nostri ad hanc metaphoram non descendant, ut Deo manus, digitosque uendicent, sed opus Dei cœlum, aut eius sapientia repertum, simpliciter ferant, ut quod idem Plato, in Timæo: Animum igitur cùm ille procreator mundi Deus ex sua mente, & diuinatione genuisset. Suas quæque lingua peculiares habet metaphoras. Verbum autem quo dixit stellas stabilitas immutabiliterque locatas, arguit significatum,

quo po

quo poëtarum eminentissimus Homerus crebrò uocat cœlum πολύχαλκον, ἀσφαλὲς, æratum, ferreum, adamantinum, nempe nullo senio contabescens, è sedibus suis firmissimis nunquam discedens, tutum, stabile, non uacillans. Soli quoque crebrum dat epitheton, ἀκάμας, indefatigabilis, indeficiens, inexhaustæ lucis.

Quid est homo, quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam uisitas eum?

SVspexit cœlum, rediit in terras, hominem cumprimis hoc carmine admiraturus, quem magnum miraculum Trismegistus uetustissimus Aegyptiorum theologus uocat, ut qui sit quasi uisibilis quidam Deus, animal (ut ait Plato) diuinissimum, solus ex omnibus animantibus religionis, sapientiæque capax. Propterea cœlo, & omnibus stellis mirabilior, cui sidera, totumque cœlum uoluitur, calorem, lucemque cœlestem solis hominibus distribuens. Cui latè rura parent. Hunc unum sanctissimus uates admiratur, nobilissimis quibusque creaturis comparans. Quid autem in omni mundo, Sole, Luna, totoque æthere nobilius, quem quintum, diuinumque corpus, Plato, Aristotelesque uocant? At si cernas hominem, pretii nullius est cœlum. Non aliud quàm corpus luminosum, idque propter hominem. Quasi lucerna quædam in laquearibus mundi his qui terram colunt sublimiter accensa. Quam qui uisendam gentibus suspendit, indicauit priore loco se eos habuisse, quibus lumen illud accenderet. Miratus igitur exclamat, Quid homo est, quòd memor es eius? Duobus sensibus, quidnam erat homo, cuius unius in primis rationem habere uoluisti. Quibus meritis assecutus est homo, ut in eo creando, sapientiam tuam ostentares? Nihil in eo creando te fugeret, nihil omitteres, non oscitanter eum conderes, sed omni uigilantia, omni cum memoria, solertia. Accessit enim ipse creaturus, qui cætera solo imperio creasset. omnem charitatem, memoriamque ad illud opus adiecit. Alter sensus, per admirationem. Quanta res est homo, cuius præcipuè creationem Deus attendit, hunc in primis ante oculos quem conderet habuit. Dii boni, quàm diuinum opus est homo, qualis, quantaque diuinæ mentis inuentio, quæ testatur apertè, nihil tam exquisitè, tam solerter, tanta cum memoria, animique sui præsentia, Deum condidisse. Quod autem dicit, Visitas eum: Hebraismus est. Visitari à Deo, dicitur, quem Deus beneuolentia prosequitur, quem respicit, multis beneficiis accumulat, sæpius ad eum uentitat, inuisit, memorem, beneuolumque sese illius ostendit. Is fuit Deus hominem creando, nullum beneficium, nullam gratiam non conferendo. Visitare igitur est prospicere, prouidere, declaratur uis huius uerbi, ex antecedenti, quòd, ut ubique solent psalmi, bis easdem res duplicatis nominibus apellant. Primum, Quid est homo: Secundo, Filius hominis. Itemque primo, memor es eius: Secundo, Visitas eum. Ex primo igitur doceris quid sit, uisitare eum.

Minuisti eum paulò minus ab Angelis: gloria, & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.

CAeteris omissis, quibus homo non est insignis, quoniam cum reliquis animantibus habet ea communia, tantum partes eas proponit, quibus à rebus terrestribus longissimè recedens, accedit proximè ad dignitatem Deorum. Pro Angelis, in fonte est אֱלֹהִים Elohim, Dei nomen, & Angelorum, qui Dii in sacris

literis,

literis, iuxtà, atque profanis nuncupantur. Chaldæus quoq; in eam linguam pro Hebraico non Deum, sed מַלְאֲכַיָּא milecaia, Angelos posuit. Sequitur Rabi Salomon, omnes Hebræi similiter. Ad hunc sensum, proponitur hominũ conditio, paulò inferior dignitate Angelorum, quibus præter immortalitatẽ corporũ, fermè data sint omnia, quæ Angelis. At mihi magis probatur, licet Hebræis superstitiosè reclamantibus, Eloim ut uulgo per omnes sacras literas resonat, (rarò enim Angelos designat) nunc esse nomẽ summi Dei, eamq; theologiã cum primis Vatẽ diuinũ nunc celebrare, qua Moses uetustissimus philosophus prodiderat, Faciamus hominẽ ad imaginẽ, & similitudinẽ nostram. Et, Ad imaginẽ Dei fecit illum. Nam quẽadmodũ Moses ubi declarauerat, hominẽ ad similitudinẽ Dei creatum, quæ maximè sit hæc similitudo, subiecit, Vt dominaretur piscibus maris, & uolatilibus cœli. Ad hanc eandẽ seriẽ Poëta diuinus ubi paulò Deo inferiorẽ, cõditum hominẽ cecinisset, addidit extemplo, Omnia subiecisti sub pedibus eius. Vera igitur lectio cunctis ambagibus amãdatis, est, Paulò minus à Deo, quẽadmodum in psalterio transtulit Hieronymus. Totã enim theologiã decantat, unde hominum genus, nimirũ à Deo. Vnde haustus animus, nimirũ ex mente diuina. Omnẽ inquã theologiã Mosaicã, qua docetur homines afflatu diuino creatos, ad imaginẽ Dei cõditos, manibus Dei sumpta materia molli, corpus effectũ. Datũ imperiũ super uniuersa terra, mari, aëre, cunctis terrestribus, aëriis, et aquaticis animantibus. Ad eorũ usum desuper cœlestes luces accẽsas. Fecit enim eas, inquit Moses, ut lucerẽt super terrã, diem, noctemq; distinguerẽt. Solẽ igitur, & Lunã, stellasq; Deus hominibus creauit, imperatores, dominosq; omniũ rerũ eos constituit. Nulla dignitas, nullus honos prætermissus, quem in eos non conferret. Vt Deus dominatur ubique, præcipuè cœlo: sic homo dominus totius mundi, Deus quidam paruus, Deus terrestris, ut prisca theologia prodidit. Hominis est quicquid sursum, deorsumq; cernimus. Tale quid noster nunc Vates admiratur, & canit, quale, natura docente, philosophus Latinus. Deum te igitur, inquit, scito esse: Siquidem Deus est qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus. Et ut ipse mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus, animus sempiternus mouet. Audi eundem philosophum, nõ aliter quàm Vatem Hebræum admirantem, diuinam hominis conditionem, totamq; Mosaicam theologiam, & huius Psalmi declarantem: orditur ab eodem, atque Moses, & nunc Dauid. Est igitur, inquit, quoniam nihil est ratione melius, eaq;, & in homine, & in Deo. Prima homini cum Deo, rationis societas. paulò pòst, Est igitur homini cum Deo, similitudo. Quod cùm ita sit, quę tandem potest esse propior, certiorúe cognatio? Itaque ad hominum commoditates, & usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea quæ gignuntur, donata uideantur. Non solum ea quæ frugibus, atq; baccis, terræ fœtu, profundũtur, sed etiam pecudes, quod perspicuum sit, partim ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad uescendum procreatas. Multaq; præterea persequitur, primum cum scriptoribus diuinis congruens, esse homini cum Deo similitudinem, tum dignitates, muneraq; diuina, decus hominis admirans, cuius ad usum cuncta deseruiant, nascantur, augeantur. Nulla igitur ratione legendum est, Paulò minus ab Angelis: cum Deo fit, non cum Angelis, quorum erat obscura natura, comparatio; conserui sunt Angeli: nihil habent nobis excellentius. Multi sunt homines Angelis maiores, ut uirgo cœlesti decorata partu. In deificatione quoque omnes erunt æquales Angelis Dei. Idem grauissimus orator; Homo cum nullo alio nisi cum Deo comparari potest. Idem

conditionem hominis, uelut nunc Hebræus admiratus, Animal, ait, hoc prouidum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & conſilij, quem uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum eſſe à ſupremo Deo. Res igitur clara, cum Deo, qui dotes ſuas contulerit in hominem, eiq; ſimilitudinem ſuam indiderit, fieri comparationem. Hebræos non miraberis hic ſcrupuloſos, quos ubique nimium ſuperſtitioſos deprehendes. Nonne etiam diuus Paulus fatetur homines fore conformes imagini filij Dei? Et alius: Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri. Et in Pſalmo: Ego dixi, Dij eſtis, & filij excelſi omnes. Si ſunt Dij, ſi filij Dei fieri poſſunt, ſi conformes Chriſto, eiuſdemq; claritatis futuri ſunt credentes, ſi cohæredes Chriſti, quid obſtat nunc dicere, Minuiſti eum paulò minus à Deo? Hæc igitur uera lectio. Quod autem ſequitur:

GLORIA ET HONORE CORONASTI EVM.] Præclarè coronaſti, ut tum deſignat honorum dignitatumq; quibus circunfuſus eſt homo, multitudinem, tum decus eius, & quaſi regnum, quo latè ſuper omnes animantes imperat, uelut diademate regio decoratus, uelut rex omnis terræ à Deo declaratus, regia corona, ſceptroq; inſignitus. Sunt Hebræi, qui putent hæc referri ad immortalitatem animorũ, eam eſſe gloriam, id decus hominis, corpore cadente, reuolare animos immortales ad cœleſtia. Hoc decus eſſe diuinum, ſedibus ætherijs ex genere diuino, animos eſſe dimiſſos. Deterius autem Angelis (perſtant enim non Deum, ſed Angelos, opinari, quibus cum fiat comparatio) homines habere, quòd ſint alligati corpore: decus autem eſſe, quòd animus ſit cœleſtis. At hæc interpretatio paulò longius à ſcopo uagatur. Philoſophatur enim aperta, plana, cuiuis è medio noſter philoſophus. Repetit, aſſerit theologiam Moſaicam, coronam illam decantat, qua Deus in exordio mundi, declarauit hominem regem rerum terreſtrium. Iuſsit omnia pedibus eius ſubijci, Omnes in terris animantes eius imperium exhorreſcere. Naſcitur quidem hoc ab immortalitate animi. Quo dominatur omnibus homo, eodem eſt immortalis. Ad primum illud à Poëta conſideratur.

CONSTITVISTI EVM SVPER OPERA MANVVM TVARVM.] Conſtituiſti eum, clarius in fonte, & apertius, ſuperiora deſignans תַּמְשִׁילֵהוּ tamshilehu, dominari feciſti, dominum conſtituiſti. Hinc Hieronymus: Dabis ei poteſtatem ſuper opera manuum tuarum. Refert, ut ſuperius monſtratum eſt, Moſaicam, qua Deus imperium ſuper omni terra, ſuper omnibus animãtibus homini, dedit hæc dicens, Et replete terram, & ſubijcite eam, & dominamini piſcibus maris, & uolatilibus cœli, & uniuerſis animantibus, quæ mouentur ſuper terra. Opera igitur manuum uocat, quæ ſuperius, opera digitorum, Poëticis metaphoris, quibus profani quoq; Poëtæ dant Dijs manus, pedes, longius prouecti, dant uentis barbam, crines: pluraq; id genus apud omnes inuenies. Dat ille dexteram ſummo Ioui. Dextera ſacras iaculatus arces, Terruit urbem. Repetit eandem dominationẽ. Hæc opera Dei eſſe uel philoſophi, quos agebat natura, diuinè cum ſacris literis congruẽtes perſpexerũt. Poſtea, inquit, Romanus philoſophus, cùm uidiſſent motus eius finitos, & æquabiles, omniaq; ratis ordinibus moderata, immutabiliq; conſtantia, intelligere debuerant ineſſe aliquem non ſolũ habitatorem in hac cœleſti, ac diuina domo, ſed etiã rectorẽ, & moderatorem, & tanquam architectum tanti operis, tantiq; muneris. Quantæ res, inquit, hominibus à Deo, quamq; eximiæ tributæ ſunt! Vſurpant etiã idipſum nomen dominationis. Terrenorum item, inquit, commodorum omnis eſt in homine dominatus. Perſequiturq; docens quod nunc diuinus Poëta canit. Nos onera, inquit, quibuſdã beſtijs,

nos

nos iuga imponimus, nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostrã abutimur, nos è terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariã: nos æris, argẽti, auri uenas penitus abditas inuenimus. Non procul his: Quasq; res, ait, uiolentissimas natura genuit, earum moderationem non soli habemus, maris, atq; uentorũ propter nauticarum rerum scientiam. Nos campis, nos montibus fruimur. Nostri sunt amnes, nostri lacus, nos fruges serimus, nos arbores, nos aquarum inductionibus, terris fœcunditatem damus. Nos flumina arcemus, dirigimus, aduertimus. Quid uerò? hominum ratio non in cœlum usque penetrauit? Demum concludens:

Omnia subiecisti sub pedibus eius.

Restat, inquit, ut doceam, atque aliquando perorem, Omnia quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, & parata. Igitur & illos non latuit, omnia pedibus eius esse subiecta.

Oues, & boues uniuersas, insuper & pecora campi.

Omissis (ut ait AuenEsdra) equis, asinisq;, & id genus alijs, memorauit animalia magis utilia, quæ nobis, & uictum, & uestitum, multaq; alia commoda præstent. Multiplex est in ouibus utilitas. De bobus autem audi Philosophum, similem, atq; Poëtam Hebręũ, theologiã decantantem: Quid de bobus, ait, loquar, quorum ipsa terga declarant non esse ad onus accipiendũ, figurata? Ceruices autẽ natæ ad iugum, tum uires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda. Tanta, ait, putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum uisceribus uesci scelus haberetur. Persequitur de reliquis animalibus, quod semel noster dixit, Et pecora campi. Pecora campi, Hebraicè sunt bestiæ campestres, pascẽtes in pratis, equi, asini, sues. Longum, inquit idem philosophus, est mulorum persequi utilitates, & asinorum, quæ certè ad hominum usum paratæ sunt.

Volucres cœli, & pisces maris, qui perambulant semitas maris.

Ad eundẽ ordinẽ, eadẽ admiratus in sua philosophia Romanus: Quid multitudinẽ, inquit, suauitatemq; pisciũ dicã? quid auiũ ex quibus tanta percipitur uoluptas, ut interdum pronoë nostra, id est prouidẽtia, Epicurea fuisse uideatur. Semitas maris obambulare pisces canit, hinc Græcè uocãtur ποντοπόροι, pontiuagi, pontumq; secantes, æstumq; secabant. Semitas æquoreas eleganter sectas, nõ impressas à piscibus, dixit, Gens innumerabilis uariarũq; monstra ferarũ. Iter æquoreum secat. Sciendum, Hebraicè, qui perambulant semitas maris, esse participium singulare עֹבֵר ober, perambulat, pisces autem numerus multus. Ob id Hebræus AuenEsdra sentit id non de piscibus, sed homine, qui perambulant semitas maris, ut dicatur in psalmo, Ingreditur semitas maris, nimirum homo. Quia, inquit, ingenio suo reperit artem nauium faciendarum, scitq; uias quibus mare secatur. Id autem commemorauit, inquit, quòd in profundis fluctibus expiscantur pisces. Stat tamen eodem teste, ut possit de piscibus intelligi, Qui perambulant.

Domine dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in uniuersa terra.

Idem finis, atq; principium, ut Psalmus, Benedic anima mea dominum, ut noscas artificium. Solet id in suis hymnis Homerus:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Sum memor, atq; tui non obliuiſcar Apollo. In fine totius carminis, prolixi quidem:

Αὐτὰρ ἐγὼ καὶ σεῖο, καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.

Aſt ego, non hoc ſolo recolam te carmine Apollo. Eſt quaſi carmen Amabæum, ut noſter,

Ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnin.

Theocritus quoq; quem noſter exprimit:

Ἄρχετε βωκολικᾶς μῶσαι φίλ' ἄρχετ' ἀοιδᾶς.

Incipe bucolicum carmen, chara incipe Muſa.

PSALMI IX. INSCRIPTIO.

In finem, pro occultis filii, Pſalmus Dauid.

IN finẽ: Hebraicè lamnazeach, ad iubilandum, triumphandum, pæaniſmum, uictoriale carmen præcinere. Secunda uox pro occultis, in fonte עַלְמוּת almoth, uehementer amphibola. Si ſint duæ dictiones al moth, ſonabit ſuper mortẽ. Si una duntaxat, duas tenet ſignificationes, almoth occulta, unde alma abſcondita uirgo. Aut eſt nomen citharæ, uocatæ almot, ut inſcriptionibus pſalmorum fiet perſpicuum. Quod item tranſtulerunt Græci, filium, Hebraicè לַבֵּן laben, ea quoq; uox ambigua. Alij eſſe eum qui dicitur נבל conuerte literas Nabal, hic laben. Alij quod maximè probat Auen Eſdra, eſſe nomen principis, qui bellum gereret contra IſraElitas: ſuper quo interfecto hoc carmen uictoriale cecinerit. Hoc mihi uidetur probabilius. Nam prior dictio ſuper occultis, nõ poteſt deſignare, neq; muſicum inſtrumentum, propterea quòd ſimpliciter dicitur almoth, non dicitur ſuper almoth, nempe uel ſuper organo illo, uel ſuper occultis. Secũda uox filium deſignare non poteſt, quoniam non adderetur ei præpoſitio la, ſed ſimpliciter diceretur, ſuper morte ben, nempe filij. Minus item probabile, ut literarum facta ſit cõuerſio pro Nabal, laban, non uſitatum ſacris literis. Probatior igitur ſententia Auen Eſdræ, & eorum quos ille ſequitur, ut inſcriptio ſit ad hunc modum legenda: Ad canendum triũphaliter ſuper morte Laban. Quod explicãs Chaldæus paucis, ut ſolet adiectis, In laudem, inquit, Pro morte uiri, qui egreſſus eſt פּוֹלֵימַרְכָא phlemircha, de medio exercitu. Eſt (ut uides in Chaldæo) uox Græca πολέμαρχος, id eſt princeps belli. Super hoc interfecto, qui quõdam bellis continentibus uexaret Hebræos tradit antiqua doctrinæ ſucceſsio, hoc uictoriale carmen editum. Eſt quaſi hymnus in Iouem iudicem rerum humanarum fulminatorem, altitonantem.

PSALMI IX. EXPLANATIO.

COnfitebor tibi domine, in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua.

ORDITVR quale ſæpe ſuos hymnos inchoans Homerus. Eſt enim Confitebor tibi, ut ſæpenumero admonui, quod priſcus ille Poëta, quem uetuſtam Hebræorum ſapientiam non latuiſſe palàm eſt, in ſuis hymnis, aut pſalmis, quos Dijs decantat, præfatur:

γαῖαν παμμήτειραν ἀείσομαι ἠΰθέμεθλον.

Tellurem omniparentem canto, & bene firmam.

Et in

Et in hymno Iouis, qui & in hoc psalmo uocatur Iehoua, amotis uocalibus Ioues,

Ζῆνα θεῶν τὸν ἄριστον ἀείσομαι ἠδὲ μέγιστον.

Canto Iouem qui diuum est maximus, atq; supremus.

Est etiam ut furta profanorum poëtarum noscas, simile apud utrunq; uerbum. Nam quod Homerus in initio, ἀείδω, ἀείσομαι, in psalmo est אוֹדֶה ode, cantabo, confitebor, ut tum rationem canendorum psalmorum, tum exordiendi, tum nomina usurpauerit. Atq; in fonte propriè est, Cantabo Iouem cum toto corde meo, יְהוָה בְּכָל לִבִּי אוֹדֶה. En furta illorum ex sacris poëmatis. Homerus item præfatur, cantabo Iouem optimum, maximumq;. Vates autem Hebræus maximum designat, cùm pollicetur se canere prodigia, fortia facta eius, uictorias per eum partas. Itaq; dicens narrabo, Hebraiceq; est numerabo, recensebo, proponit quasi catalogum prodigiorum diuinorum, suis carminibus explicandum.

Lætabor, exultabo in te: psallam nomini domini altissimi.

EXaggeratio his hymnis usitata, Lætabor, exultabo, psallam, coniuncta inter se atq; apta. Qui canit lætatur, nescio qua dulcedine lætus, mulcetur, hilarescit, obambulant animum gaudia quædam cœlestia. Canendo tristitia discutitur.

Interea longum cantu solata laborem.

Quocirca Hieron. in sua tralatione uertit lætabor, & gaudebo in te, canam nomini tuo altissime. Itaq; parum Latinè reliquit Græcum uerbum intactum psallam, Latinus interpres, non usitatum apud bonos autores, cùm non deesset Latinum, quo posset Græcum [redacted] reddere. Quemadmodum facit [redacted] transferens, confiteri, quod est canere, [redacted]. Scias item, uatem Hebrẹum usitato epitheto uocare Iouem suum, altissimum, quo crebrò uocat eundem Homerus ἄριστον μέγιστον optimum, maximum. Et in calce psalmi, siue hymni in Iouem, ut superius demonstratum est:

Εὐρυόπα Κρονίδη κύδιστε φέριστε.

Longius aspiciens, & præstantissime, summe.

Est enim uis Hebraici epitheti altissimi, quæ continetur duobus illis, εὐρυόπα, cernens latè, nempe ex editissima cœli specula, quod alius psalmus canit: Et alta à longè cognoscit: scilicet εὐρυόπα. Vt noscas item sermonem Hebraicum omnis in terra sermonis patrem, uelut quendam multorum fluminum genitorem, fontem. Helion Hebraicè dicitur altissimus. Hinc ergo uetustissimi Græci ab Hebræis nati (Nam Iauan Græcæ nationis progenitor, ab eadem, atq; Abraham origine) uocarunt Solem, uelut altissimum ἥλιον, Helion, quemadmodum usurparunt uocem oda, & Ethrusci nomen summi Dei, Iehouah, Ioues.

In conuertendo inimicum meum retrorsum, infirmabuntur, & peribunt à facie tua.

PEr numerũ multum dicẽdum ubiq;, ne sensus fiat obscurior, inimici mei. Atq; Hieronymus reddidit clarius, Cùm ceciderint inimici mei retrorsum, & corruerunt, & perierunt à facie tua. Ad amussim igitur sic habet Hebraicum: In redeũdo inimicos meos retrorsum. Dum fusi, fugatiq; inimici, terga dabunt. Cantabo, inquit, cùm in fugam coniectos inimicos uidero: Aut, ob partã iã uictoriã, ob superatos, in fugãq; uersos inimicos, uictoriale carmẽ cõcinã. Interfecto, inqt Auẽ Esdra, eorũ rege, nõ resurgẽt. Qđ autẽ dixit ἀσθενήσουσι, infirmabũtur, fons clarior יִכָּשְׁלוּ icashelu, cadent, corruẽt, ut uertit Hiero. Forsan, & hoc quoq; Hebraicũ peruenit ad

Latinos. Nam casus Hebraicè casal. Orationis igitur ordo est, In redeundo inimicos meos retrorsum, corruent, peribunt. Vel sic, lætabor, gaudebo, cantabo, quoniam fusi terga uertent hostes, cadent, peribunt, delebuntur. Ob hanc uictoriam, cantabo, efferar lætitia, dicam tibi sacrum carmen, hymnum diuinum tibi magno cum gaudio sacrabo. A facie tua, Hebraismus est. Iungunt faciem præpositioni, ut, in superfacie terræ. Nempe super terra. Super facies aquarum, super ipsis aquis. Similiter peribunt à facie tua, ante te, in oculis tuis, siue propter te, te uictoriæ duce, te prælijs nostris præsente, uictoriamq́ concedente. Totum autem hunc uersum, Symmachus, quem imitatus est Hieronymus, transtulit ἄσω τῷ ὀνόματί σου ὕψιστε, ἀναστραπέντων τῶν ἐχθρῶν μου εἰς τὰ ὀπίσω, cantabo nomini tuo, altissime, conuersis inimicis meis retrorsum. Possuntq́ hæc futura esse uice præteritorum. Quòd inimici uersi sunt in fugam, quòd exercitus eorum deletus, quodq́ duce te profligata sunt agmina impiorum, Cantabo carmen epinicion, claret ex sequentibus.

Quoniam fecisti iudicium meum, & causam meam: sedisti super thronum qui iudicas iustitiam.

SEueritatem, uindictam, inimico ex sanguine pœnas sumptas designat. Pro eo quod Latinus dixit, causam meam, Græcè, & Hebraicè clarius, δίκην, ius, iustitiam. Hebraicum, דִינִי dini, iudicium meum, atq́ ius, iustitiamq́ meam. Causam meam uindicasti. Non ego, sed illi profligari, deleri merebantur: contra pios impia arma mouebant. Hoc tu cernens, causam nostram suscepisti, iniurias nostras persecutus es, atrociter uindicasti. Hanc sententiam uenusta metaphora declarans Sedisti super thronum, sceptrum scilicet uirgamq́ censoriam sumpsisti, seuerissimè iudicasti, -celsa sedet Aeolus arce

Sceptra tenens, mollitq́ animos, & temperat iras.

Haud secus noster, Sententiam contra nostros inimicos pronuntiaturus super maiestatis tuæ solio sedisti. Quis est hic, ait, qui te neget res hominum attendere, & quoties iustus ab iniusto uexatur, diripitur, uiolatur, negligere? imò tu uindicas iniurias uexatorum. Tralationem throni, cui Deus insideat, cæteri quoq́ prophetæ frequenter usurpant. Vidi dominum sedentem super solium excelsum, & eleuatum. Et alius, In excelso throno uidi sedere uirum, quem adorant multitudo Angelorum. Simile quid nunc decantans iudicem eorum, quæ fiant in terris eum demonstrat. Forsan & hoc Hebraicum nomen diu usurparunt Græci δίκη, iustitiam, iusq́ designat. Thronus quoq́ Græcum est, Latinè solium.

Increpasti gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi.

VT usus est tralatione throni, proponens Deum uelut uiuersalem iudicem, qui sedeat, sceptra tenens, moderator scelerumq́ ultor, quod ueteri prouerbio, ut ait Aristoteles, & Philo, declaratur δίκην πάρεδρον τοῦ θεοῦ, iustitiam Dei assistricem esse: sic dat eidem uoces horribiles, iudiciales, quibus uelut à summo iudice, scelerati coarguantur, pauore, terroreq́ afficiantur. Primum igitur in eos infremuit, tonitruq́ suæ maiestatis eos concussit, perfregit, tum illi ciderunt, uelut cùm dixisset, Quem quæritis? percussi, fracti. Deletus est igitur exercitus ille gentium impiarum ad increpationem diuinam Iouialem. Et per epitasin carmen intenditur. Quæ sint gentes, discas ex sequenti, nempe impius. Sic quid sit increpasti, nimir

ſti: nimirum, Nomen eorum deleſti, perdidiſti, profligaſti. In ſeculum ſeculi, dixerunt Septuag. quod Hebraicè וָעֶד uead, Et ultra. Totum autem hunc locum Chaldæus intelligens de Philiſteis, & Goliath eorum fortiſsimo, tranſtulit: Increpuiſti populum Philiſtinorum, perdidiſti Goliath impium.

Inimici defecerunt frameæ in finem, & ciuitates eorum deſtruxiſti: periit memoria eorum cum ſonitu.

SI legas iuxta ea quæ tranſtulerunt Sept. exponendum eſt, Defecerunt frameæ inimici, in æternum. Sciendum pro framea Græcè eſſe ῥομφαία, romphæa, utrunque nomen raro apud bonos autores Græcos, & Latinos, nunquam apud bonos hiſtoricos qui de bellis, machinisque bellorum ſcripſerunt, reperias. Framea, telum Germanicum, autor Tacitus. Vox igitur Hebraica quæ hoc loco eſt, חֳרָבוֹת cùm ſit amphibola (ſonat enim ſiccitates, ſonat ſolitudines, deſerta, ſonat gladios) [redacted] erat transferenda romphæa, aut framea, vel [redacted] ſolitudines. Et quod Sept. dixerunt more ſuo εἰς τέλος, in finem, eſt Hebraicè לָנֶצַח lanezach in ſempiternum. Et uerbum defecerunt, תַּמּוּ tammu, poteſt ſonare defecerunt, & completi ſunt. Igitur Hieronymus iuxta hæc ſignificata uertit, Inimici completæ ſunt ſolitudines in finem. Hanc ſententiam probat Rabi Salomon deſignare ex alijs locis chorabot, ſolitudines, ut quod ait Hieremias, Reuertemur, ædificabimus Chorbot, nempe ſolitudines. Hæc dicit dominus exercituum, Ipſi ædificabunt, & ego deſtruam. Ad hanc ſignificationem uerbum tammu, transferendum eſt, conſumatæ ſunt, perfectæ, ſolitudines eorum. Vltimumque eorum excidium innuitur, euerſio. Hæc ſignificatio, eo uel maximè probatur, quòd (ut ſolet ubique) continuò ſimilem repetit ſententiam. Et ciuitates eorum deſtruxiſti. Ecce ſolitudo, uaſtitas. Quod autem ait, Perijt memoria eorum cum ſonitu: non eſt in fonte, Cum ſonitu, ſed, Perijt memoria eorum הֵמָּה hema, ipſi deeſt præpoſitio, cum ipſis, ut dixit Hieronymus, & Chaldæus, Perijt memoria eorum ab ipſis. Quid enim eſt cum ſonitu? Legenda ſunt igitur omnia, digerendusque uerſus, ut monſtrauimus, de Palæſtinis hoſtibus, ut ſentit Chaldæus, funditus euerſis, extremæ neci datis.

Et dominus in æternum permanet. Parauit in iudicio thronum ſuum.

HÆc uerſuum ſeries in fonte non erat ab interpretibus perturbanda. Quod dixerunt Græcè μένει, permanet, Hebraicè, Et dominus in æternum יֵשֵׁב iesheb, ſedebit. Vſurpauerat enim ſuperius ſimilitudinem ſolij, Sediſti ſuper thronum: nunc in æternum ſedebit, nempe regnabit, præſidebit, illis deletis, & funditus euerſis, qui bellum ſuperis indixerant, & quaſi gigantomachiam ſuſcitauerant, ipſe Deus laudabitur, uigebit, ſempiternum erit regnum eius, poteſtas æterna. Eoque ſequitur, parauit in iudicio thronum ſuum. Pro parauit, melius, atque luculentius in fonte כּוֹנֵן conen, fixit, ſtabiliuit. Inde Chaldæus תַּקִּין tachin, roborauit. Hoc ſenſu dicuntur, Eodem iudicio, ſeueritate contra inimicos ſemper erit, qua fuit nunc. Non eſt, ait, poteſtas eius breue ad tempus, tantopere ſemper erit in poſterum omnipotens, hoſtibusque tremendus, quantopere hactenus fuit. Non eſt abbreuiata manus eius. Imò uerò ſtabiliuit ſolium diuinitatis ſuæ, in iudicio, & æquitate, nimirum æternitas regni ſui ſociatur cum æterna iuſtitia, pariter ſempiterna æquitas, atque regnum ipſum. Robur huius regni, quo permanet ad omne

tempus

tempus eſt, propter inexhauſtam, indeficientemq́; iuſtitiam: ſtabilitatem throni ſui, uult eſſe incorruptam, immortalemq́; æquitatem. Hoc robur, hæ uires Dei. Non eſt (ait Plutarchus) Deus beatus, excellentiſsimus, atq; admirabilis, quòd poſsit omnes perdere gentes, ſed propter inæſtimabilem æquitatem, infinitamq́; bonitatem. Hac Deus æternus, hac omnes antecellit Deos, hominesq́;. Propterea ſubijcit:

Et ipſe iudicabit orbem terræ in æquitate: iudicabit populos in iuſtitia.

OMne hoc carmen in euerſionem dubitationis, aſſertionisq́; tendit, qua multi philoſophorum cùm uiderent malos felices, bonos infelices, dubitarunt an ullum eſſet numen, cuius iudicio res hominum ſubijcerentur, ut eſt apud Claudianum,

Sæpe mihi dubiam traxit ſententia mentem
Curarent ſuperi terras, an nullus ineſſet
Rector, & incerto fluerent mortalia caſu.
Nam cùm res hominum tanta caligine uolui
Aſpicerem, lætosq́; diu florere nocentes.

Hanc dubitationem tollunt ubiq; ſacræ litteræ, contenta uoce, & ſæpiſsimè proclamantes eſſe iudicem, qui res hominum æternis regit imperijs, & fulmine terret. Eſt enim fulmen, quod Poëta ſacer appellat increpationem, ut Poëtæ profani Iouem fulmine terrere gentes canunt, ſic ſacer increpare. Illi fulmen celebrant, ſacri tonitru: etiam illi tonitru nonnunquam. Hinc uocant eundem ὑψιβρεμέτα, Altitonantem, quod in Hebraica poëſi, increpantem. Vtq́; noſter ſuperius dixit illum increpare gentes, nempe tonitru quatere, ſic Latinus humanas motura tonitrua mentes. Perſuaſum igitur ſit nobis, quàm nomen Iouis è ſacris literis uſurpaſſent poëtæ profani, tam uſurpaſſe tonitru, fulmen, tela Iouis, imperium ſuper omni terra, & quòd res hominum regat imperijs æternis, & terreat. Imperare, & terrere dicitur in poëſi ſacra, shapat, iudicare: nimirum res omnes cernere qua ratione fiant, tum ſententiam ferre de malefactis. Propterea repetit, Iudicabit populos in iuſtitia, æquitate. Et ſacras literas ſequentes prophani poëtæ uocant eundem θεμίσιον, iudicialem, iura dantem. Ad hanc rationem diuinæ poëſis non ignarus, ſed imitator Homerus, in hymno, ſiue pſalmo Iouis de eo,

Εὐρυόπα, κρείοντα, τελεσφόρον, ὅστε θέμισι
Ἐγκλιδὸν ἑζόμενος πυκινοὺς ὀάρους ὀαρίζει,
Immenſis oculis, dominator, iuſtitiæq́;
Inſidens ſolio, iura immortalia ſanxit.

Cernis hæc ut è ſacris literis ueluti fonte profluant, quarum priſci Græcorum poëtæ penitus imitatores fuerunt. Homerus enim perinde atque Orpheus, adijt Ægyptum, cum ſacerdotibus, quos Prophetas nuncupabant, uerſatus eſt. Erat antiquiſsimis illis ſeculis maior inter Græcos, Orientalesq́; linguæ, ſcientiarumq́; ſocietas, propterea quòd minus aberant ab exordio, cùm nullum eſſet ſermonis, ſcientiarumq́; diſsidium. Tota igitur hæc Hebraica poëſis, ratioq́; hymnorum, nomina, res attributæ ſummo Ioui, ipſumq́; Iouis nomen, ab hac ſancta longeq́; antiquiſsima poëſi manarunt. Idcirco rectè collata poëſi profana, declaratur ſi qua in ſacra obſcuritas occurrat.

Et fact

Et factus est dominus refugium pauperi, adiutor in opportunitatibus, in tribulatione.

Recte dixerũt interpretes εὐκαιρίαις opportunitatibus, quod Hebraicè עִתּוֹת itoh, tempera, pro refugio, quãquam non multum interest, fons מִשְׂגָּב misegab, eleuatio, subleuatio, ut trãstulit Hieronymus. Eleuatio, qua subducuntur, eripiuntur, clade impendente. Pro paupere, quãquam idẽ ferme est, fons habet דַּךְ dak, in Hebraica dialecto sonat uexatũ, attritũ, auxilio destitutum. Hunc AuenEsdra interpretatur, cui nõ sit robur, humilẽ, deiectũ. Eiq; non ab re opponitur nomẽ eleuatoris. Ille proiectus humi, calamitate fractus. Deus eleuator, exaltator. Secũdo quoq; quod Græcè βοηθὸς adiutor, inculcatur id ipsum nomen, eleuator. Iure etiã dixit in opportunitatibus. Optimũ, præsentissimũ auxilium, quod affertur in tempore. Calamitate aduẽtante, ceruicibus impendẽte. Tum si quis opposita dextra, pestem repellat, næ præstantissimus auxiliator. Tribulationẽ noster dixit, quod Hebraicè צַר zar, angustia, pressura, qua scilicet aut terimur, conflictamur, aut quæ proximè impẽdet: uersiculusq; totus ad amussim habet, Et erit Ioues subleuator, siue exaltator pauperi, subleuator, in temporibus, in calamitate. Chaldæus siquid mysterij subsit, reddit: Et erit uerbum domini, robur pauperi, robur in tempore calamitatis. Delectatur ubiq; pro eo quod est Hebraicè Iehouah, dicere uerbum Dei. Nescio an sit illud in antiqua theologia θεῖος λόγος.

Et sperent in te, qui nouerunt nomen tuum, quoniam non dereliquisti quærentes te domine.

Sperent, posset item (quemadmodum transtulit Hieronymus) efferri per futurum: Et sperabũt, aut cõfident. Id explanãs AuenEsdra, Cùm uiderint, inquit, miserum illũ à Deo subleuatũ, ereptumq; ex calamitate, tunc cõfident. Tum uerò fiduciæ, speiq; replebũtur. Hanc fiduciã non omnibus in uniuersum pollicetur, sed his duntaxat, qui nouerunt nomẽ eius, nempe maiestatẽ, gloriam: quam noscẽtes uenerantur, colunt. Nec aliud pietatem definit uetustissimus Trismegistus, quàm cognitionem, scientiamq; Dei. Pios igitur innuit, qui Deum colentes ab eodem redamantur, coluntur. Propterea quòd non est pietatis immemor Deus, facit, ut longissimè absint ab eis clades, pericula. Iidem porrò sunt qui nouerunt nomen eius, atque qui quærunt eum. Ecce igitur nõ relinquuntur à Deo, qui quærũt eum. Quæritur autẽ Deus benefactis, precibus. Id enim est nosse eum, & quærere. Quæritur à quibus colitur, noscitur. Hi sunt quos Aristoteles naturæ motu pronuntiat à Deo, pro eorum pietate redamari. Qua de causa laborandum, si cupis cœlestem pro te uigilare prouidentiam, ut hanc pietate, cultuq; assequaris.

Psallite domino qui habitat in Sion: annuntiate inter gentes studia eius.

Psallite rectius, magisq; Latinè, Hieronymus in suo psalterio, cãtate, Chaldæus quoq; uice eius שַׁבְּחוּ sabechu, laudate. Studia eius, fons עֲלִילוֹתָיו alilothau, studia, uel cogitationes, quemadmodum uertit Hieronymus eadẽ uox sonat, facta, opera. Eoq; Chaldæus uice eius, Annuntiate opera eius. Declarant superiora, qui sint, qui quærant, noscant eum, quos ille nunquam reliquerit. Nempe qui Sion incolunt, quibus cum habitare, ac sedere Deus dicitur. Hos igitur Deus non despicit, hos tuetur, protegit. Propterea quòd noscunt, quæruntq; eum. Inuenitur enim ab his (ut alius protestatur) qui quærunt eum. Qui cæteros pietate præcedũt, con-

tinuis cogitationibus cum eo uersantur. Celebrat autem montem Sion, uelut poëtæ profani montes suos.

> Mænalus, argutumq; nemus, pinosq; loquentes
> Semper habet, semper pastorum ille audit amores.

Et Parnasus, Cytheron: Ille templo Apollinis propinquus, is Athenis. Ita nunc iubet in Sion uoces alacres audiri, sacrumq; montem piorum concentu resonare, fortia facta Dei, uictoriasq; per eum partas canentium. Vocat ad uictoriales laudes, ad carmina pios, è finibus eorum iam pulsis, iam penitus deletis hostibus. Hæc sunt opera, studia, facinora, cogitationes eius. Gentes, ut solet ubiq;, reliquos omnes mortales appellat, perinde differētes ab Hebræis, atq; Grecis, Romanisq; barbari. Oēs uerū Deū nō colētes, à legibus, institutisq; eorū differētes, gētes Hebræi uocabāt. Inter hos iubet psaltes facinora Dei celebrari. Qui carmine laudes

> Herculeas & facta ferunt, ut prima nouercæ
> Monstra manu, geminosq; premens eliserit angues:
> Vt bello egregias idem disiecerit urbes.

Talia carminibus celebrant. Est autem (quod solet plerunq;) idem psallere domino, atq; opera eius annuntiare. Greci quæ sit eius in Sion habitatio, præclarè docent, cuius immensa maiestas intercipi locis nequeat, amicitiam, beneuolētiam erga locum indicari. Chaldæus quoq; quiddam claritatis addidit. Laudate dominum, cuius maiestas in Sion.

Quoniam requirens sanguinem eorum, recordatus est, non est oblitus clamorem pauperum.

Requirere sanguinem, Hebraicus loquēdi ritus, quasi ulcisci, reposcere pœnas sanguinis effusi: ut, Sanguinē eius de manu tua requirā. Requirēs sanguinē, & pœnas cōtra sanguinarios illos inimicos, qui bona eorū diripuissent, eosq; ingēti cæde mactassent destinās recordatus est. Vno eodemq; tempore, & pœnas sumpsit, & recordatus est. Indicauit se memorē illorū, cùm inimicos eorum, à quibus olim cædebantur, interficiebantur, supplicio affecit. Præclaram hoc loco philosophiam doceri, probat Chrysostomus, de prouidētia diuina, quæ cædes, iniuriasq; miserorum exactè persequēs ulciscatur. Quòd si nō subitò pœnas sumat, clementiam eius probari expectantē peccatores ad pœnitētiā. Quos Sept. dixerūt πένητες, pauperes, sonat Hebraicè miseros, commiseratione dignos. apud Poëtam,

> Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
> Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt.

Sunt enim Hebraicè pauperes, ope destituti, gementes. Horū uoces exaudit Deus, horū miseretur. Nota igitur est prouidētia, à philosophis, priscisq; Poëtis, sacrarū literarum etiam ignaris prędicata. Aristoteles, cuius pleriq; non omnia placita uiderunt, in libro de Mundo de Deo loquens, τῷ δὲ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρὸς· ἧς ὁ εὐδαιμονήσειν μέλλων μακάριός τε καὶ εὐδαίμων, ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη. Hunc, ait, sequitur iustitia, ultrix eorum, qui leges diuinas præuaricantur. Beatus autem, & fortunatus, qui cepit eam ab incunabulis sectari. Similia Homerus de ultione diuina, contra homicidas in initio sui poëmatis.

Miserere mei domine: uide humilitatem meam de inimicis meis: Qui exaltas me de portis mortis.

Is ordo carminis uerus, humilitatem, fons uocat עָנְיִי onij. Clarius, & melius à Hieronymo uertitur afflictio. Vide afflictionē meā, quàm sum deiectus humi,

debil

debilitatus, undiꝗ destitutus. Quibus rebus fit, ut ad auxilium tuum confugiam, magnis angustijs interceptus, magno dolore afficior. Dixit afflictionem de inimicis, nempe ab inimicis, iniuriarũ cupidis, illatam, qua me inimici uexant. Hanc oculis tuis aspice. Cerne hostes bellandi cupidos. Exaltas de portis mortis, figura sermonis Hebraici. Quanquam & Homerus portas inferorum usurpat:

-Εἰς ἀΐδαο πύλησιν.

-ὁ μὲν αὖτις ἔβη δόμον ἄϊδος εἴσω.

Est igitur sensus uerus: Eleuans me de portis mortis: eripis ab instante morte, à morte iam iam impẽdente. Vsque ad portas mortis accesseram, eousꝗ calamitas me propulerat: sed tu dexteram dedisti, subripuisti, abstraxisti. Os illud semper hians insatiabile, te mihi opem ferente, non me absorbuit. Hoc igitur de interitu corporis dicit, at Græci de interitu animi interpretantur, à quo Deus eum eripuerit, ereptus laudes decantet. Primum illud ad literã magis resonat: Qui solitus igitur antehac mihi præsidio esse, qui continua custodia me protexisti, nunc quoque miserere, nullaꝗ́ nubes prospectum, quo præsentem calamitatem aspicias, impediat. Similia precatur in suis hymnis Homerus, ut hinc eum didicisse noscas:

Ἀλλ' ἴληθ' ἥφαιστε, δίδου δ' ἀρετήν τε καὶ ὄλβον.

Vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. Exultabo in salutari tuo.

HOc ordine legendum, quod uel apud Hieronymum cernas. Sæpe ea de causa salutem tum ex ægritudine, tum in prælijs precatur, ut Deum laudare queat: ut quia mors non confitebitur. Serua igitur, inquit, incolumẽ, ut uiua uox te resonet, ut in Sion laudes tuæ concionentur. Opponit (ut ait AuenEsdra) portas filiæ Sion, portis mortis, quas superius memorauerat. Filia Sion Hebraismus, habitatio, ciuitas Sion, ut Filia Babylonis, filia Moab. Habitatio ciuitas: eoꝗ́ posuit pro filia. Chaldæus כְּנִישַׁת kenishat, cœtum, concilium, congregationẽ. Est enim Hebraicè generare, & fabricari quemadmodum Latinis, idem. Fabricari בָּנָה bana, filius בֵּן ben, quasi fabrica, partus, opus. Filia בַּת bat. Itaꝗ idem nomen sonat filiam, & ædificium. Filia Sion, habitatio, ædificium Sion. Est & Hebraica figura, cùm dicunt filios orientis, orientales: Sic filiæ Sion habitatrices Sion. per fœmininum autem filia Sion, non ut priuatam unam fœminã designet, sed totam habitantium collectionẽ, ut Græcè synodos, genere fœmineo. Laudationes autẽ dixisset interpres rectius, & à fonte non longius laudes, hymnos, carmina. Qui dicitur Gręcè hymnus, Hebræis תְּהִלָּה thehila. Prędicare quoꝗ siue celebrare melius fuisset, quàm annuntiare. Dixit item in portis, quod & ipsum, saliuã Hebraicam resipit, ubi frequentes coëunt ciues exeuntes, introëuntesꝗ́. Indicatur id ex alijs locis, Vt Hieremias stans in portis Hierusalem, calamitatem ciuibus impendẽtem proclamans. Nihilo secius promittit nunc Psalmus, celebraturum, exerta uoce pronuntiaturum uictorias, laudesꝗ́ summi Dei, non fore se ingratum, & immemorem. Qui soles, ait, aliàs mihi præsidio esse, miserere nunc quoꝗ, uictorem me declarato, ut laudes tuas cunctis audientibus pronuntiem. Quid enim aliud restat quod mortalis possit rependere Deo? Asserensꝗ́, & declarans eandem sentẽtiam subijcit, Exultabo in salutari tuo. Nimirum efferar lætitia, carmina læta cõcinam, ob salutem mihi collatam. Mirum Sept. interpretes ubique delectari transferre σωτήριον, salutare, quod clarè designat in fonte, salutem יְשׁוּעָה Iesua, IESVM, salutem, seruatorem. Ad hanc rationem cecinit item Habacuc, Et exultabo in IESV Deo meo. Quasi, Carminibus Iouem salutarem celebrabo.

Infixæ sunt gentes in interitu quem fecerunt. In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum.

Similis est is psalmus septimo, fermeque idem carmen, idem argumentū. Illic post multa, retulit de scelerato. Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Nunc autem, Infixæ sunt gentes in interitu. Gentes, ut sæpius monuimus, appellat quasi barbaros, idololatras, ignaras ueri Dei, qui cōtinentibus bellis infestarent Hebræos: in quos secundo psalmo iratus, Quare fremuerunt gentes. Sciendum, quod Sept. trāstulerunt διαφθορᾷ, interitum, est in fonte שַׁחַת shachath, uox, ut supra monstratum est, designans nunc interitū, nunc fossam, scrobem. Iure uocatam interitum, quod perimat, in exitium trahat. Dicendum itaque, Infixæ sunt gentes in fossam, quam fecerunt. Pręcipitarūt, inquit, in barathrū, uoraginē, quam parauerant alijs. Insidias collocauerant, cuniculos effoderant, ut Hebræos lōgius prouectos, in eos pręcipites allicerent. Sed insidijs detectis, uolente Deo in uoragines illas, priores ipsi, mente alienata, inciderunt. Quanquam probabile magis figuratam esse locutionem, in calamitatem, clademque, quam Hebræis importare destinassent, eos corruisse. Propriè quoque locutus est, Infixæ sunt gentes, quasi acutissimis uallis induerunt sese, delapsæ, demersæ, ut uertit Hieronymus. Repetit more suo eandem sententiam, In laqueo, quem absconderunt. Pro laqueo, fons רֶשֶׁת resheth, rete, Inciderunt in rete. qua capere Hebræos destinassent, pes eorum interceptus. Calamitatem igitur in bello acceptam, uoraginem, laqueum appellat, ruinam, ultimumque eorum excidium. Bello sibi subijcere Hebręos, sese spolijs eorum ditare, totius regionis potiri sperabant. Sed uersis fatis, atque animos dante Deo, uictoria penes Hebræos stetit, castris eorum potitos. Illi uulneribus defessi, alij in fugam uersi, nemo ex tanto agmine superstes fuit.

Cognoscetur dominus iudicia faciens: in operibus manuum suarum comprensus est peccator.

Comprensus est, Hebraicè נוֹקֵשׁ nokes, corruit, interceptus est, impegit. Opera manuum eius repetens, appellat laqueum, scrobem illam, uoraginem, barathrum, insidias locatas, in quas ipsi ceciderunt, uelut Maxentius aduersus Constantinum. Exclamat igitur, subijciens epiphonema. Non dormitat, ait, prouidentia, non despicit pios, non est humanarum rerum ignara. Si quid impijs prosperè procedat, id ea causa fieri. Consuesse enim Deum immortalem, quo grauius impij ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelit, his secūdiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. At tandem cognoscitur scelerū ultor. Luce clarior apparet eius iustitia. Quod non subitò sumit pœnas delictorum, clementia est, non negligentia: tolerantia, non inscitia. Simul & expectat illos, siquid corrigant, simul si pergant, nihil ex pœna debita detrahēs, sed uno tempore, facto ex diuturnitate cumulo delictorum, cuncta reposcēs. Hoc cognoscitur facere, nemo est cui non hæc uox resonet: constās ubique fama, omnium hominum consensu comprobata. Sciendum ubi dixisset, Comprēsus est peccator, in Hebraico additur הִגָּיוֹן סֶלָה higaion Sela. Hoc Latinè redditur, Meditatio, siue locutio semper. Hieronymus quoque dixit, Meditatio semper. Sensusque uerus iuxta omnes, Erit æternus is concentus: hæc fama, hæc meditatio in æternum: sempiterna Dei laus ob has uictorias. Hoc exponens Rabi Salomon, higaion נהגה זאת סלה nehega zoth, Sela. meditabimur hoc in æternum. Auē Esdra similiter, Narrabo hoc in sempiternum. Chaldæus item qui solet obscuros uerbis illustrās aperire locos יְרַנְּנוּן צַדִּיקַיָּא לְעָלְמִין Iedenun zadicaia le alamin, Exultabunt iusti in æternum. Claret igi-

tur ſenſus uerus. Eſt cernere in principijs pſalmorum cantum, carmen uocari higaion quod Græcè μελέτη. Ad hanc ſacri ſermonis formam, Romanus poëta, Tenui muſam meditaris auena. Sic uocatur higaion, meditatio, muſa ſacra.

Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes, quæ obliuiſcuntur Deum.

PRophetia, uel exclamatio, iudiciorumq́ꝫ Dei cõfirmatio. Imperans Græcum, ἀπρεφήτωσαν, Conuertantur, potius futurum eſt enuntians, in fonte יָשׁוּבוּ iashubu, redibunt, reuertentur. Nomen inferni שְׁאוֹל eſt item nomen ſepulturæ, foſſæ, ut dicas, Redibunt peccatores ad tumulum: nempe, ferro cæſi. Fuſaq́ꝫ per herbam corpora cæſorum, ad ſepulturam trahentur. Indicat eorum ſtragem.

Interea ſocios, inhumataq́ꝫ corpora, terræ
Mandemus. Et, Corpora partim
Multa uirum terræ infodiunt, auectaq́ꝫ partim
Finitimos tollunt in agros, urbiq́ꝫ remittunt.

Hoc Vates ceciniſſe uidetur, peccatores, ſceleratos, ignaros Dei, bellum importunum pijs indicentes, ingenti ſtrage cecidiſſe. Eſt alius ſenſus, In tartarum peccatores deſcendiſſe, uelut qui ſuperis bellum intuliſſent.

Hic & Aloidas geminas immania
Corpora, qui manibus magnis reſcindere cœlum
Aggreſsi, ſuperisq́ꝫ Iouem detrudere regnis. Et,
Hic genus antiquum terræ Titania pubes,
Fulmine deiecti, fundo uoluuntur in imo.

Hos fortaſſe ſacer poëta canit, peccatores, impios, fulmine deiectos in tartarum, ad inferos deſcendiſſe. Eoſdẽ uocans peccatores, atq́ꝫ immemores Dei, Iouis contemptores, ἀθέους, uerũ Deũ neſciẽtes, eaq́ꝫ de cauſa, humana quoq́ꝫ iura ꝓfanãtes, ut ex eodẽ fonte pietatis, omnibus uirtutibus, ſic ex impietatis fonte, omnibus ſceleribus naſcẽtibus. Obliuio Dei, pietati, quæ colit aſsidue, contraria, Sic Cyclops impius ille, contemptor Iouis,

οὐ γὰρ κύκλωπες διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν:
οὐδὲ θεῶν. μακάρων ἐπεὶ ἦ πολὺ φέρτεροι εἰμέν.
Nec Iouis imperium fortes timuere Cyclopes:
Nec diuos ſuperos, quos præſtant pectore, & armis.

Quoniam non in finem obliuio erit pauperis: patientia pauperum non peribit in finem.

SVi ſimilis. Omnes ferè uictoriales pſalmos eodẽ ordine ducens, eadem fine cantare deſinẽs. Principio omnibus precibus auxiliũ Dei implorãt: tum uictoriam certã prædicunt: cladem, uaſtitatẽ inimicorũ quaſi tuba decantant, laudant: dein iuſtitiã, iudiciũq́ꝫ ſummi Dei, qui miſeros, quorũ uidetur deſperata ſalus, non deſpiciat, ſiquãdo dormitare uideatur, at demũ excitatũ pleno cumulo uiolẽtis pro eorũ malefactis exaggerare pœnas. Dixit ergo, in finẽ, quod Hebraicè לָנֶצַח lanezach in ſempiternũ. Clarius pro eo Chaldæus, לְעָלְמַיָּא lealemaia, in ſecula, dixit obliuio erit. Non poteſt efferri Latinè per paſsiuũ, יִשָּׁכַח ishacach, Obliuioni dabitur, obliuioni erit. Si Deus igitur quaſi maioribus occupatus, uidetur cuiquã, deiectos atq́ꝫ miſeros aliquãdo deſpicere, at non ſemper hoc erit. Pauperẽ uocat, ut ſępe monui, quem nulla uirtus humana ſubleuat. Qđ dixit patiẽtiã, Hebraicè תִּקְוַת tikuat, ſpes, expectatio, ut uertit Hieronymus eadẽ eſt patiẽtia. Secũdo loco pauperes ſũt עֲנָוִים

aniuim, mansueti, benigni, tolerãtes, non in desperationẽ, blasphemiáq; in aduersis se rapi sinentes. Auxilium implorant, expectant, ita sese interea gerentes, ut opis supernæ digni habeantur. Itaq; spes eorum minimè uana, minimè irrita est, non sperant frustra, nec rapidi secum portarunt omnia uenti, penetrarunt cœlum, licet gratum, robustum. Sunt enim Deo immensæ, quibus omnia per omnes mũdi partes exaudit, aures. Audit quidem omnes clamãtes: exaudit autem, tempore certo: nec perit in finem, in æternum, spes, patientiáq; mansuetorum.

Exurge domine, non confortetur homo: iudicentur gentes in conspectu tuo.

NOn confortetur, fons יָעֹז iaoz, inualescat, roboretur. Orationem esse Dauid, Hebræi fatẽtur, qui postulet fieri, quæ cecinit, diuturnáq; scelestorũ impunitatem tandẽ animaduerti: prouocans Deum ad iustitiã. In omni rerum humanarum decursu est prouidentia, est procrastinatio, & quasi dormitatio, prouidẽtiæ, pœnarumq; inferendarum tarditas, de qua scripsit Plutarchus. Prouidentia, seueritas, iustitia postulabant ut cum uexaretur inops, iustus hunc e uestigio eriperet, & uexatorem repente plecteret. Non fit, conniuet, dormitat Deus, reijcit in crastinum. Hanc igitur procrastinationem prophetę sæpe postulant tolli, cùm quasi segnem, & oscitantem increpitãt, Exurge, excitare. Nam quæ tam sera moratur, Segnities? Quis te somnus habet? Non'ne uides hac tarditate fieri, ut sceleratis animus accedat? at

Nos tua progenies, cœli quibus annuis arcem,

Prodimur. Vertitur in dubium, an tu generis humani rector, an fors cũcta gubernet. Hæc dubitatio incidit imperitis, cũ te quasi gemũt dormitãtem, auxiliũq; tuũ implorãtibus, nusquã ades. Nõ cõfortetur homo, nimirũ is in quo nihil est nisi mortale, caducum, humanũ. Quod Chaldæus more suo, paucis additis, illustrãs, Non cõforteť filius hominis רְשִׁיעַיָּא reshia, impij, scelerati. Ne maior quęso nefarijs accedat ex hac tua cũctatione audacia, nõ cõfirmenť his rebus secũdis, ne sinas amplius tuos premi, ac penè circũuentos teneri. Iudicẽtur gẽtes in cõspectu tuo. Gentes quasi barbaros ueræ pietatis ignaros, exlegesq; Hebræis appellari diximus, à quibus eorũ sacra, cerimoniæ, leges, instituta continentibus bellis oppugnabãtur. Qua de causa, omnes cõtra eos uelut pietatis inimicos diras imprecatiõeśq; effundebant. Quod dixit, In cõspectu tuo, duo sensus, uox sonans cõspectũ פָּנִים panim, aut panaim, sonat etiã iram, furorẽ. Prior sensus, Iudicẽtur gẽtes in furore tuo, aut ob indignationẽ tuam, qua te uiolentia, rapinisq; irasci cõpulerũt. Iudicẽtur, luant peccata, propterea quòd iram tuam incendi coẽgerunt. Hoc Rabi Salom. Alter sensus: Te uidente, sciente, præsente, te totum negotium exercente, cadant profligati, deleti peccatores: deleatur tuis armis exercitus impiorum. Te duce, te prælijs nostris assistente, uictoriamq; nobis aspirante, sub oculis tuis concidantur.

Constitue domine legislatorem super eos, ut sciant gentes quoniam homines sunt.

LEgislatorẽ, Græcè νομοθέτην in Hebraico est מוֹרָה mora, uox amphibola ad plures significatus, quòd à uarijs uerbis duci uidetur, aut à יָרָה iara misit, ꝓiecit, aut יָרֵא iare, timuit, aut הוֹרָה hora, docuit, legẽ tulit. Inde duciť מוֹרֶה more, legislator. Verus igitur nũc significatus, cæteris omissis, uideť mihi quẽ Chaldæus indicauit, & Auen Esdra resoluit, fieri sępe mutationẽ ab Aleph litera ad he, uicissimq;. Itaq; nũc ꝓ Aleph legi he. Dictio igiť cũ Aleph מוֹרָא apertè, clarè designat timorẽ, terrorẽ. Hoc esse uerũ significatũ. Chaldæusq; ꝓ ea, notiorẽ subiecit דְּחַלְתָּא dechaletha, timorẽ. Itaq; dicendũ, Constitue, pone, incute terrorẽ in eos. Hieronymus quoq; trãstulit, Pone dñe terrorẽ eis. Græci, etsi hoc significatũ deficiebat, at uerũ sensum

agnouerunt. Sunt, aiunt, effrænati, exleges, exultant: adhibe frænum, castiga. Esse autem pro legislatore, ipsum documentum, correctionemque intelligendam. Constitue correctionem, castigationem, pœnam. Cognoscant gentes, quòd homines sunt, non Dij, nõ inuicti, inexpugnabiles, quales qui apud Persas dicebantur, ἀθάνατοι, immortales. Et illi Gigantes, qui se Dijs fortiores apud Homerum gloriantur. Et Aloidæ, qui manibus magnis rescindere cœlum,

Aggressi, superisque Iouem detrudere regnis.

Et quale Hierem. Ægyptus ait homo, non Deus. Castigentur igitur, ut quos insania tumidos, insolentes, gloriososque reddidit, proiecti, debilitati naturæ suæ fragilitatem agnoscant. Additur in fine carminis Sela, quod AuenEsdra exponit in ueritate. In nonnullis exemplaribus Græcis ἀεὶ, semper, quod maximè quadrat. Nam & Chaldæus, lealamin, in secula.

Vt quid Domine recessisti longè? despicis in opportunitatibus, in tribulatione?

INchoatur hic psalmus decimus: sed cùm nulla præfixa esset solita reliquis psalmis præscriptio, quòd sit psalmus Dauid, quòd ad triumphandum, aut quibus musicis instrumentis caneretur: his de causis eum Sept. cùm superiore coniunxerunt: sed Hebræi decimum numerant, sic Chaldæus, sic Hieronymus. Oratio quidem eadem fermè cum superiore est, simillimum argumentum. Queritur iustitiam diuinam segnem, tardamque esse. Animos dare sceleratis impunitatem: insolentiores fieri: interea gemere pauperes: religionem, omnemque de rebus cœlestibus in mentibus hominum opinionem labefactari. Multum dubitationis, philosophis, hac cunctatione dari, admirantibus tandiu sceleratos iniurias impunè ferre. Vbi super his questus fuisset, demum & miseros exaudiri, respicique à Deo canit, & iustitiæ diuinæ solos honores æternos esse: omnibus flagitijs, si quis rectè consideret, ad postremum condemnatis, abolitis, atque in sempiternum deletis. Quod primo ait, Recessisti longè, Hebraicè, Quare ò Ioues תַּעֲמוֹד בְּרָחוֹק taamod berachoc, stabis à longe, procul consistis? Quare non propius nostras calamitates aspicis? Qui procul constitit, negligit, haud cupidus exactè nosse. Quia magis ab humanis rebus, oculos auertis, tam magis scelus ingrauescit. Despicis in opportunitatibus, Hebraicè, Despicis in tempore angustiæ: in temporibus calamitosis, quando te propius esse, opemque miseris afferre oporteret. Præclarè docuit AuenEsdra, quomodo Deus procul consistat. Cui enim dubium, diuinam maiestatem per omnes sursum, ac deorsum mundi partes tendentem, cunctos implere locos, Iouis omnia plena? sed cùm potestas, seueritasque eius non cernitur, suspicantur mortales eum procul esse, res nostras in terris minimè cernentem. Non sæuit, non indignatur, non furit, rapiens peccatores ad supplicia. Clementiam, & lenitatem, negligentiam, & inscitiam suspicantur.

Dum superbit impius, incenditur pauper: comprehenduntur in consiliis, quibus cogitant.

VT clarius intelligas, sic ad fontem legas, In superbia impij, incẽdetur, ardebit pauper: capiãtur in his sceleribus quæ cogitauerũt. Eadẽ trãstulit Hieron. Est igitur imperans Capiantur, non indicans, Comprehenduntur. Orat ut capiantur.

Telum frange manu, Phrygij prædonis, & ipsum
Pronum sterne solo. Dij talia Graijs,
Instaurate, pio si pœnas ore reposco. Et Homerus,
τίσειαν δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Sciend

Sciendum tamen, uerbum יִדָּלְקוּ idlac, quod transtulerunt Sept. ἐμπυρίζε̃ͅ, inflammatur, incenditur, designare quoq;, ut superius ostendimus, persequi, eo carmine, Sagittas suas ardentibus effecit. Ostensum illic, ardentes exponendum, persequentes. Ita nunc dicendum, In superbia impius יִדְלַק idlac, persequetur. Impius, inquit, persequitur, instat superbè, crudeliter. Hoc significatum ab omnibus Hebræis probatur, adhibentibus uice eius notiorem uocem יִרְדַּף irdaph, quod apertè sonat persecutionem. Secundò cùm dicitur, Comprehenduntur, est autem futurum, potestq; pronuntiari per indicatiuum, & per imperium. Referunt Hebræi ad pauperes, ut sit sensus: Impius superbè persequitur pauperem: capientur ijdem pauperes consilijs, quæ cogitauerunt impij. Isq; sensus maximè probatur Hebræis. Quocunq; autem cadat uerbum capiendi, siue in pauperes, siue superbos, immanesq; illos, clarus sensus. Cæterum quas interpretes dixerunt, cogitationes, sunt Hebraicè מְזִמּוֹת mesimoth, cogitationes scelerate, nefariæ. Nec unquam ferè in bonam partem usurpatur id nomen. Propterea Græci, διαβόλια.

Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur.

FOns purius sic habet, Quoniam הִלֵּל hillel, laudauit impius desiderium animæ suæ. Hocq; reddidit Hieronymus. Rationem producit Vates, qua de causa ruit in suas cupiditates effrænatè. Comprobat suum consilium: Probabilius est ei rapere, quàm intra modestiæ fines se continere. Vilescit ei probitas, mansuetudo: Iustitiam ut ille apud Platonem Thrasymachus, appellat γενναίαν εὐήθειαν, elegantem stultitiam. Laudat suas cupiditates, his potiri beatitudinem putat, uel humana diuinis misceantur: omnium legum confusio sequatur. His cogitationibus roborati, & ad hunc scopum cuncta dirigentes, haud ab re cædes, rapinas, omne tempus agitant. Quod autem dixit secundo, Et iniquus benedicitur: est ueritas Hebraica. Et auarus benedixit, exprobrauit Deum. Sunt duo uerba בֵּרֵךְ berech, benedixit: alterum נִאֵץ niez, exprobrauit, blasphemauit. Sed uerbum benedicendi, Hebræis est medium ad bonum, & malum, nunc benedicere, nunc maledicere: ut Benedixit Nabot Deum, & Regem, Maledixit, aliaq; exempla. Tale est Latinis sacer, nunc sanctus, nunc execrabilis. Hoc itaq; loco dicendum, Et auarus maledixit, exprobrauit Deum. Hoc proponit apud Hebræos AuenEsdra. Quanquàm est ille quoq; sensus, nec idem dissentit, ut berech sit participium, non uerbum: Et auarus benedicens munera, blasphemat Deum. Eumq; sensum secutus Hieronymus transfert, Et auarus applaudens sibi, nimirum benedicens, blasphemauit Dominum. Hoc ritè refertur ad antecedens. Laudauit impius cupiditates suas: nunc, benedicens se, eblandiensq;, Deum contemnit. Hæc quoque interpretatio mihi non displicet. Habet igitur uersus primo modo, Quoniam laudauit impius cupiditatem suam, & auarus maledixit, exprobrauitq; Deum. Secundo: Et auarus benedicens se, suamq; cupiditatem, sugillauit Deum. Ecce impium, & auarum eodem sensu complectitur. Sacrilega est auaritia, non Dijs, non hominibus parcens. Idolorum seruitus, non Deum uerum, sed aurum, & quicquid corporeum est, infráque hominem colens, intentéque respiciens. Inde rapinæ, cædes.

Exacerbauit Dominum peccator, secundum multitudinē iræ suæ, non requiret, non est Deus in conspectu eius.

PRincipium huius uersus annectitur antecedenti, quemadmodum ostendimus, cùm diceret, Et iniquus benedicitur. Continuò subijciendum erat, Exacerbauit Dom

uit Dominum. Quo ſenſu ſit dictum aperuimus. Nunc autem dicitur, Peccator ſecundum multitudinem iræ ſuæ non requiret, non eſt Deus in conſpectu eius. Si totum carmē expendas, pro multitudine, eſt גֹּבַהּ goba, altitudo: pro, iræ ſuæ, eſt אַפּוֹ appo, id deſignat, aut iram ſuā, aut conſpectū, faciemq́ʒ ſuā. Hoc poſtremum nunc probabilius, ut dicat, Impius ſecundū altitudinē uultus ſui, nō requiret. Deſcribit faſtum, arrogantiā, crudelitatē impiorum, elata ceruice, uultu ſuperbo ingredientium, omnes prę ſe mortales deſpectos habentiū, ipſos quinetiā ſuperos nihili pendentiū. Hanc ob cauſam dixit eos nō reqrere, nō curare, quod apertè de ſe iactabat impius ille Cyclops, corā Vlyxe, Stultus es, ignarusq́ʒ loci, atqʒ uenis, ꝓcul hoſpes,

ὅς με θεοὺς κέλεαι ἢ δειδίεμεν ἢ ἀλεάσθαι.
οὐ γὰρ κύκλωπες διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν
οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπειὴ πολὺ φέρτεροι εἱμέν.
οὐδ᾽ ἂν ἐγὼ διὸς ἔχθος ἀλευάμενος πεφειδοίμην.

Nancʒ Iouem Cyclopes diuos, atque beatos
Non curant, ſiquidem præcellunt robore diuos.
Nec Iouis irati mihi cura eſt, ut tibi parcam.

Rectè igitur uterqʒ Poëta congruit in deſcribendis impijs, eos non curare, non requirere ſuperos, non attendere, nec timore Iouis abſtinere, quò minus cędes, rapinas, iniurias omne genus exerceāt, propter arrogantiā, atqʒ inſolentiam, qui ſe diuis æquales arbitrentur, eorum ope non indigentes. Eam ob cauſam rectè Græcè uocantur θεομάχοι, ἀντίθεοι, ἄθεοι. Hunc ſenſum, quo dicitur Hebraicè, Impius ſecundum eleuationē uultus ſui, non requiret, declarans, illuſtransq́ʒ ex ſua cōſuetudine Chaldęus transfert, Impius, in arrogantia ſpiritus ſui, non requiret Deum. Secunda pars uerſus qua dicitur, Non eſt Deus in conſpectu eius: in fonte eſt, Non eſt Deus in cunctis cogitationibus ſuis. Sicq́ʒ tranſtulit Hieronymus. Chaldęusq́ʒ ipſe clarius exprimēs, Et dicet in corde ſuo, Non ſunt manifeſtæ corā Deo cunctæ cogitationes meæ. Declarauit igitur quid ſit, Deum non eſſe in cogitationibus eius, non curant, non cogitant, rerum humanarum iudicem, iniuriarumq́ʒ uindicē: nulla fides, nulla religio, ut Liuius de Annibale.

Inquinatæ ſunt uiæ illius omni tempore: auferentur iudicia tua à facie eius: omniū inimicorū ſuorū dominabitur.

VEritas Hebraica, quo ſenſus ex his tricis euolutus emergat, habet ad uerbum, Proſperātur uiæ eius omni tempore, Procul ſunt iudicia tua, ab aſpectu eius: in omnes inimicos ſuos afflabit, impetū faciet. Quod Sept. dixerunt βεβηλοῦνται, inquinatæ ſunt, eſt uerbū Hebraicū יָחִילוּ iachilu, multarū ſignificationū, quod Hebræi nunc quoqʒ teſtātur. Eſt primus ſignificatus pariēdi, tum uiolādi, inquinādi, itēq́ʒ ueniēdi: eſt itē proſperitatis. Hoc poſtremū omnes ferè ſequūtur ꝓbatiores, Chaldæus, Rabi Salomon, AuenEſdra, quos minores adorāt. Nā uice eius Chaldæus adhibet מַצְלְחִים mazelechim, proſperātur, felicitātur, uiæ eius. Rabi Salomon, iachilu, inquit, יצליחו iazlichu, felicitātur AuenEſdra, Turbātur, ait, mortales, propterea quòd יצליחו proſperātur uię ſceleſtorum. Is igitur mihi magis probatur ſenſus. Indignatur propheta quēadmodū ſuperius quaſi cōtra diuinā prouidentiā cōniuentē, dormitantē. Interea ſceleratis proſperè, feliciterq́ʒ agētibus, nullo metu prohibente, quo minus peragāt, quę cupiāt, oēs aduerſarios ſuperāt, quocūqʒ cogitationes direxerūt, feliciter tēdūt. Hāc indignationē totus uerſus oſtēdit, quo dicitur, Felicitātur, proſperātur uię eius. Secūdo, In omni tempore longè ſunt iudicia tua à cōſpectu eius, nimirum, tota uita feliciter decurrit, diuturna eſt impu-

nitas eorum. Iudicia, uindictæ, ultiones tuæ, stant procul ab illo. Demũ, si qui sese sceleratis eorum conatibus eos prohibituri obiecerint, eos superãt, impetũ in eos faciunt, id enim designat uox Hebraica. Pro eo quod dicitur, Inimicorũ suorũ dominabitur, Hebraicè, יפיח בהן iaphiach bahẽ, efflabit, spirabit in eos, animosè retundet. Queritur ergo, more suo, Dei procrastinationem in ulciscendo, ut tarditatem ad postremum (quod solet omnibus penè Psalmis) ostendat clementiã esse, non negligentiam. Fatetur enim eos ad postremum grauiter cadere, tantò maioribus supplicijs affectos, quantò fuisset diuturnior impunitas.

Dixit enim in corde suo, non mouebor in generationem, & generationem sine malo.

CLara sunt, Si saperẽt, nisi uesania plurimũ apud eos posset, nõ insisterent peccatis, iniuriarũ, scelerũq; uindicẽ esse scirẽt. Nunc autẽ æternã sibi impunitatẽ promittentes, seq; fore securos in sempiternũ, principatũ in omne tempus obtenturos persuadentes, exultãt, gloriantur secũ, semper erimus stabiles, in generationem, & generationem. Hebraica phrasis, Græca quoq; γενεὰν, καὶ γενεὰν, Latini dicerent in ætatẽ, & ætatem, in seculũ, & seculũ. Seculum, ætas, generatio, idẽ omnia. In omnem ætatẽ, in omne seculum, non mouebor, sedibus his securis nõ excutiar. Sic secum loquitur. Vt autem uersus intelligatur, distincte legendus, ut est in editione Hieronymi. Dixit enim in corde suo, Non mouebor, non excutiar. Hic punctum figendũ. Tum sequitur, In omne seculũ ero sine malo. Propterea Græci editionẽ Sept. quę hoc obscurè habebat, adiuuãt editione Symmachi, clarius uertẽte, οὐ περιπατήσομαι εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν, οὐκ ἔσομαι ἐν κακώσει. Non uagabor, aut uacillabo in generationem, & generationẽ, neq; ero in afflictione. Vagabor, melius illud Sept. οὐ μὴ σαλευθῶ, non excutiar. Chaldæus tamen reddidit uersum, Non mouebor in generationem, & generationem ab opere malo. Itaq; & is sensus ualeat.

Cuius os maledictione plenum est, & amaritudine, & dolo: sub lingua eius labor, & dolor.

ALias improbitates cum fonte scelerum impietate sequentes describit. Impius erat, tum superbus, contemptor hominum, quia Deorum; elato uultu ingrediebatur, ignem oculis suffusis sanguine efflabat. Sequuntur aliæ pestes, quæ nunquam impietatem deseruerunt. Maledicus est, asper, letale uirus ore ferens, effundens quidquid ubique sordium est. Sciendum pro dolo, ut est etiam Græcè, Hebraicè est תוך thoch, sonat uox, in medio, intus: sonat item auaritiã, usurã: quã uocem sibi Græca lingua usurpauit τόκος toc. Vsuram dixit Hieronymus sic, Maledictione os eius plenum est, & dolis, & auaritia. At AuenEsdra mauult uocem esse pro, in medio, intus, ut dicat maledictione, os eius plenum est, & dolis, & intus sub lingua eius labor, & dolor. Hoc etiam posuit Chaldæus. Non quadrat igitur auaritia. Loquitur enim de fraudibus, imposturis, calumnijs, proditionibus. Aliud ore ferunt, aliud sub pectore, insidiosi, ueniunt in uestimentis ouium, intrinsecus lupi rapaces. Laborem (ut superius exposuimus) uocat fraudem, imposturam, πονηρίαν, improbitatem, quæ & ipsa in sermone Græco ducitur à dolore πόνος. Vexat enim uexationemq; exhibet omnis improbitas. Vbi autem dixit, dolor, Hebraicè און auen, sonat interdum dolorem, usitatior significatus, mendacium, iniquitas. Chaldæus ob eam causam, clariorem pro ea ponit uocem, שְׁקַר sheker, mendacium. Dicitq; uersus, Sub lingua eius labor, & mendacium. Quod quadrat primis, & secundis.

Sedet

Sedet in insidiis cum diuitibus, in occultis ut interficiat innocentem. Oculi eius in pauperem respiciunt.

MVlta secus in fonte. Græcum, μετὰ πλουσίων, cum diuitibus: Hebraicè חֲצֵרִים chazerim, ea uox non sonat diuites, nec quadrat huic loco nomẽ diuitum: sonat atrium, uillam, uestibulum. Itaq; dicendum, sedet in insidijs atriorum, uillarum. Et Hieron. cernens hoc significatũ, Sedet insidiãs iuxta uestibula. Chaldæus quoq; pro Hebraico adhibet In insidijs, דְּדַרְתָּיָא dedarthaia, habitationum, uillarum. Latitat, inqt, impostor in angulis, inter dumeta, in uestibulis. Tu post carecta latebas. Luporũ est, insidiosè tendere, corpus deijcere, ne ab ouibus aut à pastore uideatur. Is mos insidiantium, & interficere parantium. Et is uerus significatus. Continuò subijcit simile, In occultis. Quod autem ait, In pauperem respiciunt: pro πένητα pauperem, in fonte חֶלְכָה cheleca. Miror cur Hieron. dixerit, oculi eius, robustos circunspicunt, cùm uox chelca, expressè sonet pauperem, idq; uertit Chaldæus, circunspicit pauperem, debiliorem se, quem interficiat. Quare enim robustos circunspiciat, claret uerus sensus, totaq; descriptio pessimorum.

Insidiatur in abscondito, quasi leo in spelunca sua insidiatur, ut rapiat pauperem: rapere pauperem dum attrahit eum.

REpetuntur omnia superius dicta, ut clariora reddantur. Ponitur similitudo, qua crudelitas quorundam hominum, atq; animus efferatus sentiatur. Belua rapax producitur in medium, cui similes rapaces, crudeles, insidiasq; molientes ostendat. Itaq; repetit insidias, repetit pauperem, nempe debilem, egentem, ope destitutum, cui desint humana perfugia. Dicitur autem in fine uersus, iuxta fontẽ Hebraicum, Rapere pauperem dum attrahit eum, ad rete suum, siue laqueũ suum. Laqueus igitur est de præsenti uersu, non subsequenti. Nota est tralatio, quam nostri quoq; usurpant. Sed leones frequentius in sacris literis, quòd in Iudæa semina leonum sunt, qua peste Italiam carentem laudat Vates,

At rapidæ Tigres absunt, & sæua leonum Semina.

In laqueo suo humiliabit eum, inclinabit se, & cadet, cum dominatus fuerit pauperum.

PRincipium uersus est, Humiliabit eum. Hoc paulò secus Hebraicè יִדְכֶּה יָשֹׁחַ uidecce iashoach. Et humilians inclinabitur. Referunt hoc constanter Hebræi, ad leonem, ad insidiatorem, qui sese deijciat, inclinet, abscõdat, minorem facit, ut magnitudo corporis lateat. Tum aduolat, ruit, adoritur incautum. Hoc lupos facere pastores ferunt, sternunt humi corpus, sensimq; ad oues adrepunt, propinqui faciunt impetum, discerpunt. Ad eundem igitur leonem, insidiatorem applicari debet, humiliabit, inclinabit sese. Quod autem sequitur, Et cadet cùm dominatus fuerit pauperum: paulò secus ab origine. Est enim clarius, & liquidius Hebraicè וְנָפַל בַּעֲצוּמָיו uenaphal beazumau. Et cadet in fortibus, aut robustis suis. Sẽsus Hebręis docentibus, Et irruet cum robustis suis, nempe cum unguibus fortissimis, cum pedibus illis, manibusq; rapacissimis, ualidissimis, qui correpta queq; discerpãt. Totusq; uersus describens morem leonis insidiantis, prædãq; captantis. Et humilians inclinabitur, & ruet cũ ualidis suis unguibus, seu pedibus ad pauperes. Hoc intelligens Hebraicum sonare, diuus Hieronymus dixit, Et irruet uiribus suis ualenter.

Dixit enim in corde suo, Oblitus est Deus, auertit faciem suam ne uideat in finem.

HInc tantum peccant impij, hinc tam ferus animus illis: hæc origo malorum. Aiunt Deum dormire, aut oblitum esse eorum quæ fiant in terris, oculos suos auertisse. Licere uelut magno dormiēte pastore, in oues grassari. Abesse uindicem, qui pœnas reposcat, abesse cui doleat, si quis ingemiscat. Vera eos sentire, qui ferant Deum neq; habere, neq; facessere cuiquam negotium. Improbos neq; damnari, neq; damnatos sequi pœnam. Ipsa suis contenta opibus, nihil indiga nostri. Sed hæc uox impiorum est, non bonorum, uerorumq; philosophorū. Quod ergo ait, Ne uideat in finem: monuimus sæpe, in finem Hebraicè לָנֶצַח lanezach, in sempiternum. In æternum oculos auertit à terris. Non ad tempus, sed inæternum se subduxit. Qua de causa contra eorum impietatem indignatus, increpansq; diuinam tarditatem, subijcit:

Exurge domine, Deus meus, & exaltetur manus tua, ne obliuiscaris pauperum in finem.

PRo, & exaltetur manus tua, in fonte melius, & clarius. Imperat ut tollat manū נְשָׂא יָדֶךָ nesa iadeca, Tolle, eleua manum tuam. Incute plagam, attolle flagellum, potentemq; manum tuam sublatā graui pondere in impios illos, demitte. Opponitq; singula singulis. Dicebant, Oblitus est, dormit, extra flammantia mœnia mundi, quiescit. At diuinus Propheta, Ne obliuiscaris, surge, excitare graui ueterno, quod tibi peccatores adiudicant: te nihil nostri cernere, somnum æternum dormire fatentes. Ne sit hæc obliuio sempiterna: si prudenter & ad tempus, at non æterna. Iniurias respice deiectorum, humilium, desertorum, quos nullæ opes, nullæ uires subleuant. Augens hanc tarditatis increpationem, subijcit:

Propter quid irritauit impius Deum? dixit enim in corde suo, Non requiret.

IRritauit, ualidius Hebraicè נִאֵץ niez, blasphemauit. Solita multis locis increpatio, cur tandiu negligat, cur sua tarditate fieri permittat, ut peccatores impunè uiuentes, magis insolescant, magis importuni miseris insultēt. Quos si quando Deus sceleribus eorum permotus ad suppliciū posceret, & miseris spes augeretur, & illi non ita multos sui similes haberent. Nunc autē diuturnior impunitas & frangit animos miserorū, & illos confirmat in scelere, permultiq; eos imitātur. Quare igitur hoc fieri permittitur? Quare crescit improbis audacia, cōniuente Deo? Dicūt enim scelerati, Deum non curare terras, non requirere quid fiat in terris. Et cùm quid scelerate peccantes aliquis timore Dei conatur eos absterrere, irridentes dicunt:

Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Cur igitur non castigatur hęc irrisio? Cur tanta contumelia non plectitur? non falsa impiaq; opinio tollitur è terris, improbis sublatis?

Vides quoniam tu laborem, & dolorem consideras, ut tradas eos in manus tuas. Tibi derelictus est pauper: orphano tu eris adiutor.

VT facilius intelligas, proponas Hebraica, ad hunc modum habentia: Vidisti, quoniam tu laborem, & dolorem, & indignationem consideras, ad dandū in manus tuas super te relinquet pauper, orphano tu eris adiutor. Quorū Rabi Salomone

mone interprete, sensus uerus est: Vidisti scelera, notas habes omnes res in terris, oculatissimus omnia cernis, ut Orpheus de Deo, ad Solem ab Homero tralatum,

πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις.

Cuncta uides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Quid ita? Quia ea natura es, consideras, aspicis laborem, nempe scelus, flagitium, iniquitatem, quod Hebraicè uocatur labor, ut Græcè πονηρία. Nemini enim prodest, uexat autem perpetrantem, & in quem perpetratur. Consideras scelera, non te latent praua facta: consideras laborem, & dolorem. Pro dolore fons כעס caas, indignationem, exacerbationem, qua cogunt te scelerati indignari, qua te prouocant, exacerbant. Hæc uides, & taces: sciens, & prudens, desides, moraris, cunctaris, dormitas, abstines flagellum. In manibus etenim tuis est, in tua potestate, ad dandum, uindicandum. Vindicta in potestate tua est. Si uelles, non tibi facultas defuerit delendi peccatores. Consideras, aspicis. Tum potestas penes te est. Sub tuo patrocinio, tuoq́ refugio latitant miseri. In te nanq; omnis domus inclinata recumbit. Quos nulla spes, nullum humanum perfugiū subleuat, tibi uni relinquuntur. Tres igitur conditiones quibus prouidentiam diuinam increpat, proponit. Non est (ut aiunt scelerati) somniculosus, oscitabundus, non curās quid fiat. Videt acutè. Tum ea natura est, ut eum nulla flagitia lateāt, acutè cernat: postremo cogit æquitas eum patrocinium miserorum suscipere. Sic ipse sibi præscripsit, hanc sibi legem tulit, protector esset miserorum, illatas iniurias respiceret, pater esset orphanis. Hæc totius uersus uera sententia. Quæ quidem in tralatione Hieronymi perplexior est, habente: Vides quia tu laborem, & furorem respicis, ut detur in manu tua: tibi relinquuntur fortes tui: pupillo tu es factus adiutor. Nomen Hebraicum חֵלְכָה cheleca, non est hoc loco pro forti, sed pro paupere: Et caas, sonat quidem furorem, hoc autem loco potius exacerbationem, irritationem, ut solet alibi. Cætera quoque sunt obscura. Mihi clarere uidetur fons Hebraicus, Hebræis item eo modo exponentibus.

Contere brachium peccatoris, & maligni: quæretur peccatum illius, & non inuenietur.

EX consuetudine sua, ut scelus impiorum cōmemorasset, exaggerasset diuinam quoq; prouidentiam penè increpasset, demū prouocat ad uindictā, iubet, orat eam attollere sese, norint omnes uindicem adesse. Brachium haud dubium quin sit pro potestate, qua improbi contra probos utuntur. Et hæc precatio qualis illa,

Telum frange manu Phrygij prædonis, & ipsum

Pronum sterne solo. Secunda pars obscurior. Quęretur peccatū illius, & non inuenietur. Dicitur enim in fonte, Quæres peccatum illius, & non inuenies. Hebræis interpretibus quibus ego assentior, est sensus: Ita peccatores, impij, diuum, hominumq́ cōtemptores deleantur, extinguantur, ut si eos requisieris, non sint usquam. Sit eorum tanta profligatio, ut nemo eos amplius aspiciat, atq; ita deleantur, aboleantur, ut non solum mortales, eos requirentes ubi sint non inueniant, sed ne tu quidem, qui circumspicis omnia, nullus te locus latet. Quacunq; sede requiras illos, cœlo, terris, aëre, tartaro, non reperias penitus excisos, abominabiliter perditos. Sunt autē futura uice imperatiuorum, quod Hebræi, Græciq; solent, Requiras, non inuenias. Est quoq; post precationem, uaticinium. precatus fuerat, impiam manum frangeret, deleret: uaticinatur ita certè fore, requires non inuenies, ex omni luce repulsos. Qua de causa subijcit:

Dominus regnabit in ſeculum ſeculi: peribitis gentes de terra illius.

COnſuetum Pſalmis epiphonema, propoſitis ſceleribus, & iniurijs, quæ fiunt contra inſontes, in terris, diuturnam impunitatem impiorum ſæpius queſti, tum demum uelut exauditi, interitum eorum uaticinantur, ſuper eorum ſtrage alacres exultant. Quantopere gloriam Dei, uiolentijs, rapinis, aſpernabilem, contemptibilem, de qua malè homines ſentirent, feciſſent, tantopere creſcere, prædicari, celebrari, ex eorum interitu. Regnat igitur Deus, regnat, uiget, habet imperium terrarum, dominatur rebus humanis. Poteſt, & uult uindex eſſe flagitiorum. Nemo iudicij eius ſeueritatem quantumuis fortis, præpotens, effugiet. Huic ſoli gloria reſtabit, ut ait alius propheta: Viuit Dominus, quia mihi curuabitur omne genu, & omnis lingua confitebitur Dominum. Is erit uerus, is æternus Imperator, licet nunc à peccatoribus contemnatur, in dedecus eius occidant, rapiant. In ſeculum ſeculi, melius & ad intelligendum facilius, In ſeculum ſeculum, in ætatem ætatem, tempus & tempus: nempe omne ſeculum, omnem ætatem, ad omne tempus. Terra igitur, illius eſt ædificium, illius opus, hanc ipſe fecit, hominibus repleuit. Prius palatium condidit, exin habitatorem induxit. Putas igitur ſceleratos in hac domo diutius habitaturos? patietur'ne pater, Rex æquiſsimus, cui ſunt odio peccata, flagitia, cædes, rapinæ, in palatio ſuo diutius habitare peccatores? Crede mihi celeriter eos excindet, exturbabit. Illis extinctis, penitusq́ue deletis, Deus regnabit in æternum. Solus ipſe nominabitur. Vides igitur finem patientiæ, tarditatis, ſuper qua nemo turbari debet. Hunc uerſum uenuſtè reddidit Hieronymus, Dominus Rex ſeculi, & æternitatis. Hebraicè melech olam, Rex mundi, aut Rex æui, Rex immortalitatis.

Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus: præparationem cordis eorum audiuit auris tua.

PRo exaudiuit, fons per ſecundam perſonam, exaudiſti. Et præparationem cordis eorum: eſt תָּכִין לִבָּם takin libam, parabis, ſtabilies cor eorum: demum attendet auris tua. Proclamat igitur auditas eſſe preces. Apertè denuntiat, ut hoc quoque clementiam eius oſtendat, non eum rerum humanarum eſſe negligentem, auditam eſſe miſerorum orationem. Miſeris exauditis ſecutus eſt interitus ſceleſtorum, eos calamitatibus afficientium. Vitam cum luctu, lacrymisq́ue eos trahere cogentium, pauperes, inopes exauditos, auxilio diuino ſubleuatos, hos interitu ſempiterno deletos. Quod ergo dicit, Stabilies cor eorum, ſonat, Confirmaſti timentes, conſolatus es pauidum, uacillansq́ue eorum cor ſtabiliſti: animos eorum confirmaſti, quòd non modò pollicitus es auxilium, cauſamq́ue eorum tibi curæ futuram, ſed id etiam re comprobaſti, deletis illis, à quibus tot iniurias accepiſſent, in quos omnia exempla, cruciatusq́ue ederent. Terq́ue idem demonſtrat, Deſiderium, ſupplicationemq́ue eorum perfeciſti: confirmaſti timentes, auribus tuis attentis, beneuolis audiſti. Non eſt igitur præparationem cordis eorum audiſti. Verbum Hebræum כּוּן Canan, etſi plerunque transfertur à Septuaginta ἑτοιμάζω, præparare, & frequentius ſonat ſtabilire, confirmare. Vt illud Eſaiæ, Erit mons Domini præparatus in uertice montium. Melius: Fixus, ſtabilitus, impoſitus omnibus montibus.

Iudicare

Iudicare pupillo, & humili, ut non apponat ultra magnificare se homo super terra.

IVdicare ad superiora refertur. Exaudisti inopes, miserorum causam suscepisti. Quid ita? nimirum ut iudicares, iudicium faceres pro pupillo, sententiam pro miseris aduersus rapaces, uiolentos, homicidas ferres: iudicium, seueritatemq́ tuam contemptores illi, immanesq́ beluæ, genus humanum uastantes, experirentur. Designat igitur letalem sententiam, pro pauperibus latam contra improbos. Humilem dixit, Hebraicè דך dak, pauperem, deiectum, attritum: is Græcè dicitur ταπεινὸς, lingua Italica usurpauit, uocans Tapinum, pauperem, mendicantem. Hunc Hieronymus dixit oppressum, respiciens significatum, quo designat, attritum, comminutum. Quod Latinus dixit, magnificare, Græcè μεγαλαυχεῖν, gloriari, insolescere, Hebraicè ערץ aroz, superbire, terribilem apparere. Idem à principio precabatur, ne sua lenitate perficeret, ut peccatores magis insolescerent: nunc ait ita Deum seueritatem suam ostendisse, ut finem iniuriarum, atq; omnis insolentiæ coëgerit eos facere. Posset autem iuxta linguam Hebraicam, esse sensus, ex uerbo aroz, Non addat, non apponat gloriari homo super terra: aut secundum Rabi Salomonem, Non addat amplius exterrere, conterere, affligere hominem de terra: ut uerbum aroz, aut sit transitiuum, aut non transitiuum, non uariante sensu. Nomen hominis est hoc loco אנוש Enos, quod ferè semper in malam partẽ accipitur.

INSCRIPTIO PSAL. X.

Lamnazeach ipsius Dauid.

SIgnificatur esse carmen uictoriale. Victoria est contra peccatores, contra Gigantes, ἀντιθέους θεομάχους, contra pietatẽ profanantes, nomen Dei impugnantes: ueluti si bellum Deorum contra Gigantes caneret. Canit Iouem contra superbos arma sumpsisse, pios defendisse, eodem atq; superiores psalmos argumento. Est oda, aut hymnus, in laudem Iouis, seruatoris, iudicis æqui, res humanas gubernãtis, cœlitusq́ respicientis, pœnam de contẽptoribus suis, deq; iniustis suscipientis.

PSALMI X. EXPLANATIO.

IN Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ, Transmigra in montem sicut passer?

QVOD dixit, In Domino confido, est propriè in Hebraico idiomate, In Iouem confido, Iouem spero adiutorem, in Iouem spes omnis mea recumbit. Est enim Hebraicè Iehouach (neq; enim uereor sæpius monere) Ioues, uocalibus subductis. Ad inimicos loquitur, qui ei præsidium hoc diuinum auferrent. Ipsi autem inimici tantos sibi spiritus sumpserant, ut gloriarentur, iactarent suam potentiam, nihil sibi resistere posse: Hebræis in altissimos montes, fugam capiendam esse, terribiles occurrentes, omnemq́ eorum aciem inclinandam, profligandamq́ sibi minantes: neminem esse, qui ferre uictis opem possit: uentosè nimis, ac superbè. His opponit Dauid cœleste præsidium, spem cœlestem. Miratur eos tantopere insolescere, uitulari, qui

ri, qui nesciant maius sibi paratum esse perfugium, fortissimas legiones auxilio uenturas. Dicunt animæ eius, Ipsemet Dauid uelut auicula exterrita fugiat. Est autem Hebraicè צִפּוֹר zippor: id sonat quidem passerem, sed & omnes generatim auiculas, ut Græcum στρουθία, nunc magis quadrat auicularum significatus, ut dicat, Transmigra in montem, ut fugere solet auicula, audito strepitu, syluis sese occultans. Quis igitur hic est, inquit, qui me iubet timere, pauentem, trepidantemq́ꝫ fugere? An mihi leue præsidium? an spes inanis?

Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum: parauerunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde.

PRo pharetra est יֶתֶר iether, non pharetra, sed neruus, siue chorda arcus, omnibus testibus. Chaldæus pro eo נִימָא nima, nempe neruum. Hieronymus quoque pro pharetra, posuit neruum. Et Rabi Salomon uerbo Italico interpretatus est chordam arcus. Rectè itaqꝫ dicitur eos parasse sagittam suam, super chorda, quæ fit ex neruis, inde neruus appellata. Parauerunt, melius Hebraicum, ut sæpe monui, כּוֹנְנוּ conenu, firmauerunt, fixerunt, stabilierunt. Et pro sagittas numero multo, est חִצָּם chizam, sagitta unica, ut hinc noscas, chordã, seu neruum, non pharetram, quæ multis sagittis completur, designari. Manifesta est igitur tralatio de homicidis insidiantibus, latebras fouentibus, cui noceant expectantibus. Ab impijs ut est Hebraicè, parantur insidiæ, his noctesq́ꝫ, diesq́ꝫ cor inquietum, impatiensq́ꝫ est. Iustos, & pios, pro inimicis habent. Designat enim contrariæ religionis, ac factionis homines, qui delere pios semper parati essent religionem ueram Hebræorum euertere. Iustè eos appellauit reshaim, impios, eis autem aduersos, rectos corde. Inter hos moribus, uitaq́ꝫ disidentes, semper pugna, odium immortale. Obscurum dixerunt Septuag. σκοτομένῃ, cùm luna obscura est, cùm silet, tempus insidijs opportunum, sub luce maligna.

Quoniam quæ tu perfecisti, destruxerunt: iustus autem quid fecit?

QVæ perfecisti, Græcè κατηρτίσω, rectè quidem perfecisti, sed Hebraicum uariat. Est enim pro perfecisti, הַשָּׁתוֹת hashatot, designat hæc uox ut Hebræi testantur, fundamenta à uerbo שׁוּת soth, posuit, fundauit. Eam uocem alia notiore declarans AuenEsdra ponit יְסוֹד ia sod, fundamentum. Per tralationem hæc fundamenta interpretantur Hebræi, præcepta, legem. Ea de causa Hieronymus transtulit, leges dissipatæ sunt. Refertur igitur ad superiora consentaneè, Peccatores impij tetenderunt arcum, direxere aciem contra pios, contra religionem, cuius fundamenta iam subruerunt, crebroq́ꝫ arietis ictu concussa sunt mota loco, euersa. Ea de causa uocantur θεομάχοι, ἄθεοι. Omnis eorum sermo, omnis opinio, conatus, sudorq́ꝫ omnis contra decus cœleste. Fundamenta igitur sunt præcepta, leges, totius pietatis nerui, fundamenta, quibus nititur religio. Græci quæ perfecisti interpretantur regnũ Dauid, illi à Deo concessum. Sed quanquàm non multum uariat, uocabulum Hebraicum, omnium consensu sonat fundamenta, præcepta, leges, quæ magis religioni, quàm regno conueniunt. Quanquàm etiam illud regnum religionis erat præsidium. Quod subijcit, Iustus quid fecit? duplex sensus AuenEsdræ, Euertistis, ait, pietatem, bellum contra Deum suscepistis: at Deus cuius in

cœlo

cœlo ſedes eſt, ſumpſit ſcelerato ex ſanguine pœnas. Non iuſtus hoc, ſed Deus, cuius immēſa poteſtas, fecit. Quid enim potuit iuſtus, rex pietatis protector, quid ſine Deo, contra ueſtra agmina potuiſſet? At Rabi Salomon: Vos uos ſcelerati, ueſtra hæc omnis impietas. Nam iuſtus Dauid, quid fecit? Quid expectes aliud à iuſto, niſi facta iuſtitiæ, & æquitatis? Vterq; mihi ſenſus probatur.

Dominus in templo ſancto ſuo, dominus in cœlo ſedes eius.

DIuina poëſis, carminis ordo diuinus. In impios inuectus fuerat, uaſtitatē, ſtragemq́;, quam edunt in terris, pios, ueramq́; religionē perſequentes propoſuerat, ſuperbiã eorũ oſtentarat, querebaturq́; eos legē Dei, mores inſtitutaq́; diuina uaſtare: nunc iuxtà ritum ſubijcit, Ne dubites, ait, ſtat ſua cuiq; dies, & ineuitabile tempus. Eſt, inquit, qui hæc cernat, tametſi regnum eius à terris recedit, at omnia tamē uidet: utq; ait Rabi Salomon, Videt, ſcitq́; facta ueſtra, ſolium eſt illi celſiſſimum, at oculi uos cernunt uſque in terram. Dat igitur Poëta diuinus epitheton, reliquis Poëtis uſitatũ. Semper apud Homerum, atq; Heſiodum eſt, ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες, Superi cœleſtia templa tenentes. Eſt & illud epitheton diuinũ Græcis Poëtis celebre, εὐρύοπα, Iupiter latiſſima cernens. Venuſtè igitur, & poëtica figura, regnum ſedemq́; Dei uocauit templũ, quēadmodum Græci Poëtæ dant illi domos cœleſtes. Et Ariſtoteles de mundo loquēs, Cuius, inquit, ſuprema pars eſt, οἰκητήριον τοῦ θεοῦ, habitatio Dei. Quoniam autē locus ille ſanctiſſimus, ab omni labe diſiunctiſſimus, ubi Deus ab animis beatis, à Dijs immortalibus colitur, & adoratur, rectè uocatur templum: declaransq́; primum ſubijcit ſecundũ, Dominus in cœlo ſedes eius. Hebraiſmus eſt. Quorſum enim referas nominatiuum, dominus? Dicendum Latinè, Domini in cœlo ſedes: aut, Dominus in templo ſancto ſuo, in cœlo ſedes eius. Sedes autem nunc eſt ſolium maieſtatis eius, thronus regius.

Oculi eius in pauperem reſpiciunt: palpebræ eius interrogant filios hominum.

NOn eſt in fonte, pauperem, ſed duntaxat reſpiciunt. Oculi, inquit, eius reſpiciunt. Eſt quidem in cœlo thronus eius, ait, at inde deſpicit omnia. Quod Poëta de eodem Ioue ſimiliter canit, —Cum Iuppiter æthere ſummo
Deſpiciens mare ueliuolum, terraſq́; iacentes,
Littoraq́; & latè populos, ſic uertice cœli
Conſtitit, & Libyæ defixit lumina regnis.

Quod autem ait, Palpebræ eius interrogãt filios hominum, Sept. dixerunt ἐξετάζει, probãt, perpendũt, examinãt. [redacted]. Et Hebraicum eſt יִבְחֲנוּ ibe chanu, probant, ſcrutantur. Hieronymus quoq; tranſtulit, probant. Dicendũ igitur, Oculi eius, indagãt filios hominũ, palpebræ, nimirũ oculi, lumina, acies eius defixa eſt ad cõtemplãdas res humanas. Hac de cauſa, ut dixi, uocatur à Poëtis εὐρύοπα, longius cernens.

Dominus interrogat iuſtum, & impium. Qui diligit iniquitatem, odit animam ſuam.

ERrat nunc quoq; Latinus interpres. Nam Gręcum ἐξετάζει, nunquam ſonat, interrogat. Potius iuxta Hebraicum בחן bacchan, ſeruatur, examinat. Deus ſummus,

mus, inquit, non est quemadmodum lignei philosophi ferebant, otiosus, dormitans, res hominũ negligens: imò uerò scrutatur, exactè requirit, quid iustus, quid impius agat. Non latet eum si quid impiè, si quid iuste fiat in terris. Sciendũ lectionis Hebraicæ ordinẽ esse posse, qualem posuit Hieronymus, Dominus iustũ probat, impium autẽ, & diligentem iniquitatem odit anima eius. Hoc Hebræis quoq; placet exponẽtibus locũ, Deus, inquit, probat, tentat iustũ, quemadmodũ tentauit Abraham, Iob, ipsum quoq; primũ hominũ Adam. Si patitur aduersa iustus, non est negligentia Dei, sed probatio, examinatio. Vt aurum (inquit Salomon) probatur in fornace ignis, sic iustus in fornace tentationis. Fit in aduersis tolerandis fortior, melior, illustrior, prudentior. Quos amo, inquit, corrigo, & castigo. Et, Qui parcit uirgæ, odit filium. Cum impijs secus fit, non probat, non amat eos Deus, non corrigit, nõ emendat uti filios, sed prorsus odit, execratur, detestatur, abijcit, aspernatur. Iusti tentantur, probãtur: impij, & quos ad omne tempus peccare iuuat, odio habẽtur. Cognosce discrimen inter iustos, atq; impios. Sæpe premunt iustos aduersa: ne putes hanc Dei negligentiam, qui nesciat, aut sciens, & prudens contemnat: est probatio, examinatio, correctio ut meliores euadant. Omnis (ait Augustinus) malus ideo uiuit, ut aut corrigatur, aut per eum bonus exerceatur. Exercentur igitur boni. Anima autem eius, animus, mens Dei maxima, luminosissima, rerum cunctarũ capacissima, impios odio habet. Non curat an emendentur, sunt enim incorrigibiles, inemendabiles: Tanquam deploratos, & perditos contemnit. Beneficium igitur, non sæuities est tentari, uexari. Ordo itaq; uerus lectionis Hebraicæ est is, quem modo retulimus, consentientibus Hebræis.

Pluet super peccatores laqueos: ignis, & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum.

SVper peccatores, Hebraicè, super reshaim, impios, ut respiciat Gigantes illos qui manibus magnis rescindere cœlum conantur, aut qui posuerunt in cœlũ os suum, impios, blasphemos, contemptores. Contra hos, (ut canit Sibylla de supremo tempore) immittet cœlestem ignem, & sulphuris amnes. Et quale Poëta noster sæpe cum sacris Poëtis congruens, (ab eis enim omnia penè sunt mutuati) de impijs eisdem,

Fulmine deiecti fundo uoluuntur in imo. Et,
Ipse pater media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu
Terra tremit: fugere feræ.

Sciendum quòd Sept. transtulerunt παγίδας, laqueos, uocem Hebraicã פַּחִים pachim, amphibolam esse, designantẽ aut laqueos, aut carbones, & prunas. Hoc postremum nunc accedentibus Hebræorum testimonijs melius ad sensum quadrat. Quid enim est pluere laqueos? mirumq; id etiam Hieronymum posuisse. Rabi Salomon pachim per clariorem uocem quę sonat omnino carbones, exponit פֶּחָמִים pachamim, Carbones, prunas. AuenEsdra dicit, fulmina illa ignea, aut saxa ignea, cum pluuia delabentia assimilare Poëtam carbonibus. Vocat igitur Psalmus carbones, aut ipsa fulmina, aut quoniã dicit Deum pluere super peccatores sulphur, concretos ex sulphure, ignitosq; lapides, quale par est cecidisse, cùm Sodoma cremata cœlitus est, Lapides sulphureos, Carbones prunasq; sulphureas congestas, congelatas. Has Poëta canit Deum immittere in impios. Vide genus supplicij. Et quod ait, Spiritus procellarum: est Hebraicè, Et uẽtus tempestatum. Ventus, tempestas,

pestas, procella: unà, inquit, ruent in eos lapides sulphurei, ignis, uentus, tempestasq́ue, & procella. Hæc erit pars calicis eorum. Calix figuratè in sacris literis uocatur gustatio, sensus, experimentum. Bibere, haurire, gustare supplicia dicunt. Hæc, ait, bibent, haurient, experientur, gustabunt. Calicem uexationum inuenies in sacris literis. Et Christus amaritudinem, suppliciaq́ue sua uocauit calicem. Calicem quem dedit mihi pater, non uis ut bibam illum? Quod dixit, pars calicis, pro Græco μέρος, parte, Hebraicum מְנָת menath, distributio, numeratio, summa. Hæc ait summa est eorum, quæ gustabunt, experientur, sentire cogentur carbones sulphurei, ignis, tempestas atra. Quibus omnes ferè calamitates continentur.

Quoniam iustus Dominus, & iustitiam dilexit: æquitatem uidit uultus eius.

IS ordo diuinus Psalmorum, quos de diuina prouidentia, sacri Poëtæ cecinerũt. Prius queruntur dormitare prouidentiam, incusant illius tarditatem, proponunt impiorum audaciam, contra bonos, & pios: demum affirmant hæc uolente Deo, et ad optimum finem dirigente fieri. Nam quos pro scelere eorum ulcisci uelit, quo grauius ex cõmutatione rerum doleant, solere diuturnius impunes dimittere. Et supplicium quod ubi peccassent exiguũ fuisset, si differatur, grauitate, magnitudine fieri terribilius, exaggeratis in eos cunctis supplicijs, quæ sulphure, & igni, sæuisq́ue procellis à Poëta designantur, ut nostri flatus secundos, & aduersos, procellas, ictusq́ue fortunę memorant. Est igitur iustus Dominus: diligit iustitiam, æquitatem. Huic comes it, ut ait Aristoteles, μισοπόνηρος δίκη, Iustitia sceleris inimica. Vultus eius uidet æquitatem. Quemadmodum superius dixerat, Oculi eius scrutantur, respiciunt filios hominum: res hominum respiciunt. Superius palpebræ, nunc uultus. Vultus eius scrutatur, respicit æquitatem. Hic flectitur, hic defigit lumina. Circumuagus obambulans, ubi quid iustè, pieq́ue fieri uidet, hic subsidet. Hoc spectaculo pascuntur oculi eius, hoc respiciunt. Est alia quoque in Hebraico lectio, æquitatem uident, פָּנֵימוֹ panemo, facies eorum: hanc sequitur Hieronymus. Sed Hebræis eruditioribus placet magis, ut panemo, sit relatiuum ad Deum, non homines, quod exemplis quoq́ue probatur.

PSALMI XI. EXPLANATIO.

PRAETITVLATIO est, iuxta tralationem Sept. In finem pro octaua, Psalmus Dauid. Hæc ad Hebraicum, quemadmodum sæpius monuimus, & clariora erunt, & ueriora. Pro in finem, lamnazeach, ad canendum carmen triumphale. Est, ait, hoc quoque carmen uictoriale, est ἐπινίκιον. Est exclamatio, qualis uictoris exercitus. Secundum quoque pro octaua dicendum. Super octichordo. Proponitur genus carminis, & quibus organis musicis caneretur. An barbito, an cithara, an cymbalo, an tubis, aut cornibus. Quæ omnia memorantur in Psalmis, ut, In decachordo, & psalterio psallam tibi. Et, In cymbalis bene sonantibus. &, Laudate eum in sono tubæ. Laudate in psalterio, & cithara. Laudate eum in tympano, & choro: Laudate eum in chordis, & organo. Laudate eum in cymbalis benesonantibus. Quo loco omnia ferè genera musices memorantur. Itaq́ue titulus ferè dicit, quæ Psalmus præcipit. Ad laudandum cum octaua. psalmus quem nunc protuli, inuitat ad laudandum uarijs instrumentis.

mentis. Hoc in exordijs psalmi se facturos ostendunt, cùm prædicunt, Ad laudandum, triumphãdum, cum octichordo. Aliquis alius psalmus cum cithara, aut cum cymbalo, uel tympano, ut uidebis in principijs aliorum psalmorum. Hæc sunt longè clariora, & perceptu faciliora. Et in hac sententia sunt Hebræi. Nam Chaldæus paraphrasticõs declarans octauam, עַל כִּינוֹרָא דְתַמְנְיָא נִמֵי alkinora, detamnaia nime, Super cithara octo chordarum. Eadem refert Rabi Salomon. AuenEsdra quoque nominat musica instrumenta, quæ sub eo nomine designantur. Est psalmus in Iouem, iudicem eorum, quæ fiant in terris. Et quasi appellat eum psalmus uelut noster: O' qui res hominumque deumque

Aeternis regis imperijs, & fulmine terres. Canit omnia nutibus eius esse subiecta, implorat auxilium.

PSALMI XI. EXPLANATIO.

SAluum me fac domine quoniam defecit sanctus, quoniam diminutæ sunt ueritates à filiis hominum.

DEFECIT sanctus, duplex sensus, aut ipse Dauid sanctus, pius, Dei cultor defecit, fessus est tot incommodis, iam succumbit, labitur, uires, animusque eum deficiunt. Quapropter tu fer opem, adsis propitius, labenti porrige dextram. Aut iuxta Hebræos, omnia me mala circunstant. Deseruerunt me omnes. Vel, sanctus sentit cum hostibus. Omnium Israëlitarum coiuit coniuratio, non improbos modò, sed probos quoque in societatem asciuerũt. Etiã bonorum animos ab amicitia mea auerterunt. Tu solus superes, ait. Quod ait, Diminutæ sunt ueritates: in fonte פָּסוּ pasu, defecerunt, quasi euanuerunt. Omnes, ait Rabi Salomon, mentiuntur contra me: uestigantque locos, in quibus delitui, renuntiantque ipsi Saul. Ecce Dauid, inquiunt, aufugit, latitat apud nos. Defecerunt אֱמוּנִים emunim, ut est Hebraicè, ueritates, aut fideles, ut transtulit Hieron. Defecerunt fideles. Sciendum, iuxta sermonem Hebraicum, & AuenEsdra, sensum esse posse, Defecit sanctus, is Hebraicè est חָסִיד chasid, misericors, beneficus, Defecit qui beneficium præstaret. Non adest quisquam, qui mihi beneficium prestet. Quoniam diminutę sunt ueritates, sublati sunt fideles, interfecti sunt, non sunt amplius super terra. Prior tamen sensus probatur ex sequentibus.

Vana locuti unusquisq; ad proximum suum, labia dolosa, in corde, & corde locuti sunt.

VAna rectè sept. *μάταια*, quod Hebraicè שָׁוְא saue, mẽdacium. Hieron. hoc transtulit frustra: sed melius mendacium, quod Chaldæus expressit ponens pro eo שִׁקְרָא sikra, mendacium. Queritur enim eos aliud ore loqui, aliud in corde celare. Cuiusmodi homines Homerus usque ad inferos fore sibi hostes dicit, pro proximo est רֵעֵהוּ reehu, sonat quidem proximum, sed & amicũ, queriturque eos loqui proximo suo falsa. Quod dixit, labia dolosa: distinguendum est, ne iungas sequenti, Labia dolosa in corde: sed, labia dolosa sunt eis, dolosa Hebraicè חֲלָקוֹת chalacoth, adulantia, dulcia, mollia: est eis os adulans. Vox quidem amici, at subest in pectore scelus. In corde, & corde locuti sunt. Hebræi rectè mihi interpretari uidentur.

Duob

Duobus cordibus loquuntur, propterea duplicauit cor cor. Sunt eis duo corda, os quod modo coram me dulcia fundebat, paulò pòst cõuersum, fundit acerba, atrocia, dira. Duplex animus, duplex mens eis, duo corda, duæ mentes, nunc placida, pòst inimica, atrox. Duobus cordibus, duobus animis loquuntur.

Disperdat dominus uniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam.

LAbia dolosa, quemadmodum dixi, חֲלָקוֹת chalacoth, adulantia, dulcia, mollia, palpantia, propterea dolosa, fraudolẽta. Disperdat, Hebraicè simile quid, יַכְרֵת iecarath, interficiat, perdat, amoliatur, euertat: estq́ uel imperatiuum, uel futurum. Efferunt enim Hebræi quemadmodum Græci imperatiua, futuris: Chaldæusq́ paraphrasticῶs adiecit, Tollat Deus de mundo, uniuersa labia dolosa. Maxima imprecatio aduersus maximum scelus. Linguam magniloquam, Hebraicè, loquentem magna. Quæ sint porrò hæc magna, declarat inferius. Innuit igitur non tam insidiosos, mendacesq́, quàm superbos, arrogantes, minaces, crudeles, præfractos, inflatos. Linguaces, procaces, θεομάχους, ἀντιθέους. hos item Græci dicũt μέγα πνέειν magna spirantes, Et cœlum territat armis, uẽtosa in lingua, Det libertatem fandi, flatusq́ remittat. De Turno Drances. At Turnus de Drance:

Larga quidem Drance semper tibi copia fandi.

Latinus larga, Hebræus, magna. Ille loquacitatem, noster superbiã, arrogantiam, insolentiam designat.

Qui dixerunt, Linguam nostram magnificabimus, labia nostra à nobis sunt, quis noster dominus est?

HEbraicè propriè, Cum lingua nostra inualescemus, corroborabimur lingua nostra, potentes, eximios nos faciet. Intẽdamus uocem, in hac omnis spes nostra. An tibi mauors uentosa in lingua, latius, inflatiusq́ res prædicantes, exaggerantes. Quale monstrum, quod insignis poëta describit:

Hæc tum multiplici populos sermone replebat.

Quod ait, Labia nostra à nobis, Hebraicè, Labia nostra nobiscum sunt. Etiã Græcè, sed Latinus non rectè τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν. Labia nostra apud nos sunt. Est, inquiunt, nobiscum eloquentia: nos domini loquendi, possumus quæ uolumus loqui. Habemus sermonem in potestate. Insignem igitur eorum superbiam, insolentiãq́ describit. Contumeliosos, intractabiles ostendit, genus insociabile.

Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, nunc exurgam dicit dominus.

Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo.

RItus psalmorum proponentium prius rapinas, cædes, uiolentiasq́ hominum super horum impunitate querentium, demum auxilum Dei, propensamq́ ad improbos ulciscendos uoluntatem decantantium. Quod dixit, propter miseriam, Hebraicè miseria, שׁוֹד shod, rectè Hieron. quod Græca uox etiam demonstrat ἕνεκα τῆς ταλαιπωρίας, Propter afflictionẽ, uexationẽ. Pauperes dicit, ope destitutos, quemadmodum sępe dixi, quos omnia deficiunt, nisi Deus adsit propitius. Itaq́ eosdem uocat inopes, & pauperes. Ecce igitur Deus non dormitat, non despicit, negligitq́ res hominum. Aduertendum quòd in hoc uersu quoque est, non de sequenti, Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo. Quod dixit, Ponam in salutatari,

 est,

eſt, ponam pauperes in ſalute, in loco tuto. Mirum enim cur Septuag. transferant σωτήριον, ſalutare, quod eſt יֵשַׁע ieshua, ſalus, incolumitas. Quod autem ait, Fiducialiter agam in eo, Græcum magis reſpondet ad Hebraicum, παῤῥησιάσομαι, audacter loquar, iuxta Hebraicum יָפִיחַ iaphiach, inſufflabit, ſuperbè, arroganter loquetur. Non eſt igitur per primam perſonam, ſed tertiam. Refertur iuxta Hebræos, ad eum qui ſeruatus ſit, qui erit in tuto. Quem Deus ponet in loco tuto. Ego (inquit Deus) ponam eum in ſtatione tutiſsima. Loquetur audacter contra hoſtes, nihil amplius trepidabit, nihil extimeſcet, fiduciæ, ſpeiq́ꝫ plenus. Poſſet iuxta AuenEſdra, referri ad eundem ipſum Deum. Qui eum eripiet, ponet in arce ſecura, loquetur pro eo, aut loquetur ei ipſi, quem eripuit: promittet, promiſſa ſeruabit, implebit. Deus loquetur ei, & quæ fuerit locutus, adimplebit. Eoq́ꝫ ſubijcit:

Eloquia Domini, eloquia caſta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum ſeptuplum.

CAſta Hebraicè טְהוֹרוֹת tehoroth, pura, munda, caſta. Quæ loquitur Deus, inquit, ueriſsima ſunt: caſtiſsima ueritas. Et (ut inquit Rabi Salomon) penes eum eſt facultas adimplendi, quæ loquitur, quæ pollicetur. At eloquia hominum, non ſunt munda, quoniam nequeunt fidem promiſſorum adimplere. Sic AuenEſdra: Deus, ait, ſeruabit, eripiet innocentem è manibus eorum, qui linguis ſuis ſuperba loquuntur. Quoniam id ipſe promittit, & quæ promittit, uera ſunt omnia. Comparat deinde uerba Dei argento puro, mundo, excolato, purgato. Quod dixit, igne examinatum, unico uerbo dicitur Hebraicè צָרוּף aruph, excolatum, examinatum, purgatum. Et quod dixit, probatum terræ, Hebraicè examinatum, ſiue purgatum בַּעֲלִיל לָאָרֶץ bealil, laarez. In uaſe terreo, in uaſe quo colatur argentũ, quod Hebraicè uocatur alil, quod terræ ſubijcitur. Probatum, inquit, in uaſe, in terra. In uaſe, quo probantur, excolantur metalla, argentum, aurumq́ꝫ. Hoc ſua lingua Chaldæus uocauit כּוּרָא cora. Quanquàm eſt etiam Hebraicum nomen כּוּר cor, fornax, focus, ut dicat, Purgatum in fornace, in terra, ex fornace, ſiue uaſe in terram defluens. Aut iuxta ſenſum aliorum, probatum in uaſe, ipſi terræ, omnibus hominibus, uniuerſæ terræ probatum. Sed ſuperiora meliora. Chaldæus enim etiam dixit, probatum in uaſe ſuper terra, ut oſtendat ritum excolantium metalla. Quod dixit, ſeptuplum, Chaldęus idem expreſsit, ad Hebraicum, ſeptem uicibus, ſepties repurgatum. Senſus omnis igitur, dicta Dei, promiſſa Dei, ſunt pura, munda, fidelia, nihil fraudolentum, falſum, ſimulatum, adulterinumq́ꝫ habentia. Implentur, ueniunt ad exitum. Fidelia, inquam, & integra, ut argentum ſepties excolatum, repurgatumq́ꝫ in uaſe fictili, terreo, in terra.

Tu Domine ſeruabis nos, & cuſtodies nos à generatione hac in æternum.

SEruabis nos, ut Græcè διαφυλάξαις ἡμᾶς. ſecus Hebraicè תִּשְׁמְרֵם tiſmerem, cuſtodies, ſeruabis ea, Tu Domine cuſtodies, ſeruabisq́ꝫ illa ipſa eloquia: implebis, aut repones promiſſa illa tua. Habes parata, repoſta, miſeris, ac pauperrimis, ut ait Rabi Salomon. Repones, conſeruabis eloquia, ac promiſſa his quos nunc ſcelerati perſequuntur. Hæc lectio eſt quoq́ꝫ apud Chaldæum תִּנְטְרִינּוּן tinterinum, Conſeruabis ea iuſtis. AuenEſdra quoq́ꝫ ait, Seruabis ea. par eſt referri ad eloquia Dei. Quod uerò ſequitur, Seruabis nos à generatione hac in æternum: rectè

recte hoc subijcit, Deus conseruat, habet reposta iustis promissa. Propterea orat, ut interea ab omni calamitate subducantur, à generatione hac, ab hoc seculo scelerato, ab hac ætate flagitiosa: serues, custodias, ut promissa tua, quæ parasti, consequamur. Expressit etiam hoc Chaldęus, Serues nos ab hac generatione mala. Custodi inopes, & pauperes ab his, qui superba, magna, inflata loquūtur, quibus sunt labia dolosa, duplices animi. Hæc ætas, hoc seculum pessimum nunc est. Magna nunc linguarum, gladiorumq́ impunitas. Quapropter nos tuere, foue, amplectere, defende, ab hac hominum prauitate, à præsenti superbia, ut ea, quæ seruasti nobis consequamur. Aut quoniam seruasti, reposuisti bona quædam, quandam incognitam, orationeq́ inexplicabilem felicitatem, propterea custodi, conserua nos ad hæc bona.

In circuitu impii ambulant: secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.

TAnta est impunitas, tantus numerus malorum hac ætate scelerata, ut quoquò te uertas, in eos offendas. Et ut diuus Petrus de diabolo, Circuit quærens quem deuoret. Et Satan apud diuum Iob, Circuiui terras, & perambulaui eas. sic psalmus, impios ministros eius ait omnem angulum euoluere, ubiq́ uagari, nusquam non præsto esse ut rapiant, interficiant. O' tempora! O' mores! inquit: iustitia terris excessit, uis, audacia nunc triumphant, nusquam tuta fides, nihil intactum crudelitas relinquit. Impietas, arrogantia, fraudumq́ omne genus dominantur. Quod autem dixit, Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum, secus est in fonte, כְּרֻם זֻלּוּת לִבְנֵי אָדָם ke rum zulluth libne adan. Verba ambigua, eaq́ multarum sententiarum. Rum nonnulli accipiunt (ut passim significat) multitudinem, altitudinem. Secunda uox, zulluth, ducitur à zalal, despicere, contemnere. Iuxta has significationes, Rabi Salomon, & AuenEsdra sic interpretantur: Zalluth, inquiunt, est despectus, contemptus, atq́ dicit psalmus, Secundum altitudinem, qua Deus exaltauit me, promouitq́ in Regem, est despectus filiorum hominum, quia uidelicet inuident, exeduntur, incenduntur inuidia, atq́ hi sunt, qui in circuitu ambulant. Propter inuidiam (inquit Rabi Salomon) quod oculus eorum liuidus est, cùm me uideant ex rure, pecoribusq́ pascendis assumptum in Regem, ex humili loco ad maximam dignitatem prouectum. Euectus est, inquit, uir despicabilis, ut illi iudicabant. Est alia interpretatio, quoniam zalal, sonat etiam deuorare, deglutire. Et rum, putant esse mutatis literis, quod sæpe fit, qui dicitur רֵים rem, nimirum rhinoceros: In circuitu impij obambulant, sicut rhinoceros, deuorare filios hominum. Hæc interpretatio Chaldæi quoq́ est: sed pro rhinocerote ponit עֲלוּקָא aluca, sanguisugam. Interpretaturq́, In circuitu impij ambulat, sicut sanguisuga, כְּמִיצְצָא דְמֵיהוֹן דִבְנֵי נָשָׁא quæ sugit sanguinem humanum. Hæc interpretatio fortasse uerior, & ad totum psalmum aptior. Sæpe enim in his carminibus, sanguinarij, crudeles, leonibus, tauris rhinocerotibusq́ comparātur. Hieronymus in suo psalterio ex Hebraica ueritate iuxta primum sensum reddidit, Cùm exaltati fuerint uilissimi filiorum hominum. Sed hunc sensum melius ex Hebraico intelliges, si referatur in Dauid.

HVIC pſalmo conſuetus titulus eſt præfixus Lamnazeach, ad triumphandum, canendum ualidè, alacriter: tum dicitur eſſe pſalmus Dauid. Oratio eſt ad ſummum Iouem, quem in principio appellat: orans quale in ſuis pſalmis, quos hymnos uocat, Homerus in pſalmo in Iouem,

ἵληθ' εὐρυόπα κρονίδη κύδιστε μέγιστε.

Sis placidus qui cuncta uides, uenerande ſupreme.

Implorat eius auxilium, cupit præſentem eſſe calamitatibus, quibus eſt circumuentus. Niſi quid auxilij ab eo ſit, futurum ut hoſtes eo ſuperato trophæum ſtatuant, exultent, in omnes partes nuntios uictoriæ dimittant, inſolenter gloriantes. Hoc autem futurum ſi diutius cunctetur, expectet, conniueat, oſcitanterq; negligat. Itaq; primam uocem quam tulit, increpatio eſt diuinæ tarditatis, qui ſciens, & prudens, pios uexari ſinat, impios, parta uictoria, lætari, triumphosq; agere, omnia ſuis uiribus tribuentes, nihil ſibi reſiſtere poſſe iactantes. Vbi igitur orationem habuiſſet, uelut propheta, certusq; preces ſuas exauditas, redit ad alacritatem, ſibi ſalutem, liberationem promittit.

VSquequò Domine obliuiſceris mei in finem?
uſquequò auertis faciem tuam à me?

IN FINEM, fons, נֶצַח nezach, perpetuò. Et pro eo Chaldæus, לְעָלְמִין in ſecula. Cur perpetuò mei obliuiſceris? cur perpetuò immemor es noſtri? Nunquamne leuari obſidione ſines?

O pater, ò hominum, Diuumq; æterna poteſtas.
Namq; aliud quid ſit, quod iam implorare queamus,

Niſi (aiunt Hebræi) tuleris celeriter opem, in eam ſuſpicionem cadam, te res hominum negligere, & uelut hominem obliuione capi. Hocq; multi mortales crediderunt. Et ſuper cardines, inquiunt, cœli ambulat, ultra flammantia mœnia mundi. Deum nec habere, nec faceſſere cuiquam negotium. Opis non indiga noſtræ, maieſtas eius. Talia mortales ſæpe ſuſpicati ſunt.

AVERTIS FACIEM] Reſoluit figuram qua Hebraicè dicitur eodem ſenſu, abſcondis faciem. Faciem autem dixit abſcondi, ab humanis ſumpta figura, quas, aut odio habemus, aut contemnimus, ab his oculos auertimus, ſiue non ualentes aſpicere, odio abducente, ſiue contemnentes. Ac quos diligimus, libenter item, ſæpiusq; reſpicimus. Multò grauius eſt, cùm principes faciem abſcondunt, cùm interdicunt, ne in conſpectum eorum ueniamus, aut ipſi ultro ſeſe cælant. Hæc per tralationem Deo tribuit Vates, datis Deo, moribus terreſtrium principum. Qua figura in contrarium Latinus deſignans lætitiam, uoluntatemq; benefaciendi, de ſuo Ioue cecinit,

Olli ſubridens hominum ſator atq; Deorum,
Vultu quo cœlum, tempeſtatesq; ſerenat.

Vſquequò ponam conſilium in anima mea, dolorem in corde meo per diem?
Vſquequò exultabitur inimicus meus ſuper me?

Quater

QVater inculcat usquequò. Ponam consilium in anima, est sollicitari timore, cura, pauore. Ingeminant curæ, dictæ, quòd cor urant, Græcè μελεδῶνες, quòd pascantur, uorentq; membra. Consilium acerbum, pauoris plenum, Curam atrocem, curarum fluctuat æstu. Quãdiu, inquit, solicitabor? quem ad finem excruciabor? Et curæ tristes animum obsidebunt? Vltrices posuere cubilia curæ. Declarat secundo, quod consilium sentiat, dolorem in corde meo per diem. Ecce consilium. Instantibus undiq; malis, imminentibus hostibus à tergo, metus animum excruciat. Et quẽadmodum Græci explanant, Noui, inquiunt, ò Deus, uis me uelut certaminis spectator, pręmiorumq; distributor, multis sudoribus profusis, uictorem nobilius ostẽdere. At hi qui mecũ sunt, arbitrantur me à te derelictũ. Docere enim prophetam, non quasi seipsum consolantẽ, sed nos monentẽ, ut si supplicantes interdum non exaudimur, ne ob eam causam animo deficiamus, appellasseq; auxilij diuini, tarditatem, obliuionem. Est autem de præsenti uersu. Exaltabitur inimicus meus super me. Superior hostis insolescet, gloriabitur, inuolabit. Hoc fit cunctante Deo, fiunt inimici nostri insolentiores.

Respice, & exaudi me Domine Deus meus. Illumina oculos meos, ne quando obdormiam in morte.

VEnustè dixerunt Sept. ἐπίβλεψον, respice, quod Hebraicè הַבִּיטָה cabbita, conuertere, flectere. Vultum abscondisti superius dicebat, nunc precatur, ostendat, uultum, inquã, quo cœlum, tempestatesq; serenat. Si modo respexerit, omnis auolabit tempestas, lætitia, alacritasq; redibit. Omnis in illo uultu serenitas, insatiabilisq; uoluptas. Vt Aquilo toto cœlo fugat nubes, ut locus ubi consistant non supersit: sic uultus ille diuinus omnes mœrores dissipat. Itaq; infert, Illumina oculos meos, cõgruè quidem. Exerente eo uultum, diuinosq; oculos terris ostendente, maxima, uniuersalisq; alacritas diffunditur, implentur omnia lumine immenso, utiq;, & oculis prophetę à tanto spendore illuminãdis. Illumina igitur oculos, est, splendore, & claritate diuina comple, ostẽde meis oculis lucẽ uultus tui: offunde eos claritate tua, offer suauissimam illam oculis meis lucem, qualem Apostoli uiderunt in monte: uisa, ineffabili gaudio repleti sunt, ut ibi perenniter esse cuperent, omnium obliuiscerentur, multò magis, quàm si loton comedissent. Hanc quæso uideant oculi mei, impleantur ea. Quod ait, Dormiam in morte: disseritur ab Hebræis apposite, somnum letiferum, mortalem designare.

Olli dura quies oculis, & ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.

Eiusmodi somnum Vates precatur à se repelli. Splẽdore illo diuino fugari somnũ letiferũ, ferreũ. Homerus simili quadam figura, fratrem Mortis, somnũ appellat, κασίγνητον θανάτοιο. Mors igitur, omnis mœror, & calamitas discedẽt, aduenĩete Deo, claritatemq; sui uultus ostendẽte. Atq; hic tres Poëticę figuræ uenustæ: quòd uultus Deo tribuitur, quòd huic uultui claritas, quòd mors somnus appellatur. Et aut dulcedinem diuinæ claritatis, mœrorisq; discessum postulat, aut precatur illuminari ne peccet, ne labatur.

Ne quando dicat inimicus meus, Præualui aduersus eum. Qui tribulant me exultabunt, si motus fuero.

PRæterquam quòd miserum est uinci, ipsa quoq; uictorũ insolẽtia, calamitatẽ, doloreq; auget uictis. Qualẽ meruit Pallãta remitto. Vbi nũc Maxẽtius illa, Effera uis animi? Tũc ille, Hostis amare, quid increpitas? Hanc igitur hostium læ-

titiam cupit, orat non diutinam eſſe. Declarat triumphos in caſtris hoſtium futuros, ſi loco ceſſerit. Qui tribulant me Hebraicè צרי zarai, uexatores mei, inimici prementes. Exultabunt, efferentur lætitia, carmẽ triumphale concinent. Si motus fuero, Hebraicè אמוט emmot, Si lapſus fuero, ſi quatiar, ſedibus ſecuris excutiar, ſi regno pulſus. Hæc Græci referũt ad animos. Si me uiderit inimicus in ſcelus mortiferum prolapſum, uerè exultabit, quòd caſus noſter addit ei lætitiam. Exultabunt ergo, exilient, irridebũt, cecidiſſe, qui ſe in ſempiternum ſecurum iactabat.

Ego autem in miſericordia tua ſperaui: exultabit cor meum in ſalutari tuo. Cantabo Domino, qui bona tribuit mihi.

QVare non extimeſcat, ne'ue animis deficiat, oſtendit magnã ſe ſpem habere in miſericordia Dei. Hanc ſibi Spiritus, animoſq́ue, & alacritatẽ reſtituere: hanc unam ſibi ſalutis uiam apertam eſſe. Tribuit cordi exultationem, alibi quoque alacritatem, reliquoſq́ue affectus, quemadmodum Homerus qui pauorem dat cordi, κραδίην τ' ἐλάφοιο, cor cerui dicens habere timidos. Et ille ad ſuum cor loquebatur impendente leto,

τέτλαθι δὴ κραδίη, καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.

Cor patere hanc cladem, grauius nam ſæpe tuliſti. Eſt crebrũ apud eum φίλον κῆρ, amicum cor, charum cor. Ita nunc Vates ſacer, exultare cor in ſalute à Deo afferenda. Pro σωτήριον, ut ſæpe monui, eſt clarius in fonte יְשׁוּעָה Ieſua, ſalute, IESV, Seruatore. Salutare non eſt dicendum: Sic, Quia uiderunt oculi mei ſalutare tuum: potius, ſalutem, aut IESVM tuum. Et, Notum fecit Dominus ſalutare ſuum, Salutem ſuam, aut ſeruatorem, ſiue IESVM ſuum. Igitur uelut iam parta uictoria, decantat in fine Carminis ἐπινίκιον, iam ſibi redditam alacritatem, ſalutem, felicitatem uaticinatur. Cæterùm ſuperuacaneo additur apud Græcos, & Latinos,

Et pſallam nomini Domini altiſsimi.

INSCRIPTIO PSALMI XIII.

In finem Pſalmus Dauid.

HANC inſcriptionem Chaldæus more paraphraſtæ declarans, Ad laudandum in Spiritu prophetiæ per Dauid: oſtendit hic abſtruſa rerum futurarum myſteria decantari. Quandam liberationem uictoriamq́ue ex inimicis. Ac Rabi Salomon duos ait Pſalmos edidiſſe Dauid ſuper impijs principibus, alterum ſuper Nabuchdnoſor, alterum ſuper Titum, qui uterque templum Dei euerterint. Nunc eſſe ſuper Nabuchdnoſor, hoc auguratur, quoniam Rex ille præ cæteris barbarica inſolentia inſignis, pro Deo haberi, coli ut Deus uoluit. Simul reditum in patrias terras canit Pſalmus, quod de Babylonica captiuitate quadrat: idq́ue Chaldæus paraphraſtes ſenſit. Quidam Græcorum referunt dictum contra Senacherib Regem Aſsyriorum, qui contra uerum Deum ſub Ezechia locutus eſſet. Sed quoniam non fuit eo tempore populi captiuitas, cuius meminit Pſalmus, reijcitur à Nicolao. Præter hanc ſententiam, poteſt Pſalmus eſſe uniuerſalis philoſophia, de ἀθέων, de impijs blaſphemis, omniq́ue illa præteritorum temporum generis humani colluuie, omni ferè mundo ſimulacra, aut cœleſtia lumina Chaldæos imitati, colente: tum mortalibus neſcio quibus,

bus, qui ſibi ſapientiæ titulos tribuebant, abſurdas de Deo opiniones proponentibus. In hos inuehitur, ſtultorum eſſe, non ſapientum negare Deum uerum. Habere ſapientes, irrefragabiles rationes, quibus Deum ſentiant, & ſciant has ſtultos uidere non poſſe.

PSALMI XIII. EXPLANATIO.

Dixit inſipiens in corde ſuo, Non eſt Deus. Corrupti ſunt, & abominabiles facti ſunt in ſtudiis ſuis, non eſt qui faciat bonum.

SAEPIVS admonitum, Hebraicam linguam cordi tribuere locutionem: cor autem eſſe pro mente, animoq;. Dixit in animo ſuo, cogitauit, perſuaſit ſibi: hæc ſecum, Me'ne incœpto deſiſtere uictam? ita inſipiens, hæc ſecum. Inſipiens, Latinus ad Græcam uocem ἄφρων, demens, Hebraicè נבל nabal, demens, ingratus. Latius etiam Chaldæus expreſsit, paucis additis, quid ſibi uelit, Non eſt Deus, non eſt ſultana, principatus, poteſtas Dei ſuper terra: ea ſcilicet, quæ ſuperius ſæpe queſtus fuerat: Dixit enim in corde ſuo, Oblitus eſt Deus. Et, Vſquequò peccatores Domine gloriabuntur? Poſuerunt in cœlum os ſuum. Itaq; nomine ſtultorum, ue inſipientum, comprehenduntur non modò, qui ſentiunt cum Diagora, et Protagora, quorum alter nullum eſſe Deum, alter an eſſet dubitare ſe dixit: ſed etiam Lucretiani impij quidam philoſophi, qui poteſtatem eius præſcripſerunt uſque ad globum Lunę, terras minimè attingentem, noſtrarum rerum nihil uidentem. Hos præcipue Pſalmus deſignat. Longè enim paucos inuenias, quibus non ſit perſuaſum, eſſe numen aliquod adorandum. At bene multi mortales, quoniam uix quæ ſunt antè oculos credimus, apprehendimus, opinantur eum apud nos nuſquam eſſe, nec rebus humanis, nec bonorum, malorumq; factis intereſſe.

Ipſa ſuis pollens opibus, nil indiga noſtri.

Hoc autem opinantur, aut quòd paulò ſecretiora propter oculorum obtuſam aciem, non cernunt, aut quoniam effrænatis cupiditatibus efferuntur, ne quis metus eos abſterreat, neminem eſſe prædicant, cuius interſit pœnas delictorum repoſcere. Libenter autem credimus quæ uolumus. Hæc opinio quãcunq; habeat originem, fons eſt reliquorum malorum, propterea ſubiecit, Corrupti ſunt. Hęc ſciẽs Latinus philoſophus, (iure enim profanis collatis, ſacros autores illuſtrare, atq; aperire quid loquuntur, queas) Sunt, ait, philoſophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere conferent humanarum rerum procurationem, Deos. Quorum ſi uera eſt ſententia, quæ poteſt eſſe pietas, quæ ſanctitas, quæ religio? Quibus ſublatis, perturbatio uitæ ſequitur, & magna confuſio: atque haud ſcio, inquit, an pietate ſublata, fides etiam, & ſocietas humani generis, & una excellentiſsima uirtus iuſtitia tollatur. Hæc ait philoſophus ille. Iure igitur noſter ſciens hunc omnis eſſe ſceleris fontẽ, atq; inde totius uitæ confuſionẽ, fidei, ſocietatisq; humani generis, atq; iuſtitiæ euerſionẽ ſequi, ſubiecit poſt nefariã eorum ſententiam, Corrupti ſunt, & abominabiles facti ſunt in ſtudijs ſuis. Quod Hebraicè eodẽ ſenſu, ordine alio dicitur: & ut Chaldæus expreſsit, Corruperũt, abominabilia fecerũt opera ſua, quidquid agũt, abominabile, nefariũ eſt. Sublato enĩ illo fræno timoris Dei, pręſentis,

ac cernentis omnia, multò magis quàm equi, omnesq́ bestiæ, homines efferuntur, exultant, in omnes errores, proclinati, delabuntur. Propterea non est ex eis quisquam, qui bene, ac laudatè agat. Ipse igitur, quasi de cœlo aduersus impiam hanc turbam missus testis, eorũ sententiæ contradicens, ostendensq́ Deum secus quàm illi prædicent, uidere, ac scire cuncta, subiicit:

Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut uideat, si est intelligens, aut requirens Deum.

AVdis contrarium quàm paulò antè testimonium. Stultus, ut Lucretius, Non est Deus: & si est, nescit nostra, regnans ultra flammantia mœnia mundi. At sapiens, diuinitusq́ afflatus, Imo est Deus, & regnat quidem in cœlo, remotissimis à terra locis, ac inde (quod ei facillimũ est) prospicit omnia, cernit, si quos iustitia, fides, pietas delectet. quanquam horum numerus perexiguus est. Hoc prisca theologia, quoniam exordio cœli propinquior omnia diuina, melius quàm posteritas cernebat, ubiq́ decantat, ut Homerus,

Ζεὺς δ᾽ αὐτὸς νέμει ὄλβον ὀλύμπιος ἀνθρώποισι,
ἐσθλοῖς ἠδὲ κακοῖς, ὅπως ἐθέλῃσιν ἑκάστῳ. Et,
Πρὸς γὰρ Διός εἰσιν ἅπαντες
ξεῖνοί τε πτωχοί τε δόσις δ᾽ ὀλίγη τε φίλη τε.
Iuppiter ipse bonum tribuit mortalibus omne,
Vt libuit, mitttens cuicunq́ bonisq́ malisq́,
Ab Ioue sunt omnes homines, peregrinus inopsq́.
Muneraq́ exigua, aut grata.

Sic quidem sapientes loquebantur, oppositi uesaniæ improborũ. Duplici autẽ sensu potuit dici Deũ requirere, an sit sapiens quisquã. Respicere, bonos in primis, ac sapientes. Hos attentè requirere, & uelut hominem, uelut amãtem diligenter, indagare, ut eos diligat, amplectatur, tueatur, uti sibi charos, gratosq́, quemadmodum confitetur Aristoteles, eundem esse sapientissimum, beatissimum, atq́ θεοφιλέστατον, Deo charissimum, cuius est Deus amãtissimus. Eiusmodi requirere Deum, an inueniantur in terris, alterum sensum quem Græci adhibent, requirere uelut prouidentem, gubernantẽ, ut curet laborantes, opem eius implorantes, parte alia quemadmodum de peccatis Sodomæ scribitur: Clamor Sodomorum uenit coram me, descendam, & uidebo. Vt respiciat uelut iudex seuerus, bonisq́ à malis iudicio suo separatis, unicuiq́ congrua tribuat. Cernis item hoc loco, eundem esse intelligentem, atq́ Deum requirentem, iuxta ueterum sententiam, qui diffinierunt simul pietatem, ac sapientiam consistere, nomine duntaxat differentes. Esse sapientiã, ipsam pietatem. Qui dicit sapientem, dicere esse pium, dicere cognoscentem Dei, finemq́ totius philosophiæ cognitionem Dei, nempe sapientiam: Philosophiam autem esse rerum causas requirere, ut his repertis suprema causa cognoscatur. Huius autem cognitionis fructum, esse amorem, cultumq́ Dei, nimirum pietatem. Itaq́ eũdem esse intelligentem, sapientemq́, ac Deum requirentem, quòd is uere philosophatur, qui Deum quærit. Et is uerè philosophus, aut non quidem amans, sed possessor sapientiæ, qui Deum reperit, cognouit, cognitum amauit. Hanc esse sapiẽtiam, hanc pietatem. Hoc Deum in terris exactè requirere. Sed ut Sodomæ non sunt decem iusti reperti, propter quos reliquæ ciuitati Deus parceret, sic psalmus exclamat:

Omnes

Omnes declinauerunt,ſimul inutiles facti ſunt:non eſt qui faciat bonum,non eſt uſq; ad unum.

DEclinauerunt, ſubaudit AuenEſdra,de uia recta: propterea Chaldæus,Declinauerunt retrorſum,uidelicet in contrarium,uerſis animis,euerſa ratione,uelut cæci, duce, & ratione carentes : perinde ſi flumina uertere retro cerneres, Xanthe retro propera. Dicitur de mortalibus cùm uiuunt animis auerſis, amiſſa ſapientia,enormiter, ſtupendè, deprauatè: uelut ſi arbores non amplius in cœlum mitterent ramos,ſed uel deorſum,uel in dexteram,ſiniſtramq́; . Hebræi contendunt hoc præcipuè dictum de idololatris ſuorum temporum, propterea quòd de plebe ſua, quam deuorent,ſermo ſit inferius. Quos prophetæ tantis erroribus detineri uidentes,& in una re,quæ ſumma rerum humanarum eſt, peccare,iure deplorabant eorum deprauatum,ac penè monſtroſum iudicium, præpoſteramq́; uitæ rationem. Nec habebant amplius, quòd contemptibilius dicerent, quàm ἠχρειώθησαν, inutiles facti ſunt,aut quod eſt Hebraicè נֶאֱלָחוּ neelachu fœtuerunt,corrupti ſunt,contabuerunt, contaminati, execrabiles facti. Obſeruaturq́; à Græcis, quòd declinaſſent, à rectoq́; itinere excidiſſent, quòd corrupti eſſent, indicari natura factos fuiſſe rectos, ipſos naturam, imaginemq́; ſuam corrupiſſe. Hieron. uerbum neelachu, tranſtulit conglutinati ſint. Non uideo quo ſenſu,& quam ob cauſam.

Obſeruare operæpretium eſt in exemplaribus Latinorum redundare tres uerſus adiectos huc, & tralatos ex alio Pſalmo, quos in hoc Pſalmo neque apud Hebræos, neque Hieronymum, neque etiam Græcos reperies. Obeliſco eos confodias.

Nonne cognoſcent omnes, qui operantur iniquitatem,qui deuorant plebem meam, ſicut eſcam panis, dominum non inuocauerunt?

COgnoſcent Hebraicè יָדְעוּ iadeu,cognouerunt. Admirationem eſſe Hebræus AuenEſdra teſtatur, Nonne cognoſcent, non reſipiſcent, attollent oculos? Non cognouerunt,non uiderunt,non ſuas uires hoc feciſſe,ſed facultatẽ eis Deum dediſſe. Scelerati,execrabilesq́; illi, qui perpetrãt facinora,flagitijs inſueti, ueluti lupi rapaces,in bonos, piosq́;, impetum facientes : nonne ſcire debuerunt à Deo, non ſuis uiribus eueniſſe, ut proſternerent populum Dei, uorarent, conſumerent, factum hoc diuina prouidentia,non uiribus humanis? Oſtendensq́; eorum impietatem,animosq́; alienos à Deo,ſubijcit,Deum non inuocauerunt. Hoc Chaldæus expediens,Deum non benedixerunt. Victorijs potiti,profligata, captiuaq́; abducta plebe Dei, non benedixerunt Deum, non gratias egerunt, ſed omnia audaciæ ſuæ,uiribusq́; tribuerunt. Mutata eſt perſona, ut uidemus,cum ſuperius, pſalmus ſit locutus,nunc ipſe Deus, qui plebem ſuam nominet. Quanquam Græci putant poſſe Dauid eſſe, qui plebem ſuam nominet, quam Babylonij, Aſſyrijq́; uorent, abſumant,inflatius ſeſe iactantes.

Illic trepidauerunt timore,ubi non erat timor:quoniam dominus in generatione iuſta eſt.

S[illegible] additum eſt in interpretatone Sept. quæ Latina quoq; eſt οὗ οὐκ ἦν φόβος, Vbi non erat timor. Itaq; nec in Hebraico, neq; in editione Hieronymi

q 3 habe

habetur: [redacted] eis formidinem, pauoremq́ intentat, propterea quòd non inuocauerunt Deum, quòd sibi tantos spiritus sumpserant ut à se ipsis profectam non à Deo uictoriam contra Hebræos prædicarent. Fregit Deus eorum audaciam, & his, qui prius fortes, intrepidiq́ uiderentur, superuenit pauor immanis, calamitatibus acerbis illatis, exploratumq́ habuerunt, Deum auxilium ferre suis, præsentemq́ esse si quando uexantur, expectantem ut his ueluti flagellis excitati redeant ad sanitatem. At si hostes, quod Deus causa suorum corrigendorum fecit, sua fortitudine factum gloriātur, non sinet Deus hanc eorum inanem iactationem esse diuturnam, conuersaq́ fortuna, fortia pectora suis, rerum secundos euentus concedet: hostes autem pauore perculsos, fuga, atq; ignominia contemptibiles efficiet. Est enim Deus in generatione iusta, est protector bonorum, adest rebus iustorum, non procul absistit. Rabi Salomon hunc pauorem hostium interpretatur, cùm filius regis Nabuchdnosor, qui captiuos egit Hebræos, luit pœnas sceleris paterni, ablato ei regno. Posset esse uniuersalis prædictio, contra idololatras omnes infestos Hebræis ea tempestate, cum soli omnium gentium Hebręi uerum Deum colerent.

Consilium inopis confudistis, quoniam dominus spes eius est.

COnfudistis, Græcè κατησχύνατε, uituperastis. Hoc sensu dictum Hebræi, & Chaldæus testantur: Quam spem in Deo habuisset inops, miserq́, uos propter incredibilem superbiam, uituperastis: inanem spem illam, uanamq́, & fallacem prędicastis: Consilium illud suum, quo confugere ad Deum, & in eo se tutum fore miser sperabat, uos irrisistis. Est & is sensus, quoniam Hebraicè est per futurū תָּבִישׁוּ tabishu, uituperabitis, uel erubescetis. Noritis, inquit, uos ò quicunq; uestris freti uiribus, in bonos insultatis, consilium pauperum, quo optimè consuluerunt, erubescetis, erit uobis illud consilium ignominiæ, dedecori. Irridebatis illud consilium, sed uestra demum erit dementia, consilium illud sapientissimum comprobabitur, plenum prudentiæ, uestrum stultissimum. Coarguet illud cōsilium uestram stultitiam, falsamq́ persuasionem, atq; irrisionem ostendet. Est igitur sensus: Ob consilium inopis erubescetis. Prior magis Hebræis probatur, ut dicat, Propter summam cæcitatem, dementiam, consilium inopis, spem in Deo habentis, improbastis. Dicitur autem Gręcè, ὁ δὲ κύριος ἐλπὶς αὐτοῦ At Deus, spes illius est. Quanquam Hebraicè est, ut Latinè, pro spe, in Hebraico מַחְסֵהוּ machesehu, refugium eius.

Quis dabit ex Sion salutare IsraEl? cùm conuerterit dominus captiuitatem plebis suæ, exultabit Iacob, & lætabitur IsraEl.

QVemadmodum spem inopis Deum summū esse, non fictitios illos Deos dixerat: sic nūc primū rogat, quis præsidium Hebræorū, quis spes eorū. Rogat autem idololatras Hebręis inimicos. Quę, inquit, putatis eorum pręsidium, qua spe Iudæos niti creditis? Quis eis salutē afferet? certè Deus, ille Deus. Nominat Sion, unde salutem uenturā uaticinatur, uelut alio psalmo, Virgam uirtutis suæ emittet dominus ex Sion. Et, Exaudiuit me de monte sancto suo. Exponitur igitur ab Hebræis, Græcisq́ unanimiter, quòd in monte Sion esset arca, & propitiatorium, unde responsa dabantur, ubi sedes Dei crederetur esse: inde salutem, inde robur, & præ

& præsidium mitti sibi persuadebant, ubi preces ante arcam habebantur. Accidit igitur simile quid in sacris literis, atque profanis. Vt enim profani poëtæ non desinunt celebrare Parnasum montem in Delphis, propter templum, & oraculum Apollinis, ea tempestate celeberrimum: sic propter oraculum ueri Dei, propter sacellum, ubi arca erat, & propitiatorium, sacri decantant Sion, ab eo monte, salutem mitti canentes. Itaque per interrogationem postulat, ut declaret quod interrogauerat, Quis det ex Sion salutem? Quod alio psalmo apertè denuntiat: Virgam uirtutis suæ emittet Dominus ex Sion. Nunc ubi rogasset, subijcit respondens, Cùm conuerterit Dominus captiuitatem plebis suæ: cùm reuocauerit captos, cùm miserit in patriam miseros exules: cùm reddiderit eis patrium solum, conspectum dulcis patriæ, cuius amore sapiens ille fertur immortalitatem repudiasse. Tunc, inquit, triumphus erit: tunc lętitia, ludi, chori, festique dies. Vel ipsi montes, syluęque lætabuntur, ualles responsabunt. Est autem in Hebraico (ut sæpius monui) pro σωτήριον, salutare, clarius, & melius יְשׁוּעָה ieshuah, salus, Iesus, seruator. Quis dabit salutem, aut seruatorem, ex Sion? Et forsan à monte Sion canit uenturum seruatorem, qui captiuos liberet, quoniam inde salutis humanæ fuit initium, plurima mysteria illic celebrata. Nominat autem Iacob, & IsraEl, poëticè bis eundem duobus nominibus decantans: ueluti si dicas Istrum, ac Danubium: Romanos, & Quirites. Cognominatus fuit IsraEl, cùm luctatus cum Angelo eum superauit. Itaque IsraEl est superator Dei, à uerbo in futuro יִשַׂר isra, & nomine Dei El. Non ergo designat (ut plerique putant) uir uidens Deum. Nam uir dicitur אִישׁ ish, nomen non est in hac compositione.

PSALMI XIIII. EXPLANATIO.

NOtus titulus, quo dicitur Hebraicè מִזְמוֹר לְדָוִד missmor le Dauid, psalmus ipsius Dauid. Hunc psalmum ferunt Græci iure propinquum esse superiori: quoniam ut ille generatim contra homines eos stultitiæ condemnans pronuntiauerat, sic nunc qua ratione uitare stultitiã possit, sapientesque fieri docet. Quæ conditiones reddant hominem insipientem prius, nunc quę sapientem, diuinęque felicitatis participem. Exordium, fonsque stultitiæ illic, uirtutibus omnibus auferre stabilimentum, pietatem: hic proponere ueluti finem bonorum, ad quem dirigenda sint omnia, ut in tabernaculo Dei colloceris. Is enim totius philosophiæ, omnis humanæ uitæ finis. Ne quis igitur desperet, ad sapientiam nunquam aspirare posse, quoniam uniuersos insipienter peccare asseruerat, uiam facilem, planamque ostendit. Finis autem, siue fructus sapientiæ felicitas. Hanc ostendit, eam appellans habitare in tabernaculo eius. Iter quoque monstrat, quò ad eam peruenias.

DOmine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?

TABERNACVLVM Græcè σκήνωμα, tentorium, scena, unde Scenitæ Arabes, quòd habitant sub tentorijs. Tabenaculum non æquè uenustum, commodumque. Vocat tentorium, & montem sanctum, aut (quod Hebræi pariter & Græci proponunt) tabernaculum, siue tentorium, quod fecit Moses, tabernaculum testimonij, quod simul cum arca positum erat in monte Sion. Propterea montem sanctum eius nominat, ubi tab

ubi tabernaculi meminiſſet, ſimul & tentorium, & montem, in quo erat arca nominans. Arca ſub tabernaculo, totum autem in monte Sion. Aut iuta Euthyimium, quoniam terreſtris Hieruſalem συστοιχεῖ (ut ait diuus Paulus) reſpondet cœleſti: & templum in terris, eſt imago cœleſtis, ſub nomine tentorij, montisq́ ſancti, habitatio ſupera deſignatur. Nam quæ poterat eſſe in illo tabernaculo habitatio, ut roget quis in eo habitet, quod uix fortaſſe duos, aut tres caperet? Et eò nemini licebat præter quàm ſacerdotibus ingredi. Iam illud tabernaculum apertè cœlum exprimere, ac deſignare cognitum eſt: & colores, quibus conſtabat, quatuor elementa refert Philo eruditiſsimus denotaſſe: cærulum, ſiue hyacinthinum, aërem, byſsinum terram, purpureum aquam, coccinum ætherium. Sic quòd pars tabernaculi, plebi, omnibusq́ animantibus, altera ſolis ſacerdotibus initiatisq́ pateret, illa terram deſignari, quæ cuncta monſtra, bonosq́, & malos capiat, hac cœlum, quò puris, initiatisq́ duntaxat liceat aſpirare, autores fermè ſunt omnes. Igitur per ſenſus occultos, quo d Græcè dicitur, ὑπόνοια, tabernaculum, uel tentorium, & mons ſanctitatis (ut eſt Hebraicè) cœlum intelligemus, qui uerè dicitur mons, οὐρανὸς, ſupremus terminus, totius mundi uertex. Et uerè mons ſanctus, ubi nulla fraus, ubi campus ueritatis (ut ait Plato) ubi diuina ſpectacula, & ut idem diuinus Plato de loci illius incolis φθόνος ἔξω ἵσταται θείου χοροῦ, diuinam gentem, inuidiam non attingere. Ibi quoq́ templum ſanctum, quo Deus piè, pureq́ ab animis deificatis colitur, laudatur, celebratur. Hanc cœleſtem habitationem deſcribens antiquiſsimus, idemq́ doctiſsimus uates Homerus,

ὄυλυμπόνδ' ὅθι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἔμμεναι, οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται, οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
δεύεται, οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη.
τῷ ἐνὶ τέρπονται μάκαρες θεοὶ ἤματα πάντα.

Venit Olympum, ubi fertur ſedes eſſe Deorum
Firma, hæc uentis haud quatitur, minus hymbribus ullis
Alluitur, niue nec tegitur, nec nubibus æther,
Nigreſcit, paſsim ſed fuſa eſt purior aura.
Hic Diui degunt felices tempus ad omne.

Hunc igitur montem, has ſedes Hebræus Vates cecinit.

Qui ingreditur ſine macula, & operatur iuſtitiam: qui loquitur ueritatem in corde ſuo.

SIne macula, unico uerbo Hebraicè תָּמִים tamim, perfectus, abſolutus, Græcè quoq́ ἄμωμος, inculpatus, immaculatus, purus. AuenEſdra Hebræus interpres, orationi putat deeſſe, Qui ingreditur uiam perfectam, puram, in dictis, ac factis. Congruè dixit, ingredi, referens ad finem ingrediendi quem propoſuit. Eſt enim finis ingrediendi, aut ambulandi, ut quieſcas, ut habites. Venitur itaq́ ambulando, demum ad quietem. Via qua ad montem Dei peruenias, eſt integritas, iuſtitia, ueriloquentia, ſi ſit os ueridicum, multò magis, ſi cor ori reſpondeat. Si cor fons omnis eloquij, uera ſentiat, ſi mens ſit ueridica, ſine dolo, fraude. Amplexus eſt primo nomine generatim cunctas uirtutes. Qui ingreditur perfectus, abſolutus. Id enim ſonat Hebraicum. Nam Chaldęus id tranſtulit: Qui pergit בִּשְׁלִי מְתָא bisli metha, in perfectionem. Exin omnes uirtutes explicat, quæ nomine perfectionis continentur. Nempe iuſtitia, tum mentis integritas, ueritas, ſeu fides. Iuſtitia, &

ſtitia,& fides,duæ ſingulares uirtutes. Fidem enim deſignat,cùm ait,Qui loquitur ueritatem in corde ſuo. Eſt enim fides (ut Latinus philoſophus definit) factorum, dictorumq́ꝫ conſtãtia: animus fraudibus abhorrẽs. Propoſuit igitur quatuor mirum in modum obſeruãda,inceſſum,uiam,ut innueret montem,ubi quies optata, uelut Poëta campos Elyſios nominauit, appellans eos montem ſanctum. Tum iter ad eos, exin complexum, ſocietatemq́ꝫ uirtutum, abſolutionem: dein iuſtitiam,nouiſsimè fidem. Declaransq́ꝫ apertius,quod propoſuit,ſubijcit:

Qui non egit dolum in lingua ſua, nec fecit proximo ſuo malum: & opprobrium non accepit aduerſus proximos ſuos.

HOc erat, Qui loquitur ueritatem in corde ſuo. Egit dolum, reſoluit Græcum uerbũ Latinus, ἐδόλωσεν, dolum fecit. Hebraicum uerbũ eſt, רָגַל ragal,ducitur à pede, deſignatq́ꝫ deferre, accuſare,explorare mores, ac dicta cuiuſqꝫ, ut uituperes,calumnieris. Inde dicuntur exploratores, מְרַגְּלִים meraghelim. Itaqꝫ AuenEſdra ait hoc dictum in Pſalmo de reuelatione rerum arcanarũ,Qui non egit dolum in lingua ſua: nimirum non detulit,nõ accuſauit,infamauit,ſugillauit,nõ explorator fuit uitæ cuiuſqꝫ,ut eam produceret,infamaret. Hoc melius quàm quòd Hieronymus: Qui non eſt facilis in lingua ſua. Nam ragal,ſonat accuſare,deferre,ex cõſuetudine delatorũ. Propterea ſubijcit melius declarãs,Nec fecit proximo ſuo malum: nõ nocuit lingua,nõ labẽ inuſsit,nõ eſt criminatus. Declarãs id tertio,Et opprobriũ non accepit: Hebraicè clarius,Et opprobrium,ſiue dedecus,nõ נָשָׂא naſa, tulit,leuauit: nõ leuauit,ſumpſit dedecus infamiæ cõtra proximũ ſuum: nõ inflixit notam. Declarauit igitur quę ſit iuſtitia,fidesq́ꝫ, atqꝫ perfectio, quas propoſuerat, quo itinere uenitur ad campos Elyſios. Id ferè omne eſt, innocentia, charitas, beneuolentia erga proximũ,ſi neminẽ dictis,factisq́ꝫ offendas. Proponit alia.

Ad nihilum deductus eſt in conſpectu eius malignus: timentes autem Dominum glorificat,qui iurat proximo ſuo,& non decipit.

AD nihilum deductus eſt,unico uerbo Hebraicè,& Græcè ἐξουδένωται nihilatur: ut ſic dixerim,pro nihilo habetur. Hebraicè נִבְזֶה nibze, deſpicitur, cõtemnitur. Senſus igitur, Improbus eſt illi contemptibilis, deſpicitur ab eo, habetur pro nihilo: ueluti cõtẽptiſsimas ſordes, fœtidiſsimã cloacã, uiliſsimũ ſterquiliniũ exiſtimat omnẽ improbũ. Ad hunc clariorẽ ſenſum reddidit Hieronymus: Deſpicitur in oculis eius improbus. Ecce igitur alia pars totius probitatis,ac perfectionis. Tum neminẽ uioles,iuſtitiã,fidemq́ꝫ ſerues,criminibus ne circũuenias,dedecus et infamiã ne infligas,pietatẽ autem plurimi facias. Et ut alio Pſalmo habetur, Nõne qui oderũt te Domine,oderã,& ſuper inimicos tuos tabeſcebã? Odio habeas impios: ab eis oculos,animũq́ꝫ auertas: res abominabilis,execrabilis, (ut eſt Hebraicè) tibi habeãtur. Nã quod dicitur in noſtra tralatione,malignus, & Græcè πονηρός, Hebraicè eſt, נִמְאָס nimas,abominabilis, execrabilis. Deſpicitur,inquit,in oculis eius,ille qui eſt abominabilis. Timentes autẽ Dominũ glorificat: ſcilicet, hęc ſumma rerũ eſt,ut magno honore pietas habeatur. Hæc in noſtris ſenſibus, opinionibusq́ꝫ primũ obtineat locũ,proximũ autẽ pietati eſt,ut iuſiurãdum, quod fit teſte Deo,ſerues. Hunc honorẽ Deo deferas,ut quod nomine eius inuocato, promiſiſti,firmum ſit,ac ſtabile. Hinc dicitur Græcè pius,εὔορκος bene,ac ſanctè iurans,qui

bene iurat. Suntq́ idem ut est apud Aristophanẽ ἔνορκος, ὅσιος bene iurans, ac sanctus. Audis illũ quoq; sapientẽ, de pietate, Nec iura uana per ipsum. &, Non assumes, inquit in sacris literis, nomẽ Dei tui in uanũ. Hebraicè לַשָּׁוְא leshaue, in mendaciũ, falsum. Est ergo pars pietatis bene iurare. Sed sciẽdũ est Hebraicè uocẽ hãc nullis notulis subscriptam רע posse designare, aut amicũ, proximũ, aut malum. Si notulas subscribas, significata dirimũtur, רֵעַ rea, proximus, רַע ra, malum. Nunc scribitur ut malum designat, estq́ uerbum לְהָרַע lehara, ad affligendũ, uexandum. Atq; Hebræi huic sensui maximè accedunt. Iurat, inquit, ut affligat seipsum, & corpus suum, ut maceret, premat, resecet corporeos appetitus, quod in Noë dicitur, omnis caro intẽta ad malũ. Atq; ut iurauit, facit, exeqtur, nõ piget facere, quãquã cõtra seipsum. Volũtq́ similẽ esse sensum ei quod ait alibi Dauid, Iuraui, & statui custodire iudicia iustitiæ tuæ. Hunc sensum proponunt omnes, AuenEsdra, Rabi Dauid, Chaldæus interpres. Ipse etiã diuus Hieronymus qui trãstulit iuxta sensum Hebræorum, Iurat ut se affligat, & non mutat. Mihi ualde probatur antiqua lectio Sept. interpretũ, propterea quòd hoc toto Psalmo agitur de integritate, innocentia, iustitia. Iteratur, sæpiusq́ nominatur iustitia erga proximũ, ut cum non offendas lingua, ne crimineris, ne dedecus infligas, dehonestes, uituperes: tum ne fallas iureiurando, ne per iuramentum circũuenias. Propterea subijcit similia: Qui pecuniam nõ dedit ad usurã: nõ accepit munera cõtra insontem. Hæc mihi uehementer probãtur quod antè, & pòst similia ponũtur. De affligẽdo seipsum, sermo nullus. Legerũtq́ Sept. Qui iurat לְהָרֵעַ leharea, proximo. Scire quoq; operæpretium est, quod dicitur, Ad nihilũ deductus est in cõspectu eius malignus, adhibere Hebræos sensum, quẽ ipsi diximus, sed similẽ huic, quo dixisse cõtendunt prophetã, Iurat ut affligat seipsum. Sic illud, Ad nihilum deductus est, Hebraicè duo uerba passiua, נִבְזֶה נִמְאָס nibze, nimas, despicitur in oculis suis. Tum repetit נמאס nimas, cõtemptibilis est, abominationi est: totũq́ uolũt referri ad eũ ipsum sanctũ, probumq́, qui sibi ipsi sit despectui, contemptui: qui in oculis suis displiceat sibi: ipse sibi nũquã satisfacit. Est sibi contẽptibilis: facit quod Christus nos docuit, Et cùm omnia feceritis, inquit, dicite, serui inutiles sumus. Hoc tollitur elatio inuisa Deo, tumor premitur, fastus deijcitur. Huic ergo uolũt simile subiecisse prophetam, Iurauit ut affligeret seipsum ieiunãdo. Sed, ut dixi, cõsideratis his quæ Psalmus decantat, totoq́ ordine uersuũ diligẽter animaduerso, & antecedẽtibus, consequẽtibusq́ perspectis, uidetur sensus esse in primis, ut dicat, Despicitur in oculis suis improbus. In secundis, iurat proximo suo, & non fallit, decipit, pro quo uerbũ est Græcũ clarius ἀθετῶν infirmat, infringit: iurauit, & nõ infirmat, infringit, destruit qđ ꝓmisit.

Qui pecuniam suam non dedit ad usuram: & munera super innocentem non accepit.

VEnustè Latinus pro Græco ἀργύριον, argento, pecuniã dixit. Latini pecuniam à pecudibus, quarũ imaginibus erãt impressæ, aut quòd ex corio pecudum fierent, dixerunt: reliquæ nationes, Græci, Hebræi, Galli ab argento. Nunc ergo dicitur, Qui argentum suum non dedit ad usuram. Duas præclaras probitatis partes adhibuit, quibus ambabus auaritia refellitur, negaturq́ his inesse, qui cupiunt aspirare ad montem Dei. Auaritia ab auendo, inflammatè, insatiabiliter cupiendo: similiter Græcè φιλοχρηματία, amor pecuniæ, cùm omne studiũ in possidẽda pecunia posuerit, omnẽ huc cogitationẽ defixerit, aut per usurã, iniustũq́ augmentũ contrahit pecunias, aut corrumpit animos iudicũ muneribus accipiẽdis: qui si auaritia uacarent, utiq; præferrent æquitatem cunctis muneribus. Auarus autem nihil auro,

auro, argentoꝗ existimans præclarius, incestat omnia, nihil impollutum fœda ingluuies relinquit, nec finit eum cernere uerum cupiditas. Excæcat oculos iudicum, ut pleruncꝗ damnent innocentem: nullam animo uidendi ueri uim relinquit. Propterea radix omnium malorum auaritia, inimica iustitiæ. Omnia corrumpens, charitati, humanæꝗ societati inimica, commodis alienis infesta, eripiens cuique quod suum est, benefaciendi nescia, crudelis ubicꝗ: nullius ordinis, ætatisꝗ rationem habens, lucem, alacritatem hominibus eripiens, replens sordibus omnia, ubi uersatur. Surripit alimentum, surripit uestimentum: oblata pecunia molitur homicidia, crudelitatem, euersionem familiarum, nemini parcens, si modò spes prædæ affulserit. Auarus in omnes homines qualis lupus in oues. Vide igitur quibus pestibus careat, qui caret auaritia: quam'ue necesse sit hac mundum, purumꝗ esse, qui cupiat attingere cœli palatium, ad quod charitas, iustitia, mansuetudo ducit. In contrarium, trahit in Tartarum auaritia, crudelis cum crudelibus futura. Dixit ergo, Munera super innocentẽ non accepit, contra innocentem, contra innoxium, immeritum non tulit sententiam, largitione corruptus.

Qui facit hæc, non mouebitur in æternum.

PRincipio dixit, Quis habitabit? nunc non mouebitur, designans æternam habitationem. Qui non mouetur, non eijcitur extra patriam. Aut, mouebitur in æternum, Hebraica phrasi, In æternum habitabit, in omne æuum incola cœlestis erit. In omnem æternitatem, securus, certus habitator erit. Nunquam hæc illi felicitas defuerit. Fons ille perennis uoluptatis, nunquam eum deficiet.

PSALMI XV. EXPLANATIO.

TITVLVS huius psalmi est, Tituli inscriptio ipsi Dauid. Est autem hoc apud Sept. in Græco idiomate, στηλογραφία, columnæ inscriptio ipsius Dauid. Latinus, titulum dixit, uerè ipsam columnam. Nam in testimonium, ac titulum, erectę columnæ inscribebantur. Sed ut hoc melius noscatur, sciendum Hebraicam uocem, quam Sept. transtulerũt, στηλογραφίαν, esse מִכְתָּם miktham: ea potest in duas resolui, mak, tham, prior signat, attritum, humilem: posterior, simplicem. Hunc igitur significatum, plericꝗ ex priscis Hebræorũ, quos meminit Rabi Salomon, secuti sunt. Hoc etiam posuit Hieron. transferens, Humilis, & simplicis Dauid. Sed is significatus cæteris non placet, proponuntꝗ magis, quod Sept. in Græcam dialectum transtulerunt. Nam eadem uox Hebraica miktham, potest duci, & id Hebræi comprobant, à כֶּתֶם kethem, massa aurea, insigne, & aureum quiddam. Inde aliud nomen, addita solita litera, eiusdem, significatus machtham. Itacꝗ Rabi Salomon interpretatur hoc, coronam, quasi propheta Deum uocauerit coronam, decusꝗ suum, ac præsidium: atcꝗ in hunc, psalmum spectare. Hoc quocꝗ exhibuit Burgensis. Sed ijdem proponunt etiam id significatum, michtham, esse genus instrumenti musici, insculpti aureis cælaturis. Qui significatus positus est à Sept. Ponitur etiam à Chaldæo, trãsferente uocem Hebraicam michtham, גְּלִפָא תְרִיצָא gliphatheriza, cælaturam, siue sculpturam rectam, pulchrã. Vbi uocem Græcam usurpauit γλίφω sculpo. Hoc placet Salomoni, placet Auen Esdræ, mihi quocꝗ probatur, propterea quòd omnibus ferè psalmis nomina musicorum instrumentorum prænominantur, ut sæpius docui. Dicitur itacꝗ, Carmen Dauid quod cecinit instrumento, uocato Michtham. Græci exposuerunt, hanc coronam, siue decus, quasi trophæum Christi, quasi columnam erectam, ac titulum,

in quem pſalmus editus ſit à Dauid. Vult enim etiam AuenEſdra titulum deſignare, præter ſignificationem inſtrumenti muſici, quaſi pſalmum nobilem, pſalmum pretioſum, pſalmum aureum: propterea de Meſsia eſt, quaſi Meſsiæ trophæum decantans, eo ſenſu ab Apoſtolis acceptus. Et tuum ſenſum minimè aſpernor.

COnſerua me domine, quoniam ſperaui in te.

CONSERVA, Hebraicè, cuſtodi, eſto mihi præſidium. Nanq; in te omnis ſpes inclinata recumbit. Iuſtis de cauſis, ait, à te debeo iuuari, quòd ſpem omnem in te poſui: tu uerò nec debes, nec potes tua clementia fretos fallere. Potes enim iuuare citra laborem, ſi uelis. Velle autem debes, ne qui ſperant in te, in eum ſperaſſe uideantur, qui uel neſciat ſpes eorum, uel ſciens negligat. Neutrum ſummæ maieſtati aſcribendum, quam nec inſcitia, nec malitia attingat. Ad hæc diligimus eos, charosq; habemus, qui in nos ſperant, qui nobis hunc honorem deferunt, ut fore ſibi nos beneficos confidant, prędicent, nos in numero bonorum habentes, qui nos humanos, iuſtos arbitrentur: qui non confideret, id crudelitati eius aſcriberet à quo crederet ſe non iuuandum.

Dixi domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.

QVanquam non admodum refert, Dixi, Hebraicè ſecunda perſona fœminea אָמַרְתְּ amarethe, Dixiſti tu ò anima cuiusq;, atq; ipſemet. Itaq; ad ſenſum non refert. Quod ait, Bonorum meorum non eges: dicitur in fonte, Bonum, aut Bonitas mea non ſuper te. Senſusq; iuxta Hebræos, Bonitas, felicitas mea, beneficia abs te accepta non ſunt ſuper te: quoniam non mea probitate, atq; iuſtitia mihi benefacis. Propterea non ſunt ſuper te mea benefacta, mea pietas, mea iuſtitia. Nihil tibi feci, mea beneficia non ſunt ſuper te, ſed tua potius ſuper me. Nihil tibi gratum contuli, quo te iuuare poſſem. Eſt alius ſenſus iuxta Chaldæum, ut ſubaudias niſi, Bonitas mea, aut bonum meum non eſt niſi à te. Sed primum melius. Hoc ergo dixit anima eius, Deum non habere beneficium, aut gratiam, acceptam ab ipſa anima, ut ei reddat tantundem. Omnia ex mera bonitate, clementiaq; Dei profecta eſſe. Eadem clementia, ac benignitate flectere, inquit, nunc ad conſeruationem mei. Nam eſt alio in pſalmo: Meæ ſunt omnes feræ ſyluarum, iumenta in montibus, & boues: mea uolatilia cœli. Itaq; ſi ſacrificas, das Deo ſua, non tua. Is eſt ſenſus uerus. Hieronymus poſuit illum Chaldæi, Bene mihi non eſt, ſine te. Magis acquieſco priori, qui eſt in editione Sept. & noſtra Latina. Rabi Salomon his uerbis, hunc exponit, Beneficia quæ tu mihi confers non ſunt ſuper te, ut ea mihi uelut ex debito reddas, quia non ex mea iuſtitia tu mihi benefacis. propterea dominus Deus meus es, beneficus, ſalutaris, placidus, dator bonorum, non acceptor, quia non indiges. Es enim αὐτάρκης, shaidai.

Sanctis qui ſunt in terra eius, mirificauit omnes uoluntates meas in eis.

AD fontem quo clarius intelligantur reuocanda ſunt. Græca habent apertius, Sanctis qui ſunt in terra eius, ἐθαυμάστωσεν ὁ κύριος πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς, mirificauit dominus omnes uolūtates ſuas in eis. Longè clarius hoc quàm Latinum. Deeſt in Latinis dominus. Tum, non uoluntates meas, ſed uoluntates eius, dicendum

dum est. Similis fere sensus est in Hebraico ad hunc modum: Sanctis qui sunt in terra, וְאַדִּירֵי כָּל־חֶפְצִי־בָם ueadire, col chephzi bam. Et magnificis, omnis uoluntas mea in eis. Omnis, inquit, mea uoluntas est in sanctis, & magnificis, qui habitant in terra. Consentiunt ergo Græca cum Hebraicis, excepto uerbo mirificauit, pro quo est nomen mirificorum, in fonte Hebraico. Vera igitur lectio est, in sanctis, & magnificis, siue mirandis, est omnis mea uoluntas. Quos diximus mirificos, sunt Hebraice adire. Eos Hieronymus interpretatus est, magnificos, designat mirandos, fortes, excellentes, honoratos. Atque sensus iuxta Hebræos, & ueriorem hanc lectionem. Quoniam, inquit, bonitas mea non in te, non a me sunt in te profecta beneficia. Quid enim mortalis potest Deo conferre? Omnis tua uoluntas sit in sanctis, colentibusque te. Scire operæpretiũ est, hoc aut a Propheta dici ex persona Dei: sæpe enim fit personarum mutatio in hoc poëmate, ut prius ipse locutus, continuo subijciat personam Dei, qui iuxta postulationem ipsius prophetæ respondeat: Omnis mea uoluntas est in terra super sanctis, probisque quos pietas, ac uirtus a reliquis distinguit, præclaros, insignes. Super his, inquam, est omnis mea uolũtas, hos amo, hos amplector propter meam in eis (ut Aristoteles ait) similitudinem. Sunt enim inquit sapiens ille, boni, sapientesque θεοῖς συγγενέστατοι, propinquissimi, simillimi Deo, amici, familiares, domestici. Facti estis, inquit diuus Paulus, amici Deo. Erga hos omnis est mea cupiditas, inquit: hos attendo. Hi sunt in primis Apostoli, de quibus Ecclesia canit, Nimis honorati sunt amici tui Deus: nimis confortatus est principatus eorum. Et principes, proceresque appellati. Voluntas igitur mea, dicitur aut de Deo, qui suam uoluntatem affirmet esse erga sanctos, bonosque. Aut est sermo prophetæ, qui quasi fundens orationem, ad aspectumque Dei conuersus exclamet, Omnis hęc mea oratio, intentaque petitio est super sanctis probisque qui sunt in terra. Hos innuo, hos oratione mea designo. Populum scilicet Hebræorum, qui soli uerum Deum colerent, cæteris toto terrarum orbe simulacra colentibus. Propterea subijcit, populos diuersis retibus. Vterque mihi sensus probatur. Græci cum Latinis referunt hoc in Apostolos, credentesque populos per eos, qui uere sint sancti in terra, uere honorati, mirifici. Quo sensu ferme congruunt cum superiore.

Multiplicatæ sunt infirmitates eorum, postea accelerauerunt: non congregabo conuenticula eorum, de sanguinibus, nec memor ero nominum eorum per labia mea.

PRo ἀσθενείαι, infirmitates, fons עַצְּבוֹתָם azebotham, idola eorum, ut transtulit Hieron. & Chaldæus uocem notiorem subijciẽs צלמניהון zilemanehon, imagines, simulacra eorum. Potest item actiuum esse יִרְבּוּ irbu, multiplicabunt. Sunt, ait, simulacra ubique, festinant, coëunt ad fana Deorum, mactant hostias, fundunt sanguinem. Hos ego detestor, cum his nulla mihi societas. Nominauerat igitur primum sanctos, ac honorandos, erga quos sit omnis eius cupiditas, uoluntas, desiderium. Prosequitur memorans alios, qui uerum Deum nescirent, simulacra colerent. Toto enim hoc psalmo felicitatis suæ cumulum recenset, quod data sit ei uita, sors, habitatio inter sanctos, Deumque uerum noscentes, & adorantes, quod data sapientia, ut Deum nosceret, quod sit diuinitus ad egregia, præclaraque electus. Agitque ferme gratias pro eisdem, atque Socrates, aut Plato, quod natus esset masculus, non fœmina: quod Græcus, non barbarus: qui sapientia mori-

busq́ꝫ à Græcis longo interuallo distarent: quod Atheniensis non Thebanus. Pro similibus Dauid habet gratias imprimis, quòd ei datum sit uerum Deum colere. Propterea psalmum hunc inscripsit coronam, triumphum, gloriam Dauid. Detestans igitur mores, uanitatemq́ꝫ gentiũ, exclamat, Sunt apud eos innumera simulacra, ad quæ adoranda concurrunt. Hinc, quas illi uocant, Panegyris, Panathenaica, Saturnalia. At ego, inquit, non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus. Quod in fonte uerius, & clarius habet, בַּל אַסִּיךְ נִסְכֵּיהֶם bal a sich nise kehem, Non libabo libamina eorum de sanguine, ut transtulit Hieronymus. Nam uerbum Hebraicum נָסַךְ nasach, à quo fit futurum asik & nomen uerbale neseck, sonat libare, miscere. Quapropter Chaldæus declarans sensum huius loci, paucis adiectis, Multiplicant idola sua, & postea festinant, ut sacrificent sacrificia. Non recipiam uoluntariè libamina eorum, nec sanguinem sacrificiorum. Sic Chaldęus, Tantopere eos detestatur Dauid, ut nec nominare se uelle dicat nomina eorum. Locus igitur ad fontem Hebraicum habet, Non libabo eorum libamina de sanguinibus, & non nominabo nomina eorum in labijs meis. Declarans etiam Rabi Salomon hunc locum, Ast ego, inquit, non ero quemadmodũ illi, ut fundam sanguinem ad cultum idololatriæ, neq́ꝫ nominabo cultum simulacrorum labijs meis: iuxta uidelicet illud Pauli, Fornicatio autem, & omnis immunditia nec nominetur in uobis. Subijcit ueriorem cultum, synceramq́ꝫ sapientiam.

Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis mei tu es, qui restitues hæreditatem meam mihi.

NIl ait mihi commune cum illis. Sed uerus Deus, uera pietas, uera sapientia, est omnis mea possessio. Deus, inquam, est, quem ego mente complector, possideo, omnia bona mea in illo,

Diuirias alius fuluo sibi congerit auro,

Ast ego totus hic sum. Græcè, & Latinè dicitur, Pars hæreditatis, quod Hebraicè מְנָת חֶלְקִי menat chelki, Distributio partis meæ: nempe mea pars, mea distributio, possessio. Pars, sors quę mihi contingit, quę mihi obuenit: Bona, quę mihi pro mea sorte, & parte, portione contigerunt. Quod autem ait, Calicis mei: calicem ex consuetudine sacrarum literarum uocat participationem, haustum, possessionem, sortem. Potationem, siue haustum uocant Hebraica, priuato sibi loquendi genere, quod datur uelut peculiare, ut id quasi degustes, sentias, haurias, possideas, absorbeas. Dicimus, & nos gustum bonorum, & malorum, deuorare iniuriam, mouere stomachum. Simili locutione Hebræi calicem, seu poculum uocant, quod cuiq́ꝫ pro sua sorte datur. Quod autem ait, Tu es, qui restitues hæreditatem meam mihi: pro, restitues, Hebraicè תּוֹמִיךְ tomik, quod Rabi Salomõ exposuit הֵנִיחוֹתָ hanichota, quiescere fecisti manũ meam super partẽ bonam: nimirum posuisti manũ meam super hęreditate bona: autor fuisti ut ego meliora capescerem: tu ea proposuisti, ego elegi proposita. Gloriatur igitur uera, solidaq́ꝫ gloria, ut cui datũ sit uerum Deum colere, & agnoscere. Hanc sortem pręclaram sępius appellat, celebrat. nanq́ꝫ omnibus locis exclamat, Beatus uir qui timet Dominũ. Beatus homo, quẽ tu erudieris domine. Beata gẽs cuius Deus, est uerus ille. Subijcit inculcãs similia:

Funes ceciderunt mihi in præclaris: etenim hæreditas mea præclara est mihi.

FVnes, Hebraicus loquendi ritus, quoniam funibus agros metiebantur, ac partiebantur, uocat mensuras, dimensiones. Pro pręclaris Græcè κρατίστοις, optimis,

Hebraicè נְעִימִים neimim, pulchris, iucundis. Hieronymusq́; uertit pulcherrimis. Symmachus ſimiliter ἐν τοῖς καλλίστοις, inter pulcherrima. Aquilas ἐν τοῖς εὐπρεπέσι, inter uenuſta. Vbi ait, Etenim hæreditas mea, præclara eſt mihi: eſt in fonte perſpicuè, Certè hęreditas pulchra mihi eſt. Hieronymus, Et hæreditas ſpecioſiſsima mea eſt. Gręcum quoq; dixit κρατίστη, optima. Funiculus hęreditatis ueſtrę. Pro funibus, Hieronymus dixit, lineæ. Sed melius funis, ut ſonat Hebraicum, חֲבָלִים chabalim, Gręcumq́; σχοίνια. Ergo uera, ſolidaq́; gloria elatus exclamat, En mea portio, hæreditasq́; præclara, egregia, beata. Ceciderunt partes, ſortes mihi, in optimis locis, in rebus optatiſsimis, iucundiſsimis. Data mihi ſunt optatiſsima, pręclara, pręſtãtia. Hæreditas mea, ſeu pars mea lõgè diuina eſt. Itaq; de ſeipſo prędicat Dauid, quod ſapientes inſtinctu naturæ didicerunt, & apud omnes prędicauerunt, beatum eum eſſe, qui ſimul natus cepit parere mandatis Dei, iuſtitiamq́; ſectari. Sic enim Ariſtoteles ſcripſit de iuſtitia diuina in libro de Mundo, ἧς εὐδαιμονήσειν μέλλων, μακάριός τε καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη. Cuius à principio ſit amplexator, & poſſeſſor, qui felix, atq; beatus eſſe cupiat. Ne putes autem gloriari Dauid aliqua felicitate corporea, non potius poſſeſsione ſapientię, quæ uera gloria, uerę diuitiæ ſint, ſubijcit:

Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum. inſuper & uſque ad noctem increpuerunt me renes mei.

QVod Latinus dixit, Increpuerunt me renes mei, clarius, & uerius, & ad antecedens magis reſpondens, eſt Græcè, ἐπαίδευσαν, erudierunt, docuerunt. Hebraicè יִסְּרוּנִי iſſeruni, erudierunt me: quod Hieron. etiam poſuit. Dicit igitur, Gratias immortales, immortali Deo ſemper habebo, qui mihi ſapientiam, conſilium, ſolertiam largitus eſt. Sapientiam, inquam, non huius mundi, ſed ueram, germanam, legitimam, dignam nomine ſapientiæ, ut Deum noſcerem, colerem, hunc notum haberem, huic gratias agerem. Hæc ſapientia mihi diuinitus data. Nihil enim (inquit ſapiens ille) donare mortalibus potuit Deus præclarius ſapientia. Hoc (inquit Dauid) tantopere poſsideo, ut ſuper eo noctesq́;, diesq́; cogitem: hoc renes mei, quibus per ſimilitudinem, quemadmodum cordi, & pectori tribuitur cogitatio, erudiunt me, docent, ſubijciunt antè oculos. Hebraicè igitur datur cogitatio, ſenſus, ratiocinatio renibus: quemadmodum Latinè, & Græcè datur intellectus & ſenſus cordi, ac pectori, cùm dicimus pectus fœcundum ſapientia, dicimus cordatos, contrà uecordes. Similiter Hebraicè כְּלָיוֹת kelioth, qui renes, ſiue præcordia interpretantur, ea quæ Græcè dicuntur κῆρ, στῆθος, cor, pectus: cùm ſæpe ad cor, pectusq́; ſuum inducit Homerus homines loquentes, ueluti ad ſeipſos. Nota igitur Hebraica locutio, ut dicendum ſit, ſi clarius Hebraicam phraſin reſoluas: Inſuper omnibus noctibus erudit me pectus meum. Impleuit enim Deus ſapientia pectus meum, hoc me noctibus erudit: ueluti poëta de ſapiente ſuo:

At pius Æneas per noctem plurima uoluens.

Eſt enim nox ob quietem, cogitationibus, meditationibus, conſilijs agitandis opportuna. Erudior, ait, doceor per noctem à pectore meo, quod Deus repleuit ſapientia. Etiam Gręci ſentiunt renes intelligendos eſſe λογισμοὺς, ratiocinationes, cogitationes. Quapropter nimium longè recedit Nicolaus ſuis allegorijs. Poteſt enim pſalmus etiam de CHRISTO explicari, iuxta ſenſum supernè reſonantem, amotis illis.

Prouid

Prouidebam Dominum in conſpectu meo ſemper, quoniam à dextris eſt mihi,ne commouear.

IN origine non eſt προωρώμην, prouidebam,ſed [illegible] שִׁוִּיתִי shuithi,poſui. Poſui, inquit, præfixi Deum ante oculos meos. Hæc enim ſapientia eſt, ob quam gratias agit,hanc pectus eius per omnes noctes erudit ipſum,ſibi proponit Deum ante oculos,quem noctes,atq; dies meditetur,ſuper quo cogitet aſsiduè. Factum id, quoniam tribuit ei Deus intellectum , ſapientiam , hæc pectoris eius fœcunditas. Quæ ſit hæc fœcunditas, quæ'ue nocturna, in qua pernoctetur, pectoris eruditio, docet ſubijciens ſimile, Propoſui Deum ante oculos. Quid ita? quia is meus autor, is protector, defenſor, is certus ſalutis portus. Semper adeſt mihi, ne qua me circunſtet calamitas : hæret lateri meo, aſsiſtit comes, nunquam me deſerit hæc fida cuſtodia. Quaſi ſtipator δορυφόρος, excubitor. Propterea non commoueor, non cado,non ruo,firmus ſum,ſtabiliſq; protegente,ducente Deo. Ob hanc cauſam benedico, laudibus celebro , in oculis gero ipſum, noctesq;, diesq; cogito, in illum omnia deſideria mea requieſcunt : ille meus ignis , mea certa , & ſola uoluptas: depereo illum: non poſſum eius unquam obliuiſci. Inculcat ſimilia.

Propter hoc lætatum eſt cor meum, & exultauit lingua mea:inſuper & caro mea requieſcet in ſpe.

CÆtera conueniunt. Pro lingua mea,eſt in fonte כְּבוֹדִי kebodi,gloria mea. Idq; etiam Hieronymus poſuit. Interpretantur Hebræi , animam uelut (quod ait Plato) θειότατον καὶ τιμιώτατον ἐν ἡμῖν τὴν ψυχήν, eſſe animam id , quod in nobis eſt diuiniſsimum,ac pretioſiſsimum. Exponit igitur AuenEſdra gloriam meam , הנשמה haneshama,animam,flatum. Chaldæus nihil diſsimile poſuit,ſed duntaxat אִיקָרִי aiekari,gloria mea,pretium meum. Quòd igitur in homine nil eſt anima charius, nobiliusq;,uocant eam gloriam , ueluti rem nobiliorem, charam, pretioſam. qua locutione utens Homerus,ſæpe ſcribit,φίλον κῆρ, φίλον ἦτορ ἐνὶ στήθεσι φίλοισι, charum cor, chara anima. Quod item dixit, Caro mea requieſcet in ſpe , eſt in fonte, Caro mea יִשְׁכֹּן לָבֶטַח iskon labetach, habitabit ſecurè,cum fiducia. Hieronymus quoq;,Habitabit confidenter. Tria igitur dicit,exultare, lætari,plena fiduciæ,ſpei,& alacritatis. Cor,animam,carnem. Caro totum corpus,anima ſenſus ipſe. Conſimile eſt alio in pſalmo,Omnia oſſa mea dicent,Domine,quis ſimilis tibi? Totam corporis compagem ait exhilareſcere , maximum gaudium deſignans , immenſamq; uoluptatem, quam ex uera ſapientia , notioneq; Dei perciperet, inſatiabili gaudio circunfuſus. O gaudia ſolis nota pijs! Admirandas enim ait Ariſtoteles,uoluptates habere ſapientiam. quas putes ueram ſapientiam habere , ac largiri uoluptates? Exponunt igitur Hebræi , Carnem ipſum corpus , quod in hoc mundo, & hac corporea uita,magna cum ſpe,& fiducia uiuat,habitet, à doloribus,calamitatibus, morbiſq; ſecurum, aſsiſtente diuina cuſtodia. Altius autem diui Apoſtoli ſpiritu ſancto ſublati,de Meſsia,& eius reſurrectione ſenſerunt.

Quoniam non relinques animam meam in inferno: nec dabis ſanctum tuum uidere corruptionem.

HIc,ait AuenEſdra grauis Hebræorum interpres , explicat cauſam cur exultet,lætetur cor eius, quia non morietur, non peribit anima. Pro inferno,Hebraicè

braicè שְׁאוֹל sheol, fossa, sepulcrum. Sæpe eadem uox est pro inferno. Diciturq; propriè in fonte, Quoniam nõ relinques animã meam ad infernum, siue sepulcrũ: nimirum, Non sines animam meam descendere ad sepulcrum. Designat itaq; eum non periturum. Non sines eam à te diuelli, ac separari, cui sapientiam, ingeniumq; dedisti. Agit igitur gratias, lætatur, gratulatur, quòd ei pietatem largitus sit, quòd ab interitu, à calamitatibus per eum sit liberatus. Quòd pauor omnis abscesserit, qui impendebat, eum periturum, atque hostes ei cladem, uastitatemq; allaturos: quo metu liberatus, agit gratias, appellans hanc liberationem, nunc, quòd caro, seu corpus eius habitet securè: nunc, quòd non descendet ad interitum anima eius, nimirum, uita eius, ut sæpe exposuimus, uita, ipsemet, ut illud Christi, Qui uult animam suam saluam facere, perdet eam. Qui uult seipsum saluum facere, perdet seipsum. Sic dare animam suam, pro amico suo, dare seipsum. Nunc quoq;, Non relinques animam meam in infernum: non sines memet perire, descendere ad sepulcrum, interire, labi in interitum. Hoc melius ex sua consuetudine explicans, exaggeransq;, Nec dabis sanctum tuum uidere corruptionem. Videre interitum, perdi, profligari, deleri ex libro uiuorum. Pro hac salute gratias habet, pro sapientia quoq;, nimirum pro salute, sanitate, felicitate animi, atque corporis. Quòd si iuxta sensum Apostolorum exponatur hoc uaticinium de Christo, clarus quoque est sensus de resurrectione Mesiæ: de quo Psalmi mirificis modis cecinerunt, occulta ratione loquendi, arcanisq; figuris innuerunt. Neque uerò Apostoli, qui paulò ante ex inscitiæ tenebris pedem promouissent, ex seipsis cognoscere de Mesia scriptum hoc oraculum potuissent, nisi Spiritus idem, qui prophetas afflasset, Apostolos quoq;, quo præcedentes afflatus noscerent, erudijsset. Credamus igitur illis Psalmorum sensus interiores nobis enodantibus, quibus assurgere debeat omnis Iudaica turba si saperent, nempe totius suæ gentis doctissimis, qui non ab hominibus, sed à Deo sapientiam hausissent. Atque interpretantibus illis, omnes Hebræorum interpretes obmutescant, intentiq; ora tenebunt, nihil ausi hiscere contrà, sua dicta, humana, illa ex fonte diuino manantia noscentes. Propterea Psalmum hunc inscripsit Dauid, coronam, triumphum, decus suum, ueluti de Mesia Rege regum.

Notas mihi fecisti uias uitæ: adimplebis me lætitia cum uultu tuo: delectationes in dextera tua, usq; in finem.

ITa quidem Græca habent, at Hebraica clariore quodam filo, ad hunc modum, ut uertit Hieronymus, Ostendisti, aut notam fecisti uiam uitæ, copiã, uel abundantiam lætitiarum uultus tui, נְעִמוֹת nehimot, dulcedines, uoluptates, in dextera tua æternas. Tres igitur accusatiui subsunt uerbo, Ostendisti, siue notam fecisti. Primum semitã uitæ: tum, plenitudinẽ, siue abundantiã, Hebraicè שֹׂבַע soba, lætitiarum: demũ, dulcedines in dextera tua æternas. Nam quod suo more Sept. trãsferunt εἰς τέλος, in finem, est iuxta Hebraicũ נֶצַח nezach, æternum, sempiternum. Hunc locum, uel ipsi Hebræi, turbidos oculos, à caligine terrestri tollentes, de rebus æternis interpretantur. Principio quòd Sept. transtulerunt per præteritum ἐγνώρισας, notas fecisti, est in fonte per futurum תּוֹדִיעֵנִי todieni, notam facies. Itaq; uolunt esse de uita futura uaticinium: Cadente corpore mortali, lapsabundo, tu uia uitæ patefacienda, per quam auolet animus ad supernam regionem, quæ uocatur locus uitæ, campus ueritatis, ubi uerè uiuitur, & uiuitur æternum, cum Angelis, ut ait hoc loco concordans cum Christianis Iudæus AuenEsdra. Copia uera lætitiarum est, quam alibi uocat, torrentem uoluptatis. De qua etiam cecinit: Sa-

tiabor cùm apparuerit gloria tua. Vides copiam, torrentem, satietatem, quam Deus effundet his, quos in sua regna uocabit. Quam Mesias idē prædicans mortalibus, Qui sitit, ait, ueniat ad me, flumina de uentre eius exibunt aquæ uiuæ. Hæc igitur est copia, is fons, is torrens lætitiarū. Est autē ubertas lætitiarū in uultu eius:

Vultu quo cœlum, tempestatesq́ serenat.

Omnis in illo uultu uoluptas, quem uidētes Angeli, sanctiq́ animi insatiabili gaudio replentur, longe magis, quàm si formosissimam mulierem quis cernat.

Circunstant animæ dextra, læuaq́ frequentes:
Nec uidisse semel satis est: iuuat usque morari.

Quod autem ait, Delectationes in dextera tua: ijdem quoq́ Hebræi interpretātur apposite, ut AuenEsdra, delectationes, quas eius dextera largitur: uoluptates, dulcedines, bonorum affluentias, quas donat dextera, donat diligentibus se. Quia, ut ait alius, Nec oculus uidit, nec auris audiuit, quæ præparauit Deus diligentibus se. Voluptates autem æternas, indeficientes, inexhaustas. Is sensus melius ex Hebræis percipitur quàm ex tralatione Hieronymi qui uertit, Ostendis mihi semitam uitæ, plenitudinem lętitiarum ante uultum tuum, decores in dextera tua æternos. Est igitur in calce huius Psalmi præclara philosophia de bonis æternis, æterna uoluptate, insatiabili gaudio: de claritate, & gloria diuini uultus, cui tribuit ineffabilem iucunditatē. In monte facies eius resplenduit, ut sol. Ea fuit imago claritatis, qua fulget uultus eius in cœlo, spectantibus Angelis, eoq́ cibo fruentibus, qualisq́ uideri cælicolis, & quanta solet. Non enim eodem uultu mortalibus apparuit, atq́ cœlicolis. Illic, illic glorię suæ diuitias ostentat, splēdoris sui magnitudinem, uoluptatis fontes aperit. Quod perspectum habens Dauid, nec alibi, quod animos explere nostros posit, intelligens exclamat alio Psalmo, Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Psalmum, (ut ostendimus) Græci, atque Latini ex sensu Apostolorum, de resurrectione Christi interpretantur, quem sensum ex Spiritu Sancto, non humano ingenio proficisci palàm est.

PSALMI XVI. EXPLANATIO.

INscriptio Psalmi est, Oratio Dauid: quam ferunt Græci, Latiniq́ editam, cum eum persequeretur Saul, multasq́ eiusmodi in libro Psalmorum haberi. Apud Hebræos mirum super hoc silentium. Assentiamur ergo Græcis, ac Latinis. Principio quod ait,

EXaudi Domine iustitiam meam, intende deprecationem meam, auribus percipe orationem meam, non in labiis dolosis.

IN FONTE duntaxat, Exaudi iustitiam. Et Hieronymus transtulit, Exaudi Deus iustitiam. Est quidem Hebraicè צֶדֶק zedek, iustitia, non iustus, qui dicitur צַדִּיק zadik. Quid Vates innuat exclamans, Audi iustitiam, docet Chaldæus iuxtà, atque Hebræi. Pri or hunc locum reddens suo idiomate קַבֵּל יְיָ פְּגִיעָתִי בִּצְדָקָא Kabbel, adonai peghiathi bezdaca, Accipe Deus orationem meam cum iustitia: nimirum, quæ cum iustitia fit, quam iuste fundo: ueluti apud nostrum:

Instaurate, pio si pœnas ore reposco.

Si preces

Si preces has ore pio profundo, loquar (ait Abraam interpres) iustitiam, ueritatem. Nam Deus mendacium non exaudit. Subijcit simile more Psalmorum, qui testibus Hebræis explanatoribus, sæpius eandem sententiam diuersis nominibus iterare gaudent. Intende deprecationi meæ. Pro δεήσεως, deprecatione, est in origine רִנָּתִי rinathi, clamorẽ meũ. Declarat enim AuenEsdra, & Chimchi, rinah, esse uocem contẽtam, clamorem, uociferationem. Itaq; orationem auget, prius dixit, Exaudi: dein, Accipe clamorem, placidas aures aperi ad clamorem meum: cupiẽsq; exaudiri, iterat similia, Auribus percipe orationem meam. Quod ait, Non in labijs dolosis: orationem inquit, autoribus Hebræis, quæ non fit cum mendacio, cum labijs mẽdacij, ut reddidit Hieronymus. Immitte in aures tuas hanc orationem, quę non fit cum fraude, ut aliud loquar, aliud sentiam, aut petam non necessaria. Exponamq; hostium insidias, eorum interitum efflagitem, minimè merentium, nec me, ut ego lamentor me persequentium, aut quòd feram eos esse malos, nefarios. Puramq; dolo, & mendacio orationem suam esse proponit, ut Græci explanant, repetens quod impetu primo protulit, Exaudi iustitiam, tantum non exclamans, O' facinus indignum! O' scelus in quod iustitiæ tuæ gladius animaduertat! Vera loquor, ò pater qui res hominumq; Deumq; æternis regis imperijs. Itaque huc flecte animum, percipe quæ loquor: dignus sum, cuius tu preces audias.

De uultu tuo iudicium meum prodeat: oculi tui uideant æquitatem.

QVod dixit, De uultu tuo, Hebraismus est. Abs te, à uultu tuo, à cõspectu tuo, à iustissimo, atque æquissimo tribunali tuo, ab incorrupto iustitiæ throno iudicium ueniat. Quemadmodum est apud Græcos logographos iustitiam esse πάρεδρον διὸς, Assidentem Deo, iuxta solium eius considentem. Ab hoc solio postulat uenire iudicium, ius, iustitiam, æquitatem, æquissimam sententiam ferri pro eo. Hanc enim à principio implorauerat. Aliam figuram, similem sensum redolentem subijcit. Oculi tui uideant æquitatem, ut Poëtæ à sacris mutuati tribuunt suo Ioui, uultum, oculos;

Vultu, quo cœlum, tempestatesq; serenat. Et
Oculosq; ad mœnia torsit.

Pari figura, noster, omnibus insecutis Poëtis affluentissimus præceptor, Oculos, ait, tuos illos, quibus maria, ac terras circunspicis: ob quam causam, te Poëtæ uocant εὐρυόπα, omnia intuens,

πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις:
Cuncta uidens, cuncta exaudiens, in me flecte.

Videant æquitatem, quæ postulo num uera sint. Respiciant uexationes meas, aut pietatem meam: mea iustissima facta respice, quàm tibi deuictus sim, quanta te religione colam. Hoc respiciens, cernes me auxilij tui iustum, uerumq; imploratorem. Ostendit, quæ sit æquitas;

Probasti cor meum, & uisitasti nocte, igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas.

HOc erat, uideant æquitatem. Probasti, Græcum ad Hebraicum בָּחַנְתָּ examinasti, perpendisti, scrutatus es. Sensus intimos, atque arcanas pectoris la-

tebras perſpicere potuiſti. Nocte autem, quod (ut ait AuenEſdra, aſſentiturq́ Nicolaus) cogitationes, factaq́ nocturna magis hominum oculos aufugiūt. Ea tametſi latent humanos oculos, canit non latuiſſe diuinos, nō diurna modo, quęq́ luce illuſtrantur, cernentes, ſed etiam, quæ nocturnis tenebris abſconduntur. Omnia, ait, tibi ſunt in conſpectu. Is ſenſus mihi magis arridet, quàm ut recenſeat facinus nocturnum admiſſum cum Berſabe, quod proponit Rabi Salomon. Minus, quod noctem, uexationem appellat, quod à Græcis ponitur, in quibus ſit probatus. Sed canit, quale alio pſalmo: Si aſcendero in cœlum, tu illic es, ſi deſcendero in infernum ades. Si ſumpſero pennas meas diluculo. Omnia oculis eius eſſe perſpicua, noctem nihil prohibere, quemadmodum noſtram aciem, quo minus omnia cernat. Quodq́ ait: Igne me examinaſti, Sept. declarauerunt uim uocis, Hebraicè, צְרַפְתַּנִי zaraphthani, deſignat probare ut aurum igne probatur. Non uariat ſenſus, tametſi habeat fons, Probaſti me, non inuenies ſcelus meum, ſiue mala cogitatio mea. nempe זַמֹּתִי zamothi, non tranſibit os meum. Ad os, inquit, ſcelus ex pectore nullum ueniet. Nulla me ſcelerata cogitatio coinquinabit, uel cogitantem, uel loquentem; tam animus erit prauis cogitationibus purus, quàm os ſermonibus iniquis. Inculcat ſcilicet ex conſuetudine ſua ſimilia, ſemper efficiens clariora. Exaudi iuſtitiam, uideant oculi tui æquitatem. Reſpice pios. Maximè enim in eo iuſtitia tua uerſatur, ut pios ab iniurijs, maleficijsq́ improborum defendat.

Vt non loquatur os meum opera hominum: propter uerba labiorum tuorum, ego cuſtodiui uias duras.

VErſus eſt digerendus. Erat ſuperior uerſus, Non inuenies, cogitatio mea non tranſibit os meum. Sequitur iſte, Ad opera hominum, propter uerba labiorum tuorum, ego cuſtodiui, aut obſeruaui uias פָּרִיץ pariz, latronis. Locum obſcurum ſic Hebræi declarant, Opera, inquit, hominum, & uerba labiorum tuorum obſeruo. Illa ut deuitem, declinem humana facta, plerunq́ non recta. Tum propter præcepta tua, deteſtor uias improborum, uias pariz ſcelerati, latronis. Caueo igitur à factis hominum: in numero improborum, quoad eius mihi datum eſt, ceſeri fugio. Non eſt mihi ſocietas cum improbis. Et propter uerba labiorum tuorum, propter præcepta tua, propter leges tuas, quas tuliſti: caueo, obſeruo uias ſceleratorum. Is uerus ſenſus. Nam ubiq́ ſuam innocētiam proponit, iuſtitiam ſuam Deus attendat, precatur, orat, oculi eius uideant æquitatem ſuam, pios tueatur à maleficijs improborum. Nunc autem oſtendit hanc ſuam iuſtitiam, quod humana facta imitari refugit, quod mores improborum execratur, auertitur, ut alio pſalmo, Non eſt inuenta in me iniquitas. Hunc ſenſum adhibuit Rabi Dauid etiam diſſentiens ab Abraam, qui & mihi uehementer arridet. Incipit igitur uerſus: In operibus hominum propter uerbum labiorum tuorum ego cuſtodiui uias ſcelerati. Bis enim ſubaudiendum eſt, Cuſtodiui, uel caui, caui opera hominum, caui ſemitas improborum. Secundumq́ declarat primum. Quæ ſentiat opera hominum, nimirum uias ſcelerati.

Perfice greſſus meos in ſemitis tuis, ut non moueantur ueſtigia mea.

PErfice, Græcè melius ad Hebraicum, κατάρτισαι, perfice, apta, fac aptos, inſtructos. Sed Hebraicè clarius, ut tranſtulit Hieronymus, תָּמֹךְ tamoch, ſuſtenta, ſuſtine.

ſustine. Et Chaldæus סְעִיד ſeid, ſuſtenta, ſuffulci. Itaq; implorat, ut ſolet, ad pietatem conſequendam, auxilium diuinum. Pone, inquit, pedem meum in ſemitis tuis: dirige greſſus meos: uiam mihi monſtra: irradiet mihi uultus tui claritas: offunde mihi pergenti, lucem tuam, ut ſemitas, quas tu præcidiſti ingrediar, hic mea uita decurrat, ne pes labatur. Labitur autem cùm ſemitas, quibus ad te uenitur, relictis, iter deuium, ſecluſumq́; à commercio diuorum, ſequitur,

—At læua malorum,

Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Hoc iter, quod refugit, deteſtatur, execratur. Vult autem uiam, quę ducit ad ſuperos. Hunc ueriorem ſenſum, transferens Hieron. ſcripſit, Suſtenta greſſus meos in callibus tuis, & non labentur ueſtigia mea.

Ego clamaui quoniam exaudiſti me: inclina aurem tuam mihi, & exaudi uerba mea.

QVoniam exaudiſti, rectius in fonte תַּעֲנֵנִי taaneni, exaudies me. Id Hieron. item, Ego inuocaui te, quia exaudiſti me, clamaui, quoniam certus eram te exauditurum. Propterea preces eaſdem adhibet, inculcatq; ſæpius ut ſpem, quam prædicat, clarius oſtendat. Probat ſe à Deo exaudiri. Hinc oratio, hinc deprecatio pernox, diurnaq́;, & ſæpius repetita. Tribuitq;, ut ſolet, ex affectibus humanis, aures Deo.

Mirifica miſericordias tuas, qui ſaluos facis ſperantes in te, à reſiſtentibus dexteræ tuæ.

MIrifica, ex Græco θαυμάσωσον, Hebraicè eſt הַפְלֵה haphle, ſonat tum mirificare, tum ſeparare, ſeiungere, ſegregare, ut alio pſalmo: mirificauit dominus ſanctum ſuum: ſegregauit, ſelegit, ſepoſuit ſibi. Similiter nunc Hebræi uerbum hoc declarantes, ponunt notiorem uocem הַפְרִישׁ hiphris, ſegregauit, ſelegit. Vnde phariſæus ſegregatus. Eſt uerbum Latinum, literis, quod ſæpe fit, uerſis, paras, Hebraicum, Latinum inuerſis literis ſeparare. Senſus Magiſtris placet, quibus ego aſſentior. Segrega miſericordiam, beneficium tuum ab hoſtibus meis. Atq; Rabi Dauid explicans ſenſum הפריש והעבר ſegrega, & fac tranſire miſericordiam, beneficium tuum à uiris illis, qui conſurgunt in dextera tua, quia omnes illi nouerunt, quòd regnum mihi eſt abs te, & qui mihi rebelles ſunt, tibi quoq;. Hac interpretatione fit clarum, quod quidem ſatis, ſuperq́; perſpicuum eſt, ordinem iſtius uerſus confuſum eſſe in noſtra tralatione, digerendumq́; eſſe iuxta fontem: Segrega miſericordiam tuam, ſeruator confidentium, à conſurgentibus, aut reſiſtentibus in dextera tua. In fonte non eſt, qui ſaluos facis ſperantes in te, ſed duntaxat, qui ſeruas confidentes, ſeruator confidentium. Iuxta hunc ordinem edidit Hieron. Mirabilem fac miſericordiam tuam, ſaluator ſperantium, à reſiſtentibus dexteræ tuæ. Diſcrepat in eo duntaxat cum Hebræis, quòd uerbum ſupradictum contendunt omnes deſignare nunc non mirificare, ſed ſegregare, ſeparare: caditq; ſuper inimicos, non ſuper ſperantes, & confidentes. Quem ſenſum aperiẽs Chaldæus, adiuuansq; paraphraſi trãsfert, Segrega bonitatẽ, ſeu clemẽtiam tuam, redemptor eorum qui ſperant, ab illis, qui ſtant, ſurgunt contra eos, manu dextera tua. Eſt in alio exemplari ſecundo loco פְּרַע perah, ulciſcere illos. Itaq; uerus ſenſus eſt, ut ſegregatio miſericordiæ cadat ſuper rebelles, ſuper reſiſtentes. Ablatamq́;

his ſuam beneficentiam, orat ad eos, qui confidunt, transferri. Illis auxilio diuino deſtitutis, confidentes, & ſperantes ope cœleſti ſubleuari. Ac iure meritò deſtitui, quoniam reſiſtant, rebelles exiſtant. Hoc omne cùm dextera potenti faciat, diſcedentem ab illis clementiam ad pios tranſmittat. Hoc dextera eius præpotens faciat, hoc moliatur. Proſequitur preces eaſdem exaggerans.

Cuſtodi me, ut pupillam oculi: ſub umbra alarum tuarum protege me.

HEbraicæ poëſeos duæ figuræ, pupilla, alę. Nil pupilla carius, nil toto corpore ſpiritualius. Quid enim luce dulcius, quàm pupilla contingimus? Vocatur Hebraicè, quemadmodum Græcè, & Latinè pupilla אישון ishon, ueluti ſi diminutiuum ſit ab איש ish uir, inde paruus uir. Hoc Græcè κόρη, puella, Latinè pupilla, propterea, quòd effigies hominum exiguæ in ea exprimuntur. Talem depoſcit à Deo cuſtodiam, quali cuſtodiuntur oculi ab hominibus. Altera figura protegendi ab auibus, cùm matres ſumma charitate alis extēſis, pullos ab iniurijs defendunt.

A facie impiorum, qui me afflixerunt: inimici mei animam meam circundederunt.

TAndem, quæ figuris, ſuppreſsiſq; nominibus poſtulauerat, nunc apertè ab inimicorum crudelitate defendi precatur. Defende (ait) me, protege à facie, à conſpectu ſceleratorum, qui nunquam non ceruicibus impendent, uitam meam, ut eripiant, longa cinxere corona. Totumq; me indagine cingunt, genus hoſtis longè atrociſsimum, monſtrum horrendum, peruigil, inquietum, impatiens donec ſanguine meo potiatur. Affligunt, uexant, cruciant. Metus aſper inſtat, ingeminant curæ atroces. Circundederunt animam, nempe uitam, inſidijs ubiq; diſpoſitis, ubiq; pauor, & plurima mortis imago.

Adipem ſuum concluſerunt: os eorum locutum eſt ſuperbiam.

VEra ſunt, quæ à philoſophis, oratoribuſq; ſæpius ſcribuntur, ex ſatietate naſci ſuperbiam. In philoſophia Platonis inſignis Philo, γνήσιον ἔγγονον τῆς πλησμονῆς τὴν ὕβριν, eſſe uiolentiam, atq; ſuperbiam, legitimam prolem intemperantiæ. Apud prophetas eſt, Sodomæ ſuperbiam fuiſſe ex abundantia panis. Solon ſapiens, τίκτει γὰρ ὄλβος ὕβριν, felicitatem procreare uiolentiam. Campanos agri felicitas, crudeles & ſuperbos reddiderat. Hoc igitur memorat Vates, præpingues ſunt, opulenti, eoq; ſuperbè loquuntur. Concluſerunt igitur, eſt, auxerunt, aceruarunt, pleni ſunt adipe, plenus, ingens, tumet aqualiculus. Conſtipata eſt pinguedo, craſsities eorum condenſata, concluſa, accumulata. Hæc ori ſuggerit ſuperbiam: hunc ſenſum declarans, aperienſq; Chaldæus, Diuitiæ eorum ingentes: pinguedo eorum operit os eorum: loquuntur ſuperbè. Eſt alter ſenſus etiam apud Hebræos, & Nicolaum, ut ſit adeps, pro uiſceribus, præcordijs. Clauſerunt uiſcera, obſtruxerunt præcordia, ne miſereantur. Obduratum eſt pectus, adamantinum, ferreum. Is ſenſus Græcorum quoq; eſt, declarat pro cæteris Euthymius, διὰ τοῦ στέατος ἢ τὴν καρδίαν καὶ τὰ σπλάγχνα δηλοῖ, Adeps, ait, deſignat ei cor, & uiſcera; circa quæ ſit plurimum adipis. Miſericordiam, inquit, excluſerunt, foras proiecerunt; uterque ſenſus

proband

probandus. At Hieronymus transtulit, Adipe suo concluserunt. Me inopem sua pinguedine, luxu, insolentia concluserunt, presserunt, afflixerunt, eodem pertinet.

Proiicientes me, nunc circundederunt me: oculos suos statuerunt declinare in terram.

PRo proiicientes me (id enim Græcè ἐκβαλόντες) fons אשׁורנו ashurenu, nimirum, gressus nostros, semitas nostras, incessus nostros. Subiacent autem duo accusandi casus eidem uerbo. Primumq́ iuxta Hebræos refertur in populum, qui sequeretur Dauid: secundum ipsum Regem, ducemq́ exercitus. Semitas, ait, nostras, omnemq́ incessum inimici obseruant, cingunt, insidijs nos adoriri parati: uitam, imperium, religionemq́ eripere: aras, & templum diruere. Gressus igitur nostros exponit Rabi Salomon עקבנו acabenu, uestigia nostra. Chaldæus quoq́ ponit אסתוורנא isteuarana, gressus nostros. Itaq́ non est proiicientes. Declaratq́ eorum animos certos inuadere. Figunt, inquit, oculos in terra respiciẽtes, quo nostra uestigia ferant, quo tendere pergant. Oculos à contemplãdis nobis nunquam dimouent, fixiq́ manent. Quod ait, Statuerunt declinare in terram: Hebraicè liquidò, Oculos suos ponunt, ut flectant in terram. Flectunt oculos in terram. Hic hęrẽt pectore toto, ubi nostra uestigia signent iter: hæc obseruant noctesq́, diesq́: nulla quies oculis eorum. Descriptio est crudelium inimicorum, ut exposita calamitate, & ueluti cœlesti medico uulneribus enudatis, audentius remedia poscat. Declarat apertius quid sentiat:

Susceperunt me sicut leo paratus ad prædam, & sicut catulus leonis habitans in abditis.

SVsceperunt, ut est Græcè ὑπέλαβον, diuersum est in fonte, secusq́ exponitur à gente, idiomatis sui haud ignara. Pro uerbo, Susceperunt, est nomen דמיונו dimiono, similitudo eius. Est, ait, eius similitudo, ut leonis: est leoni simillimus: caditq́ autoribus Hebræis super Saul. Hunc leoni rapaci comparat, ut alio quoque psalmo, cuius inscriptio, Super uerbis Cusi, Ne fortè rapiat sicut leo. Chaldæus quoq́ iuxta Hebraicum reddidit דמותיה איך אריא demuthea ek aria, Similitudo eius uelut leonis. Eodem modo reddidit Hieronymus, inculcat simile ut solet. Et sicut catulus leonis. Nullum est inter hæc discrimen. Idem sensus.

Exurge Domine, præueni eum, & supplanta eum: eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ.

VErsus est, Vsq́ ad frameam tuam, præueni eum. Est in origine קדמה פניו kadema, panau, Præueni faciem eius: nimirum, occurre uenienti, & aduersum me properanti. Retunde illius impetum, comprime audaciam, prior ipse uenientem aggredere. Deijce in terram,

Telum frange manu, Phrygij prædonis, & ipsum
Pronum sterne solo.

Supplanta eum, est הכריעהו hacriehu, Incurua eum. Id nimirum, quod Septuaginta reddiderunt ὑποσκέλισον, supplanta. Nam id sentit, & exposuit Rabi Salomon. Est autem uersus (ut monstrauimus) Exurge Domine,

præueni

præueni eum, & ſupplanta eum, eripe animam meam ab impio, frameam tuam. Sciendum quòd Latinus ſæpenumero delectatur reddere, frameam. Græcum ad Hebraicum habet ῥομφαῖα, romphęa. Hoc Hebraicè clarius eſt, חֶרֶב chereb, gladius. Eripe, ait, animam meam ab impio, qui eſt gladius tuus. Quid ſentiat dicens impium gladium eius, duplex ſenſus, alter apud Chaldæum, alter reliquos Hebræos. Eripe, ait, animam meam ab impio, qui gladio tuo occidendus eſt, cuius cædes gladio tuo debetur. Alter apud Hebræos: Eripere, inquiunt, tuum eſt, tuus quoque gladius, tua cædes. Mors, & uita in tua poteſtate. Tu potes eripere, potes item interficere. Tuus eſt gladius, tuum ius, tua poteſtas plectendi. Ad illud exponentes quod alibi dicitur, Ego occidã, & ego uiuificabo. Impius igitur eſt gladius eius, per quem caſtigat malos. Poſſet eſſe ſenſus, ut חַרְבֶּךָ charebecha, non ſit caſus nominandi, ſed ablatiuus, præpoſitione deficiente, quod ſæpe fit, cum gladio tuo. Eripe animam meã ab impio, cum gladio tuo: impium me perſequentẽ, in meum exitium uigilantem, interfice gladio tuo, ut alibi, Accingere gladio tuo, ſuper femur tuum potentiſsime. Et, Si acuero ut fulgur gladium meum. Et, Gladius ex utraq; parte acutus procedens ex ore eius. Celebrat igitur gladium hunc Dei, quo cædat, ſtragem edat impiorum, bonorum necem appetentium, peſtem, uaſtitatem anhelantium.

Domine, à paucis de terra diuide eos in uita eorum, de abſconditis tuis adimpletus eſt uenter eorum.

Saturati ſunt filiis, dimiſerunt reliquias ſuas paruulis ſuis.

QVod in ſuperiore uerſu adiectum erat, Ab inimicis manus tuæ, ad hunc ſpectat: neq; eſt, Ab inimicis manus tuæ, ſed totus uerſus habet מִמְּתִים יָדְךָ יהוה minetim iadeca adonai. Nempe, À mortuis manus tuæ Domine, à mortuis. Tum ſequitur totum carmen oppidò quàm perdifficile. Exponitur ab Hebræis, eaq́; interpretatio forſan uera eſt. Mortuos appellat, quos ſuperius gladio eius occidendos. Qui gladio eius debebantur, enſe eius mactandi, trucidandi, abolendi. Precabatur ſe ab eorum crudelitate eriperet. Nunc eos appellat mortuos manus ſuæ, manu Dei interficiendos, qui manu eius ſunt delendi. Hos Septuag. interpretes non uideo cur appellauerint ὀλίγους, paucos, cùm ſint apertè in fonte מְתִים methim mortui. Reſiduum uerſus eſt, ut dixi, מִמְּתִים מֵחֶלֶד חֶלְקָם בַּחַיִּים mimethim mecheled chelcam bechaim, À mortuis ſubſtantia, pars eorum in uita. Hoc exponitur ab AuenEſdra, & Rabi Dauid. Nam in fonte non eſt uerbum διαμέρισον, diuide eos, ſed nomen חֶלְקָם chelcam, pars eorum, diuiſio eorum. Terra quoq; in Hebraico nuſquam eſt. Et pro ὀλίγους, paucis, quemdmodum dixi, ſunt methim, mortui. Pro inimicis item ſunt mortui, Bis enim nominantur mortui, totusq́; uerſus habet, À mortuis manus tuæ Domine, à mortuis, ſubſtantia pars eorum in uita. Exponit igitur AuenEſdra: Eripe, ait, me à mortuis manus tuæ, qui ſunt plaga tua, cædes, mactatio, quę fit manu: quos tua manus interficiet. À mortuis, quorum eſt omnis uoluntas, ut ſint filij mundi huius. nam cheled, inquit, quod nos reddidimus ſubſtantiam, eſt res minimè ſubſiſtens, ut alibi dicitur: & ſubſtantia mea tanquam nihilum ante te. Hi cupiunt uiuere ad omne tempus. omnis tua bona uoluntas eſt, ut eorum uenter impleatur in hoc mundo, in eo oblectentur, gaudeant, exultent, poſteritas eorum ſatietur, reſiduumq́; poſteris relinquant. Rabi quoq; Dauid hanc ſententiam ſecutus, eamq́; apertius declarans, Eripe, ait, uitam meam à mortuis,

tuis, qui ſunt plaga manus tuæ. A' mortuis, inquam, qui ſunt de hoc mundo, propterea, quòd non reſpiciunt ad mundum futurum. Niſi, quòd uoluntas tua, & bonitas tua implebit uentrem eorum in mundo iſto. Saturabuntur filij, nimirum replebuntur, ſatiabuntur filij eorum, in uita eorum cum ipſis, & reliquias ſuas poſt mortem dimittent paruulis ſuis, nempe filijs filiorum ſuorum. Hæc interpretatio mihi quoq; probatur, quoniam poſtea, uitam æternam, uitam, quæ exiſtit in uiſione gloriæ diuinæ commemorat. Duas proponit uitas, alteram mundi huius, alteram mundi ſuperni. Deſpicit, abominatur primam, recuſat cenſeri cum his, qui ſe uitæ huius uoluptatibus dediderunt, qui ſpes ſuas omnes hic collocarunt. Reſiduum igitur eiuſdem uerſus, quo Græci interpretes dixerunt, De abſconditis tuis. Abſcondita, quod Hebraicè eſt צְפִינָךְ zephinacha, abſconſio tua, ſiue theſaurus tuus, quod reddidit Chaldæus טְשִׁיוּתָךְ taſiutach, theſaurus tuus. De hoc ait AuenEſdra, Et omne bonum abſconditum, quod iacet penes te, eſt ut impleat uentrem eorum. Effundis, ait, larga manu cupidis illis opes tuas, aperis illis theſauros tuos, ut beatè agant in hac uita, non admittendi ad futuram. Aſſecuti ſunt, quod uoluerunt, uolutantur inter uoluptates, affluentibus undiq; bonis, quæ tua liberalitas largè profudit. Eſt igitur ſententia clara, de beatis huius ſeculi, de Crœſis, & Craſsis, Sodomeis, Campanis, & Sybaritis. Sciendum tamen propter amphibologiam uocabuli mortuorum, factum eſſe, ut omnino diuerſum ſenſum Chaldęus fuerit ſecutus, interpretans mortuos, afflictos in hoc mundo, uexatos, ob iuſtitiã. His ait parata eſſe bona, quæ neq; oculus uidit, neq; auris audiuit. Atq; ait, Et iuſtorum qui deuouerunt animas ſuas, propter te ad moriendum in terra, pars eorũ in uita æterna. Et theſaurus tuus bonus implebit domos eorum, ſaturabuntur filij, & relinquent reliquias ſuas paruulis ſuis. Fortaſſe & is ſenſus minimè deſpiciendus. Græci tamen, ac Latini conueniunt cum Hebræis.

Ego autem in iuſtitia apparebo conſpectui tuo: ſatiabor cùm apparuerit gloria tua.

APparebo conſpectui tuo, fons clarius אֶחֱזֶה פָנֶיךָ echaſe, panecha, Videbo faciem tuam. Idq; etiam tranſtulit Hieronymus. Pro, Apparuerit gloria tua, eſt, Satiabor בְהָקִיץ תְּמוּנָתֶךָ behachiz themunatheca, In euigilando ſimilitudine tua. Hieronymus autem, Cùm euigilauero ſimilitudine tua. Sed enim ſimilitudinem Hebræi quoq; de futura beatitudine interpretantur, multis uerbis ediſſerentes. Imprimis AuenEſdra, Ego, inquit, cecus quàm quos ſuperius commemoraui, duntaxat cupio uidere faciem tuam, quoniam iuſtitia cuius obſeruator fui, fuit in cauſa, ut delectarer uidere faciem tuam, ut intelligerem opera Dei, quę ſunt omnia facta ſapienter, in æternumq; ſubſiſtunt. Satiaborq; uidendo ſimilitudinem tuam, non quemadmodum impletur uenter illorum, atq; hoc non per inſomnium, ſed euigilando. Hæcq; uiſio non eſt in uiſione oculi, ſed in uiſu mentis, & ſcientiæ, quæ ſunt uiſiones Dei in ueritate pura. Atq; hæc non percipiunt, niſi qui ſapiẽtiam animi didicerant. Hæc omnia declarans melius Rabi Dauid, In iuſtitia apparebo conſpectui tuo. Sceleratis non eſt cupiditas mundi futuri. Non ita ego, inquit, ſed potius cupio uidere cum iuſtitia, atque incipio uidere faciem tuam in ſeculo futuro, cùm iuſtè operor in hoc mundo. Satiabor cùm euigilauero, aut per uigiliam, clara in luce, uidero ſimilitudinem tuam. Satiabor, explebor hoc cibo, contrà quàm illi, qui ſatiantur uanis uoluptatibus. Satiabor in ſeculo futuro, uigilando, quia non morietur, nõ dormiet anima mea. Secus quàm quod alibi dicitur, Somnum æter-

num dormierunt. Facies tua, & similitudo tua, est cum mens attingit quoad ei fas est, gloriam Dei, seiuncta anima à corpore. Quod Mosi quidem uiuenti datum fuit, cæteris prophetis non item, quibus post mortem, datum fuit uidere eam similitudinem. Hæ sunt explanationes, sed prior, ut Rabi Dauid testatur, speculationem operum diuinorum, in hoc corpore proponit, qua se glorietur propheta delectari, uelut ille:

Me uerò dulces ante omnia Musæ,
—Cœliq; uias, & sidera monstrent. Et,
Felix, qui potuit rerum cognoscere causas.

Iustitia, quæ mihi semper placuit, fuit in causa, ut contemplarer, specularer, totum me factis diuinis contemplandis dederem, non quemadmodum illi studio uoluptatum flagrantes. Videre igitur faciem, atque euigilare ad similitudinem eius, nempe uisione clara cernere, retulit AuenEsdra ad contemplationem, & philosophiam, ex qua admiratio Dei existit, ex admiratione, cultus: cæteri ad seculum futurum, ad rerum æternarum purum, clarumq; aspectum. Ad quem iustitia ducit comes nobis in cœlum. Atque, ut uersum intelligas, ex consuetudine Psalmorum discas, in quibus eadem res diuersis nominibus exprimitur. Quid sit similitudo eius, quid euigilare, disces ex primo, uidebo faciem tuam. Euigilare, uidere; similitudo, facies. Vterque sensus probandus, Græci, ac Latini de gloria futura.

PSALMI XVII. EXPLANATIO.

INscriptio clara est, quo tempore, quas ob causas editum hoc carmen triumphale, uerè epinicion, quo laudes ob deuictos hostes canuntur: uictoriæ diuinitus partæ prædicantur. Pertinetq; non ad unum modò facinus, sed uniuersam uitam complexus animo Vates, quas clades Dei beneficio euitauerit, quàm prodigiosè liberatus fuerit, uersibus prosequitur. Inter inimicos in primis commemorat in titulo, Saulem: atque in titulo dicitur, In finem, pro quo, in fonte, Lamnazeach, ut doceat esse carmen triumphale, uictoriale. Dicitur item puero Domini, Græcè id quidem παιδὶ, at Hebraicè melius לְעֶבֶד la ebed, seruo, cultori. Et genitiuo est efferendum, Pueri, seu serui cultoris Dei, Dauid. Cùm ait, In die, qua eripuit eum Dominus: declarat apertius Chaldæus, pro omnibus diebus, in quibus eripuit eum Dominus. Est igitur carmen εὐχαριστήριον, pro cunctis uictorijs in uita partis. Cecinit iam senex, iam canens receptui.

DIligam te Domine fortitudo mea.

FINIS humanæ uitæ, scopus, quò cuncta tendunt, actio nobilissima, cui reliquæ cedant omnes, pietas insita pectoribus, nullis casibus euellenda. Amor opificis nostri: amantes admiramur, colimus, suspicimus, laudamus, præceptis eius obtemperare gestimus. Redditur causa, cur amandus. Quia fortitudo nostra, robur, propugnaculum. Refugium, si gignit amorem, beneficium, ubi plura beneficia.

Dominus firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus. Deus meus adiutor meus, & sperabo in eo. Protector meus, & cornu salutis meæ.

HVnc omnem esse uersum, uel ipsa Hieronymi editio abunde testatur. In his nominibus Hebraicæ linguæ, figuræ clarescunt. Nam pro refugio, est סַלְעִי sala, petra. Deus est petra, quasi propugnaculum, arx munitissima, saxum inexpugnabile, scopulus inaccessus, ad quem, qui se recepit, metu liber erit. Explicuerunt figuram Sept. στερέωμα, firmamentum. Hieronymus ad Hebraicum, petra mea. Atque, ait AuenEsdra, figurate inquit, ut homo in loco edito nõ timet inde deturbari. Inculcat idem cum ait, Adiutor meus, pro eo in fonte צוּרִי Zuri, petra mea: nempe, silex, robur. Tum, Protector meus, Hebraicum מָגִנִּי maghini, scutum meum. Redditur recte protector. Protegere scuti est. Cornu salutis, Hebraicę poësis figura. Cornu ab animantibus, quorum uis in cornibus, ceruis, tauris, rhinocerotibus. Simile quid esse Deum sibi, præsidium, defensionem, ὅπλον, arma sua, quibus quemadmodum animantes illi cornu, se defendat, salutemq; sibi quęrat. Cornu salutis, cornu salutare, quasi gladius salutaris, telum salutare, clypeus, quo sibi salutem peperit. Telum quo facto in phalangas hostium impetu, perfregit, in fugam uertit, deleuit. Susceptor meus, Græce melius ἀντιλήπτωρ, protector, defensor. Id sonat Hebraicum.

Laudans inuocabo Dominum, & ab inimicis meis saluus ero.

FAcile est intellectu quid innuat, cur Deus sibi uelut præsidium, robur semper astiterit. Quoniam illius opem implorasset, flens, ac supplex auxilium postulasset, atque extemplo exauditus esset, celeriter uenisset cœlitus auxilium: nullis Psalmis non deprædicat, quam uim oratio habeat, quantum in ea præsidij insit, quam sit cum in reliquis rebus, tum uero in bello, ducibus, necessaria.

Circundederunt me dolores mortis: & torrentes iniquitatis conturbauerunt me.

VOx, quam Sept. transtulerunt ὠδῖνες dolores, Hebraice חֶבְלֵי amphibola, nunc dolores, nunc funes, nunc societatem, cuneumq; designans. Itaque uerti potuit, Circundederunt me funes mortis, ut respondeat uerbo circũdandi. Astringebar, ait, uinculis tartareis, clades, calamitates, obsessum tenebant. Premebat, alligabat carcer teterrimus. Aut, Agmen malorum incubuerat: instabat cœtus omnium miseriarum. Obsidebant agmine facto, diræ facies, inimicaq; numina, ubique pauor, & plurima mortis imago. Hieronymus alterum secutus est reddens, Circundederunt me funes mortis. Chaldæus autem, ut Sept. dilucidans, Circundedit me, inquit, עָקָה acha, angustia, dolor, pressura. Pulchra igitur figura, siue funes, siue dolores mortis dicas. Altera, torrentes iniquitatis: Quasi impetus, copia exuberans omnium calamitatum. Pro iniquitate est בְּלִיַּעַל Belial, torrentes Belial, nomen infame in sacris literis, nomen pessimorum siue hominum, siue dæmonum. Propterea hoc loco Hieronymus uertit, Torrentes diaboli. Ducitur nomen, ut Hebræis placet bal, non, iaal, profuit, inutilis, nem-

pe pestilens, perniciosus, nomen congruum dæmonibus, hominibusq́ꝫ sceleratis. Torrens improborum, sceleratorum tempestas: irruebat, instabat.

Dolores inferni circundederunt me: præoccupauerunt me laquei mortis.

IAm expositum nomen חֲבָלִים chabalim, posse dolores, & funes significare. Ita nunc aut dolores inferni, aut funes. Funes inferni forsan uerè trãstulit Chaldæus מַשְׁרִיַּת חַיָּבִים misriath chaiabim, agmen inimicorum, cœtum, concilium, exercitum: funes multiplices coniuratos, coactos in meam perniciem, manus impias. Inferi, quasi letales, exitiales, mortiferos, ad destruendum, delendum, interficiẽdum coëuntes. Quod ait, Præuenerunt: est, ante faciem obuersabantur, ante oculos occursabant, constiterant exaduerso inimicorum acies. laqueos mortis eos appellãt, nimirum, ad præcipitandum in mortem, in barathrum, in interitum, in perniciem. Vt me in ruinam impellerent. propterea transtulit Chaldęus, Præuenerunt me armati armis letalibus: ante aciem constiterant, priores ipsi concurrerunt facturi in me impetum. Hinc rectè Rabi Salomon exposuit præuenire, festinare, præcipitare moras omnes.

Et in tribulatione mea inuocaui dominum, & ad Deum meum clamaui.

Exaudiuit de templo sancto suo uocem meam, & clamor meus in conspectu eius introiuit in aures eius.

IS uersus est carminis Hebraici. Est eiusdem rei multis nominibus iteratio. Inuocaui, clamaui. Exaudiuit, clamor meus peruenit ad aures eius. Sic, In conspectu, in aures. Exaggeratur oratio, dilucescit repetita: subsequens nomen, est antecedentis declaratio. Neqꝫ est in Hebraico ἐκ ναοῦ ἁγίου αὐτοῦ, de templo sancto suo, redundat duntaxat, De templo suo. Templum, ut est in reliquis psalmis, aut terrestre, aut cœleste, primum quòd illic preces habebantur, responsa dabantur. AuenEsdra cœlum, in quo decreta eius sint scripta, signata, inde in terras descendant. Affirmat Rabi Dauid, de templo, de cœlo, inquit, exaudiebat uocem meam, cùm ad eum clamarem. Consentiunt Græci, quorum sententias conflauit Euthymius, is scribit, ναὸν ἅγιον, οὐρανὸν ὑποληπτέον, ἢ τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνήν, Templum sanctum, aut cœlum sentire par est, aut tabernaculum testimonij. Ipsi ijdem docent, quas aures diuinas sentias, non nostras scilicet mortales, sed auditum per omnem mundum pertinentem, non sonos modò, sed silentia quoqꝫ nudasq́ꝫ cogitationes excipientem. Quas aures doctissimus, idemq́ꝫ uetustissimus uates Orpheus agnouit,

πάνθ᾽ ὁρᾷς καὶ πάντ᾽ ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις,
Cuncta uides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Commota est, & contremuit terra, & fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt: quoniam iratus est eis Deus.

DVplex explanatio furoris huius, ultionisq́ꝫ diuinæ. Chaldæus, quem sequitur Nicolaus, amplexus alia secula, quibus ira Dei clarior fuit, retulit in Pharaonem, ut quanta sit aduersus sceleratos indignatio Dei, quæ suos inimicos corripuerit,

rit, ostendat. Est alia AuenEsdræ, & Rabi Dauid, cui magis acquiesco, figuratè, ac ueluti poëta, Dauid immensam contra hostes iræ diuinæ flammam cecinisse: atque, ut priscus Homerus Iouis iram designans, dat ei. ἐλέλιξεν ὄλυμπον, nutu tremefecit Olympum, Latinus autem, uultu eius redire toto cœlo serenitatem,

Vultu, quo cœlum, tempestatesque serenat:

Sic diuinus Poëta, poëticè, terram, montesque celsos funditus tremuisse, irato Deo. Tantamque indignationē pro ipso rege Deum suscepisse, ut montes expauerint. Sūt item apud profanos poëtas, fulmina Iouis, tonitrua, procellæ, tempestates. Dij, maris, & terræ, tempestatumque potentes. Rege Dauid nihil eiusmodi portētorum accidisse historiæ loquuntur: sed, ut dixi, sunt poëticæ hyperbolæ, quales illæ:

—Et fluctu sidera lambit. Et cœlum territat armis.
—Et rorantia uidimus astra,
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
—Fama super æthera notus. Ex Homero,
—Καὶ μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει. Sciendum non esse in fonte ὠργίσθη αὐτοῖς, iratus est eis. [redacted] Sed [redacted] חָרָה לוֹ chara lo, succensuit, incanduit ipse. Ira subijt illum.

Ascendit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit: carbones succensi sunt ab eo.

ALia hyperbole, succensa ueluti fornace diuina, fumum ascendisse. Indicium furoris eius fuisse fumum exhalantem.

Tantas ille suo concepit pectore flammas.

Aptissima figura declarādæ iræ. Ira est succensio sanguinis, fumus se tollit ab igne. Quantus ignis, tātus fumus. Ira θεήλατος, ira cœlestis, quas flammas euomet, quem fumum exhalabit? Quod ait, In ira eius, Hebraismus, Ab ira, cum ira eius mistus iræ fumus ascendebat, aut pectore fumante, ardente. Sed quod Sept. dixerunt, καὶ πῦρ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ καταφλεγήσεται, Et ignis à facie eius inflammabitur: est clarius in fonte, Et ignis מִפִּיו תֹּאכֵל mi pio tochel, Ex ore eius uorabit. Pro facie igitur, est aptius os, à quo exhalauerit ignis uorator, populator. Ab ore eius, inquit, uelut ore fornacis (perstat enim in metaphora) exhalat flamma uorax. Prius fumus, nunc flamma. Os eius, non uti os humanum, sed quale uastæ fornacis, fumum flammamque uoracem exhalabat. Propterea, quod conceptus erat ignis immensus in fornace pectoris, irarum fluctuat æstu. Quod autem subijcit, Carbones succensi sunt ab eo: tantus ignis ex ore prodibat, ut carbones accēderit. Aut idem, atque præcedens: Exarsit fornax, accensi magni carbones, flamma proxima quæque uorabat, fumus ascendebat. Erant omnia, fumus, ignis, carbones irato Deo.

Inclinauit cœlos, & descendit, & caligo sub pedibus eius.

HOc quoque poëticè, & figuratè. Euoluunt Hebræi, opem illam diuinam cœlitus allatam, auxilium diuinitus missum fuisse, descensum Dei è cœlo. Inclinauit ergo cœlos, quasi descensurus è cœlo, auxiliumque laturus, sedem suam, quæ cœlum est, uersus terras demisit, declinare fecit: deposuit sedem: uelut si rex aliquam in partem iter facturus iubeat sedem illuc dirigi. Venit ergo numen diuinum descendens è cœlo, cui insidet, & descensurus deflexit cœlum, sedem suam in terras. Erat autē caligo sub pedibus. Aduentante Deo tempestas, tonitrua, plurimus hor

ror, caligo diuina, qualis in monte, cùm legem ferret. Nam totus mons fumigabat. Et ad Eliam ueniente Deo, præcedebat tempestas, horror, caligo. Descriptio est descendentis Dei, quo descendente, cœlum paulatim declinaret in terras.

Et ascendit super cherubin, & uolauit: uolauit super pennas uentorum.

HÆ quoque poëtarum tralationes, quibus carmina uelut sideribus nitescunt. Hoc dicitur Hebræis דֶּרֶךְ מָשָׁל derech mashal. Modus parabolicus, figuratus, aptissimus exprimendis magnis facinoribus Dei. Volatum, Hebræi figuram exoluentes, ferunt esse celeritatem, impetum uenientis, opemq́ue ferentis Dei. Iouem inimicis iratum, descendentem è cœlo uisurum quæ in castris suorum fierent, figuratè nostris oculis obtulit, descripsit. Ecce primùm sese demisit, inclinauit in terram Olympus, Omnia circumfumigabant: caligo, propter numen diuinum terris incubuerat. Deus autem in maiestate sua descendens, cherubinis uelocissimis uectoribus suis, insidebat, ocyssimis Euris ferebatur. Tremor erat terris, montes funditus excutiebantur. Dat igitur pennas uentis, quales eos poëtæ barbatos fingunt, personis induunt, ut apud nostrum:

> Eurum ad se Zephyrumq́ue uocat, dehinc talia fatur:
> Tanta'ne uos generis tenuit fiducia uestri?

Vsurpata quoque profanis poëtis hæc figura, qua uelocissimis uentorum alis ferri Deum cecinit. Nam Homerus Mercurium Deum suum portari uentis induxit,

> Αὐτίκ' ἔπειθ' ὑπὸ ποσὶν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα,
> Ἀμβρόσια, χρύσεια, τά μιν φέρον, ἠμὲν ἐφ' ὑγρὴν,
> Ἠδ' ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν, ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο.

Hæc Latinus uenustè, ut solet,

> Et primum pedibus talaria nectit
> Aurea, quæ sublimem illum siue æquora supra,
> Seu terram rapido pariter cum flamine portant.

Simile quid de uero Deo cecinit poëta sacer. Sciendum minus aptè Latinum interpretem sæpe transferre πτέρυγας, pennas, potius alas, dicendumq́ue, Volabat super alis uentorum, ferebatur rapido uentorum flamine. De Cherub quoque nosse par est, Hebraicè ea uox sonat alatum, uolucrem. Itaque in sacris literis est nomen Angeli pennigeri, alati. Hunc alis extensis in arca exculpi, Deus iusserat Mosi. Est quasi quidam Mercurius. Nam ab his sacris oraculis, Homerus, uetustioresq́ue poëtæ desumpserunt. Singulare est Cherub, multitudo Cherubin. Chaldæusq́ue illustrauit, Volauit, inquit, super Cherubin leuissimis. Hæc à Græcis quoque simili modo exponuntur.

Et posuit tenebras latibulum suum in circuitu eius tabernaculum eius, tenebrosa aqua in nubibus aëris.

NOn recedit à descriptione numinis aduentantis in terras. Repetit caliginem sub pedibus: nunc apertius, & copiosius, tenebras, caliginemq́ue demonstrat, ut alio psalmo: Et in circuitu eius tempestas ualida. Descendebat, ait, diuina maiestas, erat circunquaque diffusa caligo. Hac numē ipsum abscōdebatur. His tenebris, ea caligine latitabat. Tanta erat circū diffusa caligo, tantus tenebrarum horror, ut præberet quidem indicium adesse numen, ipsum uerò numen minimè tenebris opacis,

cis, abſconſum uideretur. Hoc ut clarius intelligas, dices iuxta fontẽ: In circuitu ſuo poſuit tenebras latibulũ ſuum, in circuitu ſuo. Imò, inquit, apertius hoc latibulum explicans, Scena eius, (idem eſt Græcè σκήνη) tentorium, tabernaculum, cui ſuberat numen, quo ueluti tentorio ſuo utebatur, erat immenſa, impenetrabilisq; caligo. Erat tenebroſitas aquarũ, ut eſt Hebraicè, uapores ſcilicet aquei, nubes aquoſę, nimbus aquoſus: nubila nigerrima, quæ diem oculis eripiunt, qualia apud poëtam:

Eripiunt ſubitò nubes, cœlumq;, diemq;
Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.

Vides etiam apud poëtam Latinum, noctem atram ob nubes tenebroſas. Eadem prior Homerus,

-Σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψε
γαῖαν ὁμοῦ, καὶ πόντον, ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ.

-Tunc nubibus atris
Abſcondit terram, & pontum, nox uenit Olympo.

Has tenebras, hanc noctem, & nubes aquoſas deſcribit diuinus poëta. Vt ſit clarior uerſus, iuxta Hebraicum, ſic leges: Poſuit, diffudit tenebras, quæ forent latibulum ſuum, in circuitu ſuo poſuit, fecitq; tentorium ſuum, horrorem aquarum, עָבֵי שְׁחָקִים nubes denſiſsimas, conſtipatas. Eſt igitur (ut dixi) deſcriptio numinis aduentantis, quem circunſtaret, abſconderet atra caligo, nubes aquoſæ, nubila tenebroſa, nox horrida. Hoc erat eius latibulum, hæc ſcena, tentorium. Sub hoc tabernaculo latitabat.

Præ fulgore in conſpectu eius, nubes tranſierunt, grando, & carbones ignis.

EXpletur deſcriptio cœlitus diuinæ maieſtatis deſcendentis, tenebræ, caligo, tempeſtas, horror, tonitrua, fulgura conſequebantur.

Fulgores nunc terrificos, ſonitumq;, metumq;
Miſcebant operi, flammisq; ſequacibus iras.

Vt clarius poëſis Hebraica noſcatur, digerendus orationis ordo. Præ fulgore, clarius Græcè & Hebraicè ἀπὸ τῆς τηλαυγήσεως ἐνώπιον αὐτοῦ, A' fulgore ante eum: ob fulgorem, qui eum præcedebat, nubes tranſierunt. Fulguris deſcriptio, ut apud noſtrum,

-Crebris micat ignibus æther.

Propter tonitrua, fulgura, quaſſatæ, diſiectæq; nubes diſceſſerunt, euanuerunt. Primum terris, totoq; cœlo horrebant tenebræ, nubibus denſatis, aqua grauidatis. Ecce nubibus accenſis, propterq; colliſionem, fulguribus editis, nubes illæ tranſierunt. Aut quod ait Rabi Dauid, Nubes illæ ignibus accenſæ ſuper caſtra inimicorum tranſierunt, ceciderunt. Declarat quæ nubes, nimirum, carbones, ignis, & grando, fulgura, fulmina cœleſtia, ueluti carbones è cœlo cadentia, quicquid contigerunt, non minus quàm carbones exurentia. Hæc tranſierunt, aut aduentante Deo tranſibant, toto cœlo ſpargebantur, ſuſpiciebatur, ut alio pſalmo: Dominus uenit, & in circuitu eius tempeſtas ualida: nimirum, fulgura, grando, carbones ignei, fulgor accenſarum nubium. Aut hæc ipſa ſuper inimicos, ut alio pſalmo: Ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus procellarum, pars calicis eorum.

Et intonuit de cœlo Dominus: & altiſsimus dedit uocem ſuam, grando, & carbones ignis.

Sunt

SVnt hoc quoq; uersu, Carbones, ignis, grando. eos omiserunt Septuag. post horrendam terris, cœloq; incumbentem nigrarum, aquaq; grauidarum nubium noctem, simul ijsdem nubibus accensis, necessario fragor earum collisarum sequebatur. Vates Latinus in simili descriptione,

Intonuere poli, crebris micat ignibus æther.

Descendente Deo, nubibus horrendis, tenebrosisq; toto cœlo diffusis, sequebantur ignes, tonitrua, grando, nimbus, tempestas. Videre est hoc loco, ab hac diuina, ac longè uetustißima poësi, sumpsisse profanos uates multa. Nam quem Homerus uocat ὑψιβρεμέτα, altitonantem, aut νεφεληγερέτα, nubium congregatorem, ecce in sacris carminibus intonat, dat uocem suam, nubes congregat. In terras fulmina iaculatur, quas sagittas poëta sacer appellat.

Et misit sagittas suas, & dißipauit eos: fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.

SAgittas, ut dixi, fulmina uocat. id ipse declarat, Fulgura multiplicauit: ingeminant, inquit, fulmina:

Toto genitor, quæ plurima cœlo,

Deijcit in terras. Hæ sunt diuinæ sagittæ, quas multiplicauit, magnoq; earum numero super hostium castra proiecto, eos dißipauit, deleuit, profligauit. Omnis ille exercitus impiorum interfectus cœlesti plaga. Sagittas Deo quoq; suo tribuit Homerus,

τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Atq; tuis telis lacrymas ulciscere nostras.

Declarat igitur secundum, quas sagittas innuat. Atq; hæc, aut reuera acciderunt, quod multis exercitibus euenisse memoratur, ut fulminibus delerentur, ut exercitus Brenni: aut quemadmodum Homerus pestilentiam cœlitus in exercitum Græcorum immissam sagittas Apollinis uocat, quas torserit in Danaos, sic plagas cœlitus illatas, sagittas & fulgura noster appellat.

Et apparuerunt fontes aquarum, & reuelata sunt fundamenta orbis terrarum, ab increpatione tua Domine, ab inspiratione spiritus iræ tuæ.

IS est uersus omnis. Est hæc quoq; testibus Hebræis, figura, tropus, inuolucrum, adumbratio. In sacro poëmate crebrum est, ut clades, uexationes, aquæ uocentur, ueluti torrentes, aut hymbres inundantes, quibus uelut undis, sæpe periculum est ne suffocetur homo, cùm geminatis fluctibus incumbunt, ceruicibus impendent. Exemplum ex alijs psalmis: Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ usque ad animam meam. Eripe me de luto, ut non infigar, & de profundis aquarum. Non'ne nostri quoq; fluctus, curas atroces appellant? Irarum fluctuat æstu. Curarum fluctus. Ad hanc figuram, locum Hebræi explicant, rectè mea quidem sententia. Sublatis hostibus, qui clades, uexationesq; afferebant, sublatis angustijs, quæ fluctibus aßimiles incubuerant, apparuerunt ualles, apparuit solum. Descriptio est exiccationis. fluctibus illis siccatis, exhaustis, spirante Deo, apparuit solum, apparuit alueus. Tanto spiritu Deus flauit, ut longè, lateq; fluctibus miseriarum proiectis, exhaustis, ipsa terra apparuerit. Nihil fuit reliquum fluctuũ illorum.

illorum. Quas igitur Sept. dixerunt πηγὰς, fontes, sunt Hebraicè אֲפִיקִים apichim, interpretantur Hebræi, diffusiones, torrentes. His exhaustis apparuit alueus, denudatum est profundum, Chaldæus, profunditas. Abiere metus omnis, & iræ concessere Deum. Chaldæus dilucidans interpretãdo pro fontibus posuit עַמִיקֵי מַיָּא amike maia, profunditates aquarum. Clarus igitur est sensus, flante Deo, & terribili uoce intonante, increpante, (id enim est, Ab increpatione tua) uexationum fluctus illos abiisse, euanuisse, profundumq́ solum, ac fundamentum apparuisse.

Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos.

Nec mireris quòd dicat, fundamenta orbis terrarum, pro orbe terrarum. Hebraicum תֵּבֵל tebel, terra ipsa, solum ipsum, fundamenta terræ, profunda terra. Inducit igitur seipsum, uelut fluctibus oppressum, cœliq́ ruina,

Tum uerò grauiter commotus, & alto
Prospiciens genitor, summa placidum caput extulit unda.
—Et dicto citius tumida æquora placat
Et uastas aperit Syrtes, & temperat æquor.

Talis fuit Deus diuino Poëtæ, tempestatibus oppresso. Is sensus clarius ex sequentibus percipitur.

Misit de summo, & accepit me: & assumpsit me de aquis multis.

EX aquis, & tempestate, atque nimbis diuinitus ereptum se canit. De summo, Græcè ad Hebraicum ἐξ ὕψους, ex altitudine, ex alto, è cœlo. Misit opem cælitus, auxilium ab alto. Hoc auxilium plerique Hebræorum Angelum interpretantur. Misit Angelum suum, qui me eriperet. Non moror Græcos nunc, quoniam diuersum iter abierunt, ad tempestatem Christi, & Apostolorum Psalmum transferentes, ut Chaldæus, quem sequitur Rabi Salomon, & Nicolaus ad res Aegyptiacas, oppressumq́ Pharaonem. Claruit figura, tropus, parabola poëtica. Declarat demum, euoluitq́ figuram.

Eripuit me de inimicis meis fortissimis, & ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me.

EA est cõsuetudo Psalmorum, ut quod primò obscurè dixissent, paulatim idem repetentes apertius eloquantur. Tempestatem igitur, fluctusq́, quibus penè depressus esset, atrocissimos hostes fuisse canit. Quod ait, Quoniam confortati sunt super me, Græcè, ὅτι ἐστερεώθησαν ὑπὲρ ἐμέ, Hebraicè clarius אָמְצוּ מִמֶּנִּי amezu mimenni, fortiores, ualidiores me erant. Hostes illi me uiribus superabant: propterea opem mihi tulit. Superare uiribus humanis eos non poteram; allatum diuinitus auxilium. Beneficio immortalis Dei, neque hostibus diutina lætitia, neque mihi longior relictus est dolor.

Præuenerunt me in die afflictionis meæ: & factus est Dominus protector meus.

PRæuenerunt, testibus Hebræis, respondet ei quod superius, Præuenerunt me laquei mortis. Celeriter procurrerant, occupauerant, impetum fecerant hostes, auidi nocendi, bellum priores indixerant. Ille dies mihi longè grauissimus

u fuit.

fuit. At Deus non me deseruit, respexit, dexteram extendit ad me protegendum. Afflictionem dixit, Hebraicè אֵיד ed, ruinam, occasum, interitum, excidium. In die tulit opem, qua mihi penitus excidium imminebat. Et fuit mihi protector, uel ut in fonte, לְמִשְׁעָן lemisan, sustentatio, firmamentum, ut transtulit egregius doctor.

Et eduxit me in latitudinem: saluum me fecit, quoniam uoluit me.

FIguris Hebraicis ludit. Vt calamitates, & clades, uexationesque uocant pressuras, angustias, quia premunt, terunt, astringunt, molestè: sic ex his euasisse, in latitudinem uenisse dicunt. Et dilatare est illis gaudio perfundere, latitudinem dare, uincula miseriarum dissoluere. Vt, In tribulatione dilatasti mihi: nimirum, oppresso, & astricto uinclis molestissimis, latitudinē dedisti, cœlum aperuisti. Nunc, in latitudinem, in libertatem eduxit, quasi carcerem, quem Græci ob hanc causam uocant ἑρκτὴν, aperuit, uincula rupit. Nam superius, In tribulatione, nempe in angustia, inuocaui dominum. Et paulò superius: Se fluctibus oppressum, iamque in profundum mergendum nunc extractum: quoniam uoluit me, nempe cui mea pietas semper cordi fuit. Est enim iudex dominus, æquus, non deserit pios, iustos, quod nonnulli queruntur, ut ille, lætosque diu florere nocentes, Vexarique pios. Et Lucretius de fulmine,

Et potius nulla sibi turpi conscius in re
Voluitur in flammis innoxius, inque peditus
Turbine cœlesti subito correptus, & igni.

At melior, uetustiorque Vates, Est Deo grata pietas, tuetur iustos: eos, si usus postulat, ab iniurijs defendit.

Et retribuet mihi secundum iustitiam meam, & secundum puritatem manuum mearum.

VOluit me, dixerat paulò antè: nimirum, propter iustitiam meam. Iustitia, religio fecit me illi charum. Nam, ut ait priscus Vates Homerus de Dijs, ἀλλὰ δίκην τιμῶσιν. Dij uenerantur, in pretio habent iustitiam. Iuxta hanc, me remuneratus est abundè, defendens me à maleficijs improborum. Erant mihi manus castæ, nullis sceleribus eas coinquinaueram, non rapinis, non cæde. Hac innocentia, gratiam, amicitiamque eius redemi. Inculcat, illustratque exaggerando.

Quia custodiui uias Domini, nec impiè gessi, à Deo meo.

VIas, præcepta, leges, imperia, iussa, decreta, uelut uias ante oculos mortalium præcisa, signata: itinera, per quæ nos incedere iussit, ne quenquam falleret inscitia, atque à uera felicitate abduceret. Hac iter Elysium uobis. Nonne semitas has cecinere Poëtæ, ferentes alteram quidem ad superos, alteram in barathrū? Ille quoque commemorat iter deuium, seclusumque à consortio Deorum. Imperia Dei distribuunt Hebræi, alia iubere, præcipere: alia interdicere. Illa ut facias, hæc ne facias. Vtraque proposuisse, prophetam fecisse, quæ imperaretur: tum abstinuisse his, quæ uetarentur. Nec impiè gessi à Deo meo. Aptius per Græcum unico uerbo redditur Hebraicum, ἀσεβεῖν, ἠσέβησα, Hebraicum רָשַׁעְתִּי rashati, A' Deo meo. Resoluit Chaldæus: Et non ambulaui in impietate coram Deo. Nec memet impiè gessi coram Deo, auertique memet impiè à cultu eius.

Quoniam

Quoniam omnia iudicia eius in conſpectu meo: & iuſtitias eius non repuli à me.

IVdicia, iura, ſanctiones, placita, leges, decreta, ſcita. Hæc, ait, iugiter ante oculos meos obuerſantur: nunquam animo delabuntur: inſident, adhæreſcunt pectori. Iuſtitias autem dixit, id Hebraico clarius innoteſcit, חֻקֹּתָיו chucotau, inſtituta eius, mores ab illo præſcripti, deſignati mortalibus, ne per inſcitiam laberentur. Hos omnibus uiribus amplector, ſeruo: rerum cæterarum curam, quoniam hoc præſtare exiſtimabam, prorſus amandaui. Quòd me totum pietati, beneq́; factis dedidi, quòd magni patris imperijs parere præſtantiſsimum exiſtimaui: quòd ab hac ſententia nunquam deſtiti, aſſecutus ſum, ut tum in prælijs, tum quaſcunq; mihi inimici inſidias paraſſent, præſidio eius ſecurus fuerim.

Et ero immaculatus cum eo: & obſeruabo me ab iniquitate mea.

PRæteritum eſt וָאֱהִי uaethi. Fui immaculatus, Hebraicè תָמִים thamim, perfectus, abſolutus, integer. Lex domini immaculata, perfecta, integra. Chaldęusq́; hoc loco שְׁלִים shelim, perfectus, Græcè ἄμωμος, ſine momo, citra notam. Iniquitate mea: quaſi à peccato mentis meæ, pectoris mei. Rectam mentem præſtare conabor: aberit praua uoluntas: non habuerit in ſpiritu meo domicilium ſcelus ullum.

Et retribuet mihi dominus ſecundum iuſtitiam meam: & ſecundum puritatem manuum mearum in conſpectu oculorum eius.

HÆc ſæpius elocutus eſt, Iuſtitiam, innocentiam manuum, caſtitatem propoſuit. In conſpectu oculorum. Poterat Latinus rectius uertere Græcum ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν, Ante oculos, in oculis, ſub oculis. Caſtitas, ait, puritasq́; manuum mearum ſub oculis tuis erat, in conſpectu tuo. Viderunt oculi tui hanc caſtitatem, hanc iuſtitiã. In cõſpectu tuo res gerebatur. Nullum enim meum factũ te latere poterat.

Cum ſancto, ſanctus eris: & cum uiro innocente, innocens eris.

CVr ſe gratum illi fuiſſe prædicet, cur manuum eius caſtitatem Deus adamauerit, teſtibus Hebræis, cauſam oſtendit. Eſt enim Deus cum ſanctis ſanctus. Similitudo facit, ut eos amplectatur, ut olim apud Pythagoręos prouerbium erat: ἰσότης φιλίαν, ſimilitudinem amicos facere. Et Ariſtoteles, mentes caſtas, æquas, puras à Deo uti ſui συγγενεστάτας propinquiſsimas diligi. Hunc locũ exponens Rabi Dauid, Hæc ait, eſt conſuetudo tua, cum ſanctis apparet ſanctitas tua, eosq́; beneficijs accumulas. Sciendum pro innocente, Gręcè ἄμωμος, Hebraicum, ut ſuperius docuimus, eſt תָמִים thamim, pfectus, integer. Itaq; melius exponitur, Et cũ perfecto, perfectus eris: nempe, ut ait idem magiſter: Et cum perfectis, apparet perfectio tua, & rectitudo tua, bonitas, clementia, ſplendor. Nomen חָסִיד chaſid, quod ſolet ſanctus interpretari, ſonat Hebræis, beneficum, benignum, ut chaſida, ciconia, quod benefica ſit erga parentes. Hinc Græcè ἀντιπελαργεῖν. Itaq; dici poſſet, Et cum benignis, benignus eris. Reſpondet ergo ei, quod dixerat ſuperius, Et ero immaculatus cum eo. Nimirum, perfectus, integer, ut ipſe eſt. Gręci ſanctum interpretantur, qui

iusſit erga Deum, innocentem erga homines. Locumq́ exponunt ſimiliter, ut Hebræi. Reddere eum cuiq; pro meritis, talemq́ ſe cuiq; oſtendere qualis quiſq; ſit.

Et cum electo, electus eris: & cum peruerſo, peruerteris.

INculcat ex conſuetudine ſua, eandem ſententiam uerbis diuerſis. Nam, quem Sept. dixerunt ἐκλεκτον, electum, Hebraicè נָבָר nabar, purus, innocuus, mundus. Refertq́ ſuperius dictum, Et ſecundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. En mundicies. Mundus, ſanctus, innocens, integer, perfectus, rectus, eadem. Quod dixit, Electus eris, clarius ex fonte תִּתַּבָּר titebbarar, mundus eris: præbebis te mundum, innocentem, æquianimem. At contra peruerſum, prauum, noxium, ſimilem illi te reddes, ſepoſita ad tempus clementia tua, induta contra crudelem crudelitate, ut par pari referas, ad talionem. Hæc omnia Chaldæus mira quadam ſua opinione retulit ad priſcos. Mundum, innocentem, purum, Abraham, Iſaac, & Iacob: peruerſum Pharaonem interpretans.

Quoniam tu populum humilem ſaluum facies: & oculos ſuperborum humiliabis.

INnocentem, humilem, demiſſum, populum ſuum eſſe demõſtrat, peruerſos, & ſuperbos, hoſtes, ueræ pietatis inimicos, nunquam non bello pauperes Hebręos perſequentes, impetum in aras, ſacra, cerimonias eorum facereconantes, perpetuis odijs, propter religionis, legumq́ diſcrimen, ab eis diſsidentes: quos ſi bello ſuperaſſent, ſublata uera, ac planè cœleſti eorum philoſophia, ſimulacrorum ſuorũ deteſtabilem cultum intuliſſent. Hoc eſt, quòd toties aduerſus eos Dei implorant auxilium, non minus ſe laborare, ne fortunas eorum hoſtes diriperent, urbes popularentur, coniuges in conſpectu eorum uexarent, quàm ne religionem, qua nihil in terris melius eſſet, penitus delerent. Populum humilem dixit fons עָנִי ani, pauperem, humilem, deiectum. Oculos autem ſuperbos, quòd ingentes ſibi ſpiritus ſumpſerant. Homines eſſe feros, barbaros, iracundos: ueluti, qui manibus magnis reſcindere cœlum, aut, qui montes montibus imponere conabatur. Vel,

Componens manibusq; manus, atq; oribus ora.

Omnes cruciatus ab his expectandos.

Quoniam tu illuminas lucernam meam: Deus meus illumina tenebras meas.

LVcernam, cùm ſit tropus, figuratusq́ loquendi modus, alij regnum interpretantur, alij bonum genium, propitium numen, fortunam ſecundam. Pulchrè quoq; Græci lucernam animæ mentem eſſe: tenebras, furorem, cupiditatem, ægritudinem. Illuminaſſe mentem, malas cupiditates abſtuliſſe. Si figuram euoluas, eſt ueluti ſi Latinè dicat, Pręclarè mecum feciſti, ſplendor tuæ clementiæ mihi ſemper præluxit, fauor tuus, beneuolentiæ tuæ radius, uitæ meæ ſemper illuxit, erat fidus Achates. Non leue præſidium me comitabatur. Luce tua irradiabar, dextra, lęuaq; cedebãt tenebræ, diræ facies, aduerſi dæmones. Lucernam ſuam dixit, uelut accenſum radium, ex lumine diuino. Deſignat clementiam, Dei optimam uoluntatem, pręſidium, quemadmodum ſub tropo tenebrarum, calamitates, incommoda, dolores, ruinæ deſcribuntur. Poſſet etiam lucerna eſſe, iuxta ſenſum Græcorum, pro doctrina, ſapientia: ut, Lucerna pedibus meis uerbum tuum. Et, Illumina oculos meos ne quando obdormiam in morte.

Quon

Quoniam in te eripiar à tentatione: & in Deo meo transgrediar murum.

VErbum Hebraicum, quod hoc loci eſt ארוץ aruz, eſt duarum ſignificationum. Ducitur à רצץ razaz, ſiue רוץ roz, ſonat confringere, conterere, etiam currere. Vox quoq; quam Sept. tranſtulerunt πειρατήριον, tentationē, Hebraicè גדוד ghedud, ſonat ubiq; armatum, accinctum, paratum ad dimicandum. Hieron. in ſuo pſalterio, & Regum tertio, ubi canitur is pſalmus, tranſtulit accinctum. Ergo dicendum, Quoniam in te curram accinctus, curram cōtra accinctos, armatos intrepidè. Aut uerius, confringam armatum, accinctum. Hoc poſtremum clarius, & uerius. In te, inquit, per te, te duce, te adiutore confringam, conteram, delebo aduerſarios, armatos, paratos ad dimicandum. In fugam coniectos, quantum uires ad laſsitudinem ſufficient, hoſtes, armatos delebo, te duce, te exercitum meum præeunte, prælijs noſtris præſente. Hunc ſenſum declarat quod ſequitur: Et in Deo meo transgrediar murum. Hoſtium murum aſcēdam, militem meum, in urbem hoſtium intromittam. Succedã muro, uictoria, auſpice Deo, potitus. Capta urbe, & muro, à milite meo occupato. Non eſt igitur ῥυσθήσομαι, liberabor, eripiar, ſed confringam, conteram, delebo, teſtibus Magiſtris, qui & illum ſenſum probant, ut dicat, In te curram aduerſus armatos, accinctos, non timebo eos. Vtrunq; melius, quàm, Eripiar à tentatione.

Deus meus impolluta uia eius: eloquia domini, igni examinata: protector eſt omnium ſperantium in ſe.

HEbraiſmus, ſæpius in ſacris literis occurrens, quem niſi ſermoni Latino aptaueris, ſolœciſmus efficitur. Quorſum pertinet caſus nominandi, Deus meus, cui uerbo nititur? Ergo ex origine dicendum, Dei impolluta uia: uia Dei impolluta. Eſtq; duntaxat האל ha El, Deus. Impollutam Latinus dixit, quam alibi immaculatam. Græcè idem nomen ἄμωμος, ſine labe, non inquinata, non ſordida. Hebraicè, ut monuimus, תמים tamim, perfecta, abſoluta, eadem omnia. Viam ſentit, conſuetudinem, ſtudiū, naturam, genium, mores. Natura Dei, inquit, eſt incorrupta, impolluta. Mores eius caſtiſsimi, ſanctiſsimi. Nihil in promiſsis eius falſum, fraudulentum: Sermones eius ueri: quod pollicetur, abſoluit, peragit. Quod docet, plenum ueritatis. Leges eius, ac dicta, ſcita, ac decreta, plena ſunt æquitatis, plena prudentiæ, plena ſalutis. Quæ Sept. dixerunt Græcè λόγια, eloquia, Hebraicè unicus numerus אמרה imrath, ſermo, oratio. Et pro πεπυρωμένα, quod Latinus dixit, igni examinata, nudum, ſolumq; uerbum Hebraicè צרופה zerupha, Nimirum, repurgatus, excolatus. Tralatum ab his, qui purgant metalla. Sermo, inquit, Dei purus, uerus, auro intentior. Solet poëma diuinū, bis, terq; eandem ſententiam inculcare, ut planius intelligas. Quid ſit immaculata uia eius, diſce ex ſequentibus. quia ſermo eius ueridicus, quia ſuos non deſerit, non eſt ſuorum, qui ſpem in eo collocauerunt, proditor: protegit, fouet, amplectitur. Non deſpicit, auerſusq; refugit, qui ad auxilium ſuum confugerunt. Occaſioni non deeſt. Ea eſt natura Dei, ea conſuetudo, hi mores.

Quoniam quis Deus præter dominum? aut quis Deus, præter Deum noſtrum?

PRotegit, ait, ſuos, quòd ei non deeſt facultas, quippe, q eſt uerus Deus, uera maieſtas, uerū numē, cui comes it immēſa poteſtas, & tātopere magna benefacien di uolūtas. Non eſt alius Deus, cui meritò diuinū nomē aſcribatur. Quiſquis apud

exteras nationes præter illum, Deus dicitur, falsò dicitur. Secundo loco ubi dixit, Aut quis Deus, pro Deo in fonte צור zur, petra, robur, præsidium. Aut, quod aliud præsidium est usquam, quoquò te uerteris, cui niti intrepidè possis, præter quàm huic uero præsidio, robori, propugnaculo, saxo inaccesso, inexpugnabili?

Deus qui præcinxit me uirtute, & posuit immaculatam uiam meam.

CVm sit ille præpotens, inuictis uiribus, iure uenit ab illo robur in pectora nostra. Virtutem uerè nunc dixit, quod Græcè δύναμιν, potestatem, uim. Virtutem in prælijs, militarem uirtutem. Cinxit, quoque pulchra metaphora. Accinxit, armauit, uestiuit. Hæc arma, quibus accinctus prodibat in aciem, tela inter, & hostes: ipse animos, uiresque ministrat. Immaculatam autem uiam posuit, quoniam uia eius, præclara, sacra, plena bonitatis, ab ea descendit bonitas, uirtus. Vt ab illo prodit in nos fortitudo, studium, alacritasque pugnandi: prodit etiam bonitas, iustitia. Non minus est largitor sapientiæ, probitatis, quàm uirtutis in prælijs. Dat fortia pectora, dat quoque sapientes animos. Ex eodem fonte diuino, fortitudo nobis, atque pietas, sapientia.

Qui perfecit pedes meos tanquam ceruorum, & super excelsa statuens me.

PErfecit, Græcum καταρτιζόμενος, melius perspicitur ex fonte, quod transtulit doctor egregius מְשַׁוֶּה meshaue, coæquans pedes meos ceruis, ponens pedes meos uelut cerui: ceruorum uelocitatem, si quando fuga opus esset, mihi dedit, altissimosque montes petebam locorum difficultate tutus. Declarat Rabi Dauid sensum: Si cogebar, ait, fuga incitatus, manus hostium elabi, ceruorum uelocitas mihi dabatur: non timor addidit alas, sed Deus. Fugit ocyor Euro. Et in altissimis locis, quò minimè dabatur hostibus accessus, statuebat me Deus idem. Is sensus ex Græco quoque posset intelligi. Nam Græci exponunt, καταρτιζόμενος, συντιθέων, καὶ πλάττων, coaptans, & perficiens, disponensque pedes meos ad cursum, cùm cogebar mihi pedibus quærere salutem: ut cùm cerui fugientes, sese ad altissimos montes recipiunt.

Qui docet manus meas ad prælium, & posuisti, ut arcum æreum, brachia mea.

REcenset memoriter beneficia: dedisse uelocitatem in prælijs quanta est ceruorum, dedisse sapientiam ducendæ uitæ magistram. Artem quoque præliandi, & consiliorum capiendorum, pro re, & tempore, docuisse. Ad hæc uires ingentes, ut penè ferreus esset. Sciendum, quod Septuag. transtulerunt, καὶ ἔθου τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονάς μου, Et posuisti arcum ferreum brachia mea, posset reddere Hebraicum, alios sensus, propter uerbum polysemum נִחֲתָה nichatha, Id magistris astipulantibus, posset designare, Fregisti, rupisti: aut per patiens, Fractus est: referturque ad arcum. Brachijs autem deesse præpositionem ex consuetudine poëmatis huius. Eritque sensus, Et fregisti arcum ferreum, cum brachijs meis: siue, Fractus est arcus ferreus. Nam Rabi Dauid supradictam uocem, alio clariorem, Et arcus, ait, inimicorum brachijs meis erit נִשְׁבֶּרֶת nisbereth, fractus. Chaldæus tamen, sensui Grecorum acquiescit, pro Hebraico clarius uerbum ponens וּמַתְּקִיף umath chiph, qui

qui corroboras, confirmas uelut arcum æneum, brachia mea. Itaq; omnes hi sensus, quibus sua cuiq; ratio subest, probari possunt.

Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ, & dextera tua suscepit me: & disciplina tua correxit me.

IS est uersus. pro protectione, in fonte est מָגֵן maghen, clypeus, ut transtulit Hieronymus. Protectio, aut clypeus salutis. Hebraismus, clypeus salutaris, scutum quod salutis esset protecto. Scutum, quo salus constat, siue ipsa salus, quam metaphoricῶs, scutum uocet. Suscepit, clarius Græcum, & Hebraicum, ἀντελάβετο, sustentauit, adiuuit, protexit. In origine תִּסְעָדֵנִי tisadeni, sustentauit, sustinuit me. Hieronymus, Confortauit, eodem sensu. Quod maximè conuenit dexteræ.

Da dextram misero, & tecum me tolle per undas.

Quod ait, Et disciplina tua correxit me in finem, non est in fonte, εἰς τέλος, in finem: redundat, dignum obelisco. Et pro παιδεία, disciplina, est melius, & clarius עַנְוָתְךָ aneuathecha, mansuetudo, clementia tua. Nam Hieronymus quoq; transtulit, mansuetudinem. Et Rabi Dauid pro eo subijcit clarius, חסידותך chasiduthcha, beneficentia, clementia tua. Et pro ἀνώρθωσε, correxit, est in fonte, תַּרְבֵּנִי tarbeni, multiplicauit, auxit. Egregius etiam doctor, Multiplicauit. Vnanimiter ab omnibus Hebręis asseritur. Atq; iuxta Hebręos loquitur, cùm ex humili loco, ad maximam regni dignitatem prouectus est: aut potius, qui in bello exiguus esset, paucis comitantibus, parua manu, exiguo numero, at Deus eum multiplicauit, quoniam uires dedit. Clementia tua, inquit Rabi Dauid, fecit hoc, quia mihi uires non suppetebant, sed tua clementia multiplicauit me, cui paucitas esset militum, hostes autem turba ingens, quæ contra me in acie constiterat. Clementia autem, & beneficio tuo factum est, ut ego superior fuerim, deuictis, & in fugam coniectis hostibus. Vides quantò melior sit is sensus, dilucidè profluens ex fonte. Confodiẽdum quoq; obelisco, quod adiectum fuit à Septuag. manauitq; ex eorum tralatione ad Latinos, καὶ ἡ παιδεία σου, αὐτή με διδάξει: Et disciplina tua, ipsa me docebit. Etiam apud diuum Hieronymum nusquam est.

Dilatasti gressus meos subter me, & non sunt infirmata uestigia mea.

DIlatasti gressus, figura Hebraica. Dilatasti iter, eunti uiam aperuisti, non per angustias, locorumq; difficultates duxisti, per deuia, præcipitosa, sed per regiam, securam. Non sum ingrediens prolapsus: ducente Deo, nusquam offendi. Discedo ducente Deo, tela inter & hostes. Nil mihi loci iniquitas obfuit, nil hostes me persequendo profecerunt. Iter erat nostrum spatiosum, latum, per plana ferebar. Hanc uiæ facilitatem non tam mihi præbebat ipsa terra, campusq;, quàm præsidium Dei, quasi mihi ante oculos sternens uiam, aduersa quæq; submouens. Designat ergo metaphoricῶs auxilium Dei, gratiam, clementiam eunti comitem. Indicat cùm ait, Non sunt infirmata uestigia mea. Græcum οὐκ ἠσθένησε, non uacillauerunt, non fuerunt lapsabunda. ad Hebraicum, מָעֲדוּ maadu, nutauerunt, prolapsa sunt, luxata sunt. Et pro τὰ ἴχνη μου, uestigia mea, Hebraicum aliquid diuersum, קַרְסֻלָּי carsulai, tali mei. Non sunt luxati, non infirmati tali mei, pedes, à parte totum. Pedes erant firmi. Eram uelut ille πόδας ὠκύς, pedibus uelox. Hieronymus item uertit, Et non deficient tali mei.

Perseq

Perſequar inimicos meos,& comprehendam illos: & non conuertar donec deficiant.

HÆc erat pedum uelocitas,hoc fuit cur non deficiẽt tali. Quantum uires ad laſſitudinem ſufficient, hoſtes in fugam coniectos, atq; ita perterritos, ut nuſquam fuga deſiſtant, trucidabo. Nos inſecuti tantam eorum multitudinem interficiemus, quantum erit diei ſpatium. Et propè ad internecionem, gentem, nomenq́; eorum redigemus. Nos in eos acriter impetu facto repellemus, neq; finem inſequendi faciemus, quoad præcipites agemus, magnoq́; eorum numero interfecto, reliquis neq; ſui colligendi, neq; conſiſtendi facultatem dabimus.

Confringam illos, nec poterunt ſtare: cadent ſubtus pedes meos.

STare, Hebraicum liquidius קוּם kum, ſurgere. Eam hoſtium futuram ruinam, atq; interitum, ut amplius ſurgere non poſsint. Confringam, Græcum ἐκθλίψω, elidam, delebo, obliterabo, de medio tollam. Fons אֲמַחֲצֵם emchazem, cædam eos, ut uertit Hieronymus, Contrucidabo, mactabo. Ante pedes noſtros ſtragem eorum uidebimus, per eorum corpora pergemus.

Et præcinxiſti me uirtute ad bellum: & ſupplantaſti omnes inſurgentes in me, ſubtus me.

SVpplantaſti, Græcum συνεπόδισας, impediſti, impeditos feciſti. Hebraicum uerius, & uehementius תַּכְרִיעַ tacria, incuruaſti, ut uertit Hieronymus, Corruere feciſti, ut caderent autor fuiſti. Nam me, meosq́; milites uirtute armaſti, militibus meis animos dediſti. Singularis militum meorum fuit uirtus. Erant numero quidem inferiores noſtri: ſed uirtute, quam tu dediſti, longè ſuperiores. Qui contra nos in acie conſtiterant, bellum nobis indixerant, uti lupi rapaces aduerſum nos impetum fecerant, ante oculos noſtros corruere feciſti. Hęc omnia ut ſuperiora, non per præteritum, ſed futurum.

Et inimicos meos dediſti mihi dorſum: & odientes me diſperdidiſti.

DIxerat ſuperius, Supplantaſti, nimirum, corruere feciſti. Dixerat item inimicos in fugam coniectos: nunc quoq; ſimile quid, Inimicorum dediſti dorſum, nempe, Magiſtris interpretantibus, terga eos uertere nobis coëgiſti, feciſti ut nobis terga darent. Dediſti mihi dorſum inimicorum. Quapropter oratio rectius diſponenda eſt. Non enim dicendum, Inimicos meos, ſed inimicorum meorum, quemadmodum diuinus interpres tranſtulit. Hebraica item uox עֹרֶף oreph, ſonat dorſum, ſonat item ceruicem. Dediſti ceruicem inimicorum, quorum ceruicibus nos imminebamus, inſequentes eos, nobis terga obuertentes, eosq́; ita præcipites egimus, ut nuſquam fuga deſiſterent. Non magni refert, quòd in fonte ſit per primam perſonam אַצְמִיתֵם azemithem, Delebo eos, redigam ad internecionem eos, qui me odio habent. Hoc melius Græcè ἐξωλόθρευσας, ad internicionem redegiſti, quàm diſperdidiſti.

Clamauer

Clamauerunt,nec erat,qui ſaluos faceret,ad Dominum, nec exaudiuit eos.

TAmetſi religionibus uanis dediti eſſent, at uel Deum uerum inſtigante natura,quod his plerunque accidere ſolet,quos aliqua calamitas abſorbuit, inuocauerunt, eius opem implorauerunt: aut certè Deos illos ſuos minimè propitios, nihil exaudientes inuocauerunt.

Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades paſsis,peplumque ferebant.

Sed uerus Deus,quoniam ſic meriti eſſent,preces eorum contempſit, paſſus eos à rege pio profligari,ac deleri.

Et comminuam eos,ut puluerem ante faciem uenti: ut lutum platearum delebo eos.

EX conſuetudine diuini poëmatis,bis dicit idem diuerſis nominibus,altero, alterius uim illuſtrans. Comminuere,delere,puluerem,lutum platearum. Nam poſtremum uerbum delere, Hebraicè eſt, attenuare, comminuere אֲרִיקֵם arichem,conteram,fruſtillatim cædam eos. Puluis ante faciem uenti. Vento flante, coorta tempeſtate,turbine,puluis ita diſsipatur,ut neſcias quò abierit. Sic deletur exercitus impiorum. Lutum autem platearum conculcatur,comminuitur. Itaque nulla metaphora potuit extrema ſceleratorum pernicies clarius decantari. Delectatur ſæpius hoc poëma ſimilitudine pulueris: Non ſic impij non ſic,ſed tanquam puluis,quem proijcit uentus à facie terræ.

Eripies me de contradictionibus populi: conſtitues me in caput gentiũ:populus,quẽ non cognoui,ſeruiuit mihi.

COntradictiones, clarius Græcè ῥύσῃ με ἐξ ἀντιλογίας, Liberabis me ex contradictione,ſeu controuerſia populi,per unicum numerum, licet Hebraicè ſit multus. Non ſentit autem controuerſiam exterorum populorum, ſed ſui. Id claret ex libris Regum: Illic canitur is hymnus, diciturque, Ex cõtradictionibus populi mei. Contradictionem,ſiue cõtrouerſiam ſentit autoribus Hebræis coniurationẽ Abſalonis,itemque cõiuratos in perniciẽ eius cum Saul. Erat contradictio,nempe controuerſia, ciuile bellum,diſsidium,diſſenſio,ciuilis tumultus,ſeceſsio populi. Hos Deus ei conciliauit. Propterea duas ſubijcit ſententias, ſe conſtitutum ſedato tumultu, ducem, Regem, principem, ultro ſuffragijs eorum electum. Tum populum,quẽ non agnouiſſet,qui alieno in ipſum animo eſſet, ei ſubiectum fuiſſe, manus ſupplices tetendiſſe,ultro pacem petijſſe,ſeſe ad pedes eius proieciſſe.

In auditu auris obediuit mihi:filii alieni mentiti ſunt mihi.

IS carminis ordo: In poteſtatem meam, inquit, redacti ſunt, atque ita ſuccubuerunt, ut deinceps imperata facere non recuſarint, nec amplius rebelles extiterint. Quod autem ait, filij alieni mentiti ſunt mihi: etſi multiplex ſit explanatio, plurimum tamen arridet AuenEſdræ, apparuiſſe uanam, falſam, minimè ueram hoſtium iactationem, inſolentiam, cùm latius, inflatiusque multò, res ſuas efferrent. Itaque mentiti ſunt, nimirum, mendaces, conuicti, inania locuti,uanitas de-

prehensa. Rerum suarum tenuitatem uerbis amplificabant. Gloriabantur uno se prælio copias Hebręorum cum Rege, superaturos. Mentiti sunt igitur mihi, quod clarius Chaldæus, Mentiti sunt קדמי cadamai, ante me, in conspectu meo, in oculis meis. Est exemplum sensus huius ex alio Psalmo: In multitudine uirtutis tuæ, mentientur tibi inimici tui. Nimirum, mendaces, uani, inaniter gloriosi conuincentur. Sciendum tamen uerbum Hebraicum כחש cachas, duos sensus resonare, quem nunc proposuimus mentiendi. Alter est minui, atteri, extenuari, inarescere. Is significatus, etsi à nullo positus est, posset huic loco subesse, propterea, quod subijcit, ut solitus est, simile. Filij alieni inueterati sunt, duobus uerbis eodem sensu repetito. Primum est, יכחשו iecachasu, extenuati sunt, uel extenuabuntur. Alterum יבלו ibbolu, ueterascent, defluent.

Filii alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis.

INueterati sunt, ut dixi, fons, יבלו ibbolu, diffluent, ueterascent, absumentur. Quod dixit, Claudicauerunt à semitis suis: est ויחרגו ממסגרותיהם Veiachiregu mimisghe rothehem. Est multiplex expositio, propter uerbi polysemum. Verbum Hebraicum charag, per literarum metathesin, est chagar, ligauit, strinxit. Hanc ligationem, Hebræi secuti sonum uocis Chaldaicæ, quæ designat horrere, pauere, siue claudicare, exponunt, timorem, pauorem. Secunda uox misgheroth, sonat ligamenta, uincula, constrictiones. Has Hebræi sentiunt turres excelsas, loca fugientibus, ac uictis apta, quo sese à fuga recipiant, abdant, claudant, ob id claustra uocata. Est igitur iuxta Magistros, sensus: Et claudentur in uinculis suis. Si liquidius exprimas, quod ijdem faciũt, dicas, Et pauebunt à claustris suis: uel, In locis his tutissimis, quo sese receperant, timebunt, formidabunt. Claustra igitur illa, uel uincula, AuenEsdra per aliam illustriorem uocem interpretatur, ארמונותיהם armonehem, palatia eorum. Et Chaldæus בירניתהון biranthehon, arces eorum. Hoc declarans Rabi Dauid, Præ timore, inquit, sicut folium fluent, tabescent: atque etiam in his locis, quibus se clauserunt, formidabũt. Pauebunt letali timore. Hanc interpretationem prior AuenEsdra adhibuit. Hunc quasi sensum uidit, & exposuit etiam diuus Hieronymus. Et contrahentur in angustijs suis. Angustias, claustra, loca illa interpretare, quibus se clauserunt, ad quæ pauore soliciti confugerunt. Verbum claudicandi, quod Sept. posuerunt, à nonnullis minimè reijcitur. Superiora patent. Græci longè alia respiciunt. Liceat cuique per anagogias uagari, modò uerborum sensus prior innotescat.

Viuit Dominus, & benedictus Deus meus, & exaltetur Deus salutis meæ.

VIuẽs in sacris literis, summi Dei propriũ nomen, cuius sit uera, legitimaq́ possessio uita, nullo ei largiente, sed ab eo q̃dquid ubiq; uitæ est, profluente, ipso fonte uitæ. Sicut, inquit, filius eius, misit me uiuens pater, & ego uiuo propter patrem. Hinc uetustissimi, ijdemq́ sapientissimi Græcorum, nomen Dei summi Iouis à uita deduxerunt, ἀπὸ τῆς ζωῆς, ζεύς, qua uel ipse uiuit, uel quam largitur animantibus. Exclamat igitur Vates iam carmen absoluens, iam beneficijs commemoratis: Viuat Deus, sit benedictus, exaltetur. Sit nomen eius sempiternum, numen ęternum, omnis seclorum uetustas cernat hanc gloriam. Vt est uiuens in sempiternum, sic cupio, sic precor. Quas enim alias grates possit persoluere mortalis

lis Deo? Nomen quoque benedicti pollet idem, atque uiuentis. Benedictus est is, in quem omnia bona confluunt, Hebraicè ברוך baruch, quasi affluens, exuberans: ut baracha, piscina, fons exuberans. Itaque baruch, est quasi fontalis, profluens, inundans, fœcundus, Græcè refertur ad sermonem εὐλογητὸς, de quo multa bona dicere conuenit, sed non dicerentur, nisi possiderentur. Benedictus igitur est, qui laudes, uirtutesq; omnes possidet. Eodemq; tendunt Hebraicum, & Græcum. Hæc Deo tribuentes, diuitias maiestatis eius prædicamus, laudibus eius animos, & ora complemus, multa uirtus, multus honos recursat, hærent infixi pectore uultus. Deus salutis meæ. Hebraismus, Deus seruator meus, autor salutis meæ.

Deus, qui das uindictas mihi, & subdis populos sub me.

DAre uindictas, ab Hebræis exponitur, Qui das, ut possim ex inimico sanguine sumere pœnas, iniurias ulcisci ab inimicis illatas: ut hostes ulciscerer, potestatem dedisti. Quod ait, Subdis populos: pro Græco, ὑποτάξας, Qui subdidisti, est Hebraicum וַיַּדְבֵּר uaiadber, Qui congregas populos. Id quoque transtulit Hieronymus Qui congregas populos ad me. Et Hebræi, quòd ea uox est insolens, alia clariore manifestant, מנהג mineheg, congregas, ducis. Subiecisti, inquit, mihi populos, ad me aggregasti. Multorum populorum quasi me pastorem dedisti, ποιμένα λαῶν.

ᾧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλε.

Cui populi addicti, qui tot res mente gubernet.

Deuictas gentes ad me aggregasti,

Quàm uariæ gentes, habitu tam uestis, & armis.

Liberator meus de inimicis meis iracundis, ab insurgentibus in me exaltabis me: à uiro iniquo eripies me.

NOn parcit laudibus, eloquentiæ'ue poëticæ, cunctas acclamationes, prædicationesq; congerens, nuncq; subiectas gentes commemorans, nunc hostem longè infestiorem sibi, cuius crudelitatem diuino beneficio uitauerit, proponens, inimicos iracundos, barbaros, crudeles. Sunt Hebræi, qui sentiant Saulem, turbamq; sequentem, qui in eum impetu facto consurrexissent. Atq;, ut ait Rabi Dauid, non ab insidijs eorum modò, & crudelitate me liberasti, uerũetiam longè plurimum supra eos, me extulisti. Hunc exitum habuit eorum crudelitas, ut tum nihil mihi noceret, tum uiam ad ampliores laudes aperiret. Eorum crudelitate plurimum profeci. Multa enim numerare licet commoda, quod fecit Plutarchus, ab inimicis allata. Virum iniquum, Hebraicè uirum חָמָס chamas, uiolento, sæuo, eundem Saulem tacitè describi testantur ijdem Hebræi, nec mihi displicet.

Propterea confitebor tibi in nationibus Domine, & nomini tuo psalmum dicam.

COnfiteri, sæpius ostensum, Hebraicè esse uerbum Græcorum ᾄδειν, canere, usurpatum à Græcis ex Hebraica dialecto. Hebraicè hoc loco אודה ode, cantabo, concinam, à uerbo הדה hada. Vox quoque Græca oda, ex Hebraico sermone uenit ad Græcos, ut uides. Canere igitur Poëtarum est, qui suorum carmi-

num initia auſpicantes, ſemper pollicentur ſe cantare. Homerus in hymnis ubiq; ἀείσομαι, cantabo, canam: ἔρχομ' ἀείδειν, Aggredior canere. Itaq; & diuinum poëma, quod ubiq; uetuſtiſsimi Græcorum uates imitantur, cantabo, canam, quoties eſt in pſalterio Latino confitebor. Vim uocis huius eſſe quam dixi, declarat quod ſequitur, Et pſalmum dicam. In nationibus autem, nimirum gentibus deuictis. Reſonabit hoc uictoriale carmen, quo gratias ob uictorias partas ago, in omnes gentes. Is arcus triumphalis erit, hæ columnæ rerum geſtarum imaginibus inciſæ. Pſalmus autem, eſt hymnus.

Magnificans ſalutes regis eius: & faciens miſericordiam Chriſto ſuo Dauid, & ſemini eius uſque in ſempiternum.

MAgnificare ſalutes, mirabiles ſalutes, atq; prodigioſas attuliſſe. Quantò grauiora pericula fuiſſent, tantò fuiſſe mirabilius hæc uitaſſe. Tantam hominum multitudinem à paucis fuiſſe ſuperatam, atq; deletam, quid aliud, quàm cœleſte fuiſſe beneficium? Diuinæ autem naturæ ſolitos curſus excedunt. Regis eius, potius regis ſui, quem Deus regem deſignaſſet, appellaſſet. Miſericordiam Hebraicè חֶסֶד chesed, charitatem, beneficium. Hinc chaſida, ciconia, benefica, miſericors, plena charitatis, ut fama eſt. Chriſtum ſuum, Hebraicè, Meſsiam ſuum, unctum ſuum. Sacerdotes, atq; reges ungebantur, non minus regnum ſacrum, ac ſanctum, uetuſtiſsimis opinantibus, atq; ſacerdotium. Hinc apud priſcum, eundemq; ueteri ſapientia redundantem, Homerum, ſæpius de regibus eſt, ἱερὸν μένος ἀλκινόοιο, Sacra maieſtas Alcinoi. Vaticinatur quoq; manſuram poſteritati in perpetuum eandem dignitatem.

PSALMI XVIII. EXPLANATIO.

TITVLVS pſalmi iuxta Hebręos eſt, לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד Lamnazeach pſalmus Dauid. Diximus autem, ſupradictam uocem uarijs modis ab interpretibus efferri. Nam eam Septuaginta interpretes reddunt εἰς τὸ τέλος, In finem. Alij dicunt deſignare carmen triumphale, ſicut Aquila & Theodotio uertere ſoliti ſunt: quos ſequitur ubiq; Hieronymus. Alij מְנַצְּחִים menazechim dicunt cantores fuiſſe, qui à uincendo, & à tollenda ſuper cæteros uoce, appellarentur: debetq; ſupradicta uox per genitiuum proferri: ut quemadmodum dicitur, Le Dauid, ipſius Dauid, ſic lamnazeach, id eſt, eius cantoris, aut carmen canentis, eoq; modulatu utentis, qui dicebatur menazeach. Omnino Mnazeach cantor erat, qui diuerſo quodam modulatu pſalmos canere ſolitus eſſet. Ideoq; ferè omnibus pſalmis titulus is præfigitur. Duobusq; autoribus pſalmi ferè inſcribuntur: ipſi Dauid, & ipſi Mnazeach. Huic tanquam canenti, & uoce ac modulatu pſalmum proferenti; illi tanquàm autori pſalmorum. Eſt autem נצח Nezach, uox polyſema, ſignificans modo æternitatem, modo uictoriam. Primum ſignificatum ſequuntur LXX. ſed reddunt in fine, quod in æternum ſignabat. Secundum ſequntur cæteri omnes, tam Hebræi, quàm Græci, hanc uictoriam ipſius, de quo pſalmus canitur, interpretantes. Hebræi ad uocem canentium, magnoq; clamore exultantium referunt. Quod & Chaldæus ſequitur, & uero propius uidetur. Obſeruatum quoq; à doctiſsimis apud Græcos uiris eſt, quoties pſalmus non præferat in fronte argumentum, præclarum aliquid, & aut rem diuinam, ipſumq;

Messiam, aut altissimam philosophiam complecti. Itaq; & hic psalmus caret argumento, ex quo intelligimus eo præclaram sapientiam esse comprensam. Atque cum duobus sensibus posse intelligi, non solum uariæ ipsorum interpretum sententiæ ostendunt, sed ipse psalmus aperte docet. Ac Græci & Latini omnes ferè sensum anagogicum sequuntur, duce atq; autore Diuo Paulo, qui locum ex isto psalmo citans, In omnem terram exiuit, &c. docuit eum esse secundum alium sensum intelligendum, quàm ad literam. Ideo scriptores, cœlos, Apostolos interpretantes, omnem psalmum in eos referunt. Non potest quidem, nec debet tolli psalmorum sensus allegoricus, sed attendenda prius est litera & uerborum pondus considerandum, ne ex uerbis male intellectis diuersæ sententiæ, opinionesq; sequantur. Relicto igitur sensu allegorico, consideremus quid à propheta dicatur. Ac, quoniam hunc psalmum celebris apud Hebræos expositor AuenEsdra dicit esse נכבר מאוד, ualde insignem, ac nobilem. Explorare causam necesse est, cur hoc illi sit uisum. Nulli enim sapientes, rerumq; scrutatores fuerunt, quibus non diuina, atq; admirabilis uisa sit cœli constitutio, ex qua potissimum qui Deum claris agnoscere oraculis non poterant; naturam aliquam diuinam esse existimabant. Ac ueteres tantam esse cœli uenustatem putarunt, ut illi diuinitatem tribuerint. Et apud Tullium disputans Balbus, ex ordine cœlesti colligit, & affirmat naturam Dei. Anaxgoras natum se esse dixisse fertur, ut cœlum suspiceret, unde Deum cognosceret. Hoc ergo & uates hoc loco fecit, ut in admirationem cœlestis ordinis defixus, non more imperitæ uetustatis lapsus fuerit, ut arbitraretur eam esse naturam diuinam: sed Abraham generis autorem sequutus, intellexit ex eo sapientiam creatoris cœli, clamauitq;, ex eo gloriam potentiamq; Dei fieri celebrem, ac manifestam. Sed quoniam multa sunt alia quæ sunt cœlo longe meliora, ne solum cœlum admirari uideretur, & ex eo sapientiam bonitatemq; diuinam prædicaret, proposuit aliud longe diuinius atque admirabilius, cultum, legemq; Dei: eam uidelicet sapientiam, quæ Deo reddat homines simillimos. Quod longe pulchrius est, ac spectabilius, quàm superius. Atque illud bonum corporeum est, & ad uitam corpoream sustinendam, alendam, fouendam repertum: pietas, sapientiaq; diuina, ad uiuificandos animos. Quoniamq; ex bonis quæ accepimus à Deo in considerationem diuinæ sapientiæ & bonitatis deuenimus, multo magis uocamur ad id ex sapientia, legeq; diuina lata mortalibus, quàm ex cœlo: sicut ex sapientia euangelica plus admiramur bonitatem seruatoris, quàm ex ordine cœlesti, reperto quidem & illo ad hominum utilitatem. Duas igitur res admirabiles ac clarissimas habet mundus, alteram corpoream, cœlum, ordinesq; cœlestes: alteram ad animos spectantem, legem diuinam. Has igitur prædicat hoc loco diuinus poëta, cuius eò est admiranda sapientia, quòd posteaquam de pulchritudine cœlesti dixisset multa, mox ad explicandam aliam maiorem pulchritudinem transit, legis diuinæ. Solitus idem etiam alijs psalmis facere. Nam cum dixisset: Domini est terra, & latitudo eius: mox ad cœlestia, & ad sapientiam uitamq; animorum properauit: Quis ascendet in montem domini? Itaq; & is psalmus habet tres partes, prędicatur primò sapientia diuina ex ordine cœlesti. Secundo prædicatur eadem ex sapientia, quam largitus sit hominibus Deus, eaq; multis uerbis commendatur. Tertio præ se fert uates appetentiam istius sapientiæ, oratq; ob id ut delictis suis ignoscatur. Vides ex his quantò præstet hæc theologia profanæ theologiæ: cum illa cœlum admirata fuerit, sed conditorem cœli non omnino cognouerit: hæc & creatorem cœli, & maius bonum, quàm ordines cœlestes uiderit.

Coeli enarrant gloriam Dei: & opera manuum eius annuntiat firmamentum.

TRALATIO est, quæ dicitur Hebraicè mashal, & quam Græci uocant πεσωποποιίαν, quoties rebus inanimatis, spiritum, uocem, sensumq; damus. Sic cùm cœlum sit inanimatum, datur illi sensus ac locutio, quemadmodum, Montes exultabunt à conspectu Domini: &, Exultabunt omnia ligna syluarum: &, Sion dicet: & Montes'que feri, syluæ'que loquuntur: & id genus multa: creberrimáque est in scripturis prosopopœia. Nec putes, ut Basilius quoque in Hexameron admonuit, cœlos ideo esse animatos, quia dicătur hoc loco narrare gloriam Dei. Quod opinatus est hoc loco Rabi Moses Ægyptius, ad placita philosophorum uidelicet trahens scripturas. Sequeretur enim etiam montes esse animatos, quia exultare, ac laudare Deum dicantur. Maximus autem is apud Græcos iudicatus est error. Eadem prosopopœia dat propheta ipsi cœlo loquelam, ac uocem, ut hanc eorum uocem, qua gloriam Dei prædicent, & ostentent, nulla sit natio, quam non exaudiat. Cœli autem, שָׁמַיִם secundum linguam Hebraicam numero multitudinis proferuntur, singulari numero nunquam: an autem usus linguæ sit, an sacramentum, ut non diffinit Hieronymus super Esaiam, sic ego non pronuntio: potest enim esse linguæ consuetudo, sicut Athenæ, Thebæ, Pisæ, tenebræ. Rursus cœlos fortasse dicere Hebraicus sermo maluit, ut molem totam, in tot partes distributam, innueret. Duplex est autem in scripturis diuinis cœlum: unum quod oculis patet, ordinesq; æternos corporum, luminumq; suorum nobis ostendit, qui cœli dicuntur in scripturis sacris. Alterum autem quod dicitur cœlum cœli, uel cœli cœlorum. Vt quemadmodum Sancta sanctorum, locus erat sanctissimus, sacerrimus, ad quem soli sacerdoti patebat accessus: sic item Cœlum cœli diuinissima, optatissima, abditissima, ac suprema cœli pars, habitatio Dei, & Angelorum, diuinorumq; animorum. Quod significat repetitio, sicut Rex Regum, ubi quod in casu nominandi ponitur, præstat ei quod sequitur. Hinc Aristoteles ille, etiam istarum literarum ignarus, sed non ignarus naturæ, & arcanis eius non assuetus, duplicem cœli naturam non ignorauit, cùm de cœlo differens, primum dixit cœlum appellari, quod claritate sui oculos mortalium compleat: alterum supremum quoddam, & à motu istius, quod uidetur, disiunctissimum, extra anni, solisq; uias, lunæq; labores: in quo dixit esse beatissimos colonos, qui extra tempus positi, omne æuum illic felicissimè uiuant. Tam igitur illud cœlum inuisibile, quàm istud uisibile, narrant, prædicant, uociferantur gloriam Dei, cœlum uisibile nobis, inuisibile diuinis animis. Sed multò magis illud cœlum maiestatem prædicat diuinam, ibi uera, ac magna Dei potestas, & claritas, & ipso opere lucescit, & uocibus habitantium celebratur. Illic uiuæ uoces exaudiuntur, quas si & ipsi exaudire possemus, inenarrabili uoluptate afficeremur. Narrant igitur cœli nostri, gloriam Dei: prædicant, ostentant, quantum potuerit ipse creator: qua sapientia, qua inueniendi, excogitandiq; solertia sit præditus: Quæ principia repetere potuerit, quibus aleret inferiorem mundum, qui totus, ut externa philosophia prædicat, à superiore pendet, ac gubernatur. Hanc ergo diuinam gloriam narrant cœli: nos autem auditores sumus, qui facti sumus, ut opera diuina in cœlo contemplaremur. Ideo Chaldæus interpres, prosopopœiam relinquens, ubi Hebraicum dicebat narrare cœlos, posuit eos quibus narratur, prædicaturq; à cœlo gloria ista Dei, sic Chaldaicè reddens Hebraica, Qui cœlum suspiciũt, cognoscunt gloriam Dei, & opera manuum

eius

eius annunciant quæ in aëre apparent. Ac Hebræi duabus præcipuè rebus gloriam Dei ex cœlo dicunt oſtendi, Luce, & Motu, incredibili artificio cōpacto, qui cùm quòd duas habeat incitationes inter ſe contrarias, alteram in occaſum, alteram in ortum corpora rapientem: tanto tamen fertur ordine, ut quod uix fieri poſſe uidea tur, nulla accidat unquam perturbatio, ſemperq; altera loco, ſitu, motu alteris reſpondeant. Sed cœleſtem contemplationem ex ſcriptoribus profanis potes agnoſcere, ad quos te remitto. Vbiq; autem ſcripturæ ſacræ ad teſtimonium diuinæ potentię proferunt cœlum. Quoties clamat Eſaias iuxtà cum cęteris prophetis? Quis tetendit cœlum præter me? Quis fecit ut hoc ſuper omnes terras incubaret?

GLORIAM DEI.] Gloria, quæ Latinè dicitur uox hominum incorruptè iudicantium, lausq; conſentiens bonorum, & Græcè δόξα, quaſi exiſtimatio, & altus ac magnus de qua re ſenſus, Hebraicè כָּבוֹד quaſi grauitas, ualor, uis. Chaldaicè hoc loco & ubiq; יְקָרָא pretioſitas, ſic enim ſonat. Hæc, inquam, gloria id propriè eſt, quod intus, & extra ſubſtantiam diuinam exiſtit. Intus quidem, quòd in caligine diuinitatis ſuæ pelagus habet bonorum, infinitusq; rerum optimarum, præſtantiſsimarumq; theſaurus in arcanis eius deliteſcit, omnium rerum fontes & origines. Ibiq; perfectiſsimo modo ſunt cuncta ac longè plura, quæ quocunque modo ſubſiſtentia apud nos, admiramur. Atq; ille eſt uerus ac maximus mundus, illa uera uniuerſitas, cuius ut profanæ quoq; literæ ſenſerunt, ſolum perfecta celebritas ac fama apud ſemetipſam eſt. Proinde ſummum eius bonum, infinitaq; uoluptas, eſt in cognitione claritatis ſuæ. Huius interioris glorię, quæ ſoli ſibi eſt perſpicua & perſpecta, quidam quaſi radij tunc claruerunt, cùm mundus creatus eſt, & nos ſcintillas quaſdam uaſtæ & infinitæ gloriæ illius cognouimus. Hæc gloria Dei exterior duabus maximè rebus, quas hoc carmine diſſeruit uates, innotuit, luce corporea, & incorporea: id eſt, cœleſti luce, qua corporeus mundus, & uita temporia ſuſtinetur: & altera luce, quæ & ipſa uenit de cœlo, ſed illo uero optimo perfectiſsimoq; cœlo: ut ita duæ luces ſint, ſicut cœli duo. Dico autem ſapientiam diuinam, qua tenebræ animorum diſcuſſæ fuerunt. In quo mirabiliter claruit gloria Dei: id eſt, & ſapientia eius, & alia quædam incommemorabilis uirtus, communicandi terris ſapientiam, cuius proprium erat in cœlo domicilium. Gloria igitur Dei, id eſt claritas, pretioſitas, nobilitas eſt duplex, interior, & exterior: Interior ipſi ſoli nota: exteriorem, ac quaſi radios illius, uidimus ipſi in cœlo, longè autem magnificentius inclaruit, cùm ſapientia cœleſtis miſſa fuit è cœlo. Hinc cœli surſum, ac deorſum enarrant gloriam Dei.

ENARRANT.] מְסַפְּרִים participium eſt, uerbi grauiſoni, ſecundæ coniugationis, ſicut mephachedim. Deſignatq; uox, narrare, ſcribere: unde סֵפֶר ſepher, ſcriptura, uel liber, uel epiſtola. Signat quoq; numerare, ut ſaphirot, id eſt cōplexus, numeri, numerationes. Abrahæ dicitur, הַבֶּט־נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם־תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם. Suſcipe quæſo cœlum, & numera ſtellas, ſi potes numerare eas. Ergo proprius uocis ſignificatus eſt cenſere, & quod Græcè καταλογεῖν, quaſi deſcribere, ac multa narrando comprendere. Tale igitur facit cœlum, non unam Dei nobis oſtentat uirtutem, ſed penè innumerabiles, quot quaſi in eo ſidera fulgent. Narrat ſolertiam inueniendi tantam molem, docet quanta ſit in Deo excogitandarum rerum poteſtas. Recenſet mirabilem prudentiam, qua tantas luces mirabiliter, & lumine, & ſitu, & motu diſtinxit. Qualem artem excogitant, qua uitam hominibus perennem ſuppeditaret. Deniq; quod omnium eſt maximum, narrat eius incredibilem bonitatem, ac benignitatem, quod largiri hæc cæteris uoluerit, quod tam amicè bonis, ac uitæ mortalium conſuluerit. Quod cùm id pręterire citra culpam,

pam, atq; omittere posset, maluit tamen exequi, & creauit cœlum, ex quo non modò in cognitionem, & uenerationem diuinitatis suæ non uenturos homines sciebat: sed gloriam etiam suam, & cultum daturos operi quod creabat, & blasphemis & luce indignis, lucem se creare cernebat. Qua in re mirabilis apparuit clementia & bonitas eius, cum summa potestate & sapientia coniuncta. Has, & alias innumeras, quasi catalogum, narrant cœli, Dei uirtutes. Quæ coniunctæ dicuntur gloria eius. Ideoq; rectè Deus gloriosus à philosophis uocatur.

DEI.] Hebraicè אֵל El. cùm multa sint nomina diuina in scripturis, omnia distinctos propriosq; significatus habentia: Vnum uerò est nomen El, quod potestatem, fortitudinemq; designat. Rectè igitur positum est hoc loco, quo de summa potestate Dei fit sermo, quasi cantaret Vates, Cœli enarrant gloriam fortis, ac potentis. Hic enim maximè claret eius infinita potestas. Denotat igitur El, fortem, ac potentẽ. Quod uideo etiam Abrahã apud Hebręos obseruasse. ויאמר אל לחר[illegible] בחר dixit autem El, ut indicaret potestatem eius.

ET OPERA MANVVM EIVS.] Primùm corrigendus est locus, ut pro opera, legatur opus: Sic enim Hebraicè מַעֲשֵׂה mahasche, cuius pluralis numerus est mahasoth: primumq; est hoc loco. Græcè uerò πόιησιν, Septuaginta uerterunt. Quare extra omnem controuersiam est, locum uel à librarijs esse permutatum: aut interpretem, quisquis fuit, (non enim Hieronymus fuit) maluisse sibi, quàm ueritati satisfacere. Legendum est autem Opus, ut appareat non de cæteris operibus, sed illo eximio, quod describere proposuit, esse sermonem. Hoc igitur est eximium opus manuum Dei, quod in omni opere diuinis consilijs extructo, tenet principatum. Nec dubitauerim asserere per prosopopœiam dari manus Deo hoc loco, sicut locutio datur cœlo, montibus exultatio, lætitia syluis. Non secus enim caret manibus Deus, atq; illa locutione, uoce, ac sensu. Cumq; prosopopœia sit adhibere illic spectabilem personam, ubi non sit, Deus autem membris, & uisibili forma non sit obuolutus, finguntur à nobis illi manus, cæteraq; membra tribuuntur. Id autem priuata quadam consuetudine fit in scripturis sacris, in cæteris scriptis non item: nisi quasi poëticè, quale facit Homerus. Cuius figuræ, à figuris scripturæ sacræ hoc differunt, quòd promiscuè bonos ac malos affectus, & omnia corporis membra Deo suo attribuit: scripturæ tantum eos affectus, qui sint meliores, culpaq; uacent, & eas corporis partes, quibus uires ac facultates insint: ut manus, brachia, aures, oculos, nares. At quasdam partes inertes, ac segnes, ac turpes, non ita inuenies in scripturis Deo adiudicari. Priores igitur quoties adiungere Deo scripturas uidebis, scias esse prosopopœiam. Hæc figura multis fit rationibus: in uniuersum quidẽ, cùm datur persona non habentibus: priuatim cùm uel rebus inanimis, uel animatis quidem, sed ratione carentibus, aut utroq; pollentibus, sed corpore carentibus. Illud item scire operæpretium est, in mentibus à corpore separatis, quod de Deo præcipuè uerum est, non quidem sensus, sed facultates quasdam similes, maioresq; sensibus inesse. Non uisum, non auditum, sed quasdam audiendi, uidendiq; acerrimas facultates, uirtutemq; admirabilem. Sic neq; manus, eandem tamen facultatem, quam in corpore nostro manus obtinent. Omnesq; nostræ facultates, quæ in organis insunt corporis nostri, integerrimæ, ac ualidissimæ, maximeq; uegetæ sunt in animis, ac mentibus separatis sine organis. Has ergo quoties memorant scripturæ sacræ, exprimunt quidem eas, nomnibus rerum nostrarum, quo possint intelligi facilius: sapientibus autem uerior ille sensus relinquitur. Igitur cùm audis manus Dei, intellige tantam uim, ac potestatem, quanta creare tam uastam molem, tot luminibus distinctam,

tanto

tanto tamq́ constanti motu instructam potuerit.

OPVS.] Pro opera legemus opus, ut diximus. Habent scripturæ, sicut & reliquæ literæ, ac linguæ, suas loquendi priuatas formas, ac tropos. Quemadmodum igitur Poëtam dicentes, Græci Homerum, Latini Vergilium κατ᾽ ἐξοχὴν intelligūt: sic talia multa sunt in scripturis. Ex his præcipue est, quod dicitur ab Hebreis opus Berescith, id est sex dierum. Nam quanquàm multa sunt opera Dei, unum est præcipuū opus, quod in sex dies à scriptura partitur. Hoc ergo præcipue dicitur opus, quod sex illis diebus perfectum est. Quod certe fuit mirabilissimum non solum quòd excogitatum, ac editum tale fuit ab autore: sed quia prouisum est ab eo, ut idem esset semper, quale fuit in exordio: magnæ enim prudentiæ, solertiæq́ extitit, & certe tantum diuinæ, opus tale effecisse, quod esset maxime diuturnum, atq́ extra senium, semper in eadem iuuenta, eodemq́ flore, eisdem semper ordinibus, motibus, luminibusq́ incedentibus. Consideraq́ (nam præcipue de cœlo loquitur Propheta, sub quo terrena clauduntur) considera, inquam, quantum illi ingenium fuerit, quòd cum omnia senescere, ac deficere uideamus, cœlum tamen ita ab eo effectum est, ut neque lumina eius senio hebetentur, neque motus luxentur, neque moles liquescat, ac tabescat, ut animalia, arbores, lapides, montes, littora, maria. Opus ergo illud totum, dicitur opus Berescith, in quo primò cœlum fuit creatum, idq́ inter creaturas corporeas tenet principatum, generalis causa uiuentium, ac origo. Et, ut Eusebius de euangelica demonstratione ait, πρῶτον ἁπάντων οὐρανὸν ἐγέννα, δι᾽ αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τοὺς τῶν μελλόντων ἔσεσθαι δημιουργικοὺς λόγους ὑφιστάμενος, καὶ τὰ σπέρματα δὲ, τῆς τῶν ὅλων συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως ἐν αὐτῷ καταβαλλόμενος. Primum omnium, inquit, genuit cœlum, per ipsum & in ipso rerum futurarum opificas omnium rationes inchoās, & semina gignendarum rerum subijciens.

ANNVNTIAT FIRMAMENTVM.] Quòd ait annuntiat, etiam prosopopœia est. Porrò quòd ait firmamentum, duabus rationibus potest exponi: Aut enim repetitio est eius quod ante dixerat, quæ loquendi forma apud prophetas est usitatissima, ut sæpe idem uerbis diuersis inculcent: præcipue Esaias, & Psalmi, idq́ eloquentiæ maiestas exigit, quod hi qui apud Græcos ac Latinos grauissime loquuntur, usurpant: Aut diuersa dicit. Potest enim esse primum, quòd idem sit cœlum, ac firmamentum, & idem enarrare, atque annuntiare. Potest item inter ea plurimum differre: firmamentum igitur uocatur Hebraice רָקִיעַ rachia, cœlum dicitur שָׁמַיִם shamaim. Quarum uocum si quæras etymologias, rachia designat effusionem, expansionem, porrectionemq́. Cœlum dicitur, autoribus Hebræis, shamaim, quasi esmaim, id est, ignis & aqua: ex his enim duabus rebus uidetur cœli constare natura, quòd in lumine & calore, & perspicuitate eius cernitur, quæ facultates sunt, ac proprietates ignis & aquæ: Idq́ perhibere scripturæ & scriptores uidentur. Rachia uero dicitur effusio, expansio, ut primum nomen signet substantiam, ac naturam, hoc autem situm ac positum, modumq́ ipsius corporis. Quòd enim cœlum circumplectitur terras, omnia tanquàm uestis circuntegens, hoc expansio Hebraice uocatur. Ac tale quiddam uidetur is etiam cogitasse, qui apud Græcos cœlum uocauit οὐρανὸν, quasi supremam omnium rerum metam, extremum quasi inuolucrum, amplexum, ac marginem omnium rerum. Vocantur tamen Hebraicè effusiones, id est rachiæ, omnia elementa, quorum idem est situs, & amplexus, atque ipsius cœli, se inuicem amplectentia, ac circuntegentia, qui actus Hebraice dicitur effusio, expansio. Hac de causa, quòd firmamentum Septuaginta sunt hic interpretati, Chaldæus uertit אֲוִירָא auera, aërem: quod Abraham sequutus, docet in aërem, imprimi cœlestia bona, & ab aëre in

terras descendere. Nam lumen, ac calor à cœlo quidem descendunt, sed nisi aër uehiculum luminis & caloris intercederet, neque uideri quicquam, neque de cœlo calor ullus manare in terras potuisset. Propterea, ne bis idem uideretur dictum, non firmamentum, sed aërem, hi duo sunt interpretati. Rabi uero Salomon, Rachia, cœlum intelligit, quippe quòd ita in Genesi sit appellatum. Et appellauit, inquit, Deus firmamentum cœlum. Omnino Rachia uocatur omnis elementorum situs. Quippe & terra dicitur effusa, ut Esaiæ Cap. 44. נֹטֶה שָׁמַיִם רֹקַע הָאָרֶץ Extendens cœlum, diffundens terram. De aqua igitur, & aëre etiam prædicari hoc nomen potest. Hunc situm cœli atque elementorum, expresserunt quidem Sept. uoce Græca, sed non eodem modo. Nam in cœlo, ac terra, & amplexus ipse est, atque diffusio, tanquàm uastissimorum corporum: ut, Iacuitque per antrum, fusus humi: & stabilitas situs & corporum. Primum designat uox Hebraica, secundum uox Græca στερέωμα, quæ aut soliditatem corporis cœlestis, aut situs stabilitatem designat. Vtrunque narrat gloriam Dei. Quo loco contemplare, quæso, quid tibi Vates dicat. Tale hoc esse miraculum, tale tantumque portentum, firmamenti eodem in loco semper residentis, ut hoc ipsum dicat attestari operi diuino. Eodemque modo subiecit hic opus Dei, sicut superius gloriam: illic dicens, à cœlis doceri, narrarique gloriam Dei: hic, à firmamento annuntiari opus eius. Vt ergo cœlum, atque firmamentum sunt idem, sic idem opus manuum eius, atque gloria. Opus igitur Dei, est gloria eius, quæ prædicatur apud nos à cœlo duobus modis: quòd corpus sit luminosum, constans ex igne & aqua, & incorruptibile, & quòd firmamentum est, id est uel expansio terras desuper circunquaque complectens, uel stabile eodem modo persistens. Refertur igitur & à sacro isto Poëta, & à ceteris diuinis scriptoribus, tanquàm miraculum, quòd diffusum sit circunquaque cœlum. Et Athenagoras apud imperatores de potestate Dei disputans: Illud, inquit, maximum, acceptissimumque sacrificium arbitramur, ἂν γινώσκωμεν τίς ἐξέτεινε τοὺς οὐρανοὺς, καὶ συνεσφαίρωσε, Si percipiamus, atque animo cogitemus, quis tetenderit, effuderitque cœlum, & in orbicularem formam contraxerit. Ac maximum miraculum est, si rem funditus perpendere uelimus, cœlum à terris sublatum, corpus uastum, &, ut credere necesse est, solidum, tanta esse stabilitate, ut perinde illic ubi est, consistat, sicut solidissimis naturalissimisque radicibus subnixa est terra. Vt quemadmodum impossibile est, quod profanus quidam philosophus dixit, si uel concilium Deorum congregetur, uel digitum propelli posse terram: sic cœlum putandum est sedem habere firmam, & cui potestate Dei sit situs pro natura. Ac cogitare debemus, cœlum uelut alteram terram æternis radicibus, ac basibus fundatum: eodem prorsus miraculo, quo medio pendentem in aëre terram, admiramur. Quarum rerum ratio partim potest assignari, partim inexplicabilis est. Nam cum ad rem ipsam uentum est, putamus naturæ lege esse factum, ut hunc situm res tantæ habuerint: sed cum nobiscum altius cogitamus, nec primis duntaxat motibus acquiescimus, ulteriusque tendimus reputando, tum uero obstupescimus, tum exclamat animus, O singularem, inauditam, incomprehensibilem diuinæ sapientiæ, scientiæque profunditatem. Cœlum igitur exerta uoce clamat, testatur gloriam Dei, quòd firmissimo in loco tanta soliditate consistat, ut hoc sit natura eius: Tum eam quoque iactat uocem, creatoris sui uociferans potentiam, quòd tanquam tectum, ac cortina cooperiat, ambiatque terras: aut quòd tanta sit soliditate roboratum, ut uel ipsum superet adamantem. Neque enim putes esse aliam causam, cur omnium uisibilium rerum, solum cœlum non corrumpatur, nullamque à tempore labem patiatur, quàm quòd habet durissimam, solidissimamque compagem,

& tantam corporis firmitatem, ut omni corruptioni resistat: nullaq́ue res est cœlo solidior, ut nihil est incorruptibilius. Omnibus igitur resistit temporum iniurijs, multo ualidius, quàm omnibus fertur ictibus adamas obstare. Hinc appellatum est à ueteribus firmamentum, siue soliditas, ut Græca uox sonat, & Homerus ueterum opinionem sequutus cœlum uocat πολύχαλκον, quasi multipliciter æreum, ferreum, solidissimum, plusquàm æs: ut materiam cœli indicaret, esse ære multipliciter solidiorem. Hoc igitur mirabile fuit, ac prodigiosum, talem fecisse ex rebus corruptibilibus compagem, quæ non esset corruptibilis. Non uerebor autem, nec grauabor proferre, quid loquatur super hac re doctissimus Theodoritus in libro de prouidentia, qui similia quędam de cœlo cōsiderans, sic locutus est: Ἀλλ' ὅμως καὶ παθητὴν ἔχων καὶ φθαρτὴν οὐσίαν, ἔμεινεν οἷός περ ἦν, ὑπὸ τοῦ πεποιηκότος κατεχόμενος λόγῳ. ὁ γὰρ δημιουργήσας αὐτὸν λόγος, συνέχει καὶ κατέχει, καὶ τὸ σταθερὸν αὐτοῦ καὶ ἑδραῖον, μέχρις ἂν θέλῃ, χαρίζεται. τούτου χάριν τοσούτου πυρὸς περὶ αὐτὸν ὀχουμένου, ἡλίου φημὶ καὶ σελήνης, καὶ τῶν φωστήρων ἐν τοσούτοις ἐνιαυτῶν κύκλοις, οὐ τήκεται, οὔτε ξηραίνεται, οὔτε ἐμπίπραται. ταύτας γὰρ τοῦ πυρὸς ἡ φύσις τὰς ἐνεργείας ὑπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐδέξατο. χρυσὸν μὲν, καὶ ἄργυρον, καὶ σίδηρον, καὶ χαλκὸν, καὶ μόλυβδον, καὶ κασσίτερον, καὶ πίτταν, καὶ ὅσα τοιαῦτα τήκει καὶ διαλύει, καὶ εἰς τὴν ῥοώδη μεταφέρει φύσιν, πηλοὺς δὲ καὶ τὰ τελματώδη τῶν ὑδάτων ξηραίνει τὸ ὑγρὸν δαπανῶσα: λίθους δὲ ἕψει, καὶ τὸ στερέμνιον αὐτῶν ἀφαιρεῖται, καὶ τὴν στερεωτάτην φύσιν ἀποδείκνυσι κόνιν, ξύλα δὲ καὶ χόρτον καὶ κάλαμον ῥᾳδίως ἐμπίπρησιν. ἀλλ' οὐδὲν τούτων ὁ οὐρανὸς ὑπομένει. οὐ τήκεται γὰρ αὐτοῦ τὸ κρυσταλλῶδες τοσαύτης οὔσης τοῦ πυρὸς τῆς οὐσίας, οὐδὲ λυμαίνεται τῇ λειότητι, οὐδὲ χαλαρὸν ποιεῖ τὸ σφαιροειδὲς αὐτοῦ σχῆμα, ἀλλ' ἣν ἐξ ἀρχῆς ἔλαχε στάσιν, ταύτην εἰς τέλος διαφυλάττει. ὁ γὰρ στήσας αὐτὸν ὡσεὶ καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκηνὴν, κατοικεῖσθαι, τὰς ἐναντίας φύσεις εἰς φιλίαν συνήγαγε, καὶ οὔτε τοῦ πυρὸς ἡ φύσις ὑπὸ τοῦ πλήθους σβέννυται τῶν ὑδάτων, οὔτε τὸ κρυσταλλῶδες ἢ ἀερῶδες ἢ νεφελῶδες, οὐράνιον σῶμα τῆς τοῦ πυρὸς οὐσίας πλείστης οὔσης τήκεταί τε καὶ διαφθείρεται, ἀλλ' ἐκ γειτόνων ἀλλήλοις οἰκοῦντες τὰς πολεμικὰς κρύπτουσιν ἐνεργείας, καὶ τῷ τοῦ πεποιηκότος λόγῳ πεισθέντες, τὴν δι' ἑνὸς φιλίαν ἐσπάσαντο. καὶ ταῦτα ἄψυχα ὄντα, καὶ νοῦν κυβερνήτην οὐκ ἔχοντα, ἀλλὰ ὅμως μένει τὸν ἐξ ἀρχῆς ὅρον φυλάττοντα, κυβερνᾷ γὰρ τὴν φύσιν ὁ ποιητὴς, καὶ οὐ κατέλιπεν ἀκυβέρνητον ὃ πεποίηκε σκάφος. Id est, Sed enim cum corruptibilem, mutabilemq́ue substantiam sit sortitum, semper tamen esse perseuerauit, quale fuit à principio, sustinente ipsum opificis sui uerbo, à quo ueluti creatore regitur, & continetur, eiq́ue stabilitatem, atque immutabilitatem dat quoad uoluerit. Itaque tanto solis, ac lunæ, cæterorumq́ue astrorum igne, tot annorum curriculis apud ipsum ardente, non dissoluitur, ac contabescit, neque inflammatur. Cum tamen ignea natura eam uim ab opifice fuerit sortita, etenim aurum & argentum, & ferrum, & æs, & plumbum, ac stannum, picem, & id genus omnia ignis in naturam liquabilem dissoluit. Cœnum, & lacus, ac stagna humorem eorum absumens exiccat. Lapidem perfracta eorum duritie, comminuit, & solidissimam naturam redigit in puluerem. Iam ligna, & fœnum, & calamum nullo negotio incendit. Horum nihil patitur cœlum. Non dissoluitur à tantis ignibus, quibus ardet glacialis eius natura, non nocet eius æquabilitati, ac lenitati, neque destruit fluereq́ue facit formæ rotunditatem. Nam qui ipsum tanquàm cameram fixit, & uti tentorium diffudit, contrarias inter se naturas sociato fœdere, congregauit: ut neque natura ignea, ab aquarum copia extinguatur, neque cœleste corpus quod glacialis, & aëria, siue nubifera natura est, à copiosissimo igne inflammata liquescat: sed proxima sibi degentia inimicas non edunt operationes, opificisq́ue uoluntati obsequentia coniunctissime degunt: Idq́ue inanimata rectriceq́ue mente carentia. Et manent, metas illas in exordio datas custodientia: Gubernator enim est naturæ creator eius, nec quam ipse fecit nauiculam, destituit. Hæc ille. In quibus cum multa sint præclara, tum uero expressum testimonium, non habere cœlum men-

tes, quemadmodum corpus humanum, gubernatrices: sed regi à creatore suo. Quod idem in principio Esaiæ in interpretatione sua confessus est. Videant ergo nostri Latini, qui sæpe Aristotelis decreta æquo pertinacius defendunt, quid uetus illa Græcorum sapientissima Theologia senserit. Sed hæc ueluti notiora hic taceantur. Iob quoque, qui antiquissimus est, non dissentit ab Homero de cœli soliditate. cap. 37. Tu forsitan, inquit, cum eo fabricatus es cœlos, qui solidissimi quasi ære fusi sunt. Obseruabimus quoque non appellari in scripturis firmamentũ octauam sphærã, quæ Græcè dicitur ἀπλανής: sed totam cœli uisibilis compagẽ, omnesque globos, quotquot existant. Nam in Genesi dicitur, Posuit ea in firmamento, ac de stellis, sole, lunaque est sermo. Sol autem & luna, non sunt in firmamento.

Dies diei eructat uerbum, & nox nocti indicat scientiam.

PRimum omnium, uerborum proprietas manifestanda est. Eructare uerbum, in lingua Hebraica creberrima locutio: Eructabunt labia mea hymnum: Eructauit cor meum uerbum bonum: significatque sic uocem proferre, ut fontes perpetui fundunt aquam: perennisque oratio, ac sermo proprie eo significatur. Verbum eius in prima coniugatione est, נָבַע nabah manare, profluere: in tertia significat hoc ipsum in altero effectum, id est, cum efficit, ut fluat, manet. Quod autem dixit, Indicat scientiam, Hebraicè יְחַוֶּה manifestabit, annuntiabit: Designat ergo perennem cœli locutionem, testimoniumque diuinæ potestatis. Primum igitur obseruandum est, hoc quoque loco esse prosopopœiam: datur enim locutio diei, ac nocti, sicut superius cœlo, & sicut manus Deo. Vbique igitur seruat hanc figuram, sicut & quæ sequuntur, indicant. Tanta igitur est in cœlo constantia, tanta in diebus ac noctibus similitudo, ut altera prænuntia sit alterius, & quæ sequatur, eadem sit atque præcedens. Nullus est error, in omni cœlesti illo agmine luminum, æquatis ordinibus totus incedit exercitus. Oritur sol, atque occidit, & quod hodie fecit, faciet cras. Nocturna sidera, eadem cras apparebunt, eodem in loco, ac situ quo prius. Nihil ibi erroneum, nihil fallax, ac fabulosum, nulla deprauatio, & exorbitatio: ueluti si ab auriga prudentissimo moueatur, eisdem semper uestigijs, in sua terga reuoluitur annus. Eademque hæc admirati sunt cæteri poëtæ. Claudianus:

Nam cùm dispositi quæsissem fœdera mundi,
Præscriptosque mari fines, annique meatus,
Et lucis noctisque uices: tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moueri
Sidera.

Nec aliud dicitur hoc loco à patre, quàm quod filius Salomon de tempore philosophatur. Quid est, inquit, quod hodie factum est? Ipsum quod fuit heri, Oritur sol & occidit, & flectitur ad aquilonem. Nihil fit nouum sub sole. Hocque non solum de rebus humanis est certissimum, sed multo magis de ipso cœlesti motu, & æquabilitate cursus eius. Laudant ergo cœli gloriam Dei, præcipue in hoc tanto ordine, tanta dierum, ac noctium constantia. Nam quoniam similitudinem ex rebus humanis assumpsit, respice ad ea in quibus certus sit ordo: semper ex præcedentibus audimus ac cognoscimus quæ pòst sequentur, ut illa istorum dicamus esse prænuncios. Antecedit pestilentiam fames, idque usu comprobatum est: famem diceremus Hebraicè eructare uerbum pestilentiæ, id est pro pestilentia futura loqui. Antecedunt cometæ graues calamitates, diceremus eos loqui ac quasi præfari pro malis illis. Terræmotum antecedit νηνεμία, uentorum tranquillitas,

litas, quasi anteambulo, & præco. Sed multo certiora, ac ueriora hæc sunt in illo ordine cœlesti, ut altera post altera, mirabili, constantissimoq́; ordine eadem subsequatur, eademq́; omnium quotidie fiat restitutio. Hancq́; similitudinem clarius intelligemus, si proprietatem sermonis Hebraici accuratius consideremus. Nam cum dicit, Dies diei eructat uerbum: non eum habet sensum, quem forte suspicamur, ut dies loquatur diei, & nox nocti: sed alium longe ueriorem, qui ex ipsa proprietate sermonis colligitur: יוֹם לְיוֹם. Dies inquit ipsi diei, id est, dies pro altero die loquitur: Sic nox pro altera nocte: ut ordo & ratio, qui in hac die est, nuntius sit alterius diei sequentis. Ac præcedentes dies quasi anteambulones, ac præcones sint subsequentium. Hoc autem dicitur, ut ordo cœlestis ac constantia ostendatur. Sic cum dicit, & nox nocti indicat scientiam: id est, Nox pro altera nocte præbet testimonium, nox dat scientiam alterius noctis, datq́; indicium, ac quasi cognitionem, ut ex una possis scire alteram. Eadem est illa cœlestis semper respublica, idem magistratus operantur, eadem munera, non ut res humanæ, quæ semper fluctuant, nec ex primis intelligere possumus in particulari subsequentia. Cæteræ quoq; res terrenæ semper mutantur, semper uacillant, nihil stat: solum illic est (de corporibus loquor) æterna eademq́; semper ordinum facies. Neq; uero, ut ipse arbitror, colligenda est hinc astrologia, ut ex constantia siderum, detur Astrologis unde scientiam certam aucupari potuerint. Potius enim hoc ad astronomiam spectat. Comprendit igitur hoc ordinem totius anni. Dicitur enim de singula quaq; die, ac singula quaq; nocte, ex quibus totus annus conficitur. Ex diebus igitur dies, & ex noctibus noctes cognoscuntur, sicq́; nihil noui fit in eo ordine, quod de uniuersali cœli motu intelligendum est, non his quæ in aëre generantur.

Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur uoces eorum.

HOrum uerborum uarius est sensus. Reddamus autem Hebraica ad uerbum, ut sint clariora. אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים בְּלִי נִשְׁמָע קוֹלָם Non est locutio, neque uerba ut nō audiatur uox eorum. Hieronymus sic reddidit: Non est sermo, & non sunt uerba, quibus non audiatur uox eorum. Primus igitur sensus quem expressit Hieronymus, quemq́; plures sequuntur, talis est, ut dicat, Nullam esse linguam, ac gentem, quæ non exaudiat illam uocem cœlorum, testimoniumq́; illud, potestatis, sapientiæq́; diuinæ. Vbiq;, inquit, reboat uox illa cœlestis, omnibusq́; claret locis, incorruptus ordo, acies pulcherrima siderum. Tanta eorum est, tam clara & certa ista attestatio, ut apud omnes gentes sit notissima. Hunc sensum ostendunt ea quæ sequuntur:

In omnem terram exiuit sonus eorum: & in fines orbis terræ uerba eorum.

SÆpe enim eadem à prophetis, diuersis uerbis repetuntur. Alter sensus quem & Chaldæus proposuit, & Hebræi aliquot comprobant, est: Declarat enim Propheta quasi prosopopœiã, eamq́; enodat: Dixi, inquit, cœlos narrare gloriam Dei: dixi firmamentum annuntiare, ac testari operi diuino: dixi diem de die, noctem de nocte uentura, dare mortalibus scientiam: cæterum non fit uoce ista annuntiatio, ac exclamatio. Nam neq; uox est cœlis, neq; sermo & alloquium, neq; exauditur ulla eorum uox: sed, In omnem terram exit ordo harmoniaq́; eorum. Quo loco attendendum est, quòd ubi Septuaginta reddiderunt, ὁ φθόγγος αὐτῶν, sonus eorum: Hebraicum habet, קַוָּם ordo eorum, uel harmonia, aut moderamen, normaq́; eorum.

Et Aquilas pro sono, posuit ὁ κανὼν, regula, linea. Quibus consonè Chaldæus transtulit, In omnem terram exiuit מְתַח עִנְיָנֵיהוֹן methac hinianehon, extensio, uel ductus corporis eorum. Hoc igitur cum Hebraicum habeat, respondet ei quod superius est positum: ostendit enim quam habeant cœli uocem, quam illis inesse denegauerat. Vbiq;, inquit, tractus cœlestis patet, omnem implet mundum eorum Harmonia, non illa inquam Pythagorica, sed illa quæ sine uocis dulcedine, dulcissima, ac temperatissima est. Hunc sensum, ut dixi, sequuntur Hebræi: Siquidem Abraham, Ecce, inquit, uates prædicat, Visu corporeo, ac uisu mentis interiore, ac sapientia, cognosci ueritatem uocis cœlestis. Commemorauit enim non esse cœlo os, ueluti humanum. Sic ille. Habes igitur alterum sensum: Ego utroq; locum intelligi posse crediderim. Quoniamq; diximus pro eo quod Septuag. transtulerunt ὁ φθόγγος αὐτῶν, sonus eorum, in Hebraico haberi chauam, id est tractus eorum. Hoc sciendum, uideri eos legisse, pro eo quod nunc habet Hebraicum, קַוָּם kauam, eandem uocem, apposita una litera Lamed, quam si addideris superiori dictioni, ex kauam, efficies קוֹלָם cholam, id est uox eorum. Idq; etiam habet psalterium Hebraicum Hierony. licet Hebræi iuxta priorem lectionem interpretentur. Id quoq; uidetur comprobare lectionem Sept. quòd statim addit: Et in fines orbis terræ uerba eorum, ut aliquid quod ad uocem spectaret, uideatur antè dixisse. Posset igitur fortasse utrunq; defendi. À me neq; alterutrum improbatur, neq; alterum solùm defenditur. Nam & diuus Paulus citat locum iuxta editionem Sept. certissimum autem est, non multum uariare sensus, etsi non conueniant uerba. Et fortasse maluerunt dicere Septuaginta, Sonus eorum, etiam si legerent kauam, ut seruarent eandem ubiq; tralationem sermonis, ac locutionis, quæ datur cœlo. Rabi igitur Salomon sic iuxta lectionem Hebraicam exponit, Tractus cœlorum, qui super faciem uniuersæ terræ diffusi sunt, ex quo in fines terræ uerba eorum pertinent, quia omnes loquuntur mirabiles res, quas in cœlo cernunt. Ex hoc habes, quomodo sit intelligendum, Et in fines orbis terræ uerba eorum: ea uidelicet uerba, atque sermones, qui de ipsis à mortalibus dicuntur.

ORBIS TERRAE] תֵּבֵל Thebel, quod nomen ad amussim respondet Græco, οἰκουμένη. Siquidem Hebræi ea uoce dicunt significari quicquid terrarum ubiq; habitatur. Atq; Abraham quoq; iuxta Rabi Salomonē exponit, uoces, ac uerba, quę de cœlo ab omnibus iactentur, licet possis item uoces ipsorū intelligere cœlorum.

In sole posuit tabernaculum suum: & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo.
Exultauit ut gigas ad occurrendam uiam.

PRimùm [redacted] lectio est demonstranda, quam non possumus non mirari Septuaginta non fuisse secutos. Esset autem longe mirabilius, nisi sciremus pleraque eos ab Hebraico diuersa transtulisse, & id demonstrare ubiq; Græcos cæteris collatis editionibus, apud Latinos sæpissime Hieronymum. Igitur Hebraicū non dicit: In sole posuisse tabernaculum. [redacted]r lectio sic habet לַשֶּׁמֶשׁ שָׂם אֹהֶל בָּהֶם, Soli posuit tabernaculum in ipsis. Quæ eo quoque comprobatur, quòd sic legit, & uertit Hieronymus. Manifestúsque est sensus, datum esse Soli à Deo tabernaculum, siue sedem in cœlo. Nam

Nam cùm propsuerit declarare gloriam Dei ex opere cœlesti, plura primùm de cœlo in uniuersum prædixit. Quoniamq́ꝫ nihil est in eo pulchrius, admirabiliusq́ꝫ sole, hunc præcipuè, cæteris omissis sideribus, celebrauit. Omnes enim fatentur, Solem esse Regem planetarum, à quo superiora, inferioraq́ꝫ sidera, si quidem medius est, si Astrologis credimus, illustrantur. Vastissimum quoqꝫ esse solem cœlestium corporum, perhibent Hebræi. Et, ut ait Ptolemæus (necesse est enim his testimonijs uti) ab eo tota inferiorum rerum uita dependet: ipse Ver, Æstatem, Autumnum, Hyememq́ꝫ efficit. Hunc igitur præcipuè Propheta commemorat, eiq́ꝫ ait dedisse Deum in ipsis cœlis tabernaculum, id est sedem, ac stationem firmam, ac stabilem: Defixa enim esse suis orbibus astra certis rationibus est probatum, & Hebrei hoc loco fatentur. Ea igitur est cœli claritas, quòd illic sit Sol, oculus mundi, gloria corporum cœlestium, quem Homerus quasi & ipse admiratus, Διὸς τέκος, Iouis filium dixit: quem Plato & Iulianus sunt sequuti. Quòd autem dicit Tabernaculum, more humano locutus est, pro sede, statione, positum. Insulsè igitur Idololatricam opinionem Manichæi hinc aucupati fuerant, dicentes, Filium in Sole posuisse tabernaculum suum, eoq́ꝫ Solem uenerabantur: Lucemq́ꝫ inuisibilem, & inaccessibilem asserebant à patre, à filio habitari. Quare [illegible] lectio manifesta est, nam & Chaldæus eodem modo legit, Soli posuit habitationem lucidam ac nitentem in ipsis. Hinc de Sole multa, tanquam præcipuo in cœlo splendore loquitur.

ET IPSE TANQVAM SPONSVS,] Loquitur de ortu Solis, similitudoq́ꝫ est à rebus humanis, sponsus decorus est, circumamictus auro, lætissimo uultu, radiante alacriq́ꝫ aspectu, iuuenis, nitet unguẽto, & purpura. Qui cùm è thalamo exeat (exit autem singulo quoqꝫ mane) surgens è stratu, omnium in se oculos atqꝫ ora conuertit. Talis est Sol, cum manè terris, quasi è cubili surgens, illucescere cœpit: nihil illo lætius uidere oculi possunt. Ac poëtæ quoqꝫ fingunt dormire Auroram, ac Solem, dicentes,

Thitoni croceum linquens Aurora cubile.

Parem similitudinem uidetur usurpasse Vates, licet fabulositas subtracta sit, quòd addiderit tanquam, non proprietatem, sed comparationem ostendens. Poëtæ quoqꝫ potius ad uulgarem opinionem, quàm ueritatem, talia fingunt. Chaldæus ergo etiam similitudinem explicuit, sic uertens, Et ipse in Aurora prorumpens, emergit tanquam sponsus, cùm egreditur de thalamo suo. Hinc poëtæ ueluti à re pulcherrima ac lætissima, maximeq́ꝫ delectabili, ab ortu Solis principia auspicantur. Homerus:

Ἠέλιος δ' ἀνόρουσε λιπὼν περικαλλέα λίμνην,
οὐρανὸν ἐς πολύχαλκον. id est,

Sol surgit linquens formosas æquoris undas,
In cœlum solidum.

Hæc igitur gloria est, quam narrant cœli, quæq́ꝫ in omnes terras est diffusa, quòd Sol circumuagatur orbem, noctes atqꝫ dies efficiens, & quæ tristissima luce, & aspectu eius carentes fuissent, terras lætissimas efficiens.

EXVLTAVIT VT GIGAS.] Plura sunt hoc loco admonenda: Primùm, quòd hæc pars periodi, cum superiore coniungenda est, ut ordo orationis declarat, ut dicas: Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exultauit ut Gigas ad currendam uiam. His enim duabus partibus, unus sensus, duabus similitudinibus significatur. Secundò admonendum est, aliud esse nomen Gigantis, ac fortis. Sepe autem obseruauimus, Septuaginta fortem interpretari Gigantem, ut

Genes.

Genes. cap. 10. pro eo quod nos iuxta Hebraicum legimus, Iste cœpit esse potens, Septuaginta transtulerunt, οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, Iste cœpit esse Gigas. Nomen ergo fortis, est גִּבּוֹר ghibor, nomen Gigantum, נְפִילִים Nephilim, & רְפָאִים Rephaim. Deinde pro, Ad occurrendam uiam, legimus iuxta Hebraicum לָרוּץ אֹרַח, ad currendam uiam. Quanquàm sic habent emendatiores codices Latini. Denique quosdam Latinos codices emendabimus: in quibus, pro exultabit, est, exultauit: cùm Hebraicè habeat יָשִׂישׂ, Græcè ἀγαλλιάσεται, exultabit. Comparat ergo Solem hominibus, non omnibus quidem, sed sponso, & forti. Sponso, quòd sic ex thalamis quibusdam Sol uideatur prodire cœlestibus, sicut è suo sponsus singulo quoque mane. Forti autem propter aliam similitudinem, non admodum diuersam, fortes præliantur, fortes ineunt pugnas, agiles corpore atque expediti sunt. Nulla in illis cunctatio, alacres pugnam capessunt, alacres ad bellum proficiscuntur. Talis, inquit, est Sol, cùm Oceanum linquit, similis est sponso, cùm cœleste carpit iter, similis est forti, nulla in eo cunctatio, nulla defatigatio. Hinc Homerus solem dicit ἀκάμαντα, id est, indefatigabilem. Hocque illud est ingens æternumque potentiæ diuinæ testimonium, quod cùm Sol sit corpus uastissimum, tantaque incitatione impulsum, ut nusquam tota natura, sit maior, uelociórque commotio, attamen non defatigatur, non atteritur perpetuo impulsu. Eadem rapitur semper uertigine, ut ne momentum quidem ex illa, nec atamum è corpore decedat. Cuius nullam unquam poterimus ipsi afferre ex his, quas habemus notas rebus, rationem, nisi ad potentiam ipsius autoris recurramus. Rectè autem dixit, Ad currendam uiam, quòd non incessus, ut dixi, sed potius cursus rapidissimus sit illorum corporum. Ad currendam uiam dixit, eundo, rotando sese.

A summo cœlo egressio eius: & occursus eius usq; ad summum eius: nec est qui se abscondat à calore eius.

PRimùm quod in superioribus fecimus, de proprietate uocum agendum, & editio cum fonte conferenda, ut sit clarior expositio. Septuaginta, quorum est psalterium hoc quod nunc in Ecclesijs canitur, ἄκρον, summum reddiderunt, quod Hebraicè קָצֶה finis, terminus: quod ipsi paulò antè transtulerunt πέρατα, In fines orbis terrę. Et quod signabat circuitum, ac reuolutionem, Hebraicè תְּקוּפָה uerterunt, κατάντημα, occursum. Itaque clarior est Hebraica lectio. Quid enim intelliges, cùm dicitur, occursus eius? cui enim sol occurrit? Ac thekupha significare circuitionem, ac reuolutionem, patet ex ipso uerbi significatu. Ducitur enim à koph, reuoluit. Et pro hac uoce, Chaldæus posuit סְיָפֵי finem. Hieronymus quoque pro eo transtulit, cursus. Et Rabi Dauid interpretans hanc uocem, ponit loco eius סבובו circuitionem eius. Psalmi igitur cùm quasi poësis sint, diuina (inquam) poësis, perinde se aspectui humano accommodant, uti profana sæpe poësis. Ac (ut solent dicere poëtę) Solem ex undis emergere, quòd Oceanum, finem esse terrarum sit uulgaribus persuasum: sic proposuit hic propheta similem quendam sensum uulgaribus accommodatum, qui cùm uideant cœlum, undequaque terras circumplectens, finiri in Orizonte, hoc existimant illic esse finem eius. Astronomi quoque se huic aspectui accommodantes, inuenerunt Orizontes, id est, finitores, qui proprij cuique regioni sunt, ubi finiri cœlum oculi corporei cernunt. Orizontem igitur & ipse Vates hic commemorauit, eodem appellans eum uocabulo, quo Græcè nuncupatur ὁρίζων. Ab orizonte dicit ascendere Solem, & cursu obliquo, ac reuolutione, & gyro ut uox sonat, reuerti ad ipsum orizontem. Quemadmodum Salomon de Sole scribit:

ſcribit: Gyrat, inquit, ad meridiem, & uoluitur ad aquilonem, tendens uidelicet uerſus occaſum, & ſub terras luſtrans eas partes, quæ ſunt aquiloni, ſeptentrioniq́ contiguæ. Atque hæc ſolis rotatio ex uentis quoq́ percipitur, cum ex ea parte uenti moueantur, in quam ſol flectitur, meridiemq́ eo obtinente, eteſiæ perflant, ueſpere ab occaſu Zephyri ſpirant. Hæc igitur eſt gloria Dei, & inexplicabile ſapientiæ ſuæ teſtimonium, quòd curſum ſolis obliquum temperauit, ut ſibi ſuccederent æſtates atque hyemes, & omnes terræ, caloris, ac lucis eius eſſent participes. Quòd ſi ęqualiter à cardinibus diſtantem ſectam illi pręcidiſſet, futurum erat, ut æſtas eſſet nulla, nulla frugum maturitas, tum bona pars terrarum, quæ uidelicet ab illo ſolis tramite longius receſsiſſet, fuiſſet inhabitabilis: appellatusq́ eſt is circuitus iure ζωοφόρος, quod hinc uiuant omnia. Ortum igitur ſolis, & motus indefatigabilem uelocitatem, tum curſum eius obliquum deſcripſit, in quo ſumma prouidẽtia, gloriaq́ Dei apparuit. Extrema igitur cœli, ſiue orizontes, etiam ſumma uocantur Græce. Ideo Euſebius loquens de diſcipulis, qui per omnem terram fuiſſent uagati, ait tertio de euangelica demonſtratione, exponẽs quaſi hunc locũ, τινὰς δὲ ἤδη, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς οἰκουμένης ἐλθεῖν τὰ ἄκρα, ἐπί τε τὴν Ἰνδῶν φθάσαι χώραν, καὶ ἑτέρους ὑπὲρ τὸν ὠκεανὸν παρελθεῖν ἐπὶ τὰς καλουμένας Βριτανικὰς νήσους, Quidam etiam ad orbis terrarum extrema, & Indorum uſque terras peruenerunt, alij ultra oceanum penetrarunt in eas inſulas quæ Britanicæ dicuntur.

NEC EST QVI ABSCONDAT SE.] Hæc illa eſt mirabilis atque incomprenſibilis, omnipotensq́ ſapientia, quòd ignem in cœlo accendit, à quo calor uiuificus dimanaret, qui in omnes terras ſeſe æquè diffunderet: ut nulla ſit natio, nullæ tam abditæ, diſsitæq́ terræ, quæ non ſint illius participes. Vide quam uiam, atque artem inuenerit omnium creandarum, alendarumq́ rerum. Quæ cùm ſuapte natura ſegnes, tenebricoſæ, frigidæq́ eſſent, calorem, qui eas foueret, animaretq́, neceſſarium excogitauit. Sed quoniam nimius quoque calor, perinde allaturus erat perniciem, ſicut ſi nullus affuiſſet, inflammare totum cœleſte corpus, flammiferumq́ ut ſolem, efficere non decuit. Vnam igitur tantum rem igneam in cœlo conſtituit, quæ ita & magnitudine & incitatione, & diſtantia eſt moderata, ut nihil niſi decorum, atque utile ex ea in terras deſcenderet. Datus eſt igitur motus, ut calorem, ac lucem ad omnes perferret, ne ſi immobilis fuiſſet, unum modo hemiſphærium illuſtraret: & interualla dierum ac noctium quibus terræ, animaliaq́ recreantur, deeſſent: Tum ne caloris magnitudine omnia concremarentur. Cum igitur unica ſit in cœlo lux ac calor, prouiſum eſt ſapientiſsimo quodam conſilio, ut omnes terræ eius eſſent participes. Teſtatur ipſum Moſes, cum dicit cœlum cunctis gentibus eſſe diſtributum, id eſt, calorem cœli, ac lucem. Atque is ipſe calor, tametſi non ſit ubique æqualis, nemo eſt, qui non eius ſentiat afflatum uitalem. Et Abraham teſtatur talem eſſe calorem ſolis, qualis calor animantium, ut perinde ſe per totum mundi corpus intendat, ſicut ille animalium. Ex quo nemo eſt, qui non eum ſentiat, eoq́ uiuat, & foueatur. Ac quod dixit Gręcus & Latinus interpres, Nec eſt qui ſe abſcondat, Hebraice נִסְתָּר ſublata perſona, Nec eſt, quod celatum ſit & abſconditum. Ex quo ad omnes res animatas, & inanimatas, rationales, & irrationales pertinet. Non dixit etiam, Nec eſt qui ſe abſcondat à luce eius, quòd calor uitalior ſit, ac communior luce, magisq́ ad uitam neceſſarius. Multa enim ſunt animalia, quæ ſine luce uiuentia, ſine calore cœleſti uiuere non poſſent. Et interuallum lucis, quo ceſſant eam in totum oculi aſpicere, non ita moleſtum eſt, cum calor, ſi penitus uel unam horam abeſſet, exitium uniuerſale afferret.

Lex Domini immaculata conuertens animas: testimonium Domini fidele, sapientiam præstans paruulis.

HOc loco, ut principio diximus, quasi ex abrupto, ac præcipiti cursu transit à terrenis ad cœlestia, à corporeis ad incorporea, à uita mortali, ad immortalem: nec à Deo in admirationem decoris cœlestis defixus est, ut id multis rebus longe eo melioribus anteferret. Is, ut dixi, error ueterum fuit, qui cœlum suspicientes, lumina eius Deos esse crediderunt, eaq; ut Deos coluerunt. Et si Platoni credimus, inde nomen Dei apud Græcos ductum est ἀπὸ τοῦ θεῖν, id est, à currendo. Hac igitur re mirabili quidem illa, sed tamen corporea, & ad corpora tantum pertinente, relicta: proponit aliud, ex quo gloria Dei existat multo magis, quàm ex illa clarior. Nam, ut ex illo auguraberis, tantum uitæ tuæ bonis, atque commodis Deum prospexisse, ad altiorem fortasse scientiam non attingas, sic hinc animi tui puritas ubi consistat, ubi perfecta immortalitas existat, agnosces. Ac pulcherrimo ordine inter se confertur decor cœlestis, atq; pietatis, ac sapiētiæ. Nam ut luce cœlesti nihil delectabilius, nihil ordinibus illis moderatius, ac certius intuemur, sic nihil melius sapientia & pietate, nihil moderatius, ac luculentius animus experitur. Perindeq; ab ea cursus humanæ uitæ dirigitur, ac gubernatur, sicut à cœlo cursus naturæ, qui nunquàm fallitur. Vt autem sine luce cœlesti, omnia in terris deficerent, tenebris letalibus obscurata: sic subtractis ex humana uita, cœlestibus institutis ac sapientia, densissimis tenebris animi circunfusi, in miserabiles errores incurrerent. Illa igitur corpus uiuificatur, alitur: eaq; duce, pedum nostrorum uestigia diriguntur: hac uiuificatur animus, ducitur, gubernatur. Nauigant nautæ cœlum suspicientes, Cynosuram, aut Elicen, uel ipsum cardinem oculis attendentes, uitantq; scopulos, quos insidiosis undis celat mare, naufragiaq; euadunt: similiter lucem illam diuinam inter saxa & scopulos, naufragiaq; istius mundi contemplantes, cymbam ad portum inflectimus. Omnino doctrina cœlestis alterum est cœlum, alter sol, altera gloria Dei, alterum lumen immensum, omnibus uitam sufficiens, omnia collustrans. Quod facilius intelliges, audiens quæ à propheta de ea referantur. Verborum proprietas prius ponderanda est. Lex Hebraice dicitur thorah, תּוֹרָה à uerbo יָרָה iarah, docuit. Vnde apertius uim eius intelligemus, si hanc uocem transferamus philosophiam, siue sapientiam. Vt enim philosophia apud Latinos, ac Græcos, duas potissimum res significat, scientiam Dei, disciplinamq; uiuendi: sic nihil aliud hoc nomine apud Hebræos significatur. Apud Tullium semper cùm philosophiam appellat, morum disciplinā cernit. Ac si usquàm perfecta fuit rerum diuinarum, morumq; cognitio, uel in ea maxime cōtinebatur, continetur q; philosophia, quæ erat olim penes Hebræos, nunc eadē magnū sparsa per orbem, luce eius omnia coruscant. Lex igitur Dei est philosophia diuina. Hunc enim loquendi morem habet Hebraica dialectos, ut dicat, uirum terræ, uirum rurestrem: uirum mendacij, uirum mendacem: sic philosophia Dei, philosophiam diuinam declarat. Ac pro domino, longe maius in Hebraico ualidiusq; uocabulum est, nomen tetragrammon יהוה I H V H, cuius sonus est Iehouah. Quem ego non aliū existimo, atq; Iouem, ut mirabiliter cōsentiant, quæ dicuntur hoc loco à Vate sacro, de lege Iehouah, atq; ea quę de lege Iouis à Stoicis dicebātur, quorum uberius ac copiosius Tullius explicat sentētiam, paucaq; uerba, ut mirabilem consensum agnoscas, subijciam. Quid enim prohibet, quo minus eorum in sacris literis utamur testimonijs, ubi tam bene loquantur? Orta autem, inquit, simul est cum mēte diuina. Quamobrem lex uera, atq; princeps, apta ad iubendū, & ad ue-

tand

tandum, ratio est recta summi Iouis. Ergo ut illa diuina mens, summa lex, item cum in homine est perfecta, est in mente sapiẽtis. Hæc philosophus in Latio natus. Videbant igitur etiam illi, ueram legem eam esse, quæ lex diuina, ac ratio mensq́ summi Iouis est, non leges priuatas hominum. Hac lege omnia quidem gubernantur, sed cum primis res humanæ, quæ cùm recte geruntur, imitantur legem illam ac rationem, & uoluntatem summi Dei. Proinde omnium ordinum ordo, ac complexus, ac corpus omnium rationum, & fons & ratio, quæ sola sit apta ad iubenda salubria, uetanda iniusta, sola est lex summi Dei. Quod ut Vates significaret, appositissime dixit, Lex domini immaculata. Quo loco non immaculata, ut Septuaginta transtulerunt, ἄμωμος, dicendum est, sed ut uox designat תְּמִימָה perfecta, completa, absoluta. Ea enim est uis legis diuinæ, ut sola sit perfecta, atque absoluta, ac uera ad iubendum, uetandumq́ magistra. Idq́ innuit Vates, & id est quod consentiens dicebat Tullius. Chaldæus quoque transtulit: שְׁלִימְתָּא Quod clarum est, significare perfectum. Est enim etiam Hebraica uox. Plura quoque citarem testimonia, si res in dubio esset. Habet autem uox duplicem significatum, significat enim innocentem, immaculatum, & perfectum: sed de hominibus, quoties dicitur innocentem: cùm autem de cæteris rebus, perfectionem, complementum. Igitur lex illa princeps omnium, summa ac moderamen rationum, dux certissima, mentisq́ custodia fidissima est. Eaq́ sola perfecta.

CONVERTENS ANIMAS.] Primùm pro Animas, legemus Animam singulari numero, iuxta Hebraicum נֶפֶשׁ quod & Septuaginta reddiderunt. Non uideo enim quamobrem oportuerit numerum permutare. Discrimen quidem non magnum. Conuertens autem in Hebraico dicitur, מְשִׁיבַת quod proprie sonat reuerti faciens. Audi igitur quid dicat, Facit animam reuerti lex Dei. Vna enim res est, ad quam reuerti nostros animos oporteat. Sed nunquàm hi reuertentur, nisi quis eos reuocet, ac reducat. Versamur omnes in magnis, ac profundis tenebris errorum, ac magna pars mortalium longius abit à recto tramite: Opiniones in contrarium nos ducunt, ac quasi transuersi à tempestatibus, ac procellis, quæ creberrimæ insurgunt, iactamur. Nulla professio est, nulla ætas, nullus ordo, ac gradus, nulla sedes, ubi non adsunt errandi, hallucinandi mille causæ, à quibus à fonte nostro, à luce, bono deflectimur. Nec solum à prauis spiritibus continuis bellis oppugnamur, sed quod multo uideatur acerbius, à nobis ipsis, partim fragilitate, imbecillitateq́ nostra, partim quòd cum luce beata non habemus commercium, magnæq́ circunstant occasiones malorum. Necesse igitur est ad lucem, & stellam nostram nos intentos esse, à qua dum abfuerimus, nunquàm felices, quod conditio nostra non recipit, nunquàm sine erroribus erimus. Vocamur autem ad hanc lucem, illa philosophia diuina, quę nostros animos ad fontem felicitatis suę reuocat, ad eamq́ sedem firmam, ac stabilem appellit, in qua solidati, omnes impetus undecunq́ ruant, fortiter excipiemus. Sola igitur diuina philosophia deuios mortales reuocat, quos miserabiliter fragilitas à suo bono abstraxit: Hæc, inquàm, sola, non alia. Nam applica quocunq́ uis animum, euolue innumerabiles philosophorum libros, omnium mores ac placita discute, erunt quidem illi sæpe efficaces, sed sæpe mœstissimus desiderabis apud illos plurimum, uacuumq́ te quadam re exoptata semper inuenies. Non enim te ad fontem tuum sistent, de quo uel penitus illi ignari silent, uel fabulosa & indigna loquuntur, ut potius deducant, ac deflectant, quàm in locum suum animam collocent. Quis enim possit dux esse itineris, cuius ipse quoque sit imperitus, & qui duce quoque indigeat? Nullus autem cognouit unde natus esset homo, neque docere potuit, quam originem, principiumq́ habuisset:

buisset: sed augurabantur tantum, trepideq́ue loquebantur. Ignorato autem principio, nulla res humana certa est, & ad tot miserias, & peccata non nasci fuisset melius. Quoniam igitur ab omnibus erroribus diuina lex reuocat ad fontem, gloriamq́ue nostram, ad immortalitatem, ad cognoscendos nos ipsos, nos conuertit: eam semper pro scopo habere debemus, proponere semper ante oculos spectandam, omne momentum super ea meditandum. Tot enim ex ea depromētur remedia, quot morborum generibus conflictamur. Conuertetq́ue à uijs confragosis, atque exitialibus, ad amœna uireta, uitaliaq́ue sistet ad arua.

TESTIMONIVM DOMINI.] Proposuit primùm legē in uniuersum, tum ad singulas quasque eius transit partes, quæ suis hic ab eo nominibus nuncupantur: quamuis hæc omnia sint eadem ferè inter se, & eiusdem rei nuncupationes. Lex igitur diuina, nunc præcepta, ac mandata, nunc instituta, nūc iudicia, interdum testimonia dicuntur. Examinemus igitur singula. Testimonium dicitur עֵדוּת heduch, quod testimonium potest transferri, testificatio, contestatio, testamentum: Septuaginta reddiderunt, μαρτυρία martyria, id est testimoniū. Causas igitur cur lex diuina testimonium dicatur, scrutari oportet. Nam cùm sapientia illa de cœlo allata, magnis argumentis, ac signis corroborata atque stabilita fuerit, cùm cœlum, ac terra, maria, flumina, elementa, illi indicia præbuerint, ob hanc causam uocata est testimonium. Vocauit enim Moses testem cœlum, & terram, cùm uerba diuina proferret, dicens: Cōtestor hodie cœlum & terram, uos esse perituros, nisi hæc obseruaueritis. Tum conflagrare mons uisus est, illumq́ue insolita caligo circunfulsit. Auditæ uoces horribiles, clangorq́ue buccinæ, multaq́ue alia edita signa sunt præsentiæ diuinæ. Quoniam igitur omnibus testimonijs usus est Deus, cùm legem illam philosophiamq́ue sanciret, hac de causa uocata est testimonium uel attestatio: id est, expresio, significatio, res, multis, ac memorabilibus signis ac testimonijs ostensa, ac comprobata. Rursum, testimonium uocata est, quòd multis quidem rebus cognita ac perspecta fuit bonitas, gloriaq́ue diuina, præcipue cœlo, ac sole, sed longe maxime, ex illis institutis, ac documentis, rebusq́ue illis gestis, toto illo præclaro facinore, quo claruit potestas æterna, & immensa eius, & prouidētia super hunc mundum, sed præcipue super bonos, ac beneuolentia. Nullumq́ue est præceptum, nullum facinus, quod lege diuina comprenditur, quod non sit uocalissimum, atque intonantissimum testimonium, immensæ Dei erga homines beneuolentiæ, eamq́ue testatissimam, lucidissimam exhibens, ut qui his non credat testimonijs, careat sensu, potiusq́ue lapis sit quàm homo. Nulla profectò prodigiosior stupiditas, quàm non sentire tam certam, ac solidam, probatissimamq́ue beneuolentiam: nulla miserabilior cæcitas, quàm lucem tam claram, atque immensam non cernere. Ac lex uocabatur olim quicquid libris Mosis fuisset comprensum, nunc eadem quidem est atque illa prior, sed absolutior, uel enodatior, atque expresior. Quis igitur locus est illic, qui non clamet, uociferetur, quantum amoris ac beneuolentiæ sit apud Deum erga homines? Vbique sunt locupletissima, plenaq́ue uocis testimonia. Atque incipe, si placet, à mundi exordio, quam quidem rem non nunc ingrediar, quòd prolixior sit, quàm breuitas huius loci postulet. Sed hoc tantum commemorabo, alteram quasi fuisse mundi creationem, quando homo redemptus est, & quidem longe potentior ac mirabilior fuit, quo tempore tot, tamq́ue miranda diuinæ charitatis ac magnitudinis testimonia claruerunt, ut ea capere mens humana non posit, ausimq́ue dicere, nihil relictum quod studio, & industria diuina posit effici, & ad summam metam amorem peruenisse. Optime igitur & rectissime hoc omne testimonium dicitur. Quod fidele etiam dixit, id est, probatum, certum, solidum ac ratum,

ut quæ dicta ac gesta à Deo scit, uerissima sint, non fucata, atque inania, & uana bonitatis, charitatisque suæ testimonia, sed probatissima, atque certissima, ut correspondeant internis affectibus Dei, ex intimis eius præcordijs sint profecta. Loquitur ergo Vates de diuina beneuolentia, non secus atque nos de amicitia nostra, cum eam testatam, ac probatam fidelemque prædicamus. Superestque tertia ratio quam ob rem testimonia dicuntur mandata Dei, ea uidelicet, quòd seruantibus ea, polliceatur felicitatem, olim quidem corporis, nunc autem animi. Hæc promissa dicit esse firmissima, probata, ac fidelia. Is quidem sensus hoc differt à superiore, quò forma à genere. Illic enim generatim omnia testimonia amoris Dei proponebamus, hic promissorum tantum. Sed prior tanto probatior, quanto communior, omniaque subijciens oculis, ueraque de beneuolentia diuina dicens. Arca igitur testimonij, & tabernaculum testimonij dicebatur, quo uidelicet inter Deum atque populum amorem, amicitiam, fœdusque coisse ostendebatur.

SAPIENTIAM PRAESTANS PARVVLIS.] Circa uoces, hoc sciendum est, quòd inopia linguæ dictum est sapientiam præstans, melius Hebraicum reddi in Græco σοφίζουσα, quasi sapientificans, & Hebraice מַחְכִּימַת. Est enim participium tertiæ coniugationis, sicut maphkidat, dicitur à חָכַם sapiens fuit. Quod in tertia signat sapientem reddere. Secundo quod Latinus uertit paruulos, scito uocem Græcam νήπια propius respondere ad Hebraicam פֶּתִי. Nàm paruulus perinde Græcè sicut Hebraicè, non tam ætatis quàm insipientiæ est. Homerusque socios Vlysis appellat νηπίους, paruulos, id est stultos, & imprudentes, ut qui boues inconcessas iugulassent. Salomon dicit, Vt detur paruulis astutia, quo loco est eadem atque hic uox, id est imprudentibus, & imperitis. Hebraicè igitur פֶּתִי ducitur à פָּתָה, decepit, fefellit, eumque declarat, cui facile imponitur. Ideóque etiam paruuli hac uoce significantur. Tertio numerus permutatus est in Græco νήπια paruulos cum sit פֶּתִי paruulus. Ac forte fefellit Septuaginta, si forte non fallimur ipsi, quòd uiderent iod in fine dictionis, quæ litera signat numerum multitudinis. Quod quidem uerum est, si additur Mem, ut Kerubim, Seraphim. Dicendum est igitur, Sapientiam præstans simplici, uel imperito. Quanquàm potius declaratores sumus, quàm reprensores eorum, quæ Septuaginta illi clarissimi seniores transtulerunt. Audite igitur omnes gentes quid Vates cœlestis de lege diuina prædicet. Ait eam detrahere stultis stultitiam, imprudentes efficere prudentes, uecordes cordatos reddere: quod facile quisque cognoscet, si secum cogitare, atque etiam experiri uoluerit. Multiplex autem stultitia est, atque imperitia, & uecordia, multasque habet subiectas formas. Vna est quæ circa res humanas tantum, atque caducas uersatur, quæ est earum bene tractandarum imperitia. Plures enim sunt, quibus nullum est acumen, ad lucra, ad negotia conficienda, ad opes, amicosque parandos, ad circumueniendum, opprimendumque hostem, ut magis ipsi ab eo opprimantur. Non habent uim ingenij ad speculandum, ad orandum grauiter, aut argumentandum subtiliter, uel obiecta diluendum. Hæcque imperitia uaria, ac multiplex est, quæ neque laudem ferè habet, neque uituperationem apud Deum. Apud homines longe aliter. Alia stultitia imprudentiaque est, quæ mores ac sensus humanos respicit, cui opposita est ea quæ dicitur sapientia, ut tantum illa uitiosa sit, quãtum laudis habet ista. Eaque per omnes humanos animos uagatur, ut etiam altissimas mentes opprimat, atque implicet. Ac sæpe apud nobilissima ingenia gaudet habere domicilium. Hæc illa est stultitia, quæ in horribiles tenebras præcipitem agit animum, dum eum uel in ambitionem protrahit, uel

inuidiam, aut auaritiam, aut ſimultates atq; odia, uel inſaniam, atq; furorem, cæteraſq; prauas affectiones. Quæ tentare (ut dixi) etiam eos ſæpiſsimè ſolent, quos ſapientes habet ac prædicat iſte mundus. Fons autem omnium malarum perturbationum, atq; totius ſtultitiæ, multis, ac clariſsimis exemplis probatum eſt, eſſe inſcitiam Dei, atq; ſui. Vt igitur ignoratio hæc omnium eſt malorum genitrix, omnis ſtultitiæ inuentrix, ſic cognitio maximam efficit in animis claritatem, eaq; principium eſt rectè ſentiendi, ea prima fugat perturbationes illas partim ferinas, partim diabolicas, atq; malignas, conſtituitq; in omnium bene gerendarum rerum ſemitis animum. Hanc autem ſapientiam maximè lex diuina largitur, quam habere familiarem neceſſe eſt, eamq; nobis amicam, notamq; efficere, tum eam adeundo, ac libros quibus continetur ſæpe lectitando, tum uita ac moribus exprimendo. Quam quantò magis exercuerimus, tantò nobis efficiemus notiorem, atque dulciorem. Apud hanc autem cognitionem Dei, totiuſq; ſapientiæ fontem imbibemus, facti ad omnem rem longè ſapientiores, ut nullum extet in nobis ſtultitiæ ueſtigium. Videbis horum ſermones puros, innoxios, nihil fœdum, ſordidum, nihil uulgare atq; abiectum ſpirantes, nunquam ex ore eorum prodijt calumnia, contumelia, maledictum, blaſphemia, ſiue in Deum, ſiue in hominem. Talem item animum intus uigere certum erit. Hi rectè rebus ſuis conſulent, multaq; uitabunt diſcrimina, quæ parata ſemper ſunt malis. Non ſolumq; ea ſapientiæ acquirendæ futuræ uitæ dux erit, ſed huius etiam temporariæ feliciter tranſigendæ. Lege igitur ſacram philoſophiam, eamq; nocturna manu atq; diurna indeſinenter euolue, tum uita, præcepta effice firmiora, ac notiora. Tunc tibi orientem immenſam lucem, tum cœlum tibi patere uidebis: arcana Dei, & res humanas, tanquam ex altiſsima ſpecula contemplaberis, uidebis omnium rerum, ac temporum metas, totam luſtrabis animo æternitatem, cerneſq; principium corporis, atque animi tui. Totum teipſum circunſpicies, atq; cognoſces: & quod omnibus eſt præferendum, morum, uitæq; degendæ ſummam, atq; perfectam habebis ſcientiam: uidebis quid inter uirtutes, ac uitia interſit. Omninoq; ex ſtulto & incauto, imperito, prudentiſsimus efficieris. Sed illam præcipuè miſerabilem depones ſtultitiam, qua rerum humanarum exitus non cernuntur. Habes ergo fontem, & quo ex ſtulto poſsis ſapiens effici. Hincq; dicemur ſapientes, ut alio loco ſcriptura prodidit, Quia ipſa (inquit) eſt ſapientia ueſtra, & intelligentia, coram oculis gentium, cùm dicent, Quàm ſapiens populus is ingens, & intelligens. Hæc igitur uera eſt philoſophia, hæc ſapientia Angelorum, qua caruit olim mundus, nunc reuelata omnibus ac patefacta.

Iuſtitiæ Domini rectæ, lætificantes corda.

PRimùm pro hac uoce, non propriè eſt in Hebraico id quod ſignificat iuſtitiam. Si quidem iuſtitia dicitur צֶדֶק zedek, ut paulò pòſt uidebimus, hoc autem loco eſt פִּקוּדֵי pikude, quod propriè ſonat mandata, præcepta: à uerbo pakad, uiſitauit, præcepit. Conſiderandum tamen quòd idem uerbum ſæpe deſignat reponere, collocare, recondere. Itaq; Hebræi uidelicet Abraham, & Rabi Dauid exponunt eam ut quaſi deſignet gazam, theſaurum, ſiue requiem, & quod ſub alia forma dicitur פִּקָּדוֹן pakdon, depoſitio, repoſitio. Dicuntq; hoc nomine appellari, ea quibus animus, & mens quieſcit, lætatur, illuſtratur, eruditur, ditatur: quaſi dicerent gazæ, & opes & theſauri domini recti, quia paſcunt, ſatiant, erudiuntq; animum. Sciendum tamen hæc omnia eodem tendere, idemq; eſſe quod uox Hebraica deſignat, & quod Sept. tranſtulerunt. Sunt ergo præcepta Domini, quia ab illo

traduntur, sunt opes, & thesauri, & disciplina animi: sunt rursum iustitiæ, pro quo rectius Græcè δικαιώματα, id est, iustificationes, quia iustum hominem, sanctumque efficiunt. Vnus igitur omnium est sensus. Tum pro corda, Græcè, & Hebraicè est cor, numero singulari, quod fortè quadret magis apud Latinos. Atque hæc instituta diuina, recta dicuntur, non propter eum tantum qui ea instituit, quasi eius æquitatem declarare Vates uoluerit, sed propter id quod efficiunt. Sicut pallida mors dicitur. Sunt ergo instituta diuina recta, quia detorquent animum ab omni prauitate, & in semitam rectam adducunt: deducunt à prauis opinionibus, à uita nefanda, turpi, detestabili. Habent autem animi, sicut item res corporeæ, uitia sua, & prauitates, habent quibus inflectantur, ac quasi incuruentur, ut qui celsa aspicere debuerant, ab illis ipsis rebus deorsum inflectantur, solamque terram, terrenaque respiciant. Vt qui tales uideat, & cum eis degat, parum eos differre à brutis comperiat. Hæcque miseria (paucis exceptis) omnibus ferè mortalibus dominatur. Diuina igitur lex corrigit has prauitates, detrahit libidines, leuat sensim opum appetentiam, ambitum, paulatimque (mirabile dictu) mens resurgit, & qui humi ueluti pecus reptabat, incipit attollere caput. Erat autem, cùm in prioribus illis malis homo uersaretur, semper pauidus, ac mœstus, nec sentiebat ullam synceram lætitiam (de his enim qui non abiere in profundum loquor) semperque occurrebat quasi ultrix malefactorum conscientia: Tum ipse mœror, quem ferunt semper delicta secum, comitem omnium criminum, dum aut odiosè, & cum infamia perpetrantur, aut subeunte corpore graues cruciatus. Quæ quidem mala non ita sentiuntur, cùm in eorum potestate sumus, sed cùm in libertatem nos gratia cœlestis uendicauit, tum uerò lætamur, tum pericula, quæ nos circunuenerant, cernimus. Nullaque est tota humana uita lætitia maior (credendum est enim uiris optimis hoc asserentibus) quàm eorum, qui optimis gaudijs conscientiæ suæ fruuntur, quosque bonæ uitæ lætitia assiduè pascit. Infinitumque esset persequi, atque explicare totam hanc rationem, cùm uideamus bonorum uultus semper alacres, atque arrectos. Alitque quasi perpetuus fons, uirideque tenet eorum cor illa diuina lętitia. Igitur non solùm hoc diuino testimonio, sed etiam omnibus exemplis experimur, maiora ac plura, ac solidiora gaudia bonis, & pręcepta diuina sequentibus contingere, quàm malis, quos diuersæ perturbationum causæ circunsistunt. Nec potest dici, quàm dulces somnos capiant, quàm suauiter fontibus, nemoribus, rebusque suis omnibus etiam tenuibus boni fruantur. Nam neque mœrore præsentium, neque metu futurarum rerum anguntur: tum quædam radices ægritudinis, quæ tenent corda mortalium, sunt ex eis auulsæ, ut ueniat, nescio quo naturæ impulsu, quasi de cœlo perpetua in mentes eorum aura lætitiæ. Dupliciaque ferunt præmia pietatis, quòd & hic beatiore uita fruuntur, & pòst consequentur eam, quę constat ex gaudijs æternis. Verum igitur lætitiæ alacritatisque domicilium, ut antiquis & cognitum & assertum est, apud philosophiam diuinam existit, quæ secreta, solisque probis, ac sanctis nota gaudia habet.

Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos.

Hinc Hebræi arbitrantur, superiorem uocem non significare præceptum, quia ponatur hoc loco quod pręceptum significet. Sed consuetudo, ut cęterorũ scriptorum, sic item diuinorum est, ut sæpe idem diuersis nominibus repetant. Id quod ubique apud Esaiam fieri cõperies. Sic potest eadem res diuersis epithetis ac nominibus fuisse significata. Quamobrem Chaldæus eadem uoce utitur hoc loco, atque superius. Ibi exprimens Hebraicum פִּקוּדַיָּא pikudaia, numero multitudinis, hic scribens,

ſcribens, פִּיקוּדָא pikuda, numero ſingulari. Dicemus igitur eandem hic atq; ſuperius rem proponi, diuerſis naturam eius nominibus ſignificantibus. Quod autem dixit lucidum, Hebraicè eſt בָּרָה quod purum, ac lucidum ſignat. Conſiderandum igitur quo artificio carmen contexitur, & quod admonent Hebræi, reſpondere hæc omnia cœlo, ac ſoli quæ ſuperius deſcripſerat. Opponitq; ex aduerſo diuinæ philoſophiæ, & Solis, & Aſtrorum claritatem. Qualem igitur Solem uidemus lucere, eóque terrarum tenebras diſſolui, & oculis exhiberi, ut uideant, talis eſſe probatur lex diuina: eamq; idcirco lucidam, id eſt, propter ſplendorem, quem in animis efficit, appellat. Omnis igitur diuina præceptio radius eſt & lux quædam, ſine qua in tenebris eſſe, ac per tenebras ire neceſſe eſt. Sunt enim homines in errores, ac peccata propendentes, genitaq; eſt nobiſcum imperitia, quam cum corde pueri ait Salomon eſſe colligatam. Ac populus tot erroribus implicatur, quot res ſunt in quibus poteſt homo hallucinari. Alij ad libidines diuerſiſsimis uijs, atque itineribus feruntur, alij ad conquirendas opes & honores: quidam ultionis ſunt auidi, cæteri parcere linguæ neſciunt, alij peruerſis opinionibus, de Deo, de rebus humanis, de prouidentia diuina perturbantur. Hæcq; omnia, & ſingula, ſunt quædam animi caligines, & lapſus, quibus ſingulis ſingula occurrunt præcepta diuina, ut tenebras diſcutiant ubique, ſerenitatemq; efficiant, prouiſumq; omnibus erroribus de cœlo eſt. Nam qui creationem cœli ac terræ non eſſe diuinam ſuſpicatur, multa habet in illa Philoſophia oracula, quæ hanc inſaniam coarguant. Qui dubitet res humanas eſſe curæ Deo, tot oracula ac dicta, quæ ſuper hac re prolata ſunt: tot, tamq; uaria ſupplicia, quæ ſunt illata facinoroſis, proſperas autem bonorum res, aſpiciat. Tum quæ fuerit animis noſtris origo, & an immortales ſint, qui neſciat, ut ob id maximis in tenebris caliget, facilè ſe in lucem reuocabit, ſi ſe ad ea oracula conferat. Quos autem libidinum illicitarum æſtus inflammant, ſi attentè ad illa uertere mentem uoluerint, eos facilè comprimet. Qui autem neſciunt, quo ritu inſtituere uitam ſuam debeant, qua ſe ratione ubiq; gerant, lucem adeant, illam diuinam. Quid memorem, cùm memorari non poſsint, priuatos errores, priuatas animi noſtri perturbationes, innumerabileſq; formas inſcitiæ, ac ſocordiæ, quæ noſtris pectoribus, omni ætate, diuerſis ſexibus immorantur? Quæ cùm tenebræ ſint, finem habent præcipitia, ac ruinas. Nec poteſt explicari, quàm fœda, quàm ſtulta res ſit homo, ut etiam infra bruta deſcendat: quot ludibrijs expoſita, cœleſti luce, dico diuina Philoſophia deſtituta, omnium id nationum olim didicimus exemplo, cùm lapides, bubones, noctuas, ueſpertiliones, crocodilos, ut numina crederent, ac uenerarentur. Nec deſunt unquam miſerandæ, deplorandæq; ſtultitiæ exempla, quæ ab animis noſtris cæcis habent originem. Has autem miſerias cùm deponamus, ad Philoſophiam diuinam uenientes, cùm ex altiſsimis tenebris emergamus, iure lucida & ſerena, & oculos illuminans dicitur, iure cum Sole confertur, & duplicis Solis laus hic canitur, eius qui oculis corporeis, & qui oculis animi præbet lucem.

Timor Domini ſanctus, permanet in ſeculum ſeculi.

CIrca uoces ſciendum eſt, quòd Latinus interpres uertit ſanctus, propius uocem Græcam, quam Septuaginta reddiderunt, accedere ad Hebraicam, uidelicet ἁγνός, id eſt, purus, caſtus. Videtur autem Latinus legiſſe ἅγιος, unius literæ mutatione. Sed quoniam Hebraicè eſt טְהוֹרָה, quod mundum, caſtumq; ſonat, omnino credendum eſt, Septuaginta uertiſſe, quod nunc legimus. Dicendum igitur, Timor Domini purus, quanquàm inter purum, ac ſanctum, non multum interſit:

tersit: Deinde quod dixerunt Sept. εἰς αἰῶνα αἰῶνος, clarius, & absolutius dicitur Hebraice לָעַד in æternum. Latine autem illud Græcum melius diceretur, in æternitatem, & æternitatem. Nam diuus Hieronymus, quod dicitur, A seculo & usq; in seculum tu es, uult Latine traduci, à sempiterno in sempiternum. Sed iam istæ loquendi consuetudines in Ecclesia inoleuerunt. Deinde quod nonnulli Latinorum habent codices, Timor Domini sanctus permanet, dicendum permanens, iuxta Græcum διαμένων, & Hebraicum עוֹמֶדֶת, quod non ipse quidem multi facio. Timorem igitur Domini purum dicit, & in æternum permanentem. Timorem Dei, si quis secum consideret, aut ipsam esse totam pietatem cognoscet, aut eius eximiam præcipuamq́; partem. Ac proprie de his malis timor dicitur, quæ solo amore ac timore Dei non perpetrantur. Multi enim scelera flagitiaq́; uitant timore humano. Quibus si dederis, ut perpetrent, ea remotis arbitris, nō segnius committent, atque perfrictæ frontis homines in propatulo. Illa igitur denique perfectissima est pietas, syncerissimaq́; probitas, quæ non humana uerecundia, neq; hominum timore nititur, sed diuino: quæ Deum præsentem sibi cernat, cuius timore nihil sceleratum, ac turpe audet perpetrare, etiam si nulli testes adsint, si sperent in æternum, quod perpetrant, fore occultandum. Ea igitur uera solidissimaq́; uirtus ac pietas, cui si detur furandi, adulterandi, fornicandi, cęterorumq́; criminum perpetrandorum facultas ampla, ac sub æterno silentio certum sit fore omnia quæ agit celanda, ueretur tamen præsentiam diuinam. Deum & scire & detestari peccata nouit, & ob reuerentiam abstinet, retroq́; pedem retraxit. Non est autem uera pietas eorum, quanquàm speciem habet pietatis, quos pudor humanus à crimine abstraxit, non quòd non sint hi minus mali, atque illi qui ne conspectus quidem ullos reformidant: sed ad solidam laudem, Deoq́; acceptissimam non peruenerunt. Propterea timor Dei, purus & castus est, quòd neque in manifesta, neque in occulta flagitia animum sinit cadere, ut ne cogitetur quidem quod minus deceat. Timor autem humanus ideo castus, purusq́; non est, quia non prohibet ab omni flagitio, multamq́; relinquit animi partem cicatricibus fœdam, atq; immundam, neque uniuersalem inducit puritatem: solus timor Dei hanc fert laudem, quem qui secum gerit, & castissimis factis, & inculpato sermone est: cogitationibus autem semper honestis rectisq́; fruitur, ut ab omni prauitate sit uacuus. Hæc uirtus est animi singularis, mater reginaq́; omnium uirtutum, siquidem ab hac copiosissime fluit iustitia. Nam qui timet Deum, nunquàm ius humanum uiolabit, fluit temperantia, modestia, charitas, beneuolentia, fortitudo in aduersis, quæ patiētia dicitur, cæteræq́; omnes quarum hęc sola origo, uerusq́; fons est. Ac timere Deum Hebraice quasi dicitur reuereri, obseruare, quam uirtutē, maximam excellentissimamq́; esse eam item ob causam necesse est. Sunt enim pleriq;, qui non putēt peccata displicere Deo: alij putant quidem, sed non omnia. Priores res humanas nihil opinantur curare eum, aut uniuersalia quædam tantum, non laborare quid agant singula. Posteriores multa putant ab eo contemni, ut quenquam caste uiuere, ieiunijs uexare corpus, multaq́; alia, quæ ut putant ipsi à Deo contemni, sic ab his ipsis contemnuntur. At qui eò peruenit, ut credat Deum obseruandum ac uerendum, iam in ea cogitatione, cognitioneq́; uersatur, sola iusta, atque honesta illi placere, displicere fœda. Proinde hic prora & puppis, & cardo uersatur omniū uirtutum. Atque Hebræi in duas partes distribuunt præcepta diuina, uetandi ac iubendi: ad præcepta uetandi dicunt pertinere timorem Dei, quod quidem uerisimum est. Nihil igitur æque synceritatē puritatemq́; animo largitur, nihil æque uniuersalem probitatem, ac sanctitatē promittit, quàm timor Dei: qui semper permanet, quia

comitatur nos ubiq;, perinde in tenebris, ut in luce, sic in solitudine, ut in frequentia. Prædicat item eam Vates tanquàm sempiternam uirtutem, dans illi laudem æternam: sicutq; triumphos æternos, æternasq; coronas, & æterna facta dicimus, & facinus immortale: sic uirtutem immortalem, & laudem æternam, & incorruptibilem, incorruptibile decus appellat timorem Dei. Qui solus est timendus, solus spectandus, eius tantum in omni re & consilio habenda ratio. Hæc ratio semper debet ante oculos uersari, ut uideatur, accuratissime perpendatur, quid Deo placeat, ac displiceat, quæ sola est diuinissima, castissimaq; æternaq; uirtus, imò omnium uirtutum domicilium ac caput.

Iudicia Domini uera, iustificata in semetipsa.

Verborum pondus prius considerandum. Hebraicè dicitur, Iudicia Domini ueritas, iustificata sunt simul. Quod etiam Septuaginta transtulerunt, dicentes, τὸ αὐτό, simul, quod Latinus interpres dixit, in semetipsa. Iudicia igitur Dei, uaria significatio est. Siquidem iudicia sæpe dicuntur, quas Deus impijs importat clades, quod appellatur iudicium, quia prauitati, & causæ, ac noxæ respondet. Non minus enim animaduertit Deus in delinquentes, atq; leges humanæ. Iudicia ergo dicuntur sententiæ rectæ, & cum ratione prolatæ, siue ad absolutionem criminis, siue ad condemnationem rei. Item iudicia dicuntur sententiæ diuinæ, iuraq; inter homines à Deo constituta. Sunt autem hæ normæ & rectitudines, quæ lites dissoluunt, altercantesq; componunt, proponentes quod rectum sit, & in quo debeāt omnes acquiescere. Iura igitur diuina uocat iudicia, in quibus dicit ipsam inesse ueritatem, eaq; omnia dicit esse iusta. Sic enim intelligēdum est, quod Latinus dixit, In semetipsa, dicendum inquam simul. Innuit enim Propheta, uniuersa iudicia illa esse iusta, nullum esse eorū, quod non sit iustum. Pariter, inquit, iusta sunt. Quę expositio etiam Hebræorum autoritate probatur. Rabi Dauid, Simul, inquit, iusta sunt, ac ueridica, אין באחר מהם עול quòd in nullo eorum sit prauitas, obliquitas. Iudicia igitur Dei tum ea sunt, quæ scripta sunt in lege Mosis, tum quæ euāgelium postea proposuit, tum alia quædam à natura. Omnis enim recta ratio, siue à lege præmonstrata, siue à natura pręscripta, iudicium Dei est. Nam qualiscunq; instinctus, oriēs uel à ratione hominis, uel à natura, in Deum tandem referatur oportet. Atq; etiam profani scriptores, ex his quos in natura mirabiles certissimosq; ordines animaduerterunt, probarunt aliquod esse nomē ac manifeste indicarūt, omnē rectam rationem principium à Deo habuisse. Rationem autem humanā etiam ab illo repertam, clarū est. Quare in omnibus tenet principatum ratio summi Iouis, quæ ad Hebraicam dialecton dicitur iudicium, quo uidelicet iustissima decernit, proinde qui hac Dei uice in terris fungerentur, etiam uocauit Deos scriptura, quasi loco eius decernerent. Cumq; omnis lex duas habeat partes, alteram iubendi, alteram uetandi, utranq; dicimus complecti, ea quæ iudicia, siue iura, uel iussa uocantur. Dicta sunt autem iura Dei, quòd hæc priuata iura, legesq; humanæ, non hominum propriæ sint, nec sint in nostrum ingenium referenda, sed quasi riuuli uasti fontis, iurisq; mentis diuinæ extiterint. Nam adulteria, furta, incestus prohibuisse, charitatem, societatem, concordiamq; imperasse, hoc primū apud Deum fuit. Nos autem horum quasi participes fuimus. Quocirca neq; in nobis perfecta quidem sunt, quòd magnis spatijs à supremo Deo sumus disiuncti. In quo solo ueritas exacta, & à prauitate penitus dirempta est: cum leges mortaliū plenæ multorum flagitiorum fuerint, uel iubendo quæ non decuisset, uel permittendo, quod turpissimum erat admittere, aut non castigando quod castigari debuisset, puderetq;

eorum

eorum uel recordantem, quid Romanorum & Atheniensium leges fieri permitterent. Nam Persarum, cæterorumq́ propter nimiam indignitatem, non commemoro. In sola igitur mente Dei est ueritas, quæ nobis indicata fuit, ex parte quidem lege Mosaica, absolute autem Euangelica. Tunc cognitum est, probeq́ perceptum, omne æquitatis iustitiæq́ genus, tum multa quæ apud cæteras leges non haberentur iniusta, iniusta cognita sunt: nulla fraus, ac cauillatio, & deceptio remansit in obscuro. Ideo sola ratio summi Dei perfecta, quæ tot scelera detexit, sceleraq́ esse & turpia monstrauit, cum leges illæ humanæ miserabiliter cæcutirent, ut quædam etiam fœda fieri paterentur, aut etiam iuberent. Sola igitur iura diuina habent laudem ueritatis.

Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum.

Circa uoces hoc sciendum tantum, quòd Sept. transtuletunt λίθον τίμιον, lapidem pretiosum, Hebraice esse פָּז quod aiunt esse aurum pretiosissimum, id quod uocatur obrizum. Ideoq́ Chaldæus eam uocem posuit, quæ & Græca & Latina est, uidelicet אוֹבְרִיזִין obrizin. Et interpretes Hebræi idipsum confitentur. E quibus Rabi Dauid hæc ait נח פז הוא הזהב הטוב והנקי. Hoc est, paz aurum est optimum, ac purissimum. Verùm uidetur Rabi Abraham assentiri hos esse lapides pretiosos, his uerbis ופז רב הם אבנים יקרות. Id est, & paz multum, lapides pretiosi sunt. Rabi quoque Dauid, testatur quosdam putare hanc uocem lapides pretiosos. Discrimen non magni ponderis. Nam & Hieronymus, qui ferè ubique interpretatur hanc uocem Obrizum, hoc loco in Psalterio Hebraico, à Sept. non dissensit. Quòd autem dixit multum, aut ad multos lapides, aurumq́ refertur, aut ad ea quæ desiderabilia sunt. Clara igitur ratio est, at solis imperitis ac stultis rerum mortalium amatoribus obscura, cur præferenda sit auro & rebus pretiosissimis atque amatissimis, diuina philosophia præceptaq́ diuina. Nihil enim tantopere uociferãtur sacrę literæ, nulla crebrior frequentiorq́ personat uox. Omnium quoque hominum est confessio, uirtutem longe diuitijs atque auro præcellere, pluresq́ causas proferunt Hebræi, cur sapientia præferenda sit auro: Nam iudicia intelligere debemus ipsam pietatem, ac sapientiam. Diuitiæ, omnisq́ pretiosa supellex, amitti potest naufragijs, latronibus est exposita, patet multis insidijs, ac fortunæ iniurijs: sapientia, & probitas nullis potest casibus amitti. Deinde sapientia, & in hac corporea uita prodest plurimum, & ducit ad futuram, cùm diuitiæ in morte deserant, & deserantur. Tum si diuitias effundas, ad te nunquam reuertentur: sapientia eadem, semper est, cuicunque communicetur, tantaq́ semper, quanta fuisset, apud te residebit. Verum quid rationes super re clarissima adhibentur? Quis est enim mortalium nisi planè demens, & cæcus, qui non percipiat, quanto omni corporea re excellentior sit sapientia, & uitæ integritas, siue uirtus? Nam & si plures mortalium magis aurum appetunt, atque opes caducas, quàm uirtutem: aut ætatis est uitium, aut intra conscientiæ suæ secretum nemo non magis sanctitatem, uitæq́ integritatem admiratur. Sed aliud est audire uocem uulgarium, humiq́ reptantium hominum, aliud oraculum, uocemq́ uiri sapientis, cœlitusq́ afflati. Audis uulgares præferre omnibus rebus, aurum & opes: audi sapiẽtes, quorum uocibus, ac testimonijs magis adhærendum. Nam ea probabilia dicũtur, quę sapientibus uideantur. Vulgus omnia ferè iudicat præpostere, cui sapere, delyrare est. Omnium quæ à magnis uiris dicuntur, maximas necesse est firmissimasq́ esse causas, & uerissimis rationibus esse suffulta. Vidisse igitur eos magnum aliquid oportet, cur in hanc uocem erumperent, ut præcepta Dei magis dicerent experenda, quàm

da, quàm aurum. Cauſa igitur eſt, quòd hæc baſis & fundamentum eſt uitæ beatæ. Quæritur autem beatitudo, omnes cupiunt eſſe felices, ac beati, in quo maximis omnes implicamur erroribus, cum ea putemus nos in arce felicitatis eſſe collocatura, è quibus non felicitas, ſed mutatio tantum uitæ ſequatur. Errorq́; omni tempore, & ubique, omnibusq́; exemplis fit manifeſtus, quòd illos non felices, ſed uel miſerabiles, uel non multò feliciores, quotidie experimur: quorum ſi in locum nos perueniremus, beatos nos fore putaremus. Detegitur, inquam, error, quotidianisq́; exemplis fallaciſsima fraus uenit in lucem. Quòd ſi res pretioſę, non tranquillum, beatumq́; efficiunt, quod non ſpecioſe quidem dicitur, ſed luce clarius probatur, aliud eſſe neceſſe eſt, ex quo felicitas iſta paratur. Ergo ſola pietas, cuius opes ſunt, ſi uelis uera fateri, ampliſsimæ, quarum ſingulæ ſingulis margaritis, unionibusq́; præcellunt. Quid enim magis, ſi detur optio, an cognitionem tui, an oblatum auri maximum pondus eliges? Quid ſi ad cogitationem, cognitionemq́; melioris uitæ adducaris, an non omnibus opibus id antepoſueris? Quid quietem quandam animi tui, ut in omni re, & tẽpore ſis contentus? Quid cùm nullius uita ab iniurijs uel fortunæ, uel hominum, uel naturæ ſit ſecura, animum fortem, mentemq́; æquam fuiſſe adeptum, & ad omnia promptam, atq; paratam? Quid uidere tãquam è ſublimi ſpecula, humanam uitam, omnium facta, erroresq́; cernere? Vndè inquam hæ & aliæ innumerabiles opes acquiruntur? nonne omnibus theſauris id præferendum eſt? Deniq; nemo eſt nunc, qui non malit fuiſſe qualis fuit pauperrimus Antonius, quàm ditiſsimus Craſſus. Nemo eſt qui non cupiat magis ex illis optimis quidem, ſed abiectiſsimis tunc uiris, extitiſſe, quàm Cæſaris gloria, triumphis, opibus, uictorijs potitum fuiſſe. Omnibus ergo hoc præferendum eſt, quod ueram gloriam, decusq́; largitur, ueras parat diuitias. Quod ſi maior pars mortalium non uidet, uident certe cùm reſipiſcunt, cùm animus liber eſt ut poſsit quod natura ſua ſentit, iudicare. Multo igitur auro, multis ac copioſis affluentiſsimisq́; diuitijs præcepta diuina iure præferuntur, ut quæ quaſi uena ſint non auri, ſed pluſquàm aurearum, pretioſarumq́; rerum: Illarum, inquam, rerum ex quibus, & maior beatitudo, & gloria uerior, ſolidiorq́; laus, & diuturnior acquiritur. Nam poſt mortem nemo diuites admiratur, ſed contemnit potius, & execratur: ſanctitas, ac probitas omni tempore ſuſpicitur, ac prædicatur.

Et dulciora ſuper mel & fauum.

Non magnum eſt diſcrimen, quòd pro fauo Hebraicè ſit, נֹפֶת צוּפִים redundantia, uel ſuccus fauorum, ex quo & Hieronymus uertit, fauum redundantem. Nam uocem nathaph Rabi Menachem interpretatur טִפָּה tippa id eſt guttam, redundantiam, deſtillationem. Quoniam igitur dixit pręcepta diuina præferenda auro, hinc magnam eorum eſſe utilitatem neceſſe eſt. In utilitate autem exiſtit ſuauitas. Nam eo unaquæq; res pretioſior eſt, quo plus honoris habet, gloriæ, & ſuauitatis. Quid enim aliud eſt beatitudo, niſi uoluptas, non illa Epicurea, fallax, & corporea, ignorantiæ, multorumq́; malorum plena, tum neq; diuturna: ſed quædam uoluptas maior, ac melior, ſyncerior, diuturnior, quæ animorum eſt, non corporum, & beſtiarum. Teſtimonio igitur iſtius oraculi intelligimus plus eſſe uoluptatis in uita proba, diuinaq́; philoſophia inſtituta, quàm ea, quę inter corporeas uoluptates redundat. Nobis fortaſſe non perinde uidetur, quia non ſumus experti: ſed ſi bonorum uoluptates poſſemus introſpicere, intelligeremus planè eorum teſtimonium eſſe uериſsimum. Cum præſertim concordes inter ſe ſint unaq́; uoce omnes atteſtantes, nihil eſſe inuiſibilibus quibuſdam gaudijs, quibus ſancta conſcientia fruitur,

tur, ſuauius. Quid? Non'ne iam inde ab omni uetuſtate, cognitum ac prædicatum fuit, hanc eſſe felicitatem, quam ueteres εὐδαιμονίαν, id eſt, Gratiam, ac beneuolentiam numinis appellarunt: quando tibi cum numine bene eſt, quando numen eſt amicum ac propitium? Ea, inquam, cognita fuit, ac prædicata ab omni uetuſtate felicitas, ac beatitudo, optatiſsimaq́; uoluptas, ſi mortalis aſſequutus eſſet amicitiam Dei. Ibi, ibi, ueræ ſunt lætitiæ, uberrima, ſynceraq́; gaudia. Ad quam amicitiam proculdubio præcepta diuina obſeruando peruenimus. Hoc, inquit, cognoſcam quòd amici mei ſitis, ſi præcepta mea ſeruaueritis. Commemorauitq́; ſanctus Vates mel, tãquam omnium corporearum rerum ſuauiſsimam, cuius ſuauitatem longe poſtponendam ſuauitati cuidam diuinæ oſtendit, quæ ex commercio cum Deo acquiritur. Hæc duplex eſt, non ſolum futura, ſed & iſta præſens. Nam ſi qua eſt in hoc mundo beatitudo, quod quidem non uidemus, ſi quid, inquam, hic uoluptatis ſynceræ, gaudiorumq́; eſt, id habet ſolum uita proba, præſertim ea uita quæ ſanctior eſt, Deoq́; coniunctior, qualis fuit iſtius uatis, quem puto ſæpe inter ſuauiſsimas ſpiritus ſui uoluptates fuiſſe uerſatũ. Nos autem, quia uel minus probi, ſanctiq́; ſumus, uel non uſqueadeo, ut ſolida, arctiſsimaq́; beneuolentia ſimus cum Deo coniuncti, ea quæ hoc loco dicuntur, non percipimus, triſtiaq́; potius præcepta diuina putamus. Quod fragilitati, & imbecillitati, atq; imperitiæ noſtræ eſt adſcribendum. Auguſtinus ille, ſæpe ſibi quædam inenarrabilia occurrere ſolita gaudia ſcribit, quæ eum cito diffugerent, mœſtum ægrumq́; dimitterent. Cæterorum exempla, quæ ſunt ad manum, non commemoro. Solum repeto etiam apud antiquiſsimas gentes creditum, ac prædicatum fuiſſe, felicitatem, ac beatitudinem eſſe amicitiam, beneuolentiamq́; Dei, in qua plura, etiam in hoc mundo, ac maiora, celſioraq́; ſunt gaudia, quàm in opibus, diuitijs, honoribus. Quod qui experti non ſunt, non probant. Amicitia autem diuina, obſeruando præcepta Dei, paratur.

Etenim ſeruus tuus cuſtodit ea.

Hebraicè paulò ſecus inchoatur oratio, neque proponitur pars cauſatiua, quaſi cauſam reddat alicuius quod dictum ſit, ſed גַּם etiam, & quidem. Quod item Septuaginta manifeſtum eſt tranſtuliſſe, dicentes, καὶ γὰρ, & quidem, Hieronymus quoque tranſtulit, Vnde & ſeruus tuus. Secundo obſeruandum, id quod reddiderunt Septuaginta φυλάξει αὐτά, cuſtodiet ea, Hebraicè נִזְהָר בָּהֶם Cautus eſt in illis, ac prouidus, ac circunſpectus: quod idem eſt, atque illud Sepuaginta. Hieronymus autem uertit, Vnde & ſeruus tuus docebit ea. Vox tamen Hebraica paſsiua eſt. Quoniam igitur prædicauerat, totq́; laudibus prouexerat præcepta, legemq́; diuinam, nunc addit: Vera quidem hæc ſunt, eaq́; ueriſsima cognoſco. Nec ipſe quidem ſum ex optimis illis uiris, qui ad illum ſuauiſsimum fontem aſpirarunt, ſed conor pro uiribus dicta tua cuſtodire, & in his excitari, omnia explorare, ac circunſpicere, ut mihi fiant notiora, ac ſuauiora. Inuigilo, inſiſto, ſolicitusq́; ſatago, prouidus, acutus, ſagax, multiplex, hic exiſto. Hæc prædicatio omnino fuit hoc loco neceſſaria. Nam niſi excitemus animos noſtros, non ſentiemus, quàm præclara, præcellensq́; ſit diuina philoſophia, quàm uincat omnem ſuauitatem. Hoc nimirum non percipies, niſi Prophetam diuinum imiteris, qui ſe tibi hoc loco proponit exemplo, non ad oſtentatioaem ſui, ſed tuam utilitatem. Tenemus ergo quæ ſit philoſophia, & quo modo ſit ad eam perueniendum, ut mire concordet quod dixit Heſiodus, & Epicharmus, cum his quæ dicuntur à noſtro. Nam animi ſapientum conſentiunt, prior quidem, τῆς δ᾽ ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ

προπάροιθεν ἔθηκαν, id est uirtutem statuit Deus, ut sudore præcedat. Alter uirtutem dicit uendi mortalibus à Deo, sudoris pretio. Eadem, inquam, docet sanctus Vates. Et ut Hesiodus dixit antecedere labores, uirtutem subsequi suauissimam dulcedinem, sic noster Vates addit, In custodiendis illis: ut hinc furati ueteres illi uideantur.

In custodiendis illis retributio multa.

Hæc illa dulcedo, & fauus, & lætitia, ac thesauri, ac beatitudo, quæ sunt præmia uirtutis. Vbiq; enim confirmat eandem sententiam. Peruenitur hoc itinere ad sapientiam, quæ suauitate, & splendore, ac decore uincit uniuersa. Atq; uox Hebraica quæ retributionem, præmiumq; designat, עֵקֶב hekeb propriè designat calcaneum: Vt autem calcaneus extrema est pars corporis, sic talem dicunt operis esse cuiusq; mercedem, extremum uidelicet, ac summum omnis laboris. Quocirca ueram retributionem, ut ueram extremitatem asserunt etiam Hebræi, esse post mortem. Sed & hoc tempore inchoatur ac præcedit, sicut superius dictum est. Quamobrem cùm finis omnis laboris sit post hanc uitam, illam præcipuè uidetur spectasse diuinus Poëta mercedem, quæ post omnes labores sequetur. Miramur nos Hesiodum, ubiq; carmina eius circunsonant.

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
Ἀθάνατοι, μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτήν,
Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
ῥηιδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα. Quæ sic Latinè reddam,

Sudorem Deus æternus præcedere iussit
Virtutem: arduus est, asperq; accessus ad illam,
Et durus primum: sed ubi te in culmine sistet,
Dulcis erit, quæ dura fuit, quæq; aspera quondam.

Hęc non aliam ob causam produxi, nisi ut intelligeremus, cæteris eadē etiam uisa fuisse, antiquosq; illos à nostris hæc didicisse, ut alia innumerabilia. Arbitrorq; Hesiodum ob illam ueterem theologiam quæ floruit magis eo tempore, de præmio cœlesti potissimum ea dixisse, excelsumq; illud culmen, quo nos ducat uirtus, cœlum innuisse. Nec nutant Hebræi in hac sententia, esse maximum quoddam præmium felicitatis, maius quàm queat in isto corporis præsenti ergastulo percipi. Cur autem non potiantur animi nostri, quadam suauissima tranquillitate, quam quidem qualis esse possit, intelligo, minimè autem attingo, arbitror esse absentiam à conspectu diuino. Ibi enim par est esse plenam felicitatem. Ideo diuinus Poëta irrequieta & indefessa uoce petit accessum ad conspectum illum, tunc demum se fore beatum prædicans. Hoc igitur est culmen illud, hic uertex ille sublimis, quo nos sistit uirtus, quæ difficilis laboriosáque fuisse uidebatur. Nemo enim negat non esse salebrosam, asperam, difficilemq; uiam uirtutis, sed prædicatur ab omnibus præmium eius esse maximum. Intellexerunt autem omnes, qui felicitatem æternam non habuere, penitus certam atq; exploratam, etiam corporeæ uitæ quandam tranquillitatem, in sola probitate consistere. Non potest quidem in hoc mundo quisquam certa felicitate gloriari, quæ potius ueræ uoluptatis habet fugacem speciem, sed tamen qualiacunque sint, plura, ac maiora contingunt gaudia bonis, quàm malis, longè minores, paucioresq; ægritudines. Est igitur præmium uirtutis ubique locuples, ac feruentissimum, laudum, ac gaudiorum feracissima tellus uirtus. Quæ sola tanquam ad calcem omnium rerum sistit nos ante conspectum Dei, quem esse torrentem uoluptatis prædicat Philosophia cœlestis.

Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me:

AVdite mortales, quàm hic se moribus omnium accommodet Propheta. Nec enim putare debet quisquam, se ad probitatem, ac uirtutem peruenire non posse, quia sarcina carnis sit oppressus. Nam & iter superius docuit, & nunc se cum cæteris peccatorem, delinquentemque ostendit. Verè, inquit, cupio hanc uirtutem, & ad mandata tua aduigilo, industriamque illic acuo, sed quoniam mortalis sum, multisque premor imbecillitatis angustijs, tu quæso porrige quoque dexteram, adiuuaque uolentem. Quis enim est mortaliũ, qui errores, ac delicta penitus dignoscat? Propterea ab his quæ nesciuntur, ignorantur, quæque latent sensus nostros, mentemque effugiunt, ab his (inquam) purum me præserua. Hoc autem loco plura sunt obseruanda: primùm, libertas arbitrij cum auxilio diuino coniuncta, quæ sola uera, catholicaque sententia, & inter Scyllam, Charybdimque errorum consistens, declaratur. Nam neque animo libertas auferri debet, ut Stoici quondam, & postea quidam antiqui erroris assertores, crediderunt, tum non debent ab animo, fragilitateque nostra omnia expectari, sed inuocandum auxilium diuinum, cùm in omni re, tum uerò in ea quæ perdifficilis est, magnoque lumine indiget. Primum ostendit Poëta diuinus, cùm industriam, laboremque suum & promptitudinem in obseruandis pręceptis diuinis ostendebat: secundum hoc loco, quo petit auxilium diuinum contra delicta, quæ per imperitiam admittuntur. Nam quorum malitia autor est, ea nullum poscunt remedium à Deo, tantumque illic delinquitur, quantum quisque uult, & cupit. Secundò igitur obseruandum, peccata sanctorum innocentumque uirorum, potius inscitiæ sunt, non malitiæ: mali autem peccant malitiosè, ideo nullum postulant auxilium. Deinde ex hoc loco probamus multa esse peccata, quæ minimè à nobis uideãtur. Intelligimus item inuocandam esse opem diuinam, nec per inertiam esse cunctandum nobis, quasi probitate nostra contentis. Cogitare enim debemus multa nos posse latere, tum uidemus uiros sanctissimos contra peccata remedium à Deo, & eorum ueniam postulasse. Arbitrati igitur esse quædam, etiam in summa innocentia, peccata: ab his petebant mundari, atque absolui. Atque uox Hebraica שְׁגִיאוֹת sheghioth, propriè significat ea delicta quæ per inscitiam admittuntur. Quæ sæpe in Exodo, & alibi hoc uocabulo commemorantur. Dixit autem, Munda me: Hebraicè eodem modo נַקֵּנִי purifica, redde innocentem, ac mundum ab his peccatis, quæ sunt mihi occulta. Dele quæso huiusmodi delicta, quæ non cerno, quæ in me adhærescunt. Quis enim est mortalium, qui hæc uideat? Quis est quem non saltem occulta quædam, & ignota peccata non inficiant? Obseruabimus autem non dici in Hebraico, Ab occultis meis: sed occultis, tantum.

Et ab alienis parce seruo tuo.

Hoc loco maxima est à fontibus Hebræorum discrepantia, cuius etiam causam docebo. Duæ sunt apud Hebræos literæ, resh, & daleth, quæ forma, & charactere inter se simillimæ sunt. Resh scribitur ר, Daleth uerò ד. Hinc factum est, ut Septuaginta interpretes, multas dictiones aut legerint, aut legi putarint altera litera, quæ nunc altera leguntur, & legendum sensus ostendit. Vnum tantum exemplum proferam, ut id quod dicitur hoc loco, clarius fiat. Apud Esaiam cap. 41. habetur הַחֲרִישׁוּ hacharishu, id est, taceant ad me insulæ: Septuaginta legentes daleth, pro הַחֲדִישׁוּ hachadishu, transtulerunt, ἐγκαινίζεσθε, renouamini; & tamen prior lectio

ſenſu comprobatur, ut eo loco oſtendimus. Similiter igitur hoc loco uidentur legiſſe זָרִים ſarim, id eſt alieni, cùm legatur זֵדִים ſedim, id eſt, ſuperbis. Hæc lectio ex traductione Chaldaica quoq; probatur, quæ concordat cum Hebraico. Hieronymus item legit eandem uocem, transferens Hebraicum, À ſuperbis quoq; libera ſeruum tuum. Omnes item expoſitores Hebræi hoc modo legunt, & exponunt. Quare pro, Ab alienis, dicendum eſt, à ſuperbis, uel arrogantijs. Et quod dixit parce, intelligemus iuxta germanam ſignificationem iſtius uerbi apud Latinos, ut illud, Parce pias ſcelerare manus: uidelicet, abſtrahe, amoue. Precatur ergo cum primis ſacer philoſophus inter cætera delicta præcipuè commemorans ſuperbiam, ab ea mundari ac liberari, hoc dicens eſſe delictum maximum: appellatq; ſuperbias, numero multitudinis, quam ſingulari exprimunt cæteræ linguæ. Duo, inquit, à te poſtulo, ut me à delictis occultis cuſtodias: ſecundum hoc, quod quidem longè maius eſt, ut à ſuperbia animum meum auoces. Nec putemus ſine maxima ratione eum præcipuè ſuperbiam commemoraſſe. Intelligebat enim prudentiſsimus uir inter ſcelera, quorum autor eſt malitia, & ſpiritus corruptus, ſuperbiam eſſe principem, fontemq; malorum aliorum. Eſt enim peccatum ſpiritus, non carnis, ut luxuria, gula. Tantò ſunt autem grauiora peccata ſpiritus, peccatis corporis, quantò ſpiritus ipſe præcedit naturam corporis. Cumq; peccata ſpiritus neceſſariò ſint maxima ac turpiſsima, ab his reliquæ ſordes ac uitia ducunt originem. Eſt autem ſuperbia contemptus Dei atq; hominum, quæ ponitur hic ex aduerſo his, quæ ſuperius de lege diuina prædicauerat. Vt enim illic dicebat timorem Dei, qui opponitur ſuperbiæ atq; contemptui, eſſe mundum, ac caſtiſsimum, ſic tanquam rem fœdiſsimam, omniumq; ſpiritualium ſordium principium, precatur hoc loco à ſe reſcindi ſuperbiam. Atq; (ut dixi) propriè eam ſuperbiam innuit, quæ eſt contemptus Dei, oppoſita timori eius, ac reuerentiæ, ut æquè ſit hæc ipſa impietas, ſicut timor Dei eſt ipſa pietas. Nam impietas propriè eſt contemptus Dei, auerſio ab eo, & blaſphemia: econtrariò metuere eum, ac reuereri, ipſa prorſus pietas. Vbiq; autem execrabilis eſt in ſacris literis ſuperbia, eaq; latiſsimum malum prædicatur. Huc enim reſpicit idem ipſe ſibi conſentiens, cùm dicit, Superbi iniquè agebant uſquequaq;: oſtendens, ſuperbiam eſſe peſtem ſpatioſiſsimam, omnia deuaſtantem, ac populantem, contemnit enim uenerari Deum, bonaq; eius non agnoſcit, non ueneratur rerum autorem, non colit, ſed blaſphemat, execratur, non inquirit, non obſeruat, eodemq; progreſſu rerum humanarum ruinam meditatur. Dico igitur multis omiſsis, duas res: alteram celebrare fontem uirtutum ac ſapientiæ timorem Domini: alteram execrari ueluti domicilium omnium ſordium, omnis dementiæ, ſtultitiæq; principium, Superbiam, ſacras literas. Nam ſtultus dicit non eſſe Deum in corde ſuo, is autem ſuperbus eſt. Eſt autem propria appellatio ſcripturarum, Timor Domini: Græci hac uirtute præditos uocarent θεόφρονας, θεοσεβεῖς, ὁσίους: Latini, pios, ſanctos. Nomen autem uitij uſitatum ac notiſsimum. Itaq; non ſine maxima ratione, à maximo ſcelere poſtulauit non quidem mundari, nam non erat eo implicitus, ſed id à ſe prohiberi, auerti, longius arceri, tanquam peſtem animi, maximamq; fœditatem. Is ergo uerus ac germanus ſenſus iſtius loci eſt. Nam quod uenerabilis doctor Nicolaus, alienos, hæreticos interpretatur, à quibus oret Pſaltes liberari, patet id eum minimè dicturũ fuiſſe, ſi diligentius lectionẽ Hebraicã, cuius non erat ignarus, conſiderare uoluiſſet.

Si mei non fuerint dominati:

HOc quoq; paulò ſecus habet in fonte. Neque enim additur ſi, conditionalis

partic

particula,ſed negatio deteſtationem ſignificãs, אַל יִמְשְׁלוּ בִי Ne dominẽtur mihi, prudentiſsimeq́; eſt locutus,dominatum uitijs, præcipueq́; ſuperbiæ adſcribens. Nihil enim homo aliud eſt,quàm animus recta ratione utens,quę uis eſt eius,propriaq́; natura. Hanc cum aliqua peſte animus amiſit,ab ea ipſa uictus, profligatus, captusq́; eſſe,iure prædicatur. Id enim præcipuè dominatur, cui tota cedit poteſtas,atque regendi autoritas. Regit autem ſimiliter animum ſuperbia, cum in poteſtatem eius deuenit,ut ratio ſceptrum ipſa tenẽs, dictabat quondã conſilia recta, ac ſuggerebat. Ac quanquàm omnia uitia dominari dicantur,proprium tamen eſt ſuperbiæ dominari. Quæ,ut nomen indicat, ſupergreditur, attolitq́; ſublime caput. Nec uero ſecus ipſa rationi imperat,eamq́; premit, quàm cæteris affectat ipſa dominari. Primum igitur miſerabilem imponit animo ſeruitutem, pòſt in cęteros deſæuit,dans ipſa prior ſceleris ſui pœnas. Sequuntur enim cum ea graues animi, ac continui cruciatus,dum partim dolet,ſe aſpirare non poſſe quò cupit: aut aſpiranti clades,atque aſpera multa,difficiliaq́; occurrunt. Arbitrorq́; hanc ex animo peſtem eijcere, pluſquàm humanarũ eſſe uirium, nec dari niſi paucisſimis hanc uictoriam,quòd tenebris animum & caligine primum obruat, ut ſe ſpeculari, cicatricesq́; eum cernere ſuas non ſinat. Quæritur autem morbo remedium, cum aut morbus præſens ſentitur,aut ueniens animaduertitur. In ſuperbia nihil tale, quæ ſtultiſsima ſui eſt conciliatrix. Ad opem igitur diuinam confugiẽdum, precibusq́; adnitendum,ut ſpiritus mãſuetus,ac mitis nobis largiatur. Quod tam Deo erit facilimum,quàm difficilimũ nobis. Vnico enim afflatu,poteſt omnẽ illam ſceleratã diſcutere caliginẽ. Raro quidem hæc palàm in nobis fiunt, non aliã haud dubie ob cauſam,quàm quòd bonum difficile cõtingitur,in quo acquirendo nõ deſudatur. Nos autem mortales,ſegnes,atq; oſcitantes dormitamus: nec ſolũ non munimus nobis ad altiores uirtutes uiam,ſed difficile quoq;,quod natura dedit, retinemus. Sequamur igitur uirorũ optimorum exemplum, & inter cateruas errorum poſiti, ſingulis momentis ſanctam nobis infundi lucem poſtulare ne grauemur.

Tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo.

Maximam animi inquinationem eſſe ſuperbiã, is locus clare teſtatur, cum hoc ſcelere à ſe depulſo,fore ſe ſine macula propheta fateatur. Conſiderãdaq́; ſunt ſingula quæq; uerba ac ponderanda. Quibus conſideratis, intelligemus quod ſcelus ſit,quam uim habeat ſuperbia. Nam ubi dicit delictum maximum, Hebraice eſt פֶּשַׁע peshah, quam uocem Hebræi dicunt denotare defectionem, proditionem, apoſtaſiam. È quibus ſic,Rabi Dauid. אבל הפשע הואה מורד כעבד המורד ברבו Sed peshah eſt proditio,ac defectio,ueluti cum ſeruus rebellis eſt domino. Quibus intelligimus hoc proprie ſcelus Prophetam innuiſſe, quo Deo ſpiritus noſter refragatur,refugit eius parere mandatis,contemnit poteſtatem,bonitatẽ irridet, deſpicit benignitatem,non ſuſpicit maieſtatem. Durus,præfractus, ceruicoſus, lucifugus,inuidus,maledicus,monſtroſus. Ac primum dicunt Hebræi præcedere ſuperbiam,ab hac ad delictum maximum, id eſt profligatam, perditamq́; impietatem deueniri,cum in profundum præcipitari ſpiritui omnia contemnuntur. Rationis monita non ſentit,morſus latratusq́; conſcientiæ non percipit, caligat ad omnia, non temporum, non locorum, non perſonarum diſcrimina agnoſcit. Hæc peſtis cum animum inuaſit, maximum ſcelus inuaſit, latiſsima corruptela inuaſit: tunc lacrymabile funus animi uideas,uita lumineq́; ſuo deſtituti. Tales profecto homines eſſe deſierunt,tantumq́; exterior in eis remanſit imago. Imago autem Dei diſ

 fluxit,

fluxit, in portentum mutata. Merito igitur hic Propheta preces adhibuit. Nam cum homo ſit ab altiſsimo rerum bonarum principio remotiſsimus, neceſſario naturam habet imbecillam, & in omnes errores præcipitem, ut omnino indigeat diuina luce. Porro quod dixit, Tũc immaculatus ero, Hebraice אֵיתָם quod deſignat etiam, perfectus ero. Tunc, inquit, ero perfectus, cùm ex me ſuperbiam eieceris.

Et erunt ut complaceant eloquia oris mei, & meditatio cordis mei in conſpectu tuo ſemper.

HAec quoque clarius intelligentur, ſi iuxta Hebraicum proferantur. Nam cum preces, ubi ad cõmemorationem ſuperbiæ peruenerat, addidiſſet, tantumq; facinus procul à ſe repelli ſupplex poſtulaſſet, non hoc contẽtus, maioribus etiam precibus id contendit, dicens, יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי Sint accepta, ſint grata uerba mea, ſit quæſo hæc mea poſtulatio efficax. Hieronymus quoq; in ſuo Pſalterio: Sint placentes ſermones oris mei. Verterunt autem per futurum, non per imperatiuum Septuaginta: quòd apud Hebræos futura quemadmodum apud Græcos, interdum ſint uice imperatiuorũ. Sequuti ſunt igitur indicatiuum. Senſus autem, ut dixi, docet ſupplicationem hic eſſe, ut exponunt etiam Hebræi. Porro quod ait, Et meditatio cordis mei: hoc innuit, non tam ea quæ uerbis expreſsis ac uoce ſuper hac re poſtulaſſet, ſed plura quoque, quæ reſiderent in corde, & quæ nõ poſſet capere oratio, hæc, inquam, omnia grata ut ſint Deo precatur, utq; ab eo conſiderentur, & exaudiantur. Ac partim per tralationem ad res humanas, partim ad uerum ac proprietatem dat conſpectum, ſiue faciem (ut habet Hebraicum) Deo. Omnia enim quę ſunt apud nos, ritu moreq; noſtro, ſunt apud Deum modo quodam diuino. Atque ſimiliter ut nos molem corporeis manibus mouemus, ictum aërem, atque uoce animatum organo corporeo excipimus, non ſine oculis corporeis cernimus: ſic omnes has facultates habent animi ſeparati, ſuo iure. Eodemq; modo eſt quædam præſentia diuina, quam neque ſermone prorſus explicare, nec formare poſsit cogitatio, ſed talem quandam eſſe intelligimus. Cum ueniunt res ante oculos noſtros, ſæpe placent, ſæpe quoq; diſplicent. Ante oculos Dei omnia clara pateſcunt. Enitendum eſt igitur, ut ſint illi placita, ac grata dicta noſtra ac facta. Atque non modo poſtulandum, ut detur inde nobis, ſed ut ipſa quoq; ſit accepta poſtulatio. Præcipueq; ad uitam pure ac innocenter tranſigendam, precibus auxilium diuinum eſt accerſendum.

Domine adiutor meus, & redemptor meus.

PRo adiutor meus, Hebraice eſt, צוּרִי Id eſt, petra mea. Vnum eſt è nominibus diuinis, ex ſimilitudine, non proprietate Deo attributum. Vt igitur dicitur paſtor, leo: ſic petra, quaſi robur, propugnaculum, præſidium, res ſolidiſsima, atque inuictiſsima, inexpugnabilis ἀκρόπολις. Is erga pios eſt Deus. Alterum autem nomen eſt, גֹּאֲלִי id eſt, liberator meus. Vt primum deſignet perfugium, omnibusq; ab hoſtibus defenſionem, ut ne in hoſtes incidas: alterum ſi incideris, ut libereris. Hæc duo ſunt genera auxilij, quæ ſolus Deus poteſt hominibus præſtare, ut uel in hoſtes, et ſcelera, ne labamur, aut ſi ſimus illaqueati, ab eo ſolo eripiamur. Hæc igitur idcirco hoc loco uſurpauit, quòd à maximis grauiſsimisq; peccatis poſtulauit eripi. In quo clare & affectum ſuum, & quanti momenti res eſſet peccatum, oſtẽdit. Non ſecus enim hiſce nominibus eſt uſus, ac ſi aliquo magno periculo, & in quo de ſalute ageretur, eſſet circumuentus. Videbis hoc in cæteris Pſalmis,

mis, cum se ab inimicis peti, sanguinemq́ suum ab illis quæri cerneret, eum his nominibus inuocare Deum, petra mea, refugium meum, adiuua: liberator meus, ac redemptor meus, eripe famulum tuum. Ecce igitur ostendit, quàm prorsus haud intersit, an in potestatem hostium, an peccatorum ac flagitiorum deuenias.

PSALMI XIX. EXPLANATIO.

PRæfigitur Psalmo inscriptio, In finem Psalmus Dauid. Dictum sæpius, Græcum εἰς τέλος, in finem, non respondere Hebraico לַמְנַצֵּחַ lamnazeach, quod non æternitatem principijs Psalmorum designet, sed potius laudem, pæanismum, uociferationem eorum, qui uicissent. Rectius ergo diuus Latinorum interpres, Hebraicum lamnazeach, uictori. Chaldæus autem respicit significatum laudis, qui sub ea uoce cōtinetur, לְשַׁבָּחָא תּוּשְׁבַּחְתָּא leshabecha, thusbachta, Ad canendum hymnum. Est autem is hymnus triumphalis. Itaq; recte uertitur eadem uox, Pro uictoria, nempe uictoriale carmen. Ferūt Hebræi, quibus assentitur Nicolaus, editum Psalmum à cantoribus pro Dauid, cùm mitteret exercitus, ducesq́; in prælium: Ipse autē eisdē ducibus cogentibus nequid ei grauius accideret, domi residere, aut pugna excedere cogeretur. Cumq́; dicitur, Psalmus Dauid, uolūt articulum לְדָוִד le Dauid, esse quasi pro ipso Dauid, exemplis id significatum comprobantes. His ego assentior: at Euthymio minimè, qui ferat editum Psalmum quasi pro Rege Ezechia, contra Regem Asyriorum. Non uideo quis locus hunc ei sensum tam longè petitum, exhibuerit.

EXaudiat te Dominus in die tribulationis, protegat te nomen Dei Iacob.

DIEM tribulationis, Hebraicè צָרָה zara, angustiæ, uexationis interpretantur Hebræi, diem prælij committendi. Ille dies longè grauissimus, sed præsto suis, inquit, Deus erit, pede secundo ueniet. Animos dabit, uirtute pectora replebit, non aspernabitur uocantes. Est igitur futurum in Hebraico יַעַנְךָ iaanecha, audiet, exaudiet: forte etiam orat, imperat, ut Græcè est ἐπακούσαι σου, Exaudiat te Dominus. Exaudierit te ope eius, precibus implorata, ut fit ab his, quibus calamitates impendent, nullam patiere repulsam. Quod Græcè est, ὑπερασπίσαι, protegat, Hebraicè יְשַׂגֶּבְךָ iesaghibecha, designat quidem protegere, defendere, sed ei metaphora subest. Græci defensionem à scuto, quod obijcimus hosti, nominant ἀσπίς, inde ὑπερασπίσαι. Hinc ille dictus ῥίψασπις, fugax, timidus, quòd scuto abiecto primus in celeritate pedum salutem posuerit, loquendo, quàm pugnando longè melior. At Hebræi defensionem à locis editis sumunt, ab arcibus inaccessis. Itaque protegat te, Hebraicè, exaltet, in loco edito, tuto sistat, eleuet ab ictu. Sonat igitur id uerbum, eleuare, attollere. Nomen quoq; Hebraico loquendi genere, est pro maiestate, numine. Nomen Dei, maiestas, diuinitas, numē, ueneratio, celebritas. Iacob autem dixit uelut Hebræus. A Iacob genus Hebræorū est, Deus Iacob, quasi Deus Hebræorū, unicè ab Hebræis illo æuo cognitus, et adoratus. Quibus solis, sese cōspicuū, clarū, beneficū, seruatorē, propriūq; Deū, exhibuit, cæteris nō æquè. Ab antiquissimis patribus, quibus uisus, quos familiariter est allocutus, cognitione, et sciētia eius descendente, ut sua cuiq; urbi, ac genti propria numina, sic Hebræis hoc uerum numen.

Mittat tibi auxilium de ſancto: & de Sion tueatur te.

IMperatiua hæc, ut dixi, futuro efferri poſſent ἀποστεῖλαι. fons יִשְׁלַח iſlach, mittet, ſi ſit deprecatio per imperatiuum. Sanctum, Hebraicè קֹדֶשׁ codes, ſanctuariũ. Mittat auxilium de ſanctuario. Eſt aſſentientibus Hebræis, pro loco ubi erat arca, ut declarat quod ſequitur, Et de Sion tueatur. In monte Sion erat arca, ibi reſponſa reddebantur. Erat oraculum totius gentis Hebraicæ: inde Deus uocatus, & conſultus mittebat opem Hebræis. Rabi igitur Salomon exponit, E' templo ſanctitatis ſuæ in quo inhabitet. AuenEſdra, ex loco, ubi erat arca. Quod autem ait, Tueatur, Græcè, ἀντιλάβοιτο, auxilietur. Idipſum pollet Hebraicum יִסְעָדֶךָ iſadeca, Suſtentet, ſuffulciat, ſuſtineat.

Memor ſit omnis ſacrificii tui, & holocauſtum tuum pingue fiat.

NVnc quoq; imperatiuum, futuro proferendum Græcè μνησθείη. In origine יִזְכֹּר iſcor, Recordabitur, memorauerit. Pro θυσίας, ſacrificio, ſunt in fonte מִנְחֹתֶךָ minchotheca, oblationes tuæ, eadem, & ſacrificia. Hebræorum fert opinio, deſignari ſacrificia, quæ bello ingruente fiebant. Onerauitq; æthera uotis. Mactant totidem de more bidentes. Cumulantq; altaria donis. Poſſet igitur eſſe futurum, itemq; oratio. Precatur, ut ſit acceptum, gratumq; ſacrificium, ut ueniat uocanti cælitus auxilium. Non'ne ex ſacris ritibus peruenit ad alias gentes ratio ſacrificiorum, quę & ipſi ſperabant, & optabant ſuperis eſſe grata, ut Homerus de Neptuno profecto ad Æthiopas, ubi pinguibus hoſtijs delectaretur.

Ἀντιόων ταύρων τε, ϗ ἀρνειῶν ἑκατόμβης.

Taurorum fruitur, agnorumq; hic hecatombe.

In ſacerdote quoq;, meminit pinguis ſacrificij, pinguiumq; hoſtiarum.

-Κατὰ πίονα μηρία ἔκηα,

ταύρων ἠδ' αἰγῶν. —Aut pinguia flammis

Crura dedi taurorum, agnorumq;. Pingue igitur ſacrificium, ſiue holocauſtum, eſt, quod totum flammis abſumitur. Nam uerbum Hebraicum hoc loco יְדַשֵּׁן daſan, quod trãsfertur pingueſcere, deſignat etiam cinereſcere, à nomine דֶּשֶׁן deshen, cinis. Propterea AuenEſdra, ſupradictum uerbum alio clariore exponit pro pingue fiat ישרפנה iſrephenna, comburatur ſacrificium. Comburat ipſum ignis altaris, redeatq; in cineres ſacrificium. Rabi uerò Dauid approbans hunc ſenſum, Pingue fiat, inquit, nimirum, uertat ipſum ſacrificium Deus in cineres. Quaſi dixerit, Mittat ignem ad concremandum illud, ſitq; ipſi acceptabile. Hæc illi. Hoc ſacrificij genus à Græcis ad eundem ſenſum uocatur ὁλόκαυστον, holocauſtum, ſonat totum combuſtum, atq; iuxta ſenſum Hebræorum, locum interpretantur, fuiſſe ſacrificium, quod totum combureretur, aliud, cuius partes duntaxat, crura, iecur. Maiores hoſtias fuiſſe, quæ totæ concremarentur. Sed hic precatur, quale fertur ab Hebræis accidiſſe ſacrificio Abel, quod deſcendente cœlitus igni, crematum eſt, eoq; indicio, perſpectum fuiſſe acceptabile. Id orat, precaturq; Propheta.

Tribuat tibi Dominus ſecundum cor tuum: & omne conſilium tuum confirmet.

TRibuat ſecundum cor, ad uictoriam pertinet iuxta Hebræos, Det tibi Deus, ut inimicos ſuperes, optata uictoria potiaris. Quod dixit, confirmet, Hebraicè, & Græcè

Græcè יְמַלֵּא πληρῶσαι, impleat, perficiat, absoluat. Consilium autem est pro uoluntate. Nam uoluntas à Latinis, è uerbo Græco consulendi ducta. Et consilium dicitur βουλὴ, Vole. Hinc poëta rerum omnium consultissimus,

Consilio, hanc omnes, animisque uolentibus urbem

Afferimur. Iungens consilium, ac uoluntatem, ut idem. Cor item pro animo, ex consuetudine sacrarum literarum, itemque priscorum poëtarum apud Græcos, ut φίλον κῆρ, φίλον ἦτορ, charum cor loqui inducentes.

Lætabimur in salutari tuo: & in nomine Dei nostri magnificabimur. Impleat Dominus omnes petitiones tuas.

SAlutare, σωτήριον. Melius ad Hebraicũ, & clarius בִּישׁוּעָתֶךָ iesuatheca, in salute tua. A militibus, à populo ante regẽ dicẽtur. Hęc ait AuenEsdra: nam salutem tuam referri ad ipsum Dauid. Exultabimus ergo populus eius uictoresque milites ob salutem ob uictoriam. Posset salus etiam de Deo sentiri. Propter salutem tuam Deus, salutem abs te acceptam, demissum cœlitus auxilium, præsente numine tuo, ac tela nostra in hostes dirigente. Propter hanc salutem, exultabimus, efferemur lætitia, clamores nostri lætitiæ testes audientur. Est enim uerbum Hebraicum נְרַנְּנָה nerannena, exhilarari, uociferari, laudare. Quod ait, Magnificabimur, obseruatum etiam à Capnione, similitudinem uocis interpretes Græcos fefellisse. Duæ sunt uoces inuicem simillimæ גָּדֹל gadol, magnus דֶּגֶל deghel, uexillum, insigne. Ab his uerba ducuntur: à primo uerbum magnificandi, à secundo insigniendi, nobilitandi. Hoc loco dicitur נִדְגֹּל nidgol, insignes, nobiles erimus. Si esset uerbum magnificandi, diceret נִגְדֹּל nigdol. Declarans igitur hoc uerbum AuenEsdra, Cùm, inquit, impleuerit Deus petitiones tuas ירום דגלינו iarum daglenu, eleuabitur uexillum nostrum. Et Rabi Salomon, Congregabimur, præliumque committemus. Rabi quoque Dauid נרום דגלינו ונסנו, Eleuabimus uexillum, & insigne nostrum. Chaldæus item ad hanc significationem, Et in nomine Dei nostri נִיפְשַׁס nitches, explicabimus signum. Est enim uerbum Græcum πτύχος, uolumen, inuolucrum. Inde Hieronymus simile quid, sed paulum uario sensu: Et in nomine Dei nostri ducemus choros. Est igitur sensus uerus: Inuocato nomine tuo, signum in hostes explicabimus, uexillum proponemus. A te enim salutẽ, uictoriamque speramus. Hac, auxilio, & beneficio tuo potiti, omnibus in templis lętabimur. Quod ait, impleat Dominus omnes petitiones, magis per futurum, iuxta alia uerba in hoc uersu efferri debet, implebit Dominus: propterea, quòd uaticinium est de uictoria.

Nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus Christum suum. Exaudiet illum de cœlo sancto suo, in potentatibus salus dexteræ eius.

NVnc cognoui, uariat personas ad morem poëtarum, nunc ipse poëta loquitur, nunc dat paulo sermonem. Hic loquitur ipse Vates, qui carmen pro rege edidit. Est, ait, parta, explorataque uictoria. Præsaga boni mens prospicit, os fatidicum prænuntiat. Christum autem suum, ipsum Dauid interpretantur. AuenEsdra Mesiam quoque designari posse testatur. Profatur quoque cœlitus exauditam eius orationem. Hæc salus eius, is triumphus. Quòd ait, In potentatibus salus dexteræ eius, in origine clarius. Nam ἡ σωτηρία, salus per nominatiuũ, cõuenit esse potius per genitiuum, ueluti transtulit Hieronymus, habetque oratio, Exaudiet illum de cœlo sancto suo, in potestatibus, siue fortitudine salutis dexteræ suæ. Hoc erit exaudire

de cœlo regem suum, quod eum liberabit, seruabit cum potestate dexteræ. Potenti dextera sua seruabit eum. Extendet potentem dexteram, seruabitque eum, profligatis inimicis. Hæc dextera contra hostes erit, qualis apud poëtas.

Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus. Et, Hesiodus de Gigantibus.

—καὶ χεῖρας ἀάπτους. Et,

—Qui manibus magnis rescindere cœlum

Aggressi. Similes quasdam manus, canit poëta noster, Cum salute, inquit, exaudiet eum, quam præpotens eius dextera dabit. Exaudiet, dexteramque potentem extendet. Ab hac omnipotenti dextera salus erit. Hieronymus ergo clarius sic transtulit, Exaudiet eum de cœlo sancto suo, in fortitudine salutis dexteræ eius. Et quos Latinus dixit, potentatus, rectius dixisset, uires, potentiam, Græcè.

Hi in curribus & hi in equis: nos autem in nomine Dei nostri inuocabimus.

DEest uerbum, confidunt, sperant, spem magnam habent, alij in curribus, cæteri in equis, at nos in solo Deo. Curribus, atque essedis ea tempestate præliabantur. Latinus poëta:

—Instaret curru cristatus Achilles. Et,

Fertur equis, curruque hæret resupinus inani.

Quod dixit, inuocabimus, Hebraicum נַזְכִּיר naskir, recordabimur, quod Ecclesiæ quoque doctor posuit. Præsidium itaque nostrum non arma, non currus erunt, & equi, sed Deus præpotens. Nec uictoria nobis constat equitum, peditumque multitudine, sed cœlestis opis inuocatione. Ea milites nostros confirmabit, animosos efficiet, proteret hostes, & profligabit.

Ipsi obligati sunt, & ceciderunt: nos autem surreximus, & erecti sumus.

QVod Sept. dixerunt συνεποδίσθησαν, Obligati sunt, clarius Hebraicum, quod trãstulit Hieron. כָּרְעוּ careu, incuruati sunt. Huic cætera respondent, ceciderunt, surreximus. Atque quod dixerunt ijdem Sept. ἀνέστημεν, surreximus, aptius ad Hebraicum dicas קַמְנוּ camnu, stetimus, ut innuat eos non cecidisse, quemadmodum hostes, sed stetisse. Verbum quoque, erecti sumus, id quidem sonat Hebraicè: at rursum suffulti sumus, eleuati, sublati, sustentati altè ne prolaberemur, נִתְעוֹדָד nithodad.

Domine saluum fac regem: & exaudi nos in die, qua inuocauerimus te.

ORdo lectionis Hebraicæ secus habet, nimirum, quod transtulit Hieronymus, Domine salua, Rex exaudiet nos, in die, qua clamauerimus, aut uocauerimus. Quapropter rex non est accusandi casus, neque nunc rex est ipse Dauid, sed, testibus Hebræis, Deus summus, Regnator mundi, cœlum, ac terras, qui numine torquet. Suntque hic duo nomina Dei, Iehoua, Ioues, Iuppiter, atque Rex, quod & ipsum Ioui ab omnibus poëtis tribuitur, ut Callimachus σοὶ γὰρ ὦ ἄνα, &c. Rex tibi nanque sepulcrum, Fecerunt Cretes. Et, Dico ego opera mea regi. Diem qua uocauerimus, iure exponunt tempus prælij committendi, paratis animis ad dimicandũ. Est ergo precatio, Domine salua, serua, nempe populum tuum. Tũc succinit quasi uaticinium, Rex exaudiet nos in die, qua inuocauerimus.

PSALMI XX. EXPLANATIO.

SOLITA cæteris pſalmis inſcriptio. In finem pſalmus Dauid. Pro εἰς τέλος, in finem, eſt לַמְנַצֵּחַ lamnazeach. Ad triumphandum, laudibus, carminibus uictorialibus. Et Chaldæus, Ad laudandum, carmen Dauid. Quorſum pertineat pſalmus, quoniam ueteres Hebræi, qui propius à ſpiritu uero prophetiæ, quàm poſteriores aberant, expoſuerunt, horum maximè ſententiæ acquieſcendum eſt. Amandatis igitur Græcis, qui neſcio qua de cauſa, referunt pſalmum quemadmodum ſuperiorem, ad tempora Regis Ezechiæ, quo graui morbo liberato, populus hoc quaſi carmen cecinerit, Hebræos uetuſtiores reſpicere conuenit, cenſentes editum carmen, quod & Nicolaus teſtatur, ſuper Rege Meſſia, ſuper gloria, ac maieſtate eius. quem cæteri pſalmi celebrantes, uocant, Omnium mortalium ſpecioſiſſimum, Regem præpotentem appellant, dant ei militarem uirtutem, tela, arma, gladium. Atq; Rabi Salomon reliquis Hebræis impudentior, ſciens maiores carmen de Rege Meſſia interpretatos, non eſt ueritus more gentis in ſuam perniciem ſemper cæcutientis hæc ſcribere, ut eorum miſeranda pertinacia ſit perſpicua, רבותינו פתרוהו על המלך המשיח ונכון הדבר לפותרו עוד על דוד עצמו להשובת המינים שפתרו Rabbothenu pateruhu, almelech ha Maſsiath. Venacō hadabar le potero od al Dauid azmo, lateshubath haminim shepateru. Maiores, inquit, noſtri, qui doctores ſynagogæ noſtræ, expoſuerunt pſalmum ſuper Rege Meſſia. Sed conuenit item de Dauid interpretari, ut hæreticis reſpondeatur, exponentibus poſtquam duxiſſet Berſabee, hunc pſalmum eum ceciniſſe. Hæc ille. At non propter hanc cauſam uult de Dauid pſalmum poſſe interpretari, ſed ne Chriſtiani, quos hæreticos, ſiue exleges appellat, haberent ullum de Meſſia teſtimonium, cui niterentur. Eo dimiſſo, Auen Eſdra, & Rabi Dauid minus impudentes, liberam interpretationem proponunt, ut uel de Dauid ſit, uel iuxta maiores de Rege Meſſia. Sed potius in eam ſententiam tendens Rabi Dauid, eſſe de Meſſia, hæc ait, cùm dicitur pſalmus Dauid, ſentiendum eſſe, editum eſſe in ſpiritu prophetiæ ab ipſo Dauid de Rege Meſſia filio eius. Inimici erunt Gog, & Magog, exercitusq; eorum, qui obſidebunt Hieruſalem. Aut cùm dicitur לדוד le Dauid, pſalmus de Dauid, intelligendum eſt, pſalmus ſuper Dauid. Dauid autem eſt nomen Meſſiæ, quemadmodum eſt apud Prophetam, Et Dauid ſeruus meus, princeps erit eis in æternum. Hæc ille. Quibus etſi lumen ueritatis ab antiquis ſuis præfulgeret, tantam tamen obſcuritatem mentibus eorum offudit pertinacia, ut lux à priſcis ſeculis eradians, nihil eis ad uidendum profuerit. Nam opponunt ſeſe ne de Chriſto filio Dei poſsit interpretari, quemadmodum Rabi Salomon, nil maiorum grauitatem moratus, & ab autoritate eorum, propterea quòd de Chriſto loquebantur, clàm ſe ſubducens ad Dauid, oraculum attraxit. At nobis ſat eſt, maiores eorum, quos poſteriores uenerari coguntur, quò propinquiores ſeculorum bonitati fuiſſent, hoc incorruptius de his oraculis iudicaſſe. Ac uera eſſe comprobabit, quæ de maiorum interpretatione minores locuti ſunt, qui uiderit librum quem uocant Midras Ihehilim, quod eſt myſtica pſalmorum interpretatio. Item Chaldaica editio, quæ transferens in eum ſermonem ſcripturas Hebraicas, priſcorum aperire myſteria delectatur. Regem Meſsiam ſæpius hoc pſalmo memorat.

Domine, in uirtute tua lætabitur Rex: & ſuper ſalutari tuo exultabit uehementer.

SAlutare (ut ſæpius monui) clarius, & melius, ſalutem יְשׁוּעָתְךָ Ieſuatheca, ſalute

tua.

tua, seruatione tua: nimirum, quam attulisti, qua illum adiuuisti, saluti eius prospexisti. Virtutem dixit, Græcè clarius ad Hebraicum δυνάμει potestate, ui, fortitudine עֹז oz, in potestate, robore, fortitudine tua, qua scilicet eum confirmasti, corroborasti: lætabitur, alacer erit. Animos dante Deo, spiritus ingentes infundente, ipso pectori regio illabente, Rex lætabitur, plenus erit alacritatis. Quæ sit uirtus, declarat subijciens, Salutari tuo. Est igitur uirtus, aut potestas, salus ipsi Regi cœlitus allata. Nomen quoque Regis congruè Messiæ tribuitur, qui Rex, dominatorque mundi uocatur ubique in sacris literis. Ecce Rex tuus uenit, pauper, humilis. Dico ego opera mea Regi. Et Chaldæus illic, Pulchritudo tua ò Rex Messias. Totoque psalmo, qui incipit, Eructauit cor meum uerbum bonum. Regia maiestas Messiæ describitur. Chaldæus igitur, cui plurima priscorum mysteria declarare transferendo mos est, hoc loco apertè Messiam appellat. Domine, in uirtute tua lætabitur מַלְכָּא מְשִׁיחָא melik Mesicka, Rex Messias. Alij Chaldaicę interpretationis codices habent, pro lætabitur יִמְלֹךְ imlak, regnabit. Non est mirum tribuere sacras literas Messiæ, qui idem Deus sit, ut à Deo corroboretur, confirmetur, ope eius subleuetur, quòd ea fuit Apostolorum quoque theologia, quam Messias ipse docuit, ac reuelauit, ut modò diuinitatem eius, æqualemque patri maiestatem prædicarent, modò quicquid habet, uel ipsum numen, substantiamque diuinitatis à patre esse docerent: omniaque bona uelut inferiorem ab eo recognoscere, inque eum accepta referre, & ipsos Apostolos cum prophetis, atque ipsum Messiam demonstrarent. Nusquam enim inuenies Messiam non prædicantem patris sui maiestatem, eumque summa ueneratione colentem: omnis maiestatis suæ, ac diuinitatis autorem fatentem. Humiliauit enim semetipsum, factus obediens usque ad mortem. Hac theologia, ut noua religio, quam Messias, & quos misit, effuderunt in mundum, plena est, sic in antiquis oraculis, omnibus locis occurrit, nunc numen æternum Messiæ, summamque diuinitatem prædicantibus, nunc eum uelut hominem nobis offerentibus, qui ab alio, summa illa bona, sicut inferior acceperit. Hoc igitur fefellit Hebræos, stolidum pecus, illam bonorum acceptationem, quam de Messia prædicant oracula, merum hominem designare summo mentis errore opinantes. Neque enim sunt ullius interioris philosophiæ capaces. Illa igitur bonorum acceptorum prædicatio, non hominem merum, quales nos, designat, sed natum accipientemque ab alio. parte alia constanter diuinitatem, æqualemque primo maiestatem prædicantes easdem sacras literas inuenies. Hoc igitur posteriores Hebræi uidere non potuerunt, uisuri sanè, si ueterum suorum theologiam liquidis oculis inspexissent. Sed eis caliginem, tenebrasque offudit pertinacia, certusque Christianis contradicendi scopus. Hæc dixi, ut in primis Rabi Dauid responderem, intimæ theologiæ huius penitus inscio, qua Messias omnia bona accepta refert à patre, suspicati ob hanc prædicationem nihil eum diuinum habuisse, sed hominem duntaxat fuisse: potuissemque longius eo refellendo sermonem protrahere, si quid ponderis unius imperiti Iudæi calumnias habere putassem.

Desiderium cordis eius tribuisti ei: & uoluntate labiorum eius non fraudasti eum.

QVod dixerunt Septuaginta θέλησιν τῶν χειλέων, uoluntatem labiorum, est in fonte אֲרֶשֶׁת aresheth, constanter ab Hebręis exponitur pro eloquio. Chaldęusque pro eo, clarum ex idiomate Hebraico uocabulum פֵּרוּשׁ perush, explanationem, interpretationem. Aptius labijs hoc congruit, quàm uoluntas. Ad hæc, quod sæpius

pius à nostris dicitur in sacris oraculis propter rerum futurarum, quas prædicunt, certitudinem, efferri solere futura præteritis, ab Hebræis quoque probatur hoc loco, censentibus præteritum tribuisti, referendum ad futurum in aduentu Mesiæ. Complectitur autem Vates omnem Mesiæ magnificentiam, omne decus, cùm canit ei data quæcunque postulasset, ut est secundo Psalmo, quem de Mesia quoque interpretantur: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. Et ipse de se ipso apud Euangelistas: Ecce data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Et, Pater non iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit filio. Et, Ecce filius meus in quo mihi bene complacui. Græcè εὐδόκησα, contentus sum, me talem habere natum, lætor tali prole: bonis in eum collatis uehementer delector. Itaque desiderium cordis, & prolatio labiorum, quantum desiderare cor, quantum os postulare posit, designat, bona infinita, bonorum incredibilem affluentiam, copiam inexhaustam, quæ à solo filio Dei posidetur. Expedit singula bona.

Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis: posuisti in caput eius coronam de lapide pretioso.

PRæuenisti, Hebraicè per futurum, utque monent Hebræi, uerbum præueniendi cadit in duos, Deum qui præuenerit, aut ipsas benedictiones, quæ præuenerint. Est autem sensus præueniendi, quòd quasi occurrerunt ei uenienti omnes gratiæ. Affuerunt ei nascenti omnes affluentiæ, cornucopiæ. Præoccupauerunt, præsto fuerunt, ueluti Regem circunsteterunt agmina sancta sororum. Ab æterno fuerunt illi gratiæ comites. Non longè pòst subsecutæ sunt, sed unà cum illo nascente fuerunt, natus est autem ab æterno. Gratiarum igitur præuentus, æternum tempus, quo benedictionum aduentus antecesit, designat. Non longè pòst nata est, paulatimque creuit maiestas eius, sed fuit ab æterno. Atque adeo præuenerunt benedictiones eius, celerisque earum aduentus fuit, ut omne seculum, atque ortum cunctarum rerum præuenerit. Hoc designat præuenire. Benedictiones (ut antè demonstrauimus) Hebraicè dicuntur בְּרָכוֹת berachoth, uox sonat affluentias, abundantias, exuberantias. Vt enim Latini abundare dixerunt ab undis, & affluere, à fluxu fluminum, sic Hebraicè, benedictiones dictæ à בְּרֵכָה bereka, fons, piscina. Propterea benedictiones sunt affluentiæ, ubertates Latini, & Græci ad sermonem retulerunt. Est enim εὐλογεῖν, benedicere, copiosa, magna, plurima alicui precari. Benedicimus, cùm res affluentes, magnas, eximias precamur. Nec distat Hebraicum à Græco, atque Latino. Quod Latinus dixit, Benedictiones dulcedinis, Græcum est, benedictiones χρηστότητος, bonitatis, suauitatis. Hebraicum benedictiones טוֹב bonas, Hebraicum, & Græcum bonum dixerunt. Latinus dulce, quòd bona, & dulcia sæpe sunt eadem, si modò non ad sapores solos dulcedinem referas.

Et te germana, tuumque

Dulce caput. Linquebant dulces animas. Et, Lux dulcis, iucundum lumen. Benedictiones bonæ, dulces, exoptati thesauri, rerum præstantisimarum posesio. Declarat apertius, Coronam de lapide pretioso, pro Græco ἐκ λίθου τιμίου. Hebraicè coronam פָּז pas. Coronam auream, coronam pretiosi auri, quod dicitur, pas. Hoc sciens Hieronymus trãstulit coronam de obrizo. Est autem obrizum aurum lectisimum, purisimum. Coronæ autem impositio, est regiæ dignitatis concesio. Quem constituit Regem uniuersorum, per quem fecit & secula, ait magnus ille Theologus. Et Sibylla clarè, ἡγητῆρα θεῶν κάτθετο, Principem Deorum constituit eum pater. Si Deorum, multò magis hominum. Et in titulo: IESVS Nazarenus

C Rex

Rex Iudæorum. Aut corona aurea eſt rerum cunctarum, gratiarum, uirtutum, bonorum'que poſſeſsio: optimæ cuiuſque rei, nullius non dignitatis, honoris'que cumulus. Itaque rectè de Meſsia ueteres hæc acceperunt.

Vitam petiit à te, & tribuiſti ei, longitudinem dierum in ſeculum, & in ſeculum ſeculi.

HOc carmen Chaldæus, cuius apud Hebræos autoritas eſt grauiſsima, altiora, quàm hodierna Iudaica inſipientia ſuſpiciens, transfert חַיֵּי עָלְמָא chaiai alma, uitam æternam petiјt. Item'que, quod obſcurè dicitur Latinè, in ſeculum, & in ſeculum ſeculi, quanquam Græcè melius εἰς αἰῶνα αἰῶνος, in ſeculum ſeculi, Chaldæus dixit, Longitudinem dierum לְעָלְמֵי עָלְמִין lealeme alemin, in ſecula ſeculorum. Hebraicè עוֹלָם וָעֶד in æternum, & ultrà. Hieronymus, In ſeculum, & in ęternum. Eſt igitur euidentiſsimum contra ueſaniam Hebraicam teſtimonium de æternitate Meſsiæ. Hoc erat, quod tempore Chriſti per omnem plebem fama de Chriſto percrebuerat. Nos, dicebat turba, audiuimus ex lege, quòd Chriſtus manet in æternum. Aeterna igitur uita, immortale, & indeficiẽs æuum Meſsiæ, quod ei tribuunt ſacra oracula, declarat diuinitatem. Declarat aliud, quàm humanitatem corruptibilem, quod cæca natio contendit Meſsiam habuiſſe. Hinc aliud oraculum, cum præſenti conſentiens de eodem Meſsia, autoribus Hebræis: Ante ſolem permanet nomen eius. Et aliud mirabile: Ex utero ante luciferum genui te. Hæc igitur eſt æterna uita. Nam quod cœlum, ſidera, Solem, Lunam'que anteceſsit, æternum eſt. Vita Meſsiæ fuit ante Solem, ante Luciferum, ante ſidera cœleſtia. Nec fuit ſolùm, ſed etiam, quod præſens oraculum canit, in ſempiternum erit. Proſecuturus igitur bona, quæ Meſsiã poſsidere cœleſti oraculo didicerat, præpoſuit auream, pretioſam'que coronam, qua Deus deſignauit, declarauit filium ſuum Regem cœli & terræ. Tum ne putares hoc regnum, quaſi regnũm mortalium regum, ſubiecit eius æternitatem. Eſt enim de eodem in oraculo DaniElis in uiſione, ut ei dederit pater regnum ſempiternum, quemadmodum nunc Pſalmus concinit, ut ſentias oraculorum conſenſum ſuper rege Meſsia. Aſpiciebam, inquit, in uiſione noctis, & ecce cum nubibus cœli, quaſi filius hominis ueniebat, & uſque ad antiquum dierũm peruenit, & in conſpectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei poteſtatem, & honorem, & regnum. Et omnes populi tribus, & linguæ ipſi ſeruient. Poteſtas eius, poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum, quod non corrumpetur. Hæc DaniElis oraculum. Vides ut dicat antiquum dierum, nimirum, patrem æternum, genitorem ſempiternum, qui dicitur antiquus dierum, nempe ſempiternus, dediſſe ei, quem uidebat incedere in nubibus cœli, comitantibus Angelis, poteſtatem, gloriam, coronam de lapide pretioſo. Vidit enim DaniEl eiuſcemodi ſpectaculum. Inuectus nube ſerena, diuum comitante caterua, inſignis homo procedebat. Hunc omnis ille Deorum cœtus, qui circunſtabat, comitabatur'que eum, deduxit uſque in conſpectum illius, quem uocat Vates, antiquum dierum, ſcilicet genitorem ſempiternum. Tunc eum pater æternus complexus, Regem ſempiternum declarauit, poteſtatem dedit, ſubiectis omnibus gentibus, quas uniuerſus orbis amplectitur. Quæcunque DaniEl ſpectaculo perſpexit, Dauid uerſibus elocutus eſt prior, decantans Meſsię ſempiternam maieſtatem, non à ſe ipſo, ſed à patre datam. Hæc ſi cæcitas Hebraica uidere potuiſſet, nec tantopere pertinaces eſſent, & unam nobiſcum religionem, innumeris ſuorum Vatum oraculis longo antè tempore prædictam colerent, uenerarentur.

Magna

Magna eſt gloria eius in ſalutari tuo: gloriam, & magnum decorem impones ſuper eum.

IN ſalutari tuo. Obſeruatum ſuperius, clarius Hebraicum eſſe ישועתך Ieſuatheca, in ſalute tua. Quid enim eſt σωτήειον, ſalutare? Res ſalutaris, ſalubris. At Hebraicum, ipſa ſalus. Magna, inquit, gloria, magnum decus, & præſidium proueniet ad eum, ex ſalute tua. Quòd ei tu præſidium es, quòd ſeruator, & defenſor, quòd te rem gerente pulſos, ac ſuperatos hoſtes uiderunt omnes, celebre erit apud omnes nomen eius. Tu uitam, atq; immortalitatem, tu poteſtatem, qua ſuperaret omnes reges dediſti. Data eſt, inquit idem ipſe, mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra. À te gloria, nomen, decusq; erit illi. Tu nominis, triumphorumq; autor. Eſt hoc loco euidentiſsimum priſcorum Hebræorum teſtimonium ſuper rege Meſsia, in libro, quem dixi uocari Midra Ihehilim. Cùm multa de Meſsia ex ſacris oraculis teſtimonia protuliſſet, eſt, inquit priſcus theologus Rabi Hanina, ueſtis quædam nectarea, diuina, qua ſolus Deus, nequaquam reges terreſtres ueſtiuntur, de qua pſalmus canit: Confeſsionem, & decorem induiſti. Hanc ueſtem Deus ſummus Meſsiam induit, quemadmodum ſcribitur hoc pſalmo, Gloriam, & magnum decorem impones ſuper eum. Quod Hebraicè eſt, confeſsionem, & decorem impones ſuper eum. Indues eum gloria illa, qua pſalmus alius dixerat indutum ipſum Deum. Hebraica hæc ſunt מלך בשר ודם אין לובשין פורפירא של ורל ומתו תיר והדר לבשת ומלך המשיח כתוב הוד והדר תשוה עליו Melek baſar ue dam, en lobashin purpira shelo, uecol, umahu, hod uehadar labaſti, uba melek ha Maſſiach cethub, hod uehadar theshaue elahu. Agnoſcit igitur priſcus ille philoſophus in Meſsiam hæc oracula fuiſſe à Dauid decantata.

Quoniam dabis eum in benedictionibus in ſeculum ſeculi: lætificabis eum in gaudio cum uultu tuo.

DAbis eum in benedictionibus, Hebraicè clarius, Pones eum in benedictiones ſempiternas. Hieronymus quoq; perſpicuè, Pones enim eum in benedictionem ſempiternam. Sempiternam, pro eo, quod minus clarè Græcum εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, in ſeculum ſeculi. Æternam Meſsiæ maieſtatem, decus ſempiternum, decantat, non ad tempus, & cito peritura bona illa erunt, quæ toto pſalmo proponuntur, ſed ſempiterna, perennis eorum poſſeſsio. Hæc quidem Hebræi referunt ad poſteritatem Meſsiæ ſempiternam. Sed apertius ſpectant ipſius æternitatem, quod ſuperius priſci teſtabantur. Æterna ſalus allata populis à Meſsia. Bona cœleſtia, quę primus ille uulgauit in terris, & ad ea poſsidenda clauſum patefecit iter, fuit ſempiterna benedictio. Per ipſum enim (inquit diuus Paulus) ſtatuit Deus omnis peccati abolitionem. Propterea unctus eſt oleo lætitiæ, quo naſcente, cœleſtis concentus editus eſt in terris. Benedictiones igitur, aut quibus per ipſum genus humanũ fuit benedictum, ſeruatum, aut quibus ipſe fuit in æternum benedictus à patre. Quod ait, Lætificabis eum in gaudio cum uultu tuo: ut nulla non bona contulit ei Deus, ut maieſtate, imperio, & potentia cœleſti, ac terreſtri præ cunctis Dijs, hominibusq; inſignem reddidit, ſic affecit eum ob hæc incomparabilia bona, lætitia ſempiterna. Nec non quoniam patris ſui fruitur aſpectu ſempiterno, nunquam iucundiſsima luce, & ineffabili uoluptate deficiente natum, quam ſolus ipſe exploratam habeat. Nemo enim nouit patrem niſi filius, & cui uoluerit filius reuelare: hoc

gaudium uultus eius, dixit esse Vates:

Vultu, quo cœlum, tempestatesq́ serenat.

Vultu, quo filius aspiciendo, inexplicabili gaudio saturatur. Est autem Hebraicè, (ne phrasis perturbet) Lætificabis eum gaudio uultus tui. Hieron. ad hunc sensum transtulit, Hilarabis eum lætitia apud uultum tuum.

Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia altissimi non commouebitur:

SPerat, Hebraicè בּוֹטֵחַ boteach, confidit, innititur, sustentatur. Misericordia, fons חֶסֶד chesed, clementia, beneficentia. Hæc illa theologia, qua filius omnia fatetur accepta à patre suo. Et quòd in eum confidit, quòd eius ope superat omnia, stat immotus, nulla uis illi resistit, cuncta cedunt potestati eius. Pro, Non commouebitur, Hieronymus dixit, Non decipietur, sed uerus significatus est, commoueri, cadere, uacillare, nutare. Designat id regni stabilitatem, æternitatem, immobilitatem. Non quemadmodum res terrestres, quas seculorum fluctus, ludibrijs agitant, tollunt, deprimuntq́. At regnum illud regente Deo immortale. Altissimus Hebraicè dicitur עליון elion, quod nomen Græci pro sole furati sunt ex Hebræorum sermone, ἥλιος, Sol.

Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis: dextera tua inueniat omnes, qui te oderunt.

HOc erat, quòd confideret, quòd celsissimi fretus auxilio, non titubaret, inconcussus, immutabilis persisteret. Omnes enim aduersas potestates retundet, delebit. Eas præpotenti dextra prosternet, affliget humi: nulla uis inimica resistet. Inueniatur manus tua. Est primum, uti secũdum per actiuum in Hebraico, Inueniat, poëticeq́ loquitur. Manus tua inueniat, tangat, feriat, frangat, armipotens manus deleat, dissipet, sternat humi. Possetq́ esse futurum, atq́ denũtiatio, Inueniet, franget, delebit. Ingeminat, ut fert eius consuetudo, dextera tua inueniat. Decantet igitur omnes eius incredibiles uictorias, triumphos, atq́ omnium, qui prælio contendere cum eo statuissent, superiorem prænuntiat. Delendos eius dextera cũctos, qui numen eius spreuissent. Est hęc manus qualis illa apud Poëtam,

Contigimusq́ manum, qua concidit Ilia tellus.

Sunt Hebræi, qui uerbum, inueniat, ponãt, sufficiet. Sed mihi clarum appositumq́ uidetur, ut manus dicatur inuenire: nimirum, tangere, ferire.

Pones eos, ut clibanum ignis in tempore uultus tui: Dominus in ira sua conturbabit eos, & deuorabit eos ignis.

CLibanus, Græcum est, fornax, pones eos, ut fornacem. Et quod Sept. dixerũt τοῦ προσώπου σου, uultus tui, amphibologia fefellit. Nomen פָּנִים panim, sonat Hebræis uultum, & iram, furorem. Pro ira, uel furore, nunc accipiendum esse, ratio, testimoniumq́ Hebræorum ostendit. Nam uice eius subijciunt uocem clariorem בעסך caseca, indignationis tuæ: in tempore indignationis tuæ. Dicendum igitur, In tempore indignationis, uel furoris tui. Declaratur eo, quod sequitur: Dominus in ira sua conturbabit eos. Pro συνταράξει, cõturbabit, Hebraicè uehemẽtius quiddam יְבַלְּעֵם iebaleem, Absorbebit eos, corripiet, deglutiet, tollet è medio. Id fit clarum eo, quod subijcit: Deuorabit eos ignis. Probatur mihi, ut is ignis sit, quem nouissimo tempore, Prophetæ, Sibyllæq́ per omnem mũdum uagaturum prædixerant,

ignem

ignem ſupremi ſeculi. De quo poëta Latinus ex oraculis apud Græcos repertis.

Eſſe quoqꝫ in fatis reminiſcitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaqꝫ regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Poſſet etiam is ignis eſſe furor idem, atqꝫ ira, quę ſæpe ignis appellatur, ut Latinis, ardere dolore, ardere ad ulciſcendum. Ignis iræ Dei. Haud dubiè loquitur de ſupremo tempore, cùm Deus iratus, ueniet inuectus nubibus cœli cum maieſtate magna, ſceleratos æternis pœnis damnaturus, bonos præmijs cœleſtibus remuneraturus: tametſi nec Hebræi, nec Græci quicquam ſuper hac re loquantur.

Fructum eorum de terra perdes, & ſemen eorum à filiis hominum.

AD ſtirpem, nepoteſqꝫ pertinet. Fructum uocat, ut declarat ſecundum, progeniem, genus. Dij capiti ipſius, generiqꝫ reſeruent. Delebis eos funditus, ut ne poſteritas quidem ſuperſit eis. Funditus è medio tolles. Diſsipabis, obliterabis, extingues, ut amplius ab hominibus non aſpiciantur. Sunt Hebræi grauioris autoritatis, qui putent hæc, aut de Dauid, aut de Meſsia à Propheta proferri. Hæc perſona ſecunda, Perdes, inquit AuenEſdra, aut de Dauid eſt, או למשיח O lamaſſiach, aut ad Meſsiam pertinet. Perdes tu ò Meſsias eos in terra, delebis in die furoris tui, cùm contra tyrannos, homicidas, Dei contemptores, iratus fortiſsimis Angelorum legionibus, cœtuqꝫ Deoru m comitante, deſcendes de cœlo formidabilis illis, cùm, ut ait Sibylla,

ἱδρώσει δὲ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτ᾽ ἔσται.

Iudicij ad ſignum tellus ſudore madeſcet. Tantus erit ubiqꝫ pauor. Tunc (ut ait diuus Paulus) interficiet impium dominus Ieſus, ſpiritu oris ſui. Videntes (ait Salomon) turbabuntur timore horribili, & præ anguſtia ſpiritus gementes. Perdes igitur eos ò Meſsias è terra, ex hominum conſpectu fugabis, cùm dies illa ſuprema uenerit. Vorabit eos ignis uniuerſus, aut ignis iræ tuæ. A filijs hominum, ab humana gente, magnum quæ ſparſa per orbem, ex hominum memoria.

Quoniam declinauerunt in te mala: cogitauerunt conſilia, quæ non potuerunt ſtabilire,

DEclinauerunt, impulerunt, impegerunt, declinare fecerunt, inimico in te animo extiterunt: Maieſtati tuæ rebelles fuerunt: tuum numen oppugnauerunt, conſulto, & facto. Quod ait, cogitauerunt conſilia, quæ non potuerunt ſtabilire, nec Græcè, nec Hebraicè ad iſtum modum. Græcè, Cogitauerunt conſilia ἃς οὐ μὴ δύνωνται στῆσαι, Quibus non poſsint ſtare: ipſi his conſilijs ſtabilire ſe non poterunt. At Hebraicè pro conſilijs, eſt מְזִמָּע mezima, ſcelus, conſilium nefarium, ſceleratum. Cogitauerunt ſcelus, flagitium. Hanc unicam uocem, Chaldæus intelligens, quæ uis illi ſubſit duabus tranſtulit, מַחְשְׁבָן בִּישָׁה machseuan bisha, cogitationem malam, iniquam. Atqꝫ habet uerſus Hebraicè, Cogitauerunt ſcelus בַּל יוּכָלוּ bal iucalu, quod non poterunt. Non poterūt explere ſcelus, quod cogitauerūt. Quis enim Deo poterit aduerſus conſiſtere? Recidet in caput eorum ſcelus cogitatum. De Iudæis & Antichriſto maieſtatis eius hoſtibus.

Quoniam pones eos dorſum, in reliquiis tuis, præparabis uultum eorum.

Locus obſcurus, & perdifficilis apud Hebræos propter uoces polyſemas, Quod Septuaginta tranſtulerunt νῶτον, dorſum, Hebraicè eſt שְׁכֶם shekem, id ſonat dorſum, atq; item partem, portionem. Is eſt proprius ſignificatus hoc loco, teſtibus Hebræis, qui uocem declarantes, atq; enodantes, ponunt aliam clariorem חלק chelec, partem, portionem. Et quod ijdem Græcorum interpretes dixerunt, ἐν τοῖς περιλοίποις, In reliquijs tuis. In origine eſt, בְּמֵיתָרֶיךָ bemetareka. Vox eſt anceps, deſignat interdum reliquias, ſed quoniam ducitur à uerbo יָרָה iarach, quod ad alia deſignat mittere ſagittas, iaculari, interpretantur eam uocem neruum, chordam arcus. Atq; habet in fonte, In neruo tuo præparabis contra faciem eorum. Exponunt igitur locum inter ſe conſentientes Hebræi, Quare non poterunt conſilia ſua perficere? Quia tu pones eos in partem unam ſeorſum, ſeparatim, in unum agmen ſegregatos, à cœtu bonorum. Atq; in neruo, ſiue chorda arcus tui præparabis ſagittas, iacula tua contra faciem eorum. Sepoſitos inter impios ſimiles ſui, ſagittis tuis eos configes. Parabis nimirum, ut eſt Hebraicè, תְּכוֹנֵן theconen, firmabis, aptabis iacula tua ſuper neruo tuo, quibus eos configas, cunctos humi ſternas:

Miſſa manu ſonitum dabit haſta per auras.
—Venient ab æthere tela. Quales illæ apud Homerum ab Apolline miſſæ ſagittæ, quibus Græcorum exercitus penè deletus eſt,

Ἕζετ' ἔπειτα ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὸν ἕηκε:
Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.
Claſſe procul poſitus mittebat tela per auras,
Horrendumq; dabat clangorem, argenteus arcus.
—Aureus ex humero ſonat arcus.

Eo ſenſu locus exponitur ab Hebræis, & mihi, quoniam ex uerborum proprietate ducitur, non diſplicet. Nam Græca uix poſſunt intelligi. Obſcurum etiam, quod tranſtulit Hieronymus, Funes tuos firmabis contra faciem eorum. Funes, ut monſtrauimus, Hebræi, quibus linguæ ſuæ proprietas maximè nota eſt, chordam arcus exponunt. Atq; Auen Eſdra, pro eo, quod eſt in noſtra editione, Præparabis uultum eorum, exponit תְּכוֹנֵן הקשת בחיצה theconen acheshat, bechizea, Aptabis, firmabis arcum cum ſagittis tuis. Rabi Salomon, pro, In reliquijs tuis: In chorda, inquit, arcus tui, parabis ſagittas tuas, aptabisq; ut iaculeris contra faciem eorum. Similia Chimchi. Eſt igitur uerſus totus: Quoniam pones eos ſeorſum in partem. In neruo tuo, firmabis, aut præparabis contra faciem eorum. Non diſplicet ſenſus prioris partis, ut dicat, Pones eos dorſum, ſcapulam: nimirum in fugam coniectos, coges obuertere terga, fundes eos, pones eos dorſum, pones in fugam, pones dorſum uertentes, facies obuertere dorſum: tunc eos iaculis tuis longius inſequeris. Sed huic ſenſui obſtat, quoniam ſubijcit: Tela tua diriges contra faciem eorum. Canit igitur, quale ſolet omnibus penè pſalmis, Meſsiæ uictoriam, tum ſpiritibus malis oppreſsis, profligatis, qui ſcelerum cauſas hominibus proponere ſoliti eſſent, tum deleto cum ſcelerata manu Antichriſto, qui conſurget contra omne, quod dicitur Deus in primis inimicus Chriſto, & ſanctis eius.

Exaltare Domine in uirtute tua, cantabimus, & pſallemus uirtutes tuas.

Canit epinicion, uictoriale carmen, eadem fine claudens carmen, qua inchoaſſet. Quale apud poëtas:

Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.

Homerus psalmos suos sæpe eadem fine, qua inchoasset, claudit.

Αὐτὰρ ἐγὼ ὑμέων τε, καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.

Ast ego plura canam pro uobis carmina Diui.

Inchoauerat noster, Domine, in uirtute tua. Virtus autem pro fortitudine, ut est in Hebraico. Postremò cùm ait, Psallemus uirtutes tuas. Non sunt numero multo uirtutes in fonte, sed גבורתך gheburathca, fortitudinem tuam psallemus, cantabimus, canemus fortitudinem tuam, robur inuictum, uim inexhaustam, quæ clara erit in Mesia tuo, per quem creatus est mundus, per quem fecit & secula.

PSALMI XXI. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO psalmi est, In finem psalmus Dauid, pro susceptione matutina. De uoce Hebraica lamnazeach, quæ præfertur psalmis, quam Septuaginta semper transferunt εἰς τὸ τέλος, sæpius scriptum. Est igitur hoc carmen triumphale, aut uoce canentium, aut rebus gestis, quæ recensentur. Sed super secundo nomine multum dubitationis multaq; dissensio. Nam quod Septuaginta transtulerunt ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως ἑωθινῆς, Pro susceptione matutina, Hebraicè est, על אילת השחר al aieleth hashachar, super cerua matutina. Verùm hoc ipsum nomen ceruæ, tres habet significatus iuxta sermonis Hebraici proprietate. Signat ceruam, signat ascensum, ut dicat ascensum Auroræ, quod significatum proponit AuenEsdra, & Rabi Dauid. Tum apud priscos Hebræos reperitur pro nomine stellæ matutinæ. Fuerunt etiam apud Hebræos, qui sentirent instrumentum musicum appellatum ceruam matutinam: quemadmodum dicitur in principijs psalmorum, Super octichordio, super lyra Gitthensi. Ad similem rationem uocari ceruã matutinam instrumentum, quòd esset cerua inter uireta decumbente, insculptum. Hæc significatio minus approbatur. Est illa, quam Septuaginta apud Græcos, & Chaldæos sequitur, fortasse uerior. Nam quod Sept. dixerunt susceptionem matutinam, Chaldęus appellat, תְּקוֹף קוּרְבַּן תְּדִירָא דִּצְפַרְתָּא tecuph corban tedira dechrezatha. Nimirum, super uirtute sacrificij, & iugi holocausto. Sentit uidelicet sacrificiũ matutinum, & iuge sacrificium, quod Græcè dicitur ἐνδελεχισμός, Super hoc sacrificio, inquit, dictus est is hymnus, hæc oratio. Cõuenit is significatus cum eo, si accipiatur pro ascensu Auroræ: ut sit ascensus Auroræ, quasi tempus quo sacrificium matutinũ, & surgente Aurora offertur. Ad postremũ siue sit nomen ceruæ matutinę, siue stellæ matutinæ, Hebręus Dauid hoc nomine putat appellatum populum IsraEl qui tunc esset in captiuitate, super quo psalmus sit editus deplorata eius calamitate. At uerius est, ut cerua, siue stella matutina sit sanctus Mesias, quem psalmi uocant Solem iustitiæ, multisq; eiusmodi nominibus insigniunt. Cuius regnum dixit alius ante Solem, Lunamq; fuisse. Vocant agnum leonem. Haud ab re uocabitur quoq; cerua, quòd sit animal mansuetum, nitidum, mundum: matutinum autem, quòd manè per campos, perq; uireta decurrat, æstum defugiat. His enim figuratis nominibus ludebant sancti poëtæ. Longè autem clarius erit, si quemadmodum apud ueteres Hebræos extat, nomen designet astrum matutinum, radiantissimum Mesiam generis humani lumen, lucem mundi, quemadmodum ipse dixit. Omisso igitur, quòd uel super Dauid editus sit cùm fugeret Saulem persequentem, aut super populo in captiuitate, aut super Hester, uertemus animos ad Mesiam, quem sacri uates, secretis canendi modis celebrabant, atque ipse Christus uiam ut de ipso psalmus intelligendus esset, ostendit. Itemq; diuus Paulus, ut à Nicolao, & Burgensi demonstratur.

Deus

Deus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti? longè à salute mea uerba delictorum meorum.

Multa uariant à fonte. Non est apud Hebræos, Respice in me, additum uel à Sept. uel aliquis casus iniecit in contextũ: obelisco confodiendum. Necq; extat in Psalterio Hieronymi, idq; monuit & Nicolaus. Simpliciter dicendũ, Deus Deus meus, quare dereliquisti me? Præterea, quod Sept. transtulerunt, οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου, Verba delictorum meorũ, longè secus in fonte, & facilius ad intelligendum, דִּבְרֵי שַׁאֲגָתִי dibre shaagathi, Verba rugitus mei, quemadmodum transtulit Hierony. Chaldæus quocq;, Verba אִבְלְיוּתִי acaliuthi, lamentationis meę. Causa uarietatis fuit uocũ similitudo. Multũ enim similitudinis est, in duobus Hebraicis uerbis, שָׁאַג שָׁגַג shaag, shagag, quorum primum est rugire, secũdum delinquere, peccare. Sed sensus manifestò docet, dicendũ, Verba rugitus mei. Quid enim est uerba delictorũ? Queritur, lamentatur, uerba quibus rugiebat, rugitus, gemitus, quos edebat in calamitate, non esse exauditos. Longè, inquit, à salute mea, lamẽtationes, gemitusq; mei. Nihil profeci lamentando, ingemiscẽdo, rugiendo. Nullam sum assecutus salutem. Quantum ego uociferarer lugendo, gemendo, tantũ salus, auxiliumq; recedebat. Nemo fuit, qui gementem subleuaret: qui miserrimi lacrymas attenderet. Propterea dereliquisti me, quia dolores meos exaudire, animumq; aduertere noluisti. Bis quocq; dixit, ut monent Hebræi, Deus Deus meus, quòd esset in calamitate. Semper, ait, aliàs opem mihi tulisti, at nunc, quare deseruisti? Tantos è pectore questus incassum profudi? Inculcat simile.

Deus meus, clamabo per diem, non exaudies, & nocte, & non ad insipientiam mihi.

Hic quocq; dissensus à fonte, quo fit sensus obscurior. Clarus si legas, ut habent (& ut reddidit Hieronymus) Hebraica. Nam quod Septuaginta dixerunt καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν μοι, Et non ad insipientiam mihi. Cui nullus sensus subest. Hebraicum est וְלֹא דוּמִיָּה לִי uelo dumiach li, Et non silentium mihi. Clamabo, inquit, in die. Noctu quocq; non silebo. Non est mihi nocte silentium. Tantopere noctu, quantopere interdiu uociferor, lamentor, defleo. Non est mihi noctu silentium. Hoc igitur perspicuum est. Designare supradictam uocem, silentium. Declarat Chaldæus pro ea subijciens notiorem, quæ eadem Hebraica est, שְׁתִיקוּתָא shechicuta, quæ citra controuersiam sonat quietem, silentium. Hieronymus etiam (quemadmodum dixi) transtulit silentium.

Tu autem in sancto habitas, laus IsraEl.

Cur, inquit, non exaudis, qui tamen habitas in sanctuario nostro in IsraEl, in arca fœderis, unde responsa nobis reddere consueuisti, quiq; laus IsraEl esse solitus es? nimirum ob cuius protectionem, asiduaq; beneficia, solebat populus IsraEl ubiq; laudari, celebrari, ab omnibus nationibus suspici, & timeri. Is sensus adhibetur etiam ab Hebræis. Propter arcam, inquit AuenEsdra, quæ esset in Iudæa, dixit, In sancto habitas, ubi esset domus sanctuarij: laus IsraEl autem, ut alibi dicitur, Ipse laus tua, & Deus tuus; nimirum, decus tuum, gloria tua, honos tuus, ob quem ubiq; gloriosus existis. Cùm sis igitur, inquit, decus nostrum, cùm semper apud nos habitas, quare refugis exaudire clamantem, opemq; tuam magnis clamoribus implorantem? Si psalmus de Messia est, ad tempus atrocium suppliciorum

ciorum ſpectat, quo uitam cum laude quæſierunt ei inimici eripere, eumq́ꝫ ueluti latronem, nefariumq́ꝫ mundo oſtendere, ut exponunt Græci, Latiniq́ꝫ.

In te ſperauerunt patres noſtri: ſperauerunt & liberaſti eos.

ET tamen, inquit, maiores noſtri, nullum aliud habuere perfugium, quàm ut ad te recurrerent in omni calamitate. Nec ſpes eorum fuit inanis. Quantum ope tua nitebantur, tantum ubique ſeruati ſunt. Siue ſeculum Abrahæ, ſiue Iſaac, & Iacob, aut tempora Moſis percurras, uidebis eos fuiſſe protinus exauditos opem Dei ſuppliciter petentes: nunquam fuiſſe in calamitate deſtitutos. Nos igitur cùm ſimus idem genus, inquit, eadem ſtirps, cur diſsimilis nobis exiſtis? Hæc Meſsias uelut homo.

Ad te clamauerunt, & ſalui facti ſunt: in te ſperauerunt & non ſunt confuſi.

MOs Pſalmorum, idem ſæpius uerbis diuerſis repetere. Aſſequebantur, ait, patres noſtri, quæ poſtulabant: non illuſi diſcedebant, & quaſi in illum ſpe directa, qui nuſquam eſſet. Non ſunt confuſi, Græcè clarius, & Hebraicè, nec Latinus interpres, Latinè in ſacris literis loquitur, quoties eſt apud Græcos uerbum pudoris, ignominiæ, transferens confuſionem, licet eo lingua Italica utatur. Itaq́ꝫ pro, Non ſunt confuſi, Græcum, ut dixi, clarius οὐ κατῃσχύνθησαν, non ſunt ignominia affecti: non ſunt illuſi: non ſunt pudefacti, eius auxilium implorantes, qui nihil exaudiret, uelut Dij gentium, qui cùm non extarent, exaudire non poterant, ut Elias oſtendit. Sed tu non modò patrum noſtrorum uoces exaudiebas, ſed confeſtim etiam ueniebas, præſensq́ꝫ numen tuum uidebatur.

Ego autem ſum uermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.

CAuſam lamentationis, rugitusq́ꝫ exponit, calamitatem demonſtrat. Eò, inquit, miſeriarum deductus ſum, atque ſic, ut ab omnibus contemnor, ſumq́ꝫ cunctis deſpicabilis, ut me pro uerme, non pro homine habeat: populo ſum fabula factus. Totum hoc referunt Græci, ac Latini ad paſsionem Chriſti, in qua nullum genus contumeliarum non eſt perpeſſus. Vbi uelut uermis apparuit, mouerunt ſuper eum capita, deſpexerunt Romani milites, qui prius pro Deo, pro miraculorum autore habebatur, & prædicabatur. Multoq́ꝫ rectius conueniunt hæc in Meſſiam, quàm populum IſraEl in captiuitate, quod ab Hebræis aſſeritur, nihil non comminiſcentibus, & quiduis potius in medium proferentibus, quàm interpretationes de Meſsia, his exceptis, quas occultare nequeunt.

Omnes uidentes me, deriſerunt me: locuti ſunt labiis, & mouerunt caput.

QVidquid contemptibile poteſt dici, aut fieri in hominem abiectum, infelicem, in illum exercuerunt. Duplex irriſio nunc proponitur uerborum. Verbis contumelioſis inuehebantur, irriſionibus inſultabant, caput quoq́ꝫ mouebant, quod Hebręis, & commiſerationis ſignum, & contumeliæ ſolebat eſſe. Nam amici Iob, eum miſerantes mouerunt capita ſua. Nunc irriſionis eſt.

Sperauit in Domino, eripiat eum, saluum faciat eum, quoniam uult eum.

QVemadmodum Prophetæ solent, primum exaggerant calamitates, lamentantur, ingemiscunt, diuini numinis absentiam deplorant. Inde uelut redeunte luce, quam tantopere desiderassent, exultare incipiunt. Se quoq; ipsos solantur, qui prius ingemuissent, dolentes, quòd quasi à Deo contemnerentur, nec exaudirentur. Demum gaudia, spemq́; sibi proponentes se exaudiendos, quòd Deus sit misericors, quòd peccata condonet, quòd uocatus sæpius adsit pede secundo. Hoc proposito, nunc Vates conuerso carmine canit, Sperauit in Domino, eripiat eum. Pro quo [redacted], Hebraicè est גֹּל gol, exultauit. Et pro eo Chaldæus apertè ponens Hebraicam uocem יְשַׁבַּח קֳדָם יְיָ iesabech codam adonai, laudabit coram Deo. Imperatiuus quoq;, Eripiat eum, ut est Græcè ῥυσάσθω αὐτόν, est futurum in fonte, licet per imperans proferri posſit. Atq; locus habet, Laudauit, exultauit in Deo, liberabit eum. At, inquit Vates, seipsum corroborans, confirmansq́;, Quid times? inquit, Qui laudauit, coluitq́; Deum, Deus eum eripiet. Liberabit, inquam, quoniam Deus amat, amplectitur probos, qui eum colunt. Hos amplectitur, hos cupit, hos uult, atque diligit, hos calamitatibus eripiet. Hoc apertius eloquens, & ad se rem applicans, subijcit:

Quoniam tu es, qui extraxisti me de uentre, spes mea ab uberibus matris meæ: in te proiectus sum ex utero.

VNus est uersus usq;, Matris meæ. Sequitur alius, In te proiectus sum ex utero. Quod dixit, Extraxisti, designat eum autorem, ut in lucem prodiret, fuisse, suorum, inquam, natalium autorem. Tu, inquit, me ex utero materno, in lucẽ protulisti: & cùm lucem hausissem, super te omne meum sustentamentum fuit, ut est Hebraicè: מִבְטִיחִי mabtichi, sustentaculum, spes, fiducia. Non tam enim ortum mihi dedisti, sed ut ubera materna contigi, tu ille eras, qui mihi incrementum daturus esses, qui me regeres, qui alimentum sufficeres. Quin ipsa materna ubera tu creasti, eaq́; lacte, quo aleretur infans, repleuisti. Dicitur autẽ Hebraicè, Spes mea, siue sustentamentum meum, super uberibus matris meæ. Quo designatur subitus accursus infantium ad ubera, quod autore Deo factum est, qui reliquum quoque alimentum daturus esset. Prosequitur eandem sententiam.

In te proiectus sum ex utero, de uentre matris meæ: Deus meus es tu.

VT reddat clarius quod sentit, ut diuinas laudes uehementius decantet, suo ritu prædicat idem uerbis diuersis. In te proiectus sum ex utero: in te recubui, in tua spe conquieui, natura magistra, cuius tu repertor fuisti. À te sicut ortus essem, sic reliqua quoque expectabantur, alimentum, incrementum, haustus cœli. Itaque quasi in tuo sinu, infans ergo requiescebã. Huc me natura proiecerat, ad magnum generis humani parentem, me reuocans, qui cunctis animalibus satum, incrementum, alimentumq́; parasset. Ergo cùm primùm lux hausta est, cùm primùm cœlum hoc aspexi, tu eras Deus meus, meus autor, parens, alitor, gubernator. Vide igitur quantum mihi debeas, si creasti, si incrementum dedisti, si ad hoc ætatis perduxisti, non'ne reliqua persequi, non me amplecti, fouere, defendere debes, ueluti creaturam, opusq́; tuum? Quis enim humanorum opificum, deserit, abijcit opificium?

ficium? Non est igitur mihi Deus alius iam inde ab exordio, à natalibus. Tu solus, tu uerus autor.

Ne discesseris à me, quoniam tribulatio proxima est: quoniam non est qui adiuuet.

IS ordo uersuum est in fonte, & apud diuum Hieronymum, qui hunc uersum iuxta textum Hebraicum transfert, Ne longè fias à me. Ostendit igitur quãtum eius auxilio indigeat, proximè impendentem calamitatem demonstrat. Neminem esse, qui audeat, aut posit pestem propulsare. Ille duntaxat, cuius immensæ uires, qui posit ubiq; præsto esse. Quod Latinus dixit more suo, tribulationes, quod quidem minime Latinum est, potius Græcum à uerbo θρίβω, tero, uexo, melius diceretur, Latine calamitas, clades, uexatio. Quoniam, ait, clades, uexatio proxima est. Hebraicè צרה zara, pressura, coarctatio, presio. Hęc quidem in sanctum Messiam iure conueniunt, qui uelut homo diuinum auxilium imploraret, cuius calamitas, si corporea respicias, omnium fuit atrocissima, quam ille prospiciens orauit à se depelli, prouisam, eousque exhorruit, ut de ea cogitans, sanguinem sudando expresserit. Declarat hostes, calamitatis genus.

Circundederunt me uituli multi: tauri pingues obsederunt me.

TRalationes sacro poëmati creberrimę, feros, barbaros, truculẽtos, tauros appellãt, indomitos, efferatos, obuiũ quęq; cornibus appetẽtes, in numero ferarum nõ hominũ locãdos, faciẽ dũtaxat hominũ gerẽtes, cætera bestias, & quidem his atrociores, quæ nemora alta colunt. Hi non uiribus modò, sed numero quoq; præpotẽtes sunt aduersum me parati, stat disposita acies improborũ. Dicitur autẽ Hebraicè, pro Tauri pingues, Tauri Basan. Feruntq; Hebræi Basan, locum esse in terra IsraEl pascuũ fertilissimũ, ubi feræ, atq; iumenta pascẽtia, mirũ in modũ pinguescant. Quò factũ, ut tauri Basan, semper pro pinguibus, atq; obesis habeantur. Figura clara, qua suos hostes tauros indomitos, uitulos obesos, feroces appellat.

Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens, & rugiens.

VOrare parati, ueluti leones. Superius eos tauris cornipetis, ferocibus cõparauerat, nũc uoracissimis leonibus, quos fames exasperat, agitq; in obuios pręcipites, tum rictibus immanibus hiantibus, tum rugitu loca latè replentes. Iubatus draco producitur ab oratoribus, à sacris aspides uenenatæ, filij uiperarum, quibus fatales homines designantur. Non secus Iudæi cõtra Mesiam illo sæuissimo seculo se gesserũt, conflagrãtes inuidia, animos efferatos, immanes, in illũ gerẽtes, laudẽ, existimationẽq; cũ uita auferre cupiẽtes, nihil nõ ĩsidiarũ, ut caderet, intẽdẽtes.

Sicut aqua effusus sum, & dispersa sunt omnia ossa mea. Factũ est cor meũ tãquã cera liquescẽs in medio uẽtris mei.

ALijs tralationibus, figurisq; magnitudinem suarum calamitatum proponit. Tralatio aquæ defluentis, usitata sacris literis, qua resolutio præcordiorum, metusq; immanis designatur. Metus horribilis penetrans uniuersam compagem. Quale profani Poëtæ: Extemplo Aeneæ soluũtur frigore mẽbra. Homerus, λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ, resolutionem effusionemq; cordis, ob metum uiro forti tribuens. Effusionem igitur sicut aquæ, intelliges, quod apud nostros Poëtas, solutionem membrorum, præcordiorum, cùm genua labant, uox faucibus hæsit.

 Talis

Talis erat metus eius, quem Vates noster decantat, calamitatibus imminentibus: nempe, Messias effusus est, sicut aqua calamitatis tempore, qui sanguineo sudore totus maduit. Quod ait, Dispersa sunt omnia ossa: aut senties solutionẽ membrorum, quam dispersionem, diuisionemq́ uocat: aut lacerationem, conuulsionem, quæ fit metu membra permeante, inter se similia. Altera tralatio euidentius pauorem declarans, cor factum esse ueluti ceram liquescentem, prius aqua, nunc cera. Solet enim exaggerare orationem uerbis diuersis.

Aruit tanquam testa uirtus mea: & lingua mea adhæsit faucibus meis: & in puluerem mortis deduxisti me.

NIhil omittit, quò calamitates atroces ostẽdat. Ariditas uirtutis, est quod Salomon, Spiritus tristis exiccat ossa. Sic noster doloribus oppressus, curis ingentibus æger, corpoream uirtutem amiserat arefactam, propterea quòd dolores, & metus somnum, cibiq́ desiderium abstulerant. Irrigatur autem, atq; humectatur somno corpus, quemadmodum hortus aqua per uenas in somno hiantes sanguine defluente, quem cibus acceptus, ac decoctus genuisset, uersus in eum, quem Græco nomine, Latini uocant Chymon, succum. Cibo igitur à somno subtracto, corpus, uirtusq́ corporea, uelut arbor radicibus, quibus è terra humorem attrahebat, succisis, arescit. Maxima autem ariditas est testæ, cui fornax omnem humorem detraxit, prius lentæ, humentiq́ terræ. Haud ab re usus est hac tralatione Vates: quæ humoris plena, tractabilisq́, postea in saxum durescat. Linguam autem faucibus adhæsisse designat extremum penè fatalemq́ diem, cùm nec uox intercepta dolore, resonare potest, nec lingua loco moueri. Tunc hæret lingua faucibus, extincta uirtute, quæ totam corporis compagem, ipsamq́ linguam moueret. Hæc ferè etiam ab Hebræis explicantur. Meritò igitur ubi totam uirtutem abijsse questus fuisset, subiecit se in puluerem mortis redactum. Est autem tropus Hebraicus, Puluis mortis, puluis mortalis, puluis, in quem corpora per mortem resoluuntur: puluis, quem mors efficit.

Quoniam circundederunt me canes multi: concilium malignantium obsedit me.

Foderunt manus meas, & pedes meos.

HÆc uersuũ series in fonte, quod in tralatione quoq; Hieronymi cernas. Nulla nomina, quibus sæuos exprimat hostes, omittit: tauros appellauerat, leones rugientes ad prædam faucibus siccis hiantes, quos improba uentris exegit cæcos rabies. Nunc canes, licet pro canibus, Hieronymus dixit uenatores. Sed uerè sunt canes in origine, כְּלָבִים chelabim, canes. Nota est tralatio. Quòd ait, Cõcilium malignantium, declarat canes, leones, tauros efferatos. Hoc concilium malignantium, nocentium, ut est in fonte. Hieronymus pro malignantibus, dixit pessimos, Conciliũ pessimorum, ut intelligas malignantes, pessimos, exitiales, fatales, letiferos. Pessimum, nocentissimum hostium genus. Circunfusi, inquit, sunt hostes, ipse eorũ præda medius assisto. Stant circum bestiæ rictibus horrendis hiantes. Quòd ait, Foderunt manus meas, nota est dissensio inter Christianos, & Hebræos. Hebræi ex suis fontibus ostendunt duabus uocibus inter se uehementer similibus כָּרוּ כַּאֲרִי caru, caari, prior est foderunt: posterior è duabus conflata, ca, sicut, Ari, leo. Hanc postremam lectionem Hebræi comprobant ex suis codicibus: eamq́ legit, & posuit Chaldæus, pro Hebraico dicens apertius הֵיךְ כְּאַרְיָא hek kearia. Id perspicuè sonat sicut leo. Proferturq́ locus similis ab eis ex Ezechia, quo dixit, Sicut leo, sic contriuit omnia ossa mea. Ita nunc sensum esse contẽdunt: Velut leones manus

meas,& pedes circundederunt, ut in nullam partem mouere me posſim. Et ueluti leones,lacerare manus,& pedes,ſicut Ezechias,omnia oſſa, parati aſsiſtũt undiq; circunfuſi. Commemoraſſe autem manus, & pedes, quòd manibus præliaretur, pedibus fugam arriperet. Quibus impeditis,ac circũdatis,uelut à leonibus, totum ſe in poteſtate eorum eſſe. Hæc ferè Abraham,& Rabi Salomon,Laceratas eſſe,& contritas ait Rabi Salomon manus ſuas,& pedes,uelut à leonibus. Rabi uerò Dauid,Manus,ait,& pedes meos,circundederunt ſicut leo,quòd leo, in quas beſtias, aut feras incidit,cauda circundat, illas terribilem aſpectũ ueritas colligere manus, pedesq;,proſilire nõ auſas. Verùm hæc lectio & explanatio durior eſt, nec aures ei facilè acquieſcunt. Probatior, & facilior antiqua,quæ fuit in libris Sept. interpretum,& in codice Hieronymi,ut ſit una dictio,כרו caru, Foderunt: eaq; lectio in antiquis etiã codicibus Hebræorum habebatur. Nam hodie quoq; in biblijs Hebraicis huic dictioni כארי caari,ſuperpoſitus eſt apex,quo duplex lectio deſignatur,quã ſuperius propoſuimus. Itaq; etiam ab antiquis Hebræis utraq; lectio comprobata fuit. Faciliusq; eſt ad intelligendum,ut dicatur,Foderũt manus,& pedes. Nam ſequitur ſimile: Dinumerabo oĩa oſſa mea. Oſsiũ dinumeratio,atq; pedũ,manuũq; confoſsio,ſimilia,alterũ ex altero. At abſurdè ſonat, quod Burgẽſis item teſtatur, ut leo,manus,& pedes circũdet. Vel lectio mutila remaneat,quadicitur,Sicut leo, manus meas,& pedes meos. Sed illud omnẽ litem diſſoluit,quòd ut demonſtratũ eſt,in antiquis Hebræorum uoluminibus,utraq; lectio habebatur,& probabatur.

Dinumerauerunt omnia oſſa mea: ipſi uerò conſiderauerunt,& inſpexerunt me.

FOns non habet, Dinumerauerunt,ſed אספר aſaper, Dinumerabo. Id quoq; eſt in tralatione Hieronymi. De oſsibus numeratis, duplex ſenſus, uel apud Hebręos,Arefacta carne,quod in calamitate,ſummisq; cruciatibus accidit, duntaxat oſſa nuda ſuperſunt, ut ea liceat numerare. Stant oſſa macilenti uiri in propatulo, obuijs perſpicua: coſtas cæteraq; datur,qui uelit,recenſere, Qualis ille,

Ignoti noua forma uiri, macie confecta ſuprema.

Deſignatur igitur dolor intentiſsimus. Alter ſenſus,qui mihi minus probatur, oſſa,& caro dicuntur Hebręis,fratres,propinqui,ut illi de Dauid,Os noſtrum, & caro noſtra es. &,Carnem tuam ne deſpexeris,nimirũ proximum,conſanguineum. Nunc ergo Vatem exclamare,

Reſpicio,& quæ circum me ſit copia,luſtro:

Deſeruere omnes. Quin etiam,quos uti propinquos,atq; oſſa mea numerare,ſi qui eſſent,conabar,uertebantur in me,uelut hoſtes deſpicientes,irridẽtes. Riſus illis eram: nimirum propinquis,fratribus,amicis. Prior gratior auribus, propterea quòd ſuperius ſimile quid lamentabatur: Diſperſa ſunt omnia oſſa mea. Queritur ergo ſe ad extremam maciem redactum,(quemadmodũ Iob,Carni meę adhæſit os meum.)tum ob hanc cauſam riſui ſe inimicis eſſe.

Duiſerunt ſibi ueſtimenta mea: & ſuper ueſtem meam miſerunt ſortem.

OSſa enudata dixerat,quod quidẽ lacera ueſtis,atq; uiolenter à prędonibus erepta effecerat. Dinumeratio igitur oſsiũ,inducit nuditatẽ, nuditas ueſtiũ ablationem. Vſq; eo ſe in poteſtatẽ hoſtiũ ueniſſe queritur, ut uel quo corpus tegeret, indumentũ abſtulerint,nudum ſe reſtitiſſe. Hæc denudatio,& ueſtis diuiſio,poteſt metaphoricῶs, deſignare regnũ,gloriã,decus,quo quaſi ueſtimur,ut, Induit Dominus fortitudinem,& præcinxit ſe. &, Amictus lucem ſicut ueſtimentum. Ita nunc

designasse oculis cogitationem, inimicos auferre uestem illam regiam, Regno spoliare, bonis omnibus multare. Atq; diuisio non sonabit, quòd iam uestem abstulerint, sed eos designasse, animo & cogitatione super ueste eius, hostes deliberasse: inter se prædam quã sperarent diuisisse. Sed quid per ambages incertas uagamur? Non possunt Hebrei, torqueant licet sese, rebus suis hęc applicare. Quãdo alij populo in captiuitate, cui uel indumẽta ab inimicis eripiantur, hæc adiudicãt. Alij ipsi Regi, cuius uestem regiam diripere, atq; inter se partiri, hostes decreuerint. Nihil horum rationi consonum, uarietasq́; sententiarum, nihil eos habere certi, quod proferant, ostendit. Quantò igitur satius de Rege Messia, hæc interpretantur, cuius liuorem, plagas, effusum sanguinem decantauit etiam Esaias, decantauere Sibyllæ carminibus claris, ut illa quæ cecinit,

Εἰς ἀνόμων χεῖρας, καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει,
Δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
Καὶ στόμασι μιαροῖς τὰ πτύσματα φαρμακόεντα,
Δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.
Illum infanda manus rapiet, colaphosq́; scelesta
Dextra dabit, sputis fœdabitur ore nefando.
Ad plagasq́; dabit dorsum innoxium.

Hæc cùm tam clarè cecinerint Sibyllæ, nonne par est, sacrosanctos quoq; Vates similia carminibus prosecutos, cùm præsertim eodem tempore florerent, idemq́; spiritus omnes agitaret? Verè igitur de uestibus Messiæ diuisis ab inimicis uaticinium est, quod Hebræorun malignus oculus, nec uidere potest, tum si uideret, uidisse tamen dissimularet, quod in reliquis faciunt.

Tu autem ne elongaueris auxilium tuum à me: ad defensionem meam conspice.

VErsus is in fonte habet quemadmodum reddidit Hieronymus, Tu autem Domine, ne longè facias, fortitudo mea, in auxilium meum festina. Ne longè facias, ne differas, ne procrastineris, ne cuncteris, sed accelera, omnem salutis spem in uirtute posui, non mea, sed tua. Quamobrem non dicitur, Ad defensionem meam πρόσχες, conspice, siue attende, sed חוּשָׁה chusha, festina, accelera, ut respõdeat ei, quod dixerat, elongaueris. Item est אֱיָלוּתִי eia luthi, fortitudo mea, uis, robur meum. Atq; ait hoc loco quemadmodum alibi, Ad adiuuandum me festina. Vrget calamitas, uis inimica propinquat. Qui non statim uenienti cladi obuius occurrit, quid profuerit eum postea uenisse? Tota res in celeritate posita est. Quoquò me uertero, desunt undiq; perfugia, nisi auxilij tui spes me soletur.

Erue à framea Deus animam meam, & de manu canis unicam meam.

NOn uideo quamobrem Latinus, quod Græcè est ῥομφαία, romphæa, delectetur semper transferre frameam. Romphæa quoq; Græcè, minus aptum est, cùm sit clarmm in origine חֶרֶב chereb, gladius. Dicendum igitur, ut transtulit Hieron. Erue à gladio animam meam. Quòd animam appellat unicam suam, omnibus assentiẽtibus, est quòd unica cuiq; sit, quasi propria cuiusq; uita. Vnicam suam, propriam suam, & ob hanc causam caram, pretiosam, & (ut ait Plato) τιμιωτάτην post Deum, animum nobis esse charissimum. Simili ratione uetustissimus Homerus ubiq;

ubiq; usurpat φίλον κῆρ, charum cor, charam animam, nempe unicam, solam. Græci quoq;, unicam interpretantur μεμονωμένην, solitariam, solam: qua sublata mutum cadauer remaneat homo. Itaq; etiam Hieronymus transtulit solitariam. Canes, ut uidimus, uocat hostes, uoraces, rapidos, rapaces, ut tauros, ut leones. Manum cani tribuit, ipsum rapacem, uiolentum, inimicum respectans.

Salua me ex ore leonis, & à cornibus unicornium humilitatem meam.

OMnibus metaphoris ludit. optima tralatio bestias truculentas, hominumq; generi inimicas, sceleratos, efferatosq; homines appellare. Quorum animus uelut arbores domesticæ si colere intermittas, efferascit, degenerans, ut uua in labruscas. Mansuetudine deleta, uertitur mens eorum in animum, ingeniumq; ferinum. Quemadmodum solemus in contrarium, asiduo cultu sæpe detrahere feris feritatem. Vnicornes appellat iuxta nomen Græcum μονόκερως, quod unico cornu utatur. Is dicitur Hebraicè רְאֵם rem. Dubium an is sit rhinoceros, cui uice nasi est cornu ingens, prominet loco nasi cornu. Videturq; uox Hebraica significare, rhinocerota, quòd Græcè ῥὶν, est nasus, at Hebraicum nomen Rem, siue Reim, simile quid resonat, à Græcis usurpato Hebraico nomine, ut pluribus alijs. Propterea fuerunt, qui nomen hoc transferrent naricornem iuxta Græcum rhinocerota. Ælianus quidem monocerota, atque rhinocerota diuersa animalia demonstrat. Si rhinoceros uocetur unicornis, non ab re est, quòd unicum est ei cornu, idq; in naso. Estq; ferocissima belua, nota regionibus Orientis, eoq; sacris poëtis crebrò est huius nominis tralatio. Plinio quoq; non est idem rhinoceros atq; monoceros. Ille sæpe Romæ uisus, unius in nare cornu, hostis elephanto. Longitudo ei par, crura multò breuiora, color buxeus. At monocerota asperrimam esse feram, reliquo corpore, equo similem, capite ceruo, pedibus elephanto, cauda apro, mugitu graui, uno cornu nigro media fronte, cubitorum duum, eminente. Quod ait, Humilitatem meam, uox ambigua Hebræis עֲנִיתָנִי anithani, sonat humilitatem meam. Item est uerbum secundæ personæ à radice עָנָה respondit, exaudijt. Hoc omnes Hebræi, & Chaldæus retinet, ut dicat, Et à cornibus rhinocerotum exaudies me. Cùm clamauero ut liberes me à bestijs trucibus, exaudies. Sed magis congruit ut dicat humilitatem, inopiam, afflictionem. Libera me humilem, deiectum, afflictum, omni ope destitutum. Hieronymus uerò sentit cum Hebræis transferens, Et de cornibus unicornium exaudi me. Sed cùm duplicem lectionem superpositus apex apud Hebræos esse demonstret, clarior, & uerior est hæc posterior.

Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te.

SVperest gratiarum actio, quoties uictoria potiti sumus: tunc,
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aris,
Ante aras cæsi terram strauere iuuenci.

Fit gratulatio, adeuntur templa Deorum, lætitia, plausuq; uiæ resonant. In primis antiquissimo Hebræorum tempore, hymni uictoriales, carmina triumphalia concinebantur. Iure igitur merito, postea quàm supplex opem Dei implorasset, præsentemq; sibi fore magna urgente calamitate postulasset, aut uictoriam prospectans, se gratias habiturum uaticinatur, aut quod alibi solet, optat liberari, securusq;

rusq́; degere, quò liberius carminibus diuinis uacet, religionem purè colat, quod malis instantibus facere prohibebatur, interpellata pristina consuetudine sua laudandi, offerendiq́; beneficia diuina. Optimè uerò Græci, Latiniq́; hæc Mesiæ congruere demonstrant, qui apud patrem illo aduerso tempore, quod hoc psalmo describitur, orationem habens, ad alia dicit, Pater, manifestaui nomen tuum coram hominibus. Fratres aiunt esse Apostolos, quos fratres sæpius appellaret. Ite, ait mulieribus, annuntiate fratribus meis. In synagogis item Hebræorum audacter de patre suo prædicasse. Post hanc prædicationem Mesiæ, quæ post exantlatos, toleratosq́; labores, à Vate describitur, multa uaticinia inferuntur, de religione, totum quæ occupet orbem; de bonis, post atrox illud tempus subsecutis, ut prior psalmi pars omnis in describenda calamitate, atq; oratione transigatur, qua precabatur, ut calix ille à se transiret. Posterior canit tempus optatius, serenius à resurrectione. Ecclesiam uocat, quod est Hebraicè קהל cahal, multitudinem, congregationem, concionem. In media hac frequentissima, laudatus est Deus à Mesia, prædicatum declaratumq́; terris numen eius, prius ignotum. A' Mesia repletus est totus orbis scientia Domini.

Qui timetis Dominum, laudate eum: uniuersum semen Iacob, glorificate eum: timeat eum omne semen IsraEl.

NOn se modò laudaturum, nomenq́; Dei per omnes terras enuntiaturum profitebatur, sed alios quoque totam in primis suam gentem, ad hoc ipsum inuitat, ut laudent, attollant: designat incredibilem aliquam uictoriam, ob quam in castris sanctorum fiat gratulatio, gratiarumq́; actio Deo summo uictoriarum autori. Apparetq́; idem esse laudare, atq; glorificare. Glorificare autem, est decus, maiestatem Dei uerbis attollere, efferre: uirtutes eius prædicare, recensere canendo facta eius, beneficiaq́; humano generi collata: quantum in eo maiestatis insit, quantum numen eius posit. Suamq́; gentem, quam semen Iacob, qui & IsraEl, uocat, ueluti Quirites sunt Romani, non modò ad laudandum cohortatur, & ad lætitiam, gratulationemq́; inuitat, uerumetiam ad pietatem, quæ est timor Domini. Maximè uerò ea tempestate, religio, atque pietas, timor Domini uocabatur, propterea quòd leges eius infringentes, atroces pœnæ sequebantur, quas edicta illa, legesq́; promulgans, apertè, & clarè prædixerat consecuturas eos, qui placita illa sua spernerent. Timendum igitur erat. Aduentu Mesiæ metus ille sublatus, uinculis illis, quibus homines astringebantur, amotis: totaq́; res ad dilectionem conuersa est. Ad pietatem Mesias omnes gentes attraxit, qui fuit autor ut omnis natio Deum nosceret, & prædicaret, nuncq́; omnibus in templis toto terrarum orbe, Euangelio coruscante, glorificatur, laudatur.

Quoniam non spreuit, neq; despexit deprecationem pauperis, nec auertit faciem suam à me: & cùm clamauero ad eum, exaudiuit me.

QVod Sepuaginta dixerunt δέησιν, scribitur Hebraicè ענות enuth, humilitatem, afflictionem, inopiam. Ipsi Septuag. non ignorarunt, qui superius transtulerint, Et à cornibus unicornium humilitatem meã, ubi eadem uox. Nunc quoq; dicend

dicēdum, Humilitatem, aut afflictionem pauperis. Et pauperem, licet parū distet, uocarunt, qui est Hebraicè עָנִי ani, inopis, afflicti, à quo est nomen enuth, afflictio, inopia. Itaq; dicendum, Neq; despexit humilitatē, aut afflictionem inopis, afflicti. Sub eadē uoce latet quoq; significatus mansueti, mitis. Est enim fermè idē, mitis, placidus, atq; inops, afflictus. Ab inopia, & afflictione existit mansuetudo, humanitas, modestia. Hinc factū ut Hieronymus uerterit, Neq; contempsit modestiam pauperis. Pro cōtempsit, siue despexit, Græcè uerbū atrocius, προσώχθισε, inuisam habuit, quod dicitur in Psalmo, Quadraginta annis infensus fui generationi huic, ubi est προσώχθισα. Id quidē perexiguum. Quod ait, Nec auertit faciē suam à me, in fonte est, Faciem suam מִמֶּנּוּ mimnenu, ab eo, dirigitur ad eundē pauperē. Sic, Et cùm clamauero ad eum: dicendum, Et cùm clamaret ipse pauper, exaudiuit eum. Operæpretiū igitur est cernere Psalmorū ritum. Primū clamant, ingemiscunt, suis postulatis moram inferri, propter urgentes calamitates queruntur, obtestātur, fidem implorant, omnia lacrymis redundāt. Pòst fit gratulatio, ueluti precibus eorum, ad aures summi Dei appulsis, gratis, acceptisq;. Canitur, triūphatur, fit plausus. Tum iure uocari Psalmū triumphalē perspicimus, mœrore, atq; solicitudine repulsa, quę Vatis animum uelut nebula premeret, serenataq; mente, quędā secretiora uaticinia de futuris rebus inferunt. Sic post atrox illud tempus, quo uidebātur omnia perijsse, quæ Christus sua præsentia inædificauerat, redijt alacritas, metus Apostolorum in audaciam, pręsentiamq; animi incredibilem uersus: uisæ pulcherrimæ formæ Angelorum, eorumq; uoces sæpius auditæ: edita portenta, datumq; hominibus, ut Dij uiderentur, & crederentur. Mortales in corpore, gaudia uoluptatesq; cœlestes experiri cœperunt.

Apud te laus mea in Ecclesia magna: uota mea reddam in conspectu timentium eum.

APud te, in origine est, מֵאִתְּךָ me itteca, à te: exponiturq; ab Hebræis, Tu causa laudis meæ, tu carminis autor: à te datū, ut possemus laudare, celebrare te, qui nos uictoria potiri fecisti, magnis humanū genus beneficijs cumulasti. Omnis terra per te, scientia Dei repleta est. Ecclesiā magnā, ut par est, totā humanā gentē, magnā, quæ sparsa per orbē, appellat, ad quam missæ uoces Apostolorū Euāgelij nuntiatrices. Hæc fuerūt sua uota, quæ uictores persoluūt, hostibus superatis, siue Iudęis ipsis, quorū pertinaciā demū sua resurrectione cōuicit, uerūq; se Deū cōprobauit: siue dæmonibus, quorū instinctu Iudæi seruiebāt ministri eorū, uota reddidit corā gētibus, ad quas usq; fulgorē Euāgelij profudit, reddiditq; eas Dei timētes, pias, religiosas. In cōspectu eorū, uota reddidit, quas patri suo deuouit, sacrauit. Vouerat Deo summo suū sanguinē, quo genus humanū redimeret, acceptāq; antiquissimo tēpore calamitatē sarciret. Hanc solēnitatē uotis soluēdis, quibus se obligauerat, toto spectāte mundo celebrauit. Nam uota si publica, si regū, si principum erant, innumerarum hostiarum mactatio, publicæ, multorumq; dierū supplicationes, lectisternia, templorum sacratio, publicæ epulæ, pluraq; id genus. In conuentu totius gentis, hæc celebrabantur. Messias, sanguinem, quem uouerat, profudit toto astante populo, per uniuersum orbē permeante fama tātę rei gestæ.

Edent pauperes, & saturabuntur, & laudabunt Dominū: qui requirunt eum, uiuēt corda eorū in seculum seculi.

IS locus abundè testatur, hoc Psalmo, rerum futurarum, non præsentis ætatis, qua uixit Dauid, uaticinia celebrari, uel ipsis Hebræis referentibus has Prophe-

tias ad præsentem eorum captiuitatē, se quandoque in libertatem uindicandos sperantes, tum fore ut pauperes ipsi Hebræi edant, saturentur, laudent Deum, qui tantis eos incommodis eripuerit: nobis autem hostibus suis oppresis, in æternum tempus se triumphaturos. Hac igitur interpretatione palàm fit carmen in futurum tempus spectare, sed hoc tempus Hebræos propter summum mentis errorem, propter eam, quam ab incunabulis ferunt ubique secum pertinaciam, & cuius nullum finem faciunt, non recte constituere. Et quod magis eorum insaniam coarguat, si sese à seruitute ad libertatem redituros, idque sibi à Prophetis promitti contendunt, cur nunc tacent eum, per quem in hanc libertatem uindicentur, quem reliquis locis apertè Mesiam fore fatentur? Hunc igitur libertatis suæ ducem, qui regna, nationesque eis subijciat, dominos rerum constituat, omnibus conspicuos, uenerabilesque reddat Mesiam arbitrantur. Ergo si libertatem hanc præsenti Psalmo celebrari contendunt, Mesiam in primis Psalmus spectet necesse est. De Mesia igitur est hoc carmen. Nam uaticinium de libertate, atque uictoria, necessariò respicit imperatorem, cui debent omnes salutem, liberationem. Conueniunt igitur, aut conuenire coguntur cum Christianis de Christo carmen esse: sed malus animus, mala mens, eos fallit, in uoragines præcipites agit. Referunt inutiliter ad nouissima tempora, quod in medio temporum erat celebrandum. Quid enim supremo tempore proderit eos in libertatem uendicare, (Sentiunt autem liberationem corpoream) si paulò pòst desinet esse mundus, quod illi quoque fatentur? Quem fructum liberationis huius capient? quomodo uiuent corda eorum in secula? In hanc uoraginem delabuntur, quòd corporea duntaxat, ut sunt ubique stolidum pecus, respiciunt, non uidentes hæc omnia, Prophetas suos, ad cœlestia, & sempiterna retulisse, sed uerbis, et nominibus corporea resonantibus. Igitur quod ait, Edent pauperes: pro pauperibus sunt עֲנָוִים anauim, mansueti, mites, quod reddidit Hieronymus. Hos mites sæpius memorauit. Hi sunt, quos ad pietatem Mesias conuertit: quos innocuos, mites, mansuetos, suaues, pietas efficit. Comestio, & saturatio figuratè innuit, eos fore beatos, nectare, & ambrosia saturandos. Quam tralationem Orpheus quoque, ueteresque Poëtæ de fortunatis, beatisque usurpabant. Græci cum Latinis, saturandos, imbuendos diuina sapientia, aut Christi corpore. Figura prior uerè poëtica. Inter diuinas has epulas, quibus beati asideant, eos laudaturos Deum, triumphaturos, quod in cœlo fieri sacræ literæ proclamant. Hi sunt requirentes eum: qui eum adamauerunt, pro patria uulnera pasi, uitam Angelorum in corporibus agentes: qui quæsierunt, scrutati sunt eum. Quod ait, Viuent corda eorum, rectè ex suis literis Hebræi declarant. Animus eorum reflorescet, cor implebitur alacritate, reuiuiscet cor eorum in cœlo, mœroris, curarumque plenum in terris, sub corporea sarcina. Illic, ut alibi est, Sanctorum ueluti aquilæ iuuentus renouabitur, florebunt sicut lilium in ciuitate Domini. Sunt multa exempla, quibus Hebræi locutionem hanc declarant. Consternari, animoque deficere, dici ab eis, Cor emarcescere, cor emigrare è loco: emortuum esse cor. Contrà, reuiuiscere cor. In seculum seculi, Hebraicè לָעַד laad, in sempiternum, æternas epulas, alacritatem sempiternam promittit. Ergo non in terris, non corporaliter, sed quale de se Mesias: Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, uiuet in æternum. Esse hoc loco Prophetiam de rebus Mesię, nec ab re Christianos hunc Psalmum de Christo interpretari, uel ipsos inimicos Hebræos cogit ueritas fateri. Siquidem Rabi Salomon, has epulas, hanc saturitatem, hos triumphos, & alacritatem ab oraculo promissam, esse eam confirmat, quæ erit in tempore redemptionis, in diebus Mesiæ. Comedent, ait, mansue

mansueti, seu mites, לעת הגאולה לימות המשיח le eth hagheula, leiamoth hamasiach. In tempore resurrectionis, in diebus Messiæ.

Reminiscentur, & conuertentur ad Dominum uniuersi fines terræ:
Et adorabunt in conspectu eius uniuersæ familiæ gentium.

ORaculum illustrius, cui nullas Hebræi possint tenebras offundere. Si Christus autor fuit, ut uniuersi fines terræ, prius idololatriæ, uanisq́ue superstitionibus dediti, ad uerum Deum oculos uerterent, adorarent, uenerarentur, quo ueniente, omnis terra repleta est scientia Domini, non'ne is est, quem Psalmi decantant? Cuius tempestate uenturas omnes gentes ad pietatem, puramq́ue religionem uaticinabantur. Si factum id iam est, cur expectatur futurum? quæ gens est hodie sub sole, quæ creatorem cœli, & terræ non agnoscat, usque ad terrarum fines religione progressa? Idq́ue non prius quàm Messias uenisset in terras. Reminiscentur, ait, quod Hebraicè יִזְכְּרוּ iskeru, commemorabunt, recordabuntur, celebrabunt eum, ad quem conuertentur. Quod ait, Adorabunt in conspectu eius, in fonte est, לְפָנֶיךָ lephaneca, In conspectu tuo. Id refertur, uel ad ipsum Deum, ad quem uocem dirigat: aut ipsos Iudæos, quibus uidentibus omnes gentes adorent, colant Deum, quod hodie fit. Non latet res oculos eorum. Conuersas, adorantesq́ue gentes aspiciunt, omnes mundi partes, siue in Meridiem, siue in Septentrionem te flectas, templis summi Dei, quibus laudatur, refertas cernunt. Ipsa hominum pectora, tametsi peccatur ubique, lucem diuinæ scientiæ continent. Sed longè purius religione recenti, primo flore, pietate uirente, ueterascente mundo, feruidus ille cultus obsoleuit.

Quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium.

IMpijs superstitionibus sublatis, cunctis nationibus cœlum spectantibus, unus rerum Dominus erit. Hoc regnum canitur à DaniEle, ut cuncta oracula consonare noscas, immortale. In medio, inquit, regnorum istorum, suscitabit Deus cœli regnum, quod erit incorruptibile, & sempiternum. De Messia fatentur editum oraculum Hebræi unanimiter. Et, Gentes dabo tibi hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Hunc regem cecinit alio Psalmo, quem magno consensu de Messia gens inimica interpretatur. Eructauit cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi. Est apud alium Prophetam: Viuo ego, dicit Dominus, quia mihi curuabitur omne genu: & omnis lingua confitebitur Dominum. Sed oraculum huius Psalmi, uerè suspiciendum, de omnium gentium conuersione, & quòd ubique colendus sit Deus, quòd usque ad extremum Oceanum, per omnes mundi plagas, siue quas Solis iniqui concremat æstus, siue quę perpetuis niuibus, geluq́ue premuntur, aut quæ æquis ab æstu, & frigore distantes interuallis temperatæ, copiosius homines alunt, penetrabit sancta religio, propagato regno Dei, quem nunc Reges adorant. Super ipso enim (ait alius) continebunt Reges os suum, ipsum gentes deprecabuntur, nihil hic Iudæis pertinacibus, quibus imperat uesania, hiscere ualentibus.

Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terræ:in conſpectu eius cadent omnes,qui deſcendũt in terram, & anima mea illi uiuet.

IS eſt uerſus in fonte, obſcurus quidem, cui uarias adhibeant Hebræi, atq; noſtri interpretationes. In primis animaduertendum, quod totum carmen perturbat. In fonte non affirmatur, Et anima mea illi uiuet, ſed negatur. Idq; etiam tranſtulit Hieronymus. Hoc totum uerum obſcurauit. Chaldęus quidem paululum illuſtrauit dicens, Et anima impij non uiuet. Adiecit impium, ut ſcires cuius animam Vates affirmet non uiuere: nempe ſceleratorum, impiorum. Hanc uitam rectè & congruenter Hebræi interpretantur Gehennam, tartarum, inferos. Impius non uiuet, ſcilicet uita cœleſti, quæ propriè uita dicitur. Duas igitur hominum ſortes carmen decantat. Nam de uoluptatibus, epuliſq; cœleſtibus locutus ſæpius eſt, de menſis Deorum, nectare, ambroſia, qua beatos ſaturãdos concinit, Hebe, quę iuuẽtus eſt, pocula porrigente. Parte alia canit excludendos à commercio Diuorum, non admittendos ad menſas cœleſtes, ſed gladio Dei, qui ex ore eius procedit acutus, interficiendos, nimirum letalibus ſententijs ad pœnas deputandos. Itaq; repetens ſuperius commemoratas manſuetorum epulas, iterum affirmat eos ſaturandos, exhilarandos, appellans eos pingues terræ, quos in terra Meſsias Deus ad has epulas inuitabit, inuitatos impinguabit, hilares efficiet, quorum de uentre flumina fluent aquæ uiuæ, ut ipſe dixit apud Ioannem. Quos prophetarum uocibus inuitans clamabat, O ſitientes uenite ad aquas: & qui non habetis argentum, properate, emite gratis. Multiſq; Veteris, & Noui teſtamenti locis epulæ diuinæ, cœleſtia pocula, pinguedo, fœcunditas memorantur. Ergo huc pertinet carmen, Manducauerunt, & adorauerunt omnes pingues terræ: ut noſcas menſam, epulas: ijdẽ illi, qui manducant, ſimul adorant, uenerantur. Non ſunt epulæ corporeæ. Commemoratis bonis, quibus datum fuit, propter probitatem, ac pietatem, ut in numerum diuorum collocarentur, quod uaticinium eſt de his, qui credent in eum. Parte alia collocat impios, reor ego Iudæos incredulos, pertinaces, qui bellum pietati ſemper intulerunt: qui Meſsiam tot ſuorum prophetijs decantatum, ad eos uenientem, cœleſtiaq; dona afferentem, non modò repulerunt, ſed etiam interfecerunt, quantumq; uiribus ualerent, religionem cognitionemq; Dei, quam ille pectoribus hominum inſpirauerat, inſectari, & funditus euertere non deſtiterunt. Hi ſunt igitur, qui in conſpectu eius cadent omnes, qui deſcendunt in terram. Verbum cadendi Hebræis eſt, יִכְרְעוּ icreu, Curuabuntur. Duobus igitur ſenſibus poteſt intelligi, adorare uel inuiti cogentur, uelint nolint curuabuntur ante eum. Vel quod uerius, ut alijs exemplis probatur, Cadent, debilitabuntur. Deſcendent in puluerem. Nam Hebraicè non eſt, Deſcendunt in terram, ſed deſcendunt עָפָר aphar, in cinerem, puluerem. Delebuntur, uertentur in cinerem, corruent in oculis eius. Dabunt ſcelerum pœnas. Nec uiuet anima eius in cœlo, nempe cuiuſquam eorum. Non uiuet cuiuſquam eorum anima, ut Hebræi explicant, uita, dico, uera, cœleſti. Hæc noſtra interpretatio conuenit cum Hebræis, excepto quòd ipſos ego arbitror, de quibus dictum ſit, curuandos, in cinerem uertendos, animam eorum non uicturam. Eorum ineptias, cui recenſere libeat, niſi paucis quibuſdam in declarationem ſacrorum oraculorum delibatis? Eoſdem coarguens oraculum, Quare, ait, fremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania? Græci, qui deſcendant in puluerem, de cunctis generatim qui die ſuprema reſurgant, adorent, incuruentur ante

ante eum. Non displicet, conuenitq́ cum Hebræis, sed destruit quod sequitur, Et anima eius non uiuet. Quare consonant magis superiora. Quod ait Burgensis in Hebraico esse, Et animam suam non uiuificabit: in fonte potius est, וְנַפְשׁוֹ לֹא חִיָּה, ue naphsho lochia, Et anima non uiuet, ut uertit Hieronymus & Chaldæus, conueniuntq́ omnes Hebræi, nec sensus, quem adhibet, elicitur ex fonte.

Et semen meum seruiet ipsi. Annuntiabitur Domino generatio uentura.

HOc carmē non secus habet in Hebraico, quàm ut uertit Hierony. in suo psalterio. Principio non est, Semē, meū, sed, Semen, duntaxat. Et quod in Græco est γενεὰ ἡ ἐρχομένη, Generatio uētura, in fōte uerò, Narrabitur Domino, לַדּוֹר lador, in generationē. Igitur Hebræi iuxta hanc ueriorē lectionem, sed pro strabis animorum suorum oculis, rem sibi tribuentes, semen, gentem Hebraicā interpretantur: nempe semen, progeniem, stirpem Iacob. Hanc unam gentem, ueros summi Dei fore cultores, prædicantes. Hæc, ait, gens narrabitur, numerabitur, Censebitur ipsi Domino, ipsius esse dicetur, in generationem, nempe in seculum, in æternum. Hi uere pij. Nam tametsi, aiunt, reliquæ gentes conuertentur ad Deum, at his unis datum, legitimos eius esse ueneratores. Sed quoniam psalmus in primis super uniuersali, totumq́ per orbem spargenda religione, hunc uerum Mesiæ triumphum, quo gentes omnes ad se conuersas abducet, celebrat, & decantat, quo nullus unquam, quascunq́ regum uictorias, triumphosq́ proferas, fuit insignior, decet carmen super hoc ipso interpretari, non Hebræorum angustias intrare, super quibus uix risum contineant saniores. Decantat igitur regnum Mesiæ, nationes, populosq́ ad eum concurrentes, regemq́ suum eum conclamantes, ut paulò antè, & ipse dominabitur gentium. Hoc nouum, inquit, semen, hæc noua progenies seruiet illi, colet, uenerabitur eum. Hæc narrabitur, deputabitur ipsi Deo. Gens Dei uocabitur in posterum semper. Neq́ enim Iudæi uerum Mesiæ regnum possunt esse, quem non susceperunt, adorare recusauerunt, quibus nihil profuit Mesiam in terras concessisse. Nobilissimum regnum eius, omnes orbis terrarum nationes. In generationem, in seculum, in æternum. Est enim, ait, ut cecinit DaniEl, potestas eius, potestas æterna, est regnum, quod non corrumpetur.

Et annuntiabunt iustitiam eius populo, qui nascetur, quem fecit Dominus.

DEest apud Græcos, & Latinos ex fonte יָבֹאוּ Iabou, Venient, & annuntiabunt. Deest, uenient. Dixerat, in æternum, in generationem fore regnum eius, semper hanc lucem radiaturam in terris. Enuntiat clarius, Venient omnes, ait, concurrent, confluent per uniuersum orbem, pietatem, iustitiam, religionemq́ eius enuntiantes, & posteris, ut factum uidimus, tradentes. Non eo tempore duntaxat iustitia, nempe misericordia, liberalitas eius, (ut Hebraicè denotat) fuit nota, sed ad posteros quoq́ manauit. Nec ulla desinet ætas commemorare. Is rumor erit in terris, hæc fama crebrescet Mesia ueniente: omnibus linguis personabit: nullus erit in terris angulus, quem hæc fama non adeat.

PSALMI XXII. EXPLANATIO.

HVNC psalmum gloriosum, nobilemq́; appellant Hebræi. Eorum sunt, qui ferant editum à Dauid pro seipso, cùm Saul eum tam uigilanter, atrociterq́; insectaretur, ipse autem omnem in pręsidio cœlesti spem poneret. Sunt alij, qui pro ereptis hac uniuersali, diuturnaq́; eorum captiuitate, qua sub Christianis gementes, putant adueniente Mesia se in libertatem uendicandos. Quorum sententia, ut cernis, tendit ad Christum, de quo præsens oraculum sit editum, propterea adnexum superiori, quem similiter de præsenti captiuitate interpretabantur. Sit igitur uera sententia psalmum consonum superiori, respicere Mesiam pastorem gentium uniuersarum, quas ad sua pascua, fluminaq́; sacra adducet. Talem pastorem concinit oraculum, qualem sæpius se dixit esse Mesias in terris: Ego sum, ait, pastor bonus. Hæc interpretatio Gręcorum quoq́; est, & uera.

DOminus regit me, & nihil mihi deerit.

SI CONSVLAS Hebraicum, habet, Dominus רֹעִי roi, pascit me, idq́; etiam habet Græcum ποιμαίνει με. Reliqua pars est in fonte, לֹא אֶחְסָר lo echsar, Non deficiam. Exponitur ab eis, ueluti est in nostra editione, Nihil mihi deerit. Chaldæus retulit hæc ad populum, dum esset in deserto, transferens, Dominus pauit populum suum in deserto, & nihil defuit eis. Quocirca uarios, atq́; in superno cortice sonet, subesse sensus crediderunt. Recteq́; in Mesiam refertur.

In loco pascuæ ibi me collocauit,
Super aquam refectionis educauit me, animam
meam conuertit.

IN fonte propriè est, In locis uirētibus, in locis herbosis, pascuis. Perstat enim in metaphora pastoris, usurpata sæpius in sacris literis. Collocauit יַרְבִּיצֵנִי iarbizeni, Accumbere me fecit. Super aquam refectionis: Origo, Super aquam, מְנֻחוֹת menuchoth, quietis, tranquillitatis, Super aquam tranquillitatis, & quietis, Aquā amœnam, loca uirentia, propter aquę riuum, ubi uiridi in thoro liceat accumbere, ut nihil desit ad metaphoram pastoris & pecoris. Pascit me Deus, in pratis uirentibus collocat, ad potum præterfluentis aquæ ducit. Hic recumbo, hic pascor, nutrior ab eo.

Animam meam conuertit: deduxit me super semitas
iustitiæ, propter nomen suum.

EXoluit metaphoram: pascua demonstrat, nimirum pietatem, cœlestem philosophiam. Hęc uera ubertas, uerus amnis, potus, cibusq́; uerus. Hac ratione uerus ille pastor, simili suis uerbis usus est tralatione, Mesias cùm esset in terris: Et alias oues habeo, inquit, quæ non sunt ex hoc ouili. Hæcq́; ab oraculo dicuntur ex persona ouium, quas ille suauissimè pascet. Appellat Vates uelut ouis Mesiam pastorem suum, pietatis, iustitiæ ducem. Iure meritò ferunt Hebræi hoc oraculum annexum superiori, quod totum ferè erat de gentibus ad religionem uenturis de promulganda per uniuersum orbem pietate. Nunc autem pastor earum gentium canitur.

canitur. Animam suam, genere loquendi Hebraico seipsum uocat, maximè uerò animam proferens, quòd illic sit sapientia, quam à pastore prædicat se accepisse. Semitas iustitiæ haud ab re nominat, quòd omnis uita quasi iter est, sic per tempus decurrens, ut per spatium campi uestigia signant iter. Propter nomen suum, est, ut nomen suum consonet in omni terra, innotescat eum pastorem esse uerum. Non propter me, inquit, sed nominis sui causa, ut concelebretur. Aut propter nomen suum, ex sua bonitate, & clementia, meis meritis ad hanc dignitatem non attingentibus. Quod à principio est, Animam meam cõuertit, etsi est Hebraicè יְשׁוֹבֵב ieshobeb, ut posit designare conuertit, ab Hebræis tamen exponitur pro quiete, & pace. Non circunduxit (aiunt Hebræi) uagamq́ egit animam meam à pascuis ad pascua, non defatigauit per montes, atq́ conualles, sed quietem ei dedit, in una iustitia. Hoc significatum sciens Hieronymus transtulit, Animam meam refecit.

Nam etsi ambulauero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. uirga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt.

IN medio umbræ mortis, in fonte, In גֵּיא ghe, in ualle umbræ mortis. Per ualles tenebrosas. Vmbram mortis uocant suo loquendi genere, umbram densissimam, letalem, mortiferã, horrendam. Vel, Si per ualles, ait, opacas, teterrimas inambulauero, duce Deo nihil trepidabo. Ea mihi certa custodia. Scio mihi assidere præsidium, quàm tutissimum. Si figuram exuas in lucem, uallem tenebrosam, aduersos casus, fortunæ truces uultus appellat. Non quemadmodum nimis in Astrologiam iuratus AuenEsdra, malas siderum influentias. Hæc non extimescit cui Deus it comes. Ipse declarat Vates, Non timebo mala. Alibi quoq́ cecinit: Scapulis suis obumbrabit tibi, non timebis à timore nocturno. Quòd ait, Virga tua, & baculus: duo nomina, idem pollentia, nec absistit à pastore. Fert baculum, fert pedum pastor. Baculus is (ait Vates) solatur, sustinet me. Baculus, inquam, robustissimus ille, quem dæmones, omnesq́ aduersi genij trepidabunt, & propius accedere pauebunt. In manu pastoris mei, est baculus ualidissimus, quo sustineor, cui nitor, in quo spes omnis mea recumbit. Hoc animum meum solatur.

Parasti in conspectu meo mensam, aduersus eos qui tribulant me.

Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians.

HOc ordine legitur carmen in Hebraico, qui ab interpretibus minimè mutari debuit. Sæpius memorauerat aquam refectionis, locum pascuum, quietem propter aquæ riuum, ripasq́ uirentes. Iterat simile. Hæc mensa est, hæc pinguedo, satietasq́ à pastore parata. Aduersus inimicos, (dixerat enim uallẽ tenebrosam) Hæc mensa, ait, uel inter hostes esse poterit. Quantum uelint circunstent, circunlatrent inimici, sunt his, quos protegit Deus, cuncta suauia, læta, fœcunda, opulenta. Est mensa parata, poculis redundans, onusta Cerere, & Baccho, uel in oculis hostium. Omnia secura, omnia tuta pijs. Posset esse quoq́ sensus iuxta Rabi Dauid. Videntibus hostibus erit mihi mensa parata, epulæ cœlestes, gaudia, coronæ. Tunc inimici cernentes, turbabuntur timore horribili, & præ angustia spiritus gementes,

mentes, dicent: Hi sunt, quos aliquando habuimus in derisum. Ecce computati sunt inter filios Dei. Hæc mensa bonorum cœlestium plena, hæc ambrosia, nectar. Vtitur alia tralatione: Impinguasti caput. Haud dubium, hoc oleum esse unguentum pretiosum, quo capillos spargebant, odor fragrabat. Pinguedinem capiti tribuit, id ipsum unguentum respectans, quo perfusi, quasi pingues dicebantur. Pingues luculenti, pelle luceti, forma bona, caput pingue, perfusum, conspersum, odoribus plenum. Oleo, inquit, caput meum non unxisti. Et alio psalmo, Vt exhilaret faciẽ in oleo. Similis ferè tralatio est, Calix meus inebrians. Pro μεθύσκον, inebrians me, Hebraicè רויה reuia, redundans, fœcundus. Ille impiger hausit

Ingentem pateram, & pleno se proluit auro.

Pocula plena. His omnibus significatur ubertas, felicitas, fœcunditas, opulentia, uero pastore ministro.

Quàm præclarus est! & misericordia tua subsequetur me, omnibus diebus uitæ meæ: & ut inhabitem in domo Domini in longitudine dierum.

PRo ὡσεὶ κράτιστον, quod Latinus dicit, Quàm præclarus est, applicaueruntq́ id superiori uersui Septuag. annectendum potius huic præsenti. Nam Calix suum habuit epitheton, nempe, inebrians, siue fœcundus. Tum subijcit אך טוב וחסד ak tob, uachesed. Veruntamen certè, bonitas tua, & misericordia tua subsequetur me. Nunquam clementia tua destituor, nunquam me deficit gratia cœlestis. Complexum me tenens, comes, & dux. Posset esse sensus quorundam Hebræorum: Prosequitur me misericordia, beneficentia, qua ego nunquam prodesse desinam. Nulla erit benefaciendi lassitudo. Habitabo in domo Dei, docendo, cunctisq́ mortalibus mandata Dei deprædicando: illic ero sæpissimè. At mihi magis probatur, ut misericordiam non ipsius Vatis, sed Dei sentias, quòd toto psalmo diuina beneficia decantantur. Quòd ait se habitaturũ in domo Domini, ubiq́ in sacris oraculis duplex Dei domus, duplex templum canitur, cœleste, & terrestre. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? &, Et exaudiuit me de templo sancto suo. Quare nunc quoq́ domum cœlestem sentit. Post omnes in terris gratias, huc tandem desinit beatitudo: hęc suprema gratiarum, omnium bonorum compendium. Demũ, inquit, post omnes gratias, hæc erit postrema, quòd templa cœlestia conscendam futurus illic colonus in longitudinem dierum: nempe in sempiternum, ut est alibi. Vocant antiquitatem, mundi æternitatem. Longitudo dierum, quantum potest ipsum æuum procedere. Græci poculum, oleum, Euangelicam sapientiam, oleumq́ baptismi: caput totum hominem, aut ipsum animum. Domum Domini, Ecclesiam. Claret quid Vates innuat sub poëticis tropis, quibus Homerus, reliquiq́ poëtæ redundant. De pastore, ouibus, pascua, aquis fœcundis, poculis, quiete in amœnis thoris, baculo pastoris, mensa opipara, beata, capitis odore, calice fœcundo, de perenni gratiarum copia, demum de habitatione cœlesti. Hæc à Messia prouentura felicibus animis, Deumq́ colentibus decantat.

PSALMI XXIII. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO est, Psalmus Dauid prima Sabbati. Redundat prima Sabbati, neq́ apud Hieronymum, neq́ Chaldęum, neq́ in Hebraico reperitur. Confodias obelisco, μιᾶς σαββάτων. Non laborabo sententias Grecorum, Hebræorumq́, quorsum psalmus is spectet, referre, proponente Nicolao Lyrano, ex Rabi Salomone de portis clausis templi, posteaq́ patefactis

ad cant

ad canticum huius Pſalmi, quam Burgenſis fabulam appellat, & potius cum Græcis conueniens de Chriſto in die, quę Palmarum uocata eſt, templum ingrediente, Pſalmum decantatum: pręclara facta eius, diuinis uatibus proſpicientibus, totoq́ꝫ ſpiritu pronuntiantibus, quale fecere Sibyllæ, ſed clarius quàm Vates Hebræorum, propter linguæ Græcæ claritatem, Hebraica à noſtro loquendi genere longè plurimum diſſentiente: eamq́ꝫ ob cauſam tropis obſcurioribus, inuſitatoq́ꝫ ſermone peregrinas aures offendente. Sit igitur hypotheſis Pſalmi, ut ſuperioribus conſonet, de his, quos Meſsias cruore ſuo redemptos, myſterijsq́ꝫ nempe ſcientia patris ſui initiatos, ad triumphos cœleſtes aget. Eius primum maieſtatem canit Pſalmus, tum ad pios conuertitur, quibus cœleſtis aditus patefiet, ne putes omnes admittendos, tametſi ſuperius uniuerſalem gentium conuerſionem prædixerat. Tum ad ipſum Meſsiam reuertitur iam terras linquentem, & ſupra candida ſidera ad ſua regna ſeſe recipientem. Hæc ſimul antecedentibus Pſalmis pronuntiantur, à ſupplicijs, quæ gens impia Domino ſuo intulit, ad reliqua deinceps poſt reſurrectionem Spiritu diuino, quo Prophetarum mens implebatur, progrediente.

DOmini eſt terra, & plenitudo eius, orbis terrarum, & uniuerſi, qui habitant in eo.

EXordium ingens. Tollitur mens in altum, magna pectus concipit, omnia colluſtrans animus, nihil reperit, non ditione diuina contineri. Deum nanque ire per omnes

Terrasq́ꝫ, tractusq́ꝫ maris, cœlumq́ꝫ profundum.
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quenque ſibi tenues naſcentem arceſcere uitas.

Dominus uniuerſæ terræ, nec terreſtris elementi modo, ſed item generis humani, quod terreſtri ſinu recipitur. Plenitudinem terræ dixit, ut clarius uniuerſam terram, in quaſcunque partes tendit mundus, exprimeret. Quod Gręci tranſtulerunt ἡ οἰκουμένη, quod noſtri uertunt orbem terrarum, proprieq́ꝫ ſonat habitatam, Hebraicè eſt תֵּבֵל thebel. Id propriè differre à terra ferunt Hebræi, quòd terra, totum elementum terreſtre eſt, thebel, tellus, quæ colitur, habitatur. Id uerè tralatum à Græcis οἰκουμένη, habitata uariarum gentium ſedes. Tria nominat repetens, elementum terræ, habitabilem terram, genus humanum, Dominum, habitatoremq́ꝫ terræ. Hæc ſummo Deo parere canit.

Quia ipſe ſuper maria fundauit eum, & ſuper flumina præparauit eum.

SAepius admonitum, quod Græci uertere aſſueuerunt ἑτοιμάζειν, præparare, Hebraicè eſſe כּוֹנֵן conan, id ſonat, firmare, ſtabilire. Hocq́ꝫ loco dicēdum quemadmodum uertitur ab Hieronymo, Super fluminibus ſtabiliuit eum. Reſpondetq́ꝫ primo, fundauit eum. Neque eſt, quod ſcripſit Euthy. ἑτοίμασε, pro ἐκόσμησε, præparauit, ornauit. Magnus autem ex philoſophia cœleſti locus proponitur, ea, inquam, philoſophia, quam Moſes ſcriptorum uetuſtiſsimus, partim, quòd priſcorum memoria ex ſucceſsione tradebatur, partim, quòd eſſet diuinis oraculis eruditus, conſcripſit. Neque enim præſens hoc carmen canit, quod ne fieri quidem poteſt, terram, mari, fluminibusq́ꝫ ſupereſſe, ſuperinnatare. Nam, ut eſt in eiſdem

Psalmis, Initio Domine terram fundasti. Terra igitur ueluti fundamentum cunctis elementis subiecta fuit. Prima mundi basis, cui cunctę res niterentur. Ipsa subiacet, deinceps aqua superfusa est, aër maria circumplectitur. Huic sublimisætheri existit contiguus. Is elementorum certus, immobilisq́ situs. Sed noster non ad hæc notiora respicit, illa concelebrat abstrusiora ex Philosophia Mosaica, ut maria imperante Deo in concauas mundi partes subsederint, & quæ omnibus passim terris incumbere ceu sedibus suis debuerant, iussu Dei superiora loca liquerint, terra generi hominum, reliquisq́ animantibus sedes futura, nutrimentumq́ productura superextiterit: hic degerent, hæc alimenta præberet, hæc super mari fundata, & stabilita est, non quòd ei maria subiaceant, sed superior mari est, eminentior, sublimior, mare inferius decumbit, hæc sublimis eminet, locus, domiciliumq́ animantium. Non'ne audis apud Mosem theologorum eminentissimum, seu uetustatem, seu diuinam scriptorum eius autoritatem respicias. Dixit autem Deus, Congregentur aquæ in unum locum, & appareat arida. Hæc illa terra, ille terrarum orbis, ille Hebraicus thebel fortasse, tellus nostra Latina, quæ apparuit superior aquis in infima loca considentibus. Hanc flumina peragrant, per conualles, infimasq́ fossas, agri autem coluntur, domus inædificantur, urbes ubiq; multitudine hominum florentes cernuntur. Reliquum terrarum occupat mare, ne id quidem non consilio diuino agente, quod Lucretius, cui propria professio lucem, qua uerum clarescit, eripuit, uidere non potuit. Mare Solis ardore concoctum, uapores, aëremq́ exhalat, nubes hymbriferas, uentosq́ assiduè gignit, quibus rebus animantes in arida degentes aluntur. Ipsa arida quasi hortus irrigata, pabula producit. Hæc fieri non potuisset, nisi mare, maximam terrarum partem occupasset. Hebræi locum haud secus interpretantur. Græci non tantopere uero propinqui, propterea quòd quasdam cauernas asciscunt, per quas mare subeat, montibus incumbentibus. At Philosophia hæc, de tota terra habitabili est, super maria quidem stabilita, quòd superior, editior emersit, ne fluctibus allueretur.

Quis ascendet in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto eius?

CElebrato Domino, qui genus humanum condiderit, eiq́ terram colendam tradiderit, ad ipsos homines in terra degentes se recipit, eis meliora quàm terrestris præbeat hæc sedes demonstrans, meliorisq́ Philosophiæ thesauros aperiens. Id multis in locis agere Psalmi consueuerunt, ut rebus, quæ sub oculos cadunt, memoratis, quarum opificem, regentemq́ ad omne tempus, Deum pronuntient, tum carmen ad ea, quæ animorum sunt ueluti maiora, melioraq́ conuertant. Vt illo Psalmo, quo pulchritudinem cœli Solisq́ decantat, confestim legem Dei celebrat, ueneratur, laudes eius uniuersas percurrens. Nunc quoq; è terra conscendit ad altam Philosophiam animorum, finem supremum uisibilium rerum. Cuncta enim animis parabantur: animi autem ut à sedibus terrestribus, si piè, iusteq́ uixissent, ad cœlestem beatitudinem reciperentur. Hac de causa Psalmi per utranque Philosophiam uagantes, cœlestem illam, quam terrestris, ut maiorem respicit, copiosius prosequuntur. Montem Domini, etsi sunt Hebræi, qui montem Sion ubi esset arca, interpretentur, mihi magis probatur, quemadmodum in Psalmis est templum cœleste, & terrestre, sic, cum sit mons cœlestis, & terrestris, cœlestem celebrari. Iure uocatur cœlum, mons, ut quod Græcè quoque nuncupatur ὀρανός, Summus rerum terminus, circunscriptio definitioq́ rerum uisibil

sibil

ſibilium: locus altiſsimus, mons editiſsimus. Eundem appellat locum ſanctum. Eſt enim regnum iuſtitiæ, campus ueritatis, ait Plato, piorum ſedes: nullum illic flagitium, neq; flagitioſis patuit unquam, ſceleratis inacceſſus, ſolis pijs admittendis, improbis excludendis in ſempiternum. Hæc omnia Vates latius deprædicat.

Innocens manibus,& mundo corde,qui non accepit in uanum animam ſuam,nec iurauit in dolo proximo ſuo.

QVod à Græcis interpretibus ſcribitur ὃς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, Qui non accepit in uano animam ſuam: ex Hebraico luculentius לא נשא lo naſa, Non exaltauit, aut leuauit ad mendacium, animam ſuam. Phraſis Hebraica reſonãs obſcurè peregrinis auribus, euoluas clareſcet. Qui non cõcitauit animum ſuum, id eſt, ſemet, ad mentiendum. Sæpius monſtratum, animam eſſe unumquẽq;, ipſummet quenq;. Non leuauit, non extulit, non mouit ſe ad mentiẽdum. Nemini enim non perſpicuum, uanitatem eſſe mendacium. De ſancto, ſtabiliq́; iuramento, de ueridicis, eſt ſermo, de his, quos Græci uocant εὐόρκους, beneiurantes. Id declarans, ut ſolet, iterata ſentẽtia, Nec iurauit in dolo proximo ſuo. Is ſenſus uerus. Quare non probatur mihi, quod tranſtulit Hierony. Qui non exaltauit fruſtra animã ſuam. Nam ex ſecundo, primum innoteſcit. Eſt item apud Hebræos duplex lectio. Qui non leuauit animam ſuam ad mẽdacium: Qui non leuauit animam meam. Putantq́; eſſe uerba Dei, qui quaſi reſpondeat, Qui non leuauit, non accepit animã meam, nempe nomen meum, maieſtatem meam, ad mentiẽdum, adhibẽs me, nomenq́; meum ad iuramenta doloſa. Hæc lectio ab eis, alijs teſtimonijs roboratur. Sed prior ueriſimilior. Igitur primùm memorat totum fontem probitatis, ac iuſtitiæ, pectoris integritatem, animi puritatem, munditiem, cùm maculæ non infecere animum, manuum caſtitatem. Vt radix omnium malorum, auaritia rapax, uiolenta, nefanda rerum corporearum ſitis: ſic uirtus illi inimica, radix & origo bonorum. Ea uocatur innocentia, manuum caſtitas. Cordis autem mundities eſt, ut non tam in propatulo ſit integritas, ſed cor item, ſedes omnium cogitationum, ſit purum, minimè doloſum. Totum, ut uides, ſpectat charitatem. Ea regina uirtutum, ea cœlum aperit. Beati mundo corde, quoniam Deum uidebunt. Vides ut inuicem reſpondeant Propheta, & Meſsias. Mundos corde ad montem ſanctum, Propheta, Meſsias ad uiſionem diuinam, adducit.

Hic accipite benedictionem à Domino,& miſericordiam à Deo ſalutari ſuo.

PRæmium uirtutis incomparabile. Benedictio, Hebraicè, eſt copia, affluentia, inundatio, fluxus, abundantia. Accipiet benedictionem, omnium bonorum ubertatem, copiam: nihil eum deficiet ſuppetente copia rerum cunctarum à Deo, cœlitus diuitias ſuas demittente. Pro miſericordia, fons habet צדקה zedaca, iuſtitia. Quanquã, quod ſæpius obſeruauimus, iuſtitia, miſericordia, liberalitasq́; nuncupatur. Accipiet iuſtitiam, miſericordiam, beneficium: liberalitas diuina, benignitasq́; eum circunfluent in hoc mundo, & futuro. Si iuſtitiam accipias, ut ſonat, accipiet iuſtificationem à Deo, innocentiam. Iuſtificabitur, declarabitur iuſtus à Deo, in numerum iuſtorum collocabitur. Propterea beati mundo corde, quoniam ſententia diuina, iuſtorũ è numero declarati. Spectacula cœleſtia cõſpicient, diuina uiſione fruentur, quã Plato uocat μακαρίαν ὄψιν, Viſionem beatam. Quale, ac quantum præmium uirtutis, integritatis, innocentiæ! Salutari ſuo, clarius, ſeruatore.

Hæc eſt generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob.

VT conſueuit, apertius explicat. Rogauerat à principio, Quis aſcendet in montem Dei? reſponderat. Nunc reſponſionem confirmat. Hoc genus pioꝝ, hæc diuina progenies, quibus in terris cara uirtus erat. Datum eſt eis uidere Deũ, quoniam quærebant eum, id omnẽ dabant operam, hoc maximé ſtudebant: quæſitum inuenerunt. Cupidiſsimi erant uidẽdi Deum, ad hanc uiſionem perueniri non poſſe, niſi uirtute, & integritate duce, exploratum habebant. Itaq; uiam certam repererunt, quæ ferret ad ſuperos. Hinc intelligimus montem Domini, eſſe uiſionẽ beatam, faciem Dei. Minimum refert, quòd ſit Hebraicè, Quęrentiũ faciem tuã. Nam ad Deum ſe flectere Vatem contendunt Hebræi. Illum uultum uidere quæramus, Vultu quo cœlum, tempeſtatesq; ſerenat. Hæc θεωρία.

Attollite portas, principes, ueſtras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.

DE uiſione beata, de monte ſuperno carmen erat à principio de beatis. Beatitudinem, ſummumq; bonum, aut finem bonorum, quaſi definiendo declarauerat: Videre faciem Dei. Viam quoq; ad hanc felicitatem ferentem aperuerat, digitoq; oſtenderat, uirtutem, integritatem, quam munditiem cordis appellat. Sudore, & uirtute conſtare gloriam, aditumq; cœleſtem prædicabat: nunc ad Meſsiam, quo duce genus humanum bonorum cœleſtium fit particeps, ſeſe conuertit, à terris ſcandentem ſidera, portasq; cœleſtes aperientem. Superioribus pſalmis ſupplicia pro ſalute orbis terrarum adita cecinerat: tum gentes ubiq; terrarum degentes, ad ſcientiam Dei conuerſas, paſtoremq; earum, qui eas ad prata cœleſtia, fontesq; nectareos, & immortales epulas agat: demum ad cœlum redeuntem, triumphantemq; Meſsiam decantat. Hęc pſalmorum conſecutio mihi magis probatur, quàm ut de arca ſit ſermo, quam Salomone in domum Dei deducente, pſalmũ hunc cantores efferrent. Superiora enim, uel ipſa aduerſa gente iudice, ſunt de Meſsia. Declarandus eſt uerſus non rectè conuerſus à Græcis interpretibus, ob eamq; cauſam obſcurus. Attollite portas principes, quemadmodum reddidit ſanctus Latinorum interpres, eſt in fonte שְׂאוּ שְׁעָרִים רָאשֵׁיכֶם ſeu shearim rashekẽ, leuate portę capita ueſtra. Hortatur, ut cernis, ut portæ pateſcant, ut poſtes, quos capita uocat, tollant, leuent capita portarum, ſeſe aperiant. Proſopopœia figura portas alloquens, capitaq; eis tribuens: ut, Exultet mare, & plenitudo eius. Et, Exultabunt omnia ligna ſyluarum. Principes οἱ ἄρχοντες, quæ ſunt in Hebraico capita, dixerunt Sept. ſed ſecus, & luculentius in origine. Quod autem ſequitur, Eleuamini portæ æternales, Æternales, Græcè αἰώνιοι, æternæ, ſempiternæ, quod Hieronymus, Ianuæ ſempiternæ. Quare Latinum decuerat uertere Portæ æternę, iuxta Hebraicum, & Gręcum. Quid enim æternales? Exemplar Hebraicum פִּתְחֵי עוֹלָם pithche olam. Igitur portas alloquitur, ut pateſcant, triumphantem Meſsiam, gentemq; piorum eum proſequentem recipiant. Meſsiam, inquam, agentem è terris, morte, & ſanguine ſuo partum innumerum cœtum. Portas æternas, quis non perſpicit eſſe portas Olympi, ſidereas? Regem gloriæ, regem glorioſum, triumphantem: Regem gloriæ cœleſtis. Proſpicit Propheta in ſpiritu, Meſsiam glorioſe cœlum redeuntem, ut proſpexerat ſupplicia perferentem. Alacritatem, plauſum, ſpectaculum ineffabile contemplatus, diuinum carmen edidit.

Quis

Quis eſt iſte rex gloriæ? Dominus fortis, & potens: dominus potens in prælio.

NOn uox humana, ſed penitus diuinum oraculum. Rogat, reſpõdet regem glorioſum, micantis Olympi regiones, cœtu Deorum comite, ſubeuntem, ſed in terris potentiam ſuam oſtendente. Ob quam cauſam uocatur fortis, & potens, qui ſuos in prælijs non deſerit, auxilium implorantibus adeſt. A' principio demonſtrauerat eum dominatorem orbis terrarũ, qui mari in uoragines, demiſsioresq́ conualles diſcedere iuſſo, terras hominibus habitandas tradidiſſet. At nunc præſidem cœli, cui ſponte portæ cœleſtes ingredienti pateſcant, cui uenienti clarus aperitur Olympus, medium uideas diſcedere cœlum: Solem, Lunamq́ cernas, ſtellarumq́ choros, regem ſuum uenerantes. At idem rex tametſi mirabilis, glorioſus, ipſisq́ ſideribus ſuſpiciendus, fortis tamen in terris aſpicitur, præſertim cùm ſuos in prælijs defendit, dat fortia pectora, efficitq́ ut à paucis innumerabiles ſuperẽtur, & in fugam coniecti concidantur. Ne putes eum, quoniam cœlo glorioſus imperat, deſtituiſſe terras, ignarum eorum quæ ab hominibus gerãtur, imprimis proſpicit, ne quod aduerſum præliũ faciant, quos ob pietatẽ, integritatẽq́ charos habet, quibus non modò largitur, ut montem ſanctũ ſuum conſcendãt, ſed in terris item tuetur.

Attollite portas, principes, ueſtras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.

Quis eſt iſte rex gloriæ? dominus uirtutum, ipſe eſt rex gloriæ.

VIrtutes Latinus reddere conſueuit, quod melius eſſet, & ut Græcum ſonat, δυνάμεις, copias, exercitus. Dominus copiarũ, exercituũ, legionum cœleſtium, rex Angelorum, quorum tantus eſſe numerus in ſacris literis refertur, ut eos appellent exercitum, copias. Horum rex, & princeps, atq́ his imperare dicitur. Tot exercitus regem proſequuntur, eius ſpectaculo, quo nullum eſt ſuauius pabulum, in cœlo fruuntur.

Stant dextra, læuaq́ frequentes.
Nec uidiſſe ſemel ſatis eſt, iuuat uſq́ morari.

Et facta eſt (fertur in Euangelio) cum Angelo multitudo cœleſtis exercitus, laudantium Deum.

PSALMI XXIIII. EXPLANATIO.

INſcriptio eſt, Pſalmus Dauid. Is pſalmus partim oratio eſt, qua tum erroribus ueniam, tum ſibi ſapientiam poſtulat: illuminari, doceri, erudiri, uiamq́ uitæ rectam ſibi demonſtrari precibus inſtans. Partim eſt laus probitatis, eius pręmia decantans, uelut omnes ueteres poëtæ, qui iuſtos laureatos agunt in inſulas fortunatas, nectaris, & ambroſię poculis ad omne tempus exaturandos. Is pſalmus, quod Nicolaus quoq́ ſcribit, artificioſè compoſitus eſt ab autore, uno quoq́ uerſu à ſingulis literis alphabeti incipiente. Dicitur Gręcè, quoniam Sibyllis, priſcisq́ poëtis uſitatum fuit hoc artificium, ἀκροσιχὶς, de qua Marcus contra diuinationem, referens in uerſibus Sibyllarum id artificium haberi. Nam quod multis in locis commemoraui, ſi primã literam cuiuſq́ uerſus eius carminis, quod de ſupremo die Erythrea Sibylla cecinit, ſumpſeris, efficitur, Ieſus Chriſtus Dei filius, ſeruator crux. Verum hoc Vatis Hebræi carmine duntaxat Alphabetum ſumptis primis literis cuiuſq́ uerſus, redditur.

AD te Domine leuaui animam meam: Deus meus in te confido non erubeſcam.

Neq; irrideant me inimici mei.

LEVAVI, Hebraicum exemplar אֶשָּׂא eſa, Attollſam, leuabo. Te unum, ait, colam, ſuſpiciam, tibi uni ſpiritum meum conciliabo: E terris ad te duntaxat oculos attollam. Leuare animum declarat alio augens orationem, In te confido. Leuare, cõfidere, ſpem in eo ponere. Quod ait, Non erubeſcam, dicendum, אַל אֵבוֹשָׁה, Ne erubeſcam. Effice, ait, ne erubeſcam, ſi tibi fido, ſi in te recumbo, fac ne ſpes hæc uana ſit, ne deluſus, pudefactus, ridiculus abeam. Ne me irrideant inimici, in fonte יַעַלְצוּ iaalezu, exultent, triumphent: ne ſuper me inimici triumphent, glorientur, in me inuolitent: quod fiet, niſi ſpes qua tibi fretus uiuo, non ſit perſpicua, nec inimicis innoteſcat, quaſi, uana, fallax, deludens animum.

Etenim uniuerſi qui te expectant, non confundentur.

Confundantur omnes iniquè agentes ſuperuacuè.

SVſtinent, ut quidam habent codices, clarius quod ex fonte diuinus interpres tranſtulit קֹוֶיךָ coueca, Qui ſperant. Iniquè agentes ſuperuacuè. Et hoc clarius apud Hieronymum, Confundantur, qui iniqua gerunt, fruſtra. Potius, ait, confundentur, ſiue erubeſcent, ignominia maculabuntur, aſpergentur, qui peſsimè uiuunt non piè, non Dei colentes. Fruſtra impia facta adamant illi. Nam (ut ait Paulus) Quem fructum habuiſtis tunc in illis, in quibus nunc erubeſcitis? Nullus eſt in factis iniquis fructus. Multa quidem conantes, multum ſudoris profundere cernas improbos, ſed fruſtra, ut quibus demũ euanida ſint omnia: & potius in perniciem deſinat, quod tantopere petere contendũt. His igitur, non bonis & pijs, ignominia, dedecus, labes inuretur, quoniam quidquid agunt, ſubuentaneum eſt. Horum uanitas ubicꝫ prædicabitur: ſpes eorum fallaces, inanes fuiſſe conuincentur. At iuſtis omnia ſecura, tuta, ad æternum tempus permanſura, uirtutis radices æternæ, ſuper ſidera floreſcent.

Vias tuas Domine demonſtra mihi, & ſemitas tuas edoce me.

VIas, & ſemitas eius ex hoc ſacro poëmate, omnicꝫ Hebraico ſermone, perſpicuum, eſſe præcepta diuina, uias, quas ille præcidit, ſignauit, humanis oculis aperuit. Sunt aliæ quocꝫ, quas ſi quis meritus ſit, ſi precibus contendat, ſi ſæpius in aures Dei uoces immittat, aperit, oſtendit. Hæ dicentur à noſtris inſpirationes diuinitus infuſæ, pectoris optima conſilia, quibus agimur ad benefacta. Lux oblata menti, Lucerna ueſtigia noſtra præcedens, ne prolabantur: Sapientia maior. Hoc aſsiduè poſtulare pſalmos cernes. Nec ferè ſunt aliæ preces, id unum contendentibus prophetis, ut inſcitia mentis tollatur à ſe, pulſiſcꝫ tenebris, animus meliora cernat, & adeò cernat, ut perſequatur, inſiſtat, hæc adamet.

Dirige me in ueritate tua, & doce me, quia tu es Deus ſaluator meus, & te ſuſtinui tota die.

VIas alio nomine, quas innuat, oſtẽdit, nimirũ ueritatẽ eius. Omnis ueritas, eſt ueritas eius. Qui cupit ueritatẽ eius, cupit uerisſima quæcꝫ, non fabuloſa, fallacia, inania. Cupit uera, ſolida, firma, ſtabilia. Itacꝫ idem eſt deſiderare ſemitas eius,

atcꝫ

atq; ueritatem. In ſemitis eius fructum ineſſe prædixerat, inique agẽtes incaſſum laborare. Ergo qui poſtulat dirigi per ueritatẽ, poſtulat uias rectas, ueras, nõ falſas, inanes. Viæ ueræ erunt, ſanctitas, integritas, æquitas, innocentia: quoniã qui inique agunt, fruſtrà agunt, inania conantur, ſtudent uanitati. Contrà igitur, qui ſtudent probitati, pietati, uirtuti, amplectuntur uera, tenent quaſi manibus ueritatem. Deduci igitur in ueritatem eius, eſt deduci per ſemitas eius, quæ ſunt ueriſsimæ, certiſſimæ. Si declares has ſemitas, ſunt præcepta, leges, ſcita, placita, decreta, uoluntates eius. Propter ea dicitur alio pſalmo, Eloquia Domini, eloquia caſta: nimirum ueridica, ueracia. Et alibi eſt, Fidelis ſermo. Hebræi quoq; hanc ueritatem explanant, mandatorum eius. Quod ait, Et te ſuſtinui tota die: ſimile atq; ſuperius, expectaui, ſperaui. Omni tempore, inquit, in te ſpem meam pono: Nunquam à te ſpes mea diſcedit: Te ſeruatorem meum appello.

Reminiſcere miſerationum tuarum Domine, & miſericordiarum tuarum, quæ à ſeculo ſunt.

NAtura, ingeniumq; eius eſt, ut miſereatur, ut inique ferat iniurias illatas, non ſibi, cui detrimentum afferri non poteſt, ſed cùm miſeri uexantur, cùm ius humanæ ſocietatis uiolatur: tunc miſeretur, commouetur, reſpicit afflictos, uiolentos, rapacesq; deſtinat ſupplicijs. Et niſi eadem miſeratio impetum eius frænaret, uideres protinus impios ad pœnas abſtrahi. Miſeratio igitur pertinet item, ut modò demonſtraui, cùm peccata cõdonat, duobus motibus eum in diuerſa pollentibus. Videt humiliores à potentioribus uexari: uidet rapinas, cædes, reliquas iniurias, furit, indignatur. Occurrit alius motus, ut parcat delinquẽtibus, idq; ob multas iuſtiſsimasq; cauſas, ſæpius à noſtris, & à profanis allatas, ut is qui ſcripſit de cunctatione Dei. Miſeratio quoq; eſt beneficentia, benignitas, liberalitas, qua largus muneribus ſuis ampliſsimis apparuit. Hanc (ut aſſueuit iterato declarans) ſubijcit ſimile, Et miſericordiarum tuarum. Hoc Hebraicè eſt, חֲסָדֶיךָ chaſadecha, rectè dixeris, beneficiorum tuorum, benignitatum, largitatum. Has ait fuiſſe à ſeculo. Bene quidem Septuaginta ad fontem, ἀπὸ αἰῶνος, ab æuo, ab æterno, à ſempiterno. At noſter Latinus non ſatis commodè, à ſeculo, cùm ſeculum ſit (ut ferunt) centum annorum. Hebraicum מֵעוֹלָם meolam, ab æterno. Hæ miſerationes, ait, benignitates, affluentiæ, largitates, delictorumq; condonatio, ſempiternæ ſunt, non paucos ante dies cœpit Deus talis eſſe, ſed ſemper fuit. Inſitum eſt in natura eius, nata ſimul eſt cum eo clementia, ſi natum dici poteſt, quod fuit ſempiternum. Nihil habet natura eius melius, quàm ut uelit, nihil præſtantius, quàm ut poſsit ſeruare quàm plurimos.

Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris. Secundum miſericordiam tuam memento mei tu, propter bonitatem tuam Domine.

NOn ueretur aperire uulnera, delicta fateri. Nam qui peccata fatentur, demiſſiorem, pœnitentemq; animum oſtendunt. Niſi ſcelus efferrent, aut ſubeſſe ſuperbiam indicarent, ſe non peccaſſe uideri cupientes, aut non indigere tantopere eius clementiæ, cuius uultum ſubijſſent. Delicta iuuentutis, in fonte eſt נְעוּרַי neurai, adoleſcentiæ, pueritiæ, teſtantibus Hebræis nondum pectore firmo, nec ratione adulta, beluis homines eſſe propinquiores, ad terreſtria, curamq; carnis, & corporis augmentum natura trahente. Tunc iuuentam robore fidentem inſoleſcere, his

re, his maximè ſtudentem, quibus nutriatur, & oblectetur corpus, dulcedines corporeas perſequentem. Inde peccata multa ſuboriri, libidinibus animum ad inconceſſa impellentibus. Quod dixit ignorantias, Hebraicum eſt פְּשָׁעַי peshaai, ſcelera mea, ut uertit Hieronymus, grauius quàm ignorantias. Non modò delictis, quæ propter adoleſcentiam, & quòd ratio infirmior eſſet, potuiſſent excuſari, ueniam poſtulat, ſed grauiſsimis etiam ſceleribus, oſtendens hæc quoque accidere poſſe. Veniam autem ſuppliciter petit, illa uſus oratione, quæ eſt apud principem Oratorum Græcorum. Es, ait, natura clemens, mitis, is genius tuus, hi mores. Propter te mihi parce: nam ego ſum immeritus. Sed reuoca te ad te ipſum: conſidera bonitatem tuam ſempiternam, immutabilem, non qualis eſt mortalium, qui nunc boni, nunc mali. Sed tu ſemper tui ſimilis: propter hanc ineffabilem bonitatem mihi condona, ſi quas iniurias intuli.

Dulcis, & rectus Dominus propter hoc, legem dabit delinquentibus in uia.

R[illegible] διὰ τοῦτο, Propter hoc. Item νομοθετήσει, legem dabit, clarius Hebraicum חוֹרֶה hore, docens peccatores in uia. Vide, ait, quanta ſit bonitas illi, quàm mitis ſit, & clemens. Erudit peccãtes: uiam, quam immutabiliter ſequantur, oſtendit. Dat leges, & præcepta, nec ſolùm Moſaicam illam legem proponit, ſed quotidie optima in peccata noſtra immittit conſilia, modò ſequamur. Quid cùm Vates proſpicerent, eum uenturum in terras, ut peccantes erudiret, ignaroſq; uiæ ad ſempiterna bona dirigeret: ſi rectus, ac dulcis, & bonus apparuit, quòd antiquo tempore, legem Moſaicam declarauit, quam gens illa non reſcindens, feliciter ageret in terris: quantò fuit illa bonitas manifeſtior, cùm uenit ipſe, ut fulmina diuinæ ſapientiæ funderet ore ſuo, quem mortales ſequentes, optimũ, feliciſsimumq; uitæ genus ducerent, exin feliciorem in cœlo ſtatum ſortirentur? Solatur igitur ſeipſum Vates, aſſerit ex ſua conſuetudine preces ſuas exaudiendas. Poſtulat ſapientiam, in uiam Dei mitti cupiebat. Nunc affirmat id futurum, quòd Deus ſit magiſter delinquentium.

Diriget manſuetos in iudicio: docebit mites uias ſuas.

ASſerit ſuperiora, ne ſolos peccatores ab eo doceri putes, manſuetos appellat, quos religio, pietaſq; reddidit mitiores, feritatem detraxit, barbariem, morumq; crudelitatem mitigauit. Dicendum igitur, Diriget manſuetos in iudicium. Diriget ad æquitatem, oſtendet, aperiet quæ ſunt honeſta magiſter bonorum, ac malorum, proferens cunctis ſapientiæ ſuæ theſauros. Iudicium, ut dixi, uocat æquitatem, iuſtitiam. Idem iterat, dirigit, docet. Non eſt Hebræorum aſpernanda interpretatio: Manſuetos appellat, qui ſe iam demiſiſſent, humiliaſſent, peccare deſtitiſſent, hos à Deo dirigi in uiam, eis uiam aperire, eorumq; pectora roborare, confirmare, ut cognoſcant iudicia, uiaſq; ſuas. Hocq; eſſe, Docebit mites uias ſuas; duobuſq; uerbis eandem rem expreſsiſſe. Sic illi.

Vniuerſæ uiæ Domini miſericordia, & ueritas requirentibus teſtamentum eius, & teſtimonia eius.

LAtius de uijs Domini loquitur, ne quis ignoret hoc carmen. Sunt uiæ Dei multiplices, ſed omnes ad unum finem ferentes. Erant, ut ſuperius monſtratum

est, iustitia, æquitas, mandata, quæ dedit, leges, uoluntates, scita, decreta. Viæ uocatę, aut quòd his incedit Deus, hi mores, is genius eius, his insistit, plenus ordinis, & æquitatis, aut quòd has ipse uias aperuit mortalibus prius ignotas: uiæ repertę, patefactæq́ ab ipso. Ante pedes nostros signatæ, ne in sinistram, aut dextram sese flecterent: perinde si curiam Pompeij diceres ab eo constructã. De his igitur uijs, hæc uero ueriora prædicat optimus Poëta. Non esse uias has incedentibus difficiles, salebrosas, asperas, præcipitosas, agentes in præceps, fallaces, sed longè secus, ueras esse, ad uera ducentes, & quò pollicentur, sistentes. Beneficas item esse, idem enim in Hebraico est pro misericordia חֶסֶד chesed, Beneficium, benignitas. Liberales sunt hæ uiæ, fructuosæ, quęstuosę, beneficæ, ueraces his, qui per eas incedunt, non quemadmodum reliquæ uiæ, fallaces, demum ad luctum, & funera ducentes. Sunt misericordia, & ueritas: sunt beneficium, lucrum ingens: sunt æquitas ipsa, ueraces, plenæ ueritatis: sunt refrigerium, tranquillitas, requies curarum. Huc demum sistunt eos, qui requirunt, scrutantur, pensitant, indagant testamentum eius, pro quo in fonte בְּרִיתוֹ beritho, fœdus eius, quod item testamentum rectè dicitur. Fœdus fuit inter ipsum, populumq́, pax, amicitia. Hoc fœdus, est lex Mosaica. Eadem uocatur testimonia, quòd his testatissimam fecit Deus erga hòmines suam charitatem.

Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo, multum est enim.

PLacet Hebræorum explicatio, Propter nomen tuum, quo passim diceris misericors, clemens, hancq́ esse summam naturæ tuæ bonitatem, & in eo maxime præcellere, quòd clementissima fertur, uolens, & potens seruare quàm plurimos. Hæc fama uolitat de te, passimq́ hominũ mentes occupauit, nec in te melius esse fertur, quàm quòd cupis generis humani salutem. Ob hanc causam ignosce mihi, & flagitium condona, quod cum Bersabee (ut declarant Hebræi) perpetraui: quod fateor fuisse grauissimum. Multa superius de misericordia, & clementia Dei prædicauit: plurimus fuit in commemoranda bonitate diuina: iure subijcit preces, ut parcat delinquenti, quod facere cogit clementia.

Quis est homo, qui timet Dominum? legem statuit ei in uia quam elegit.

LEgem statuit, quemadmodum superius, νομοθετήσει, legem statuet, per futurum. Clarius Hebraicè יוֹרֶנּוּ iorenu, docebit, erudiet, ostendet ei uiam, quam elegit. Elegit autem timere Dominum, pietatem, religionem, uirtutem elegit, hanc eum Deus docebit. Propone, inquit, aliquem, qui sibi præscripserit, timere, uenerari Deum, hunc Deus minimè destituet, sed corroborabit, confirmabit, paulatimq́ mentem eius illuminabit. Volentibus, uigilantibus auxiliatur Deus, non otiantibus, stertentibus. Est arbitrij libertas nobis, hanc Deus coadiuuat, cùm cœpimus nos ipsos excitare. Nostrum est eligere, Deus aperit oculos, ubi pedes figamus, iter illustrat, undequaq sanctus, optimus, parcit peccantibus, pios illustrat, erudit.

Anima eius in bonis demorabitur, & semen eius hæreditabit terram.

FOrtasse putes sterilem, infructuosamq́ esse religionem, nihil præter labores, & sudores afferentem, quibus in ea laboratur, cùm uitia carnis deprimũtur, li-

bidines castigantur. Minimè, inquit: imò sunt maxima præmia pietatis, incredibilem mercedem fert pietas. Animus piorum, si statũ mundi huius respicias, semper est in bonis, lætus, tranquillusq; semper, citra ægritudinẽ, citra morbos, quos appellant πάθη, pasiones, affectiones animi. Non insident animis piorũ eiuscemodi pestes, nunquam nõ in sanitate uersantur. Multa sunt, è quibus syncerã, solidamq; uoluptatem capiunt. Si respicias uitã cœlestẽ, quoniam & Hebræi suspicãtur beatitudinem futuram, Prophetam innuere, quid est certius, quàm piorum duntaxat, Deumq; colentiũ, bona cœlestia futurã legitimam hæreditatem? Semper igitur in bonis, aut bono, ut habet Hebraicũ, nempe beatitudine, felicitate, morabitur animus eorũ. Nota pijs cœlesti uoluptate fruetur. Tanta, inquam, ac tali uoluptate, ut neq; oculi uiderint, neq; aures audierint, nec cogitari quidem posit. Est alius quoq; fructus pietatis, quòd iustorũ progenies, diutinè uiuet super terra, non propter scelera paterna celeriter excidetur, sed propter pietatẽ, in diuturna tempora seruabitur. Alio in Psalmo est: Generatio rectorum benedicetur. Et, Nunquam uidi iustum derelictum, neque semen eius quærens panem. Eadem uetusti Poëtæ, quorum sapientia ex his fontibus profluxit, promittebant iustis.

Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.

Firmamentum est Dominus timentibus eum: & testamentum ipsius, ut manifestetur illis.

QVod Sept. uerterunt κραταίωμα, firmamentũ, Hebraicũ est, סוֹד sod, id sonat quidẽ cum Iod fundamentũ, quod illi dixerunt firmamentum. Item sonat secretum, arcanũ: pro hoc ab omnibus Hebræis exponitur, Secretũ Dei esse solis timentibus eum. Secreta, inquiunt, Domini nõ reuelãtur, nisi timẽtibus eum. Apertius quoq; Chaldæus pro uoce Hebraica amphibola, adhibens distinctè significãtem, secretum רָזָא דַיְיָ גַּלְיָא לְדַחֲלוֹי rasa d'adonai galia ledachaloi, Secretum Domini reuelatur timentibus eum. Hieronymus similiter, Secretũ Domini timẽtibus eum, & pactũ suum ostẽdet eis. Sept. propter similitudinẽ, alterũ pro altero sumpserũt. Nam Iasad, Hebræis est fundare, inde alia uox fundamentũ. Sed huic adest litera Iod, superiori minimè. Secũda pars, ut uertit diuus interpres, est, Fœdus, aut pactũ suũ manifestabit illis. Hoc declarat antecedens, esse pro secreto, arcano. Superius prædicauit eum magistrũ probitatis, doctorẽ ueritatis, nunc subijciens similia, ut noscas quãta sit dignitas piorum, asserit, his solis arcana Dei patefieri, uelut amicis eius transennã cœlestẽ aperiri. Quis enim alius, nisi maximè pius, uidit arcana Dei, quæ nõ licet homini loqui? Sic Moses, sic Elias, priores autẽ, Noë, Abraham. Quem locũ igitur iusti obtinent apud Deum, quibus sapiẽtiæ suæ thesauros aperit, infundens pectoribus eorũ, insolitã lucẽ? Inde fit, ut eorum pietas augeatur erudiẽte Deo, cuius amore flagrãtes, nullũ pro nomine eius periculũ deprecarentur. Testamentũ dixerunt Sept. quod Hebræis est בְּרִית berith, fœdus, pactũ. Aut scilicet lex Mosaica, cùm fœdus quasi inijt cũ illa gente, cæsis uictimis & pateris suscepto sanguine, omnẽ hãc legẽ, omnia sapiẽtiæ huius arcana pijs ostẽdit. Aut itẽ fœdus nouarũ amicitiarũ, quas cum iustis ac pijs contrahit quotidie, eorũ animos sibi concilians, & obstringens. Docet eos uias suas, sua fœdera, quibus amicitia confirmetur, augeatur. Docet quid eis studendum, ut eis sit perpetua cum eo gratia, & amicitia: nec docet solùm, sed item concitat, inflammat.

Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos.

De laq

DE laqueo, Habraicè מִרֶשֶׁת miresheth, de reti, quod est item apud Hieronymum. Quod sæpius cecinerat, repetit, affirmat. Docet Deus homines, modò uertant oculos ad eum, pectus splendore suæ claritatis implet. Si cecideris, erigit: si te malus abstulit error, & in laqueos adegit, eripit, reuocat, subijcit oculis rectius iter. Potest referri ad res corporis, posteaquam res animi proposuerat, quod Hebræis affertur, inimicos corporeos, hic eum nominare, qui laqueos, insidiasq́ illi intenderent, in uoragines allicere niterentur, catenis uinctum abstrahere. Hoc, ait, periculo eripiar, quòd auxilium Dei implorabo, quo quidem, ut cõfido, impetrato, ab impetu hostium secura deinceps mihi cuncta erunt.

Respice in me, & miserere mei, quia unicus, & pauper sum ego.

QVod Græci dixerunt unicum μονογενὴς, clarius Hieronymus ad Hebraicum, solus, יָחִיד iachid. Destitutus sum, ait, solus sum. Idem ualet pauper, cui non sunt opes, quibus miseriã subleuare posit, duabus cladibus se circũuentum ostendens. Ab hominibus derelictus, ut malũt omnes felicitatis esse, quàm miseriarum comites, incipientes odisse, quem fortuna persequitur. Tum conflictatus inopia, quod miserrimũ est. Nam, quibus saltem copiæ suppetunt, his odiũ uitare, & amicos parare possunt. Rectè igitur destitutum, solũ, unicũ se queritur, quoquò se uertat, nullum esse præsidium. Vnus igitur tu superes, tu flecte lenitatis tuæ in hunc infelicem oculos. Nam beneuolentiæ indicium est, cùm principes lætis oculis nos aspiciunt. Gaudemus, lætitia gestimus, amicis prædicamus id factum. Quid si nos oculis pater aspicit æquis? Et quidem aspicit, præsertim cùm destituere omnes. Est enim miserorum asylum, portus naues infractas excipiens.

Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt, de necessitatibus meis erue me.

GRæcum ἀναγκῶν, necessitates. In Hebraico est מִמְּצוּקוֹתַי mezucothai, angustiæ, pressuræ. Angustias quoq; dixit Hieronymus. Tribulationes item sunt צָרוֹת zaroth, angustiæ, pressuræ, uexationes, ut uim uerborũ sentias, quibus perceptis, sensus fit clarior. Aperit uulnera, alto sub corde dolores, nõ mediocres solicitudines, curis ingentibus æger. Curarũ fluctuat æstu. Nec pectore noctẽ, Accipit, ingeminãt curę. Plena trepidationis omnia. Nanq; inimicus atrox instat, ambasq́ manus telis onerauit acutis. De necessitatibus meis, dices, dè angustijs meis erue me.

Vide humilitatem meam, & laborem meum: & dimitte uniuersa delicta mea.

PRo humilitate ταπείνωσιν, est aliud simile עָנְיִי anij, afflictionem, depressionem meam. Hanc Sept. dixerunt humilitatem, nempe deiectionem, cùm uexatus animus, fastum, superciliumq́ demittit. Id facit calamitas, uentis aduersis, flante fortuna, nosq́ penè mergente. Laborem quoq; declarans primum subiecit, quasi defatigationem, sudorem aduersis perferendis, trepidante corde. Chaldæus pro labore, uocem Græcam posuit, טוֹרְחִי torechi, quasi ταραχὴν, perturbationem, pauorem, solicitudinem. Quòd ait, Dimitte omnia peccata, propter has clades, inquit, propterea quòd laboro, uexor: ea sit delictorũ meorũ propitiatio, tantũ doloris his aduersis me capiẽte, quantũ uoluptatis peccãdo cepissẽ. Labor, & dolor, uexatio, cruciatusq́ obliterãt delictorũ notas. Hinc ea, quæ uocat pœnitẽtia, cùm

superbia tumidum, cõtemptoremq́ animũ reddidisset, & propterea iustitiam uiolare negligentem: tunc incõmoda humanæ uitæ subeuntia, mitigant arrogantiam, ad æquitatẽ deducunt. Deus iustitię præses, placatur, mitescit, supplicia, quę parasset, auertit: præsertim si precibus suppliciter pacem eius imploraueris, quod prophetæ perpetuò fecisse noscuntur.

Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, & odio iniquo oderunt me.

PRimum in uniuersum, uexationes, calamitates impẽdentes memorauerat, tum nominatim, quod genus malorũ instet, profatur: Acriter hostes urgere, genus hostis atrocissimum, numero nos esse multis partibus inferiores. Copias eorum innumerabiles esse, animo paratas ad dimicandum, inflammatas odio. Odium iniquum uocat, quod Hebræus dicit odium חָמָס uiolentiæ, odium iniustum, uiolentum, odium necis, & sanguinis cupidum, letale, mortiferum. Actum est de me, inquit, si in potestatem eorũ uenero. Est animis illis truculentus, ferinus, sanguineus, aut odium iniquum, quod Hebræis affertur, est, Oderunt me gratis, sine causa, immeritum, innocentem. Qui nihil offendissent. Hoc genus odij grauissimum est, ab inuidia, ab improbitate animi, ueluti tartarearum furiarum. Nam odiũ, quod causas habuit, excusari fortasse posit: at cùm se animus perpulit ad inuidiam, corruptus est, monstrosus, dæmoniacus.

Custodi animam meam, & erue me: non erubescam quoniam speraui in te.

HVius uersus sentẽtia, sæpius occurrit hoc psalmo. Animam suam, uitam suam uocat. Huic præsidium quàm tutissimum præficit. Quæ enim tam fida custodia? Quòd de ignominia, & infamia loquitur, ut qui pietatem ueram profitentur, huic omne tempus operam dantes, hac apud cæteras gentes gloriantes, & propter Deum, quem colunt, & cui maximè fidunt, se nobiles ostendentes, sed cùm postulat usus, nullo subsidio destitutis adueniente, preces nemine exaudiente, nullis testimonijs numen eius, quem colunt, comprobantibus: id scilicet maxima ignominia & illusio fuisset, præsertim eo tempore, cùm soli Hebræi uerum Deum colerent, cæteris sua simulacra uenerantibus. Apud hos maximum dedecus, pudorq́ fuisset Hebræis, si prælia aduersa fecissent, si nihil auxilij uictis, & in fugam coniectis adueniret, & preces quasi in Zephyros abijssent: atque opinio potestatis, & numinis, quod ab Hebræis adoraretur, longè inferior existeret. Id scilicet hostes irrisissent, & præter acceptæ cladis infamiam, delusis Hebræis, in ipsum etiam Deum contumelijs insultassent. Ob hanc causam sancti prophetæ, quò sibi Deum conciliarent, propitiumq́ redderent, hanc infamiam, & quasi proditionem sæpissimè commemorabant. Nisi, inquiunt, nos ab iniurijs, & maleficio profanorum defenderis, nostra quidem clades erit, sed tuum dedecus, tua infamia, qui prodideris eos, qui in te sperarent. Te quoq; pręedicabunt nihil esse, dũtaxat inanem opinionem de te apud Hebræos esse: rumores inanes de tua potestate iactari.

Innocentes & recti adhæserunt mihi, quia sustinui te.
Libera Deus IsraEl, & ex omnibus tribulationibus eius.

QVod Græcè est ἄκακοι καὶ εὐθεῖς, Innocẽtes, & recti, siue simplices: in origine sunt ipsa nomina rerũ תֹּם וְיֹשֶׁר thom ue iosher, perfectio, & rectitudo. Hiero. item

propè

propè similiter, Simplicitas, & æquitas. Verbum quoque ἐκολλῶντο, adhæserunt, est in fonte יִצְּרוּנִי izruni, Custodiēt me. Quare efficitur alius sensus, quē uidelicet reddidit Hieron. Simplicitas, & ęquitas, aut perfectio, & rectitudo seruabūt me. Nobiscum, inquit, est æquitas, iustitia, ueritas, cum hostibus iniquitas, mendacium, uiolentia. Iustior causa nostra est, hoc nos defendet, uictores ostendet. Hæc animos erigit, ut confidamus, speremusque nobis affore supernam opem, quæ nos protegat, hostes fugere compellat. Atque hoc prę se fert psalmus, non unam probitatem, æquitatemque sufficere, sed item sperare in Deum, auxiliumque eius implorare nos oportere. Neque item satis esse in eum sperare, nisi probitas, æquitas, integritas adsit, ne putes Deum fauere iniquitati, oculos ad eos uertentem, quorum fortuna secunda, multorum sit causa malorum. Demum subijcit orationem, ut ab oratione inchoauerat, primò pro se, tum pro gente sua suppliciter locutus.

PSALMI XXV. EXPLANATIO.

PSalmus est Dauid, quod inscriptio demonstrat, Oratio est, ac supplicatio. Genus orationis est, quale multis psalmis occurrit, partim ueniam delictorum petentibus, partim pietatem autoris, ac probitatem commemorantibus, qua commemoratione contendebant, ut Deus suos defenderet, amicorum suorum causam susciperet. Hanc eis gratiam referret, ut quoniam pro uirili mandatis eius insistere niterentur, præceptisque eius obtemperando nullis laboribus pepercissent, eos ob hanc causam attenderet, ab iniurijs improborum, ne quam calamitatem sibi, ac populo inferrent, defenderet.

IVdica me Domine, quoniam ego in innocentiam meam ingressus sum, & in Domino sperans non infirmabor.

GRAECVM melius uerteretur, In innocentia mea ἐπορεύθη, inambulaui, incessi, per æqua gradior, iustitiam pertinaciter retineo. Iudicare, ab Hebræis suæ dialecti proprietatem callentibus explanatur bifariam. Iudica, nempe, fac iudicium, uenias in ius cum inimicis meis, sententiam contra inimicos pronūtia. Est alius sensus: Iudica de me, num mandatis tuis obtemperauerim, num desciuerit à te cor meum, nunquid contra fas gesserim. Nanque ego, inquit, magnopere tua religione, tuis iustissimis legibus delector, placet integritas, innocentia, in his mea uita decurrit. Quam Sept. dixerūt ἀκακίαν, innocentiā, Hebraicum תֻּמִּי thumi, sonat etiam perfectionem meam. Tametsi innocentia est integritas, hæc autem perfectio. Duabusque causis prouocat ad se diuinam beneuolentiam, quòd innocenter uiuit, quòd sperat in ipsum. Quibus rebus fit, ut subterfugere nō possit, quin eum suscipiat, amplexetur. Non enim deserit pios, minus item proditor est eorum, qui sperāt in eum. Ecce duo sunt, quibus cogitur Deus hominem diligere, uitæ integritas, fiducia non huius integritatis, sed Dei, ne benefactis tuis fidas, sed ubi benefeceris, teque gratum Deo ob hanc causam reddideris, tunc speres in eum. Quo fit, ut neque sola probitas sufficiat, neque spes sine probitate ualeat. Quid enim sperēt à Deo scelerati? Quod ergo ait, Non infirmabor, Hebraicū tametsi non longè dissimile אֶמְעָד emead, uacillabo, cadam, labar: hac fiducia sustentor, comite Deo, & uirtute. Nam Deus adit ubi uirtus est: omnia prospera, felicia. Psalmi igitur uolūt Deum, & uirtutem. Nec Deus ueniet, nisi uirtute alliciente: nec uirtus sibi sufficiat, nisi Deo pręsente. Virtus dat animos, ut audeas implorare, ut speres celeriter affuturum.

Proba me Domine, & tenta me : ure renes meos & cor meum.

QVod dicitur Græcè πύρωσον, ure, Hebraicum צרופה zarupha, ſonat quidem urere, ſed proprium eſt de metallis excolatis feruefactis, expurgandis in fornace. Inde fit, ut id uerbum ſonet probare, purgare, excolare, examinare, quod Græcè dicitur βασανίζειν. Poſuit quidem etiam Hieronymus urere, ſed in eo ſignificatu, tria uerba eiuſdem ſententiæ, proba, tenta, ure. Renes in Hebraica dialecto, quod ſępius animaduerſum, & ſubiectum ante oculos eſt, ſunt pro pectore, corde. Quemadmodum Latinus diceret in corde, in pectore ſedere ſapientiam, Hebræus ſuo ritu loquens diceret, in renibus. Non tamen eſt in pectore, uel corde ſapientia, ſed mens cogitationum, notionumq́ue mater, habitat in capite. Sunt ergo figuræ, ſeu tropi, cuique linguæ particulares. Durum Romanis auribus, audire renibus ineſſe cogitationes : at Hrbræis non minus durum, ſedere in pectoee Mineruam. Cùm igitur (ait Hebræus) ure renes: eſt proba ſcrutare pectoris intima, euolue latebras, perſpice, perpende cogitationes, arcana, meditata mea. Nihil offendes, quod maieſtatem tuam offendat. Perſpicies animi mei æquitatem, rectamq́ue uoluntatem. Eſt alio in pſalmo, Proba me Deus, & ſcito cor meum. His quoque fit perſpicuum, tentare (nam in Hebraico quoque eſt id ipſum uerbum) in ſacris literis eſſe probare, ſcrutari, examinare, diſquirere. Cùm Deus tentat, requirit, quo in ſtatu ſit noſter amor, quem gradum attigit noſtra pietas. Quid ponderis ſubſit, egerít'ne radices, an leui aura lapſura. In hanc arenam fortis athleta Vates deſcendit, prouocans oculos æternos ad ſe perſpiciendum, penitusq́ue examinandum.

Quoniam miſericordia tua ante oculos meos eſt : & complacui in ueritate tua.

COmplacui, Græcè, εὐηρέστησα, Placuit mihi ueritas tua : ea ſum delectatus. Hebraicum, ut clarius noſcas, התהלכתי hith halachthi, inambulaui, inceſsi per ueſtigia tuæ ueritatis: hoc iter mihi eſt. Hieronymus item, Et ambulabo in ueritate tua. Miſericordia tua, inquit, oculis meis cùm ſit perſpicua, cùm habeam eam præ oculis, incitat me, atque impellit, ut ueſtigijs tuæ ueritatis inſiſtam. Noui quàm beneficus ſis, & liberalis, quàm genus humanum diligas, nullo tempore prodeſſe deſiſtas. Separatim quid mihi contuleris, quibus ſum abs te beneficijs affectus, habens exploratum, feror alacriter in tuos amplexus, eſt ueritas tua mihi gratiſsima. Eſt alius quoque ſenſus: Quoniam miſericordia tua præ oculis meis eſt, dirigens incedentẽ, & ueſtigia firmans, hoc fit, ut ueritatis tuæ ſemitam ingreſſus, iter cœleſte carpam. Non mea me ſapientia inſtruxit, perſuaſit, ut erroribus mundi huius euitatis, ſequerer meliora, ſed beneficium tuum, tua miſericordia. Hæc mihi dexteram porrexit eunti, tenebras, & caliginem ex animo diſcuſsit. Hæc reddidit me ſapientem, ut plus ſaperem, quàm cætera plebs. Datum eſt id à Deo, diuino beneficio factus ſum ſapiens. Fuit immortalis Dei munus hæc ſapientia, ut tuæ ueritatis amore flagrarem. Veritas eius (ut nobis antea dictum eſt) eſt lex ueridica, plena ueritatis, plena prudentiæ : optima, ſaluberrima hominũ generi conſilia. Veritas eius priſco illo tempore, fuit lex Moſaica, lex lata à principio, primis hominibus, lata deinceps Noë, tum Abrahæ. Sed omniũ clariſsima fuit nouiſsimo tempore, ueritas Euangelij, quam præſens ipſe fudit ore ſacro ſuo. Nulla fuit unquam nec tam ſalutaris philoſophia. Nihil dictum eſt, & prædicatũ apud homines ueracius.

Non

Non ſedi cum concilio uanitatis: & cum iniqua gerentibus non introibo.

Conſilium uanitatis, Hebraicè מְתֵי שָׁוְא methe shaue, Viri uanitatis, mortales, mendaces. Sæpe declaratum uanitatem Latinis quoque mendacium eſſe. Et pro παρανομούντων, quos Latinus dixit iniqua agentes, ſunt in fonte נַעֲלָמִים nealamim, occulti, abſconditi. Hos Hebræi declarant eſſe, qui tenebris gaudeant, lucifugos, ne ſcelerata eorum facta dignoſcantur. Latebris occultantes turpitudinem, quod agunt. Omnino deſignantur hac uoce flagitioſi, cædes, fraudesq́; ab oculis abſconditas exercentes, in inſidijs ſemper deliteſcentes. Opponitq́; ſingula ſingulis doctiſsimus Vates. Superius ambulaui in ueritate: nunc in contrarium duplex falſitatis genus odio ſibi eſſe fatetur dictorum ac factorum. Dictis mendaces ſunt, qui ſecus quàm ſit res, loquuntur: factis mendaces, quos Hebraicus ſermo uocat abſconditos, latentes, aliud quàm quod præ ſe ferunt, operantes. Quoniã igitur in ſemitis ueritatis ſeſe incedere, non inſolenter, ſed quale fit ab his, quibus dat animos rectè factorum conſcientia, gloriatus fuerat, nunc orationẽ implet, additis contrarijs. Ne conſuetudo improborum contaminaret, ueritas placuit, mendacium diſplicuit, abſtinui commercio fallaciſsimorum, quibus neq; os ueridicum, neq; uita non latebroſa, ambigua facta perſequens. Non ſedi, Hebraicè uerbum ſedendi, eſt item habitandi. Non habitaui, ſedesq́; fixi. Non introibo: rectius Hebraicè אָבֹא abo, non ibo, non ambulabo.

Odiui eccleſiam malignantium: & cum impiis non ſedebo.

Eccleſiam (ut cernis) non ſemper in bono eſt apud priſcos. Eccleſiam uocat concionem, multitudinem, conſeſſum. Hebraicè קָהָל cahal, fortaſſe Græcis ſuſcepta ex Hebraica dialecto ea uoce cahal, καλέω. Malignantes ex Græco πονηρευομένων, malefici, quibus mala mens eſt, maleficio gaudentes, nocentes. Quòd ſi unus contaminare poteſt, cuius ſermonibus aſſentiri, moribus afformari neceſſe ſit, quantò uehementius multorum improborum conſuetudo corrumpet? Qua de cauſa conſeſſum, concilium, aditum, ſermonemq́; ſceleſtorum, ſe defugere prædicat. Omne genus improbitatis oratione complectens, uanos, inſidioſos, maleficos, demum uelut omnis improbitatis colophonem impios, primos hominibus, poſtremos inimicos ipſi Deo. In contrarium proponit, quibus obiectetur, quo ritu uitam ſuam inſtituerit.

Lauabo inter innocentes manus meas, & circundabo altare tuum Domine.

Secluſis profanis, repudiata conſuetudine maleficorum, non otiabatur tamen, ſomno, uinoq́; ſepultus, libidinibus, & inertiæ ſe dedens, ſed ut neceſſe eſt, cùm impia facta peroſi, referimus oculos ad meliora, amplexus eſt pietatem: ſimul oſtendens antea quàm religionis opera contingas, oportere te purum eſſe, caſtasq́; afferre manus. Procul eſte profani. Et Lyricus,

-ἑκὰς ὅσις ἀλιτρός, Claudatur porta profanis.

Mundamini qui fertis uaſa Domini. Et, Si offers munus tuũ ad altare, & recordatus ibi fueris, quòd frater tuus habet aliquid aduerſum te, relinque ibi munus tuũ, & uade prius reconciliari fratri tuo. Iuſtiſsimis igitur de cauſis ſapientiſsimus Vates de

tes de sua religione prædicaturus, ut templum Dei frequentet, ut diuinas laudes asiduus decantet, ueluti præparationem, expiationemq́ ad rem diuinam, singularem uitæ suæ integritatem præstituit necessariamq́ monstrauit. Quod igitur ait, Lauabo ἐν ἀθώοις, inter innocentes: est clarius, & rectius in Hebraico, Lauabo בְּנִקָּיוֹן benicaion, in innocentia, quod etiam transtulit diuus Hieronymus, Lauabo in innocentia manus meas. Manus, rem diuinam celebraturus, templumq́ tuum aditurus, non sanguinolentas, non cæde, rapinisq́ pollutas abluo, sed castas, innocentes affero. Non quemadmodum impij, quibus cùm sit incestus animus ad necem, aliaq́ scelera paratus, audent tamen offerre sacrificia, sordes suas minimè dignoscentes, minus item considerantes illud sapientis: Victimæ impiorum abominabiles Domino. Hanc sententiam liquidius explicans Chaldæus, Lauabo in innocentia, commutauit אֲקַדִּישׁ בִּזְכוּתִי acdis bezacuti, sanctificabo. quo perspicuum fit, sanctificare in sacris literis esse, mundare, purgare, abluere. Quod uoce Græca significatur ἅγιος, sanctus, sine terra, sine sordibus. Circundare altare, non obscurum est, esse sacrificare, uictimas offerre, mistiq́ altaria circum.

Vt audiam uocem laudis, & enarrem uniuersa mirabilia tua.

Res diuina constat uictimis, hymnis, carminibusq́ sacris diuinæ potestatis, ac bonitatis prædicatione. Est autem clarius ex fonte quid Vates sentiat. Pro, τοῦ ἀκοῦσαι, ut audiam uocem, sua lingua dixit לַשְׁמִיעַ lashemia, ut audire faciam. Instituam, inquit, cantantes facta tua diuina, medius ipse considens uoces efferam, præsente toto cœtu ipse canam, laudesq́ tuas ore grandiloquo personabo. Audient omnes efferentem me facinora tua magna, tot in me beneficia collata, quem multis cladibus eripuisti, hostes inaudito pauore perterritos in fugam coniecisti. Hæc sunt illa mirabilia, illa prodigia. Sunt item prodigia, siue miracula, quicquid cœlestis ambitus complectitur, quodcunq́ uides, quocunq́ moueris. In cœlo sidereus ordo, motus, pulchritudo, fulgores inexhausti. Terra sedes animantium, temporibus certis pabula sufficiens, alumna uiuentium. Hæc, & id genus miracula diuino carmine Vates prosequebatur, audiente populo. Sed & illa miris laudibus tollebat.

Nanq́ canebat uti, magnum per inane coacta
Semina, terrarumq́, animæq́, marisq́ fuissent,
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener mundi concreuerit orbis.
Tum durare solum, & discludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim sumere formas.
Iamq́ nouum terræ stupeant lucescere Solem:
Altius atq́ cadant summotis nubibus imbres.
Incipiant syluæ cum primum surgere: cumq́
Rara per ignotos errent animalia montes.

Domine, dilexi decorem domus tuæ, & locum habitationis gloriæ tuæ.

Græcum est εὐπρέπειαν, decorem domus, at Hebraicæ linguæ uocabulum מְעוֹן maon, sonat potius quod reddidit Hieronymus, habitaculum: Domine dilexi habitaculum domus tuæ. Id constat ex alijs locis. Opponitq́ contraria superioribus.

bus. Odiui ecclesiam malignantium, nunc in contrarium, Dilexi domum tuam, quò coit multitudo piorum te colentium, ubi sacerdotes, ac leuitę. His ego mistus, carmina sancta cano, nec tenuē musam meditamur, sed agimur spiritu, altissima tonamus, rerum magnarum tuarum consideratio concitat, implet animos. Diligere sese domum sanctam, illic frequentem esse indicat diuinos honores, quibus mortales Deum prosequuntur, celebrantem. Hoc genere uitæ gaudentem, has suas delicias existimantem. Quòd primum designet habitaculum, manifestum est ex sequenti, Et locum habitationis. Habitationem, tametsi non differt, dixit Latinus, quod Græcè est σκηνώματος, tabernaculi, uel tentorij, scenæ. Id uertit etiam Hieronymus, quoniam in Hebraico est, Et locum tabernaculi glorię tuę. Gloriā Dei habitare in tabernaculo, quod fecit Moses, sciebant, & prædicabant. Gloria quid sit, ex Græco maximè perspicitur, appellatur δόξα, à uerbo uidendi, apparendi. Est gloria, quod maximè apparet, quod perspicuum, quod illustre. Splendorē, quem Mosaicus uultus colloquio Dei contraxit, gloriam dixere interpretes, dicentes, ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον μωυσέως, Glorificata est facies Mosis, scilicet splendore illustrata, irradiata. Hanc ob causam tralata re corporea ad incorpoream, quod in sermone fit sæpissimè, gloria est rerum magnarum nobilitas. Splendor, lumen ingens, apparentia, claritas. Quocirca solo in Deo est gloria uera, uera potentiæ claritas, largissimum maiestatis lumen. Hæc gloria prisco illo tempore, tum fuit rebus magnis gestis, ut cum Pharaonis exercitum fluctibus oppressit, manna cœlitus demisit, atque alia memoranda prodigia, quibus claruit, gloriosaq́ue fuit maiestas eius: tum fuit nonnunquam corporeis oculis perspicua, qualē in monte Christus ostendit. Erat autem splendor ineffabilis, humanis oculis insolens claritas. Lumen largissimum, radiantissimum, mirabilis item splēdorum uarietas. Cæruleus, igneus, croceus, qualis iris in cœlo, qualis sapphirus, aut crystallus, & smaragdus, gēmarumq́ue nitores. Nam his coloribus gloriam Dei describit EzechiEl sibi uisam, sæpius horribilem crystallum, sapphirumq́ue memorans. His splendoribus, atque hac luminū uarietate apparuit legem laturus in monte, spectante populo, atque ob eam causam exterrito, nec conspectum sustinere ualente. Hæc, ut monstraui, sæpius uisa est prophetis, apprimè EzechiEli, qui gloriā Dei, diuersas templi partes adeuntem, aliaq́ue loca obambulantem suspiciebat. Hæc in templo conspicua uidebatur interdum populo, nonnunquam solis sacerdotibus. Idcirco locus gloriæ diuinæ templum dicebatur, siue ad maiestatem eius, siue splendorem illum immensum, largissimum, oculos perstringentem, referas.

Ne perdas cum impiis uitam meam: & cum uiris sanguinum, uitam meam.

NE perdas, exemplar Hebraicum תֶּאֱסֹף teesoph, auferas, aggreges ad impios. Ne me cum impijs recenseas. Quòd si consuetudinem, sermonem, aditumq́ue impiorum, si in numero sceleratorum haberi, quibuscunque possem rebus, defugi, minus item animam meam cœtui eorum adnumeres: ne congreges me cum illis in loco damnatorum. Aut si referas ad hanc uitam, ne sit eadem super bonis, atque malis sententia, si perdere sceleratos, homicidasq́ue decreuisti, si sanguinarias bestias execratus, funditus abolendas existimasti: me certè sors alia longè diuersa secutū ab hac gente secernat. Omnes preces eò direxerat, ut Deus probitatem, integritatem, innocentiamq́ue eius disquireret: religionem, pietatem respiceret. Iure nunc tam pretiosarum rerum (quid enim prestantius usquam?) præmium exi-

git, ut peculiari diligatur amore à patre superno, respiciat oculis æquis, non quemadmodum sceleratis illis iratus. Hinc fit perspicuum idem esse animam, atque uitam: idem peccatores, atque uiros sanguinum: cædibus, & sanguine gaudentes, non secus, atque Dominus eorum diabolus, qui fuit à principio homicida.

In quorum manibus iniquitates sunt, dextera eorum repleta est muneribus.

MVnera uocat auaritiam, corruptelas ex auro, pecuniam corrumpentem, munera, quibus acceptis, animisq́ corruptis interficiunt, nullum improbitatis genus prætermittunt, auaritia instigante. Prius appellat eos rapaces, homicidas, cædentes, uiolentos. Id enim est, In quorum manibus ἀνομίαι, iniquitates, pro quo in Hebraico זִמָּה sima, scelus, quod reddidit Hieronymus, In manibus eorum scelus, rapacitas, effusio sanguinis, plagæ, uiolentia. Id fit ab eis ob munera, quod pessimum est, auaritia oculis eorum tenebras offundente, ueluti mancipia, & captiuos agente: Seruum pecus eius. Ab his ut ipse totis uiribus discrepauerat, nihil sibi commune cum illis esse sinens, seq́ ab eorum contagio penitus auertens, sic orat ut cùm rapientur ad supplicium, siue in hac uita, siue in posterum, eum longè ab eorum fato segregatum ad feliciora ducat.

Ego autem in innocentia mea ingressus sum: redime me, & miserere.
Pes meus stetit in directo: in ecclesiis benedicam te Domine.

INnocentiam Hieronymus dixit simplicitatem. Vtrunque Hebraica uoce designatur תֹּם thum. Eodem fine claudit carmen, quo inchoauerat, ingressus sum innocenter. Egi uitam innocentem, inculpatam. Est quidem per futurum Hebraicè אֵלֵךְ elek, ambulabo, ut affirmet se facturum in posterum, quod semper hactenus fecisset, nulla benefaciendi lassitudine, quod plerique solēt, defatigatus. Nam qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. Quocirca petit præmium, clementiam, misericordiam, ut eum redimat, uel ab imminentibus malis, uel his, quæ possint accidere, quorum est plena terra, paratis ad omne tempus calamitatibus, in quas homines incidant, nisi Deus ictus à ceruice repellat, quem colentes homines, & uirtutis honorem adamantes, quod illi gratissimum est, faciunt ut opponat se, maximas à nobis clades depulsurus. Declarat illustrius quid sentiat: Pes meus stetit in directo. Dicendum Latino fuisset ad Græcum ἐν εὐθύτητι, in rectitudine, æquitate. Pes meus stetit in recto: non sum ingressus iter deuium, seclusumq́ à locis cœlestibus, non per obliqua, præcipitosa perrexi, quæ me tandem in barathrum præcipitem agerent. Recta tendebat iter nostrum ad diuina. Secutus sum æquitatem, iustitiam, his semitis uitam duxi: his curriculis ætas nostra decurrit. Propterea subijcit, In ecclesijs benedicam. Ecclesias (ut perspicuum est) uocat frequentias, cœtus, & quæ Græcè uulgo dicuntur panægyris, tota plebe coëunte ad rem diuinam, solennitates templi, dies festi. Tunc audiente multitudine laudes diuinas concinebant, eorum animos in admirationem diuinæ maiestatis excitatos, ad pietatem magis incendebant.

PSAL

PSALMI XXVI. EXPLANATIO.

APVD Sept. præfertur hæc inſcriptio, Pſalmus Dauid, prius quàm liniretur. Linire Latinus dixit, quod Græcè χρισθῆναι, ungi. Sed hæc inſcriptio redundat, quod Nicolaus quoq; teſtatur. Neq; ab Hieronymo in Pſalterio ad Hebraicam ueritatem proponitur. Minus item extat apud Chaldæum: ſolitum tamen Hebraicis addere ſiquid abſtruſioris ſapiētiæ ſua tempeſtate circūferretur inter eruditos. Tantum proponitur eſſe Pſalmus Dauid. Eſt ut cōſueuerūt pleriq; Pſalmi, oratio, ſupplicatio ad diuinas aures, plena ſpei, qualem decet eſſe ſupplicantium, qui ſperent, quem precantur, ſibi propitium, modo non precibus ſolum, ſed rectè factis iuſtitia, probitateq́; nitantur. Nam Deus peccatores non exaudit, quos iniqua mens à iuſtitia, & uirtute nunquam pœnitentes auertit. Propterea diuinus Poëta nō tantum ſpem, fiduciamq́; ſuam omnibus penè carminibus, ſed item huius confidentiæ cauſam celebrat, eamq́; duplicem: tum miſerationem, clementiamq́; diuinam libenter peccata condonantem, tum rectè factorum conſcientiam: triaq́; hæc, omnes penè Pſalmos animaduertes proponere: Miſericordiam, clemētiamq́; diuinam, placabilem, exorabilemq́; in ſupplices, ſi pœnitentiam inuenerit: tum ipſius ſupplicantis probitatem, ut hoc reddant aures diuinas attentiores. Ad poſtremum, magnam ſpem, quòd non in aures duras, & inexorabiles, ſed faciles, & placidas, preces immittit.

DOminus illuminatio mea, & ſalus mea, quem timebo.

Dominus protector uitæ meæ, à quo trepidabo.

NON eſt contemnendum, quod Hebræorum nonnulli afferunt, illuminationem, ſiue lucem, ut Vates locutus eſt ſuis uerbis, referri ad res animi, ad inuiſibiles animi motus, quos Deus illuminet, ſuggerens meliora conſilia, irradians animo, ne uelut cæcus uitam gubernet, nauiculam in ſcopulos impellat. Salutem autem referri ad corpus pulſis à ceruice calamitatibus impendentibus, reiectis procul caſibus aduerſis, fluctibus iamiam in caput lapſuris, confractis, priuſquam mole ſua ruant. Protector autem uitæ meæ, aut quod eſt in Hebraico מעוז maos, fortitudo, quaſi præſidium, referri ad utrunq;, animum cum corpore, quod uita dicitur, tum larga data luce conſilijs, gubernaculiſq́; animi, ipſiq́; menti deliberāti: tum corpus quacunque tendere pergat, eripiens, ſi qua uel ab hominibus, uel rebus inanimatis impetum factura uideantur. In primis ea mala repellens, quæ Vates illuſtriſsimus carmine complectitur:

Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odijs uerſare domos: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes, fœcundum concute pectus.

Sunt ei certè nomina mille, totidem detrimenta deſignantia. Diabolus, calumniator, Satan, aduerſarius, ſerpens peſtilens, exitiale uirus inſpirans. Hæc propellit, prohibet ab his fortitudo, propugnaculum, præſidium. Sic ſpes eſt carminis initium.

Dum appropiant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt.

APpropiant, Latinus sermo exigit, ut interpres uertat, appropinquant. Fuge nate propinquāt. Nocentes, rectè quod Hebræis est מְרֵעִים mereim, malefici, nocere parati. Qui tribulant me, unica uox Hebraicè צָרַי zarai, hostes prementes, terentes, in angustias impellentes. Infirmati sunt, quod in Græco est ἠσθένησαν, debilitati sunt, dialectos Hebraica כָּשְׁלוּ cashelu, ut Hieronymus edidit, infregerunt, offenderunt, corruerunt. Non longè inter se distantia. Edisserit, ut cernis, latiusq; explicat spem præsidiumq; cœleste, quodcunq; maleficij genus animo percurras, siue quæ res inanimatæ, siue quæ bestiæ hominibus inferunt, nullum atrocius reperias, quàm quod affertur ab hominibus. Collectisq; exemplis, ut ille inquit, eluuionis, pestilentiæ, uastitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu quædam hominum genera constat esse consumpta, longè plures deletos homines inuenies hominum impetu, id est bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm sit igitur hoc genus mali longè copiosius, & multiplex, longeq; nocētius, hoc à sancto Vate frequētius commemoratur, ab hoc suppliciter petit defendi. Insidias, fraudesq; hominum nunquam non proponens, quorum tanta interdum est sæuities, ut meritò comparet eorum auiditatem nocendi, uoracitati bestiarum, carne, & sanguine uescentium.

Si consurgant aduersum me castra, non timebit cor meum. Si exurgat aduersum me prælium, in hoc ego sperabo.

FOrtasse primum genus inimicorum sunt particulares homines, ut qui clam insidiantur, per cuniculos ad necem, maleficiumq; hominum paulatim adrepentes, aut uerbis tacitas labes inurentes, quibus aut opinionem probitatis, aut honores, & dignitates, gratiamq; apud homines eripiant, ut summis quos tenent gradibus deijciant, ipsi in eorum locum sufficiantur. Secundum genus inimicorum, quibus cum omni tempore bella gerebaut dissentientes moribus, ritibus, religione. Si plures, ait, conspirent, bellum mihi indicentes, innumerabilibus copijs in me ruentes. Quod ait, In hoc sperabo: hoc Hebraicè est neutrum, aut fœmineum genus, refertur ab Hebræis ad superius, nempe salus mea, fortitudo mea: in hanc salutem, in hanc fortitudinem sperabo. Castra dixit, directas, dispositasq; acies, ad dimicandum.

Vnam petii à Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus uitæ meæ, ut uideam uoluptatem Domini, & uisitem templum eius.

NVnc quoq; fœmineum genus, uice neutri: Vnum petij, hoc requiram, quod Hiero. quoq; uidit, & scripsit. Haud absurdè forsitan Hebræi declarant hunc locum. Vera quidem fateor dicere Dauid, si prælium committere, si manus cum hostibus conserere constituam, affore mihi tutissimum præsidium. Si pro republica, bellis susceptis, memet hostibus obiecero, ne nostras tum urbes diripiant,

tum agros populentur, à latere meo non discessuram custodiam. At mihi longè gratius fuerit, atque hoc postulo, omnibusque precibus à Deo contendo, ut bellis sedatis, & requie ab armis concessa, quod reliquum est ætatis, in templo cum sanctis sacerdotibus, omnibusque pijs res diuinas offerendo traducam. Vt uisitem sacra limina, ut uideam uoluptatem Domini. Id enim dicendum est Græcè τερπνότητα, uoluptatem, dulcedinem, suauitatem, non uoluntatem. Est autem pro hoc in Hebraico נועם noam, id uidelicet quod reddidimus, dulcedo, uoluptas, iucunditas, amœnitas. Hieron. non minus rectè, quoniam is quoque significatus uoci subest, reddidit pulchritudinem. Hęc pulchritudo, siue iucunditas, est ipsum pulcherrimum, iucundissimum templum, locus pijs gratissimus, quem gloria Dei, de qua superius nobis dictum est, speciosissimum, radiātissimum reddebat. Omnis in hoc templo iucunditas, siue speciem, ornatumque templi, siue dulcissimam uocum diuinas laudes canentium, musicorumque instrumentorum harmoniam respicias. Huc accedebat, quemadmodum dixi, quòd sæpe spectacula cœlestia contemplabantur: offerente sese humanis oculis conspicuam, gloria cœlesti, quo nihil in terris uideri posset delectabilius. Exponunt item ijdem Magistri locum, quod mihi quoque probatur de uoluptate, temploque cœlesti, desiderio uitæ beatæ teneri Dauid, id à Deo uotis intentissimis postulare, eum in cœtu sanctorum Angelorum recipiat, ubi uoluptas uera, de qua cecinit: Satiabor, cùm apparuerit gloria tua.

Quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltauit me.

EX consuetudine psalmorum, ubi precibus institissent, auxilium cœleste petentes, multa super eo carmina profudissent, reliqua pars orationis excipit, qua gratiarum acceptarum, quas postulassent, commemoratio continetur. Igitur uelut quæ implorasset assecutus, (optauerat autem pręsidio cœlesti in prælijs, omnibusque aduersis casibus defendi,) prædicat hanc protectionem, defensionemque. Absconsionem in tabernaculo metaphoricῶς, ipsum cœleste subsidium, diuinam custodiam appellat, figuratè, tropicè, non propriè. Tabernaculum est, quod Græcè σκήνη, scena, tentorium. Tentorium Dei, quo protegitur, uocat figuratè ipsam protectionem, defensionem, qua Deus illum abscondat, cladibus impendentibus calamitatis tempore, cùm uis inimica propinquat. Non sentit tabernaculum templi. Propterea commutauit Hiero. Hebraicum, Abscondit me in umbra sua, quanquam est Hebraicè סכה succo, tabernaculum, tentorium eius. In die malorum, Hebraicè in die mala: die calamitatis, ut exposui. Iterat simile: Protexit me in abscondito tabernaculi sui. Hic quoque tabernaculum, siue tentorium, quod æstus, atque hymbrium uitandorum causa parabatur, senties non illud templi tabernaculum, sed figuratè ipsam protectionem, quemadmodum figuratè tribuunt alas ipsi Deo, Scapulis suis obumbrabit tibi, nempe alis. Quod dixit Latinus, in abscondito, & si non longè distat Hebraicum בְּסֵתֶר beseter, in secreto, uerè in abscondito, nulla calamitate eum inuenire ualente. Subijcit aliud simile, In petra exaltauit me. In origine est, In petra sua exaltabit me. Petram appellat arcem, munitionem, præsidium, castra excelso loco posita. Locum munitissimum, arcem inexpugnabilem, Turrem inaccessam. In hanc, inquit, me exaltabit, attollet, eleuabit. Con-

ſcendere me faciet ad locum editiſsimum, inexpugnabilem, quò nulla uis inimica poſsit aſpirare. Has ego ſedes editiſsimas obtinebo. Figuræ ſunt omnes, pulcherrimis tralationibus: defenſio, protectio, auxiliumq́ cœleſte deſignatur.

Et nunc exaltauit caput meum ſuper inimicos meos. Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hoſtiam uociferationis: cantabo, & pſalmum dicam Domino.

NE quiſquam exiſtimet, quod in beneficijs dandis odioſum eſt, eum quod poſtulaſti, reijcere in longum, gratiamq́ procraſtinari: Ecce, ait, protinus aſſequar quod popoſciſſem. Nanq; caput meum exaltabit (ut eſt in lectione Hebraica) ſuper inimicos. Exaltabit caput, attollet ad ſidera, fama ſuper æthera notum reddet, caput meum ſublime tollet, faciet me hoſtibus ſuperiorem, qui me circunſteterunt, & circunuentum delere putabant. Caput eleuare, exaltare, Hebraicus tropus. Caput eſt totus homo, hic ſenſus, hic uita: Eo tropo Græci, Latiniq́ delectantur.

Dij capiti ipſius, generiq́ reſeruent.
—Capiti cane talia demens:
Dardanio rebuſq́ tuis.
—Teſtor utrunq; caput.

Ob has, ait, uictorias, ob ſuperatos hoſtes, circuiui, & immolaui in tabernaculo eius. Ad templum gratias acturus, hoſtiaſq́ immolaturus acceſsi. Circum altaria uerſor, ubi tentorium eſt, quo tegitur arca. Hic non hoſtias modò mactans, ſed carmen item uictoriale concinens. Hoſtiam uociferationis, Hieronymus ut clarius efficeret, dixit hoſtiam iubili, licet Græcè quoque benè ſonet hoſtiam, αἰνέσεως καὶ ἀλαλαγμοῦ, laudis, & uociferationis. Atque eſt ſenſus, aut, unà cædens hoſtias, unà carmina cantans. Aut, non alias ſentit hoſtias, quàm ſacrificium laudis, ſacrificium uociferationis, iubilationis, lætitiæ, celebritatis. Quanquam Hebræi hoſtias interpretantur, ſuper quibus carmen canitur, ſimul ſacerdotibus hoſtias mactantibus, ſimul uociferantibus. At his in literis non ſolas hoſtias cæſarum pecudum celebrari inuenias, ſed item ſacrificium laudis, ut antiquiſsimo tempore, & ſeculis Orphicis etiam gentes offerebant uice ſacrificij odores, ſuffituſq́ herbarum, panem, & uinum. Noſter reſpicit carmina triumphalia, uoces alacres, inimicis oppreſsis, quale Moyſes cecinit, Pharaone cum copijs demerſo. Quocirca ſubdidit, Cantabo, pſallam, ut eſt Græcè, ᾄσω καὶ ψαλῶ.

Exaudi Domine uocem meam qua clamaui ad te: miſerere mei, & exaudi me.

Tibi dixit cor meum, exquiſiuit te facies mea: faciem tuam Domine requiram.

ORationem addit, poſt commemoratam ſpem. Nam quod hactenus prodidit, ſpes eſt, ac fiducia. Omnis hucuſque in decantanda ſpe, cantus inſumptus eſt. Nunc ad aliud genus pergit, ne ſola ſpe niti uideatur: cum ſpe miſcere

preces oportet. Agit ergo precibus. Clamor quem memorat, quod sæpius declaraui, est clamor tacitus, intentissima pectoris contentio, cùm soli sumus, nobiscum loquentes, animumq́ in uarias partes, quod Homerus diuinè uocat μερμηρίζειν, diuidentes. Is clamor tam percipitur à Deo, pellitq́ aures eius, quàm uox exterius profusa, pellit aures mortalium. Auditus eius, non qualis noster. In auribus illis, non aër inest, quem percussus, formatusq́ nostris uocibus exterior aër repercutiat, formamq́ imprimat. Aliæ sunt aures Deo, non corporeæ, non artificio corporeo compactæ. Genus aliud aurium, ita genus aliud clamoris, quem Vates edidit, cuius sunt aures diuinæ duntaxat capaces. Estq́ oratio uehemens, aures illas uehementer impellens, ingeminatq́, Audi, miserere, exaudi. Videas tonare, fulminare: atq́ artificiosè subijcit: Tibi dixit cor meum. Decreuit cor meum consiliorum, intelligentiarumq́ principium, omnis corporei motus origo, decreuit, inquam, & constituit, ut facies mea, nempe præsentia, conspectus, ueniret in conspectu tuo. Ante oculos tuos me cor meum impellit, mouet, agit. Animus incitat me, ut faciem tuam requiram, ut ore ad os, quod aiunt, & ultrò, citroq́ tecum loquar. Facies mea, faciem tuam requirat. Vultus meus oppositus tuo uelut domini, ac serui consistat. Seruum loquentem dominus auscultet. Hoc mihi cor suadet, hoc pectus audet, ut ea quæ posco, quorumq́ usus me uehementer solicitat, adhibet calcaria, tibi clarius innotescant: constituo uultus tuos requirere, memet ipse, meumq́ obijciam caput. Nescit necessitas erubescere.

Ne auertas faciem tuam à me: ne declines in ira à seruo tuo.

Adiutor meus esto, ne derelinquas me: neq; despicias me Deus salutaris meus.

CVm uenero in conspectu tuo (quod se facturum prædicauerat) quæso ne succenseas, & iratus oculos auertas, ne recordatus meorum delictorum, aut contemnas, indignumq́ tuis oculis, & quasi sordidum iudices, aut cum indignatione uidere refugias, meq́ meis cladibus uexari sinas. Potius qualis fuisti semper erga me (fuisti autem protector, defensor,) esse perseueres. Nulla nanq́ mentis mutatio tibi clementiam, morumq́ dulcedinem extorquere potest. Minimè qualis noster animus, propter imbecillitatem ad omne tempus mutabilis, quæuis aura surgat agitandus, non minus atq́ mare, nunc placidus & serenus, nunc turbulentus, idq́ iniustis de causis. At cùm tibi sit animus propter fortitudinem immobilis, ingenium autem mitissimum, nec te beneficiorum pœniteat, nulla benefaciendi lassitudine defatigeris, certè nec debes, nec potes eum deserere, quem antehac semper protexisti. Dicitur ergo Hebraicè, Adiutor meus fuisti, non per imperatiuum, γενοῦ, esto. Sermonis ubertas est, ne derelinquas, ne despicias, adiutor, seruator. Oratio quoq́ uehementior omnibus spiritibus summa ui nitentibus, congregatisq́ ad precandum. Spiritus appello nunc impulsus animi. Salutaris meus, Latinum minimè decuerat dicere, cùm sit Græcè σωτὴρ, quod clarius, & melius redditur seruator, Hebraicè ישע Iesa, unde IESVS.

Quoniam pater meus, & mater mea, dereliquerunt me: Dominus autem assumpsit me.

ASsumpsit, melius per futurum, ut est Hebraicè יאספני iaasepheni, colliget, assumet me. Forsan non abhorret à uero, quod exponitur ab Hebræis. Simul editis

editis nobis in lucem parentes adesse, qui nutriant, sustineant, quorum præsidio destitutus infans, uiuere non possit. At ubi senecta, siue quis alius casus abstulit parētes, quorum ope subleuatur natus, Deum eorum uicem gerere se nobis, si quis id precibus, ac probitate obtinuerit. Simile quid nunc Vatem postulare: Parentes me deseruerunt ex hac uita digressi, deficit eorum præsidium, tu mihi pater, tu mater fueris, qui me lapsantem confirmes, infirma uestigia sustineas, uelut infantem doceas, auxilio, opibusq; tuis, quæ sunt uberrimæ, iuues. Iuxta Græcos, Amici, inquit, parentesq; destituerunt, ut fit in calamitate, plerunq; ex amicis fiunt inimici, inuisum habentes, quem misereri decuisset, sese ad flatum fortunæ mouentes. Quodq; miserius est, quod fortunæ uarietas attulit, aut imprudentiæ, qui sibi moderari nescierit, aut peccatis, quæ præsenti pœna plectuntur, tribuentes. Fit igitur aliquando, ut in summa calamitate, à parentibus deseramur. Hanc miserabilem sortem proponit Vates, ut magis ad misericordiam diuina mens conuertatur, maximè misereri solita, quos humana subsidia deficiunt. Potest igitur, aut tempus calamitatis, quo cuncti destituunt, aut quo parentes humana necessitas substulit, intelligi.

Legem pone mihi Domine in uia tua, & dirige me in semitam rectam propter inimicos meos.

Legem pone, clarius, [redacted] ex fonte הוֹרֵנִי horeni, doce me uiam tuam. Sed Latinus imitatus est Græcum νομοθέτησόν, legem feras. Vtrunq; sub uerbo est, ob similitudinem. Qui fert legem, docet, erudit, præcidit uiam. In quam partem te flectas eundo demonstrat. Sed perspicuus redditur sermo Prophetæ si dicas, Doce me, adiunctusq; ei est accusatiuus, Viam tuam. Eandem postulationem ingeminat, ut in more illi est, Dirige me in semitam rectam. Quis dubitet quin recta semita, siue plana, æqualisq; (ut loquitur Hebraicum) sit, quod prius postulat, uia eius? Semita recta, est uia Dei, uia quam Deus ostendit: uia quæ duce Deo carpitur. Est uirtus, est iustitia. Nam iustitia est æquitas, æquitas autem, siue rectitudo semitæ postulatur à Propheta. Ipsam autem æquitatem uocauerat uiam Dei. Est igitur uia Dei, ipsa uirtus, princepsq; uirtutum iustitia. Est autem alia Dei semita, requies curarum secura, citra periculum, custodia tutissima, salus, conseruatio, tela inter & hostes comite Deo. Multa nos aduersa, dum uiuimus, dum uitæ curricula peragimus, circunstant, circunfusis undiq; uelut hostibus, qui uel animum oppugnent, deijciant, infirmumq; reddant, uel corpori clades inferant. Sed si Deus affuerit, qui nos agat per flammas, & mille sequentia tela: eripiens, medioq; ex hoste recipiens: ille, meum comitatus iter mare omnia circum, semita tutissima, semita Dei secura, tuta. Quocirca subijcit, Propter inimicos. Hæc semita Dei, qua per medios inimicos, securi penetramus.

Ne tradideris me in animas tribulantium me: quoniam insurrexerunt in me testes iniqui: & mentita est iniquitas sibi.

IN animas, Hebraicum per singularem numerum, בְּנֶפֶשׁ banephes, animæ. Ne tradas me animæ inimicorum. Animam uocat animum, impulsum, uehementem auiditatem, impetum, ut animosus Eurus. id Græcè dicitur μέγα πνέειν, magnos spiritus sibi sumpserant hostes aduersus eum. Et Hebræi pariter exponunt omnes animum,

animum, hoc loco תאות cupiditatem, uoluntatem. Testes iniqui, est testes שֶׁקֶר sheker, testes mēdaces. Et quod ait, Mentita est iniquitas sibi, Hebraicū וִיפֵחַ חָמָס uaipheach chamas, Et perflat, sufflat, spirat iniquitas. Violentia perflat, arrogantia magnos spiritus edit, minatur. Insignis eorum superbia monstratur. Et ab Hebręis exponitur locus. Loquitur uiolentia, superbia, loquuntur illi uerba minacia, nimis arroganter. Sed propriè est, quod dixi. Ipsa superbia, ipsa uiolentia spirat, sentias non homines, sed bestias truculentas spirare. Quare longè melius hoc, quàm illud Græcorum interpretum, quos Latinus expressit, καὶ ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτῇ, Et mentita est iniquitas sibi. Duo eorum scelera proponit optimus Vates, mendacem, arrogantiam, crudelitatem. Quid autem mentirentur contra eum, perspicuum est. Inimicos totius populi, (nam hos in primis innuit) alias nationes à pietate uera abhorrentes appellat, nunquam non Hebræis infestas, & infestis armis in eos irruentes, liberos, & coniuges eorum in seruitutem abstrahere, eosq́ue ad sceleratas superstitiones, ritusq́ue profanos posthabitis sacris Hebraicis conuertere summa ui contendentes. Hos usurpat testes mendaces, quòd in eorum superstitionibus nihil esset præter mendacium. Quódcunque de suis superstitionibus, ad quas trahere niterentur Hebræos, loquerentur: quidquid in Deorum suorum laudem prædicarent, & testarentur, mendacium erat. Ipsi autem testes mendacissimi defendentes falsa, inania, quibus nulla substantia subesset, Magicæ uanitates, uana superstitio. Multaq́ue præterea de ipso principe, ac Rege mentiebantur, nihil illi cum uero Deo esse prædicantes, nullum ei adesse præsidium supra humanam spem, in quo gloriaretur: laudes eius supprimentes, si quid humana fragilitas peccat, id uerò latius, inflatiusq́ue exaggerantes. & quod inimici solent, contumeliјs Hebræos, eorumq́ue ritus, religionemq́ue prosequentes.

Credo uidere bona Domini, in terra uiuentium.

HEbraicum obscurum, quod dicitur לוּלֵא lule, si non, nisi, uel quasi, ut Hebræis exponitur. Cumq́ue sit ἀποσιώπησις, refertur ad superius, ut dicat, quasi periјsse, quasi inimici in me inuolassent, factoq́ue impetu oppressissent, nisi sperassem uidere bona Domini: Nisi me ad præsidium cœleste conuertissem, nisi me subsidium Dei, in quod sperabam, confirmasset, protexisset. Prudenter igitur Sept. & Hieronymus hanc scabredinem uitarunt, dimittentes aduerbium, nisi, aut, propemodum, simpliciterq́ue ponentes, Credo uidere de bono Domini, ut est in Hebraico, (est autem bonum, felicitas, beatitudo) & de terra uiuentium. Eadem sentiunt, interpretanturq́ue Hebræi, atque nostri: Terram uiuentium esse, qui paradisus appelletur, quemadmodum quoque locus damnatorum gehenna sit in terra Hierusalem: utq́ue sunt apud Poëtas campi Elysiј, in paradiso esse felicitatem, beatitudinem, quam bonum Dei uocat. Ad hæc bona iustos esse uenturos, quorum contemplatione insatiabiliter fruantur. Appellatur item is status Hebræis uulgo, holam haba, seculum, seu mundus futurus. Probatur maximè nobis ut terra uiuentium, siue terra uitæ, non sit paradisus terrestris, de quo post lapsum, deturbatumq́ue Adam, nihil suspicari licet, potius ratione docente, nullos esse sub cœlo locos uitæ feliciter, & sine curis ducendæ aptos, & quos fortunatorum sedes possis appellare: omnes mundi partes aut algoribus, aut æstibus, uentis, & hymbribus uexari palàm est, ut reliquas mittam pestes omnibus terris accidentes. Non fuisse paradisum, sedem beatam, nisi cùm Deus creans hominem,

diuinaq; specie spectabilem se exhibens, hac præsentia daret ei beatitudinem. Post tantæ claritatis abscessum, locum similem reliquis in terra remansisse. Verius igitur est, ut terra uiuentium sit cœlum, nostrati nomine nuncupatum, ut pleraque spiritualia, & inuisibilia nominibus corporeis explicantur. Quemadmodum ex Platone campus ueritatis, iustitiæq; sedes dicitur. Fluminaq; in cœlo uitalis aquæ, florentesq; arbores à Ioanne statuuntur. Est tellus illa, tellus æterna, tellus æternorum, nihil ibi, nisi sempiternum, nihil mortale. Campus uitæ, ut nostra terra, mors ubi regna tenet. Chaldæus quoq; declarauit Hebraicum, Credo uidere bona Domini in terra uitæ sempiternæ.

Expecta Dominum: uiriliter age, & confortetur cor meum, & sustine Dominum.

VIriliter age, rectè iuxta Græcum ἀνδρίζου, Hebraicum חזק chasac, roborare, confortare, esto robustus, quod & Hieron. transtulit. Quoniam in præsidio cœlesti omnem spem habendam prædixerat, quo protegente non sit ab inimicis pertimescendum, nunc sumit animos, & audaciam, excitans seipsum, & corroborans, inducensq; sese ad eam cogitationem, quantum sibi sit fidendum, audendumq;, ut quem auxilium Dei defendat. Simul quid uirtutis habeat, & quantum nostra pectora firmet in aduersis spes cœlestis beatitudinis, ad quam respicientes animi, alacritatis, & fortitudinis implentur. Quod ait, Expecta Dominum, est Hebraicè, spera in Dominum, flectere ad Dominum: &, ut ait Rabi Salomon, Nisi continuo uocatus aduenerit, at expecta, confortare, ne deijcias, ne despondeas animum. Non tibi defuerit, ueniet certò. Propterea iterat expecta, sustine, quod uno, eodemq; uerbo Græcè, & Hebraicè ὑπόμεινον. Sustinere solet Latinus transferre, quod Græcè, & Hebraicè est expectare. Itaq; consonat carminis principium, & finis. A' principio corroborans seipsum, Dominus lux mea, & salus mea quem timebo, à quo trepidabo: nunc, Expecta, confortare, lux, & salus tua non procul consistit. Est diuinum carmen, plenum sapientiæ, & pietatis. Oratio ualida, uehemens, omnibus neruis contenta.

PSALMI XXVII. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO psalmi est, Psalmus ipsi Dauid. Significantius, & ad Hebraicum dices, Ipsius Dauid. Hunc psalmũ, ait Auen Esdra, aut Dauid, aut unus è cantoribus edidit. Non magni refert, an Dauid, an cantoris. Si titulum spectes, est Dauid, quod clarũ est. Est ad omnes ferè partes referens superiorem psalmum, oratio suppliciter petẽtis opem Dei, ne in potestatem inimicorum ueniat, ne proditorum latentes insidiæ ei noceant. Imprecatur his pro scelerum magnitudine pares pœnas. Pòst, ut ferè consueuit cunctis carminibus, agit gratias quòd sit accepta oratio, quòd Deus præsidium, salus, decusq; sit suis: quod eo tuente nulla trepidatio, nihil ab inimicis extimescendum. Hac spe fidentem terror inuadere non possit. Ea spes dans animos implet alacritatis pectus, corpus hac lætitia reflorescit, cui succum subduxerat mœstitia. Nec prorsus in eorum sententiam tendo, ut ad particulares causas descendas, cur psalmus is sit editus, quo Nicolaus attulit, editũ cum Saul ipsum Dauid insequeretur. Est, reor, uniuersalis supplicatio, respiciens quidem aliquos inimicos: sed cùm eos minimè placuerit Vati nominare, uidentur omnes inimici designari, ut sit status causæ uniuersalis, quod dignius est, non particularis.

AD te Domine clamabo, Deus meus, ne sileas à me: nequando taceas à me, & assimilabor descendentibus in laccum.

QVOD dixit, Deus meus, in origine propria Dei in aduersis appellatio צוּרִי zuri, petra mea, prȩsidium, arx, scopulus inaccessus: robur, durities mea: uelut omnis protectio ducitur Græcis à scuto ὑπερασπίσαι, Hebræi à petra. Propterea Hieron. dixit fortis meus. Quod ait, Ne sileas, ne taceas: est perinde si dixeris, Ne surdescas me postulante, ne aures obdas ad clamores meos. Tacere dixit, quasi obmutescere, nihil respōdere. Ne quȩso uociferante me, obmutescas, non me dignatus responsis tuis. Sed precibus meis admissis, auxilium mittas: quo signum dederis te exaudisse, responsum erit, missum auxilium. Quod si nihil aduenerit, indicio erit, te ad preces meas quasi mutum, surdumq́ue fuisse, quasi dormitasse me clamante. Ne taceas, sed respondeas, aures apertas ad preces meas habeas. Os quoque tuum diuina mihi responsa remittat. Silet igitur qui uel non intellexit, uel audire neglexit. At Deo nihil impedimento esse potest, quo minus exaudiat. Si non exaudit, fuit in causa, quòd audire contempsit. Hunc contemptum suscipit, cùm petimus iniusta, aut nostra facit improbitas, ut contemnamur. Hæc melius declarans in sua tralatione Hieron. hunc locum uertit, Ne obsurdescas mihi, ne forte tacente te mihi comparer his. Quòd autem ait, cum descendentibus in laccum, (Laccus cum duplici, c, Grȩcū est λάκκος) quid sit, discas ex Hebraico pro eo בור bor, puteus. Est igitur laccus puteus, fossa, uorago. In hanc descendunt, qui ruunt, qui cadunt, qui damnantur. Hebræis est opinio, ut possit de gehenna interpretari. Descēdentes in laccum, sunt qui præcipites feruntur in barathrum, Tartarum, Erebum, Puteum profundissimum, qui tantum tenditq́ue sub auras,

Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.

Posset item de corporea ruina intelligi, quemadmodum eos, qui aberrant dicimus labi in uoragines, præcipitare. Ruinam, acceptamq́ue cladem uocat Vates in profundam uoraginem cecidisse. Qui descendunt in laccum, sunt qui corruunt, præcipitant auxilio cœlesti non suppetente, casibus aduersis impelluntur in ruinam, uelut radicitus arbor excisa, quam circunfusi agricolæ securibus, donec euertant, animosè cædunt. Referri potest igitur ad corporeas clades.

Exaudi Domine uocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum.

INgeminant curæ, suspiria, preces multis nominibus super eadem re conglobatis exaudi, ne sileas, ne taceas, uocem, deprecationem, oro, extollo manus. Quibus oratio fit uehementior, pectore plures uoces edente, uehementiusq́ue aures impellente, ut si uel dormites, necessario instantes, ingeminatiq́ue clamores excitent. Sic Deus orandus est, sic orandum docuere prophetæ, ut nihil frigidum, nihil oscitabundum interueniat, omnia feruescant, rapiant, transforment, instar torrentis oratio fluat, fulminare, tonare uidearis, sit totis contenta neruis supplicatio, ne lacrymæ quidem desint. Tum uerò Deus aderit, lacrymas, tristitiamq́ue

miseratus. Quòd dixit tollere sese manus ad templum sanctum, Græcus quidem habet πρὸς ναὸν, ad templum, non admodum magnum interuallum, quòd sit in Hebraico דְּבִיר debir, oraculum, ut Hieron. edidit, adytum, locus templi sacratior, unde diuina responsa reddebantur. Iuxta hoc oraculum constiterat Vates, manibusq́ ad sidera sublatis, numen æternum precabatur, sibi suppetias afferret, ab insidijs, quas suspicaretur, sed uidere nequiret, defenderet, in potestatem inimicorum eum uenire ne fineret. Omnes clades à se, & populo cui moderaretur, repelleret, inimicorum uires infringeret. Genus hoc prodigiosum, perniciosumq́ humano generi tolleret, eorumq́ improbitati digna præmia redderet.

Ne simul tradas me cum peccatoribus: & cum operantibus iniquitatem ne perdas me.

Qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum.

SI legas ad Hebraicum, est ad amussim, quemadmodum uertit Hierony. Ne adnumeres me cum impijs, & cum operantibus iniquitatem, loquentibus pacem cum proximo, aut amico suo, & malum in cordibus eorum. Monent Hebræi, & uerè plerunque, sceleratos consueuisse occultare facinora, insidiosos, proditores, pacem amicitiamq́ prætendentes, in pectore conceptum facinus continentes. Hoc genus pessimum est, igni, ferroq́ amoliendum. Neque poterit quisquam ab his tutus esse. Sunt enim fraudes eorum inuisibiles, nisi Deus aperiat. Ecce docent nos sancti prophetæ quid precibus contendere nos deceat à summo patre. Nam est, quando precantur ut illuminentur, ut nullis tenebris caliget animus, scientiam, lucem, sapientiamq́ petentes, ne peccatis inquinentur, ne contaminati facinoribus, oculis sanctis suis displiceant. Tum si quid peccatum sit, ueniam petunt. Tertia postulatio solet occurrere, super insidijs hominum, super his, quæ capiti, uitæq́ noceant: sæpiusq́ meminisse consueuerunt, fraudum, insidiarum, proditionum, quibus omnia redundant. Nulla enim bestia homine nocentior, ubi ratio deprauata, auxilioq́ Dei destituta, non modò crudelitatem,, furoremq́ induit bestiarum, sed longè deterius quiddam efficitur. Rectè igitur iuxta Hebraicum transtulerunt Sept. μὴ συνελκύσῃς, Ne simul trahas, quod Hebræis exponitur, Ne congreges, ne recenseas me cum impijs: ne me in numero sceleratorum, impiorumq́ habeas. Hocq́ duos habet sensus: Aut facias ope sancta, ualidoq́ auxilio tuo, ne sim in numero sceleratorum, sustineas labentem, ne peccare, hallucinariq́ sinas: ignarum doceas, lucem infundas, à peccatis auertas. Aut certè ne me in potestatem eorum tradas, ne in insidias eorum præcipitare sinas, Ne me sceleratis, impijsq́ in cruciatum dedas. Salutis meæ rationem habeas. Superuacaneum igitur Græci secundo addiderunt μὴ συναπολέσῃς με, Ne simul perdas. Vnusq́ est uersiculus non duo, Ne simul tradas, Qui loquuntur, ut uidebis etiam apud Hieronymum.

Da illis

Da illis ſecundum opera eorum, & ſecundum nequitiam ad inuētionum ipſorum: ſecundum opera manuum eorum da illis: redde retributionem ipſis.

ARridet Hebrçorū declaratio, quòd aliud in pectore, aliud ore ferunt, aguntq́ omnia inſidioſè, ut ab hominibus introſpici conſilia eorum nequeant, quàm fœta ſceleribus mēs eorū ſit, quibus notis inquinata, tu qui ſecreta ſcrutaris, quem cogitationes inuiſibiles latere non poſsint, da illis ſecundum facinorum grauitatem. Indignatus in eorum grauiſsima, nocentiſsima flagitia, aduerſus eos prouocat ultionem diuinam. Hoc quoq; præter ea quæ ſuperius diximus in pſalmis, occurrit uindictæ poſtulatio. Id iure merito prophetas (nam apud alios item reperies) feciſſe, palàm eſt. Nihil eſt enim tam execratum, atq; abominabile quàm ratio corrupta, quæ ſemper hominum peſtem, exitiumq́ meditatur. Prodigia ſunt, ac portenta, monſtraq́ ſuper terra eiuſmodi, non minus fugienda, uitandaq́, & è medio tollenda, quàm dracones, aut ſiqua noua, & inuſitata beſtia cōſpecta fuit. Hæc monſtra, quibus conficiendis uires humanæ deficiant, debentur Deo, qui cùm fuerit autor omnis uitæ, qua uiuunt omnes animantes, cùm repertor eorum omnium, quibus uita ſuſtinetur, certè tollenda ſunt ei, uelut conſilijs eius inimica, quæ genus hominum exitialiter infeſtant, in perniciem ſtirpis humanæ nata, & uiuentia. Nec ſolum hominibus nocent, ſed item ſummum Deum, operaq́ eius ignorant, blaſphemant, deteſtantur. Ex his cùm detrimentum, non emolumentum, cùm peſtis non ſalus exiſtat, optandum eſt, & ad id Deus precibus prouocandus, ut tollantur è terra, ne quò diutius uixerint, hoc maiora detrimenta attulerint. Quod ergo ait, Et ſecundum nequitiam adinuentionum: ut clarius noſcas, pro nequitia, Græcè eſt πονηρία, ſcelus, facinus, prauitas. Pro adinuentionibus, ἐπιτηδεύματα, ſtudia, conſilia, facta. Secundum prauitatem ſtudiorum, tantundem pœnarum perſoluant, quanto cum ſcelere res eorum geruntur. Quanta in conſilijs eorum ineſt pernicies. Non iniuſtum eſt par pari referre ad talionem. Terq; eandem ſententiam retulit, Da illis, tribue illis, redde retributionem. Opera, adinuentiones, opera manuum.

Quoniam non intellexerunt opera Domini: & in opera manuum eius, deſtrues eos, & non ædificabis eos.

MIrum in modum quorundam Hebræorum placet huius loci declaratio. Tempus, inquit, huius uitæ quod fuerat datum, ut cognoſcendo, colendoq́ Deo diſpenſarent, atq; hac una in re exercerentur, potius uaniſsimis libidinibus tradiderunt, his maximè, non rebus æternis ſtudentes, quarum cognitio, atque amor efficeret eos ſapientes. Sunt pleriq;, quos animi deiectio, atq; timiditas, ne quid eis aliquando deficiat, rerum item corporearum immoderatus amor facit, ut omnes curas opibus aceruandis, quibus egeſtatem repellant, conferant, ſemper pauentes, atq; trepidantes, tantasq́ opes ſibi neceſſarias exiſtimantes, quantæ ſi ad æternum tempus uicturi eſſent. Omne ſtudiū, omnis diſcurſatio, quicquid cogitant, loquunturq́, propter has opes, propter eam, quam ſemper extimeſcunt, egeſtatem exiſtit. Hos animi imbecillitas agit in anguſtias, longè ab ea dignitate recedentes, quam Deus homini naſcenti dedit, quæq; maximè decuiſſet, quibus religio longè

meliora promittat. Sunt alij longè deteriores, sed tamen prioribus affines, quos maximè psalmum spectare palàm est. Hos non illa tantum trepidatio, sed intima prauitas, miserabilisq; rationis cæcitas, à rebus æternis abducit, contemptores Dei facit, nihil eorum cogitantes, quę Deus humano generi creauit, donauit, è quibus uiuerent, fructum caperent. Ecce igitur uerus propheta, uerus Dei legatus, & interpres, nominat opera Dei, quæ perinde sint ab eo constructa, ut si manibus ea molitus esset, fabricam, operaq; manuum eius, ut clarius intelligas mundum appellans. Execraturq; eos, interitum, exitiumq; eis imprecatur, qui non percipiant, non sentiant, non animum ad hæc opera uertant, autorem fateantur, laudent, admirentur. Hanc ignorationem asserit eos iniustos, pessimosq; reddidisse, ut eos perijsse expetat, digni, quos Deus destruat, amoliatur. Quasi ex oraculo, quasi incalescens agitante Deo pronuntiat eos perituros, subducendos è uita, in qua nihil agant utile, non solum terræ inutile pondus, sed exitium, pestis in contumeliam Dei uiuentes, quos impietas, nempe diuinorum operum ignoratio (ignoratis operibus, autor ignoratur) ad iniustitiam, rapinas, insidias, cædes induxerit. Itaq; ait, Destruas eos, & non ædificabis. Orationem, imprecationemq; Hebræi fatentur esse: quia paulò antè dixerit, Da illis secundum opera eorum. Est autem per tertiam personam in Hebraico, Destruet eos, & non ædifcabit. Atq; exaggerat imprecationem, Ita destruantur, euertantur, ut amplius non ædificentur, nulla sit restauratio, sit irreparabilis ruina, irremeabilis error. Sicut illi destruebant opera Dei, aut ignorando, nesciendo, aut contemnendo contra mundi creatorem loquendo, iustitiam, quam ipse condidisset, uiolando: sic destruantur, funditusq; tollantur, excidantur, opera eorum perdantur, aboleantur.

Benedictus Dominus, quoniam exaudiuit uocem deprecationis meæ. Dominus adiutor meus, & protector meus, & in ipso sperauit cor meum, & adiutus sum.

HAnc quoq; prophetiam esse testantur Hebræi, imprecationes suas contra impios, qui uexant meliores, in hoc mundo rapiunt, interficiunt, exaudiendas esse, per præteritum pronuntiatas ueluti certiores. Eos penitus excidendos uaticinatus fuerat, nunc orationem, aut prophetiam super eorum interitu fore certam, diuinis auribus acceptam, impetratum esse, ut crudeles paribus pœnis occumbant. Ob quam causam benedicit Deum, effert laudibus, qui sceleratos interficiat, iustorum patrocinium suscipiat, eos exaudiat, quoties aduersos sacrilegos, homicidas cœlestem uindictam prouocant, ne quis suspicetur cùm pauperes, uiduasq; uexari, cùm sæuire tyrannos, interficere, familias diripere, patrimonijs insidiari cernas, hæc à Deo negligi, aut ignorari. Aderit, inquit, aderit, proximeq; impendet tempus, cùm prædas illi magno cum gemitu relinquent, longè grauius dolentes, quàm alios dolore coëgissent. Subijcit alias laudes, Adiutor meus, protector. Verè dicuntur hæ quoq; laudes ab Hebręis. Dedecus enim fuerit omnipotenti negligere pios, non curare quid fiat in terris: aut enim nesciret, aut non posset, aut nollet. quodcunq; tribuas, ratio reclamabit. Ergo si protector, adiutorq; est, & eorum qui sperant, non illusor: probatur æquitas, bonitas, iustitia, charitas, non negligentia. Quibus uirtutibus à nobis decantatis, laudatur, benedicitur, prædicatur, bene de eo sentitur: opinio uirtutis eius clarescit, fit maiestas eius in terris perspicua

ſpicua. Longè ſecus, ſi criminibus ab Epicureis illatis peteretur, ſi neglector diceretur, ultra flammãtia mœnia mundi, longè otioſus, grauiſsimis ei culpis uendicatis negligentiæ, crudelitatis, ingratitudinis: ſi neq; uota, uictimasq; attenderet, neque preces audiret, neq; ſuper calamitatibus crudeliter illatis indoleſceret. Laudabatur igitur à prophetis, cùm ueris nominibus appellabatur protector, adiutor, exaudiens, ſperantium in ſe, opeq; eius nitentium non proditor, ſceleratorum euerſor, malefactis inimicus. Vt antiquior hæc philoſophia, ſic longè præſtantior illa malè ſanorum, ſimulateq; id nomen poſsidentium philoſophorum.

Et refloruit caro mea: & ex uoluntate mea confitebor ei.

HÆc cum antecedentibus eodem uerſu continentur. Adiutor, protector, ſperantium defenſor. Et refloruit caro mea. Pro quo diuerſum quiddam in fonte Hebraico וַיַּעֲלֹז לִבִּי uaialos libbi, Et gauiſum eſt cor meum, quod Hieronymus quoq; reddidit. Item quod Græcè eſt καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. Hoc quoque diſcrimen habet in Hebraico. Nam Hieronymus tranſtulit, Et in cantico meo confitebor illi. In Hebraico igitur, pro uoluntate mea, eſt שִׁירִי canticum meum, cui quadrat confitebor, quod ut ſæpenumero monui, Hebraicè dicitur הָדָה hada, à Græcis uſurpatum ᾄδω. Per tempus futurum profertur אֲהוֹדֶנּוּ ahodennu, cantabo illi. Dicendumq;, Et cum cantico meo celebrabo illum. Non admodum uarium eſt, ut Septuaginta interpretes dixerunt. Pro gauiſum eſt cor meum, ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου, refloruit caro mea. Quid enim aliud gaudere eſt, quàm reflorere, reſurgere? ut refloreſcat arbor, humor cauſa eſt: ſiccitas cogit, ut exareſcat. Vt ergo ſpiritus triſtis exiccat oſſa (ait Salomon) ſic lætitia pinguefacit, ſucculenta facit, replet humore bono, uirorem reducit. Gaudium dat florem, colorem: triſtitia ſiccitatem, ariditatem. Quanquàm Hebraicum innuit intimam lætitiam. Exponitur enim Hebræis cor, pro animo, mente, intelligentia. Ex animi lætitia, caro refloreſcit, colorem, uigoremq; recipit. Poſt lętitiam propter euerſos caſtigatos impios, propter pios ereptos, liberatosq; conſecutam, triumphus, laudes, carmina ſequuntur, fit plauſus, fit gratulatio, gratiarum actio. Laudatur Deus autor lætitiæ. In primis hæc carmina ſunt, atq; laus, ut cantando uictorię referantur. Tunc Deus adiutor, protector prædicatur. Hæc prædicatio, eſt laus eius.

Dominus fortitudo plebis ſuæ, & protector ſaluationum Chriſti ſui eſt.

HÆc laus, illa benedictio, cùm Deus protector, ſeruator, ſalus prædicatur. Sciendum, quod Græcus habet κραταίωμα τοῦ λαοῦ, fortitudo populi, ſiue plebis: Hebræus עֹז לָמוֹ os lammo, robur illi: nimirum, Dominus robur ipſi, ut exprimam locutionem Hebraicam. Latinè dicas, Domino eſt robur, Deo eſt fortitudo: eſt fortiſsimus, eſt præpotens. Sic exponunt Hebræi, & uerè. Et quod eſt Gręcè ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων, Protector ſaluationum, in fonte eſt וּמָעוֹז יְשׁוּעוֹת ue maos ieſuoth, Et robur ſaluationum. Robur, quo continetur omnis ſalus eius, in quo eſt præſidium, ſalus, protectio eius. Chriſtum ſuum dixit Regem unctum. Nam Reges perinde ut ſacerdotes ungebantur. Eſt Regis ſacra maieſtas. Quoties eſt apud Homerum uetuſtiſsimum uatem ἱερὸν μένος, ſacra poteſtas, maieſtas. Ob hanc cauſam Reges inungebantur. Eſt enim Rex, Dei imago ſpirans uiua.

Saluum

Saluum fac populum tuum Domine, & benedic hæreditati tuæ: & rege eos, & extolle illos uſque in æternum.

SI preſsius examines Hebraica, idem eſt hæreditas eius, atq; populus eius. & pro Rege illos, Hebraicè, & Græcè רְעֵם reham, paſce eos. Grȩci ſimiliter ποίμανον, paſce. Id rectè transfertur regere: hinc populi ductores, ποιμένες λαῶν, Paſtores populorum uocat Homerus. Explanatur ab Hebræis referentibus ſingula ſingulis: Saluum fac populum ex hoſtibus, in bello, in aduerſis. Benedic ei, in operibus, factisq́;. Da felicitatem, da ſucceſſum. Sint quæ agunt proſpera, felicia. Inundent, fluant copioſè, quod uerbo benedicendi Hebræis denotatur. Regat item, ſiue paſcat, in hoc felici ſtatu ſeruet, uelut paſtores agunt gregem ad paſcua, ad limpidos amnes: uigilant, adſunt perpetui excubitores, ſub ueſperum ad caulas reuocant. Sæpius hac tralatione ſacrum poëma delectatur: ut, Nos autem populus eius, & oues paſcuæ eius. Meſsias autem, Ego ſum paſtor bonus. Quod ait, Extolle illos: ſcilicet ſuper omnes gentes attolle, ſublimes facito, præcellant, anteeant omnes gentes. Nulla ſit natio potentior, nobilior. Idq́; non ad tempus, ſed uſq; in æternum, non exigua nobilitas, ſed immenſa, & ſuper omnes gentes. Non breue ad tempus, ſed ad ſempiternum. His admirandam charitatem ſancti prophetæ comprobabant, dum non modò pro ſe priuatas orationes habebant, ſed item pro tota gente. Hæc uera pietas erga patriam. Sic uniuerſam philoſophiam reperies in pſalmis. Quicquid ſacrum ſpirare poteſt os humanum, aut mens cogitare, habetur in hac præſtanti ſapientia. Cuius autoritatem auget antiquitas. Eſt enim uetuſtiſsima philoſophia, longè ante tempora philoſophorum parata. Vides quo fine ſemper ferè claudantur.

PSALMI XXVIII. EXPLANATIO.

REDVNDAT totus titulus in Græcis, & Latinis (nam Latini Græca ſequuntur) quem neque in Hebraico, neque in tralatione Hieronymi reperies. Eſt autem eiuſmodi, ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἐξόδου σκηνῆς. Latinus uertit, Pſalmus in conſummatione tabernaculi. Is titulus fortaſſe fuit appoſitus à Septuaginta ex ſucceſsione, ac traditione doctrinæ. Nam etiam apud Hebræos fama eſt, ſuper lata lege, & portentis, quæ tunc acciderunt, editum eſſe. Sunt alij eorum, qui opinentur potius eſſe carmen ſuper miraculis naturæ, qualis in extremis capitibus eſt in libro Iob philoſophia ſuper his, quæ dicuntur meteora, ſuper arboribus, animalibus. Quæ omnis admiratio eſt conditoris prædicatio, quantum facultas datur ingenijs humanis eum admirantibus, & ſuper factis eius philoſophantibus. Eſt alia quorundam Hebræorum ſententia, ſpectare pſalmum tempus Meſsiæ, figuratisq́; nominibus res ab illo geſtas, & populos deſignari. Mihi uehementer probatur ſecunda ſententia, ut ſit philoſophia, ſit conſideratio diuinorum operum, diuinæ maieſtatis in omnibus naturæ miraculis apparentis admiratio. Græci ſecundum inſcriptionem pſalmi in ſuis codicibus, quid egreſsis ſacerdotibus è tabernaculo faciendum eſſet, ut hoſtiæ immolandæ, ut canticis Deus laudandus. Sed ut monſtratum eſt, titulus redundat. Nam ſunt etiam, qui referant in CHRISTVM.

Afferte Domino filii Dei: afferte Domino filios arietum.

LONGE locus is dissentit ab origine. Nam quod dicitur, Afferte Domino filios arietum, ut Græcè est υἱοὺς κριῶν, [redacted]. Statimq́ præcipitur, Afferte Domino gloriam, & honorẽ. ad hunc modum: Afferte Domino filij Deorum בְּנֵי אֵלִים bene Elim, Afferte Domino gloriam, & honorem. Scire tamen operæpretiũ est, uocem Hebraicam אֵלִים ambiguam esse, & posse legi cum Iod post aleph, quod designabit arietes, aut sine Iod, denotabitq́ Deos: nec desunt pro alterutro significatu exempla. Et Hebraica subnotatio, quæ dicitur Massoreth, ostendit utrãq; lectionem. Vtrãq; igitur Græci interpretes posuerunt υἱοὶ θεοῦ, υἱοὺς κριῶν. Sed quoniam alterum per accusatiuum, alterũ per casum nominãdi efferunt, [redacted], ut inuitentur filij Dei ad offerendos filios arietũ. Alterũ secludere necesse est. [redacted], ut Elim nunc sint Dij: idq́ omnes ad unum Hebræi cum Chaldæo cõprobant. Nam Chaldæus pro filijs Dei, substituit, כִּיתֵּי מַלְאֲכַיָּא kitte malakaia, acies Angelorum, ordines Angelicos. AuenEsdra, filios Dei, stellas interpretatur, ut illud apud Iob: Cùm me laudarent stellæ matutinæ, & iubilarẽt omnes filij Dei. Filios Deorũ Rabi Salomon, filios principum in terra, ut in Genesi: Videntes filij filias hominũ. Siquidẽ Elim nõ Deus tantum, sed fortes, robustosq́ etiam significat. Inuitat igitur Angelos, inuitat principes, uirosq́ conspicuos, imperatores, reges, dictatores generatim omnes, quibus parẽt populi, ut offerãt Deo gloriã, decus, honorẽ. Græci quoq; filios Dei, quibus diuina prædicatio permissa est, interpretãtur, nimirũ Apostolos, uelut etiã Nicolaus, sacerdotes, sacrificos. Sed si arietes excluseris, mentemq́ altissimè tuleris, inuitantur Angeli in omnibus rebus creatis primũ gradũ obtinẽtes, in admirationẽ, prædicationemq́ diuinæ potẽtiæ: uelut illo Psalmo: Laudate eum omnes Angeli eius. Propriéq; quod Sept. dixerunt τιμήν, honorem, est Hebraicè עֹז os, potentiam, robur. Propterea Hieronymus transtulit imperium, dicens, Afferte Domino gloriam, & imperium. Atque significatus uerbi, afferte, est, prædicate, decantate, uocibus quasi manibus offerte decus hoc, & imperium Deo, hoc sacrificij genus. Est enim in sacris literis, etiam sacrificium laudis.

Afferte Domino gloriam, & honorem: afferte Domino gloriam nomini eius. Adorate Dominum in atrio sancto eius.

IAm dixi, gloriã, & honorẽ superiore uersu cõtineri. Repetitio est uehementior, exaggeratio, profluẽsq́ impetus animi in laudes præpotentis Dei efferuescẽtis. Hebraismus itẽ est, Domino gloriã nomini eius, dicendũ potius, Afferte Domino gloriã nominis eius, prædicate, reddite Deo gloriã nomini eius. Famã maiestatis eius euehite: nomẽ, quo gloriosus omnibus mũdi locis agnoscitur, efferte, cõmendate. Sit larga copia fandi super hoc nomine, atq; hac gloria. Quid sit afferre gloriam, liquidius explicat, Adorate Dominũ. Adoramus quoties prædicamus, efferimus, laudamus. Sciendũ pro eo, quod Sept. uertũt ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ, In atrio sancto eius: Hebraicè potius est בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ behaderath codes, In decore sancto, quẽadmodũ trãstulit Hieronymus. Non est igitur atriũ, sed honor, decus, quod cõuenit Angelis, omnibusq́ Prophetis, quos inuitauerat à principio. Atriũ solis sacer-

 dotibus.

dotibus. Et Abraham qui à primo filios Dei, stellas fuerat interpretatus, nūc eorū adorationē exponit, uelut cùm serui parēt dominis celeriter eorū iussa exequētes. Nec sidera cursus suos mutare posse, ordinibus à præpotenti architecto datis insistentes. Sic quoq; spectare potest Angelos, quos uti primores, atque principes in omni mundo inuitet ad laudandū, afferētes ei decus sanctū, gloriā cœlestē, diuinā. Tribus enim nominibus expresit, quod sacrificij genus offeramus. cabod, gloriā: os, imperiū: demū hadereth codes, decus sanctū. Sanctū decus, siue decor, est decor ei proprius, sanctissimæ maiestati eius cōgruus: honor sacerrimus, qui soli Deo, præterea nemini tribuatur. Decus item sanctum, maximè uenerabile, diuinum, suspiciendum, purissimum, ab omni inquinatione segregatū, decus impollutum, intemeratum, non uiolabile numen. Hoc decus precatur angelos offerant summo Deo, offerant prædicando, laudando.

Vox Domini super aquas: Deus maiestatis intonuit: Dominus super aquas multas.

POsteaquàm cohortatus fuerat, maiestatem numenq; omnipotēs uenerarētur, efferrent prædicando: aggreditur ipse primus ueluti choraula diuinū carmen, quo uires, potestatē, maiestatemq; Dei prædicat. Inducit uocem eius præpotentē, formidabilem super aquas. Hanc uocem AuenEsdra, qui filios Dei, sidera fuerat interpretatus, exponit tonitru, nubibus collisis, simul nimbis præcipitantibus in terram, quo potentia Dei cognoscitur.

Ipse pater media nimborum in nocte, corusca Fulmina molitur dextra. Et,
Ruit arduus æther. Tonitruq; tremiscunt Ardua terrarum.
Tum pater omnipotens fœcundis hymbribus Aether
Coniugis in gremium lætus descendit.

Hæc prior noster cecinerat. Eadem referūtur in Iob, excitāturq; mortales ad scientiam, admirationemq; creatoris. Cōsiderata pluuia, tonitribus auditis, collisarum nubiū fragore mentes exterrente, nec temperat æther iterare uoces horribiles unà nimbis ruentibus, ut uideas totū in pluuias descendere cœlū. Hoc erit primū miraculū, quo numinis æterni maiestas innotescit. Est aliorū Hebræorum loci huius explanatio, figuratè uocē in aquas, terrorē in populos iniectū appellari. Sæpenumero reperies in hoc longè uetustissimo poëmate attribui Deo uoces horribiles, terribiles increpationes: ut, Increpuit mare rubrū, & exiccatū est. Et, Ab increpatione tua fugient: à uoce tonitrui tui formidabūt. Aquas itē in hoc poëmate, populos, turbasq; sonātes, & quasi fluctuātes appellari, uelut fluctus in mare uasto, creberrimū est. Eritq; uox Domini super aquas, terror eius super populos uniuersæ terræ. Vox, & tonitru, terror formidabilis: aquæ, gentes totū per orbē. Si referas carmen ad tempus, quæ uocāt illi Gog, & Magog, nimirū Antichristi, quod Rabi Dauid opinabatur, diuino spiritu Vates incalescēs, decātat interitū exercituū impiorū, quos pessimus ille princeps coactos aduersus pios incitabit. Illis opem Dei magnis precibus implorātibus, Deus uoce formidabili conterritos fundet: delebit, stirpemq; hominū sceleratorū tollet è terra, & spiritu oris sui (ut ait diuus Paulus) interficiet impiū Antichristū. Bellū igitur cōtra eos suscipiet Deus, armis Dei exterriti dissipabūtur, fugabūtur, interficiētur. Non gladio, nō hastis res geretur, sed terrore cœlesti, quo mortalia corda tremiscēt. Posset etiā citra ullā figurā poëticā interpretari. Canitur enim alijs Psalmis, Ignis, grādo, nix, glacies, pars calicis eorum. Aduersus eos fulminibus, grādineq; saxea pugnabit, uelut exercitus Brenni lapidibus cœlestibus obrutus. Hæc sunt tela Dei, quibus euertit sceleratam Sodomæ gentem, urbes eorum funditus deleuit, Deus maiestatis, Deus, cuius est im-

mensa potestas, intonuit, & cœlestia tela iaculatus, impias manus latè strauit.

Vox Domini in uirtute, uox Domini in magnificentia. Vox Domini confringentis cedros, & confringet Dominus cedros Libani.

POëticè graditur, non semel exhibẽs uocis diuinæ fragorẽ, quẽ cum uirtute nimirũ, ut Græcè melius habet, & ad Hebraicum, ἐν ἰσχύι, cum fortitudine, totisq; uiribus contenta fuerit. Vox ualidissima, sonitus mortalibus auribus inusitatior. Vox in magnificẽtia, nẽpe ut Hebraicè est בְּהָדָר behadar, decore, uox cum maiestate, decore. Vox gloriosa, regia, prępotẽs, uasta, nõ exigua, qualis homuncionũ, sed quæ per magnũ circũsonet orbẽ, ad usq; sidera audita. Tãtaq; fuit uocis huius cõtentio, ut cedros altissimas arbores cõfractas deiecerit. Est cedrus (ut dixi) procera arbor, locis calẽtibus gaudẽs, iunipero similis folijs, et baccis, nisi quòd assurgit in altum. Has usurpat sacer Poëta, quoties principes, summosq; uiros innuit, quos fama, aut opes, & potẽtia cæteris eminẽtiores reddiderũt. Vidi, ait, impium superexaltatũ, & eleuatũ sicut cedros Libani. Et, Iustus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur. Libanus mons est Iudææ, id genus arborũ feracissimus, cedris altissimis nobilis. Vox igitur Dei præpotẽs, cõfringet, radicitus euertet principes sceleratos, nõ eis proceritas, nõ altissimę radices profuerint, quò minus eruãtur. Sic Hebræi quoq; cedros interpretãtur reges nationũ, his tonitribus deiectos, & interfectos: siue referas hæc cùm lex promulgaretur, siue sceleratos principes, Antichristi signa sequẽtes, quos igne cœlesti, grãdine delebit, prodigiosisq; tonitribus exterritos, tũ uiribus, audaciaq; eorũ in magnã formidinẽ redactis, uitã eis eripiet: quale sæpe refertur in sacris literis, ut cũ intonuit Dñs uoce magna super Philistæos, & quod refertur in libris Regũ: seu malis hæc uniuersalẽ rerũ spectare prouidentiam, qua Deus minimè dormitãs ad crudelia facta tyrannorum, ac principum, eis demum luctuosam, funestamq; diem adducet. Bis igitur retulit, confringet Dominus cedros Libani, ut crebra assertio prophetiã ueram fore cõprobet.

Et comminuet eas tanquam uituli Libani, & dilectus quemadmodum filius unicornium.

MInimè arduũ erit intelligere hũc locũ, si diligẽter Hebraica disquirãtur, Hieronymusq; in subsidiũ adeat. [redacted] Verbũ autẽ, ꝙ Sept. trãstulerunt λεπτυνεῖ, cõminuet, siue extenuabit, est melius, [redacted] in fonte, ipsiq; uitulo cuius utitur cõparatione maximè congruũ, יַרְקִידֵם iarchidẽ, saltare, uel exultare eos faciet. Est enim uerbũ principale רקד rachad, quod omnibus, uel prima Hebraicæ dialecti rudimẽta imbutis palã est sonare, exilire, saltare. Inde fit uerbũ trãsitiuum הִרְקִיד harchid. Ergo iuxta ueritatẽ Hebraicã dicẽdũ est, Et exilire eos faciet tanꝗ uitulum. Faciet, coget exilire, migrare, discedere uelut uitulus fugit ocyor Euro. Eijciẽtur, fugabuntur, uelut uituli, quos leuis ætas reddit instabiles. Hoc intelligens diuus interpres, Hebraicũ lucultẽtius Latinę linguæ reddidit: et disperget eas quasi uitulũ. Vtitur ergo cõparatione uituli. prius cecinit, ꝓceras illas, supbasq; cedros excidẽdas, in terrãq; deijciẽdas: nũc euellẽdas, è natiuo solo dissipãdas, quarũ frusta, ac stipites excisi in oẽs partes ferantur, exiliãt, ut uituli exultãt, fugiunt. Dixi minimè iũgẽdũ esse uituli Libani, sed Libanus dicẽdũ in casu nominãdi. Et qđ Sept. Gręcè scripserũt ἠγαπημένος, dilectus, qđ uix intelligas quorsum spectet, [redacted] habetur in origine שִׂרְיֹן Shirion, quod proprium montis esse nomẽ, unà omnes Hebræi, &

K 2 Hieron

Hieronymus fatentur. Rabi Salomon de utroq; perhibet שמות חרים ſemoth harim, Libanus, ait, & Siraion, ſunt montium nomina. Ergo legendum eſt, Libanus, & Sirion, tanquam filius רְאֵמִים reemim, unicornis, ſiue rhinocerotis. Eſt autem uerus ſenſus, ut uituli comparatione fuerat uſus, nobiles illas arbores è natali ſolo migraturas, proijciendas, ſic fore ut Libanus, & Sirion montes, harum arborum feraces, ſint uelut pulli rhinocerotum. Nec mireris ſacrum hoc poëma, dare fugam montibus. Nam pleriſq; locis tribuit eis motum, alacritatem, exultationem: ut, Montes exultabunt à conſpectu Domini: uelut apud Latinum,

> Omnia quæ quondam Phœbo meditante, beatus
> Audijt Eurotas, iuſsitq; ediſcere lauros.

Tribuit poëticè flumini auditum, arboribus diſcendi facultatem. Sic noſter canit montes exaudito diuinæ uocis fragore, tonitruq; terribili, & arbores eorum collapſuras, infringendas, & ipſos pauore, ac trepidatione, loco mouendos, excutiendos. Eſtq; deſcriptio illius diuini fragoris, qui proceras arbores deijciat, altiſsimos montes commoueat, & quaſi terræmotu quatiat. Tum ceruas montes excelſos habitantes, exterritas ad partum cogat. Multaq; alia prodigia canit accidiſſe, uoce illa terribili intonante. Pulcherrima deſcriptio, omnibus metaphoris adhibitis, ut exprimat uocis illius magnitudinem. Alio quoq; pſalmo: Montes exultabunt ſicut arietes, & colles ſicut agni ouium. Igitur clarus eſt locus. Montes ait, Libanus, & Sirion exilient, mouebuntur, ut uitulus, ut pullus rhinocerotum, qui per paſcua decurrit, exultat. Exilient, trepidabunt ad tonitru uocis ætheriæ. Vnicornis Græcum μονόκερως, melius rhinoceros, unicum in naſo gerens cornu. Hebraicumq; nomen id ſonat reem, hinc Græcum rhinoceros. Mouebit, exterrebit populos, principes, ſi figuratè nominibus his putes appellatos: ſin minus eſt deſcriptio uocis horrendæ. Ad hanc quoq; rationem locus Hebræis intelligitur.

Vox Domini intercidentis flammam ignis: uox Domini concutientis deſertum: & commouebit Dominus deſertum Cades.

PRæter alia horribilia, quæ ad uocem illam cœleſtem, inuſitatamq; ſequentur, continget quoq; accenſus ignis, flammisq; ſequacibus iræ. Hunc ignem cuncti ferè Magiſtri fulmina ſentiunt, ut illud, Et altiſsimus dedit uocē ſuam, & poſt eam mittet ſagittas ſuas. Et quod Latinus ſcripſit iuxta Græcum διακόπτοντος, interciden tis, Hebraicum & ſi ferè idem eſt, apertius tranſtulit diuus interpres: Vox Domini diuidens flammas ignis. Hebraicè diuidens חוצב choſeb, diuidens, quaſi ſpargens, in diuerſas partes mittens, longè, lateq; diffundens, diſtribuens, radijs, flammisq; plurima loca complectens. Vox Domini terribilis, expauenda, flammas ætherias accenſas diuidet in terram, dimittet in omnes partes.

> Fulmina molitur dextra, genitor, quæ plurima cœlo
> Deijcit in terras.
> Ipſe pater media inter nubila cœlum, Contorſit.

&, Aloidę impij gigantes, fulmine deiecti,

> Fundo uoluuntur in imo.

Quàm ſimiles noſter, & ille poëta? Aliud quoq; ad hanc uocem uehementem, formidandamq; conſecutum eſt, Vox Domini concutientis deſertum. Dicēdum, (& ſi ferè nihil intereſt, ut clarius percipias) Vox Domini excutiēs deſertum. Gręcum συσσείοντος, in Hebraico eſt ualidius: Vox Domini יָחִיל iachil, parturire faciens. Eſt autem parturire Hebræis, quemadmodum Græcis, ὠδίνειν, dolere, ingemiſcere, ut illud Pauli, Omnis creatura ingemiſcit, & parturit uſq; adhuc. Sępe in hoc poëmate, mon

te, montes & terra parturire, quemadmodum exultare quoq; inducuntur, ut illud, A conspectu Domini parturiet terra. Nempe ingemiscet, dolebit, trepidabit. Hiero. quoq; hoc respiciens transtulit, Vox Domini parturire faciens desertum. Inculcatur idem uerbum in Hebraico, pro συσσείσει, Parturire faciet Dominus desertum Cades. Est Cades (ut ferunt Hebræi) desertum immensæ magnitudinis, sæpe in sacris literis commemoratum. Vide quid de hac uoce prædicet, qua copia, uerborumq; proprietate, quibusq; tralationibus describat. Superius ad hanc uocem Libanum, & Siraion agitandos, quatiendos, nutaturos: nunc desertum Cades trepidaturum, pauore excutiendum, siue ipsi monti metaphoricōs dolorem, partumq; tribuat, siue per antonomasiam, feras hos montes incolentes sentiat. Est uastæ uocis omnibus numeris ornata descriptio, reor cum supremo tempore,

Σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,

Luctificam tuba demittet ab æthere uocem.

Canit Erythrea Sibylla, sup qua uoce multa sunt in hoc sacro poëmate testimonia.

Vox Domini præparantis ceruos, & reuelabit condensa, & in templo eius omnes dicent gloriam.

Confugias ad Hebraicum, clariora fient. Præparantis καταρτιζομένη, aptans, præparans. in Hebraico luculentius יְחוֹלֵל iecholel, parturire faciẽs, ad partũ compellens: tantus tremor montis, aut deserti, tantus cedrorum ad tonitru diuinæ uocis cadentium fragor, tanta montis commotio, ut ceruæ quoq; parturiãt, quarum partus propterea quòd uulua angustiore utũtur, est difficilis. At tãtus erit sonitus, eaq; diuinæ uocis magnitudo, totũ nemus excutiens, ut dolore, & timore ceruę partus enittãtur. Hoc intelligens, innuensq; diuus Hieron. Hebraicũ sic Latinis expressit, Vox Domini obstetricans ceruis. Obstetricãs dixit, nẽpe ad pariendũ adiuuãs, urgens partũ. Hoc fortasse sentientes interpretes Gręci, uerterũt, Vox præparans, nimirum ad partum, Ceruas ad partum præparãs. Ad hunc modum Hebræi quoque, quibus suorum uerborum uis, ac pondus est perspectum, explanãt. Quod ait, Et reuelabit condensa: Deiectis, ait AuenEsdra, prostratisq; arboribus, pandetur nemus umbriferum, patefient latibula alta ferarum. Nemus opacum enudabitur. Tonitru diuinæ uocis editissimas arbores, quibus totus lucus frondesceret, densissimusq; esset, impellet in ruinam radicitus corruentes. Pro condensis igitur Græcè iuxta Hebraicũ δρυμὸς, Syluas, saltus. Iccirco Hierony. Reuelans saltus. Hebraicum יְעָרוֹת iearoth, nemora, lucos. Quod prosequitur, In tẽplo eius dicent gloriã: templum cœleste, plerisq; Hebræorũ placuit exponere, ut, Dominus in templo sancto suo. Eritq; sensus, ut ĳdem declarant: Hi qui in hoc templo habitant, efferent laudibus gloriã Dei, qui superbos euerterit, pœnas de sceleratis sumpserit. Unà omnes sic prædicabũt, quàm magna gloria tua. Aliĳ de sacerdotibus, ac Leuitis sunt interpretati, qui in templo nihil ad uocẽ illam terribilẽ trepidantes, sed eos cõfirmante Deo, concinent, laudabunt gloriã Dei, fortitudinẽq; efferent. Propterea psalmus à principio inuitauerat filios Dei, siue Angelos, siue sacerdotes, ut decus, maiestatemq; Dei decantarent. Et Ioãnes ait in reuelatione sanctos exultasse, gloriãq; fortissimi Dei unanimes prædicasse, ubi tyrannos, monstraq; terrarum, qui pietatem eorum persequerentur, grauissimis supplicĳs ultus esset.

Dominus diluuium inhabitabit, & sedebit Dominus rex in æternum.

Complures à diuersis Hebræis, ut cuiusq; fert opinio, causæ proferũtur, cur induxerit Vates Deũ inhabitare diluuiũ. Si miracula quæ Gręci uocãt μετέωρα, re-

censet,ut à principio proposuerat AuēEsdra,diluuiū uocat pluuiā ingentem, nimbosꝗ nigerrimos,inundantes.Habitat,aut sedet(ut designat uerbum Hebraicum יֵשֵׁב iashab)hoc diluuiū. Insidet huic diluuio,uelut dominator,præpotens,moderator.Est alia uerior, probatiorꝗ sentētia, diluuium cui Deus insideat,nunc fuisse commemoratum,nempe diluuium Noë,quòd nunc agitur de interitu impiorum, quorum omne studium fuisset euertere gloriam , nomenꝗ singularis Dei, ut illi tempestate Noë Gigantes.Quibus extinctis,ac penitus deletis,fit mortalibus perspicuum unum Deum esse colendum , uerum numen , ueram , unicamꝗ maiestatem,cœlo, terrisꝗ præpotentem, ut impijs inimicam, & in eos cùm uoluerit,grauiter animaduertentem : sic pios seruantem , salutis eorum rationem habentem: non desertorem , aut ignorantem eorum benefacta. Vt Deus (ait sapientissimus Vates)insedit diluuium,quasi dominus aquarum,tempestatum,nimborumꝗ regnator, celsa sedens arce , sceptra tenens uentorum , hisꝗ telis sceleratos obrutos sustulit è terra , progenies autem pia quæ seruata est , sublatis ad æthera palmis adorauit sanctum numen , egitꝗ gratias , quòd seruata esset : sic nunc simile quid decantans innuit impias gentes tonitribus Dei , fulminibusꝗ interemptas , atque euersis, qui regnum , nomenꝗ eius oppugnarent , penitus gloriam eius fuisse claram, manifestam. Atque audi quæso Rabi Dauid , qui totum psalmum retulit in tempora Messiæ,in alterum scilicet aduentum Christi, quo tempore uox horribilis audietur , de qua superius cecinit Sibylla , & de qua diuus Paulus , Canet enim tuba,& mortui resurgent incorrupti. Exemplum, inquit,diluuij Poëta noster induxit, ut doceret quemadmodum tempestate Noë, sceleratis Gigantibus oppressis , sancta progenies superstes laudauit , benedixitꝗ Deum , omnisꝗ posteritas hanc maximam uindictam perspexit , quæ uermes , monstra illa , solum autem Deum esse uerum Regem,& mundi creatorem comprobauit:sic erit בימות המשיח beiamoth hamassiach , in diebus Messiæ perditis nationibus , quæ cladibus uexassent Hebræos,ab ipsis Hebræis, cæterisꝗ qui conuertentur, adorabitur,benedicetur Deus, & regnum eius erit sempiternum. Sic Hebræus,sed peruersè(ut solen:!) & suæ salutis inimici. Restituatur autem uerus sensus : Deleto Antichristo cum agmine sceleratorum , qui consurgent contra omne quod dicitur Deus, gens pia superstes, quā summa ui delere illi contenderēt,benedicet, collaudabit Deum non solùm in terra , dum maximus ille iudex exquiret , euoluet mortalium facta, sed etiam ascendens in cœlum cum Rege triumphante. Tunc plausus erit, tunc benedictio, gratulatio, carmina triumphalia , triumphus in cœlo : tunc erit Rex dominator in æternum,sedebitꝗ filius hominis in sede maiestatis suæ.

Dominus uirtutem populo suo dabit : Dominus benedicet populo suo in pace.

VIrtutem Græcè ad Hebraicum, [illegible] ἰσχὺν, fortitudinem, robur,uim. Tunc, ait Rabi Dauid , aduersariorum exercitibus deletis , dabit Deus suis super omnes gentes autoritatem,fortitudinem,audaciam : populus Dei fortissimus ante omnes cognoscetur. Sancti illi qui impiorum armis circunuenti, auxilium cœleste precibus suppliciter postulassent, aduersariorum copijs deletis triumphabunt, erit honos eorum eminentissimus. Tunc quoque benedicet Deus populo suo in pace , bellis extinctis , deletis , & profligatis , & ad ultimam internecionem excisis inimicis pietatis , pacem sempiternam Deus ore suo constituet , benedictione perpetua , atque sacra oris sui confirmatione obsignabit , non diuturnam , sed æternam pacem. In æternum beatus , æterna pace tranquillus populus eius erit.

Huic

Huic decreto stabunt omnia tempora, quæcunque fuerint opus ad felicitatem pax illa sufficiet. Sic cernis Sibyllarum more, multa de supremo seculo, cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, oracula Prophetas edidisse, Hebræis omnibus ad unum, huic interpretationi stantibus.

PSALMI XXIX. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO psalmi est, Psalmus cantici in dedicatione domus. eadem est in fonte, sed quædam apud Hebræos est sententiarum uarietas super dedicatione domus, partim hanc domum opinãtibus eam, quam constituit Dauid, nempe domum ex cedris: nimirum domum ipsius Dauid, non Dei, propterea quòd in psalmo nulla fiat mentio de domo Dei, sed de peccato tantùm, quod ei Deus condonasset. Est igitur sententia Rabi Dauid, quæ mihi probatur, cùm nulla fiat hoc psalmo mentio templi, at inimicorum Dauid, siue qui in populo odio eum prosequerentur, siue gentes externæ, propter grauissimum illud scelus, quod perpetrauit, cùm cupiditas inflammatáque libido, usque eò præcipitem egit, ut non adulterium modò, sed homicidium quoque perageret: hinc factum esse, ut diuinam sententiam super excidio sui, suæque familiæ Deus ei per prophetam denuntiaret: tum uerò inimicos pro comperto habuisse funditus eum cum tota stirpe abolendum: nec amplius fore, quod ei fuisset promissum, ut aliquis ex sanguine eius oriretur, qui templum Dei constitueret, regnumque nationis illius in sua familia retineret. Sed ubi Dauid super admisso scelere grauiter ingemuisset, suppliciterque multis cum lacrymis id sibi condonari postulasset: reuocata sententia est, deletum est crimen tantopere, ut etiam filius ex illa, quæ causa peccandi extiterat, procreatus in posterum, & templum erigeret, & regni maiestatem in familia Dauid retineret. Quocirca non memoratur in psalmo, constitutio, siue dedicatio templi, sed tantummodo preces, quibus peccatum fuit abolitum, recensentur, & precibus impetratum fuisse canitur, ut scelus aboleretur, quæ fuit causa ut templum dedicaretur. Nec dicitur in titulo, domus Dauid, sed, Psalmus cantici super dedicatione domus: tum sequitur Hebraicè לְדָוִד le Dauid. Est, inquit, psalmus Dauid. Neque hoc debuerat quenquam impellere, quod refert Nicolaus, ut crederent domum ipsius Dauid: sed psalmus Dauid, non domus, in titulo dicitur. Domus autem simpliciter intelligitur domus Dei.

EXaltabo te Domine, quoniam suscepisti me: nec dilatasti inimicos meos super me.

SVSCEPISTI me, iuxta Græcum ὑπέλαβες, suscepisti me, Hebraicè דִלִּיתָנִי dalithani, eleuasti, erexisti, exaltasti. Id enim interpretatus est præsens uerbum, Rabi Salomon, הגבהת, quod citra controuersiam est, exaltasti me. Rabi uerò Dauid declarans: Quoniam, inquit, delapsus eram in uoraginem peccati, at tu erexisti, eleuasti me inde. Habes igitur sensum clariorem ex Hebræis. Hoc intelligens exprimensque Hieronymus transtulit, Quoniam saluasti me, magis sensum, quàm uerbi proprietatem explicans. Quod ait, Nec dilatasti, Hebraicum clarius, [illegible] שִׂמַּחְתָּ simachtha, lætari, uel exaltare fecisti. Quod etiam Græcè tralatum est, εὔφρανας, lætari fecisti, gaudio affecisti: fuerat etiam à Latino positum, sed non tam propriè resonat Delectasti, ut non sit dicendum, dilatasti. Est igitur uerus sensus, Gratias immortales,

mortales, ò ſancte, ac benedicte Deus, habeo, habiturusq́; ſemper, quòd me ex illa ſceleris uoragine eripuiſti, inimicisq́; meis, non diutinam lętitiam permiſiſti, ſuper calamitate mea uitulantibus, & quaſi triumphantibus. Expiato incommodo, nec mihi longior dolor, nec hoſtibus diutina lætitia relicta eſt. Reſpondentq́; ſingula ſingulis, exaltabo, propterea quòd exaltaſti, eleuaſti. Faciam uoce erga te, quod tu re erga me feciſti. Iucundè à Græcis aperitur. Quomodo, aiunt, humilis exaltabit altiſsimum, an uidelicet ipſum confitendo, prædicandoq́; altiſsimum? Sic quoque magnificat eum, qui magna de eo ſentit, ſicut è contra deprimit, minuit, qui humilia, exiguaq́; de eo loquitur. Iidem Græci commodè declarant uerbum illud poſitum à Septuaginta, ὑπέλαβες, ſuſcepiſti: nempe, μετεώρισας, ἐκούφισας καταῤῥαγμένον τῇ ἁμαρτίᾳ, Eleuaſti, ſuſtuliſti delapſum in peccatum, ſubiecta manu tua auxiliatrice. Subiecit igitur oculis actus corporeos, ut his ſpiritualia facilius cognoſceres. Peccare nil aliud eſſe quàm in altiſsimam foſſam, barathrumq́; præcipitem ferri, condonante nobis Deo, fletus noſtros acceptos habente, eſſe uelut ſi quis extenſa uſq; ad intimam uoraginem, dextera, nos inde ad ſuperas auras reuocaret. Tum uerò in lucem euocati, procumbentes ad pedes, ſeruatori gratias haberemus, memoriamq́; tanti beneficij in perpetuum tempus retineremus.

Domine Deus meus, clamaui ad te, & ſanaſti me. Domine, eduxiſti ex inferno animam meam: ſaluaſti me à deſcendentibus in laccum.

ALijs figuris corporeis, declarat illud eximiæ liberalitatis actum. Qui peccaſſent non modò ſimiles ſunt his, qui in uoraginem ruiſſent, ſed his etiam, qui in fatalem morbum incidiſſent. Tum quis ope diuina, atque potentibus herbis, morbo expiato, penè à limine mortis eũ reuocaret. Alia tralatio ſuperiori ſimilis de his, qui deſcendunt in infernum, & his qui deſcendunt in laccum. Laccus (ut ſuperius monui) Græcum eſt λάκκος, pro eo Hebraicè בור bor, puteus. Laccus igitur eſt puteus profundiſsimus, foſſa, uorago. Deſcendentes in infernum, etiam Hebræi fatentur eſſe pœnis tartareis damnatos, tartarum ſua lingua uocantes gehennam. Sanitatem ſimiliter, atque noſtri eſſe ſalutem, ſanitatem, medicinamq́; animi: Damnationem iure mortẽ appellari. Ægrotabat igitur animus ob peccatum, grauiſsimis uulneribus acceptis. Venit medicus, peccatum condonauit, precibus, ac fletu redemptam ſalutem reſtituit. Tunc effectum eſt, ne ſimilis eſſet his, quos damnatos pœna ſequitur, ut in barathrum intrudantur, in infernum, altiſsimumq́; ſub terris carcerem abſtrahantur. Poſſet etiam ad corporea referri, quòd raro in Veteri teſtamento, uel ſalutem, uel damnationem animi reperias. Deſcendentes in infernum, aut in barathrum, & uoraginem, ſunt quos Nemeſis grauiſsimis pœnis, ob grauiſsima ſcelera in hac uita adiudicat. Hoc ſæpius illo uetuſtiſsimo tempore factum inueniemus, nondum bonis, ac malis ſempiternis declaratis. Has pœnas, atq; clades fortaſſe reſpicit pſalmus, ipſius in primis Dauid, tum uniuerſæ domus interitum, quæ ſicut unius honore creuiſſet, ſic unius exitio concideret. Meritò gratias agit, carminibus tantum beneficium concelebrans, in omnem poſteritatem prodita memoria. Animam ſuam ereptam ex inferno uocat uitam ſuam.

Pſallite Domino ſancti eius, & confitemini memoriæ ſanctitatis eius.

Vt conſueuit, quo laus ſit plenior, ac celebrior, ut clarius innoteſcat diuina clementia,

mentia plurimos inuitat ad laudandum. In primis ſanctos eius, hos ſiue Angelos interpretaberis, qui ſępius inuocãtur in hoc poëmate, ut uoces mortales ipſos, quibus eſt uox cœleſtis, necꝙ uox hominem ſonat, adiuuẽt pariter, euehentes numinis æterni bonitatem: aut ſanctos in terra, ſenties iuxta uocabulũ Hebraicum חֲסִידָיו chaſidau, probos, mites, placidos, innocentes, beneficos, benignos. Hos in primis hortari conſentiunt Magiſtri, ut quoniam Dauid quocꝙ ſanctus aliquando fuiſſet, nunc autem delapſus in peccatũ, beneficio Dei ſurrexiſſet: ſiquid eis ſimile (ut fert incauta mortalitas) aliquãdo accidiſſet, ſcirẽt nõ deeſſe miſericordiã, ne'ue animis deficerẽt, ſperarẽt pro eius clemẽtia ueniã delicti à Deo cõſecuturos. Itacꝙ eos cõfirmare, & cohortari, uelut ſui ſimiles, ut quibus etiã ſingulariter ſit datum colere Deum, habere bonitatẽ eius magis quàm reliquũ uulgus, exploratã. Sancti enim nunc ſunt, uelut ſacerdotes, religionumꝙ interpretes, excubitores templi, rebus ſacris præſidẽtes, diuina carmina meditãtes. Ad hos ſpectãt diuinæ laudes, his argumentũ proponit, quid cantãdo proſequãtur, miſericordiã ſcilicet Dei, & clemẽtiã. Et quòd nihil habet natura eius melius, ac præſtantius, quàm ut uelit, ac poſsit ſeruare quàm plurimos. Quod ergo dixit, Cõfitemini memoriæ, nõ eſt omnibus locis monendum, quoties noſtri, ſiue Græci, ſiue Latini trãsferũt in Pſalmis cõfiteri, eſſe in Hebraico, uerbũ canẽdi, laudãdi, quod Græca lingua ex Hebraica ſibi mutuata eſt הודה hada, ᾄδω. Memoriã ſanctitatis, ſiue memoriã ſanctã (eſt enim phraſis Hebraica) uocat Hebræis teſtibus, nomẽ ſanctũ eius, famã, celebritatẽ, & quaſi cõmemorationẽ. Cõfiteri memoriam ſanctitatis eius, eſt laudare, celebrare, ſacroſanctã eius memoriã memorare: nominis eius, quo nullum ſit ſanctius, meminiſſe, aſsiduis carminibus memorare. Quid enim ingratitudine turpius, gratitudine pręſtantius? qua nihil pręſtãtius mortales poſſunt pro beneficijs acceptis, Deo reddere, perpetuamꝙ accepti beneficij memoriam recolere. Hæc nõ animis ſolum contineri, ſed ore pronuntiari, & manifeſta fieri, ubique noſtris uocibus audiri debet. Hoc ſacrificij genus offerri.

Quoniam ira in indignatione eius: & uita in uoluntate eius: ad ueſperã demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia.

OBſcura ſunt, propterea quòd nõ ſunt iuxta ueritatẽ Hebraicã tralata. Pro eo, quod Sept. dixerũt ὅτι ὀργὴ ἐν θυμῷ αὐτοῦ, Quoniam ira in indignatione eius. Hebraicũ longè clarius, & aptius, quod Hieron. quocꝙ nouit, & trãſtulit כִּי רֶגַע בְּאַפּוֹ ki rega be appo, Quia momentũ in ira eius. Hieron. ſimiliter, Quoniã ad momẽtũ eſt ira eius. Audis ſenſum meliorẽ, liquidiorẽ. Breue ad tempus, inquit, eſt ira eius. Non perpetuò iraſcitur. Nõ eſt ira eius diuturna. Celeriter mitigatur, miteſcit, ſedatur. Pro ira igitur eſt Hebraicè [illegible] רֶגַע rega, quod perſpicuũ eſt, ſonare momentũ, citò, uelociter. Alioquin tralatio Sept. perdifficilis. Quid enim eſt ira in indignatione eius? Eam uocẽ declarans Rabi Dauid, loco eius ſubſtituit מְעַט meat, parum, exiguũ momentum: enudansꝙ ſenſum, Quia ſi, inquit, fuerit indignatus contra hominem, at breue, & exiguũ tempus erit indignatio eius. Subijcit aliud in contrariũ, Et uita in uolũtate eius. Quod ab Hebræis unanimiter uerè declaratur, Vita diuturna in uolũtate eius. Volũtas eius eſt, ut uita ſit diuturna, ſit ad longũ tẽpus. Nõ delectatur in perditione uiuorũ. In uotis eius eſt, ut uiuatur, ut ſit mũdus, ſint res in mundo: uitæ nõ mortis, cupidus. Propterea parcit, cõdonat, haud ignarus imbecillitatis humanæ. Miſericordia eius plena eſt terra. Non eſt iracundus, crudelis, inexorabilis, durus, præfractus, nunquã furorẽ remittens, celeriter redit in gratiã, eſt clemẽs. Hanc ob cauſam creauit mundũ, omnibus ad iucundã uitã ne-

cessarijs excogitatis. Hinc abominatur iniustitiã, uiolentiã, uitæ, & conseruationis humani generis inimica. Propterea declarãs hunc diuinæ clemẽtiæ sæpius cõprobatum effectũ subijcit: Ad uesperũ fletus est, ad matutinũ lætitia. Vehemẽter probatur Hebræorũ expositio: Vesperũ, ac noctẽ attribuisse fletibus, ac lacrymis, afflictionibus, mœrori, uelut tenebrosum tẽpus nocturnũ: at matutinũ redeũti lætitiæ, & alacritati. Erãt, ait, sub uesperũ, sub noctẽ, sub tenebris, plena mœroris omnia. Tempus opacũ, & tenebrosum, fletus & lacrymas exhibebat. In lacrymis propter scelus admissum, uersabar totus. Tẽpus erat sine luce lætitiæ, tenebrisq́ nigrescũt omnia circũ. Ecce autẽ lux diuinæ bonitatis, clementiæ, misericordiæ restituit alacritatẽ, auroræ similis, quæ terras, tenebris opacis exoneratas, alacritatis suæ risu latè cõpleuit, omnibus ad eius aduentũ ridẽtibus, & lætantibus. Quàm breuis est, si qua fuit propter nostra delicta diuina indignatio, si modo ueniã petas, & displicuisse probes, quod cũ uoluptate admisisti. Tam facilè decurrit, aufugit, quàm spatiũ nocturnũ. Sub uesperũ gemebas, flebas, ꝑpetratũ facinus deplorabas: non diutius in his lacrymis uersatus, ad aurorã, ad matutinã lucẽ diuinæ clemẽtiæ lætaberis.

Ego autem dixi in abundantia mea, Non mouebor in æternũ.

ABundãtia Græcũ respõdet ad Hebraicũ εὐθηνίᾳ, felicitate, copia. Hebraicè שַׁלְוִי shalau, quid sonet, uox ipsa Latina docet, quæ hæc ipsa Hebraica est salus. Omnes enim linguæ à matre sua Hebraica aliquas uoces desumpserunt, aut eas ab ea diuulsæ retinuerũt. Quid autẽ salus est nisi copia, abũdantia, prosperitas, incolumitas? Assentior igitur Hebræis bifariã hunc locũ exponẽtibus, Referre Dauid oculos aut ad pristinã felicitatẽ, abũdantiã, maiestatẽ, honores à mortalibus oblatos. Hos ait sempiternos, nulla calamitate interpellãdos arbitrabar. Securum me maximè diuturna pace fore penè exploratũ habebã. Ecce abstulit omnia, inquam: propẽsa mortalitas est, nequitia, nihil in rebus humanis fortuna patiẽte diuturnũ. Falluntur, qui præsentẽ lætitiã, uultusq́ serenos seruaturã semper fortunam arbitrãtur. Alij nõ corporeã felicitatẽ, copiamq́ bonorũ terrestriũ quasi amissam deplorare, & cur amiserit, admirari Dauid cõtendũt: sed potius integritatẽ, innocentiã, sine crimine uitã. Hãc illũ sempiternã existimasse. Quis enim uirũ sanctũ, cuius stabilitatẽ anteacta uita cõprobasset, tam miserè lapsurũ putasset, ut cũ adulterio, pariter homicidij scelus admitteret? Hoc admirari, ac deplorare Dauid, qui felicitatẽ hãc sempiternã existimaret, sibiq́ fore cũ Deo perpetuã gratiã, atq́ amicitiã. Nunquã hãc gratiã amittendã, qua nullã, quæcunq́ postulasset, patiebatur repulsam: nunquã inconsultus, illususq́ ab oraculo discederet. Illo cœlesti præsidio comite, omnibus bellis superior esset, puer leones superasset, Gigãtem deiecisset, interfecisset: ad regni maiestatem, ex humili loco peruenisset. Tunc ille gloriabatur, plenusq́ lætitia secũ reputabat ad omne tempus permansurã hanc diuinã beneuolentiam: nunquã remouendum, deijciendumq́ sese ex tanto dignitatis gradu.

Domine in uoluntate tua præstitisti decori meo uirtutem: auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus.

COnsultis magistris, quos in explicanda uerborũ proprietate sequi optimũ est, hunc uerũ sensum reperies. Nã pro τῷ κάλλει μου, decori meo, Hebraicè est בְּהַרְרִי hareri, monti meo. Hieron. quoq́ legit montẽ. Sunt duæ dictiones inter se simillimæ הרר הדר harar, hadar, prima est mons, secunda decor. Posterior lectio fuit in exẽplaribus Sept. quæ ex Hebraicis Græca faciebãt: hodie ubiq́ est uox montem designans. Chaldæus quoq́ pro ea posuit, quæ clarè montem sonat טוּרַיָּא turaia.

Sed

Sed lectio Græcorum interpretum, tot licet reclamãtibus testibus, fortasse uerior. Nanq; omnes Hebræi montẽ interpretãtur maiestatẽ, intellectum metaphoricõs. Decorẽ igitur suũ uocabat maiestatẽ, honores regios, excellentiã. Si montẽ legas, montẽ itẽ uocabat excellẽtiã, eminentiã. Qualecũq; legatur, uerus sensus, ut monstratũ est, exhibetẽ ab illis. Dedisti monti meo, nẽpe maiestati fortitudinẽ. Confirmaueras, stabilieras decus meũ, erat robustũ, firmissimũ, uolente te, dũ tibi placeret, dũ uolũtas tua in me propẽsa esset, dũ totus in me inclinares, auxiliũ tuũ consilijs meis, meo pectori pręsens esset sustinẽs, illuminãs, tacitã lucẽ immittẽs. At ubi oculos tuos auertisti, nec amplius me respexisti: turbatus sum, offusa rationi caligo, tenebris incubãtibus animus cõcidit. Quicquid peccaui, fuit, quoniã deseruisti me, memet mihi reliquisti. Nihil ualet humana fragilitas absente Deo. Propterea docuit nos precari, Et ne nos inducas in tentationẽ. quoniã si nostrã stabilitatẽ exquirere placeat, omnes homines inueniet fragiles, imbecillos, lapsabundos, facile cadentes. Hanc ob causam omnibus penè Psalmis, supplicationes habentur, ut sustineat, confirmet, regat, lucem uitæ nostræ præbeat.

Ad te Domine clamabo, & ad Deum meum deprecabor.

Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionẽ?

Nunquid cõfitebitur tibi puluis, aut annuntiabit ueritatẽ tuã?

SVperest, cùm peccata deprimũt, onerãtq; animũ, ueniã poscere, exclamare, uociferari. Nõ otij, nõ socordiæ tẽpus illud. Surgendũ, uigilandum, precibus instandũ, dum cõtractæ notæ deleanẽ. Omnibus cõtẽtionibus urgendũ, ut celeriter morbũ depellas, saniẽ expurges. Hoc prophetas oĩbus locis facere cõsueuisse cõperies: ea Psalmorũ unica, singularisq; philosophia: ea creberrimas p̃ces continet, pro facinoribus admissis. Hæc sunt carmina, his hymnis Deus summus extollitẽ, dũ et nos nostra crimina fatemur, & eũ clementẽ, exorabilemq; indicamus. Simul irasci peccãtibus ostendẽtes, quo cũcta, quæ gerimus in terris, habere p̃spicua, malefacta autẽ odisse mõstramus. Quoniã autẽ uaria potest esse oratio, qua p̃suadere illi nitimur, ut nobis parcat, in primis est, quã Propheta suggerit hoc loco. Quæ, inquit, utilitas est hominibus p̃dẽdis? Quid p̃dest genus humanũ delere? Quid in his est boni, q̃ è uita discessere? Qui nihil agnoscũt, celebrare diuina facta, cõditorẽ laudare nõ possunt. Sanguinẽ suũ autoribus Hebręis dixit animã, uitã suã, quę sanguine cõstat. Quę fuerit, ait, utilitas tibi, erepta mihi uita? q̃d assequeris, si uita hæc misera descẽdat in corruptionẽ, in interitũ? Nũq̃d puluis, in quẽ defuncti resoluũtur, nũ muta cadauera, te laudabũt, fatebunẽ, celebrabũt? Facta tua mirifica laudibus in cœlũ ferẽt? An est aliq̃d laudis, prædicatiõisq; in extinctis, & æthere cassis, cuius causa genus humanũ cõdidisti? Cõdidisti, inquã, ut cœlũ, ac terras, tãtãq; rerũ pulchritudinẽ cernẽtes, creatorẽ admirati, uultus ad sidera tollerẽt, manibusq; supinis gratias agerẽt, adorarẽt, uenerarenẽ. Faciẽt'ne hoc, quos exciderìs, quibus uitã ademeris? Veritatẽ eius dixit, res certas, p̃spectas, exploratas, quas ipse cõdidit, quas in oculis gerimus quotidie, manibusq; tractamus. Veritatẽ quoq; eius, nẽpe stabilitatẽ, firmitatẽ suæ potẽtiæ, robur inuictæ naturæ. Veritatẽ quoq; fidẽ, cõstãtiã eorũ, q̃ p̃mittit. Nã p̃ ueritate, Chaldæus substituit הֵמֵנוּתָךְ hemenutach, fidẽ tuã. Græci quoq; bene declarãt, Veritatẽ tuã, nimirũ ὅτι σὺ ἀληθὴς θεός, Quòd sis uerè Deus, quòd uerax, cùm reliq̃ Dij mẽdaces oẽs. Pręstat igitẽ me incolumẽ esse, uiuere, ut bonitatẽ tuã cõcinã, ubiq; celebrẽ reddã. Interitum, & corruptionẽ referunt Hebræi tum ad damnationẽ sempiternã, (Nam neq; damnati gratias habere possũt) tũ ad ĩteritũ corporis, q̃d magis quadrat, hocq; spectasse psalmus apparet.

Nam de his, quę ad animos attinent, raro in Veteri testamento mentionē reperies.

Audiuit Dominus, & misertus est mei: Dominus factus est adiutor meus.

OMnia hæc præterita, imperatiua sunt: Audi Domine, miserere mei. Domine esto adiutor meus. Cōsule quoque Hieronymum, hæc uera esse comperies. Primum igitur deplorauit facinus, ingemuit, altè suspiria duxit, illacrymatus est, puduit, pœnituit, in se ipsum iratus, ipse sibi uiluit, despicabilis fuit, contemptus, execrabilis. Post hanc commotionē (pars enim sanitatis est, morbū agnouisse) ad clementię fontē se contulit, ignosceret postulauit, nullā esse perditorū, damnatorum, interfectorumque utilitatem, posse uiuentes, & seruatos utiles esse, magno rerū Domino aliquid obsequij, in magno regno præstantes, saltem quæ maxima laus, bonitatem, & clementiam super conseruatis prædicantes. Postulauit primùm preces suas gratas esse. Preces erant, ut ignosceret, misereretur. Tum ne omitteret quo minus consuetum auxilium afferret, ne'ue aduersus inimicos dimicanti pristinam fortitudinem subduceret. Contra casus aduersos custos asisteret, audaciam, roburque pectori suggereret: quamcunque ægritudinem res humanæ ob earū inconstantiam animo consuescant afferre, debilitantes, ac frangētes discuteret, serenaret: tristium rerū contemptorem animū efficeret. Hoc omne continetur ea precatione, qua postulat eum adiutorem. Ostendit deinceps se exauditum, triumphat, gratulatur.

Conuertisti planctum meum, in gaudium mihi: conscidisti saccum, & circundedisti me lætitia.

IN gaudium uenustè Sept. Gręcè transtulerūt, quod esset Hebraicè מחול machol, chorū, ut uertit Hieron. Chorus ergo est pro gaudio. Conuertisti planctū meum in chorum, in lætitiā, in canticum. & quod Latinus, Conscidisti, clarius Græcū ad Hebraicum διέῤῥηξας, soluisti, scidisti, discerpsisti. Quod sequitur, Circundedisti lætitia: respondet disciso sacco. Saccum mihi distraxisti: uice eius, lætitia, gaudio me induisti. Prior uestis erat lugubris, flebilis, saccus, hac amota, reddita est uestis lætitię. Subijt gaudium, exultatio, propterea quòd mihi ignouisti, facinus condonasti, me tua clementia redemisti. In sacco pœnitentes præteritum scelus deplorabant. Illud signū erat displicuisse scelus, atque indolescere super eo, quod contra fas placuisset. Saccus uestis durissima, qua duriter corpus malorum causam uexabant, uis in seipsos exercentes, ne exerceretur à Deo, sese ad pœnas ultro uocantes, atque abstrahentes. Finis igitur psalmi, est triumphus, alacritas, gratulatio. Expiatum est peccatum, neque longior dolor relictus est delinquenti, neque hostibus diutina lętitia. Non est datum, ut inimici longius gratulentur, quod eos fecisse, à principio commemorauerat, stragem, excidiumque domus Dauid, ob immane facinus, fore suspicati, & id inter se prædicantes.

Vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. Domine Deus meus, in æternum confitebor tibi.

HEbraica in suum ordinem, Latinè restituantur: Non est enim gloria mea, sed duntaxat, Vt cātet te gloria. Subauditur Hebręis, omnis homo. Vt omnis homo cantet tibi gloriam. Estque impersonale, Cantetur tibi gloria. Gloriā quoque Rabi Dauid, (ut sæpius aliàs) animam interpretatur, quæ sit gloria cuiusque, ut respondeat exaduerso ei quod dixerat, Nunquid cōfitebitur tibi puluis? At anima, uitaque, inquit, cantabit te, & celebrabit. Quod autem dixerunt Sept. καὶ οὐ μὴ κατανυγῶ, Et non compungar, limpidius in fonte וְלֹא יִדֹּם uelo iddū, Et non taceat. Quod apud Hieron.

ron. quoqꝫ eſt. Semper, inquit, te celebret, & in hac uita, & in poſterum, remanens anima poſt diſceſſum ex corpore. Habes igitur ſenſum [redacted], non ex Hebræis modò, ſed & ipſo diuo Hieronymo. Græci quoqꝫ monent Symmachum, quẽ ſecutus eſt Hieron. ad Hebraicum uertiſſe. ὀ μὴ σιγήσω, Non tacebo. Hunc locũ declarans Rabi Dauid, Cantabit, ait, quaſi glorificabit te gloria mea, nẽpe anima mea in æternum, propterea quòd ſcelus mihi condonaſti. Perſpectum enim mihi, remãſuram in poſterum animam meam. Ea te in ſempiternũ celebrabit, & nõ tacebit. Idemq́ꝫ affirmat ex antiquis Rabenis cogitaſſe Dauid templũ Dei cõſtituere, eamq́ꝫ ob cauſam in titulo huius pſalmi præfigi, Pſamus, cantici, dedicationis domus ipſius Dauid. Rabi quoqꝫ AuenEſdra interpretatur gloriã נשמה חכמה neshama chakmach, Animam ſapientem, quaſi animam intelligentem, intelligẽtiam incorruptibilem. Chaldæus autem interpretatur gloriã, יַקִירֵי עָלְמָא iakire alema, Honorabiles mundi, ſummi proceres. Nam ut eſt alibi, Super ipſum cõtinebunt reges os ſuũ, ipſum gẽtes deprecabũtur. Poteſt igitur diuerſis ſenſibus intelligi gloria, ſiue anima, ſiue regũ maieſtas, præcellentia. Aut per accuſatiuũ, Omnis homo gloriã decãtabit, celebrabit gloriã tuã, propter tuam clementiã, qui plenus ſis clementiæ, & bonitatis.

PSALMI XXX. EXPLANATIO.

INſcribitur apud Græcos, quos Latini ſequuntur, is pſalmus: In finem pſalmus Dauid, pro ecſtaſi. Sic Græcè ἐκστάσεως. [redacted], neqꝫ in fontibus Hebraicis, neqꝫ apud ſanctum interpretem inuenies. Ne Chaldæus quidem, ſolitus aliàs liberius Hebraicis addere, quod antiqua traditio doceret, adſcripſit. Obeliſco igitur deleatur. Ecſtaſin quidem Græci interpretãtur exceſſum, peccatum, ſeceſſum à recto, cùm uxorem Vriæ adulterio contaminaſſet: pſalmumq́ꝫ editum, dum fugeret filio Abſalone perſequente. In eo diſſentiunt Hebræi, potius editum pſalmum Saule ceruicibus eius inſtante atrociter urgẽte. Has orationes, atqꝫ has gratias, recordatus poſtea præteritarum calamitatum rex ipſe, ubi parta quies, habebat. Singulis beneficijs, ſingulas orationes, & carmina triumphalia adnumerãs, tres in primis aut quatuor inſigniores calamitates auxilio cœleſti uitauerat. Has ubiqꝫ ferè commemorat, nunquam gratijs habendis defeſſus, memoriæ uiribus integer uſqꝫ. Edebat, quemadmodum dixi, hæc carmina, tranquilla pace, quieſcens, multis pòſt annis, bellis iam ſopitis, finitimis nationibus pacatis. Adibat templum, cãtoribus quos ipſe ſacrauerat, carmina, quæ per quietem contexuiſſet, (eruditiſsimus enim poëta fuit, uelut Sibyllæ agitante Deo, non conceſſa cunctis oracula profundens) canenda tradebat. Ipſe medius conſidebat, alacri uoce (ut cùm ante arcam Dei exiliret) cantores adiuuabat. Propterea pijſsimus fuit, Deiq́ꝫ ardentiſsimus cultor. Recordatus igitur præteritæ calamitatis, cùm Saul crudeliter inſtaret, totiesq́ꝫ ab inſidijs eius duce Deo liberatus, qui fraudes hoſtiles detegeret, non unam, atqꝫ alteram pro hoc beneficio odas edidit: cantoribusq́ꝫ, ut perhibent Hebræi, tradebat, ſed longè plurimas, è quibus hæc una eſt. Propterea pſalmus inſcribitur, Carmen triumphale, uictorias illas priſtinas Vate reſpiciente.

IN te Domine ſperaui non confundar in æternum: in iuſtitia tua libera me.

INITIVM carminis ſpes eſt. Orat ut ne ſpes ſit inanis, nullius fructus, ut qui ſperant uentura, quę nunquam uenient, quibus non ſubſint uires, & cauſę ut uenire poſsint. At hi qui ſperant in Deum, non poſſunt hac de cauſa decipi, quòd is in quo ſperant, præſtare non poſsit, aut non audiat

quod postulatur. Prophetę norant eum omnipotentem, norant item sic omnia exaudire absentem, ueluti si coràm adesset. Reliquum erat, ut precarentur, gratè audiret, ne'ue sperantes illuderet. Itaq; quod ait, Non cõfundar, est potius (ut sæpius antè dictum est) uetantis, prohibentis. Ne confundar, uerbũ confundendi clarius Hebraicè & Græcè אֵבוֹשָׁה ebosha, erubescam, pudefiam. Gręcè καταισχυνθείη, pudore, & ignominia afficiar. Perinde si diceret, Ne confundar, ne decipiar, ne ridiculus appaream, quod mihi turpissimũ esset, & tibi non admodum honorificũ ludificare mortales in te sperantes, ueluti non sentias, aut non possis, aut negligas, humanis calamitatibus oblectatus. Dixit item, Ne cõfundar in æternum. Hebraicè, in ęternum, semper: cum negatione, sonat nunquã. Non lauabis mihi pedes in æternum: nunquam lauabis. sic, Ne confundar in æternum, ne sit unquam spes hæc uana. Semper spero, sperauiq;: sic semper assequar, quod spero. Aut, Ne confundar in æternum, si simul, atq; speraui, auxiliũq; imploraui, nihil auxilij misisti. At ne sit semper hęc expectatio inanis. Aliquãdo dignare nos tuis responsis, aliquando nostri misearis, ne semper cõtemnas, semper reijcias, oculos auertas. Vtq; magis flectat, iustissimamq; opitulandi, & quasi flexanimam, causam proponat, addit: In iustitia tua libera me: non mea iustitia, bonitate, sed tua. Tua bonitas, tua integritas, immensa bonitas te flectat, tibi persuadeat, te cogat. In me enim nihil eiusmodi est, quod te impellat ut dignũ me iudices ope tua. Ratio igitur iustissima est, te decere mortales exaudire, nõ facta meritaq; eorum, sed te ipsum respicientem, considerantéq;, non quid nos accipere, sed quid te dare deceat. Tanta est autem bonitas, iustitiaq; in te, ut ea possit omnia, quantumuis atrocia crimina delere. Oppositaq; clementia tua, atq; multitudine magnorum scelerum, plus in te sit ad parcendũ, quàm in ipso scelere ad damnandum. Tua bonitas propter eius magnitudinem omnia mundat, iustificat, ut uerbo utar Ecclesiastico. Redundat in Græcis, & Latinis καὶ ἐξελοῦ με, Et eripe me. Est duntaxat, Libera me.

Inclina ad me aurem tuam: accelera, ut eruas me. Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugii, ut saluum me facias.

AVgentur preces, omni contentione agitur, nullæ rationes omittuntur, quibus in sua uota Deũ Vates inducat. Superius, tua clementia, iustitia, bonitas, non mea liberet, absoluat. Nũc, aures inclina. Tribuit enim ubiq; sacra poësis, oculos, & aures Deo, quemadmodum quoq; profana. Sunt, ait, tibi cuncta, quę toto mundo geruntur excipientes aures. Has ad preces meas aperi, placidas aures, inquam, ne obstruas, celeriterq; auxilium submittas, celeriter accurras. Omnis spes salutis in celeritate posita. Nisi quid auxilij celeriter attuleris, actum de me est. Esto mihi protector. Tropus Hebraicus, ut protectionem Gręci dicunt à scuto, ὑπερασπίσαι, sic Hebræi à petris durissimis, silicibus, scopulo. Itaq; pro Protectore, est צוּר zur, Petra, scopulus. Esto mihi petra, aut scilicet fortissimum robur, aut arx munitissima, scopulis inaccessis affixa, quò nequeat hostis aspirare. Propterea Hieronymus hoc transtulit, Esto mihi in lapidem fortissimum. Domum refugij dixerunt Sept. οἶκον καταφυγῆς quod Hebræis est domum מְצוּדוֹת mezudoth, munitionis, domum munitam, quasi propugnaculum fortissimum, in loco edito, in summo colle positum castellum natura loci inexpugnabile. Ob hanc causam Hieronymus in Psalterio, quod ex Hebraico fecit bonum Latinum, Et in domum munitam. Talis, ait, mihi esto, talis me custodia defendat. Hoc præsidio me contineam.

Quon

Quoniam fortitudo mea,& refugium meum es tu:& propter nomen tuum deduces,& enutries me.

FOrtitudo,ut Græcè est, κραταίωμα, robur,firmamentum. Hebraicè סֶלַע sela,petra, silex: eadem atque superius similitudine, aut scilicet durities mea, per quam ego fortis, inexpugnabilis existo, ictibus aduersariorum imperuius, telis eorum impenetrabilis. Aut arx mea, præsidium tutissimum super scopulo, super edito loco positum, quod hostes procul suspiciant, irrisi, dentibusque frementes abeant, nostri contumeliis in eos insultent. Hieronymus igitur sciens proprietatem Hebraicam reddidit, Quia petra mea. Pro refugio quoque, est eadem, ac superius, uox מְצוּדָה mezuda, munitio, ut transtulit Hieronymus propugnaculum, turris edita, castra excelso loco posita. Tu, ait, murus meus, meum præsidium. Quod ait, Propter nomen tuum deduces, Deduces Græcè ὁδηγήσεις, ages per uiam, ductor eris mihi, uelut dux, pastor ages. Si mihi locus excelsus es, si turris, aut castellum, huc certè sine labore, ac lassitudine conscendere non possum. Ergo ductor eris quoque, agesque me ad hanc inexpugnabilem arcem. Esto igitur præsidium, esto dux itineris, & comes, ut quocunque gradiar, tua custodia comitetur. Iter doceas, nequid sinistri contingat. Propter nomen tuum. Vbique hæc oratio adhibetur, non propter merita nostra, probitatem, iustitiam, beneficus existat, sed propter maiestatem suam, bonitatem, clementiam, facturus naturæ suæ congrua, cogitans quid magnitudo suę bonitatis, non quid fragilitas nostra postulet. Nomen suum dixit maiestatem, famam diuinitatis, ac potentiæ. Aut nomen (ut aiunt Græci) quo diceris misericors. Quanquàm periphrasticωs putant quoque dictum nomen eius, ipsummet. Propter teipsum. Quódque subiicit, Et enutries, uerbum Hebraicũ תְּנַהֲלֵנִי tenahaleni, signat portare, sustentare, sustinere. Petit, atque orat ut agat per iter, sit ductor, comes. Itémque ut per aspera, salebrosa, per tela, per hostes transeuntem subuehat, uestigia firmet, robur pedibus addat, labentem sustineat.

Educes me de laqueo hoc, quem absconderunt mihi: quoniam tu es protector meus.

LAqueus est Græcè, quod Latinus exprimit ἐκ παγίδος, Hebraicè רֶשֶׁת reshet, Ex reti. Vox Hebraica defluxit in Latinum sermonem. Hieron. similiter edidit, Educes me de rete. Obtenderunt, ait, pedibus rete, insidias collocauerunt, ut continuò adorirentur, interceptúmque suffocarent, ut cæco reti memet inducerem. Declarat sensim, quod genus periculi circũstaret, à quo petit, atque orat liberari. Nondum quidem fuerat interceptus, sed pręsens periculum instabat. Nec temperat iterare, eum esse protectorem, tutelam suam, unicum præsidium, singulare decus. Idcirco oportere eum saluti suæ prospicere. Nam qui uirtutis officia, qui charitatem à nobis expectant, fidentissimè præstolantes erubescimus prodere, si modò pudere didicimus, si ruborem timemus, quem offundit ignominia. Quid autem turpius, quàm eos deseruisse, qui sese totos tibi tradidissent?

In manus tuas commendo spiritum meum: redemisti me Domine Deus ueritatis.

SPiritum assentientibus Hebræis, nunc uocat animam, seu uitam, uitam qua sustinentur animantes. Commendare spiritum in manus, est in potestatem eius

tradere

tradere, ſuæ clementiæ committere uitam, rationem ſuæ ſalutis totam Deo relinquere. Manus, eiſdem Magiſtris, ſuæ linguæ apprimè gnaris aſtipulantibus, eſt in ſacris literis uis, poteſtas, autoritas. Cui Græci quoque aſſentiuntur. χεῖρας γὰρ θεοῦ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καλεῖ. ἐν ταῖς χερσὶ γὰρ ἡ δύναμις, ait Euthy. Non poterit hoſtis inijcere mihi crudeles manus, ſi fuerit in manu tua uita mea: propterea trado tibi aſſeruandam. Redemiſti me. Præteritum pro futuro Rabi Dauid aſſerit eſſe: ſunt'que in hoc poëmate longè plurima exempla. Haud ab re, ait, me totum tibi trado. Certum enim eſt mihi ſub tutiſsima cuſtodia conſiſtere. Ab inimicis me redimes, eos à maleficio prohibebis: ſitis illa, rabiesque nocendi non attinget, ſibi ipſis tormentum futura, in ipſis hoſtibus remanſura. Hanc ob cauſam uocat eum, Deum ueritatis, nimirum, Deum ueracem, fidelem non deceptorem, proditoremque. Me tibi tradidi protectioni, præſidioque tuo me commiſi: at tu redimes, liberabis, defendes: quia Deus uerax es, non proditor, illuſor, deſertor eorum qui ſe tuæ fidei permiſerunt. Quod promittis, exequeris: quod à te ſperatur, certo tempore datur. Non eſt ſpes inanis eorum, qui in te ſperant. Tu es Deus ueritatis, à quo ueritas omnis ſumpſit exordium, præſes ueritatis, inimicus illi, qui mendacium eſt, & pater eius. Tres igitur ſunt actus naturali ordine progredientes. Imminet periculum, ſalutem, uitam, ſpiritum noſtrum Deo commendamus: ille liberat, quia uerax eſt, non deſerens in periculis, ſpem non ludificans. Agnoſce philoſophiam cœleſtem.

Odiſti obſeruantes uanitatem ſuperuacuè: ego autem in Domino ſperaui.

NOn eſt per ſecundam perſonam ἐμίσησας, in fonte, ſed per primam שָׂנֵאתִי ſanethi, odio habui, odi. Nec eſt forſan aſpernandus ſenſus Rabi Dauid, priorisque Abraham, Cùm, inquit, inſequeretur Saul, inſtaretque ceruicibus, non hariolos, non magicæ uanitatis profeſſores adiui, quos cōſulerem, à quibus opem implorarem, imò uero contempſi, execratus ſum, ut qui uanas profeſsiones obſeruent, uaniſsimis ſtudentes, quorum euētus uanitas ſit, ac uaniſsimi cuiuſque ludibrium. Sed ad uerum Deum acceſsi, huic nitebar, hunc conſulebā, inde mihi uiua reſponſa dabantur: is meum præſidium, ſpes una. Græci hanc interpretationem afferre non poſſunt, ut quibus lectio ſit per ſecundam perſonam, Odiſti. Chaldæus quoque non abhorret à lectione Hebraica. Hanc uanitatis obſeruantiam, quemadmodum antè dixi, Abraham, & Dauid, reliquorum explanatorum proceres interpretantur חנקוש והקוסם hanichus, uehacoſem, Diuinationem, & magicem, quæ iure uanitates appellantur, & qui eas profitentur, uanitatis obſeruatores. Poſſent item uanitates intelligi omnia peccata, uaniſsima quæque, quibus nullus ſubeſt fructus, in perniciem agentia. Execror, ait, & abominor, qui ſeſe his penitus dediderunt, nulla mihi cum ſceleratis ſocietas. Quod Latinus dixit ſuperuacuè, melius iuxta Hebraicum, & Græcum, incaſſum, fruſtrà, in uanum. Fruſtrà, inquit, his ſtudentes, uitam in rebus inanibus tranſigentes. Mirum eſt Hieronymum quoque legiſſe, Odiſti.

Exultabo, & lætabor in miſericordia tua, quoniam reſpexiſti humilitatem meam: ſaluaſti de neceſsitatibus animam meam.

HVmilitatem, quod apud Septuaginta eſt, τὴν ταπείνωσίν μου, rectius diuus Hieronymus afflictionem meam, iuxta Hebraicum עָנְיִי aneij, tametſi humiliari, &

afflígi

affligi eodē spectet. Qui se humiliant, aut ab alijs humiliantur, necessario deijciuntur, iternuntur, uexantur, illidūt terræ. Necnō quod ait, Saluasti de necessitatibus, ut eſt Græce ἐκ τῶν ἀναγκῶν, Hebraicè est apertius, quēadmodum transtulit Hieron. Cognouisti tribulationes animæ meæ. Haud secus Hebraicum יָדַעְתָּ בְּצָרוֹת נַפְשִׁי Iadatha bezaroth napshi, Nosti uexationes animæ meæ. Necessitates igitur pro uexationibus dixerūt interpretes. Simile quid explanatores Græci respiciūt, exponentes necessitates, περιστάσεις, κινδύνους, circunstantias, aut incidētias, pericula. Versus igitur habet: Respexisti uexationes, agnouisti tribulationes, pressuras, angustias. Exultat, lætatur, triūphat super misericordia, siue ut est illis חַסְדְּךָ chasdeka, beneficentia, beneficio cœlitus allato. Is est Psalmorū ritus, petunt atq; orant à principio, ingemiscunt, proponūt pericula, clades impendētes, tempestatē aduentātem, desperationē omniū rerū, una luce cœlestis spei renidente. Haud procul inde lætantur, gratulātur, uelut exauditi, lætū pæana canentes, carmen triumphale concinentes: tum quam ob causam triūphalis hymnus inscribitur, fit perspicuum. Diuinus ordo canendi, eminentissima, tollensq; animos in altum theologia. Probatur oportere nos in periculis, in cœlum manus tēdere, suppliciter auxiliū petere. Tum non esse uanas has preces, rapidisq; ludibria uentis, nec in uentum uocem uertisse procellas. Consequi post supplicationes, ac fletus, triumphos, lætitiam, gratulationem, fructuosum esse fidere Deo, precibus instare, ut liberet, tueatur. Neque enim eum proditorem, impostoremq; esse, spes mortalium ludificantē, esse Deum ueracem, ueridicum, beneuolum, suorum amantem.

Nec conclusisti me in manibus inimicorum, statuisti in loco spatioso pedes meos.

CONclusisti in manibus, uelut in potestatem hostium redegisti, qui catenis uinctum abstraherent, omnes in me cruciatus experirentur, exēpla ederent. Nam Saul, cuius persecutionem hoc Psalmo referri probant Hebræi, saltus, quibus Dauid latitabat, indagine cinxerat, iam eum penè comprehēsum tenebat, uix prędantium manus elabi poterat. Seruatus tamen est, hostes in alia bella auertente Deo. Erant pedes in angusto, uix plantas mouere poterat, quin caperetur: Deus hostes auertit: speluncam, latibulumq; egressus est Dauid, ex angustijs scilicet in libertatem. Data est pedibus libertas, ut possent quocunq; ingredi. Liberauit de necessitatibus, nempe ex angustijs animam, scilicet uitam eius. Reuertitur ad orationem, quam illis angustijs detentus habebat.

Miserere mei Domine quoniam tribulor: conturbatus est in ira oculus meus, anima mea, & uenter meus.

SIue hæc sit oratio referens præteritas illas calamitates, quibus circunfusus supplex oraret, post longū tempus digestis carminibus, & ad rationē carminis, rebus illis redactis. Nam illud nō carminis, concētusq; tempus erat, nec poterat uexatus animus carminibus aptus esse, sed tota res, post multos annos, harmonicè composita, & cum cantu pronuntiata fuit uelut si præsens esset. Siue, ut nonnullis Hebræis placet, memoratis prioribus illis cladibus, quas beneficio immortalis Dei elapsus est, & pro his gratijs habitis, adiungit alias preces aliorum malorum, præsentis temporis memoria proposita. Mihi quidem neutrum displicet. Vulnera igitur aperit, dolore impellente uociferatur, iniquitatem atrocitatemq; temporis exhibet. Petit, atq; orat, ut auxilium celeriter, quemadmodum antea fecisset, submittat. Quod ait, Tribulor, Premūt, inquit, angustiæ. Iam iam labori succum-

bo, defatigatis uiribus amplius sustinere non possum. Et pro ἐταράχθη, conturbatus est, Hebraicè עָשְׁשָׁה hasasa, id uerbũ ducitur à tinea, quæ uocatur עָשׁ has, ut quasi dicendum sit, tineauit, eritq́ significatus, corrosus est, uoratus, depastus est oculus meus. Assiduæ lacrymæ propter salsedinẽ, humorẽ oculorũ absumpserũt. Hoc significatũ sciens Hieron. trãstulit, caligauit oculus, refugiens scilicet insolẽs uerbũ tineauit, & eiusdẽ significatus aliud subijciẽs. Facit enim humor exhaustus, ut oculus caliget, uirtute uidẽdi sublata. Nam Symmachus, quẽ secutus est Hieron. pro Græco ἐταράχθη, turbatus est, dixit ἐθολώθη, turbidus factus, caligauit, exponiturq́ Græcis propter assiduũ fletũ. Et quod dixit, Cõturbatus est in ira: pro ira est בְּכַעַס caas, indignatione: tametsi idẽ est. Hanc indignationẽ, iramq́, uel ipsius lacrymãtis, indignãtis, ac dolẽtis senties, aut quod nõnulli Hebræi, iram, furorem, rabiem inimici. Caligauit, ait, oculus meus ob rabiem, furorem, quo inimicus meus in me properat, impetum facturus. Aut lacrymas cõtinere non possum, dolore turbante animũ, fletumq́ exprimente, idq́ semper. Hoc magis quadrat propter sequentia. Nam Græci, qui propter indignationem Dei, non omnino mihi probãtur. Quod dixit, Anima mea, & uenter, etsi Rabi Dauid refert hæc ad famẽ, & sitim, esurijsse, & sitisse Dauid in illis calamitatibus, animamq́ interpretatur, quæ appetit: uidetur probabilius uniuersam perturbationẽ, cõmotionemq́ designari, cùm mentẽ, animã, corpus, intima prçcordia dicit perturbata: usq́ ad interiores partes perturbatione penetrãte, easq́ exagitãte, quatiẽte. Maximus igitur motus, ac trepidatio proponitur, toto intus & extrà homine motum accipiente, ut impetret auxilium.

Quoniam defecit in dolore uita mea, & anni mei in gemitibus.

Infirmata est in paupertate uirtus mea: & ossa conturbata sunt.

VT sint lucidiora, tametsi nõ uariant multum, pro ἐξέλιπεν, defecit, fons כָּלוּ calu, consumpta, exhausta uita mea. Pro ἐν ὀδύνῃ, In dolore, est יָגוֹן iagon, mœrore, tristitia, ut uertit Hieron. Pro στεναγμοῖς, gemitibus, numero multo, est dũtaxat אֲנָחָה anachath, gemitu. Quodq́ dixerunt ἠσθένησεν ἐν πτωχείᾳ, Infirmata est in paupertate, Paupertate mea, est עֲוֹנִי aoni, iniquitate, aut afflictione mea. Conturbata sunt, est uerbũ, quod superius ostendimus עָשֵׁשׁוּ asesu, tineauerunt, nempe uorata, exhausta, depasta sunt ossa mea. Propterea uertit hoc uerbum Hieron. cõtabuerũt. Vniuersa hæc nõ longè discrepant. Exaggerat (ut assueuit) lamẽtationes, exponit magnitudinem calamitatum. Fuerunt, qui hæc de ægritudine corporea interpretarẽtur. At si consistendum est in his, quæ ab exordio proposita sunt, atrocem illã persecutionem Saulis repræsentant, quam ubertate uerborũ, & Poëticis hyperbolis exaggerat, ostendẽs ob dolorẽ, ac gemitũ, uitã hominis minui, corpus debilitari, ac frangi, ascribitq́ omnia peccatis suis, ut solent sapientes, quibus exploratũ est, pœnas, & incommoda delere crimina, redeũte natura diuina ad clementiam. Ossium consumptio, magna hyperbole, maximus dolor, qui uel ossa quatiat, absumat, ostenditur, quibus in corpore nihil robustius, solidius, quorum compage absumpta, quid reliquo corpori speres?

Super omnes inimicos meos, factus sum opprobrium: & uicinis meis ualde, & timor notis meis: qui uidebant me foras fugerunt à me.

Quo

QVò clarius percipiantur, iterum Latina moneta recudantur. Propter inimicos meos factus sum dedecus, & uicinis meis ualde, & timor notis meis, qui uident me, extrà, fugerunt à me. Hæc aperiens, exprimensq́; Rabi Dauid, cui fuit in primis cura perspicuitatis, Propter mala, inquit, quę mihi hostes intulerunt, & quę quotidie aduersum me moliũtur, factus sum fabula, cõtumelia, dedecus, propterea quòd fugio ab illis, à loco ad locum: & uicinis meis, non uidelicet externis factus sum dedecus, sed meis, sed propinquis, reliquisq́; IsraElitis. Hi me risu, contumelijs insequuntur: uelut, quod alibi dicitur: Posuisti nos dedecus uicinis nostris. Notis autem meis, his scilicet, qui me diligunt, consanguineisq́;, & propinquis factus sum timor, & trepidatio, ut qui metuunt propter me, ne tandẽ incidam in manus Saul. & quicunq; cernit me, sermonem, aditumq́; defugit, ne quid calamitatis propter me patiatur. Solent enim in calamitate plerunq; fieri ex amicis inimici, habentes odio, quem fortuna persequitur. Is est sensus. Nam quod Sept. obscurè in Græcum transtulerunt παρὰ πάντας τοὺς ἐχθρούς μου, Super omnes inimicos meos, clarius est in Hebraico מִכָּל צֹרְרַי micol zorerai, Ab omnibus inimicis, uel propter inimicos meos, Propter hostium persecutionem factus sum dedecus. Facit inimicorum crudelitas, odijq́; pertinacia, ut nusquam mihi sit locus, nunquam interquiescam. Fugitiuus ubiq;, qui cæteris quondam longè antecellerem. Hæc fuga reddidit me cunctis contemptibilem, & abominabilem. Conspirauerunt omnes in meam perniciem, alij defugiunt, uelut portentum, ne quid ex mea consuetudine detrimenti contrahant. Hostes insequuntur, mei trepidant, cęteri diffugiunt, auersantur: cerne quanta malorum tempestas.

Et obliuioni datus sum, tanquam mortuus à corde: factus sum tanquam uas perditum.

IS ordo poëmatis Hebraici, ut uidebis item apud Hieronymum. Aspice, inquit, quo statu res mea sit, quot me clades circunsistant. Illi ipsi amici, familiares habẽt me pro eo de cuius salute iam desperauerint. À corde ipsorum datus sum obliuioni uelut mortuus. Cor eorũ de me uelut mortuo cogitat, in eorum cogitatione sum perinde, si perijssem. Vident enim salutem meam in præcipiti. Iam de me cogitare desierunt: iam de me memoria nulla est. Profert quoq; comparationem uasis perditi, quod iam senio confectum, morti propinquum est: aut quod iamdudum perijt, cuius nullus est fructus, nullus usus possessoribus, propterea nec manibus teritur, nec in domo ad aliquem usum adhibetur. Vas appellat, ut sonat Hebraicũ, & Græcum σκεῦος, quidquid usui est, quodcunq; nobis ad aliquid efferendum, aut agendum deseruit. Vas perditum est, uas, siue instrumentum senio obsoletum, aut infractum, destructum, quod non amplius sit usui, nec tãgitur, nec nominatur. Talem se propè factum queritur Vates, ueluti eum, quem neq; cogitent amplius propinqui, iam ueluti deploratum, inutile cadauer, sine uita, sine usu, utilitate: uelut qui mortẽ effugere non possim. Ad hãc rationẽ exponũt Hebręi, & Græci. Desperauerãt de eo ꝓpinqui, quòd cædes eius uideretur ineuitabilis, atrociter rege ꝑsequẽtę.

Quoniam audiui uituperationem multorum commorantium in circuitu.

In eo dum conuenirent simul aduersum me, accipere animam meam consiliati sunt.

QVod Græci transtulerunt παροικούντων κυκλόθεν, Commorantiũ in circuitu, est uox Hebraica מָגוֹר magor, terror, timor, trepidatio, ut Hebræi declarãt. Estq́; uer

ſus, Terror in circuitu, quo ſcilicet exterrent me, calumnijs appetentes, notam mihi inurentes, & iuxta has calumnias, cædem mihi minantes. Item quod dixerunt ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι, Dum ipſi conuenirent, quod Latinus minus aptè in eo dum conuenirent. Verbum conueniendi, in Hebraico eſt uerbum conſultandi בְּהִוָּסְדָם beiuaſedam, In conſultando ipſos: dum ipſi cõſultarent, peſsimum contra ſalutem meam iniere conſiliũ. Inimici eius (inquit Rabi Dauid exponens hunc uerſum) deferebant cõtra eum apud Saulẽ. Ob hanc cauſam, ait, Eſt mihi terror undiq;, quia non uno ex loco metus impendet, ſed undiq;. Dum coſultant, quia ſcilicet unà conſpirauerunt, conſilium inierunt contra me, cogitantes corripere animam ſeu uitam meam, auferre mihi uitam. Eſt igitur totus uerſus, Quoniam audiui uituperationem, aut dedecus multorum. Metus undiq;, dum ineunt conſilium ſimul contra me corripere animam meam, peſsimum conſilium inierunt. Hierony. uocem magor, tranſtulit cõgregationem, ſed ab omnibus Hebręis exponitur metus, terror. Quanquam eſt alia uox ferè huic ſimilis deſignans collectionem, congregationem.

Ego autem in te ſperaui Domine: dixi, Deus meus es tu: in manibus tuis ſortes meæ.

Eripe me de manu inimicorum meorum, & à perſequentibus me.

QVod Græci trãſtulerunt οἱ κλῆροί μου, Sortes meæ, Hebraicè eſt עִתֹּתָי ithotthai, tempora mea. Tempora ſua exponunt Hebræi quibus hoſtes illi inſidiabãtur intercipere conãtes. Hæc tempora, inquit, non ſunt in poteſtate inimicorum, ſed in poteſtate Dei. Non poſſunt ad nutum ſuum diſponere quod animo complectuntur, propterea, inquit, eripe me, ne me uiolenta, crudeliſq; manus abſtrahat. Rabi Abraham exponit, quod & ipſum placet, tẽpus ſalutis. In poteſtate tua, inquit, eſt tempus meę ſalutis, ſi me ſeruare malis. Rabi quoq; Salomon ſimile quid: Tempora, inquit, quæ ſuper me decurrũt, ſunt ſecundum diſpoſitiones tuas: peraguntur ut tibi placitum eſt. Omnis meæ ſalutis ratio in poteſtate tua conſiſtit. Hanc ob cauſam, ſerua me. Hæc tempora uides optime Sept. uocaſſe ſortes, quod Græci exponentes ferunt ſortes mortis, & uitæ, rerum felicium, & infelicium, in poteſtate, in manibus eius eſſe. Tu potes, ait, ſeruare, & perdere, necis, ac uitæ dominus. Morte afficis, uitam concedis. Deprimis, attollis. Supereſt igitur ut me de manibus inimicorum eripias.

Illumina faciem tuam ſuper ſeruum tuum: ſaluum me fac in miſericordia tua. Domine non cõfundar, quoniam inuocaui te.

LAtinus non ſatis propriè illumina, ſiue illuſtra, cùm ſit Græcè ἐπίφανον, oſtende, fac apparere, Hebraicè quoq; הָאִירָה hairath. Precatur igitur faciem ſuam detegat, uultum iucundiſsimum oſtẽdat, mœroris tenebras diſcutiat. Illo uultu ſeſe terris oſtendente, fugient uaſto ęthere nimbi, nubila diſcedent. Omnia læta, ridentia, exultantia: Furiæ, & triſtes erinnyes penitus faceſſent. Orat ut eum ſua clementia ſeruet, ſuccurrat ſua miſericordia ubi deſit humana uirtus, quæ Deũ ad beneficium excitet. Quod dixit, Non confundar, oſtenſum ſuperius: dicẽdum, Ne confundar, ne pudefiam, ne erubeſcam, ne ſpes ſit inanis, cùm peto auxilium, ne ſeſe auertat, neue aures obdat, ne ipſe illuſus diſcedat, caſſas preces in Zephyros mittens.

Erub

Erubeſcant impii,& deducantur in infernum.
Muta fiant labia doloſa, quæ loquuntur aduerſus iuſtum iniquitatem,in ſuperbia,& in abuſione.

NOn ego,ſed illi erubeſcant,illorum ſit dedecus,ignominia: atq; adeo damnati,& profligati cernantur, ut in infernum,ſiue in ſepulcrum, ſiue in tartarum, (utrunq; proponitur Hebræis) deducãtur,ſiue ut eſt Hebraicè יִדְּמוּ iddemu,concidantur,interficiãtur,aboleantur,extinguãtur. Mutaq; fiant labia doloſa. Propter ea quę ſuperius memorauit cùm diceret, Audiui uituperationem multorum: nunc, Muta fiãt labia doloſa. Doloſa,in origine labia, שֶׁקֶר sheker, mẽdacij. Labia mendacia,falſidica,maledica,mentientia,notam inurentia,uituperãtia,non poſsint loqui. Vox ſceleratorum concidat,intra guttur compreſſa cõticeſcat. Hoc ſit iniquæ loquacitatis ſupplicium,ut quæ contra iuſtum inuehitur, contra Dauid,cæterosq; iuſtos. Loquuntur autem ἀνομίαν,ut eſt Græcè,iniquitatem,ut eſt Hebraicè עָתָק atak fortia,dura,ut exponũt Hebræi,& Hieron. interpretatur. Spirant minas,& cędes, deferunt funeſta,crudelia,è quibus mea pernicies exiſtat. Loquuntur autem ſuperbè,atq; arroganter nimis,magnos ſibi ſpiritus, atq; arrogãtiam ſumentes, me deſpicabilem,nauci hominem,nullius pretij,terrę inutile pondus,pernicioſum reipublicæ prędicantes, quò furor perſequentis me Regis magis incandeſcat. Eſt hoc loco Græcis nomen ἐξουδενώσει,quod rectius redditur,ut habent emaculati codices,contemptu,quàm ut alij, Abuſione. In ſuperbia, & contemptu: non in ſuperbia, & in abuſione.

Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine,quã abſcondiſti timentibus te.
Perfeciſti eis qui ſperant in te in conſpectu filiorum hominum.

COnſueta carminis ratio, poſt preces, poſt expoſita pericula, quæ circunſtent, uelut ſubſidio impetrato gratulantur, clementiam, benignitatemq; diuinam, quæ ſeſe ad preces mortalium flectat,tollunt in cœlum,quæ terreſtria cernat, procurans omnia, maximè, quæ ad homines pertinent. Exclamat igitur magnam eſſe dulcedinem,ſiue,ut Hebraicè eſt, bonitatẽ Dei,quæ Gręcè nunc appellatur χρηστότης. Quòd dixit eam abſcondiſſe,proponitur ab Hebræis pręclarus ſenſus. Loquũtur, ait,contra iuſtos eos ſuperbè deſpicientes,pro nullis habentes,at tu in futurũ tempus abſcondiſti,repoſuiſti,& quaſi in theſauris condidiſti magnum quoddam bonum, ſuauitatem, felicitatemq; inextinguibilẽ,quam (ut ait Diuus ille) nec oculus uidit,nec auris audiuit,tametſi ijdem iuſti in hac uita multas contumelias perferentes potius contemptibiles,nullius pretij apud improbos habentur. Abſcõdiſti igitur eſt uelut in theſauris repoſuiſti, condidiſti, ab oculis amouiſti. Hoc conſtanter Rabi Salomon,& Rabi Dauid adhibent. Quod ait, Perfeciſti eis, ut clarius percipiatur, Græcè eſt ἐξειργάσω,feciſti,operatus es. Similiter Hebraicum פָּעַלְתָּ paalta,feciſti,ſperantibus in te. Proponiturq; ab eiſdẽ Magiſtris uerus ſenſus. Hoc bonum, uel hãc ineſtimabilẽ,inauditãq; ſuauitatẽ feciſti,operatus es. Sperantibus in te,incipit in hac uita ipſis mortalibus uidentibus. In oculis eorũ gerit̃ res,multa beneficia cõſequi ſperãtes in te,uel in hac corporea uita,quid putes in futura. Emẽdandi ſunt quidam Latini codices. Non enim dicendum eſt, A' conſpectu filiorũ hominum: ſed, In conſpectu filiorum hominum. & Græcè liquidius ἐναντίον τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων,

In oculis, in præsentia hominum. Græci putant alium sensum, Abscondere suauitatem suam nonnunquam timentibus se, relinquens, ut eos exerceat, ut in officio contineat. Rursum reddere claram hominibus aspicientibus, ut noscant parata esse hæc sperantibus in eum bona. Sed Hebræorum mihi placet explanatio.

Abscondes eos in abscondito faciei tuæ, à conturbatione hominum: abscondes eos in tabernaculo à contradictione linguarum.

Liquidiora fiant, ut mens facilius excipiat. Abscondes eos in protectione uultus tui, à superbia, aut arrogantia uiri: Abscondes eos in umbraculo, à contradictione, siue contentione, maledicentia linguarum. Sensus igitur clarus, respondens superioribus, Loquuntur aduersus iustum iniquitatem in superbia. Nunc subijcit contraria, aduersus has pestes, contra pessimas linguas, adesse auxilium Dei, qui iustos ab improborum maledicētia tueatur. Nihil sceleratorum arrogantissimam linguam contra eos acturam. Abscondet igitur, siue defendet, ac proteget eos, protectione uultus sui. Respiciet uultu propitio, paternis oculis, benignitate, atque hilaritate sui uultus eos amplectetur. Sua illa magna clementia fouebit, nihil humana superbia, nihil fastus aduersus eos poterit. A contradictione, seu maledicentia linguarum proteget, umbraculo, quodam suæ clementiæ tentorio, quod ut defendit ab æstu, sic illud Dei, defendet ab improbitate linguarum. Erunt hoc Dei scuto eos protegente securi. Virulentæ linguæ sibilabunt incassum, in uentos: fient quæ loquentur rapidis ludibria uentis. Audis igitur in psalmis auxilium Dei contra linguas uenenatas, si modò colas, si speres in eum. Vox Hebraica רֻכְסֵי rukise, quam Septuaginta transtulerunt ταραχὴν, conturbationem, exponitur ab Hebræis, quibus in declarandis nominibus non abroganda fides est, superbia, elatio, fastus, arrogantia. Tabrnaculum est quod Græcè σκηνὴ, scena, tentorium, umbraculum. Designat protectionem, defensionem. Contradictionem Græcè ἀντιλογίας, intelliges iuxta Hebraicum רִיב rib, iurgium, loquacitatem, maledicentiam.

Benedictus Dominus, quoniam mirificauit misericordiam suam in ciuitate munita.

Vsitata psalmorum acclamatio. Primùm uociferantur, ingemiscunt: pericula calamitatesq́ præsentes proponunt ante oculos Dei, precibus instant liberari. Eodem carmine gratulantur exauditi: auxilioq́ impetrato, prædicatur, benedicitur Deus clemens, placidus, qui audiat mortales inuocantes, è terris oculos ad eum attollentes, qui misericordiam suam, nempe beneficium mirabile efficiat in terris, prodigiosam salutem afferens, salutem, inquam, inopinatam, quam inimici minimè suspicarentur, ut cùm scidit medium mare rubrum, cùm diluuio sceleratis obrutis seruauit pium cum prole. Tale quid in particulari sæpius facere probatur erga cæteros iustos. Mirificat, mirabilem facit suam misericordiam: cogit omnes admirari. Salus insperata cœlitus uenit. Quod ait, In ciuitate munita: idem Hebraicum exemplar habet. Sensus ab Hebræis adhibetur: Fecit mirabilem misericordiam suam, ueluti si fuissem in urbe munitissima loci natura: sic eius clementia seruatus sum, ut si in aliqua arce fuissem. Rabi Salomon sentit urbem, quæ dicitur Keila, in quam confugerat Dauid, id cùm audisset Saul, rapto agmine ad eum accurrit, deprehensurus si posset. Dauid duce Deo euasit incolumis, neminem

è suis

è ſuis deſiderauit. Priori ſenſui Græci quoq; aſſentiuntur.

Ego autem dixi in exceſſu mentis meæ, Proiectus ſum à facie oculorum tuorum.

Ideo exaudiſti uocem orationis meæ dum clamarem ad te.

QVod Septuaginta dixerunt ἔκστασιν, ecſtaſin, ſiue exceſſum, quanquàm Hieronymus in ſuo Pſalterio ad Hebraicam ueritatem, uerterit ſtuporem, rectius uox Hebraica חָפְזִי chapheſi, transfertur feſtinatio, ſiue præcipitatio, Hebræis ad unum id aſſerentibus, Ego dixi in præcipitatione mea. Huius præcipitationis, ſiue fugæ ferunt haberi mentionem, cùm fugeret Dauid Saulem perſequentem, tunc pauore perculſus, laſsitudine debilitatus, omni auxilio ſe deſtitutum, auerſumq́; ſanctum numen, quod ſibi præſidio, & ornamento eſſet, exiſtimabant. Hanc penè deſperationem nunc memor, gratusq́; recolit, propterea quòd illico ſubſidium cœleſte ſuperuenit. Quod niſi ſuperueniſſet, uera deſperatio fuiſſet. Abiectum, repulſum ſe à Deo querebatur, cuius auxilio deficiente, nulla deinceps animi confirmatio, ſpes nulla ſupereſſet. Nec dicitur Græcè, Exceſſu mentis meæ, ſed duntaxat ἐκστάσει μου, exceſſu meo. Rectè quidem poſſumus cum Hebraico uocem Græcam conciliare, exceſſum Græcis interpretibus appellantibus, pauorem illum, atq; animi conſternationem, cùm ſæuus hoſtis ceruicibus inſtaret, pede pedem premeret. Græci longius iter inſtituerunt. Propoſita igitur calamitate, proponit impetratum auxilium, preces auditas, non fuiſſe deſtitutum ſe à Deo in periculis, ut quanti ſit ei ſe credere, notum mortalibus efficiat.

Diligite Dominum omnes ſancti eius, quoniam ueritatem requiret Dominus: & retribuet abundanter facientibus ſuperbiam.

INuitat omnes ad pietatem uti rem fructuoſam clauum noſtræ nauis iactatę procellis, ſpem certam in his fluctibus, in teterrimis umbris lucem mortalibus renidentem. Rectè igitur hortatur omnes, ut colant, uenerentur ſanctum Dei numen, ſubijciens cauſam: quoniam ueritatem requiret Dominus: imò iuxta Hebraicum, & quemadmodum tranſtulit eruditiſsimus interpres אֱמוּנִים נֹצֵר emimum nozer, Fideles ſeruat, cuſtodit. Fideles dixit, pios, ueridicos, ueraces, conſtantes: aut in eum fidentes, credentes, ſperãtes, ut ęxponit Rabi Salomon. Quare non eſt ἀληθείας ἐκζητεῖ κύριος, ueritates requirit Dominus. Chaldęus quoq; declarans Hebraicũ, Fideles, aut fidentes ſeruat à malo. Facientes ſuperbiam dixit, quos ſuperius ſuggillauerat, arrogantes, intolerabiles, iuſtis inſultantes, probis contumelioſos. Vindex erit, inquit, Dominus, eis iuſta reſpondens ad talionem.

Viriliter agite, & confortetur cor ueſtrum omnes, qui ſperatis in Domino.

VIriliter agite, Græcè ἀνδρίζεσθε, ad Hebraicum חִזְקוּ chaſecu, roboramini, fortes exiſtite, ne animis deficite. Optimæ cohortationes, ſalutaria monita. Superius, Amate Deum, colite, obſeruate. Nam qui Deum colunt, inq; eum ſperant, redamantur ab eodem, cuſtodiuntur, defenduntur. Inde fit, ut plenos ſpei, fiduciæq;

ciæq; tales esse oporteat. Si Deus pro nobis, inquit ille, quis contra nos? Sed animaduerte, hæc Dei charitas est erga bonos, erga sperantes in eum. Hos decem esse animo inuicto in aduersis, ut quos Deus protegat, succumbere calamitatibus non sinat. His fauor cœlestis aspirat. His Nemesis uigilat, pœnas meditans his, qui eos infestant. Vide quàm salutaris, quàm exosculanda psalmorum philosophia, mortales in his miserijs, quibus circunsepta sunt omnia, docentiū, ad pietatem cohortantium, ingentia prēmia secutura in utraq; uita, qui eam colant demonstrantium.

PSALMI XXXI. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO est, Psalmus Dauid, intellectus. Intellectus est genitiui casus συνέσεως. Hebraicè uerò est, Ipsius Dauid intellectus. Eritq; intellectus casus nominandi. Varia est sententia quid sit in titulis psalmorum, quod dicitur Hebraicè מַשְׂכִּיל maskil, intellectus. Existimant pleriq; instrumentū musicum, quo psalmi canerentur, ut erat multiplex harmoniæ, musicorumq; instrumentorum genus. Cęteris placet esse inscriptionem carminis, quod autor à principio uocet intellectum, quasi philosophiam, eruditionem, & quod in psalmo dixit, Intellectus bonus omnibus facientibus eum: asserens legem esse intellectum bonum, nempe philosophiam, sapientiam. Huius in primis sententiæ est Chaldæus transferens Hebraicum hoc loco שִׂכְלָא טָבָא sikla taua, intellectum bonum. Hoc quoq; mihi arridet. Nam si musicum instrumentum esset, dixisset, quod consueuit alibi, Super maskil, uti solet dicere super octaua, super octichordio, super lyra Gitthensi. Nunc autem simpliciter inscribit, Intellectus ipsius Dauid. Hæc igitur uerior sententia, cui Rabi quoq; Salomon assentitur. Græcis item placet is sensus, ut quod ait Euthymius, qui superiorum theologorum sententias conflauit. Inscribitur, inquit, intellectus, quia plenus intellectu, hæc scripsit: aut quia intelligentia in his legendis opus, propter profunditatem: aut quia erudit legentes, dicens, Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus. Id placet etiam Latinis. Nam Hieronymus transtulit, Dauid eruditio.

Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.

NON refert, quòd numerus sit permutatus, cùm Hebraicè dicatur, Beatus cui dimissum est flagitium, tectum, siue absconditum peccatum. Si legas alia serie, quod Hebræi faciunt edisserentes, ut planius percipiatur: Beatus cui Deus abstulit scelus, & peccatum contexit. Omne (aiunt Hebræi) peccatum sequitur pœna, siue maxima, siue minor. At cùm delinquens redierit ad creatorem, flagitiorumq; pœnituerit, næ ille beatus, quoniam non tantopere cruciabitur, quantopere promeritus esset, detrahente diuina clementia multum ex pœna, his, qui mutare sententiam decreuissent. Nec, ut ait diuinus Poëta,

Distulit in seram commissa piacula mortem.

Vide igitur quod exordium, quàm sacrosancta hæc philosophia. Beatus, ait, cui Deus est propitius, cui cū Deus irasci debuisset, iram suppresit, peccatum condonauit. Plena est omnis terra scelerum, iniquitatis, crudelitatis, fragilitatis: nemo non grauiter, multumq; peccat. beatus igitur cui Deus plurimum pepercit. Sed hanc gratiam non temerè Deus largitur. Detrahit ex pœna, redit cum his in gra-

tiam,

tiam, quos anteactæ uitæ pœnitet, ſeipſos execrantes, penitus auerſos animos à prioribus factis gerentes. Cùm igitur ſit ſummæ prudentiæ, crimen agnoſcere, ac deteſtari, certè beatus meretur appellari, cui Deus pepercit, quòd & hanc Dei gratiã eſt conſecutus, & ipſe præbuit præclaræ ſapiẽtiæ teſtimoniũ. Abſcondere peccatũ dixit, quaſi obliterare, delere, ne poſthac diuinæ maieſtatis oculis appareat.

Beatus uir cui non imputauit Dominus peccatum, nec eſt in ſpiritu eius dolus.

VT liquidius excipias, quæ loquitur, iterat, ut cõſueuit, declaratq́ quod à principio exorſus eſt, O' ter, inquã, quaterq́ beatus, de cuius peccato nulla eſt amplius apud Deum cogitatio, quẽ in numero ſceleratorũ Deus nõ habet: atq in eorum numero nõ habitus, ſupplicia quoq, quæ propter ſcelus eſſent expendenda, euaſit, magnis pœnis liberatus. Beatum autem prędico non quencunq, nec cuiuis hanc beatitudinem adiudico, ſed ei in cuius ſpiritu non eſt dolus, nimirum ut exponunt Magiſtri, mihiq́ uehementer placet, qui non pectore ficto pœnituit, non animo proditore rediit ad æquitatem, paulo pòſt eodem reuoluendus, inſyncere pœnitens, adhuc in corde ſceleris radicẽ continens, non ex animo peccata peroſus, ſed tempori ſeruiens, & præſentis periculi pœnam extimeſcens, ſolicitatusq́ pauore, peccatis nuntium remittens: ſed metu diſcedente ad priſtinam conſuetudinem reuertẽs. In huius animo eſt dolus, eſt fraus, eſt ſceleris nota, radicibus altis inhęrẽs, Vult fallere Deũ, qui non poteſt falli: non agit eum germana, ſyncera pœnitentia. Non hunc prędico beatum, non huic dico obliteratũ, abſconditum eſſe peccatum, ſed penitus pœnitenti, toto pectore ſeſe ad Deum recipienti, omnibus uiribus iuſtitiam amplexanti. Corrigendi ſunt Gręci codices οὐδ' ἔςιν ἐν σόματι αὐτοῦ, Neq eſt in ore eius. Pro ore, Hebraicè רוּחַ ruach, ſpiritus, animus. Non eſt in animo eius dolus, fraus, ſimulatio. Eadem ferme Græcorum eſt explanatio.

Quoniam tacui, inueterauerunt oſſa mea, dum clamarem tota die.

SI beatus eſt cui condonatur peccatum, cui Deus ſceleris notam diluit, orandum, ſupplicandũq́ ut impetres auxiliũ. Si tacueris, altius inhęrebit, oſsibus inſidens peſtis: ad medullas uſq penetrabit. Sciendũ tamen hunc uerſum, ne ſibi contraria uideatur proferre, ſic intelligendum eſſe quemadmodum explanant Hebræi. Non enim eſt in codice Hebraico, Dum clamarẽ, ſed בְּשַׁאֲגָתִי beſaagathi, dum rugirem, dum gemerẽ. Qua enim ratione conſequitur, quia tacui, dum clamarem? tacere, & clamare, nonńe contraria? Verus igitur ſenſus non loquitur de oratione, ſed intimo dolore, ex conſideratione peccati. Tacendo, inquit, mecũq́ mea flagitia conſiderando, dolore tabeſco, ipſa oſſa ueteraſcunt, nẽpe (ut claret uerbo Hebraico בָּלוּ balu, abſumuntur, areſcunt, uelut arbores ſucco deficiente) oſsibus dolor inhæſit. Idq́ dum mecum rugio, ingemiſco, imo de pectore ſuſpiria duco, ſceleris conſcientia totum me cogit intremiſcere, gemitus erumpit: propter dolorem tãtopere ipſe mihi diſpliceo, & quod geſsi deteſtor, execror. Itaq Hebræi, particulã כִּי ki, quam Græci uerterunt ὅτι, quoniam, explanant alio ſenſu כַּאֲשֶׁר caasher, dum, cùm. Dum taceo, præ dolore tabeſcũt oſſa, dum rugio, dum gemo, ſuſpiro. Tum uerò ſenſus eſt clarior, quẽ declarant ſequentia. Hieron. pro ἐπαλαιώθη, inueterauerunt, tranſtulit, attrita ſunt. ſignificatus Hebraici uerbi uerus, eſt tabes, ſenium, ariditas.

Quoniam die, ac nocte grauata eſt ſuper me manus tua, conuerſus ſum in ærumna dum configitur ſpina.

N Duæ

DVæ uoces clariores faciendæ, cætera origini reſpondent. Quod Sept. dixerunt (nam eos Latinus exprimit) ἐςράφην εἰς ταλαιπωρίαν, Conuerſus ſum in ærũnam, Hebraicum eſt נֶהְפַּךְ לְשַׁדִּי nehephac leſadi, Conuerſus eſt humor meus, aut pinguedo mea. Scire operæpretiũ eſt, uocẽ Hebraicam לְשַׁד leſad, conſtanter ab omnibus Hebræis explanari pinguedinẽ, ſuccum, declarantibus id ex alijs locis, ut quod dicitur Numerorum libro, לְשַׁד הַשָּׁמֶן leſad hashemen, humiditas, ſiue pinguedo olei. Rabi Dauid, Leſad, inquit, eſt bonitas olei, aut pinguedinis, in qua dicit AuenEſdra ineſſe uitã. Exponens Rabi Salomon leſadi, adhibet uocẽ notiorẽ, לחלוח שלי humor meus, ſeu uiror, uigorq; meus. Hoc ſciens itẽ Chaldæus trãſtulit uocem Hebraicam in alia notiorem רוּטְבִּי rutbi, quæ manifeſtò ſignificat uiriditatem, aut humilitatem meam. Senſus item declarat uera ſentire Hebræos, poſt oſsium ariditatẽ, continuo ſubijcit aliud ſimile, uigorẽ, uitalemq; humorẽ, coloremq; immutatũ eſſe. Itaq; ab omnibus exploditur ſignificatus, quem adhibuerũt Sept. ταλαιπωρίαν, ærumna, & quem priuatim adhibuit Hieron. qui transfert hunc locum, Verſatus ſum in miſeria mea. Nam ad alia, nõ eſt prima perſona, Verſatus ſum, ſed נהפך nehephak, Cõuerſus, mutatus eſt. Ipſi exiſtimauerũt leſadi eſſe duas uoces, le, in, ad, shadi deſtructio, uaſtitas mea. Vnde shadaim, dæmones, deſtruẽtes. Sed unica uox eſt, omniũ Hebræorũ cõſenſu, & ſentẽtia docente. Verus igitur ſenſus, & uera tralatio eſt: Mutatus eſt uigor, ſuccus, color meus. Secunda uox, in qua deſciſcũt ab Hebraica ueritate ſoli Sept. nõ Hieronymi eſt, quod reddiderunt ἄκανθαν, ſpinã, Dum cõfigitẽ ſpina ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν. Quod dixerũt ſpinã, Hebraicè eſt קַיִץ kaiz, ea qdẽ uox interdũ ſonat alijs literis ſpinã. Sed nũc, et ferè ubiq; ſonat æſtatẽ, æſtũ. Et quod dixerũt ἐν τῷ ἐμπαγῆναι, dum cõfigitẽ, eſt בְּחַרְבוֹנֵי becharboni, In calore, æſtu, ſiccitate mea. Eſtq; totius uerſus uerus ſenſus: Mutatus eſt ſuccus, uigor meus, in ariditate mea æſtus. Quod exponẽs Rabi Dauid, Quia, inquit, in ęſtate res exiccanẽ. Hieron. hoc ĩtelligẽs reddit Hebraicũ, Cũ exardeſceret æſtas iugiter. Deplorat igiẽ Pſalmus ob intimũ dolorẽ, penitusq; cor depaſcentẽ, ob curas ingẽtes, ꝑpter admiſſum facinus cõſecutã eſſe oſsiũ, medullarũq; ariditatem: tum immutatũ eſſe uigorem, ſubijſſe maciẽ, & pallorem. Idq; in illo curarum æſtu, dolore inflammante, ut Latinis quoq; dicitur ardere dolore. Aeſtatem, caloremq; poëticè uocat curas illas concoquentes.

O Tite ſiquid ego adiuto, curam'ue leuaſſo,
Quæ nunc te coquit, & uerſat ſub pectore fixa.

Quòd autẽ dixit manũ aggrauatã, manus qd ſit, Chaldæus declarat ſubijciẽs pro ea, plagã. Aggrauata eſt plaga, nõ dico præſens, ſed quã extimeſco: ſupplicium ex peccato cõſecuturũ formidãs, metuẽs mihi, rebusq; meis. Hæc plaga, hoc uulnus alto ſub corde, neq; noctes, neq; dies, dolore, metu, ſolicitudine remittente.

Delictum meum cognitum tibi feci: & iniuſtitiam meam non abſcondi.

Dixi confitebor aduerſum me, iniuſtitiam meam Domino: & tu remiſiſti impietatem peccati mei.

SI quid precibus impetrare conaris, id cuius inopia ſolicitat, exprimas neceſſe eſt, egeſtatẽ ꝑponas, quę te fortuna fatigat, ediſſeras. Quis enim ſperet opẽ, niſi calamitatẽ, periculũq; memoret, ut cõmemoratio magis ad mſericordiã incitet? Omne itẽ peccatũ cũ ſupbia, cõtemptu iuſtitiæ ꝑpetraẽ, nihil metuẽte, nihil ultorẽ morãte peccatore. Maxima autẽ ſceleris expiatio, ſcelus fateri, quo demittitur ani

mus,

mus, superbia proijcitur, subijt mentē comitas, mãsuetudo, similis animo Deorũ efficitur. Cũ peccatũ fateris, primũ doces te prudentē esse: placet autē Deo prudētia: nõ agnoscere quod peccasti, argumētũ stultitiæ, uecordię. Est ignorare seipsũ, iustitiæ bonitatē nõ ꝓspicere. Id pecudis potius ꝙ hoīs. Qui fatet̃, agnoscit, sentit, plenus prudētiæ, nõ in numero bestiarũ, sed sapiētissimorũ hominũ habēdus. Ad hæc, qui peccatũ fatet̃, dũ fatet̃ exhorrescit, detestat̃, execrat̃. Nõ sine pudore, ac rubore, ac stomacho fatet̃, memoriã sceleris inuisam habet. Indicat ergo cõfitēdo se scelus odisse, turpitudinē peccati, quã prius nõ cerneret, nũc resipiscentē ꝓspicere: nõ fore posthac amãtē eius rei, quã nũc odio ꝓsequat̃. Contrà, q peccatũ nõ fatet̃, abscõdit, latet animũ eius turpitudo, nõ decernit in posterũ deserere, quod nũc nõ ꝑhorrescit, quod ore nõ aperiēs, oratione nõ prædicãs, minus animo sentit. Nã si sentiret, effunderet, prædicaret, uelut uirus euomeret. Simul q confitet̃ peccatũ, in ea luce uersat̃, quòd peccatũ pœnã cõseq ꝓspicit, ea sapiētiæ claritas, mentē eius illustrat, quòd scit magnũ iustitię sceptrũ singulis peccatis, singulas pœnas cõstituisse. Id metuēs, ueterisꝗ memor supplicij, quod sceleratos oppresit, adit numē seuerũ, ad pedes procũbit: petit, ignoscat imprudētiæ, fragilitati. Nõ'ne prudētissimi habent̃, q futura pericula ꝓspiciētes quoad possunt, uitãt? Sic ille prudentissimus, qui cruciatus flagitijs debitos metuens, omni conatu studioꝗ contendit, ut sibi condonetur. Condonatio impetratur, confitendo, orando, ut parcat, quem offendisti, ut commemoranda calamitate, animum eius ad misericordiam flectas. Hæc uera, uetustissima philosophia, priscis patribus non ignota.

Pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno. Veruntamen in diluuio aquarum multarum, ad eum non approximabunt.

QVoniam tam salutaris est pœnitentia, tantũ sperare possunt, qui peccatũ confitentur, quoniã cõfitentes execrantur, inuisamꝗ sibi sceleris memoriã ostendunt: optimus quisꝗ precibus insistit, ut sibi Deus ignoscat, nullã temporis occasionem prætermittit. Sciendũ quod Græci dixerunt ὑπὲρ ταύτης. Pro hac, Hebraicè על זאת al zoth, apud eos fœmineum genus, est etiam neutrum, id multis exemplis comprobatũ: ut, Vnam petij à Domino: unum, unã rem. Ita nunc, Pro hac, Propter hoc, propter hãc rem, ob hãc causam. Et Auen Esdra id enudãs, Propter hoc, inquit, quia scilicet cõdonas peccatum, quoniam nõ es inexorabilis, sed placidus, ignoscēs, si qua parte maximè contendũt delinquētes sibi condonari culpã. Quod itē Græci dixerũt, In tempore opportuno, pulchrè id quidē, tametsi fons Hebraicus habet, In tempore מְצֹא mezo, inueniendi. Quod exponētes Hebræi, In tempore, inquiunt, quo tu inueniris gratã habere orationem eius. Cæteri exponũt, In tēpore, quo inuenit̃ cor eorũ aptũ, ꝑpēsumꝗ ad orãdũ, quod rectè dicit̃, cor ꝑfectum, germanè, syncereꝗ pœnitēs. Quod sequit̃, In diluuio aquarũ multarũ, Diluuiũ, siue ut est Hebraicè שֶׁטֶף sheteph, inundationem, uocat poëtice, multitudinem calamitatum, curarum fluctus inundantes, ueluti noster.

Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis,
Tempestas ierit campos. Et,
Parꝗ per omnes, Tempestas ijt. Et,
Diluuio ex illo, tot uasta per æquora uecti.

Diluuiũ appellat maximas acceptas in bello calamitates, strages hominũ innumerabiles, excidiũ Troianæ gētis. Similiter Poëta noster, diluuiũ, siue inundationem aquarũ multarũ, uocat multitudinem uexationum, fluctus impendentes in caput.

Eſt igitur ſenſus, Propter hanc cauſam, quòd tu clemens es, parcisq́ peccantibus, ſi modo peccare deſiſtant, ſi reſipiſcant, ſibiq́ poſtulēt ignoſci, optimus quiſq; propriæ ſaluti conſulēs, petit, atq; orat, preces nullas omittens, idq́ in tēpore, quo ſyncere pœnituit, quo miſericordia inuenitur, quo mortalium precibus diuinæ pateſcunt aures. Itaq; cùm calamitates inūdauerint, cùm diluuium uexationum ingruerit, eum non attinget, non opprimetur his fluctibus.

Tu es refugium meum à tribulatione, quæ circundedit me, exultatio mea: erue me à circundantibus me.

AD ſeriem iuxta fontem Hebraicum redigantur. Tu es abſcōſio, ſiue protectio mihi, ab hoſte cuſtodies me, exultatio mea: ſaluans circundabis me ſemper. Ad hanc rationem Hieron. quoq; tranſtulit. Illud unum perpēditur obſeruaturq́; ab Hebræis. Exultatio mea, ſeruans, aut ad ſeruandū. Hanc exultationem, ſiue laudem interpretātur orationem, ex qua ſalutem dicat exiſtere. Oratio, inquit, ſeruat me. Poſſet item ſenſus eſſe ut diuerſis epithetis appellet Deum, primū uocat eum סֵתֶר ſether, abſcōſio, ſubterfugiū, præſidium: tum cuſtodē, conſeruatorem. Exinde laudem, gaudiū ſalutis ſuæ, gaudium ſalutare, lætitiā, delicias ſuas, à quibus ſua ſalus exiſtat. Demū, qui eum circundet, protegat, defendat ab iniurijs, quas inimici minētur. Non refertur igitur circūdatio, quod Sept. uoluerūt ad hoſtes, ſed ipſum ſeruatorem Deū, qui circūdet, protegat. Minus itē dicitur tribulationē circūdare, ſed pro hoc Græco participio θλίψεως περιεχούσης, eſt תִּצְּרֵנִי tizreni, Cuſtodies me. Tribulatio autē non cuſtodit. Sēſus igitur clarus. Superius dixerat ſanctos inſtare precibus, ut Deū habeāt ꝓpitiū. Ecce igitur orat, precat̃, totus in eā cogitationē inſiſtit.

Intellectum tibi dabo & inſtruam te in uia hac qua gradieris, firmabo ſuper te oculos meos.

VAtem affari, ac docere cæteros mortales Hebræi contendunt, docentē qua uia ſit unicuiq; incedendū, propterea quòd à principio pſalmū inſcripſerat intellectū, eruditionē. Dat unicuiq; ſalutaria præcepta. Intellectū, inquit, tibi dabo: quod ſecūdo ut liquido percipias, iterat, Et inſtruā, dare intellectū, & inſtruere. Græci potuerunt effingere uerbū iuxta Hebraicū, συνετίζειν, In futuro συνετιῶ, Hebraicè אַשְׂכִּילְךָ askileca. Propterea Hieron. Latinis auribus accōmodans, Docebo te, & mōſtrabo tibi uiam. Quod ait, Firmabo ſuper te oculos, ut Græcè ἐπιστηριῶ, Hebraicū eſt אִיעֲצָה iaſa. Eſt quidē ſenſus, conſulā, conſilium dabo. ſed Rabi Salomon clarius exponit ארמוז לך בעיני oculis meis tibi deſignabo, annuā oculis, oſtēdam. Et Rabi Dauid, Dabo tibi conſiliū, quod ego uidi per memetipſum, quoniā peccaui, et ambulaui in uia nō bona. Et intellexi per me ipſum, & pœnituit me, & cōuerſus ſum ad Deū cū toto corde meo, pepercitq́; mihi Deus, & ſuſcepit me in illa pœnitētia: ſimiliter & tu facias. Intellexiſti quid ſit, Firmabo ſuper te oculos, nēpe oculis meis annuā, ſignū dabo, flectā oculos in quā partē uelim contendas. Quare facilius aſſentior Hebræis, quàm Græcis, qui putāt hæc uerba eſſe Dei, loquentis ad ipſum Prophetam, cùm ſint potius Prophetæ peccatores alloquentis, ac docētis. Propterea pſalmum inſcripſit intellectum, eruditionem, cui quadrat quod ſubijcit:

Nolite fieri ſicut equus, & mulus, quibus non eſt intellectus, in camo, & fræno maxillas eorum conſtringe, qui non approximant ad te.

DIxerat ſuperius, Intellectū tibi dabo, & inſtruā te. Ecce igitur intellectus, ecce eruditio, inſtructio. Ne ſitis uelut ratione carentes beſtiæ, quarum impetum,

ne noceat, coërcere solemus fręno, & lupatis. Ordo autem uersus, ut sit clarior sententia, ad hūc modum habet: Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus: camo, & fræno os eorum constringitur, ne propinquent tibi. Quamobrem non scribitur Hebraicè, Qui non approximāt ad te. Ad quam enim secundam personam, is sermo dirigitur? Sed dicitur, Camo, & fræno os eorum constringitur, ne accedāt ad te. Accedere, siue approximare, recte exponitur Hebræis, nocere, offendere. Adhibemus, ait, frænos his bestijs, ne proxime faciant in nos impetum, calcibus petant. Ne noceant, non cognoscentes an bene, an male agant. At uos eiusmodi fieri nolite, in numerum bestiarum referēdi, qui nesciant quid agant, quarum insipientiā fræno & lupatis coërcemus, ne nobis propinquæ noceant. Hæc uerior sententia. Quam explicās Rabi Dauid, hæc scribit, Ne sitis quales bestiæ, quibus non est intelligentia, nec sciunt quid male agant, quidue noceāt, & necesse est astringere os eorum fræno, & lupatis, ne ad te propinquent, morsibus inuadant, neq; enim capaces sunt admonitionis, & correctionis, nisi eis impedimentum opponas, quo minus noceāt. At uos ne sitis tales, sed intelligite monita, & corrigamini, facta uestra praua execrantes, ad Deū uertite mentē, qui uobis parcet. Equū & mulū cōmemorauit, quòd hos in primis insidētes, fręno solemus coercere, moderari, quò uelimus impellētes, rursumq; sistentes. Sentētia igitur clara. Camum dixit, uox Græca est κημὸς, idem atq; frænum. Latinè ego dixerim, lupata, & frænum, ut poëta de equis,

Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.

Hier. sequēs tralationē Sept. minus clarè hūc locum transtulit: minus item Græci.

Multa flagella peccatoris: sperantes autem in Domino, misericordia circundabit.

MVlta flagella, Hebraicè multi dolores, ut uertit Hieron. Peccādo, sceleratecq; uiuendo graues ægritudines, multiplices ęrūnæ contingūt. Nam, ut ait Salomon, Potentes potēter tormēta patiētur. Id accidit improbis, qui sibi ipsis fidētes, at iudicē cœlestē minimè respectantes, magnas calamitates adeāt necesse est. At cui fiducia, spes, alacritasq; omnis in Deo est, perspectūq; habet, alibi nusquā præsidiū securū esse, is cogitur odisse peccatum, sciēs à Deo bona, malaq; existere, quæ ad se proueniāt ex factis. Itaq; Deo immortali confidens à misericordia circūdabitur, afluēt ad eum beneficia, ubertasq; diuinæ largitatis. Præmiū sceleratorū, totidē flagella, tot tormenta, quot flagitia, ex aduerso præmiū bonorum, erit gratiarū affluentia. Hæ sunt optimæ monitiones, hac ratione dat intellectū, docens maxima bona consequi iustos, at improbos curis ingentibus excruciari, multis supplicijs præsentibus, futurisq; obnoxios, quos maneant pares sceleribus pœnæ.

Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde.

VT nihil est timendum præter culpam, & peccatum: sic nulla solidior, ueriorq; lętitia, quàm ex benefactis, ex iustitia, quę gratiā amorēq; dei tibi cōciliat. Hęc autē reddit omnia tuta, secura, plena lętitiæ. Vnis igitur iustis est uerè lętandū, tum ob hāc iustitiæ singularē dignitatē, qua nullū in cœlo sidus rutilātius, ut inquit ille, tum propter gratiā, amicitiāq; Dei, quæ perpetua est ei cū iustis, eosq; ob hanc sui similitudinem diligit, protegit, suis præsidijs defendit: in terris, in cœlo beatos efficit. Laudata igitur uirtute, & iustitia, quoniam fons omnis felicitatis inde manat, iure prouocat ad lætitiam triumphosq; hæc præclara bona possidentes, non quasi uictorias inanes, sed immortales laureas assecutos, quos unos deceat triumphare, uoce, plausu, suorum bonorum conscientiam exprimentes.

PSALMI XXXII. EXPLANATIO.

CARET inscriptione psalmus. Ne dicitur quidem quod apud Græcos extat psalmus Dauid. Est autem (ut solent id genus psalmi) uniuersalis philosophia rerum diuinarum consideratio, speculatioq́ de moribus, item de prouidentia diuina, iustis & pijs defendendis, de maiestate Dei, potentiæq́ eius magnitudine. Ad postremum oratio.

EXultate iusti in Domino, rectos decet collaudatio.

INITIVM philosophiæ psalmi huius, consentiens cum fine superioris. Improbis instare graues animi, & corporis cruciatus, diras animis eorum insidere pestes, uitam eorum cum solicitudine ex tormentis conscientiæ, & cum metu futurorum malorum traduci dixerat, omnes indignitates & dedecora eos circunsistere. Ex aduerso igitur aliud carmen subijciens, solis iustis esse syncerè lætandum, quos omnes lætandi causæ circunfluant, qui nec pœnis conscientiæ facinoris admisi torqueantur, nec metus futuri mali quasi saxum impendens solicitet. Tum uerò iustitia fons alacritatis, recteq́ factorum conscientia optimis gaudijs eos exaturet. Sed uerus alacritatis fons est, ut sis iustus, ut læteris in Domino. Exultate in Domino, ad canones Grammaticæ declaratur Hebræis linguæ suæ proprios significatus callentibus, exultare ipsi Domino: nempe lætitiam omnem ad Dominum uertere. Ac propriè quod Græcus transtulit ἀγαλλιᾶσθε, exultate. Hebraicum רַנְּנוּ ranenu, sonat decantare, uocem efferre. Hortatur igitur iustos, ut Deo lætitiæ carmen offerant, eum uocibus efferant, plausu celebrent, quorum duntaxat accepta sit, non autem improborum celebratio. Sacrificium laudis, ut est alibi, solos iustos decere, impiorum abominandas esse cantilenas. Choros ducendos tantummodo rectis, æquis: psalmos unis bonis esse decantandos. Inuitat iustos ad psalmorum hymnorumq́ cantum.

Confitemini Domino in cithara, in psalterio decem chordarum psallite illi.

VT scires quid esset, Exultate, subijcit secundum, Confitemini. Id in Hebraico idiomate, quod sæpius docuimus, est הודו hodu, nempe; canite, celebrate, quale Græcis ex hoc Hebraico usurpatum ἄδω, cano, Græcum ὁμολογεῖσθε, non adeò clarum, minus Latinum Confitemini. Ergo iuxta uerum significatum, dicendum, Laudate, cantate Domino in cithara. Hos quoq́ Hebraismos nusquam non commemorauimus, in cithara, decachordo, in psalterio cum cithara, cum psalterio, cum decachordo. Sciendum quod ait, in psalterio decem chordarum, consideratur Hebræorum antesignanis interpretibus, non esse legendum uelut unum, atque idem, in psalterio decem chordarum, quod nec Græcum fortasse innuit, sed distinctè legendum, in psalterio, in decachordo. Psalterium Hebraicè uocatur נֵבֶל nebel, decachordum עָשׂוֹר asor, quasi decennarium, in quo decem uoces concinunt. Psalterium autem est aliud genus. Et quoniam eadem uox nebel, sonat utrem, forsan harmonicum instrumentum est, quod flatu completur. Duplex genus eorum hac tempestate, quod uentum concipit, uocaturq́ organum, quod nostro spi

ſtro ſpiritu tumeſcit, una reſonat humana uox, atque harmonica. Ad hanc uocem, carmen Vates concinunt, utraque uoce conſonante. Græca igitur lectio poteſt ſeparatim intelligi, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ, In pſalterio decachordo. Separatim leges cum pſalterio, cum decachordo. Chaldæus tamen legit cum pſalterio decemchordarum: ſed à cæteris Hebræis, quorum arbitrio ipſe ſteterim, reclamatur.

Cantate ei canticum nouum, bene pſallite ei in uociferatione.

CAnticum nouum. Plurimum placet quod Hebræi interpretantur, carmen aſſiduum, perpetuum, ut aqua ſemper ſcaturiens, nouaque iugiter è fonte prorumpens. Carmen quotidianum, ore indefeſſo profuſum: carmen inſatiabile. Nunquam à laudibus diuinis interquieſcas, quale apud Homerum, ἀκάματος αὐδή, uox indefeſſa. Et apud noſtrum ex eodem:

Non mihi ſi linguæ centum ſint, oraque centum,
Ferrea uox.

Quod ait, Bene pſallite, Hieronymus uenuſtè, diligenter pſallite, nempe iuxta Magiſtros, Inſtate canendo, uoce diurna, nocturna. In uociferatione, uoce alacri, elata, conſona, quæ templum compleat, quam plebs omnis exaudiat, quale in caſtris, in acie fit, quod Græcè dicitur ἀλαλαγμὸς, uociferatio. Hebræi quoque ſuam uocem תְּרוּעָה terua, quæ eſt hoc loco, exponunt, quæ fit ore, manu, ſcilicet plauſus, ut eſt alibi, Plaudite manibus. Inuitat ad hymnos, ad carmina diuina, ad lætitiam Deorum, patrem ſuum aſsiduè canentium in cœlo.

Quoniam rectum eſt uerbum Domini, & omnia opera eius in fide.

QVæ ſint canenda proponit. Vt canerent iuſti, ore, manuque plauderent, inuitauerat, nunc genus carminis concinendi demonſtrat: hymnus erit, inquit. A principio iuſtitiam, æquitatem, dictorum conſtantiã efferemus. Quæcunque loquitur eſſe uerisſima, plena bonitatis, ueridica. Non quales Dij gentium mendaces implanatores, falſis oraculis mortalium mentes ludificantes. At uerbum Dei, ſermo, oracula, uera, recta ſunt, quia ueri Dei. Vt ſermo ueridicus, ſic opera comprobant dictorum ueritatem. Opera enim fiunt ab eo, uera, ſolida, non falſa, inania, ſubuentanea. Cum fide ſunt opera eius, nimirum ſtabilia, firma, ſolida, quibus ueritas ſubeſt, æterna. Hæc prima uirtus decantabitur, ut uerus Deus, ut cœlo, terrisque numen omnipotens oſtendatur. Secunda uirtus, alteráque laus:

Diligit miſericordiam, & iudicium Dominus, miſericordia Domini plena eſt terra.

PRo miſericordia, eſt in fonte צְדָקָה zedaca, iuſtitia, cui quadrat ſecundum iudicium. Duas præclaras eius uirtutes ore noſtro celebrandas, perpetuoque referendas oſtendit: Eum eſſe iuſtisſimum, ęquisſimum, iudicio eius cuncta ſubiacere, non oſcitantem, dormitantem, negligentem res hominum, cui non doleat ſi quid ſceleris fiat in terris, imò iudicem eſſe, cui gratisſima ſit iuſtitia, iudiciumque, ius, ordo, rectitudo: contrà, iniquitas inuiſa execranti flagitia, ſceleratos odio habenti. Altera uirtus, quòd quanquàm ſeuerus, quanquàm peccata peroſus, ſciens tamen miſeros mortales in errorem pronos, cernuos in ea, quæ ſunt deteriora, miſeretur, condonat,

condonat, beneficus, misericors, liberalis. Asſidet igitur ei uirtus utraq;, ſeueritas, iudicium: tum comitas, manſuetudo, clementia. Hi regni comites, ſceptrum eius perpetuò proſequentes. Hæ præclaræ uirtutes eius, quibus eſt omnis gloriæ patronus, plena maieſtatis, bonitatis eius omnia, quo nullus Rex iuſtior, nec iniurijs condonãdis, nec iuſtitia moderanda temperatior. Diligit quidem iudiciũ, & iuſtitiam, at tãta ei miſericordia, liberalitasq; ineſt, ut per uniuerſam terrã ſe diffundat, quaſi latior, ingentiorq; ſeueritas. Nulla natio expers eſt, nullum hominum genus bonitatis, beneficentiæq; eius. Totum per orbem terrarum commeat liberalitas, clemẽtiaq; eius. Tanta eſt, quantam capiat uniuerſa terra. Pergit ad alias uirtutes.

Verbo Domini, cœli firmati ſunt, & ſpiritu oris eius, omnis uirtus eorum.

FIrmati ſunt, ἐστερεώθησαν, Hebraicum, נַעֲשׂוּ naaſu, facti ſunt, creati ſunt. Omnis uirtus eorum, fons צְבָאָם zebaam, exercitus, aut militia eorum. Quod Græcum quoq; reſonabat πᾶσα δύναμις αὐτῶν, omnis militia, ſiue omnes copiæ eorum. Exercitum, ſiue militiam cœli uocant Hebræi, ſtellarum choros, per cœlum ueluti militares copias, atq; acies diſpoſitos. Itaq; Hieronymus refugiens inſolentem Latinis locutionem tranſtulit, ornatus eorum. Quæ uox eſt Græcis etiam pro exercitu, ſiue acie, quam uocat διακόσμησιν. Quòd dixit, uerbo eius cœlos eſſe creatos, refert theologiam Moſaicam, qua maximus ille theologus cuncta iubente Deo creata prædicauit, & ſcripſit. Verbum eius hoc loco, eſt imperium eius, iuſſa, motus. Quaſi Vates decantet, imperio Dei creati ſunt cœli. Imperante Deo, mundus editus eſt. Sol, choreæq; cœleſtes enituerunt. Solo imperio cuncta condidit. Ad nutum eius ſidera fulſerunt. Eo præcipiente nulla res in tenebris priuationis ſempiternæ, quæ mundum anteceſsit, ſubſtitit. Verba igitur, & dicta Dei apud Moſen in libro creationis, & in hoc pſalmo, ſunt imperia, præcepta, nutus. Velut dictator inducitur à ſacris Vatibus Deus, cuius ad nutum cuncta moueantur, ut apud profanos:

Annuit, & nutu totum treme fecit Olympum.

Hoc poteſtas, hoc facultas rerum creandarum comprobatur: qui non laboret faciendo propter potentiæ ſuæ magnitudinem, nihil ei reſiſtat, omnia cedant tantæ potentiæ. Motu quodam inuiſibili, præpotenti, cuncta concitat. Inſuper ea, quæ nuſquam ſunt, quibus nullum ſit præiacens exordium, educit. Repetit, ut conſueuit alijs uerbis, eandem ſententiam: Et ſpiritu oris eius. Spiritus oris eius, idem atq; uerbum eius, locutio, ſpiratio: ſicut idem propè eſt, cœli, atque ornatus eorum. Plato ille diuinus, ſiue quòd apud prophetas ea legiſſet, ſiue quòd in libris Mercurij Triſmegiſti legerẽtur, ſcripſit in libro qui dicitur ἐπινομίς, uerbum diuiniſsimum cœleſtes ordines poſuiſſe, ut noſtri de perenni philoſophia libri comprobant. Enumerat res poteſtate, imperijsq; eius creatas.

Congregans ſicut in utre aquas maris, ponens in theſauris abyſſos.

DIxerat, beneficijs, ac liberalitate eius plenam eſſe terram. Huius liberalitatis, ac munificentiæ fuit locuples teſtimoniũ creatio mundi, maximis hominum generi beneficijs collatis, omnibus generatim cũmodis repertis: ut homines exiſterent ſuper terra, ne quid eis ad uiuendum deeſſet, cœlum in primis cum ſideri-

bus, &

bus,& aſtris,cum Sole,& Luna,uelut lucernis in laquearibus mundi, conditū eſt. Sed quid profuiſſet,lumina illa ſuper altiſsimis mūdi regionibus poſuiſſe,niſi fuiſſent,quibus luceſceret,radios ſuę claritatis demittētes? Erat autē in primordio rerum,ut Moſes docuit,tellus,immēſis aquis circūfuſa, ob eamq́ꝫ cauſam inhabitabilis,inuiſibilis,incōpoſita,nullis animātibus,nullis arboribus exornata. Secludere igit̃ aquas oportuit,qbus in demiſsiora loca coactis,reliqua terra domiciliū animātiū reſtitit aperta,diluta,madida. Sol eam flagrātibus radijs incēdēs, produxit plātas,herbas,brutas animantes. Subito creatus eſt homo rerū dominus. Niſi igit̃ aquas longius remouiſſet,fieri quæ poſtea cōſecuta ſunt,minime potuiſſent. Congregauit igit̃ eas quaſi in utre. Vtrē ex metaphora cōcauas mūdi partes appellat. Pro utre,ut Græcè quoqꝫ eſt ἀσκός, in Hebraico legitur נֵד ned,ea uox exponit̃ Hebræis cumulus,moles,aceruus. Cōgregauit aquas in unū aceruū,unā molē, unam maſſam, unā gentē coëgit omniū aquarū ſuper uniuerſam terrā prius diffuſarum: eis propria regna dedit,relictis,nō ſuis. Iterat idem, uocans theſauros,quos prius utrē,molē. Sunt aquarū theſauri,loca mundi preſsiora. Cōdidit hic ingēs opifex, cuius imperijs obediebāt omnia,maximas aquarū moles. Has earū recōditas, ſecluſasq́ꝫ ab hominū domicilio ſedes eſſe uoluit. Hi ſunt earum theſauri,quaſi cellæ nō uinariæ,ſed aquarię. Prius dixit Aquas maris,pòſt Abyſſos,ut prius utrē, exin theſauros. Idē theſauri,atqꝫ uter,idē abyſsi,atqꝫ aqua,ut paulò antè, idē cœli, atqꝫ ornatus eorum,idem uerbum eius, atqꝫ ſpiritus oris eius. Abyſſos, numero multo dixit, quam Moſes quoqꝫ de rerum creatione ſcribens induxit: Et tenebræ,inquit,erant ſuper faciem abyſsi. Sētit,ſcilicet,aquas illas ſuper uniuerſa terra,antea quàm iubēte Deo diſcederent,latè incumbentes. Abyſſus,Græca uox à uerbo βύω, impleo, expleo, & priuatiua particula,quaſi inexplebilis, inſatiabilis uorago.

Timeat Dominum omnis terra, ab eo autem commoueantur omnes inhabitantes orbem.

QVando igitur tantæ maieſtatis eſt,tantæ potētiæ,tantæ bonitatis,nōne timēdus,& colēdus? Beneficētia qua cōdidit mundū,non inuidus uitæ, ſed donator,nōne coget,uel ingratos amare,& colere? Poteſtas itē, qua cōdidit cœlū,ſideribus exornauit,terras ab aquis ſegregauit,nōne coget reuereri,timere, contremiſcere? Terra igitur uniuerſus ſcilicet terrarū orbis,omnes,qui globū hūc tuentur, timeat hunc tam præpotentem opificem, quem dixi, terram creaſſe. Oportet habitantes terram timere, uenerari eum, qui domicilium hoc dedit, tum cogitare quantæ ſit potentiæ. Quod Græci interpretes dixerunt σαλευθήτωσαν, Commoueantur, eſt in Hebraico uerbum timendi יָגוּרוּ iagoru, expaueſcant, contremiſcant. Conſueuit enim per omnes uerſus diuerſis uerbis, bis eandem ſententiam exprimere.

Quoniam ipſe dixit,& facta ſunt: ipſe mandauit,& creata ſunt.

SOlo imperio quemadmodū ſuperius oſtenſum,ſolis nutibus, & edictis,omnia creauit,nō laborādo,ſudando ut mortales. Edicta,& uerba eius efficacia,plena uirium robuſtarū,maximas moles excitabāt,pulcherrimos ordines, motus ingentes ciebāt. Obediebāt naturæ diuinæ cœlū,terra, mare. Quidquid uellet in lucem euocabat,magnarū regnator aquarum. Quod Græcè eſt ἐκτίσθησαν, creata ſunt,Hebraicè וַיַּעֲמוֹד uaiaamod,& ſteterunt. Extiterunt,emerſerunt: ſteterunt in pedes. Quid ſit,Dixit,diſce ex ſecundo,mandauit. Dicta eius, quæ ſunt apud Moſen in

libro creationis, sunt mandata, imperia, edicta. Hunc uersum scias habere quẽadmodum uertit ex Hebraico Hieronymus. Quia dixit, & factus est, ipso præcipiente stetit, scilicet orbis, quem in superiore uersu memorauerat.

Dominus dissipat consilia gentiũ, reprobat autẽ cogitationes populorum, & reprobat consilia principum.

REdundat in hoc uersu καὶ ἀθετεῖ βουλὰς ἀρχόντων, Et reprobat consilia principium. Propterea clarius, & apertius hæc transferens Hieron. in suo, ad Hebraicam ueritatem Psalterio, Dominus dissoluit cõsiliũ gentium, irritas facit cogitationes populorum. Proposito igitur quanta sit diuina maiestas, quàm admirabilis, qui solis edictis cuncta posuerit, cuius consilijs totum mundi constitutũ sit opus, respicit gentes, quæ uerum, ac præpotentem Deum nescientes, cogitationes, & curas ad fictitios quosdam Deos conuerterunt: parte alia impios quosdam, siue philosophos, siue nationes coarguit, quibus consilium fuit funditus euertere uerã philosophiam prædicantem, quæ cernimus omnia cõsilijs diuinis constitisse, in cõtrarium illi, nullum hæc exordiũ habuisse, sempiterna, semperq́ hunc ordinẽ à natura datũ retinentia. Alij si quod exordiũ habuissent, at temere, nulloq́ operante, sed sponte sua nata esse. Has igitur cogitationes Deus dissoluit, infirmat, dissipat, coarguit: non sinit esse ueras. Omnia enim consonant una uoce, nihil sine Deo factum esse. Multis quoq́ & crebris indicijs, quotidie maiestatis suæ magnitudinẽ confirmat.

Consilium autem Domini in æternum manet: cogitationes cordis eius in generatione, & generationem.

SEcus quã cõsiliũ, & cogitatio eorũ. Cogitãt illi uana, falsa: at Deus sempiterna: propterea quòd uera stabilia. Cõsiliũ Dei fuit, ut esset hoc omne, cuius Dominus esset spiritus humanus. Hunc Deus creauit sempiternũ. Fuit itẽ cogitatio eius, ut esset iustitia, ius, ordo. Hæc uolũtas æterna est, ęternũq́ erit quod instituit. Cœlum & terra trãsibũt, siue mutabũtur, uerba autẽ eius nõ trãsibũt. Sub hoc consilio inclusum est, ut qui uiuũt iniquè, qui male de rerũ cõditore sentiunt, tametsi uindicta differtur, demũ plectãtur. Hæc æterna, immutabilisq́ cogitatio: propterea solus ipse, & cogitationes eius permanent ad sempiternũ tempus, reliquis rebus deficiẽtibus. Omnia ad hoc cõsiliũ directa sunt, & hoc ante mũdi cõstitutionẽ positũ, ut iustitia, sanctitasq́ triũpharet, regnaret, ut iusti acciperẽt regnũ, quid pręparatũ esset ab origine mundi. Iniusti, scelerati traderẽtur flãmis, in cõsortio spirituũ sceleratorũ. Exultate igitur iusti in Domino. Euertitur enim, dissipatur cõsilium impiorum philosophorũ, qui ferũt mundũ fuisse, futurumq́ esse sempiternũ, à nemine creatũ, nemine rerũ causas moderãte, nemine gubernaculũ mũdi tenẽte. Earum item gentium persuasio ridicula erit & dissipabitur, quæ Deos fictitios coluerunt. In generationem, & generationem, Hebraica locutio, in æternum.

Beata gens cuius est Dominus Deus eius, populus, quem elegit in hæreditatem sibi.

IVre igitur sunt beati, quibus datũ est nosse, & colere uerum Deum. Quibus est Deus uerus, quorum Deus est is, qui dicitur Hebraicè quatuor literis Iehouah, si scribas ea lingua, I H V H. Beata gens, quæ colit hoc numẽ, quæ pro Deo suo habet nõ Solẽ, aut Lunã, aut Stellas, siue homines insignes, aut quædam portenta, ut Chaldæi, Aegyptij, Græci, Romani, sed ut Hebręi, præpotentẽ illũ cœli, terrarũq́ repertorẽ noscẽtes. Hunc populũ peculiarẽ ille sibi delegerat, à reliqs nationibus, moribus, institutis, religione segregatũ. Iure beatũ hominũ genus, ob æternę ueri-

tatis ſcientiam,& cultum. Nobiliores ſunt ſcie͂tiæ, nobilior religio, philoſophiaq́ item melior, quo nobilius eſt quod ſpeculatur, conſiderat, intuetur.

De cœlo reſpexit Dominus, uidit omnes filios hominum.

PRopterea beata illa natio, ut cui data eſt ſcientia uera, cęteris inſania laborantibus. Hæc ſcie͂tia, cognitioq́ uera beatæ nationis, quòd nouit, exploratumq́ habet Deum ſummum mare ueliuolum, terraſq́ iace͂tes ex alto cœli uertice deſpicere: non facta hominum neſcire, aut negligere, imo fixis oculis intueri. Scit eos eſſe mendaces, qui de natura diuina ferunt,

Ipſa ſuis opibus contenta, nil indiga noſtri.

Cecinerat item ſuperius huius ſummi numinis potentiã. En igitur quale, ac quantum robur huius Dei, cui ſede͂ti, regnantiq́ in cœlo patent omnia, quæ fiunt in terris motus arcanos animorum, ipſaq́ etiam pectora intuenti. Nulla eſt in terris natio, quam ipſe de cœli ſpecula non cernat, non cunctos generatim populos modo, ſed ſingulos etiam homines explorans.

De præparato habitaculo ſuo reſpexit ſuper omnes, qui habitant terram.

PRæparatum habitaculũ, ut eſt Græcè, ἐξ ἑτοίμου οἰκητηρίου, clarius ex Hebraico percipies מִמְּכוֹן שִׁבְתּוֹ mimecon shibeto, De firmitate ſolij ſui. Et Hieron. id ſcie͂s, transfert, De firmiſsimo ſolio ſuo. Soliũ ſiue ſedem, aut habitatione͂ firmã uocat, nempe locum immortalem, nullo ſenio deficie͂tem. Et, ut ait Plato de cœlo, ἀγήρων, ἀθάνατον, ſenij, & interitus expers. Ob eam cauſam uocatur στερέωμα, firmamentum, firmitas. Homerus χαλκοβατὲς δῶ, ædes æratas, ex ære, compage ferrea, Domos olympias, adamatinas. Ex hac ſtabili ſedis ſuæ ſpecula cuncta colluſtrat in terris. Vno intuitu totum terrarum orbem, nec aëre, nec nubibus proſpectum eis eripie͂tibus, contingit, non tantum ea, quæ in agris, & ſub diuo geruntur, perſpiciens, ſed ite͂ penetrãs in thalamos, imo pectoribus humanis ſeſe inſinuãs. Hæc illi maieſtas, hæc potentiæ, ſapientiæ magnitudo. Haud prohibet quo minus terreſtria cernat, quòd ſit in altiſsimo cœlo: tantus eſt illi uiſus, tantus oculorum proſpectus.

Qui finxit ſingillatim corda eorum, qui intelligit omnia opera eorum.

PRęclarè id ſubijcit, Qui finxit ſingillatim cuiuſq́ cor: Qui ſingulo cuiq́ cor fabrefecit, qui pectus cõdidit, aptauitq́ ut moueretur ad cogitandum, nonne is perſpiciet cogitationes, membrorum autor, quibus cogitationes concipiuntur? Eſt quoq́ in alio Pſalmo, Qui plantauit aurem, non audiet: aut qui finxit oculum, non conſiderat? Obſcurè tranſtulit Latinus, Græcum κατὰ μόνας, quod eſt ſingulariter, aut ſinguli cuiuſq́, Hebraicè יַחַד iachad, ſimul. Finxit ſimul corda eorũ, nempe uniuſcuiuſq́ corda finxit. Facta quoq́ aſſerit eſſe perſpicua, ut qui cor extruxerit initium cogitandi, fontemq́ operationum.

Non ſaluatur Rex per multam uirtutem, & gigas non ſaluabitur in multitudine uirtutis ſuæ.

PEr multã uirtute͂. Virtus Græcè δύναμις, iuxta Hebraicum חַיִל chail, hoc loco eſt pro exercitu, militia, copijs militaribus. Rex non ſeruatur exercitus multitudine, ſalus regia non eſt in exercitu innumerabili. Pro Gigante, legitur Hebraice גִּבּוֹר gibbor, fortis, robuſtus. Nec fortis, inquit, ſeruatur ex magna fortitudine,

tudine, egregiaq́ue uirtute. Optimè igitur hæc subiecit. Extulerat dictis numinis æterni maiestatem, cui nulla cœlo, terrisq́ue sit comparanda potestas, id eo maximè testimonio comprobari, quòd cùm in terris nulla sit uis maior, quàm regum, quos magni exercitus comitentur, sæpe tamen fieri, ut hæ copiæ nihil habeant uirium, facile in fugam uertuntur. Gigantes quoque, qui & corporis proceritate, & uiribus cæteros mortales anteire creduntur, debilitate conciderunt. Itaque exercitibus, & regibus uires à præpotenti Deo subijciuntur,

Sufficit ille animos, uiresq́ue ministrat.

Fallax equus ad salutem, in abundantia autem uirtutis suæ non saluabitur.

QVod dixit de pedestribus copijs, idem de turmis equitum prædicat. Non est quòd fidas innumerabili equitatui. Qui fidūt facile, deceptos inuenies. Fallit equorū multitudo: nihil habet momēti ad salutē equitum copia. Totaq́ue res est de rege, & exercitu, potestq́ue esse sensus Hebraicè, Aut in multitudine uirtutis ipsius equi, aut ipsius regis. Nam Hebraicè est nomen exercitus חֵילוֹ cheilo, exercitus sui, Et in multitudine potestatis, aut exercitus sui, non saluabitur rex.

Ecce oculi Domini super metuentes eum, & in eis, qui sperant super misericordia eius.

QVando igitur in his, quæ terrestria sunt, nulla salutis spes, nusquā robur, præsidiumq́ue, cui possis intrepidè, securusq́ue fidere, miris certè laudibus efferre cœleste præsidiū decet, totis uiribus inhærendum. Hæc uera, hæc fida custodia dicenda. Hac superabis inimicos, per tela, per hostes trāsibis innocuus. Sed hęc custodia non cunctis promiscuè uigilat, non in omnes temere suæ prouidētiæ dirigit aciem, aduersa repellens, sed his qui metuunt, qui colunt, uenerātur eum, uenerātes sperāt se clementia eius defendendos. Id præmij datur eis, quòd oculi Dei eos aspiciunt. Nam cùm Deū sibi colendū existimassent, hoc uerū numē uniuersi moderatorem cōsiderantes, eadē sapiētia cōstituerunt huic esse fidendū, cuius beneficio mortales malis eripiātur. Ex eodē fonte sapientiæ est, Deū colere, atque spes omnes ad eum uertere. Cùm autē sit hęc philosophia lōgè uetustissima, cùm sint oracula cœlestia, certè credendum est, asserentibus oculos Dei respicere bonos, ac iustos.

Vt eruat à morte animas eorum, & alat eos in fame.

ANimas eorum, uitas eorum, spiritus. Est Latinis quoque anima, uita, spiratio, flatus: ut, impellūt lintea animæ Thracię. Duo beneficia diuinitus esse sperantibus in eum prædicat: generatim omnis leti timorē ab eis depelli, in primis, quod plurimum uexat, ingentesq́ue strages edit ubique, famē prohiberi. Quidquid agitant mortales, huc denique tendit ut famem repellant, omnis labor, omnis sudor, inopię fugam meditatur. Duo finitima memorauit, mortem, famem, ut Gręcis est prouerbium, λοιμὸς μετὰ λιμὸν, pestem subsequi famem. Pestis à fame, ut nunc, Mors, & fames. Nutriuntur iusti inopia terris incumbente, ut quibus corui panem attulerūt, fame cæteris mortalibus laborantibus, sæpe pij, & sperantes in eum escam Deo sufficiente, inopiam sustentauerunt, famem tolerauerunt.

Anima nostra sustinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noster est.

ANima, uita nunc quoque. Sustinet Gręcè ὑπομένει, expectat, ut est Hebraicè. Pios ergo palàm est expectare cœleste subsidium, huic fidere. In eorū se esse nume-

ro, ca

ro, canit ſanctus Vates, ut hanc eſſe pietatem ueram nobis oſtendat. Quibus Deus eſt auxiliator, & protector, ſuffragium eius è cœlo deſcendit. Eſt quibus pietas eſt cordi, benefactis gaudent. Oderunt peccare pietatis amore. Hos expectare decet Dominum, exploratum, compertumq́ eius ſubſidium habentes.

Quia in eo lætabitur cor noſtrum, & in nomine ſancto eius ſperauimus.

HÆc lętitia eſt, nimirum quòd ab eo eripimur, quòd iniquiſsimo tempore ſubducimur, quòd affert ſalutem, quòd eo protegente triumphamus, lætũ pęana canentes, quòd ſpes fortiſsima nobis ille eſt. Nomen eius eſt ſanctum, uenerabile: quod cernuos nos oportet uenerari. Nomẽ ſacrum, ſanctum, auguſtum, pium. Eſt Hebræis nomen eius, fama, celebritas, exiſtimatio, eſt quaſi cognitio eius.

Fiat miſericordia tua Domine ſuper nos, quemadmodum ſperauimus in te.

QValis ſpes eſt, talis ſit miſericordia, beneficiũ. Decet qui noſtra ope nituntur, qui ſeſe nobis crediderunt, non prodere. Spes eorum non fallere, optimæ naturæ eſt, qui ſe tibi totũ cōmiſiſſet, fidemq́ tuã imploraſſet, ne contẽnas, negligas, abijcias, ſed plus tribuas quàm ſperaſſet. Hi Deo quàm ſimillimi in terris habẽtur.

PSALMI XXXIII. EXPLANATIO.

TItulus huius pſalmi eſt, Pſalmus Dauid cùm immutauit uultũ ſuum corã Abimelech: & dimiſit eum, & abijt. Vultum ſuum rectius quod apud Hebręos extat טַעְמוֹ taamo, ea uox ſignat ſenſum, guſtũ, intellectũ. Nam AuenEſdra loco eius ſubijcit declarãs לבו שכלו דעתו libo, ſikolo, daatho, Cor ſuum, intellectũ ſuũ, intelligentiã ſuam. Mutauit uultum, quia mutauit intellectũ, qui ſapiens eſſet, ſimulans inſipientiã. In uultu ſunt ſigna mentis, ſi mens deſipit, ſi ſapit, uultus teſtis. Hieron. quoq; non dixit uultũ, ſed os. Nam, qui ſimularet ſtultitiã, ſecus quàm cùm ſapiẽs uideretur, loquebatur. Hiſtoria nota eſt ex libris Regum, abundè ſuper eo Græcis, Latinisq́ loquentibus. Obſeruatur Hebręis eundem eſſe Abimelech, atq; Akis regem Ghet, de quo in libris Regum. Arbitrantur, aut cognomen eius fuiſſe Abimelek, aut omnes reges Palæſtinorũ, à primo uocari Abimelek, ut omnes Romanorum imperatores, Cæſares, & Auguſti, Ægyptiorũ Pharaones, Arſaces reges Parthorum. Eadem Græci perhibent, in primis diuus Baſilius, quod Euthymius teſtatur. Quòd ei feliciter ceſsit ſimulaſſe ſtultitiam, pſalmum ſuper eo cecinit. Eſt, ut ijdem Magiſtri cōprobant, artificioſè contextus is pſalmus, unoquoq; uerſu à litera Alphabeti incipiente: pleroſq; eius generis edidit. Eſt pſalmus de clementia diuina mortaliũ auxiliatrice, preces eorum minimè aſpernante, ſceleratis, & flagitioſis exitus triſtes ſortientibus. Aduerſus eos, qui delinquũt in terris, dormire, aut ignorare, uel negligere diuinum numen, iuſtitiam non eſſe contendentes.

BEnedicam Dominum in omni tempore, ſemper laus eius in orem eo.

HOC ſapientiæ, & rationis opus, amouẽda cunctis uiribus ingratitudo: qui plurimũ profuit, huic maximæ habendæ gratiæ. Non poſſunt Deo referri gratiæ, ut eiſdem eum aliquando beneficijs proſequaris, quæ tibi contulit. Ore tãtum, & pectore (quod ei acceptiſsimum ſacrificium eſt) poſſumus gratitudinem oſtendere. Profertur etiam à Græcis ex diuo Paulo, opor

tere nos semper uigilare, atq; orare. Benedicitur Deus, ac laudatur, quod sæpe admonui, cùm maiestas eius ore nostro grandescit, inundat facinoribus eius oratio, cùm sæpius redit memoria suorum erga nos beneficiorum. Frequenter meditamur, nobiscum reputantes magnitudinem bonitatis. Inde animus inardescit, incensus amore beneficientis. Hæc psalmorum cœlestis philosophia.

In Domino laudabitur anima mea, audiant mansueti, & lætentur.

LAudabitur, est uelut intransitiuū, gaudebit, exultabit. Spiritus, ait, meus in uno hoc seruatore gaudebit. Non est alius mihi seruator, aliud pręsidiū. Hic omnis mea uoluptas, hæ deliciæ, hoc gaudium. Inuitat mansuetos ad eandem lætitiam, ut quorum eadem est pietas, ac uitæ constitutio, eadem quoq; sit lætitia. Mansuetos uocat, quasi pios, demissos, timentes, colentesq́; Deum: quibus non dominatur arrogantia, superbia, non impotēter libidinibus parent. Deiecere superciliū, fastum, non pręceptis modo, sed nutibus etiam diuinis parere parati. Hos unos, nō superbos mundi huius hominum, diuumq́; contēptores ad audienda beneficia diuina, sanctamq́; lætitiam, ad carmina cœlestia uocat, Respexit humilitatē ancillæ suæ, diuites dimisit inanes. Vt Deus respicit humiles, mansuetos, (nam eodē nomine humiles, & mansueti dicuntur עֲנָוִים anauim, uero nomine Gręcè ταπεινοφρονοῦντες.) sic sanctus Vates hos audire gratias, precatur, audientes secum lætari. Quorum sibi lætitia sit gratissima, & quos sciat ob has causas exultare, quorum in pectore uera gaudia uersari consueuerint. Audiant, aiunt Græci explanatores, ut prodigiose seruatus sim. Iidem mansuetos interpretantur innocentes, qualis ipse esset. Exultent, quòd tales à Deo non deseruntur, in periculis seruantur. Ego, ait, sim uobis exemplo, animos sumite.

Magnificate Dominum mecum, & exaltemus nomen eius in idipsum.

IN idipsum, quod etiam in Græco est ἐπὶ τὸ αὐτὸ, clarius ex fonte יַחַד iachad, simul, unà, Exaltemus simul nomen eius, in unum coacti, simul coëuntes. Plena sint lætitia, & gratulatione omnia, quòd tanta pericula, opē ferente Deo, uitauerim. Vna sit nostrū harmonia, quæ magnificet, tollat nomen Dei. Nomen Dei, memoriam, famam, maiestatem, gloriam. Hinc cernis magnificare, ac benedicere, idem propè esse, cū Deus fit magnus ore nostro, cùm magnitudo eius refertur, celebratur. Propterea dictum, magnificate. Potest in mūdo obscurior esse, fit clarior laudibus nostris. Opera Prophetarum, sedulitate priorum fiebat manifestior, bonitatem eius indefessè recinentium, apud omnes gētes, quibus esset obscurius id numen, potius simulacra colentibus, efferentium. Eodem spiritu Græci tendunt, magnificare, esse grandia, atq; numine eius digna prædicare, quemadmodum exaduerso deprimere, atq; minuere bonitatem eius, exigua, atq; humilia de eo loqui.

Exquisiui Dominum, & exaudiuit me, & ex omnibus tribulationibus meis eripuit me.

HOc carmē erit. Hoc in primis celebrabitur. Imploratur à iustis Deus, imploratus adest, non negligit res hominū piorū. In calamitate pręsens numen salutaris. Tribulationes, rectius Hier. dixit angustias. Queritur Deus, Vate docēte, non pedibus locorūq; mutatione, longinquas terras adeūdo: apud nos est, cùm imploratē, cùm ualidę pces feriūt sidera: aures eius ubiq; tendētes impellūt. Nō est surdus ut audire nō possit, nō est inexorabilis ut refugiat audire opē petentes, tam potest, quàm

quàm paratus est audire, nec secius audit, quàm facultas est audiẽdi. Nec inopia & absentia prohibet quò minus quæ petis excipiat, nec crudelis, durusq́ꝫ auertitur, deserens multa loqui uolentes. Non sunt cassæ preces bonorum, in tenues auras abeuntes. Non secum rapidi portabunt omnia uenti, haud in uentum uocem uertere procellæ. Nec quales delicati principes, quibus fastidio sunt loquelæ, sese ueluti canibus apprehensos alloquentibus mordicus auribus dependentibus querentes. Nullus ei labor audire numerum loquentium quantum uelis auxeris.

Accedite ad eum, & illuminamini: & facies uestræ non confundentur.

OB hanc causam nemini cunctandum est, cùm sint omnia parata, cùm nihil prohibeat quò minus gratias quas postulaturus accedis, assequaris. Quid moramur? ait. Quin accedimus propius? Non leue, non exiguum beneficium erit, quod dabitur: splẽdescet in nos præsentes claritas uultus eius, amouebitur trãsenna, prodibit gloriosum, plenum claritatis numẽ. omnis in nos fulgor offundetur. Animus clarescet, mens si quibus tenebris caligaret, extemplo radijs diuinis lucescet, discussa graui caligine. Dabitur sapientia, inscitia, insipientiaq́ꝫ cui tenebrarum nomen iure congruit, repulsa, euigilabit animus ad alta. Scire operæpretium est, quod Græcè est, φωτίσθητε, illuminamini, Hebraicum נָהֲרוּ naharu, duplicis significatus ab Hebræis accipi. Nahar illis est flumen, inde uerbum naharu, fluite, confluite. Hoc placuit Hieron. qui transtulit, Aspicite ad eũ, & confluite. Rabi Dauid, Sensus, ait, huius uersus est, incessus cum celeritate, quemadmodum flumẽ decurrit. Respicite, inquit, ad eum, & currite. Non displicet illis significatus luminis, ut AuenEsdra, Naharu, inquit, יאורו Iaoru, illuminamini. Sic Rabi Salomon exponit האירו hairu, lucescite. Non confundentur, Hebraicè clarum יֶחְפָּרוּ iechparu, erubescent, pudefient, ignominia afficientur: non illudentur, nullo rubore uultus perfundetur ob ignominiam, ob repulsam, ut qui discedunt à conspectu principum, non assecuti quod flagitassent.

Iste pauper clamauit, & Dominus exaudiuit eum, & de omnibus tribulationibus eius saluauit eum.

PAuper Hebraicè עָנִי ani, est item inops, afflictus, uexatus, calamitate circunuentus. Demonstrat se ipsum, ut ferunt Hebræi. Iste pauper, ait, quem uidetis, quem nunc canentem gratiasq́ꝫ agentem aspicitis, clamauit cùm calamitas premeret, urgerentq́ꝫ incommoda: Deus exaudiuit. Non sunt, ait, exempla longè petenda num Deus audiat cùm longè grauissimus dies instat, nos autem circunspicientes deesse quicquid opis humanæ sperare possemus, uertimus oculos ad cœleste præsidium. Iste uexatus: hoc corpus, quod ante oculos astat, magnis est per orationem cladibus liberatum. Hoc decanto, hoc carminibus prosequor, hic triumpho, is uictorialis, triumphalis hymnus mihi canitur. Has ago, ut cernitis gratias, acturus semper dum uixero, dum memor ipse mei.

Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos.

IMmittet, non rectè Latinus reddidit Grecum. Quid enim immittet, Grecum ad Hebraicum, παρεμβαλεῖ, castrametabitur, castra ponet, considet: Hebraicè חֹנֶה chone,

chone, aſsidet, caſtra ponit. Ad hunc ſenſum Hieronymus tranſtulit ex Hebraicis fontibus, circundat Angelus Domini. Et Hebræi declarantes, Inimici, inquiunt, circunſteterunt, caſtra iuxta me poſuerunt: at Angelus Dei ſua quoq; caſtra iuxta hoſtes poſuit, non eſt longum à caſtris eius ad caſtra inimicorum interuallum, ut ſi me adoriri cœperint, in eos impetum faciat, in fugam uertat, concidat, uelut Angelus Domini centum octoginta millia interfecit in caſtris Aſsyriorum. Sunt alia in ſacris literis exempla, de Angelo bonorum comite, præſide, ut cùm comitaretur Tobiam. Et, Dominus mittat Angelum ſuum uobiſcum. Hoc pijs datur, hæc ferunt præmia pietatis: non enim improbos Angeli, ſed Deo charos defendere gaudent: ut Pallas illum ubiq; comitabatur, rerum ei gerendarum magiſtra. Norant omnia ſecula, inuiſibilem hanc cuſtodiam, pios, forteſq; comitari. Quod tam crebrum eſt in ſacris literis.

Guſtate, & uidete, quoniam ſuauis eſt Dominus: beatus uir qui ſperat in eo.

SVauis, Græcum χρηστός, bonus. Et Hieronymus, Guſtate, & uidete, quoniã bonus eſt Dominus. Ad Hebraicum כי טוב chi tob, quia bonus. Guſtare iure referunt Hebręi ad mentem, cor, ſenſum. Guſtate, ſenſum adhibete, conſiderate, periculum facite, guſtum ſumite. Secundum corporeos oculos reſpicit, utroq; iudicio comprobari Deum, plenum eſſe clementiæ & bonitatis, uel oculis uideri & probari. Vocat ad hoc experimentum confidens uertice celſo, clamans, genus humanum cum primis ſapientes, exploratũ, certumq; habeant, propius accedant uiſuri, quod cæteri incertum exiſtiment, Deum tueri bonos, Angelos eius crebrius ſubſidio mitti probis, quod ſæpius priſcis ſeculis factum eſt. Idcirco non poteſt non eſſe beatus qui nititur Deo, ſperans hoc ſibi ſingulare præſidium, non ſperans uel copias ſi ſit Imperator, uictoriæ cauſam, quæ ſæpius terga uerterunt, duces illuſos, fortunamq; ſuam quęrentes, reliquerũt, uel quodcunq; aliud robur, quod ſępe debilitatur. Sed ſpem in Deum dirigens, qui ſi uel unum Angelum ſubſidio mittat, quantumuis terribilem aciem inimicorum fundat, deleat.

Timete Dominum omnes ſancti eius, quoniam nihil deeſt timentibus eum.

HIs fortè clarius efficit, quod omnibus retro carminibus propoſuerat, prodigioſam ſalutem conſeruationemq; cœleſtem eorum eſſe qui timeant, colant Deum, quibus ſanctorum nomen congruat, non cæteris otioſis, minime laborantibus quid eis ſingulare dari poſsit, minimè morantibus cœleſtia, ab oculis remota, potius in hæc terreſtria curas, cogitationeſq; omnes defigentibus. Sanctos Hebræi ſimili atq; Gręci ſignificatione aſſerunt appellatos, corporeis abſtinentes, libidinibus, uoluptatibus parcentes, à contagione mortali maximè ſegregatos. Græcè dicuntur ἅγιοι, ſine terra, ſine ſordibus & inquinatione terreſtri. Terra eſt, quodcunq; corpus, quicquid hæret corpori, aut oritur à corpore. Voluptates & libidines inter corpora uerſantur, ſunt corporum contactus, imò claui, ut ille inquit, quibus animus affligitur adhæreſcitq; corpori. Qui his abſtinet, ſanctus eſt, reſpicit pura, ſyncera, non inferiora: is diligitur à Deo, hunc cœleſtis cuſtodia comitatur, huic Angelus ſubmittitur qui defendat, eripiat tela inter & hoſtes: Huic ſingularis ex omni mortalium multitudine ſic rara gratia datur, non cuiuis ſolita contingere. Nihil deeſt timentibus eum, eſt Hebraicè, Non eſt inopia timentibus eum.

eum. Tobias filio dixit, Nihil tibi deerit ſi timueris Deum. Quale igitur quãtumq́ꝫ præmium pietatis, omnem ſecum bonorum copiam ferentis, omnem egeſtatem repellentis! Quocirca omni uocis contentione ad hanc omnibus carminibus inuitat, hunc fontem uberrimum bonorum prædicans, uerum cornucopiæ, uerum diuitiarum flumen.

Diuites eguerunt & eſurierunt: inquirentes autem Dominum, non minuentur omni bono.

ILla quoqꝫ fuit beata uox, beato ex pectore profuſa, Et diuites dimiſit inanes. Sciendum quod Græcus dicit, πλούσιοι, diuites, Hebraicum eſt, כְּפִירִים kephirim, ſonat ea uox, leones. Hieron. edidit, Leones indiguerunt, & eſurierunt. Ob id Hebræi interpretantur, non prodeſſe leonibus fortitudinẽ, quo minus interdum eſuriant. Eſt eis ingens robur ad prædas capiendas, at ſæpe famelici ſunt. Quo fit ut pietas quæ colendo & inquirendo Deo continetur, ualentior ſit ad nutriendũ, fouendum, ſuſtentandum quàm robur leonum ad eos alendos, quos ſæpe tueri nõ potuit à fame & inopia: pios autem nunquã inuenies indiguiſſe. Noſſe operæpretium eſt, non ab re, Græcos interpretes leonũ nomine diuites tranſtuliſſe. Hebręus AuenEſdra, haud minimę autoritatis explanator, Mihi, inquit, uidetur hoc nomine appellaſſe homines leonibus ſimiles auiditate prædandi, quibus eſt incredibilis fames aſſequendi. Ergo diuites iure leones uocantur. Nullæ enim ferè diuitiæ non eadem auiditate quæruntur, retinentur, qua leones prædari cõſueuiſſent. Animus diuitibus ad quęſtus & diuitias, qualis leonibus ad prædam. Non minuẽtur omni bono, clarius expreſsit Hieron. Quærẽtibus autẽ Dominũ, nõ deerit omne bonũ. Nullum bonum, nulla rerum copia deficiet Deo ſtudẽtes, pietati operam dantes, opem eius requirentes, ad eum refugientes premente inopia, calamitate.

Venite filii, audite me, timorem Domini docebo uos.

QVod tantopere commẽdauerat, & in eo poſitam ſalutem dixerat, ut pietatem coleres, hac ingenium tuum excoleres, omnemq́ꝫ hic curã collocares, magiſtrum eius rei ſeſe exhibet, quo ſua præcepta, ſua Philoſophia uigeat, experientia comprobet, quot ipſe pios reddiderit, totidẽ probaturos uera eſſe quæ de pręmijs pietatis feruntur. Quid igitur ſit timor, ſeu pietas, uenit oſtenſurus, inuitans uti ad locũ uerarũ diuitiarũ. Verus præceptor, altiſsimæ Philoſophiæ antiſtes, magnorum myſteriorũ interpres, rei, qua nõ habeat genus humanũ meliorẽ, declarator. Veniant omnes, audiant, doceãtur, tantopere complectitur audituros, ut eos uocet filios. Eſt itẽ conſuetudo ſermonis Hebraici, quod hoc loco teſtantur Hebræi, ut filios uocet diſcipulos: ut filij Prophetarũ, diſcipuli. Venite, quoqꝫ teſtibus eis, eſt nõ tantũ acceſſus, ſed animi excitatio, quẽ hortaris ueniat, hortaris euigilet, ſurgat, promptus exiſtat, ne iaceat, ſtertat: ſi quibus in rebus uigilem eſſe oporteat, in primis hic deſiderari uigiliam, animi contentionem. Idq́ꝫ uel maxime cunctos erigat, quod pollicetur ſe pietatis, ſummæq́ꝫ Philoſophiæ præceptorem, cui par eſt eum omni tempore deſeruiſſe, notam exploratamq́ꝫ ei, frequentem uſum feciſſe.

Quis eſt homo, qui uult uitam, diligit dies uidere bonos?

QVod timorem paulò antè dixerat, nunc uitam. Timor Domini uita eſt. Qui uult pietatem, uult uitam, uult felicitatem. Id enim eſt uidere dies bonos. Beatè uiuere, poſsidentem bona quibus uerè cõgruat nomen bonorum. Hanc uitam, diesq́ꝫ bonos, tempusq́ꝫ beatum, Hebræi quoqꝫ ſentiunt de uita cœleſti, & de cor-

porea, utranque uitam complexum esse Vatem. Vnam eandemque esse rationem utriusque felicitatis, idemque iter ad ambas. Nam & Philosophi uitæ felicitatem statuerunt in uirtute, iustitia, fortitudine, fide, constantia, carere notis, uacare culpa. Similiter noster primũ omniũ sciens omnes cupidos esse uitæ, metas, quo ad facultas detur, longius proferre, idque fuisse priscum prēmiũ pietatis, quibus uita diuturna cum bonorũ exuberãtia promitteretur, fontem huius aperit qui longæuus esse cupiat, quid agere eum oporteat ostẽdens. Non herbis potentibus, nõ artibus illis Medeæ, quibus senium pepulisse fabulosè fertur, reddita iuuẽta, opus esse, diuturnam iuuentam præbere uirtutem, cum diuturnitate pari felicitate comitante. Huic enixè studendum, beatitudinem diuturnitatemque uitæ excipere uitam diuinam. Dies est illis tempus, spatium rerum gerendarum.

Prohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum.

PRimus quoque Psalmus, quibus partibus conficeretur beatitudo, decãtans, imprimis beatos prædicauit, qui in cathedra pestilentiæ non sedissent, quod Hebraica intelligentia designatur: maledicos, linguaces, obloquentes detestatũ: horum è numero esse omnibus modis cauisse. Defugisse sermonem, aditum loquacium, maledicorum, quos illi sua lingua uocant lezin. Nunc primus felicis uitæ gradus, primus ad limina beatitudinis ingressus est, ut linguam sceleratis maleficisque colloquijs abstineas, linguæ modereris, ne noceat, ne causas interitus, maleficiorum præbeat. Nihil ab ea noxium pestilensque proficiscatur, ne sit autor cædis, detrimenti, cladis, uastitatis, ne fallat. Mala lingua malę mentis indicium. Cui mala lingua, etiam malus animus. Ergo totus malus, undequaque improbus, nefarius cui mala lingua. Ne labia loquantur dolum, est Hebræis declarantibus, aliud ore aliud corde loquentem, amicum sermone sese ostendentem, sed pectore de interitu eius aut ignominia, quem amicè compellas, cogitantem. Non potest igitur eiusmodi uocari dicique beatus, cum ob interiores infelicitatis causas, quas omnis improbitas comites habet, tum præmijs uirtutis quæ Deus cœlitus mittit, deficientibus, duabus de causis beatitudinem improbis non sentientibus. Dolum Græci definiunt maleficium occultum cum præscriptione bona. Cortex bonus, macula subiacente.

Diuerte à malo, & fac bonum: inquire pacem, & persequere eam.

REctè monent Græci, non satis esse abstinere malefactis, subijciendas esse uirtutes. Illam esse uelut ad uirtutem præparationem, expiationem, cùm te sordibus uitiorum expiaueris, extemplo uirtutibus imbuendum esse animum. Diuertere igitur siue discedere à malo, primum generatim dixit: generatim quoque facere bonum. At id posset item percipi, ut perstet ostendendo timorem Domini, cæterasque uirtutes, pietatem uenerationemque Dei eo maximè cõprobari, si maleficijs abstineas, nemo abs te detrimẽta sentiat: hanc esse maximã iustitiã numinisque uenerationẽ, cuius metu, leges humani generis per te nũquã rescindãtur. Huc pertinet ne sint sermones tui sceleris autores, quòd omnis ꝓpè hominũ operatio, initiũ habet à sermone, colloquio, ascitis rerũ gerẽdarũ comitibus, quibus cum de re disseras, sententias eorũ exquiras. Si penes te sit potestas, imperes iniusta uel iusta. Omnis denique res ad sermonẽ ut principiũ redigitur. Sed ab ea imprimis sermone

abhor

abhorrendũ ſanctiſsimus Vates docuit, in quo detrimẽta celantur, peſtis occulta, uenenũ melle contectũ. Quod ubi magnus philoſophię antiſtes propoſuiſſet (nam magis è numero dæmonum ſceleratorum quàm hominum id genus haberi conuenit) ſummã totius ſapientiæ poſuit, ut abſtineres malo, faceres bonum, ſentiens uidelicet, ut nullius detrimẽti autor exiſtas, nullius ſceleris ac uaſtitatis priuatę ac publicæ cauſa à te initiũ ſumat. In omni uita, infamia careas, nullius iniquitatis autor habearis. Hancꝗ uitaſſe proberis, tum quòd è numero ſceleratorũ maleficorumꝗ haberi noluiſti, ſed pro uirili, quoſcunꝗ potuiſſes, beneficijs affeciſti. Hocꝗ eſt facere bonum, beneficiũ afferre, utilem eſſe, beneficum, liberalem, enixè multorum commodis ſtudentem, nulla benefaciendi laſsitudine, nulla ingratitudine deficientem. Plurimi enim, quòd nonnullos ingratos experti eſſent, à benefaciendo, quaſi homines odio deinceps habentes, deterriti ſunt. His optimè additur ut quæras, adames, amplexeris pacem. Eſt enim cupiditas pacis, inimica ſuperbiæ. Cui benefaciendum eſt, abſtinendumꝗ iniquitate, certe pax exquirenda. Qui pacem requirit, conſtituit ſecum neminem lædere, contumelias odiſſe, calumnijs, & probris conuitijsꝗ palam uel occultè tota uita abſtinere, minus loqui, minus agere, quo cuiuſquam animum offendat: omnes pro amicis habere, gratiam amicitiamꝗ omnium plurimi facere: ſuperare lenitate quos ſuperbè arrogãterꝗ loquẽtes nactus fuerit. Eſt pax animi trãquillitas, quod hoc loco Græci ferunt, perturbationum domina, odijs ægritudinibusꝗ ſedatis, animus placidus & quietus. Qui pacem requirit, omnium gratiã amicitiamꝗ poſsidere, omnes ei prodeſſe cupere, eamꝗ ob cauſam beatum eſſe neceſſe eſt, propterea Beati pacifici, quoniã filij Dei uocabuntur. Non ſolum igitur pax, quando filios Dei reddit, quærenda eſt, ſed omnibus modis perſequenda, dum fugientẽ (nam odijs, iracundiæꝗ nemo non deſeruit) aſſequaris.

Oculi Domini ſuper iuſtos, & aures eius ad preces eorum.

QVis neſciat iuſtos eſſe, quos pacem perſequi, maleficijs abſtinere, charitatis amantes dixerat? Quid enim aliud cõſtituit iuſtitiã? Chriſtus igitur prœmium pacis ſtatuit, ut quicunꝗ amans eius eſſet, filius Dei haberetur. Huic ſupremæ ſententiæ ſubſcribẽs ſanctus Propheta, primùm hoc genus hominum, iuſtos pronuntiat, apud quos unos iuſtitia reſideat: tũ ſummo Deo charos gratosꝗ, ut eos ſuis oculis dignetur aſpicere, aures ad eorũ preces patentes habere. Is optimus iuſtitiæ fructus, ingens præmium, quibus iuſtorum nomen congruit, diuinam prouidentiam habere cuſtodem, aditũ ei patere ad aulam Dei, poſſe propius thronum eius conſiſtere, poſſe loqui, orare fidenter, non in uentum precibus eorũ abituris. Quibus hæc contingant, nonne perſpicuũ eſt, charos amicosꝗ eſſe ſummo Deo? Quæ amicitia quanti quæſo facienda eſt? Eiuſmodi fuerunt olim Abraham, Iſaac, multiꝗ priſcæ illius ætatis, exin poſt Euangelium præclari uiri. Exemplis dicta Vatis huius comprobata. Hunc uerſum clarius Hieron. Oculi Domini ad iuſtos, & aures eius ad clamores eorum.

Vultus autem Domini ſuper facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum.

ERant oculi eius ad iuſtos, quos placidè reſpiceret, cuſtodiret: nunc facies eius irata, toruaꝗ reſpicientes oculi cõtra delinquentes: tam indignata malis, quàm placida mitisꝗ bonis. Vultus eius uelut principum iratorum, furẽtium, indignantium. Poſſet item uultus intelligi, quoniam Hebręis ea uox amphibola eſt, indignatio, ira, furorꝗ. פָּנִים Panim, eis eſt facies, uultus: eſt item ira, indignatio. Poſſet ita-

que transferri, Indignatio autem Domini ſuper malos, ut perdat de terra memoriam eorum. Hoc ſentit Hebræus AuenEſdra, exponens hanc uocem חרון אף charon aph, accenſionem iræ, quæ cernitur in uultu. Horribilis ſententia, ut omnibus modis ad iuſtitiam totos nos transferamus, hinc præmijs ingentibus propoſitis, hinc ſi ad aliam partem inclinauerimus, inſtante pœna, quæ perperam agentes, ſequatur. Quantus eſt iuſtitiæ fructus, tantus ex iniuſtitia cruciatus, non modo ad ſupplicia improbis abſtractis, ſed funditus eorum memoria è terris ſublata, demerſis in tarrarum, æternamq́ꝫ necem, qui cùm bene iuſteq́ꝫ uiuere potuiſſent, maluerunt ingredi uias iniquas, legibus humanis ac diuinis uiolatis.

Clamauerunt iuſti, & Dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.

HEbraicè duntaxat, clamauerũt, & Dominus exaudiuit: haud dubiè iuſti clamauerunt. Moris eius eſt, ſæpius idẽ aſſerere, exaggerare. paulò antè, Aures eius ad preces eorũ: nunc, clamauerunt, exaudiuit. Vera ſunt, inquit, quæ dixi, clamant iuſti, exaudiuntur in calamitate: cuius fidem opemq́ꝫ implorant, non denegat: agitur utrincꝫ quanta contentione agi debuit, illis huc confugientibus, inſtantibus petendo, hic ſpem eorum non fallendo depulſis à ceruice calamitatibus ſummæ ſpei, ſummæ alacritatis eis repletis.

Iuxta eſt Dominus his qui tribulato ſunt corde: & humiles ſpiritu ſaluabit.

TRibulato ſunt corde, ad Græcum & Hebraicũ clarius & uerius dicendum, συντετριμμένους, contritos corde, Hebraicum נִשְׁבְּרֵי לֵב nisbereleb, confractos, contritos corde. Hier. quocꝫ uertit, Iuxtà eſt Dominus cõtritis corde. Et Hebræi iuxta hanc ſententiam interpretantur, confractos ſeu contritos corde, qui ab itinere iniquo rediſſent, ſeſe ad meliora recepiſſent pœnitẽtes. Secundum quocꝫ ſimile eſt primo, ubicꝫ retinẽte Vate eiuſmodi carminis rationem. Et humiles ſpiritu ſaluabit. Hos Hieron. uenuſtè ad Hebraicum, confractos ſpiritu. Erat ſuperius plena mens trepidationis, quòd ſolos iuſtos admittendos ad colloquium, eorum duntaxat preces excipiendas uidebatur proponere, iuſtorumq́ꝫ nomine appellare, quorum longè paucos reperias in terris. Nec quiſquã erit, qui ſeipſum contẽplans iuſtitiæ nomen ſibi tribui poſſe confidat. Excludendos igitur tantùm non omnes mortales ab hoc beneficio, ut in calamitate exaudiantur, propterea quòd iuſtitia terris exceſsit, cœliq́ꝫ in regione reſedit. Audis igitur nunc iuſtos appellari, quorum preces ſentiantur, non qui nulla ſceleris labe careant, quod ſummi Dei tantũmodo eſt, ſed quos delictorum pœniteat, quibus cor ob peccata doleat, quatiatur, ſumma commotione perculſum. Tantus dolor inſideat, tanta concuſsio, ac commotio propter antè actæ uitæ peccata, ut quaſi frangatur. frangitur, uexatur, diſcerpitur, quale ſæpe de ſuis canit Homerus, quibus ſcindi & lacerari cor ſcripſit. Cor igitur lacerũ conuulſum, propter odium peccati: ſic ſpiritus deiectus, demiſſus, fractus, quãtus peccando arroganter intumuerat. Quid ſit cor contritũ, diſce ex ſequenti, ſpiritum demiſſum, fractum: cor, & ſpiritus, idem. Iuſti igitur ſunt quos pœnitet, hos exaudit: iuxta hos Deus conſiſtit, hos ſeruat, cuſtodit. Non eſt iuſtitia res, quam nulli mortales inuenire aut poſsidere non poſsint. Sit tibi ſpiritus minime arrogans, pœniteat ſi quid peccaſti: tunc iuſtus eris, tunc exaudieris.

Multæ tribulationes iuſtorum, & de omnibus his liberauit eos Dominus.

IVstorum, numerus unicus צדיק zadik, iusti: licet habeant Græca τῶν δικαίων. Nititur probare quanquam multis incommodis iusti subiaceant, eos tamen non deficere refrigeria. Cur iustos asserat multa perpeti, multasq́ꝫ esse uexationes bonorũ, afferunt Hebræi ratione͂, quòd Deus tentet bonos, quò meliores cernat: quòd eos gaudet habere nitentes ut aurum, perspectos, cognitos, ac probatos, ut fortes athletas, certaminis illustres, qui suæ uirtutis testimonia edidissent, nõ uerbis, sed re philosophantes. Tentauit, probauit Abrahã, Iob, Tobiam, quid uirtutis eis subesset: primus homo quoqꝫ probatus. Diuus Paulus, Non patietur, ait, uos tentari super id quod potestis. Propterea multæ tribulationes iustorum, sed eripiũtur, decus augetur, illustriores redduntur, digni maioribns præmijs habentur. Quòd uides uexari pios, lætosq́ꝫ diu florere nocentes, si paulum expectaueris, cernes perspicuam rationem, segregatis omnibus in suas sortes. Breues igitur sunt simul & fructuosæ uexationes bonorum.

Custodit Dominus omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur.

OSsa sustinent molem corporis, ossibus nominatis tota corporis compago designatur. Non adituras ad corpus clades, quæ funditus demoliantur, euertãt, ut corruat, obruatur corpus, fundamẽto subruto. Ossium tralatio multis in locis. Omnia ossa mea dicẽt, Domine quis similis tibi? Dinumerauerũt omnia ossa mea, proprius Hebræis loquẽdi ritus. Nostris interdum, Atqꝫ implicat ossibus ignem. Est nostris item medullarum nominatio. Cernis custodia qualis iustorum, non homo, non præsidium, non mons, aut arx custodit iustos, sed Deus, omnem locum custodia cœlesti, quo iustus confidet, si posset oculis cerni, protegente. Atqꝫ idcirco totus psalmus in eo est, omnibus carminibus iterans hanc diuinam custodiam, dubios confirmans, quoniam pleriqꝫ de his quæ non uidentur, aut dubitant aut nullam fidem habent. At ille toties ingerit, ut, qui non credat, uim sacri carminis non percipiat.

Mors peccatorum pessima & qui oderunt iustum.

IVstis obuenit, quod tam eximia proximaq́ꝫ Deo uirtus merebatur, necessario cadit contraria sors super iniustos. infeliciter moriuntur, subita clades obruit, morte cum pœna grauissima consequente. Peccatores, dixit Hebraicè, est רשע rasha, sceleratus, impius, nefarius. Huius interitus nũquam non est cum pœna. Estq́ꝫ propriè Hebraicè, quemadmodum scripsit Hiero. Interficiet impiũ malitia, nempe calamitas, uastitas. Malum unum, una clades, auferet impium è medio. Sunt quidem multæ uexationes iustorum, at non perpetuæ: at improbis una, eaq́ꝫ acerbissima. Chaldæus quidem transtulit ut est apud Sept. Mors impij mala. Noris qui sit ordo naturæ, & prouidentiæ, talem proponerem diuinum Poëtam. Vexabatur iustus ab improbo, multis incommodis oblatis, procaciter infestabatur, omni tempore, quibus posset contumelijs, iniurijs exercebat. Venit tandem finis, improbus ad pœnam cruciatumq́ꝫ abstrahitur, cum luctu discedens è uita: in his tormentis moriens, quibus iustum premeret. Iustus liberatur, subleuatur, surgit, excipit alacritas. Quod ait, Qui oderunt iustum delinquent: delinquent, est יֶאְשָׁמוּ ieesamu. Rectè diuus Hieron. Culpabuntur, qui oderunt iustum, non modo infeliciter & cum cruciatu morientur, sed memoriam relinquent execrabilem, prædicabuntur improbi, nefarij: erit eis nomen inuisum, quale sceleratorum: Idem uerbum designat, Euertentur, destruentur.

Redimet Dominus animas ſeruorum ſuorum, & non delinquent omnes qui ſperant in eum.

NOn ſunt perpetuæ & bonorum calamitates, & improborum alacritates, dum uexant iuſtos, fortuna ſecunda, diripiunt bona, compendio ſeruiunt, fit celeriter rerum commutatio, bonis liberatis, illis uexationibus, omnibusq́ flagitijs finem facere coacti, miſerè cadentes. Liberatur, redimiturq́ iuſtus. Ac, ut fertur Hebræis, dixit animas eorum, quòd illi bonorum uitam inſequebantur unà ſupellectilem, unà uitam eripere ſitientes, non minus fortunis atq; uitæ inſidiantes. Sed Deus liberat, aderit. Et non delinquent. Eſt ſuperius uerbum, יֶאְשְׁמוּ ieeſemu, non culpabuntur, non habebuntur in numero malorum, laudabuntur, erunt apud Deum magno in pretio. Aut non peribunt, nulla immani calamitate obruentur, ut quibus celeriter auxilium ſubmittitur.

PSALMI XXXIIII. EXPLANATIO.

SI Græcos Hebræosq́ audias, quod ratio quoq; comprobat, eſt pſalmus editus, cùm dies longè grauiſsimus inſtaret, perſequente Saule, nuſquam eum conſiſtere patiente. Eſt oratio calamitoſi, quem fata urgent tantis incommodis prementibus: ſupereſt ut oculos animumq́ ad cœlum uertas. Id ſapientis erit, ueritatemq́ exploratam habentis, & ubi uerum ſit auxilium ſentientis.

IVdica Domine nocentes me, expugna impugnantes me.

PROPRIE Hebraicè eſt, Aduerſarius eſto aduerſarijs meis. Inſta contra inſtantes, urge urgentes, condemna condemnantes me: eiſdem armis opprimantur, quibus urgent. Bellum indicunt, indicatur eis. Miles eſto contra milites. Repetit idem, ſubijciens eandem ſententiam.

Apprehende arma & ſcutum, & exurge in adiutorium mihi.

ARma Græcè & Hebraicè ὅπλον, מָגֵן maghen, ſcutum. Numerus quidem multus ὅπλα, ſignat arma. Secundum eſt Hebraicè צִנָּה zina, haſtam. Hieronymus quoq; uertit, Apprehende ſcutum & haſtam. Vult eum armatum: poëtarum eſt, Aureus ex humero ſonat arcus. Tum uirgam capit, genitor quæ plurima cœlo, Deijcit in terras, De fulmine. Dextera ſacras iaculatus arces.

Effunde frameam, & conclude aduerſus eos qui perſequuntur me: dic animæ meæ, Salus tua ego ſum.

APertius, & ad Hebraicum Hieronymus, Euagina gladium. Sæpius monui, tam inuſitatè uocare gladium in tralatione ſacrarum literarum Septuaginta romphæam. Nam hoc loco Græcè romphæam eſt, quam Latinus quicunq; fuit, frameam. Vtrunq; apud Græcos & Latinos inuſitatum. Sciendum eſt Hebraicè quod tralationi congruit חֲנִית הָרֵק Effunde haſtam, iaculare telum, contorque, & conclude. Verbum quidem Hebraicum סְגֹור ſegor, eſt conclude. Adhibent Hebræi ſenſum, quibus facilè aſſentiri poſſumus, Conclude, claude portas contra perſequentes me, ne me aſſequantur. Obuius ito in hoſtes, uenientibus eis portas obijce:

obijce: hic subsistant. Hæcq́ per tralationes, ut erat tralatio, telum sumeret, iacularetur: nunc impetum inimicorum tardaret, infringeret. Hieronymus eodem ferè sensu transtulit, Et præoccupa exaduerso persequentem me. Deinceps est, ut confirmet animum in aduersis, ut ei auxilium cœleste affore promittat, sublata omni dubitatione.

Confundantur & reuereantur quærentes animam meam: auertantur retrorsum, & confundantur cogitantes mihi mala.

COnfundantur, erubescant, pudore afficiantur, uicti discedant, ignominiam in bello accipiant. Sic reuereantur uerecūdia, dedecore, quale uictis, exutisq́ armis & uestibus accidit. Omnia hæc signa cladis acceptæ, deleti, fusiq́ exercitus, cùm in omnes partes dissipantur, uel puer captiuos fortes milites abducat. Quod ait, Auertantur retrorsum, eodem pertinet, ut in fugam coniecti eodem impetu quo uenerunt, terga uertant, nec prius fugere desistant quàm in suos fines propellantur: sit eis dedecus, ut qui uincuntur, omni ludibrio & contumelia à uictoribus afficiuntur. Fit fuga totius exercitus, uictores insequentes uulnerant, interficiunt, capiunt, abstrahunt, exutos armis relinquunt. Eorum castra diripiunt: ipsos contumelijs affectos sub iugum mittunt. Omnia hæc hostibus imprecatur, qui uitæ eius insidiarentur.

Fiant sicut puluis ante faciem uenti, & Angelus Domini coarctans eos.

AVget, In puluerem uertantur, tantopere conterantur, frangantur, dum puluis sint, ut puluis per inane magnum ferantur. Nihil illis potest uehementius imprecari. Et Angelus Domini coarctans. Quod ait coarctans, est דוחה doche, propellens, impellens, quemadmodum uertit Hieronymus. Et Angelus Domini impellat. Simile quid etiam uoluerunt Septuaginta uoce Græca, ἐκθλίβων αὐτούς, elidens eos. Est apud Hebræos accommoda dicti huius explicatio. Ventus puluerem, siue paleam iactat quidem ac turbat, uersatq́, at sistit aliquo, finemq́ iactandi facit. Verum his non ita accidat, sed iactentur attriti, dissipentur, deleantur armis, bello, aut quauis alia clade. Et ne quid reliquiarum supersit, Angelus Dei reliquias insequatur, urgeat, nullus sit finis iactandi, nec mora, nec requies. Ceruicibus instet Angelus fortissimus Dei miles, cuius robur sit unius exercitus, magnarumq́ copiarum robore ualidius. Sint eorum plagæ, quas Græci uocant θεήλατοι. Non alius est Græcis sensus.

Fiat uia illorum tenebra & lubricum, & Angelus Domini persequens eos.

EXaggerat imprecationes, adijciens grauiora. Dum fugiunt persequente Deo, corruant, deficiat eos lux euntes. Inde fiat ut præcipitent, luce uestigijs eorum non præfulgente. Sit lubricum, uia eorum, quod Græcè est ὀλίσθημα, prolapsus, locus quo pedes defluant, non subsistant, qualis glacies aut petra limpida, locus agens in præceps, pedibus non se tenentibus. Hæc sit eis uia fugientibus, uideas toto itinere corruentes. Quodq́ grauius est, plaga cœlestis instet eos urgens, persequens fugientes, simulq́ ruentes. Sit toto exercitu fuga, ruina, clades, gemitus: tenebris nigrescant omnia circum.

Quoniam

Quoniam gratis abſconderunt mihi interitum laquei ſui, ſuperuacuè exprobrauerunt animam meam.

GRatis, in fonte חִנָּם chinam, ut Hieronymus fruſtra. Nullis iniurijs laceſsiti, furore & libidine nocendi tantum prouecti. Inſidias mihi tendunt, nullis à me priore iniurijs illatis. Quale de Iudæis Chriſtus, Oderunt me gratis. Odium ſcilicet, quod non offenſa, non prius oblatum incommodum excitauit, ſed quo rapitur animus corruptus inuidia, cui ſunt inuiſa cæterorum commoda. Bene inultos inuenias, qui pro benefactis malefacta referant. Interitum laquei ſui, uox Hebraica שַׁחַת shachat, eſt quidem interitus, eſt item foſſa, uorago, qua qui intercipitur, labitur, interit. Dices forſan laquei ſui, propterea Hieronymus pro foſſa poſuit inſidias: & pro παγίδα αὐτῶν laquei ſui, eſt רִשְׁתָּם rishetham, rete ſuum. Tetenderunt inſidias retis ſui. Eodem quidem omnia pertinentia. Quod ait, Exprobrauerunt, ὠνείδιζον, aptius huic loco, Hebraicè, quod ſenſit expreſsitq́ue Hierony. חָפְרוּ לְנַפְשִׁי chapheru le naphshi, foderunt animæ meæ. Iterat idem, Abſconderunt rete, laqueum, foderunt uitæ meæ uoraginem, ut uita mea interciperetur. Inſidias uitæ meæ tetenderunt. Idq́ue fruſtra, ſuperuacuè quibus nullam iniuriam prius intuliſſem, potius beneficus fuiſſem.

Veniat illi laqueus quem ignorat, & captio quam abſcondit, apprehendat eum, & in laqueum cadat in ipſo.

LAqueus παγὶς, aptius in fonte שׁוֹאָה shoa, calamitas, quod Hieronymus ſcripſit, Veniat illi calamitas, clades quam neſciat, non proſpiciat, calamitas inuſitata, inaudita, inſperata, plaga cœleſtis, horribilis, pro captione Græcè quidem θήρα, uenatio, præda, Hebraicè רִשְׁתּוֹ *rishtho, rete eius.* Inſidiæ, inquit, quas abſcondit, eum intercipiant: inſidijs quibus capere paraſſet, capiatur. Illud rete quod mihi uelut aui parabatur, intercipiat ipſum. Ipſe ſit auis, ſit præda, ſit fera, cui rete abſcondebatur. Quod mihi cogitaſſet exitium, illi inſperatò ſuperueniat. Cadat ante diem. Obſcurè dixerunt Septuaginta καὶ ἐν τῇ παγίδι πεσεῖται ἐν αὐτῇ, Et in laqueo cadat in ipſo. Clarius in fonte, בְּשׁוֹאָה יִפָּלבָהּ beshoa ippolba, in ipſam calamitatem incidat, in eam ipſam cladem offendat, in inſidias, rete, laqueum, quem paraſſet, ruat: ipſe ſe ſtimulis induat, in ſcrobes cæcas delapſus transfodiatur.

Anima autem mea exaltabit in Domino, delectabitur ſuper ſalutari ſuo.

CVm hæc ita ſint, quòd ſuperiora uel poſtulabantur, uel prædicebantur, uenturam ſuper hoſtes calamitatem, inopinantesq́ue eiſdem malis corripiendos, quæ in exitium Vatis deſtinaſſent: cùm id, inquam, uenturum uaticinatus aut imprecatus eſſet, rectè excipit alacritas, exultatio proſpicientis, & ſe inimicorum inſidijs liberandum, & improbos ad ſupplicia rapiendos. Cùm hoc totum ſit Dei, non hominum uiribus, non humanis præſidijs tribuendum, iure tota alacritas eſt à Deo, in Deum ſpectat, ob eum triumphat, gaudet pius, ut qui diutius fluctibus iactati, portum propinquum proſpectantes, qui uexatos excipiat: ob portum gaudent, de portu prodit alacritas: uiſo portu fit gratulatio, haud ſecus animus Vatis proſpectans cœleſtem ſalutem, Deumq́ue uindicem fore non dubitans, plenus eſt alacritatis, exilit, nullus eſt ægritudini locus. Itaque delectabitur ſuper ſalutari ſuo. σωτηρίῳ, ſalutare, clarius eſt ut dicatur ſalus, cùm ſit Hebraicè יְשׁוּעָתוֹ ieshuatho, ſalute

lute eius. Quod dixit, Delectabitur, est quidem περφθήσεται, oblectabitur, gaudium, uoluptatem capiet, super salute ab eo afferenda. Omnis mea uoluptas est in auxilio eius, quod defuturum non dubito.

Omnia ossa mea dicent, Domine quis similis tibi? eripiens inopem, de manu fortiorum eius, & egenum & pauperem à diripientibus eum.

TAnta intus erit alacritas, ut ossa moueantur, permeet gaudium omnes artus. Ipsi, mediusfidius, non dico parietes agunt gratias, sed nullum est membrum quod non loquatur, non efferat clementiam bonitatemq́ Dei, cui non sit similis, amicis tuendis, miseris debilioribusq́ eripiendis: quo nõ alius alacrior currat auxilium laturus, gaudens eripere probos ab improbis, imbecillos à ualidioribus, humiles à superbis. Hoc studens, hoc uitæ suæ munus amplectens, quasi optimus pastor oues ex ore luporum eruens, rapaces, uiolentos uerberibus à domicilio bonorum longius submouens. Si quid contra salutem eorum consilij ineant hostes, celeritate præcurrens: bona eorum à rapacibus diripi non sinens. Est quidem eorum animus rapinis inhians, iustorum supellectilem auidis oculis contemplantium, afferre ad eam cupidissimas manus expectantium. Rapinas agunt, in seruitutem abstrahunt, at non procul oculus diuinæ iustitiæ absistit hæc cernens, exitiũ iniquis meditans. Hoc ab eo fieri didicerunt & nobis prædicauerũt Prophetæ.

Surgentes testes iniqui, quæ ignorabam, interrogabant me.

EST magistris is sensus, non defuisse in populo, qui odio haberẽt Dauid, ei apud Saulem inimicitiam maledictis conflantes, testes iniqui, qui se uidisse aut audisse assererent, quæ nunquam cogitasset: qui sciscitarentur ab eo, quæ nesciret, quæstionem eorum quę ignoraret, exercentes. Ipsi quidem referrent falsa regi, exquirerent autem ab amicis & cõsanguineis Dauid, quod nunquam fecisset, earum rerum autorem eum esse uolentes, quas nunquam cogitasset, sed super eos calamitatem uenturam quam nescirent, propterea quòd ipse sit ab eis incusatus eorum quæ nesciret. Illi nescient calamitatem, quæ eos obruat in præmium sceleris, quòd calumnientur innocẽtem, ignarum quorum ab eis insimularetur. Græci hos Saulem, adulatoresq́ eius fuisse, qui percunctarentur ab eo, num insidiaretur regno, quod illi falsò apud Saulem prædicabant. Genus hostis atrox: iure uastitatem eis imprecatur. Interrogabant cùm ad huc Dauid esset in regia, cùm in suspicionem uenisset affectati regni, quod ei offerri à populo audiebat. Surrexit turba improborum adulatorum, circunsteterunt, super regno, super salute regis diligentius scitantes. Insidias ueritus Dauid profugit. Longo pòst tempore quietem nactus, gratias egit pro singulis beneficijs, non immemor calamitatũ illius tẽporis.

Retribuebant mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ.

SÆpius id queritur: superius, Oderũt me gratis, gratis absconderunt mihi laqueum, sine causa, nulla prius iniuria lacessiti: nunc acerbius, pro benefactis, maleficia. Quod dixit, Sterilitatem, est id quoque in Hebraico, & apud Hieronymum. Intelligitur eadem uoce שְׁכוֹל shecol, orbitas, priuatio: sentitq́ orbitatem, priuationem animæ, uitæ. Retribuebant mala pro bonis, retribuebant orbitatem uitæ. Studebant uitam eripere. Hæc erat retributio. Omnes cruciatus, omnes in-

dignitates referebant, ad postremum mortē. Gręci quocꝫ agnoscunt eum sensum, sterilitatem animæ esse, spiritu uita carere, ne uiuens uirtutis officia proferret.

Ego autem cùm mihi molesti essent, induebar cilicio, & humiliabam in ieiunio animam meam, & oratio mea in sinum meum conuertetur.

HVnc locum secus quàm nostri codices ostendunt, Hebræi ex sua lectione interpretantur. Est enim pro ἐν τῷ αὐτοὺς παρενοχλεῖν μοι, Dum mihi molesti essent, Hebraicum בַּחֲלוֹתָם bachalotham, In infirmitate eorum, In ægritudine eorū, cùm ipsi ægrotarent. Referunt ergo infirmitatē siue morbū ad illos, non ipsum Dauid. Toto enim hoc Psalmo prædicat se eos beneficio affecisse, eos beneficium minimè agnouisse. Inter alia beneficia fuit, cùm illi ægrotarent, pro eorum salute indutum cilicio, suppliciter orasse. Incredibilis beneuolentiæ, summæ uoluntatis exemplū. Indicat hos amicos fuisse, pro quibus infirmis suppliciter oraret. Eos autē postea proditores fuisse, regis odio seruientes, ut sunt humana ingenia. Paucos in calamitate amicos reperiri. Singulare igitur bonitatis testimoniū, cilicium sumpsisse, ieiunasse, sibi pœnam indixisse, ut oratio Deo gratior, eos ad incolumitatē restitueret. Hoc declarans Rabi Dauid, Recenset nunc, inquit, beneficia quæ eis quæsisset. Si quis eorum ægrotaret, dolore afficiebar, cilicium sumebā, uexabam me, ut eum Deus redderet incolumē. Vtinam oratio, qua Deum pro illorū salute suppliciter orabam, mihi prosit: mihi ea bona contingant, quæ eis optabā, postulabam. Non enim reliquis perspectum erat, sed arcano res gesta est. Celabatur sinu oratio: non fuit res in propatulo. Hæc ille. Similia AuenEsdra prior. At nostris Gręcis ac Latinis uisum est infirmitatē siue molestiam quę ab inimicis inferretur, describi. Nam Hieronymus quocꝫ reddidit, Ego autem cùm infirmarer ab eis. Cùm sint duo sensus, alter quòd pro inimicis infirmis orauerit, alter quòd pro ægritudine & molestia propulsanda, quam ei inimici inferrent: ego quidem ab Hebræis & à lectione Hebraica desciscere non possum. Simile quid fecit Dauid, super Saule interfecto, quanquam inimico. Orauit, ieiunauit, scidit uestimenta, fleuit. Oratio in sinu, secreta, clausa, non in propatulo. Græci orationem uelut thesaurum charum, sinu comprehensum: repleto sinu gratijs, quas orando postulasset. At prior ille sensus ex uerbis rectà fluit.

Quasi proximo quasi fratri nostro, sic complacebam: quasi lugens & contristatus sic humiliabar.

AD fontem perpensa, clariora erunt. Complacebam εὐηρέστουν, Hebraicum, cui tralatio quocꝫ Hieronymi respondet, Tanquam cum proximo, cum fratre ambulaui. Est enim uice illius Græci uerbi הִתְהַלָּכְתִּי hithhalachthi, ambulaui, incessi. Tum prosequitur, Quasi lugēs matrem tristis adorabam, incuruabar. Sept. igitur omiserunt nomen matris: at Hebræis est: sensumq́ꝫ omnē è uerbis suis euoluentes, interpretantur. Si quis, ait Rabi Dauid, eorum ægrotaret, non secus tristis incedebam, quàm amicus pro amico, frater pro fratre: aut quemadmodum filius ob matrem defunctam luget, illacrymatur. Memorasse matrem, quòd grauius ob eam quàm patrem soleant nati ingemiscere. Sensus autem uerbi, Incuruabar, ab eis offertur, quòd lugentes ac mœsti, demisso uultu obambulent. Nomen tristis Hebraicè est, קֹדֵר coder, sonat nigrum, atrum, pullum, referunt quòd uel color splendorq́ꝫ mœstis abeat, uel ob uestem pullam, quam lugentes sumant. Is sensus

est Heb

eſt Hebræis, & ex oratione Hebraica reſonat, quem repudiare nequeo, facitq́ue ut ſuperiores uerſus clarius percipiantur.

Et aduerſum me lætati ſunt, & conuenerunt: congregata ſunt flagella, & ignoraui: diſsipati ſunt, nec compuncti.

AD hunc modum habet uerſus Hebraicus. Secus, ait, factum eſt ab eis. Non fuit eiuſmodi in calamitate mea commiſeratio. In infirmitate mea lætabãtur, congregabantur, quemadmodum reddidit Hieron. Conueniebant, ut inuicem referrent, geſtirent ſuper mea clade. Quæ dixerunt Sept. μάστιγες, flagella, ſunt Hebraicè נֵכִים nakim, interpretantur ægritudines pedum, ſiue podagroſos, claudos pedibus, debiles. Vel ipſi illi, ait, cõueniebãt, quibus fors celeritatem ademit, eundi difficultatem patientes. Siue mihi dolores pedum accumulati, ſuper quibus illi lætabantur. At mihi placet magis, quod etiam nonnullis Hebræis eſt uiſum, ut nakim deſignet flagella, dolores, & cruciatus illos, illam ægritudinem & infirmitatem, quam commemorat, ſuper qua dolet eos exultaſſe: cruciatus obſederant corpus, tormentis indoleſcens. Amici lætabantur ex doloribus meis, uoluptatem capientes. Quòd ait, Ignoraui, neſciebam cur afficerentur inimicè, cauſam huius peruerſæ lætitiæ ignorabam, ut quos nunquam offendiſſem. Cur coirent ſuper calamitate mea gauiſuri, neſciebam. Quod ait, Diſsipati ſunt, eſt Hebraicum קָרְעוּ careu, quod ad alia ſonat, aperuerunt. Aperuerunt, inquit Rabi Dauid, os ſuum ex ingenti lætitia, non tacuerunt. (Id enim uerbum eſt in Hebraico, pro eo quod Sept. tranſtulerunt, κατενύγησαν, compuncti ſunt, cùm ſit Hebraicè דָמוּ damu, tacuerunt.) Et Hebræi alia notiore uoce declarantes ſubijciunt, שתקו shatecu, quieuerunt, tacuerunt. Aperuerunt & non tacuerunt: effuſè ridebant, exultabant, laſciuiebant. Os erat plenum riſus, lætitiæ, non tacuerunt, imò ridebant, uocem efferebant: non dolor uocem ſupprimebat, nec uox faucibus hæſit, non obſtupuere ſilentes, imò gaudebant, uox contineri non potuit. Totus ergo uerſus habet, Et in dolore aut infirmitate mea gaudebant. Congregati ſunt, congregati dolores, aut flagellantes contra me, qui me ſua illa lætitia percuterent. Et neſciui cauſam. Aperuerunt & non tacuerunt. Ne mirum tibi ſit Hieronymum reddidiſſe paulò ſecius Hebraicum, Scindentes & non tacentes. Nam uox careu, ſonat etiam ſcindere, ſed hoc loco omnino eſt aperire, hiare, non obſtupuiſſe, non dolore conticuiſſe.

Tentauerunt me, ſubſannauerunt me ſubſannatione, frenduerunt ſuper me dentibus ſuis.

QVod Sept. tranſtulerunt ἐπείρασαν, tentauerunt, eſt chanaphim, ſimulatores, hypocritæ. eſtq́ue uerſus obſcurus, cui diuerſi ſenſus adhibentur, בְּחַנְפֵי לַעֲגֵי מָעוֹג behanephe laage maog. Cui ſenſus is ſubiacet, Cum ſimulatoribus irriſoribus, cibus aut irriſio. De hac re loquitur Rabi Dauid. Chanaphim, inquit, ſunt uiri irridentes, quibus ſtudium eſt uana & ridicula loqui. Et maog ſonat, inquit, ſermonem uanum, irriſionem. Omniſq́ue ſenſus eſt, Iſti flagellatores, hi maſtiges, congregati ſunt cum deriſoribus. Atque iſti ſcurræ rident, fremunt contra me. Sunt ergo propter uoces amphibolas uarij ſenſus. Nam maog placet nonnullis, è quibus Rabi Salomon, deſignare eſcam, à uerbo עוג og, coxit panem, placentam: interpretanturq́ue irriſores & uiros ciborum, paraſitos, adulatores, qui in gratiam principis & cauſa cibi, ad menſas regias frequentes probris, irriſionibus, ſan-

nis, insectarentur Dauid, fremerent in eum. At Rabi Dauid maog uult esse à uerbo לַעַג laag, quod etiam in uersu est, irridere, subsannare, sannis, scommatis persequi. Totus ergo uersus connexus cum superiore habebit, os aperuerunt, non tacuerunt cum simulatoribus sceleratis, irrisoribus, uel irrisoribus cibi, nempe propter cibum irridentes. Aut irridentes irrisione. Huic sensui proximè accedens Hieron. transtulit in suo ad Hebraicam ueritatē Psalterio, In simulatione uerborū fictorum fremuerūt. Similē sensum Sept. respexerūt, transtuleruntq́ tentare, quod Hebręis est chanaphim, simulatores, hypocritæ. Nam tētatio propriè cum simulatione fit.

Domine quando respicies, restitue animam meam à malignitate eorum, à leonibus unicam meam.

CVm tot igitur calamitatibus sim circūuētus, cùm genus inimicorū patiar, quo non sit atrocius in terris, quando tēpus erit ut uideam uindictā? Quousq́ ferre poteris pios ab impijs uexari? Quando uitā meam reuocabis ab orco, à calamitatibus quibus iam succumbo? Pro κακουργίας αὐτῶν, maleficio, uel malignitate eorum, est מִשֹּׁאֵיהֶם mishohehē, à calamitatibus eorū, à cladibus quas intulerunt, inferuntq́. Hieron. quoq́ posuit calamitates. Idē quoq́ sonat uox Gręca κακουργία. Eosdem leones, rapaces, feros appellat, uiolentos, auidos uorandi, non æquā, sed crudelē mentem gerentes. In perniciē eius pertinaces, obduratos. Vnicā appellat animam uitamq́, nempe singularē, charam, quam unicè diligimus, charam habemus: ut apud Homerū, φίλον κῆρ ἐνὶ στήθεσι φίλοισι, Charū cor, chara uiscera, chara pectora. Non tam propriè in Græco est μονογενῆ, Vnigenitam: dicendum, unicam, singularem, solam, unicè dilectam, quæ nō gemina nobis, quemadmodum digiti, oculi, ob idq́ minus chari. At anima unica, hinc chara. Hieron. quoq́ transtulit solitariam meam. Restitue, libera, abstrahe, reuoca uelut ab orco.

Confitebor tibi in Ecclesia magna: in populo graui laudabo te.

HÆc pietas, hoc munus, quod mortalis offerat summo Deo, quo benficentiam eius impetret. Confiteri sæpius declaratū, esse canere, laudare. Hinc canere incipiā. Idq́ in magna multitudine, frequēti cœtu, quasi canam triumphale carmen, recitabo panęgyricum, uelut in panatheneis, omni cœtu coëunte, in comitijs carmina sacra canā. Dixit in populo βαρεῖ, graui, Hebraicum עָצוּם azum, forti, uehementi, multo: fortitudo multitudinem spectat. Canam ut redemptus, ut ascitus in libertatem, qui malis obruerer. Hanc gratiam referam, quòd non ero immemor: omnis cœtus audiet me canentem, efferentem egregiam hanc salutem. Agnosce quid confiteri, ex sequenti, Laudabo.

Non supergaudeant mihi qui aduersantur mihi iniquè, qui oderunt me gratis, & annuunt oculis.

QVod sępius postulauerat, ne irrideretur ab inimicis, ne contumelijs eorū proscinderetur, ne fabula eis esset, risus, plausus, ludibriū. Iniquè aduersantes Hebraicum, inimici mendaces. Mendaces inimici, de salute eius consilium ineuntes, apud regē criminibus onerantes, inuisum reddentes: rem secus quàm habeat, exponētes. Hos effice tristes, non gaudētes, incute uulnus quod eos ab inani improbaq́ lætitia transferat ad mœrorem. Vertatur in acerbitatē eis hæc uoluptas: sit risus is sardonius. Quorū odium iniquum est, inusitatum, minimè naturale. Natura enim comparatum est, ut odium ab offensa initiū sumat, ut odio habeas qui læsisset, qui detri

detrimentum intulisset. At hi oderũt qui non offendisset, gratis, frustra, sine causa, nulla culpa irritati, minime à me in hãc inimicitiã impulsi. Quo fit ut in numero sceleratorum ducere eos conueniat. Nam cùm omnes carere odio qui bonorũ nomen retinere uelint, oporteat: tum uero suscepisse odium nulla causa subiacente, nullo scelere eius quẽ odisti, præcurrente, iniquissimum est. Id genus hominum ex hominum societate propellendum, ultra oceanum deportandum. Tam magis, si pro beneficio, quod queritur noster, odiũ inuenisti, in quem animum placidum, beneuolũ, beneficijs mitigatũ, & ad amandũ impulsum, gerere oportuisset, gessisse mẽtem iniquam. Id non ab hominibus modo, sed à feris etiam alienum, quæ beneficijs mitigantur. Ergo hi pro portentis habendi. Annuunt oculis, quod Hebræis placet, irrident, alter alteri ridens annuit. Fit naso irrisio, quæ sanna Latinè dicitur, Græcè μυκτηρίζειν. Fit oculis, quod fortè Græcè est σκαρδαμύττειν. Interpretes Græci annuentes oculis exponunt adulatores, qui præsentem Dauid, uultu, & habitu coram rege irriderent. Eodem pertinet.

Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & super iram, dolosè cegitabant.

Contrarius ordo & sensus in fonte. Non affirmat eos pacifica locutos, sed negat. Quod sciens Hieron. reddidit, Non enim pacem loquuntur. Longè etiam diuersum est ab origine, Super iram dolosè cogitabant, cùm Hebraicè habeat וְעַל רִגְעֵי אֶרֶץ Veal righee arez. Cui plures sensus ab interpretibus propter amphilogiã adhibentur. Vox raga, Hebræis sonat rumpere, scindere: tum quiescere. Duos ergo sensus apud eos suæ dialecti proprietatem sequentes inuenies. Rabi Salomon cum nonnullis alijs exponit scissuras terræ, nempe loca secreta, abdita. Ibi, ait, dolos meditantur, struunt insidias: ibi de mea salute consilia clam ineunt. In locis desertis ac syluestribus, quas fissuras aut rimas terræ, quadã poëtica similitudine appellat. Huic quoq; sensui acquiescit AuenEsdra, autor nõ ignobilis. At minimè Rabi Dauid, propterea quòd cogitationibus locus arcanus, atq; abditus non sit necessarius. Nõ in recessu cogimur cogitare: hic uerò dicitur, Dolos cogitabãt. Propter ea transit ad alium significatum, ut uox designet quietem, requiem: dicatq; eos in uoluptate & requie, malè de se cogitasse. Per quietem, quiescẽtes, uoluptatibus indulgentes, otio uinoq; sepultos. Dum ego uexarer, exagitarer persequente rege, nusquam consistẽdi mihi locus esset. In illa alta requie mihi negotia facessunt, otio eis, ut solet magis malorum quàm bonorum pater esse, exhibente nefarias cogitationes. Non loquuntur ibi pacifica, salutaria, imò crudelia de interitu, de rapinis. Hos duos uisum est magistris proponere significatus, quos alijs exemplis ex sacris literis, quæ sunt eis certissimi linguæ suæ autores, corroborantes. Primus antiquis placuit: in secundo solũ Dauid arbitror esse. Vterq; subest propter πολύσημον. Haud mihi compertum est cur Hieron. transferat, In rapina terræ, cùm is significatus apud eos non extet. Non est ergo ἐπ' ὀργὴν, super iram, sed totus uersus habet, Quoniam non loquentur pacem, & super rimis terræ, uerba seu res fraudolentas cogitabant.

Et dilatauerunt super me, os suum: dixerunt, Euge euge, uiderunt oculi nostri.

Recte dilatauerunt procaciter loquentes, effusè ridentes. Cùm uiderent me, ait Rabi Dauid, huc atq; illuc exulem uagari, tunc dicebant, Vah uah, uiderunt oculi nostri quod uoluerunt, quod eis gratum esset. Est enim pro Græco εὖγε εὖγε,

Euge, euge, Hebraicum האח האח haach haach, Latinè quod est apud Comicos, aa, aa, ridentis, exultantis, os & guttur aperientis, & crebrò risum repetentis. Erat, ait, in gutture, ore, oculis, lętitia. Guttur hiabat resonans, oculi alacres aspectu cladis pascebantur. Nihil non de inimicis atrox prædicat, inauditam eorum ingratitudinem ostendens. Viderunt oculis quod optassent, augetur eorum improbitas, dolor uexati, quòd gloriantur facinore admisso.

Vidisti Domine, ne sileas Domine, ne discedas à me.

VIdit eorum acies me, tu quoque uidisti. Perspecta est hostium improbitas, patet oculis tuis. Nihil ego per indignationem exaggero, nec maiora facio. Quod ait, Ne sileas, Silent qui calamitatibus circunuentos uidentes, tacent, non exclamant, non ingemiscunt, non concurrunt, opem ferentes, dissimulant. Eis dolor non exprimit uocem, conniuent, quasi dormitantes, stertentes, negligentes, sibi quæ fiant consideranda tanquam nihil ad se pertinentia, non putantes. At nos precamur aspiciat, ulterius ut commoueat sese, miserorum cladibus indolescat. Cuius est regere imperio terras, cui lumina mille, quibus uniuersa cernat, uisis ordinem addat. Ne taceat, ne discedat, propinquus assistat. Non potest Deus discedere maior omni mundo, nullis quibus se recipiat locis patentibus, ab alijs digressus, quemadmodum sol digressus à nobis, ad Antipodas recessit. Discessit cùm uidere respuit, auersatur, sinens perire delinquentem, pœnasque scelerum dantem, cùm dies opportuna uenisset, aut sub cruciatu corporis cœlestia præmia lucrantem. Nos oramus, ne nobis iratus auxilium, cùm postulat usus, ferre recuset, quem à nostra consuetudine peccata subduxissent.

Exurge, & intende iudicio meo, Deus meus, & Dominus meus in causam meam.

EXurge, excitare, ne dissimules, uidere refugiens. Intende iudicio, iuri, iustitiæ quæ mihi debetur. Ius à me stat, ab eis culpa. Reus non ego, sed illi. Quasi pro tribunali sedens fer sententiam. Gladium aduersus iniquos euagina: pœna capitis damnatos, mitte ad supplicia. Iudicium suum, dixit, iustitiam, æquitatem, ius, rationem. Hanc cernat, ad hanc se excitat. Iudicium quoque suum, ultionem, uindictam, huic studeat, hanc animo meditetur, paret, habeat in promptu, ne'ue inferre moretur. Dixit Deum & Dominum: secundum sonat uelut patronum meum, cui causa mea commissa est; ego uelut cliens, tu patronus, iudex, causæ cognitor.

Iudica me secundum iustitiam tuam, Domine Deus meus, & non supergaudeant mihi.

IVdica me, ulciscere mihi iniurias illatas. Insectare edictis tuis minacibus maleficos, post edicta consequatur pœna. Damnentur, damnati ad supplicia rapiantur. Ius meum suscipito, rationem inspice: idque secundum iustitiam tuam: quanta est æquitas tua, gaudens ordine rerum, & conseruatione. Quemadmodum iustus es, sic ulciscere calamitates illatas: id à iustitia tua, quæ maxima est, reposco, ut iudicium, sententiamque super iniquos exprimas, tu sceptra tenes iustitiæ, solij tui indefessæ comitis. Iure uindictam exposcens in his angustijs ad te conuertor, non tam ultionem, quàm defensionem efflagitans. Quòd ait, Non supergaudeant mihi, est Hebraicè simpliciter: Ne lætentur mihi, nec mihi dolor longior, nec eis diutina lætitia relinquatur. Conuersis fatis, illi lugeant, nos excipiat alacritas.

Non

Non dicant in cordibus ſuis, Euge, euge, animæ noſtræ, nec dicant, Deuorabimus eum.

EVge, ſemel eſt indicium (ut diximus) lætitiæ, Hebraicè pro eo הֶאָח heah, aaa. Hieronymus uertit, uah: adiunxitq; animæ noſtræ, quaſi lætitiam, alacritatem animæ noſtrę. Ne ſit, ait, in pectore atq; animis eorum eiuſmodi exultatio. Eſt alacritas eorum pernicioſa, ſcelerata, exoriens ab alterius calamitate, non eis ſperata commoda, ſed ſpes alieni detrimenti gaudio pectora diffundit: conceperunt animo cum uoluptate meam calamitatem, non exitium ſolum, ſed uelut beſtiæ rapaces uorare totumq; abſumere cogitantes. Præripiunt animo prædam, auidis animis iam totum me abſorbent: deliberarunt iam de mea calamitate. Hæc deliberatio eſt, uelut cùm ſæpe lupos, aut leones uidimus impetu facto oues dentibus corripuiſſe, breui eas abſumptas ex oculis abijſſe. Propterea uelut certa, exploratáq; uictoria lætantur, ſumma omnium lætitia tempus expectatur.

Erubeſcant, & reuereantur ſimul qui gratulantur malis meis: induantur confuſione, & reuerentia, qui maligna loquuntur ſuper me.

EXaggeratio petitionis, Erubeſcant, reuereantur, induantur confuſione, pudore, ignominia. Nam id melius eſt pro Græco, αἰσχύνην, ἐντροπήν, quàm confuſione & reuerentia. dicendum dedecus, ignominia. Hieronymus quoq; Latinius uerecundiam dixit. Reuereantur quoq; Græcè ἐντραπείησαν, melius pudefiant, dedecorentur, fœdatos ignominia uideamus. Hebraica quoque tralatione dicunt indui decore, aut ignominia. Dedecus autem, ueluti ueſtem quandam, qua nos ueſtiri contingat, inducentes. Latini quoq; dignitate, honore, auxilio ſpoliari. Eſt decor aut decus, ueſtis optata, gratiſsima oculis, reddens eum qui geſtat, ſpectantibus gratiorem. Sic dedecus, ueſtis fœda, deformis, informem, inuiſumq;, cui adhæreſcit, exhibens. Eiuſmodi ueſtis hoſtes induat, precatur, inani, ſtultaq; oſtentatione depoſita: totos eos igonminia, pudorq; cooperiat, obruat. Quacunq; iter, in fuga ſubſidium ponentes, fecerint, circunſtet pauor, deformitas fugientium corporibus impreſſa, ſub oculis omnium accepta clades, ſtultos eos, nihil ſapuiſſe, nil uidiſſe comprobet. Pulchri ſibi & felices, beatiq; nunc uidentur in aula Regis primos locos, quos ſibi adulationibus quæſierunt obtinentes, poſthac miſerabiles, inglorios, infames, deiectos, aſpiciamus. Iuſtè igitur eos his diris inſequitur, omnemq; hanc capitibus eorum malorum molem orando deuoluit, quod genus hominum eſſet maleficum, ingratum, quo non terra nequius ſuſtineret. Quòd dixit, Qui maligna loquntur ſuper me: eſt fons הַמַּגְדִּילִים hamagdilim, grandeſcunt, ſuper me. Magnificantur dixit Hieronymus, attollunt ſeſe, ſuperbiunt, maiores fiunt, intumeſcunt, minitando grauiterq; fremendo, audaciam, ſpiritusq; ualidarum beſtiarum ſibi ſumunt, ut qui me dentibus mandere aueant. Septuaginta quoq; Græcè dixerunt ad Hebraicum μεγαλοῤῥημονοῦντες, magna, ſuperba loquentes.

Exultent, & lætentur qui uolunt iuſtitiam meam, & dicant, Semper magnificetur Dominus, qui uolunt pacem ſerui eius.

Vt eis mœrorem, ſolicitudinem, cruciatus inſtantes propter eorum arrogan-
tiam

tiam optauerat, sic mitibus, iustis optat lætitiam. Et (ut aiunt Hebræi) quo tempore erubescere cœperint, qui gratulantur meis incommodis, contrà lætabuntur qui cuperent uidere iustitiam meam, nempe uindictam, ultionem. Iustitiam meam Rabi Dauid interpretatur יִשְׁרִי iesri, æquitatem meam: id quod mihi iure debetur, ius meum, debitum. Exultent, aut optantis est, aut denuntiantis. Exultabunt, lætabuntur, & dicent magnificetur. Hæc erit lætitia, is triumphus bonorum, cùm uiderint uindictam, cùm uiderint Nemesin expergisci, improbis infestam: tunc dicent, Magnus Deus, admirabilis, tremendus, non imbecillus, nescius rerum humanarum, tantis laboribus impar, ut eas regere, ut gentes frænare superbas non posit. Cùm uideris sceleratos perijsse, senties quid potestatis habeat illud numen, quod effertur laudibus iustorum, laudatur, tollitur in cœlum clamor. Quod ait secundo loco, Qui uolunt pacem serui eius, est alius sensus ex fonte. Non sunt οἱ θέλοντες, uolentes, quemadmodum prius, qui uolunt iustitiam meam, sed Deus הֶחָפֵץ hechaphez, qui uult, qui uult pacem serui sui. Magnificabitur uocibus iustorum, deiectis superbis, bonis liberatis. Vult pacem serui sui, salutem, conseruationem. Hieronymus haud aliter, Qui uult pacem serui sui. Propter hanc uoluntatem, studiumq; bonorum conseruandorum laudatur, prædicatur, magnus habetur. Est clarus hic psalmorum ritus, quem sæpius retuli. Primum omnium præponunt calamitates, in hostes canunt diras, desiderant iustitiam Dei, bonos uexari sinentem, ad postremum uelut precibus gratis, acceptisq; uaticinantur se liberandos, improbos miserè perituros, impijs & iniustis pro lætitia, qua pios uexantes triumpharent, futuram calamitatem, luctum, finem cum lacrymis. At secus iustis in lætitiam, & alacritatem, solicitudinem, lacrymasq; conuertendas. Hoc haud dubiè cernet fieri, qui paulum expectet. Versus omnis habet, Exultent, & lætentur qui uolunt iustitiam meam, & dicant, Semper magnificetur Deus, qui uult pacem serui sui.

Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam, tota die laudem tuam.

MEditabitur, Hebræis quoq; quemadmodum Græcis ac Latinis uerbum meditandi, est exercendi. Qui meditabitur in lege Domini die ac nocte. est hoc uerbum. Ad hæc uerbum ipsum Hebraicum הָגָה hagah, est loqui, hinc הֶגֶה heghe, sermo, locutio. Modò nominat iustitiam suam, modò iustitiam Dei. Est autem una eademq; iustitia: à Deo nascitur impartiturq;, nos eam recipimus. Fons ille iustitiæ, nos haurientes. Nostra est, qui fruimur: illius qui dat, largitur. Iustitia nostra, est ius, æquitas, quam Deus nobis exercet, iratus his qui nobis iniurias intulissent, amor recti, odium iniqui. Affectus animis magnis ac iustis inhærescens, eos commouens, & impellens. Huius motus sumus ipsi participes, quippe qui causa nostri conflagrat, incandescit, iniurias quas patimur, concremans, amouens, in nihilum redigens. Ignis animi diuini nobis ardens, nobis deseruiẽs, nostris inimicis infestus, nos refouens, recreans, gelidas miserarum hyemes discutiens, calamitatumq; noctem quæ nos obrueret, ardore repellens. Itaq; dicitur iustitia Dei, & iustitia nostra, inter donantem accipientemq; interiecta. Quid sit iustitia eius disce ex secundo, Laudem tuam. Iustitia eius, est laus eius, maxima pars laudum, maiestatisq; eius, regni decus ac robur, quòd iustus est, optimæ uoluntatis, præstantissimæ bonitatis. Hoc decet mortales uenerari, nullo non tempore uersare. Nam quod canimus, gratum est, arridet, cupimus imitari, optimo gaudiorum genere detinentur, exultatq; animus.

PSALMI XXXV. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO eſt, In finē ſeruo Domini Dauid. Nihil uariū niſi quòd εἰς τέλος, in finem, dicendum lamnazeach, ad canendū, triumphandū, ad canendam uictoriā. Nam Hieron. quoq; pro uictoria. Necnon τῷ παιδὶ, ſeruo, dicendū τοῦ παιδὸς, ſerui, ad Hebraicum לְעֶבֶד leebed. Le, ſeruit caſui gignendi, etiam dandi: hic gignendi. Seruū ſeu colentē Dei, ſiue pium ſe appellauit, quod de impio locuturus eſt. Præclarus Pſalmus de pietate & impietate, de uirtute & ſcelere, de fine bonorum ac malorū: quis finis præmiumq; pietatis, atq; iniquitatis. Huius quoq; generis erit Pſalmus, huic ſecūdus, optima Philoſophia.

DIxit iniuſtus ut delinquat in ſemetipſo: non eſt timor Dei ante oculos eius.

CLARIORA fiant ex origine. Dixit ſcelus, aut ſcelerata cogitatio, ut iniquè ageret in medio cordis mei: non eſt timor Dei ante oculos eius. Eſt uelut hyperbaton. Nam Hebræi eam partem quæ eſt, In ſemetipſo, pro quo ſecus Hebraicè בְּקֶרֶב לִבִּי bekereb libbi, In medio cordis mei, referunt ad ipſum Prophetam, qui dicat in corde ſuo, cogitet, affirmet. Hoc, inquit, ego mecū reputo, hoc contendo, impios ſtatuiſſe ſceleratè uiuere, nō ob aliā cauſam, quā quòd non eſt timor Dei ante oculos eorū. Hūc ego, inquit, totius impietatis fontē prædico, quòd nō timet Deus, quòd fræna timoris depulimus, quòd negligimus ei placere, ſumus uelut ſerui dominos ſpernētes. Vt fontē pietatis ſæpius prædicaui timorē Dei, beatos aſſerui qui eū timerent, quòd timētes ſeſe ab improbitate cōtinerēt, nō præcipitarēt, recti tutiq; cōſiſterēt: ſic nūc cōtendo ſceleratos infelicesq; hoīes fieri, quòd timere Deū deſierunt, quòd aliquid acturis nō obuerſat ante oculos timor Dei. Sunt quales olim, qui uel nullū Deum crederēt, nullū numē, nullā uim, quæ generi cōſuluiſſet humano: ſi forte ſit, dedignari tamē, aut nō poſſe res hominū cernere, longiſsimè à regione terreſtri ſemotā. Harū cogitationū pleni, tranſuerſi in omne ſcelus rapiuntur, nullas in poſterum facinoris admiſsi pœnas expectātes, liberata metu præſentis omniaq; cernētis numinis cōſcientia. Quis enim timeat quē nuſquā eſſe putet, aut eſſe quidē, ſed nō iuris aut poteſtatis dignitatisq; eius eſſe uidere mortalia? Ergo maximorū malorum, omnisq; perturbationis humanæ uitæ cauſa eſt, quòd nō timemus Deum. Non timuiſſe cauſa fuit, quòd nō credis eſſe, aut eſſe quidē, ſed oculos eius quoties peccas, nō intereſſe. Nec tibi facinus admittenti occurrit ea cogitatio nō ſecus te ab oculatiſsimo Deo uideri, quā ſi millibus hominū oculis ſpectātibus adulterio aut homicidio te contaminares. Si ſcires, ſi uehementer & ſolidè crederes nihil Deum fugere, nō modò factis, ſed etiā cogitationibus tuis pręſentē, certè timeres, et uelut corā iudice trepidus aſsiſteres. Alterūq; ab altero naſcitur, peccas quia nō times: nō times, quia non credis ſubiectum te oculis Dei: non putas adeſſe ubi ſcelus admittis. Tantopere adeſt ſpectans, quantopere tu faciens. Hoc illi neſciunt, aut ne metus abſtrahat, pauor excruciet, neſcire conantur, aut peccati dulcedine capti plus cupiditati, quàm timori obſequuntur. Poſſet eſſe ſenſus, Dixit impius, Iniquè agam in medio cordis mei: concipiam corde meo, conceptam edam in lucem improbitatem, quam quidem ipſe improbitatem non putat. Tum ſubijcit Propheta, Non eſt timor Dei ante oculos eius. Eodem ferè pertinet is ſenſus.

Quoniam dolose egit in conspectu eius, ut inueniatur iniquitas eius & odium.

SEnsus euoluendus ex uerbis Hebraicis. Quoniam scelerate egit aduersus eum in oculis eius, ut inueniret iniquitatem eius, & odio haberet eum. Sunt Hebraica idiomata locutionesq́ eis usitatæ. Iniquus ille, inquit, החליק hechelik, perperã egit, scelerate in oculis Dei, eo uidente & sciente, quẽ uidere & scire nõ putaret. Nõ destitit igitur is peccare: quodcunq autẽ peccasset, sub oculis Dei factũ est: omnis error & culpa admissa est spectante Deo, peccato eum nõ fugiente, imo inuenien te, reperiente. Perpetratũ est facinus in oculis eius, quos effugere potest nemo. Inuenit, uidit, perspectũ exploratumq́ habuit: & cum uidisset, reperissetq́, odio habuit. Hoc student deniq assequũturq́ improbi, flagitijs se captiuos tradẽtes, quòd cùm uideantur inueniantur q́ à Deo, ab eo odio habentur: execratur posthac abominaturq́ eos Deus. Lucrantur aliquam uoluptatẽ in scelere, at magno cõstantẽ, inimicitiam Dei parientem. Peccauit improbus, Deus inuenit, uidit, odio habuit, hoc ordine geritur res. Deus est mens, recti iustiq́ amans, iniusti inimica. Nullum superest perfugiũ peccantibus, quin in numero inimicorũ Dei habeantur, si quodcunq agunt, perspicuum est oculis illis immensis, tum quod agunt, odiosum inuisumq́ est illi. Potuisset esse sceleratis primũ perfugiũ, Nemo est qui noscat quod agimus, licet impune per omnes animi nostri libidines uagos decurrere. Adeit, inquit Propheta, sistite pedẽ ò scelerati. Aspicit Deus, si non homo. Est alius oculus qui nos cernat. Alterũ perfugiũ, Nouerit licet Deus, nihil eum factorũ nostrorum latuerit, quid ei cum rebus humanis? Scilicet is superis labor est, ea cura quietos sollicitat. Vulgus ingens est omnibus locis impune peccantiũ. Propheta nuntius Dei contrà, Hoc erit uestri sceleris deniq præmiũ, hanc demũ mercedem feretis, eritis odio, summo Deo, cum quo gratia amicitiaq́ perpetua uobis esse potuisset, iuste sapienterq́ uiuentibus. Quòd si neque odium uobis obesse, neque amicitiam eius prodesse contenditis, hic ego perspicuis exemplis dementiam uestram coarguam. Tunc pecudibus deteriores ostendam, qui propter stuporem nec detrimẽti causas nec utilitatis ac felicitatis originem sentiatis. Pro dementibus insanisq́ relinquendi, nisi tempus aut uerbera uobis restituant sanitatem. Versus igitur habet ex Hebraico fonte, Quia perperam egit aduersus eum in oculis eius, ut inueniret iniquitatem eius, ut odio haberet eum. Hieronymus quoq eadem propemodum, Quia dolose egit aduersus eum in oculis suis, ut inueniret iniquitatẽ eius ad odiendum. Docent alijs exemplis Hebræi locutionem, inuenire Deum iniquitatẽ, quoties uindictam infligat. Verbum quoq dolosè egit, eò pertinet, quòd improbus opinatur arcana scelera, quæ per dolum & fraudem fiunt, oculos Dei subterfugere. Spectat ad occulta flagitia, quæ cum dolo & fraude fiunt.

Verba oris eius iniquitas & dolus, noluit intelligere ut bene ageret.

DEclarat superiora, Dolosè egit. Nunc uerba oris eius iniquitas & dolus. Sermones eius fraudolenti, fraudibus tecti superne pacem amicitiamq́ prætendentes. Subest iniquitas, prauitas, scelus. Hoc erat quòd ante oculos eius non esset timor Dei, existimabat fraudes illas perinde ignotas esse Deo, atque hòminibus. Propterea fons scelerum, Deum non timere, quòd eum latere posse existimantes non abstinemus grauioribus sceleribus, quibus tantum turpitudinis inest, ut oculos ea patrantes fugiamus, existimantes nemine mortali cernente non superesse

qui

qui uideat. Horum igitur sermones sunt cum iniquitate, inest eis pernicies, uastitas, homicidium, rapinæ, sed hæc occultata lepore, & uerbis amicis. Cædes illa, seu uastitas dissimulata uocatur dolus, fraus. Res perniciosa uerbis blandis adumbrata. Tendit, inquit, in perniciem hominum quodcunque loquuntur, quibus deest sensus ille timendi colendique Dei. Quodque grauius est, operam dant ut cum ratione insaniant. Scientes & prudentes, naturaque miseri peccant, Vltro ueritatem iustitiamque refugientes. Non est eis uoluntas rectè agendi, abstinent etiam uolentes à sapientia, desipiunt non inuiti, offerunt ultro sese dementiæ. Id enim est in Hebraico, חָדַל לְהַשְׂכִּיל לְהֵיטִיב chadal lehaskil lehetib, Abstinuit intelligere ut bene ageret. Quod Hieronymus, Cessauit cogitare ut bene ageret. Funditus desipiunt præcipitesque labuntur, quibus non est timor Dei. Longissimè exulant à sapientia. Nam alibi est, Accedite ad eum & illuminamini. At hi accedere recusantes, necessario semper in tenebris decumbunt. Nam qui timet, colitque, accedit propius. Qui accedit, fit caloris, lucisque particeps. Qui non colit, recedit: recedens, nō modo non ampliorem lucem accipit, sed quam possidet, etiam amittit. Augetur misero cæcitas in dies. Hæc de fonte scelerum & uirtutum sancti Vates suis carminibus nos docentes indefesse concinunt.

Iniquitatem est meditatus in cubili suo, astitit omni uiæ non bonæ, malitiam autem non odiuit.

PErsequitur, ut fons scelerum sit Deum non timuisse, expediens singula, quid agant quibus cultus, metusque Dei oculis non assistit. Noctes atque dies, inquit, malarum pleni sunt cogitationum, cùm se quieti dedissent, cùm remotis arbitris, diurnisque negotijs sepositis, liberior animus curisque solutus secum ipse uolutat, putes eis tunc meliores cogitationes occursare, decernentibus pòst rectius uiuere, aut qua ratione melius agant, deliberantibus? Nihil omnino tale. Tunc omni scelere scatet animus. Tempus illud maleficijs condendis, quæ pòst in lucem ab eis promantur, deseruit. Duos igitur actus nominat, alterum noctis scelerata consilia agitandi, alterum diei, eadem perficiendi. Primus est, Iniquitatem meditatus est in cubili suo. Secundus, Astitit omni uiæ non bonæ. Quod clarius ex fonte est, Institit uiæ non bonæ, iter ingressus iniquum: tradidit sese maleficijs, posuit pedes in præcipiti, uiuens iustitiæ, probitatique inimicus. Is est mos eorum, qui à timendo Deo desciuerunt: hac ratione uita eis traducitur, neque dies neque noctes aut malè cogitare, aut peius edere quod cogitassent, desistunt. Non sunt eis inuisa malefacta. Scelus, uitium non προσώχθισε, ut est Græcè, non est execratus, non fuit sceleri infensus, cùm omne uitium turpitudinem habeat, natura uerò comparatum sit, ut odio turpia habeamus. Hunc habitum comparauerunt, qui Deum timere desierunt.

Domine in cœlo misericordia tua, & ueritas tua usque ad nubes.

HÆc optimè pòst cōmemoratas quorundā hominū in terris improbitates, subijcit, qua ratione cōprobet nihilò secius bonitatē prodesse mortalibus, tametsi nō desint ingrati, huiusque liberalitatis immemores. Tum ut coarguat falsas eorum opiniones, quorū ante oculos nō sit timor Dei, quòd eum nescire quæ fiant in terris arbitrētur, nihil ab eo mortalibus aut bene aut male capiētibus, quippe qui nō la-

boret inſpicere facta noſtra, nihil ad ſe attinere, minimè ſibi cōſideranda exiſtimās. Adeſt igitur cœleſtis legatus, obuiam ſceleratis humani generis euerſoribus occurrens. Et terras relinquens, deq; improbis amplius loqui refugiens, uertit ſeſe ad eum quem iniqui contemnentes, tantopere delinquunt, ut potius pro monſtris, quàm ratione præditis habendi uideantur. Illi, inquit, ò pater æterne, quorum autor fuiſti, te deſpicere mare terrasq; iacentes, aut quicquam habuiſſe mortales à te, quo uitam ſuſtinerēt, numenq; tuum beneficijs allecti colerent, pernegant. At non omnia plena ſunt liberalitate beneficentiaq; tua? Non uſq; in cœlum, ad orbes cœleſtes, ad ambitum axis, per omnem mundum longe lateq; pertinens munifica charitas tua progreditur? Eſt enim ſenſus uocis Hebraicæ חַסְדְּךָ caſdeka, quod miſericordiam Sept. tranſtulerunt, beneficium, benignitas. Hæc, ait, benignitas eò uſq; larga copioſaq; eſt, tātumq; ſpatij in omni terra cōplectitur, ut in cœlum uſq; perueniat. Nullus eſt locus, nulla regio, nullæ in toto terrarum orbe gentes, quin eius ſint capaces & participes. Miſericordia nempe, liberalitate, munificentia tua plena eſt terra. Nullum eſt munus in terra, nulla res quæ ſit uſui mortalibus, cuius non tu autor largitorq; fueris. Ob quam cauſam perſpicuum fit, quantopere deſipiant omnes impij, quantūq; ingratitudinis crimen incurrant. Tu generatim alis omnes animantes, tu cibos, quibus omnes uictitent, ſingulis temporibus ſufficis. Itaque liberalitas tua cœlum uſq; pertingit, nuſquam non præſens omni mundo. Quod ait, Veritas tua uſq; ad nubes, pro ἀλήθεια, ueritas, eſt in fonte, אֱמוּנָתְךָ emunatheca, fides tua, ſiue ſtabilitas aut conſtantia tua. Hieron. quoque tranſtulit, Fides tua. Fidem, quod alijs locis perſpicitur, uocant ſacræ literæ, ſtabilitatem, conſtantiam, perſeuerantiam: quaſi ſolidam ueritatem, non uanitatem, fluxamq; inſtabilitatem. Fidem ſeu ueritatem appellauit eam ipſam miſericordiam, beneficentiam, ſtabilitatem, conſeruationemq; perennem mundi, ut exponunt Hebræi. Fides eius eſt, perpetua benefaciendi conſtantia, perpetua illa indeficiensq; liberalitas, qui faciat ſemper & fideliter, amicè ac ſtabiliter, quod ſemel feciſſet. Non deſertor officij, non ſuæ munificentiæ frænator, quaſi pœniteat eum beneficiorum. Eſt fidelis, conſtans, ſtabilis, perſeuerans, inſiſtens, benefaciendi auidus. Hæc uirtus in eo tanta eſt, tam larga profuſaq;, ut uſq; ad nubes procedat. Nubes, quod etiam placet Hebræis, ſentit cœlum, æthera, quem uſque nubes aſcendunt. Hebraicè שְׁחָקִים shechachim, quod promiſcuè eſt nomen nubium, atque ætheris. Nam cœlum quoq; nunc aër eſt, nunc orbes cœleſtes. Hæc fides rectè dicta eſt ab interpretibus Græcis ueritas, quaſi indeficientia, perpetuus liberalitatis fluxus, non obliuio bonitatis. Nam ἀλήθεια à priuatione λήθης, obliuionis, dicta.

Iuſtitia tua ſicut montes Dei, iudicia tua abyſſus multa. Homines & iumenta ſaluabis Domine.

PLurima de uirtutibus diuinis prędicauerat, multus in commendanda charitate munificentiaq; eius fuerat: nunc de iuſtitia, iudiciorum eius ſeueritate, æquitate quoq;. Eſt quidem, inquit, benignitas charitasq; tua tanta, ut omnem mundū amplectens, uel ad ſidera pertineat. At iuſtitia exaduerſo tanta eſt, tam uaſta, longè lateq; eminens, ut montes editiſsimos æquet. Benignitas, inquiunt Hebræi, erga bonos, pios, iuſtos, Dei timentes: iuſtitia aduerſus improbos, impios. Duo ſunt affectus, alter benefaciendi, terrasq; omnes ubertate ſua fœcundādi, quem benignum liberalem, largum, beneficiorum prodigum ſentiant omnes animantes. At rurſum

adeſt

adeſt iuſtitia magna, incredibilis, ſeuera, non minoris forſan magnitudinis atque munificentia & charitas. Hæc in terra uerſatur, obābulans oculata, peruigil, omnia proſpiciēs, nihil ſibi incognitum, non perſpectū, exploratumq́ſ ſinens. Vigilat ſceleratis dānandis, bonis tuendis. Cùm multa peccata exerceantur in terris, multūq́ſ uanitatis, turpitudinis, crudelitatis inueniatur: putes non eſſe qui curet iſta, qui ſibi non conſideranda exiſtimet, qui nec ſenſum habeat, nec dolorē capiat, cùm tot tantisq́ſ flagitijs inficitur aër, ſunt prædæ innocentes, pauperes, uiduæ? Imò uerò eſt magna iuſtitia, regina ingens, cui mille oculi, innumeræ manus, quibus cædat ſceleratos. Inſuperabiles uires, quibus iniquos corripiat, proſternat, euertat. Innumeræ ſuppliciorum formæ, quibus capiat, opprimat nefarias beſtias. Quàm nubes attingit charitas, liberalitas, tam iuſtitia montium uertices excellit. Inq́ſ eo charitas eſt, quòd non modò munera ſua effuſè, copioſeq́ſ largitur, ſed quòd probos innocentesq́ſ tuetur, amicus uerus, paterq́ſ, quem cōmoueat iniuria ſuis illata. Quòd dixit, Iudicia tua abyſſus multa, ut beneficentiam ad nubes, iuſtitiam ad cacumina montium comparando extenderat: ſic iudicia ducit ad abyſſum profundam, magnitudinem harum uirtutum demonſtrās. Ad abyſſum uſq́ſ, qui locus eſt in mari maximè profundus, impenetrabilis uorago, procedit magnitudo iudiciorum. Sunt eius iudicia magna, grandia, ſine menſura. Virtus hæc iudicandi eſt altiſsima, magnitudinis immenſæ. Tres excellentes ingentesq́ſ uirtutes, quarum excellentiā declarat exemplis, ſpatijsq́ſ in omni mūdo maximis commemorat. Maximum ſpatium eſt à terris ad nubes, magnum quoq́ſ ad montium uertices à radicibus. Haud minus magnum, à ſumma aqua ad infimam abyſsi ſedem. Eſt Abyſſus Græcè quaſi impenetrabilis uorago. Præclaræ, inquit, & incomparabiles ſunt uirtutes eius. Sciendum tres has uirtutes ad unas redigi. Idem enim eſt, iuſtitia, atq́ſ iudicia, alterum alterius repetitio, declaratio, quod ſolitum eſt in ſacris literis. Scire quoq́ſ operæpretium eſt, quòd dixit, montes Dei, mos eſt in ſacro poëmate, cuius aliàs admonui, quòd adhibent rebus his Deum, quarum uelint magnitudinem oſtendere, ut cedros Dei, celſiſsimas cedros, montes Dei, montes altiſsimos. Simili locutione Homerus ἅλα δῖαν, mare diuinum, nēpe ingens, largum. Et cùm res immenſas deſcribunt, uulgo exclamant potentiā Dei. Hoc docet Rabi Dauid, hoc loco, בשׁררצים לחגריל הרבר הרבה סמבר הוא האל. Non diſplicet quod opinatur Abraam, has comparationes, tam ad ſcientiam ipſarum uirtutum quàm magnitudinem referri. Eſt, ait, incomprehenſibilis noſtris ingenijs charitas tua. Eſt item maxima ſcitu iuſtitia, maiorq́ſ, ut noſtra ſcientia poſsit comprehendi. Iudicia quoque ſunt inſcrutabilia. Prior mihi ſenſus, quanquam non diſtant, gratior exiſtit. Rabi Dauid propoſuit non aſpernandum, Iuſtitiam bonis defendendis & beneficijs largiendis. Eſt enim ſæpe in ſacris literis nomen iuſtitiæ, charitatis, liberalitatis. Hanc uirtutem bonis & pijs ſtudere, propterea montibus ſimilaſſe, iudicia in tartarum & abyſſum demiſiſſe, improbis & ſceleratis. Ne promiſcuè opineris & ſine diſcrimine, charitatem, iuſtitiam, iudiciaq́ſ exerceri. Mihi uidentur omnino comparationes à rebus maximis deſumptæ. Quod ait, Homines & iumēta ſaluabis, eſt ipſis quoq́ſ duplex ſenſus, Homines appellaſſe ueros probosq́ſ, dignos qui homines uocentur: iumenta uerò peccantes, ueluti ratione carentes, prouidentiamq́ſ afferre prioribus ſalutem, uelut hominibus: poſteriores curare ac gubernare ut feras, beſtias, habere eos in numero beſtiarum, formam humanam gerentium. Seruat ueros homines, pios, ſanctos, improbos pro beſtijs ducens, cuſtodit, ſeruatq́ſ ut beſtias. Eſt alius eis ſenſus, Omnē carnem, omnē rem ſenſibilē Deus iudicabit. Cuncta, Salomon inquit, adducet Deus in iudicium. Sed hic nulla ſalutis mentio: minimeq́ſ huic ego ſub-

 ſcri

ſcribo. Videtur ergo ſuſcipiendum ut ſonat: Eam eſſe diuinæ munificentiæ ubertatem, (perſtat enim, ut uidebis uerſu ſequenti, miſericordia diuina extollenda) ut uſque ad irrationales beſtias deſcendat, eas alens, pabula ſufficiens: nuſquam parca, ubiq; fœcunda, quod alio pſalmo extulit, Et pullis coruorum inuocantibus eum. Et, A` te expectant ut des illis eſcam in tempore. Dante te illis colligent, aperiente te manus tuas, omnia implebuntur bonitate. Ergo uerior ſenſus de uniuerſali conſeruatione, tam hominum quàm omnium generatim animalium, propterea charitas eius cœlum cacumine tangit, celſiſsima, latiſsima, cunctis fontibus uberior.

Quemadmodum multiplicaſti miſericordiam tuam Deus, filii autem in umbra alarum tuarum ſperabunt.

HOc uerſu ſi legas, ut eſt in codice Hebraico, claret ſenſus uerſus antecedentis de iumentis conſeruandis, de magnitudine, ubertate diuinæ charitatis, miſericordiæ. Legitur Hebraicè quod trãſtulit eximius doctor, מַה יָּקָר חַסְדְּךָ ma iacar chaſdeca. Quàm pretioſa miſericordia tua. Quod quidem Græca quoq; reſonant, ſed non rectè Latinus reddidit, ὡς ἐπλήθυνας τὸ ἔλεός σου ὁ θεός; Quàm multiplicaſti miſericordiam tuam Deus! Effertur igitur diuinæ copiæ ubertas, cum primis ad homines uberior confluens, ut quos Deus non alit modò, ſed uelut amatrix pullorum auis, alis extenſis protegit, defendit. Humanum genus eximia charitate complectitur Deus, non contemnit, aſpernatur, extra flammantia mœnia mundi longè ſepoſitus. Nobiſcum eſt, nos amplectens, fouens. In eo ſpes omnes, opeſq; noſtræ ſitæ. In eo uiuimus, mouemur. Sub umbra eius, ſub alis defendimur ab omni clade. Non eſt inanis ſpes noſtra, ſperamus ſalutem eius qui uelit & poſsit nos ſeruare. Extulerat miſericordiam eius uſque ad ſidera: nunc exclamat eius magnitudinem admiratus, quæ cuncta gubernet in terris, maximè ea quæ ad homines attinent.

Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, & torrente uoluptatis tuæ potabis eos.

INnebriabuntur, interpretantur Hebræi, replebuntur, fœcundabuntur, explebuntur: totumq; hunc uerſum, ſunt ex eis qui de futura beatitudine interpretentur, ebrietatem æternam uoluptatem, ſempiternam diuinæ contemplationis in domo Dei, in cœlo, ætherijs domibus, penetralibus cœleſtibus, palatijs ſupernis, in aula ditiſsima, beata. Hinc intelligas quanta ſit Dei munificentia, quàm uerum ſit eam caput inter nubila condere, quin etiam ſuper æthera tranſit, & ſidera tranat. In terris ubique uagatur regens cuncta, omnes animantes alens, hominibus autem fœcundior eſſe cupiens, ducit eos in cœlum, ad fontem æternæ uoluptatis, ad inæſtimabiles diuitias, ad gaudia ſolis nota pijs. Æternam ebrietatem Orpheus etiam antiquiſsimus Vates deſcripſit, Deos nectaris ambroſiæq; poculis ſatiari Hebe, quæ iuuentus, eſt, pocillante. Eſſe Deos ſemper iuuenes, ignotam eſſe regionibus illis ſenectam, mortis nomen inauditum. Non poſſe magnitudinem uoluptatis æſtimari. Nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Deus diligentibus ſe. Dicitur torrens uoluptatis, ubertas domus eius, ebrietas, æternæ dulcedinis hauſtus. Ergo qualis ac quanta eſt diuina charitas, quis eſt hic qui prædicet non

eſſe

esse ei curæ quid agant homines, quæ potius studium contentionemq́ non remittat, dum eos beatos, Deosq́ constituat, dum fontes omnes uoluptatis aperiat, diuitiarum suarum, quos habet in penetralibus æternis conditos, thesauros largiatur, tantum hominibus assequentibus, quantum optare uix licuisset.

Quoniam apud te est fons uitæ, & in lumine tuo uidebimuus lumen.

POterant superiora referri ad hæc terrestria, ad uitam animantium, uniuersalemq́ rerum affluentiam ex fonte diuino, id asserens hoc loco, fontem uitæ prædicat apud eum esse, qua ratione cecinit alibi, Aperiente te manus tuas, omnia implebuntur bonitate. Posset item iuxta sensum Hebræorum, uitam beatam decantare, fontem uitæ, torrentem uoluptatis, ubertatem lætitiæ, ebrietatem æternam eam appellans, repletis quousq́ capere liceat, animis lætitia: suauitateq́ nobis incognita, quæ propter copiam, & quòd perennis sit, nunquam exhauriatur, iure nuncupetur fons torrens. Vita quoque, ut præ qua nostra uita, mors sit, nostrumq́ uiuere, uitam morte contaminatam ducere, semper uoluptatibus ac doloribus inuicem succedentibus, turbida, insynceraq́ lætitia profluente. At fons ille purus, nullis perturbationibus infectus. Lux quoq́ ea uita, quòd nulla sit res in terris æuo beato, rebusq́ supernis similior luce, ut quę substantia quidem sit, resq́ in terris uisibilis, sed minimè corporea tactibusq́ subiecta: ea quoq́ de causa lux uocatur, quòd supra cœlum sint omnia clara, perspicua, fulgente Deò, ueluti sole quodam immenso, cui noster sol minimè comparari queat, radios quosdam ignotos, immensamq́ claritatem, quam nos quidem augurari, uera autem scientia complecti non possimus, spargente, totumq́ locum supernum longè, lateq́ & perpetuò complectente. Is est Sol, quo uident, uiuunt, suisq́ negotijs insistunt beati. Negotia sunt non hæc nostratia, sed spectatio diuinæ claritatis: charitas, amari & amare illustrissimas, incomparabilesq́ formas deperire. omnes enim beati pulcherrimi, formosissimi, quorum pulchritudinem, nulla in terris fœmina quantum uelis eximiæ formæ, possit æquare. Sese itaq́ mutuò spectantes amore conflagrant, nemine alterum minus amante, quàm ab eodem redametur. Ambit omnes lux illa Dei, incomprehensibilis nitor, plenus excellentium colorum, excellentis suauitatis, mirabilium formarum, qualis (si fas est has similitudines usurpare) gemmarum, sapphiri, adamantis, crystalli, qualis iris in nubibus. Longeq́ plura ac meliora, quæ sub uoces mortales cadere, nostrorumq́ nominum notis designari nequeat.

Largior hic campos æther & lumine uestit,
Purpureo. In illo igitur lumine uiuunt, uident, lætissimum uitæ genus agitantes beati. Hæc de superno, beatoq́ æuo prædicari, Magistris uisum.

Prætende misericordiam tuam scientibus te, & iustitiam tuam his qui recto sunt corde.

PRętende, Græcè παράτεινον, extende, protende, Hebraicum, מְשֹׁךְ mesok, extende, porrige. Hieronymus, attrahe. Sed proprium est, extende, porrige. Postulat, quod miris laudibus commendauerat, summis uotis beneficentiam Dei his, qui noscunt eum; orat pro pijs, pro genere suo, quibus unis illo seculo datum fuerat nosse, & colere uerum Deum, eosdem rectos corde, rectæ mentis, recti iudicij: quibus

quibus animus esset integer, sceleris\'cq; purus. Non tam pro populo, quàm pro his qui in populo summa essent pietate ac iustitia, preces habet: seipsum in primis innuens, qui sibi conscius rectæ uoluntatis esset, qua pietate erga Deum, qua iustitia erga homines esset. Quibus rebus fretus, rogat sua in se clementia ac mansuetudine utatur, dum ad eam beatitudinem attingat, nec minus in hoc seculo ab omni clade defendat. Est enim beneficentia, cùm futuræ uitæ facere participem, tum uerò pios in corpore à maleficijs impiorum prohibere. Eamq; ob causam iustitiam, quæ est salutis conseruatio, postulat. Iustis non suppetere uires, quibus se tueantur. Propterea subijcit:

Non ueniat mihi pes superbiæ, & manus peccatoris non moueat me.

PEdes & manus superborum memorat, pedibus ueniunt, manibus præliantur. Pes superbię, pes arrogantium, crudelium. Pes autem impetus, uis, impresio. Tardet impetum inimicorum, in ipso conatu frangat, irruentes opprimat. Irruunt aduersus innocentem, ceu iubati dracones aduolantes: hic adsit suis armis protegens. Omnibus penè carminibus id genus preces inuenias, quòd nullo tempore, nullis locis non adsint plures calamitates, quæ nos excipiant, nisi ab eo qui prospiciat eorum initia propulsentur. Ipse eas dum nascuntur, quóue loco casuræ cognoscens, quod ipsi uidere non possumus, submoueat, pedibus aduolant, manibus corripiunt.

Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem: expulsi sunt, nec potuerunt stare.

EO ritu, quem cunctis psalmis aspicias, omnibus precibus primùm insistunt, suppliciter orantes ut ab improbis tueatur, eorum uim ab eis prohibeat, quibus mos sit innocentes insectari, odio uitam, moresq; eorum habentes. Pòst uelut exauditi, atq; auxilio impetrato, super eorum interitu triumphant, gratias agentes, exitium eorum audaci pectore denuntiantes, certum, ineuitabileq; eis excidium prædicentes. Et quòd futuras eorum clades certissima luce prospiciunt, uelut iam præteritas enuntiant. Ceciderunt igitur superbi, & crudeles, ubi prosternere insontem destinauerant. Locus is fuit calamitatis eorum testis, quem interficiendo iusto designassent. Nec solum illic ceciderunt, sed etiam pars quæ sibi in celeritate pedum salutem posuit, profligata est, ac deleta: tantaq; fuit strages, atque ruina, ut excitari deinceps non potuerint. Verbum quoq; expulsi sunt, sonat Hebræis euersi, fracti.

PSALMI XXXVI. EXPLANATIO.

EADEM atq; superioris psalmi, huius philosophia, eruditio cœlestis, consilia plena charitatis & prudentiæ. Qua ratione Deus regat res humanas, non ut ignaris imperitisq; fortasse uidetur, qui temerè & incertis casibus uolui secula, fatumq; & fortunam in rebus humanis plurimum posse queruntur. Imperitiam hanc coarguit, perturbationes humanas sedat, dimouet inscitiam, ueriora proponit. Certos esse fines, quò spectent omnia, quibus consideratis, acerrimeq; perspectis, facile questus, accusationesq; diuinæ prouidentiæ sopitum iri. Referre oculos interim oportere ad eos fines, non in medio cursu debilitari: omnium rerum uera iudicia in fine consistere. Gubernatori non quæ uulgus ingemiscat, consideranda esse: nauclero non quid hi, quos uehit, postulent,

stulent, sed finem itineris, quo cursus properet, tacitum secum prospicere. Quàm uelint illi moueantur, agitentur, fluctuent: sibi clauum tenendum esse, qui cymbam ad portum dirigat. Tunc omnia clarescere, auxilium insontibus afferre, confestim sontibus trucidatis, & ad supplicia correptis, nec diuinæ grauitatis esse, nec rebus humanis prodesse. Proponit igitur salutarem, plenamq́ ueritatis philosophiam, dignam quam nulli homines ignorent, in promptuq́ habeant. Est Psalmus Dauid.

NOli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem.

LICET, inquit, uideas florere nocentes, copiasq́ eis omnes circunfluere: at ne tibi ueniat tam dira cupido, ut eorum similis esse desideres: ne falsa felicitatis imagine capiaris. Est simulata, fictaq́ eorum beatitudo: Non sunt uerè beati: siste iudicium, prudentior esto. Noli præsentibus more bestiarum ludificari: hominis est ratione præditi longius prospicere, ad futura oculos intentos habere. Malignãtes dixit, מְרֵעִים merehim, maleficos, quæ mala sunt, perpetrantes, his noctes atq́ dies studẽtes, hic omnes actiones conatusq́ ponentes. Iidem sunt facientes iniquitatem. Æmulari Latinum, Zelari Græcum. Est æmulatio, imitatio, cupiditas agendi ac posidendi, quæ nonnullos agere posidereq́ noris: est cupere similem eorum esse, quibus aliquid præclari inesse opineris. Sic interdũ fit, ut diuites cernentes, quãquam perspectũ nobis sit impiè diuitias sibi quęsisse, alios libidinibus tametsi sceleratis fruẽtes, eorũ tamẽ in loco esse cupiamus, suspirãtes, ingemiscẽtes, cur nõ eadẽ fortuna nobis aspiret. Ecce de cœlo nuntius ueritatis, cui propter allatam ex alto loco sciẽtiam credere nemo recuset. Falleris, ait, quisquis in his cogitationibus uersaris, quẽ talia turbant: sunt profundiora quæ non perspicis, sub alta nocte latentia, impiis illis ignota, oculos eorum propter cæcitatem caliginemq́ à flagitiis obductam, aufugientia.

Quoniam tanquam fœnum uelociter arescent, & quemadmodum holera herbarum citò decident.

NOn est clarius exemplũ uanæ, & quæ cũ scelere posidetur, felicitatis. Hęc causa uera est, cur nõ decet nos eam felicitatẽ, illas diuitias, illã rerũ cõmeatuũq́ copiã, aurũ, uestes, gẽmasq́ admirari: cõtinuo dies aderit quę funditus omnia tollat, totã cũ stirpe uidebis procubuisse domũ. Propediẽ Tisiphone, comite Adrastia, cuncta rapidis manibus euertet, ipsum impiũ in sicco relinquẽs, aut unà cũ supellectile corripiẽs. Hæc quidẽ prisco illo tẽpore ualidius exercebãtur, cùm bona malaq́ præsentẽ uitã spectarẽt, æternis nondũ declaratis. Illic graues sceleratarũ familiarũ principũq́ iniquorũ casus leges, plena domus erat opulẽtiæ, ipsi succulenti, præpingues, florẽtes, pecunia superbi obambulabant, seruorũ comitante caterua, nitẽtibus equis inuecti, tota urbe cõspicui. Meliores interea uexabat inopia, tristes, beatos illos aspicientes, si eorum in loco essent, nihil sibi beatius dari posse existimantes. O stulti, inquit Propheta: ò rerum ignari. Quos nunc uirides floridosq́ cernitis, paulò pòst exaruisse, uelut herbam à matutino fœniseca succisam: omnes in terram, aridos, cæsos, extinctos procubuisse cernetis. Tantò grauius & maiore cum gemitu atque eiulatu cadentes, quantò felicitas opulentior afflue-

ret. Quod si quandoque in hac uita non fit, illo saltem supremo seculo seuerius omnes aspicient fieri.

Spera in Domino, & fac bonitatem, & inhabita terram, & pasceris in diuitiis eius.

CVm cætera congruant cum fonte, in eo discrimen est, quòd Sept. nescio qua de causa posuerunt, καὶ ποιμανθήσῃ ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς, Et pasceris in diuitijs ipsius terræ, pro hoc omni in origine וּרְעֵה אֱמוּנָה uree emuna, Et pascere fidem. Tum sequitur alius uersus, Delectare in Domino. Sed primum totus sensus iuxta Magistros, & ut Hebraica lectio suggerit, aperiatur, In calamitate, fluctibusque illis animi, quibus quatimur, nos sub ærumna uidētes alios florētes, diuitijsque impiè partis lætantes, oportere nos forti, constantique animo esse, totos in fidē potestatemque Dei nos permittentes, ad eum uti portum certū refugientes, huic fidētes, ab eo incōmodorum miseriarumque finem expectantes, pro comperto perspectoque habentes, nobisque ipsis persuadere conantes, eum nobis auxilio futurū, interim uirtutis officia, probitatisque exercitationem nō relinquentes, neque desperatione neque indignatione. Quod si fiet, è uestigio consequetur alacritas, præmiū: nos soli erimus, qui terram incolemus: erit terra nostra possessio, breui detrusis in tartarū, quos feliciter agere, non meritos indignabamur. Quod ergo dicit imperans, Et inhabita terram, est quasi præmij promissio, per futurum, Inhabitabis terram. Tibi cedet terra, mundique possessio: tu uiues, illis è luce repulsis. Tibi debentur, tibi parantur in terris, quæ spectant ad uitam. Quod autem subijcit, Et pascere fidem, est ex Hebræis duplex sensus: Alij pascere, designare documenta, eruditionem. Monere Prophetam eum, cui det præcepta uiuendi, ut in aduersis fortiter, intrepidus agat, in optimo statu permaneat, uirtutem ne deserat, terram habitet, æuum decurrat, doceat pietatem, pascat sua tolerantia mortales, alimenta Philosophiæ cœlestis suggerat. Nam & magnus pastor dixit, Pasce oues meas. In eo officio, quo semper functus est, etiam in aduerso tempore persistat. Fidemque illi interpretantur religionem, pietatem. Est alius sensus: Hortatur in fide permaneas, ne succūbas fortuna contrarium flante, & aduersa feriente, præsidium tuum Deus existat. Huc spes omnis tua recumbat: interim fortiter aduersa percurras. Tunc terram habitabis, colonus eris mundi, mundus erit tua possessio. Viues, habitabis, pasceris fidenter, cum fide, fiducia. Fidenter securus ages, nullo metu quietem interpellante, nec somnos abrumpet cura salubres. Nam quem præsidium seruatoremque tibi proposuisses, is te seruabit incolumem, præmia digna feret. Pascua tua secura erunt. Is sensus applaudit. Hieronymus quoque transtulit, Et pascere fide: sit tibi fides pabulum. Eundem sensum respexerunt Sept. quia dicunt, Et pasceris in diuitijs ipsius terræ. Erit tibi terra pariens omnia læta, fœcunda, omnigenæ diuitiæ, omnis generis pabulum suppetet è terra.

Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui.

PIetas, ait, religioque & cultus Dei, sit tua summa uoluptas, hæ sint tuæ deliciæ, hic toto pectore incumbas. Tunc nullam patiere repulsam: facilis ad au-

res

res Dei erit tibi aditus, facile quæ poſtulaueris aſſequeris, compara, inquit, tibi omni ſtudio & contentione amicitiam Dei, hanc plurimi facias. In eam conſuetudinem te inducas, ut nihil habeas antiquius pietate, iuſtitia, religione. Has uirtutes ita charas gratasq́ habeas, ut eas ſummas uoluptates exiſtimes. Ex his fructum capias. Sit tibi Deus ſcopus amoris, hũc depereas, hunc omni tempore cogites, mediteris. Hac forma non quidem uiſa, ſed qualis eſſe poſsit, conſiderans, incendaris, hæc animo ſemper occurrat, in oculis geras. Quàm fructuoſa hæc amicitia fuerit, quam diuitiarum ſummam tibi conflauerit! Quaſcunque enim gratias poſtulaueris, quidquid cordi tuo ſederit, nullo remorante, ab aula cœleſti demittetur. Domus erit opulenta, opulẽtus animus. Et cùm calamitas incommodumq́ impenderit, precibus efficies, ut inſtar nubis, quam uentus diſcutit, longius euaneſcat. Hæc tibi conſtanti pectore denuntio.

Reuela Domino uiam tuam & ſpera in eo, & ipſe faciet.

HÆc amicitia, oblectatio, uoluptas. Hac continetur, ut totum te, tuaq́, in fidem ac poteſtatem eius permittas. Sciendum, pro ἀποκάλυψον, reuela, eſt Hebraicum amphibolum גול gol, reuela, aut deuolue. Hieron. quoque dixit, Volue. Id etiam Rabi Salomon. Vias interpretantur neceſsitates, quibus uita noſtra circundatur, in his uerſatur, his comprehenſa tenetur. Iacta, inquit, deuolue neceſsitates tuas ſuper eum: ſine eum de te cogitare, hanc ei curam relinquas. Expone incommoda, commemora calamitatem, ſuppliciter locutus quæ te fortuna fatigat, explica. Eius clementia ac manſuetudine fretus, ſolicitus eſſe deſiſtas, omnes tuas curas, cogitationesq́ ad eum conferas. Videbis quid ei fidere profuerit, quam curam ſuorum ſuſcipiat, quos ei ſtimulos charitas addat. Tacito labentia greſſu beneficia ſenties. Hæc nobis cœleſtis philoſophia promittit, promittit ſi piè iuſteq́ uixerimus, ſi ſpes noſtras in Deo poſitas eſſe uoluerimus, ſi ab eo dependerimus, omnemq́ uitæ noſtræ rationem ex eo ſuſpenſam, ac libratam, totamq́ in eum referri ac ſpectare uoluerimus: nihil aliud in uotis habendum nobis proponentes, quàm quod certa eius prouidentia fieri donariq́ nobis perſuaſerimus: tum certò fructum huius omnis ſublimis philoſophiæ nos uberrimum percepturos.

Et educet quaſi lumen iuſtitiam tuam, & iudicium tuum ſicut meridiem.

DVplex ſenſus: Aut præmium iuſtitiæ pietatisq́, & huius fiduciæ quam ei habuiſti, erit clariſsimum, ſpectatiſsimum, cunctis oculis perſpicuum, manifeſtò omnes intelligent tibi iuſtitiam profuiſſe, cuius remuneratio ſole ipſo, quod aiunt, erit clarior, ipſo meridie, cùm ſol totus refulget, apertior. Benefactorum tuorum claritas, iuſtitia, æquitas erit in propatulo, ſuis eum præmijs eximijs, muneribusq́ clariſsimum reddente Deo, cùm tua incommoda ſubleuauerit, cùm tuis neceſsitatibus auxilium tulerit, teq́ neceſſario tempore non deſeruerit, ne forte quiſquam dubitet, nullum naſci ex iuſtitia, probitateq́ fructum, in latebris remanere uirtutem, nunquam quid proſit, quid præſtet, clareſcere, minimum appare-

re, ob eam cauſam mortalium iudicia ſuper his titubare, clara autem eſſe quæ diuites & inſolentes, crudeles & ſuperbi poſsident, ſenſu ipſo patere. Vel eſt alius ſenſus, ſed ſimillimus, Iuſtitia tua atque æquitas uelut ſidera niteſcent, aſtrorum decus æquantes, per omnes diuorum ordines laureatus inſignis, ipſis ſtellis lucentior incedes, quæ laurea iuſtitiæ uirtutiq́; paratur. Nam ſancti fulgebunt ſicut ſidera in perpetuas æternitates: florebunt ſicut lilia in ciuitate Domini. Tanquam nouum ſidus in cœlo uirtus tua, Deo id agente, nitebit. Eius opera fiet, ut iuſtitia uirtusq́; tua, quæ quondam obſcura, contempta, ſine luce in tenebris proiecta uideretur, exeat lucida, conſpicua, uelut cùm ſol Oceani de gurgite ſurgens, os ſacrum, comasq́; micantes repente protuliſſet, omnibus ad eius aſpectum ſe uertentibus. Non ſemper obſcura eſt iuſtitia, non premitur perpetua caligine uirtus.

Subditus eſto Domino, & ora eum: noli æmulari in eo qui proſperatur in uia ſua, in homine faciente iniuſtitias.

GRæcum, ὑποτάγηθι, ſubditus eſto, in Hebraico דּוֹם לַיהוָה Domladonai. Tace ipſi Domino, quemadmodum uertit diuinus interpres. Vult ergo te rebus in aduerſis tacitum eſſe, non queruloſum, blaſphemum, importunè gementem, fœmineos eiulatus emittentem, imbecillitate animi proſtratum, ac iacentem. Vult te tacentem, ne qua uox pietate ac uirtute indigna audiatur. Non in gemitibus uerſantem, fatumq́; tuum querentem, ſed potius orantem Deum, eò preces omnes dirigentem, auxilium eius rogantem, qui tempeſtatem ſubmoueat, tenebroſisq́; nubibus diſiectis, ſerenitatem reddat. Cùm dies longè grauiſsimus fuerit, cùm, clade ceruicibus imminente, te ſolicitum curæ, fluctuare coëgerint, ſingulare, inquit, præſentiſsimumq́; remedium tunc erit, ut ad Deum recurras, ſuppliciter auxilium petas, nocte dieq́; orando eum fatiges: totus in eo inſiſtas, eò curas omnes, cogitationesq́; conferas. Interea ne ſecundas res improborum admireris, nec ſimilis eorum eſſe, atque eandem fortunam tibi dari concupiſcas, iniquam illam ſceleratamq́; felicitatem contemnas, abijcias, iudicio tuo repudies, inuiſam habeas: nec te ob eam cauſam miſerum, perditum, uilem, quòd ea non poſsideas, opineris, ipſe tibi ob inopiam diſplicens, quòd ueſte nitente, quòd famulis ſtipantibus, quòd equis, quòd eleganti domo, aulæisq́; uirenti, quòd ſatiandæ libidinis facultate careas, quòd formas inſignes amplecti nequeas. His enim ferè conſtat felicitas improborum. Hæc, inquit, qui copioſe poſsideat, caue ne admireris, nec æmulus eſto eiuſmodi fortunarum.

Deſine ab ira, & derelinque furorem: noli æmulari ut maligneris.

DVos ſenſus ponunt Hebræi, (quibus ego uerbis explicandis, non his quæ de Meſsia interdum loquuntur, libenter aſſentior) Deſine, ait, ab ira, cùm uideris alium te opulentiorem, florentemq́; opibus, ne tibi furor impotentiaúe domine

minetur, transuersum corripiat, inuidiaq́ prouectus in eum exilias, interficere incommodumq́ afferre cupidus, inuidia stimulante, dolore ex aliena felicitate, cremante. Consiste, intra meliores cogitationes te cohibe, multa alia contemplans, non sensibus te uelut pecus abduci sinens. Alter sensus refert iram aduersus conditorem, cùm uideris florere nocentes, uexariq́ pios, teq́ è numero piorum esse persuadens, cernas autem diuitias opulentiamq́ malis illis affluere, te interim egestate torquente: tum ne contra Deum quem harum rerum autorem existimes, indigneris: non te contra conditorem prouocet indignatio, iniustum, imperitum, improbumq́ gubernatorem clamitans, quasi præscribens imperatori, tibiq́ quærendum aut cogitandum putans, qua ratione sit ei mundus gubernandus, meliorem regendi rationem tuo iudicio ei proponens, & quasi de eius officio desperans. Furor ille repentinus exedensq́ animum indignatio facessat, ne subito turbine & tempestate correptus animus fluctuet, quatiatur, æstuet, potius consîdat immotus uelut annosa quercus, cui bellum indixerit truculentus Aquilo, aut procacissimus Auster, illa grauis hæret, radices sunt ei ualidissimæ, immotaq́ uentos contemnit. Noli æmulari ut maligneris, cùm ea felicitas sit ferè scelerata, quòd tum uiolata iustitia, & humani generis charitate, tantæ opes in unum cumulum congeruntur, genusq́ id rapinæ est: tum ueris manifestisq́ rapinis sæpe agunt, ne tibi incidat similium rapinarum, scelerumq́ æmulatio, ut æmulus esse tibi cupiditas incesserit eorum, qui uel rapinis apertis, uel adumbratis & simulatis, ea diuitiarum onera domos auxerunt. Ea æmulatio est ad maleficium, ad improbitatem, iniustitiam, crudelitatem. Qui cupiat horum è numero esse, quibus rapinæ felicitatem pepererunt, (nam id persuasum iam est, haud citra scelus ad eas moles eorum opes ascendisse) cupit è sceleratorum numero esse, iustus esse non cupit. Audi sequentia:

Quoniam qui malignantur, exterminabuntur: sustinentes autem Dominum, ipsi hæreditabunt terram.

EXterminari, cùm Latinè sit extra terminos pelli, non eo significatu sumpsit interpres. Græcum quidem respondet Hebraico ἐξολοθρευθήσονται, delebuntur, funditus euertentur, excindentur. Hebraicum יִכָּרֵתוּן icarethun, refringentur, interficientur. Vide quid eis denuntiet, quò referre oculos, quos fines spectare in rebus humanis oportere asserat: quis finis nos expectet, piè uel impiè gerentes, quò tota uitæ ratio sit dirigenda. Non absurde Latinus transtulit exterminabuntur, ut respondeat secundo, hæreditabunt terram, scelerati tollentur è medio, pellentur è terra, æthere cassi, in Tartarum præcipites acti, ne uita qua fuerant indigni, amplius fruantur, pijs autem probisq́ cedet omnis terræ possessio. Vidi, inquit alibi, impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat. Iusti, quibus probitas pepercisset, quibus Deus præcipue semper indulsisset, hæredes erunt omnium. Possunt hæc ad terrestria rationemq́ rerum humanarum, dum hoc tempore uiuitur,

referri. Si quis expectet, si iudicium contineat, ne simul uisis exemplis sententiam ferat, at remoretur, premat silentium, moram interponat, fore ut omnia clarescant, in contrarios atque antea cursus, finesque tendentia. Nam quos placidum mare, tranquillis undis lætos, triumphantesque ferre uidebatur, à tergo leni fortuna spirante, horum non procul inde naufragium cernes, fluctibus haustam nauim. At quos tempestas conflictare, iamque pelagis apertis absorbere uidebatur, tenebris omnia circum occupantibus, omnium rerum desperatione premente, quos miseros infelicesque spectantes haberent, e uestigio surgentes, liberatos, lætos, in portum collocatos aspicies. Hæc imago rerum humanarum, iustitiæque & iniustitiæ, bonorum ac malorum. Posset terra intelligi, quam uocauit alibi terram uiuentium, patria cœlestis, ubi uita uera, campus ueritatis. His locis habitant iusti, hæc patria bonis debetur, iniustis, sceleratisque exterminatis.

Et adhuc pusillum, & non erit peccator: ut quæres locum eius, & non inuenies.

AVget, ut solet, exaggerat, apertiora quæ sentit, facit. Putes, ait, quam cernis improborum beatitudinem ob quam indignaris, ingemiscis, lacrymaris, fore diuturnam, in hoc rerum statu diutius mansuram, nunquam fortunam commutandam: expectes, taceas, non quidem mille annos, non centum, non longum temporis spatium: exiguum quid, paucos aliquot dies, miserandam uidebis commutationem, mirum ante ædes illius beati silentium, ubi paulò antè tantus tantarum rerum, equorum, uirorum, seruorum, fremitus, reboante domo, unius improbi libidinibus, ingentes motus edentibus, omnia miscentibus, in auras euanuisse, perinde si puluis, si paleæ fuissent inanes, uentis ablata uolasse. Locum nudum, uacuas ædes relictas. Triste tantum spectaculum, stuporemque remansisse. Is ordo rerum decurrit: hæc diuina prouidentia ministrat, si cunctetur, si manus ad interitum sceleratorum non admoueat, res tamen suis itineribus pergentes in exitium, naturæ cursu properare sinens, omnibus ad hanc legem rebus mortalium natis, sed imprimis, nullam habentibus stabilitatem rebus sceleratorum, exiguum uitæ in iustitia ducente, quam natura, quam Deus inuisam habeat, celeriterque cadere concupiscat. Eisdem oculis eorum excidium cernes, quibus felicitatem uidisti, uidens ingemuisti. non te ad longa tempora reiicio, nolo te fatigare morando. spectator eris: tuis pedibus ad illas diuitiarum sedes, opulentasque domos accedes, consueta requires, ne musca quidem hominis in uestibulo. Hæc ego dum Romæ meditarer, à bonis, sanisque, super rapacibus expectabuntur.

Mansueti autem hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.

MAnsuetos exaduerso sceleratis, siue peccatoribus opponi, testes Magistri superius, Non erit peccator. Multitudinem quoque pacis futuram, deletis impiis ac peccatoribus, qui uexarent meliores, quorum importuna nequitia in terris esse pacem non fineret. Illis extinctis, lætitia triumphus in terra. Mansuetos עֲנָוִים pondus Hebraicæ uocis, ostendit uexatos, assiduis calamitatibus attritos, deiectos, humiles: quos superbi & crudeles illi ueluti captiuos, catenisque uinctos tenerent. Hæreditare terram, dictum est quorsum spectet. Erit lux ista, is iucundissimus rerum aspectus, hæc terrarum possessio, amandatis excisisque improbis, bonorum duntaxat. Sublatisque pestibus, omnique sceleris euulso seminario, quid erit reliquum nisi pax, gaudium, charitas? qua nihil habet uita delectabilius, solisque bonis sync

nis syncera contingit. Pax erit copiosa, profundum otium, plenæ urbes alacritatis, omnibus uijs, templisque gratulatio, uoluptas, oblectatio. Hæc sunt certissima rerum humanarum uaticinia, hæc oracula iussit prouidentia fundere legatos suos.

Obseruabit peccator iustum, & stridebit super eum dentibus suis.

OBseruabit, Hebraicum יָמַם zomem, cogitat, ut uertit Hieronymus. Designatur eo cogitatio improba, malefica, perniciosa. Ea, inquit, est consuetudo improborum, quibus naturalis est inimicitia cum bonis, quàm canes odere feles quàm malè meditatur ouibus lupus. Est naturale odium inter bonos, & malos, naturæ penitus pugnantes, contrariæ uoluntates, animi dissentientes, diuersa cupientes. Hanc ob causam, in mutuam perniciem nituntur. Huc accedit quòd etiam cum genere suo propter summam naturæ prauitatem, improbi pugnant. Cogitant igitur obseruantque iustos, super eos defigunt oculos, quibus eos insidijs aggrediantur, uitam & opes eripiant. Eaque est eis auiditas in eos exiliendi, ut instar canum dentibus stridant, conceptam rabiem indicantes. Declaratur his, hominibus non rarò inesse impetus bestiarum, similes feris sæpe fieri, conuerti rationem in habitum ingeniumque ferinum, homines'que esse sæpe desijsse.

Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit quòd ueniet dies eius.

AT impius ille & perditus nescit quæ latent, ab oculis præsentibus longè sequestrata. Nam cùm scelerati contra pios bella parant, prædas animo percipientes, in summam spem uenientes eos interficiendi, diripiendi, cùm de salute eorum inire consilium, nesciunt perditi non procul inde maximi iudicis oculos abesse prospectantis, eorumque conatus irridentis, quos sciat paulò pòst daturos pœnam, plagas in se ruentes, admiratos, unde tela uolitent, obstupentes. Volitant ab æthere. Hæc cernens pater, arcum desuper intendet, quo terrore scelerati terga uertent, sese fugæ præcipites mandantes. Audi igitur sacra uaticinia, eaque in pectus altè dimitte. Cur non simul abstrahit sontes Deus ad supplicia, atque facinus admisissent, iniurias intulissent, interfecissent, per dolum fefellissent, amicitiam prodidissent? Cur non extemplò detrudit in tartarum, signa doloris nulla mittit, sensisse quid sceleratus gesserit, non aliquo supplicio demonstrat? Scit, ait diuinus nuntius, hæc omnia Deus uidet, percipit, non oculos eius aufugiunt, sed uelut is qui cernat arborem, quem piam ascendentem, quem noscat paulò pòst lapsurum ridet, sic Deus quoniam prospicit aduentare diem, quo lugebit improbus ille, perditum sese, miserumque appellabit: ridet ea quæ conatur, quæ cogent eum propediem lacrymas fundere. Citò (inquit Deus) rationes inibimus, non dormit Nemesis, cui rationem celeriter reddas. Videt quid agitas, quid moliris, & quoniam contra te moliris, in perniciemque tuam, ridet. Ridentur à Deo scelerati, superbi, uana molientes, magno cum risu stultas eorum inanesque actiones procul aspiciente. Hæc responsio debetur his qui quærunt, dubitant, curent superi terras, an incerto fluant mortalia casu, cùm res hominum tanta caligine uolui aspiciunt, lætosque diu florere nocentes, uexarique pios. O rerum, inquit, ignari, Vates ueridicus, Frustrà turbamini. Ridete cum Deo superbos illos uentosos, stultos, insanos: diem illum supremum unà cum eo cogitate, cùm uelut inertia pecora, uelut asinos

asinos ostendet illustres illos raptores, homicidasq́;, nobiles illos carnifices, & prædones, uelut bestias in theatro totius mundi comprobabit. Vos interim ridete, diemq́; illum expectate. Sit pax rebus. Aliorum insania fruamini.

Gladium euaginauerunt peccatores, intenderunt arcum suum, ut decipiant pauperem & inopem, ut trucident rectos corde.

QVid agant improbi, quo ritu uitam decurrant, sæpius memorat, ut in quos oracula fundat, agnoscas. Est autem is totus unus uersus, non duo. Quod Latinus dixit, Vt decipiant: credendum est dixisse iuxta Græcum, ut deijciant, τοῦ καταβαλεῖν, ut prosternant, mactatumq́; ante pedes proijciant: in secundoq́; apparet, Vt trucident rectos corde: etsi idem est Hebraicum, rectos uia, quod illustris interpres, Rectos uia, quibus iter rectum est, non deuium, uagum. Sunt acta eorum recta, non iniusta, iniqua. Dicitur etiam Latinis æquitas, corporum proprium ad animos tralatum. Duplex armorum genus, gladius, arcus. Arcus Orientalibus: telis & pilis agunt Occidentales. Quem dixit pauperem, & egenum, eò respicit, quòd plerunq́; potentiores bello persequuntur debiliores, humiliores: dant illis opes animos, implent ferocibus cogitationibus, illa præsenti rerum potentia deceptos, nullos alios casus extimescentes. Perinde si natura, non fortuna opes illæ, ac potentia niterentur, immutabiles, immortales. Non secus eis adhærentes, atq́; digiti, manus, oculi, quos naturaliter possident, raro corpus deserentes. At non opes hunc situm habent, uelut uestis adhærent, quam uel exuimus, uel unius anni, duorum'ue spatio consumptam deponimus. Tam facilè exuit fortuna, cùm flatus eius remisit, mortales, quos opibus aliquandiu uestisset. Ea non cogitant insolentes, stulti, bello debiliores persequi persequentes, stultis cogitationibus tumescentes, ab iniuria & maleficio minimè temperantes. Sed quid erit tandem?

Gladius eorum intret in corda ipsorum, & arcus eorum confringatur.

AVt precatur, aut (quod facilius crediderim) denuntiat, Gladius in cor eorum transibit, arcus confringetur. Vaticinium est. Recidet in caput eorum calamitas, consilium malum, consultori pessimum, ut est Græcorum prouerbium. Intimè plaga penetrabit, in medijs præcordijs inhærebit. Non leue & in cute uulnus, sed in pectore, intimè, penetrabile telum. Non hominum iaculante manu, sed cœlo ueniet delapsa sagitta. Hoc expectare decet uisuros propediem, pauperes, debiles, qui premuntur, uexantur, teruntur ab improbis sceleratisq́;.

Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas.

VErus sensus Hebræis, quibus assentior. Non est κρεῖσσον, melius, sed טוב tob, bonum. Bonum, ait, ac suaue est iusto modicum, moderatum. Iustus paucis contentus, his conquiescit, non rapitur cupiditatis æstu. At iniusti, peccatores, tametsi multa possident, non acquiescunt, non oblectantur, sitis inexhausta, implicata auidis animis. Omniaq́; non ad uoluptatem, ueramq́; iucunditatem, sed animi &

mi & corporis excidium. Quò plus acquirunt, maiorem uitiorum cladisq́ materiam acquirunt, uelut qui laborãt hydropisi, sitiunt semper, bibunt semper, totũq́ morbi alimentũ est. Itaq; diuitiæ peccatorũ nec sunt iucundæ, nec utiles, nõ satiãt corruptos animos, auctis scelerum fomes augetur. Auaro tam deest quod habet, quàm quod non habet. Animi uorago quicquid intuleris, expleri nequit, omniaq́ uidẽtur minora. Magnis curis quærũtur immanes opes, noctes atque dies cruciari necesse est, iustitiam uiolare, insidiari his, quorũ ad opes rapaces manus extendere gestiunt, eos diutius uiuere dolentes. Multisq́ de causis cruciatuum plenos esse diuites malos cogit natura. Hæc nostri quoque Poëtæ decantauerunt. Beatus qui procul negotijs, paterna rura bobus exercet suis. Ne quis decipiatur, maiorem lætitiam suspicatus inesse diuitibus, quod secus longè est. Da mihi, ait sanctus Vates, exiguum quid cum iustitia & probitate, hic ego dico dulcedinem, uoluptatemq́ esse, à copijs & peccatis abesse. Sit impietas quantum uelut opulenta, perpetuo uoluptatis expers erit.

Quoniam brachia peccatorum conterentur: confirmat autem iustos Dominus.

AD alia, quæ probant diuitias improborum ocyus auolare, celeriter eis eripiendas, est quod minatur eis Nemesis irata, quæ robur eorum, quod omne in illis opibus positum esset, debilitabit. Designaturq́ totius molis ac roboris occasus, contritione brachiorum, sermonis Hebraici figura. Brachia sunt robur hominis, ac uires. His debilitatis ac fractis, nulla uis superest. His iniurias inferebant, his debiliores opprimere nitebantur, his prædas auertebant, his iustitiam uiolabant, quibus contritis, finis iniuriarum totiusq́ improbitatis factus est. Minatur ergo peccatoribus excidium, peccatores in Hebraico sunt impij, quorum statum prædicat instabilem, magnis periculis subiacentem, cui Deus rector orbis infensus, super eius interitu asiduè meditatur, occasiones expectans, rei bene gerendæ. Propterea status ille non est [illegible]derandus, ut non est domus optanda, quę ad paucos dies collapsa, forsan & ha[illegible]atores opprimet. Cui Deus & natura minantur, quid de eius perpetuitate speres, quid habet quod uehementer expetatur? Contrà, res bonorum protegente Deo, stabiles sunt, de eorum diuturnitate sperare licet. Sustinentur, confirmantur à Deo. Secretum robur eis sufficit Deus, respicit benignus. Contritionem brachiorum referunt Hebræi ad arcus superius memoratos, qui brachijs contenduntur: brachijs contritis, inutiles arcus erunt.

Nouit Dominus uias immaculatorum, & hæreditas eorum in æternum erit.

NOuit, Hebræis quoque sensus est, prospicit, curat, prouidet: dies uniuersam uitam, totum uitæ tempus, spatium uitæ. Quandiu uiuunt, nunquam oculi Dei super eis dormiunt. Immaculatos Græcè ἀμώμους, sine momo, culpa, crimine: Hebraicè תְּמִימִים thamimim, perfecti, absoluti: ijdem immaculati. Perfectio enim & integritas synceritasq́ idem. Immaculati sunt integri, synceri: integri sunt perfecti. Vitam syncerorum, integrorum Deus charam gratamq́ habens respicit, perspectam exploratamq́ habet. Non est ea, de qua nihil Deus cogitandum sibi existimet. Rationem eius habet. Referunt item hæc Hebræi ad futuram uitam (nam posteritatem quoq; designari posse nomine hæreditatis ijdem au-

tores sunt) fore ut recti ac synceri, ad sempiternam uitam admittantur, ut eorum hæreditas sit perpetua, cohæredes Christi futuros pios Paulus etiam scripsit, exacto uitæ præsentis curriculo, qui piè uixissent, ad alia bona, quæ sit eorum perpetua possessio, uelut hæredes accersendos, paratam eis ut hæredibus patriam cœlestem, quam pater eorum Deus ex testamento eis delegasset. Hos dies nouit Deus, ante oculos habet, ad hanc uitam pios expectans, quam hęreditatem eorum esse decreuisset.

Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur, quia peccatores peribunt.

COnfundentur, sonat Græcum & Hebraicum, erubescent, pudefient, contumeliam, dedecus patientur. Dedecus autem, quòd implorantes auxilium necessario tempore, non ueniet, nemo erit qui exaudiat, qui circumuentos eripiat: aut capti, profligati, contumelijs uexabuntur. Nulla calamitas: non dedecus affert, ac præter dolorem, qui læso corpore, fortunis in potestatem inimicorum redactis accidit, id quoque doloris inest, quòd plena sunt omnia ignominiæ & contumeliæ. Hanc, ait Vates, calamitatem euitabunt boni. Confusio imprimis dedecusq́, & grauissimum tormentũ accidit, cùm fames in agris in uitibus bacchatur, omnia tristia, dirum spectaculum. Hoc, ait, tempore, bonorum Deus non erit immemor, uberiores eis dabit prouentus, aut cœlesti subsidio subleuabit, ut quibus manna cœlitus uenit, quibus escam corui attulissent, cęteri, incognita eis ratione, non senserunt horrea decreuisse, quotidie tamen frumenti nonnihil inde exportans. Non est miraculorum parca temporibus aduersis diuina prouidentia, suis tuendis. Quod autem ait,

Quia peccatores peribunt: inimici uerò Domini, mox ut honorificati fuerint, & exaltati, deficientes tanquam fumus deficient.

IS enim uersus est in Hebraico, & apud diuum Hieronymum. In eo est discrimen ab Hebraico, qui fons ipse est, ad quem omnia dirigenda: ἅμα τῷ δοξασθῆναι, καὶ ὑψωθῆναι, Mox ut glorificati fuerint & exaltati. Pro eo Hebraicè כִּיקַר בָּרִים kicarcarim, sicut pretium agnorum, aut sicut opimum pinguedoq́ agnorum. Hoc interpretantur Rabi Abraham, & Dauid, cæteris sensibus dimissis. Sentiunt scilicet, quibus ex parte Salomon assentitur, quod in agnis optimum est, id autem est pinguedo, adeps, quem super altari comburebant. Hæc declarans Rabi Dauid, Id, inquit, quod in agnis melius & pinguius est, nempe adeps, qui totus super altari igni crematur. Comparat igitur impios adipi, seu pinguedini agnorum, quod omne concremabatur igni, in cineres fumumq́ ibat. Hieronymus transtulit, Sicut gloriantes monocerotes. Videtur legisse non בָּרִים carim, sed בְּרֵים kereim, sicut monocerotes duas uoces. At Hebraica lectio secus habet, habuitq́ etiam apud Sept. quibus monoceros minimè nominatur. Sensus clarus Hebræis cum Chaldæo consentientibus, comparat sceleratos his quæ celeriter igni consumpta in nihilum abeunt: comparat fumo, ut item, pulueri, paleis inanibus. Consumentur fame, multisq́ alijs calamitatibus quasi cœlitus illatis.

Mutuab

Mutuabitur peccator, & non ſoluet: iuſtus autem miſeretur, & tribuit.

AD particulares impiorum actiones deſcendit, in quibus eſt in primis crudelitas, auaritia, alieni cupiditas, neſcia miteſcere corda. Rapaces ſunt, charitatis expertes, omnia in ſuam familiam contrahentes, propterea neſciunt res humanas, amoremq́ ſui, quæ philautia dicitur, uelut ſcintillam eſſe, amorem autem uniuerſalem, quæ charitas appellatur, ut ſolis fulgorem, ad plures accedentem, cuius ſint omnes homines participes. Qui autem ad ſeipſos charitatem contrahunt, certe lumen quod habere maius largiusq́ potuiſſent minuunt. Hoc igitur peculiare tradit impijs eſſe, quòd non reſtituunt, rapiunt, non reddunt. Manus rapaces uelut aquilarum, accipitrum, quorum carnibus abſtinere Deus præcepit, Pythagoras domi alere uetuit. Qui non reddit aliena, multò minus dabit ſua, ut Hebræi ferunt. At iuſtus ſi miſeretur, ſi ſua largitur, multò magis reſtituet aliena. Eſſe genus crudelitatis ac rapinę, accepta mutuo non reddere, declarat quod tribuit iuſto miſericordiam, cùm reddit. Charitas omnibus literis commendatur, prædicatur, ea proxime mortales accedunt Deo. Iure impijs incognita, quibus Deus ignotus, pijs ac iuſtis bene percepta, quibus in pectore Deus. Omni petenti te tribue dixit idem. Hunc uerſum bene uertit ſanctus interpres, Fœnus accipit impius, & non reddit: iuſtus autem & donat, & tribuet.

Quoniam benedicentes eum, hæreditabunt terram: maledicentes autem diſperibunt.

SVbijcit hoc non diſsitum, diſiugatumq́ à ſuperioribus, qui tribuunt, miſerenturq́, ſunt hi qui benedicunt, ſuſpiciunt Deum, honorem ei deferunt, miſerentes, largientes. Ea eſt benedictio, prædicatio diuinæ maieſtatis. Qui miſerentur, ſunt in cauſa, ut Deus benedicatur, gratias ei habeant hi, quibus tribuitur, ipſo quoque ſancto opere, illo cœleſti facinore, quod Deo gratiſsimum eſt, benedicunt, qui ſecus, dehoneſtant, gratiam eius ſpernentes, ſimiles eius fieri non magnopere laborantes. Nec non qui iuſtus eſt, non modo charitatis officia præſtat, plenus humanitatis, ſed is ipſe eſt qui ſemper benedicit, qui Deo ſemper gratias agit. Habent ſummam charitas & iuſtitia, ſimul pietas coniunctionem. Nam iuſtus miſeretur, quod humanitatis eſt: idem benedicit, quod pietatis, cuius uirtutis præmium eſt, quòd hæreditabit terram, ſeruabitur in terra, impios calamitate auferente. Deturbatis impijs ex ampliſsimis illis diuitijs, latifundijs, terræ lata poſſeſsione reſtabunt lucis hæredes probi, hæredes, inquam, non quidem diuitiarum illarum quas minimè morantur, ſed lucis, ut dixi, uitæ, terræ, quæ uiuentibus data eſt: tum fortunarum quoque, prouentuum quos Deus efficiet uberiores. Cœli quoq́ regnum debetur eis iure hæreditario.

Apud Dominum greſſus hominis dirigentur, & uiam eius uolet nimis.

CLarius ex Græco, παρὰ κυρίου, A' Domino, à Deo. In Hebraico ſimiliter, Dirigentur κατευθύνεται. Hebraicum, כּוֹנָנוּ conanu, firmantur, ſtabiliuntur. Quacunque iter fecerit, proſperitas, felicitas ſequetur, ducente Deo. Non cadet, nulla uis inimica propius impetu facto poterit euertere. Veſtigia firmat Deus, ſuſtinet greſſus. Hebræi interpretantur omnes motiones, quacunque clauus animi

corpus inflectit, ut loquatur, accedat, recedat, in his cunctis quidquid felicitatis est, à Deo est. Quod dixit, Gressus hominis, aut sentit quamlibet felicitatem, diuinitus esse: si graditur quis prosperè, feliciter, à Deo est, ait. Aut uirum sentit qui proprie uir nuncupatur, fortem, sanctum, immobilem, sanum. Vox Hebraica גֶּבֶר gheber, quæ est hoc loco id notat. Inde גְּבוּרָה ghebora, robur, fortitudo, uirtus. Fortium Deus uestigia firmat: quibus est uirtus, uirtutis perpetuus amor, his Deus est fidus comes. Hoc probat etiam AuenEsdra, Gheber, inquit, in sermone nostro dicitur, qui plenus est scientiæ. Qui autem est plenus scientiæ, haud dubiè iustus est. Hæc Hebræus. Omnes igitur, ut ipse prosequar, hoc carmine complectitur Vates laudes uirtutis ac præmia, quàm beatus sit, cui pietas iustitiaq́ placuisset, ne quis putet, quod apud Platonem Thrasymachus, iustitiam nullius utilitatis esse, fatuam quandam insipidamq́ bonitatem esse, quod ipsi uocant γενναίαν εὐήθειαν. Iustitia igitur efficit ut Deo sis charus, ut te respiciat, custodiat, seruet, ut uiam tuam uelit, nempe placeat ei quod agis, quod iter instituis: & quoniam placet, comes adest, ipse tibi comites Angelos mittet, omnes à te casus aduersos submouentes. Veniunt, quia places, uirtutis odorem sequentes, iustitiam uehementer amantes.

Cùm ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam.

NOn erit uerè casus, si ceciderit: non dabit ruinam, non illidet terræ, non proteretur, afflictabitur. Ergo poterit uideri non cecidisse. Hebræi bifariam locum interpretantur, bene. Cùm ceciderit, nempe in cogitatione sua, cui uideatur cecidisse, qui dubitet ne quam calamitatem inciderit: tum Deus adest tristitiæ serenator, submouens metum, meliora lætioraq́ adducens. Videbatur ergo sibi cecidisse, sed euentus docuit & auxilium Dei fecit, ut non esset casus, sed metus inanis. Alij quoque rectè: solere nonnunquam Deum probare, exercere iustos, aliquid eis incommodi sinere, aliquam correctionem, quò meliores fiant, accidere. Id eis prodesse, non ob eam causam funditus deleri, extremamq́ pati calamitatem, non esse uexationes eiusmodi grauiores quàm deceat, quas sustinere nequeas. Quos, ait, diligo, corrigo, & castigo. Diuus quoque Paulus, Dabit cum tentatione uires, ut possitis sustinere. At impios, inquiunt Hebræi, funditus euertit, lapsi surgere non possunt. Non est correctio casus eorum, sed certus destinatusq́ interitus. Huc Deus eos expectat, iniurias eorum ferens æquo animo, nisi pœnituerint, certa supplicij die destinata. Cadunt ergo, non resurgunt. Auxiliatrix illa manus, quæ sustineat labentes, dextera sacra præpotensq́, cui cedant omnia, indignis opem afferre recusat. Habent igitur iusti dexteram Dei opitulantem, quibus subiectæ sunt res humanæ, casus auertentem. Iniusti, raptores, quantum uoluptatis rapiendo sceleratèq́ uiuendo cepissent, tantum ignominiæ, dolorisq́ capient, diuinis illis manibus, quæ clades remoueant, labentes suffulciant, sustentent, in tempore, destituti. Potest iustus cadere, sed non frangi, signum inclinati corporis dedisse, sed non corruisse.

Iunior fui, etenim senui, & non uidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem.

Huc

HVc spectat, posse iustos uelut homines humana pati, casibus humanis subiacentes, fortuna & casu & natura plurimum in his rebus ualentibus, ut multi temporis longæꝗ ætatis exempla docuerunt, leuiores fuisse casus eorum, non uelut radicitus auulsos corruisse, quod sceleratis usuuenit, quos Deus cum tota stirpe sectos auulsosꝗ, propterea, quòd eos inuisos habet, extra lucem extermi-net. Exemplum igitur clarum, quæ iustis inferantur incommoda, potius esse probationes quàm destinata desuper supplicia, quòd celeriter surgunt, quòd ui-uunt in posteritate, quòd non paternorum scelerum, filij luunt pœnas. Imò Deus memor paternæ pietatis, præterquam quòd ipsos parentes semper ab in-iuria defendisset, etiam filijs adest propitius, fructuosam pietatem, largéꝗ præ-mia donantem comprobans. Ea est Dei societas, amicitiáꝗ, ut qui eam ample-ctatur, sentiat uberrimè prodesse, sentiat uti perennis aquæ fontem, qui per a-gros longè lapsus multa terrarum spatia percurrat, si quis oculos aperiat, si re-rum iustus æstimator uelit esse, non indignabitur uexari pios, improbis floren-tibus, quòd nec flos ille malorum diuturnior est, nec illa uexatio piorum. Atque utrisque ad iniurias ictusꝗ fortunæ necessariò expositis, hos quidem leuiter of-fendere, eos grauiter & perniciose cadere. Fui, inquit diuinus Vates, puer, exegi multos uitæ annos, multa uidisse potui, nunquam tamen uidi iustum dereli-ctum, nunquam stirpem ad mendicitatem redactam, precariò uiuentem. Hæc Hebræorum tempore maxime nota erant, quo bona & mala ad hanc imprimis uitam referebantur.

Tota die miseretur & commodat, & semen eius in benedictione erit.

DAte, ait uerus uiuendi magister, & dabitur uobis. Hæc iustitia est, quam tantopere commendat, tot laudibus prosequitur. Iustus est qui nec aufert aliena, nec suis parcit. Liberalis, largus, donans, miserans inopem, auidus effun-dendi utiliter. Ei chara aliena salus. Hæc charitas est, charitas totis sacris literis occurrit, laudibus eius omnia personant, hæc clauus est uitæ, uertex quem re-spicere conueniat omnes qui laudari cupiunt. Et quod naturali ac diuino consi-lio fit, ut qui profuisset, qui beneficentiam liberalitatemꝗ alijs promptè alacri-terꝗ exhibuisset, ad eum redeant beneficia, illi gratiam memoriamꝗ omnium comparentia, propterea ditior erit ipse & posteritas, charitate fructus eiusmo-di proferente, gratiam amicitiamꝗ omnium generante. Amor autem, & gratia fons est bonorū: & si defuerit humana gratitudo, si quos ingratos, ut fit, reperit in terris, Deus quæ sua est benignitas, non immemor erit in filijs paternæ charitatis, quòd eis conspectis, subito redibit paternæ probitatis recordatio. Genus ac poste ritas liberalium, donantium, largientium, benedicetur à Deo, & ab hominibus, gratia atꝗ amicitia cum eo, cunctis hominibus & Deo perpetua erit.

Declina à malo, & fac bonum, & inhabita in seculum seculi,

Quia Dominus amat iudicium, & non derelinquet sanctos suos, in æternum conseruabuntur, iniusti punientur, & semen impiorum peribit.

HOrtari non desistit, ut te totum ab improbis libidinibus, à malefactis auertas, aspernatus ea quæ sanctis oculis Dei displicere, rationis instinctus ostendit. Totus in hac cohortatione insistit, in ea sola moratur. Is uniuersæ poëseos scopus. Sæpius item iterat præmium iustitiæ & probitatis, habitationem sempiternam, perpetuitatem in posteris, sempiternam beneficiorum memoriam apud Deum, & eos qui ea accepissent, gratamq; recordationem. Iniustitia, omniq; mala actione relicta, totum te charitati iustitiæq; tradas. Quod fiet, ut perpetua tibi sit stabilitas, non proiectus uagusq; eris. Iustitia sedes tuas stabiliet, rebus tuis radices firmas altasq; dabit. Inhabita in seculum. Seculum Hebraicè עֹלָם olam, sonat æuum, ęternitatem. Habitabis ęternum. Vt uiolenta & iniusta, non diuturna, Deo & hominibus inuisa: sic bonarum rerum summa stabilitas, Deus amat iudicium. Sequenda igitur maximè quæ Deus amat. Hæc existimanda, quibus utiliora habere non possit hominum uita. Iudicium nunc uocat iustitiam, æquitatem, uirtutem, rectè factorum ueritatem. Hoc etiam cecinit priscus Homerus, de Dijs, ἀλλὰ δίκην τίουσι, sed iustitiam amant. Sanctos suos uocat, eosdem quos superius rectos corde, iustos, sui similes: ipse princeps sanctitatis, si quos eiusmodi reperiat in terris, hos plurimi facit, ab iniurijs defendit, charos habet, conseruat omni tempore, in periculis socius, comes in itinere, rerum gerendarum particeps. Æterna conseruatio spectat ad totum iusti sanguinē, à quo posteritas eius descēdit, genus totum. Vtilem & in præsenti tempore, & in posteritatem, iustitiam esse, uniuerso generi prodesse, quod ab uno iustissimo defluxit. Non intra paucos dies exiguamq; unius ætatem, præmia iustitiæ conclusa esse, sed longius ire, per totam deinceps posteritatē, ut uniuersum genus beatum esset, unum qui iustitia præstitisset, in causa fuisse. Hinc cognosci posse, quàm largus uirtutis remunerator Deus. In contrarium, improbitas unius maximè improbi, facit ut totum genus pereat, remanente uestigio sceleris illius prioris, & affectione iniquitatis in posteris, quem cupiunt imitari, similes parentibus procreati. Erit, erit impij generis excidium, non diutius in terris permanebit.

Iusti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in seculum seculi super eam.
Os iusti meditabitur sapientiam, & lingua eius loquetur iudicium.

SÆpius hoc cecinit, ut hac firma sententia, perpetuaq; asseueratione imbecillas eorum, exiguumq; lucis habentes mentes coarguat, quibus uidentur res hominum magna caligine uolui, incerto fluitare mortalia casu: rerum bonarum atq; malarum nullum esse discrimen, nemine eos dijudicante, ac separante. Expositum superius quid sit inhabitare terram, hæredes terræ fieri, tum interitum necemq; supremam impiorum, tum confirmationem bonorum eo designari. Hoc Dei iudicium, præscriptio ueritatis. In seculum seculi, Græcè αἰῶνα αἰῶνος, ætatem ætatis, æuum æui subobscurum est. Hebraicè לָעַד laad, ad perpetuum, ad ulterius, omne quod reliquum est temporis. Accedit ad ea quibus iustitia constat, quid sit iustum esse. In primis os iusti castissimum est, qua parte plurimum peccare, aut bene agere possunt homines, hanc iustus sanctam, synceramq; habet. Meditari Hebræis animi & oris est. Etiam Latinis, Carmen meditaris auena. Meditatur os iusti, loquitur sapientiam. Locus Hebræis rectè declaratur. Superius dixerat, Iustus miseretur,

retur, & commodat. Hæc, aiunt, misericordia, hæc munificentia. Erudit imperitos, docet errantes, ignariq́ uiæ quò tendere fas sit, ostendit. Hanc ipse primus gerit in præcordijs sapientiam. E pectore eius larga profluit. Hic multus est: nunquam non hæc loquitur, meditatur: nullum de rebus sapientiæ finem loquendi facit: ab hoc sermone nunquam uideas eum abhorrentem. Hic omnis insistit, fons est perennis pectus illud. Casta, recta semper loquitur. Nullus mendacio, uanitatisq́ locus, non contumeliæ, non obtrectationibus. Sapientiam Hebręi exponunt ea, quibus diuini plurimum inest, in primis ea quæ pertinent ad cultum, scientiamq́ Dei. Tum quibus faciẽdis laus est, ac decus, omnium iudicio comprobantur, suspiciuntur, quibus inest æternitas, rerum humanarum solida confirmatio. Veri à falso clara separatio, bonorum firma stabilisq́ admiratio, earumq́ amor & assecutio. Hinc duo sunt eiusdem rei nomina, unumq́ sonantia, sapientia, iudicium. Iudicium, ius, æquitas, ordo, hoc sapientia est. Os iusti non uana, plena uenti, & inanitatis, sed magna, æterna loquitur, quæ tempus æternum, non fluxam ætatem respiciunt. Cupit homines solida, perpetua possidere, ad hæc hortatur, inflammat, horum amore cupit eos ardere: id agit prædicando meditandoq́ ut hunc amorem implicet animis, pectoribus immittat. Sermones eius feruntur ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis.

Lex Dei eius in corde ipsius, & non supplantabuntur gressus eius.

EAdem sunt, sapientia, iudicium, lex. Hanc iustus loquitur, meditatur, in pectore gerit. Quod docet, sapit, sentit, non minus pectore, quàm ore: non loquendo solum, sed etiam sentiendo sapiens. Non supplantabuntur gressus. Est propè si dixerit, Non uacillabunt uestigia, non luxabitur pes, non discedet à recto, non obliquus, lapsabundus incedet: non labetur in uoraginem. Id faciet lex Dei in animo inhærens, mentemq́ illuminans. Illustrat uestigia, rectum iter ostendit. Efficit ut lucidè noscas quem ad finem uestigia flectas, siue scripta, siue non scripta lex, aiunt Græci, semper in corde moratur. Iter quo tendit ad Deum, non impedietur aut ab hostibus notis, aut occultis & ignotis. Quid enim uirtuti impedimento esse posit? Agit altissimas radices probitas, ex illa lege perpetuò meditata conuelli non potest.

Considerat peccator iustum, & quærit mortificare eum.

SEnsum qui placeat, exhibent Hebræi. Cùm uideat impius fore ut ipse denique concidat, finemq́ stultum habitura quæ molitur, tunc inuidere iusto, tunc insidias intendere. Inuidet felicitati, sibi diem fatalem instare prospiciens: omnia uersat, si quid ad perniciem eius idoneum reperiat, si quid calumniari, quo pœnam capitis incurrat. Mortificare, θανατῶσαι, rectius Latinus dixisset, interficere, morti addicere. Bellum perpetuum est in terris inter iustos & impios, omnia eis inimica, uita, mores, consilia, cogitationes, sermones, uultus, oculi, neutro alterius conspectum sustinente, diuersa itinera, si casus eos obuios dederit, arripientibus, subitoq́ discedentibus: non secus atq́ ignis & aqua dissentientibus. Summa odia, summæ inimicitię, incredibiles animorum diuisiones. Haud mirum igitur si quęrit iniustus impiusq́ interficere iustum, omni opere, omni tempore ei auersantem, consuetudinem eius respuentem, eum semper refugientem. Peccator hoc loco est רשע rasha, impius, sceleratus.

Dominus autem non derelinquet eum in manus eius, nec damnabit eum, cùm iudicabitur illi.

FAciam clariora, & non damnabit eum cùm iudicabitur illi. Multiplex est detrimentum, quod mali homines afferre melioribus consueuerunt, aut necem apertam, suis eos manibus aggredientes, aut apud maiores calumniantes. Habent enim scelerati non manus solùm exitiales, sed etiam linguas maledicas, accusatrices, calumniosas. Quod possunt, afferunt detrimentum. Si non manu, at accusando, & maledicendo apud principem. Deus igitur non relinquet eum in manus eius, non erit protegente Deo manibus iniquis super eum potestas. Minus item ut condemnetur, cùm iudicabitur. Liberabit è manibus rapacibus, liberabit ex calumnijs, criminibus: non sinet eum sentẽtia damnari, non damnabit eum, non erit apud Deum reus: si non erit, etiam apud iudicẽ Deo defendente non erit. Non damnabit eum Deus, nõ damnabit iudex terrestris. Illæ à sceleratis oblatę calumnię, inanes erunt. Tutatur Deus à probris, calumnijs, criminibus iustos, insontes: non sinit super eos fatalem sententiam cadere. Hunc sensum explicans Rabi Abraham, Sensus est, ait, Deus uidet, cõsiderat iustitiã iusti, cùm improbus percitus inuidia, non poterit bonũ uirum interficere, tunc requiret aliquid criminis contra eum, aut iniuriæ, aut auaritiæ. Simili modo Rabi Dauid, Porrigit oculos impius in omnes partes, si qua ad manus eius res perueniat, qua apud principẽ, labẽ infligat bono, qua cadat cùm apud eum iudicatur. At exibit indemnatus, purus, innocens. Audis igitur diuina subsidia contra calumnias, si modò iustus, innocens coneris esse.

Expecta Dominum, & custodi uiam eius, & exaltabit te, ut hæreditate capias terram, cùm perierint peccatores, uidebis.

NOn est, ait, cur te rapiat indignatio, si non fiunt extẽplo quæ de defensione, & exaltatione iustorum prædico: non est fas subitò perire malum, fortunis imperioq; exui, ad pœnas subitò rapi. Eorum sunt ista, quos agit impetus, non ratio. At Deum pro sua mansuetudine & clementia decet grauem esse, expectare pœnitentes, an iniuriarum finem facturi uideãtur. Te quoq; non decet subitò coronari, grandem fieri, exaltari, in eorum locum facultatesq; & imperia statim succedere. Expectanda uirtus tua, quid uirtute possis considerandum, quis tibi animus in aduersis. Hæc dum in te expectantur, expectatur quoq; in iniusto & improbo, num pœniteat, resipiscat, maturatus tempore furens animus ad sanitatem redeat. Deus quoq; dum hoc agit, agit optimum grauissimumq; principem decentia, clementię mansuetudinisq; suæ uim, naturamq; retinet. Expecta igitur, & custodi uiam eius, ne ob hanc causam, quòd non simul ereptus sis, illeq; simul non ceciderit, pietatem relinquas. Esto pius, bonus: insiste diuinis mandatis, solitum pietatis iter ne deseras: nihil impatienter agas. Omnes tibi debentur honores, si id feceris. Expositum superius, quoniam sæpius iterauit, quid esset hæreditare terram, relinqui in terra, damnatis iniustis ad pœnas, exterminatis è mundo, deiectis è uitæ præsidio, luce delapsis. Meliores occupare quæ possiderent iniusti, quondam illis erepta, prædas relinquere cum gemitu rapaces, succedere legitimos possessores iustos. Hæc erit exaltatio ex humili loco, ad summum gradum prouectio, in calamitatibus, contumelijsq; iacentem, quas inferre perseuerarent iniqui, manum porrigente Deo, surgere, sublimemq; fieri: perijsse peccatores uidebis, si paulum expectaueris. Test

ris. Teſtes erunt oculi tui, quibus opes impiorum indignatus aſpexiſſes.

Vidi impium ſuperexaltatum & eleuatum, ſicut cedros Libani. Et tranſiui, & ecce non erat, & quæſiui eum, & non eſt inuentus.

VT hunc locum, qui torſit Philoſophos multoſq́ mortales, clarius aperiat, exaggerationibus, repetitionibus, exemplis utitur. Torſit felicitas impiorum in hoc mundo, quòd impune mactarent, raperent, innoxium ſanguinem funde- rent, fruſtra numen ultorem cæteris implorantibus, alijs uehementer admiranti- bus & ſuper religione titubantibus, potius res humanas, curſibus effrænatis ire, ſu- ſpicantibus. Incidat prauitas tranſuerſa licet, rectoſq́ ordines feriat, non eſſe qui lapſa retorqueat, praua luxantia ſuis locis reſtituat. At non ita inquit. Tolluntur in altum, Vt lapſu grauiore ruant. Conſueſſe enim Deum immortalem, quò gra- uius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro eorum ſcelere ulciſci ue- lit, his ſecundiores interdum res & diuturniorem impunitatē concedere. Illi quo- que ſenſerunt res ſecundiores ſceleratis interdum à Deo concedi, quo caſus ſit gra- uior. Vt cedros eos uidi, ait noſter, ſublimes. (Sunt autem cedri arbores proceræ, quarum Libanus eſt ferax, totoq́ Oriente naſcuntur: odorata arbor, ſimilis iuni- pero, baccis & folijs, niſi quòd procera ſurgit, qualis cypreſſus.) Erant altiſsimi, ſuperbi, florentes, inſtar arborum celſarum eminentes. Ipſi tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerant, ut ferendi non uiderentur, tumētes fortunæ fla- tu. Sed ubi uentus remiſiſſet, concidiſſe & carbaſa languentia cernes. Stabant me- dia in urbe, uelut medio in nemore arbores excelſæ. Ecce tempeſtas impreſsione facta, funditus deijcit. Fit fragor: mirantur agricolæ, ſtupet omnis uiator: uatici- niorum diuinorum ueritas comprobatur, prædictiones abſoluuntur. Verus ordo rerum perſpicitur. Haud multum refert, quòd pro ὑπερυψούμενον, ſuperexaltatum, ſit in fonte עָרִיץ ariz, fortis: Vidi impium fortem. Fortitudo diuitiarum, potentiæ, opumq́ eſt. Neq́ etiam eſt cedros Libani, ſed אֶזְרָח רַעֲנָן ezrach raanan, arborem uirentem. Sciendum igitur quam Sept. tranſtulerunt κέδρον, cedrum, in Hebraico non eſt cedrus, ſed אֶזְרָח ezrach, quam Laurum interpretantur. Vox propriè ſo- nat arborem ſemper uirentem, ἀειθαλὴς, Græcè uocatur quæ perpetuo floret. For- ſan à uerbo זָרַח zarach, ortus eſt. Arbor ſemper oriens, naſcens, uirens, nunquam deficiens. Generatim ad omnes ſemper florentes arbores pertinet, quarum ſunt multa genera. Ezrach, inquit Rabi Dauid, eſt uirens, & bona, eo nomine uocata quòd uenuſtas & uiror eius omnibus appareat, ſicut uir ezrach, Vir nobilis, cla- rus, genere de claro. Cuius contrarium eſt, peregrinus, ignotus. Hæc dixit etiam prior Abraham, Rabiq́ Salomon. Chaldaica quoq́ tralatio uerſum hūc trāsfert, Vidi impium fortem & ualidum, ſicut arborem יַצִּיב וְעַבּוּף iazib ueabuph, Ere- ctam, & frondiferam, folijs exuberantem. Non eſt igitur cedrus: nam cedrus uo- catur אֶרֶז erez. Illud autem אֶזְרָח ezrach, uides quid interſit, nec comparat im- pium cedro Libani. Hæc comparatio hic nuſquam eſt, potius iuſtum cedro com- parat alibi, Sicut cedrus Libani, ait, multiplicabitur. Cedrus arbor ſacra, meliori- bus exemplis apta. Hoc mihi placuit inſigne, cùm creſcere, boniſq́ cœleſtibus lo- cupletari, uirtutum odorem longè lateq́ mittere, factis egregijs ingens celſuſq́ fieri, Rempublicam quo ad eius poſſem, iuuare, atque attollere cuperem. Scire quoque operæpretium eſt, cùm hæc uox ſonet oriri, fit ut nomina inde fluant, de- ſignantia naſcentem, indigenam, quaſi radicantem, habentem radices, radicibus,

folijs abundantem: ſonatq; uirum multa propagine, ingenti familia, magna proſapia, genere fœcundum: cuius contrarium eſt, inquiunt Hebræi, peregrinus, ſine cognatione, familia, ſine genere. Erat igitur impius ingenti familia, turba nepotum circundabat, ingens propago, affinitas magna. Propterea uerſus Hebraicus habet, Vidi impium robuſtum & propatulum, diffuſum ut Ezrach, arborem uirentem, frondiferam. Propter hanc cauſam Hieronymus tranſtulit, Vidi impium robuſtum & fortiſsimum ſicut indigenam uirentem. Vides ut non ſit apud eum cedrus Libani. Exponunt Hebræi quid ſit indigena. Gloria igitur impiorum deletur breui, uelut aura receſsit, uelut fumus inanis, uelut ſi ſuper ſabulo domus eorum conſiſteret. Sæpiusq; id aſſeruit. Sed tanquam puluis, ait, quem proijcit uentus, erunt impij.

Cuſtodi innocentiam, & uide æquitatem, quoniam ſunt reliquiæ homini pacifico. Iniuſti autem diſperibunt, ſimul reliquiæ impiorum interibunt.

CVſtodi, retine integritatem, innocentiam, ſiue ſimplicitatem, ut diuus interpres edidit. Vide æquitatem ſiue rectum, conſidera, perſpice, fixis oculis contemplare, nunquam ab ea diſcedas. Sedeat in pectore, cùm te calamitoſum uideris, cùm fata urgent, tum tempus poſtulat animi conſtantiam, nullum pro laude periculum recuſes. Continenda eſt indignatio, impotentia, permanendum in ea, qua ſemper fuiſti grauitate animi. Non eſt de rebus cœleſtibus, de imperio Dei ſuper terras perſuaſio relinquenda, ne ſimilis noſtra mens frondibus exiſtat, quouis uentorum flatu leuanda. Videbis breui eſſe reliquias homini pacifico. Hominem pacis uocat fortem, grauem, cōſtantem in aduerſis, nullo caſu à uirtute diſcedentem, non indignantem, quietum ſedatumq; in aduerſis animum habentem. Ad quam uirtutem hortatur ipſe Vates. Qui indignari, & fremere, ſubitoq; in blaſphemias & maledicta prorumpere noluerit, uidebit ad poſtremum cuncta cedere uictoribus proſpera, pijs & mitibus, patienterq; ferentibus ſupereſſe bonum euentum. Quod Sept. dixere ἐγκατάλειμμα, reſiduum, ſeu reliquias, Hebraicũ אַחֲרִית acharith, ſupremum, nouiſsimum. Quoniam, ait, homini pacis eſt ſupremum, eſt quod remaneat, eſt quod ei ad poſtremum debeatur. Poſſet etiam ſermonis Hebraici ſenſus eſſe, quem Rabi Abraham proponit, Cuſtodi, adhibe mētem, reſpice uirum integrum & rectum, uidebis certè ſemper finem eius eſſe pacem. Si bene perſpexeris, uidebis rectos & innocentes ad poſtremum lætos eſſe, pacem tranquillitatemq; aſſecutos, portum tenuiſſe, qui modo ſibi timuerant, hos tutiſsimum portum recepiſſe, qui pijs periculum intuliſſent, de ſuo timore coactos. Atque, ut ait Rabi Dauid, ſæpius iterauit finem impiorum eſſe perniciem, iuſtorum tranquillitatem, & pacem, ne quos decipiat præſens felicitas malorum.

Salus autem iuſtorum à Domino, & protector eorum eſt in tempore tribulationis. Et adiuuabit eos Dominus, & liberabit eos, & eruet eos à peccatoribus, & ſaluabit eos, quia ſperauerunt in eum.

ITerationes ſunt, exaggerationesq;, ut dixit Rabi Dauid. Cupidiſsimè inſtat quò tibi cœleſtis hæc ſapientia clareſcat, inſinuetq; animum, penetret intimè, iuſtos

stos à Deo defendi, necessario tempore non relinqui, salutem conseruationemque eorum ei curæ esse. Iustos autem esse qui sperent in eum. nam qui sperat, credit: longè ab his abhorret, qui Deum esse dubitent: aut si sit, res humanas ei notas esse, aut licet nosse possit, si uelit, at non id eum laborare, nihil id ad maiestatem suam attinere. Spes autem maxima uirtus, maxima pars pietatis, lux animi, confirmatio, robur labentis. Necessario qui sperat, pijssimus est, credit esse Deum, credit ei res terrestres non minus esse perspectas, atque regibus res suorum regnorum, uel potius patri suam familiam: non speraret, nisi crederet. Tum præterquam quòd persuadet sibi Deum esse, resque ei nostras non ignotas esse, persuadet quoque bonos ei charos esse, gratam ei bonitatem iustitiamque esse. Cur enim speraret si nihil eum de nostra iustitia laborare, nihil benefacta nostra morari existimaret? Retortis autem argumentis, qui non sperat, non credit aut Deum esse, aut eum nostra nosse. Credens esse, sed nō credēs ei nostra perspecta esse, tædio, aut quauis alia de causa, hanc cognitionem diffugientem, tribuit ei uel inscitiam, uel ignauiam uel crudelitatem, quæ ne in terrestri quidem principe ferri possent. At si charitatem, iustitiamque in nostris principibus laudamus, hæcque eis laus gratissima est, cur Deus principum princeps hanc maximè laudem non possideat, atque adamet, & quoties à nobis iustus memorque nostri, quod charitatis est, prædicatur, non gratissimum ei est? Necessario igitur qui sperat, est bonus, est iustus ac pius, bene sentit de summo principe Deo. Qui de Deo bene sentit, magnæ sapientiæ, eximiæ cognitionis, excellentis prudentiæ uir habendus. Spes autem est rerum bonarum expectatio. Qui expectat, noscit eum à quo quid expectat, scit eum uelle & posse quod expectat. Ergo qui Deum sperat, noscit eum, perspectumque habet. Tum prospicit eum uelle & posse quod ab eo expectat. Summæ autem charitatis ac potestatis est, posse iuuare & uelle. Spes igitur est maxima pietas, inclyta uirtus. Et præterquam quòd maximum animi refugium & recreatio, etiam est uera sapientia, de Deo, ut bonitate ac potestate eius uerus sensus. Propterea iustus est qui sperat, iustissima, maximeque uera de Deo sentiens.

PSALMI XXXVII. EXPLANATIO.

TITVLVS Psalmi est, Psalmus Dauid in rememoratione de sabbato. Is titulus nō habet ad hunc modum in origine, εἰς ἀνάμνησιν περὶ τοῦ σαββάτου, In rememoratione de sabbato. Redundat, De sabbato: duntaxat est לְהַזְכִּיר lehazcir, ad recordandum, uel rememorandum. Videbis idem apud Hieronymum, cui titulus sic transfertur, Canticum Dauid in commemoratione. Nam Nicolaus habuit codicem Hieronymi mendosum, apud quem refert esse, In commemoratione sabbati. Placet uehementer (seposita sententia AuenEsdræ, de qua dubitat Rabi Dauid) id nomen esse musici instrumenti, quod cæteri Hebræi unà cum nostris afferunt. Ad commemorandum designare, ut hoc carmen cantetur, recolatur ab his, qui sibi sceleris conscij, pœnas metuant, supplices ueniam pacemque petentes, oportere eos hoc carminis genus canere, hoc orationis genere uti, petere precibus quibus ipse quoque obtinuisset, ut sibi Deus crimen condonaret. Et quoniam peccare nobis procliue est, nec aliud pene uidere est in hac uita, quàm homines multa peccantes, docere nos pium Philosophum, ut preces, quas hoc carmine complexus est, assiduas commemoremus. Ergo peccantes orare, nulla interposita requie, propterea quòd nullus est

peccandi finis, docet. Probabile ſit Græcis & hunc pſalmum in perſecutione Abſalonis fuiſſe confectum. Rabi Salomon propè huc tendit, preces has adhibendas, commemorandas ante Deum, ſupplici calamitate procellisq; inſtantibus, applicans ad populum IſraEl, Græci in recordatione delictorum, aut pœnarum ex eis cadentium. Ad commemorandum item Hebraico dicendi genere ſonat quod oſtendit Rabi Dauid, Ad canendum, laudandum: ut, Mementote quoniam excelſum eſt nomen eius, nempe recolite, celebrate. Edidiſſe, cuicunque clades inſtaret, idq; eſſe ad rememorandum, nempe ad oſtendendum cuilibet uexato, ut oret ſupplex, hasq; preces habeat in promptu. Omnia eodem ſpectant. Eſt diuinum philoſophiæ genus, diuina eruditio. Docemur Deum eſſe, noſtra ſentientē, præſentemq; nobis, qui nos uideat peccantes, uidens indignetur, paret ſupplicia. Sed exorari poſſe, exorabilem eſſe, non eſſe uel inſcium iniquitatum noſtrarum, uel negligentem, aut immutabilis iræ, ſi pœnitentiam inuenerit. Vt ſuperior pſalmus ſolabatur afflictos, uim iniquorum fortiter ferrent, finem à Deo uexationum expectarent, ſcirent ea Deo non negligi: ſic is eos ipſos qui contra ſontes arma tuliſſent, ſi forte reſipiſcant, docet quid eis precandum, quàm non ſit cunctandum in illa rapinarum acerbitatisq; plena uita, quantum dolorem, quos gemitus, ſi redeant ad ſanitatem, conſecuturos ex conſcientia. Ex illo dolore poſſe perſpici quid calamitatis in eo uitæ genere, quid periculi ineſſet. Vbiq; fœcunda hęc pſalmorum philoſophia, modo miſeros conſolatur, modo non aſpernata delinquentes, à quibus ea incommoda miſeri perferrent, uocat ad ſanitatem, eſſe locum miſericordiæ, portum eis oſtendit, ſalubris conſilij autor.

DOmine ne in furore tuo arguas me: neq; in ira tua corripias me. Quoniam ſagittæ tuæ infixæ ſunt mihi: aggrauata eſt ſuper me manus tua.

INGEMINATIO, ut ſolet, furor, ira, arguas, corripias. Corripias Latinus dixit quod Græcè παιδεύσῃς erudias, doceas, Hebraicum תְיַסְּרֵנִי teiaſereni, corrigas, caſtiges, pœnam incutias. Manus eſt, ut Gręci, uis, ultrix, flagellatrix. Symmachus pro ἐνεπάγησαν, infixæ ſunt, dixit καθίκοντο, attigerunt, tangunt, quod Hieron. imitatus eſt, orat ne cum animi indignatione quam peccata commouiſſent, caſtiget. Validiores ira plagas facit. Mitius caſtigat cui tranquillus placidusq; eſt animus. Audi à prophetis rerum naturam atque ordinem. Peccamus, iuſtitiam uiolamus, iniuriam inferimus, Deus qui hæc & alia proſpiciens, ut qui optimus eſt, alterius malis dolet, indignatur inferentibus, & quò peccare deſiſtant, quorum uita detrimenti, dolorisq; cauſa eſt, è medio tollere deſtinat, in ea ſententia permanens, dum turpis illa uita recedat. Hóc prudentiſsimus quiſq; exploratum habens, multis cum lacrymis ſibi ignoſci poſtulat. Sed cùm pateat nullam ſine pœna deleri culpam, petit, id mitius agat, id propemodum poſtulans, ut ſi quis uerberandus ſit, poſtulet uerberato ne minus ſeuerum. His docemur & Deum iraſci, & poſſe iram eius fieri noſtris precibus leuiorem, ſapientes autem operam dare ut ſibi ignoſcatur. Illud item docemur ſentire ſapientes plagas cœlitus inferri ex conſilijs magnę prouidentiæ, ut pœnas luamus non ſine numine diuum. Hoc tum naturæ docet inſtinctus, tum ſapientior erit, quò magis quis hæc ſibi perſuaſerit. Monent Græci furorem iramq; Dei non eſſe paſsiones, commotiones animi magni ſui, perturbationes, ſed qualem meliores Stoici poſtulabant ſapientem, quem exiſtimabant caſtigare

poſſe

poſſe etiam tranquillum, ſine iracundia, ſedatum, fungente muneribus ſuis ratione, cuius eſt praua corrigere, aſpera, dura complanare. Id etiam rectius fieri ſine perturbatione, quale fieret ab igne, natura comburente, non comburente impetu nouo ſuſcepto. Non minus iucundus eſt animus diuinus peccatis delendis, atque bonis creandis. Qui tollit è medio peccatum, tollit iniuſtitiam, impedimentum uitæ beatæ: cupidus bonorum, tollit ægritudinem: dolorem, uult eſſe lætitiam. Iniuſtitia & peccata quæ fiunt in terris, turbant humanam felicitatem, non eſt alacritas ubi eſt iniquitas. Qui non fert iniquitatem, optat felicitatem: tollit ea quibus mortales fiunt mœſti. Iucundus eſt igitur animus diuinus malis caſtigandis, propter odium iniquitatis, acerbitatis, cupiditatem felicitatis. Qui iucunda bonaque facit, cùm ſit bonus, non turbulenter ægreque, ſed cum animi tranquillitate facit, gaudet cadere iniquitatem, turpitudinem deleri. Sagittas Deo tribuit, uelut Homerus Deo ſuo,

τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι:

Dent mei luctus Danai pœnas tuis ſagittis.

Sagittas eius uocat plagas diuinitus deſtinatas, quod ſapientibus perſpicuum eſt. Poëticum eſt ſagittas Dei dixiſſe, uexationes, uulnera cœlitus illata. Manum quoque plagam, ut aiunt Hebræi, dixit, ut quam manus incutit. Orat iracundiam diuinam ſedari, mitigari, redire ad lenitatem, quòd plagas ſæuire ſentiret, non inſtantes metuens, ſed præſentes experiens, non ignarus pœnas peccatis deberi.

Non eſt ſanitas in carne mea, à facie iræ tuæ: non eſt pax oſſibus meis, à facie peccatorum meorum.

MOnendum eſt, à facie, Hebræis aduerbium eſſe deſignans propter. À facie iræ, propter iram. À facie peccatorum, propter peccata. Intellexerunt id etiam Græci, διὰ τὴν ὀργήν σου, διὰ τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ διὰ τὴν ἀφροσύνην μου, Propter iram tuam, propter peccata mea, & propter inſipientiam, ait pro cæteris, Euthymius. Iram, minas recte ſentit. Quam Sept. dixere ἴασιν, ſanitatem, Hebraicè מְתֹם methom integritas. Non eſt in carne mea integritas, omnia plena uulneribus.

Vix adeo agnoſcas pauitantem ac dira tegentem,
Vulnera. Lacerum crudeliter ora, Ora manusque ambas, populataque tempora, raptis auribus, inhoneſto uulnere nares.

Idem eſt propter iram eius uulneratum eſſe, atque propter peccata ſua. Ira propter peccata, ab ira plagæ, uulnera. Idem quoque carere pace, atque ſanitate. Idemque quoque caro, atque oſſa. Carere autem pace ſanitateque corpus, carnem, aut præſentem ubique prementem calamitatem demonſtrat, dolores ingentes inſitos, aut trepidationem metumque ex conſcientia facinoris admiſsi: tormentum conſcientiæ oſſa commouens, medullas uſque penetrãs, animum abſorbens, infeſta omnia impacataque in mentis domicilio reddens, uerbera conſcientię infligens. Conſcientia, inquit ille, magnus Deus, magnus carnifex. Nec pectore noctem, Accipit, ingeminant curæ. Hæc uulnera ſenties, ut Græci, iram minasque præpotentis Dei, quas in lege Moſis ſceleratis minatur, aut quas miſsis prophetis denuntiare conſueuerat. Omnia ad conſcientiam uenientia torquent animos, nullam eis pacem, nullam tranquillitatem relinquunt. Id genus, alijs pſalmis habentur, cùm ſibi ipſi pœnas indixiſſent pœnitentes, non expectantes diuinas. Humiliabam in ieiunio animam meam, & caro mea immutata eſt propter oleum. Adhæſit lingua mea faucibus. Laboraui clamans. Raucæ factæ ſunt fauces. Dolores ergo uulneraque ſenties aut trepidationem, metumque diuinæ indignationis

aſperitatem conſcientiæ ob facinus, aut illatas ab inimicis calamitates, quas propter ſcelus incidiſſe ſibi perſuaderet: hocꝗ totum carmen oſtendit. Tralationes pulcherrimæ poëticæꝗ, quòd in medullis inſederit dolor, quòd in præcordia lapſus hauſiſſet medullas. Atꝗ implicat oſsibus ignem, noſter ait. Morſu miſeros depaſcitur artus. Verſat ſub pectore, fixa coquit cura. Animum expectorat.

Quoniam iniquitates meæ ſupergreſſæ ſunt caput meum, ſicut onus graue grauatæ ſunt ſuper me.

HYperbolæ ſunt omnes, aliæꝗ figuræ, quòd caput ſuperauerint, totum obruerint. Errores fatetur ualidè, uniuerſam delictorum turbam explicat, magna contentione agit. Imbecillitatem conditionis humanæ deplorat. Si quis immane facinus admiſiſſet, quid aliud ei pœnitenti, ueniamꝗ à Deo petenti exclamandum eſſet, quàm ſcelus ſe obruiſſe, ſe ſub ſcelere uelut oppreſſum, ſubmerſumꝗ cecidiſſe. Grauiſsimum ſceleris pondus inſtare ceruicibus. Nil aliud propè eſſe facinus admiſſum, quàm ſaxum illud Siſyphi. Peccata eſſe pondera grauiſsima, in terram deprimentia. Tralationes igitur, quòd ſcelera oneribus comparantur, quòd pelago, quòd undis in caput cadentibus, quibus corpus obruatur: quòd uelut opprimere, deijcere, proſternere, ſuffocare dicuntur. Saxis ingentibus, ponderibus immanibus ſimilia prædicantur. Videmur cùm quid peccauimus, ferre pondus intolerabile. Grauitas quoꝗ Latinis eſt in peccando, grauiſsimum facinus dicunt.

Putruerunt & corruptæ ſunt cicatrices meæ à facie inſipientiæ meæ.

HÆ quoque tralationes, cicatrices ſiue tumores læſi corporis, uerberatæ, uulneratæꝗ carnis, dolores illos conſcientiæ nuncupat, paſsiones, morboſꝗ animi, magnamꝗ illam perturbationem uocat, cicatrices, tumores, uulnera tumentia. Eam perturbationem non modò uulneribus, quibus corpus ſaucium ſit, comparat, ſed his etiam uulneribus, quæ grauiorem dolorem faciant corrupta, non ſanata, putrefacta propterea quòd ſanari non poſſent. Vulnus inſanabile, pectus inſediſſe, magnos cruciatus afferre, non poſſe ſanari: aut, quod ſit grauiſsimum, quòd deſit medicus, qui ſacras manus admoueat. Diuturnitatem inſanati uulneris, putredinem feciſſe, putredinem maiores dolores afferre, proponit igitur magnos animi cruciatus, eos appellans uulnera putrentia, inſanabilia, nullo opem ferente, ipſo in his cruciatibus permanente. Commemorat calamitatem, dolores animi quibus uel ob ſceleris conſcientiam conficeretur, deteriora timens: peior enim eſt morte timor ipſe mortis, inquit ille. Aut iam calamitates aderant, premebant, grauiſsimos ictus imprimebant, futurumꝗ erat, ut breui uitam, imperium, copias amitteret, hoſtibus in uictoria inſolentibus, nihil uictis tutum, nihil hoſtibus impeditum. Idꝗ à facie inſipientiæ, propter inſipientiam, ut ſuperius dictum. Hos dolores, hos cruciatus attulit ſtultitia, dementia, qui ſtultè & inconſultò peccauerim: qui ſapere debuiſſem, potius, peccando deſipuerim. Cicatrices, ut dixi, uocat exponentibus Hebræis (nam dicuntur Hebraicè חֲבוּרוֹת chaburoth, forſan à uerbo חָבַר chabar, alligauit, alligamenta, quæ alligantur) non ſigna ſanatorum uulnerum, acui

ac uibices, sed tumores, plagasq́ tumentes, tabentes, putrefactas. Quæso omnes animaduertant, stultitiam, amentiamq́ uocari in sacris literis peccata, libidines, errores, delyria, cæcitates: & quid pariant, considerandum. Vocari etiam uulnera grauissima, putredines, tabesq́ pessimè olentes. Nam Græcè est ad Hebraicum προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν, malè olent, corruptæ sunt cicatrices.

Miser factus sum, & curuatus sum usq; in finem: tota die contristatus ingrediebar.

MIser factus, rectè ex Græco ἐταλαιπώρησα, Hebraicum נַעֲוֵיתִי naauethi, afflictus sum, uexatus. Vexor, ait, premunt angustiæ: quanquàm Hebræi eiusmodi uerbum exponunt distorquere, incuruari, ut re uera signat. Est enim aua, prauitas, iniquitas, asperitas. Vicina sunt asperitas in peccando, atq; malè patiendo. Vtrunque dicitur prauitas, iniquitas loci, temporis, rerum aduersarum. Item iniquitas actionum, opera non recta. Nunc corporis esse uolunt Magistri, dolores, corpus incuruum, nutans in terram reddidisse. Hyperbole & hæc, magnitudinem doloris exprimens. Tantos esse cruciatus, eam animi amaritudinem, ut corpus in terram deflexerit, seu quòd mœror uultum deprimit, inuisam lucem, cœlumq́ reddit, siue quòd deflectit, calor, alimentumq́ minuitur, uires deficiunt, genua labant, soluuntur frigore membra, dolori corpus succumbit. Maximam ægritudinem designari apparet ex secundo, Tota die contristatus, mœstus ingrediebar: tota die mœrens ambulaui, transtulit sacer interpres. Ergo incuruatio, mœroris indicium, depressi uultus, animi curis detenti. Hos Græci uocant σύννους, totos considerando defixos, curis eos aliud respicere, morariq́ non sinentibus. Rabi Dauid exponit naauethi, (quod nostri dicunt, miser factus sum: siue, ut Hierony. afflictus sum, quod etiam probo) Ob magnitudinē doloris, ait, corpus est incuruatum, curuus incedo, obscuratus est uultus. Nam quod nostri dicunt mœrens, aut contristatus, Hebraicè קֹדֵר coder, sonat tetrum, obscurum: de mœstis, atrisq́ dicitur, quibus facies lurida, minimè serena. Tota die, inquit, indolesco. Magna hyperbole. In finem, melius & clarius in fonte עַד מְאוֹד ad meod, usq; ad multum, uehementer, ualidè. Curuatus sum uehemēter. Sequenti uersu bene ἕως σφόδρα, cùm sit idem Hebraicum.

Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, & non est sanitas in carne mea.

Afflictus sum, & humiliatus sum nimis: rugiebam à gemitu cordis mei.

ALia hyperbole, qua manifestus dolor, calamitasq́ apparet. Lumbos repletos esse illusionibus. Pro ἐμπαιγμάτων, illusionibus, ludibrijs, aptius Hieronymus dixit, ignominiam. Hebraicum נִקְלֶה nikle, signat dedecus, ignominiam, rem fœdam. Ignominiam hanc in lumbis exponunt Hebræi, quod arridet, putredinem non ferendam, non nominandam, corruptam, abominandamq́ tabem. Lumbos præcordia interpretantur. Est similis superioribus tralatio, totius intus & extra corporis membris dolorem asperitatemq́ sentientibus. Caro cicatricibus, tumoribus fœda, ossa commota, conuulsa, corporis incuruatio, debilitatio. Nulla tota compage requie, pondus ingens ceruicibus instans, deprimens in profundum, submersio, suffocatio. Nunc præcordiorum fœda putredo, odor teterrimus,

rimus, ea plenos eſſe meatus interiores, plenos artus, omnia præcordia tabefacta. Propterea repetit, non eſſe tota carne nec intus, nec extra ſanitatem: non in cute modò graſſari morbum, ſed intimè penetraſſe. Græci quoniam in lumbis ſit appetentia Veneris, ac libido quæ eum præcipitem dediſſet, huic dæmonem, qui fuiſſet autor, nunc illudere, ſuper ea ridere, triumphare, illuſiſſeq́;, cùm ad illicitos amores impuliſſet. Hebræorum ſenſus congruentior ex proprietate ſuæ dialecti cognitus & propoſitus. Nam lumbi ſunt nunc præcordia, omneſq́; interiores partes, quas ait putruiſſe, retegens ſuperiora & exaggerans. Declarat dolorem, nullis non uiribus neruiſq́; oratione contenta, ueluti flumine currente. Quod dixit ἐκακώθην, afflictus ſum: fons נְפוּגוֹתִי naphugothi. Hoc uerbo commotionem, uacillationem, luxationemq́; deſignari Rabeni fatentur, exemplis comprobantes, ut cor uacillare, hæſitare. Ergo dicendum, Commotus, concuſſus ſum, mutatus, relaſſatus, debilitatus. Declarat ſecundum, Humiliatus, nempe contuſus, fractus, debilitatus. Quòd Hierony. uerterit primum, Euigilaui, Hebræi non aſſentiuntur, potius id uerbum, ut dixi, contendentes notare remiſsionem, uacillationem, debilitationem, non uigiliam. In Iacob euigilauit cor eius, exponunt uacillaſſe, non crediſſe. Quòd addit, Rugiebam, dolores ferunt Hebræi ingentes: & cruciatus gemitum dant, non qualem homines, ſed qualem leones, rugiunt. Intentus cordis cruciatus, tormentumq́; exprimit uocem, gemitum. Gemitus cordis mei, eſt rugitus. Suſpirant præcordia, pectore ab imo. Vox mei gementis, qualis fremitus leonum. Id facit dolor cruciatuſq́;. Ego rugio, quòd mihi cor gemit, fremit, prodit gemitus à pectore.

Domine, ante te omne deſiderium meum, & gemitus meus à te non eſt abſconditus.

Cor meum conturbatum eſt, dereliquit me uirtus mea, & lumen oculorum & ipſum non eſt mecum.

DEſiderium, uel uiuendi Rabeni aiunt, uitæq́; propagandæ, atq; ex his doloribus morbiſq́; reſpirandi. Aut ante te deſiderium meum eſt, tibi relinquo curam mei ſanandi, non medicis, ait AuenEſdra. Primum melius. Tibi magnitudo mearum calamitatum, dolorumq́; perſpecta eſt ex ingenti deſiderio, quo mihi ſanitatem reſtitui incredibiliter deſidero. Ingens ſanitatis, liberationiſq́; deſiderium, quod tibi perſpicuum eſt, teſtatur dolorem eſſe uehementem. Quantò grauius doleo, tantò ualidius deſidero. Magnum deſiderium liberationis ex magnitudine mali eſt. Si leuiter ægrotarem, leuius ſanari deſiderarem. Nunc autem intentiſsimus doloris ſenſus adigit ad intentiſsimam liberationis cupiditatem. Hoc tibi perſpectum, ſentis quos gemitus mea pectora fundant, ades ſoliuago, ſolitudines appetenti, conſuetudinem refugienti: tum in ſecretis thalamis audis quos gemitus edam, uides etiam cor turbulentum, mœſtum. Hunc ſenſum Græci quoq; uident, quòd ſalutem, quòd diſceſſum malorum cupio, noſti. Eſt enim res ſapientiæ, deſiderium ſalutis, expiationis à ſcelere: deſiderium teſtari cognitionem. Qui cupit liberari, magnitudinem mali noſcit: ſtulti non cupiunt, quia neſciunt, negligunt, qua dementia peccaſſent, ſe peccaſſe neſcientes, aut culpam negligentes, aut pœnas nullas expectantes, non exiſtimantes iudicem fore delictorum, cui cura plectendi. Vanas fabulas eſſe, quæ de inferis prædicantur. At ſapiens grauiter gemit, ſi peccauit, ualidè pœnitet, uehementer ſibi condonari cupit,

ueniam cupidiſsimè petit, gemit, lacrymatur, ſitit ſalutem. poſſunt peccare boni, ſed reſipiſcunt, percuſſo pectore gemunt, oderunt quòd peccaſſent. Stulti non minus deſipiunt, peccatum negligentes, atque peccare contemnentes, ubique ſtultitiæ teſtimonium præbentes. Turbatur cor ſapientis ob peccatum, uires debilitat mœror, quod ijdem Græci cum Hebræis, oboritur oculis caligo. Lacrymæ tenebras inferunt, acumen hebetant. Vt gutta cauat lapidem, ſic lacrymarum perennis lapſus exedit oculos, paſcitur lumina ſalſus humor lacrymarum, humor ille per quem ab interiore ſenſu traijcit lux, hebeſcit, minuitur. Omnia magni doloris indicia. Magnus dolor ex conſideratione ſceleris: conſideratio ſapientiæ eſt, negligentia ſtultitiæ. Narrare dolorem, dolorisq́ ſingulas partes perſequi, eſt eius qui ſuam pœnitentiam iudici monſtret, qui ab eo uehementer liberationem poſcat, lacrymas, exteriores animi dolores, gemitus proponens, quantum doleat, quantum pœniteat pandens, quid incommodi ferat is dolor. Ita flectitur iudex, præcipuè non durus, inexorabilis, cui grata eſt hæc calamitatum cõmemoratio, doloris cognitio, ſimiles ſui noſcit qui doleant ob iniquitatem, qui magnus eſt æquitatis amator. Etiam, inquit, lumen oculorum non eſt mecum, Ipſa quoq; lux oculorum à me receſsit. Quatuor, deſiderium ſanitatis, liberationis, gemitus, perturbatio cordis, uirium debilitatio, oculorum ex lacrymis hebetatio. Verbũ quod bene Sept. dixerunt ἐταράχθη, turbatum eſt, Hebraice סְחַרְחַר ſecharchar, ſonat Hebræis teſtibus, reuolutionem, rotationem, quod facit animus turbatus. Nunc animum huc, nunc diuidit illuc, inſignis Poëta, ex Homero μερμηρίζειν. Propterea Hieronymus hoc tranſtulit, Cor meum fluctuabat.

Amici mei & proximi mei aduerſum me appropinquauerunt & ſteterũt: & q iuxta me erãt, de longè ſteterũt.

CONtraria ſunt, appropinquauerunt, ac de longè ſteterunt. Ergo ueritas Hebraica ſecus habet, & clarius, Amici mei & familiares mei מִנֶּגֶד נִגְעִי יַעֲמֹדוּ mineged nigei iaamodu, Exaduerſo plagę meę ſteterũt. Quod exponẽs Salomon, Qui uidebantur, ait, amici, quos in tempore mihi præſto fore putaſſem, ſtant exaduerſo, nõ accedunt, procul conſtiterunt, plagas meas aſpicientes, propius aſsiſtere non audentes. Similiter Rabi Dauid, Stant, ait, exaduerſo uulneris mei, non accedẽtes, nõ inuiſunt: nam uiſitatio cõfirmat animũ dolẽtis. Hoc ſe amicorũ refugio carere queritur. Acceſsit ad omnia mala, inquit, & illud incõmodũ, quòd amicorũ, qui iam oẽs me deſeruerũt, familiariũq́ refrigerio careo. Vidẽt uulnera, nõ accedũt. Et, ut exponit AuenEſdra, quòd cicatrices, quòd uulnera tumuerãt cõputruerũt, fœdũ odorẽ exhalãtia, deterriti ſunt amici inuiſere. Deeſt igit̃ apud Sept. נִגְעִי nigei, plaga mea, uulnus meũ. propterea ſciens ueritatẽ Hebraicam Hieron. edidit, Chari mei & amici mei quaſi cõtra leprã meã ſteterũt. Interpretatur leprã, nam id quoq; uox Hebraica ſonat, uulnus, plagã, leprã. Leproſos uitare ſolebant, eos ꝓcul ex urbibus remouebãt, ne cõtagio reliquos inficeret. Sicuelut à cõtagioſo amici ab eo declinabãt, ſeſe ſubducebãt. Hac ratione nõ ſunt contraria, Appropinquarũt, De longè ſteterunt. Nõ dixit Hebraicũ eos appropinquaſſe, ſed exaduerſo conſtitiſſe, pedẽ ulterius ferre nõ auſos. Conſpicati uulnera, odore tetro accepto, conſtiterunt. Minus item eſt in Hebraico καὶ οἱ ἔγγιστά μου, & qui proxime mihi eſſent, aut qui iuxta me erant: ſed proximos denuo nominat קְרֹבַי kerobai, propinqui mei de longe ſteterunt. Illud quidem Græcum proximos non loco, ſed ſanguine, affinitate poſſumus interpretari. De lepra & plaga nihil apud Græcos eſt. grauiorem igitur calamitatem probat quòd ab amicis ſit deſtitutus, quòd neceſ-

ſario tempore, rebus tam contrarijs non ſit adiutus, quòd execrantur, quòd propius accedere refugiunt, inuiſum habent, odoris fœditatem non ferunt. Hæc aut reuera ſunt, ut ſonant, eum ægrotaſſe, aut ſunt hyperbole, & interioris cruciatus indicia, uocatq́ perturbationes animi nominibus corporeorum, uulnera, cicatrices, odores fœdos, quos amici ferre non poſſunt, longius conſiſtunt. Totusq́ uerſus habet, Amici mei, & ſocij mei, exaduerſo uulneris aut lepræ meæ ſteterunt, & propinqui mei procul conſiſtunt.

Et uim faciebant qui quærebant animam meam: & qui inquirebant mala mihi locuti ſunt uanitates, & dolos tota die meditabantur.

QVod ait, Vim faciebant, eſt נִקְשׁוּ nakeshu, inſidias, laqueos ponebant, quærentes animam meam, uitam meam, ſanguinem ſitientes, uitę meæ inſidiabātur. Quærunt malum meum, meam perniciem, loquuntur uanitates, Hebraicè הַוּוֹת hauoth, prauitates, interitus. Hieronymus dixit inſidias, eodem tendens. Ordo totius calamitatis, quam mihi meditantur, eſt, Primum inſidias parauerūt, inter ſe de interitu meo iniere conſilium, dolos tota die meditantur. Multis exprimit inſidias. Primum inſidiabantur, quærebant uitam, ſitiebant ſanguinem, prauitates, interitum, perniciem inter ſe conſultabant, dolos tota die meditabantur. Inſidiæ, doli, prauitates: Quęrunt, loquuntur, meditantur, inſidiantur. Hæc Hieron. reddens clariora tranſtulit, Et irruebant quærentes animam meam, & inueſtigantes mala mihi, loquebantur inſidias, & dolos tota die meditabantur. His claret ſuperiores hyperbolas potius calamitatum ab hominibus quàm ex corporis morborum expreſsiones eſſe. Nullum enim atrocius malum eſt, quàm quod ab hominibus infertur. Totaq́ hæc exaggeratio, atque repetitio magnæ cladis teſtimonium eſt, hoſtes habuiſſe ſe non ſegnes non dormitantes, manſuetudinis, humanitatisq́ immemores, humano ſenſu mentes exutas, hominis effigie remanente in his habitare feram. Claret homicidia maxima ex parte fieri cum fraude, ne ſentiat cui malum meditaris, ne caueat, ſeſe tueri non poſsit, armatus hoſti occurrere. Inermem cupit, incautum. His curis agitatur improbus. De calumnijs quoque poteſt eſſe.

Ego autem tanquam ſurdus non audiebam, & ſicut mutus non aperiens os ſuum. Et factus ſum ſicut homo non audiens, & non habēs in ore ſuo redargutiones.

OMnis, ut Hebræi explicant, ſpes in te mea ſita cùm ſit, totumq́ me, meaq́ omnia in tuam fidem ac poteſtatem tradiderim: audio quidem probra illata, calamitates, quas parant, non me fugiunt, at taceo, ſilentium premo intra pectus, ad te me uerto. Quid enim profecero lamentans? Aures ad hæc non adhibeo, ſcio quæ moliuntur, ſed audire refugio, reſpuo noſſe, tum quòd me contra tot hoſtes ſentio nihil poſſe, tum quòd malo me tibi curæ eſſe, quàm mihi. obſurdeſco, obmuteſco ad hæc, nec audio, nec loquor, tum contemnens ea, ſperāsq́ meliora: tum mœſtus, nulliusq́ alacritatis flentes oculos in cœlum uertens: hæc mihi potior cura. Tales in calamitatibus mortales oportere ſe præſtare demonſtrat, non ingemiſcere, iactari, turbari, conuitijs hoſtes laceſſere, reuerberare. Boni uertunt animos ad ſidera, cum lacrymis tacent, expectant opem ſupernam, in ea triſtitia

taciti

taciti permanent, considerantes rerum humanarum iniquitatē, quò scelerata mens progreditur, hæc mortalia tantopere iniqua esse, considerantes cœli architectum, regnatorem orbis, hoc unum esse perfugium, solamenq́ malorū. Super rebus nostris lacrymas continere non possunt, inscitiam hominum, malitiamq́ perspicientes. Peccant principes, cęteriq́ partim iudicij hebetudine, falsis accusationibus incitati, quas ipsi dijudicare nequeant, cùm accusatoribus consentientes, alij cum malitia, ubi sciunt esse innocentiam, crimen esse persuadere conantes, malitia, prauitate, inuidia, inimicitia prouecti. Hoc exploratum habentes, considerantesq́ boni, si quando calamitas accidit, hominum miseram conditionem lacrymantur. Tacent, à Deo auxilium expectantes. Itaq; quòd ait, Velut is sum qui non habeat redargutiones, nempe non retorquens probra, querelis instans, hostes coarguens, qua quidem re nihil profecissem: non talia tempus postulat, ad misericordem patrem confugiendum, qui tecum uerè doleat, uolens & petens eripere. Insita malitia nullis argumentis refelli potest, nulla ratione à concepto scelere dimoueri. A' Deo, & uirtute petendum auxilium, omnia non quidem in nostra uirtute, sed Deo posita.

Quoniam in te Domine speraui, tu exaudies me Domine Deus meus. Quia dixi, Nequando supergaudeant mihi inimici mei, & dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt.

QVis est qui non maximè tueatur, si posśit, quem norit omnem in se fidem habuisse, totā spem in se posuisse? Tantū de sua bonitate sperare, ut cùm omnia præsidia deficiant, illud unum tanti faciat, ut id multorum instar arbitretur, omnibus incommodis opponat, uelut firmam anchoram, tempestate sęuiente, animo teneat, hic adhærescat. Hoc apud mortales præsertim meliores, quibus uirtus iustitiaq́ cordi est, nemo non magnopere perpenderet, magnumq́ decus existimaret conseruare sperantes, proditionem autem eos deseruisse. qui desperant, in numero iustorum non habendos, potius proditorum, rectè facta, laudem, æstimationem, opinionemq́ uirtutis pro nihilo habentium. Quòd si Deo iustitia gratisśima est, si nulla laus est, quę posśidetur à mortalibus, quin magis ab immortali Deo, qui perfectisśima mens est, posśideatur: certè igitur existimandum est, non sese decepisse pios Prophetas, nec uana nobis posteris documēta reliquisse, cùm sese spē omnem in angustijs, quibus uita nostra circumsepta est, ad iustisśimum Deum direxisse, nosq́, ut idem præstemus, magnopere adhortatur. Dum uexamur, tristesq́ turbant pectora curæ, tacere nos docentes, quia ipsi tacuissent, quanquam tristitia contrahit cogitantem animum, & super aduersis indolentem. Crede mihi Prophetarum hæc philosophia est, sapientū uetustisśimorum uirorum (pluris enim facienda uetustiora) de spe cœlesti, sperare in calamitatibus beneficum, salutarem, humanisśimumq́ Deum nobis pręsto fore. Nos autem tacentes & mœstos, aut tacentes, ut Christus, humilis, deiectus, miseratus hominū inscitiam, non muliebres luctus non fœmineos ululatus edentes, nostra tristitia misericordiā Dei prouocantes. Desperatio magnæ imbecillitatis, etiam impietatis indicium. Quod ait, Quia dixi, Nequando supergaudeant mihi: ne triumphent, ne uincant, superent, tunc lætentur. Hoc timens mecumq́ reputans, precor me tibi uni fidentem tuearis, salutis meæ curam suscipias. Dum cōmouentur pedes, ex Hebraico sermone hoc resonat, Ne triumphent hostes parta uictoria, triumphabunt si lapsus fuero, si pedibus sustine-

re non ualentibus,corruero. Commotio pedum,Hebraica figura,eſt ruina,clades. Quę ſi acciderit,magna loquētur. Hebraicè: עָלַי יַגְדִּילוּ alai iagdilu,ſuper me grandeſcent: fient magnifici,tumeſcent,fient maiores. Hoc Sept. recte ad iactationem retulerunt. Magna loquentur, inflatis buccis ut uictores ſolent, res ſuas prædicabunt. Tria memorat, hoſtium exultationem, pedum commotionem,nempe ruinam,eorundem hoſtium iactantiam,ſuperbiam. Hunc uerſum clarius transfert diuus Hierony. cui plurimum debemus: Quia dixi ne forte inſultent mihi, & cùm uacillauerint pedes mei,ſuper me magnificētur. Non erat per pręteritum efferendum in Græco ἐμεγαλοῤῥημόνησαν, magna locuti ſunt: Futurum eſt ut oſtendimus. Magna loqui quid ſit, & pedes commoti, declaratum eſt. Tacebat ergo Propheta, auxiliumq; tacitus implorabat & expectabat. Implorabat timens ne uictus hoſtibus ludibrio, gaudioq; eſſet, ne prolapſus & deiectus faceret, ut hoſtes gloriarentur uirtutem ſuam tollentes, inſultantes uicto. Deterſis idiotiſmis Hebraicis, apparent uenuſtiſsimæ figuræ,pulcherrima poëſis,fluuius eloquentiæ.

Quoniam ego in flagella paratus ſum, & dolor meus in conſpectu meo ſemper. Quoniam iniquitatem meam annuntiabo,& cogitabo pro peccato meo.

Mirabilis ordo carminis. Propoſuit ſpem in Deum,implorauit auxilium,narrat quid calamitatis inſtet,quàm ſit auxilium,quod petit,neceſſarium. Redit ad eandem malorum commemorationem, ob quæ dicit ſe ſolicitum eſſe, pauoris trepidationisq; non mediocris plenum. Is igitur duplex uerſus calamitatis repetitur. Metus enim procaciter inſtās urget,ſollicitat, nō ſinit quieſcere, nos in omnia uocat,non dormire,nō quieſcere permittit,ad clamores,ſupplicationes agit, quid non mortalia pectora cogit? Huc igitur pertinet quod ait, In flagella paratus ſum. Pro flagellis צֶלַע zela. id uerbum ſonat claudicare, aliquo uerbere impacto. Non poſſum, ait, conſiſtere, idq; exponunt Hebræi iuxta ſenſum Sept. interpretum,plagas,uulnera. Paratus ſum,ait,expoſitus ad omnia uerbera, omnes ictus. Sic Rabi Salomon,Firmatus ſum,ait,& pręparatus,iugiter addictus ad uerbera. Rabi uerò Abraham,Reſides artus ſunt,inquit,non ingredior,propterea quòd claudico,nequeo pedibus inſiſtere,inualidus. Tot uulnera ſunt,ut pedibus ingreſſum abſtulerint. Sic Rabi Dauid, In flagella paratus, inquit, propterea quòd incedo claudus, præ doloribus, qui quidem dolores non procul ſunt, ſed in conſpectu, præſentes, ante oculos. Chaldæus quoq; pro zela, poſuit תְּבִירָא thebira, fracturam, uulnus. Deſignat igitur, Paratus ſum, duos ſenſus, aut prope circumuentus, expoſitus ad uulnera, ante plagas uenientes uelut truncus aut arbor ad omnes uentos, ibi defixus,non digrediens à doloribus, non declinans: impreſsionem in me calamitates faciunt. Aut claudico præ doloribus, prohibeor incedere præ uulnerum atrocitate,quæ ſunt in conſpectu iugiter,non remittunt ſeuæ procellæ. Propterea ſubijcit, Annuntiabo iniquitatem. Fateor,ait,idq; deprædico cunctis,ut exponit AuenEſdra,hæc mala peccatis deberi, expiari mea crimina,meruiſſe fatebor. Hæc conſcientia torquet,conſcius mihi delictorum,quę mihi ob oculos obuerſantur,crucior, crimen agnoſco, non deprecor, annuntio, fateor. Rabi quoque Salomon, Bene, Annuntiat,ait,cor,ſcelus meum,ob id doleo,timeoq; ob peccatum,ne quam mihi cladem,uulnusq; afferat. Itaq; quod optimè Sept. dixerūt μεριμνήσω,cogitabo, Hieron. iuxta ſenſum huius Hebraici uerbi אֶדְאַג edag,trāſtulit ſolicitus ero,quod Gręcum quoq; deſignat. Fatetur, agnoſcit peccatum, & propter peccatum ſollicitus timet,inſtant cruciatus,uerbera,ad quorum ictus expoſitum ſe dicit, quę non procul

cul ſint, ſed in conſpectu ante oculos, quas ob res metuat non ignarus criminum, quæ pœnis expiantur, ne quam uoluptatem malè agendo cepiſſet, eam malè experiendo amittat. Græci proferunt alios ſenſus, non longe diſsimiles: ego cum Rabbenis Hebraicum ſermonem conſidero.

Inimici autem mei uiuunt, & confirmati ſunt ſuper me: multiplicati ſunt, qui oderunt me iniquè. Qui retribuunt mala pro bonis, detrahebant mihi, quoniam ſequebar bonitatem.

ACcedit propius calamitates nominatim appellãs, in omnibus malis quæ poſſint hominibus accidere, grauiora ſunt numeroq́ꝫ plura ab hominibus uenientia. Hoc mali genus fœcundiſsimum, ut uerè dici poſsit, non minus in hominum genere quàm in genere piſcium perſpici poſſe, alios aliorum eſſe prædam, quòd impetu piſces maiores in minores, id mille modis hominibus in alios agentibus. Nec minorem cadere multitudinem hominum, ab hominibus, quàm piſciũ à piſcibus uorari. Libidines hominum, quales illi beluarũ marinarum impetus in minores. Perit maxima hominum multitudo, perdentibus hominibus: maximaq́ꝫ pars ęgritudinum, moleſtiarum, deſperationum tota in homines referenda eſt. Quas ob cauſas ſacrum poëma ex ſupplicationibus precibusq́ꝫ confectum, in primis texitur precibus his, quibus ſalutem noſtram Deo commendantes, ab hominum ſcelere cuſtodiri precabamur, quòd hoc genus malorum fœcũdiſsimum eſt. Sunt ad alia quędam hominum inaudita maleficia, prodigioſa, nullas cauſas quibus hominum mentes irritari ſolent, habentia. Irritantur laceſsitæ iniuria. At ſæpius hoc poëmate maleficia commemorantur, ab ingratis animis orientia, cæcitate, malitia, ſcelere prodigioſo, cùm mala pro bonis redduntur. Hoc igitur ſupplex orat, ante oculos hoſtes habet, uiuentes, florentes, confirmatos. Videt ſcelera, non uidet ſupplicia, non pœnas, non qui meritos trahat ad tormenta. Viuunt, inquit, confirmati, corroborati ſunt, lucis participes, obambulant læti, florentes. Nec numerus eorum exiguus eſt, ingens eſt, non contemnenda multitudo. Plures enim per deuia quàm rectà feruntur. Multiplicati ſunt, referri poteſt non tam ad numerum, quàm affluentiam, exuberantiam, eos corroboratos, auctos copijs & diuitijs queritur, impune ferentes quòd iniquè peregiſſent. Quodq́ꝫ dixit, Oderunt iniquè, Hebraicum שֶׁקֶר shaker, oderunt falſo, odia eorum falſa, ſtatuunt cauſas irarum ubi non ſunt. Non eſt cur odio habeant innocentem. Falſa odij cauſa, conficta, ſimulata: dicunt nocuiſſe, qui non nocuit, imò profuit. Sontem uocant, maxime beneficum. Rectè hoc odium Sept. uocarunt odium iniuſtũ. Viſitauit eos, inquit Auen Eſdra, beneficijs affecit, ut eſt in alijs pſalmis. Multiplicati ſunt in ſtirpe, proſapia, re familiari, ait Rabi Dauid: ego uerò inops, deiectus, inuiſusq́ꝫ eis. Facit enim paupertas ridiculos, inuiſos. Atqꝫ ubi me meliora ſequentem diligere debuerant, amplectiq́ꝫ, potius inſectabantur, aduerſabantur. Hanc meam uirtutem, charitatem, iuſtitiam, odijs exitialibus perſequebantur. Virtus illis odio eſt, charitas ingratos eos experitur: pro bonis mala reddunt. Quod genus improbitatis inauditum eſt, extra terras, perditiſsimum. Ne canes quidem multaq́ꝫ alia bruta, tantòpere reperies ingrata. Feræ miteſcunt beneficijs. Leones, lupi inuenti ſunt beneficijs manſuetudinẽ didiciſſe. Detrahebant eſt יִשְׂטְנוּנִי ishtonuni, Aduerſabantur mihi. Sept. dixerunt ἐνδιάβαλον, calumniabantur, detrahebant. Solent enim ubiqꝫ Satan interpretari diabolum, calumniatorem, ipſumq́ꝫ uerbum calumniari.

Ne derelinquas me Domine Deus meus, ne discesseris à me.

Intende in adiutoriũ meum Domine Deus salutis meæ.

SVprema uox cum graui pectoris suspirio, in ea calamitate, qua non sit formidabilior, pessimo hostium genere circunfuso: Ne derelinquas, ne discesseris, uel ad Hebraicum, Ne elongeris, ne procul abeas, propius adsis, tempore opportunissimo auxilium feras, urgente hoste, acriterq́; in me tela conijciente: nihil crudelitatis non edet in me, si in potestatem eius uenero: non dubito quin de me grauissimum supplicium sumat. Multis cum lacrymis aram complexus obsecrat, ne deserat, ne ab eo loco, in quo ipse cõsisteret, tam propinquis hostibus discedat. Et quod discrimen instaret, intendat in adiutorium, quod Hebraicè חוּשָׁה chusha, festinet, celeriter adsit: omnis salus in celeritate posita. Nominatim appellat, Deus meus, princeps meus, meus imperator, Deus salutaris, autor salutis, cuius est potestas seruandi, cui salus hominum, præcipuè piorum, curæ est.

PSALMI XXXVIII. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO In finẽ pro Idithum, Canticum Dauid. Gręcũ εἰς τέλος, in finem, est לַמְנַצֵּחַ lamnazeach, uictoriale carmẽ, siue carmen cum musica, quemadmodum Chaldæus ostendit efferens, Ad laudandum, cantandũ. Latinum, pro Idithũ, non rectè ducitur ex Græco, quod Hebraico respondet, τῷ ἰδιθούμ, ipsi Idithum. Cur duo psalmi autores ferantur, Hebręi cum Græcis, Latinisq́; ueram causam assignant. Monstratum est Idithum fuisse cantorem. Carmen quidem, ait Chimchi, est ipsius Dauid, at Idithum uoce cãtatum est. Id declarãs etiã Chaldęus עַל פּוּמֵיה דִּידִיתוּן al pumei de Idithũ, Ore ipsius Idithũ pronuntiatum carmen Dauid. Hoc à Septuaginta ostẽditur, τῷ ἰδιθούμ, ipsi Idithum, nempe datum ad canendum. Super quo multa Nicolaus non aspernanda. Subducenda igitur in Latinis prępositio, pro. Psalmus eiusdem cum superiore argumenti est, autoribus Hebræis & Græcis cum Latinis: commemorat calamitates, super his orat. Est humanæ conditionis consideratio, cui sit propensum peccare: peccatis autem pœnæ decretæ, legibus æternis. Id probatissimum sanctissimumq́; philosophiæ genus proponitur in psalmis, quod à philosophorum animis perspectum non est. Consideratio peccatorum, proq́; his supplicatio, quæ condonare, atq; expiare præter eum possit nemo. Quo continetur, & scientia Dei, & iustitia, rerum humanarum gubernatio, potestas cognoscendi res terrestres, odium rerum iniquarum, pœnarum meditatio contra improbos. Tum mitigatio furoris huius, tristiumq́; horum decretorum mutatio, si quos pœnituerit. Eiusmodi rerum Magistri sunt psalmi.

DIxi, Custodiam uias meas ut non delinquam in lingua mea: posui ori meo custodiam, cùm consisteret peccator aduersum me.

DICERE, Hebræis est, cogitare, decernere, proponere. Proposui, constitui, certum mihi est. Viæ sunt eis mores, uitæ genus, instituta, consuetudo. Quod cęteris item linguis usui est, Tendere ad laudem, Ruere, cùm peccant, præcipitare, delyrare, quod boum est, à sulco discedere. Custodiam oris dixerunt Septuaginta φυλακὴν, quod Hebraicè מַחְסוֹם machson, claustrum, frænum. Ne delinqueret, peccaret loquendo,

præcip

præcipuè astante improbo calumniatore, quem sua lingua uocat רָשָׁע rasha, improbum, impurum: tunc maximè cauendum est. Igitur Hebræi tendunt ad hunc sensum, quid sibi uelit hoc exordium, oportere nos, si quando uexamur, circunuentos premunt calamitates, minimè lamentari, blasphemia, conuitijs, oris maledicentia abstinere, si uel peccator aut improbus astans nos cruciet, angat, ad iracundiam lacessat. Sed duplex sensus eius quod dixit, Cùm consisteret peccator aduersum me. Aut cùm consisteret improbus calumniator exauditurus quid peccem, quid os præcipitet, nociturus obseruans, meq́ calumniaturus, ut inimici solent, qui non mala tantum deferunt, producuntq́ aduersariorum, sed etiam bona peruersè interpretantur, modestiam, socordiam, timiditatemq́ uocantes, contendentes te peccasse ubi non peccasti, quod genus inimicorum sæpius commemorat. Aut melius iuxta Rabi Salomonē, Astāte peccatore, Hebraicè, ut dixi, רָשָׁע rasha, scelerato, improbo, nequissimo, meq́ torquente, instigante factis dictis'ue, quod solent improbi, contra probos, grauiter instante: tunc maximè, inquit, statui mecum moderari linguæ iniurias, contumelias patienter ferre, tacere: non mihi blasphemiam extorserit. Hæc interpretatio uerior mihi uidetur. Ingreditur confestim ad philosophandum, tolerantiā, fortitudinemq́ docendam, nos improbis exagitantibus, quale fortissimus, optimusq́ uir Iob fecisse scribitur. Nec stultum quicquam contra Deum locutus est, tametsi non deesset qui instigaret, animumq́ ad acerbitatem permoueret. Hanc philosophiam eximius theologus è uestigio edidit in exordio carminis, maximè mortalibus necessariam, cuius fundamentum, quod philosophi monstrare non potuerunt, potissimum est respicere in cœlum, inde auxilium contra inimicos expectare, sperare à Deo finem malorum. Ergo ait, ut uersum ex Hebraica obscuritate euoluas, Dixi, mecum constitui, proposui ut custodirem uias, mores, uitamq́ meam à non peccando, linguam, os meum coërcerem, custodirem ueluti claustro, quo tempore contra me improbus instat. Hunc sensum Græci quoq́ proponunt, addentes peccatorem fuisse maledicum illum Semei, qui lapides in Dauid mitteret, eiq́ malediceret: itaq́ nunc Dauid, Lacessitus, ait, ab eo, tacui. Hieronymus quoque edidit, Custodiam os meum silentio, donec est impius contra me.

Obmutui, & humiliatus sum, & silui à bonis, & dolor meus renouatus est: concaluit cor meum intra me, & in meditatione mea exardescet ignis: locutus sum in lingua mea.

QVod Græci ἐταπεινώθην, humiliatus sum, Fons דּוּמִיָּה dumia, sonat silentium, tacitum esse. Hieronymus id sciens transfert, Silentio tacui de bono. A bonis, ut dixit Hieronymus, est מִטּוֹב mitob, à bono: estq́ sensus iuxta Hebræos, Tantopere statui tacere, mutusq́ esse, ut ne bona quidem loquerer, eo usq́ uereor calumniatorem: summum silentium præstabo. Est alius quoq́ sensus, Silui à bono, propterea quòd nulla mihi spes esset boni. Silui bonum, nihil de bono, de salute mecum cogitaui. Vidi uexationem uehementem, excidit mihi salutis cogitatio in his angustijs. Propterea subdit, Dolor meus renouatus, Hebraicè non est ἀνεκαινίσθη, renouatus, sed נֶעְכָּר neebar, siue neecar, primum sonat accensus est, iratus est, alterum conturbatus est. Hieron. legit postremū. Conturbatus est, ait, dolor, propter ingētem plagam. Dolor est ualidus, dolor accensus. Ardere, incendi dolore,

Latinis

Latinis etiam dicitur. Dolor incendium est, flamma uorax, ob id subijcit, Concaluit cor meum intra me. Ardent uiscera, ardet pectus, curæ coquũt. In meditatione mea exardescet ignis. Meditando uror, cogitando incendor: quo magis mecum cogito, meditorq́ue, pectus inardescit, dolor augetur, crescit incendium, flamma populatur intima præcordia. Est grauissimus dolor, grauiorq́ue fit me tacente, sermone & questu non exhalante, silentio nutritur dolor, deferbet, eijcitur colloquendo. Ignis ille præcordia pascitur, nisi colloquio restinguatur: si tacueris, pestis souetur, permeat medullas, proxima quæque corripit. Vbi diu in hoc silentio secum colluctatus esset, tum demũ statuit loqui, orare supplex. Est autem cõtinuatio horum uersuum cum superioribus. Statuerat irritatus tacere, id optimum in aduersis arbitratus. Tacens incendebatur, subibant curæ, coquebant, conturbatæ cogitationes, cogitabat improbos, tametsi uexarent, cruciarent bonos, eorum iniurias æquo animo perferentes, super his non grauius lamentantes, cuncta tamen eis cedere prospere. Hæc cogitatio uexat meliores, multa cogitant, multa dubitant, multa dubitantibus occurrunt, quid agant homines in mundo, quem ad finem uiuant, quid Deus, num sentiat, num sciat hæc mortalia, num sint ei curæ: quæ res sit id quod dicitur Deus: si ratio, si sapientia quædam perfecta, cur non melius hæc terrestria gubernet. Id genus cogitationes turbant uexatos, incendunt, dolorem augent. Tum demum tacentibus necessario aliqua uox excidit, quasi cum susurro, ut aiunt Græci.

Notum mihi fac finem meum, & numerum dierum
meorum quis est, ut sciam quid desit mihi.
Ecce mensurabiles posuisti dies meos, & substantia
mea tanquam nihilum ante te.
Veruntamen uniuersa uanitas, omnis homo uiuens.

DVo uersus sunt huius postulationis. Hebræis Græcisq́ue affertur causa, cum se grauibus confectum morbis cerneret, tacitusq́ue secum de exitu rei cogitaret, aliquem finem expectans qui quidem ei ignotus esset: æstuans cogitando, prouectus est ut super eo fine postularet, ut si diuturnior ætas superesset, finem malorum impensius posceret: sin breuis instaret discessus, non esset solicitus posthac, non longius processura uita, finemq́ue propere calamitate allatura. Nam quantum ipse de se, deq́ue humana uita iudicare possit, breues esse uiuendi fines hominibus constitutos. Quod dixit, Quid desit mihi, est Hebraicum חֲדַלִּי chadalli. Quid, ait, mihi uitæ relictum sit, quid supersit. Chadel Rabi Dauid exponit tempus, quantum mihi temporis sit in hac uita. Ecce, ait, ut ego de hominum uita pronuntiem, mensurabiles posuisti dies, Hebraicum טְפָחוֹת taphacoth, breues, ut transtulit Hieronymus, breui mensura, quæ dicitur טֶפַח thaphac, palmus, mensuratos. Quod etiam Septuaginta dixerunt, ponentes dies παλαιστάς, quasi palmo mensuratos. Tempus nostrum uelut palmo decisum, breuissimum mensus es. Mensuram dierum nostrorum, quasi unius palmi constituisti. Et substantia mea, Fons חֶלְדִּי cheldi, uita mea: licet substantiam quoque sonet. Vitam quoque dixit Hieronymus. Idem est si cernas, substantia, atque uita. Hæc ante oculos Dei nihil est, aut ratione æternitatis & immortalitatis suæ, æuiq́ue uniuersi, aut quod ipse breue tempus illud humanę uitæ definiuit. Ante eum nihil est, breuissimi finis huius autor ipse: in oculis eius breuitas hæc. Propterea tota uanitas est omnis homo, est ipsa uanitas, res

uelut

uelut fumus,& aura,qualis motus foliorum. Bulla est quidquid agitat homo, uanitas,uacuum,uento plenum,sine substantia. Sicut in Ecclesiaste, Omnia uanitas. Homo uiuens,homo in hac uita,res breuissimi temporis.Homo breue ad tempus subsistit. Tanquam nihil,uelut si non esset,tibi rerum domino, imperatori æternitatis.Hi omnes sensus pulchri quoque Græcorum interpretationibus existunt.

Veruntamen in imagine pertransit homo, sed & frustra conturbatur:thesaurizat,& nescit cui congregabit ea.

VNus uersus est. Veruntamen, clarius transferri posset Græcum, ad Hebraicum:si dicas,At certè,profecto.Hebraicè אך ac, reuera,profecto. Græcè μέντοιγε, certe tamen. Hieron. minus clarè dixit, Tantum in imagine ambulat homo. Sensus imaginis trāseuntis,Hebræis placet,hominem esse uelut simulacrum,imaginem mutabilem,cito discedentem,auolantem. Nihil imagines habentes quo sustineantur,celeriter ex oculis abeunt,uelut illa,quæ apparuit par leuibis uentis uolucriq́ simillima somno. Imagines sunt quædam apparentiæ,quibus non radices, non fundamentum,stabilitas,grauitas subsit, mille modis ueniunt, totidemq́ recedunt. Sic homo,inquiunt Rabbeni,in dies mutatur,de tempore in tempus,semper in mutatione est:nunc puer,nunc iuuenis,nunc senex. Animi quoque mirificis modis mutantur,uelut imagines in flumine labente. Fluuius ipsum tempus, in hoc res hominum uelut imagines decurrunt, fluentes, celeriterq́ ex oculis abeuntes. Reijcias uelut impia commenta,imagines astrorum, quas rapidissimus cœli motus ad omne tempus designet,dispositiones cœlestes celeriter præterlabentes, sub quibus res hominum ferantur. Hinc fortunæ momenta, hinc uarij illius uultus, modo serenus, propitiusq́, modo truculentus. Superstitiones AuenEsdræ uiolenter ex sacris oraculis abductæ. Fuerunt qui interpretarentur imaginem, siue umbram,tenebras. In tenebris ambulat homo, quod ab Hebræis non despicitur. Congruè subijcit diuinus Vates, ubi rerum humanarum instabilitatem memorasset, uana hominum studia diuitiarum coaceruandarum, quæ præterquam quòd instabiles, mutabilesq́ sunt, etiam nescis ad quorum manus, quibus tantopere studuisti,deuenient: forsitan ad inimicos,quod Romæ sæpius uisum,ut quas maximis studijs opes quis coaceruasset,earum inimici fuerint heredes. Omnibus his, laborum, curarumq́ humanarū uanitas arguitur. Similes interpretationes apud Græcos reperias. Quod ait, μάτην ταράσσεται, frustra turbatur, Hebraicè אך יהמיון ak iehemaion, At certe ditabitur,accumulabit. Nam AuenEsdra exponit supradictum uerbum congregationem mamon, diuitiarum, diuitias coaceruatas. Sonat item conturbationem,idq́ etiam uertit Hieronymus. Versusq́ habet, At certe in imagine ambulat homo,at certe uanitatem,uel in uanum ditabitur, thesaurizabit,& nescit cui congreget ea.

Et nunc quæ est expectatio mea,nonne Dominus? &
substantia mea apud te est?
Ab omnibus iniquitatibus meis erue me,opprobrium
insipienti dedisti me.

VErsus ad Hebraicum redigendus, ut clarescat. Et nunc quid expecto Domine,præstolatio mea tu es. Ab omnibus iniquitatibus meis libera me, opprobrium stulto ne ponas me. Ad hunc modum transtulit Hieron. Quare nonnulla

 uariant

uariant apud Sept. Senſus quidem primi uerſus, tametſi alio ordine idem omnibus. Confitetur nihil aliud rebus humanis, tam infirmis, tam caducis contemnendis, ſupereſſe ſapienti, quò ſeſe uertat, quo uires ingenij, rationis acumen, uota cogitationesq́ʒ diſpenſet, exerceat, quàm conſiderando, & colendo Deo: in hunc, omnem fiduciam, ſpemq́ʒ collocando. Hunc omnium rerum ſuarum ſcopum tenendo, è ueſtigio ſpem ſuam aperiens, & oratione delicta ſibi condonari poſtulãs. Quamobrem ὑπόστασίς μου, ſubſtantia mea, reſponderet Hebraico תּוֹחַלְתִּי thuchalthi, quod eſt expectatio, præſtolatio, ſi deſignaretur eo, ut deſignat, fundamẽtum, firmamentum, ſtabilitas: ut dicat, Et ſtabilitas mea, ſubſtantia, fundamentum apud te eſt. Vox Hebraica propriè ſonat præſtolationem. Illud omnino ſecus ὄνειδος ἄφρονι ἔδωκάς με, Opprobrium inſipienti dediſti me. Secus omnino: Orat Hebraicum, ne det eum opprobrium inſipienti אַל־תְּשִׂימֵנִי al thaſimeni, Ne ponas me. Quod Hieronymus quoque tranſtulit. Efflagitat peccata aboleri, his liberatum, ab improbis defendi. Neque enim preces ualerent auxilijs impetrandis, niſi deletis erroribus, ob quos inuiſa fuiſſet oratio. Os pollutum, pollutas edit uoces. Pollutum eſt os, criminibus homine detento. Mens infecta, totum corpus, uocem, orationemq́ʒ inficit. Fœtet oratio ſceleratorum. Priusquam auxilium petas, ut iuſta petiſſe uidearis, gratiorq́ʒ exiſtat oratio, poſtula condonari peccata, tolle cicatrices, notas exure precando. Tunc purior oratio. Inſipientes uelut ira perciti, hoſtes appellat, ſtultitiam tribuens uelut inſanis, furentibus. Qualis ille, qui populatis agris, deſpecta pace, bello perſequens, quibus beneficus eſſe debuiſſet, quem ad ſanitatem reuerſurum exiſtimabat, qui precabatur, ne amicis noceret. Inſaniunt igitur peccatores, hoſtes. Furor, inſaniaq́ʒ eſt, bellum, ſeditio, uexatio, iniuriarũ illatio. Hæc qui faciunt, apertiſsime inſaniunt. His motus accidunt quales furentibus. Pallor in uultu, oculorum perturbatio, impetus in proximos, ſanguinis effuſio. Orat ne ſit ſtultis hoſtibus ludibrio, riſui, uictoribus.

Obmutui & non aperui os meum, quoniam tu feciſti.
Amoue à me plagas meas, à fortitudine manus tuæ ego defeci.

IS ordo duorum uerſuum. Obmutuiſſe, duas habet cauſas: tum quòd cum ſtulto ei res eſſet, tacendum autem ſtulto oblatrante: tum quòd magis de Deo cogitãt pij ſi quando uexantur, quàm clamoribus agant, conuitijs, aut blaſphemijs inſanientes. Silent quòd alia cogitant, quòd animo ſunt uerſus conditorem, quem taciti ſupplicesq́ʒ orant, præſenti metu eripiat. Necnon tacent, non queruntur, propterea quòd quas perferunt calamitates norunt ob peccata accidiſſe, conſcij delictorum non iniquo animo pœnas ferunt, ut patientia redimãt gratiam cœleſtem. Propterea infert, Quia tu feciſti. Vulnus hoc, hæc calamitas à te eſt, hanc ob cauſam conticeſco, collum mitto ſub iugum, fero patienter quod intuliſti. Sed ſupplico, atque oro, uerbera remoueas, lacerare deſinas, ne quas amplius mihi plagas inferas. A' fortitudine manus tuæ ego defeci. Plagas dat manus, ictus à dextera cadit. Validæ manus, ualidè percutiunt. Manus Dei præpotens, fortis χεῖρες ἅπτοι, robuſta, terribilis: ferit grauiter. Sub eius uerberibus ſe defeciſſe, amplius ualidos ictus, ualidæ manus ictus ferre non poſſe. Vires laſsitudine deficiunt: nec uires, nec arma ſufficiunt. Multis uulneribus acceptis, eò redactus ſum, ut iam ſuc-

cumb

cumbam. Vocabulum ἰσχύο fortitudine, Hebraicum est תִּגְרַת thigherath. exponitur Hebræis pauor, timor, à uerbo גור ghur, timuit. Nomen fortitudinis est huic simile, גְּבוּרָה ghebura. A metu manus tuæ ualidæ defeci. Sensus idem.

In increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem, & tabescere fecisti sicut araneam animã eius: ueruntamen uanitas omnis homo.

VNicus uersus. Increpationes uocat quasi correctiones, castigationes, eruditiones, dolores, uerbera. Nam quos amat, corrigit, et castigat. Qui parcit uirgæ, alius ait, odit filium. Diligit nos pater, increpat, corrigit, cædit uirga, quoties nos malis humanis relinquit, morbis corporis, stimulis inimicorum nos pungentium, torpedinem excutientium. Hæ sunt eius increpationes, propter nostra scelera. Tabescere fecisti, nempe iuxta uerum sensum, & Hebraicum, liquefecisti, dissoluisti, euanescere fecisti τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam eius. Rectius ad fontem, חֲמוּדוֹ chamudo, cupiditatem, desiderium eius, aut rem cupitam, desideratam. Propterea Hieronymus transtulit, Posuisti quasi araneam desiderabilia eius. Sonat ergo rem expetitam, exoptatam. Hãc rem senserunt Sept. ipsam animam, quę sæpe uocatur ab Homero φίλον κῆρ, φίλον ἦτορ, charum cor, chara anima. Nec ab re Sept. senserunt animam ea uoce denotari. Nam etiam Chaldæus posuit pro ea גושמיה gusmea, corpus eius. Aliiq; uocem uertunt carnem eius, corpus eius. Est corpus siue anima, aut caro, res optatissima, charissima, nostra possessio. Sensus autem tineæ, ab illis pulchrè proponitur. Vt tinea uorat, pasciturq; uestes, sic tu statuisti, ut cupiditates, res optatas nostras, quas charissimas habemus, ipsumq; corpus ederent cruciatus, tormenta, morbi, uexationes. Hæ corpus exedunt, uorant, ut tinea uestes. Nam tineæ similitudinẽ sæpius usurpant sacri Vates: ut, Consumentur uelut à tinea. Tineæ nostræ: quibus in dies absumimur, succusq; noster, caro, color liquescit, abit, uanescit: sunt tormenta, tristitiæ, incommoda, res aduersæ, quarum cogitatio deiicit animum, cùm corpus experitur, uoratur, pascitur, liquescit. Sic inopina senectus sentina malorum superuenit. Nos igitur corrigit Deus, tineas admouet corpori, propter iniquitatem. Certe omnis homo uanitas, ut qui peccans assidue, assidue quoq; uulneratur, absumitur, diffluit corpus, uires minuuntur, debilitantur, decrescunt, tandemq; in nihilum, in auras inanes dissoluuntur, propterea uana res homo, nunc apparens, obambulans, nunc ex oculis ablata recedens, idq; propter correctiones, tormenta, uerbera, plagas, quibus usque premens nos Deus tollit uires, exedit uelut uestem, in nihilum redigimur. Id non ex eius sæuitia, sed nostra malitia, quibus optimum principem pœnas statuere deuisset.

Exaudi orationem meam Domine, & deprecationem meam: auribus percipe lacrymas meas, ne sileas.
Quoniam aduena sum ego apud te, & peregrinus, sicut omnes patres mei.

HOc ordine legendũ est, Exaudi orationem meã Domine, & clamorem meum auribus percipe: ad lacrymas meas ne obsurdescas. Sic quoq; legit, & transtu-

lit Hieron. Cùm ſint apud mortales omnia uaniſsima, cùm decreueris tu, ut propter peccata totidem ſupplicijs exagitentur, & uelut à tinea ueſtes, ab aſsiduis uexationibus conſumantur, atterantur, oro mihi parcas, lacrymas excipias, ne precibus aures obdas, ne'ue meos fletus contemnas, expia ſcelera, præterita condona: æquo animo tuli uexationes, quas addidiſti, tempus eſt me abſoluas, ſat pœnarum lui, ſana uulnera. Homo enim in terris eſt uelut aduena, celeriter ex hac urbe recedens, pertranſiens, non perpetuus habitator, aliò tendens. Quotidie in itinere eſt, mutans omnia è tempore in tempus, ſe ſuamq́ formam. Atque hoc etiam ordine res ante nos ſemper cucurrit. Eadem fuit maiorum noſtrorum conditio, ſimiles ſunt filij parentibus. Fuerunt omnes in hoc mundo uelut aduenæ. Quocirca ſiquid ſupereſſe uelis, expiatum me peccatorum ſordibus, feliciori uitæ reſtitue. Orationem gratam acceptam habe. Breue enim mihi tempus eſt, uelut peregrini, uelut tranſeuntis. Id genus interpretationes Hebræi Græciq́ afferunt. Cernis ut lacrymas addiderit, flens multis cum lacrymis obſecrare cœpit. Dixit, Peregrinus ſum apud te, ut magis commoueat, miſeram hominum apud Deum conditionē oſtendens. Deus æternus, æternam habens ſuæ maieſtatis poſſeſsionem, uerus perpetuusq́, immutabilis, æternitatis poſſeſſor, in ſuis rebus non peregrinus & trāſiens, ſed perpetuus, idemq́ ſemper, & ſui ſimilis ad omne æuum. Nos contrà mutabiles, inconſtantes, fluentes, uelut umbræ rerum in flumine rapido. Apud eum æternum immutabilem, nos uti peregrini inconſtantes.

Remitte mihi ut refrigerer priuſquam abeam, & amplius non ero.

REmitte, refertur ab Hebræis ad cruciatus, anguſtias. Remitte, relaxa, molli, tempera: fac te mitiorem. Quod ſentiens item Hieron. edidit, Parce mihi. Refrigerer, ut eſt Græcè, ἀναψύξω, Hebraicum אַבְלִיגָה abliga, exponitur Hebræis אתחזה roborabor, confirmabor; ut corroborer, confirmer, ut ſanitas mihi reſtituatur. Hieron. neſcio cur dixerit Rideam. Hunc locum explicans Rabi Dauid, ut auditis Hebræis, ueras ſententias horum carminum teneas, (plurimum enim in uerborum explicatione eis tribuendum eſt) Remitte, ait, tempera flagellum, ut confirmer, uiresq́ recipiam, ne me poſthac ſupplicijs exerceas, ut ualeam imperijs tuis obſequi. Neq́ enim me clam eſt, uexationes de uoluntate tua mihi accidiſſe, priuſquam abeam, & amplius non poſsim facere uoluntatem tuam, quoniam uita futura, aut ſeculum futurum, non eſt ſeculum operandi, ſed ſeculum retributionis, præmiorum accipiendorum. Quamobrem manifeſtum eſt has preces habuiſſe ſacrum Poëtam, aut pro morbis corporis, aut calamitatibus proficiſcentibus ab inimicis, orantem ut ſit ei à tantis malis reſpiratio, cum uita breuis ſit, cuius breuiſsima pars cum aliqua ſpiritus recreatione ſaltem traducatur. Cernis, ut Hebræi, ne uideatur interitum totius hominis induxiſſe Vates, cùm ait, Et amplius non ero, expoſuerint, Et amplius non ero potens memet in tua philoſophia, teq́ colendo, qui finis eſt uiuentium, exercere, priuſquam abeam & amplius non ero facultatis eius, ut uiuens, tuis præceptis piè ſummoq́ cultu paream. Hoc etſi mihi non diſplicet, uerum eſt tamen in ueteris philoſophiæ myſterijs neq́ de immortalitate animorum ſermones eſſe, neq́ de eorum interitu, ſed ad præſentem uitam cuncta referri. Quanquam in pſalmis, quorum ſanctior philoſophia eſt, de cœleſti uita, quædam oracula contineri non diffiteor.

PSALMI XXXIX. EXPLANATIO.

PRAEFIGITVR titulus non insolens, In finem psalmus Dauid. Hieron. propius ad sententiam Hebræorum, Pro uictoria, psalmus Dauid. Vt documenta uiuendi philosophi tradidissent, qua in re sacri philosophi tenent principem locum: sic item documenta quædam supplicandi, atque orandi, quasdamq́ preces, quibus immortales uterentur, eosdem sanctos Vates edidisse Hebræis testantibus assentior. Atque hanc unam ex his odis esse, qua sanctissimæ eædemq́ ualidæ preces nec non gratiarum habendarum ratio, ob accepta beneficia contineantur, ut ubique sacrosanctam hanc psalmorum philosophiam agnoscas. Nec assentior his omnino, qui, cùm nihil eiusmodi doceat argumenti inscriptio solita præfigi, ad particulares materias hypothesesq́ psalmos applicant. Quod curant maxime nunc Nicolaus, nunc Burgensis, nunc Græci, quorum diligentia tamen non est aspernanda. Mihi res uniuersales, res grauissimæ comprehendi psalmis uidentur, ut si quis de Deo, de scientia, prouidentia, de rebus hominum, de calamitatibus piorum philosophari instituisset. Itemq́ de auxilio cœlesti, an ulla uis sit, quæ nos gementes audiat, consoletur, eripiat. An delictis irascatur, uexariq́ pios iniquè ferat, an qui patiantur iniurias, liberare decernat, qui inferunt finem iniuriarum facere supplicio cogat. Hæc & id genus, & alia pleraque ex intima philosophia uisum mihi est, psalmis contineri.

EXpectans expectaui Dominum & intendit mihi, & exaudiuit preces meas. Et eduxit me de laccu miseriæ & de luto fæcis, & statuit supra petram pedes meos & direxit gressus meos.

NON est, ait, Deus ultra flammantia mœnia mundi, nihil, propter infinitatem locorum, exaudiens, nihil nostrarum rerum cognoscens. Nec item inexorabilis est cùm mœsti & supplices opem eius implorant, nobiscum est, in mundo nostro, in urbibus, semitis, foris, domibus, penetralibus, in agris, terra mariq́ omni, imò uerò in pectoribus. Nos audit, si uel cogitando, nobiscum tacitè gemendo, flendoq́ eum uocemus. Si iustum est auxilium tibi mitti, mittit: si profuisset perdere subitò qui te uexant, perderet: sed nec tibi profuerit, nec mansuetudini eius consentaneum gesserit. Est quædam secretior causa, cur non iniquus luat subitò pœnas. Ne referas id uel in inscitiam Dei, qui nesciat quid fiat, aut sciens contemnat. Quòd igitur nos Deus audiat, quòd gementes non spernat, quòd auxilium submittat, ostendit diuinus Vates. Expectans expectaui, est Hebraicè, Sperando speraui, quod idem est. Hæc repetitio in Hebraico sermone, obseruatur etiam à Græcis, ut Latinis Viuere uitam, mortem obire, ingredi ad dicendum. Est uehementius quiddam, Intentissimè, ait, speraui, sperans non sum illusus, intendit mihi, quod sonat ex Hebraico, inclinauit sese mihi, ad me deflexit: tametsi celsissimus & in uertice mundi, at in terras ad me descendit, exaudiuit preces, siue, ut est in origine, clamorem meum. Non leuiter uocaui, sed

uociferatus ſum, tametſi uocem non profuderim: contenta uoce uocaui de lacu miſeriæ. His tralationibus ſæpius utuntur, miſerias uocant inundationes, tempeſtates, turbines: ut, Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ uſq; ad animam meam, infixus ſum in limo profundi. Appellant gurgitem, ſuffocari ſe dicunt, cùm premuntur. Laccum dixit uoce Græca, λάκκος, duplici kappa, puteus eſt, fouea, Hebraicè בור bor, puteus, uorago, gurges. Eduxit me de puteo miſeriæ. Pro miſeria eſt שאון shaon, ſonat fremitum, tumultum, ſonitum, fragorem, uelut maris frementis, cùm littora planguntur. Indicat multitudinem aquæ ſonantis, aquæ multitudo, copiam miſeriarum, uexationum. Eduxit me de puteo, de gurgite ſonanti, frementi, præ aquæ copia, è pelago frementi, ſonanti, cui ſubeſſet impenetrabilis uorago. Euoluere metaphoram Septuaginta noluerunt: ſonitus ille fremitusq; aquarum, eſt copia miſeriarum. Hieronymus quoq; dixit, De laccu ſonitus. Tum de luto fæcis. Clarius in Græco ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος, ex cœno, limoſo, ex cœno, limo. Hieronymus quoq; clarius, De luto cœni: ex illa uoragine non aquarum modò, ſed limi, qui ſubiacet aquis, quo ſæpius infixi exurgere non poſſumus. Non modò ſubmerſus in fluctus eram, ait, ſed etiam infixeram pedes in profundum limum, ut nulla ſpes eſſet ſurgendi. Statuit ſupra petram, ſuper littus ſolidum, in margine, in loco tuto, ſecuro, quo fluctus illidunt, rumpuntur, ubi pedes tutò conſiſterent, non ut prius in limo abſorbenti. Direxit greſſus, ex Hebraico clarius כונן conen, ſtabilitauit, firmauit, non fuerunt amplius lapſabundi, inſtabiles, ſe cœno limoq; induentes. Pulcherrima metaphora miſeriarum, & eius qui ex miſerijs eripitur: ut alio loco, Veni in altitudinem maris, & tempeſtas demerſit me.

Et immiſit in os meum canticum nouum, carmen Deo noſtro.

Videbunt multi, & timebunt, & ſperabunt in Dominum.

Beatus uir cuius eſt nomen Domini ſpes eius, & non reſpexit in uanitates, & inſanias falſas.

POſt beneficia, poſt admirabilem liberationem, ſecutum eſt carmen triumphale, gratiarum actio, Deus carminis autor, ut qui uictoriam attulit, qui ex tantis incommodis eripuit. Carmen nouum, quod ſæpius in hoc ſacro poëmate memoratur, eſt Hebræis autoribus, quod ſingulo die canitur, carmen aſsiduum, quod omnibus horis renouetur, referatur. Vox indefatigabilis ἀκάματος αὐδή, uox ferrea, nocte, dieq; rediens, reparata, repetita, nunquam interquieſcens, quanta fuit liberatio, fuit autem prodigioſa, tanta ſit gratiarum actio: nunquam memoria tanti beneficij ſopita quieſcat. Videbunt multi, præterita ſunt, uiderunt, timuerunt, obſtupuerunt, conſpicati facinus opera Dei editum, arrectęq; horrore comę, ut ſuper re inuſitata, prodigioſa, ſtupenda. Timuerunt Deum, dixerunt numen illud eſſe tremendum, non eſſe contemnendum, plenum uirium magnarum, non dormitans ſuis aſſeruandis, cùm ſe excitauerit, terribile opus edere. Hoc facinus conſeruati, & liberati hominis multis fuit conſpicuum, multi uiderunt, & obſtupuerunt: & ex eo quod in uno factum uiderunt, ipſi quoq; confidere & ſperare cœperunt. Si quem ſeruauit, nos quoq; poſſe, & uelle ſeruare. Si principem beneficio quempiam affeciſſe uidiſti, te quoq; licet ſperare gratiam eius inire poſſe. Acceſ-

sit spes, & fiducia mortalibus uno, aut altero liberato. Si quis æquè studuerit, labore tantum, & precibus profecerit, ut liberari mereatur. Rectè igitur subijcit, beatos esse qui sperent eum præsidium, decusq́ suum, qui spem omnem in eum collocent. Sciendum Hebraicè non esse, Cuius est nomen Domini spes eius, sed, Beatus uir, qui שָׂם sam, posuit, statuit Dominum spem suam. Hieronymus hoc sciens reddidit, Beatus uir qui posuit Dominum confidentiam suam. Fuit ex amphibologia uarietas, eadem uox Hebræis שם sonat nomen, & uerbum posuit. Notulæ subiectæ, quibus sermonem Hebraicum olim caruisse palam est, significata dirimunt. Nomen dicitur שֵׁם shem, posuit שָׂם sam. Hoc in Hebraico est. Qualis igitur, ac quanta hæc philosophia, quæ nos in his mœroribus, quibus quotidie tristamur, non modò adhortari non desistat, ut in Deum, spem, fiduciamq́ nostram ponamus, ad eumq́ recurramus, sed beatos etiam prædicet, si id faciamus. Beatos proculdubio, quòd maxima bona, diuitias maiores, & insigniores auro, reperiemus. Salus enim in periculis, & animi alacritas omni auro præstat. Non est qui possidet diuitias beatus, quas amittere potest, quibus aggregatis aggregantur curæ: sed est quædam incognita nobis, tantum cogitatione quadam comprensibilis beatitudo, qua fruuntur rari singulares quidam. Ad hanc qui peruenerit beatus est. Vanitates, & insanias falsas, partim idola, simulacraq́ gentium, Deos commentitios, uanos, non subsistentes, nihil numinis, aut potestatis habentes, appellat, quę sæpe uanitas in sacris literis uocantur: partim amores insanos rerum corporearum, quibus mortales detinentur, in quibus præsidium statuant. Qui dicunt auro, Deus meus es tu, qui dextram, ut Mezētius, Deum suū appellat, qui totam in hominibus spem collocauerunt. Maledictus autem, ait alibi, qui confidit in homine. Et, Nolite confidere in principibus, in quibus non est salus. Et, Nolite ire post uana, quæ non proderunt uobis. Quòd is sit uerus sensus, licet interpretationibus Hebræorum agnoscere. Nam quas Septuaginta dixerunt ματαιότητας, uanitates, & insanias, Hebraicè sunt רְהָבִים שָׂטֵי כָזָב rehabim sate cazab, Superbias, aut superbos declinantes ad mendacium. Hos exponit Rabi Dauid, uiros arrogantes, superbos, quos speret adiutores. Et qui declinant ad uiam falsam. Denotat ergo uiros principes uentosos, & inania amantes. Beatus qui in his spem suam non collocauit, sed in Deo. Non ab his auxilium, sed à summo Deo expectauit.

Multa fecisti tu Domine Deus meus mirabilia tua, & cogitationibus tuis non est qui similis sit tibi. Annuntiaui, & locutus sum, multiplicati sunt super numerum.

EST unus uersus. Quod dixit, Et cogitationibus tuis, additur Hebraicè אֵלֵינוּ elenu, erga nos. Cogitationibus tuis pro nobis, ut transtulit Hieronymus. Ea quæ pro nobis cogitasti, cogitationes ipsa mirabilia, ipsa miracula, prodigia. Non enim Deus leuia, sed stupenda facit. Non est finis. Idem sensus, licet alijs uerbis אֵין עֲרֹךְ en arok, non est ordo, aut assimilatio, sunt innumerabiles, incomparabiles, non est eis modus. Prætereunt consuetos ordines, quæ ab hominibus fiunt, non aspirant huc. Annuntiaui, & locutus sum. Futura sunt in origine, Annuntiabo, referre conabor, recensebo, memorabo. at עָצְמוּ מִסַּפֵּר asemu mesapper, maiora sunt numero, præstant omni narratione, euincunt numerationem: propterea clarè Hieronymus, Si narrare uoluero, & enumerare, plura sunt quàm ut numerari queant

ri queant. Latinus ergo, Multiplicati ſunt, debuit per neutrum proferre, Multiplicata ſunt, ipſa nimirum mirabilia. Excedunt numerum, narrationem, modum, tua miracula, tuæ cogitationes, conſilia, prouidentiæ tuæ, quæ pro hominibus iniſti. Stupenda ſunt, ut cœli, & terræ creatio, ut homini datum ſuper omnibus imperium, ut cùm per mare Rubrum medium diſciſſum Hebræos deduxit, cùm genus humanum ſuo ſanguine factus homo redemit. Id genus operatur quotidie: quibus conſideratis impletur ſtupore animus. Vox faucibus hæſit. Tantopere mirari poſſumus, quæ ſingulis diebus, pijs præſtat, eos prodigioſis modis conſeruans, ut nullus ſit laudandi finis. Dat ori noſtro ingentes cauſas meditandi, perpetuum carmen modulandi. Beneficia eius, tantum abeſt, ut mortales ad omne tempus non experiantur, ut animos eorum copia, magnitudoq; gratiarum diuinarum cogitando fatiget, nequeat explere.

Sacrificium, & oblationem noluiſti, corpus autem perfeciſti mihi.
Holocauſtum, & pro peccato non poſtulaſti, tunc dixi, Ecce uenio.
In capite libri ſcriptum eſt de me.

DVo uerſus ſunt. Iuſtè, & ordine congruo hæc ſubijcit, uel Hebræis docentibus. Non ea gratia Deus mortalibus eſt beneficus, mira prodigioſaq; eis operatur, quò reddatur ei ſimile quid. Non eſt beneficentia eius præmiorum expectatrix, noſtra ſacrificia, uictimasq; minimè moratur. Nam, ut alibi eſt, Non accipiam de domo tua uitulum, aut de gregibus hircos. Meæ ſunt omnes feræ ſyluarum, iumenta in montibus, & boues. Comprobat igitur diuinus Vates eo maiorem eſſe Dei, quàm omnium hominum charitatem, quòd pleriq; mortalium beneficia dando remunerationem expectant: at Deus ſola charitate, ſola bonitate, & benefaciendi cupiditate ductus, affatim largitur, copioſiſsimus rerum bonarum donator. Quod dixit, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, Corpus autem perfeciſti mihi, in fontibus Hebraicis, quod etiam nouit, & poſuit Hieron. eſt ſecus, אָזְנַיִם כָּרִיתָ לִּי osnaim caritha li, Aures fodiſti mihi. Eſt iuxta Hebræos ex alijs locis cōprobantibus uerus ſenſus. Non accipis, aiunt, grataq; habes ſacrificia, uictimas: non iſta requiris à nobis, ſed uis nos tuis parere mandatis. Samuel dixit, Melius eſt obedire quàm ſacrificare. Vis nos tuis legibus obſequentes eſſe. Nos optas implere quæ iuſsiſti, uictimas minimè moraris. Aures mihi fodiſti, aperuiſti, ad præcepta tua mihi aures aperuiſti. Aures meas apertas ad tua mandata uoluiſti. Hoc exponit Rabi Abraham, & Dauid. Hieronymus quoq; tranſtulit, Aures fodiſti mihi. Chaldæus item iuxta ſenſus Hebræorum, & iuxta lectionem Hebraicam edidit, אוּדְנִין לְאַצָּתָה פּוּקְדָנָךְ כְּרִיתָה לִי udnim laazeta pudçanach caritha li, Aures ad audienda præcepta tua fodiſti, ſeu formaſti mihi. Cùm ita ſit, inquit, memet offero, exhibeo tibi, parere paratus, Imperata facere non recuſo. Is uerior ſenſus. Secum, ait AuenEſdra, loquitur Dauid, Tunc mecum dixi, cogitaui ut uenirem, memet ipſe offerrem. Quod ait, ἐν κεφαλίδι βιβλίου In capite libri ſcriptum eſt de me: in fonte בִּמְגִלַּת bemiglath, in uolumine, Hebræi exponunt rectè quidem mea ſententia, In uolumine legis. Ibi, ait, ſcripta ſunt præcepta tua quibus nos parere iuſsiſti, Ibi de me ſcriptum eſt, de me & his qui legis parere præceptis iubentur, de unoquoq; homine ſcriptum eſt, iubetur unuſquiſq; in eo uolumine obtemperare præceptis

Dei.

Dei. De nobis ibi ſcriptum eſt, & pronuntiatum, quid agendum nobis ſit, qua uia cuique incedendum. Græci iuxta locum ab Apoſtolo ad Hebræos prolatum de filio interpretantur, qui uerum ſeſe pro nobis ſacrificium obtulerit, quandoquidem legalia illa amplius accepta non eſſent.

Vt facerem uoluntatem: Deus meus, uolui & legem tuam in medio cordis mei.

Annuntiaui iuſtitiam tuam in Eccleſia magna, ecce labia mea non prohibebo, Domine tu ſciſti.

VOlui facere uoluntatem tuam, id uerum, acceptumq́ ſacrificium. Obedientiam, ait alibi, uolo, non ſacrificium. Legem tuam in medio cordis, per nominatiuum efferendum. Lex tua in medio cordis. In uiſceribus מֵעַי meai, In medio uentris mei, dixit Hieronymus, In pectore lex tua eſt. Huc omnes meas curas conſtitui. Nec ſolum, inquit, ipſe promptus ſum tuis parere mandatis, eaq́ in intimo pectore defixi, ſed etiam alios adhortari non deſiſto. Annuntio, prædico uniuerſa concione præſente, uocesq́ meas audiente. Non abſtinui linguam ab hac prædicatione. Perpetuus ſum in hac proclamatione. Obteſtor, obſecroq́ omnes tuis legibus, inſtitutisq́ obſequantur, quibus parere ſit beatè uiuere. His pietatem, ardoremq́ religionis quo conflagraret, oſtendit. Adeo non erat diuinæ religionis neglector, ut fuerit eius obſeruantiſsimus, ei deditiſsimus: tum omni contentione inſiſteret, ut id omnibus ingereret, omnibus hunc amorem ingeneraret.

Iuſtitiam tuam non abſcondi in corde meo, ueritatem tuam, & ſalutare tuum dixi.

Non abſcondi miſericordiam tuam, & ueritatem tuam à concilio multo.

ESt unicus uerſus: eadem repetit. Prædico, ait, iuſtitiam, fidemq́ tuam, nempe ueritatem, conſtantiam, promiſſorum fidem. Has uirtutes tuas, quas ego perceptas, exploratasq́ complector mente, defixas in pectore non contineo apud me, atque occulto, ſub ſilentio premo, ſed quanta maxime poſſum contentione uociferor, effero. Tres uirtutes prædico in te ſingulares, easq́ intra pectus meum latere non patior, iuſtitiam, ueritatem. Pro quo Hebraice, ut dixi, אֱמוּנָה emuna, fides, quod Hieronymus quoque tranſtulit. Fidem ſentit ueritatem, fidelitatem. Fideles dicuntur, quibus fidere poſſumus, quorum dictis, & factis ſtare poſſumus. Sunt ſtabiles, conſtantes, ueridici: uera loquuntur, uera faciunt, non ſunt fallaces, fraudolenti, inconſtantes, non perſeuerantes. Hæc uirtus à Prophetis in Deo prædicatur. Prædicant eum conſtantem, quæ promittit adimplentem, non illudentem, & fallentem, non proditorem, deſertoremq́ eorum, qui ei nituntur. Altera uirtus, Salutare tuum, Hebraicè ſalutem tuam, quam ſcilicet hominibus fidem eius implorantibus affert: ex fide ſalus, cui fides, & ueritas ineſt: ineſt quia ſeruat, non deſerit neceſſario tempore fidentes, qui in fidem, & poteſtatem eius ſe crediderunt. Repetit ſimilia, adnumeratq́ quartam uirtutem, miſericordiam, clementiam, manſuetudinem, qui peccantibus iniuriamq́ ei inferentibus ignoſcat, miſereatur peccantium. Vide qualis, quantusq́ princeps à Prophetis Deus inducatur. Prædicant eum iuſtum, quod ſpectat ad indignationem contra iuſtitiam

profanantes, iniurias inferentes, quod ei summè displicet. Prædicant fidelem, non proditorem, alia promittentem, alia facientem, ancipitis animi, ambiguæ mentis, nunc bona promittentem, pòst sententiam mutantem, qualis Romæ sacris imperabat, dum hæc scriberẽtur, huius laudis, & uirtutis expers. Prædicãt suos seruantem, tum misericordem, mansuetum, clementemq́ in supplices, iustum, fidelem, conseruatorem, ueracem, ueridicum, uerum, non simulatum, fictumq́ ut sunt in terris principes. Dixit duobus nominibus eandem rem, fidem, ueritatem. Fidem tuam, ueritatem tuam. Hæc, ait, frequenti concione de te prædico.

Tu autem Domine ne longe facias miserationes tuas à me, misericordia tua & ueritas tua semper susceperunt me.

Quoniã circũdederũt me mala, quorũ nõ est numerus: cõprehenderũt me iniquitates meæ, & nõ potui, ut uiderẽ.

Multiplicatæ sunt super capillos capitis mei, & cor meum dereliquit me.

QVod cùm ita sit, inquit, fas est quoq; me abs te defendi, adiuuari. Adiuuabis enim colẽtissimũ tui seruũ, qui te summa pietate ueneratur, qui tuas uirtutes ore grandiloquo personat, qui te laudare, deq́; uirtutibus tuis multa prædicare nunquam quiescit. Fac igitur sim particeps tuæ huius beneficentiæ, & clementiæ, quam in tè singularem esse prædico. Fas omne est te mihi plurimum indulgere, fas omne tuis me fidere regnis. Ne sit igitur à me procul tua mãsuetudo, ne prohibeas à me clemẽtiæ tuæ dulcedinẽ. Veritas illa tua, quæ solet suis seruãdis perspicua fieri, eos nõ deserens, sed celeriter pręcurrens, si quis eos casus circũsteterit, tuaq́; clementia iugiter me seruent. Sic enim est Hebraicè per futurum clarius תָּמִיד יִצְּרוּנִי tamid izruni, iugiter custodiẽt me. Pro Græco ἀντελάβοντό μου, Susceperũt me. Hieronymus item, Iugiter seruabunt me. Fac ut sit mihi perpetua custodia. Clemẽtiæ, beneficẽtiæq́; tuæ, & tua fides, ueritas, nempe fidelitas, cõstantia mihi nunquã non adsint, hoc maxime tẽpore, quo me mala omnia circũsteterũt: hæc mala, sunt peccata, delicta, à quibus existũt supplicia, calamitates, detrimẽta. Sunt hæc innumerabilia, tantopere ab his premior, tanta eorũ copia circũstat, ut his obrutis uidere ac respirare nõ possim. His adeo oppletus & circũdatus sum, ut prospectus impediatur. Ingẽs multitudo calamitatũ funditus oppressit, demersit, caput totũq́; corpus obsederũt. Videre itẽ nõ possum, nigrescunt oĩa circùm, caligãt oculi, tristitia pauorq́; et plurima mortis imago, oculis lucẽ abstulerũt. Est enim earũ tantus numerus, ut ne capilli quidẽ capitis tot sint. Defecit cor, soluitur metu pectus. Dereliquit me cor, uirtus quæ in corde est, palpitat, trepidat, pauore defluxit, discessit, reliquit. Vires me deficiũt, genua labãt, soluũtur frigore membra, ossa pauor insinuat. Rigor ex pauore, cordis uim extinxit. Ea est cordis trepidatio, ut me non sustineat. Debilitatio enim cordis, totum corpus debilitat. Is sensus duorũ uersuum.

Complaceat tibi Domine, ut eruas me: Domine ad adiuuandum me respice.

Confundantur & reuereantur simul qui quærunt animam meam ut auferant eam: auertantur retrorsum, & confundantur qui uolunt mihi mala.

Quàm

QVàm uehemens oratio, quàm intimis ab affectibus deprompta. Quod dixit, εὐδόκησον, complaceat, bona propitia uoluntas tua mihi sit, Hebraicè simile רְצֵה reze, uelis, uolens esto. Et quod dixerunt Sept. πρόσχες, attende, siue respice ad me liberandum, fons חוּשָׁה chusha, festina, accelera. Confundantur & reuereantur, quod Græcè καταισχυνθείησαν, & ἐντραπείησαν, pudefiant, & erubescant, illudantur, accipiant aliquod dedecus, aliquam infamiã, & calamitatem: eorũ arrogãtia deijciatur, simul: unà omnes, omne illud agmen improborum, una eademq́ ignominia deformet, dehonestet: conuertatur arrogantia in pauorem, ridiculamq́ solicitudinem. Quærunt animam, de salute mea iniere consilium, uitæ insidiantur, sitiunt sanguinem, necem meam appetũt, tollere de medio conantur. Auertantur retrorsum: ut impetu uasto contra me ruunt, sic retro terga uertant, insequente Deo fugiant, omnem in celeritate pedum salutem ponẽtes, fugam capiãt, nec prius fugere desinant, quàm uirium lassitudine defessi, à nostris insequentibus concidantur: sit totius exercitus turpissima fuga. Videamus nostris oculis turpitudinem fugæ. Confundantur, ipsam scilicet fugiendi turpitudinem designat. Propterea est carmen triumphale, precatur uictoriam, uaticinatur futuram.

Ferant confestim cõfusionẽ suã, qui dicũt mihi Euge, euge. Exultent & lætentur super te omnes quærentes te Domine, & dicant semper, Magnificetur Dominus, qui diligunt salutare tuum.

ITerat easdem preces pro uictoria: Græcũ, κομισάσθωσαν, Ferant ignominiam, Hebraicum יָשֹׁמּוּ עַל־עֵקֶב בָּשְׁתָּם Iasomu alekeb, basthã, Perdantur, pro fine uel causa dedecoris eorum. Pereant, ait: hæc sit eorum merces pro dedecore quod mihi attulissent. Hieron. id cernens dixit, Pereant post confusionẽ suã. Sensus uerus, ut dixi, Hebræis, perditio sit præmium irrisionis eorum, qua me irridebant. Qui me irriderent, dedecus mihi quærerent, pereant, ruant, qui irrisionibus in me triumpharent, cuiusmodi superbi arrogantesq́ contra debiliores utuntur. Euge euge, heach heach, Hebraicum. Solent arrogantes ridere miseriores, insultare his quos se uincere putant, lacerare conuitijs.

O uerè Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma. Finis huius irrisionis sit, ut illi fugam omnibus locis faciãt, nostri clamoribus insequentes eos deleant, concidãt, pòst triumphãtes, exultantesq́ reuertantur. Sint chori, cantus, carmina triũphalia, cuncta plausu resonent, super te, qui uincere fecisti, uictoriã nobis concessisti: tibi hæc carmina, hęc gaudia ueniant. Ad te tota res reuocetur, te nostra carmina celebrẽt, quęrẽtes te, tibi operã dantes, religioni tuæ studẽtes, te colẽtes, te nominantes. Des tu causam his ut te extollant, magnitudinem opinionemq́ magnã uirtutis tuę celebrent, dicant, Magnus Deus, mirarum rerum, ingentium operum artifex, magnificetur. Qui diligunt salutare tuum, salutem tuam, aut seruatorem IESVM, quem dabis terris aliquando, aut salutem tuam, uictoriam diligunt, celebrant, efferunt, habent in uisceribus, hæret memoriæ citra ullam obliuionem, cupiunt à te seruari, non à Dijs externis. A te salutem expetunt, hac fidunt.

Ego autem mendicus sum & pauper: Dominus solicitus est mei, adiutor meus & protector meus es tu Deus meus, ne tardaueris.

MEndicus Græcum πτωχὸς, pauper, inops, quem deſeruere omnes, quem deficiunt omnia. Hebraicum עָנִי ani, afflictus, triſtis ob inopiam, uexatus, deiectus, humilis. Solicitus eſt mei, pulchrè quidem Latinus, Græcè ad Hebraicum φροντιεῖ μου curabit me, conſiderabit de me, proſpiciet mihi. Hebraicum יַחֲשָׁב־לִי iachashobli, cogitabit mihi, ſuſcipiet cogitationem pro me. Tu enim ſolus adiutor, ſiue liberator, ut Hebraicè eſt: tu ſalus. Nulla ſit mora in me adiuuando, omnis ſalus in celeritate. Celeriter accurras, nulla dubitatione interpoſita. Properè uenias neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ne deſeras. Cernis quibus precibus utendum ſit his qui ſeruari à Deo cupiunt, qua contentione animi, quibus clamoribus, qua ſolertia, diligentia, quo conatu Prophetæ inſtarent, collacrymantes, hyperbolis utentes, omnes modos, figuraſq; precandi, & quo ſibi Deum amicum redderent, omnes affectus adhibentes.

PSALMI XL. EXPLANATIO.

In finem Pſalmus Dauid.

CONSVETA inſcriptio, Lamnazeach, pro uictoria ex hoſtibus referenda. Aut pſalmus editus à Dauid, cantatus ab eo qui erat Mnazeach, cantor uictoriarum, triumphator. Aut ad laudandum, triumphandum, ut Chaldæus. Hunc quoq; pſalmum, pro ægritudine maliſq; auertendis uelut ſuperiorem editum Hebræi contendunt. Græci cum Latinis ad Meſsiam myſticis modis qui teſtimonium ex eo de coniuratione, belloq; domeſtico Iudæ contra ſe protulerit, referunt, uelut pauperem, egenum, deſtitutum. Poſsit eſſe philoſophia uniuerſalis de charitate, commiſeratione, iuſtiſsimè facere docens homines, quoties miſerorum miſerentur. Documenta quoq;, philoſophiæq; pars eſt de precibus, de ſupplicationibus, in calamitate magis à Deo, quàm hominibus auxilium expectandum: de inſidijs, maleficijs, quæ prohiberi à nobis auxilijs diuinis poſsint. Vtiliſsimum eſſe rebus aduerſis orare, non ſeſe deſerere, à Deo auxilium petendum. Hanc tunc uirtutem eſſe noſtram, quæ nobis opem ferat, à qua ſalutem ſperemus. Laudat miſerentes, charitatis ſtudioſos, manſuetos, beneficos, quibus animus benignus eſt: his omnia bona precatur. Effert miris laudibus humanitatem, charitatem, quas ſolas Chriſtus laudauit. Deteſtatur maleficos, inſidioſos, humani generis peſtes. Oſtendit homines exaudiri deprecantes, orationem habentes, orare obſecrareq; eos oportere: non enim nihil agere, qui precantur, magnum emolumentum ſibi parere, atroces moleſtias à ſe depellere. Simul his actionibus animum impleri ſapientia & pietate.

BEatus qui intelligit ſuper egenum & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.

Dominus conſeruet eum & uiuificet eum, & beatum faciat eum in terra, & non tradat eum in animam inimicorum eius.

QVI intelligit, exponunt, Qui curat, prouidet, reſpicit, qui conuertit cogitationes ſuper egenum. Propter hanc cauſam Hieron. tranſtulit, Beatus qui cogitat de paupere. Pauperem ſiue egenum Hebræi conſentientes interpretantur ægrotum, infirmum. AuenEſdra uocem Hebraicam דַּל dal, quæ hoc loco eſt, aſſerit diuitiarũ eſſe & cor-

poris

poris, nimirum egenum non tam qui diuitijs caret, quàm qui incolumitate & bona ualetudine corporis. Beatus qui uisitat infirmum. Nam & Christus in die iudicij in regna sua uocabit qui infirmos uisitassent. Infirmus fui, & uisitastis me. Chaldæus quidem simpliciter, Beatus qui miseretur inopis, mes Kini. Quam uocem Italicus sermo usurpauit ex Hebraico. Vna eademq́ charitas est, siue inopem miserearis, siue languentem, ægrotantem. Hunc appellat beatum, propterea quòd eandem beneficentiam inueniet à Deo, cui gratissima humanitas est. Diem malam, diem grauissimum, diem calamitosum, cùm nos premunt angustiæ, in tempore, rebusq́ iniquis. Item diem malam diem Gehennæ quidam Hebræi interpretantur, quo tempore in tartarum sontes rapi præcipientur: tunc proderit misericordem erga pauperes & languentes fuisse, quod ipse Iesus Christus Iudex harum rerum ostendit. Conseruet & uiuificet, etiam futuro proferenda sunt, Liberabit, conseruabit, uiuificabit. Seruabit, ait, uitam dabit, salutem afferet, referet in numerum uiuentium, in terram uiuentium constituet. Liberabit eum, aiunt Hebræi, proprijs manibus, non ope humana, ipsemet ueniens, eripiensq́. Necnon ex aduersa ualetudine eum liberabit, reddens ei similem charitatem, eumq́ uisitatione sua sanitati restituens. Beatum faciet quòd plurimos annos addet, uitæ metas longius proferet, supra cæteros illius seculi homines spatium uitæ amplius ducet. Inimici eius qui ei mortem optassent, frustrabuntur uotis. Terram quoq́ cœlestem senties in qua beati fient misericordes. Beati misericordes, ait summus ille iudex, quoniam misericordiam consequentur. Huc tota beatitudo spectat eorum, quibus animus fuit misericors. Animam inimicorum, rectè interpretantur, desiderium, auiditatem. Non tradet eum uotis desiderijsq́ inimicorum; non sinet eum his cladibus inuolui, quas inimici impensè cuperent.

Dominus opem ferat illi super lectum doloris eius: uniuersum stratum eius uersasti in infirmitate eius.

Confirmat antedicta. Beatus est qui miseretur, uisitat morbis detentos, quibus omnia membrorum officia propter aduersam ualetudinem sunt impedita, mœstissimi stratis decumbunt. Si quis adueniat, sermone recreet, aut aliquid opis officijq́ præstet, quo mœsti animum confirmet, paulum respiret: beatus is, propterea quòd Deus ei feret opem, cùm & ipsi morbus, ut fert humana conditio, inciderit. Opem ferat, βοηθήσει, auxiliabitur, per futurum, ut Græci monent Aquilam & Theodotionem uertisse Hebraicum יִסְעָדֶנּוּ isadenu, Confirmabit, sustentabit. Vnde Hieron. transtulit, Confortabit. Bis dicit Deum uisitaturum uenturumq́ ad lectum ægrotantis. Vniuersum stratum eius uersasti, totum cubile lectumq́ obambulasti, (est, ut poëtis mos est, ad Deum apostrophe) in omnes partes lecti te conuertisti, quo sese propter inquietudinem uerteret ægrotus, huc atq́ illuc cum eo te uoluens fuisti. Designat amantissimam uisitationem, incredibilis amoris assistentiam, perseuerantiam circa ægrotãtem, & inquietè sese in omnes partes mouentẽ. Quoquò se uertat, Deum quoq́ adesse, obambulare lectum. Est item sensus Hebræis & Græcis, Versasti lectum, ab ægritudine ad sanitatem totum reuocasti. Totum illud strati incommodũ uertisti, aliud esse fecisti. Omnis illa lecti tristitia uersa est in gaudium, incolumitatem. In omnes partes poterit ægrotans te uertente se uoluere, non ut quondã immobilis mẽbris omnibus impeditis.

Versasti, igitur, est, inualidi statum uertisti, commutasti, surgere de lecto dedisti: aut totum lectum obambulasti, ut hi qui ægrotantibus assistunt, omnia charitatis munera obeuntes: quales parentes erga filios, aut soror in fratrem, talem, inquit, te ægroto præbuisti.

Ego dixi, Domine miserere mei, sana animam meam quia peccaui tibi.
Inimici mei dixerunt mala mihi, Quando morietur & peribit nomen eius?

NVnc persona est ægrotantis, ut Hebræi monent, auxiliumque Dei implorantis, cui propter delicta, quemadmodum in superiori psalmo dicebatur, ægritudinis incommoda inciderint: decretum esse Dei ut his malis nostra delicta purgentur, ab eo qui possit depellere, cuius consilio morbi in nos impetum faciant, opem petendam, quam tum benefactis, & charitate impetrari posse demonstrat, tum uero precibus atque oratione, scilicet orandum esse, ut medicus nobis cœlestis adsit, qui morbis medeatur sceleribus sua mansuetudine condonatis, tum dandam operam nobis, ut commiseratione & charitate Deum propitium habeamus. Sana animam meam, uitam, memet, redde uitæ meæ sanitatem. Quia peccaui tibi, peto, ait, ueniam delictorum, ignoscas, postulo medicinam, peccata mihi morbos induxerunt, crimen agnosco: ignosce peccanti: obliteratis & deletis criminibus, redde sanitatem. Instant inimici, qui me uidere iacentem, atque æthere cassum cupiant, nomen meum extinctum optent. Grauius est supplicium, adesse quibus mors mea sit optatissima, quibus meus interitus futurus sit gaudio. Hoc magnum incommodum est ægrotantibus, quibus nihil molestum offerri oporteret, quo lenius dolorem morbi ferrent. Satis mali est quod ægrotent, si molestia ex inimicis accesserit, longe grauius est malum. Ne quæso hac lætitia fruantur, hunc fructum ex interitu meo percipiant.

Et si ingrediebatur ut uideret, uana loquebatur: cor eius congregauit iniquitatem sibi.
Egrediebatur foras, & loquebatur in id ipsum.

GRauius scelus, proditio, crudelitas. Ex sermone Hebraico, quem etiam diuus Hieron. expressit, apparet is sensus. Si ueniret ad uidendum, uisitandumque me, ut fit, uana loquebatur cor eius. Vana, ut, Hebraice est, שָׁוְא shaue, falsum, mendacium, uanum. Cor eius falsa loquebatur, aliud ore, aliud pectore. Sciebam malum animum, malam mentem inesse homini, obtendenti amicitiam, charitatemque: cor autem esse fraudolentum, exulceratum. Loquebatur falsa cor eius, amicitiam prætendens, charitatem, beneuolentiam. Loquebatur, simulabat, fingebat falsa, quæ non erant. Vide genus improbitatis, uisitabat ut amicus, sed cor eius cogitabat falsa, edebat sermonem amicum, sed falso. Hostis enim erat, exploraturus uenerat num celeriter me morbus perderet, incommoda cogniturus uenerat, obtendens uisitandi meque confirmandi charitatem. Ostendit igitur eum plenum falsarum cogitationum, fingentem uultus hilares, commisera-

tion

tionem, intus autem cupidum mortis eius quem inuiseret, eaq; de causa uenisse. Congregauit iniquitatem, plenum erat cor iniquitatis, erat in pectore scelerum moles, plena perfidiæ mens. Non præferebat edebatq; iniquitatem, malignitatem, penes se aggregabat. Et cùm foras egrederetur, loquebatur cum alijs inimicis meis, meq; odio habentibus, cum his de statu meo loquebatur, dicebat morbum esse grauem, perniciosum, ne dubitarēt, læto animo essent: interitum, diemq; fatalem instare mihi, fieri non posse ut conualescerem. In idipsum ἐπὶ τὸ αὐτὸ, clarius esset & ad Hebraicum יַחַד iachad, simul. Neq; est de præsenti uersu, sed sequenti. Hæ declarationes consentiunt cum Hebræorum Græcorumq; explanationibus.

In idipsum aduersum me susurrabant omnes inimici mei aduersum me, cogitabant mala mihi.
Verbum iniquum constituerunt aduersum me, Nunquid qui dormit non adiiciet ut resurgat?

IN idipsum, simul, inter se susurrabant. En proditio, falsitas, perfidia, quam superius deplorabat, Cum cæteris inimicis susurrabat. Malè habet, non est morbus is medicabilis, celeriter spiritum efflabit. Erat eorum cogitatio locutio tota de meo interitu, indignabantur contra morbum, qui non celeriter perderet. Hoc sperantes gaudebant, erat eis summæ uoluptati grauis ille morbus. Verbum iniquum, uerbum בְּלִיַּעַל belial, rectè Hieronymus transtulit ut alibi, Verbum diaboli. Est enim Belial, iniquum, inutile, est πονηρὸν, malum, malignum, nomen dæmonibus congruum. Constituerunt, clarius & melius in Hebraico, יָצוּק iazuc, fundebant, ut edidit Hieronymus. Infundebant, instillabant inuicem sibi uerba, susurrosq; iniquos: alter in alterius aurē tacitis, iniquisq; uerbis insusurrabat. Verbum, uel sermo erat, Nunquid resurget? soliciti sciscitabantur inter se, an conualescet, an surget qui dormit? Melius pro dormit Hebraicū שָׁכַב shachab, qui iacet, qui decumbit. Nunquid is è lectulo surget, nunc decumbens morbo membris insidente? Nunquid iste iacens, decumbēs, prostratus in lecto, surget? Hoc inter se susurrabant, requirebant auidi mortis eius, ut sunt qui dignitatibus, officijs, bonis aliorum insidiantur, auidè mortem eorum expectantes, exploratores ad lectum ægroti mittentes, qui nuntient quid agat: si melius habeat, dolentes: si grauius, gaudentes, iam animis in eorum bona ingredientes. Genus pessimæ carnificinæ, quam sancti Vates omnibus modis detestantur, in eam carmina fundentes. Super quo pessimo scelestissimoq; ritu sæpius Romę sum illacrymatus, qui potissimum illic uiget. Dicendumq; iuxta Hebraicum, ut sit oratio clara, Verbum iniquum infundet ei, uel in eo: Qui iacet, non addet ut resurgat. Modus loquendi Hebraicus. Et enim homo pacis meæ in quo speraui, qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem.

Tu autem Domine miserere mei, & resuscita me, & retribuam eis.
In hoc cognoui quoniam uoluisti me, quoniam non gaudebit iniquus meus super me.

DEclarat, ut consueuit, apertius, insidias domesticas, quæ sunt grauiora bella intestina. Homo pacis, homo simulans mihi pacem, amicitiam, cui plurimum fid

mum fiderem, qui domi mecum eadem menſa paſceretur, aſsiduus, ut aiunt, commenſalis. Magnificauit, magnam, inauditam fraudem mihi commentus eſt: grandem, prodigioſam mihi conflauit perniciem. omnia in contrarium, omnia portentoſa, cuius ego uitæ autor eram, quem domi paſcerem, cibum ei ſuppeterem, me per fraudem, per ſcelus agere conatur præcipitem. Idem ſenſus eſt, quod Hieronymus tranſtulit: Leuauit contra me plantam, more inſidiantium, & planta implicata cruribus deijcientium, quod fraudis eſt. Leuauit plantam, ſiue calcaneum, ſupplantauit, uel ſternere, & ſupplantare conatus eſt. Rabi quoq; Salomon hanc uocem inſidias interpretatur. His malis circunuentus auxilium petit, Reſuſcita me, ex ſtrato quo nunc decumbo, ex morbo da conualeſcam, ſuſcita me ex hoc lecto, priſtinam reſtitue ſanitatem, aduerſus id, quod optantes dicebant, Non reſurget: ſit ſpes eorum falſa, decipiantur. Retribuam eis, aut oſtendam eos erraſſe, ſceleris eos coarguam. Aut ſi qua calamitas eos apprehenderit, non ero ut quondam eis miſericors, uel quod magis probabile, & ut pij ſolent, retribuam bonum pro malo, non par pari referam, ſed mea charitate ac beneficentia, erraſſe eos conuincam, faciam ut eos improbitatis pudeat. Hos ſenſus Hebræis adhibentibus uehementer aſſentior. Proponit deinceps, ut ſoliti ſunt Vates, quaſi uaticinium, Deum uelle facere quæ poſtulaſſet, hoſtibus diutinam lætitiam non relinquendam: non commiſſurum Deum, ut inimici conſequantur, quam peterent uoluptatem, uacuos eorum animos futuros, illuſos, expectatione fruſtratos, magno cum dolore diſceſſuros: maior ignominia, quàm exoptata uoluptas.

Me autem propter innocentiam ſuſcepiſti, & confirmaſti me in conſpectu tuo inæternum.
Benedictus Dominus Deus Iſra El à ſeculo uſq; in ſeculum. fiat, fiat.

VAticinium eſt omnibus pene carmnibus conſuetum: poſt commemoratas calamitates, quas aut humanæ conditionis affert fragilitas, & corporis imbecillitas, aut quod ſæpius ſolent, calamitates ab inimicis, orantes ſuper inſidijs, fraudibus, maleficijs, proditionibus, calumnijs, fictis amicitijs: oſtendentesq; Deum propitium eſſe & clementem, nec mortalium preces contemnentem, dum palàm fatentur ſe exauditos, aſſecutosq; quod poſtulaſſent. Idq; tum ob clementiam manſuetudinemq; Dei, tum ob ſua benefacta, quibus quidem minimè fiderent, ſed Deum propitium ob hæc ſperarent, cui grata ſit iuſtitia, integritas. Propter innocentiam, Hebraicè perfectionem, ſiue integritatem, uel ſimplicitatem, quod Hieronymus edidit, Quòd mihi cor eſſet caſtum, non infectum, tabidum, exulceratum, quòd animus integer, mens æqua, quibus rebus maximè oblectaris, me ſuſcepiſti, ſiue ut Hebraicè, & Græcè, ἀντελάβου, auxiliatus es, manu prope cepiſti, tenuiſti, dexteram porrexiſti. Hebraicum תָּמַכְתָּ thamachtha, propterea Hieronymus perſpicuitatis ſtudioſus, euoluens ſcirpos Hebraicos, Ego autem in ſimplicitate mea adiutus ſum à te. Qua ratione ſit adiutus, quàm fuerit præclarum beneficium, quod ſe precibus & Dei clementia aſſecutum gloriatur, oſtendit. Confirmaſti me in conſpectu, clarius ex fonte וַתַּצִּיבֵנִי uathazibeni, ſtatuiſti, ſtare feciſti, aſsiſtere dediſti me. Indicat redditam ualetudinem, reparata incolumitate me tuo templo, tuo conſpectui reddidiſti: feciſti ut ſanatus adirem templum, ante oculos tuos, ante arcam gratias immortales haberem. Manum mihi porrexiſti, è lecto

dextera tua ſubleuaſti, extra limina duxiſti, ad templum quò cœtus omnis conſfluit, adduxiſti, in conſpectum tuum uenire dediſti. Idꝗ in ſempiternum, poſthac in omne tempus, perpetuæ ſanitati reddidiſti: non breue ad tempus, ſed in totum uitæ ſpatium, perennem ſalutem reparaſti. Propterea benedictus ſis. Sunt, inquiũt Hebræi, uerba hæc ipſius canentis, qui librum ſuum finiat, cum gratiarũ actione, ut omnes conſueuerunt ſcriptores ſacri, uelut in quinto Pſalmorum libro, in calce fere ubiꝗ eſt haleluia. Nam huc uſꝗ primus liber Pſalmorum progreditur iuxta diuiſionẽ Hebræorũ. À ſeculo uſꝗ in ſeculũ, ab æuo ad æuum, à prima æternitate ad alterã, omnibus temporibus, omnibus ſeculis, nullo non ſeculo, & ætate ſit benedictus, magnus, laudatus. Amen, amen, cõfirmatio, ſtabilitas. Nam Emuna, eſt fides, conſtantia, ſtabilitas. Amen aduerbium ſtabilitatis, confirmationis. Confirmat benedictionẽ. Laudamus, gratias agimus quòd labori noſtro ſic fauerit, propitiusꝗ fuerit, ut ad calcem procedere dederit. Sic ego gratias immortales habeo, quòd uires conſtantiamꝗ addiderit, ut totum hunc primi interpretandi Pſalmorum libri laborem æquo animo perferrem, non laſsitudine aut tædio deficerẽ, aut aliquis caſus obiectus incœptum laborem in medio curſu interpellaret. Romæ opus hoc abſolutum eſt, Paulo Tertio Sacrorum principatum obtinente. tempus magis triſte, quàm lætum. Deus benedictus quem cecinere Prophetæ, ſcintillam lucis ſuæ pectoribus immittat, iucundiora nobis tempora concedat. Annus erat M. D. XXXXIII.

PRIMI LIBRI PSALMORVM FINIS.

PSALMI XLIIII. EXPLANATIO.

IN hunc Pſalmum mirabili concordia conueniunt Hebræi, Græci, ac Latini eſſe oraculum de Rege Meſsia uenturo ad homines. Siquidem primum Ionetas Chaldęus, qui ex literato ſermone Hebræorũ, ſuaꝗ ipſorum priſca lingua in uulgarem, quam ex captiuitate Babylonica plebes hauſiſſet, uertit libros ſacros, ſacramenta, quæ ſub Pſalmorum oraculis latitarent, quęꝗ apud eruditiores eorũ conſtanter eo tempore de Meſsia uaticinari crederẽt, conatus eſt exprimere, multis in locis in tralatione huius Pſalmi Meſsię meminit. Quem ſecuta cæterorũ Hebręorũ cuncta cohors, præcipuè Salomon, AuenEſdra, Rabi Dauid uno ore aſſerũt eſſe ſuper Meſsia, quẽ illi κατ᾽ ἐξοχήν, & ut à cæteris qui Meſsiæ, id eſt uncti eſſent, diſcrimẽ ſit, uocare ſolent à Maſsiach, quod Græcè ὁ χριςὸς, Latinè dici nõ poteſt, niſi dixeris Ipſe Meſsias, ille unctus, eximius ille in his qui unguntur. Græcorũ autẽ, ac Latinorũ, qui Græcos ſequuntur, perſpecta eſt ſententia, dependens præcipuè ex teſtimonio diui Pauli, qui ad ipſos Hebræos, ſuis eos oraculis conuincẽs ex iſto Pſalmo, de filio teſtimoniũ protulit. Ad filiũ autem inquit, Sedes tua Deus, & quæ ſequunt̃. Hunc igitur tam cõmunẽ cõſenſum perſpicuum habẽtes, et ex ipſorũ hoſtiũ pectore, ui ſua, ueritate erũpente, facile quorſum ſpectẽt, quæ dicẽtur, intelligemus, tametſi Hebræorũ lingua celans ſub rerũ uſitatarũ nominibus res quã cõditionis mortalis excellẽtiores, ſæpe intercludit iter ad perfectã earũ intelligentiã, ut cùm maiora illa dicantur, res ſenſibiles quæ minores ſunt, & terreſtres dici putẽtur. Quod genus nõ tam in carminibus Sibyllarũ, licet & illa ſint figuris & tralationibus obuoluta, deprehendas. Illud autem nemini mirum fieri debet, de Chriſto tanta oracula (quæ ſi diuino ſpiritu illuſtraremur, faci-

lius perſpicerentur) apud Hebræos haberi, quandoquidem quoad licet ex quibuſ-dam, quę ad nos peruenerũt, reliquijs cernere, omnis terra uatibus hæc canẽtibus, ſed præcipuè terræ Oriẽtis, Ægyptus, Chaldæa, Babylonia, Meſopotamia, plena fuit, primæ ſcilicet hominũ ſedes, ubi & Adam creatus, & uixit nongentis triginta annis, cuius uitã de eo qui & ipſum & in eo totam poſteritatẽ creaſſet, redemptu-ruſq; à mortalitate eſſet, perennem Philoſophiã par eſt fuiſſe. Neq; fas eſt maxi-mo illi genitori creatorem, qui ei maiora oſtendiſſet, futura non demonſtraſſe, aut ipſum poſteros ſuos, præcipuè meliores, quæ uidiſſet & audiſſet, in tam longæua uita, celaſſe. Atq; & diuinis oraculis, & diligẽti conſideratione cõſtat, eundẽ crea-torem hominis, cum quo in paradiſo ille loquebatur, eum cõtemplabatur, fuiſſe, atq; eum qui poſt redemit, ut neceſſariò & illa præſentia, & futura de eo perſpexe-rit. Hinc in omnes gentes, oraculis etiam reuelata, de eo ſcientia manauit. Sed his ueluti certis omiſsis, titulus huius Pſalmi declarandus eſt. Dicitur, In finẽ, pro his qui cõmutabũtur filijs Core, ad intellectũ, canticũ pro dilecto. Primũ quod Sept. tranſtulerunt ἀλλοιωθησομένων, id eſt, his qui commutabuntur, Hebraicè eſt שׁוֹשַׁנִּים shoshanim: quæ uox omnium Hebræorum & ſcripturarum teſtimonio, non ſo-nat immutãdos, ſed roſas, uel lilia. Hinc Hieronymus tranſtulit hic lilia, & Sym-machus, Triumphus pro floribus. Cur autẽ Sept. immutandos tranſtulerint, cau-ſa fuit, quòd maxima ſit ſimilitudo inter shoshanim, lilia, roſas, & uerbum immu-tandi שִׁנָּה shina: quod ſi ad numerum multitudinis tranſeat, fiet ſuperiori ferè ſimile shanim. Inde factum ut alterum pro altero acceperint illi uetuſtiores. Quos tamẽ ſi uelimus tueri, probabiliter poterimus. Nam neſcio qua ſorte concurrunt hic inter ſe ſenſus, quòd quos Sept. dixerunt immutandos, Hebraicè autem ſunt lilia, Chaldęus interpretatus eſt יָתְבֵי סַנְהֶדְרִים iathbe ſanehedrim, eos qui ſederent in concilio Moſis, id eſt, Sept. ſeniores illos, quos inſtituit Moſes. Perſpicuum igitur eſt eum, lilia pro hominibus ſelectis accipienda credidiſſe: ut qua forma ſæui & immites in ſacris literis dicuntur tauri, leones, & florentes Reges, arbores appellantur, ſic uiri ſelecti, egregij, cæteris præſtantes, lilia, ſeu roſæ dicantur. Sicq; Sept. potuerunt uim uocis non ignoraſſe, ſed perſpexiſſe ſub ea ſignificatos fuiſſe aliquos beatiores, præſtantioreſq; quàm reliqui, quos immutandos, ut à cæteris diſtarent, uel ad aliquam felicem ſortem renouandos dixerunt. Itaque Græci, & Latini, ſimili ſenſu immutandos dixerunt, quos is, in quem hæc ora-cula apertè ſpectant, renouaturus ſit, & à mortalitate, ad immortalitatem reuo-caturus, quam diuus item Paulus, ſimiliter innouationem appellauit. Omnes inquit ἀλλαγησόμεθα, immutabimur. Hæcq; immutatio per eum fiet, in quem totum hoc oraculum editum eſt. Itaque ſiue caſu, ſiue ſtudio, translatio Sept. uera eſt, nec ab ipſis etiam Hebræis diſcors, quoniam lilia, uel roſæ iure ſancti, & ad immor-talitatem reparati dicuntur (nam ſancti Dei florebunt ſicut lilium in ciuitate Do-mini) ſicq; exponunt, Athanaſius, Heſychius, Cyrillus, Apollinarius. Vnus igi-tur ſenſus ſuper lilijs, Sept. Chaldæi, Græcorumq; fermè, & Latinorum omnium, ut ſint hi quos ipſe Meſsias ab interitu ad florentem iuuentutem reuocabit. Chal-dæus ſapientes hos dicens, qui tanquam roſæ in populo florent, olerentq́ue, & Rabi Salomon eum ſequens, ſimilem ſenſum propoſuerunt. Eſt alter liliorum ſignificatus, ut notet muſicum inſtrumentum, quod lilijs inſculptis eſſet inſigne. Quod genus hodie quoque uideas, cùm in corpore lyrarum, & unde ſonus red-ditur, ſint lilia, roſæq; inſculptæ ligno. Hoc placuit AuenEſdræ, & Rabi Dauid. Salomon autem ſequitur Chaldæum. Hieronymus tranſtulit lilia, nihil quo ſenſu eſſent

essent accipienda locutus. Et alij multi Hebræi, ut testatur etiam Nicolaus, iuxta sensum Sept. & Chaldæi, lilia populum Dei electum asseruerunt. In duos igitur sensus abit res, quorum neuter uidetur reijciendus. Nam instrumentum musicum esse, illa potest persuadere ratio, quòd in principijs psalmorum, sæpe quibus instrumentis canerentur, exprimitur. Quale apud nostrates comicos, in principijs comœdiarum, prædicitur, Tibijs paribus uel imparibus. Aderant enim uaria instrumenta, quod & hodie quoque fit in templis, quibus diuinæ laudes canerentur. Hinc sæpe psalterium decem chordarum, organa, tympana, cymbala, in psalmis inuenies memorari, quibus laudare nos Deum ipsi psalmi cohortātur. Habeturque de hac re in libris Paralip. hoc modo: Dixit Dauid principibus Leuitarum ut constituerent de fratribus suis, cantores in organis musicorum, nablis uidelicet, & lyris, & cymbalis, ut resonarent in excelsis sonitus lætitiæ. Ibidem referũtur qui præessent prophetiæ præcinentes, qui canerent pro uictoria. Ac cùm dicitur in titulo, Super lilijs, potest instrumẽtum designari, quia simili locutione alibi, ubi citra controuersiam, instrumentum ostenditur, utitur, ut cùm dicitur in principijs aliorum sæpe psalmorum, Super octaua, super Ghittẽsi lyra. Rursum non potest tantorum etiam Hebræorum testimonium reijci, probabiliter censentium lilia diuiniores quosdam nuncupatos. Quæ cùm sub hac uoce denotentur, eadem ratione probabuntur à nobis, qua sæpe duos sensus in Aristotele, Platone, Homero, Vergilio, sub eadem uel dictione uel oratione deprehendimus. Nec nos turbare debet in literis sacris, quod tam crebro occurrit in profanis. Est tertius sensus sub uoce shohanim, cuius mihi uenit in mentem cùm psalmum interpretarer. Nam, ut inferius uidebimus, שָׂשׂ Shashan, Hebraicè gaudium uel lætitiam denotat. In numero multitudinis conuersa uocali, a, in o, quod sæpe fit, erit shoshanim, id est gaudia, & lætitiæ. Et titulus dicet, super lætitijs, ut innuat quod inferius dicetur, quòd unctus sit oleo exultationis, sic nunc prædicat se, læta, felicia dicturum, nempe ipsum Messiam, qui est salus, & gaudiũ nostrum, quemadmodum etiam eum in titulo uocat, amores, delectationes, ut dicens super lætitijs, innuat super Messia, per quem uita redijt, omnisque fuit cœlestis & terrestris autor lætitiæ. Quod autem dicitur In finem, differitur alijs psalmis, Sept. credidisse, mnazeach, quod uertunt εἰς τὸ τέλος, in finem, putasse duci à נצח nezach æternum, quod illi dixerunt in finem. Vox autem nazach, amphibola, ad uictoriam, & æternitatem, exẽplaque sunt multa. Ideo quod Sept. acceperunt pro æternitate, cæteri Græcorũ interpretum, quos sequitur Hier. pro uictoria, transferentes mnazeach νικοποιῷ, uictoriam danti, uincere facienti, Hieron. uictori. Idemque in libris Paralip. putat hac uoce denotari ἐπινίκιον, carmẽ triumphale, quo canerentur in templo uictoriæ, ex hostibus partæ. Canebant, inquit, ἐπινίκιον super uictorijs. Tũc mnazeach participium est, à nazach. Quoniam autem eadem uoce designatur ingens, alacrisque iubilatio, & quasi ἀλαλαγμὸς, ut cùm dicitur, iubilate Deo omnis terra, uidetur, quod Chaldęus sequit̃, posse trãsferri quod Sept. dixerunt in finem, ad iubilandum, ad canendum totis præcordijs, toto pectore, alacriter, ut audiatur iubilatio nostra, taleque sit nostro de pectore carmen, quale exultantium ob uictoriam, iubilantium, frementumque castrorum. Tale quid faciunt Angeli in cœlo, cupidissimè, & alacri plausu, regem suum prosequentes. Ad id quoniam ecclesia in terris, est ecclesiæ cœlestis imago, inuitant psalmi in principio, ut toto pectore, totis cogitationibus, hoc sacrosanctum sacrificium laudis, Deo nostro offeramus, quo sese explicat animus, hilarescit, exprimit gaudia, & amoris in Deum indicia pandit. Tunc lamnazeach designabit, ad canendum, exultandum totis uisceribus, tota uocis, animique cõtentione, ut cantemus repetamusque

hæc diuina carmina, quibus pulchritudo diuinitasq́ creatoris prædicatur. Hocq́ acceptisſimum ſacrificium. Quæritur enim amor, hoc amoris clarum indicium. Dixi alias alibi ſententias, quas ſi ſyncero animo perpenderis, uidebis cum hac congruere, ſuper uoce mnazeach. Dicitur item in libris Paralip. ubi de carminibus his & ordine canendi agitur, ut reſonaret in excelſis ſonitus lætitiæ. Nam mnazeach propriè ſonat conantem, uincentem, contendentem. Sequitur autem in titulo, filijs Core, quod Hebraicè לִבְנֵי, quo duo caſus poſſunt intelligi. Etenim articulus Hebraicus ל genitiuo, & datiuo deſeruit, poteſtq́ dici aut filijs Core, aut filiorum Core. Hocq́ poſtremum uerius. Declarat enim Chaldæus, pſalmum editum uel cantatum à filijs Core, dicens quod dictum eſt in prophetia, ſuper manus filiorum Core. Pſalmus, inquit, & hoc oraculum dictũ eſt à filijs Core, ſpiritu prophetiæ. Nam manus ſonat autorem apud eos, ut uidebis ubiq́. Filios autem Core intelliges, ſicut filios Iſraël, eos ſcilicet qui eſſent de ſtirpe Core. Perijt enim Core in ſeditione, filijs ſuperſtitibus. Et in libris Paralip. filij Aaron, filij Cath memorãtur, ubi agitur de his rebus, qui parentes tempore Moſis fuerunt, & Core fuit nepos Cath. Itaque nonnulli Græci uidentes in editione Sept. τοῖς υἱοῖς κορὲ, crediderunt pſalmum datum ad canendum filijs Core à Dauid, quod etſi fieri poteſt, ex Hebraico tamen quo dicendum eſt, filiorum Core, ſicut quod Sept. dicunt τῷ δαβὶδ, ipſi Dauid, dicendum τοῦ δαβὶδ, apparet eos, quod & Chaldæus oſtendit, autores carminis fuiſſe. Copioſus enim tunc fuit ſpiritus prophetiæ, erantq́ eo tempore ſicut in Babylone Sibyllæ, ſic in Iudæa, Prophetæ, & Prophetiſſæ multæ. Et in libris Paralip. ubi agitur de hoc ipſo, dicitur: Conenias autem princeps Leuitarum, prophetiæ præerat, ad præcinendam melodiam. Ecce Conenias de tribu Leui, præerat prophetiæ, filij autem Core erant Leuitæ. Ac forte è filijs Core erat is Conenias, qui in libris Paralip. dicitur princeps Leuitarum, quaſi princeps filiorum Core. Ab his igitur edita eſt hæc prophetia, uel edita à Dauid, ab eis cantata inter alia carmina. Quod autem ſequitur εἰς σύνεσιν, ad intellectum, clarius Hebraicè. Nam redundat Græcis præpoſitio εἰς, Hebraicè משכיל maskil, intellectus, eruditio. De hac quoq́ uoce quædam diſſenſio, putant, ut Rabi Dauid, quod minus probabile, muſicum inſtrumẽtum. Verius autem & plurium teſtimonio, ac ratione firmum, ut ſit maſkil, quod Sept. dixerunt, intellectus, intellectio, ſenſus, doctrina, ſapientia. Qualis laudatur in pſalmo cx. Intellectus bonus facientibus eum, ſcilicet, timor Domini, initium ſapientiæ, intellectus bonus. Et pſalmo xlvij. Pſallite ſapienter, ubi eſt maſkil. Sic iſto loco intellectus ſonat ſapientiam arcanam, eruditionem. Ideo & Chaldæus, iuxta pſalmum citatum tranſtulit hoc loco intellectus bonus, & Hier. eruditionem. Et Rabi Salomon, expoſuit תורגמן turgman, id eſt quod Græcè ἑρμηνεία, interpretatio, ſermo clarus, elegans, comptus, eruditus. Sicq́ appellat hoc carmen inſigne oraculum, ſapientia, profunda eruditio. Cuius autem, uel de quo ſit iſta ſapientia, ſequitur oſtendens, Canticum pro dilecto, quod eodem ferè modo ab Hebræis atq́ Chiſtianis intelligitur. Nam propriè Hebraicum שיר ידידות ſcir ieddidot, ſonat canticum dilectionis, ſicq́ exponit Auen Eſdra, pro iedoth ponẽs אהבות ahaboth, dilectiones, amores: idem Rabi Dauid, ſic item Rabi Salomon. Ac Rabi Dauid hoc declarans אהבת אדוני למשיחו. Vocatur, ait, hoc carmen dilectionum, quaſi dicat dilectionis Dei erga Meſſiam ſuum. Ex quo habes eos concordes eſſe cum Chriſtianis, qui dilectum interpretantur, filium Dei, de quo ipſe pater, Hic eſt filius meus dilectus. Hieron. uertit, canticum amantiſſimi, pulchrum & iſtud, unde & Lactantius meritò Iudæos ipſos extremæ neci à Veſpaſiano datos prædicãs, Quia, inquit, exultauerũt ſuper amantiſſimum Dei filium. Ex quibus perſpicuum fit, ita

fit, ita hoc loco uocare Hebraicam dialecton, ipsum dilectum, dilectionẽ, sicut uocat seruatorem, salutem. Nam Iesus potius sonat salutem, quàm seruatorem.

ERuctauit cor meum uerbum bonum, dico opera mea regi.

GRęci, uidelicet Eusebius, Cyrillus, Euthymius uerè testãtur hanc esse quandam prefationẽ psalmi, & exordium: narrationem autẽ inchoari cùm dicit, Speciosus forma. Dicturus enim res mirabiles, non sine pręfatione quẽ morẽ uetustissimos seruasse poëtas, palàm est, ingressus est. Et apud poëtas proponitur, deinde narratur. Sicut autẽ Latinus prius dixit, Arma uirũq; cano: & Homerus ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα. & quidem alius: Fortunã Priami cãtabo & nobile regnũ. Homerus itẽ & ipse psalmos quasi decantans, semper in principijs hymnorũ pręfatur, cui cantare uelit: ut in primo hymno:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Sim memor atq; tui haud obliuiscar Apollo.

Sic Vates Hebræus pręfatur quem cantare uelit, nempe Regem. Verbum Eructauit, alia ab Hebræis, alia à Græcis, non multum tamen differenti ratione exponitur. Hebraicè est רחש rachas, ebullire, æstuare, quando res procreatæ surgunt, mouentur. Hebræi ferunt hoc uerbo designari motum cordis silentem, tacitas, arcanasq; cogitationes, habentes in arcano pectore motum, conceptus tacitos. Mouebant, inquiunt, labia, eloquium non resonabat. Loquitur os quidem, sed omnis sermo prius in corde formatur. Sermo cordis dicitur rachas. sic interpretati sunt Rabi Salomon, & AuenEsdra, maiores: minor item Rabi Dauid, ex antiquis suis etiam sensum deducentes. Ac Salomon pro rachas, posuit, sensum declarare uolẽs הִשְׁרִיץ hasriz, pullulare fecit, produxit. Et Dauid הניע hania, mouit, uel mouere fecit. & Symmachus iuxta hæc ἐκινήθη ἡ καρδία μου, commotum est cor meum, uerbo bono. Sicq; designabit, quod Sept. dixerunt, Eructauit, quasi produxit. Datur autem sermo etiam cordi ab Hebræis. Et dixi in corde meo, Vadam & affluam bonis. Dixit insipiens in corde suo. Dixit Deus, Fiat lux. Pulchra est etiam ratio Græcorum, & ferè cum Hebręis consona super Eructauit, eo designari ingentem cogitationum motum, æstum, copiam prorumpentẽ, non sponte sua, sed ab alio incitatam, nimirum à spiritu sancto. Sicut enim ignis & uentus tollunt undas, æstumq;, & crebros agitatus aquæ faciunt, sic cor suũ feruere ab igne diuino prophetã dixisse. Feruensq́ue æstuare motu, ut qui moueat, significetur, & motus ingens, altusq; cogitationum ęstus, ac feruor. Interius ergo Gręci penetrarunt, Hebręi in sola uocis nudaq; superficie constiterunt. Referunt item Hebræi hoc loco, cor esse fontem cogitationum, & mos est scripturarum cordi dare principatum, Latinis, & Gręcis etiam solitũ. Vnde excordes, uecordes. Et Homerus facit cor cogitare, dicere, hominesq; ad cor suum, quasi secum inducit loquentes. Sed quoniam idem etiam ad animum homines inducit loquentes, & Latini dicunt, dementes, & amentes, Gręci quoque παραφρονοῦντες, μεγαφρονοῦντες, principatũ ad animũ referentes: declarata fuit alio psalmo hæc ratio, cor esse fontẽ causamq; uitæ, & spiritus, q ex sanguine existit: intelligere autẽ & cogitare taciteq; loqui, esse solius mentis, nullum hic munus gerẽte corde, solius terrestris, sensibilisq; uitę genitore: eoq; multa animalia cor habentia, nõ habẽt cogitationes, nec possunt loq in corde suo, mẽte sermonis, cogitationisq; fõte carẽtia. Duoq; sunt, ut ait Philon, ἔχοντα ἡγεμονίαν, ἡ καρδία, ἐγκέφαλος, habentia in homine principatũ, cor, & cerebrũ. Cerebrũ sedes mẽtis, cor fons & causa uitę & sensuum. Sine corde sensus non esset, sine mente cogitari non posset. Vt autẽ sensus sunt cor-

porei, & tamen insensatos dicimus, quasi dementes: & sæpe spirationem, totam animam uocamus, licet ratio, & mens non sit spiratio, sic ex quadam cognatione datur sensus, ratio, cogitatioq́ cordi, non propriè. Si quidem & sine cerebro dicuntur, quibus deest ratio, cùm nec ratio, cerebrum sit, nec hi cerebro, etiam dementes, careant. Anima quinetiam dicitur animus, spiratio, uentus, ab Hebraico נשמה ne sama, literis inuersis, uera tamen anima, non est anima, id est spiratio. Affinitates igitur membrorum istæ, non propria membra, & ex affinitate nomina sortiuntur. Sic cor non cogitat, sed quia est causa ut cogitemus, quia generat spiritum, is sensus efficit, sensus sunt mentis uehiculum: ei tanquam præcipuo membro sicut uita, sic item datur cogitatio: de quibus multis in locis. Verbum autem bonum dicens, laudat, ut inquit Rabi Dauid, Messiam, Regemq́ istum, dicens ea quæ dicturus sit de eo esse uerba bona. Quæ cantabo, inquit, diuina sunt, admiranda, suspicienda, grauia, sicut dicitur, intellectus bonus, id est, sapientia eximia, pulchra. Aitq́ Rabi Dauid, ut cognoscas eos nobiscum esse concordes. Et cantor laudat in exordio suorum uerborum, quia uerba quæ suscitat cor suum super Rege Messia, sunt uerba bona. Verborum bonitas etiam Latinis est celebris. Et bonum sonat etiam Hebræis, & Græcis, & Latinis pulchrum, forma bona, sic uerbum bonum, quasi pulchrum, unde Musa Græcis dicta Calliope. Et Homerus ὀπὶ καλῇ. Quod autem ait, Dico ego opera mea Regi, eodem sensu Hebræi, & Græci, ac Latini opera exponunt, hoc carmen. Canto, inquit, hoc carmen Regi, hanc prophetiam super Rege contexui. Dicam Musam meam Regi. Poëtæ autem profani Musas suas alloquentes, orant ut canant. Regem autem absolutè dicens, Quis non intelligit altam, uetustamq́, per omnes gentes sparsam sapientiam. Apud quas Regem Regum, creatorem mundi appellari inuenies, cui cæteris in psalmis oblaturi alij Reges munera, & cultum dicuntur. Qui Rex Regum dicitur, idemq́ est Rex Regum, atq́ Rex simpliciter, quasi uerus Rex. Et Homerus eum appellauit ob hanc causam ὕπατον κρειόντων, supremum imperantium. Callimachus item in psalmo siue hymno in Iouem, Quid, inquit, (dixi enim sæpe Iouem esse Iehouah Hebraicum (aliud de Ioue dici possit? ἢ θεὸν αὐτὸν, ἀεὶ μέγαν, ἀεὶν ἄνακτα, quàm eum esse, Deum semper magnum, semper Regem. Postea reprehendens Cretenses mendaces quòd ei tanquam mortuo sepulcrum fecissent,

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι, καὶ γὰρ τάφον ὦ ἄνα σεῖο.

Cretes mendaces, semper tibi nanq́ sepulcrum,
O' Rex fecerunt.

A Thuscis qui Hebraicè loquebantur, ad Latinos allatum nomen Iouis ex Hebraico. Et diuus Paulus, quem Aratus Iouem dixit uerum Deum interpretatur. Iamblichus, Illa, inquit, est optima ad felicitatem perueniendi uia, quæ mista est inuocationibus Deorum. καὶ μάλιστα τοῦ βασιλέως αὐτῶν διός, sed præcipuè Regis eorum Iouis. Sic etiam illi ex oraculis agnouerunt hunc esse Regem etiam Deorum, id est, Angelorum, qui dicuntur & ipsi ἄνακτες, Reges, ut si Rex Regum est, id est Angelorum, & Archangelorum, multò magis mortalium Regum. Cùm enim constituit pater Regem uniuersorum, Regem creationis, ut per quem etiam seculum, id est, cœlum, & mundum fecerit: cumq́ ille sit Rex uniuersorum, cùm Rex cœlestium, ac terrestrium Regum, iure nuncupatur Rex, sicut cùm dicimus Apostolum, præcipuum Apostolorum intelligimus, poëtam nos, & Græci principem poëtarum: & scriptura, quæ tenet in omnibus scriptis principatum, sentitur sacra. Græci quoq́ cùm maximum totius Orientis Regem Persarum sentirent, eum simpliciter τὸν βασιλέα, nuncupabant. Vrbs dicitur nobilissima urbium, apud eos ἡ πόλις, Athenæ. In sacris ergo literis Rex absolutè, est maximus ille Rex

ab Heb

ab Hebræis & Christianis concorditer Mesias dictus, sed pro sua cæcitate Hebræis eum mortalium Regum tantum Regem sentientibus: si diligentius considerare uellent, cognituris necessariò Angelorum quoque, & Deorum iuxta priscam philosophiam. Neque enim scriptura eum tantopere laudaret, tantamque maiestatem ei exhiberet, tot oracula in eum euulgasset, nisi uera essent, quæ maior philosophia Christianorum apertius, & antiqua theologia Ægyptiorum, Chaldæorumque perspexit. Apud Sibyllas enim inuenies præter alia diuinisima oracula, etiam hoc expresè,

παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο, ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε. Hoc est,

Diuorumque ducem, & qui cuncta aleretque, crearetque
Instituit, dulcem qui uitam homini dedit omni.

En Sibylla eum à patre ait constitutum ἡγητῆρα θεῶν, sicut & Paulus, Quem constituit Regem uniuersorum. Eoque etiam uocauit eum παντοτρόφον κτίστην, omnia nutrientem, & creantem. Philosophia quoque eadem apud Chaldæos, à qua fluxerunt hæc carmina, quæ penes Zoroastræos & Magos erat, hæc diuinitus eloquitur: πάντα ἐξετέλεσε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κλήζεται πᾶν γένος ἀνθρώπων. Omnia perfecit pater, & menti secundæ tradidit, quam primam uocat, omne hominum genus. En primum dicunt à mortalibus uocari, quasi Regem principem. Est clarisimum item atque admirabile testimonium Orphei, ut uideas priscam omnium gentium philosophiam hæc cum antiquis Hebræis apertè confitentem. Is hortatur filium Musæum, ut aspiciat diuinum uerbum, appellans eum mundi formatorem. Deinde adiurat uocem paternam, quam primam ediderit cùm crearet mundum, tum ad hunc ipsum reuersus, hortatusque filium, in eum intueatur, ait,

μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα.
Et solum mundi aspice Regem. Paulò pòst de eodem inuisibili,
οὐδέ τις ἐσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλῆος.
Nec quisquam est alius nisi solus maximus Rex.

Cernis apud Orpheum priscæ philosophiæ antistitem, eundem esse Regem, atque uerbum, formatorem mundi. Hinc Philon ex his fontibus hauriens, eum dicit ὕπαρχον, magistratum, principem mundi. Clarum igitur est, cur eum Regem absolutè antiqua Hebræorum sapientia uocet, & cur, & quibus testimonijs hæc regia maiestas non posit esse à diuinitate seiuncta, quod Hebræi si saperent, intelligerent utique.

Lingua mea calamus scribæ uelociter scribentis.

AB Hebræis exhibetur sensus literalis, à Græcis, quos Latini sequuntur, ulterius in causas penetratur. Lingua, inquit iuxta Hebræos, mea, acceleratè loquitur de eo, uidelicet Rege, ut calamus scribentis expeditè. Ita pura, & minimè rauca, sed resona, claraque est mihi lingua, in decantando Rege, ut calamus accelerantis scribæ decurrit, elabitur. Talis est enim calamus in manu, qualis lingua in ore, estque calamus, lingua quædam tacita nostrarum manuum. Græci uerò, quorum etiam respicit Nicolaus sensum, doctè ac sapienter à Propheta sic prædicari dicunt. Agitur mea lingua, tanquam calamus à ueloci ardentique scriba, non mouetur sponte, motuque suo calamus, sed à scribente: sic lingua mouetur à spiritu sancto. Lingua, inquit, mea est calamus diuini spiritus, qui ista dictauit, usus lingua mea, ueluti calamo suo. Ac Hebræi dicerent esse comparationem, linguam esse sicut calamum, Græci proprietatem intelligentes, scribam, spiritum ipsum, cuius

omnis

omnis operatio rapida uelocissimaq́ est, nulla re obstante potentiæ illius: ut, Et factus est repentè de cœlo sonus, tanquam spiritus uehementis. Quemadmodum autem repentino, rapidoq́ spiritus descensu pectora illorum exarserunt, omnigenisq́ linguis loquebantur, quidam etiam prophetabant: sic rapiente eodem spiritu linguam Prophetæ, locuta est oracula eximia, ardentia, uno impetu, æstu mentis agitante, igne illo inuisibili, animo calente. Hinc Græcè tales dicuntur κάτοχοι, occupati à spiritu ipso imperante, regenteq́ linguam. Vtar (si fas est) hac similitudine. Vidi fœminas, spiritu malo detentas, ita rapidè, promptè, terribiliterq́ loquentes, tanto torrente uerborum, adeoq́ graui, & accommodo, ut mirum mihi fieret. Quid spiritus ille omnipotens, quo fulmine, impetuq́ uerba torquebit, cùm omnia quæ à spiritu facta ferantur, ardentia, uolantiaq́ fuerint? Vide autem qua præfatione in hoc excellēti hymno sit usus, primū dixit, feruere, æstuare sibi pectus, uerbo bono, quasi diuina prophetia, & quod Græcè expeditè uno uerbo καλλιόπη, siue καλλιεπῆ. Postea, loquitur mea Musa Regē, deinde rapior, feror impetu mentis, stare loco nescio. Quid, inquam, hæc sibi significant, nempe oraculorum dicendorum maiestatem, quasi hæc dicat præfatus. Æstuat mihi pectus, pulchra carmina texo, cano Regem, incendor amore canendi, ardeo, rapior, æstuo uidens quæ sum dicturus, quàm bona, grandiaq́. Scribæ, autem, genitiuus est, Græcè γραμματέως. Vnoq́ uerbo Græcè ueelociter scribens dicitur ὀξυγράφος. Calamus est etiam in Chaldæo, corruptè colmos, & pro calamo Hebraice עט et, stylus: idq́ Hieronymus interpretatus est. Idem tamen calamus, & stylus, alter æreus, alter ligneus.

Speciosus forma præ filiis hominum: diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum.

Hic exordium, & enarratio, primùm uerba perpendantur. Quod Septuaginta absolutè pronuntiarunt ὡραῖος κάλλει, speciosus forma, Hebraicè clarius, per uerbum יָפְיָפִיתָ iapheiaphita, speciosus extitisti, formosus es: licet Septuag. more Græco uerbum substantiuum omittentes, idem dixerint, Speciosus, eoq́ Euthy. dicit subaudiendum ὑπάρχεις. Et quinta editio, κάλλει ὡραιώθης παρὰ υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, pulchritudine decoratus es præ filiĳs hominum. Præclarum est esse comparationem, Hebræis eo modo comparationem exprimentibus, ut si dicant, Iste est melior illo, dicant, Iste melior præ illo. & in psalmo, Bonum est confidere in Domino, quàm confidere in homine. Hebraicam locutionem non inuerterunt, dicendum est, Melius est confidere in Domino. Et apud diuum Paulum, Quia multi filĳ desertæ, quàm eius quæ habeat uirum: intelligendum, plures: sua enim lingua utebatur. Itaq́ & hoc loco, licet clarius quàm in superius adductis, intelliges: Speciosior es omnibus filĳs hominum. Item est Hebraicum idioma, filĳ hominum. Origenesq́ putat, Hebræis dici filĳs hominum, sicut Græcis υἱὲς ἀχαιῶν, filios Græcorum: sed Hebraicè quiddam aliud. Dicunt enim filios Adam, quod Septuaginta dixerint υἱοὺς ἀνθρώπων, quasi filios IsraEl. Vt enim totam posteritatem IsraEl dicunt, filios IsraEl: sic totam posteritatem Adam, filios Adam. Nec Hebraicè est, filĳ hominum, sed ubiq́, filĳ Adam. Cùm ergo in sacris literis est, filĳ Adam, totum genus humanum senties, quicunq́ ex illo primo, qui uerè ac propriè, & primo dictus est Adam homo, hoc est terrigena γηγενής, πηλογόνος, χοικός. Hinc uasti, & proceri similes illi Gigantes, & πηλογόνοι, terrigenæ sunt dicti, quasi nati ex τοῦ πηλοῦ, cœno, limo. Nam tulit Dominus de limo. Itaq́ nunc filios Adam, uel hominis, totum humanum

manum genus ſentiēs. Nemo enim eſt, quin ſit filius Adam. Pro, Specioſus forma præ filijs hominum, Hieron. clarius ad Hebraicū dixit, Decore pulchrior es filijs hominum. & forma eleganter Latinus dixit, quod Græcè κάλλει. Cætera cōueniunt cum fonte. Quod ad ſenſus attinet, quem dixerit ſpecioſum, ad eum rectà ſermonem dirigens, claret ex Chaldæo, qui ſenſus arcanos ſæpe, non ueritus munus paraphraſtæ, expedit, ſenſus, inquam, quos antiquo illo tempore conſtās fama eſſet, in ſcripturis eſſe de Chriſto, et de eo debere intelligi. Sic transfert, Pulchritudo tua Rex Meſsias עֲדִיף adiph, maior excellentior eſt, filiorum hominis, prǫſtantior eſt forma tua omni humana forma. Tum ſequitur, Datus eſt ſpiritus Prophetiæ in labijs tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Ecce adiecit Hebraico, regi quidem, Meſsiam: gratiæ uerò, Prophetiam, ut ſcires qui Rex, quæ gratia diceretur. Ac Rabi Dauid admonet uerba ſuæ linguæ duplicata, excellentiam denotare. Habent enim Hebræi ſic uerba, ſicut nomina duplicata, quibus exceſſus deſignatur. Nanq; ut dicunt, ſancta, ſancta, nos ſancta ſanctorum, id eſt locum ſanctiſsimum: & ſecula, ſecula, æternitatem: aceruos, aceruos, magnum aceruum: Deus, Deus, meus: ualde, ualde maximè, quod genus etiam in lingua Italica eſt, bene, bene, optimè: albus, albus, albiſsimus: durum, durum, duriſsimum. ſic habent quædam eiuſdem rationis uerba Hebræi, ut eſt דק דק dak, dak, quaſi puluеſcere, minui, & דם דם, dam, dam, quaſi ſangueſcere, rubeſcere. Ita eſt hoc loco, pro noſtro ſpecioſus forma יָפְיָפִיתָ iapheiaphita, quaſi pulcherrimus es. Omnes autem nō noſtræ ſolum literæ, ſed etiam profanę mirabilem immenſamq; pulchritudinem, rebus intelligibilibus, id eſt his, quæ noſtrorum fugiunt nunc obtutū oculorum, nec ueniunt ſub aſpectum, quæq; cùm nō oculis, non auribus nunc ſentiāt, poſſunt aliquo modo intelligi, tribuunt. Tanta eſt illi pulchritudo, ut illa ſit archetypos, noſtra ſimulata, umbratilis, pendens, & naſcēs à corporeis lineamētis, corruptibilibus'ue coloribus, illa in lumine claritatis ſuæ hærens. In hac eſt Deus formoſiſsimus, omnes antecedens animos diuina, & oculis ac menti noſtræ incōprehenſibili uenuſtate. Hoc intelligens ſummo ingenio uir Ariſtoteles, tale edidit penè oraculum: Quēadmodū, inquit, anima eſt inuiſibilis, per uiſibilia tamen opera, quę ſunt tam multa, cognoſcitur: ſic de Deo cogitare debemus, δυνάμει μὲν ὄντος ἰσχυροτάτου, κάλλει δὲ εὐπρεπεστάτου, ζωῇ δὲ ἀθανάτου, ἀρετῇ δὲ κρατίστου, διότι πάσῃ θνητῇ φύσει γενόμενος ἀθεώρητος, ἀπ' αὐτῶν ἔργων θεωρεῖται. Qui poteſtate quidem ſit fortiſsimus, pulchritudine ſpecioſiſsimus, uita immortalis, uirtute optimus, ut tametſi omni naturę mortali ſit inuiſibilis, ab ipſis tamen operibus intelligatur. Sic Ariſtoteles Deum etiam inuiſibilē dicens, eximiam ei excellētemq; tribuit pulchritudinē. Hæcq; prædicat de illo Deo, qui fecit cœlum & terram, nempe rege mundi, filio, ſapientia, quæ etiam à Salomone dicitur παντὸς κάλλους γενεσιάρχου, omnis pulchritudinis inuētrix, ut ſi inuenit ipſa omnem pulchritudinem, neceſſario infinita pulchritudine prædita ſit, ſed craſsis oculis noſtris, & non merentibus, nondum apparēte. Vt autem Ariſtoteles etiam naturæ inuiſibili, & incorporeæ tribuit κάλλος, decorem: ſic Platonicus Damaſcius τὸ πρῶτον καλὸν, πάντα καλὰ ποιεῖ, primum pulchrum, omnia pulchra facit. Ad quam rationem, hæc etiam Philoſophia à qua fluxerunt illa Philoſophorum, ſæpe Deum prædicat formoſorum. Dominus regnauit, decorem induit, induit fortitudinem, ubi ſunt illa duo Ariſtotelis δυνάμει ἰσχυρότατον. Et pro decore, Græcè apud Sept. hoc loco, εὐπρέπεια, illud ſcilicet Ariſtotelis. Alibi quoque, Confeſsionem & decorem induiſti, amictus lumine, ſicut ueſtimento. Quibus & ſacræ, & profanæ Philoſophiæ teſtimonijs, apparet etiam in rebus ab oculis ſeparatis, eſſe uenuſtatem, formam, pulchritudinem, etiam ineffabilem, & quàm corporea, maiorem.

iorem. Ac ubi dictum est superius, Et decorem induisti, Græcè est μεγαλοπρέπειαν, quasi magnum decorem, magnam pulchritudinem. Quo constat mortalem pulchritudinem cum illa collatam, esse minimam, esse deformitatem. Itaque & Boëtius secutus philosophiam Platonis, creatorem mundi ad imaginem suarum idearum, omnia formantem alloquitur. Fingis ad exemplum pulchrum, pulcherrimus ipse. Nam prior Plato uenustatem mundi ab alia maiore uenustate deduxerat, ut à pulcherrimo, nisi pulcherimum fieri non posset. Eaq; Plato de creatore, & formatore mundi eloquitur, quem esse filium Dei, eiusdem testimonijs conuincitur, αἴτιον, id est autorem, seu causam eum mundi nominantis, deinde istius causæ patrem in Epistolis, ut constet eundem esse speciosum istum, atque eum, quem regem dixerant superiora oracula, quod Hebræi etiam confitentur. Hunc autem esse Deum, claris rationibus euincitur, quòd priscis seculis, & in omni philosophia fuerit uulgatissimum. Idem enim est, rex absolute, ac formosissimus, creator, autor, uisibilis pulchritudinis inuentor. Hæc autem eximia pulchritudo, quæ nunc oculos effugit mortales, cœlicolis, quos & pietas cum clementia eius ad tantam beatitudinẽ subleuauit, aspicitur, cuius intuitu eos esse semper beatos, par est: ob hoc dicitur θεωρία, Dei contemplatio. Cuius quandam intuentes imaginem in monte Apostoli, haustamq; mirabili dulcedine, omniumq; obliti mortaliũ rerum, exclamauerunt, bonum ac dulce esse ibi consistere, perennesq; sedes ibi figere optarunt. Nobis item si quãdo cerneretur in hoc corpore, qualisq; uideri cœlicolis, & quãta solet, inexplicabili, longè quàm formosarum aspectu mulierum maiore gaudio afficeret, omnemq; mortalitatem redderet contemptibilẽ. Hæc ambrosia, hoc nectar, quo siderea in sede, beati fruuntur. Diuina lethe, tanta dulcedine inundans, ut omnium præteritarũ rerum, in se diuorum ora conuertens, faciat uolẽtes animos obliuisci, quod illi, magna inter gaudia positi, & gloriæ cœlestis eis magine oblata senserunt. Vt autẽ diuina fortitudo Aristotele perhibente nõ sentitur mortali naturę, sic pulchritudo nõ aspicitur. Locum tamẽ esse quendã omniũ est mortalium, omniumq; literarũ cõsensus, ubi hęc affatim enitescat, & ętheria theologia docuit, sæpe speciem quandam suauissimæ, & semper augustæ uenustatis illius ad oculos mortales uenisse, uenturã autẽ aliquãdo, & pandendã totã, cùm uenerit filius hominis in maiestate sua, cùm miseri mortales pulsabũt pectora palmis, se quãta felicitate male uiuẽdo priuarint aspiẽtes, quã dulcedinẽ, quæ gaudia, sibi ipsis eripuissent, uidebũt inenarrabilẽ decorẽ, nulla cum mortali forma æquãdũ. Quòd si sępe formosam mulierẽ, cuius formã gratiæ quoq; comitẽtur, aspicientes mirabili suauitate replemur, incẽdimur itẽ amore, quarũ si cõplexus daretur, beatos se nõnulli faterẽtur: quid facturã putes æternã illã immortalẽq; pulchritudinẽ, non è coloribus mortalibus, sed gratijs inenarrabilibus resultantẽ, quæ nos tũc incendia, quæ suauitas arripient? Disce enim ex illis in monte. Itaq; simili ratione est ante omnes formosissimus, qua fortissimus, rex maximus, creator, autor. & carmẽ super pulchritudine eius hoc designat, quòd queadmodũ est creator, sic est ipsum bonũ, est gaudiũ, est uita, in quo omnia nostra desideria satiata cõquiescẽt, in eum omnium uota cõsumẽtur. Tunc satiabimur, cùm apparuerit gloria eius, et torrẽte uoluptatis suæ nos potabit. Ipse præmiũ nostrum, & dulcedo. Quãdiu à cõspectu eius abfuerimus, nunquam conquiescemus, perenni siti æstuantes, nec uacuus unquã erit mœrore animus, quadã nos noctesq; diesq; mœstitia tenẽte. Eadẽ ratio erit, si referas hanc formã ad omnigenã uirtutẽ eius, ut queadmodũ alibi dictũ, Cõfessionem, et decorẽ induisti, quasi τροπικῶς appellãs decorẽ, et laudẽ, potestatẽ eius creãdi, & signa quæ creando diuinitatis suæ demonstrauit, sic talẽ ei nũc tribuat decorem,

rem,ut qui Rex sit absolutè, ceu Rex maximus, sic etiã pulcherrimus, nempe gloriosissimus. nam pulchritudo Dei, gloria dicitur: ἐνδοξότατος nobilissimus, nihil habens non egregium, non insigne, non formosum, radios diffundens bonitatis. Est alia pulchritudo corporis, quam Vates spectare potuerit, ut Mesiã in humano corpore futurũ dicat nobilissimũ, formosissimum. Quæ pulchritudo etsi uera fuit, quia omnium fuit, estq; mortaliũ speciosissimus: uidetur tamẽ hæc quasi pars illius uastę glorię, ut potius referatur tota maiestas, & pulchritudo eius, quàm una corporis particularis, præcipuè corporis nondũ glorificati, & sub quo maiorem illam pulchritudinem suam occultaret, nolens uenire ad mortales in claritate sua, quòd & ferre eam nõ potuissent, & ueniendũ ad labores erat, descendendũ in aciẽ, perferendi dolores, quibus fortiter tolerandis ad maximã pulchritudinem illam mortales attingerent. Hebræi nihil super hac re loquuntur, sed tantũ de nuda uerborũ significatione pauca locuti diffugiunt, dicentes, Formosus es, figura, decore, intuentes formã corpoream. Græci uariant, alij ad corporeã pulchritudinẽ, alij ad incorpoream referentes, alij ad utrunq;: sic item Latini. Qui ad animã referũt, dicunt eum solum ex omnibus hominibus caruisse peccato. Alij, ut te appellaui regem, sic dico te excedere pulchritudine & gratia omnes mortales, sapientia quoq; quæ ore insidet, mirabilis es. Vera sunt & illa quæ à Nicolao referuntur, à maioribus Latinis manantia, ad Latinos ex Gręcorũ fontibus defluentia, corpore & animo fuisse eum absolutum, corporis gratiã cum animi pulchritudine respondisse: nihil in eo non perfectum fuisse. Adduciturq; à Nicolao quod Porphyrius ex Euripide, πρῶτον εἶδος ἄξιον τυραννίδος, Prima species imperio digna. Qui gratia & forma pręstat, is imperio dignus esto. In quo maior gratia animi et corporis inest, huic imperium debetur. Sic regem istum Mesiam, nihil non habuisse regium: ut erat Rex, sic imperiũ ob infinitas gratias quãtæ in nullo mortali fuerint, meruisse, ut sit pręclari regis descriptio. Sed quoniã tũ nõ subiacere peccato, tũ habere incõparabiles gratias, ex illa pulchritudine manat, tum quia Christus nõ fuit Rex mortalis, sed maximi regni cœlorũ, cuius famã primus ipse uulgauit, nec hominibus regum more imperauit: uidetᷣ regia cœlestisq; illa maiestas, & pulchritudo maximè prædicari. Hoc enim maximè fefellit Hebræos, non uidẽtes quale imperiũ, quæ maiestas prædicaretur, opinatos corporeã, Prophetæ tamen apertè, nominibus rerum corporearũ, maiores illas cœlestes, & immortales res nuncuparunt. Nam Zacharias (quod exemplũ est mihi ubiq; necessariũ) cùm memorat iusiurandũ patribus factũ, nominat tenebras, & umbrã mortis, inimicos itẽ, quæ nomina rerũ sensibiliũ pro sensibilibus accipienda nõ esse clarũ est. Sic species, & pulchritudo Christi immortalis, indicat eũ regẽ immortalẽ, nõ terrenorũ regnorũ, sed cœlestiũ, & terrestriũ dominatorẽ, formaq; etiã ista elucebat in corpore humano suo, quoad ipse uellet, gloriãq; suã, regiũq; decus occultaret, extãtibus tamẽ expresis diuinitatis, maximiq; imperij signis. Ideo quod ait, Præ filijs hominũ, potest quidẽ iuxta Augustinũ, ex hoc intelligi, hunc regẽ futurũ fuisse hominẽ, quia cõparatᷣ hominibus: cõparatio autẽ fit in eodem genere, hocq; Hebræi dicerẽt: sed, ut dixi, ista maxima gratia, regiaq; pulchritudo nõ potest esse à diuinitate seiuncta. Da enim aliquẽ hominẽ, qui non peccet, in quo nõ sit aliqua deformitas, aliquod uitium. Et nefas est diuinam Theologiã, ipsumq; Spiritũ sanctũ, mortalẽ aliquẽ tantũ caducas uictorias, sceptra lignea habiturũ, tot laudibus onerasse, ut in eum tot Prophetarũ ora aperiret, tãta præconia, tot oracula ei prædici faceret. Itaq; si rectè cõsideres, secus res quàm habuerunt, habere non potuerunt, ut is esset diuina pulchritudine, & digna, quæ à tot Vatibus prædiceretur, à Spiritu sancto decantaretur, indutus, Rex

regum, Dominus dominantium. Comparatio autē cum hominibus, non cum Angelis facta est, quòd tum homo futurus esset, tum ex rebus notis assumatur exemplum. Nam cùm Angelorum forma sit ignota, accepit exemplum clarum, sicut sæpe dicimus, Deum superare uires nostras, maiestatem eius omnem humanam gloriam longè excellere. Hæ locutiones ubiq; circumuolitant, pulchritudinem quoq; humanam Philon ait, à diuina uenire, ut quasi sit comparatio inter creatorem, & creaturam. Iam etiam homo futurus erat, cuius gratia supra omnē mortalem pulchritudinem à diuinitate manaret, iureq́; ob hoc hominibus cōparatur, sicut etiam regibus terrenis collatus, rex regum dicitur. Ideo quod ait,

Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum.

DEsignatur ut Græci, & Latini testantur, regia sapientia. Describit regem inclytum, insignem, eumq́; primum dicit omnium mortaliū speciosissimum, tum ex ore eius gratiam eloquentię fluere, priorq́; pulchritudo totius maiestatis, totius formæ regiæ est: secunda, quæ maxima est, tribuitur ori & eloquentiæ. Quid autem superest ad pulchritudinem, cùm uideris aliquem primum regem, deinde speciosissimum? postremò diuina, immortaliaq́; loquentem? Nec uox hominē sonat, Nanq; haud tibi uultus mortalis. Tres maximæ Charites, regia maiestas, forma, eloquentia. Tantam autem docet hanc gratiam oris, ac sermonis esse, ut eam appellet fusionem, quasi torrentem, flumen. Sic Homerus γλυκίωρ ῥέεν αὐδή, melle dulcior fluebat uox. Sed idem noster maximus, speciosissimusq́; rex uerius de se dicebat, Qui sitit ueniat ad me & bibat, flumina de uentre eius, fluent aquæ uiuæ. Et ad Samaritanam, Qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Hæc illa eloquentia, hæc oris gratia reuocans à morte, ad regna cœlestia, rara & diuina πειθώ, & oris gratia. Quicquid autem hic dicitur, spectat, ut dixi, ad aliud regium insigne. Ac diffusa est, potest, quoniam est passiuum, intelligi diffusa ab eo qui eum benedixit: aut sine persona, diffusa est, fluit, insidet gratia in labijs tuis, circunfusum est gratia os tuum; sicut fons effunditur, aut effundit sese, sic effudit sese ubertim gratia in ore tuo, quasi uberrima, maxima, redundansq́;. Quæ autem sit hæc gratia, quæ'ue eloquentia, etsi clarum est, Chaldæus tamen diuinè explicat, pro diffusa est, dicens, Datus est spiritus prophetiæ in ore tuo. Gratia igitur est spiritus prophetiæ. Est autem prophetia Hebræis, non futurorum modo prædictio, sed etiam omnis sacra cœlestisq́; eloquentia, omnis de rebus altissimis, ac sapientissimis sermo, qualis apud Gręcos philosophia, Persas & Chaldęos Magia, Theologia quoq; apud nos, & illos rerum magnarum, atq; occultarum explicatio. Eadem enim ratione celantur, quæ sunt, tametsi præsentia, ab oculis tamen remota, neq; ulla est earum in nostris animis effigies, atq; ea, quæ in causarum suarum serie delitescūt. Siue igitur explices rerum futurarum, siue rerum non tempore, sed obscuritate remotissimarum latebras, prophetia est. Ideo prophetę apud omnes gentes dicti sunt quasi theologi, & sacerdotes, cum Dijs loquentes, sacerdotesq́; Ægypti, Prophetas Dioscorides, alijq́; Græci solent appellare. Nam Prophetæ quasi diuorum interpretes dicuntur: sacerdotes autē intercedunt inter homines, & Deum. Spiritus ergo prophetiæ, est spiritus sapientiæ, & scientiæ. Spiritus uaticinandi, philosophandi, theologiæ, in quibus rerum futurarum prædictio tenet præcipuum locum. Et AuenEsdra ait, hoc latam eius sapientiam designari, quæ cùm sit interior, eloquio repræsentatur. Talis gratia effusa est in illo, qui non solum uenientium seculorum, metasq́; omnium temporum nobis explicuit, sed etiam arcana quæ à nullo hominum sciri potuissent, reuelauit, reserans mysteria cœlestia,

intra cœli uertiginem abſcondita. Hæc eius perennis ubertimq́ꝫ fluens eloquentia. Eadem uidebitur, cùm eum omnes mortales audient loquentem, tonitrua, fulminaq́ꝫ contra impios tonantem: dulcem autem, ac placidum erga pios, regijsq́ꝫ edictis ſortes æternas cuiqꝫ deputantem. Quod autem dixit, Propterea benedixit te Deus in æternum, Rabi Dauid uult hunc eſſe ſenſum: Cùm intelligam in te eſſe tot dotes, tam præclara dona, dixerim te Deum, benedictione ſempiterna benedixiſſe, non poſſum aliud dicere, quàm te à Deo benedictum inæternum. Ac cùm dicit, Propterea, non reſpicit cauſam, quòd illa fuerint in cauſa, ut à Deo benediceretur, ſed eorum eſt cauſæ aſsignatio. Hoc, inquit, eſt, quòd in te eſt tanta ſapientia, tanta maieſtas, quia benedixit te Deus in æternum. Ideo benedictus es in æternũ à Deo, quia tanta es ab eo gratia donatus. Non aliud eſt hæc gratia, quàm diuina benedictio. Verùm duos poteſt habere ſenſus, cùm à Deo benedictum eſſe, ut aut ad conſuetudinem ſcripturarum omnia in Deum, præcipuè maxima quæqꝫ referentium, dictum ſit, aut altiſsimum ſubeſt myſterium, declaraturq́ꝫ illa ſapiẽtia, quam idem ipſe attulit de cœlo. Omnia quę filius habeat, à patre accepiſſe, à quo primùm acceperit, accipiatq́ꝫ, ipſum eſſe: eſſe autem non humanũ, ſed diuinum, cum quo omnia bona ſequuntur. Ideo ille dicebat, Sapiẽtia mea, non eſt mea, ſed eius qui miſit me. Et omnia inuenies eum, præcipuè apud Ioannem, ubi eſt altiſsima philoſophia, patri referre accepta, tanquam optimum, obſequentiſsimum, gratiſsimum filium, iuxta quam philoſophiam etiam Paulus dixit, Quem conſtituit regem uniuerſorum. Et, Cõſtitutus eſt à patre iudex uiuorum, & mortuorum. Et, Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra. &, Caput Chriſti eſt Deus. Angelus item magni conſilij apud Eſaiam, nimirum miſſus à patre. Illeq́ꝫ ſolus patris ſui diuinitatem apertè reuelauit. Hanc philoſoſophiam inueniemus etiam apud priſcos. Ideo enim uocabant patrem τὸ ἀγαθὸν, ipſum bonum, ſcientes ab eo manare omnia: primumq́ꝫ omnium cauſam, filium ſuum. Chaldæorumq́ꝫ oracula, & Sibyllarum apertè confitentur, ei à patre rerum creationem traditam, regemq́ꝫ Deorum ab eo conſtitutum. Hæ ſunt gratiæ, quibus à Deo benedictus fuit inæternum. Neqꝫ uerò filius eſt minor. Nam genitus à Deo, Deus eſt, cum diuinitate eſt ęternitas, omnis poteſtas, ſed eò minor, quòd ille dedit, is accepit. Ille genitor, is genitus. Is mittitur, exequitur, paret: ille mittit, iubet. Ac quoniam dixit, inæternum, quis non intelligit diuinitatem ſempiternam? Quid hic dicent Hebræi, cùm hunc de quo hęc dicuntur, fateantur eſſe, Meſsiam uolũt eſſe merum hominem moriturum, nihil amplius? Vbi eſt in his ſempiterna benedictio? quæ, quid aliud, niſi gloria æterna, & earum gratiarum, quæ in eo apparuerunt, & à Prophetis ſunt decantatæ, ſempiterna poſſeſſio? Si eſt rex, ſi ſpecioſus, ante omnes homines, & ſi tanta gratia, & ſapientia circunfuſus, hæcq́ꝫ omnia in ſempiternum, quid aliud prædicatur, niſi diuinitas, cui & omnia bona, & bonorum æternitas eſt adiuncta? Qui triginta uel quadraginta, uel etiam centum annos regnet, deinde ſicut cæteri moriatur, eo mortuo, omnes cum eo gratiæ morientur, nec erit ſempiterna benedictio? Eſt autem benedictio, largitio, effuſio. Ideo cùm Iſaac benediceret filium, dixit, Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti, uini, & olei, & ſeruiant tibi populi, & adorent te tribus. Eſto Dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te, filij matris tuę. Qui maledixerit tibi, ſit ille maledictus: & q̃ benedixerit, benedictionibus repleatur. Simili quadã benedictione, benedictus eſt à patre ſuo filius amantiſsimus. Dedit ei omnium rerum abundantiã, dedit diuinitatẽ, omnigenã ſapientiã, ac poteſtatẽ, dedit imperiũ, iuſsit ut in nomine eius omne genu flecteretur, cœleſtiũ Angelorũ, mortaliũ hominũ, dęmonũ deiectorũ. Qui ſpernit eum, ſpernit pa-

trem eius, & ab eo maledicitur. Qui autem adorauerit, benedixerit, benedicetur ab eo. Et hæc benedictio, non ore, & uotis, qualis Isaac, sed quoniam supra Deum nihil est, fuit re, & fuit ab æterno. Ideo usus est præteriti temporis uerbo. Ne subterfugias autem, dicasq; non sempiternam benedictionem designari, quia עולם olam, designet seculum, ecce pro seculo transtulerunt Septuaginta Hebræi αἰῶνα, æuum, quod teste Aristotele, & Plotino dicitur quasi ἀεὶ ὤν, semper existens. Ideo rectè Latinè redditur inæternum. Ac quod dixit in præterito, inæternum benedixit, respicit, ut dixi, non solùm posteriorem, sed etiam anteriorem æternitatem, licet apud Deum sit una.

Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime.

HEbræi & Græci conueniunt in eundem sensum, quòd narrata eius pulchritudine, narrata sapientia, describit fortitudinem, alloquens ut imperatorem, ut magnũ ductorem copiarum, accingat gladiũ, hostes prosternat, & occidat. Hucusq; Hebræi progrediuntur, sola uerba, & sensum in superna facie apparentẽ proponẽtes. Chaldæus autem ampliauit orationem, hostes memorans dicensq;, Accingere ense tuo super femur tuum fortis, ut interficias Reges cum Soidanis, id est, principibus. Græci igitur, ac Latini hos hostes, & Reges, eos interpretantur, qui κοσμοκράτορες, principes mundi à nostris dicuntur, cum quibus, ut sæpe dixi, sceleratorum, impiorumq; sequitur agmen, qui perinde regnum patris sui, quod iustitia, æquitasq; est, & recta ratio, euertere conantur, atq; dæmones. Respice igitur animumq; exere. Non enim sunt ueri hostes, qui nostras opes corporeas depopulantur, sed qui profanant iustitiam, quorum consilio efficitur ciuitas impiorum, regno, & gloriæ Dei infesta, inimica. Quemadmodum autem iustitia, & pietas gloriam Dei, nomenq; augent, cupiuntq; famam cœlestem imperiumq; propogari: sic omnis impietas molitur dedecus Dei, maiestatem eius quærit minuere. Cùm autem filio, ut omnium gentium, & nostris oraculis est cantatissimum, pater tradiderit rerum creationem, & earum administrationem, eumq; imperatorem, & ὕπαρχον, ut Philon uocat, regni sui constituerit, cùm filius uenerit in mũdum, ut patrium decus propagaret: eadem certè ratione eius hostes sunt, & ad eum spectat cædes impiorum, inimicorumq; Dei, qui sese à cultu eius auertant. Induciturq; in sacris literis, filius gloriæ patris sui ardentissimus defensor, ut cùm eiecit è templo iratus uendentes, & ementes, euertitq; eorum sedes, & hoc in humano, fragiliq; corpore, & in re minoris ponderis: quomodo æstuabit, quo impetu, quáue indignatione à conspectu suo abijciet scelestissimos & impijssimos quosq;, totamq; malorum cateruam? quos inimicos patris sui appellabit, sicut pios amicos. Venite, dicet, benedicti patris mei. Vbiq; etiam in sacris literis impios, & sceleratos, inimicos Dei inuenies nuncupari. Nonne qui oderunt te Domine, oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Contabescebat, liquefiebat homo dolore, & indignatione super inimicis Dei, quid filius ipse Dei, ad quem spectat maximè totum istud odiũ? Et illud, Inimici autem Domini mox ut honorificati fuerint, & exaltati, sicut holera herbarum deficient. Ecce inimicos Dei superbos, ac principes, & in honoribus constitutos uocauit. Consideratis igitur omnibus, hæc appellatio inimicorum, et contra inimicos bellum, ac cædes eorum, & gladius quo cæduntur, maiora declarat, quàm res humanas, & humana bella, uilia indigna Deo. Nec de sanguine inimicorum fundendo, sed de mactandis eis alia ratione, quod & Esaias prædixit, de ipso Messia canens, Et spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et diuus Paulus: Quem Dominus Iesus spiritu oris sui interficiet, innuens Antichristum,

christum, euersorem paternæ gloriæ, quiq́ turbabit, aget, rapietq́ mundum. E grege eius sunt, signumq́ eius sequuntur omnes impij, quę quidem res principium habuit à dæmonibus. Ecce quomodo Mesias sese armabit, interficietq́ inimicos solo spiritu suo, sicut solo spiritu, & uoce quatriduanum mortuum resuscitauit. Hæc antiqui Poëtæ imitati, induxerunt etiam ipsi Deos pugnantes: & apud eos, & nostros uisi sunt Dij, id est, Angeli armati, gladium horribilem, fulmineum tenentes, tantaq́ se facies aperiebat, ut exanimes caderent uidentes. Et Homerus hæc sacra æmulatus, quorum apud Ægyptios non fuit ignarus, perinde atq́ nostræ literæ, exercitum pestilentia interfectum, inducit interfectum iaculante desuper Deo. Sic exercitum Assyriorum pestilentia interemptum, sacræ literæ dicunt ab Angelo trucidatum. Illis & insequentibus temporibus Angeli gladios ardentes tenere uisi sunt, qui pestilentia occidissent. His exemplis fit perspicuum, non debere nos falli, aut turbari consuetudine scripturarum, Deo, & inimicos, & bellum, & gladios attribuentium. Siquidem & de Angelis (licet de populo exponunt Hebręi, Ad faciendam uindictam in nationibus, increpaitones in populis, ad alligandos Reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis) dicitur in psalmo, Et gladij ancipites in manibus eorum. Ecce gladius in manibus Angelorum ad interficiendos Reges, & Principes, quod nunc prædicatur de Mesia. Nec arbitror tamen gladium illum Angelorum, ferream spatham, quibus mortales utuntur, quenquam sentire, sed simile quid. Et Chaldæus illic dixit, Et gladius iustitiæ in manibus eorum. Habes quem gladium sentias. Mortales quoq́ fingunt iustitiam, gladium tenentem. Et magistratus anteit gladius, quo ipsi non utuntur. Neq́ certè si rectè perpendas, aliud est illa iustitia sic figurata, nisi filius Dei, qui constitutus est à patre iudex uiuorum & mortuorum. Nam pater, ut de se filius loquitur apud Ioannem, non iudicat quenquã, sed omne iudicium dedit filio. Iste gladius, quo accingit sese, & hoc designatur uniuersalis eius iustitia, & potestas, regia maiestas. Is procedit ex ore eius acutus. Vocauerat eum Regem, dixerat esse formosissimum, grandiloquum, nunc tribuit sceptrum, & ensem regium, potestatemq́ iudicandi, dat ei fasces sicut Dictatori, quæ cùm suprema apud Romanos potestas esset, antecedebant eam duodecim fasces, Consules sex, quibus cædere obuios quosq́ prauè agentes, urbem obambulantes, omniaq́ circunspicientes, quale facit in mundo iustitia diuina, solebant. Ex his si Hebræi saperent, hunc tam inclytum, tanta maiestate Regem nisi Deum esse non posse cognoscerent. Proponitur enim uniuersalis quædã iustitia, inimici & gladius alterius generis ostendũtur. Considera & illud, Si Mesias non Deus, sed homo, si non fuit, sed futurus est, quomodo eum alloquitur quasi præsentem, Accingere gladio tuo ò potentisime? Crede mihi, uidebat eum, & cum eo spiritu sancto uectus loquebatur. Præsens præsenti hæc canebat. Deinde licet sit Hebraicè גִּבּוֹר ghibbor fortis, potens, ut posit in homines cadere: non sine ratione tamen absolutè fortis dicitur, sicut & Rex. Et gibbor sæpe est nomen Dei. Ornat igitur eum regijs insignibus. Dedit coronam, appellauit, salutauitq́ Regem, dedit speciem imperio dignam, dedit grandiloquentiam, maiestatemq́ dictandi: nunc dat gladium iustitiæ, appellans etiam potentem, fortem.

Specie tua, & pulchritudine tua intende, prosperè procede, & regna.

Propt

Propter ueritatem, & manſuetudinem, & iuſtitiam: & deducet te mirabiliter dextera tua.

ORatio iuxta Græcos, ſic diſtinguenda eſt. Sunt enim tria uerba imperandi, Intende, ſequitur Græcè κατευοδοῦ, proſperare, feliciter ingredere, quod Latinus, proſperè procede. Tertium eſt, regna. Sed Hebraicè aliquid uarium. Primum quod dicitur, ſpecie tua, ſiue gloria tua, eſt הוֹדְךָ hodeka, confeſsione, laude tua. Deinde וַהֲדָרְךָ uehadareka, & ſplendore tuo, gloria, pulchritudine. Tum ubi Septuaginta dixerunt καὶ ἔντεινε, & intende, eſt rurſum וַהֲדָרְךָ uehadareka. Eóq; Hieronymus tranſtulit, gloria tua, & decore tuo. Et quod Septuaginta καὶ βασίλευε, & regna, eſt רְכַב rekab, equita. Tum quod trãſtulerũt ἕνεκα τῆς ἀληθείας, propter ueritatẽ, eſt אֱמֶת עַל־דְּבַר aldebar, emeth, quod duo deſignat, id quod Septuaginta tranſtulerũt, Et ſuper uerbum ueritatis. Iam quod apud nos dicitur, & iuſtitiam, iungenda ſunt, & manſuetudine iuſtitiæ. Præterea ſciendum dimidium ſuperioris uerſiculi hærere cum iſto, dicendumq́; ut oratio ſit clara, & diſtincta, & iuxta Hierony. Accingere gladio tuo ſuper femur tuum potentiſsime, gloria tua & decore tuo. Tum ſequitur alius uerſiculus: Et decore tuo, proſperare, equita ſuper uerbo ueritatis & manſuetudine iuſtitiæ, & docebit te mirabilia dextera tua. Eſt igitur elegans repetio decoris, quod poëtæ ſolent:

Ecce autem Panthus telis elapſus Achiuum,

Panthus Otriades. Et ueluti ſi quis diceret, Verſatus eſt in prouincia, ſplendidè, & dignè. Et dignè ſeſe ubiq; geſsit. Et, In cœlo uiuitur perenniter, & beatè. Et beatè ſemper triumphatur. Dixerat autem ut accingeret cum decore & gloria gladium, id eſt, decorè, inclytè, glorioſè, nobiliter, ſpecioſè, pulchrè, regaliter. Rurſum ait, ut decorè & glorioſè accinctus enſe diuino procedat, feliciter ingrediatur in bellum: eius enim tantam eſſe poteſtatem, ut dexteram ſuam ſenſurus ſit fortiſsimam, ualidiſsimam. Ingrediatur autem ad iuſtitiam, & ueritatem, tum ad manſuetudinem, ut iudicium ſit mite, clemens, manſuetum, non crudele: tribuitq́; ei hęc omnia, gladium regium, inceſſum grauem, felicitatem in rebus gerendis, ueritatem & prudentiam in diſquirendo, cum ſeueritate & iuſtitia manſuetudinem, fortitudinem quoq; manuum, rerum item gerendarum, incredibilem poteſtatem. Poteſt autem quoniam apud Hebręos caſus non diſtinguuntur, hoc modo dici iuxta expoſitionem Rabi Dauid, Accingere gladium tuum, ſuper femur, potentiſsime: gloriam tuam, & decus tuum. Gladium, inquit, accinge, qui eſt decus, & inſigne tuum, in hoc gladio poteſtas & gloria tua cognoſcitur. Glorioſus enſis tuus, maieſtas omnis tua hoc gladio intelligitur. Eſt enim imperij & poteſtatis inſigne. Ac rectè dicunt Hebræi gladium, τροπικῶς accipi, non reuera, ſicut antè dictum eſt, eóq; timorem omnium gentium deſignari. Quare autem datus ſit gladius Meſsiæ, non rectè intelligunt. Ac dicunt quòd quanquàm in diebus Meſsiæ erit pax, ſicut ſunt uaticinati prophetæ, tamen in principio regni eius, erit bellum Gog, & Magog. Quo teſtimonio imperitia eorum, apertè conuincitur, & ueritas ignaris excidit. Confundunt enim duplicem Chriſti aduentum, quo primo adueniente, pax in toto orbe terrarum fuit. Et Angeli eo naſcente cecinerunt, In terra pax. Et Eſaias eum Regem pacificum appellat. Et Sibyllæ eo naſcente aurea ſecula reditura. Venit enim manſuetus, humilis, placidus: & cùm poſſet gentes implere terrore, ſpargere per omnes terras legiones cœleſtes, adeò tamen maieſtatem ſuam diſsimulauit, & texit, ut ſeſe ante omnes homines deiecerit. Factum eſt igitur, quod Hebræi ueritate cogente fatentur à Prophetis prædictum. Quid enim indigemus

gemus testibus, ipsis ea apertè asserentibus. Quod autem dicũt de Gog & Magog, confundunt, ut dixi, ex summa imperitia alterũ aduentum, qui erit in gloria maiestatis suæ, circunstantibus legionibus Angelorum, & millibus sanctorũ, bellumq́ erit uisibile cõtra Antichristum, qui iure à nostris dicitur filius perditionis, & princeps apostasiæ. Consurget enim contra omne quod dicitur Deus, eoq́ cultoribus ueri Dei bellum inferet, summis eos cruciatibus, ubi potuerit, afficiet. Is ab eis uocatur Gog & Magog septus exercitibus impijs suis. Ideo sanctis fidẽ spemq́ Dei ueri implorantibus, & turbato tumultuanteq́ toto mundo, nec sani quicquam restante, ueniet de cœlo terribilis filius Dei, impiumq́ illũ gladio oris sui interficiet, finemq́ rebus imponet. Hæc est ueritas, hæc ab Hebræis, sed mente ignara dicuntur. Dicunt enim ab isto, de quo canitur Psalmus, bellũ impijs inferendum, & sanctos ab eo liberandos, se sanctos ex summa imperitia, impios autem Romanos & Christianos interpretantes, eodem scilicet iudicio, quo sunt in omni professione. Rectè igitur gladiũ figuratè accipiendum censent, eoq́ designari iudicium & bellũ contra impios. Hoc enim canunt nostræ literæ, quod magis etiam Hebræorum his testimonijs roboratur, qui nescio quo impetu agnoscunt, & fatentur gladium hic accipiendum esse figuratè, quo sese refellunt, cùm Mesiam terrestrium copiarum ductorem faciunt, ensem ferreum, quo sanguinem eorum, qui Hebræos infestassent, spargat, tribuunt. Ecce cognoscunt, pro ense maius aliquid accipiendum, diuinam nempe autoritatem, (& solo sermone uincendi, refellendi) iudicandi potestatem. Quæ soli Deo adesse possunt, ut necessariò cui tanta autoritas traditur, ab illis, & à nobis Mesias interpretatus, sit potestate, & natura diuina. Gladius igitur is decorus, gloriosus, inclytus, gladius qui est gloria eius, & decus, est inclyta potestas, lataq́ maiestas, scelerum cognoscẽdorum iudicandorumq́ diuina autoritas. Id enim faciet Christus ore, imperio, dictis, cùm dicet, Ite maledicti in ignẽ æternum: & cùm spiritu oris sui principem impiorum interficiet, & Reges, & principes ense ferreo, cùm caput nefario cuiq́ iubent abscindi. Sed illi humanè, Deus diuinè. Illi quod ad hanc uitam, & corpus, ille quod ad æternitatem, totumq́ hominem attinet. Quoniam autem iudicium est, ubi & cognitio delictorum, si Messias iudicat, etiam cognoscat necesse est: cognoscere omnia scelera, præterita, præsentia, & futura, tum latebras cogitationum euoluere, uidere etiam pondera criminum, hæcq́ exactè, ac diligenter perpendere, ne iudiciũ aut immeritos damnet, aut meritos pœnarum absoluat, quis non intelligit, nisi solius Dei esse non posse? Messias igitur iudicat, & is est gladius eius: uniuersale autem exactumq́ iudicium solius sapientiæ diuinæ, uide tu quid sequatur. Hoc igitur est quod in præsenti uersiculo dicitur: Et decore tuo prosperare, equita super uerbo ueritatis, & mansuetudine iustitiæ. Quo loco sunt Hebraici sermonis figuræ, & tropi, Equitare super uerbo ueritatis, sonat, quod quemadmodum decorem & gloriam eius, dixit gladium regium, sic bigam & currum eius, dicit esse iustitiam, ueritatem, mansuetudinem, quasi à duobus nitentibus, diuinisq́ equis biga trahatur, à ueritate, & à dulci, mansuetaq́ iustitia. Sic enim est Hebraicè עַנְוַת צֶדֶק aneuat zedek, mansuetudine iustitiæ. aut sine tau, mansuetudine, & iustitia. Nec mirum hac eum eleganti figura uti, quandoquidem & Plato hominem bigæ asimilauit, quæ à duobus equis trahatur, furore, & cupiditate, desuper regat habenas, tanquam auriga, ratio, mens. Equi sunt irrationales, furor & cupiditas, ratio auriga, currus moderatrix. Idem facit Iouem super currum, πτηνὸν uolucrem ire per cœlum. Sic noster Rex, currum eius iustitia & ueritate trahentibus, ueniet ad iudicium: ut si

quis Latinè diceret, iustitiæ moderatur habenas. Ac ueritas pertinet ad uerum, syncerumque iudicium, iustitia ut iudicetur, procedaturque ad supplicia: mansueta iustitia, ut de pœna, & criminibus detrahatur, ut adsit clementia, condonans peccata, fragilitatem humanam miserata. Quæ duo sunt in his sanctis literis celeberrima, nunc iustitiam Dei, nunc misericordiam indefesse canentibus. Esse autem hunc uerum sensum apparet ex Chaldæo, qui partem huius uersus transfert, Prosperare ad equitandum super equos regni. Sunt ergo equi regni diuini, ueritas & iustitia cum clementia, quibus constat regnum Dei, quibus utitur is, qui constitutus est iudex, cui datum est iudicium uiuorum ac mortuorum. Hæc est altissima quadriga, qua portatur altissimus Rex filius Dei. Quorum dictorum grauitatem si possent Hebræi agnoscere, intelligerent utique, eum, de quo ista tam grandia canuntur, habere necessario diuinitatem. Hæcque eodem ferè modo accipiuntur de uno eodemque Messia ab eis, Græcis, ac Latinis. Ad eundemque scopum omnes diuersis è locis tela iaciunt. Nam uerbum ueritatis, negotium legis, & fidei, Hebræi, & Chaldæus: nostri Euangelium. Dicerem ego uniuersale iudicium, mundique moderamen, præcipuè rebus nouissimis, quod Hebræi spectant, uolentes à Messia eo tempore legem defendendam, rectius nos, non ceremonias illas, sed maximum Dei cultum, & honorem, pro quo contra principem apostasiæ depugnabit. Ac uerbum prosperandi, ea ratione ab Hebræis exponitur, qua à Sept. est tralatum κατευοδεῖν. Exponunt enim ipsum, transire, incedere, ut sonet feliciter ingredi. Quod autem dicit, Et deducet te mirabiliter, pro Deducet, ὁδηγήσει, est Hebraicè תוֹרְךָ toreka, docebit te, sicut transtulit Hieronymus. Idem uero docere, & ὁδηγεῖν, deducere. Sensus autem clarus est, tropo qui sub dextera latet resoluto. Dextera est potentia, robur, potentia qua inimici cadunt.

Nunquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
Amittes. Et,
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus. Et,
—Dextra Drancis nec dicta refellam?

Et apud Poëtas Græcos, quoties καὶ χεῖρας ἀάπτους. Sic noster Poëta, bellicoso regi, cui gladium quoque tribuerat, tribuit dextram potentem, terribilem, grauem, prodigia facientem, bella immania conficientem. Hæc, inquit, docebit te, suggeret tibi mirabilia, grandia. Sicque τροπικῶς, tribuitur dexteræ quod doceat, cui tribuunt uim, effectumque belli & cædis, etiam profani Poëtæ. Hæc de femore gladium educit. Omnia de diuino Rege ἀλληγορικῶς.

Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent in corda inimicorum Regis.

PRo corda, dicendum iuxta Græcum, & Hebraicum, Cor. Verba clarent, si sensus pateret. Eodem tropo tribuuntur ei sagittæ, atque gladius, & dextera fortis, ac terribilis. Estque, ut admonent Hebræi, hyperbaton, quia dicendum est, Sagittæ tuæ acutæ cadent in corda inimicorum regis, id est, figentur in cor inimicorum istius regis, inhærebit letalis harundo: transadiget costas, & pectora rumpet. Aureus ex humero sonat arcus. Ac fixo transit præcordia ligno. Et similia huic loco Homerus,

τόξ' ὤμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην.
Arcum humeris gestans, uillo horrentemque pharetram.

Similis est istius item nostri Dei descriptio. Quemadmodum autem Homerus Deum illum uocat Regem, tribuitque ei τόξον, arcum & sagittas, & pestilentiam, quæ latè strauit Achiuos, inducit fuisse uulnera, spiculaque Dei, sic omnia hæc sunt apud hunc nostrum. Sagittas appellat dicta, imperiaque Dei, quibus interficiet impium. Et, Spiritu labiorum suorum interficiet impium, ait Esaias. Neque enim etiam apud illum Poëtam, Philosophi sagittas, ut sonat, accipiunt, ipseque Poëta clarè ostendit. Ac sunt etiam Hebræi qui uerbum cadendi utroque referant ad populum, & sagittas, Populi cadent, cadent sagittæ in cor inimicorum. Primus est igitur sensus ut hæc quasi ad secundum Christi aduentum referantur, in quo potestas eius, & maiestas, iudicium, ac seueritas, qua turbæ, ut uertit Chaldæus, usurpans uocem Græcam ὄχλος, agminaque impiorum ducem Antichristum sequentium, ingenti ruina, & uastis occisorum aceruis, sternentur, tum ante Christi tribunal, & ipsi, & omnes ab orbe condito scelerati, qui Deo bellum intulissent, similes illis qui tunc inuenientur, ab illo fortissimo, formidabilique Rege, quem infinita ducum, principum, potestatum circunstabit multitudo, pœnis æternis deputabuntur. Nec mora erit post latam sententiam. Hæc cùm maxima sint, ut nihil in rebus diuinis, & humanis sit maius, oraculis Prophetarum sunt prædicta, præ quibus humana bella uilia sunt, contemptissima. Et apud ipsos Poëtas apparet pœnas à Dijs illatas, sagittas, & iacula uocari, ut similiter is, cui sagittæ uolantes, auras scindentes, acutæ, uolucres dantur, sit Deus, nec mortalem Regem debeas intelligere, ut toto elucet in Psalmo. Est alius sensus Rabi Salomonis, & Græcorum, Latinorumque, ut quemadmodum uerbum Dei gladium uocat diuus Paulus, sic sagittæ sint uerba Euangelij eiaculata ab Apostolis in corda populorum. Nam Salomon sagittas simili ferè sensu exponit, sapientes discipulos legis. Quemadmodum extat in Psalmo, Sicut sagittæ in manu potentis, ita filij excussorum. Et Esaias uocat Ioannem, sagittam electam. ibique ait, Vt euellas, dissipes, quæ pro ruina, hostilique euersione non accipi, palàm est. Sed pro euersis religionibus impijs, humanis cordibus mutatis, talis euersio potest esse prædicta hoc Psalmo, qua etiam euersio imperij diabolici continetur. Et Christus dixit figuratè, & ad morem Psalmorum, Nunc iudicium est mundi, nunc princeps mundi huius eijcietur foras. Et, Videbam Satanam sicut fulgur, cadentem de cœlo. Et Zacharias, iam Christo nato, Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Quibus testimonijs apparet figuratè arma, sagittas, gladios, bella, hostes, cateruasque cadentium accipi. Sicut figuratè uocauit Homerus sagittas Dei, pestilentiam. Hic autem etiam interior quædam figura, si populi, hostesque in bello cadentes, dæmones innuantur, quasi συμβολικῶς. Sunt enim symbola, ut ait Philon: σύμβολα δ' ἐστὶ τὰ λεχθέντα φανερὰ, ἀδήλων καὶ ἀφανῶν ἐνδείξεως, Clara nomina rerum statim occultarũ, aspectumque fugentium. His plenę sunt scripturæ sacræ. Quanquam potius μεταφορικῶς superiora illa dicantur. Hoc quoque loco obserues, Regem absolutè uocari, & inimicos eius, quasi inimicos crucis Christi, quorum Deus uenter est, gloriaque eorum, plena confusionis, terrena tantum cogitantium. Sicque in sanctis oraculis duæ sunt acies inimicorum & amicorũ Dei, priores etiam ab antiquis Græcis dicti ἄθεοι, θεοστυγεῖς: Posteriores θεοφιλεῖς, εὐσεβεῖς, θεοσεβεῖς. E quibus duæ respublicæ, duæ ciuitates, duo regna fiunt, pugnaturque semper inter utrosque, donec bellum supremum geretur.

Sedes tua Deus in seculum seculi uirga directionis, uirga regni tui.

CVm res clarissima sit, ad eundem illum esse nūc sermonem, atq; superius, cum quo semper ab exordio psalmi est locutus, ut ista secunda persona, cum qua nunc sermo est, eadem sit necessario, atq; ea cum qua quasi facie ad faciem loquutus semper est: Hebræi tamen istius temporis qua solent ubiq; miserabili cæcitate, diuersis cuniculis subterfugere conantur, adnixi totis uiribus, ueritatem benigne in oculos eorum claram, ac manifestam uenientem repellere, ne religionem Christianorum, quam stulto odio execrantur, asserere cogantur. Est igitur clara hoc loco cōfessio Messiam esse Deum æternum, esse sedem eius sempiternam. Hoc enim est, quòd eadem tempore Christi constans opinio in toto populo Hebræorū erat. Ideo dixerunt eidem, Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum. In ęternum, hoc est, pòst & retro, eius regnum, ac diuinitatem, imperiumq; futurum. Si mortalis esset, ut turba dicebat, more cæterorum hominum mortuus deficeret ipse, & regnum eius. Ecce igitur Hebræos, Hebręis opponentes, recentium eorum possumus imperitiam, ac malitiam refellere, falsis, & ineptis diuerticulis à ueritate refugiētium. Ac Rabi Sahadias paulò ante AuenEsdra antiquior, exponit, Sedem tuam Deus stabiliet, in seculum seculi, refugiens fateri Messiam esse Deum. AuenEsdra pòst interpretatus est, Sedes tua Dei, id est, sedes tua Messia, est sedes Dei, sicut dicitur de Salomonę, quòd sedit super solium Dei, appellante theologia, solium regum Israël, solium Dei, quia super ipsum, imperio Dei sederent, eademq; probat Rabi Dauid. Rabi Salomon uult Deum appellatum ipsum Messiam, sicut appellatur in Exodo, Moses Deus Aaron, Tu autē eris ei in his quæ ad Deum pertinent. Et ad Mosen, Et dedi te Deum Pharonis. sic Messiam non uerum Deum, sed quasi Deum, aut uice Dei esse. Quorum omnium aperta est, & cuiuis de medio exposita dilutio. Quatuor sunt rationes, quibus & eorum error refelli, & ueritas clara demōstrari queat. Primum quòd facile sit intellectu, eandem nunc esse secundam personam, ac superius, & inferius: superius eorum etiam testimonio est Messias. Post semper etiam erit Messias. Non enim est probabile, cùm totus iste psalmus cum aliquo secundo astante, ac præsente loquatur, hunc qui semper sit Messias, in uno uersiculo duntaxat esse alium. Secūdo, si Messias est, ut uelle uidentur, expressa inscitia est, qui Deus dicatur, dicere aut quasi Deum, aut tam absurdè orationem interpretari, ut dicant, Sedes tua, Dei, scilicet est, ò Messia. Tertio, quomodo defenditur, quòd hanc eandem sedem cùm Messiæ sedem fateantur, Vates eam dicat sempiternam? Quid eo innuitur, nisi sempiterna diuinitas? Tum sedem, quæ Prophetarum oraculis cantatur, diuinam esse necesse est. Veritas igitur est clara, & perspecta, nec potest, quantumuis artificiosa malitia occultari. Idem est hoc loco Deus, atq; superius, & eiusdem regnū sempiternum effertur, cuius gladius, cuius sagittæ, cuius forma, cunctis hominibus præferebatur. Quem appellauerat primùm regem, tum formosissimum, diuinitus loquentem, in æternum à Deo benedictum, fortissimum, ueridicum iudicem, felicem, seuerè & clementer iudicantem, inimicorum uastātem cateruas diuinis sagittis: nunc deniq; tribuit ei diuinitatem, regni æternitatem, sicut fama erat penes antiquos Hebræos, Nos audiuimus, dicebant, ex lege, id est ex sacris literis, quòd Christus manet in æternum. Quomodo posset igitur sedes eius, idest, sicut transtulit Chaldæus, solium gloriæ, esse in æternum, & ultrà, sicut dicitur in psalmo: & in secula seculorum, sicut uertit Chaldęus, si Messias homo tantum, non Deus? Cuius est mortalium regum regnum sempiternum, si tribuitur Christo sempiterna maiestas, quod illi quidquid conentur, negare non possunt, tribuitur sempiterna diuininitas? Diuinus est igitur iste psalmus, eiq; subest alta theologia. Is enim est, de quo totus istorum oraculorum chorus canit, Dominus in cœlo parauit, id est firmauit, sedē suam, & regnū eius omni-

bus dominabitur. Ecce & hoc psalmo, & regẽ eum nominat, & supra omnes mortales formosum, nominat item sedẽ. Vbinam sedes sempiterna nisi in cœlo? Sicq; locus is ex illo innotescit, cùm similia nomina, similis item sit locutio. Sic dicitur, Qui ascendit super occasum, Dominus nomen illi. Id est, sedet in altissimo diuinitatis throno. En Dominus, en sedes. Et, Parata, hoc est firmata, stabilita est sedes tua, ex tunc à seculo tu es. Nimirum ab æterno, sicut alibi, Regnũ tuum, regnum omnium seculorũ, & dominatio tua, i omni generatione, & generatione. Quibus exemplis apparet eundẽ hunc esse, de quo loquitur præsens, atq; eum de quo simili locutione, cæteri loquuntur psalmi. Illum autem Hebręi Deum non negabant, ne istum quidẽ. Similiter locutus est Daniel, Potestas eius, potestas æterna. Et regnũ eius, quod non corrumpetur. Dicitur ergo, Sedes tua, quo non omnis sedes intelligitur, sed regia, Hebraicè kise, Græcè thronus, Latinè, solium. Quod autem dicit, Virga directionis, uirga regni tui, pro directione, Græcè εὐθύτητος, æquitatis, ut reddit Hieron. Et pro uirga, Hebraicè שֵׁבֶט shebet, quod uirgam sonat, & sceptrum. Non auferetur sceptrum de Iuda. Vbi est hæc uox. Sceptrum hic uertit etiam Hieron. Exponunt autẽ Hebręi hoc iuxta superiora, refugientes sensum uerum. Quia, inquit, sceptrum tuum est iustissimũ, ideo regnum tuum erit ęternum. At is non est uerus sensus, sed, Ideo regnũ tuum est æternum, & sceprum æquissimũ, quia Deus es. Nemo est enim super terrã, qui non peccet: ut regnum Dei dũtaxat, & iudicium possit esse incorruptum. Si humanũ esset hoc regnum, non esset usquequaq; à peccato alienum. Præterea si homo Messias est, quomodo regnũ eius sempiternum? Nam si homo est, utiq; morietur, sicq; non erit eius regnum æternũ. Quòd si in posteris remanserit, æterna'ne erit regum series à Messia orientiũ, & in æternum non peccantium, cùm etiam ipse Adam peccauerit, peccauerit etiam Dauid? à quibus tametsi ipsi genearchæ sanctiores fuerunt, nepotes scelerati & impij nati sunt. Siue igitur in uita Messias, siue in posteris, propter eximiam pietatem, æternũ regnum habere non poterit. Sicq; cognoscitur, eos quæ maiores bene sensissent, & bene à scripturis tradita fuissent, deprauare studuisse, propter eum, quẽ sibi finxerunt pietatis errorem. Laudat igitur psalmus incorruptã regni iustitiam, sicut dixerat eum equitare super ueritatẽ, & iustitiam. Nullamq; partem omittit regię descriptionis, dans omnes eximias dotes huic regi, pulchritudinẽ, grandiloquẽtiam, potentiam, fortitudinem, ęternitatem regni, summam æquitatem. Celeberrimus enim fuit iste rex apud antiquos, ac propter dotes attributas, nominibusq; corporeis significatas, suspicati sunt nonnulli eum fore quasi mortalem regem. Audiebant enim sagittas, gladios, pulchritudines, iudicia, uirgas, sceptra, quibus ad opinionem mortalitatis adducebantur, adducunturq; hodie maximè. At si linguam suam consuluissent, qua Deus dicitur uir belli, dicitur habere manus, pedes, os, linguã, sermonẽ, dicitur irasci, turbari, contristari, dicitur sedere tanquã rex maximus, apprehendit arma, & sagittas, & uenit in adiutoriũ: eadẽ ratione cognouissent hæc Messiæ Deo attributa, nec inde in suspicionẽ mortalitatis deuenisset. Dicitur ergo nũcq; alijs in psalmis, Iustus es Domine, & rectũ iudiciũ tuũ, Laudatq; ubiq; & prędicatur, iustitia, & clemẽtia diuina. Sub cuius aũt nomine laudat' alibi, sub eiusdẽ etiã hoc loco.

Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ, præ consortibus tuis.

PRincipio est quam Græci dicunt παλιλογία, earundem rerũ repetitio. Idem enim est diligere iustitiam, & odisse iniquitatem: atq; sceptrũ regni tui, est sceptrum iustitiæ, æquitatis. Quod autem dixit, Deus Deus tuus, duos habet sensus, ut primum,

mum nomen Dei, sit ad eum, de quo antè, Sedes tua Deus, secundum sit summi patris ut dicat, Propterea unxit te ô Deus, Deus tuus. Secundus est sensus ut iteret eundem Deum, ut, Deus Deus meus. Prior sensus est probatior, grauior, profundior, qui facilius decipiat Hebræos obtusum pecus, altos sensus nusquã agnoscentes. Et Aquilas etiam Iudæus uertit θεὲ θεός. Primusq; casus est uocatiuus. Multaq; super eo Eusebius de Euangelica ἀποδείξει, libro quarto. Et Hieron. ad principium. Est autem non solum in nostra theologia, sed etiam apud antiquos Græciæ theologos, & antiquiores Hebræos, hæc altissima scientia, quam apud Mercurium quoq;, Orpheum, Platonem, Plotinum, Amelium, Philonem Iudæum deprehendimus, duos esse quasi Deos, quorum sit alter propriè, ac primo Deus, alter etiam Deus, sed Deus ab illo. Atq; ille dicitur τὸ πρῶτον, primum esse, is autem imago eius, & exemplum, natus ab illo, & donatus ab æterno, diuinitate, & regno, & imperio. A' Philone, ut agnoscas ueterum Hebræorum longè diuiniorem fuisse, quàm istorum istius temporis, semper humi reptantium, omnium rerum imperitorum philosophiam, semper uocatur θεῖος λόγος, uerbum diuinum, diuina ratio, diuina sapientia. De quo ad alia, hæc diuinè elocutus est in libro Quis sit hęres rerũ diuinarum, δύο λόγοι, εἷς μὲν ἀρχέτυπος ὑπὲρ ἡμᾶς, ἕτερος δὲ μίμημα, ὁ καθ' ἡμᾶς ὑπάρχων. Καλεῖ δὲ Μωσῆς τὸν μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς, εἰκόνα θεοῦ: τὸν δὲ καθ' ἡμᾶς τῆς εἰκόνος ἐκμαγεῖον. ἐποίησε, φησὶν, ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, οὐκ εἰκόνα, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα, ὥστε τὸν καθ' ἕκαστον ἡμῶν νοῦν, ὃς δὴ καὶ πρὸς ἀλήθειαν κυρίως ἄνθρωπός ἐστιν, τρίτον εἶναι τύπον ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος. τὸν δὲ μέσον παράδειγμα μὲν τούτου ἀπεικόνισμα δὲ ἐκείνου. Quę sunt: Duę sunt mentes, siue duæ rationes: una quidem archetypa, & primæua, altera imitatio, eaq; est nostra. Vocat autem Moses eam quidem quæ supra nos, imaginem Dei, nostram uerò imaginis simulacrum. Fecit enim Deus, inquit, hominem non imaginem, sed ad imaginem. Quocirca nostra uniuscuiusq; mens, quæ propriè & uerè est homo, est tertia imago à creatore. Medius autem, exemplar quidem est nostræ, imago autem illius. Hæc Philon ex sacris oraculis, & priscorum philosophia hausta. Quo in loco uides eum fateri, duas esse mentes, quarũ altera quæ supra nos est, idest filius Dei, sit imago ueri ac primi Dei. Ideo enim est imago, quia filius: filius est enim imago patris. Nostram autem esse imaginem imaginis, creatam ad eum qui est imago Dei patris sui. Eoq; fieri ut filius respectu Dei patris sui, sit imago & simulacrũ: respectu nostri sit exemplar. Et nos ad similitudinem eius sumus, ille est ad similitudinem Dei patris. Appellatur autem Deus ab eo, sicut & in sacra nostra theologia pater, propriè. Semperq; inuenies apud nostros, Deum propriè patrem dici. Qui constitutus est à Deo, iudex uiuorum ac mortuorum. Et idem, Ascendo ad patrem meum, & patrem uestrum, Deum meum & Deum uestrum. Et, Hunc suscitauit Deus tertia die. Et caput Christi est Deus. Sicq; est Deus de Deo. Hæc altissima theologia est apud Philonem, cui magis credendum est, quàm Iudæorum turbæ fallaci, & imperitæ omnium bonarum rerum. Idem in secundo libro, sacrarum legum, similia locutus est, σκιὰ δὲ θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐστιν, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. αὕτη δὲ ἡ σκιὰ, καὶ ὡσανεὶ ἀπεικόνισμα ἑτέρων ἐστὶν ἀρχέτυπον, ὥσπερ παράδειγμα τῆς εἰκόνος, ἣν σκιὰν κέκληκεν. οὕτως ἡ εἰκὼν ἄλλων γίνεται παράδειγμα, ὡς καὶ ἐναρχόμενος τῆς νομοθεσίας ἐδήλωσεν εἰπών: Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα θεοῦ: ὡς τῆς μὲν εἰκόνος κατὰ τὸν θεὸν ἀπεικονισθείσης, τοῦ δὲ ἀνθρώπου κατὰ τὴν εἰκόνα, λαβούσαν δύναμιν παραδείγματος. Vmbra autem Dei, est uerbum Dei, quo tanquam instrumento usus creauit mundum, Hęc autem umbra, & quasi imago, aliorum est archetypum, sicut exẽplar imaginis, quam umbram uocauimus. Sic imago, alteri est exemplar, sicut in principio legis declarauit dicens, Et creauit Deus hominem, secundum imaginem Dei. Quasi imago secundum Deum sit expressa, homo autem secundum imaginem, quæ acceperit uim

exemplaris. His Philonis teſtimonijs probatur, priſcos Hebræos eandem philoſophiam atꝗ noſtros Apoſtolos tenuiſſe. Hæc enim eſt doctrina à Chriſto reuelata. Sicut nos fecit ſimiles ſibi, ſic ipſe eſt ſimilis patri ſuo. Ideóꝗ eſt filius, ut qui uideat eum, uideat patrem ſuum. Hęc autem teſtimonia eò ſpectant, ut cognoſcas ſapientiam in pſalmo latentem, non cognitam ab Hebræis. Hic ſunt duo Dij, aut bis nominatur Deus, ſummus pater, ſummum bonum, & Meſsias ille Rex, uerbum diuinum, ratio, ſapientia, imago patris, hominis, ut Græci dicunt πρωτότυπον, primarium exemplum, archetypon item, & origo omnium rerum. In libris autem de Agricultura, hæc item locutus eſt, ταῦτα δὴ πάντα ὁ ποιμὴν καὶ βασιλεὺς θεὸς ἄγει κατὰ δίκην, νόμον προστησάμενος τὸν ὀρθὸν, τὸν αὐτοῦ λόγον, καὶ πρωτόγονον υἱὸν, ὃς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἱερᾶς ταύτης τάξεως οἷά τις μεγάλου βασιλέως ὕπαρχος διαδέξεται. Hæc inquit omnia, Paſtor, & Rex Deus agit iuſtè, & rectè, lege recta præfecta, uerbo ſuo, & primogenito filio. Qui prouinciam ſacri muneris huius tanquam magni Regis magiſtratus ſuſtinet. Sic hoc quoꝗ fit perſpectiſsimum, quantum antiquiores Hebræi anteirent ſapientia uiles iſtos, & ſtultè pertinaces. Ecce & nunc ſicut in præſenti pſalmo, duo quaſi Dij nominantur. Et pater ipſe primóꝗ Deus, dicitur præfeciſſe filiũ ad mundi gubernaculum, ſicut in pſalmo, quòd unxerit eum Deus. Eſt enim hæc unctio qualem dixit Philon, Factus eſt Rex mundi, & gubernator. Et res ſpiritualis, & inuiſibilis more & nomine humano deſignatur. Sicut enim Reges, & Sacerdotes ungebantur, eorúmꝗ electio, erat unctio: ſic electio filij Dei ſempiterna in Regem uniuerſi unctio uocatur. Vnctus eſt à patre. Philon relicta proprietate ſui ſermonis, & ex philoſophia, quæ, ut ait Ariſtoteles, reſpuit metaphoras, loquens, dicit, Conſtitutus eſt præfectus, eſt Rex mundi. Et Paulus etiam explicuit unctionem: Conſtitutus eſt à Deo iudex uiuorum, ac mortuorum. Quid hoc aliud, niſi ſummum imperium ei traditum? Sicꝗ maximorum uirorum, & omnium ſeculorum teſtimonijs concurrentibus, conſonantibus, omnibus religionibus, omni philoſophia ſibi reſpondente, ueritas eſt clara. Nam & teſtimonium Numenij Pythagorei extat. Quæ etſi alibi tractata ſunt, repetere tamen aptè & commodè, non ab re fuerit. Is hæc ſcribit diuinitus eodem modo loquẽs, atꝗ in ipſo pſalmo Propheta, & ut Philon, ὁ μὲν πρῶτος ὢν ἐν ἑαυτῷ ὤν ἐστιν ἁπλοῦς διὰ τὸ ἑαυτῷ συγγενόμενος, δι' ὅλου, μήποτε εἶναι διαιρετόν. δεύτερος δὲ καὶ τρίτος ἐστὶν εἷς. καὶ γὰρ οὔτε δημιουργεῖν ἐστὶ χρεὼν τὸν πρῶτον καὶ τοῦ δημιουργοῦντος δὲ θεοῦ πατέρα καὶ υἱοῦ χρὴ εἶναι νομίζεσθαι πατέρα τὸν πρῶτον θεόν. Quæ ſunt: Primum quidem in ſeipſa exiſtens, eſt ſimplex, propterea quòd ſemper ſibi coniũctus, nunquam eſt diuiduus. Secundus, & tertius eſt unus. Etenim, neꝗ creare oportet ipſum primum, & de creante patre, & filio, oportet credere patrem eſſe primum Deum. Hæc Numenius: in quibus cùm ſubſit altiſsima theologia, cætera alibi ſunt examinata, id ſolùm nunc conſideramus, quòd duos quaſi Deos nominat, ſed eos tamen unum eſſe dicit: patrem autem ponit tanquam primum, tanquam ungentem, conſtituentem filium ad creandum, ut imperium filij à patre dependere clarè fateatur. Similis eſt theologia in pſalmo. Omnia ab Hebræis, & ab antiquiſsimis patribus, ab oraculis item, quæ toto in mundo quondã reſonabant, manantia. Siquidem & oraculum Apollinis ſæpe mirabilia de Deo, de Angelis reuelauit. Sed audi etiam Plotinum, ut in pſalmo, duos quaſi Deos audiens, alterum ungentem, præficientem, alterum unctum, præfectum, electum, ac conſtitutum Regem, agnoſcas cœleſtem, à regijs ſedibus uenientem ſapientiam. Nec more imperitorum Hebræorum decipiaris. Hæc ille ſublimia fatur: τί οὖν χρὴ περὶ τοῦ τελειοτάτου λέγειν, μηδὲν ἀπ' αὐτοῦ, ἢ τὰ μέγιστα μετ' αὐτό; μέγιστον δὲ μετ' αὐτὸ, νοῦς, καὶ δεύτερον. καὶ γὰρ ὁρᾷ ὁ νοῦς ἐκεῖνον, καὶ δεῖται αὐτοῦ μόνου, ἐκεῖνος δὲ τούτου οὐδέν. καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ κρείττονος νοῦ, νοῦν εἶναι, καὶ κρείττων ἁπάντων ὁ νοῦς, ὅτι τ' ἄλλα μετ' αὐτόν.

Quid

Quid igitur, inquit, oportet de perfectiſsimo dicere, nihil'ne eſſe poſt ipſum, aut maxima poſt ipſum? Maximum autem poſt ipſum, eſt mens, & ſecundum. Etenim aſpicit eum mens, & indiget eius unius. Ille autem huius nihil. Et quod generatur à maiore mente, mentem eſſe: omnibusq́ maior eſt mens, quia cætera poſt ipſam. In his Plotinus tantum theologiæ eloquitur, ut Apoſtolorum diſcipulus fuiſſe uideatur. Manabant autem à Mercurio Triſmegiſto, à Chaldæis. Vides etiam hic patrem mentem generantem: uides duos, alter dicitur maior, ſicut ipſe dixit, Pater maior me eſt. Pater dicitur perfectiſsimus, maximum autem poſt patrem, mens, ſiue filius, quia ſuper omnia, ſecunda quidem à patre, quia reſpicit eum, & indiget eius, quia filius, ut ipſe dixit, non poteſt quicquam, niſi pater dederit, dedit autem maximè ut eſſet omnibus uiſibilibus, & inuiſibilibus rebus maior. Hæc humano uocabulo, dicitur unctio. Hæc eſt profunda philoſophia huius pſalmi, quam Hebræi non agnoſcentes, ſed decepti, hac ratione dicendi, primum quòd unctio nominatur: deinde quòd alter dicitur ungi, alter ungere, putant neceſſariò alterum eſſe Deum, alterum hominem: non enim habent captum ſublimium rerum, ut qui à teneris aſſueſcunt uilibus. Hæc enim igitur unctio, quod Hebraicè dicitur Maſach, & hinc Maſiach, Meſsias, Chriſtus, unctus, non corporalis unctio, ſed ad regnum æternum, ad regnum dignum, quod tot oraculis prædiceretur. Hunc ſenſum quòd primò Deus, ſit filius, per uocatiuum ô Deus, Græci & Latini ſequuntur, hinc dicentes agnoſci filij diuinitatem, quòd Deus à Vate appellatur. Et Auguſtinus ait, Deus ungitur à Deo. Et in Latino dicit putari idem caſum nominandi Deus, Deus. In Græco, inquit, eſt euidentiſsima diſtinctio, ut alter ſit uocandi, alter nominandi. Videtur enim legiſſe Græcè ὦ θεὸς ὁ θεός. Nunc legitur ubiq́ ὁ θεὸς ὁ θεὸς, ſemper in caſu nominandi, tametſi probo quæ ſentit. Et is uidetur ſenſus uerus. Et quod dixit ſecundò, Deus tuus, idem eſt myſterium ingens, Hebræorum oculos aufugiens, ſed non oculos magnorum, ſublimiumq́ theologorum. Vidimus enim ſuperius primum conſtitui, tanquam patrem ac fontem totius diuinitatis. Sicut autem ſummus ille Deus, eſt princeps, & Deus noſter, ſic eſt Deus filij ſui, quia pater eius. Ideo dicebat Plotinus filium in eum reſpicere, & indigere eius, patrem autem filij minimè. Reſpicit filius in Deum, quia eſt bonum eius, felicitas eius, reſpicit imago in ſuum exemplar, ut dicebat Philon. Et filius ipſe in mundo expreſsè dixit, Aſcendo ad patrem meum, & patrem ueſtrum, Deum meum, & Deum ueſtrum. Hoc, ut dixi, Hebræi non capiunt, & tamen antiqui eorum capiebant. Fallitq́ eos quòd pater dicatur Deus filij, quaſi neceſſaria ſit hic humanitas, quia Deus non poſsit alium habere Deum. Quæ quidem eſt uera illuſio, ac humana deceptio, quam uetuſta philoſophia facilè redarguat, & Euangelica nihil aliud ſonant. Quodq́ dixit, Oleo lætitiæ, Hebræi ignari impingunt in ſcopulum, quem certum fuerat eis ubiq́ declinare. Nam & Rabi Dauid ſecutus expoſitionem Rabi Salomonis, Totus, ait, mundus exultauit quando unxit te Deus. Nonne ſuo ore Euangelio ſubſcribunt? Naſcente enim Chriſto ęterno quidem Rege, ſed tunc maximè unctione eius clarente, totus ſurſum ad deorſum mundus exultauit. Et Angeli carmen lætitiæ cecinerunt, & paſtoribus dixerunt, Annuntio uobis gaudium magnum, quia natus eſt ſaluator mundi. Oleum igitur lætitiæ, deſignat ſub Hebraico tropo tum glorioſum, plenum æquitatis, & tranquillitatis regnum, plenum felicium gaudiorum, tum, quod quidem idem eſt, ſalutem, gaudium uniuerſale, per hunc Regem euenturum. Nam cùm filius dixit, Venite benedicti patris mei, poſsidete regnum, quod uobis paratum eſt à conſtitutione mundi, incluſa eſt his unctio glorioſa, & ſalus ab æterno. Per eum enim

ſtatuit

ſtatuit Deus finem & abolitionem omnis peccati: & ſi Adam non peccaſſet, per hunc etiam regem ad æternam felicitatem perueniſſet. Tolle quoq; mētem altius, & perſpice, cum mortalia, caduca, uilia, fragilia noſtra gaudia ſint, umbræ, inſomnia: cōſidera, inquam, quantum lætitiæ, qui plauſus, quæ choreæ, quantus uoluptatis fons ſit ab iſto Rege in cœlo, ubi omnia meliora, ubi maieſtas eius clara in luce refulget, qua uoluptate eum cœleſtes animi circunſtent, dextra, læuaq; frequentes. Sicut cōſtitutus eſt, & unctus ut eſſet creator, & Rex mundi, iudex uiuorū ac mortuorum, ſic conſtitutus, ut gaudium, & ſalus inferioris, uoluptas æterna, ſummumq; bonum utriusq; mundi. Quæ enim fuit ſalus per eum parata, niſi ad incomprehenſibilia, diuinitatis ſuæ gaudia prouectio? Ideo regnū eius, & unctio, quandocunq; à patre eſt definitus, ut quemadmodum præſtaret ineffabilem lætitiam Angelis, ſic extincta morte, in mundo, ad ueram uitam, homines adduceret, fuit unctio ſummæ lætitiæ. Sub hoc igitur oleo, & tropo ſermonis humani, non ſenſibile, ſed iuxta ſuperiora, maius eminentius gaudium intelliges, id eſt ἀποθέωσιν, deificationem, in qua ſunt omnia gaudia, & incredibiliter maiores, quàm triumphi Romanorum, lætitiæ, licet nunc non uiſibiles. Nec te cortex uerborum humanorum, quemadmodum Hebræos, ſtolidum pecus, decipiat. Sicut Regem non terrenum, ſicut eloquentiam non humanam, ſed maiorem quàm humanam, ſicut formam ſupra filios hominum, ſic oleum lætitiæ, maioris quàm humanæ lætitiæ, ſenties. Quod uerò dicitur, Præ conſortibus tuis, dicit Auen Eſdra, Si Pſalmus eſt de Dauid, conſortes intelliges Saul: ſi de Meſsia, ſanctos qui tempore eius inuenientur. Ecce aut ſicut noctuæ lucem, ſic ipſi uerum ſenſum, non agnoſcunt, aut agnoſcentes refugiunt. Quinam enim ſunt participes, aut conſortes, ſicut Græcè μέτοχοι, aut ſocij, ſicut Hebraicè חברים chabirim, niſi quos ſuperius dixerat filios hominum? Vt enim dixit eum ibi præ filijs hominum formoſum, ſic nunc ante omnes homines, in humana forma, regium eſſe & inſignem, electumq; ad regnum. Ac in Hebræo præpoſitio, me, ſonat præ, uel ex. Ideo duos ſenſus dat Rabi Dauid, ut uel dicat, Vnxit Deus te de conſortibus tuis, eligens te ex illis, aut magis te quàm illos. Is eſt uerior, & à pluribus approbatus. poſſumus iuxta altiores ſenſus, ſublimioremq; philoſophiam intelligere Hebraica locutione, obſcurè, & arcano dictū, quod Plotinus apertè, & ex Philoſophia, κρείττων ἁπάντων ὁ νοῦς, ὅτι τ' ἄλλα μετ' αὐτόν, Maior, melior omnibus mens, quia cætera poſt ipſam. Dat menti primatum & locat ante omnia, mentemq; uocat ſiue intelligentiam, ut uidimus, filium Dei. Et noſter altiſsimus theologus eum dicit primogenitum omnis creaturæ. Et Philon, ὕπαρχον πρωτόγονον. Reſpectu igitur cœleſtium, & terreſtrium creaturarum, præelectus dicitur, & antepoſitus cunctis, figurateq; & ad morem illius linguæ uocauit ſocios, uel participes, cœleſtes, & terreſtres. Siquidem Philon filium mentem uocat τὸν ὑπὲρ ἡμᾶς, ſupra nos dicens eum eſſe exemplar mentis noſtræ. Quo eſt participatio, &, ut ait Ariſtoteles, συγγένεια, conſanguinitas, & Plato οἰκειότης, familiaritas, proprietas, inter mentem noſtram, & mentem creatricem. Quòd ſumus ipſi ad ſimilitudinem eius, multò quidem facilius Angeli. Omnes igitur animi, & mentes, dicuntur participes aut ſocij eius. Moſes diceret ſimiles eius. Ariſtoteles συγγενεῖς, Plato, οἰκειότατοι, proximi, ut loquitur in Legibus. Philon ἀπεικονίσματα, ſimulacra. Omnibus his antepoſitus, & prælatus, factus, & unctus eorum omnium rex, Rex hominumq; Deumq; filius Dei, propter obedientiam, & æquitatem ſummamq; bonitatem confirmatus, aſſertus à patre omnium dominus. Qua locutione etiam Paulus dixit, Factus obediens uſque ad mortē, mortem autē crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & dedit illi nomen, ſuper

omne nomen. Cuius arcanæ ſapientiæ mentes Hebraicæ non ſunt capaces. Aut quemadmodum ſuperius: Quia à patre genitus & electus, ob id optimus, æquiſsimus, optimi patris, optimus filius. Idem utrunque.

Myrrha & gutta & caſia, à ueſtimentis tuis, à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ regum in honore tuo.

MYrrha Hebraicum eſt מוֹר mor, notus odor, nota arbos, odor ſuauis, ut ait Rabi Dauid: Arabicè Lobni, ſeruans etiam à putredine. Et Chaldæus dixit, Mera. Quod Latinus dixit gutta, Græcè στακτὴ, ſtacte, quod guttam propriè ſonat, à στάζω, deſtillo, Hebraicè אֲהָלוֹת ahaloth: uideturq́ꝫ eſſe aloë, hocq́ꝫ nomen ad Græcos & Latinos ex Hebraico acceptum. Et Chaldæus expreſsit וְאַקְסִיל אֲלוּאוֹר Et arbor aluona, Aloës, Myrrha, & aloës ſæpe in ſacris literis commemorantur. Stacten ſiue guttam Græci Athanaſius, & Euthymius dicũt eſſe liquorem ex arbore Myrrhæ ſtillantem. ἡ στακτὴ γὰρ τὸ ὑγρὸν τῆς σμύρνης ἐστὶν, & quæ ſequuntur. Stacte & ipſa eſt, quod Myrrhę eſt liquidiſsimum. Reſoluto quidẽ aromate, quicquid enim defluxit, in ſtacten ſecernitur, craſsius autem ſubſidens Myrrha uocatur. At ſi ita ſit, non intererit inter myrrham, & ſtacten. Verum quoniam dicit Euthymius, omnem guttam deſtillantem inferius, eſſe ſtacten, aloës autem gutta eſt, & liquor lẽtus, poſſet credi ſtacten, ſiue guttam, Sept. pro aloë poſuiſſe. Omnino eſt in Hebraico aloës. Quod autẽ Sept. dixerũt caſsia, id etiam eſt Hebraicum קְצִיעוֹת chezioth. Baſilius, ἡ δὲ κασία φλοιῶδές ἄρωμα εὐωδέστατον, Caſia eſt cortex aromaticus, odoratiſsimus. Verè dixit Baſilius. Nam Hebraicũ kezioth, ducitur à kaza, decorticare, deglubere, abradere. Is eſt quaſi calamus aromaticus, cortex abreptus ex arbuſcula. Quod autem Sept. dixerunt ἀπὸ τῶν ἱματίων, à ueſtimentis, Hebraicè dicitur כָּל בִּגְדֹתֶיךָ col bigdoteka, omnia indumẽta tua. Omnes, inquit, ueſtes tuæ, odores ſunt, fragrãt odoribus ueſtes tuæ. Veſtimenta tua ſunt myrrha, gutta, caſia. Quẽ ſenſum clariorem fecerũt Sept. adiecta præpoſitione ἀπὸ, manat odor à ueſtimẽtis tuis. Quod uerò ſequitur à domibus eburneis, Græcè domos dixerunt Sept. βάρεις, antiquum nomẽ, domos, templaq́ꝫ deſignans, ut Gręci teſtantur. Nam & Aquila, & Symmachus pro βάρεων, tranſtulerunt ναοὺς, templa: Hebraicè ſunt הֵיכְלֵי שֵׁן hekleshen, templa eburnea. Sicq́ꝫ etiam tranſtulerunt Sept. inferius ναὸν, ubi eſt Hebraicè הֵיכָל hecal. Sonat ergo templum, palatium. Dicunt Græci, βάρεις eſſe οἴκους ναοὺς. Quam ſignificationem nonnulli ignorantes, Latinè tranſtulerunt graues, putãtes idem eſſe βαρεῖς graues, & βάρεις, diuerſis accentibus. Senſusq́ꝫ eſt iuxta Hebræos, Veſtimenta tua fragrantia, quæ de templis uel palatijs eburnis educuntur, è ſacrarijs, è locis ſanctiſsimis, odoris, fragrantibus, ebore circunueſtitis. Inde ueſtes tuæ ſacroſanctæ promuntur. Templa enim & ſacella apud Indos, Perſas, Aethiopas, apud quos eboris copia eſt, ueſtiebantur ebore. Veſtes pretioſæ, odoræ, fragrantes, & è templis, ſacellisq́ꝫ acceptæ, ornamentum regium deſignant: ornamentum autem ſacroſanctum, uenerandum, quaſi ſacerdotis magni, æterni, incorrupti, ſanctiſsimi. Nam Aquila, & Symmachus uerterant ἀπὸ ναῶν ὀδόντος, à templis eburnis. & Athanaſius βάρεις οἱ πολυτελεῖς καὶ ἐξαίρετοι οἶκοι ἢ ναοὶ, ſumptuoſæ domus uel templa. Quemadmodum ei dederat formam excellentiſsimam, eloquentiam ſupra humanam, fortitudinẽ, inuictasq́ꝫ manus, armaq́ꝫ immortalia, ſolium regium, æternum, ſummam æquitatẽ, & iuſtitiã, ſceptrũ iuſtiſsimum, unctionem

ſempiternam in regem, in qua totus mundus exultet, quod is ſit electus à Deo rex & imperator, nunc demum dat ei ueſtes fragrantes, optimè olentes, nectareas, ambroſias, odorem ſacrum procul ſpirãtes, easq́ꝫ acceptas è ſacellis eburnis, uenerandis, ſacroſanctisq́ꝫ, ut nihil deſit ad regiã deſcriptionẽ. Ac quod dixit, Ex quibus lætificauerunt te, Hebraicum eſt obſcurum: quia pro ἐξ ὧν, ex quibus, eſt מִנִּי minni, quod tamen ab Hebræis, AuenEſdra, & Rabi Dauid exponitur ſicut tranſtulerunt Sept. מִין אשר ex quibus. Senſus autem eſt, quòd ueſtes hę, aut templa ex ueſtibus, ob ueſtes odoratas eum lætificauerunt. Tres enim numeri multitudinis hic ſunt, Odores, ueſtes, templa. Ac poteſt dici, Templa lætificauerunt te ex his ueſtibus, uel potius ueſtes, ex his odoribus fragrantibus, quibus cor hilareſcit. Odor hilarem facit, & iam ueſtes nitentes. Omni tempore, inquit Salomon, ueſtimenta tua munda ſint, ad lætitiam inuitans. Sic nunc dicit, Adeò ueſtes tuæ niteſcunt, adeò fragrant, ut tibi lætitiam afferant, innuens pretioſiſsimas, regiasq́ꝫ ueſtes. Sunt apud Hebræos, & Græcos, qui odores pro benefactis accipiant. Domos eburneas etiam Auguſtinus exponit regias, pulchras, amplas, lenes, Græci nimiũ συμβολικῶς, putant ſub ueſtibus myrrha & ſtacte perfuſis intelligi animam & carnem, animam ad inferos euntem, corpore à corruptione ſeruato. Alia allegoria, uel ſymbolo paulò clariore deſcribitur regia maieſtas, omnibus inſignibus decorata, formoſa, incorrupta. Et ſub nominibus corporeis latent res eximiæ. Quod autem dicitur, Filiæ regum, non eſt de præſenti uerſiculo, ne ſententia perturbetur, ſed de ſequenti.

Filiæ regum in honore tuo: aſtitit regina à dextris tuis, in ueſtitu deaurato, circundata uarietate.

PRimum ſciendum, quòd Sept. tranſtulerunt ἐν τιμῇ σου, in honore tuo, Hebraicè eſſe בִּיקְּרוֹתֶיךָ bikeroteka, inter pretioſas tuas, intelliguntq́ꝫ Hebræi pretioſas fœminas ipſius Meſsiæ, pretioſas aulicas, comites nobiliſsimas, puellas pretioſas, inclytas, glorioſas, inſignes, in quibus dicit eſſe filias regum, quaſi hæ ipſæ reginę ſint omnes regum filiæ. Has ait fore in aula Meſsiæ, nymphas formoſiſsimas, Deas, & heroidas: ut quaſi dicat, Filiæ regum inter heroidas tuas. Sept. tamen & Hier. & alij apud Græcos interpretes ſupradictam uocem iecaroth, uidentur legiſſe, iecaruth, quaſi pretioſitas, honor, ſplendor, aut à ſingulari, iecara gloria, maieſtas, putarunt eſſe numerum multitudinis iecaroth. Chaldæus etiam accipit hanc uocem pro honore, non pro mulieribus honoratis. Hebraicum & ſenſus uidetur mulieres inſignes ſonare. Siquidem etiam reginam coniugem Meſsiæ memorat. Nam quam Sept. tranſtulerunt βασίλισσαν, reginam. Hebraicè eſt, שֵׁגַל shegal, coniunx, ſicut reddidit Hieron. ſecutus Aquilã qui συγκοίτην, cæteriq́ꝫ interpretes, alij reginam, alij pellicem reddiderunt. Quæ ſunt idem omnia. Sed melius coniunx, & regina. Et Rabi Dauid hæc exponens, Omnes, inquit, reges gloriabuntur, beneq́ꝫ ſecum agi putabunt mittere in aulam inclytam tuam filias ſuas. At regina uel coniunx, quę erit de ſtirpe IſraEl, ſola aſsiſtet lateri tuo. Et uocatur, ait, shegal, quia hæc una ad concubitum eius ſemper erit, cæteræ uenient temporibus certis, quando unaquæq́ꝫ uocabitur hora ſua ut ueniat ad regem: uerùm regina uxor eius, in cubiculo quo ipſe dormiet, ſemper aderit. Et quod dixerunt Sept. ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ, in ueſtitu deaurato, rectè, & clare, obſcurius Hebraicè בְּכֶתֶם אוֹפִיר bekethem ophir, in maſſa uel pondere ophir, in ſplendore auri ex ophir. Innuitur autem ueſtis tota aurea. Diuus Hieron. hanc auri maſſam & inſignem notam, refert ad diadema aureum, In diademate aureo, transferens. Eſt autem kethem, aurea maſſa, & aliquid inſigne ex auro. Aurum hic appellat Hebraicum, ophir, quia ex inſula Ophir ſinus Perſici

 affere

afferebatur. Græcè dicitur, ut uocat Homerus, ſæpe obryzum, quaſi Ophyrizum, ut nonnulli uolunt. In Chaldæo etiam, obryzum pro ophir. Rectè igitur refertur tum ad ueſtem auream, tum diadema. Et quod Sept. dixerunt, περιβεβλημένη, πεποικιλμένη, circũdata, circumuariata. Adiectum eſt ex ſequentibus, totumq́; redundat. Ideo neque apud Hieronymum reperies. Ferri poteſt quaſi appoſitum ad declarationem uocis kethem: uerbis autem expeditis, de ſenſu agendum. Turbat, torquetq́; etiam Hebræos iſte locus, ſi regi Meſsiæ futura quaſi uni ex Tyrannis, & profanis regibus ſint agmina concubinarum, habiturus ſit uxorem, procreaturus filios. Quod Rabi Dauid literam ſonantem ſecutus approbat, cuius ineptia non ratione ſolum, ſed aliorum etiam Hebræorum teſtimonio refellitur. Quid enim, ut ſæpe dixi, erit poſt Meſsiam corruptibilem illum, mortalem, habentem more aliorum mortalium, uxorem? Non'ne periculum eſt, ſi filios procreabit, accidat ei, quod Dauid integerrimo regi, qui filios omnibus flagitiis inſignes procreauit, etiam ipſum Salomonem, cui ad omnem humanam laſciuiam, ſupremam idololatriam impoſuit libido? Ex quo à ſupernis oculis iuſtitię, hæc indignantis & execrantis, proſpiciendum, & meditandum fuit de regni, quod longum & diuturnum eſſe uoluiſſet, euerſione. Non'ne ſimile quid imperio Meſsiæ ſi non eo uiuente, certè defuncto, ſi mortalem eum, ſi gregibus formoſarum puellarum circundatum, ſi procreantem filios more cæterorum facis, accidere neceſſe erit? Nulla eſt in rebus humanis, etiam optimis ſtabilitas: optimas dico, ut optimas reſpublicas, optimas leges: principia ſemper ſunt meliora, donec ad corruptiſsimum rerum ſtatum deuenitur. Hoc reſpublica generis humani ante diluuium perpeſſa, à Deo inchoata, intra mille & quingentos annos corruptiſsima reddita eſt. Idem accidit poſt diluuium, intra temporis breuius ſpatium. Idem legibus Hebræorum, reipublicæ Lacedæmoniorum, Romanorum quoq́; & Chriſtianorum, quas ſeculorum longus proceſſus in peiorem ſtatum ſemper, donec euerteret, demutauit. Paria neceſſe eſt accidant regno illi corruptibili Meſsię, ut legibus eius poſthabitis ab ipſiſmet Iudæis, ad idololatriam, ſicut ſub Moſe fecerunt, uel aliud ſcelus maxime declinent, & hæc aſpiciente, & caſtigante Deo, in terras alienas iterum reiiciantur. Sicq́; neceſſe ſit alium uenire Meſsiam, qui eos liberet. Idq́; in infinitum. Non poteſt igitur eorum ſtare cogitatio, nacta ex locutionibus ſcripturarum, ſuæ deceptionis occaſionem. Itaq́; alii Hebræi præcipuè Chaldæus, Rabi Salomon, Auen Eſdra non ſecundum uerborum ſonitum, nec in ſymbolo, ſupernam faciem acceperunt, ſed in alium ſenſum penetrarunt. Sunt enim ſymbola, quaſi duæ res inter ſe ligatæ, altera ab altera contecta, quaſi duæ ueſtes. Alius ſupernam tantum aſpiciat, alius ſagacior, & curioſior dimoueat ſupernam, ut uideat inferiorẽ. Simile ſæpe fit in oratione, ut duæ res dicantur, ut cùm Pythagoras monebat, Vias latas, & λεωφόρους populiferas, declina, aliud ſimile in alio rerum regno deſignans. AuenEſdra igitur hoc loco ait, Si pſalmus eſt de Dauid, accipe ut ſonat: ſi de Meſsia, filias regum urbes intellige, reginam prouinciam eius. Chaldæus item detecto ſymbolo, pro filiabus regum ait, Prouinciæ regnorum uenient ut ſuſcipiant, honorent faciem, præſentiamq́; tuam, & ut uenerentur te, in tempore quo futurus eſt liber legis in dextera tua, & ſcriptura deſcripta auro ex Ophir. In his uidemus filios regum, prouincias & regiones, eum uertiſſe, & pro regina poſuiſſe legem, ueſtitam deſcriptamq́; auro. Et quam pſalmus paulò pòſt dicet filiam, hi omnes Eccleſiam IſraEl exponunt. Sicq́; conſtat ſecus eos intelligere locum iſtum, ac fermè eodem ſenſu, atq́; Chriſtianos. Nec ſuſpicione falſa dixerunt filias regum, prouincias, & urbes. Eſt enim uſitata hæc ſacris literis metaphora, ut filia Babylonis, filiæ Moab

apud

apud Esaiã,& hoc psalmo paulò pòst, Filiæ Tyri in muneribus. quibus locis ubiq; sunt filiæ, pro prouincijs. Duabus igitur rationibus possumus has figuras explicare, aut iuxta sensum eorũ quos diximus, ut filiæ regum, sint nationes ac prouinciæ, quæ uno ore, ac consensu colant inclytum regem: reginam autem aliquã celebriorem, regiam'q; urbem, & prouinciam. Iuxta quẽ sensum alij Græcorũ, filias regum accipiunt Ecclesias, ubiq; terrarũ à regibus ædificatas, quod maxime quadrat Hebraico, banoth, quod non filias solum, sed etiã ædificia designat. Alij, ut sonat, acceperunt, filias nobilissimas regũ quę ad cultum Christi tanquã sponsi concurrerunt. E quibus exemplũ ponit Euthymius secutus Chrysostomũ, ὡς ἡ σοφωτάτη κατερίνα, καὶ αἱ ἄλλαι, sicut sapientissima Caterina, & aliæ. Simili fermè sensu etiam Augustinus, & concorditer cum Hebręis, Intellige etiã, inquit, filias regũ, ciuitates, quæ in Christum crediderunt. Omnium igitur & Hebræorum, & Græcorum, ac Latinorum ratione, quæ ab eodem fonte fluxit in omnes, duce agnoscitur, locum talem quendam habere sensum. Altera ratione possumus hanc figurã enodare, ut sit quædam humani regis, humanæ aulæ descriptio, repræsentans tamen aliam sublimiorem, ac maiorem. Sicut ei dedit sceptrũ, uestes pretiosas, acceptas è palatijs ebore uestitis, quę quidem sunt humani splendores, ac deliciæ, ut sagittas, & arcũ, & gladium, pro quibus alia maiora quàm nostra intelligimus, sic reginas, & filias regũ ad explendam maiestatem regiã. Perficitur aula ab artifice, uate, omnibus apparatibus. In throno sedet formosissimus rex, sceptrum tenet æquissimum, assistit lateri fulmineus gladius, plena est aula reginarum, uirginum formosarũ. Est regina, quam toto agmine reliquę nymphæ comitantes uenerantur, adorant'q; regem. Nihil illic non sacrum, non uenerabile, non castum, sanctum, ac purum. Et hæc descriptio terrestris quidem tota, cœlestem quandam remotam repræsentat, designantibus hominibus terrigenis, res absconditas manifestis, & suis nominibus. Quia & ipsi loquentes, & qui audirent, homines essent.

Audi filia & uide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui.

HOc quoq; loco eadẽ seruat tralatio, eadẽ est figura, & eodẽ sensu ab Hebræis, & nostris accipitur. Chaldæus, quẽ sequitur Salomõ, pro filia dixit, Audi Ecclesia IsraEl: & obliuionẽ populi, & domũ patris, sicuti nostri, operatiões iniquas impiorũ in populo, & domũ idolorũ, quibus seruierit in domo patris sui. Qui etiã est sensus nostrorũ, Græcorũ, & Latinorũ. Mirabile est autẽ testimoniũ AuenEsdræ, super hac re. Si, inquit, psalmus est de Dauid, hortatur cãtor coniugẽ, reginã, ut obliuiscatur mores, ac leges patrias, et legẽ diuinã sequatur. Si de Messia, filia est קהלה kahala, ecclesia, cõgregatio. Sicut, inquit, est filia Iuda, id est, cœtus, cõgregatio Iuda: ut quasi sit quod alibi dicitur, Et seruiant Domino, humero uno. Et Rabi Dauid paulò inferius, ubi dicitur, Filia Tyri in muneribus, filiam exponit, עדה cœtum, congregationem. Affert'q; exemplum, Sicut filia Sion, filia Edom. Quibus testimonijs cognoscimus rectè Christianos, filiã hic Ecclesiã interpretari. & Vatẽ more suę gẽtis loquentẽ, filias, & reginã introducere. Rabi Dauid dicit esse sermonem ad unamquanq; filiam regis, quæ in aula Messiæ futuræ sint, ut obliuiscantur populi, & patrię suæ. Sed si ad superiorem reginam, & coniugem est sermo, sine dubio Ecclesia significatur, quæ tanquam sponsa in antiqua, & noua theologia sacra introducitur. Vidi sanctam ciuitatem Hierusalem, paratam tanquam sponsam ornatam uiro suo. Et apud prophetas, anima tanquam sponsa inducitur Dei, &

dicitus fornicari, quoties alios amatores, relicto uero, ſequatur, quoties ſeſe cultui profanorum Deorum, & impijs religionibus dedat. Tria igitur poſuit uerba, quibus hortatur filiam, hortatur reginam, ut audiat, ut uideat, ut attendat, aureſq; arrigat ad hæc oracula, ad gloriam tanti Regis, illum charum, iucundumq; habeat, illum unum diligat. Ac uerè Chriſtiani patrem, & populum interpretantur alienas religiones, & cultus, patrem præcipuè diabolum, principem, & patrem omniũ ſcelerum: hortari hunc relinquat Deum ſuum, uerumq; ſponſum, formoſumq; Regem ſequatur. Hunc ſolum noſcat adorandum, amandum, colendum. Meritoq; ubi ad hæc ueniſſet, Spiritu uehementiore correptus, cernenſq; animo, totam formam, totam Regis gloriam, defixo intuitu, exclamauit, O beata gens, beatus populus, cuius eſt Dominus Deus eius. Beati qui Regem iſtum decorum, formoſiſsimum ſequẽtur, obliti paternas, & domeſticas fraudes, & ſordes execrati. Sicut ſponſa obliuiſcitur, & patris, & paternæ domus, & urbis, totaq; tranſit in amorem ſponſi, ſic ſub hoc humano, & Hebraici ſermonis tropo, animi ad ſempiternas, quę in ſolo amore exiſtunt, uoluptates inuitantur. Qui quidem ſenſus poſſet uideri aſcitus à nobis Chriſtianis, & noſtræ religioni accommodatus, niſi uideremus omnes gentes, Hebræos præcipuè, allegoriarum inimicos, idem fateri, & ex ſermonis ſui figuris eum deducere.

Et concupiſcet Rex decorem tuum, quoniam ipſe eſt Dominus Deus tuus, & adorabunt eum.

PRo, Adorabunt eum, Gręcè uerius, iuxta Hebraicum, προσκυνήσεις, adorabis, Hebraicè וְהִשְׁתַּחֲוִי uehiſtachaui, Et adora tu. Et non eſt Dominus Deus, etiam Gręcè, ſed tantum κύριος, dominus. Nomen Hebraicum אֲדֹנַיִךְ adonaik eſt nomen diuinum, & humanum. Sponſę igitur loquitur, hunc unum ſponſum ſequatur. Sequatur, non ad cõcubitus, ſed adorabis eum, inquit, quoniam ipſe Dominus tuus. Quo loco audi AuenEſdra, qui putat Regem hoc loco poſſe deſignare Deum. Si, inquit, eſt de Dauid, & concupiſcet, intellige ut ſonat: ſin de Meſsia, Rex eſt Deus aut Meſsias. Sic ſenſim ignari delabuntur in confeſsionem ueritatis, ut putent hunc Regem eſſe poſſe Deum: quòd ſi ſit Meſsias, etiam mira eorum confeſſio, Meſsiam uocari Dominum, adorationem ei dari. Cumq; & ipſe, & cæteri Hebræi, filiam, Eccleſiam interpretantur, & huic iubeat pſalmus ut adoret, & ueneretur Regem, liquet eorum etiam teſtimonio, tum Regem iſtum eſſe Deum; tum non ad ſupernam, & in ſuperficie locutionem hæc accipienda, ſed alio quodam maiore ſenſu. Quàm facile autem ſit intellectu, hæc ſuper Dauid dicta non eſſe non aliorum Hebræorum modo apertè contradicentium teſtimonio fit perſpicuum, ſed uel eò maximè, quòd nullam habuit uxorem Dauid, cui poſsint hæc congruere: ſed plures habuit in eodem honore omnes. Tum non eſt fas in ſacroſanctis pſalmis, de amore, & concupiſcentia carnali agi. Et quare diceretur reginæ, Dauid eſſe Regem Dominum ſuum, & ut eum adoret? Certè eſt figura hæc, qua uſus etiam EzekiEl, apud quem Deus queritur quòd filia Iudæ, omni tranſeunti diſcooperuerit ignominiam ſuam, & diuaricata fuerit crura ſua: & quòd ſe uerum amatorem deſeruerit, qui eius miſertus in Ægypto, uidenſq; eam denudatam texerit, & cùm hortatur eam ut ad ſe reuertatur, quoniam redibit ad nitorem priſtinum. Eſaias autem, alijq; Prophetæ aſsimilant Eccleſiam, uineæ plantatæ à Deo. Tali quadam figura, is pſalmus ſub nomine filiæ, aut ſponſæ prouocat, inuitatq; cœtum piorum, ut adorent Regem, eum adeant, quoniam concupiſcet formam animorum ſanctorum, & amplexabitur, ſicut dicitur in EzekiEle. Spiritus enim eſt

Deus. Spiritus item purosq́ animos amat, & cum eis delectatur habere commercium. Amat autem ardenter, pro magnitudine animi sui. In animum enim ingentem, ac purissimum, ingens, ac purissimus amor inhæret. Ideo Deus est etiam zelator, nec uult in amore parem, ante omnes formosissimum se intelligens, & dignum sciens, in quem amandum omnes animi uires intendere debeamus. Sicut ergo idololatria turpitudo, & abominatio dicitur, quia turpissima, & indignissima diliguntur: sic cultus Dei optimus, & purissimus, efficiens animum formosum, ut à Deo talis forma expetatur. Si enim est formosissimus Deus, & si eum amando, & colendo, similes eius efficimur, quoniam pietas est, & sapientia, iuxta priscam philosophiam ὁμοιωθῆναι τῷ θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν, fieri Deo similem, quoad possis, profectò eum amando, & adorando, uenustatem animæ augemus, speciosioresq́ euadimus. Tunc eum adorantes, quoniam est Deus noster, appetet ipse decorem animi nostri: quæ est uera felicitas, ad quam psalmus, animi sui totis effusus habenis, nos inuitat, dicens, Attende, audi, uide, adora Regem, quoniam eum amando amaberis, appetet ipse te.

Filiæ Tyri in muneribus, uultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.

TYrus Hebraicè צור Zor. Eadem uox sonat fortem, ideo Hieronymus uertit, filia fortis, quasi omnes alias urbes sentiens, secutus Symmachum qui κράτιστον, fortissimum. Filiæ fortissimi, urbes omnes Dei fortissimi. Non est item Hebraice & Græcè filiæ numero multitudinis, sed θυγάτηρ, & בַּת bath, filia. Docui superius filiam Hebræos exponere gentem, cœtum. Et Chaldæus explicans figuram Hebraicam, pro filia Tyri, transfert, habitatores Tyri. Et Euthym. accuratè monet, θυγάτηρ δὲ τύρου ἀντὶ τοῦ ἡ θυγάτηρ τύρος. ἰδίωμα γὰρ τοῦτο ἑβραϊκόν. οὕτω καὶ θυγάτηρ βαβυλῶνος, θυγατέρα δὲ καλοῦσι τὴν πόλιν, Filia Tyri, pro Tyrus ipsa filia. Est enim idioma Hebraicum, ut filia Babylonis: filiam autem uocant urbem. Quod dicit, etiam ex sequenti innotescit, Diuites populi. Hi enim sunt filia Tyri. Tyrum autem præ cæteris populis nominauit, quòd hi sint Iudææ propinquiores, celebrisq́ esset ac nobilissima eo tempore Tyrus, in mari non procul à continenti, emporium eo tempore totius orbis, quales nunc Venetiæ in Europa, situ, magnitudine, & diuitijs, Tyron antiquam referentes. Hanc uti clariorem nominat. Et munera ei tribuit, quòd esset mercibus, quæ toto ex Oriente, illuc importabantur, refertissima. Pro muneribusq́ est Hebraicè מִנְחָה mincha, oblatio. Et, In, sonat cum, Cum muneribus. pro λιτανεύσουσιν, deprecabūtur, sicuti est Hebraicè יְחַלּוּ iechalu, Theodotio dixit τιμήσουσιν, honorabunt, sed sonat deprecabuntur. Et Chaldæus יְשַׁחֲרוּן ieshacharun, orabunt. Clarusq́ est sensus. Orare enim Deum designat. Sic superius hortabatur filiam Sion, ut adoraret, nunc ad uenerandam præsentiam tanti Regis, munera ferentes. Chaldæus autem dixit, Et adorabunt לְבֵּת מִקְדְּשַׁיִךְ le beth mikdeshaik, ad templum sanctum tuum, ut cum Rege loquens, sicut loquitur Hebraicum, templum sanctum eius commemorat. Templum autem est solius Dei. Prædicuntur ergo gentes uenturæ ad cultum Dei, Quia notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Et alio psalmo, In conueniendo populos in unum, ut annuntient nomen Domini, & laudem eius in Hierusalem. Diuites populi autem dicens, nobilissimos quosq́ respicit, ut si hi, multò magis cætera plebes. Mirabileq́ est hoc oraculum, & affatim Euangelio coruscante absolutum.

Omnis

Omnis gloria eius filia Regis ab intus in fimbriis aureis, circundata uarietate.

LAtinum mendosè habet, dicendum iuxta Græcum, Omnis gloria filiæ Regis. Et quod Latinus dixit, Ab intus, poterat Græcum ἔσωθεν, elegantius uertere intrinſecus, ſicut Hieronymus. Deinde quod Græcè dicitur, ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη, In fimbris aureis, circundata, uariata. Primùm non uarietate, ſed uariata dicendum eſt. Diſtinguenda etiam eſt oratio iuxta Hebraicum, & iuxta Hieronymum, Omnis gloria filiæ Regis, eſt intrinſecus in fimbrijs auueis, לְבוּשָׁה lebusha, ueſtita eſt. Hic eſt finis huius uerſiculi. Sequitur alius, In ueſtibus intertextis ducetur ad Regem. Et pro fimbrijs, quę Græcè κροσσωτά, Hebraicè מִשְׁבְּצוֹת miſbezoth, à uerbo shabaz, ſtringo, uincio. Et Hieronymus hoc cognoſcens, uertit faſcias, ſecutus alios interpretes, qui tranſtulerunt apud Græcos συσφιγκτῆρσιν, quaſi iuncturas, uincula. Et Græci κροσσωτά, exponunt ζώνας, cingula, zonas. Sicq; non propriè fimbrias ſonat, ſed fibulas aureas. Iuxta quem ſenſum, Rabi Salomon dixit uulgò has appellari catenas. Hoc loco aduertendum eſt, quòd eandem nunc appellat filiam Regis, quam ſuperius reginam, & coniugem, ut euidenter appareat error Rabi Dauid, qui ſuperius uxorem Regis Meſsiæ corporaliter accipiebat. Eadem eſt uxor, & filia. Nec omnino probo quòd Chaldæus, & ipſe Rabi Dauid, filiam Regis ſentiant ciuitatem cuiuſq; Regis, quæ ueſtita auro uentura ſit ad adorandum Regem. Videtur dici illud ſuperius, & quam idem Chaldæus tranſtulit, ubi in pſalmo dicebatur, Audi filia, Eccleſiã IſraEl: ſic nunc Eccleſia & ſponſa eadẽ intelligenda eſt. Quod autem dixit Ab intus, uel, intrinſecus, AuenEſdra, & Rabi Dauid exponunt in palatio, in arcanis penetralibus. Omnis, inquit, gloria eius eſt in auratis thalamis, omnis pompa, decorq;. Thalamos habet, & laquearia aurea, inclyta, pretioſiſsima. Quo loco etiam atq; etiam quæſo animaduerte, quid dicat AuenEſdra, Si hæc, inquit, ſunt de Meſsia, figuratè dicitur: ſi de Chriſto dicantur, ſecundum corticem iudicat, ſed figuratè dari ei ſponſam, thalamos, corporea ornamenta. Sicq; cæteri Hebræi falluntur, qui hæc accipiunt ut ſonant. Græci autem & Latini, intrinſecus non ad regiam habitationem referunt, ſed animum, hicq; cõprobari non corporaliter hęc, ſed ſpiritualiter debere intelligi dicentes, Omnis, inquit, gloria, omne ornamentum huius ſponſæ in animo eſt. Interior eſt eius pulchritudo, & interius amatur à Rege ſuo. At Chaldæus retulit alium ſenſum, gloriam quæ ſit intrinſecus, eſſe theſauros Regum reconditos, qui afferendi ſint filiæ Regis, Eccleſiæq; ſanctæ, munera pretioſiſsima, intima, abdita, ſepulta in theſauris abitruſis. Hæc omnia, inquit, dabuntur filiæ, offerentur. Eſt & is pulcher, probabiliſq; ſenſus. Poteſt intelligi gloriam corpoream, formamq; eum dixiſſe, quæ ſpiritualem referat, ſicut tota deſcriptio, ut dicebat Rabi AuenEſdra, cùm ſit corporea, eximium quiddam & νοητὸν, nobis repræſentat. Siquidem & Eſaias uidit Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum, & fimbrias ueſtis eius tegentes templum. Viderunt alias pompas corporeas, aut corporearum ſimulacra Prophetæ, quæ maius aliquid, atq; excellentius referrent. Sunt enim tria genera figurarum in ſacris literis, dictæ, factæ, uiſæ. Dictæ, quales hoc toto pſalmo, quo pompa corporea deſcribitur, innumerabileſq; aliæ in ſacris literis. Factæ, ut cùm propheta inceſsit nudus, & catenatus, cùm ſcidit pallium alius in undecim partes; & id genus. Viſæ, ut tota Apocalypſis, totus fermè DaniEl, & apud alios Prophetas. Ac quod uidit Eſaias Dominum ſuper ſolium excelſum, & leuatum, & ea quæ ſub ipſo, id eſt, fimbriæ ueſtimenti eius replebant templum. Poſſet deſcribi figuratè,

claraq;

claraq́; eſt hæc ratio. Reſoluunt ergo Græci fimbrias, mihi ad explendum deſcriptionem & ornatum uidentur appoſitæ.

Afferentur Regi uirgines poſt eam, proximæ eius afferentur tibi.

EST, ut dixi, confuſa periodus. Nam ad hunc uerſiculum ſpectat, quod ſuperius Latinè corruptè dicitur Varietate, cùm dicendũ ſit Variata, πεποικιλμένη: dicendum hic, Variata afferetur regi. Hebraicè לִרְקָמוֹת תּוּבַל לַמֶּלֶךְ lircamoth tubal lamelek, id eſt, In racamis, ſiue ſcutulatis, ut dixit Hieronymus: aut in ueſtibus intertextis adducetur ad Regem. Diciturq́; id de regina, & filia. Nam uirgines habent ſuum uerbum. Quomodo enim ſtat iſta periodus apud Sept. ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς, Adducentur Regi uirgines poſt eam. Poſt quam? ſi adducẽtur Regi, uerbum ergo Adducentur uel Afferẽtur, debet eſſe ſingulare, iuxta Hebraicum, ut dicatur, In ueſtibus intertextis figuris, ſiue ſcutulatis, adducetur ad Regẽ. Et Hieronymus, In ſcutulatis ducetur ad Regem, uirgines ſequentur eam, amicæ eius ducentur illuc. Pulchra igitur reginę ſicut & regis deſcriptio. Dedit ornamenta ſua regi, dat etiam reginæ ſua. Prædicat eam adducendam, uel portandam ſicut reginæ ſolẽt, & ſicut portabatur Eſther ad Regem, comitantibus uirginibus ſocijs eius, quæ eam ſequentur ueniẽtem ad formoſiſsimum Regem. Ecce ſenſus clarus. Nam quas Sept. tranſtulerunt proximas eius, eſt Hebraicè, ſicut Hieronymus clarius רֵעוֹתֶיהָ rehotheha, ſociæ, comites, amicæ eius. Sicq́; & hæc eſt deſcriptio aulæ corporeæ, & ſenſibilis, figuratè repræſentans quandam νοητὴν & maiorẽ, regiamq́; pompam maximam, ab oculis ſecedentem, mente tantum comprehenſibilem. Hic eſt Rex, eſt formoſiſsimus, eſt regina, eadem & coniux, & filia regis, ſunt uirgines comitantes eam, quarum eſt eximia forma, omnes ueſtibus aureis interlucentes. AuenEſdra & Rabi Salomon etiam de Meſsia hæc ſentiunt, coguntur q́;, niſi ſint ſui immemores, figuratè accipere. Quòd ſi filiam, & reginam accipias pro eccleſia, facilis eſt de uirginibus, ut ſonet has ipſas, ſanctas, integras, intelligere. Regiæ tamen eſt corporalis deſcriptio, ſub qua, maiorem ac quaſi cœleſtem aulam intellige: ut ſi ſingula ſingulis referre nolueris, minimè cogaris, totam tamen formam regiæ, pro quadam alia maiore accipias. Et quod dixit, Tibi, alij apud Hebræos referunt ad Meſsiam, alij Deum, quaſi innuant idem eſſe Deum atque Meſsiam. Memorabile quoque eſt, quomodo hunc locum uertit Chaldæus, In ueſtibus, inquit, figuratis offerent ſacrificia coram, מַלְכָּא דְעָלְמָא malca de alma, Rege mundi, appellans regem mundi, quem cæteri, Regem Meſsiam.

Adducentur in lætitia & exultatione, adducentur in templum Regis.

EOrundem eſt παλιλογία. additur autem quòd in lætitia, cantando, & exultando, triumphando, coram inclyto Rege ueniẽt in palatium eius, ſiue templum, ut ſonat Hebraicum הֵיכַל Et Hieronymus perſpicuè, Ingredientur thalamum Regis. Et AuenEſdra expoſuit הֵיכַל palatium, aulam, interpretaturq́; Regem, aut Dauid, aut Meſsiam. Hoc quoque loco ipſimet Hebræi, non ſuſtinente tenebras ueritate, apertè fatentur manibusq́; & pedibus ueniunt in ſenſum, quem altiſsima, regiaq́; theologia noſtra conſpexit. Siquidem Rabi Dauid ratione uictus nunc demum ait, Adducentur in lætitia, omnesq́; uenient aut uenire eas facient ad regem, in triumpho, & gaudijs. Venient in palatium Regis, quaſi dicat in palatium, quo

Rex inhabitat. Quia ipsæ habitant in palatio, sibi præscripto, quæ est domus fœminarum, quousque uelit Rex, & uocet eas nominatim, ut ueniãt ad se. Sunt autem qui hæc omnia accipiant figuratè, quorum est recta, & uera expositio. Et filiæ regum sunt populi, qui omnes concurrent ad audiendum, uel obedientiam Regis Mesiæ. Et coniux regia, eadem & regina, figuratè debet intelligi Ecclesia IsraEl, quæ regina erit omnium populorum. Et dicit, Audi filia, ad omnem uidelicet orbis terrarum populum, ut non faciant nisi uoluntatem Regis Mesiæ, quia ipse est אדון לבולם Adon leculam, Dominus omniũ. Et omnes populi uenient cum oblatione ad Regem. Cõmemorauitque cœtum Tyriorum sicut exposuimus, quia Tyros propinqua sit terra IsraEl. Et uirgines figuratè sunt populi, sicut uirgines filiæ Iuda. Eruntque hi populi tanquam uirgines, quia nesciebãt religionem. Accipiẽtque super se præcepta Regis Mesiæ, Hæc Hebræus ille. Nulla igitur quod ad eos attinet, superest super hoc Psalmo quomodo intelligendus sit, dubitatio, quorum ore etiam inimico, nostra religio eo magis inclarescit, quòd dum eam uolunt abscondere, elucescit, dum tollere, hæc ipsa esse cernitur, quam ratio eis, oraculorumque uis ostendebat. Nam omnes populi ad amplexandam hanc pietatem, concurrerunt, imposueruntque sibi Christi mite ac suaue iugum. Omnes, inquam, nationes ab ortu in occasum, quæ prius uirgines essent, lege & regno cœlesti, resurrectione mortuorum, cæterisque mysterijs ante hac eis incognitis. Ex quibus cõflata est una inclyta regina Ecclesia, Sponsa & filia Regis, quæ conatur facere non nisi uoluntatem Mesiæ, qui est Rex uniuersorum. Quantus est autem in pectoribus eorum, tenebrarum horror, qui prudentes, & sciẽtes, & cum ratione insaniunt, totũ mundum ad hanc religionẽ cõcurrisse cernẽtes, omnes munera portãtes, reges etiã potentissimos, & ab Iudæa remotissimos, natũ in Iudæa, Iudæũ, ex eorũ stirpe, Christum appellare, adorare Deum, per eum legẽ Mosis in omniũ pectora, & animos uenisse, omnes uenerari sacrosancta illa, et quotidie canere, uersare diurna, nocturnaque manu oracula, ut lex altius, & honorificẽtius post illud tempus prouecta sit. Idẽ fuerit autor, ut Deus Abraham, Isaac, & Iacob apud omnes innotuerit, ubique adoratus sit. hæc tamẽ semper cæci, semper immũdi, nõ uidẽtes, & ultrò lucẽ refugientes, stulta pertinacia pernegãt. Cõsidera etiam quomodo ipsa seipsam falsitas euertat. Quomodo enim in aduẽtu Mesiæ populi uirgines erũt, ante id temporis sine ulla religione, cùm à Christo iam nunc totus mundus sit religione præoccupatus? Nam Arabica illa impia superstitio, est una quasi ueræ religionis hæresis, qualis Manichæorum, Eunomianorum, non noua religio. Et colit uerum Deum, cœli & terræ creatorem. Colit autem à uera nostra pietate, quam Christus sparsit per orbem, accepto hoc lumine, cum ante Christi aduentum hæ nationes essent idololatræ. Sed cùm ueritas sit clara, sic eos hanc odisse, & refugere dicemus, sicut apparuit ubique pertinacissima, & stultissima natio, sine iudicio semper, & semper in malum quàm bonum propensior, tenebrarum, quàm lucis, superstitionis quàm ueræ ac solidæ pietatis, appetentior.

Pro patribus tuis, nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram.

PRo, Hebraicè & Chaldaicè, & à Hieronymo exponitur, loco, uice. Et Latinus quod erat Græcè ἐγενήθησαν, non nati sunt, licet id sæpe denotet, sed facti sunt, uel fuerunt, dicere debuit, iuxta significatum Hebraicum, quanquam Hebraicè potius est futurum יִהְיוּ ihiu, erunt. Aquilas quoque uertit ἔσονται υἱοί, erunt tibi filij.

Sym

Symmachus ἐγένοντο ὑιοίσου, filij tui fuerunt. Sensus igitur duobus modis exponitur ab Hebræis. Rabi Salomon uult esse sermonem ad unumquemque de populo IsraEl, ut dicat ei oraculum, Perpetua erit series, pro patribus succedentium nepotum. Erunt, inquit, tibi o IsraElita, loco defunctorum patrum, filij repulsantes, sicque in sempiternum, felix nepotum series. AuenEsdra simili ferè ratione, pro generatione præterita, erit altera succedens generatio, ut Messias sit medius, cui & antè patres erunt, & post filij superstabunt. Rabi Dauid diuerso quodam modo. Regnum, inquit, perueniet de generatione in generationem, usque ad ipsum Messiam, & sic non deficiet de filijs suis. Ideo dixit, loco patrum regnantium, erunt etiam regnantes filij. Chaldæus etiam nihil immutans Hebraicum, eadem sensisse uidetur: Tantum, ait, pro patribus tuis iustis, erunt filij tui. Sed hæc accipi non posse nisi ut ipsi Hebræi dicunt דרך משל derek mashal, id est parabolicè, & figuratè, non ratione solum, sed ipsorum etiam testimonijs, est euidentissimum. Si enim superius filias, & coniugem, & thalamos auratos, uirginesque Regem adorantes figuratè accipiebant, quo ore nunc quasi sui immemores ad proprietatem transeunt? Etsi non uidebatur aptum, Messiam habere pellices, & coniugem, cur ei nunc filij tribuunt? Iam si, ut probauimus, secum diligentius perpendant, & longius prospiciant, nonne uideant necessario futurum, ut filij, qui succedent Messiæ, non semper cultores Dei ac probi sint, ut regnum necessario aliquando ab eis transferatur? Deducitur enim hæc ratio è fontibus humanæ naturæ, & ab usque seculorum exordio repetitis exemplis. Nec enim Messias defunctus efficere poterit ut filij sui semper boni sint, nec erit hac parte cæteris hominibus, præcipuè Mose, & Dauid, uiris maximis, Deoque acceptissimis felicior. Tum si quis ipsorum Iudæorum naturam è præteritis exemplis iudicare uoluerit, sentiet futurum ut eadem post Messiam, atque sæpe sunt, impietate implicentur. Quibus omnibus regni necessario erit euersio. Quando item erit aut esse poterit iste Messias, cui à patribus & maioribus suis amplissimum, ac totius orbis terrarum tradatur imperium? Vbi uel scintilla, uel minima penes Hebræos imperij radix existit, super qua possit amplissimum regnum crescere? Vbi sunt isti maiores Messiæ, qui filio tradant imperium tantum super omnes mortales? Quæ principia nunc, quod inchoamentum? Imperator etiam ex se ipso non erit Messias, sed à maioribus erit successio. Cur ergo tantopere celebrant eum oracula? Miremur igitur inanes animorum ludificationes, & spes semper falsas, mentes semper uilia, corruptibilia, uana, semper opes caducas, in quibus non solum nihil est stabile, sed nullum solidum gaudium, uerumque bonum, meditantes. Vt si Deus per tot oracula promittebat hominibus singulare quoddam bonum, necessariò dignum esset diuinitate sua, nempe in renouatione corporum, & abolitione nostrarum miseriarum, quas in hac uita siue diuites, siue pauperes, siue imperantes, siue seruientes, habemus comites. Verior igitur sensus, & clarus est, ut non sit nunc sermo ad ipsum Messiam, sed ad eandem filiam, & reginam, quam superius hortabatur, ut obliuisceretur populum suum, & domum patris sui. Nunc ait ei, quod pro patre uel patribus relictis, & in obliuionem datis, renascentur ei ex amplexu Regis, filij principes orbis terrarum. Ideo dicebat ei, Audi filia, inclina aurem tuam. Prædico enim tibi prolem inclytam, sobolem gloriosam, filios qui principes sint in omni terra. Sicque exponunt Græci, & Latini, & uera est expositio. Nam Apostoli plus in orbe terrarum, quàm triumphator Cæsar, ualuerunt, solusque Paulus, ut ait Chrysostomus, ille inquam tabernaculorum factor, & scenopegita, intra quatuordecim annos, subegit Græ-

cos, Romanos, Iudæos, Asiam maiorem, ac minorem, Hispaniam, Galliam, multasq; alias prouincias, quas obsequentes, humilesq; Deo reddidit, reddidit autem tanta uirtute in eo solo florente, quãta non fuerit unquam in omni exercitu Romanorum. Eoq; meruit nomen sempiternum, ut sub eadem subiectione, & imperio gentes remanserint, qua eas moriens reliquisset, quod Romani facere non potuerunt. Et cùm nunc nonnunquam Cæsarem, & Pompeium detestentur, Petrum & Paulum colunt, & adorant Romani, limina uenerantur, adorant omnes gentes, ut uiuus, & mortuus plus imperio, nomine, rerum gestarũ gloria potuerit, quàm illi Romanorum imperatores. Hæc igitur uera regna, hi ueri principes, digni qui oraculis prædicerentur: non scelerati, suorum uitiorũ mancipia, qui ne præsentes quidem titulos, nedum famæ æternitatem mererẽtur. Qui cædibus terras infecerunt, multosq; mortales, mœstos reddiderunt, nihil, nisi cupiditatibus suis profuerunt. Tales principes etiam in posteritate Mesiæ qui cædant, mactent, accincti gladio incedant, superbi, generis humani contemptores prædictos à Prophetis ne credas, sed ueros illos principes, qui pacem, & concordiam, iniuriarum acceptarum obliuionem, charitatem, beneuolẽtiam, eximiumq; Dei cultum, introducentes, felicitatem nobis quęsierunt, & animos ad ueram sapientiam, immortalitatemq; excitare sunt exemplis, & sermone conati, usquequaq; humano generi utiles, & fructuosi. Variante igitur spiritu personas, quod creberrimum, & in psalmis, & prophetis, tum uerò & apud profanos poëtas deprehendes, nunc ad regem est sermo, nunc reginam, & filiam, ex adoratione, & amplexu, desiderioq; regis inclytam futuram, & filios, mundi principes habituram. Sunt tamen apud Græcos, qui putent posse ad Mesiam hic esse sermonem, ut dicat ei, pro patribus, quos à genere materno duceret, id est Abraham, Isaac, & Iacob, & Dauid, cæterisq; inclytis, repullulaturos ei similes filios, & ipsos patriarchas animorum, & principes, ac patres gentium, patres patriæ, ubicunq; fuissent: quod & ipsum longè sapientius dicitur, quàm illa Hebręorum delyria, è pectore nimium humano, & humanas opes, æternum autem nihil, & immortale spectante, manantia.

Memor ero nominis tui in omni generatione & generatione.

AD Mesiam Hebræis etiam testibus est sermo. Nam Rabi Dauid ait, Nominis tui, de rege Mesia dicit, quia in omni ætate nomen eius recolent, expectantes uel respicientes in eum. Rabi autẽ Salomon, & ex parte AuenEsdra, dicunt nominis tui referri ad ipsum Deum. Videntes enim, fugientesq; incurrunt in ueritatem. Eundem enim illi uolunt esse Deum benedictũ, quem Rabi Dauid Mesiam: est ergo Deus Mesias. Ex ipso enim loco fit clarissimum, ut nulla certa, rationabilisq; sit fuga. Recolere inæternum, ac celebrare, nisi de Deo dici non potest. Psalmorum perpetua locutio, ut dicant nomen eius fore sempiternum, propter sempiternam gloriam. Ei qui semper est, debetur nominis æterna memoria, præcipuè psalmo, & Propheta hoc dicente, Ille mihi erit semper Deus. Nunquam de nostro labetur pectore uultus. Semper laus eius in ore meo. Benedicam eum in omni tempore. Hęc omnia significant diuinitatẽ. Filij, inquit Moses, qui nascentur, enarrabunt filijs suis, quanta fecit Deus magnalia. Est autem Propheta, qui hęc magnitudine suarum cogitationũ elatus, loquitur. Mos est autem hymnorũ diuinorum, in eũdem, & eodem modo desinerę quo cœpissent. Quẽadmodum autem dixit in principio, Dico ego opera mea regi, sic terminãs in eundem, Memor ero nominis tui: ut mira sit AuenEsdræ, & Salomonis mens, non eundem regem, ac Mesiam

sent

ſentientium, niſi uideremus, quam ob cauſam refugerent hunc fateri Meſsiam, cui dicat nunc Propheta, Memor ero nominis tui in omni ſeculo, quòd id expreſſe doceat diuinitatem. Ac repetitio generationis idem ualet, atque ſeculum, uel ſecula ſeculorum. Idem eſt enim ætas, generatio, ſeculum. Apud Ouidium, uertitur in ætatem, quod erat γενεὴ apud Homerum, id eſt generatio. Annos, inquit longæuus Neſtor, uixi bis centum, iam tertia uiuitur ætas. Homerus,

Τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων
ἐφθίαθ' οἵ οἱ πρόσθεν ἅμα τράφεν ἠδ' ἐγένοντο
ἐν Πύλῳ ἠγαθέῃ, μετὰ δὲ τριτάτοισιν ἄνασσεν.

Quo loco apparet Ouidio interpete, idem eſſe generationem, atque ætatem: ætatem autem ſiue generationem eſſe centum annorum. Repetitio igitur generationis, ſonat ętatum, ſeculorumque continuationẽ, ac perennitatem. Ac Vates ſeipſum introducens æterne memorem, partim denotat ſe noſcere, quæ cæteri non noſcãt, uidere quæ multi non uideant, diuinitatem, inquam, æternamque, dignam memoria, Meſsiæ diuinitatem, tum ſe pro cæteris ſiſtit, ut ſe tanquam carminis ducem canentem, uehentemque hunc inclytum regem, reliqui ſequantur chori plaudentium, exultantium. Ipſe eſt carminis, oraculique princeps. Chaldæus tamen uidetur quid aliud reſpexiſſe. In tempore, inquit, illo, dicetis, Recordabimur nominis tui in omnem ætatem, & ætatem. Vera quidem ſentit, quòd tunc recordabimur, & deinceps in omnem ætatem, quia ueniente libertatis uindice, pſalmi in toto terrarũ orbe reſonarunt. Itaque cùm is pſalmus in omnium ore perſonet, idque iugiter, & in omne ſeculum, cantantibus Eccleſijs pro ipſo Propheta, qui oraculum edidit, efficitur ore noſtro, ut ſempiternus ſit Vates, nominis Meſsiæ regis præco. Quod ille uidens prædixit, in omnem ætatem, nomen tuum celebrabo, quoniam hoc de te, meum carmen decantabitur ſemper omnibus linguis Græca, Romana, Arabica, Æthiopica. Quanquam & in cœlo canitur, laudaturque idem à ſanctis ſemper.

Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in ſeculum ſeculi.

SI quis claro, integroque iudicio perſpiciat, cùm totus is pſalmus ad ſecundam perſonam quandã loquatur, uidebit duos non plures, quibuſcum Propheta loquatur regem, ac reginam eſſe ſemper: ut ubi cum regina non ſit ſermo, rex omnino intelligatur, quod & ipſi Hebræi non negant. Nam Rabi Dauid hic Meſsiam ſentit, Et Chaldæus præbet ueritati eximium teſtimoniũ. Nihil uerò eſt clarius, & quod (quanquam errore graues) magis excitare poſsit mentes Hebræorum, quàm hoc oraculum. Prædicat iſtam religionem, & pietatem erga Meſsiam, æternam, prædicit eum à populis celebrandum, decantandum, animandum ubique gentes uniuerſas, & uniuerſa tempora complectens, populos dicens, & in æternum, & ultra, ut eſt in Hebraico. Quod oraculum non ſolum quod nunc uulgatiſsimum eſt, tanto antè tempore prædictum, confirmat, uerumque docet, ſed cognoſcitur, adorandum, celebrandumque, & laudandum ab omnibus populis, in æternum, Deum fore. Dicant enim Hebræi, an laudandus à populis in æternum poſsit carere diuinitate, cùm præſertim hæc non à poëtis, & oratoribus dicantur, qui templum pacis æternum, æternam famam, multaque alia ſempiterna, ſiue per exaggerationem, ſiue per mentis errorem faterentur, dicantur autem à Spiritu ſancto, omnia ſeculorum uolumina proſpiciente. Tria ſunt hic diuinitatis, & iſtius quæ penes omnes eſt, pietatis teſtimonia. Vniuerſitas populorum, æternitas temporum, cultus ipſe laudis, & Confeſsionis. Qui quanquam de hominibus dici poſsit,

ut, Iuda te laudabunt, siue confitebuntur fratres tui. in Psalmis tamen propriè est Dei, nec inuenies alium laudari, & de eo usurpari hoc uerbum hoda, confessionem, quàm de Deo. Hinc, Confitebor tibi Domine in toto corde meo: Confitemini Domino quoniam bonus. Confessionem, & decorem induisti. Chaldæus igitur hoc loco, hæc transtulit, Quoniam populi qui conuertentur, confitebuntur nomen tuum, in æternum, & in secula seculorum. Et Rabi Dauid, Confitebuntur, hoc est, te Regem super se fatebuntur, quia regnum tunc adeò magnum erit, ut tale non fuerit unquam. Vera dicit, Nam & DaniEl, regnum eius sempiternum fore prædixit. Potestas eius, potestas æterna, & regnum quod non corrumpetur. Quod de homine, & regno terrestri, uerum esse non potest. Omnia enim terrena imperia similia præteritis, Persarum, Medorum, Græcorum, Romanorum erunt, eadem natura, mortaliq́ue ætate, mutationeq́ue in deterius. Æternum regnum, alterius generis sit oportet, sicut Philosophi, quoniam cœleste corpus putant æternum, è quatuor terrenis eximentes, quintum statuerunt analogum, uel æquiuocum ad ista terrena. Sic æternum istud regnum à Prophetis uisum, & prędicatum, non, ut falsum & obtusum, & ubique caligans iudicium Hebræorum desipit, in homine mortali, mortaliq́ue posteritate poterit esse, quoniam in æterno Imperatore, supra humanam, ut sit ab omni homine, & omni tempore insuperabilis, necesse sit potestas, ratione, & oraculorum summo consensu comprobata. Tum si mortalis, ut uult cæca natio, erit Messias, quomodo summa pietate, & amore eum populi in secula secula, in æternitatem confitebuntur? certè si cum ratione, cogitata sua ponderarent, eorum absurditatem, & scripturarum in his deprauationem agnoscerent, cum quibus digredi sæpe coacti sumus, quoniam & miramur in tanta oraculorum luce eos cęcos esse, & peruersis eorum, uanisq́ue interpretationibus ubique occurrere necesse fuit.

PSALMI LXVII. EXPLANATIO.

IS PSALMVS quoniam in titulo non est nisi quòd sit psalmus Dauid, uaria fecit homines suspicari, quamobrem editus esset. Græci (quod & Augustinus sequitur) solum mysticum sensum exhibuerunt, uidelicet quod prospiciens Dauid magnam per orbem terrarum dæmonum potestatem, & ad eius interitum uenturum filium Dei per Spiritus sancti reuelationem agnoscens, precatur ut acceleret, docens tum salutem humanam, tum dæmonum interitum per omne carmen. Hebræi, & ipsi ancipites, alij super data lege, alij super bellis Dauid, alij super Gog, & Magog, alij super exercitum Sennacherib, quando Angelus centum octoginta millia interfecit, editum psalmum arbitrantur. Hoc postremum quoniam & remotissimum fuit à Dauid, & tametsi fuit res prodigiosa, non tamen uniuersale bonum, deinde nulla ratione hæc suspicio roboratur, nec uerisimile est Dauid qui miraculum illud plus centum annis antecessit, oculos ad hæc defixos habuisse, quasi spiritus laborarit hæc ei referre: uerisimilius est, aliquid sublimius ac magnificentius iuxta superiores hic doceri. Nam & Chaldæus putauit super lata lege in monte eum recitatum. Et Rabi Salomon de Gog, & Magog, & de Christo nonnunquam. Quicunque igitur altius in hæc penetrauerit, comperiet, in eo uniuersalem Dei gloriam, uniuersalem rerum prouidentiam, celebrari, commemoratis etiam nonnullis exemplis, quibus eius prouidentia sublimisq́ue maiestas mortalibus innotuit. Atque in eo refertur, quod Plato uidetur hinc accepisse, Iouem, id est Deum, aureo curru insidentem, Deorum immortal

mortalium frequentia comitatum, ire per cœlestia templa, cœlicolas intuentes, circunstantes diuinis plausibus salutare, quorum uocibus cœlum omne resultet. Multas igitur res diuinas, ac mirandas canit Psalmus, uagus per omnes theologię partes, nunc cœlum, nunc terras, nunc humana facta, nunc prouidentiam, & Nemesin ostendens, præcipuè uerò Mesſiam decantans, ut cuncta simul quæ Græci, ac Latini, & Hebræi crediderunt, non seorsum aliquid referatur, eoq́ AuenEsdra testatur hunc psalmum esse נכבד מאד ualde nobilem, ac gloriosum, & grauem. Atq; in titulo dicitur, In finem ipsi Dauid, psalmus cantici. Primum cur Septuaginta interpretes transtulerunt, In finem, retuli alibi, referamq́ nunc breuiter. Hebraicè hæc uox נָצַח nazach sonat quidem multa, sed duos principales habet significatus, æternitatem, uictoriam. Forma uerò, & canonismus significata distinguit. Atque distinctè apud Hebræos in æternum dicitur, ac uictoria: cùm dicitur in æternum, est לָנֶצַח lanezach: cùm uictoria, לַמְנַצֵּחַ lamnazeach. Quæ sunt duæ partes, le, qualis Græcus articulus, τῷ: mnazeach, participium sonans uincentem, triumphantem, siue canentem uehementer. Crediderunt igitur Septuaginta lamnazeach, esse quasi lanezach, id est in ęternũ, eoq́ transtulerunt εἰς τὸ τέλος, in finem, quod illis sonat in æternum. Plures igitur Græci, & Latini partim quid Græcũ sonaret non intellexerunt, nec agnouerunt in finem, sonare in æternum, plures ueram uocis Hebraicæ uim agnoscere non potuerunt. Docemur autem in libris Paralipomenon mnazechim, appellatos præpositos operis instantes, urgentes: sic quoq; iubilantes, & quasi uincentes alios, quasi triumphantes, quod genus modulatus fit uoce, fit organis, tibijs, tubis. Secutusq́ sum alibi hanc sententiam, eundem esse Dauid, & mnazeach, ut Hebraicum, quod in principijs Psalmorum ponitur lamnazeach le Dauid, sonet iubilantis, triumphantisq́ Dauid, & quasi exultantis, & duo genitiui in eundem spectẽt. Est alius item probabilis sensus, ut mnazeach non participium, sed nomen uerbale sit, aut quasi gerundium, ut designet ad canendum, quod idem dicitur לנצח lenazeach, sicut apparet in Paralipom. Primo, ubi, quod Hieronymus uertit, Pro octaua, canebant epinicion super uictorijs, est lenazeach, quod ille ostendit esse canere pro uictorijs, idq́ Grece dicitur ἐπινίκιον. Et apud Abacuk ubi dicitur in nostra tralatione, Et super excelsa mea deducet me uictor in psalmis canentẽ: Hebraicè est lamnazeach bnighinothi, quod propriè sonat ad canendum in cithara mea. Faciet, inquit, ut triumphem, & exultem. Chaldæus item pro hoc Hebraico in psalmis semper ponit לְשַׁבָּחָא le sabecha, ad laudandum: quibus exemplis colligitur hoc, quod in principijs psalmorum sæpius ponitur lamnazeach, esse idem atq; lenazeach quod est in libro Paralipom. id est, ad laudandum, ut in titulo quasi sonet, ad exultandum, ad iubilandum, & ad exaltandum Deum totis uiribus. Hoc carmen, ait, est ad laudandum Dominum, in eo laudamus, exultamus. Hoc facit, inquit, hoc carmen laudat Dominum, præcipuè ob uictorias, pro quibus Romani supplicationes habebant. Et Moyses, ac Maria carmen pro superatis, & summersis hostibus cecinerunt, dicentes, Primum cantemus. Sic Psalmorum autores inuitantes omnes ad laudandum Deum, docent hæc esse carmina uera, & dicunt in principio, Hoc carmen est pro gratijs agendis. Ad quam similitudinem, formamq́ loquendi eodem libro Paralipomenon, ubi dicitur, Vt confiteamur nomini sancto tuo, & exultemus in carminibus tuis: Hebraicè est לְהוֹדוֹת lohodoth, לְהִשְׁתַּבֵּחַ lethisthabeah, ad confitendum, ad laudandum, exultandum. Sic in principijs Psalmorum, lamnazeach, sonabit ad exultandum, ad canendum, iubilandum. Vtq; Homerus in principijs suorum hymnorum dicit, εἰς τὸν ἀπόλλωνα, εἰς τὸν δία, in Apollinem, in Iouem: sic uice argumenti ponitur in

nostris, in principio quasi in laudem Dei, exaltationem Dei. Hæc tam multa dicenda fuerunt, ut essent omnia clara, quoniam iuxta tralationem Septuaginta non facilè intelligentur, cogemurq; à fonte abhorrentia sentire, ut sunt qui finem interpretantur Christum. Nam tametsi Septuaginta finem reddiderunt, id tamen tum non est in Hebraico, tum apud illos potius sonat æternitatem. Quoniam uerò hac uoce nazach designatur etiam uictoria, eo uertunt mnazeach, alij Græci interpretes νικοποιῷ, uincenti, uictoriam danti, quos sequitur Hieronymus: eritq; eadem sententia, ut dicat, Hoc carmen canitur ei qui dat uictoriam, qui facit uincere, sicut interpretati sumus ad canendum, laudandum: eos, ut dixi, sequitur Hieronymus, pro eo quod Septuaginta uertunt εἰς τὸ τέλος, ipse semper reddens uictori, quasi diceret, Canitur is psalmus ei qui uincit, Deo scilicet: quod clarius Græcè νικοποιῷ, uictoriam danti, quanquàm sint qui hanc uictoriam, & conatum potius ad cantum, quàm ad uictorias bellicas referunt. Potestq;, uictori, referri ad ipsum Dauid, sicut superius docueram, qui uel uicerit in bello, uel triumphet in carmine. Quod autem sequitur in titulo ipsi Dauid, articulus, qui nomini Dauid apponitur le Dauid, est potius casus gignendi, sicut & Græcè τῷ Δαβίδ. Sicq; dicendum potius, Ipsius Dauid, quàm τῷ Δαβίδ. Dicitur item in titulo, Psalmus cantici, quod cùm sit & ipsum difficile ad intelligendum, clarum faciendum est. Videtur enim esse uerus sensus quem transtulit Chaldæus reddens תּוּשְׁבְּחָא וְשִׁירָא thusbecha uescira, laus, & canticum, quasi duo idem pollentia, ut non intersit inter laudem, & canticum. Cantica enim psalmi dicuntur: uicissim psalmi dicuntur cantari. Ergo duo sunt nomina idem ualentia, sicut, si diceremus, melos atq; oda. Non enim esset ταυτολογία, sed maior expresio, id sæpisimè fit apud Prophetas. Videtur autem deesse coniunctio, Et, nec crediderim tametsi etiam diuus Hieronymus dixit Psalmus cantici, alterum horum esse casum nominandi, alterum gignendi, sed potius utrunq; nominandi, Psalmus, Canticum. Et diuus ipse Hieronymus sæpe hoc nomen mismor, quod hic reddidit psalmum, solet transferre canticum, ut sit quasi canticum & canticum, quasi duo idem. Et pòst, ubi nunc dicitur, Psalmus cantici, dicetur Canticum psalmi, ut uideantur idem esse. Et illic Septuaginta dicunt ᾠδὴ ψαλμοῦ, hic uerò ψαλμὸς ᾠδῆς. Possumus & hoc ostendere, quod & diuus Augustinus proposuit, psallere apud Græcos non propriè dici de uoce humana, sed de instrumento musico, quod à Græcis uocatur ψαλτήριον, psalterium, quod Athenæus testatur octo chordis constare, ostendens Epigonum quendam addidisse duas alias chordas. Aitq; quod idem ἔψαλλεν δίχα πλήκτρου, sine plectro psallebat. Ex quo uidemus, quòd cùm ille sine plectro psalleret, psallere dictum esse de uoce illa musica, non humana. Plutarchus ait in Symposijs, quòd tarditatem, & curiositatem Philippi psaltes compescuit, qui eum uolebat περὶ τῶν κρουμάτων καὶ ἁρμονιῶν, de pulsu, & harmonia reprehendere, Dij, inquit, auertant ut tu melius quàm ego hæc noscas. Quo exemplo apparet psalten esse qui pulset, feriatq;. Sic de Hebraico mismor, tametsi ad uocem humanã interdum referatur, signare tamen propriè uocem musicam, secundum autem nomẽ shir, uocem humanã tantum, ut ostendatur duabus uocibus & harmonica ipsius psalterij, & humana recitante hæc uerba modulatè, hunc psalmum & alios multos fuisse cantatos. Quod Orpheus lyra fecisse dicitur, ut & cantando, & lyræ chordas ducendo, ac feriendo dulcisimum redderet modulatum, quo saxa, arboresq; se sequi cogeret. Viget idem usus hodie apud mortales, & totidem instrumentis, quot & tempore Dauid fermè psalmi canuntur. Nam instrumenta, quæ numerantur in libro Paralipomenon quibus psalmi canerentur, hodie ferè sunt eadem in Ecclesia. Numerãtur ibi Nebalim, id est psalteria,

& kinn

& kinnoroth, Citharæ, quibus hodie respondent lyræ maiores, & minores: & mezithaim, id est cymbala, tubæ item, quarum est idem hodie quoque usus. Nec mirum tametsi propriè Psalmus sit uox harmonica, etiam uocem humanam, carminaq́ propter modulatum, accessionemq́ uocis harmonicæ, uocata, Psalmum. Psalmus ergo propriè uox psalterij, ob affinitatem autem, & secundo, etiam uox humana, seu carmen ad psalterium decantatum.

EXurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant qui oderunt eum à facie eius.

DESCRIPTVRVS maiestatem potentiamq́ diuinam, eiusq́ excedentem omnia uim, & sapientiam, ait primo imperium eius, hostes posse labefactare, daturos inimicos eius terga, formidaturosq́ potentiam. Nihil ei posse resistere, & quicunq́ eum nunc blasphemant, execrãtur, si se commoueat uel minimum, si uelit quid possit, ostendere, in cineres eos & fauillas subito abituros. Vt autem is sensus melius intelligatur, sciendum, quod & Hebræi quoq́ testantur, hanc orationem & principium huius Psalmi duobus modis efferri posse. Nam Hebraicè futurum est, sicq́ per futurum potest pronuntiari: Exurgat Deus, & dissipabuntur inimici eius. Potest & per imperatiuum transferri, quoniam Hebræi, & Græci futura pro imperatiuis usurpãt, sicut & Sept. & Hieronymus trãstulerunt. Hos duos modos innuẽs Rabi Dauid, Hoc, inquit, aut est oratio, ut roget inimicos dissipãdos, aut prophetia, quasi uaticinetur fore ut inimici Dei liquescant. Quod si uerũ est, stabit, & quadrabit sensus Christianorum dicentium his quasi prædici euersionẽ diabolicæ potestatis. Illi enim sunt ueri inimici Dei, multò magis quàm omnes homines, cùm imperio & gloriæ, & cultui eius semper aduersentur, quærentes ad se honorẽ maiestatis eius trãsferre. Et cõmunis est omniũ mortaliũ cõsensus hostes Dei esse aduersas potestates, quæ regnũ eius appetierunt. Quod si ad homines referas, ut sępe in sacris literis inuenitur, appellantibus homines impios, ac superbos, Dei inimicos: etiã pulcher est sensus. Si Deus, ait, exurget, dissipẽtur scelerati illi, uanescent, qui tum ipsum Deum, tum amicos eius persequuntur. Hinc suspicati sunt nõnulli Hebręi hæc referri ad Sennacherib ipsos Hebręos persequẽte. Atqui nõ debuit res uniuersalis, & diuinæ maiestatis uniuersalis prædicatio ad particulare redigi. Potest igitur esse aut deprecatio, ut oret Deum excitari, euigilare, cõmouere sese, facere potẽtiæ suæ contra hostes indiciũ. Potest et futurũ esse, ut prædicat fore ut inimici Dei uanescãt. Atq́ oratio de futuro, aut erit, tanquã prophetia, aliquid eximium prædicẽs, aut est uniuersalis, de potestate diuina enuntiatio, & demonstratio mirabilis, & ineffabilis potestatis eius. Quo uolẽte, & nutu solo, ad quẽ tremit olympus, montes quatiuntur, nullus erit locus qui fugientes hostes recipiat. Nec dubiũ est, quin exurgere dictum sit ἀνθρωποπάθως ab humanis actibus, cùm irati surgimus, cùm expergiscimur, euigilamus, cùm uocat res, & properare facit, cùm maturamus. Atq́ ideo Hebræi dicũt, exurgere, esse potentiam suam demonstrare. Et Græci ferè quiddam simile, τὴν ἀνάστασιν καλεῖ, τὴν τῆς μακροθυμίας παῦλαν, surrectionẽ uocat, patientiæ suæ finem & interruptionem. Euthymius quoque monet, ut surrectionem θεοπρεπῶς, diuinitati congruentem intelligas, motum ad plectendos hostes. Ac cùm non haberet ex Hebraico esse posse hanc orationem de futuro, dicit eam intelligendam quasi optatiuè, Vtinam exurgat, & dissipentur. Sed Hebraicè

ſcientem is ſcrupus non male habet. Sic quoq; facies Dei ſiue præſentia, dicta eſt figuratè à corpore humano: & quia fugiunt cùm pauēt hoſtes, gladiū perſequentis. Sicut autē ſurgere intelligimus diuinè, ſic hoſtium fuga intelligenda eſt humanè, ut homines fugere, diſsipare, perturbari, paueſcere, deinde interfici à perſequētibus, cædi, mactari ſolent. Nam alioqui quocunq; auſugeris, à conſpectu Dei abire non poteris. Sed à ſimilitudine rerū humanarū dictū eſt, tanquam fortiſsimo Deo, turbante, profligante hoſtiū phalangas: inimici autē Dei ſunt quos etiā diuus Paulus uocat θεοσυγεῖς, Deum odio habentes. Habuit & apud Græcos antiquos ſuū nomen ἄθεοι, ἀσεβεῖς, ſine Deo, ſine pietate. Claret etiā Hebræos aliquid arcanū atq; abditum ſub iſto Pſalmo cantari putaſſe, quòd hos inimicos Dei, Rabi Salomon exponit Eſau, id eſt Romanos, ut ipſi putant, quos deſtruendos in aduentu Chriſti prædicant. Sicq; conſtat omnium conſenſu eſſe de aduentu Chriſti hæc accipienda, licet diuerſis rationibus exponantur, peruerſe, ut ſolet, ab Hebræis.

Sicut deficit fumus, deficiant: ſicut fluit cera à facie ignis, ſic pereant peccatores à facie Dei.

EST, ut ſolet, eorundem clarior quædam explicatio creſcente oratione, & maniſeſtiora ponente. Hoc erat ergo diſsipari, & fugere, deficere, liqueſcere, abire in nihilum. Eſt autem & hoc efferēdum per futurū, ſi placet prior ille ſenſus. Non ſolumq; ait hoſtes uertendos, ſed liquefaciendos etiam, & diſsipādos in nihilum. Duobusq; internecionis eorum perſpicuis exemplis eſt uſus. Nihil enim eſt uento, ac fumo inanius, & quod facilius diſsipetur, ac uaneſcat, tam cito deficiat: cera quoq; igni admota extemplo liqueſcit in nihilum, ut quæ fuerat, non appareat. Et Græci hanc ſimilitudinem explicantes, ut fumus à uento diſsipatur, & ab igne cera reſoluitur, ſic impios à potentia diuina reſoluendos. Hebraicè pro Deficit, quod Græcè ἐκλείπει, poſitum eſt הִנָּדֹף hithnedoph, quod quidem ſonat propellere, abijcere, quod fit à uento, cùm fumus in aëra tollitur, eum fugante, & diſpergente. Sept. rem ipſam, & finem dixerunt, cùm in nihilum abit. Porrò quod illi dixerūt, Deficiant, licet ſenſus non uariet, Hebraicè tamen dicitur, Sicut propellitur, fugatur, abijcitur fumus. תִּנְדֹּף thindoph, propellas, abijcias. Sicut fumus turbatur, & tu turbes, aut turbabis, & proijcies: ut ſit oratio ad ipſum Deum. Et quod ait, A facie ignis, Hebraiſmus eſt. Omnem præſentiam, ſiue humanam, ſiue rerum inanimatarum, faciem dicunt, ut facies terræ, facies abyſsi. Latini quoq; dant os, & uultum ſæpe rebus inanimatis, extulit os ſacrum: ſic & ſuperficiem, quaſi ſuperiorem faciem de omnibus dicunt. Quod & Græca uox recipit πρόσωπον, quaſi anterior aſpectus cuiuſq; rei. Quodq; Latinus dixit, Fluit, Græcè melius, & expreſsius τήκεται, diſſoluitur, abſumitur. Et Hieronymus in Pſalterio ex Hebraico, Tabeſcit. Et quod Sept. dixerunt ἁμαρτωλοί, peccatores, grauius eſt Hebraicè רְשָׁעִים reshaim, impij. Sicq; cæteri apud Græcos interpretes, id eſt Aquila, Symmachus, tranſtulerunt ἀσεβεῖς, quos ſequitur Hieronymus dicens impij. Et ipſi Sept. hanc eandem uocem in primo Pſalmo tranſtulerunt ἀσεβεῖς, impij. Non ſimpliciter ergo peccatores dicit perituros, ſed grauiſsimè peccantes, id eſt impios, quos paulò antè inimicos Dei dixit, ut idem ſit Dei inimicus, atque impius, qui Græcè, ſicut Hebraicè rectè dicuntur, ut dixi, ἄθεοι, θεοσυγεῖς. His ſempiternam cladem comminatur, & optat, in quibus non ſolum impios, & à cultu Dei abhorrentes homines intelligere neceſſe eſt, ſed multò maximè omnium impiorum principes, & ductores dæmones. Quos etſi uulgus fortè non uidet, quid in Republica Dei peccent, quas impietates exerceant, ſapientiſsimos tamen Prophetas hæc non latuiſſe credendum eſt.

est. Augustinus sentit Iudęos qui cruci amantissimum Dei filium affixerunt. Vbique autem in sacris literis interitus impiorum desideratur, ut, Deficiant peccatores à terra, & iniqui ita ut non sint. Et, Nonne qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Sic nunc quasi sceleratis, & impijs extinctis, & procul à luce, ac uita fugatis, solos pios, perpetua pietate, & cultu, ac laude Dei, lætantes, cupit esse quietos, & uiuere. Eoq; ait:

Et iusti epulentur, & exultent in conspectu Dei, & delectentur in lætitia.

QVod Latinus dixit, epulentur, non uidetur quid propriè Latinis sonet epulari, intellexisse. Quis enim nescit epulas cibos appellari? Epulæq; ante ora paratæ. Inde dicitur epulari. Græcum igitur melius, & Hebraico respondens εὐφρανθήτωσαν, lætentur, exultent, hilarescant, sint animo læto. Dicitur enim ab εὖ & φρένες. Lætitia uero & gaudia non in sola mensa existunt, nec illa gaudia iustorum respicit Vates. Potest hoc solo defendi Latinus, ut quasi spirituales epulas senserit, de quibus diuus Paulus, Itaq; epulemur in azymis synceritatis, & ueritatis: ut triumphum, lætitiamq; iustorum, epulas uocarit. Græcũ est clarius, & Hebraicè יִשְׂמְחוּ ismechu, lætentur, exultent. Hieronymus item transtulit lætentur. Psalteriũ quoq; Augustini, ab alio quàm nostrum è Græco in Latinum, tralatum, habet iocundetur, quod est melius, ne symposia conuiuiaq; iustis, & bacchanalia uideatur ascribere. Quodq; sequitur: Et exultent: bene Exultẽt, siquidem & Hebraicè immensa quædam lætitia designatur, יַעַלְצוּ iaalezu, sonatq; iubilare, efferri gaudio, exilire, omnibus lætitijs incedere. Vocat iustos ad magnam lætitiam, ut alibi, Venite exultemus Domino, iubilemus Deo salutari nostro. Quod quidem omnibus ferè in Psalmis fit, prouocante Vate ad laudem Dei omnes iustos, Deumq; colẽtes, ut gestiant gaudio, animo, corpore, uoce, exultent, quo amorẽ erga Deum significẽt. Letitiæ, plaususq; fremũt, omnibus in templis matrũ chorus. Hæc enim maximè cupiunt illi. Potest esse, ut dixi, uaticiniũ de futuro, ut prædicat incõmemorabilem quandam lætitiam, redeunte Christo in mundum, cum summa maiestate, cùm impij lugentes, à conspectu eius aufugient, iusti, ac probi incommemorabili gaudio exultabunt. Nulla enim erit unquam maior lætitia, & alacritas, ante principem suum, cui erunt conformes, his exultantibus. Quòd si inuitat ad laudandum, sicut sæpe faciunt Psalmi, conspectum Dei intelligemus secretam eius præsentiam, cui præcipuè assistimus, cùm ad eius cultum accedimus. Hæcq; ad laudem Dei inuitatio præcipuè fit in Psalmis, quorum hoc est opus. Ter autem inuitat, epulentur, exultent, delectentur: totaq; hæc exultatio Psalmorum, laudumq; diuinarũ erit.

Cantate Domino, psallite nomini eius, iter facite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen illi.

CÆtera sunt clara. Quinquies inuitat ad laudẽ Dei, aut quãdã exultationẽ prædicit. Et pro psallite זַמְּרוּ zameru. Chaldæus dixit שַׁבְּחוּ shabehu, laudate. Nomẽ quoq; est pro ipso Deo. Quod autẽ dixit, Iter facite, secus accipiẽdũ est, & secus Hebræi exponũt. Hebraicè est סֹלּוּ sollu, exaltate, euehite. Causa autẽ uarietatis fuit quòd uerbũ Hebraicũ salal est ἀμφίβολον, designãs tum aggerare, aggerem facere, tum ob hãc fortasse similitudinẽ, accumulare laudes, euehere, exaltare. Vt enim Latinè à cumulo lapidum, ac materie, cumulum bonorum, ac laudum dixerunt:

runt: ſic ab aggeratione terreſtri, Hebraicè aggeratio laudum dicta eſt. Siquidem & hoc Latinum, de materia proprium, tralatum eſt ad orationem, quæ cùm creſcit, exaggerari dicitur. Itaq; etiã Hebræi, id eſt Auẽ Eſdra, Salomon, Dauid, exponunt hanc uocẽ ſollu רוֹמְמוּ הַלְלוּ romemu, hallenu, exaltate, laudate. Quanquam Hieron. tranſtulit pręparate uiam. Et Gręci hoc uolunt eſſe ſicut illud, Parate uiam Domini. Sed certè uidetur aliud dici hoc loco. Nam ſequitur mox aliud uerbum ſimilis ſignificatus, exultate in conſpectu eius, patris orphanorũ. Quòd ſi præparationem uiæ uelimus quaſi intelligere triumphum, & põpam, quæ præparatur uenturis regibus, cùm ſternitur omne ſolũ floribus, & coronis, odores undiq; exhalãt, nos autem ornati obuiã incedimus, canentes, pæanizantes: hoc fortaſſe, & Hebraicum potuit reſpexiſſe, & Gręci ueram proprietatẽ reddidiſſe. Omnis enim iſta toties repetita exultatio, non aliud quàm triũphus eſt, & põpa, ad quam inuitat pſalmus, quale fecit ipſe Dauid, cum omnibus harmonicis inſtrumẽtis canentibus, toto populo plaudente, ipſe corã arca, quæ deducebatur, exiliebat, tripudiabatq;. Is ſenſus poteſt latere ſub ὁδοποιήσατε, parate aut facite uiam, quod & quidam Hebręorum ſenſerũt. Verus tamẽ, & certior ſignificatus expoſitus eſt. Theodoritus quaſi hæc Apoſtolis imperari cenſet, ut faciant iter in omnes gentes cum plauſu, & chorea, & Deo parent iter, quod & Auguſtino arriſit. Quod autẽ dicitur, Ei qui aſcendit ſuper occaſum, ſciendũ pro ἐπιβεβηκότι, ei qui aſcendit, in fonte eſſe לָרֹכֵב lerokeb, id eſt, equitanti. Nam rakab, eſt equitare, & rokeb, equitantem, aſcendentẽ equum ſonat. Et pro occaſu, eſt Hebraicè עֲרָבוֹת araboth, quam uocẽ ſecus Hebræi exponũt, ſecus Hier. interpretat̃. Chaldæus pro ea, in ſua ex Hebraico in Chaldaicũ tralatione poſuit כּוּרְסֵיהּ יְקָרָא curſea iekara, ſoliũ maieſtatis ſuę, dicẽs: Exaltate eum qui ſedet ſuper ſoliũ maieſtatis ſuæ. quanquã poſuit, & ipſe, arabot. Iuxta quẽ ſenſum Hebræi exponũt, Ei qui aſcendit, aut equitat ſuper cœlis, ſicut aſcenſor ducit equũ quocunq; uult, ſic Deus benedictus, uerſat, torquetq; orbes. Hæc illi dicunt. Atq; hoc nomen Hebraicũ eſt ualde polyſemũ, nũc deſertum ſignificans, nunc ueſperã, nũc dulce, ac iocundum. In numero multitudinis dicitur araboth. Sept. acceperunt pro ueſpera. Hier. tranſtulit deſerta. Verũ eſt nomen beatiſsimarũ iucũdiſſimarũq; cœli regionũ, quę dicuntur araboth, quaſi amœnitates, quas & Homerus deſcribẽs ibi dicit eſſe nectar, & ambroſiam, nunquã locum illũ uentis infeſtari, nubibus opacari, gelida niue conſpergi, aut pluuia allui. Hebræus ſimilia ſentiens hãc regionẽ uocauit araboth, ſuauitates, iocunditates, beatitudinẽ, felicitatem: hic equitare aureis quadrigis inclytum regem, Deum, aut in ſolio maieſtatis ſuæ ſedere, ut huic iubeat nos canere, hunc noctesq;, diesq; cogitare, & laudare. Itaq; & Porphyrius, Apollinis oraculum tale adducit decimo libro ἐκλογίων φιλοσοφίας, quo Deum precari docuit Apollo, cùm celare non poſſet ueritatẽ, ſed exprimere coactus. Afferamq; hoc exemplum, ut ſublimis philoſophia iſtius loci ſit perſpectior.

Ἀθάνατε τ' ἄῤῥητε πατὴρ αἰώνιε μύστα,
Κόσμων ἀμφιδρόμων ἐποχούμενε δεσπότα νώτοις
Αἰθερίοις, ἀλκῆς ἵνα σοι μένος ἐστήρικται,
Πάντ' ἐπιδερκομένῳ, καὶ ἀκούοντι οὔασι καλοῖς,
Κλῦθι τέων παίδων, οὓς ἤροσας αὐτὸς ἐν ὥραις.
Σὴ γὰρ ὑπὲρ κόσμον τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα
Χρυσῆ ὑπόρκειται πολλὴ αἰώνιος ἀλκή.

Quæ & ſi difficile reddentur Latinè, conabor tamen:

Incorrupte pater, ſacer, haud effabilis, atq;
Æterne, inuectus mundis uoluentibus, ipſe
Ætherijs campis rex incolis, alta poteſtas
Regnat ubi tua ſtatq; immota: hic cuncta tueris,
Auribus & pulchris exaudis, reſpice natos

Alme tuos, quos semper amas: nam desuper astris
Aurea maiestas tua, mundum & desuper omnem
Euehitur, semper stabit, uiuetq; perennis.

Hęc quasi ex hoc loco tralata, aut ob diuinitatem ab oraculo similia dicta uidētur. Nam propriè quod Hebraicè dictum est rokeb, est quod dixit oraculū ἐποχούμενος, inuectus, equitās. Et quod nostrum oraculum araboth, illud appellauit κόσμους ἀμφιδρόμους, mundos circūrotantes, quod etiam sentiunt hic Hebræi. Appellauit etiā οὖδας αἰθέρια, solum cœleste, superficiē ætheriam, ubi dicit esse maiestatem Dei æternam, stabilem, supra astra, supra mūdum. Oraculū uerè diuinum, nostris literis cœlestibus, altissimæq; philosophiæ simile. Quo declaratur sedes Dei ęterna, incorrupta, & motor cœli Deus, quod & philosophi senserūt: qui si nostra oracula, si principiū & fontem huius sententiæ cognouissent, non applicassent Deum suo orbi, sed imperium cœli ei, habenasq; diuinè, & ut Deum decebat, dedissent: & ut altissima philosophia docuerat, præterea quod hoc oraculum dicit, inde & ex tam sublimi tam regio loco, Deū omnia intueri, omnia exaudire, & amare filios suos, id est homines, et exaudire uocātes. Est igitur sensus clarus, quid sonet rokeb harabot, ascēdens, uel equitans, loca beata: notat enim tum sedem Dei æternam, auream, maiestatemq; in cœlo defixā, sicut Chaldæus docuerat, & oraculū, tum eum esse qui regat moles cœlestes cum ratione, perpetuaq; constantia, hocq; est ἐποχούμενος κόσμων ἀμφιδρόμων, inuectus mundis circūuoluentibus, siue rotatis. Ideo hunc locū non uidentur nostri intellexisse. Nam Græci occasum, tenebras, & ignorātias gentiū interpretātur, ad quas Apostoli mitterētur, sequentes superiorē sensum. Occasumq; tenebras humani pectoris interpretātur. Ascendere quoq; deserta non claret, quid sonet. Videmus quàm sit ille sensus altior, clarior, regalior. Iubet psalmus, ut cantemus ei, uocibusq; nostris eum exaltemus, cuius sedes, & maiestas altissima, in locis cœlestibus, regens omnē mundū. Ideo uocatur Altissimus. Et nos ab eo uiuimus, qui nobis mouet, & regit cœlū, inuentor eius. Fuerunt ex Hebræis qui putarēt arabot, cœlos dici, quasi deserta, id est uastitates, latas regiones, sicut Homerus uocat εὐρὺν ὄλυμπον. Nihil est enim eo uastius. Hicq; non ab harab dulce deduxerunt. Posset autē defēdi interpretatio Sept. si acciperetur pro Christo, qui ascēderit in cœlū uersus occasum, partē pro toto accipiendo, aut in uniuersum de equitatione Dei, uersus Occidentē solē, sicut in fine dicet, Ascēdit super cœlū cœli ad orientē, licet locus possit secus exponi, ut per uniuersum cœlū, dicat Deū eqtare. Nicolaus Hebręos ait Arabot, putare unū è septē cœlis, quasi cœlū empyrion, ad quod ascēderit Christus. Burgensis sicut Rabi Dauid, primū mobile, quod hic occasus dicatur, quia ab ortu tendit in occasum. Quasi dicat psalmus, Qui ascendit uersus Arabot, id est occasus. Quæ omnia eodē fermè tendunt, ut cùm probabiliter cūcta dicātur, similem quoq; atq; eundē habeant sensum, præcipuè si rectè intelligantur. Est enim cœlum arabot, propter amœnitatē, propter latitudinē, propter motū in occasum. Quod autē dixit, Dominus nomē illi, in fōte est בְּיָהּ שְׁמוֹ beiah shemo, id est, in iah, quod est nomē eius. Et Hier. In Domino nomē eius. Dicit ut laudemus eum, appellantes eū suo nomine Iah, quod est nomē diuinū, in psalmis frequentissimū. Omnis enim psalmus qui inchoat, Laudate Dominū, Hebraicè est hallelu iah, Laudate iah, Laudate eum qui dicitur iah. Quod dicunt Hebræi designari eum esse creatorem mundi, atq; autorem. Rabi Salomon uult eo designari timorem, quasi iah sit Deus timendus, uerendus, ut psalmus dicat, Laudate, & timete eum.

Exultate in conspectu eius, turbabuntur à facie eius patris orphanorum & iudicis uiduarum.

PRimum sciendum est, principiũ huius uersiculi hærere cum superiore, ut dicendum sit, Dominus nomen illi. Et exultate in cõspectu eius. Nam Hebraicè coniunctio est, &, sicut Græcè, καὶ ἀγαλλιᾶσθε. Secundo, superfluò additum est Græcis ταραχθήσονται ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, turbabuntur à facie eius. Hoc enim in Hebraico nusquam est, nec ullam habet hoc loco rationem, nec credo Sept. apposuisse, sed potius aliquo casu irrepsisse. In tralatione quoq; Hieronymi ex Hebraico non habetur neq; apud Chaldæum. Igitur ueluti adiectum, prorsum obliterandum est, consequens autem, & addens ad superiores laudes diuinas, quibus dixerat thronum eius æternum esse in cœlo, regereq; motus cœlestes, nunc ut eum in tanto rerum suarum fastigio, in tanta maiestate etiam mitissimum ostendat, ad pupillos & uiduas docet eum sese inclinare, aspicientem è cœlo, & castigantem eos angentes, & turbantes. Opinabar autem superius oraculum illud diuinum Apollinis, aut acceptũ ex isto loco, aut ueritatem ad eandẽ uocem spiritũ illum adduxisse. Vt enim illic ubi diuinam maiestatem, ęternã, inconcussam, ineffabilem, in cœlo florentẽ, ubi motus cœlestes ab ea regi, cieriq; dixisset, postea dixit eũ diuinis oculis, & auribus benignis, nostras uidere, & audire preces, filiosq; suos homines nunquam amare cessasse: sic nunc oraculũ cùm eum altissimũ prædicasset, prædicat item clementẽ, suauem, misericordem, aspicientẽ omnes, iniuriã patientes, pręcipuè pupillos & uiduas, genus omni ope humana destitutũ. Atq; adeò bonitatem in hoc eius prædicat, ut patrem eum appellet pupillorũ, & iudicem uiduarũ, sicut oraculum, filios. Et ipse Christus docuit eum nostrũ esse patrem. Hęc est ad superiora cõsecutio. Itaq; dicendum est, Cãtate Domino, psallite nomini eius, qui graditur super astra, nomini eius, & exultate ante eum. Pater pupillorũ, iudex uiduarũ, Deus in loco sancto suo. aut dices per casum dandi, Exultate ei, qui est pater pupillorũ iudex uiduarũ. Ideo Hier. hoc obseruans dicit, Et exultate coram eo patre pupillorũ, & iudice uiduarum. Oraculum dicebat πατὴρ ἀθάνατε, Pater immortalis, pater æternus, ineffabilis. Et consecutio quidem clara, & clarus sensus. Nam Dominus altus quidem est, sed & humilia respicit. Sicq; pleni sunt diuinis sensibus psalmi, nunc maiestatẽ Dei, nũc prouidentiam decantantes. Ac si uelles sequi Hebraicũ, pars uersiculi sequentis, Deus in loco sancto suo, est cum præsenti uersiculo coniungenda. Sed hoc minimum refert.

Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit unius moris in domo.

QVo sensu dicat Deũ esse in loco sancto suo, & qua consecutione, Hebręi quoq; docẽt. Sic enim legendus esse uidetur totus uersiculus, Pater pupillorũ, iudex uiduarũ, Deus in loco sancto suo, è loco illo sublimi, & eminẽtissimo aspicit res terrestres, pręcipueq; uexatos miseretur, sicut dicebat oraculũ πάντα ἐπιδερκομένῳ, omnia aspicienti è cœlo, ubi tua potestas firmata, ac stabilita est. Inde est pater pupillorũ. Chaldęus autẽ dixit, Deus in habitaculo domus shekina, sanctitatis suæ. Est autem shekina nomẽ à uerbo shacan, quod Gręca dialectos usurpauit, scena, sonatq; illud Hebraicum, habitationẽ. Sed quadam priuata loquendi ratione uocãt shekina, diuinam maiestatẽ, diuinitatisq; locum, ipsamq; inhabitantem diuinitatem. Ac pro loco Hebraicè dicitur מְעוֹן meon, habitaculum, sicut Aristoteles dicit οἰκητήριον θεοῦ, habitaculum Dei esse cœlum, negans extra cœlum, ubi degit πᾶν τὸ θεῖον, tota diuinitas, esse locum. Et tamen, inquit, sunt ibi res, optimam uitam ducentes, ut necesse sit locum ibi esse dicere, rursum non esse, sed res nostris dissimiles. Quod autem sequitur, Vnius moris, Hebraicè est יְחִידִים iachidim, quod sonat singulares, eoq; Hieron. transtulit solitarios, secutus Symmachum uertentem μοναχούς. Sept. Græcè dixerunt μονοτρόπους. Duo sunt sensus apud Hebræos super hac re, unus

quòd solitarios facit habitare, id est quòd sterilibus det habitationem, det familiam, det domum, sicut dicitur de obstetricibus in Exodo, quòd fecerit eis Dominus domos, hoc est copiosam familiam. Sic nunc cùm diuina beneficia recenseat, narrat eum esse prolis datorem, quæ res plurimi fiebat apud Hebręos. Iuxta quem sensum iakidim ttanstulit Aquilas μονογενεῖς, unigenitos, quod AuenEsdra exponit Deum diffundere, dilatare unicos, facere eos plures, augere familiam. Chaldæus itē, iuxta hunc sensum transfert מְזַוֵּג זוּגִים mezaueg zugim, sociat, coniūgit iugatos. Vsusq́ est uoce Græca ζευγνυμι. Alter est sensus, quòd quanquā quis est omni humana ope destitutus, quanquā solitarius, derelictus, Deus tamen habitare eum facit, facit uiuere, dat ei opulentiā, felicitatem, dat domum, dat familiā. Isq́ uerisimilior sensus uidetur, hærens ad superiora. Pupillos enim ac uiduas nominauerat, hi uerò sunt solitarij, destituti, soli, nudati pręsidijs, his Deus clemētissimus & misericors fert opē, facit opulentos eos, est eis δώτης ἐάων. Atq́ uidetur is sensus, qualis alio in psalmo, Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantē. Solitarios igitur intelliges uiduas, pupillos, pauperes, auxilio destitutos. Sicq́ clarus est sensus. Gręci ex parte uiderūt hunc sensum interpretantes μονοτρόπους, simplices, iustos, synceros, non duplices, his parare Deum domos, quas iuxta diuum Paulum, Domos non manufactas, domos cœlestes, ęternas. Is sensus magis est allegoricus quàm ad literam. Rabi quoq́ Salomon nimis allegoricè, solitarios, uel unicos interpretans ipsos Israëlitas ante Christi aduentū dispersos, eo aduenięte colligēdos in stationem ſecurā, & tranquillā, referens totum psalmum in aduentum Christi, quem expectant. Quoniam ergo Deo altissimam regionem tribuerat, eum in altissimo maiestatis gradu locauerat, eum tamen non solum non spernere res humanas dicit, ut etiam sit refugium miserorum, pater pupillorum, iudex uiduarum, destitutorum, atq́ exutorum adiutor, & largitor necessariarum rerum, præcipuè tecti, familiæ. Atq́ habitare facere, est dare domum, dare tectum: domo autem cætera necessaria continentur. Ideoq́ simile huic beneficium aliud introducens, eximium prouidentiæ, clementiæq́ suæ exemplum, ait:

Qui educit uinctos in fortitudine, similiter eos qui exasperant, qui habitant in sepulcris.

IN his obseruanda multa, ut ueritas elucescat, facilis, & perspicua in fonte. Nam quod Septuaginta interpretati sunt ἀνδρείᾳ, fortitudine, Hebraicè est בּוֹשָׁרוֹת cosharoth. Hebræi catenas dicunt, dicentes in hac uoce esse caph, loco coph, ut nomen descendat à קָשַׁר cashar, ligauit, strinxit. Inde catenæ, casharoth, quasi clausuræ. Siquidem hoc uerbum uenit ex Hebraica lingua, ad Latinos. Ac quanquàm sunt qui casharoth interpretentur, congruentias, exponentes tempore congruenti eductos uinctos Hebræos de carcere Ægyptiorum, ille tamen est purior, ueritati congruentior sensus. Dicitq́ psalmus, Qui educit uinctos catenis, qui de carcere, & catenis eripit. Has catenas Septuaginta dixerunt ἀνδρείαν, fortitudinem, ut innuerent hunc sensum, Qui educit eos qui fortiter ligati. Et Græci expositores sensum non ignorarunt. Didymus Liberans, ait, πεπεδημένους ἐν σειραῖς τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων, compeditos catenis suorum peccatorum. Chaldæus ad captiuitatem referens, ait eos eductos be pombi, id est, cum pompa, magnificentia. ubi est uox Græca πομπή. Quod autem sequitur, Similiter eos qui exasperant, qui habitant in sepulcris, longè aliter: Hebraicè hoc modo, uidelicet, אַךְ סוֹרְרִים שָׁכְנוּ צְחִיחָה ueruntamen rebelles habitarunt in loco squalenti. Quorum is sensus est, quòd uincti, & compediti catenis liberabuntur, & in lucem educentur apertam: at scelerati, duri, præfracti,

fracti, impij, & contemptores, habitabunt in locis horrendis, squalidis, siti, & ardore formidandis. Et sicut solitarios dixerat ditãdos, ubertate replendos, sic uexatores eorum, siti, fame, egestateq́ necandos. In Hebraico igitur est particula aduersatiua ak, qualis, at, Latinis: referens contrarium eorum quæ dicta sunt, nec sonat unquam ὁμοίως, similiter. Et quod Septuaginta transtulerunt τάφους, sepulcra, Hebraicè est צְחִיחָה zechicha, quod Hebræi quoq́ testantur sonare squalorem, sitim, horrorem. Quod Septuaginta explicare uolentes, sepulcra dixerunt. Dicitq́ Psalmus, siti, fame consumentur inimici, prijs ex eorum manibus liberatis. Ideo Hieronymus in suo Psalterio referens Hebraicum dixit: Increduli autem habitauerunt in siccitatibus. Consideremus autem ut hæc inter se opponantur. Sicut enim Deus, pios, & se colentes eripit, sic qui non eripiuntur, necessariò sunt impij, duri, implacabiles. Hi dicuntur Hebraicè sorerim, qui Deo aduersantur, eosq́ Septuaginta dixerunt παραπικραίνοντας, exacerbantes, exasperantes, Deum ad iracundiam prouocantes, debiliores prementes. Itaq́ Græci uidentes coniungi utranq́ partem, quòd & uincti, & exasperantes æquè liberari dicantur, hos exasperantes, Iudæos sunt interpretati, à duritie, & perfidia Iudaica ad Christum redeuntes. Compeditos autem exponunt dæmonum catenis prius alligatos. Et de resurrectione quodam hic esse uaticinium credunt, quia dicantur habitantes in sepulcris liberandi. Fortitudinem quoq́ interpretantur uirtutem diuinæ potentiæ, aut euangelicorum uerborum, quorum ui sint homines è tenebris liberati. Is sensus etsi pulcher est, tamen non est in fonte. Atq́ ex parte uera dicunt, uinctos, exponentes dæmonum laqueis, & carcere prius impeditos. Si quidem & Hebræi ad quosdam suos sensus abeunt, alij referentes ad eos qui uincti essent à Sennacherib Rege Assyriorum, alij ad ipsos Hebræos sub Pharaone ligatos, alij ad tempora impij Antichristi, Gog, & Magog. Sed cùm hic generaliter dicantur à clementissimo Deo prouideri res humanæ, & quod plerosq́ perpulit in errorem, abesse hinc diuinam prouidentiam suspicantes, quia iustos uexari, lacerari cernerent, ipse autem dicat Deum hæc uidere, & eripere pios de manibus crudelium: profectò aut ad uniuersalem prouidentiam sunt referenda, aut ad eam maximè liberationem quæ fuit maxima, ac diuisima, à Latinis & Græcis proposita. Quod eò potissimum est uerum, quòd Chaldæus refert ad captiuitatem Ægyptiacam, sub qua, tota nostra theologia assentiente, continetur dæmonum captiuitas, ab eisdemq́ liberatio.

Deus cùm egredieris in conspectu populi tui, cùm pertransieris in deserto.

PRoposita uniuersali Dei prouidentia, ac beneuolentia erga res humanas, accedit ad quædam particularia exempla. Nec tamen in Hebraico propriè explicatur hoc exemplum. Chaldæus autem referens sæpe sensus occultiores, egressum Dei ante populum suum, exponit quando in columna nubis, & ignis anteibat populum, noctu ignea columna, interdiu clara nube præcedente. Egredi igitur antè, designat Hebræis ducere, Deo duce cesserunt, ducente Deo, ex Ægypto Hebræi. Græci uerò referunt ad superiorem sensum, qui mysticè latet sub isto qui dicitur in Hebræo, & à Chaldæo ponitur. Egressumq́ interpretantur cùm cœpit Euangelium diffundi, & cùm Christus dixit, Ecce, relinquetur domus uestra deserta. Desertum autem interpretantur gentes diuina sapientia carentes, ad quas Deus ipse egressus sit. Sensus qui dicitur literalis, est clarus de egressu Iudæorum ex Ægypto. Licet non desint qui dicant Deum ingredi ante populum suum in bello, ut ad

bellicas pugnas hæc referantur. Et cùm Hebræi ad terram promiſſam tenderent, quibus caſtra mouētibus, omnis terra expauit, & cōcuſſa eſt, ut hæc dicta ſint quaſi ὑπερβολικῶς, non multū hæc à ſe diſtant. Additur autem in uerſiculo Hebraico, ſela, quod Hieron. tranſtulit ſemper. Apparet autē ex ſacris literis, eſſe particulā affirmationis, qualis eſt amen, quod propriè ſonat uerè, certè: ideo Sept. γένοιτο, fiat. Idē fermè ſonat ſela. Additurq; nonnullis in locis ad confirmationem rerum dictarum. Quales apud Græcos δὴ, κἂν μὴν, τοι.

Terra mota eſt, etenim cœli diſtillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Iſraël. c

SI egreſſum Hebræorum ex Ægypto iuxta Chaldæum ſuperius interpretemur, dicitur ſicut idem interpretatur, quòd dum Lex diuina daretur in monte, terra mota eſt, terra mouit, ſicut in Exodo legitur, auditæ uoces, uiſæ coruſcationes, numine diuino præſente, totusq; mons fumigabat. Rabi autem Dauid refert ad ſuperiores ſenſus, quòd in bello hoſtes formidarint, retróq; ceſſerint, perterriti, tumultuātes. Motū terræ Græci referūt ad paſsionē Chriſti, aut motū gentiū ad nouam religionē accedentiū. Videtur, ut dixi, ſenſus Chaldæi patēs, & propior. Claret enim in Exodo, omnia ſummę maieſtatis, dum lex ſanciretur, apparuiſſe ſigna, præcipuè motū montis Sinai. Quod autē ait, Etenim cœli diſtillauerūt à facie Dei Iſraël, cœleſtē diſtillationē, figuratè dixit, fauorē cœleſtē, lapſum cœleſtiū gratiarum, affluentiā diuini boni, effuſionē ſpiritus diuini. Sicut dicitur in Iſaac, Det tibi Deus de rore cœli. Et, Rorate cœli deſuper. Diſtillauerūt autē cœli tunc, omnibus gratijs, diuináq; clemētia liberaliſsima fuit, fontibus ſapiētiæ laxatis. Non placet quòd Rabi Dauid hanc diſtillationē, aëris ſuper hoſtes obfuſcationē interpretatur, quia cùm ſtillat cœlū, tenebræ inhorreſcāt. Nō enim reor, diſtillationē leuē, & placidā, tenebroſam pluuiā appellaſſet. Licet aliū ſenſum de lata lege ꝓponat. Et diſtillauerūt, de māna Theodoritus interpretat̃. Alij de ingētibus pluuijs, quibus oppreſſus ſit Seon Rex Amorreorū. Quod autem dicit, A` facie Dei Sinai: à facie, deſignat à cœleſti loco, à ſedibus ætherijs. Quāquā Græci περιφραστικῶς, à facie, pro ab ipſo Deo poſitū. Aut poterit ſtare ſenſus ille, terręmotus, coruſcationes, pluuiā in danda lege accidiſſe. Quorſum autē iſta referūtur, uult ſummā maieſtatē, auguſtúmq; Dei numē prædicare, potentiā efferre, recēſens prodigia, & ea quæ humanas mētes moueāt, quæq; atteſtentur ei, ac ſint tanquā ſigna ſuæ magnitudinis impreſſa animo. Colūna nubis interdiu, colūna ignea noctu impendēs, ducensq; populum. Poſt lex data in deſerto, eſt ad præſentiam diuinam cōteſtandam, excuſſus mons, caligine, coruſcationibusq; oppletus, pluuia demiſſa cœlo. Referūtur prodigia, quibus ingens beneficium expreſſum eſt, cuius terra, cœlū, aër, teſtes quaſi fuerunt. Quod autem Sept. tranſtulerunt καὶ γὰρ, Et enim: Hebraicè eſt אך ak, ueruntamen, certe, utiq;. Nec reddit cauſam, ſed affirmat: quæ quoniam eo modo obſtabat ad ſenſum Græcis, eam redundare dixerunt. Et quod ait, Dei Sinai, eſt Hebraicè זֶה סִינַי zeh Sinai, is eſt Sinai, ſicut reddidit Hieronymus. Declarat autem ubi hæc prodigia facta ſint, quæ terra excuſſa, ubi cœli diſtillauerunt. Dicitur quoq; bis in Hebraico, A` facie Dei, Dei IſraEl. Deus autem IſraEl eſt, non quia IſraEl, ut paſsim Græci, & Latini ſuſpicantur, dicatur uidens Deum, quod ſcriptio demonſtrat Hebraica. Non enim ſcribitur איש ראל uir uidens Deum, ſed ישראל ſonatq; ſuperans, uincensq; Deum, quando luctatus eſt cùm Angelo, ac ſuperauit, aut non eſt ipſe ab eo ſuperatus. Tunc eum Angelus uocauit ſuperan-

tem Deum. Itaq; cogor mirari Philonem dicentem, ἰσραὴλ ἑρμηνεύεται ὁρῶν θεόν, Interpretatur IſraEl uidens Deum. Deus autem IſraEl eſt, quòd hæc ſola natio uerum Deum coleret, cui ſe manifeſtum dediſſet.

Pluuiam uoluntariam ſegregabis Deus hæreditati tuæ, & infirmata eſt, tu uerò perfeciſti eam.

OBſcurus locus, ſed collatis inter ſe cunctis innoteſcat. Pluuiã uoluntariam dicit, Græcè ἑκούσιον, ſpontaneã, liberalẽ, munificã, copioſam, ſicut ſonat Hebraicum נְדָבוֹת nedaboth. Quod autẽ Sept. dixerunt ἀφοριεῖς, ſegregabis, ſeparabis, ſonat propriè dabis, largieris, offeres. Hac enim uoce utitur Moſes in ſacrificijs, cùm ait, Offeres, eleuabis. Hebraicè hoc uerbum תָּנִיף taniph. Eoq; Hieron. dixit, Pluuiam uoluntariam eleuaſti. Eſt autem horum ſenſus qualis ſuperiorũ, & ad illum, explicandus eſt iſte. Nam ſi illic de lata lege in monte hęc prædicari uelimus, dicemus quemadmodum ibi, Cœli diſtillauerunt, ſic nunc quaſi eadẽ re repetita, quod in Pſalmis fit ſæpiſsimè, Deum dediſſe pluuiã liberalẽ, copioſam, hæreditati ſuæ, id eſt, IſraEli, eos alluiſſe, pluuiam dediſſe, eis hoc ſignum ſuæ præſentię, quòd demiſit pluuiam, totamq; paſsim regionem compleuit. Chaldæus, Pluuiam uolũtariam, ſentit ab illo pauore recreationem, rorem quendã cœlitus demiſſum, conſolationẽ. Superiorẽ ſenſum uidetur pendere Hieron. trãsferens futurũ Hebraicum תָּנִיף taniph, in pręteritũ eleuaſti, reſpiciẽs tempus illud latę legis. Nec uerò turbemur quòd futurũ p̱ præteritũ reddiderit. Ea enim eſt cõſuetudo ſermonis Hebraici, crebra apud Prophetas, & in Pſalmis uſitatiſsima. Rabi uerò Dauid iuxta ſuũ illũ ſenſum exponit, hoſtes ingẽtibus nimbis mergẽdos, populũ placida, & optabili pluuia exhilarandũ. Magis decent ſuperiora. Atq; quod ait, Infirmata eſt, Hebraicè eſt וְנִלְאָה ue nilea, & defecit, laſſata eſt, referẽdum ad pauorem illum, ac trepidationem, cùm tot portẽtis exterritus eſt populus. Nam cœperant audiri tonitrua, micare fulgura, nubes denſiſsima operire montem. Et totus mons fumabat. Quia Dominus Deus deſcẽderat in igne. Eratq; omnis mons terribilis. Tunc defecit, id eſt pauore perculſa hæreditas Dei, nempe populus, uſitatè in ſacris literis dictus hęreditas, eſt peculium Dei. Quem ſibi delegerat. Ideoq; hunc ſenſum proſequens ait: Tu uerò perfeciſti eam, quod Hebraicè clarius כּוֹנַנְתָּהּ conantha, confirmaſti, roboraſti, ſtabiliſti eam. Ingenti enim pauore erant perculſi, genua lababant, Deus eos confirmauit, bono animo eſſe iuſsit. Nec uoce ſolum, ſed alijs clementiæ ſuæ ſignis, fortiores eos reddidit. Hunc ſenſum perſpicuè Chaldæus ponens dicit, Quando audierunt domus IſraEl uocem potentiæ tuæ, timuerunt animi eorum. Et Hieronymus iuxta hunc, uertit Hebraicum. Hæreditatem tuam laborantem tu confortaſti. Græci iuxta ſuperiorem, hæreditatem gentes: pluuiam uerbum Euãgelicum interpretantur. Legem Moyſi non uolũtariam, ſed coactam, & ad tempus fuiſſe contendentes, cùm in officio, eos ſuplicijs, & minis, uolentes nunquam, repugnantes ſemper contineret. Poteſt, ut dixi, & is ſenſus latere ſub litera: ille tamen uerò proprior.

Animalia tua habitabunt in ea: paraſti in dulcedine tua, pauperi Deus.

ANimalia duobus ſenſibus accipiũtur ab Hebræis. Nam pro animalibus multis eſt חַיָּתְךָ chaiatcha, id eſt fera tua, animal tuũ, pecus tuũ. Eſt autẽ ſermonis Hebraici duplex mos. Primus, ut per ſynecdochen, ſingularẽ pro numero multitudinis accipiant. Vt abſconderũt ſe inter arbores paradiſi; ibi dicit, inter arborem.

Et

Et Lactantius de eo ipso loco, Et consitus arbore multa Lucus. Sic animal dicunt pro animalibus. Secunda figura, quasi animaliũ gregem, uocat hominũ multitudinem, cœtum, congregationẽ, synodon. Eoq́; AuenEsdra, Salomõ, & Rabi Dauid chaiat, idest animal, exponunt עדה ada, nempe synagogen, cœtum, multitudinem, afferentes exẽpla, hic non necessaria. hinc Homerus uocat reges ποιμένας λαῶν, pastores populorũ. Iuxta igitur hunc sensum dicitur, Animalia, hoc est copiosa multitudo, sunt in hac tua hæreditate: relinquens iam commemorationẽ latæ legis, est ad alia diuina transiẽs. Hæc hęc tua hæreditas, inquit copiosam multitudinẽ. Rabi Dauid secundũ suum sensum, habitabunt in ea, interpretatur Hierusalẽ, in qua hęreditas Domini inhabitet. Sed prior clarior, uerisimilior. Est alter de animalibus, quẽ forte respexit Chaldæus. Nam omnium est Hebræorũ mos, animalia, uocare Angelos. Quos in scriptura sacra, animalia sancta, uocatos certũ est. Præcipuè apud Ezechielem, qui uidit quadrigã, quam animalia, nimirum Angeli ducebant. Quadrigaq́; est ipsa summa diuinitas. Hinc appellati sunt throni, quibus Deus insideat. Etiã igitur Aristoteles Deũ appellat ζῶον μακάριον, animal beatũ, sempiternũ. Vtiq́; quia dicitur ζῶον ἀπὸ τῆς ζωῆς, à uita, ut animal sit quasi uiuens, Hebraicè quoq́; à chai, uita, chaiab, uiuens, animal, animatũ, habens uitam. Meliusq́; dicitur Hebraicè, & Græcè Deus, & Angelus animal, quàm Latinè, quia in illis linguis dicitur à uita. In Deo autẽ est optima uita, sicut ait Aristoteles. Angelus itẽ excellentis est uitæ. Animal Latinũ est ab anima, hoc est à respiratione, Gręcè dicta ἄνεμος. Vt autẽ in Deo est uita excellentissima, sic nulla est respiratio. Appellarũt ergo Latini animal quid quid respirat, Græci quidquid uiuit. Sic optimè, & uerissimè Deus dicitur ζῶον uiuens, uel animal. Ergo & Angeli dicuntur animalia, & hęc dicit Propheta habitare in hęreditate Dei, eam regere, ac fouere. Vna enim omnium est gentiũ sententia, & sæpissime Plato cõfessus est Deũ, cùm cerneret genus humanũ per se imbecillum, adhibuisse ei quosdã rectores, & custodes, non adhibuisse autẽ eiusdem generis, sicut & nos homines, non damus rectores, & pastores gregibus, hircũ aut arietẽ, sed animal maioris solertiæ, hominem: sic Deum dedisse nobis quosdam maioris prudentiæ, ac naturę gubernatores & ἡγεμόνας, duces qui nos regerẽt. Sic in legibus Plato. Nostræ autẽ literæ ostendũt nationes habere pręfectos Angelos. MicaEl apud DaniElẽ, est Hebraicè gentis præfectus. Et Gręci theologi dicũt pręcipuè bonis datam hanc custodiã. Genios eos Latinè dixerũt, quia simul ac nati sumus, eos sortiamur. Exponitur ergo locus, quod cùm in cõmemoratione diuinorũ beneficiorum existat, cùm dixerit Deũ è sublimi sede respicere afflictos, & uexatos, patrẽ eum pupillorum, iudicẽ uiduarũ uocarit. Cùm item aliud summæ clementiæ, singulare testimonium præbuerit, quòd legẽ ferre, quòd uenire ipse in suo numine e cœlo uoluerit, aliud attulit incõmemorabile bonitatis, humanitatisq́; exemplũ, quòd animalia sua, Angelos, quos ministros, & nuntios, & rapidissimos uentos, ob hanc causam uocauit, habitare faciat in hæreditate sua, in populo, quem hæredẽ habeat & possessionem, & peculiũ, & quasi filium, ut dicebat oraculũ, Et ipse patrem eum uocauit. Is sensus sublimis est, quẽ Chaldæus exprimens ait, Animalia tua uel uiuificationem collocasti, in ea, disposuisti exercitus Angelorum, ad bonum uel beneficium humilium, ac pauperũ. Horum enim pręcipuè gerit curam. Sicut Iesus de pueris dixit, Angelos eorum uidere faciem patris. Itaq́; quod ait, Parasti in dulcedine tua pauperi, clarus est sensus. Nam pro Parasti, est תָּכִין takin, fixisti, firmasti. referendumq́; ad illa animalia, locata, posita, ad dulcedinem. pro quo Græcè χρηστότητα, bonum, mansuetudinem, Hebraicè טוֹבָה toba, id est beneficio, clementia. ut dicat, Posuisti, firmasti eos in bonitate & clementia tua pauperi, pro paupere, ad custodiam

diam pauperis, & beneficium, quod quidem eſt beneficium tuum, tua bonitas, & clementia. Aut poteſt dici, Firmaſti, ſtabiliſti, paraſti beneficia tua pauperi. Pauperes autē appellat quos ſuperius, pupillos, & uiduas, paulò pòſt, ſolitarios, id eſt ope deſtitutos, nudatos. His abundat, uigilatq; miſericordia. Si quis contempſerit unū de minimis iſtis, expedit ei ut ſuſpendatur mola aſinaria, & demergatur in profundum. Nec procul abſunt ab hoc ſenſu Græci, pauperem exponentes populum gentilium, ope diuina, & gratia cœleſti carentē. Animalia uerò, Apoſtolos miſſos in mundum, qui et equi apud Abacuc appellentur. Et illa quatuor animalia quę Hebræi Angelos interpretantur, noſtri Euangeliſtas eſſe contendunt. Senſusq; diuerſis itineribus eodem tendit.

Dominus dabit uerbum euangelizantibus uirtute multa.

ET hic duo ſunt ſenſus, unus Chaldæi atq; Grǣcorū. Chaldæus enim referens ad ſuperiora, ubi de lata lege facta eſt mentio ſic locum transfert, Dominus dabit uerbum legis populo ſuo per manū Moſis, et Aaron, annuntiantium ſermonē Dei exercitui magno IſraEl. Græci uerò quod Chaldæus de Moſe, & Aaron ſenſerat, ſenſerunt de Apoſtolis, quibus Deus dederit uerbū cùm eſſent antea idiotæ & piſcatores. Dederit autem uirtute multa, quia totū mundum reduxerint. Habet certè is ſenſus cum illo ſimilitudinē, ille de ueteri, is de noua lege, ut nequeat etiam à contemptoribus Hebræis reijci. Eſt alter, ut dicat magnū exercitum mulierū nunciantium uenire, dicentium caſtra contra Hieruſalē poſuiſſe regem Aſſyriorum. Nam pro euangelizantibus Hebraicè הַמְבַשְּׂרוֹת hamebaſeroth, nūciatricēs. Is ſenſus eſt Rabi Dauid, qui quidem à nobis ubiq; reijcitur. Refert enim totū pſalmum ad regem Sēnacherib, & exercitum eius profligatum, quæ res nullum hic habere locum uidetur. Is autem licet locus ſit perobſcurus, ac perdifficilis, ſenſus apparet. Nam poteſt eſſe ſenſus Chaldæi, cùm antè de lege multa dicta noſcantur. Rurſum cùm hic incōmemorabilia Dei beneficia decantentur, quorum iam multa dicta ſint, nūc poſt latæ legis commemorationē, perſequitur aliud prouidentiæ eius ſingulare beneficium, quòd hoſtes terga uertent, etiam magnis copijs irruentes. Ac dabit ipſe Deus ut fama fundatur, uolitentq; nuntij, magnos, ac ualidos exercitus eſſe profligatos, & ad internecionem extremam cęſos. Vt autē is ſenſus intelligatur, ſciendum Hebraicè habere hoc modo, Dominus dabit uerbū euangelizantes, uel nunciantes exercitum multū. Videtur ergo dicere Deu daturū hanc famam, daturum nuntios exercitus multi. Neq; hic remanet fama, & nuntius, ſed ſequitur, Rex uirtutum dilecti dilecti, quod Hebraicè uerius dicitur, Reges exercituū fugient. Hæc erit fama, hoc uerbum, ueniens à Domino de profligatis, ac deuictis hoſtibus. Hoc ille dabit ut paſsim per ora uolitet. Ipſius erit beneficium, is bonus nuntius, ut dicatur hoſtes aufugiſſe, reges cum magnis exercitibus fuſos. Quoniā autem non probauimus ſenſum Dauid ad unam particularem uictoriā, cuius nullū eſt indicium, nec nomen illius temporis ſit ſublata diffinitione uictoriæ, aut uniuerſalem Dei clementiam in uictorijs præſtādis: credendū eſt hic prædicari, aut uictoriam, quæ fuit omnium maxima, cœlo, ac terra memoratu digniſsima, quæ quidem quoniam ad animos pertinet, oculos imperitorū non ita attingat, ſapientum autem non lateat. Hæc fuit, quę noſtris in literis eſt cantatiſsima, de profligatis atrociſsimis hoſtibus dæmonibus, quos inimicos & Dei & hominum eſſe, clarū eſt. Ac quemadmodum à principio, horum interitū deprecabatur, aut uaticinabatur, exurget Deus, & diſsipabuntur inimici eius: ſic nunc ad hæc habens intentos oculos, alijsq; multis memorandis rebus memoratis, iterato, uaticinatur uictoriam à Domino. Quod

quidem

quidem declarat,ut dixi,ſequens uerſiculus. Atq; ubi Sept. dixerunt εὐαγγελιζομένοις,
euangelizantibus, eſt,ut dixi, hamebaſſaroth, quod ſonat nuntiatrices. Eſtq; hoc
uerbum ex Hebraico aſſumptũ in linguam Italicam,qua dicitur imbaſciator,lega-
tus,nuntius. Hos nuntios per fœmininũ genus, Rabi Dauid putat dictos,quia mu-
lieres abſtineant bello, mittant autem ad uiros belligerantes bonas ſpes, eos con-
fortantes. Mihi uidetur fœmineũ genus deſignare τὰς φήμας,nuntios ipſos, famam,
ſermonem nuntiantẽ. Sæpe enim Hebraicè neutrum genus per fœmineũ effertur,
זאת zoth,ſonat iſtud,iſtam rem. Et, Vnam petij à Domino: Vnũ,unam rem. Sic
hame baſſeroth ſonabit, quod Græcè diceres, τὰς φήμας,τὰ εὐαγγέλια,ἀγγελίας, nuntios,
res nuntiantes. Iure autem hæc appellarũt Sept. euangelizantes,id eſt bona nũtian
tes,pacem,uictoriã,beneficium diuinum: ſicut Euangeliũ eſt, quo hæc uictoria eſt
publicata. Ac uerſiculus cùm habeat, Dominus dabit uerbũ euangelizantes,ſecun
do etiam loco,intelligendũ eſt,Dabit,ut dicas, Dominus dabit uerbũ, dabit nun-
tios,uel nuntiantes exercitũ multum. Itaq; in δυνάμει πολλῇ,quod Latinus dixit uirtu-
te multa,δύναμις ſonat his exercitũ iuxta Hebraicum,zaba. Ac poteſt eſſe accuſandi
caſus,ut dicat, Annũtiantes exercitũ multum. Nam uirtus hic non ſonat robur,au-
daciam, ſed exercitũ. Conuenientq; ſenſus Græcorum, & Hebræorũ, & noſter,ſi
quis eos bene dijudicet. Nam lex antiqua,& noua eodẽ ex fonte manant,ſimili mo
do,ſimilibus nuntijs promulgata. Hæc autem promulgatio ſimul,& legis,id eſt di
uinæ philoſophiæ fama,diffuſa fuit,ſimul uictoriæ nũtius. Vtrobiq; enim ſunt ho
ſtes ijdem deuicti,profligati. Prima lex ſuſtulit idololatriã,ſecunda totum dæmo-
num imperiũ euertit. Sic cùm generatim,& ex hoſtibus uictoriã fore à Domino di
cat pſalmus,& hanc famã,bonumq; nuntium eum daturũ,in hoc autem pſalmo di
uinum quiddã,ac reconditum, & arcanũ inſit,quod non facile ſub oculos non ca-
dat: credendum eſt, ęternã illam uictoriam maximè eum expectaſſe,nominibuſq;,
ut ſolet,uſitatis,& uſitato loquendi modo,eam demonſtraſſe. Nam & Zacharias
qui de Chriſto præſenti,& iam nato canebat,ſimili locutione dixit: Salutem ex ini-
micis noſtris, & de manu omnium qui oderunt nos. Rabi Salomõ,& Auen Eſdra
eodem fermè modo expoſuerunt,uerbum euangelizantiũ ad id quod ſequitur,re-
ferentes,ſcilicet,Reges exercituũ fugient,quorũ ex parte ſenſum excepit Rabi Da-
uid. Atq; Auen Eſdra hos exponens, Dominus,inquit, ſuſcitabit uerba mulierum
nuntiantium in canticis ſuis. Reges fugient, fugient à facie ueſtra. Sicq; præbenti-
bus ſuæ linguæ declarationem Hebræis,nos ueriores ſenſus exculpimus.

Rex uirtutum dilecti dilecti,& ſpeciei domus diuidere ſpolia.

LOcus erit clarior ſi adhibeantur Hebraica, Pro numero ſingulari rex,& pro uir
tutum,eſt מַלְכֵי צְבָאוֹת malke zebaoth,reges exercituũ, non rectè Latino, quiſ-
quis fuit δυνάμεις,id eſt copias,exercitus,transferente uirtutes. Nunquam enim uir-
tus apud Latinos, exercitum deſignat. Et pro, dilecti dilecti,eſt יִדֹּדוּן יִדֹּדוּן iddo-
dun iddodun, ſecuſq; intelligendum eſt & iuxta Hebræos, uidelicet, fugient fu-
gient. Eſt enim hoc futuri temporis uerbum, à radice נָדַד nadad, quod ſonare,mo
tum,fugã,ne ipſi etiam Sept. ignorarũt,ut multis apparet exemplis. Vſitatè autem
Hebræis ſupradictum uerbũ ſonat fugere. Ad alia in pſalmo, XXXI. Qui uidebãt
me,foras fugerunt à me,Hebraicè, נָדְדוּ nadedu. Et Sept. eum locum trãſtulerunt,
οἱ θεωροῦντές με, ἔξω ἔφυγον ἀπ' ἐμοῦ. Quo teſtimonio apparet eos ſignificatũ iſtius uerbi,nõ
ignoraſſe. Quare autem tranſtulerint τοῦ ἀγαπητοῦ, dilecti, (ſic enim eſt Græcè,ſemel

 tantum,

tantum, quanquàm credo Græcos codices emẽdatiores habuiſſe bis Dilecti, quod apparet ex tralatione Latina, & ex Hebraico) fuit in cauſa duorum uerborum ſimilitudo יִדֹּדוּן iddodun, fugient, & יְדִיד iedid, quod ſonat dilectum, ſicut ipſi Septuaginta ſciebant Pſalmo LXXXIIII. Quàm dilecta tabernacula, Hebraicè יְדִידִין iedidin, Græcè ἀγαπητά. Putarunt igitur etiam hoc loco, quod certè mirum eſt, cùm non inſcitia, ſed ſtudio factum uideatur, iddodu, eſſe iedidin, dilecti. Sed quoniam clarius eſt, ac uerius quod eſt in fonte, hoc potiſsimum ſequamur. Ac diuus Hieronymus pro Hebraico fugient, fugient, poſuit fœderabuntur fœderabuntur. Apparetq́ eum non quidem ignoraſſe uim uerbi Hebraici nadad, ſed quoniam ſonat fugere, diſcedere, recedere, receſſum credidiſſe fœderationem & inducias. Et Burgenſis probat cum Nicolao. Videtur tamen fuga, qualis terga dantium deſignari, propter id quod ſequitur, Diuidet ſpolia. Et Chaldæus hunc locum uertit, Reges cum exercitibus eorum אַסַּלְקְלוּ aſalſelu, fugerunt, migrauerunt. AuenEſdra quoq́ declarans hunc ſenſum ait, Et ſenſus eſt, inquit, quòd reges exercituum prophanorum יברחו ibareku, fugient à facie ueſtra. Et Rabi Salomon pro eo ponit יתנדדו ithnadedu, mouebuntur, abigentur. Deinde ויישלכו ue iushalekith, proijcientur de medio ueſtri. Quod autem ſequitur, Et ſpeciei domus diuidere ſpolia, facilius ex Hebraico cognoſcitur. Non uideo enim cur Septuaginta per caſum dandi τῇ ὡραιότητι, Speciei, uel formæ, uertere uoluerint, quod erat clarum per caſum nominandi. Hebraicè dicitur, וּנְוַת־בַּיִת תְּחַלֵּק שָׁלָל Vneueath baith thechalik ſalal. Et pulchritudo domus diuidet ſpolia, ſicut tranſtulit Hieronymus. Forma autem, uel ſpecies domus, Hebraiſmus eſt, pro domo ſpecioſa, formoſa, ſicut flamma gladij, flammeus gladius. Hæc autem domus eſt congregatio bonorum, & Eccleſia. Chaldæusq́ dixit, keniſtha de IſraEl, Eccleſia IſraEl. Sicq́ exponunt Salomon, AuenEſdra, Dauid. Iuſtorum, piorumq́ manus, diuiſuras ſpolia prædicit. Illi, ait, triumphabunt, illi Pæana canent. Tota iuſtorum domus, ſceleratis hoſtibus extinctis cecinit, & exultauit: ſuperni, & terreſtres chori, æthera, & terras uocibus demulſerunt. Hæc erat exultatio ad quam inuitabat, uel eam fore prædicebat in principio, Et iuſti epulentur, & exultent in conſpectu Dei: hæc lætitia, hi triumphi, hęc gaudia. Nihil enim uile & terreſtre, non uictorias caducas, bona, felicitatemq́ labentem credendum eſt in his pſalmis, præſertim ſublata temporum, rerumq́ diffinitione, decantari, ſed æterna, uera, bona, immortalitatem, ueros triumphos, æternasq́ uictorias, quibus coronabuntur uere, ferentq́ palmas manibus iuſti. Omnis enim uita noſtra ut à ſapientiſsimis probatum eſt, pugna eſt, & militia. Ac ſuperius demonſtrauimus uſitatis loquendi modis, antiquos Hebræos, à ſenſibus remota deſignaſſe, coronas, uictoriasq́, & libertatem, & hoſtes, à quorum ſeruitute in æternum uindicemur, uſitato loquendi modo dixiſſe. Nam Zacharias cùm patre facta regna cœleſtia, cùm culpas deletas cerneret, ſolito & uſitato loquẽdi modo, quaſi uictoriam terreſtrem, è terreſtribus hoſtibus conſecutus, decãtauit: & perinde atq́ Moyſes de Pharaone, Benedictus Dominus Deus IſraEl, quia uiſitauit, & fecit redemptionẽ plebi ſuæ. Agnoſce igitur ſimilem, & hic loquendi modum, redemptionem aſpice, ſcito eandem uictoriam, eadem ſpolia decantari. Ac ſicut illic plebi ſuæ dicitur, redemptionem feciſſe, ſic iſto loco, ſpecioſa domus, quam ne turberis, quid ſonet, habes qui eam Eccleſiam tibi interpretentur, ipſi ſcilicet Hebræi, diuidit ſpolia, liberata, redempta. Sic hortabatur à principio ut iubilaremus, exultaremus, benediceremus. Sicut ille, Benedictus Dominus. Et hoc carmen dicitur meritò ἐπινίκιον, triumphale, quaſi pæaniſmus pro uictoria, ob deuictos hoſtes. Hunc eſſe ueriorem ſenſum, ſuperius

apparuit, cùm nulla uictoria in particulari exprimatur. Græci etsi difficilis erat tralatio, totum tamen hunc sensum ferè perspexerunt, pulchritudinem domus, sicut & Chaldæus, Ecclesiam interpretantes, spolia de gentibus conuersis.

Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi eius in pallore auri.

PRo, Cleros, quod Græcè sonat partem, est Hebraicè שְׂפַתַּיִם sephathaim, labia. Sed hæc labia uariè accipiuntur, Hieronymus interpretatus est terminos, alij Hebræi limites. AuenEsdra, quem secutus est Dauid, labia, ut solet hæc uox etiam apud Latinos sonare, pro Chitropodibus, quæ Græcè pedes ollarum dicuntur, & pro labijs ollarum, super quibus ollas ponimus. Solentque ob ignem, & fumum semper nigrescere. Atque hunc habet sensum, ut nigri habitastis, & squalentes, quasi miseriarum caligine denigrati: sic Deus in contrarium præstabit, ut nitidi efficiamini, ut clariores, hilariores, serenata fronte existatis. Ne timeatis, ait, tenebræ uestræ in lucem, squalor, & sordes ad nitorem redibunt. Quòd si iuxta Hieronymum, aliosque Hebręos interpreteris, sephathaim, terminos, limites, idem designabitur, uidelicet angustia, pressura, afflictio. Termini enim, & limites sunt extrema cuiusque rei, & inter terminos, aut limites esse notat, inter angustias & pressuras: arctari, stringi, uexari, tribulari, id est, θλίβειν, atteri, affligi. Hos terminos Chaldęus, Regum impiorum prauitatem interpretatur, resoluens, scilicet nodum, & obscuritatem, sub Hebraico latitantem. Vexatores, & ad amaritudinem adducentes erant impij Reges Ægypti, quanquàm ille hanc sententiam reddit, licet uos impij Reges, nigri, & praui sitis, at plebs mea syncera: omnes item impij, & impiorum principes dæmones, iuxta alios sensus. Atque oratio Hebraica sic legenda est, Si dormiatis, uel potius iaceatis תִּשְׁכְּבוּן inter angustias, aut nigredines; ad hilaritatem, ac nitorem redire uos faciet Deus, quales sunt pennæ columbæ, quale argentum. Deterget miseriarum sordes. Græci uerò in contrarium hæc acceperunt propter uocem κλῆρος, dicentes cleros esse gentes, Apostolorum prædicationi distributas, inter quas illi habitent. Et hanc esse quasi uocem, & præceptum spiritus sancti. Sic Cyrillus, & Didymus, & post eos Euthymius. Sed clarior est sensus Hebraicus. Partem autem, siue clerum Septuaginta putauerunt hac Hebraica uoce designari, quia sephattaim, sonat labia, ea uerò sunt extremæ partes. Dicuntur autem ista ad populum, & sanctos à Propheta & Psalte, eos cohortante, corroborante, æternam alacritatem eis prædicente, ac denuntiante. Quod autem sequitur, Pennæ columbæ deargentatæ: pro Deargentatæ, est נֶחְפָּה בַכֶּסֶף nechpa, contectæ argento. Vbi Hebraicum uerbum est capa, quod à Latinis, & Græcis, & lingua Capa.
Italica est acceptum. Hinc cophinus, à tegendo, hinc capa, & alia. Est idem sensus atque in Græco. Pennas autem columbæ non tectas argento dicit, quòd ita reuera sit, sed à candore, sicut apud nostrum argenteus anser. Quódque ait, Et posteriora dorsi eius, in pallore auri. pro Posteriora, sunt אֶבְרוֹת eberoth, designatque alas, & partes posteriores sicut Septuaginta transtulerunt μετάφρενα, id est, scapulas, & quæ sunt post φρένας. Pennam quoque sonat: Quis det mihi pennam, uel alam sicut columbæ? ubi est singulare אֵבֶר eber. Describit columbam argenteam, & deauratam, pulcherrimam, lucentem, hanc uolucrem pro exemplo assumens, quòd sit timidum, simplex animal, rapinis expositum: tum quia in ea erat albedo, ad hanc comparationem aptißima. Totus ergo uersiculus sic habet: Et si iacueritis inter nigredines, caliginesque, & miseriarum sordes, mox tamen renouabit Deus nitorem

rem uestrum, eritisque sicut argentea columba, cuius posteriora, & supremæ plumæ aureæ uidentur, ad solem colorem uariantes. Atque utitur hac comparatione similiter ac cum insequentibus psalmis usurpabit exemplum aquilæ pro reparata iuuenta, & resurrectione: Renouabitur sicut aquila iuuentus tua. Vtque illic resurrectionem prædicari, omnium est consensus, sic certè isto loco prænuntiari uidetur, ut resolutis mortalitatis, atque peccati antiqui uinculis, similes columbis puri, nitidi, aurei, per resurrectionem, & Christi beneficium in æthera reuolemus. Eodem ferè exemplo Zoroaster, Magi, sapientesque Persarum, dixerunt animam duas habentem alas, è cœloque ruentem, unam amisisse: si reuolare uelit, pro uiribus conandam ei, ut alam recipiat, usurpantes & ipsi ad resurrectionem, æternamque uitam uolucris similitudinem. Christus item exemplo columbæ est usus, Simplices sicut columbæ. Et in psalmo alibi, Quis det mihi pennas sicut columbæ?

Dum discernit cœlestis Regis super eam, niue dealbabuntur. In Selmon, mons Dei, mons pinguis.

ILlustranda sunt Latina ad Græca. Græcè, ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον τοὺς βασιλεῖς ἐπ' αὐτῆς, Dum discernit, uel diuidit, dissipat cœlestis, reges super eam. Aduertendum quòd cœlestis non hæret cum Regibus, sed cœlestis ipse Deus est, Reges terrestres impij, persecutores. ἐπουράνιον autem, id est, cœlestem Septuaginta transtulerunt, qui in Hebraico uocatur שַׁדַּי shaddai, nomen omnipotentis, robusti. Eoque Hierony. dixit robustissimum. Vocatur shaddai Hebraicè à shaddad, dissipare, euertere, profligare, quo potestas Dei contra impios significatur. Quod & ueteres Græci imitati uocarunt & ipsi in sua lingua Erinnyn, Aten, Nemesin, à lędendo, castigando impios, & iniuriarum sitibundos, quo pars illa prouidentiæ demonstratur, qua defenduntur boni à malis, malè mali perduntur. Hocque nomen meritò hic usurpauit, ubi de nece malorum loquitur. Versiculus igitur sic habet: nam Latinus non debuit dicere discernit, licet in Græco esset διαστέλλειν, ualidius, & uehementius est in Hebraico, בְּפָרֵשׂ baphares, dum dissipat, differt Omnipotens, reges in ea, dealbabitur niue in Selmon. Dum omnipotens frangit, sternitque inimicos, ipsa redibit ad candorē, omnisque habitatio eius. Ipsa spectat ad eam quæ superius hæreditas, & Ecclesia uocata est. Et Chaldæus hunc sensum exprimens interpretatur, quando Pharao submersus est in mare diuisum ab altissimo. Illi sunt Reges dissipati, possumus iuxta superiorem sensum, hos Reges interpretari, quos alta nostra philosophia uocat κοσμοκράτορας, principes mundi, principes tenebrarum. Quod ut uerum agnoscas, scis in Pharaone Ægyptio, qui captiuos teneret Hebræos designari principem spirituum malorum in nostra theologia. Illum Chaldæus submersum dicit, sub illo nostri dicent principes mundi euersos. Quod autem in Latino dicitur, Niue dealbabuntur, & Græcum χιονωθήσονται, clarius per singulare, & genus fœmininum Hebraicè תַּשְׁלֵג tashleg, niue dealbabitur, nitescet, ipsa scilicet hæreditas, populus, grex Dei, qui prius esset miseriarum tenebris sepultus, & obscuratus, eoque Septuaginta per numerum multitudinis transtulerunt, ipsum populum, & cœtum Dei designantes. Sciendum autem Zalmon, esse posse nomen montis iuxta traiectum Iordanis, ut ait AuenEsdra, quem pro tota regione, & colonis dixerit dealbandum. Potest iuxta Rabi Dauid esse nomen obscuritatis, & tenebrarum, quasi Zalmaueth, umbra mortis, quod Nicolaus, & Burgensis secuti sunt. Sed prior sententia probatior. Non enim diceret, Dealbabitur in Zelmon, tum de hoc monte, fit passim mentio. Et Burgensis montem umbrosum,

& pro

& profectum à Deo dici credit. Hic autem terminandus esset uersiculus, etiã iuxta Græcos. Quod autẽ sequitur, Mons Dei, mons pinguis, est alia oratio. Sed nõ magni referũt. De monte igitur isto iam fortunato, iam dealbato, & claritate illustrato loquitur, eum pinguẽ appellãs, & per antonomasiã, montem pro populo accipiens. Obseruandũ tamẽ Basan Hebraicè sonare pinguẽ, & nomẽ itẽ esse montis à pinguedine appellati, ut qui & uini, & olei sit feracissimus, & pascuus. Quod ergo dixerũt Sept. ὄρος πῖον, mons pinguis, potest dici, & dicendũ Hebræi asserũt Mons Dei Basan. Basan, ait, est mons Dei. Sicut enim dixerat Zalmon dealbandum, sic nunc alium montem, ob affluentem Dei clemẽtiam, & redeuntem gratiam, montem Dei uocat. Vsitatissimusq́ est Theologiæ tropus, res inanimes quasi animatas introducere, & loca pro habitantibus usurpare, quod de colonis dicendũ esset, de locis dicere. Ea exultare, illustrari, fieri nobilia, fortunata canere, qualia apud nostros multa deprehendas.

Omnia quæ Phœbo quondam meditante beatus
Audiit Eurotas, iussitq́ ediscere lauros.

Beatum appellat flumen, quod uocem eius Dei audierit: & lauri didicisse carmina dicuntur. Sic Zalmon candore niuali nitescit, & Basan efficitur beatus, quia mons Dei est, mons diuina clementia irradiatus, & locis domesticis, humanaq́ loquẽdi ratione salus immẽsa declaratur. Sicut & Chaldæus oĩa refert ad exitũ ex Egypto.

Mons coagulatus, mons pinguis, ut quid suspicamini montes coagulatos?

COagulatus Græcè τετυρωμένον, quod alij apud Latinos transtulerunt incaseatus, quod habet Psalterium Augustini. Ac cùm Gręcè sit mons neutri generis, ille trãstulit per accusatiuum, montem Dei, montem uberem, montem incaseatũ. Sed noster interpres rectius, nusquã enim accusatiuos illos referes. Ac quod Sept. dixerunt incaseatum, rectius Hieronymus cum Hebræis, & cæteris Græcis interpretibus, excelsus dixit. Et Rabi Salomon, & Dauid hoc exponentes הרים הגבנים harim hagebolim, montes excelsi. Hebraicè enim גִּבֵּן ghibben dicitur gibbus, dorsum, à dorso autem editi montes dicuntur ghibnunim, quasi gibbosi, dorso immani. Datur etiam à Græcis dorsum rebus ingentibus εὐρέα νῶτα θαλάσσης, Dorsum immane maris. Et, νῶτα αἰθέρια, dorsum cœleste, quasi immensa latitudo. Quoniã idem caseus Hebraicè etiam dicitur ob eandem figuram גְּבִנָּה ghebinna, eo Sept. montes incaseatos dixerunt, sed non rectè. Celebrantur ergo non montes incaseati, sed insignes in Iudæa, altiores cæteris: exultareq́ lætitia, alacresq́ esse dicuntur, ob uictoriam quandam inclytam, diuinam. Sunt autem tres montes, Zalmon, qui est in traiectu Iordanis ad ortum, ut ait AuenEsdra, mons hagabnunin, id est Gabaon, habens dorsa, gibbos, excelsus, & mons Basan, tres montes inclyti, pascui, uberes, læti, & alti, quibus gratijs laudãtur, celebrantur, sunt in sacris literis nobiles. Quod autem dicit, Vt quid suspicamini montes coagulatos? pro Suspicamini, est Hebraicè תְּרַצְּדוּן terazidun, Exultatis, lasciuietis, saltabitis. Hieronymus dixit contenditis. Et Coagulatos, nominandi casus esse debet. Est autem sensus iuxta Hebręos & ipsum Hieronymũ, Quare ò uos alij montes exultatis, uos ipsos euehitis, & commendatis, cùm Deus alium montẽ elegerit, cum quo non potestis gloria certare? Hieron. etiã iuxta hũc sensum dixit, Quare cõtẽditis montes excelsi aduersus montẽ, quẽ dixit Dominus ut habitaret in eo? Est autẽ is, mons Sion autore Salomone, quẽ propter decus inclytum tribus illis prænominatis anteponit. Quãquã, inquit, uos ò montes sitis excelsi, est alius tamẽ diuinus mons uobis præ-

ferendus in quo maiora fient, eaq́; hærent cum superioribus, hac ratione. Dixerat illos quidē esse montes Dei, eos in triumphū ob fusos hostes exultare prædicauerat: nunc ait unū esse peculiare, ac diuinū montē, in quo tota diuina gloria, et maiestas magis elucescat. Hūc montē, ut dixi, alij montē sanctū Sion, in quo erat tēplū sanctū, eoq́; dilectus esset à Domino, dicūt. Chaldæus Sinai ꝓpter latā legē, de qua totū hunc exponit Psalmū. In Sion scis quāta mysteriorū series peracta fuerit. Ac potuit etiā esse sensus in superioribus, nō eum quidē inuitasse montes ad laudem, & triumphum, sed cùm cōmemorasset iustorum uictoriam, impiorum interitum, tunc accessisse eum ad loquendum de hac hæreditate cœtuq́; diuino, de terris sanctis, quibus parta uictoria, quæ uicturæ essent, quibus libertatem, lætitiamq́; Deus daturus esset cantantem. Pro terris autem sanctis, montes insignes nominauit, in quibus præcipuè locum obtineat amatus mons Dei. Ecclesiā ergo laudaturus, est descripturus, cui æternos triumphos uaticinatus fuerat: commemorat montes & in montibus præcipuè, gratiæ unum, quòd ibi Deus habitare dignatus sit. Auen Esdra, terazedun dixit, תטפלו humiliamini, deijcitis uos, sed prior sensus clarior.

Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo, etenim Dominus habitabit in finem.

DEclaratum est, quid sit, quòd in uno præcipuo monte, Deū dicat habitationē cōstituisse. Pro, Beneplacitū est, Græcè εὐδόκησεν, quod uerbum secus apud sacros scriptores, secus apud profanos sonat. Apud sacros, delectari, acqescere, contentari: ut, Hic est filius meus dilectus, in quo bene cōplacui, εὐδόκησα. Et, Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus, εὐδοκία, bona uolūtas, delectatio, cōtētatio magna super nato. Apud profanos bene audire, celebrē esse, bonæ existimationis esse. Hebraicè igitur, ut Græcū agnoscas, est חמד chamad, delectatus est, cōcupiuit. Et pro, In finē, est לָנֶצַח lanezach, in sempiternū, eoq́; Hieron. trāstulit semper. Idēq́; sonat etiā, si quis noscat usum loquēdi Græcū. Ex quo intelligimus, quoniā æternitatē his attribuit, hæc nisi altissimo sensu intelligi nō posse, sensu, inquā, à litera descēdēte, & ab his quæ præsentia putātur, ad æterna abeūte. Ac propriè sanctuariū Dei est in cœlo, ubi est habitaculū sanctū suū, cuius σύμβολον fuit sanctuariū terrestre. Ac sæpe in sacris literis inuenies habitationē Dei, id est, sanctuarium de cœlesti etiā dici. Neq; multū aberrāt ab hoc sensu Græci montē Dei, in quo habitet, Ecclesiam interpretantes. Neq; enim in templo ueluti muris illis habitabat, sed habitans in toto populo, locum corporeis oculis, & certū hominibus, quibus definita sint necessaria, positum, quò adirent, præfixit. Augustinus item Ecclesiam cum Græcis interpretatur, sed uarietas uerborum fecit ut difficilius proponeret, quod uerbis intellectis ex fonte, fuisset facilius. Sed prudentibus una fermè sententia uidebitur. Versiculus ergo sic dicit, Mons Dei, in quo delectatur habitare, etiam in eo semper habitabit.

Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium, Dominus in eis in Sinai in sancto.

CIrca uerba difficiliora apud eos quàm in fonte, prima cura esto. Sept. rectè Hebraicū reddiderūt, quod habēt רִבֹּתַיִם ribbothaim, quod propriè sonat, quod illi trāstulerūt μυριοπλάσιον, quasi numerū infinitū. In qua uoce sicut et apud Hebręos μύρια, nō sonat decē millia, ut interdum solet hæc uox, sed numerū infinitum. Nam μύρια, prȩterquā quòd sunt decē millia, unde myrias, etiā infinitū designat, ut claret Græcè sciētibus. Idē ualet Hebraicū ribbothaim, quo & decem millia, & infinitus

numer

numerus designatur, eoq́ue Hieron. transtulit, Currus Dei innumerabilis. Et Psalterium Augustini habuit, millium multiplex, ubi dicit ipse, Latinum ut potuisset, transtulisse. Designari autem uoce Græca μυριοπλάσιον, multiplicationem myriadum. Myrias est numerus decem millium. Si dicas μυριοπλάσιον, dices multiplices myriades, multas myriades, in quo quoniam non est certus numerus, pro infinito accipitur. Hebraicè dicitur hæc uox ut dixi ribbothaim, qui est numerus multitudinis, à rabebah. Et in plurali rabeboth, inde alius numerus multitudinis ribbothaim, quasi רבבות. rabebothaim, רבבותים. Eoq́ue Chaldæus & Rabi Dauid quoniam numerus multitudinis apud Hebræos simpliciter prolatus, est numerus dualis, uolunt eo designari duas myriadas. Sed rectius est, ut sit numerus indefinitus, non dualis. Secundo dicitur, Millia lętantium, Græcè etiam pulchrè χιλιάδες, ubi est numerus millium indefinitus, sicut antè indefinitus numerus myriadum. Innumerabilis ergo multitudo designatur. Quod autem Latinus dixit, Lætantium, Græcè est εὐθηνούντων, quod alij transferunt abundantium: nam Græcè εὐθηνία, abundantia, felicitas, prosperitas. Hebraicè est שִׁנְאָן shinean, quæ uox dubia est. Alij apud Hebræos dicunt esse propria nomina Angelorum, ut sint shinean, quasi secundi, secunda eorum acies, secundus ordo. Et Chaldæus, pro eo expresè posuit nomen Angelorum דְאַנְגְּלַר Angelorum, dicens millia Angelorum. Alij putant designare duos, quasi duo millia. Mihi uidetur quoniam hæc uox sonat mutare, uariare, designari alternatim canentes, quod etiam Græcè dicitur ἀμοίβεσθαι, est canere ἀμοιβὴν, alternis, alternatim, unde carmen amabæum. Sicq́ue optimè Sept. reddiderunt εὐθηνούντων quod tametsi abundantiam, notet, à Græcis tamen hoc uerbum pro alacritate, felicitate, & hilaritate nonnunquam accipitur, quasi εὐπραγία, εὐδαιμονία. Sicq́ue dicit millia beatorum, & exultantium, uicissimq́ue cantantium Angelorum. Hieronymus iuxta Græcos transtulit abundantium. Quod ad animum spectat potius, quasi Græcè εὐδαιμονούντων, cùm felix, lætusq́ue est dæmon, genius, id est, animus, ut ait Plato. Ergo in Psalmo refertur quadrigam Dei circundatam innumerabilibus agminibus Angelorum. Millia millium assistunt ei, ait DaniEl, perinde atque Dauid, & Esaias, uidit Deum in solio maiestatis suæ, & non duo Seraphim: nam & illic est numerus indefinitus, sed innumerabilem Seraphinorum multitudinem circunstantes tanquam famulos. Et circum Eliseum uidit famulus currus innumerabiles igneos, eademq́ue uoce ibi hoc dicitur, atque hoc loco רבבות רבבות multas myriadas siue infinitam multitudinem. Diuinum quoque est oraculum Apollinis, qui cùm æternam immortalemq́ue maiestatem Dei prædicasset, eam in excelsis empyrij cœli regionibus regnare dicens, tum eum patrem hominum clamat, & Angelorum:

Ὅς ῥα κύει τὸ δὲ πᾶν τετεχνωμένος ἄφθιτον ὕλην,
Ἣν γένεσις δέδυκται, ὅτι σφε τυποῖσιν ἔδησας,
Ἔνθεν ἐπεισρέουσι γοναὶ ἁγίων μὲν ἀνάκτων
Ἀμφί σε παντόπατερ, βασιλεῦ τε, καὶ μόνε θνητῶν
Ἀθανάτων τε πάτερ, μακάρων, αἳ δ' εἰσὶν ἄτερθεν.
Ἐκ σέο μὲν γεγάασ', ὑπ' ἀγγελίῃσι δ' ἕκαστα,
Πρεσβυγενεῖ διάγουσι νόῳ, καὶ κάρτεϊ τῷ σῷ.
Πρὸς δέ τι καὶ τρίτον ἄλλο γένος ποίησας ἀνάκτων
Οἵ σε καθ' ἦμαρ ἀείδουσιν ἀνυμνείοντες ἀοιδαῖς
Βουλόμενον ῥ' ἐθέλοντες, ἀοιδιάουσι δ' ἐς ὧδε.

Qui generas hoc omne, hylen, formasq́ue perennem,

Qua fit rerum ortus, uarias capiente figuras.
Ex te quin etiam regum sanctissima proles,
Quæ circum te est omnipotens, rex solus & altor.
Magne pater hominumq; Deumq; hi, teq; parente
Exorti referunt quæ fiunt multa per orbem
Æternæ menti, tua cognoscitq; potestas.
Tertium item genus altorum pater alme creasti
Regum, qui lætum te illorum carmine semper
Laudant, perpetuasq; sonant tibi carmine uoces.

Hoc oraculum, nostræ philosophiæ usquequaq; conforme: & hoc Porphyrius posuit, ubi dicit spiritus ipse, cui nota hæc fuisse par est, circum patrem, circum regem astare gentes regias Angelorum, eorum appellãs reges, sicut theologia gibborim, id est, fortes, & potestates, & autoritates. Hos ait laudare circunstantes thronum Dei, patrem, eorum laudes gratas habere, ultro uolentes uolenti offerre laudes, ut & ipsi libenter fundant carmina, & pater libẽter audiat. Idem dicitur hoc loco millia lætantium, exultantiumq; Angelorum. Exponuntq; Græci illud ἀμφί σε, in oraculo, circum te, quia portent omnes quadrigam, currum sedemq; Dei, sicut est in EzechiEl. Consideraq; altissimam philosophiam. Vidi Romæ (si parua licet componere magnis, & si fas est mortalem immortali comparare) patrem portari super cathedra, circumq; astantem principum, uirorumq; summorum innumerabilem multitudinem. Tale spectaculum uidere, et prædicant in cœlo esse Prophetæ, portatur altissima maiestas à regibus illis, circunstat innumerabilis multitudo regum. Omnes reges, omnes beati, & inclyti, lætitiæ, plaususq; fremunt, omnes flectuntur, & adorant, psallentes in unum, cœlestia templa resultant, beatissimum illum regem regum uidentes. Hæc eadem uidit, & audiuit Plato, Iouem dicens, per cœlum, aureaq; quadriga inuectum, diuis comitantibus obambulare, πτηνὸν ἅρμα, currum uolucrem, non mortalium equorum tribuẽs. Et Philon insignis philosophus ad eandem rationem loquens, Deus, inquit, πηδαλιουχεῖ τὸ κοινὸν τοῦ κόσμου σκάφος, ᾧ τὰ πάντα ἐμπλεῖ, καὶ τὸ πτηνὸν ἅρμα, τὸν σύμπαντα οὐρανὸν ἡνιοχεῖ, χρώμενος αὐτεξουσίᾳ, καὶ αὐτοκράτορι, βασιλεία. Tenet & regit gubernaculum totius mundanæ nauiculæ, qua cuncta implet. Et currum uolucrem cœlum omne habenis ducit, potestate regia utens, & libera. Philon hic appellat cœlum, currum Dei uolucrem. Consideranda uerò quæ hic dicuntur. Dominus in eis, designat aut inter illos, in media illa multitudine regum, aut super eis, quòd ab eis portetur. Deinde Sinai, Chaldæus suum illum superiorem sensum secutus, exponit, uenisse Deum in montem Sina, agminibus Angelorum, legem daturus, comitatum, quod quadrat AuenEsdra. Rabi Dauid exponit Deum cum Angelis uenisse sicut in monte Sina. Possumus in uniuersum accipere, ut dicat currum Dei ire per cœlum, sicut in Sina, quemadmodum à principio Deum equitare super cœlos dixit. In sancto autem Hebraicè, ba kodes, id est in sanctuario, in loco sacrosancto, quo cœlum intelligendum est, licet possit etiam templum terrestre designari. Obambulatq; in sancto, ac sacro regno suo Deus uectus, ac comitatus immensa regum ducumq; multitudine. Sicq; habet totus uersiculus. Currus Dei sunt innumerabiles myriades, & chiliades exultantium Angelorum. Dominus est in medijs illis sicut in Sina uenit, in sanctuario suo, sacrosancto diuinitatis suæ loco, quanquam sanctũ Græci ad ipsum Sina referunt, quod stare potest. Et currum dicit constare tot millibus Angelorum, ut ait Augustinus, ut sit tota illa multitudo currus, & triumphus eius. quod & Nicolaus, sed decem millia multiplex exponit,

dupli

duplicatus, quod in uoce Græca secus est. μυριοπλάσιον. sonat non duplices, sed multiplices myriades, ut Augustinus dicebat. In Hebræo quoque est numerus indefinitus. Hoc autem ad superiora habet hanc consecutionem, quod commemorata terra sacra, deueniensque ad templum, eo Deum cum agminibus Angelorum descendere dicit, aut ad altum maiestatis eius locum, animo conscendens, exultat canens cœlestia, simul & terras suas commemorans.

Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus.

HOc quoque diuersis sensibus intelligitur. Chaldæus secundum superiora, Ascendisti in cœlum. Moses propheta captiuam duxit captiuitatem, Rabi Dauid exponit, quod ascendens in cœlum Deus, & populum suum in manus hostium relinquens captiuos eos effecerit. Est alius melior sensus, quod pater omnipotens in curru diuino suo, cœlum & terram inambulans, uictoriam ex hostibus profligatis, & concisis, ad ultimamque internecionem redactis retulerit. Hi hostes sunt aut impij, aut impiorum principes dæmones, iuxta superiores sensus, ut circumuolitet animo Vates per uastum theologiæ campum, portatis altissimis considerationibus usque & supra sidera. Ad quem sensum spectabit ex parte, quod Græci, & Latini dicunt præsertim Augustinus. Quis enim ascendit, nisi qui descendit? descenderat ad nos: inferius etiam ad tenebrosas tartareasque sedes penetrauit, agens exemptos captiuos uictor super astra. Is sensus eo maxime latet sub litera, quod hoc toto psalmo, altissima quædam, & à consuetudine remota, usitato loquendi more, uidetur decantari philosophia, sicut constat cantasse Zachariam, ne cui forte hæc expositio dura, & ad religionem extorta uideatur. Hoc enim est quod ille dixit, In quibus uisitauit nos oriens ex alto. Illuminare his qui in tenebris, & umbra mortis sedent. Et paulò antè, Vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi. Qui sunt enim hi inimici, è quorũ manibus prædicit nos liberatos? Et quæ fuit illa umbra mortis, & tenebræ in quibus sedentes quosdam commemorat? Certè quod hic simili locutione dicitur, Cepisti captiuitatem, captos, & in potestate hostium miseros eripuisti, in altum ascendens supra sidera uectus, agens æternos triumphos, ueris hostibus superatis, ueris captiuis abductis. Et Chaldæus hæc de Ægyptia seruitute interpretatur, sub qua mysticè latet illa quam Zacharias agnouit, & prædicauit. Et Origenes hanc liberationem, & agere captiuos interpretatur, ab ignoratione Dei, ad ueram eius cognitionem. Atque, ut ait Augustinus, per ἀποστροφὴν, nunc ad ipsum Seruatorem, & æternæ libertatis uindicem, sermonem, propter niclytum, inauditumque facinus, uertit. Et Græci cum Latinis locum istum ostendunt à diuo Paulo dicente, Vnicuique autem nostrum datur gratia secundum mensuram donationis Christi. Propter quod dicit, Ascendit in altum, captiuauit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quo loco apparet, eum non curasse reddere ad amussim, ut haberet Hebraicũ, aut Grecum, & per tertiam personam, quod per secundam diceretur, enunciasse. Tum pro, Accepisti dona, dixit, Dedit. Quod à Grecis, et Latinis pulchrè soluitur, dedit fidẽ, & charitatem, eademque à nobis recepit, & eorũ premia dedit. Potest is item esse sensus, ut eadẽ ratione, dicat eũ dona accepisse, sicut captiuitatẽ abduxisset. Abduxit captiuos, in carcere crudeliter à crudelibus hostibus catenatos, abduxit itẽ, et abstraxit dona, id est spolia, trophæa, manubias hostiles, totaque inimicorũ castra est depopulatus. In hominibus autẽ erãt ea dona, in hominibus florebant, his illi fruebantur, his erant induti. Atque pro, Hominibus

multis, eſt in Hebraico, Adam, ut poſsit expectare exuuias illas priores, quibus Adam exutus ab hoſte eſt, eaq; dona quæ ei dederat, aut erat daturus Deus. Hæc ſpolia ſæuus hoſtis abſtraxit, & uerè nudum, turpitudinem agnoſcentem, gementemq; ſuam, eum reliquit. Dicetq; Vates omnia conſpiciens, Accepiſti, recepiſti munera quæ erant in Adam, eum in ſuum gradum, quo futurus eſſet, reſtituiſti. Hæcq; fuit captiuorum libertas. Is ſenſus poteſt latere ſub litera, quoniam, ut ſæpe dixi, & iterum, iterumq; monebo, eſt hoc ueluti profundo cœleſtiq; oraculo inexplicabilis quædam abſtruſiorq; philoſophia. Non attendo quod exponit Rabi Dauid iuxta ſuum ſenſum, Accepiſti dona, diuinitatem tuam ſubmouiſti, homines in hoſtiles Aſſyriorum manus abire permiſiſti. Cui ne cæteri quidem Hebræi aſſentiuntur, ueluti Chaldæus antiquior, & grauis autoritatis. Et Rabi Salomon, etiam de lege, & religione exponit, dicens, Accepiſti dona à ſupernis ſedibus, eaq; hominibus dediſti. Quod reſpondet ſenſui noſtrorum.

Etenim non credentes habitare Dominum Deum.

HOc cum ſuperiore uerſiculo coniungendum eſt. Neq; dicitur, ut Græcum habet, καὶ γάρ, Etenim, ſed iuxta Hebraicum וְאַף ueaph, atq; etiam, ſicut uertit Hieronymus, Inſuper & non credentes. Senſus igitur eſt idem repetitus. Superius dixit eum captiuos abduxiſſe, quos interpretari poſſumus, aut eos qui eſſent in poteſtate hoſtium, abactos à Rege uictore, aut ipſos hoſtes captos, manibus poſt terga reuinctis ductos. Id apparet, id eſt hoc poſtremum, ex eo quod preſenti uerſiculo dicitur. Hi ſunt enim qui non credebant uſquam eſſe Deum, nec pios tueri, nec res humanas regere, ſicut ſtultus dicit nuſquam eſſe Deum. Et dicit corde, cogitatione, dubitando, & aſſerendo, quòd ſæpe uidet meliores deteriora pati, quòd habet animum defixum ad libidines ſuas explendas, furore, & cupiditate cæcus, ruens tanquam ferus leo, aut draco, nec ſciens, aut ſcire uolens, præſidem aliquem eſſe contemplantem omnia. Hi ſunt qui non credunt habitare Dominum Deum. Atq; in Hebraico eſt ualidius, & expreſsius uerbum pro non credentibus סוֹרְרִים ſorerim, alienati, declinantes, rebelles, ἀποστατοῦντες, mente cæci, à recto, & Deo deſciſcentes. Hos egit captiuos, hos deuincit, profligauit, extinxit. Græci exponunt, Non credentes accepiſti, id eſt, gentes idololatras ad cultum tuum reuocaſti. Quod etiam ad ſuperiores ſenſus quadrat. Et Rabi Salomon. Vt etiam rebelles, & increduli fuerunt, tamen cum eis eſſe uoluiſti. Quod habet ſimilitudinem cum ſenſu noſtrorum. Et Chaldæus mirè. Verumetiam rebelles conuertentur & reſipiſcent, habitabitq; ſuper eis numen tuum. Sic ait,

Benedictus Deus die quotidie, proſperum iter faciet nobis Deus ſalutarium noſtrorum.

IN Græcis exemplaribus quæ uidi, eſt bis, Benedictus Dominus Deus. Quod quidem redundat. Quod autem dixerunt Septuaginta ἡμέραν καθ' ἡμέραν, redundat Die, primo. dicendum Quotidie tantum, quod ſonat Hebraica repetitio יוֹם יוֹם iom iom, die, die, ſingulis diebus. Et Hieronymus per ſingulos dies, ſicuti dicunt, ſecula ſecula, id eſt omnibus ſeculis, nos non æque clarè ſecula ſeculorum. Et quod Latinus dixit per futurum, Proſperum iter faciet, Græcè deprecatio eſt, κατευοδώσαι, faciat, deducat nos per uias bonas, felices, proſperas. Obſeruandum tamen Hebraicè ſecus dic יַעֲמָס לָנוּ הָאֵל ia mas lanu haEl, imponat nobis Deus, tollat nobis,

oneret

oneret nos, sicut exponunt Hebræi, dicuntque subaudiendum benedictiones, beneficia sua, ut sit sensus, Benedictus Dominus semper, accumulet nobis Deus bona sua. Quanquàm mihi nihil deesse uidetur. Lege enim totum uersiculum, Benedictus Dominus semper, accumulet nobis Deus יְשׁוּעָתֵנוּ ieshuathenu, salutem nostram, Iesum nostrum, salutare nostrum, accumulet, imponat, attollat. Obseruandum autem, quòd futurum Hebraicum, aut deprecatio potest esse, aut uaticinium. Attendéque quod transtulit Hieronymus, Portabit nos Deus salutis nostræ. Hoc quoque, inquam, futurum, Portabit, obserua. Nam non est accusatiuus Nos, in Hebraico, sed datiuus לָנוּ lanu, Nobis. Ergo potest dici, Benedictus Dominus semper, portabit nobis Deus Iesum nostrum. Sit semper benedictus pater omnipotens, pater clementissimus, qui ut à seruitute, & captiuitate liberemur, portabit, demittet super nos Iesum nostrum, seruatorem nostrum. Accumulabit nobis salutem nostram, stare pro nobis faciet seruatorem nostrum. Hoc est mysterium latens sub psalmo. Et Chaldæus similem quendam sensum agnoscens, Onerat, ait, nos, addens, uel qui addit præcepta super præcepta. Ille ergo de ueteri lege, Psalmus de nouo autore. Itaque quod Septuag. transtulerunt τῶν σωτηρίων ἡμῶν, salutarium nostrorum, genitiuus, accusatiuus esse debuit, ut ostensum est: deinde non erat numerus singularis in numerum multitudinis uertendus. Iesuathenu, sonat salutem nostram. Neque enim litera tau, quod illi fortè suspicati sunt, in hoc nomine יְשׁוּעַת Iesuath, est signum numeri multi, sed est uice he literæ, quæ uertitur in tau, nomine ad aliquam personam relato. Si numerus multus fuisset, dixisset יְשׁוּעֹתֵנוּ Iesuatothenu. Deinde clarius est dicere salutem, quàm σωτήριον, salutare, quod obscurum est. Et uox Hebraica propriè sonat salutem. Quoties igitur in Psalmis dicitur salutare, & quoties apud nos Iesu, salus est intelligēda. Et per ἐξοχὴν, aut ἀντονομασίας, is intelligitur, qui ueram, & uniuersalem, maximam, qua non sit maior, attulit salutem. Diciturque salus, seruator ipse, aut more Hebraico: aut quia quicquid fuit, salus nostra fuit, & in eo deleta sunt omnia peccata nostra, hostibus inuisibilibus captiuis, extortaque ex eorum manibus præda. Versiculus igitur sic legendus est, Benedictus Dominus per singulos dies, portabit nobis salutem nostram. Additurque in Hebraico, Sela, quod, ut dixi, est assertio eorum quæ dicuntur, quasi amen, fiat, fit, utinam. Ostēditurque aliquid ingens dandum. Quoniamque casus non distinguuntur apud Hebræos, eò fit ut Iesuathenu, possit esse nominatiuus, ut dicat, portabit, uel accumulabit nobis, salus nostra. Ipse qui est seruator noster, omnia bona conferet nobis, efficiet beatos. Quem sensum exprimens Chaldæus, hunc uersiculum transfert, Benedictus Dominus qui quotidie onerat nos, addens præcepta super præcepta, fortis, qui est redemptor noster, & robur nostrum in æternum. Siue igitur salus per accusatiuum, siue per nominatiuum efferatur, idem sensus erit. Ad hunc sensum Simeon uidens Christum natum dixit, Quia uiderunt oculi mei salutare tuum. De hoc salutari loquitur is Psalmus futurum prædicens, quod Simeon ante oculos haberet. Et Rabi Salomon exponit, Portabit nobis, dabit nobis Iesum multam, id est, saluatorem, uel saluationem, salutem, quoad capere possimus.

Deus noster, Deus saluos faciendi, & Domini Domini exitus mortis.

PRo noster est לָנוּ lanu, nobis. Et totus locus obscurus propter Hebraicum dicendi modum: sic legendus est, Deus nobis, seruandi, aut ad salutes, est ipsi Deo domino, mortis egressiones, uel ereptiones. Eadem sunt igitur uerba in Græco, atque

co, atq; Hebraico, sed implicata. Quorum est hæc intelligentia, quòd confirmans superiora, cùm diceret, Dabit uobis Deus salutem, aut ipse salus, & seruator adueniet: nunc ait, Deus est nobis Deus seruans, Deus seruãdi, Deus salutaris, Deus saluationũ. Omnis nostra salus ab eo est. Sicut est Deus ultionum, sic est nobis Deus לַמּוֹשָׁעוֹת lamoshaot, salutum, conseruationum. Deinde in eo omnis à morte liberatio, omnis exitus, uel abstractio à morte. Est Domini exitus mortis, id est, liberatio à morte, solutio mortis, omnis & mortis, & mortalitatis pulsio. Vt enim dixerat eum captiuos abegisse, impios, & sceleratos, & perfidos, euidentissimis testimonijs docuisse, se habitare inter pios, eorumq; patrocinium suscepisse: sic idem repentes ob deuinctos, extinctosq; hostes, dicit eum salutem accumulasse, tantum salutis attulisse, ut impleuerit salute omnem terram, cumulum felicitatis aceruumq; bonorum congesserit. Tum idem affirmans, ac repetens, Deniq;, inquit, nusquam est nisi in Domino Deo nostro salus, in nemine est à morte liberatio, nisi eo solo. Hunc sensum etiam Chaldæus clarum exhibens, & rebus Ægyptiacis applicans sic transfert, Deus nobis fortis, & redemptor, & à Deo domino, certant contra impios, mors & exitus animæ in suffocatione. Suffocationem dicit Pharaonis, & exercitus omnis, quorum demersio à Domino fuit. Considera igitur mysterium: siue enim literam ut sonat accipias, siue de uicto Pharaone, aperte Iesu nostri redemptio prædicatur. Et seruator ipse suis nominibus exprimitur, Iesus, redemptor, liberator, sospes. Sicq; stat sensus Christianorum, præcipuè cùm nulla salus in particulari referatur, ut uniuersam, aut omnium maximam, ut sæpe dixi, par sit eum dicere. Et quod dixit, Exitus mortis, duobus modis potest intelligi, aut liberatio à morte, aut quod Hebræi nonnulli, & Chaldæus, diuersa genera mortis, uaria mortis facies. Diuersis, inquit, modis potest inferre mortem hostibus, trahere uarijs modis eos ad mortem. Exitusq; est numerus multitudinis. Hieronymus etiam hunc locum clarius transtulit, Deus noster, Deus salutis, & Dei Domini, mortis egressus. Domini Domini non est nugatio, ut ait Nicolaus. Nam Hebraicè sunt duo nomina diuina, distincta, Iehouah, Adonai. Distinctio autem Burgensis de gressu, & ingressu, leuis momenti est.

Veruntamen Deus confringet capita inimicorum suorum, uerticem capilli perambulantium in delictis suis.

GRæcè pro Verùntamen, est iuxta Hebraicum πλὴν, tantum, solum, Hebraicè אַךְ ak. Quæ dictiones sonant, quidem, ueruntamen: proprius autem significatus hoc loco est duntaxat, tantum, sicut etiam Hebræi attestantur. Solus, inquit, Deus, confringet capita suorum inimicorum, is duntaxat, is tantum. Quod autem dicit, Verticem capilli perambulantium, figura est Hebraica, qua & Græci, & Latini utuntur, cùm dicunt, In caput meum cudetur hæc faba. Et Aristophanes, εἰς τὴν κεφαλὴν σου, in caput tuum recidat. & Poëta, Capiti cane talia demens, Dardanio, rebusq; tuis. Sicq; bona, & mala multaq; præterea in caput, tanquam totum hominem referuntur. Testamur etiam caput ob hanc causam, & dulce caput dicimus, & Græci ἱερὰν κεφαλὴν, caput sacrum. Hinc censentur capita, id est, ipsi homines. Simili hic figura dictum est, Deus confringet capita, confringet ceruicem: In caput eorum, ruinam impellet. Rabi autem Dauid putat hanc figuram, eam habere rationem, quòd in uertice, in dextram, & sinistram partem capilli dirimantur, eoq; pro bonis, & malis dispositionibus accipi. Non uidetur hæc ratio, sed illa

quam diximus: ratio autem ceruicis eſt eadem atq; capitis, & repetitur ceruix pro capite, ut ſit idem caput franget, franget ceruicem. Quod autem dicit, Verticē capilli, eſt perinde ac ſi dixiſſet, Verticem comātem, Verticē capilloſum: referturq; rei proprietas, ſicut ſuperius, Et pulchritudo domus diuidet ſpolia, id eſt, domus pulchra, formoſa. Et in Geneſi, Et flammā gladij ad loci cuſtodiā, id eſt, flāmeum gladiū, gladium flāmantem. Æquè hic uerticē capilli, uerticem capilloſum. Quoniam autem Ionathas Chaldæus dixit, Vellet capillū capitis, poſsit & hoc ſentiri, quaſi figuratè dictū, Deus radet barbā, & capillos, nec ſolū radet, ſed euellet, inimicorum ſuorum ignominia, & ſupplicij dirum genus deſignatur. Nam caluitiū, & barbæ abraſio, ſigna ſunt ignominiæ in ſacris literis. Perambulare quoq; in delictis, figura eſt Hebraica, ſicut Latinè, Manere in ſentētia, uagari per errores, ambages: & anfractus animo tribuimus, ruinæ, præcipitiaq; Grecè, & Latinè grauiſſima peccata. Ipſum etiā peccare, & delinquere, eſt delyrare, à motu corporeo tralatum ad animos. Eoſdem igitur inimicos Dei, ac perambulantes in delictis ſuis, nunquam ad rectum redeuntes ſenties. Hæcq; eſt, quam primo Pſalmo uiā peccatorum, conſiliū, mentemq; impiorum dixit, à qua qui declinarēt, beatos exclamauit: ut ſint ijdem, abeuntes in conſilio impiorum, manentes in uia peccantium, atq; inimici Dei. Rabi Salomon, ut Hebræus, hos exponit Eſau, id eſt Romanos, ſiue Chriſtianos. Nos ergo, uel in ipſos, uel omnes impios, uel dæmones retorquebimus. Verſumq; leges, Solus Deus confringet inimicorum capita, uerticemq; comantem eſt ſceleratorum petris allidet, ſcopuloq; infixit acuto, κορηκομῶντας ἀχαιούς.

Dixit Dominus ex Baſan, Conuertam, conuertam in profundum maris.

Difficilis atq; anceps ſenſus, an Deus locutus ſit de monte Baſan, quaſi de loco ſublimi cōtemplatus hoſtium caſtra, iuſtoſq; eorum uiribus ſuperari cernēs. Capias exemplum ſimile ex Homero, ut quod dicitur, ſit clarū. Homerus Deum maris ex Solymis contemplatum uenientem hoſtem, & mergere parantem ſic inducit. Hunc, inquit, nauigantem, & iam tuta tenentem,

Τηλόθεν ἐκ σολύμων ὀρέων ἴδεν εἴσατο γάρ οἱ
Πόντον ἐπιπλώων, ὅδ' ἐχώσατο κηρόθι μᾶλλον.
Κινήσας δὲ κάρη πρότι ὃν μυθήσατο θυμόν. Nempe,
Hunc procul ex Solymis uidit, ſiquidem ſibi uiſus
Eſt, ſulcare æquor, concepit corde furorem,
Concutienſq; caput, ſic ſecum eſt uerba locutus.

Videntur propemodum ex iſto loco accepta, ex Solymis ille cōſpexit indignatus, ſecumq; locutus: hic ex Baſan monte Galaad aſpexit Deus hoſtiles manus, aduerſus pios infeſtis ſignis tendentes. Tunc ſecum locutus eſt: Eripiam, ait, iuſtos, ſceleratos in profundum demergam, efficiamq; ut hoſtium ſanguine cuncta redundent. Sicut enim ſuperius hunc præcipuè montem induxerat exultantem ob uictoriam, ſic ei tribuit, ut ex eo Deus hoſtes contempletur, iuſtoſq; ex eorum ſeruitute, & nece cupide recipere ſtatuat. Et Abacuk ſimili figura dixit, Sanctum uenturū de monte Pharan. Moyſes item benedicens populum, Dominus de Sina uenit, & de Seir ortus eſt nobis. Apparuit de Pharan, & cum eo ſanctorū millia. Sic Dauid de monte Baſan inducit Deum ſecū locutum, de ſalute, & uictoria. Nam & Moyſes millia ſanctorū, id eſt Angelorū in comitatu eius ſtatuit. Quod item imitatus ſuo carmine Dauid eſt, ut ſuperius apparuit, & paulò poſt cognoſcet. Is mihi ex alijs exēplis uerior ſenſus. Nec plura, poſitis his, quæ clariora uideātur, cōmemorabo.

Quod autem ait, Conuertam in profundum maris, non est in profundum, sed מִמְּצֻלוֹת mimmezolot, de profundo, ut spectet potius ad iustos eripiendos, de profundo, quàm malos demergẽdos in profundum. Et pro Conuertam, est אָשִׁיב ashib, reducam, reuocabo. Profundumq́ maris aut res Ægyptiacas innuit, quod Chaldæus, ut sæpe uisum est, sequitur: aut appellat profundũ, omnes calamitates, fluctusq́ miseriarũ, procellasq́, sicut, De profundis clamaui. &, Eripe me de luto ut nõ infingar. &, De profundis aquarum, inundãtes, opprimentesq́ calamitates profundas aquas appellãs. Sic istud profundũ maris, non solũ de mari rubro, per cuius profundũ Hebræi incolumes perrexerunt, sed miseriarũ etiã pelagus potest intelligi. Sicq́ uersiculus, Locutus est, ait, Deus sanctus è monte Basan, reuocabo reuocabo meos de profundo maris rubri, uel de tãtis miserijs, quibus opprimuntur, aut omni hostium impẽdente uexatione. Ac potest etiã mysticè profundũ maris inferos appellasse, unde Deum erepturũ suos prædicat, sicut superius captiuam duxit captiuitatem. Arcana enim quædam hoc carmine celari palam est.

Vt intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.

PRo intingatur, id est βαφῆ, Hebraicè תִּמְחַץ timchaz, calcet, ut Hieron. quanquam Hebræi exponunt תֶּאְדַּם teadam, rubescat, uel intingas tu ò Ecclesia pedem tuum. Sensusq́ est idem, ut calcet pes tuus, incedat per sanguinẽ occisorũ, tingatur, baptizetur: qualia apud Poëtas, Bella horrida bella, Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno. Et quod ait, Lingua canum tuorũ, iterũ intelligendũ est, intingatur. Vt intingatur pes tuus in sanguine, lingua quoq́ canũ tuorũ intingatur, lambat hunc sanguinẽ. Quod autẽ ait, Ex inimicis ab ipso, Hebraicus loquẽdi modus, duæq́ sunt formæ, una repetitio, παλιλογία altera, quod dicitur articulus, siue absolutũ. Sicut enim sine copula dixit, Lingua canũ tuorũ, dimittens uerbum intingendi: sic nunc eandem rem repetẽs ait, Ex inimicis uidelicet intingatur, & ex ipso, nimirũ sanguine, reddẽs singula singulis. Vt intingatur pes tuus in sanguine, intingatur, lambat lingua canum tuorũ ex ipso inimicorum sanguine. Canitur autem eadem, alijsq́ nominibus significatur uictoria, nũquam simplici oratione, sed multiplici, sæpeq́ repetita res magnas exprimente carmine. Hos autem inimicos iuxta superioris orationis seriem possumus aut Pharaonem cum exercitu sentire, aut generatim omnes inimicorum copias, aut μυστικῶς quod Græci sentiunt, ἢ καὶ τῷ νοητῷ αἵματι τῶν δαιμόνων, νοητῶς ἐπισφαττομένων, Vel intelligibili sanguine dæmonum, intelligibiliter siue spiritualiter occisorum. Hæc autem interpretatio, ne fabulosa uideatur, habes superius exempla, quibus ostensum, Prophetas, res mysticas more loquendi apud homines usitato descripsisse, Bella inuisibilia, inimicos, cædes, sanguinem, cuncta hæc νοητὰ uocasse hisce notis nobis nominibus.

Viderunt ingressus tuos Deus, ingressus Dei mei, regis mei, qui est in sancto.

PRo Viderunt, Græcè ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου, Visi sunt ingressus tui, sicut habet Psalterium Augustini. Latinum autẽ ex tralatione Hieronymi iuxta Hebraicum, dixerunt, Viderunt. Rectè igitur Latinum habet. Hanc uisionem ingredientis Dei, Chaldæus refert ad res Ægypti, locum hunc diuinè transferens. Vidit domus IsraEl ingressus shekinthach diuinitatis tuæ, numinis tui, super mare Deus, dixerunt, incessus Dei, omni mundo imperãtis in sancto. Quare sensus clarus est, si ad submersum Pharaonẽ referas. Populũ uidisse, ipsum diuinum numen uisibili præsent

præsentia, manifestisq́ signis, cùm & columnam igneam noctu, interdiu nubē claram suspiceret, aquas item uirga Mosis percussas abijsse, & redijsse cerneret, multaq́ alia non scripta diuinitatis signa data: uerisimile est, ut secum Deos, id est Angelos euntes aspexerint. Rabi Dauid iuxta suum sensum refert, cùm uisus est Angelis interfecisse in castris Asyriorum, centum octoginta millia. Iuxta Græcos, & Latinos, uerè erit de CHRISTO, & nostra liberatione quæ μυστικῶς latet sub Ægyptiaca. Quod autē dicit, In sancto, declarauit Ionathas Chaldaicè trāsferēs, Qui in loco sacrosancto maiestatis suæ imperat mūdo. Idē alij Hebræi. Illic regnū est eius sanctū, sed inde maiestas eius pertinet in omnē terram. In cœlo, sacrario diuinitatis suæ regnat, sed cœlum & terras numine torquet, ὕπατος κρειόντων, ut talia sentiens eum uocauit Homerus, Rex cœlestis, Rex in regione sancta sua regnans.

Præuenerunt principes coniuncti psallentibus in medio iuuencularum tympanistriarum.

VOx Hebraica שָׁרִים sharim, quam Sept. transtulerunt ἄρχοντες, amphibola est, designans tum principes, tum cantores, canentesq́. Sed apud eos insigniter distinguuntur, quòd altera habent shin exile, altera crassum, et spumans. Itaq́ hoc loco non Principes dicendū, sed Canentes. Nam sharim, cantores dicuntur, unde shir canticū. Et liber Salomonis, shir hashirim canticum Canticorum. Et Hieronymus hunc locum, Præcesserunt cantores eos, qui post tergum psallebāt. Chaldæus item, Præuenerunt & dixerūt canticū. Quod autē Sept. dixerunt, προέφθασαν, hunc habet etiam iuxta Hebraicum קִדְּמוּ cademu, sensum, quòd antecedebant cantores, sicut uertit Hieronymus. Pòst sequebantur noghenin, id est, psallentes, harmonica instrumenta percutientes, in medio erant adolescentulæ tympana pulsantes. Chaldæus autē, ut dixi, declarat hunc sensum transferens, Antecedebant & dicebāt canticū post Mosen, & Aaron, qui psallebāt ante eos. Hoc forte posset defendi tralatio Sept. quòd principes Moses, & Aaron, canētes antecederent, subsequerētur hi qui psallerēt. Ac dicitur etiam in Exodo, Mosen carmē pro submersis hostibus decantasse: Mariā autē sororē tympana cum mulieribus pulsantē obambulasse. Omnis ille triūphus hic refertur canentiū principū, psallentium, tympana pulsantiū mulierū. Ex quo loco, liquido apparet, Psalmū tum omnia prodigia, facinoraq́ diuina celebrare, tum uel maximè Ægyptiacum illud, cū quo uel aperte, uel mysticè nostræ redemptionis facinus prædicatū fuisse, etiā Hebræorum testimonio cōstat, qui dicunt omnem illam lætitiam, & carmen Mosis, ac populi, recinendam in diebus Mesiæ, iterumq́ Mosaicum carmen decantandum, Cantemus Domino gloriosè. A' Græcis quidem, & Latinis ad tempora CHRISTI refertur, sed alio modo, diuersisq́ uijs, eodem à cunctis peruenitur.

In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus IsraEl.

PRo Ecclesiis sunt מַקְהֵלוֹת makeheloth, cœtus, cōgregationes, quæ Græcè dicuntur Ecclesię. Et quod ait de fontibus, singulare est מִמְּקוֹר mimekor, de fonte. Quod ab Hebręis exponitur, hi qui de IsraEl nati sunt, qui de fonte eius profluxerunt, originē ab eo habuerunt. Et Chaldæus pro fonte posuit זַרְעָא zarea, semen. Vos, inquit, qui estis de fonte IsraEl, qui ab eo propagati, benedicite Deū in panegyribus, concionibus, exaudiant: hæ nostræ panęgyres, hi triumphi, plausus nostri atque theatra. Conuenite omnes, & in conuentu omnes exaltate Deum, & uocibus consonis celebrate, sicut illi fecerunt Ægyptia seruitute liberati. Vos qui ab eis orti estis, facinus illud æterna memoria prosequamini, nunquam ex

ore & pectore ueſtro excidat. In his omnem agite lætitiam, ac triumphum. Dicitur & alio in pſalmo, Semen Iacob glorificate eum. Pro iuuenculis, ſunt Græcè νεανίδες, quas Latinus dicere melius poterat adoleſcentulas, aut puellas. Hebraicè עלמות alamoth à ſingulari halma, quod clauſam, & ignotam propriè ſonat: eoq; Sept. in Eſaiam παρθένον, uirginem tranſtulerunt.

Ibi Beniamin adoleſcentulus in mentis exceſſu: Principes Iuda, duces eorum, principes Zabulon, principes Neptalim.

PRo eo quod Sept. dixerũt ἐν ἐκστάσει, in ecſtaſi, id eſt mentis exceſſu, Hebraicè eſt, רֹדֵם rodem, in qua uoce, tres ſunt ſignificatus, deſcendit à radam, dormiuit ſopore preſſus, in ecſtaſim lapſus eſt. Quod ſignificatũ ſecuti ſunt Sept. Poteſt item deſcendere à רדד radad, extendere, dilatare, continere, & per ἀποκοπὴν extremæ ſyllabæ rad, in participio rod, in relatione ad plures רֹדָם rodam, extendens, uel dilatans, uel continens eos. Quod ſignificatum ſecutus eſt Hieron. trãsferens, Ibi Beniamin paruulus cõtinens eos. Eſt tertia deductio à רדה radah, dominatus eſt, in participio רֹדֵם rodem, dominãs, uel imperans eis. E tribus igitur his ſignificatis, cùm ſub uoce omnia intelligantur, quales apud Grȩcos, & Latinos multæ dictiones, uidetur poſtremum magis congruere. Apparet enim principes tribuum hic conuocare ad laudem Dei. Ac ſicut ponit principes Iuda, & Zabulon, & Neptalim, ſic Beniamin dominatorem, & præſidem in hoc carmine uult eſſe, ut ſit ſenſus: Ibi, nempe in his triumphis, in hac panegyri, Beniamin qui poſtremus fuit natorum Iacob, antecedat eis, præſit omnibus cantando, ludendo, tum principes aliarum tribuum ſubſequantur. Iſte ſit ordo pompæ diuinæ, hoc ordine incedatur. Et poteſt etiam referri tempus illud, cùm ſubmerſo Pharaone pæaniſmum totus Hebræorum populus decantauit, inchoante Moſe, & Aaron, principibus tribuum ſubſequentibus, præcipuè Beniamin, minore in omnibus natis IſraEl. Is, ut dixi, ſenſus eſt apertior. Poſſunt autẽ Sept. intellexiſſe per mentis exceſſum, raptum mentis in laudes diuinas, in cõmemorationem memoriamq; diuinorum facinorũ ſeceſſum, cùm ſublata mẽte, opera diuina admiramur, cùm dulcedine corripitur animus, extra ſenſus ſecedit, ubi & ſuauitas eſt ingens, & ſuauitas cum admiratione rapit mentem. Qui ſenſus mihi uehementer probatur. Quis reijciat, quod Grȩci, id eſt Didymus, Cyrillus, Beniamin diuum Paulum adoleſcentem, raptum ad arcana Dei interpretantur, principes alios apoſtolos ex alijs tribubus? Quod autem Hier. dixit Continẽs, poteſt eundem ferè habere ſenſum, atq; præſidens, dominãs. Siquidem & Græcè κρατεῖν, eſt continere, & imperare. Nec moror quòd Rabi Dauid, & Chaldæus, quodam alio ſenſu hæc interpretantur. Quæ dixi, ſunt ueriora, & ad totam præcedentiũ ſeriem magis cohȩrentia. Poſt ſuperatos hoſtes ſequitur plauſus, lætitia, exultatio, alacritas animorũ, ſaltus corporum, proceſsio, uoces canunt, harmoniæ conſonant, pulſantur pſalteria, organa, principes antecedunt, ſequitur plebes. Quod autem dixit, Duces eorum, Hebraicè eſt רִגְמָתָם rigmatham, poteſt exponi multitudines eorũ, ut ſonet, principes Iuda multitudinis eorũ. Eſt autem regma, aceruus lapidum, tralatus hic pro aceruo hominum: ſonatq; totius multitudinis duces hos fuiſſe, aut iubet eſſe. Hier. dixit principes Iuda in purpura, transferens rigma, purpuram, quod etiam ab Hebræis ponitur, uidelicet Rabi Menachẽ, & Rabi Salo. qui ſupradictã uocem exponunt rikmathan, id eſt opus uariatum, ueſtem uariam, auro, & figuris intertextam, quod Hebraica uoce, Italicè dicitur, Richamo, purpura Hebraicè dicitur ארגמן argman. (Hinc) reiecta prima litera factum eſt רגא. Etiam quod reddiderũt Sept. ab Hebræis approbatur. Nam AuenEſdra exponit hanc uocẽ שרים ſarim, Duces, principes. Cæteri lapidationẽ putãt hac uoce notari

qđ animo meo non applaudit. Clarus est sensus. Et uersiculus habet, Ibi Beniamin ille minor natu, pręses eorũ ludẽdo, principes item totius multitudinis eorum, duces Iuda, Zabulon, et Neptalim, induti uestibus intertextis auro, aut duces eorũ.

Manda Deus uirtuti tuæ, confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis.

ALius orationis ordo Hebraicè. Nã pro imperatiuo, quo usi sunt Sept. ἐντειλαι, est enunciatiuũ præteriti temporis צִוָּה ziua, præcepit, mandauit. Deinde dicitur אֱלֹהֶיךָ Eloheka, Deus tuus, nõ Deus tantũ. Totusq́ uersiculus habet sicut uertit Hieronymus, Præcepit Deus tuus de fortitudine tua. Quoniã autẽ Hebraicè non est prępositio de, sed tantũ עֻזֶּךָ useka, fortitudo tua, dici potest, Præcepit Deus tuus fortitudo tua, qui est fortitudo tua, robur, pręsidiũ tuum, propugnaculũ, scutum, protectio cui niteris. Aut pręcepit, iussit hanc fortitudinẽ. Diuersas igitur mutationes animorũ facit psalmus, quod in omni ferè carmine fieri solet. Hæc forma Græcè dicitur ἀποστροφή, cùm relicta præsenti persona, ad alium, sermonẽ cõuertimus. Sermo autẽ nunc dimissis superioribus, est ad populum, ad cœtũ iustorum, ac uictores, ac triũphantes, ut sit sensus, Præcepit, mandauit, statuit Deus tuus istã fortitudinem, hoc fortissimũ facinus, harum gestarum rerũ magnitudinem, hęc præclara facta. Voluit ipse fieri, ab eo facta, ipse tãti facinoris autor. A Domino factum est istud, illo sponte ueniẽte, & certãte, non fortuitu, ac temere, non uiribus humanis. Fuit fuit strategema diuinũ, Dei tui est facinus. Cumq́ hæc dixisset, rursum per aliam apostrophen, ad ipsum Deum cõuersus, At tum ò fortissime confirma quod fecisti nobis, stet in æternũ hoc trophæum, sit eadẽ erga nos tua, & perpetua uoluntas. Sæpe nobis da talia dona, da ut illa libertas, & tantũ ex ea libertate beneficium sit stabile, permaneat in nobis. Salus illa qua seruata omnis gens est, nunquã deficiat, pariat fructus æternos. Da ut colamus te semper, & hæc beneficia, perpetua laude decãtemus. Ex illo tẽpore per omnia secula salus ibi inchoata decurrat. Is est uerus sensus, quẽ Ionathas, illo sermone Chaldaico, quo ut uulgari de captiuitate Babylonica allato, utebantur Christi tẽpore, & pòst Hebræi, exprimẽs dicit, Præcipe Deus fortitudinẽ tuã, corroborare, fortisq́ esto Deus, habita in domo sancta, quam fecisti nobis. Ex quibus apparet, etiã sensum Græcorũ, ac Latinorũ huc tendere, ut sit æternũ, & fructuosum redẽptionis opus, & quicquid in ea præclari gestũ est, maneat. Ac quod Sept. dixerũt ἐντειλαι per imperatiuũ, id est manda, potest stare, quoniã ziuah, est etiam imperãs, & Chaldæus dixit פְּקִיד pakid, impera, pręcipe. Quidam Græcorũ uirtutem uolunt esse filium, ut à sanctis dicatur patri, Pręcipe ò pater uirtuti tuæ, ut sit æternum Euangelij opus, nimis alienum.

A templo tuo quod est in Hierusalem tibi offerẽt reges munera.

HÆc referenda sunt ad superiora, ut clarè possint intelligi. Ac templũ Dei cùm duplex sit, cœleste, & terrestre, Dominus in tẽplo sancto suo, Dominus in cœlo: uidetur potius cœleste templũ hic intelligendum, quàm terrestre, ut dicat, Cõfirma Deus à templo diuinitatis tuæ, à cœlo demitte hanc uirtutem, hoc robur. Inde hoc tuum consilium stabiliatur super Hierusalẽ. quòd is sensus uerus apparet ex Hebraico, quod pręcise habet, Cõfirma hoc Deus, quod operatus es nobis, neq́ in Hebraico est, neq́ Græco. Nam Sept. iuxta Hebraicum reddiderũt ἀπὸ τοῦ ναοῦ σου ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, A tẽplo tuo, super Hierusalẽ. Licet Chaldæus secutus sit aliũ sensum, A tẽplo tuo accipies sacrificia, super Hierusalem diuinitas tua habitet, pinguia tibi offerent reges sua, & sacrificia. Templum terrestre, ut uides, ille sensit. Non interest ab utroque sensu multum. Prior tamen magis mihi probatur, quia dicit super Hierusalem:

illeq; eſt apertior, luculentior. Quod autem ait, Tibi offerent reges munera: Pro hoc, ait, diuino facinore, ob has cognitas ubiq; terrarum res geſtas te uerum eſſe Deum reges fatebuntur, & inclinati adorabunt, muneribusq; ſalutabunt, ſacrificijsq; oblatis, diuinitatem tuam confitebuntur: cognoſceris in omni terra, ut etiam à regibus adoreris. Reges igitur etſi ipſorum Iudæorum dicere poſsis, melius tamen eſt, ut omnes generatim reges intelligas. Quo loco clara prophetia eſt, etiam Hebræo Salomone teſte, de adorando à regibus, appellandoq;, rex regum, Dominus dominantium. Et, Ego ſum Alpha, & ω. Et, Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra.

Increpa feras harundinis, congregatio taurorum, in uaccis populorum, ut excludant eos qui probati ſunt argento.

OBſcurus ac difficilis ſenſus, propter uerba polyſema, ut potero tamen extricabo. Conuerſus enim ad Deum, orat ut diſsipet, euertatq; omnes ſceleratos, & impios, iuſtitiam tum erga homines, tum erga Deum uiolãtes, id eſt, & iniurioſos, immites, inhumanos, & idolorum cultores. Ac primum, ut monent Hebræi, Increpare, eſt aut formidabilem, aut exitialem uocem intonare. Solo enim uerbo Deus cuncta operatur. Verbũ contra ſceleratos, eſt increpatio, letalis pronuntiatio, edictum mortale. Talis locutio eſt alio in pſalmo, Increpaſti gentes, & perijt impius, nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi. Similemq; increpationem hic deprecatur. Feras autem harundinis uocauit μεταφορικῶς, homines feros, θηριώδεις, ratione, & humanitate carentes, ſæuos, crudeles, appellans eos feras harundinis, quaſi inter harundines commorantes, inter harundineta, inter calamos deliteſcentes. Nam pro harundine, calamum dixerunt Sept. τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου, feras quæ inter calamos habitant: quaſi angues, in herba latentes, & quaſi pardos, & leones ſeptos calamis herbarum, ac fruticum. Malæ beſtiæ nemorum, regionibus Orientis innumerabiles. Eoſdem tauros, ſicut ſolent ubiq; Prophetæ, appellauit, quaſi indomitos, & feros, obuios quoſq; cornibus appetentes. Ac dicẽdum eſt per accuſatiuum ſemper, Increpa feras harundinis, congregationem, uel gregem, uel armentum taurorum. Hos euerte, in hos letalem ſententiam pronuntia. Deinde per alium ordinem orationis, addita propoſitione, in eadẽ dicit, Increpa feras harundinis, armentum taurorum, increpa uitulos, aut uaccas populorum, id eſt idola confringe, euerte, idola illa, quæ erant more Ægyptio, apud quos, bos Apis colebatur, imagines uitulorum, aut uaccarũ. Aut non idola dicit, ſed eoſdem ipſos, quos congregationem taurorum dixerat, pòſt appellat עֶגְלֵי עַמִּים Eghele hamin, id eſt uitulos populorum, qui inter populos, ut ait Rabi Salo. ſunt feroces, aut ipſi feroces populi. Hos idem Hebr us Dauid Eſau, id eſt Chriſtianos exponit, Reijce in eos, & principes eorum dæmones. Poſtea quod Sept. dixerunt, Vt excludant eos, qui probati ſunt argẽto, purius in fonte מִת רַפֵּס בְּרַצֵּי כֶסֶף mit rapes beraze caſeph. Quorũ uerborũ is ſenſus, Qui currunt, uel incedunt ad eos, uel cum eis qui fragunt argentum. Quo loco obſeruandum quod ſæpe fit apud eos, mutatũ eſſe numerum. Nam populi numero multitudinis additum eſt participium ſingulare mitrapes, incedit, uadit, currit. Sciendum quoq;, participium razze, quod ſonat frangentes, referẽdum propriè ad opificia idolorum, tametſi poſsint alij eſſe ſenſus, ut ſonet currentes, uel uolentes argẽtum, id eſt idola argentea. Qui quidem idem erit etiã ſenſus. Hier. igitur ex parte reddidit hunc ſenſum, Increpa beſtiam calami, congregatio fortium, in uitulis populorum calcitrantium contra rotas argenteas. Ecce diuus Hieron. raze quod poteſt etiam ſonare currentes, tranſtulit rotas, quaſi currentes. Et

mitrapes, quod ſignat incedentes, currentes, interpretatus eſt calcitrantes. Sed durus eſt ſenſus, ac uix intelligibilis. Cùm autem ſit clarum quod poſitum eſt ex Hebraico, euoluta, & expedita eſt horum intelligentia. Nam & Chaldæus ſenſum illum quem diximus, exhibens ait, Iraſcere in exercitus peccatorum, confringe illos ſicut cannam, congregationem Gigantum, uel fortium, qui confidunt in uitulis, quæ ſunt idola populorum. Similiter uerſiculus Hebraicus dicet, Increpa beſtias calami, armentum taurorum, intona in uitulos populorum, qui currunt ad opifices uel opificia argentea. Is ſenſus eſt clarns. Nam participium razze, apparet deſcendere à razaz, confringere, non à razah, uelle, quia notatum eſt puncto, quod ſignum eſt ablatæ literæ רַצֵּי razze. Quanquàm ſi ſonet uolentes, non uariabit etiam ſenſus. AuenEſdra mitrapes ſic aptat ut uerſiculus dicat, Increpa feras harundinem, gregem taurorum, in uaccas populorum, ut mitrapes ſit, fugiat à facie tua, uaneſcat. Quod non aptum eſt. Minus quod Rabi Salomon. Nolunt quenquam niſi qui faciat currere ad eos argentum. Clara eſt igitur conſecutio ad ſuperiora. Mos eſt enim Prophetarum, ſed cum primis in pſalmis fit, ut gloriam Dei propagari, innoteſcere, eam ſolam exiſtere cupientes, ſemper ſuperſtitionum interitum, & eorum qui eas foueant, efflagitent. Precantur ubiq; errorum ruinam, & eos qui ſummis uiribus eos ſuſtinerent, tolli de mundo cunctis uotis expoſcunt. Omnes item qui iura diuina, humanaq́; miſceant, quorum ſcelere mundus, & iſta rerum pulchritudo fœdatur. Hocq́; in fine præcipuè omnium pſalmorum. Deſiderabant enim ſolum in cultu, & laudibus Dei quietè, & tranquillè uiuere. Videbis idem in omnibus ferè pſalmis fieri; poſtulatur, deſideratur regni Dei incolumitas, aduerſi interitus, quaſi duarum ciuitatum, alterius flos, uita, conſtantia, alterius interitus, ruina, æterna abolitio. Ideo etiam dicit:

Diſsipa gentes quæ bella uolunt: uenient legati ex Aegypto, Aethiopia præueniat manus eius Deo.

HOc principium, Diſsipa gentes quæ bella uolunt, hæret cum ſuperioribus. Tum ſequitur alia diuerſa ſententia, de uenturis principibus, magniſq́; uiris ad templum ſanctum Dei, aut ad religionem ſacroſanctam eius. Ac pro legatis ſunt חַשְׁמַנִּים chaſmanim, uiri inſignes, nobiles, optimates. Hinc dicti ſunt Machabæi apud Hebræos, chaſmonim, quaſi nobiles, & inſignes. Alij apud Hebræos putant hoc eſſe nationis nomen, ut chaſmonim, ſint hi qui de Chaſmania. Quod & Chaldæus uidetur ſuſpicatus, transferens chaſmonim, filios Cham. Ac fortè hæc prouincia eſt quæ dicitur Charmania, licet longinquior. Pro eo autem quod dixerunt Septuaginta ἥξουσι, uenient, Hebraicè eſt יֶאֱתָיוּ ieethaiu, uenire facient, adducent, offerent. Et quod dixerunt προφθάσει, præuenient, eſt clarius תָּרִיץ thariz, feſtinabit, feſtinare, aut currere faciet. Æthiopia faciet manus ſuas feſtinare, accelerabit ad munera portãda. Et quod Latinus dixit Manus eius, debuit iuxta Græcum, & Hebraicum, ut monuit etiam Auguſtinus dicere, Manus ſuas, Græcè χεῖρας αὐτῆς. Claraq́; eſt de futura, & celebranda, colendaq́; apud omnes gentes religione, prophetia, præcipuè cùm totus pſalmus à Chaldæo de ſubmerſo Pharaone tralatus ſit, & nunc in fine, illa materia relicta, ad aliam ſermonem conuertit, idq́; in fine carminis. Sicut enim ſuperius dixerat, Offerent tibi Reges munera, ſic nunc Venient præpotentes, ac nobiles ab Æthiopia, & Ægypto. Vereq́; locus exponitur à noſtris, de cognoſcenda ab omnibus religione. Siquidem & ipſe dixit, Multi uenient ab Oriente, & Occidente, & recumbent cum Abrahã, Iſaac, & Iacob in regno cœlorũ. Et, Replebitur ſciẽtia Domini omnis terra. Et, Notũ fecit Dominus

ſalut

ſalutare ſuum, Hebraicè, Ieſum ſuum, in conſpectu gentium, reuelauit iuſtitiam ſuam. Quod Simeon iam Chriſto nato, eumq́ꝫ tenens in ulnis ſimili locutione effatus eſt, Viderunt oculi mei ſalutare tuum, Hebraicè Ieſum tuum. Quod paraſti ante faciem omnium populorum. Pſalmus autem, In conſpectu gentium reuelauit. Et Simeon, Lumen ad reuelationem gentium. Sicq́ꝫ ſimilibus uerbis, & gentis ſuæ locutionibus, ab altero de uenturo, ab altero de præſenti Chriſto hęc canebantur. Mitto quod in pſalmo LXXII. quem myſticè de Chriſto etiam Hebręi uaticinari aſſeuerant, dicitur, Reges Tharſis, & inſulæ munera offerent, Reges Arabum, & Saba dona adducent. Et Rabi Salomon hoc loco fatetur expreſsè, hæc dicta de Meſsia. Tunc, inquit, cùm ſubmerſum fuerit regnum Eſau, & ſurrexerit Rex Meſsias, offerent tibi munera ab Ægypto, & Æthiopia. Vides etiam eos de Meſsia pſalmum editum credidiſſe. Exemplumq́ꝫ de Æthiopibus Græci afferunt de Eunucho Candacis reginæ Æthiopum. Et certum eſt, quàm illa natio cupidè religionem acceperit, quàm auguſtè, ſapienterq́ꝫ retineat, ut etiam eos, apud quos nata eſſet, in hoc uincant. Deprecatus igitur impiorum interitum, & finem pſalmi cum principio conformans cùm diceret, Exurgat Deus, & diſsipentur inimici eius: &, Fugiant qui oderunt eum: canit futuram gentis ſuæ gloriam parandam per Chriſtum, per quem & literæ, & religio, philoſophiaq́ꝫ Iudæorum, ab omnibus populis cognita, & ſuſcepta eſt.

Regna terræ cantate Deo, pſallite Domino.

EX his etiam apparet prophetia. Inuitat enim ad cultum, laudemq́ꝫ Dei omnes nationes, ac prouincias, omnes oras, ob accepta beneficia, ob ſalutem omnibus collatam, ob conſeruatas omnes gentes, & magnis calamitatibus liberatas. Laudamus autem libertatis uindicem, canimus ἐπινίκια ei qui nos eripuit. Si igitur regna terræ ad laudandum, & canendum inuitantur, utiq́ꝫ propter commune, ac uniuerſale omnibus terris beneficium. Non laudarent etiam niſi cognoſcerent. Sicq́ꝫ multis rationibus conſtat, ſub carminibus Prophetarum, obſcuris propter gentis ſuæ humanum loquendi morem, eadem diſsimulari, atq́ꝫ ſub carminibus Sibyllarum interdum, & ipſis obſcuris, interdum clarioribus, quorum cognitio ab altioribus principijs manat. Additur autem in fine huius uerſiculi in Hebraico סֶלָה ſela, quæ uox quam uim habeat, diſcere potes à Chaldæo, qui eam tranſtulit לְעָלְמִין lealamin, in ſecula, in æternum eum celebrate, laudate. Septuaginta tranſferunt διάψαλμα, diapſalma, quaſi uox interiecta pſalmis, addita ad uim pſalmi non de pſalmo, ſed interiecta, & pſalmum adiuuans, quia eſt aſſertio pſalmi, & confirmatio. Quam uim etiam habeat pſallite Hebraicè זַמְּרוּ zameru, ab eodem diſcas, uertente שַׁבְּחוּ shabechu, laudate.

Pſallite Domino, qui aſcendit ſuper cœlum cœli ad Orientem.

AD declarationem tertiò additum eſt à Latino, Pſallite Domino, Hebraicè, & Gręcè bis tantum. Et quod dixit Gręcum ἐπιβεβηκότι, Qui aſcendit, obſeruatum eſt ſuperius, Hebraicũ לָרֹכֵב propriè ſonare, ei qui equitat. Cœlos etiam cœli, alibi obſeruatum ſonare ſacerrimam, altiſsimamq́ꝫ cœli partem, ſicut ſancta ſanctorum locus ſanctiſsimus in templo. Et, canticum canticorum, canticum nobiliſsimum. Et, Rex Regum, maximus Rex. Et, ſecula ſeculorum, omnis æternitas. cumq́ꝫ finis pſalmi cum principio conſentiat, apparet hic eum, cœlum cœli appellaſſe, quod in

princip

principio araboth, id est, regiones amœnas, beatas, aut uastas, latas: cùm diceret etiã illic Deũ equitare super araboth, quod Chaldæus hic, & illic soliũ diuinitatis suæ interpretatur. Cœlũ autẽ cœli dixit, Hebraicè Cœli cœlorũ. Sic in Ecclesia canitur, quòd cœli cœlorũ laudẽt, tremãt, nimirũ habitatores, quos potestates, et uolucres, & ardentes, flamãtesq́ ibidẽ, Hebraico autẽ noĩe Cherubim, & Seraphim appellãt. Nã cũ cœlũ sit omnis supra terrã regio, etiã aër, quæ ultra Solem, Lunęq́ labores, ultra cœli uertiginẽ πορρωτάτω, remotissime, ut ait Aristoteles, posita est, cœlũ cœli dixit. Sic alibi, Cœlũ cœli Domino. Hebræi dicunt esse הגלגל עליון hagalgal elion, altissimã sphęrã, supremũ orbẽ. Sed melius Aristoteles dicẽs πορρωτάτω τῆς φορᾶς, remotissimè à cœli uertigine, esse diuinas illas regiones. Theodorus tamen οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ τὸν ἀνώτερον, ἐπειδὴ ὅπερ ἡμῖν οὗτος, τοῦτο ὁ ἀνώτερος αὐτοῖς, Cœlũ cœli uocat supremũ: quoniã quale nobis istud cœlũ, tale eis supremũ illud. Mihi uidet̃ Aristoteles diuinitus locutus, ut alibi ostẽdi, extra uertiginem cœli, sedes illas æternas statuẽs. Sed si de motu primi cœli sermo est, quadrat Hebræorũ expositio. Quod autẽ dixerũt Sept. κατὰ τὰς ἀνατολάς, Ad orientẽ, melius, A principio, Hebraicè קֶדֶם kedem, ut dicat, Psallite ei qui eq̃tat, insidet cœlo altissimo ab æterno, uel à mundo cõdito. Sciendũ uocẽ istã Hebraicã ancipitẽ esse ad tẽpus, & locũ, sicut oĩa ferè nomina loci, eadẽ sunt & tẽporis, significatq́, & loci, et tẽporis anteriorẽ partẽ. Eoq́ sonat orientẽ, & itẽ anteriorẽ tẽporis partẽ, & q̃cq̃d tẽporis antecessit, pro tẽpore hic accipiendũ esse ratio clara est. Nã cũ de supremo cœlo loquat̃, ubi neq́ occasus sit, neq́ ortus, quoniã Sol q̃ affixus est orbi nostro, quod dicit̃ firmamentũ, occasum, & ortũ efficit, nõ debuit dici, q̃ ascẽdit, uel eq̃tat cœlũ cœli ad oriẽtẽ. Dicẽdũ ergo, à principio, id est semp. Et Symmachus trãstulit ἐκ τῆς πρώτης, à principio. Et Hieron. eũ secutus, Qui eq̃tauit sup cœlũ cœli à principio. Et Chaldæus trãsferens Hebraicũ מִלְּקַדְמִין le kodamin, ab æterno, à principio. Et Theodorus adiutus à Symmacho, ὑμνεῖτε οὖν τὸν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀεὶ ἐπάνω ὄντα τῶν οὐρανῶν. Laudate eũ q̃ à principio, & semp desup cœlis fuit. Eusebius quoq́ exponẽs quod uerterat Symmachus ὁ δὲ σύμμαχος ἐκ πρώτης συνῳδὰ, πάτερ δόξασόν με τῇ δόξῃ, ἣν εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. Symmachus trãstulit à principio cõsonè ei, quod ipse dixit, Pater glorifica me gloria, quã habui antequã mũdus esset. Hebræi quoq́ testant̃ Deũ à principio insidere cœlo, quia corpus eius à die quo cõditũ est, semp idẽ fuerit. Aduertẽdũ tamẽ: Vel de motu cœli sermo est, q̃ regat̃ à Deo, ab eo machina eius impellat̃, aut de æterna regni sui sede, in altissimis cœli religionibus defixa. Si hoc postremũ rectè dicit̃, ut exposuit Eusebius Dei gloriã fuisse sempiternã, imperiũ eius æternũ. Regnũ tuum, ait alibi, regnum omniũ seculorũ. Gloria eius æterna in cœlo empyrio, nunquam creato. Hic semper regnat, sedet. Si de motu cœli, posset defendi editio Sept. quoniã primum mobile, supremusq́ orbis, ab ortu uertit̃ in occasum, ut dicit uersiculus, Qui equitat, agitq́ supremũ orbẽ, & cœlũ cœli ab ortu. Quoniam autẽ obscurè, ac raro de motu cœli, scripturæ sacræ loquũtur, potiusq́ philosophorum est res, uidetur uerior primus sensus, de æterna Dei gloria. Ac nescio an assentiar Burgẽsi, Araboth iure occasus, equitare super occasus Deũ dici, quia cœlũ ab ortu tẽdat in occasum: dico primum mobile. Quòd si uerum est in principio dicet terminum ad quem, in fine Psalmi terminum à quo, ut more philosophorum loquar.

Ecce dabit uoci suæ, uocem uirtutis: Date gloriam Deo, super IsraEl, magnificentia eius, & uirtus eius in nubibus.

CLariora ſunt Græca, & ad Hebraicum reſpondentia ἰδοὺ δώσει τῇ φωνῇ αὐτοῦ, φωνὴν δυνάμεως, Ecce dabit cum uoce ſua, uocem potentiæ. Quare τῇ φωνῇ, nõ eſt ſimplex datiuus. Hebraicè quoq; בְּקוֹלוֹ bekolo, cum uoce ſua. Duos autem hoc habet ſenſus, aut mittet uocem formidandã in hoſtes. Et quod ait Theodorus, ſcripturã ſolere Deo tanquam ſummo formidandóq; imperatori dare uocẽ terribilẽ, & tonitrua, qui ſola uoce terreat hoſtes. Aut ſenſus Chaldæi eſt uerior, quo dicit, Ecce dabit cum uoce ſua, uocẽ ſpiritus prophetiæ, Prophetæ. Hoc mihi uerius uidetur, terminauit enim iam ſermonẽ de hoſtibus, loquitur nunc de altioribus, ipſóq; ſolo Deo. Vocem autẽ iſtã potentẽ, & uaſtã, non aliud ſentias, quàm diuinitatis ſuæ, ut ab omnibus gentibus, & regnis exaudita cognoſcatur. Hoc enim eſt, quòd notum fecit ſalutare ſuũ, hæc illa uox, totũ uulgata per orbẽ, fama diuinitatis ſuæ, qua gentes exaudita, propriè uenerunt, munera proferẽtes, ſigna uocationis, & cultus ſui, iureq; Chaldæus eam prophetię uocẽ dixit. Omnis enim cœlitus ueniẽs ſapientia, prophetia, oraculumq; dicitur: Prophetæq; non futura ſolum prænuntiantes, ſed etiam pręſentia loquentes, ſed cœlitus afflati dicuntur. Is ſenſus uidetur uehementer probabilis, cui non eſt diſsimilis quod Auguſtinus de uoce iudicij exponit, cùm, ut ait Sibylla de Deo,

Σαλπίγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,

Tunc tuba luctificam demittet ab æthere uocem.

Eiuſdẽ enim ſenſus hæc ſunt, una eadẽq; uox. Nec apparet quicquã ueriſimilius, cùm Pſalmorũ ſit grauiſsima, plenaq; oraculorũ ſapientia. Hæc ſunt quæ ipſe autor dixit, Neceſſe eſt impleri oĩa quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, & Prophetis, & Pſalmis de me. Quod autẽ dicit, Date gloriã Deo, ſup IſraEl, exponit, qui eſt ſup IſraEl, qui præſidet IſraEl, noſter Rex eſt, hũc laudate, huic date עֹז robur, fortitudinẽ, gloriã, canẽdo, attribuẽdo, cõfitẽdo. Sicq; interpretatus eſt Chaldæus. Quãquã iſte ſenſus clarior eſt in Hebraico, ſi puncta reſpicias. Dicit enim, Date gloriã Deo, ſup IſraEl, magnificẽtia eius. Cuius, inquit, maieſtas eſt, ſup IſraEl, eos protegẽs, eis proſpiciẽs, eos illuſtrãs, nobiles faciẽs. Chaldæus tamen legit, Date gloriã Deo, qui eſt ſuper IſraEl. Maieſtas eius, & fortitudo eſt in cœlo. Ac uides eum trãſtuliſſe cœlũ, quod Sept. nubes, Hebraicè שְׁחָקִים shechakim. Vt autẽ cœlũ, & aër dicitur, uolucres cœli, & ubi fulgẽt ſidera, ſedesq; diuinæ, ſic shechakim utrũq; deſignat. Et hoc loco cœlũ dicẽdũ fuerat, ſicq; trãſtulit etiã Hieron. Et uirtus eius in cœlo. Hoc autẽ dicit Pſalmus, ut oſtendat Deũ quãquã propriã ſedẽ habeat in cœlo, eſſe tamẽ etiam in terra, præcipuè apud pios, eumq; colentes, ut & maieſtatem altiſsimam, & ab omni corruptione ſeiunctiſsimam demonſtret, et prouidentiam, reſpectumq; ad res humanas, ima reſpicientem, licet altiſsimam.

Mirabilis Deus in ſanctis ſuis, Deus IſraEl, ipſe dabit uirtutem, & fortitudinem plebi ſuæ, benedictus Deus.

SI reſpicias Hebraica, uerũ ſenſum agnoſces. Pro θαυμαστὸς, mirabilis, eſt נוֹרָא nora, terribilis. Et pro, In ſanctis ſuis, eſt מִמִּקְדָּשֶׁיךָ mimmicdasheka, de ſanctuario tuo, de ſacrario tuo, quod Sept. per numerum multitudinis, iuxta Hebraicum dixerũt τὰ ἅγια, locum ſanctiſsimũ, ſancta, ſicut dicũtur ſancta ſanctorũ, per numerum multitudinis dicunt iuxta nõnullos Hebræos, quia templũ terreſtre reſpiciat cœleſte, aut quod triplici ſtructura conſtaret. Dicitur ergo, Mirabilis es tu de ſanctuario tuo, de ſublimi regno, & ſanctiſsimo tuo, mittis indicia, quàm terribilis, ac formidabilis ſis. De cœlo ſancto tuo, potentia claret, de ſede magnitudinis tuæ. Dantur mortalibus manifeſta indicia te eſſe in cœlo, ab illa aula, & regia, ueniũt in

terras beneficia, quibus bonos aduersus malos defendis, & ostendis displicere tibi nefas. Hieron. etiam uertit, Terribilis Deus de sanctuario suo. Potest quidem sanctuariū terrestre intelligi, in quo Deum sæpe dicunt habitare Prophetæ, sed rectius est, de templo cœlesti sentire. Quod autem dixit, Virtutem, Græcè melius δύναμιν, robur, uim, præsidium, ad Hebraicum עֹז oz. Fortitudinem quoq; clarius dixerunt Sept. κραταίωσιν, roborationem, confirmationem, solamen, pro Hebraico תַּעֲצֻמוֹת thazumot. Ex illo, ait, sacrario hæc bona demittet. Sedibus ætherijs, robur in nos descendet inuisibilibus, & arcanis modis, euentu autem claris. Propterea semper benedictus. Amen.

PSALMI LXXXIX. EXPLANATIO.

HIC inchoatur Quartus Psalmorum liber apud Hebræos, facta à posterioribus hæc diuisio, ubi iusta ratio aliquē librum finire docuisset. Nam huc usq; psalmi Dauid, & filiorum Core, & aliorum leguntur: qui sequuntur, non habent ferè nomen autoris, nec ullū titulum præscriptum nisi primus iste. Post multos psalmos repetitur inscriptio Dauid. Hæc ratio posteriores docuit, ut libros diuiderēt. Is dicitur oratio Mosis uiri Dei. Super quo uarię fuere apud Hebræos sententiæ. Fuerunt qui dicerent repertam hanc orationem à Dauid, traditionemq; antiquam apud eos fuisse, hanc Mosen edidisse, & Dauid huic libro suo inseruisse. Alij existimauerunt cùm dicitur, Oratio Moysi, Moysen posteros eius sentiendos, Leuitas scilicet, qui cantores essent in templo, ut habetur in libris Paralip. Quę locutio soleat etiam alijs in locis haberi: ut, Comederunt Iacob, id est progeniem eius. Et, Ex Ægypto uocaui filium meum IsraEl, id est filios & nepotes eius. Sic dicitur in libris Parali. Et Ieiodas princeps Aaron. nimirum filiorū Aaron. Sic oratio Moysi, nempe filiorum Moysi. maior tamē eorum pars sentit fuisse Mosis, quòd per numerum multitudinis loquatur, Factus es nobis, quasi populo meo. Et Rabi Salomon, unam ex undecim benedictionibus, super undecim tribubus hanc esse putat. Chaldæus item argumentū sic transtulit, Oratio qua orauit Moses propheta Domini, quando peccauit populus domus IsraEl in deserto, respondit, & dixit, Hęc erat antiqua illa traditio, orationē hanc esse Mosis, quā Chaldæus uidetur cōmemorasse. Fuerunt etiā è nostris, qui non crederent esse Moysi, sed potius Dauid: referri autē in Moysen, quòd de lege loquatur, quod & nonnulli Græci sequuntur. Sed quoniā & à pluribus approbatur, & magis elucet ex titulo esse Mosis, id potissimū arbitror sequendum. Nec uero mirum non esse in libris Moysi hanc orationē descriptam, quandoquidē neq; in libris Regum, ubi de Dauid texitur historia, psalmos eius, nisi unū uel duos inuenias. Sit igitur id uerius, esse Moysi orationē, idq; ad Hebræos ex succedenti traditione, sicut alia pleraq; apud eos, & nostros, per traditionē non scriptam inoleuerunt, manasse. Dicitur oratio, ueniæq; deprecatio, quod in omni ea maximè perspicitur. Ac iuxta suas ineptias, Rabi Dauid asserit deprecationem esse super eorum præsenti, & omnium maximè diuturna captiuitate, referriq; in ea, humanam imbecillitatem, uitæ breuitatem, deprecari Mosen creatorem, ne pro eorū sceleribus, ab eo plectantur, cùm potius uniuersalis sit humanæ fragilitatis testatio, populi autem electi, non eorum qui in præsenti captiuitate detineantur, sed pro omnibus hominibus criminum deprecatio. Græci quoq; duplex in ea uaticinium contineri dicunt, de euersione Iudæorum, & reditu ad meliora. Virum autem Dei, Chaldæus, & Hebræi, quia fuerit Propheta, quia diuinis alloquijs assuetus, quasi is quo Deus utere

tur uti interprete, & miniſtro ſuo, interpretantur ut uir ſiue homo Dei eſſet, qui poſsideretur à Deo tanquam Domino : ſeruus ipſe, & miniſter. Sic Auguſtinus eum miniſtrum Veteris, propheta Noui teſtamenti dicit. Vertentes autem Hebræi uirum Dei, Prophetam ſentiunt, ut dixi, Dei ſummi ſacerdotem, ἑρμηνευτὴν, religionis interpretem, ſacrorum antiſtitem ἱεροφάντην. Hi enim Prophetæ apud Hebræos, & Ægyptios ſunt uocati, ut apud Perſas Magi, Talis fuit diuinus Moſes, ſed q in eo mortales omnes anteierit, familiaritate diuina, & alloquijs, ante omnes dignior habitus. Cognitaq́ hæc diuinitas eius omnibus gentibus fuit, ob id à nonnullis Magus appellatus ex eo ſcilicet genere, qui apud Perſas haberentur. Græcè Sept. tranſtulerũt, Oratio Moyſi homini Dei, cũ genitiuus eſſe potius debuerit, ſicut Pſalmus τῷ Δαβὶδ, potius τοῦ, Hebraicè le Moſe, ubi le, eſt articulus caſus gignẽdi.

DOmine refugium factus es nobis à generatione, & generatione.

DIVINVM ac prçclarum exordiũ, quo res humanas, licet fragiles, ac miſeras, plenasq́ ſemper lacrymarũ, & in interitum ſpectantes, habere docet, quo ſtabilire ſeſe, ac firmare poſsint, neq́ unquã, tametſi uallati calamitatibus ſimus, refugiũ, & tutiſsimum præſidium nobis defuiſſe. Nunquam diuinam prouidentiã ſuper nobis dormitaſſe, nunquam nauiculã procellis iactatam uorari permiſiſſe. Eſſe aliquẽ portum, quò liceat in tantis miſerijs, in hac humanarũ rerum miſeranda lacrymandaq́ uanitate, & præcipiti fuga, rapidoq́ interitu refugere: eſſe quoddam ac fuiſſe ſemper maximum in hoc mundo, cuius faciem quotidie mutari cernimus, in quo luctus & gemitus, lamentaq́ quotidie exaudiuntur, paucaq́ aſpicimus, quibus lçtari liceat, & frontem ſerenare, ſolamen. Ac cõprehendit omnium ſeculorum, æternam prouidentiam, non ad unum tempus, ſeculum'ue uigilantẽ, poſtea auertentem ſeſe, & in penetralia cœli ſe abſcondentem, ſed dicit, in omni generatione refugium eum fuiſſe. Quod ut melius intelligas, uerba obſeruanda ſunt. Nam quod Sept. tranſtulerunt ἐγενήθης, potuit quidem transferri factus es, ſed melius erat dicere, fuiſti, iuxta Hebraicum אַתָּה הָיִיתָ atta haijta, Domine refugium tu fuiſti nobis. Et quod dixit, In generatione, & generatione, obſeruatum alibi generationem eſſe unum tempus unum ſeculum, unam mundi faciem, cuius repetitio indicat omnium temporum, ſeculorumq́ ſeriem implicatam, totum generationũ progreſſum. In omni tempore, inquit, in omni ætate, refugium tu nobis fuiſti, nullo tempore à nobis abfuiſti, licet remotiſsimus habitatione, præſentiſsimus tamen oculis, & præſentia fuiſti. Diuineq́ locum tranſtulit Chaldæus: Domine, inquit, cuius numen, & diuinitas, habitaculum habet in cœlo, fuiſti nobis robur, præſidium, refugium. Ac uox quam Sept. tranſtulerunt καταφυγὴ, refugium, Hebraicè eſt מָעוֹן maon, ſignatq́ etiam habitaculum : eoq́ Hieron. tranſtulit habitaculũ. Et Hebræi exponunt eum locum. Idem tamen eſt ſenſus. Denotat enim locum, quò refugimus, prçſidiũ, arcẽ. Ipſiq́ Hebræi, & locum exponunt, & מחסי machſe, perfugiũ: & Chaldæus pro ea poſuit סעיד ſaid, robur, ſuſtentationem, firmamentũ. Locus eſt quò confugimus, in quem noſtra ſuſpiria, & lacrymæ tendunt, ad quem derelicti, grauibusq́ malis oppreſsi deuolamus. Ille ſinus placidos pandit uenientibus. Nihil diuinius, & ad conſolationem, medelamq́ dolorum noſtrorum præſentius dicere poterat.

Priuſquam formaretur terra, & orbis, à ſeculo, & uſq; in ſeculum tu es Deus.

Hæc

HÆc conſequuntur ad antecedẽtia pulcherrimè quòd eum dixerat refugium in omni ætate, in omni æuo hominibus fuiſſe, nunquã oculos benignos ſuos amouiſſe. Neq; enim fuit unquã tẽpus, quãdo tu non fueris, neq; homines aliquando fuerunt, quin tu quoq; adeſſes, qui eis prouideres, ut neceſſario nunquã caruerit rectore mundus, & nauclero, ante omniũ rerum conſtitutionẽ exiſtente, qui ſimul atq; creaſſet, proſpexerit, rerũ ab ſe creatarũ ſuſtentatio, prȩſidiumq; fuerit, ut neq; uoluntas, neq; poteſtas ſuſtinendi defuerit. Non uolũtas, quod pſalmus ipſe prædicat, minus item poteſtas, quia ab æterno fuit El, id eſt Deus omnipotẽs. Hoc enim eſt quod ſapientiſsimè Philon dixit, Deus regit perennẽ naturȩ curſum, prȩfecto tanquã lege, filio ſuo, quẽ δεσμὸν ἄῤῥηκτον ἐποίησε, uinculũ indiſſolubile fecit uniuerſi. Ideoq; is pſalmus de eo ꝓpriè eſt. Eſt enim de eo qui fuit ante mũdi conſtitutionẽ, & q poſt cõſtitutionẽ rexit ſemper, is autẽ omnibus antiqs, & nouis literis conſentiẽtibus, eſt filius Dei, Creator mũdi, et gubernator. Atq; nõ meminit, ut ait Rabi Dauid, creationis cœli, quia de hominibus, & omni mortaliate, quæ tñ ab uno opere regatur, ſermo eſt. Loquitur enim de hominibus, quorũ breui ſpatio uita definit, quorũ antequã & ipſi, & omnis eorũ habitatio, & ſedes extitiſſet, creatorẽ demonſtrat fuiſſe. Ac dicens, Priuſquã mõtes fierent, nominat res inſigniores, ac diuturniores. Mõtes & ſublato ſupra reliqua terra uertice nobiliores fuerũt, & perpetuitate, ſemper manẽtes incorruptibiles: etſi qua pars abſciſſa cadat, his et regiones definiũtur, earũ ſempiternis finibus. Nam flumina neq; ſtabilia adeoq; fortia ſunt, neq; perennia, neq; tam uaſta, & ſtupenda, omniaq; terreſtria. Nihil eſt montibus altius, uaſtius, diuturnius, memorabilius, cùm ſcopulos pendẽtes aſpicimus, cùm tantam lapidum molem, aëriasq; arces obſtupeſcimus mirati, qua ui excitari tanta ſaxorũ uaſtitas potuerit: nunquã adeò obſtupui exclamauiq; admiratus naturam, & creatorẽ, quàm cùm iter primũ feci per montes Italiȩ, quos Metaurus prope Forum Sempronij medios interſecat, Furui ex opacitate, & tenebris dicũtur. Videas ſtupendas hinc atq; hinc, oculis altiſsimè ſublatis, ſaxorũ cautes, horribiles procurrẽtium montiũ, nudorumq; ſcopulorũ ſeries, inter quæ percuſſa uocis reſultat imago, ut hæc ſola uera miracula naturȩ dicas. Priuſquã tanta rerũ ſtupendaq; uaſtitas eſſet, creator Omnipotẽs fuit, qui ea ipſa è nihilo creauit. Hocq; naturaliter uolẽs edocere non dicit, quanquã idem eſt, Priuſquam montes fierẽt, ſed יֻלָּדוּ iulladu, gignerentur, naſcerentur: ita montes, & ſcopulos illos genitos fuiſſe docens, ſicut arbores, & animalia, quæ de exiguo ſemine, in tantã molẽ conſurgunt. Montes item ex medullis, & exiguis humoribus terræ ſunt mirabiliter generati, prius è nihilo facta genitrice terra. Genitos item dicit, quaſi de nihilo creatos, ex eo quòd ad tãtam uaſtitatem poſsit haberi pro nihilo. Locuti enim omnes antiqui theologi ſunt de creatione terræ, montium, maris, tanquam his quæ in materno utero ſata grandeſcant, ex paruis, & inuiſibilibus ſeminibus ſurgentia. Hierony. etiam dixit, Priuſquam naſcerentur. Sic quoq; quod de montibus dixerat, eos genitos, ſeu natos eſſe, de terra locutus eſt expreſsius. Nondum aſſero quod AuenEſdra dicit, montes à uentis, ſpirationibusq; generatos. Nam quod Græce eſt, καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν, καὶ τὴν οἰκουμένην, aut formaretur terra & orbis: Hebraicè eſt תְּחוֹלֵל techolel, parturiretur, ederetur in lucem. Ideo & Hieron. uertit, Parturiretur. Generatio quoq;, & partus fuit terræ, cuius à Deo creationem, quia non eſt humana mente comprehenſibilis, dicunt, partum, conceptum: diuino enim ordine, cuncta ſunt generata. Sicut ex aqua, & terra tanquam primis ſeminibus facta ſunt ſuperiora, & inferiora: inferiora animalia, plantæ: ſuperiora, aër, æther: fuitq; ubique diuinus & certus ordo, quem huc uſq; uel ſi-

milem natura ſeruet, ſic parta eſt è nihilo, & concepta ſimili quadam ratione, terra, ſicut quaſi è nihilo, tantæ è tam exiguis principijs res naſcuntur. Ecce ſic terræ quidem conceptus, & partus fuit, ſicut omnium aliarum rerum, & ſicut ex exiguo igni maximus. Nam etſi uelociſsimè Deus operatur, ex cauſis tamen effectuum ortus fuit inuentũ eius. Atq; cauſæ aliȩ aſsignantur, aliæ ſunt inſcrutabiles. Aſsignantur à theologia, cùm uellet ſiccare contra ſolitas naturæ leges, mare rubrũ, flare feciſſe uentum tota nocte: quibus autem cauſis tam uehementem uentum ſpirare fecerit, non aſsignatur, & fortè nõ poſſet intelligi. Sic quomodo terra è nihilo cõcepta creuerit, uaſtaq; fuerit, tamq; ex pauca aqua plurimus aër, exiguoq; ſemine, tã grande ſubitò animal, & ex priuatione uitæ, ſubitò uita, nobis intelligi non poſſet. Ordinem tamen quendam diuinum, ſicut in cæteris rebus illic fuiſſe neceſſe eſt. Montium ergo ortum & partum, conceptumq; terrȩ dixit. Latinè quoq; dicitur creare, & ipſum animalium proprium. Eſt enim creare, à creas Græco, carne, quaſi carnẽ facere. Quod autem ait, A ſeculo uſq; in ſeculum, quod & Hebræi perhibent, duo ſunt ſenſus: Aut ab æterno uſq; in æternum, à prima æternitate, uſq; ad alteram, ſicut antè ſempiternus fuiſti, ſic pòſt. Quod quidẽ dicitur reſpectu noſtri, non Dei, in quo non eſt antè & pòſt, non prior & poſterior, ſed una æternitas. Qui enim nullos dies habuit, nullum tempus, nullos annos, nullas horas, nec fuit, eſtq; ſub motu Solis, quomodo habuit antè & pòſt, quȩ ſunt partes ad motũ Solis collectȩ? Qui ſupra Solem eſt, etiã ſemper ſine Sole exiſtens, tempori non ſubiacet, ideo nec partes temporis, nec temporũ cõſiderationes habet. Primus ſenſus eſt, ut dicat, ab omni ſeculo, ab omni æternitate: ut ȩternitas ſiue ſeculũ ſit hic, quod fuit ante mundum, & quod eſt poſt mundũ. Alter eſt ſenſus, ſed & Rabi Salomon, AuenEſdra, Dauid ſequũtur eũdem propè, quem Chaldȩus. Vox enim Hebraica עלם olam, & ſeculum, æuumq; denotat, & mundũ. Eoq; Chaldæus dicit, A mundo præſenti, ad mundum uenturum. Qui Deus es mundi præſentis, idem futuri, id eſt cœleſtis, & eius qui alius futurus ſperatur. Quoniam mundi iſtius mutata facie, cuncta in immortalitatem renouabuntur. A conditione iſtius mundi ad finem, id eſt, ad alterũ, tu es. Ex quo loco intelligimus Hebraicũ loquendi modũ. Nam non terminabitur cùm uenerit alter mundus, licet dicat, à mundo uſq; ad alterũ mundum tu es eſſentia diuina. Sic cùm dicitur, Sede à dextris meis, donec ponã inimicos tuos, nõ terminatur ceſsio. Vbi eſt eadẽ uox עד ad, uſq;, donec, atq; hoc loco. Itaq; uel à mundo ad mundum tu es, uel ab ȩterno in ȩternũ. Ideo refugium in omni generatione, & ſeculo, quia fuiſti ſemper. Quod uerò ait, Terra, & orbis, eam cauſam aſsignat Rabi Dauid, quod terra dicatur ea, quæ habitatur, & quæ non habitatur. Totum terræ corpus, totum terreſtre elementum, totus orbis terrarum. At aliud nomen, quod Hebraicè eſt תבל tebel, Grȩcè dixere Septuag. quod & Hebræus ſentit οἰκουμένην, terram habitatam, quicquid ubiq; ab hominibus occupatur. Id Hebraicè dicitur tebel. Vtranq; igitur terram deſignat. Dicens autem poſteriore loco terram, docet antè terram, quàm montes naſcerentur, extitiſſe, ut ait Dauid. Dixit enim poſterius antiquius, maius, grandius natura, quanquam eadem hæc ſunt. Chaldæus quidem hunc locum ſic reddidit, Quoniam patuit ante oculos tuos, populum tuum eſſe peccaturum, præparaſti pœnitentiam antequam montes erigerentur, & terra crearetur, & habitatores orbis, à ſeculo præſenti, ad futurum tu es Deus. Qui quidem idem eſt ſenſus, qui fuit refugium ſemper: eò fuit, quòd pœnitentiæ locum reliquit, & ad ſe redeuntes humanè recepit. Deus etiam hoc loco Hebraicè eſt El, quod ſonare omnipotentem & fortem etiam Hebræi teſtantur, ut oſtendat eius omnipotentiam gubernandi, & proſpiciendi his quȩ condidiſſet, tamen æternitatem, infinitamq; durationem.

Ne auertas hominem in humilitate: & dixiſti, Conuertimini filii hominum.

OBſeruare operæpretium eſt, quæ cauſa lectionem Græcam, & Hebraicam (nam Latina ſequitur Græcam) uariauerit. Non enim eſt Hebraicè, ut Græcè, μὴ ἀποστρέψῃς, ne auertas, ſed nulla eſt negatio תָּשֵׁב אֱנוֹשׁ עַד־דַּכָּא thesheb enos addaca, hoc eſt, conuertes hominem uſq; ad interitum, uel minutionem, ſiue humilitatem. Et Hieronymus iuxta hanc lectionem tranſtulit, Conuertes hominem uſq; ad contritionem. Eadem & Hebræi, & Chaldæus agnoſcunt. Cauſa uarietatis fuit, quòd Hebraica dictio אל ſi ſine ſubiectis notulis maneat, erit amphibola, ut uel ſit nomen Dei, uel negatio: ſubiectis notulis diſtinguitur, cùm Deum ſonat, ſcribitur per uocalem, quę Hebræis dicitur zere אֵל. cùm eſt negatio, ſcribitur per patach אַל Poſteriore modo eam acceperunt Septuaginta, & lectionem antecedentem terminarunt, ut dicerent, A ſeculo, & uſque in ſeculum tu es. Negationem in ſubſequentem lectionem reiecerunt, dicentes, Ne auertas: ut prior Hebraicè habuerit וְעַד עֹלָם אַתָּה uead olam attha, poſterior אַל תָּשֵׁב ne auertas. Hodierna lectio eſt uerior, & clarior: diciturq; hominem à Deo ad ſummam fragilitatem, dieiectionemq; deduci, permitti ut in miſerias, uexationesq; omnigenas delabatur, rurſum offerre eis placidum lumen ſuum, & miſeris clementem dare dextram. Quod quadrat antecedentibus. Ideo enim refugium eſt, & portus, quia deducit non quidem uolens, ſed permittens homines ad uarias clades, & uexationes: rurſum ſubleuat, caſtigatos ueluti à miti patre. Nam quos diligit, corrigit, & caſtigat. Atq; ad hunc modum clarè ſequuntur, hæc ad ſuperiora. Eſt tamen Hebræis etiam alter ſenſus, quem Salomon, AuenEſdra, Dauid proponunt, Conuertes hominem ad contritionem: ei miſerias, & uexationes importas, quibus attritus, deducitur ad ſenium, ut contritio, ſiue debilitatio, uel humilitas ſit ipſa ſenectus, omnium ſentina malorum, in qua uirtus omnis, & robur delabitur. Ad ſenium adducuntur homines à Deo.

Optima quæq; dies, miſeris mortalibus æui,
Prima fugit, ſubeunt morbi, triſtisq; ſenectus,
Et labor, & duræ rapit inclementia mortis.

Nam & hoc Hebræi in hoc ſenſu afferunt, hominem deduci ad debilitationem, tum eſſe dictum, decretumq; diuinum, ut conuertantur in puluerem ſuum, unde ſunt accepti. Et dixit, Conuertimini filij hominum, hoc eſt, in principia ueſtra reſoluamini, in cineres primordiales reuertamini. Sed uos in terram cuncti redeatis, & undam. Dictum tuum eſt, & decretum in natura inciſum, ut homines cladibus & incommodis attriti, morte adueniente, reſoluantur. is eſt ſecundus ſenſus. Chaldęus tranſtulit, Conuertes hominem propter ſua peccata ad mortem. & dixiſti, Reuertimini filij hominum. Quo uidetur ſentire poſtremum illum ſenſum, & conuerſionem in primordia reſolutionem interpretari. Noſtri uerò, id eſt Græci, ac Latini, ſequentes quod lectio offerret, & humilitatem interpretantur extremam ruinam, interitum animi, cladem illatam ab hoſte antiquo, aut alia peccata, ut dicit Propheta, Ne auertas hominem in hac calamitate, in hac tanta ruina, ne relinquas, ſed refugium eſto. poſtea quod ait, Et dixiſti, Conuertimini. Iam aſſertionem liberationis eſſe dicunt, eius liberationis, quam precaretur, & id quod ipſe multis in locis promiſiſſet. Sed, ut uerum fatear, is ſenſus uidetur perplexior, nec cum antecedentibus hærens, nec cum ſequentibus conſequens. Priores ſunt ueriores: ex quibus ſecundus apparet in toto pſalmo. Proponit enim miſerias humanas, fra

nas, fragilitatem, dura decreta Dei, quibus ſubiacentes miſeri mortales, morbis & incommodis omnibus uexati, demum deuoluuntur ad mortem. Quod & cæteri ſunt deplorati, præcipueq; Homerus antiquus Vates, eodem atq; Moſes ſenſu:

οὐ μὲν γάρ τι πού ἐστιν ὀϊζυρώτερον ἀνδρῶν
πάντων, ὅσσα τε γαῖαν ἐπιπνείει τε καὶ ἕρπει.
Non homine eſt animal certè infelicius ullum,
Quod tellure ſuper ſpiret, & inambulet ipſa.

Quoniam mille anni ante oculos tuos, ſicut dies externa quæ præteriit, & cuſtodia in nocte.

HÆc eſt tota periodus in Hebraico, & eſſe debet: eritq; clarior ſenſus, quàm ut habent Latina, & Græca. Eſt autem & hic duplex Hebræis ſenſus, ut ſit uel ſermo Dei ad homines, uel Moſis ad ipſum Deum. Primò dicitur, Quid ſtruis, quà fretus ſpe uiuis? qui ſi uel mille annos, id eſt, pluſquam primus genitor, qui nongentos triginta annos traiecit, ipſe uiueres, omnis hæc ætas, quandoquidem moriendum tandem eſt, erit tibi uelut una dies externa, elapſa. Siquidem & Mathuſalem qui nongentos, & ſexaginta obiuit annos, nihil dici poteſt, qui mortuus eſt, uixiſſe, nullaq; eſt ætatis, & uitæ tam diuturnæ eius memoria. Sic & ſi tibi ut mille annos tranſigas, erunt hi uelut una elapſa dies, aut una è quatuor noctis partibus, quæ in quatuor uigilias diſtribuebantur: uanus es igitur, nubis inſtar fugax, & reſolubilis, fugiens uelut umbra. Hoc ego uolui, hoc dixi Adæ, In quacunq; die peccaueris, morte morieris, id eſt, amiſſa deificatione, quam per obedientiam fuiſſes aſſecutus, breui uitæ interuallo obito diſſolueris. Nec prohibet hunc ſenſum, ut ait AuenEſdra, quòd prius locutus Deus ſit per numerum multitudinis, Conuertimini filij hominum, nunc, Mille anni ante oculos tuos. Eſt enim linguæ conſuetudo, quod & poëtæ noſtri interdum, mutare numeros. Noli igitur gloriari, & inſoleſcere idem futurus ſi uel mille annos, pluſquam primus genitor, putes te poſſe uiuere, nihilominus item moriturus. Alter eſt ſenſus, ut ſit ſermo Prophetæ cum Deo. Vna dies ſunt mille anni apud Deum, cuius eſt æternitas. Quicquid apud nos uiuitur, cum ipſa æternitate, cuius & unius eſt immortalitas uera, comparatum uelut una elapſa dies eſt. Nam cùm ſtatutum ſit ab eo ut homines uitæ ſuæ curſum breui ſpatio definiant, alia autem ſit ætas eius, æternitas appellata, nihil eſt hoc omne tempus noſtrum, quod eſſe particulam æternitatis, philoſophi, Pythagorei uerò & antiquiores imaginem dixere. Quòd ſi humana uita eſt particula temporis, tempus breuiſsima pars æternitatis, quid erit quicquid unuſquiſq; hominum uiuit ante oculos Dei? Humanæ felicitatis teſtimonium dum & uita fugaciſsima eſt, & quicquid eſt, miſeriarum eſt plenum, quod poſtea narrabitur. Canitur etiam gloria eius, quippe quæ fuerit, priuſquam montes naſcerentur, & orbis terræ fingeretur, contra quem nefas ſit homines animalia exigua, fragilia, & quaſi diurna, inſoleſcere. Tum æternus ipſe, ut Auguſtinus ait, noſtræ mortalitatis refugium. Fuerunt autem qui dicerent ex Hebræis unum diem Dei eſſe mille annos. Quod quadam figura dici certum eſt. Nam apud Deum ut ſapientiſsimè Plato locutus eſt, Ariſtoteles, nec dies eſt, nec annus, nec menſis, qui eſt, ut antè dixi, ſupra ſolem temporis genitorem, ac patrem, nec tempore poteſt intercipi. Præclarè enim ſcribit Plutarchus, nos cum eſſe nihil communicare, ſed omnium mortalem naturam, in medio generationis, & corruptionis exiſtentem ſimulacrum quoddam, atq; umbram caſſam, uixq; apparentem, ſui ipſius oſtendere: in quam, ſi cogitation

gitationem coneris defigere, tanquã cõpreſſa manu aqua diffugiat deferens etiam quæ manu teneretur. Tum addit, τὸ οὖν ὄντως ὂν ἐστὶ τὸ ἀΐδιον, καὶ ἀγέννητον καὶ ἄφθαρτον, ᾧ χρόνος οὐδεὶς μεταβολὴν ἐπάγει. Vere igitur exiſtens, eſt id quod ſempiternum eſt, & ingeneratum, incorruptibile, cui nullũ tempus mutationẽ adducat. Eadem nunc apud Moſen philoſophia, à quo primo iſta fluxerunt. Ipſe enim dixit, Priuſquã montes naſcerentur, & terra, nempe quod Plutarchus ἀγέννητος. Præclareq; etiam idem ait antiquos, fortaſſe Moſen, & Hebræos innuens, Deum adoraſſe, & benedixiſſe dicentes εἶ ἕν, es unum, tu es unitas, omnium rerum ſimpliciſsima, incorruptibilisq; perfectio. Græci igitur & Latini rectè dixiſſe Prophetam diem præteritã, nõ præſentem, aut futuram; ut oſtendat nullam eſſe rationem, etiam mille annorum ad æternitatem Dei. Nihil enim eſſe quod præterijt. Etiam Græci quatuor cuſtodias nocturnas in caſtris eſſe, docent tres horas cuiq; deputari: Vigiliæ Latinæ dicuntur, ponitq; poſtremo loco, quod etiam eſt breuius, ut nullam temporis cum æternitate monſtret eſſe comparationem.

Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt, mane ſicut herba tranſeat.

IS eſt uerſiculus, is eſſe debet, ut ſenſus oſtẽdit. Sciendum autem Græcè hunc locum habere τὰ ἐξουδενώματα ἔτη αὐτῶν ἔσονται. Hoc eſt, Vanitates, nihilum erunt anni eorum. Volens autem Latinus interpres reddere Græcum nomẽ ἐξουδενώματα, quaſi dixeris nihilitudines, nihilationes, extenuationes in nihilum, nõ occurrebat commodius quàm ut uocem reſolueret in plura uerba, id eſt ea quæ pro nihilo habentur. Quæ tota oratio eſt unius Græcæ uocis interpretatio, pro qua in Hebraico eſt זְרַמְתָּם zeramtham, ac Rabi Abraham, & Dauid, ſermonem, dicunt eſſe cum ipſo Deo, fere innuentes, eam uocem eſſe uerbum, non nomen, ut Sept. tranſtulerunt. Verbum ſcilicet à uoce זֶרֶם zerem, quæ ſonat undam, fluctum, ruentem, currentẽ, rapidum, ut dicat, Feciſti eos ſicut undam, & fluctum, ſicut bullam. Homo bulla eſt, fluctus ſubito intumeſcens, ſubito corruens, & uaneſcens. Simili, & noſter Poëta, figura loquutus eſt,

Tempora prætereunt more fluentis aquæ.

Fluuius eſt tota uita, currens rapidus, præceps, rapiens omnia ſecum. Eſt item tumidũ mare, non minus quàm flumina, præcipuè cùm ſæuit, labens, fluuius uaſtus, mare, in quo procellæ ſurgentes, moxq; conſidentes, fluuius uaſtus uita uniuerſa hominum, tanquã procellæ, & elati fluctus, uitæ particulares cuiuſq;. Dicitq; Moſes, Fluctuaſti (ut licentioſius fingam nouum uerbum) eos: Fluctuare eos feciſti. Quod Hieronymus reſpiciens dixit, Percutiẽte te eos, ut ſomniũ erunt: percuſſionem, meo iudicio retulit ad fluctũ ruentem, in littus procumbentem, illidentemq;. Quanquam quod trãſtulit eſt obſcurius: Denotat autem zerem etiam turbinem, tempeſtatem, impetum, qualis inundantium nimborum. Tale quid dicit Propheta homines Deum feciſſe, fecit eos uelut hymbrem, nimbũ, fluctũ. Sic Heraclitus uitã hominũ, flumen eſſe dixit. Et Pythagoras rogatus quid eſſet humana uita, ingreſſus cubiculum, ſubito egreſſus eſt, innuens introitum eſſe, & ſimul exitum, uitam, aduentũ, & diſceſſum. Pro hoc omni igitur Sept. dixerunt ἐξουδενώματα, & quidem eodem ſenſu, tametſi alio paululum uocis ſignificatu. Porro quod Sept. dixerunt ἔτη αὐτῶν, anni eorum, in Hebraico eſt uox anceps ad annum, & ſomnum. Nam ſi ſcripſeris שֵׁנָה ſonabit annum, uel ſomnum. Itaq; pro utroq; ab Hebræis etiam exponitur, ut dicat, Fluctuare feciſti, ſubito rapuiſti annos eorũ. Aut quod quidem melius quadrat, & clarius eſt שֶׁרַמְתָּם שֵׁנָה יִהְיוּ zeramtham shena ihiu,

Rapuiſti eos,uel fluctuare feciſti,ſomnium erunt. Tanquam ſomnium, ait,eſt humana uita,tu rapis,tu poſuiſti terminos eius,qui præteriri nõ poſſunt. Tu dixiſti, Conuertimini filij hominũ,redite in puluerẽ ueſtrũ. Ad hunc ſenſum Hieron. trãſtulit,Percutiẽte eos,ut ſomniũ erunt. Et Chaldæus etiam eſt hunc ſenſum ſecutus הֵיךְ דְמִכִין יְהוֹן hek dimkin iheon,tanquã dormiẽtes erunt. Atq; is ipſe pulcherrimum paululũ uariata litera,poſuit ſenſum : Etſi nõ cõuertentur,induces ſuper eos mortẽ,tanquã dormiẽtes erunt,& ad mundũ uitam'ue futurã tanquã herba, quæ ſiccatur,mutabũtur. Ecce quod corporaliter dici uidebatur, ſpiritualiter ad latiora maioraq́; retulit. Sciendũ autẽ quoſdã Græcos legere nõ ἔτη, id eſt annos,ſed ἔτι etiã : exponuntq́; nõ ſolũ,ſunt mille anni noſtri apud te tanquã una dies elapſa,ſed etiã uiliora dicã,ſunt ἐξουδενώμετα, ſunt nihil. Sed uera lectio eſt ut legas ἔτη, annos. Et uerum ſenſum demonſtraui,Fluctuaſti eos,ſomnus erunt:ut referat ad eos,qui ante diluuiũ uixerunt,& eos,quorũ poſtea fuit uita decurtata, ut dicat, fluctibus, Priores illos longæuos oppreſsiſti,poſt illud tẽpus,humana uita, tanquã ſomnus eſt. Qui ſenſus,à nonnullis Hebręis creditus,ab alijs nõ admodũ probatur. Quod uerò dicit,Mane ſicut herba trãſeat,non eſt Hebraicè optãdi modus,licet ſit Gręcè παρέλθοι, ſed clarius futurum tempus יַחֲלֹף iachaloph,mutabitur, tranſibit, abibit, Quod autem ait mane herbã tranſire, iuxta Hebræos,ante Solis aduentũ, florentem eſſe, ut multi flores ſub ortũ areſcentes,caputq́; demittentes,prius ſucculenti. Poteſt & de fœno intelligi,quod Hebraicè interdum dicitur חָצִיר chazir,ſicut hoc loco,quod nocte tondetur. Nocte arida prata Tondẽtur(melius)noctis lentus nõ deficit humor:ſole autẽ appetẽte,herba prius uiridis ſiccatur, facta fœnum. Eoq́; alibi, Homo ſicut fœnum, dies eius tanquam flos agri. Et Homerus iuxta ſenſum diuinorum Vatum ſimiliter herbis comparans homines,

οἵηπερ γενεὴ φύλλων, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν.
Qui folijs ſatus eſt,talem liquet eſſe uirorum:
Nanque cadunt folia naſcuntur & altera rurſum.

Mane floreat,& tranſeat,ueſpere decidat,induret, & areſcat.

HAec quoq; non uideo cur Sept. per modum optãdi uerterint, cùm in Hebraico ſint per enuntiationem futuri tẽporis. Mane יָצִיץ iaziz, florebit, tranſibit, ueſpere decidet & areſcet. Quod & Græci intellexerunt,ut Euthymius τὰ γὰρ εὐκτικὰ νῦν ἀντὶ μελλόντων ἐκλαμβάνεται. Nam optatiua pro futuris nunc ſunt. Illud quoque ſciendum,non eſſe in Hebraico,Induret,licet ſit apud Sept. σκληρυνθείη, ſed tantum Areſcet,ſub quo intelligitur etiã induratio. Quod enim ſiccatur,dureſcit: ne aliud quidem eſt ſiccatio. Et terra tunc arida uocata eſt,cùm aquis ſecluſis, à Sole duruit prius limus,& humus lenta. Itaque uerbum indurandi, ad claritatem inductum. Superius dixit mane tranſire herbam,uaneſcere, amittere ſuccum habitum priſtinum,nunc ueſpere fieri quid miſerius? quod quæ ante Solis exortum eſſet uiridis, Sole exoriente, uirorem, aſpectumq́; amittat, ueſpere autem quod triſtius eſt, diurno ſole ſiccata decidat. Quanquam Rabi Dauid ad humanam uitam refert. Si,inquit,mane floreat,ſi iuuenis ſit,iocundus,pulcher,formoſus, ſucculentus, at tranſibit, & ueſpere, id eſt, in ſenecta quæ totius eſt uitæ ueſpera, ſiccatus cadet. Aut in ipſo flore extinguetur, & uaneſcet, aut ſiccatis humoribus cadet in ſenio. Ecce, ut ait Abraham, unam diem, humanam uitam dicit, in qua matutinum ſit, & ueſpera. Mane flos,ſuccus, forma, robur, peracto cœli circulo à Sole, & orbe

lustr

lustrato, Ecce uespera, ecce inopina senectus, obrepens, improuisa, mortis prænuntia. Tum lapsus in terram, & interitus. Sic tum comparat somno uitam, tum diei elapsæ, tum nocturnæ uigiliæ, tum floribus. Chaldæus hunc locum clarè trāsferens, Similia, inquit, sunt opera eorum, ut herba quæ mane uirescat, & crescit, tum ex sole interit, & siccatur ob æstum. Ad facta referens, & opera, quod cæteri ad uitam: nusquam certa stabilitas, ne in his quidem quæ ad sempiternam memoriam parantur, quæ & ipsa mirum in modum dilabuntur. Eram Romæ cùm hæc scriberem, quam hoc primum tempore conspexeram, & sæpe animi causa, per ruinas ueteris urbis obambulans, nec lacrymas, nec gemitum continere poteram, partim miseratus tam præclaræ urbis miserabilem interitum, partim rerum humanarum etiam grandium, fortium, robustarum, pulcherrimarum instabilitatem deplorans, superbissimas imperatorum domos, uineta nunc, tantum uestigijs superstitibus uideas, ambulacra, longasq́; thalamorum ordines, terra quæ superuenit, sepultos. Quicquid statuarum est reliquum, fere truncatis, aut manibus, aut pedibus, aut brachijs, uel naribus astare: Omnia cadauerosa, ruinosa, tanquā formosi quondam corporis ossa. Ecce curę, ecce conatus eorum, qui sempiternā urbē erigere sibi persuasissent, robustissima fundamenta iecissent, tam breui temporis spatio, cuncta uanuerunt, non seculorum tantum iniuria, quàm humanarum manuum. His duobus malis cuncta subiacent, quòd uel à nobis euertuntur, uel tempus inducit senium, & interitum.

Quia defecimus in ira tua, & in furore tuo turbati sumus.

HIc addit causam cur sit tantopere humana uita intercisa propter peccata, quod Nicolaus ab Hebræis mutuatus refert ad diluuiū, quo propter humana flagitia, cū omnia interēpta sunt, tum humana uita fuit intra breuius spatiū coarctata. Quanquā alij referūt ad peccatū primi genitoris, cui dictū sit, In quacunq; die peccaueris, morte morieris. id est, ut Symmachus trāstulit, mortalis eris, pro immortalitate id nactus. Hoc fuit ira Dei, & furor, siue indignatio eius, cernēs se neglectū, serpentis uerba suis edictis apud eos præponderasse. Fuerunt etiā apud Græcos, qui hoc & superiora spectare ad Hebræos ipsos crederēt, ut prius dixerit, mille annos fugaces quidē illos, Iudæos floruisse (tot enim à Salomone numerari usq; ad Christum) hos uelut, propter eorū scelera, unā diē fuisse, felicitatē autē, & florem tanquā mane apparuisse, id est sub Salomone tantū, deinceps in nihilum, imminutionemq́; res eorū spectasse, & nūc quotidie magis atteri, in nihilūq́; decidere perseuerante in eos magno quodam θυμλάτῳ, cœlesti furore, quo nihil eis possit cedere prosperè. Hunc sensum ex parte etiā Hebræi sequūtur. Siquidē Rabi Dauid, Defecimus, ait. Nunc loquitur sub persona eorum, qui sunt in hac diuturna captiuitate, siue exilio. Omnis, ait, homo uanū quiddā, uel hi qui florere, beatiq́; esse putātur, multò magis nos qui sumus in exilio tam diuturno, defecimus enim, & ad nihilū quotidie redigimur, indignatione diuina, quæ de peccatis nostris exarsit, flāmāte. Hæc ille prodidit. Itaq; quod philosophi, & medici rerū sæpe maiorū ignari, causarū terrestriū uim solā tenētes, in eas referrēt, si theologiæ uocē audirent, ueriores sæpe cuiusq; rei rationes assignarēt. Dicerēt enim hominē diutius uiuere nō posse, deficiēte, quod ipsi uocāt, semper, humido radicali, à naturali igne semp̄ depasto, quo exhausto collabi corpus: philosophi autē nihil quod ė quatuor elemētis cōstitutionē habuisset, ęternitatē habere posse. Quę etsi uera sunt, maiora tamē, ꝓprioraq́; tibi dicet theologia. Fuit enim tēpus, quādo superabāt hoīes nōgētos annos

uiuendo. Hoc ut dem tibi in magnã copiam humidi radicalis referas, agnoſcis Deũ tantum uitæ parare fomentũ potuiſſe, quod ad tam diuturnum ſpatium perduceret. Poſſet ergo qui hæc ipſa, etiã plura alia, & æternum uitæ ſpatium largiri. Sed iniquitates noſtræ nobis immortalitatẽ abſtulerunt. non enim, ut diuus ille ait, ad magnos triũphos, & honores licet aſpirare, niſi per magnos labores, quòd homo per minimos olim, nunc omnes, paucis demptis, labores pertingere aſpernantur. Deprauatis ergo legibus diuinis, duabus ex cauſis efficitur lapſus, et interitus, tum quòd in conſtitutione legum diuinarũ eſt uita, eſt ordo, felicitas, opulentia, quibus præuaricatis, diſcedimus ab eo, quod fons eſt, & origo bonorum: tum ſecretæ nos perſequũtur Erinnyes, & Nemeſis, indignatæ uiuere, qui ſceleratè uiuendo, & Deo diſplicendo, uiuere non meruiſſent. Nam & ipſe breue uitæ uoluit eſſe interuallum his qui pietatem erga Deum uel parentes non ſeruaſſent. Quæ quidẽ multò magis ad uitam futuram, ut Chaldæus ſuperius oſtendit, ſpectant. Deficiunt enim, & in nihilum abeunt omnes, qui uitam hanc, quæ potuit eis occaſio eſſe acquirẽdæ ſempiternæ, ſceleribus, & impijs factis coinquinauerunt, ſibi æternitatẽ bonorum miſerabiliter eripientes. Eadẽ uigente nunc quoq;, atq; in primis illis ratione, dum nos in hoc mundo, uelut in paradiſo probamur, an diuinis mandatis obſequẽtes, æternitatem uitæ, reparationemq; pulcherrimæ iuuentæ cupiamus, an maximis præmijs contemptis, fœmineas potius uoces, uoluptatesq; ſequamur, propter quę, ad alta præmia nec poſſe nec debere homines peruenire, clarũ eſt. Ac tametſi omnium erit generatim uitæ reſtitutio, quia tamen alij ad uitã, alij ad ſupplicia reſurgent, ſolos eos uiuere iure dicemus, quibus melior iſta uita continget. Sicq; cùm ſæpe ſit eadem præſentium, ac futurarũ rerum ratio, quod olim uitæ longęuæ ſpatium abſtuliſſet, nunc reuelatis ęternis auferet æternę. Sicq; poteſt quod dixit, Defecimus, ad diminutionẽ quoq; cõceſſæ uitæ pertinere, quæ diuturna promiſſa, propter peccata interciditur, ſicut ęternũ regnũ promiſſum Dauid, ſub nepote ablatũ eſt. Nam dixerat Deus, Si cuſtodierint filij tui, teſtamentũ meum. Eſt autem hoc loco, ut monet Rabi Dauid, quæ Græcè dicitur παλιλογία. Idẽ enim eſt, In furore, &, in ira, &, defecimus, ac turbati ſumus. Nam quod Sept. tranſtulerunt ἐταράχθημεν, turbati ſumus, Hebraicè etſi idem eſt ſignificatum, נִבְהָלְנוּ nibhalenu, Obſtupuimus, nempe conſilium, uires amiſimus, ut res quæ ſtupet, uita ſublata. Quod fit, uel apertè, uel clàm ira Dei ſæuiente.

Poſuiſti iniquitates noſtras in conſpectu tuo: ſeculum noſtrum in illuminatione uultus tui.

HIc quoq; eſt ἐπαναφορά, antedictorũ relatio, licet alia ratione dicantur. Idem defecimus in furore eius, eſt eũ exactè peccata noſtra cognouiſſe, oculis ſuis præpoſuiſſe, ad uiuũ reſecaſſe, &, ut ait Rabi Dauid, eò ante oculos poſuiſti, ut intuereris iugiter, ut in contrariũ alibi, Auerte oculos meos ne uideam uanitatẽ. nimiũ in noſtris erroribus oculatus fuiſti: in noſtris uitijs tam cernis acutũ. Deinde quod dixit ſeculũ noſtrum, Hebraicè eſt עֲלֻמֵנוּ alimenu, quod Hebræi ſecus exponunt, aut occultum ſcelus noſtrũ, in lucem extraxiſti, aut iuuẽtutis errorẽ. Sciendum uocem Hebraicam עלם nullis notulis ſubſcriptã, tria habere poſſe ſignificata, ſonat abſcõdere, unde alma, abſcõdita, incognita: ſonat adoleſcentẽ. Poſtremo ſeculum. Sub notata uero ſolitis apud Hebræos notulis, ſignificata dirimuntur. Seculum dicitur עֹלָם olam, adoleſcens עֶלֶם elem, abſcondere עָלַם alam. Omnes autem Hebræi, inſuper & Chaldæus, & diuus Hier. poſteriora duo proponunt, ut uel dicas abſcondita, occulta peccata, in lucẽ eduxiſti, aut lapſum iuuentutis: ſeculum autem nemo eſt, qui memoret. Nã Rabi Salomon, alimenu, inquit, חטאת נעורינו catat neurenu,

peccatum iuuentutis nostrę. Auen Esdra sequitur alterū, ut designet abscondita delicta. Rabi Dauid utrunq; עוננו תנעלם peccatum nostrū, inquit, occultum, oculis exhibuisti tuis, quia nihil te fugit. Tum proponit secundum: Chaldæus autē transfert iniquitatē, uel peccatum טַלְיוּתָנָא taliutana, iuuentutis nostræ. Paulus Burgensis item dicit in Hebræo haberi, abscondita nostra. Quod autē Hier. transtulit, secutus Symmachum qui ἀμέλειαν, negligētias nostras, ea causa fuit, quòd occulta putauit, quæ per inscitiā, & animo incauto committuntur. Est enim negligere, non eligere, non legere: oculis autē attentis legitur, colligitur, secernitur bonum à malo. Abscondita ergo dixit negligentias, & quæ imprudenter perpetrantur. Nemo itaque seculum cōmemorauit. Posset tamen defendi, & quidem rationabiliter quod transtulerunt Sept. quia statim subdit, Quoniā omnes dies nostri defecerunt, Anni nostri sicut aranea. Ecce Deus posuit seculū nostrum ante oculos suos, quoniam abbreuiauit, detraxit ex longęuitate. Prudentia eius hoc egit, oculi sui uiderunt detrahendum esse, ex pristina diuturnitate, quia scelera nostra meruerunt, Quod & poëtæ ab antiquis Græciæ poëtis audierunt:

Subijtq; argenta proles,
Auro deterior, fuluo pretiosior ære,
Iuppiter antiqui contraxit tempora ueris,
Perq; hyemes, æstusq; & inæquales autumnos
Et breue uer spatijs exegit quattuor annum.

Hoc uel simile quid fortasse dicitur à Propheta, quanquā de cursu humanæ utæ potius loquitur, cuius quidē breuitas efficitur cum primis ab ea ipsa causa, quam Poëta dixit, quòd pristinā temperiē, & æternū uer Deus detorsit cursu suo, flagitijs, & ferro crescente. Occulta quadrāt plurimū ad lucē, & conspectu, ut duo inter se contraria, rursum quadrat seculū propter subsequētia. Relatio quoq; & eorundē solita scriptoribus sacris repetitio declarat potius occulta peccata dicendū. Nam post iniquitates debuit sequi aliquid simile. Sed quicquid sequaris, sensus erit uerus. Illuminationē autē Latinus dixit quod Hebraicè מָאוֹר maor, quod in Genesi est nomē Solis & Lunę. Ex quo apparet maor proprie sonare lucē, et nitorē, ut or, id est lux, et maor sint idē. Nā hic maor nō luminare corpus, sed nitorē sonat, siue lucē. Itaq; quod quarta die repetitur in creatione, est id quod primo creatum, fecit diē. Eoq; Sept. transtulerūt φωτισμὸν, illuminationem, splendorē. Ac quod creatur quarto, est quod primam genuit, cæterasq; deinceps dies. Non quidē creatur quarta, sed repetitur cum cæteris luminibus cœlestibus. Sicut & poëta post uentos, & aërem:

Hæc super imposuit liquidum & leuitate carentem
Æthera nec quicquam, terrenæ fecis habentem,

At hunc ante aërem, ante uentos esse oportuit. Sol quoq; æther est. Quomodo igitur post uentos, & aërem Sol, omnisq; ætheria substantia suis locis disponitur? Repetitio igitur est, & eorum quæ omissa fuerant, interpositio. Seculum autem nunc, ut Græci monent, ætatem humanā designat, maxime centū annis constantē. Græcè non per accusatiuū sed nominandi casum ὁ αἰών.

Quoniam omnes dies nostri defecerunt, & in ira tua defecimus. dies annorum nostrorum sicut aranea meditabantur.

ORatio sic distinguēda est iuxta Hebraicū quod ipse quoq; docet Hier. Quoniā omnes dies nostri abierūt in ira tua, sub indignatione tua trāsierūt, nihil beatū fuit, miserè dies nostri abierūt. Viuiē breui, & minime beatè, ac iocūdè. Alia autem pars, ubi est defecimus, Hebraicè habet כִּלִּינוּ calinu, cōsumpsimus, exegimus ānos nr̄os. Itaq; nec copula est in supioribus, neq; dies est in Hebraico, sed שָׁנֵינוּ shanenu

annos noſtros, totaq́; periodus ſic accõmodanda eſt iuxta fontem, ut ſit ſenſus clarus: Quoniam omnes dies noſtri abierunt in ira tua, exegimus annos noſtros, ſicut ſermonem. Quocirca & hoc obſeruandum, in Hebręo neq; araneam eſſe, neq; ἐμελέτων, meditabantur, in quo uerbo nullus eſt ſenſus. Ac Septuaginta interpretes par eſt dixiſſe tantum ἀράχνην, araneam, ab alio autem additum fuiſſe ἐμελέτων, meditabantur: quia Hebraicum הֶגֶה heghe, dicitur à uerbo meditandi. Veritas igitur eſt, quòd pro Aranea, & Meditabantur, eſt ſuperior uocula, heghe, omnium Hebræorum teſtimonio, & exemplis omnigenis, ſonans ſermonem, uerbum uolans, alatum, uolucre. Nam Rabi Dauid, Heghe, inquit, eſt locutio egrediens ex ore, quæ uelociter abit, ac deficit. Sic animi noſtri celeriter auolarunt. Eademq́; & eiſdem præciſè uerbis dixere priores, Salomon, & AuenEſdra, Chaldæus quoq;, Dies uitæ noſtræ defecerunt ſicut הֶבֶל hebel unanitas, uapor oris. Hierony. quoq; ſecutus alios interpretes Græcos, tranſtulit, Conſumpſimus annos noſtros, quaſi ſermonem loquens. Attribuit autem ſummam pernicitatē, uanitatemq́; ſermoni, ſicut apud Homerum toties ἔπεα πτερόεντα, uerba uolucria, alata, uolantia, pennigera, quibus nihil uelocius. Et quoties quid uelox Græci dicere uolunt, dicunt λόγου τάχιον, dicto citius. Græci quidem theologi, ut potuerunt, uerum ſenſum extraxerunt, dicentes, hic ἀράχνην, araneam, non ipſum animal, ſed telam eius ſentiendam: meditabantur autem paſsiuè accipi, nimirum dies noſtri ut tela araneæ computantur. Qui ſenſus etſi uerus ſit, non eſt tamen in Hebraico. Nam & Nicolaus dicit in Hebræo haberi ut nos diximus. Eſt quidem æquè pulchra collatio uitæ humanæ, telæ aranei, atq; locutionis. Vtrunq; uaniſsimum, fragile, ex ore, araneus ore uomit telam, homines uerba. Sic apud ſacros poëtas, præter ſublimiores ſenſus, poëſis eſt. Comparauit uitam diei elapſæ, uigiliæ nocturnæ, fluctui, bullæ, flori, herbæ: poſtremo pennigero uerbo. Itaq; periodus ſic legi debet, Quoniam omnes dies noſtri defecerunt in ira tua, exegimus, uel conſumpſimus annos noſtros ſicut uerbum, ſeu locutionem.

Dies annorum noſtrorum in ipſis ſeptuaginta annis, ſi autem in potentatibus octoginta anni, & amplius eorum labor, & dolor, quoniam ſuperuenit manſuetudo & corripiemur.

SIc habet tota periodus in fonte, nec ſunt hæ partes ſeparandæ. Primumq́; ait, breuitatem uitæ, quam in uniuerſum ſuperius deplorauerat, nunc in particulari declarans, ad ſeptuaginta annos redigi, quòd ſi uires cuiquam ualidiores, temperatiorq́; craſis contigerit, poſſe ad octogeſimum quidem annum aſpirare, at quæ ſequentur, labor erit, & anguſtia. Quod duobus modis intelligitur: Aut uita triſtis, laborioſa, odioſa, plena ſenilium malorum, aut mors. Isq́; ſecundus eſt uerior. Nam quod Septuaginta dixerunt, ὅτι ἐπῆλθε ἐφ' ἡμᾶς πραότης, καὶ παιδευθησόμεθα, Quoniam ſuperuenit in nos manſuetudo, & corripiemur: Hebraicè [redacted] כִּי־גָז חִישׁ וַנָּעֻפָה chi gas chis, uenaupha, Quoniam receſsit robur, & auolabimus. Nam Rabi Dauid exponit & ipſe hæc, Quoniam receſsit robur illorum annorum uelociter, & auolabimus ad ſepulcrum. Hoc eſt, ait, Ibimus illuc uelociter ſicut auis uolans. Chaldęus etiam eundem ſenſum tranſtulit, Quoniam tranſeunt uelociter, & uolant. לְעַפְרָא leaphra, in puluerem. Diuus item Hieronymus hæc cognoſcēs uertit, Quoniã tranſiuimus citò, & auolauimus. Eadem atq; Dauid expoſuerunt priores, Abraham, & Salomon, præcipueq́; Salomon ait, gas, ſignare tranſi

tum, di

tum, discessum. Quis etiam est eorum, qui sciunt Hebraicè, naupha non denotare παιδευθησόμεθα, corripiemur, sed auolabimus, à uoce עוף oph, uolucre, uolatile? Licet autem idem uerbum designet deficere, idem erit sensus, Et deficiemus. Correctionem nunquam denotat, nisi fulgorem, qui ista uoce potest intelligi, correctionem illi senserint. Quod longinquum esset, [redacted]. Verus sensus omnium concordia claruit. Is est igitur uerus sensus. [redacted] quem transtulerunt Septuaginta etsi pulchrè à Græcis, & Latinis exponitur, non est tamen in contextu. Dicunt enim hic mansuetudinem, diuinam intelligendam esse, quæ ad correctionem, uitam decurtauerit, malis, & ærumnis subiectam esse uoluerit. Sed ad superiora redeundo, fuerunt ex Hebræis qui inde hunc Psalmum Mosis esse negarent, quòd referat uitam humanam redactam ad septuaginta annos, qui tamen uixit centum uiginti. Soluitur ab eisdem, eum loqui de maxima hominum parte, licet sint, qui ad centesimum etiam nunc & decimum annum attingant. Quod uerò dixit, Dies annorum in ipsis, dies uocat totum tempus, solitis Hebræis dies tempus appellare. Vt Liber dierum, χρονικόν, Et, In diebus illis. In ipso autem uitæ tempore sunt septuaginta anni, hæc meta, hoc temporis spatium. Quod autem dixit, In potentatibus, secus Græci quàm sit in fonte, intellexerunt. Nam nomen גְּבוּרוֹת gheburoth, quod Septuaginta transtulerunt δυναστείας, potentatus, potentias, nunc non denotat regiam potentiam, ut ipsi interpretes transtulisse uidentur, sed robur corporis, fortem crasin, uires: ut dicat, Si autem in uiribus octoginta anni. Idque sentiunt Hebræi, & Chaldæus, pro numero multitudinis, gheburoth, ponens singulare גְּבוּרְתָא gheburetha, ualetudinem. At si, inquit, in ualetudine octoginta anni. Est tamen etiam Hebræis alius sensus, ut dicat, Si autem præualuerint octoginta anni, si superauerint illam metam septuaginta annorum, si euicerint ut sint octoginta. Hunc sensum demonstrans Salomon ait, Et multum præualuerint dies eius, octoginta anni erunt. Et Hieronymus iuxta hanc sententiam licet obscurius, Si autem multum, octoginta anni. At Græci crediderunt δυναστείας, hoc loco esse pro libertate, ut dicatur. Quòd si in libertate octoginta anni, quantò minus in seruitute temporis continget? Sed longius abit, & ex obscura tralatione nascitur, quæ & diuum Augustinum turbauit. Nicolaus autem iuxta Hebræos, In potentatibus exposuit, in bene complexionatis, uerbo non bono, bonum sensum exhibens.

Quis nouit potestatem iræ tuæ, & præ timore tuo, iram tuam dinumerare?

HÆc quoque periodus confusa est, dicendumque: Quis nouit potentiam, aut uim iræ tuæ, & secundum timorem tuum, iram tuam? Deinde sequitur alia: Ad numerandum dies nostros, sic notum fac. Itaque dinumerare non est de præsenti uersiculo. Et Hieronymus iuxta Hebraicum, clarè, Quis nouit fortitudinem iræ tuæ, & secundum timorem tuum, indignationem tuam? Sensus autem huius loci est iuxta Hebræos, Quis est qui possit cauere ab ira tua, & quanta sit noscere? Quia nos ut timorem tuum in homine, sic iram quoque inesse putamus: uidelicet quòd omnis qui te magis timeat, & colat, magis in eum ira tua desæuiat, cùm uel exiguũ peccet. Sicut dixit Moses de se: Et iratus est Dominus in me propter uos. Quod peccatũ nocuit deinceps. Hæc ait Rabi Dauid. Rabi Salomõ exposuit, Quãdo uita tanta angustia circũscripta est, quis in tãta breuitate poterit nosse quę sit ira tua, quomodo timendus, & colendus sis? quæ multorum annorum, multarumque ætatum, est sciẽtia, multò quàm scire uires herbarũ, animaliumque naturas magis, quarum

rum ſcientiam multorum ſeculorum curſu perfici dixerunt nonnulli,& corporis humani medicinam,longam ſcientiam,& artem dixit ille. Et ſicut timeris à nobis, ſic ira eſt in te, ſicut timor, ſic ira timenda. Sicut manifeſtò timeris, ſic timori noſtro,ſubeſt ira tua manifeſta. Chaldæus uerò ſimili ferè modo, Quis eſt qui poſsit uaſtam iram tuam reprimere? ſoli iuſti qui timent te, ſedant, placant furorem tuum. Hæc ſuper hoc loco ſenſerunt Hebræi. Eſt enim in Hebræo, quod Septuaginta tranſtulerunt καὶ ἀπὸ φόβου σου, quod Latinus obſcurè, & impropriè, Et præ timore tuo. potius comparatio quædã timoris,& iræ. Dicitur enim וּכְיִרְאָתְךָ עֶבְרָתֶךָ ucijreatheca, ebratheca, hoc eſt, Et ſecundum timorẽ tuum,indignationem tuam. Hic ut Hebræi ſentiunt,timor Dei,ut ubiq; in ſcripturis cernitur,paſsiuè accipiendus eſt,nempe non quo ipſe timet, ſed quo timetur à nobis. Iuxta timorem hunc, iuxta pietatem,& religionem iraſcitur,indignatur,furit. Appellat fornicationem ſponſus ipſe, quoties ſacroſancto, ſyncero, felici amore eius, ad corruptibiles amores itur. Tunc furebat uelut amans, ſæuiebat in amatam. Ob hoc igitur Hebræi, ſunt ſenſum interpretati de his qui eum timent, in quos magis iraſcatur, quia ut uidiſti, loco præpoſitionis ἀπὸ,Hebraicè eſt כִּי, ki, quæ comparatio eſt,& aduerbium quantitatis,& menſuræ. Videtur ergo locus is iuxta Hebræos de his intelligendus, qui cùm ſeſe ueræ pietati, & cultui Dei tradidiſſent, poſtea fiunt amicitiæ eius proditores. Nam de his,uidelicet ſua gente,ac religione pręcipuè agit Moſes. Chaldæus autem & ex parte Salomon, crediderunt dici,& quæri, quis eſſe poſsit, qui teneat ſcientiam placandi Dei, quis ſit, qui eum poſsit, uel ſciat placare iratum, ſciens iræ qualitatem. Ideo reſpondet iuſtos ſolos. Mihi uidetur iuxta ſuperiora, quanquàm idem fermè erit ſenſus, dixiſſe de grandi ira Dei, quam magnam ſuperius prædicauerat, ſecum omnia rapientem, inuoluentemq́;, mortalitati homines ſubijcientẽ. Hæc cum primis fuit cùm Adã præuaricatus optima iuſſa eius, eiectus eſt gladijs fulmineis Angelorũ de Paradiſo,& eiectio fuit ad mortalitatem, labores, ærumnasq́; acceſſus, inde omnia incõmoda, & quicquid hoc pſalmo queritur Vates, originem habuerunt. In particulari autem, quotidiana ira eius non eſt facilis intellectu,& multi ſepe peccauerant, nec arbitrati ſe peccare, Deum experti ſunt iratum, ut cùm Dauid numerari iuſsit populum, in quo maxima Dei apparuit indignatio. Et ſæpe fit quod teſtatur Salomon, Neſcit homo an odio, uel dilectione dignus ſit. Tum neſcimus autem, quando, quibus'ue factis humanis ſæpe Deus indignetur: tum iræ magnitudo non eſt in proſpectu. Sicq; poteſt etiam per interrogationem ſenſiſſe magnitudinem, ut interrogans, Quis ſit qui noſcat, ſentiat, neminem eſſe qui noſcat, quod & ex eo fiat clarum, quod non dixit iram tantum, ſed uim, poteſtatem iræ. Secundo loco adhiberẽ ipſe & hunc ſenſum. Et ſecundum timorem tuum, indignationem tuam, nempe, quàm formidabilis ſis, quis ſcit, quàm & timendus ſis, & quantum indigneris? Quis ſcit, quanta formido indignationis tuæ eſſe poſsit, quàm debeat timeri numen tuum iratum? ut diceris timendus, ſic indignaris. Neq; hic timorem Dei credas illam δεισιδαιμονίαν, ſed uerum eius timorem, ubi timendus uerè eſt. Quo conuincitur antiquus error Stoicorum, non credentium iraſci diuinum numen.

Dexteram tuam ſic notam fac mihi,& eruditos corde in ſapientia.

VT docui, eſt de præſenti periodo, quod ſuperius adſcriptum erat, dinumerare, Hebraicéq; habens לִמְנוֹת limnoth, participium eſt cum præpoſitione, ad dinumerandum, uel ut numeretur, ſicut tranſtulit Hieronymus. Deinde ſciendum

in Hebr

in Hebraico non esse δεξιάν σου, dexteram tuam, quod quidem miror Sept. posuisse, sed יָמֵינוּ iamenu, dies nostri. Eadem enim est hic dictio, atque superius, Dies nostri defecerunt. iamenu panu. Causa autem uarietatis fuit, quòd dextera dicitur יָמִין iamin, similis dictio superiori iamemenu, dies nostri. Postea ubi Sept. uerterunt, καὶ τοὺς πεπαιδευμένους τῇ καρδίᾳ ἐν τῇ σοφίᾳ, et eruditos corde in sapiẽtia, pro Eruditos, est וְנָבִא uenabo, quod duo designat, aut prophetã, aut, & ueniemus. Tum sequitur לְבַב חָכְמָה lebab cochma, id est corde sapienti: totaque periodus habet, ut trãstulit Hieron. Vt numerentur dies nostri, sic ostende, & ueniemus corde sapiẽti. Aut, Et prophetam corde sapienti. Cur autẽ Sept. transtulerunt, quod Hebraicè est, uenabo, & ueniemus, siue prophetam, πεπαιδευμένους eruditos, fuit & hic similitudo dictionum, sicut superius. Etenim propheta dicitur נָבִיא nabi, prima autẽ persona numeri multitudinis in futuro, uerbi בָּא ba, iuit, profertur נָבֹא nabo. Chaldęus tamen transtulit eam dictionem נְבִיָּא nebiai, prophetas, & Hebræi nonnulli legunt נָבִיא nabi, prophetam. Iuxta igitur hanc lectionem, sensus est, Tu qui tempora nostra tenes, dies nostros habes in numerato, omnes præteritas & futuras ętates nosti, fac eos nobis notos, fac ut noscamus annos nostros. Tunc propheta sapiens erit cor nostrum, & cognoscens finem, & uitæ breuitatem, quisque fiet sapientior. Nunc nulli hora perspecta sua, putatur æterna sæpe uita, idque est malorum causa. Sic quoque precatur alio Psalmo, Notum fac mihi Domine finem meum, numerum dierum meorum quis sit. Sic exponit Rabi Dauid arbitratus etiam de præsenti eorũ captiuitate esse sermonem, ut dicat, Notam fac metam huius exilij, præsentium malorum, quia, inquit, non claret, quando finis erit: & uerba Daniëlis super eo ualde sunt obscura. & Angelus ei prædixit se uelle ei celare quæ nosceret, dicetque, Notum mihi fac quis finis erit, & numerum dierum captiuitatis, & quando ueniet propheta. Fac nobis notos dies nostros, & prophetam illum sapientem. Prophetam autem sentit Eliam uenturum ante Christum, quia tunc erit nobis cor sapiens, sicut scriptum est, Replebitur sciẽtia Domini omnis terra. Hæc ille sentit. Quæ quidem uera erũt de aduentu Christi, si consideres quando, & à quo hæc dicerentur. Dicebantur à Mose nondum propter eorum scelera Hebræis in hac præsenti captiuitate gementibus, dicebantur de Christo, mortalitatis nostrę reparatore, qui dies nostros tam breues, ad æternitatem esset reuocaturus. Hunc uerè potuit Moses orasse ut manifestus sibi foret, manifestus quando de miseranda captiuitate non corporum, quæ minima est, sed animorum homines esset liberaturus. Hæc autem omnis expositio pendet ex secunda lectione, si legas נָבִיא nabi, prophetam, non נָבוֹא ueniemus. Quã legit & Chaldęus: & Sept. prophetã dixerunt πεπαιδευμένους, eruditos, ut secundum eorum interpretationem posit esse sensus, Dies nostros notos fac, & eruditos corde in sapientia: monstra qui tales sint, qui futuri sint. Quanquam non posset facile ex eorum lectione hoc intelligi. Rabi autem Salomon proponit priorem sensum, quòd si nobis innotescat uita, fiet ut eruditiores, melioresque reddamur: legitque iuxta lectionem Hieronymi, Nabo, ueniemus, dicens eam dictionem sonare הבאה ambulationem, uel adductionem, ut dicat, Et ueniemus ad te corde sapiẽti, si dies cognouerimus nostros, si uitæ metam. Eadem sentit AuenEsdra dicens, nabo, uel nabi, hoc loco esse, sicut dicitur in libris Regum, ומה נביא אל איש umah nabi el ais, Et quid afferemus uiro? Quo testimonio declarat nabi esse uerbum transiens μεταβατικόν, ut & hic dicatur, Et afferemus cor sapiens. Græci sequentes uulgatam editionem, & Latini, dexteram uel in die iudicij ad quam boni, uel auxiliatricem, quam notam faciat, ostendat, porrigat: Eruditos autem seruatos. Sed uera claruit lectio, & uerus sensus. Non est autem ab hac theologia alienum, ut

mm postul

postuletur dierum, uitæque cognitio, ut cognoscentes simus eruditiores, ut uitetur indignatio diuina, à qua & uitæ intercisio, & mortalitatis incommoda, nostris importata malis, sceleribusque eueniunt. Bonaque est cognitio futurorum malorum, si uitari possent. Nam secundum Stoicos qui cuncta fato fieri, & ineuitabili necessitate faterentur, sapiens ille cognitionem futurorum malorum censuit inutilem. Sed quoniam possunt declinari uolentibus nobis, diuinum esset beneficium ea prænoscere. Veruntamen non meremur, cùm maxima mala futura sceleratis, tanquam ex prophetia, si rectè consideres, sunt omnibus nota. Nemo enim est cui non sit reuelatum desuper, qui finis sit bonorum, ac malorum. Omnes norunt, & ab omnibus prædicatur malos malè perituros etiam in hac uita. De futura certissimum, ac uulgatissimum. Cùm ergo maxima mala sint prædicta, præmonstrata, simul & maxima bona, debemus nobiscum cor sapiens ubique ferre. Neque denegatum est quod Pythagoras postulabat,

Ζεῦ πάτερ, ἢ πολλῶν κακῶν παύσειας ἅπαντας,
ἢ πᾶσι δείξαις οἵῳ τῷ δαίμονι χρῶνται.

Iuppiter hoc pater aut misero nos carcere soluas,
Aut genium doceas duce quo sit degere uitam.

Datus omnibus est, & electioni cuiusque permissus genius suus, patefacta & uoce Dei ostensa uia, & uiæ finis, totaque cognitio rerum futurarum, ac prophetia, tanquam ex cœlesti oraculo in omnium aures insonuit. Cognitis autem maioribus, ad quæ tota uita dirigenda esset, particulares cuique suas actiones prædicere superuacaneum fuisset. Itaque si quid peccatum fuerit, iure, solis nobis deputabitur. Quod & ipse idem Pythagoras, diuinitus est locutus, Si rectè, inquit, senseris, si te cognitione Dei imbueris,

γνώσῃ δ' ἀνθρώπους αὐθαίρεται πήματ' ἔχοντας

Sponte tua nosces, homines sibi quærere clades.

Conuertere Domine usquequo, & deprecabilis esto super seruos tuos.

IVxta Hebræos, & sensu magistro, est ἀποσιώπησις super aduerbio Vsquequo, ut dicat, Vsquequo uexabis nos, tantis nos laboribus premes? Nam & Chaldæus quod tacebatur, adiecit, Vsquequo תַּסְגֵּי פִּגְנָא tas ghi phinana, flagellabis nos, exercebis nos, affliges? Quod autem dixit primo, Conuertere, est ipsis etiam testibus, à malo, ab hac sententia, qua nos ferire statuisti, conuertere, redi ad lenitatem, da te ad dulcedinem, reuoca sententiam. Hanc oro proijce mentem. Cur nos tandiu torques, cùm sis mitis natura, & facilis, solitus nostrum esse refugium? Quod uerò dixit, Et deprecabilis esto, Hebraicum, Græcum, Latinum differunt, sed parum. Nam Hebraicum est וְהִנָּחֵם uehinnachem, quod potest duobus significatis reddi, Et pœniteat te, sicut dicitur in Noë, simili uerbo וַיִּנָּחֶם uehinachem, Et pœnituit Dominum. AuenEsdra dicit humano more dari hanc affectionem Deo. Orat ergo, ut pœniteat eum consilij acerbi, ut mutet tum quæ fecisset, tum quæ facturus esset, ut ne in sententia maneat, sicut Grçcè pœnitentia dicitur μετάνοια, animi mutatio. Chaldæus etiam hoc transtulit uerbo pœnitendi תּוּב thub, Conuertere, mutare, uertere. Alia tibi mens esto. Alio significato reddi potest, sicut Sept. παρακλήθητι consolare, Hebraicum enim nacham, sonat etiam consolari. Atque idem est sensus, licet non idem uerbum. Qui flagellant, solicitant, animo sunt in eos, quos torquent, acerbo, amaro. Cùm placâtur, remittitur amaritudo, dulcescit animus,

animus,& cõſolatur,fitq́; placabilis,placidus. Dum pœnitet,dulceſcit, molleſcit, conſolatur,fit placidus. Poſtulat Latinus Dei animũ mitem,placidũ, Græcus animum ſine acerbitate,& amaritudine,ſolamine plenũ: Hebræus animum à priſtina ſententia mutatũ: priſtina erat acerba,dura,ſententia caſtigãdi, flagellãdi, puniendi: aduerſa huic ſententia,nihil horum faciendi,ſed parcẽdi,clementia,benignitas. Ideo Chaldæus dixit: Et pœniteat te mali, quod ſtatuiſti facere ſeruis tuis. Seruus autẽ Dei Hebraicè cultor Dei,uerbo ſeruiẽdi utente ea lingua pro cultu. Græci dicunt,Conuertere uel te ad nos,uel nos ad te. Qui quidem idem erit ſenſus, ſed clarius ex fonte ſonabit. Sic cùm dixiſſet breuẽ humanam uitam , breuiorem autem, propter peccata , iramq́; Dei, uigilemq́; iuſtitiam fieri : tum poſtulaſſet cognitionem,& ſcientiam uitæ degendæ,exitumq́; rerum humanarum,in quo bene perſpecto,ac locato,totius uitæ bene ducendæ ratio exiſtit : flagitat demum ut redeat ad clementiam,ira,quam queſtus fuerat,depoſita.

Repleti ſumus mane miſericordia tua,exultauimus & lætati ſumus omnibus diebus noſtris.

Redit in ſeipſum,ut ubiq; ferè ſolent cæteri , & iſte Pſalmus. Dixerat in omni æuo Deum refugium fuiſſe. Idcirco autẽ fuiſſe in omni æuo , quia nullũ fuerit unquam ſeculum in quo nõ floruerit,aſtiterit Deus qui fuiſſet ante æuum, ante ſecula,ante terrã,montesq́; partos. Narratis autẽ alijs , reuertitur ad initiũ. Eſt autẽ hoc loco duplex apud Hebræos ſenſus,de matutino , quo repleti ſimus miſericordia. Nam Chaldæus,Rabi Salomon , Rabi Dauid , alio ſenſu quàm ſonet,putant mane accipiendũ. Sic enim Chaldæus trãſtulit,Satia, uel reple nos לְעָלְמָא דִמְתִיל לְצַפְרָא טוּבָךְ le alma dimthil le zaphra , tubac. Hoc eſt,in mundo , qui ſimilis eſt aurorę,bonis tuis. Mundum ſimilẽ aurorę uocat, cœlũ empyreũ, quẽ,& antiquiſſimi,ut Ariſtoteles ait,uocarũt olympũ,quaſi ὁλολαμπής, totum lucentẽ , & Homerus illic eſſe λευκὴν αἴγλην, purum ſplendorem dicit. Sic Hebraicè uocari putant mane. Ac Rabi Dauid,ait, Tempus IESV,id eſt ſalutis appellari matutinũ, lucemq́;: cuius dictis duo ſuccurrunt obſeruãda. Quem Chaldæus dicit mundũ fulgentem, aſſerit eſſe tẽpus ſalutis,tum hanc ipſam uocat nomine,quo et Chriſtiani IESVM. Regnũ igitur cœlorũ eſt tempus IESV, ueniẽte IESV, id eſt ſalute totius humani generis,uenit mane,cùm prius eſſent tenebræ , cùm nox ęterna antea inhorruiſſet. His eorũ neſcio de pectore dictis,cõſtat IESVM, id eſt ſalutẽ humani generis , nõ in terra,ſed in ætherijs,puriſsimisq́; locis eſſe, ipſeq́;, & Angeli eius id annũtiauerunt. Non enim ſalus uocata eſt ob hunc mundũ,cùm res humanæ poſt eius aduẽtum,in eodẽ,atq; antea ſtatu,permãſerint. Promittẽtes autẽ nobis ſalutẽ,promittebãt aliquid perfectiſsimũ,nõ corporeũ,caducũ,mortale,cito periturũ, hymbribus,tẽpeſtatibus,ægritudinibus expoſitũ , breuia , & inſyncera gaudia, ſed maximum,mirabile,ſingulare bonũ , quod poſsit ſitiẽtes animos ſatiare, cuius quaſi ſimulacrũ ſint humana gaudia, triũphi,pompæ,ſpectacula,iuuẽtus, robur , in comparabiliter maiora in regno diuino. Poſtulat ergo Vates iuxta interpretationem Chaldæi,ſatiari bonis illis æternis,perennibus,quæ ſunt in loco , lucenti, micanti, ſidereo,puro,lætoq́; nitore,ſicut ſplendor lumenq́; matutinũ. Et hanc beatã gloriam uocat Rabi Dauid,tẽpus IESV. Ecce regnum IESV, ad quod de cœlo miſſus,uocare mortales uenit. Rabi etiã Salomon, mane uocari putat tempus ſalutis, ſubſequens tribulationes nocturnas. Quæ etſi peruerſo ſenſu ab eis accipiuntur, quia referũt ad ſalutẽ corporeã afferendã à ſuo Meſsia, Chaldæus tamẽ antiquior de cœlo ſenſit,& nomẽ IESV profertur ab inimicis Iudæis. Nam et Salomon hoc

tempus appellat ſalutis,& redemptionis. Quæ prudentem uehementer commouebunt. Non enim de ſalute corporea, Iudæorum tantum debet eſſe prophetia, cùm Deus uniuerſalis ſit, ſuæq; liberalitatis, ac benignitatis ſit, dare maxima, maiora quàm terrena bona. Quod illi ſumma mẽtis hallucinatione uidere nõ poſſunt. Eſt alius, ut dixi, ſenſus AuenEſdræ. Saturatis, ait, nobis mane bonis tuis, quaſi tũc incipiet dies, incipiet luceſcere, tunc orietur nobis dies. Simul exortũ eſt nobis mane clementiæ tuæ, lux bonitatis tuæ, ſimul exultauimus. Si ſatiabimur mane, ſi diem lætitiæ nobis reddideris, exultabimus, & lætabimur. Eſt & is bonus, preſsiorq;, & ad literam propior: primus autem, altior, regalior ſenſus. Hic mane pro principio & aduentu bonorum, illic pro cœlo, & luce cœleſti, pro ſalute cunctis oraculis prophetata, prædicta. Nec ſibi aduerſatur prius mœrorem, afflictionem proponens, poſtea lætitiam. Loquitur enim aut de reditu poſt miſerias corporeas ad ſuperos, aut aduentante miſericordia, dicit fore gaudium, ut ſit conditio: Si exorietur bonitas tua, ſi ſatiabimur, erimus læti cunctis diebus. Sciendum autem cæteros omnes interpretes, id eſt Aquilam, Symmachum tempus mutaſſe, quod Sept. per præteritum, ipſi per imperatiuum transferentes, ἔμπλησον ἡμᾶς ἐν πρωῒ ἐλέους σου, καὶ αἰνέσομεν, καὶ εὐφρανθησόμεθα ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, Reple nos mane miſericordia tua et laudabim⁹, & exultabimus in cunctis diebus noſtris. Hier. etiam, Imple nos matutino. Itaq; duos ſicut etiam Hebræi, ſenſus Græci adhibent. Euthymius collecta ex antiquioribus theologis, ὁ μὲν παρὼν βίος, Præſens quidem uita, ſit ueſpera, & nox, in qua dormitur, & itur ad mortem, erroribus item eſt circunfuſa: futura uerò, matutinum, & dies. Hæc ille. Iuxta alium uero ſenſum Theodoritus, Mutationem ait, à calamitatibus auroram, & exordium diei appellat. Imperatiuum itaq; tempus, etiam in Hebraico eſt שַׂבְּעֵנוּ ſabeenu, quod notulis ſubductis, potuit eſſe pręteritum, & prima perſona numeri multitudinis, quanquam tunc potius dicendum fuiſſet, Repleuimus, ſicut pacdnu שִׂבַּעְנוּ. Itaq; uerior lectio eſt imperatiuus. Omnibus autem diebus noſtris, quia, ut ait etiam Rabi Dauid, non erit amplius anguſtia, quod de regno cœleſti ſolum intelligi poſſe, ratio clara eſt.

Exultauimus pro diebus, quibus nos humiliaſti, annis quibus uidimus mala.

HOc quoq; eſt tempus imperans, ſimile quidem præteritæ perſonæ primæ, numeri multi שַׂמְּחֵנוּ ſamchenu, lætifica nos, fac lętos nos. Subductis notulis, potuiſſet eſſe quod Sept. tranſtulerunt. Eſſe autẽ imperans Chaldæus etiam euidentius oſtendit. שַׂמַּח יָתָנָא ſamach iathana, lætos fac nos. Sic Hieron. Lętifica nos. Ac ſenſus apparens, eſt is quem uerba præ ſe ferunt, & Chaldęus expreſsit. Antiquiores quidam Hebræi, pro numero temporũ quibus in afflictione fuimus, dicunt tantundem futuros nos in lętitijs, poſtea fore finem rerũ. A' quibus diſſentit Rabi Dauid, eſſe ſenſum dicens, Quemadmodũ nos hiſce diebus in exilio diuturno, attriuiſti, uexaſti, experiri tot mala feciſti, ſic facies in æternum lætos. Quod, ut antea dixi, in terris ubi aër, aqua, ignis, uenti, pluuiæ, fulmina, grandines, bella, inuidiæ, odia flagrant, fieri non poteſt. Qui id dixerit, eum neceſſe eſt nullo eſſe iudicio. Rabi Salomon etiam cum noſtris ſentit aſſerens hoc fore in diebus Meſsiæ, in diebus redemptionis, & ſalutis. O' gentem, cuius ueritatis eſt inimica, eius aſſertricem, uel inuitam. Neq; enim nos etiã aliud tempus ſalutis eſſe dicimus, quàm dies Meſsiæ, cuius duplex aduentus, primus quidem cognitionem, & ſcientiã Dei ſparſit per terras, uulgauit quod per ſuum ſanguinem, noſtramq; ſimul uitæ probitatẽ, in ſecundo, donec perfectio ſeculorum decurrat, eſſet daturus, remanẽtibus interim nobis,

in qua

in qua antea cōditione fuiſſemus. Nam etſi tempus ſalutis diceretur quo primum aduenit, diceretur tamē ratione futurarū rerum, futuræ immortalitatis, deificationis, animi, & corporis, quæ tunc promiſſa, tempore certo, & uero dabuntur, conceſſa interea libertate his qui ſalui fieri, & hæc præclara bona ſuſcipere, & amplecti uelint, reijciendis ignauis, & impuris. Interea conſiderante, & expectāte Deo, quæ expectatio tandiu erit, quandiu in mundo erunt, boni, & mali, ſinente Domino utroſq; ſuccreſcere, uſq; in maturam mundi ſegetem, prudenter omnia gerente, multasq; rationes obſeruante. Salus igitur etiam nobis eſt in diebus Meſsię, & ſalus æterna, locus autem, & ſedes æternitatis eſt æther, Olympus. Salus, & redemptio prædicta, promulgata ueniente Chriſto, primo, futura, ſpectabili, & abſoluenda, danda quanta fuiſſet promiſſa, eo redeunte.

Et reſpice in ſeruos tuos, & in opera tua, & dirige filios eorum.

HEbraicè paulò ſecus, pro Reſpice in ſeruos tuos, et in opera tua, eſt יֵרָאֶה אֶל־עֲבָדֶיךָ פָעֳלֶךָ ierae el abadecha, paoleka, Appareat ſup ſeruos tuos, opus tuū. Hier. itē haud ſecus, Appareat apud ſeruos tuos, opus tuū. Chaldæus quoq; ſic, Manifeſtentur ſeruis tuis opera ſignorum tuorū. Similiter ſecunda pars, Dirige filios eorum. Eſt וַהֲדָרְךָ עַל בְּנֵיהֶם ue haadareka hal benehem, & gloria tua, ſiue ſplendor tuus ſuper filios eorum. Sicq; etiā Hier. Gloria tua. Et Chaldęus וְשִׁבְחוֹדָךְ ue shibehodak, Et ſplendor tuus. Cur autem quod eſſet ſplendor tuus, Sept. uerterint ὁδήγησον, dirige, fuit ſimilitudo uocū. Nā Hebraicè דָרַךְ darak, eſt ire, unde derek, uia. Si fiat uerbum tranſiens imperantis, dices hadrak, fac ire, fac ambulare, incurritq; in hanc aliam uocem ſonantem ſplendorem tuum. Ac niſi ſenſus ſecus doceret, potuiſſet etiam id transferri. Clarius autē, & propius eſt, ſplendor tuus, quia dixit antè, opus tuum. Opus autem mirabiliter Hebræi atteſtātur, eſſe opus ſalutis, appellantes ſalutem ſua lingua haieſua, illum Ieſum, maximam quandam, eximiamq; ſalutem articulo emphaſeos innuentes. Rabi Dauid פעל הישועה poal ha Ieſuah, opus Ieſu, ſalutis. Sic & nos canimus, Hoc opus noſtrę ſalutis. Miro etiam ſpiritus ſancti inſtinctu, Ionathas Hebręus, qui Chaldaicè uertit ſcripturas ſacras, antiquior alijs explanatoribus, opus tranſtulit עובדי נסך obade niſach, opera ſigni tui. Illa portēta, ſtupendaq; prodigia, & incognitas mundo antea res appellans, quod Hebraicè ſplendor, gloria. Idem eſt opus eius, poſtea gloria, decor, ſigna, celebritas, quando inclaruit in omni terra. Et hoc ſuper filios eorum, ſuper poſteritatem. Vobis et filijs ueſtris, ait diuus Petrus, miſit Deus ſalutare hoc. Si quis ergo Hebræos audiat, poſtulat Moſes aduentum Ieſu Chriſti. Chriſtum expreſsè dixit Rabi Salomon iamoth Maſsiach, dies Meſsiæ. Ieſu Rabi Dauid, ut eſt è literis, & libris Hebraicis cernere. Videbunt, ait Rabi Dauid, patres & filij הישועה illum Ieſum. Sic certe, uiderūt, uidebuntq; omnes fines terræ, ſalutare, Hebraicè Ieſum, Dei noſtri, Ieſum miſſum a Deo noſtro. Additq; Rabi Dauid, In omni ſeculo aſſerent hoc patres, quòd Ieſus qui aliquando uenturus eſſet, in diebus filiorum ſuorum, adueniet, & erit in diebus eorum, & uidebunt patres, & filij ſimul. Hæc ait illo uiolento ueritatis æſtu raptus huc, antiquos, & maiores dicens, qui prædixiſſent filijs, id eſt poſteritati, uenturam de cœlo, quandam ſalutem, uenturum Ieſum, etiam ipſos proprijs oculis contemplaturos. At hoc, fieri niſi per regenerationem, quod teſtatur theologia uera, non poteſt, cùm prima uſq; ab origine mundi,

Corpora conſurgent, ueteresq; redibit ad artus
Spiritus, antiquasq; oculis aſtare figuras

Cernemus. Tũc patres cũ filijs uidebũt miſſum de cœlo Ieſũ. Aliter ipſi cũ omni
poſteritate intereſſe nõ poterũt. Hęc Hebręorũ ſparſa per omnes ſcripturas, ab an
tiqua quadã theologia fluẽtia teſtimonia, apertè ſuæ cęcitatis eos conuincũt, quod
prudẽtiſsimus quiſq; facile cognoſcet. Gręci nobiliores hoſce ſenſus, non addunt.

Et ſit ſplendor Domini Dei noſtri ſuper nos, & opera manuum noſtrarum dirige ſuper nos, & opus manuum noſtrarum dirige.

VT clarius intelligantur, ad fontem examinentur. Pro ſplendore eſt נעם noam,
uoluptas, dulcedo: Chaldæusq; ſpeculatus diuiniorẽ ſenſum, unicã hanc He-
braicam uocẽ tranſtulit, Et ſit dulcedo paradiſi terreſtris à Domino ſuper nos, ap-
pellans paradiſum, ut Hebræi ſolent Gan eden, Ortũ Eden, nemus uoluptuoſum.
Aitq;, Fluat à Deo ſup nos paradiſiaca dulcedo, cœleſtis amœnitas aſpiret. Quin
& ipſi Sept. ut mittã alia teſtimonia, ubi dicitur, Vt uideã uoluptatẽ Domini, cùm
ſit præſens & ibi uox, transferunt eam τερπνότητα, delectationẽ, uoluptatem. Quare
propius erat hoc, quàm λαμπρότης ſplẽdor, quanquã & Hier. dixit decor. Verius o-
ſtendi. Eſt enim hic Hebræorũ etiam teſtimonio, de beatitudine, & inenarrabili uo
luptate, quæ ſola poterit animos exhilarare, & ſatiare noſtros, philoſophia. Innui-
tur ἀποθέωσις illa in qua ſola, perfecta, abſolutaq; omnibus animi, & corporis incom
modis excluſis, erit lætitia, gaudia ſolis nota pijs. Nam Rabi Dauid, Præſens, ait,
oraculũ, non eſt niſi de tempore haieſua, illius Ieſu, illius ſalutis inſignis, celeberri-
mæ, maximæ, cùm miſerijs, & calamitatibus homines liberati, in numerum natu-
ramq; Deorũ transformabuntur. Hinc & ſalus inſignis, & uoluptas nuncupatur,
ſalus quòd prauorũ ſpirituũ ditione liberabuntur, uoluptas quòd et ad uoluptates
ęternas, omnibus, quibus nũc implicamur, malis exuti, admittẽtur. Nec miſeri He
bræi aliud, ſi paulũ modo oculos attollerẽt, ſentirent, ſalutẽ illam famigeratã, tot
oraculis prædictã, à ſanctiſsimis uiris deſideratã, terreſtrem, & corporeã eſſe non
poſſe, qualis in tranſitu maris rubri, ſed maiorẽ, uniuerſalem à maioribus malis ad
maiora bona generatim omnes adducentẽ. Tum ſi ſalus maior quã corporea, eius
neceſſario collatorẽ, maius aliquid quã hominẽ, quãdo ab homine niſi humana fie
ri nõ poſſunt, futurã. Hoc illi ſi ſaperẽt, ſi ſeueritate, et ratione, nõ ſemel irroborata
pertinacia duci ſe ſinerẽt, uiderent, admirarẽtur, nobiſcũ expectarẽt. Exiguũ aut ꝓ-
pemodum nihil ei debes, qui te, gentemq; tuã, terreſtri imperio ſupra cæteros, qua
lis rex Perſarũ, Aſsyriorũ, tolleret, interea te mortali, eiſdẽ qbus antea malis, mor
bis corporis, anguſtijs animi implicito, nihil nimis lætũ, habẽte. At ſi quis immor-
talem te redderet, ſi decoram iuuentam, ſi corporis felicem habitũ, & agilitatem,
ueluti uolatum, ut corpore, quemadmodũ animo præſto ubiq; fores, ſi ſummã ſa-
pientiam, ſi locũ immortalem, ac beatũ, ſi gaudijs æternis, nunquam in mœrorem
animo cadente, faceret hilarẽ, ut non ſolũ ſemper, ſed maximè lætus eſſes: deniq; ſi
te in numerũ, naturamq; Deorũ cooptaret, ut eorum uoluptatibus intereſſe, ne-
ctare, & ambroſia fruereris: urbem triũphantem ſemper aſpiceres; id demum per-
fectiſsimum munus eſſet, tantiſq; oraculis prædici, ac prædicari debuiſſe diceres,
hoc Deum facientem, diuinitate ſua digniſsimè, æternæ bonitati ſuæ, & clemen-
tiæ congruenter facere diceres, facere, quod continuo ut homo conditus eſſet, de-
creuiſſet, quem obedientem, ac probatum, ad immortalitatem ducere ſtatuiſſet.
Quid enim naſci, quid mundum homini condere profuiſſet, cùm brutæ animan-
tes, uolucres, feræq; ſyluestres, nobis ſint feliciores? Itaq; probamur, & ab hac tri-
ſti uita fit his qui uelint, tranſitus ad meliorem. quod nunc obſcurum, fiet tempore
certo

certo nobilissimum, spectatissimum. Iure hoc tempus illius inclytæ, maximæ salutis dicitur. Et Hebræi similes somniantibus cernunt. Vbi autem dicitur, Et opus manuum nostrarum dirige, pro Dirige, est clarius כּוֹנְנָה conena, confirma, sicut transtulit Hieronymus, firma, stabili. Opus autem manuum, interpretantur Hebræi, & congruit, quicquid gerimus, omnem uitæ actionem. Quicquid nunc laboramus, agitamus, tunc stabile, firmum fiat, dignam laudem, ac præmium consequatur, precamur. Omnis iusta actio fiat immortalitatis occasio. Stabili in loco, certoq; fine nostræ actiones constituantur. Ideo Chaldæus dicit, Et opera manuum nostrarum prospera sint. Operamur nunc, precamur ut sint opera prospera, optatum finem assequantur. Finis, & prosper cursus operum iustorum, sanctarumq; actionum est, ut ad illam salutem, ad ipsum Iesum aspirent. Hoc prospiciens diuinus Moses, supplex pro se, & populo suo orabat, bis idem poscens impensiusq;, ut Hebræis testibus peccans.

PSALMI XC. EXPLANATIO.

HVIC psalmo neq; inscriptio est, neq; argumentum. Si quid apud Latinos prætitulari deprehendes, scito, ut admonuit etiam Nicolaus, adiectitium. Hebræi, quoniam sublata est omnis nomenclatura, psalmum, sicut & præcedentem, referunt in Mosen, Salomon, AuenEsdra, Rabi Dauid. Et cum superiore putant esse coniunctum, quoniam ibi cladibus humanis enumeratis, hic omnium earum uitandarum consilium offeratur, ut in Deo spem tuam omnem colloces, eum pro portu, salute habeas, ad eum in omni uexatione refugias. Hanc ob causam, eiusdem autoris, prius quidem miserias humanas deflentis, pòst earum remedium docentis Mosis esse uetustiores Hebræi arbitrati, nullo interuallo, hunc cum antecedente connectunt. Ionathasq; ubi superiorem absoluisset, Et opera manuum nostrarum dirige, dicens ipse Chaldaicè יִתְקְנָן itkanan, dirigantur, stabiliantur: statim intulit, Cuius habitat diuinitas in secreto altissimo. Non admodum laboro, quod ueteres quidam Hebræi, totidem psalmos, quot tribus essent, edidisse Mosen arbitrantur, & quem cuiq; tribus psalmum ediderit, ostendunt. Miseris igitur mortalibus refugium demonstratur, cladibus nominatis, à quibus eripiantur. Omni autem spem suam in Deum ponenti, & in afflictione ad eum recurrenti, psalmo congruente, multò maximè potuit Christo, uelut appetito sicut sæpe mortales solent, à malorum principe, & perinde atque omnes homines, in hoc corpore, in Deum patrem spectanti congruere: ut ei cum cæteris mortalibus, quo homo esset, nihilq; humanum, præter culpam, alienum à se putasset, congruat auxilium, spes in Deum, liberatio, sicut in perferendis malis, & tentationibus sustinendis, nemini fuit dissimilis.

QVi habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur.

QVOD Septuaginta transtulerunt βοηθείᾳ, adiutorium, Hebraicè est סֵתֶר sether, absconsio, secretum: eoq; duo sensus efficiuntur, alter ut de Deo hæc dicantur, alter ut de eo qui ad ipsum Deum refugiant. Prior est ut sit inuocatio deprecantis, ac dicentis, O qui habitas in abscondito altissimo, in locis latentibus, in ultramundanis, & remotissimis à nobis regionibus. Secreta regni tui frequentas, in secessu sedium tuarum,

rum, ad quas hominum oculi non attingunt, fer opem, ades precanti. Hunc ſenſum poſuit Ionathas Chaldæus, dicens, Cuius habitat diuinitas, ſiue numen in ſecreto altiſsimo, in umbra nubium, gloria Dei incolit. Quanquàm poteſt dixiſſe, Qui poſuiſſet habitationem ſuam, ut poſsit de homine intelligi. Cæteri Hebræi alteri ſenſui inſiſtunt, ut ſit ſermo ad cultorem Dei, ait AuenEſdra, & Dauid, & Salomon, qui ſpem ſuam in Deum poſuerit. Sic erit idem auxilium, & abſconſio, refugium, quo nos à cladibus recipimus, portus tegens quaſſatam nauiculam à tempeſtate, uentorumq́; ſæuitie defendens. Hoc iure auxilium Septuaginta dixerunt. Habitare quidem magis congruit abſcondaculo, præſidio, loco, oraculo, in eoq́; tralatio eſt clarior. Nanq; nulla alia lingua reor, hanc metaphoram uſurparet, habitare in ſpe, in adiutorio. Hieronymus ergo dixit, Qui habitat in abſcondito excelſi. Hanc habitationem Græci, & Latini interpretantur, ut eius prouidentiæ te, tuaq́; tradas, uniuerſaliter quidem omnia gubernanti, ac regenti, ſed eorum curam præcipuè gerenti, qui ſpes in eum ſuas poſuerunt, nullis te demouere loco procellis cōmittentes, ſtante incolumi mente, & ſe curæ eſſe Deo indubitatè aſſerenti, & ſi uotis continuò, ut uocatus eſt, non adſit. Iacta cogitatum tuum in Dominum, & ipſe te enutriet. Rabi uerò Moſes in libro Reſolutionum, ualido amore Deum colentem, intenteq́; in eum aſpicientem, in oculis gerentem, uult innui, qui eximia pietate eum colat, is habitet in præſidio eius, ab eo ubiq; protegatur, defendatur. Itaq; habitare duobus modis poterit accipi, uel pectore, & animo ei cohærere, cum eo eſſe, de eo ſemper cogitare, in omni opere in eum intueri. Aut, ubi ſe fortuna inimica aperuerit, eò confugere. Vterq; quadrat, ſimilis, ac par, prior magis. Siquidem & Plato, & Ariſtoteles, Homerus, omnesq́; mortales aſſeruere, Deo pios eſſe curæ, & Ariſtoteles loquitur, ἀντευποιεῖν, redamare eos, beneficijsq́; afficere. Plato ſe periculis elapſum diuinæ acceptum refert prouidentiæ. Pius ergo qui ſemper habitat in præſidio altiſsimi, cumq́; eo perpetuus exiſtit, in protectione Dei cœli commorabitur. Hebraicè quidem is ſenſus, ſed uerba ſic ſunt בְּצֵל שַׁדַּי bezel shadai, in umbra omnipotentis. Vmbram perſpicuè Septuaginta σκέπην, protectionem, cooperimentum. Omnipotentem autem Deum cœli dixerunt. Shadai Hebraicè omnipotens, à Shadad, frangere, diſsipare, euertere, nomen huic rei accommodum, contra aduerſas poteſtates, frangens impetum inimicorum pijs ſuis. Et Salomon hoc nomen ait eſſe חוזק kozek, potentiæ, roboris. Poteſt & is eſſe ſenſus quem Chaldæus non refugit, In umbra omnipotens habitat. Ad hunc ſuſpiciam, huius implorabo fidem. Prior clarior. Hieronymus etiam iuxta ſuperiora, In umbraculo omnipotentis commorabitur. Rabi quoq; Salomon, apertiorem faciens ſenſum, Qui ſperat, ait, in protectione alarum diuinitatis, is morabitur in umbra eius, quia Deus benedictus proteget eum. Verum AuenEſdra arbitratur ſic locum poſſe intelligi, ut quod crebrum eſt, in his literis ſit παλιλογία, dicta Hebraicè כפול kephul, iteratio: eritq́; ſenſus annexus ſequenti uerſiculo, Qui habitat in latibulo altiſsimi, & qui in umbra omnipotentis commoratur, dicet Domino, Suſceptor meus es tu. Quod mihi quoq; non diſplicet.

Dicet Domino, Suſceptor meus es tu, & refugium, Deus meus ſperabo in eum.

CVm ſit Hebraicè, pro ἐρῶ, dicet, אֹמַר omar, dicam, AuenEſdra, & Dauid ſimilem quandam ſententiam proponunt, ut is qui pſalmum edidit, fermè loquatur, Audi, ò qui confidis in Deo, ego ei dicam eum eſſe refugium meum, & præſidium,

dium, ſpem. Quod ego loquor, & tu loquaris. Dic eum eſſe ſpem, refugiumq́; tuum, eum pro præſidio habeto. Hoc etiam Salomon, clarius uero, & euidentius Chaldęus explicuit addens Hebraico aliquid. Dixit, inquit Dauid, Ego dicã Domino, Spes mea, & Rex fortitudinis meæ. Verum quoniam ſubductis notulis, dictio אמר ancipitem habuit ſonum, omar, dicam, uel omer, dicẽs: hoc reddiderunt Sept. licet per futurum. Senſusq́; nõ peruertitur, ſiue Vates hoc dicat, ſiue qui ſperat in Deum. Porrò quod Latinus minus aptè dixit Suſceptor, Gręcè eſt ἀντιλήπτωρ, auxiliator, ſuſtentator, apprehenſor: Hebraicè uerbum ſimilis fermè ſignificatus, atq; ſuperius ſeter, defenſaculum, abſconſio: hic uerò מַחְסִי machſi, protectio, defenſio mea, uel ſpes mea, ſicut Hieronymus & Chaldæus רוּחְצָנִי ruchazani, confidentia mea, affinia cuncta. Quod uero Sept. dixerunt καταφυγή, refugium, in fonte מְצוּדָתִי mezudathi, propugnaculũ meum, turris mea, arx, pręſidium, locus munitiſsimus. Eoq́; Hieronymus, fortitudo mea, ſimiliter Chaldæus תוּקְפִּי tukphi, robur meum, uis mea, omnia ſimilia, idemq́; ualentia, quæ etiam refugium ſunt. Eſt autem in his ſecunda quidem perſona, ſed ſub tertia, quòd dicit ſe appellaturum cœleſtem præſidem, refugium ſuum, ſpem, portum. Ideo pòſt ait, Sperabo in eum. Deum quoque dicens, innuit quaſi Dominum, ac præſidem, protectorem ſuum, ob diſcrimen aliorum Deorum, quos ſuos & illi ſuperſtitioſi dicerent. Spes autem eſt animi ad alicuius opem conuerſio, eſt mentis quaſi labentis, ſuper alicuius robore inclinatio: ut ſi fragile corpus ſcipione ſuſtineretur, lapſurũ, ſi deeſſet. Sic animus ſæpe, cui totius uitæ, & ſui, & corporis data eſt cõſideratio, aliqua clade impendente, qua uita, uel aliqua uitæ pars ſit collapſura, inclinat in aliquem ſi poteſt, adempto cui ſi nitatur, fit deſperatio. Sic illa dicebat,

In te nanque omnis domus inclinata recumbit.

Omnium autem rerum noſtrarum in ruinam inclinantium, etſi ſunt quædam fragilia ſuſtentacula, nullum tamen eſſe tam ualidum, uniuerſale, diuturnum, quàm Deus, hi qui cum Deo loquebãtur, prædicauerũt. Nam humana uis tum ſe ad corporea tantum extendit, nõ ad ſalutem animorũ, tum debilis eſt, & ſæpe in cõtrariũ tendit. Iam nuſquam tuta fides, ut tametſi alicubi ſit, quoniam id raro contingit, nuſquã eſſe merito prædicetur. Ne deſperes autem, te poſſe in Deum, quem nunquam uideris, uerſatus cum eo nunquam fueris, ſpem ponere, habes hos ipſos mores, naturamq́; eius callentes, cum eo ſæpe loquutos, eumq́; conſpicatos pręๆdicantes, eum licet altiſsimum, humilia reſpicere, licet ignotum, & occultum, & inuiſibilem, ubiq; tamen adeſſe: eſſe autem tantæ ſapientiæ, ut non ſolum uoces, uel tenues audire tuas, ne clamoribus ſit opus, ſed etiam intima pectora, motusq́; animorum poſsit perſcrutari. Quæ cùm ita ſint, ſtultum erit alterius auxilium implorare. At cur ſæpe uocatus nuſquam adeſt? Nimirum quòd aut neſcires quid peteres, indigna, non multum profutura, corpus autem, quod fragile eſt, breueq́; reſoluendum, iuuatura poſtulares, aut quod profuiſſet te aliqua corporea uexatione fieri meliorem, & caſtigatiorem.

Quoniam ipſe liberabit me de laqueo uenantium, & à uerbo aſpero.

GRæcè, & Hebraicè dicitur ad ſecundam perſonam יַצִּילְךָ iezilecha, liberabit te. Itaque corrigendum eſt. Quod autem dixerunt Græci ἐκ παγίδος θηρευτῶν, laqueo uenantium, pro Venantibus eſt יָקוּשׁ iakus, capiens, illiciens uel capturæ, de laqueo illiciente, inuoluente pedes, de pedicis, quas uenatores præcipuè, & au-

cupes, ſolent obtendere, de laqueo capturæ. Eo nomine uenatores etiam, & aucupes dicuntur, pedicę quocꝫ quibus utuntur. In Pſalterio Auguſtini pro laqueo, eſt muſcipula. At Græcè παγὶς, omnem laqueum deſignat, non quo mures tantum capiuntur. Quod uerò Latinè, Et à uerbo aſpero, Græcè autē ἀπὸ λόγου ταραχώδους, à uerbo turbulento, tumultuante, ſecus Hebraicè מִדֶּבֶר הַוּוֹת midaber hauot, à peſtilentia interitus. Primumcꝫ aduertendum ſicut ſæpe monuimus, tempeſtate Sept. interpretum non fuiſſe Hebraica nomina ſubſcripta notulis. Hæc itaque uox דבר non ſubnotata, poteſt ſonare dabar, aut deber. Primum eſt uerbum, ſecundum peſtilentia. Ea fuit cauſa cur Sept. dixerunt, pro peſtilentia, uerbum. Quadrat autem magis hodierna lectio, Hebræis, omnibuscꝫ alijs concordibus. Nam Hieronymus item interpretatus eſt, de morte inſidiarum. Sic & Chaldæus pro ea ponēs מוֹתָא mota, mortem. Secunda uox deſignare poſſet quidem tumultum, eam tamē interpretatur Rabi Dauid שברין interitum, ruinam, contritionem, à uerbo הוה hauah, deſtruxit, corrupit. Chaldæus tamen dixit ſimiliter, ac Sept. אית רַגִישְׁתָא it raghiſtha, tumultus. Vnde, lama ragheshu, Quare fremuerunt. Latinus ergo obſcurè, & impropriè ſecundum reddidit, Sept. primum, dicēdumcꝫ, Quoniam ipſe liberabit me de laqueo pedicæ, & à peſtilentia interitus. Putat autem AuenEſdra poſſe dictam eſſe peſtilentiam hauoth, quaſi tumultuantem, accelerantem, quia celeriter conficiat, ut dicatur, A peſtilentia horribili, celeri, cito conficiēte. Quid autem per ὑπόνοιαν deſignetur, Symmachus apertè tranſtulit uertens quod Sept. uerbum ταραχῶδες, tumultuoſum, ἐπηρεαστικὸν noxium, exitiale, Græcicꝫ exponunt συκοφαντικὸν, ſycophanticum. Nam uexat, & dimouet loco animum ſycophantia. Ecce igitur quadrat, ſiue uerbum dicas, ſiue peſtilentiam uocem Hebraicam: uidetur enim apertè referri ad homines, ſicut & ſuperius. Vt enim dixit à laqueo uenantium, nempe humanis inſidijs, ſic à peſtilentia, à ſceleratis contra te conſilijs, ab impoſtura parata, à fraude, inſidijs. Hæc illa labes. Sic ſcelerati apud Latinos peſtes, labescꝫ, omnia dictis factiscꝫ labefactantes. Sic primo Pſalmo, linguaces dixit, peſtilentias. Iidem ergo ſunt peſtilentia, & ſycophantia, metaphoricōs. A uerbocꝫ aſpero, eſt à peſtilentia, ab homine peſtilenti, loquenti peſtilentiam, ruinam uerbis ſtruenti. Siue igitur caſu, ſiue ſtudio tralatio Sept. congruit ad amuſſim cum Hebraico. Neque enim poteſt peſtilentia hic eſſe deſignata, quæ eſt humorum corruptio, aut inflammatio, à qua dicat liberandum eum qui nitatur Deo: nam antecedit laqueus uenantium, quod hominum eſt. Debuitcꝫ quod ſequitur, eſſe priori ſimile, non à malis, ab hominibus illatis, ſtatim refugi ad ea, quæ ſunt naturalia. Peſtilentiam ergo dixit eos qui cùm ipſi ſcelerati corrupticꝫ ſunt, ad cæteros etiam uirus peſtilens exhalant, quorum eſt nocere ſemper & obeſſe. Ab his ait pium fore ſecurum. Sunt qui hæc referant ad tentationes dæmoniacas, & carnis, quibus ſæpe irretiamur, præcipitescꝫ trahamur, à quibus in Deum fidentem, tutum eſſe dicat. Prior ſenſus eſt euidentior, & ſub malis illis poſſunt quæuis intelligi. Et Græci, Theodorus, Euthymius non ſolum ab apertis hoſtibus, ſed etiam occultis dicere fore tutum in Deum ſperantem aſſeuerant. Auguſtinus uidens in tralatione Latina eſſe, A uerbo aſpero, putat, contumelias, feracꝫ uerba deſignari, quibus in grauiora ſcelera, & in laqueum diaboli cadamus. Verum unicuique uoci ſuus eſt ſonus. Si uerbum aſperum eſſet in contextu, ſtaret quod dicit, Quoniam autem eſt peſtilentia, ſiue uerbum ἐπηρεαστικὸν, labefactans, deſtruens, de inſidijs occultè ſtructis eſt ſermo. Nam Nicolao cur placuerit referre hæc ad populum cùm eſſet in Ægypto, non uideo, cùm ueritas ſeipſa eluceſcat.

Scap

Scapulis ſuis obumbrabit tibi,& ſub pennis eius ſperabis.

QVod Sept. tranſtulerunt μεταφρένοις, ſcapulis, Hebraicè אֶבְרָתוֹ ebratho. Id etſi poteſt in homine ſcapulas deſignare, attamen uerus ſignificatus eſt alarum uolucriũ. Quis dabit mihi pennas ſicut columbæ? potius alas, ubi eſt præſens uox. ſic, pennæ colũbæ deargentatæ, & poſteriora eius. Quanquã & illic poſteriora, quod Hebraicè eſt ebrath, Sept. dixerunt μετάφρενα. Eſt igitur potius de uolucribus quàm hominibus, nec ſcapulas humanas, ſed alas uolucriũ deſignat. Fit autem metaphora ut dicat, Alis ſuis obumbrabit tibi, ſicut, Quoties uolui congregare filios tuos, quemadmodũ congregat gallina pullos ſuos ſub alas. Nec quadrat omnino, nec poteſt intelligi, ut Deus ſcapulis obumbret, cùm nõ poſsit ſcapulis fieri protectio, obumbratio. Fuiſſet uerius dicere, alis, quæ & in homine, per ſimilitudinem ſunt, quibus poteſt fieri protectio. Igitur & Chaldæus in id idioma, melius trãſtulit pro ebratho ala ſua, טְלָל telal, umbram, dicens, Cum umbra diuinitatis ſuæ, obumbrabit tibi. Et Salomon hanc uocem exponit כנף kenaph, alam. Idẽ AuenEſdra, dans ſimilitudinrm Aquilæ pullos tegentis, ſicut Chriſtus gallinæ. Ideo, ut ſolent ſemper pſalmi, aliud ſimile inferens, Et ſub pennis eius ſperabis. Quod & ipſum non rectè tralatũ à Latino: Græcè enim τὰς πτέρυγας, alas, Hebraicè quoque כְּנָפָיו alas eius. Et Pſalterium Auguſtini habet, Et ſub alis eius ſperabis: exponitque pulchrè, ut tanquam pulli ſub alas eius, à miluo immani fugiamus. Miluum aërias poteſtates nobis impendentes interpretatur. Succurrunt tamen Græci ſuæ tralationi dicentes eum qui pro aliquo contra hoſtem depugnet, intercedere inter utrunque, obuerſis ſcapulis ei quem protegat à telo. Eſſe autem μετάφρενα τὸ μεταξὺ τῶν ὤμων τόπον, ὅν τινες νῶτα καλοῦσι. Nempe ſcapulas locum inter humeros quem nonnulli tergum appellent. Sed, ut dixi, unicuique uerbo ſuus eſt ſignificatus, & expoſitio. Fieri poſſent hæc illa clariora, & ueriſimiliora. Deſignatur autem alia protectio, ut ait Rabi, ab omni caſu, aduerſaque fortuna, cui ſemper humana ſubiaceãt. Nam prior ad inſidias pertinebat, fraudesque excogitatas: hæc ad aperta uulnera, & plagas, ad gladium impendentem. Quodque dixit, Sperabis, poteſt eſſe iſtud ſignificatum, clarius quiddam Hebraicè תֶּחְסֶה thechſe, conteges te, abſcondes. Sub alis eius te abſcondes, nec te gladius, aut alius caſus attinget. Ideo melius hoc ex Hebraico intelligitur, quàm quod Græci τὸ δὲ ἐλπιεῖς, ἀντὶ τοῦ θαῤῥήσεις δίκην νεοσσοῦ, Sperabis, pro confidens eris, ſicut auis, ait Euthymius. Melius, Te abſcondes, unde מַחְסֶה machſe, abſconſio. Eſt autem cum iſto uerſiculo, etiam hoc adiunctum. Scuto circundabit te ueritas eius. Pro quibus in Hebraico tametſi eſt idem ſenſus, ſunt duo armorum genera צִנָּה וְסֹחֵרָה אֲמִתּוֹ zinna ueſochera imetho, id eſt, haſta & clypeus, ueritas eius. Quare non eſt in fonte κυκλώσει σε, circundabit te, ſed clypeus eius. Senſusque eſt, ueritatem Dei, & fiduciam in eum certam, & ſolidam, & fallere non ualentem, eſſe uice clypei, & haſtæ. Haſta & clypeus eſt ueritas eius. Eoque Hier. Scutum, & protectio ueritas eius. Et Chaldæus תְּרֵיסָא וְעַגִּילָא tereſa ue agila, Clypeus, & parma. Nam prima uox zinna, non haſtam ſolum, ſed etiam clypeum denotat & loricam. Et ſochara, Rabi Dauid interpretatur עגולה agula, rotunditatem, quaſi ſcutum, parmam: quod cùm eſſet nomen, Sept. fecerunt uerbum κυκλώσει. Sed clarius Hebraicè. Nam ueritas, quomodo circundabit? Melius, Veritas eius, id eſt ſpes tuta in eum, eſt haſta, eſt clypeus, eſt maximum, fortiſsimumque robur. Non opus eſt alia lorica, ſi ſperes in Deum. Veritatem autem Dei ſenties, tutam promiſsionem, tutam ſpem, confidentiam. Sic exponit etiam Rabi Dauid, quod ueritas quæ facit

cõfidere in eum, ſit haſta, ſcutum. Et Abraham ueritatem interpretatur חשם אמונת emunath hashem, Fiduciam in Deum, credere ſe ei & fidei eius.

Scuto circundabit te ueritas eius, non timebis à timore nocturno, à ſagitta uolante in die.

TImores nocturnos nominat, quòd, ut ait Rabi Dauid, ſolitudo noctis ſolitariè ingredientem, uel habitantem exterreat. Græci non ſecus, nocturnum terrorem aut à dæmonibus, aut hominibus illatum. Latini à latronibus nocturnis, graſſatoribus, improuiſo adorientibus. Probatur mihi ut tum ad inſidias, inuaſionesq́ humanas, tum ſpectra, umbras, phantaſmata, lemures, empuſas, noctu nonnunquam inſultantes, exterrentesq́ pertineat. Sic Auen Eſdra, & Dauid, caſus, incidentiasq́ nocturnas multas illas, & uarias interpretantur, à quibus tutus ſis, ſi te, ut ait Salomon, in tutela eius colloces. Quod uero caſus, incidentia, terrorq́ nocturnus, hoc ſagitta diurno, letalis arundo, uolucresq́ ſagittæ, letifer arcus. Rabiq́ Dauid uolatum ſagittæ attribui teſtis eſt, quòd perniciſsima, & quòd etiam alata. Caſus autem multiplices in uita, repentinos, inſperatos, inopinos, aduolare uelut ſagittas. Volant autem, uel à Deo, uel ab hoſte occulto, uel manifeſto. Natura quoque multa peperit incommoda. Sed grauiora ab hominibus, uolantia, grauiſsima à dæmonibus. Ab his omnibus, qui ſe ad præſidium diuinum recepit, tutus eſt, nõ ſolum timore, qui peior eſt ipſa morte, uanaq́ formidine uacuus, ſed tutus etiam ab his, quæ certò parantur, inopinaq́ cadentia. Tutus autem erit ſiue quòd ſpe auxilij diuini molliet mœſtitiam, peccataq́ ſua his expiari percipiet, feretq́ æquius, ſicut impius iniquiſsimè: ſiue quòd reuera, ſi profuturum ei ſit, ſi uerè in Deum ſpes ſuas poſuerit, eripietur, eiuſmodi exemplis ſacræ, & profanæ literæ redundant.

A negotio perambulante in tenebris, ab incurſu & dæmonio meridiano.

SImilis atq́ ſuperius uarietas, & uarietatis cauſa. Dixi Hebraicam uocem ſine notulis רבר ſonare poſſe dabar, uel deber: primum eſt uerbum, uel res, ut Græcè πρᾶγμα, uerbum, & res, ut οὐδὲν πρὸς ἔπος, nihil ad rem. Secundum peſtilentia. Ergo amphibolum ad uerbum, & ad rem, pro uerbo ſuperius, acceperunt Sept. À uerbo aſpero. Nunc pro re ἀπὸ πράγματος, quod cùm ſonet etiam negotium, ut negotium faceſcere, πράγματα παρέχειν, id Latinus eſt maxime ſecutus. Vera autem lectio, & uerus hoc loco ſignificatus דֶּבֶר À peſtilentia perambulante in tenebris. Id cæterorum teſtimonio clareſcit. Hieron. À peſtilentia in tenebris ambulante, Ionathas Chaldaicè מִין גְּרִירָא דְמַלְאַךְ מוֹתָא min gherida, dimaleak mota, À ſagitta Angeli mortis: mortiferam, letalemq́ ſagittam ipſam peſtilentiam interpretans. Burgenſis etiam id obſeruat. Itaq́ iſtud uerius, & certius. In Pſalterio Auguſtini eſt, à ruina, cui nec Hebraicum, nec Græcum reſonat. Nam σύμπτωμα, occurſum, rem incidentem deſignat. Quodq́ ait, Ab incurſu, & dæmonio meridiano, non eſt συμπτώματος, incurſu, ſed habet מִקֶּטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם mi keteb iashod zoharim, À morſu lædente meridie. Rabi igitur Salomon ait ſuperius deber, & hoc keteb eſſe duo nomina dæmonum, primus dicitur peſtilentia, alter morſus. Ille nocturnus,

nus, iſte diurnus. Antiquæ theologiæ placita, ut apparet ex Chaldæo, hac ratione in ſacris literis Satan aduerſans, Græcè διάβολος, calumniator dictus, apud priſcos poëtas Ate, à nocendo, Tiſiphone, homicidarum ultrix, Alecto ineuitabilis, Megæra, liuida, inuida, Eumenides in contrarium, immites, inexorabiles. Et Hieron. abundè ſuper hac re locutus eſt in Prophetis, oſtendens Hebræos etiam ſui temporis opinari ea eſſe nomina dæmonum. Sic & Sept. ex ueteribus Hebræis dæmonem ſecundum crediderunt. Poſſunt igitur, uel omnia generatim, ab hominibus ſceleratis, iniuriarumque ſitibundis, noctu & interdiu inflicta mala, eſſe deſignata, uel clades à dæmonibus occultè importatas, & excogitatas, à quibus ipſi denominentur. Ab his in Deum ſpes ſuas collocans tutus erit. Hieron. quidem tranſtulit, A' morſu inſanientis meridie. Pro Inſaniētis, clarius in ſuo fonte ישוד iashod, deſtruente, euertente, diſsipante. unde shadaim dæmones labefactantes, nocentes. Dicesque, A' morſu uel dæmone uaſtante in die. Noctu nocet, lædit, & inſidiatur interdiu, ſed bonis nihil neque uiuis, neque mortuis poteſt quicquam, ut ait Plato, nocere.

Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis : ad te autem non appropinquabit.

QVorſum ſpectabit ſingulare uerbum, Appropinquabit, cùm antecedētia ſint numeri multi? Ergo Græcè clarius ex Hebraico, pro mille χιλιὰς, chilias, numerus millenarius, & μυριὰς, myrias, decennarius millium. His reſpondent uerba, Cadet, Appropinquabit, ſiue iuxta Græcum, Cadet à latere tuo, chilias, & myrias à dextris tuis, ad te autem non appropinquabit. Exponitur etiam hoc ab antiquis Hebręis de dæmonibus. Teſtis Rabi Dauid his uerbis, Secretiores interpretes peſtilentiam nocturnam, ſeu tenebrarum, & morſum diurnum, dæmonas ſunt interpretati. Sic cadent à latere tuo, chilias, millenus numerus, & myrias, de dæmonibus dicit. At uerò, inquit, rerum ſcrutatores non aſſentiuntur dæmonas eſſe, euertuntque hanc ſententiam demonſtratione. Sic ille. Quod ad dæmonas attinet, ſint, necne, nemini ferè nunc dubium, pariter, & literis profanis, & ſacris conſonantibus, & exemplis atteſtantibus. Eſſe autem hæc dæmonum nomina, duæ ſunt perſpicuæ rationes, quòd apud alios ſcriptores ab hiſce ipſis malis nomenclaturam ſortiuntur, ab aduerſando, lædendo, uaſtando, & is pſalmus prolatus eſt, ubi dæmon ipſe appetiuiſſet. Tum ea fuit antiquorum ſententia, ad quos ex aliqua maiore ſcientia iſta perueniſſe fas eſt. Itaque & Ionathas paulò antè Chaldaicè poſuit סִיעַת שֵׁדִידִין ſiat shadidin, à caterua, multitudine, legionibus dæmonum. Quòd ergo Burgenſis aſſeueret quæ Salomon ſuperius dixit, eſſe fabuloſa, hoc non ille ſolum fabuloſus erit, ſed omnes iam inde ab initio Hebræi, & antiquiores theologi, à quibus hæc fluxerunt. Suntque duo non concedenda cuiquam, aut dæmonas non eſſe, aut ſuperiora nomina, eorum appellationes eſſe non poſſe. Non enim ſacra duntaxat ſcientia dæmonas fatetur, ſed priſci Græciæ theologi, Orpheus, Homerus, Heſiodus, Thales, Pythagoras, Empedocles, Plato, omnesque Platonici. Ac Thales, ut ait Athenagoras, πρῶτος διαιρεῖ εἰς θεὸν, εἰς δαίμονας, εἰς ἥρωας, ἀλλὰ θεὸν μὲν τὸν νοῦν τοῦ κόσμου ἄγει· δαίμονας δὲ οὐσίας νοεῖ ψυχικάς, καὶ ἥρωας, τὰς κεχωρισμένας ψυχὰς ἀνθρώπων, ἀγα-

θοὺς μὲν τὰς ἀγαθὰς, κακοὺς δὲ τὰς φαύλας. Primus diuiſit in Deum, dęmonas, Heroas, Deũ eſſe mentem, mundi gubernatricem, dæmonas ſubſtantias animales, Heroas item ſeparatas animas humanas, bonorũ bonas, malorum malas. Philon uerò Iudæus diffinit dęmonas, & aſſerit à Philoſophis eos agnitos in libro de Gigãtibus, οὓς ἄλλοι φιλόσοφοι δαίμονας, ἀγγέλους μωσῆς εἴωθεν ὀνομάζειν. ψυχαὶ δέ εἰσιν κατὰ τὸν ἀέρα πετόμεναι, Quos, inquit, alij philoſophi dæmonas, hos Angelos ſolet appellare Moſes. Sunt autem animæ per aëra uolantes. Sic Paulus uocat eas δυνάμεις ἐπουρανίους, poteſtates cœleſtes, nempe aërias. Eos eſſe maleficos, palàm, & occultè nocentes, ad alios Porphyrius teſtis, ὅταν ὁ δαίμων ἀνδρὶ πορσύνῃ κακὰ, νοῦν ἔβλαψε πρῶτον, Cùm dæmon, ait, cuipiam ſuggeſsit mala, mentem eius labefactauit prius. Hic ille teſtatur, & mala dæmonas hominibus ſuggerere, & mentem poſſe labefactare. Eos etiam peſtilentiæ, quod hoc pſalmo prædicatur, cæterorumq́ in terris malorum autores, idem apertè eſt confeſſus. De abſtinentia animalium αὐτοὶ αἴτιοι γίνονται τῶν περὶ τὴν γῆν παθημάτων, οἷον λοιμῶν, ἀφοριῶν, σεισμῶν αὐχμῶν καὶ τῶν ὁμοίων, Ab his, inquit, dæmonibus, ſunt terreſtres calamitates, peſtilentiæ, ſterilitates, terrę motus, ſqualores, & id genus. Nec iniuria crediti ſunt ab antiquis autores peſtilentiæ, & nomen peſtilentiæ iure merito datum eis non uno, atq; altero liquet teſtimonio, & exemplo. Homerus ſagittas Apollinis, qui dæmon fuit, peſtilentiam fuiſſe perhibet. Cui in ſacris quoq; literis conſonè, in caſtris Aſſyriorum centum octoginta millia ab Angelo interfecta, peſtilentia perijſſe boni autores Hebræi, & noſtri confitentur. Et Dauid Angelum uidit cædentem populum, ſed peſtilentia. Memoratu autem digniſsimum eſt, quo locus is mirè explicatur, teſtimonium Procopij de temporis ſui prodigioſa, ſæuiſsimaq́ peſtilentia, cuius initium deſcribens, hæc refert, φάσματα δαιμόνων πολλοῖς ἐς πᾶσαν ἀνθρώπου ἰδέαν ὤφθη, ὅσοιτε αὐτοῖς παραπίπτοιεν παίεσθαι ᾤοντο πρὸς τοῦ ἐντυχόντος ἀνδρός. καὶ τὰ λοιπά. Quæ ſunt Latinè: Spectra, & uiſiones dæmonum ad omnem humanam ſpeciem multis occurſabant. Quicunque autem in eos incidiſſent, ab eo quem obuium habuiſſet, aliqua corporis parte percuti uidebatur. Simulq́ ac ſpectrum uidiſſet, morbo detinebatur. A principio autem qui obuij eſſent auertere ſeſe conabantur, & tum nomina diuiniora inuocabant, tum cæteris ſe expiationibus muniebant. Sed nihil proficiebant. Siquidem & ad templa plurimi qui confugiſſent, extinguebantur. Templum autem neq; amicis aperire uolebant, ſed ſe intime claudentes audire refugiebant, ueriti ne qui uocaret, dæmon aliquis eſſet. Nonnullis diuerſa ratione peſtilentia incidebat, ſomniare enim & aliquem ſibi aſſiſtere, à quo ſimilia paterentur, aut audirent ſe futuros in numerum paulò pòſt mortuorum uidebantur. Hæc, & plura alia Procopius. Verè igitur dicitur hoc loco, ab incurſu, & dæmonio meridiano. Occurſant enim diræ facies, inimicaq́ numina, ſępe occulta, nonnunquã manifeſta. Quos ergo rerum ſcrutatores dixit Dauid, palàm eſt eum quoſdam ligneos gentis ſuæ, nouelloſq; peripateticos ſpectaſſe. Cum maioribus, uetuſtioribuſq́ philoſophis collatos, inter mancipia futuros. Ergo hoc loco, tum malorum hominum, tum dæmonum cateruæ, debent intelligi, dextera, læuaq́ cadentes, aggredientes quidem, ſed in ipſo conatu ruentes. Aut iuxta Rabi Dauid, irruente peſtilentia, uidebis hinc inde cadentes, te uerò incolumem.

Veruntamen oculis tuis conſiderabis, & retributionem peccatorum uidebis.

PRo κατανοήσεις, conſiderabis, etſi fermè ſit idem, eſt תַבִּיט thabit, aſpicies, intueberis. Videbis, ait, proprijs oculis, quàm certa ſit ſpes in Deum, qui portus ille

ſalut

ſalutis. Videbis latam inimicorum ſtragem, qui non conſtituerunt ſedem ſuam in adiutorio, aut refugio altiſsimi, ſicut tu, te uerò incolumem ſuperaſſe cernes. Hæc eſt retributio, ſeu præmium peccatorum: hoc inſigni diſcrimine boni ac mali diſtinguuntur, quòd illi iuxta impietatem ſuam omni ſuperno auxilio deſtituti, cladibus humanis, & naturalibus, dæmoniacis item relinquentur, permiſſa quicquid uelit in eos ſæuire fortuna. Hieronymus autem dixit, Et ultionem impiorum cernes, ut ſcilicet clareſceret, quid eſſet eorum retributio, cùm retributio Hebræis ſit anceps, ad pręmium beatitatis, & pœnarum. De quo eſt apud eos articulus. Gręcè hoc dictum ἀνταπόδοσις, cui ſubeſt is ſenſus, ut reddatur quod feciſti, ſi malè, malum, ſi bene, bonum. Tantundem, ac ſimile recipias, quod feceris. Hoc Latinè dicitur uindicta, Græcè τίσις. Inde Tiſiphone, id ipſum quod datur impijs, & quæ dat. Græcè quoq; hanc retributionem interpretantur τιμωρίαν, ſupplicium, pœnam, ultionem. Verius autem eſt ut dicas iuxta Hieronymum, impiorum, quàm peccatorum, quòd Hebraicè ſit רְשָׁעִים reshaim, quos etiam ipſi Septuaginta in primo pſalmo dixerunt ἀσεβεῖς, impios.

Quoniam tu es Domine ſpes mea: altiſsimum poſuiſti refugium tuum.

IVxta AuenEſdra, & Dauid uerba ſunt Vatis ad uirum probum, ac ſanctum. Quoniam tu dixiſti Deum refugium meum, Altiſsimum poſuiſti præſidium ſiue refugium tuum, altiſsimum habes præſidium, magnum, robuſtum, cùm dicis Deum eſſe ſpem tuam. At Rabi Salomon hoc ſecundum ad ipſum Deum dici, Altiſsimum poſuiſti tu Domine habitaculum tuum. Nam quod Septuaginta dixerunt, καταφυγὴν, refugium, eſt Hebraicè מְעוֹנֶךָ meoneka, habitaculum tuum. Et Hieronymus, habitaculum. Eritq; ſenſus, relicta ſecunda perſona, & inducta prima quæ loquatur, quod apud poëtas fit: Labi non poſſum, in tuto ſunt ſpes meæ, quoniam tu es ò Deus, ſpes & portus meus, tu portus tutiſsimus, quoniam habitas in excelſis cœli regionibus, non es mortalis, non tibi mortalis, ſed incorruptibilis, & æterna ſedes. Ideo qui in te nititur, ſapit, quæſiuit immortale nunquamq; deficiens refugium, quæſiuit eum qui poſſet undequaq; ferre ſuppetias. Ionathas etiam Chaldaicè dicit, In habitaculo excelſo poſuiſti domum diuinitatis tuæ. Græci uerò iuxta priorem Hebræorum ſenſum exponunt. E quibus Euthymius, duas hic eſſe perſonas dicit: Primam fidentis in Deum, eum colentis, pij, qui dicat Deum eſſe ſpem ſuam: alteram recinentis ei Prophetæ, Cùm dicis Deum ſpem tuam, poſuiſti Altiſsimum qui foret refugium tuum, aut nidum tuum in altiſsimo uertice locaſti, quo nulli ſcelerato, ac nocenti detur aditus. Altiſsimo in loco es, in editiſsima arce, quo neq; arma, & ſagittæ, neq; genus ullum telorum aſpiret. Didymus quoq; teſtatur, quod crebrò fiat in pſalmis, hic orationem eſſe mutilam, ut deſit, Dixiſti. Dixiſti, ò uir pie, Tu Domine ſpes mea. amphibologiamq; diſſolui ex eo quod ſequitur. Dixiſti, inquit, Dominum eſſe ſpem tuam, ſperas in eum, & opem eius imploras, τῆς παρ' αὐτοῦ κηδεμονίας τυγχάνεις. Ergo non deerit tibi prouidentia eius. Burgenſis putat reddi rationem, cur Deus ſit ſpes ſua. Quid ſit quòd in eum præcipuè ſpes noſtra ſit, aut eſſe debeat, utiq; quia altiſsimum, nempe tutiſſimum, maximè ſecurum eſt hoc auxilium, in quo ſenſu ferè etiam eſt Nicolaus, Deum poſuiſſe, exhibuiſſe ſe nobis auxilium altiſsimum, inacceſſum ſceleratorum telis. Auguſtinus ad Chriſtum applicat, qui patrem dicat ſpem, & altiſsimum refugium ſuum. Quod poſt ſenſum literalem, id eſt, cognito quid locus in-

nuat,

nuat, poterit assumi.

Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.

ACcedet προσπελάσεται, adueniet, Hebraicè תְאֻנֶּה theunna, incidet, fataliter hærebit, cadet, adueniet, ut referatur ad fatalia, id est naturalia mala. Nam fatum & natura sæpe idem sunt.

Nam quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem.

Ab his ergo, quæ natura importet mala tutum pium, fore dicit. Est idem propheta loquens cum eo, qui superius introducebatur. Malum autem AuenEsdra morbos interpretatur, ut diuersa incommoda quibus humana uita uexari solet, describantur. Primum ea quæ ab hominibus, pòst quæ à dæmonibus, postremò quæ à natura. Dicitur etiam Græcè κάκωσις. Origenes tamen adhuc de dæmoniacis malis putat dici exponens hæc, κρείττων ἔσῃ τῶν διαβολικῶν προσβολῶν, καὶ βλάβην ἐκεῖθεν οὐ δέξῃ, Superior, inquit, omnibus diabolicis insultibus eris, nec inde detrimentum accipies. Probatur mihi, quod Hebræi sentiunt, quod maximè claret ex sequenti, Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Nam pro μάστιξ, flagellum, Hebraicè est נֶגַע negah, quod plagam, percussionemque sonat. Hieronymus autem transtulit lepram. Quanquàm hoc unicè designari non arbitror, potius uniuersale malum, quæ percussiones, plagæ Hebraicè dicuntur, ut plagis maximis flagellatus Pharao, & decem eius, licet supernaturales plagæ. Pulchrè autem flagellum hoc dictum est, quòd hoc genere malorũ, & percutimur, & castigamur. Omniaque illata mala flagellum dicuntur.

Quam cum sanguineo sequitur Bellona, flagello.

Nicolaus autem, & Burgensis uidentur malum sentire τὸ ἠθικὸν, malum, quod in moribus uersatur, uirtuti contrarium, uitium, Græcè κακία. Flagellum autem pœnam illatam culpæ, in quæ ne cadat pius, Deum fore præsidio. Non usquequaque crediderim hæc psalmo prædicari, sed flagellum esse iterationem antedicti mali, ut sit idem malum, & flagellum. Tabernaculo autem putat Rabi Dauid designari non eum solum qui pius, & fidens in Deum sit, sed etiam totam eius familiam fore securam, ob probitatem. Nam à patre tota familia dependet, bonorum, & malorum sibi, & suis autore. Si religionem retineat, bona consequatur, bona autem, ut corpus sit integrum, sanum. Tum bona fortunæ non desint, opes, honores, pulchra, sanaque familia. Flagellatur autem pater, dum filiis orbatur, dum domus morbis conflictatur. Itaque, quod ait etiam Aristoteles, ciuilis felicitas bonis corporis, & fortunæ, quæ nunc designatur, perficitur. Primum quod ait, Non accedet ad te malum: spectat ad bona corporis. Secundum ne domus flagelletur, ad bona fortunæ, diuitiis, honoribus, pulchritudine liberorum constantia. Sed maximum est malorum flagellari familiam, ut pestilentia, cæterisque id genus atrocissimis morbis. Tabernaculum domus est sacris scriptoribus, quòd erant Eoi, Orientales, quibus regionibus maximus tabernaculorum, quibus arcent calores, usus. Hinc diuus Paulus σκηνοποιός, factor tabernaculorum. Hinc scenitæ Arabes. Et tentoria Æthiopiæ, & pelles Madian.

Quoniam Angelis suis Deus mandauit de te, ut custodiant te in omnibus uiis tuis.

Vt dæmonas occultos hostes, & carnifices humanarum cladium sitibundos in-

duxer

duxerat, ſic opponit occultos eis protectores, à quibus non ſolum à dæmonibus defendantur homines, ſed etiam à morbis corporis, quorum infligendorum, & arcendorum habent eximiam poteſtatem. Atq; hoc loco protectio generis humani per Angelos, quod omnibus linguis cognitum, & prædicatum eſt, deſignatur. Eos ob hãc cauſam Hebraicus ſermo, Grȩcusq́; ſequutus, uocauit miſſos, profanȩ literæ Hermas, interpretes, noſtras ad Deum preces & uota, Dei ad nos iuſſa, beneficiaq́; perferẽtes. Locus is clarè teſtatur, diuinis illis, inuiſibilibusq́; animis, res humanas permiſſas, traditas à Deo. Hanc aſsiſtere noctesq́; diesq́; uigiliã. Siquidem & Ariſtoteles Deos, id eſt, hos ipſos Angelos teſtatur remunerari pios, & pro eorum pietate eos ἀντιποιεῖν, maioribus beneficijs afficere. Senſeruntq́; & ipſi homines habere ſuperiores quoſdam, qui res eorum gubernãtes, bonis prȩcipuè, & animum excolentibus, pietatemq́; tuentibus, adeſſent. Eò dicuntur milites regni Dei, imperatores, duces, exercitus regni cœleſtis, à quo terreſtre gubernatur. Hos paſtores, ac ductores in legibus uocat Plato. Genios eos dixerunt, quòd ſimul ac geniti ſimus, nobis eos aſsiſtere cuſtodes opinarentur, eoq́; uerè, & ex hac theologia dixerunt duos eſſe cuique genios bonum alterum, alterum malum: ut ſi bene, ac piè uiuas, ſi te ſub tutela diuina colloces, bonum genium cuſtodem ſis habiturus, ſin malefactis uitam dedecorosè, & impiè tranſigere decreueris, continuo à ſcelerato, & aduerſo genio tenearis. Sapientiſsimeq́; Plato quod antea Pythagoras, docuit noſtrum eſſe, genios eligere. Dicit enim etiam hæc theologia, ſi habites in refugio Altiſsimi, ſi amicus ei fieri ſtudeas, ſi ſpes in eum tuas ponas, affuturam tibi geniorum, uel Angelorum bonorum mittente eos Deo, cuſtodiam. Itaq; Angelorum, & geniorum electio noſtra eſſe conuincitur. Et quod petebat Pythagoras ut Iupiter doceret quo dæmone, id eſt genio homines uterentur, ecce docent oracula, ab Ioue ipſo fuſa, bonos genios bonis futuros, nec ab uno ſolum genio, ſed pluribus etiam pium ac probum defendendum, ut ſi uel à caterua malorum geniorum appetatur, ipſi dextera, lȩuaq́; à bonis oppreſsi cadant. Vt autem à magis ingenijs docent hiſtoriæ, omnesq́; literæ, conſentientibus philoſophis, diuerſa malorum genera infligi poſſe, ut tum ſceleratas offerant cogitationes, tum corpus aliqua inaudita ægritudine diuexent, cæterisq́; id genus malis inſultent: ſic miſsi Angeli à Deo, diuerſa nos cuſtodia, tum à cogitationibus impijs, & impuris, tum à uexatione corporis defendẽt. At quod dicitur Grȩcè ἐντελεῖται περὶ σοῦ, mandabit, uel præcipiet de te, Hebræi exponũt, propter te, Chaldaicè ſuper te. Et Grȩci referri hoc loco oſtendunt, quod dicitur in Pſalmo trigeſimo tertio, Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum. Sed rectius potuit transferri παρεμβαλεῖ, caſtrametabitur, aſsidebit. Et Abraham, Dominus mittet Angelum ſuum ante faciem tuam. Et Iacob, Angelus Domini qui eripuit me ex omnibus malis. Et Tobias, proficiſcenti filio cum Angelo, quem neſciebat, Angelus Domini comitetur uobiſcum. Quibus exemplis probatur bonos, fidentesq́; in Deum, Angelorum cuſtodia in omnibus rebus gerendis muniri. Quo fit neceſſariò, ut uel à bono uel à malo genio habeamur. Eoq́; dicuntur beati, ac fortunati Græcè εὐδαίμονες, quibus bonus eſt genius, quibus erectis in ſpem Altiſsimi, eſt dux uitæ uerus, in quo felicitas ſit. Vt autem raro illatæ à dæmonibus clades, perſpicuæ fuerunt, ſic raro dignoſcitur aduentus bonorum Angelorum, partim quòd non adeſt, quanta oporteret adeſſe pietas, partim quòd raro quæ ſunt ab uſu quotidiano remotiora, fiunt à Deo. Hinc infrequentia aufert fidem, & quod non fuit ſemper, putatur à poſteris nunquam fuiſſe: ut ſi quando fons fluere deſijſſet, nunquam fluxiſſe credatur. Vias autem pro omni uita, quæ fermè fluuius, & iter quod-

dam perpetuum, tum pro omni actione esse apud sacras literas, & Græci agnouerunt.

In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem, pedem tuum.

DEclarat apertius hanc Angelorum custodiam, exemplis usitatis, & oculatis, hominibusq; notis. Ac manus Angelorum, aut propriè accipies, ut cùm humana forma corporibus formosissimis, iuuenes ephebi, imberbes, candentes, roseis puniceisq; genis, uenustissimi adolescentes uisebantur, quorum inusitata, diuinaq; forma incendit Sodomitas illos, ut à tota urbe ad eos fieret concursus, ut ita te uisibiliter manibus illis portent, subleuentq;, sicut in illo Sodomitico incendio, cunctantem Lot, cum filijs, manibus correptos, à mox futuro incendio se mouerunt. Aut tropicè dari manus, sicut & Deo senties. Sic Græci manus nunc interpretantur φρουρητικὰς δυνάμεις, uires conseruandi, defensandi. Et Chaldæus, pro manibus, tropum resoluens dixit תְּקוֹפֵיהוֹן tekuphehon, potentiam, uires suas. Viribus suis te subnixum portabunt. Et Nicolaus, manus ministerium exponit, ipsam nempe custodiam, ac defensionem. Nec propriè Græcè est Portabunt, sed ἀροῦσι, Tollent, & eleuabunt, non semper portantes, sed incidente offendiculo, quo ruas, subleuabunt ne cadas, sublatum tenebunt, dum periculum euadas, quod & ipsum tropicum est. Nam lapis est pro omni offendiculo. Eoq; diuersis modis acceptus est. Tum enim denotat corporis offendiculum, ruinam, cladem, euersionem, bonorum amissionem, insidias paratas, tum prauas, scelestasq; cogitationes, à quibus defendamur à custode. Quod non Græci solum sentiunt. Nam Euthymius lapidem exponit τὰς δυσχερείας, temporum, rerumq; difficultates, & ἁμαρτίαν, καὶ πᾶν ἐμπόδιον, peccatum, & quicquid est impedimento. Verum etiam Chaldæus, pro lapide dixit יִצְרָא בִּישָׁא izra bisha, Cogitationem malam, à qua defenderis. Didymus his omnigenam prouidentiam pulchrè dicit designari. Et, Portabunt, esse perinde ac χειραγωγήσουσι, ποδηγήσουσι, ὑπερείσουσιν ὀλισθαίνοντα, Manibus ducent, sustinebunt labentem, imbecillum, lapsantem.

Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem.

HÆc quoq; simili, atq; lapidem tropo accipies, ut hæc nocentia, uenenata, rapaciaq; animalia, aut dæmones designent, à summis detrimentis ueneniśq; fatalibus, funestisq; facibus, in sacris literis, aspides, basiliscos, leones, draconesq; appellatos: aut omnigenas calamitates, homines item sceleratos, pestiferos, insidiosos. Sunt autem hic, ut Græci pulchrè in suis nominibus dicunt, feræ ἰοβόλοι, σαρκοβόροι, quæ morsu, quæ ueneni afflatu noceant. Potest & ad literam accipi quòd sanctissimi multi accepta superna custodia, ab his feris attingi non potuerint, eas euicerint, eiecerint etiam. Anagogicè, ut dixi, siue potius tropicè, quod & Græci proponunt, aspis est pro inuidia, spargente similiter & ipsa uirus. Basiliscus pro ea quæ Græcè dicitur βασκανία, quasi dixeris fascinationem, quæ fit oculis, crudelitas. Draco pro furore, quòd incensus, & rapidus sit. Has autem quas Psalmus decantat præclaras uirtutes, scito solum de perfectis prædicari, de his qui omnem cogitationem, spemq; in Deum erexerunt. Quòd si quempiam huiusmodi dederis, uidebis has in eo, longeq; maiores uirtutes. Sed pretiosissima, & optima quæq;,

raro quoqꝫ inuentu ſunt. Commercium Deorum, in carne eſſe, & præter carnem uiuere, eſſe in terreſtri corpore cœlicolam. Quod rarum inuentu eſſe, rei magnitudo demonſtrat.

Quoniam in me ſperauit, liberabo eum, protegam eum quoniam cognouit nomen meum.

VErba ſunt Altiſsimi. Tres enim, quod in omni quoqꝫ poëmate elegantiſsimè fit, hic perſonæ ſunt: Vates ipſe carminis autor, uir pius, Deus altus. Nunc Deus loquitur. Ac pro ἤλπισε, ſperauit, eſt Hebraicè חָשַׁק chaſak, concupiuit, uel adhæſit amanter, ut non leuem, ſimplicemqꝫ ſpem denotet, ſed amorem ualidum, cultumqꝫ intentiſsimum, conglutinationem, ut ait Burgenſis. Tales obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, retuderunt aciem gladij. Vides ergo de quibus hæc prędicentur, ut minimè ſit mirum, ſi paucos reperias, quibus hæc fidiſſima uigilet Angelorũ cuſtodia. Vult enim Deus nos ſui feruidos amatores, uult nihil diffidere, nihil titubare, in eum unũ reſpicere, ei cohęrere, amãs ardẽter, cupit redamari. Tunc fiunt miracula, tunc extinguitur ignis, fluctus maris ſedantur.

Siſtere aquam fluuijs, & flumina uertere retro.

Nihil uenenata nocent animalia, feræ rapaces diffugiunt, ratione carentia obſequuntur. Quodqꝫ Sept. dixerunt σκεπάσω, protegã, Hebraicè eſt אֲשַׂגְּבֵהוּ aſagbehu, exaltabo eum, honorabo, glorificabo. Nam qui quæ ſummè nocere debuiſſent, aſſecutus eſt, ut cogeret, ne nocerent, magnum decus, nomenqꝫ ſupra mortalitatem eſt aſſecutus. Quas laudes, qualem etiam uenerationem obtinuerunt ſanctiſſimi, amiciſsimiqꝫ Deo, quos magis coluit poſteritas, quàm ſummos, potentiſsimosqꝫ imperatores? Is eſt uerus honos, cuius ſint omnino pauci participes. Has igitur difficultates diuino beneficio ſuperaſſe, ex acerbiſqꝫ cladibus, quod cæteris non item datum ſit, euaſiſſe, iure, gloria dicitur. Atque, AuenEſdra uult hæc uerba eſſe Dei ad Angelos, ut hoc ſit præceptum quod mandet Angelis propter ſeruum Dei, quia dicat eis, Iſte cultor meus cognoſcit nomen meum, ſperauit in me. Idcirco ſtatui prouehere eum: ſit in omni uexatione ſecurus, &, ut Gręci aiunt, eripiatur ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, à uiſibilibus, & inuiſibilibus inimicis. Duo quoqꝫ dixit more ſuo fermè æquipollentia, Sperauit in me, cognouit nomen meum, alterum alterius explicatio. Si neſcis quid ualeat cognoſcere nomen eius, audis eſſe ſperare, uel concupiſcere eum, ei conglutinari. Ex cognitione ſpes, ex ſpe cognitio. Qui ſperat cognoſcit. Nec ſperare quidem poſſet, uel concupiſcere, niſi cognoſceret. Deus tametſi perfectè non cognoſcitur à nobis, at aliquid cognoſcitur. Scitur immortalis, ſcitur omnipotens, beneuolus, generis humani protector. Multaqꝫ alia poſsimus in eum perinde, ac ſi uidiſſemus oculis facile ſperare. Nomen autem Dei pro ipſo Deo, Hebraici ſermonis eſt uſurpare. Burgenſis, nomen Dei, pro fide, ac pietate, ac religione. prius magis arridet.

Clamabit ad me, exaudiam eum, cum ipſo ſum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

EOrundem relatio, ſperauit, & clamauit. Ideo clamauit, quia ſperauit. Concepta animo ſpes, uox erupit. Aut ſi non erupit, animi ad Deum intentiſsima eleuatio. Hebraicè dicitur, Clamor, quòd fuit uocatio etiam mente, corde. Dixit inſipiens in corde. Salomon dixit in corde ſuo ut afflueret diuitijs. Deus dixit ut fieret,

uel eſſet lux. Eſt igitur clamor etiam mentis. Qui ſi rectè perpendas, haud aliud eſt, quàm quod ſuperius, ſperauit uel concupiuit, adhæſit mihi. Poſtulauit, ad ſe animo, menteq́ꝫ attraxit. Sic exaudire intelliges, quod apertius nunc tranſtulerunt Sept. Nam Hebraicè eſt reſpondebo. Ipſe, inquit, clamabit, ego uerò exaudiam. Reſponſionem, quæ fit ore, exauditionem illi tranſtulerunt, quam θεοπρεπῶς intelligis, non humanam uidelicet auditionem, ſed diuinam quandam, & maximam, uniuerſalem, aures regias, cunctas etiam cogitationes, exaudientes. Sic eſſe tribulationis comitem, idem fermè eſt. Tribulatio Græcum eſt, à τρίβω, attero, uexo, qua ſoli, ut reor, Eccleſiaſtici Latini utuntur, attritio, uexatio, pro eò Hebraicè צָרָה zara, anguſtia, preſſura. Premimur, cùm uexamur, cùm atterimur. Eſt Deus in medijs uexationibus nobiſcum, ſi inclamatur, ſi inquiritur, ſi aduocatur, ſed à pijs præcipuè. Superius mittebat Angelos ſuos, nunc adeſt ipſe. Non ſolum autem eripit, ſed etiam efficit illuſtrem, & conſpicuum, quem eripit, qui premeretur, erigit ad ſidera, tollit in altum. Sic exaltantur cornua iuſti, tum ad præſentis uitæ calamitates, honoresq́ꝫ referantur, tum æterna bona, eadem ratione uigente in æternis, atqꝫ corporeis. Qua probitate te Deus à cladibus corporis defendit, eadem æternis ſupplicijs liberatum ducet ad ſuperos. Vbiqꝫ locuples pietas, largiens non æterna ſolum, ſed etiam præſentia bona. Latini igitur, & Græci æternam etiam glorificationem, ſempiternosq́ꝫ honores intellexerunt, ut declarant ſequentia.

Longitudine dierum replebo eum & oſtendam illi ſalutare meum.

IVxta primam uerborũ apparentiam, hæc cum ſuperioribus conſonabunt, ut referantur ad corporea. Cùm Deus ereptos homines amãtes ſui, efficit ut uitę metas longius proferant, quale largitus eſt iuſtiſsimo Iob, cui poſt duras uexationes illas uiuendi ſpatium amplũ conceſsit: uiuaces etiam iuſtiſsimos quoſqꝫ fuiſſe, ut Abrahã, Moſes, Ioſeph, cæterorumq́ꝫ turba piorum, conſtat: protegente igitur iuſtos Deo, uiuendi curſus, inquit, nulla clade interpolabitur. Venies beatus ad ſenectam, longæuus, uitæq́ꝫ longitudine ſatiatus. Nam pro Adimplebo eum, etſi idem eſt, Hebraicè אַשְׂבִּיעֵהוּ asbiehu, ſatiabo eum. Memorabile autem eſt, ac penè prodigioſum teſtimonium Hebræorum exponentiũ hunc locum, qui quoniam duo hic dicuntur, Longitudo dierũ, & Salutare meum: primum referri contendunt ad uitę huius ſpatium, ſecũdum ad ęternitatem. Ac pro Salutare meũ, Hebraicè eſt יְשׁוּעָתִי Ieſuathi, quod pręciſè ſonat Ieſum meum, ſiue ſalutẽ meam. Cumq́ꝫ dicat pſalmus, Et oſtendam illi ſalutare meum, eſt, Et oſtendã illi Ieſum meum. Hunc Ieſum, hanc ſalutem AuenEſdra, & Rabi Dauid uitam æternã teſtantur eſſe. Nec eorum teſtimonio ſempiterna gloria, quã promittat Deus adhærentibus, ſuiq́ꝫ amantibus, eſt aliud quàm Ieſus. Siquidẽ Rabi Dauid ſecutus AuenEſdra ait, Lõgitudine dierum in mundo iſto, ſatiabo eum. Et in mundo futuro faciã ei uidere Ieſum meum, quia ſalua erit anima eius coram me. Tum ſubdit, Aut totũ ſpectat ad mundum futurũ, aut, inquit, expones Ieſum meũ, dies Ieſu, in aduentu regis Meſsiæ: ut fermè dicat, Si in exilio iſto, ſiue captiuitate, ſanctus, ac probus, morietur, oſtẽdam tamen ei Ieſum, cùm liberauero IſraEl de captiuitate, quoniam reſuſcitabo eum in reſurrectione mortuorum, quæ erit in tempore Ieſu, id eſt ſalutis. Hæc ait Hebræus. Quibus contra ſuam perfidiam, & pro uera religione, ac pietate, nihil potuit dici efficacius, ueritate, ex inimico ore teſtimonium claritatis ſuæ exculpente. Qui ſi ſaperent, ſi tandem renuntiare infelici pertinaciæ uellent, cognoſcerent utiqꝫ ho-

diernam ueram esse religionem, cui & ipsi cæci, ignariq́ue ferant testimonium. Voco enim prudentes, & accuratos ad hæc diligenter inspicienda, & quid ab illa gente ex sacris oraculis sentiatur, consideranda. Multa enim sunt, quæ maximè à prudentissimo quoq; debeant hic animaduerti. Sentiunt primum bona sempiterna, ad quæ non posse alia ratione pertingi, nisi quam Iesus Christus aperuit primus, certum est. Si enim per pietatem, benignitatem, mansuetudinem, tolerantiam aduersarum, iniquarum'ue rerum, ad superos peruenitur, harum profecto princeps, & doctor uirtutum maximè fuit Christus, qui nobis hanc uiam dictis, & factis primus ostendit. Agnoscunt etiam felicitatem perfectam in caducis esse non posse, ascenduntq́ue ratione, & natura per instinctus gradiente suos ad bona quæ docuit Christus. Tum hanc salutem, & hæc bona appellant nomine illo sanctissimo Iesu, omnibus oraculis celeberrimo, & dicunt hanc esse ueram felicitatem, æternamq́ue beatitudinem, ut conueniant, etiam inuiti, cum Christianis istum Iesum, & salutem in altissimis mundi partibus, in bonis sempiternis esse, & simili uocant nomine, ea æterna bona Iesu. Nihil autem dedit hactenus Iesus noster, sed promisit deificationem, ad quam inuitauit, & hortatus est, impedimentaq́ue uiæ remouit ueniens de cœlo, ut iure Iesus, id est salus sit ab oraculis dictus, liberans à corruptione, ad uitam optimam, ac regiam adducens. Ad quam cùm nos ille maximè excitarit, nihil tale, antiqua religione, aut certè obscurè promittente, hunc Hebræi maximè suscipere deberent, qui fuit autor tantæ salutis, quam & ipsi ex parte somniant. Tum apertè dicunt Iesum esse dies Mesiæ, coniungentes Iesum, & Mesiam, aduentum'que eius, dies magnæ salutis uocantes. Præterea, quod mirabilissimum est, resurrectionem mortuorum confitentur, eamq́ue futuram dicunt in diebus Mesiæ, appellantes hanc resurrectionem, Iesum. Ecce ob hoc seruator dictus est à nobis, quia extincta morte, reddet nos immortales, mortuus ipse pro nobis, & primus resurgens, resurrecturos omnes qui mortui fuissent, ostendens, futurosq́ue omnes demonstrans, qualis ipse fuisset. Cur igitur non hunc maxime recipiunt, quem ipsa theologia, & ratio docuit resurrexisse primum, ut in eo cuncti resurgerent? Respondeant etiam, quoniam tempore Mesiæ futura est resurrectio, ea per quemnam erit, cùm mortalis, ut dicunt, sit Mesias? Et num illi ipsi resurgentes, iteratò morientur? Quid enim fiet post resurrectionem mortuorum, si Mesias erit mortalis, & filios post se relinquet? Vbi habitabunt hi qui resurrexissent? Num etiam Hebræi illius temporis mortales, uel immortales erunt? Si mortales, necessaria semper erit aliquorum resurrectio, ne cæteris morientibus, alij uiuant immortales. Et quomodo fieri potest, ut sit mortalis Mesias, cùm tanta plebes uilis, futura sit per resurrectionem immortalis, ipso morituro, & prolem post se relicturo? Certè igitur si quis dicta eorum consideret, mirabitur, ac miserebitur cæcitatem, confitentium quidem ueritatem, sed quoniam uti est, ponere recusant, impossibilia necessario statuentium. Non potest enim esse resurrectio, nisi per Deum, nec ea debet esse, nisi in fine omnium rerum, nullis posthac, in mundo, hominibus, qui perinde, ac nunc nascantur, ac moriantur, futuris. Ac nisi hæc constituantur, ut constituit theologia cœlestis implicata, & impedita, impossibiliaq́ue sequentur. Itaque & AuenEsdra hanc rupit uocem, Et ostendam illi salutare meum. Sensus est, inquit, Et delectabitur in splendore diuino, in splendore Shekina, id est diuinæ maiestatis. Quod quidem est uerus Iesus, siue salu-

tare Dei, uel ad dies Mesſiæ ſpectat. Hæc ille dixit, totumq́ʒ expoſitum eſt à Rabi Dauid, ut ſiue ad gloriam cœleſtem, ſiue dies Meſsiæ, ſalutemq́ʒ per eum afferendam pertineat, non ſit aliud quàm Chriſtus ipſe hominibus reuelatus è cœlo, in quo omnium uota conquieſcent, ut ita ſit uniuerſale bonum, ſicut eſt uniuerſalis cauſa, & eſſe, multò magis quàm cœlum, & terra. Igitur & Chriſtiani, & Hebræi concordes hanc glorificationem, & ſalutem intelligunt eam, qua ſuperatis diuino beneficio omnibus uitæ huius uexationibus, & incommodis, triumphabimus in cœlo. Amen.

PSALMI CII. EXPLANATIO.

IS PSALMVS refertur in Dauid, apud Hebræos. Et Chaldæus interpres, cui ſolitum eſt eos ſenſus, qui penes doctiores de ſummis & occultis rebus latitarent, proponere, Hebraico titulo ſimpliciter habenti לְדָוִד le Dauid, ipſius Dauid, autoris Dauid, adiecit dicens, Per manum Dauid cantatus, aut dictus eſt in prophetia. Manum uſitata illi genti phraſi, autoritatem, id eſt eum qui autor, & inuentor carminis fuiſſet, deſignat: quia omnibus propè corporeis actionibus fungente manu, iure ea nominata, quoniam corporeis incorporea, actionesq́ʒ animi ſignificamus, omnis operatio, & autoritas, id eſt, operandi facultas, & principium, intelligitur. Prophetiam dixit raptum mentis diuinum, ſtatum quo ſupra mortalitatem, relicta conditione terrena, tollitur animus, ac ſubleuatur in deificationem Angelorum, ac Deorum ſocietatem receptus, qua tum gaudia cœleſtia ſentiat, tum uagus, & uinculis corporeis expeditus præterita latius, ac præſentia, futuraq́ʒ perſpiciat, in corpore quædam cœleſtis, & æternæ uitæ imago. Huc felix anima ſublata, gaudia quæ uidit & ſenſit, tum maiorem quàm natura nobis inter corporeas umbras, uerſantibus oſtendat, rerũ diuinarum ſcientiam, modulato, lætoq́ʒ ſpiritualibus gaudijs animo, deſeruiente uoce, deprompſit prophetiam non ſolum futurarum rerum ac præteritarum, ſed præſentium quoqʒ humanæ naturæ obſcurarum, latam ſcientiam appellante prædicto interprete. Referuntur autem gratiæ hoc pſalmo de peruigili prouidentia diuina, ſuper rebus humanis, nunquam bonitatem in nobis conſeruandis ſuam interpolante, uitamq́ʒ noſtram aſsidua & indeficiente cuſtodia gubernante, condonante quoqʒ nobis peccata: ut ſit altiſsima quædam de prouidentia philoſophia, indefeſſa uoce per omnes ſacras literas à Prophetis, oraculis, exemplis, ſignis, ſymbolis ſignificata. Cuius inſigne, ſingulareq́ʒ exemplum, & indicium uoluit etiam eſſe cum primis, cùm flammam æternam in templo ardere iuſsit, quo diuinorum beneficiorum nunquam nobis deficientium ſignum indicari, Philon teſtis, ἐπειδὴ γὰρ τοῦ θεοῦ αἱ χάριτες ἀέναοι καὶ ἀνελλιπεῖς. Nam cùm ſint Dei erga nos perennia, & inceſſabilia, nuſquamq́ʒ intermiſſa beneficia, quibus noctes, atqʒ dies fruimur: congruè quoqʒ perpetuæ memorię, & agendarũ gratiarum ſymbolum flamma ſacra, ſemperq́ʒ inextincta accendatur. Itaqʒ ut ipſe loquar duo propoſita fuerant, tum æternæ benignitatis ſignum, tum æternæ actionis gratiarum, utrunqʒ flamma ſignante. Sic iſte pſalmus eſt, ut Grçci quoqʒ dicunt, εὐχαριστήριος, reddendis gratijs factus, ut poſsit eſſe perpetuæ flammæ loco, quibus meminiſſe ſui creatoris cupido inceſsit. Fuerunt autem quibus uideretur ad captiuos & exules in Babylone referendus. In qua ſententia Hebræi nonnulli ſunt, & Græci. Dauid inquit, etiam is pſalmus pronuntiatus eſt ore captiuorum, aut pro captiuis, & exulibus. Inquibus ſanctior quiſqʒ, & ſapientior hęc canebat. Eodem conſenſu apud Grçcos inuenies. δοκεῖ μὲν οὗτος εἶναι ἀκόλουθος προτεταγμένῳ, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Videtur, ait, is eſſe præcedenti

cedenti

cedenti consentaneus, & eiusdem argumenti, in illo qui erant in Babylone, calamitates lugentes, Deum efflagitare reditum inducebantur, hic assecuti quod postulassent gratias referre. Ipse potius omnibus hominibus, & acerbiore seruitute liberatis, maioremque libertatem consecutis congruere dixerim. Hæc illi. Quæ posterius dicta sunt, ut maiora referantur, quàm Babylonicæ captiuitatis liberatio, mihi maximè probantur. Cuius sunt multa indicia. Primum quod agit de lege lata Moysi, agit de reparata iuuenta, agit de miseratione diuina, his qui seruant mandata eius: qui autem erant in Babylone, potius præuaricati fuerant. Deinde mirabile esset, cur semel saltem illius captiuitatis non meminisset, non Babylonem, non reditum nominasset, quod fit his in libris, quibus est de captiuitate sermo. Quomodo etiam ipsi Dauid inscribitur psalmus tam à captiuitate longinquo? quid oportebat eum de captiuitate, de reditu iam absente uaticinari, quasi illa libertas esset æternum, uniuersale bonum? Credendum igitur ita falli illos Hebræos qui hæc dicunt, sicut cùm diuinitatem Mesiæ faciunt humanitatem, & regnum eius cœleste faciunt terrenum, æternum, corruptibile: libertatem animorum, libertatem corporum, opes æternas, & inæstimabiles, caducas, mortales, paruipendendas: omnia uidelicet quodam cæco scopo deprauantes. Nam cùm optimam, altißimamque philosophiam, à maioribus suis Prophetis, nominatis, & occultis accepissent, ipsi quodam infelici, nunquamque sanabili iudicio cuncta peruertunt. Non talia igitur apud Iosephum, Philonem, aliosque quos horum similes fuisse credendum est, sed longè meliorem philosophiam à corporeis recedentem inuenias. Hanc igitur hoc psalmo credendum est de summa, & uniuersali rerum humanarum prouidentia doceri, sicut in sequenti de uniuersali creatione, atque dominatu Dei decantabit. Constat enim psalmos uarias philosophiæ partes amplecti, quæ est eorum admiranda maiestas.

BEnedic anima mea Dominum, & omnia quæ intra me sunt nomini sancto eius.

BENEDICTIO, si quis interiores causas eius perscrutetur, est beneuolentiæ, accensique, & uehementis amoris erga autorem, patrémque hominum, ac Deorum testimonium, ac indicium. Laudamus autem, ac benedicimus eum, gratiasque agimus, scelerata atque impia obliuione bonitatis suæ nos inuolui non sinentes, memoriæ suorum apud nos beneficiorum id sit certum signum. Homerus, à quo multa licet quibus sacras literas illustremus, accipere, Deos laudaturus, dicturusque in eos quasi & ipse psalmos, & odas, hoc fecit exordium:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Sum memor, atque tui nunquam obliuiscar Apollo.

Is autem affectus memoriæ diuinæ, & inclinationis amoris, dulcisque erga eum charitatis, adeò mouebat pios ut omnia membra, & instrumenta corporis ad eum laudandum conuocarent: referentes scilicet quod in lege fuerat præceptum, Diliges Dominũ Deum tuum, ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus cogitationibus tuis. Is enim amor debet esse diuinus. Si Deus optimus est, si maximus est δώτωρ ἐάων, si, ut ait Aristoteles, ὑπερέσατος, formosissimus, certè dignus est in quo amando, non modò incendamur, sed insaniamus etiam. Sed quoniam pulchritudo eius est abscondita oculis mortalibus indignis, qui eam intueantur, tempus erit cùm natura inuisibilis, ipsa se faciens animo, & oculis spectabilem

omnium

omnium gentium in se stupentia ora conuertat. Interea cernitur animo tantum, & ex operibus fit pijs, ac sapientibus manifesta. Quod ergo dicit, Et omnia quæ intra me sunt, est hyperbole, & tota amoris, laudandíq; Dei cupiditatis expresſio: sicut alibi, Omnia ossa mea dicent, Domine quis similis tibi? Et quæ Septuaginta dixerunt, τὰ ἐντός μου, quæ intra me sunt, uel interiora mea, ut redditum est in Psalterio Augustini. In Hebraico sunt קְרָבַי kerabai, præcordia mea, interiora, uiscera mea, ut Hieronymus dixit. Eaq; Hebræi dicunt esse renes, cor. Eusebiusq; non iniuria membra post animam ait ad laudandum Deum conuocata, ut quæ per totum corpus diuersas habens facultates, eas per membra & organa exequatur, ut conuocatio membrorum sit quasi animæ facultatum ad suam arcem, & ad principatum, quasi uires suas per omne corpus distributas, magnum factura opus, anima ad se reuocet ministros suos, ad auxilium præstandum sibi in re tam præclara concurrere iubeat, eos maximè ministros, quibus ipsa ad conseruationem sui cum primis utitur, principalesq; habent in regno suo partes. Ea sunt præcordia, quibus cor, & renes aliæq; circunsparsæ uirtutes intelliguntur. Hæc bene diuus Hieron. in suo Hebraico Psalterio transtulit uiscera. Et superiores Euthymius secutus, interpretatus τὰς δυνάμεις, τὰς ἐνθυμήσεις, τοὺς λογισμοὺς, faculates, cogitationes, considerationes. Augustinus idem. Nihil ferè uariant ab his, quæ alio sensu dicuntur, interiora pro corpore toto accepta. Et Chaldæus dixit, Et omnis structura corporis mei. Enumerantq; Hebræi, animæ facultates per instrumenta corporis, quæ eo nomine putant comprehendi, ut guttur ad uocem, stomachum ad cibos dgerendos, iecur ad furorem, sicut & Plato ponens sedem furoris iecur, fel ad inuidiam, ac liuorem, cæteraq; id genus nota. Ac quoniã dixit primo, Dominum, secundo, Nomen sanctum eius: uidetur duplex repetitio, ut prius animam, posterius eam referentia uiscera, uel interiora induxit, sic prius Dominum, posterius Nomen eius, quo portatur ad aures nostras, in mentem penetrat. Vehiculum animæ membra sunt præcipuè interiora, uehiculum Dei nomen eius, sicut omnia nomina, omnium significatarum rerum sunt uehicula. Ac pulchra ex isto loco accepta occasione ueteres Hebræi sunt philosophati, quia Deus, & anima, & corpus, seu uiscera nominantur, conferentes inter se, ut, Benedicat anima Deum, cui est uaria cum eo similitudo, ut anima implet corpus, sic Deum implere totum mundũ. Anima portat, ducit, regitq; corpus, sic Deum omnẽ mundum, unam singularemq; esse animam in corpore, sic in omni mundo suo, unum esse singularẽ Deum. Animã perficere corpus, sic item Deũ uniuersum. Animã non comedere, nec bibere uiuentẽ, Deum itẽ his non uti. Animã puram esse, & supra naturamã corpore, nec infici corpore: sic purisſimũ Deum esse supra mundum. Animã uidere, & non uideri, Deum quoq; omnia uidere, à nemine uideri: ut nemo sit qui noscat unde anima accesserit in corpus, locusq; eius, & sedes ignoratur, sic nesciri locum diuinitatis, quia etiã animalia sancta, id est, Angeli, apud Esaiam circũstantes thronũ Dei, ac tegentes ipsum, nescirent locum eius, sed ipse solus, eoq; uociferabãtur, Benedicta gloria Domini de loco sancto suo. Alij ex eis pulchrè dixerunt, quinquies ab hoc ad finem sequentis psalmi inueniri animã benedicere Dominũ, ut referantur quinq; ipsius status: Primus cùm esset in utero matris, alter cùm egreditur in auras, tertius cùm huc atq; illuc ingreditur, quartus cùm recedit de mundo, ut pro quinq; memorabilibus rebus quintuplicem persoluat. Hęc autem eò uel maximè protuli, ut intelligas etiam antiquos suos resurrectionem, reditumq; animarum ad corpora agnouisse. Quæ Pythagoras ab Ægyptijs ubi theologia Hebræorum, antiquarumq; gentium philosoph

loſophia celebrabatur accipiens, uocauit παλιγγενεσίαν, reditum ſcilicet animarum ad corpora, & regenerationem, cùm ſederit filius hominis, quam ſiue ipſe, ſiue alij non intelligentes, crediderunt eſſe animarum ad corpora reditum in hunc mundum, eodem atque prius modo, ſequutura non cognoſcentes, iudicium ſcilicet, & aſceſum ad ſuperos, eandem corpoream reſtitutionem exiſtimãtes. Comparationem quoq; animæ cum Deo, etiam apud Ariſtotelem inuenies. Illud quoque obſeruamus, Hebraicæ ferè unius linguæ propriũ eſſe nomẽ Dei, pro ipſo Deo accipere, quod quidẽ ſecus quàm par eſſet, arbitror à poſterioribus uſurpatũ, nomina diuina magis quàm his ipſis ſignificatũ, uenerantibus: omnéq; Hebræorũ theologiam, & pietatẽ, ac cultũ inuenies in his nominibus uerſari, ut quoniã ea tantopere uenerãtur, omnéq; huc ſpeculationẽ, ſtudiũq; cõtulerũt: neceſſe ſit dicere apud eos hanc idololatriæ eſſe formã: ut cùm Chriſtianos accuſent, quòd imagines uenerãtur, meritò eis obijci poſſit, ita eos immoderatè nomina uenerari, ſicut qui nimiũ imagines amplectũtur. Omnis apud eos uirtus in nominibus conſtituitur, audito aliquo nomine diuino proni labũtur. Literas etiã quadã religione diſponũt, ac ſcribunt. In ſacris igitur literis de nominibus rarius religio ſeruatur, et ſeruatur ſuperſtitione excluſa. Chaldæus ob hanc ſupradictam arbitror cauſam, multis in locis ubi inducitur, Dominus aut Deus benedicendus, nomẽ Dei adhibet. Et hic, Benedic anima mea Dominum, dixit, nomen Domini. Et apud eos nomen, id eſt שֵׁם shem, κατ' ἐξοχὴν ſignat nomen diuinũ. Ac pro ſancto eius Hebraico more eſt קָדְשׁוֹ kadsho, ſanctitatis eius, denominatio pro re dominata. Sanctum autem quid ſit, licet ex Græco noſcere ἅγιος, quaſi ſine terra. Quoniam autem terra eſt denſius, & impurius elementum, ea carentia, & ab ea diſtantia, puriora meliora, ſanctiora. Sic nomen Dei, non quidem ipſum cæteris purius nominibus, ſed quia eo res ſanctiſſima, incorruptiſsima, mundiſsima ſignificatur. Sicut ſacræ ſunt ueſtes, quas ſacer aliquis, ac pius induiſſet. Et ſacri calices, ſacra domus ac ſancta, ſancta ſacerdotum manus, omnia ſanctitatem non à ſe, ſed aliunde nanciſcentia. Sic Dei ſanctum nomen, rei puriſsimæ, ac ſanctiſsimæ uehiculum.

Benedic anima mea Dominum, & noli obliuiſci omnes retributiones eius.

PRima benedictio fuit propter magnitudinem, ac ſanctitatem, ſecunda propter beneficia: quæ etſi ſumma bonitas eius non præſtare nequeat, tamen ſi nõ præſtaret, adhuc eam uenerari nos deceret. Multò autem magis conuenit nos eſſe eius benedicentes, quòd ad magnam ſanctitatem accedit eius erga nos magnitudo beneficiorum. Hanc repetitionem bene etiam Græci dicunt eſſe ἐπίτασιν intenſionem, augmentum. Auguſtinúſq; ait repetitionem eſſe exhortationem. Obliuio dicitur Hebraicè שָׁכַח shachak, quod quidem, ut alia pleraque apud eos, apparet mutata una litera eſſe חָשַׁךְ chashak obtenebrauit, inhorruit. Interpoſita enim litera cheth, ut ſit media, quæ prima eſſet, ex obſcuritate fit obliuio. Verè igitur nomen obliuionis, eſt nomen tenebrarum. Vnde Græcè in contrarium dicitur φαντασία quaſi φάεος στασία, ſedes luminis, ſtatio lucis. Et exaduerſo fugam mentis, obtenebrationem dicunt σκοτοδινίαν. Et à φαίνω, appareo, ducuntur φάος φῶς, φωστῆρες, lumen, luminaria. Orpheúſq; ait appellatum Solem φάνητα, Phaneta, ὅτι πρῶτος ἐφάνθη· quia primus uiſus eſt. Et per eum omnia corporea uideri cœperunt. Ex quibus uidemus ſcientiam, & cognitionem appellari lucem, & cum luce habere animum noſtrum cùm intelligit cognationem, ſic inſcitiam, dici tenebras. Acquiritq; lucem animus, cùm intelligit, uerſatq; animo rem cognitam: in tenebras autem dela-

 bitur,

bitur, cùm in obliuionem se rapi permittit. Necesse autem est illam fuisse maxime obscuritatem, quæ pepulit maximam lucem. Sicut ergo extincta luce succedunt tenebræ, sic abeunte cognitione, obliuio tanquam opacitas consequitur. Vt autem ueritas est fuga obliuionis, dicitur enim ἀλήθεα quasi sine λήθη, obliuione: sic obliuionem necesse est esse priuationẽ, siue carentiam ueritatis. Caret igitur ueritate, & luce, quem occupauit obliuio. Hæc autem mentis obscuratio, cæteris in rebus non ita fortasse magni referat, in re autem fulgentissima mentem caligare, tenebrosamq́ue esse, multò est miserabilius. Intelligimus ergo quid sit obliuisci. Dei autem obliuisci facilè possumus, ut qui sit inuisibilis, soloq́ue animo opera eius contemplanti spectabilis. Quod nisi faciamus quod ille præcepit, ut eum & surgentes, & cubantes, & ingredientes, in omniq́ue opere cogitemus, memoriamq́ue in eo meditando exerceamus, facile ex animo labatur, cuius miseriæ plena est terra. Retributiones autem dixit beneficia, & Symmachus pro ἀνταποδώσεις quo usi sunt Sept. posuit εὐεργεσίας, beneficia. Sed & ipsi Sept. interdum hoc uerbum transferũt εὐεργετεῖν, benefacere. Vox Hebraica גמול ghemul, uariat ad bonum, & malum, & priuato suo modo, quicquid impenditur, tribuiturq́ue, hac uoce exprimunt, & ghemul dicunt præmium. Retributiones autem sunt à Deo, ut Græci docent, quòd beneficijs acceptis, gratam autem memoriam non reddentibus nobis, sed in eum peccantibus, hæc ille minimè moratus, retribuit bona pro malis. Quod Augustinus pulchrè innuens, Non tributiones, inquit, sed retributiones. Aliud enim debebatur, & redditum est, quod non debebatur.

Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas.

PRopitiari Græcè dixerunt Sept. εὐιλατεῖν, ab εὖ bene, ἵλεως placidus, mitis, propitius. Hebraicè dicitur סָלַח salach, signatq́ue ignoscere, offensam dimittere, condonare. Eademq́ue res diuersos habens modos, à diuersis ipsis in linguis est uocata, ut enim qui hominem uocarunt, à diuersis considerationibus in omni lingua mouebantur, Hebræa, & Latina conueniente, ab opificio primæuo corporis, primaq́ue origine, antequam animatus esset, humum, id est Adam, uel terrigenam, uocantibus, Græci non item, sed ἄνθρωπος, quasi ἄνω ἀθρῶ, ὦπος, sursum prospiciens uultu. Sic res ista condonandi à Græcis dicitur, ab animi dulcedine, mansuetudine æquitate. Iratus enim animus quasi fluctuat, tolluntq́ue sese undæ, mitigatus conquiescit, fitq́ue æqualis, lenis, non asper. nam asperitas ab inæqualitate est, hancq́ue animi dulcedinem, & æquitatem, sæpe à cœlesti Rege deprecamur. Vox autem Latina condonandi, quod & Italica lingua retinuit, perdonare, maiora quædam designat. Simul ac enim peccamus, ad pœnam obligamur. Ideo dicunt, soluere pœnam. Atque omne peccatum, aut est aduersus homines, aut aduersus Deum. Omne quidem aduersus homines peccatum, est etiam aduersus Deum, ad quem omnia peccata legem uniuersi, ius uniuersale reuocantur. Sed quoniam fieri possunt peccata, quæ non ita aliquem hominem attingant, hæc ad Deum, ut dixi, tandem reducuntur. Nam quicquid peccamus, Deum putamus nos offendisse. Vt autem in homines peccamus, aut honorem, aut opes, & commoda detrahentes, quo facto ad persoluendum, quæ abstulissemus, aut ad pœnam obligamur, ut tantundem doleamus, quantum uoluptatis percepissemus: sic apud uniuersalem iustitiam, quam sæpe indignis modis uiolamus, in omni peccato ad pœnam astringimur. Est enim peccatum delapsus ab æquo: Castigatio autem pœ-

næq́ue

nǽcp importatio, eius in suum locum restitutio. Hoc uigilat Deus, cernens omnia, ut dignissimè ab antiquis sit prouidentia eius appellata ἀδρασία, Adrastia, quasi in uitabilis, & εἱμαρμένη, fatum, decretum, fixum, immotum, irreuocabile dictum, & ἄτροπος, inexorabilis, inuertibilis, quia soluere necesse est, nisi aut precibus, aut benefactis mitigetur. Nec priscos latuit diuina prouidentia: nam supradicta, & quas Parcas dicunt, esse nomina diuinæ prouidentiæ, Aristoteles clarus testis est. Fit igitur condonatio, cùm ad maximas & plurimas pœnas, ob maxima, & plurima peccata obligatis necesse erat persoluere. Mitigatócp animo diuino, aut pœna minuitur, aut in totum obliteratur. Necesse tamen est aliquid persoluere. Hæc autem se mutuo consequuntur, ubi ratio est, & sapientia, & cognitio, odium est malorum, iuris cupiditas, summácp iustarum rerum delectatio. cui insunt hæc, necesse est eos placere, qui hæc ipsa exequuntur: sic eos displicere, & amorem ab eis auertere suum, qui non exequuntur. Redire rursum reuersis illis. Nec uiderũt, qui Deum immutabilem fecerunt, quæ sapientiam, cognitionemcp necessario sequantur. Omnes enim qui in homine, quo noscit, & sapit, affectus inueniuntur, necesse est habere Deum, ut eum eadem causa faciat misericordem, atcp iustum, seuerum. Si displicet malum, placet bonum. Et malis mala, bonis bona retribuit. Bonitas autem ante peccatum, & post peccatum. Quæ prius placuit, posterius placeat necesse est. Porrò quod ait, Iniquitates, iniquitas Hebraicè עָוֹן auon, propriè quod Latinè obliquitas, deprauatio, discessus à recto, curuatio. Cùm autem rectum sit ipsa lex, eò Græcè iniquitas dicitur ἀνομία, quasi legis priuatio. Quódcp dixit, Qui sanat omnes infirmitates, uidet solita παλιλογία, & ἐπίτασις. Quascp infirmitates Latinus, Græcus νόσους, ægritudines dixit, Hebraicè תַּחֲלֻאָי thachaluai, dolores, quos ægritudines important. Has & animi, & corporis posse dictas esse, Hebræi assentiuntur, rectius est de morbis animi sentire propter præcedens, pulchrácp est tralatio. Nam & Græci, quos appellant πάθη morbos, affectus, ad corpus, et animum referunt, & ἐμπαθεῖς affectibus malis detentos dicunt. Sic apud Latinos ægritudo, & sanitas, insania quoque ad animum tantum. Et sani boni iudicij, bonæ mentis. Sicc͡p etiam rectè sanare dixit Hebraicè הָרֹפֵא ha rophe, qui curat, medetur. Sunt autem scelera, animi morbi, tum quia malè eum afficiunt, dolores afferentia, ut ambitio, ira, metus, cupiditas, tum quia alia ex eis supplicia in corpus, & animum sequuntur. Sanantur ergo cùm dimittuntur, obliterantur, ne dolor succedat, & pœna. Nec solum medicus est, quia tollit hos morbos, sed quia tollit, ne noceant. Hoccp postremum maximè respexit, peccatácp ægritudines appellauit, quòd hæreat quidem eorum deformitas in animum, sed multò maximè quia tristes pariant fructus, detinentia hominem in plaga, & indignatione diuina, & submouentia omnia bona, sicut ægroto corpori nulla sunt bona.

Qui redimit de interitu uitam tuam, qui coronat te in misericordia, & miserationibus.

POssunt hæc aut corpoream spectare felicitatem, aut animorum. Si ad corpoream referantur, quam diuinæ clementiæ acceptam referebant, omnium bonorum ubertatem à benignitate eius prouenire fatentes, dicemus pro salute, ac uita conseruata primum eum gratias agere, pòst pro beneficijs quotidianis, à prouidentia diuina, qua uolente suppetunt omnia, manantibus. Eócp primum omnia generatim beneficia complectens dixit, Noli obliuisci omnes retributiones eius. Deinde descendit ad eorum particularem explicationem, in quibus tenet pri-

mum locum, primumq́ debitum, ut gratias pro eo habeamus, quòd uiuimus, ſuſtinemur, alimur. Magnus alit magnos commiſtus corpore factus. Et quòd eius κεχρήμεθα, indigemus ad uiuendum, ut ait Aratus. Et in ipſo ſumus, & mouemur, eius clementia ab interitu defendimur. Alter eſt ſenſus, ut utranque uitam præcipuè futuram reſpiciat. In qua ſententia ſunt cum Græcis, etiam Hebræi. Ex quo cognoſcas hunc pſalmum non ſpectare exilij Babylonici liberationem, ſed uniuerſalem Dei erga animos, & corpora ſeruanda benignitatem. Primumq́ Chaldæus ait, Qui redimit de gehenna uitam tuam. Gehennam, æternam damnationem Hebræi (quæ erat peculiaris Chriſti tempore, inferorum ſeruata per omnem poſteritatem nuncupatio) etiamnum uocant. Eſtq́ gehenna, quod apud poëtas, Erebus, Tartarus, Pyriphlegethon. Et Hebræi conſiderantes uerbum redimendi, dicunt ſæpe homines peccare, unde letali ſententia damnari mereantur, aut animæ condemnationem neceſſariò, & amiſsionem, ut ipſi uocant לְעֹלָם הַבָּא leolam haba, mundi, uel ſeculi, uitæ futuræ, incurrant. Deum autem conuerſis eis, & pœnitentibus condonare, atq; ab impendente morte eos eripere, aut uexationibus corporis, animæ ſalutem redimere. Ex quibus apparet eorum etiam teſtimonio alter ille ſenſus. Græci quoq; idem pariter λυτρούμενον ἐκ κινδύνου ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ, Recipientem è periculo animi, & corporis uitam tuam. Interitum autem dixit, quod Hebraicè שַׁחַת shachath, corruptionem, ruinam, deletionem, & Græcè φθοράν, eleganter Latinus interitum, Hieron. iuxta Hebraicum, corruptionem. Idq́ habuit Pſalterium Auguſt. ex Græco. Vnde de duabus inter ſe contrarijs rebus Ariſtoteles περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, de generatione, & interitu, quaſi de eſſe & non eſſe, de aduentu in uitam & receſſu. Iure autem condemnatio ad pœnas æternas, & à uera uita expulſio, dicitur interitus. Nihil enim ualet, ut ait Iamblichus, eſſe, niſi adſit bene eſſe. Ab optima autem uita cœleſtium triumphorum, ac gaudiorum, delabi in peſsimum ſtatum, in luctuoſiſsimum carcerem non modo interitus eſt, ſed omnis alia mors præ iſta fabula eſt, ſicut omnis uita præ illa, umbra, imago. Redimere igitur uerè, & appoſitè dixit, ubi mors intentabatur. Et Græcè apud Sept. hoc dicitur, λυτροῦσθαι, unde λύτρα, ea quæ dantur pro captiuis redimendis. Latineq́ eſt redimere, iterato emere, & dato aliquo pretio recipere quod erat amiſſum. Et nulla uirtute redempti dicuntur, quos omnia uitia duxere captiuos, uituperabilesq́ fecerunt, nulla uirtute interueniente, & dedecore eos liberante. A Deo autem amiſſam uitam recipimus, nullo pretio dato, ſed ſola pœnitentia: maxima autem eius humanitate fit, ut uita, & libertas, quam ſcelera abſtuliſſent, gratis ad nos redeat ſola pœnitentia intercedente, quæ uice eorum ſit, quæ Græcè λύτρα dicuntur. Hocq́ pretio te captiuum apud iuſtitiam diuinam redimes, ſi tantum reſipiſcas. Dixit autem uitam tuam, loquens ſecum. Anima autem pro ipſomet dicitur Hebraicè. Quodq́ dixit, Qui coronat te in miſericordia, & miſerationibus, eſt duarum rerum repetitio, ſolita ἐπίτασις, oſtendens diuinorum beneficiorum multitudinem. Quam etiam per hyperbolen conatus oſtendere, appellauit coronationem, quaſi circunfluentiam, exuberantiam. Circundamur undique, ac coronamur beneficijs diuinis, ſiue cùm tot noſtra ſcelera tranſeunt impune, nec ad peccata totidem ut meriti eſſemus, pœnæ decurrunt, ſiue cùm in contrarium undequaque, in omne tempus, bonis eius circumfundimur. Quod eſt, ait, noſtræ uitæ momentum, quæ pars, quam non innumerabilia beneficia diuina ſequantur? Quid eſſemus ſine eo, à quo primum uiuimus, tum bene, ac beatè ſi uolumus, uiuimus? Vbi defuiſſe nobis bonitatem eius, ſi rectè cogitemus, poſſumus queri, qui per o-

mnes

mnes humanitatis, quanti maximè cogitari possunt gradus, progressus ad ultimum, & incommemorabilem usque processit, ut nos deificaret. Hæc enim deificatio isto loco præcipuè significatur, cùm dicitur ab interitu, & illius magni boni priuatione etiam meritos pœnarum nos defendere. O uerè beneficum, & tam humanum, quàm potentem, paris clementiæ atque potestatis! Hanc igitur infinitam diuinorum bonorum exuberantiam coronam appellauit. Ea autem beneficia duobus nominibus appellauit חֶסֶר chesed, & רַחֲמִים rachamaim, quæ iure misericordia, & miserationes traducuntur, respondentq; liberalitati, humanitati, benignitati. Nam chesed signat benignitatem, beneficium, gratiam. Vnde chasid, sanctus, iustus, beneficus, non solum aliena non rapiens, sed etiam propria largiens, aut beneficia à Deo consecutus. Rachamaim, propriè sunt uiscerationes, intimæ commotiones, cùm ad mansuetudinem interius commouemur. Eodemq; nomine, & interiores partes, & miserationes dicuntur ab eis, ualidusq; motus ad miserandum hoc designatur. Vnde commota uiscera eius. Et, Per uiscera misericordiæ Dei nostri: in quibus est hæc uox. Verè autem nostri Deus miseretur: docēt enim eum scripturæ ferè illacrymari super flagitijs nostris, & spiritum sanctum suum contristari. Cùm autem uidet nos conuerti, placidus, & intimis affectibus permotus recipit, & tum non uult in peccato nos perdere, tum reuertentes recipit humanissimè: nunquam durus pater. Duo igitur beneficia prædicabat, & quæ ad conseruationem uitæ pertinent, & quæ sunt condonatio peccatorum, quorum ea est multitudo, ut iure coronatio dicantur. Sic ad suam phrasim dixit alibi, Gloria & honore coronasti eum, enumerans collata beneficia. In autem, obseruatum sæpe, designare, cum.

Qui replet in bonis desiderium tuum, renouabitur sicut aquilæ iuuentus tua.

Replet Hebraicè הַמַּשְׂבִּיעַ hamasbia, satiat, exaturat. & pro desiderio, Græcè ἐπιθυμίᾳ, cupiditate, est in fonte עֶדְיֵךְ ediek, quod sonat duo, ornatum tuum, aut os tuum, os, ut Psalmo XXXII. In chamo & fręno maxillas ore constinge: ubi est עֶדְיוֹ edio, quod exponunt os eius, uel eorum. Ornatuum, dixit Hieron. in suo Psalterio. Dicendum igitur iuxta Hebraicum potius os tuum, ut exponunt Hebræi, licet posit etiam stare quod reddidit Hieron. Ac Hebraicè quasi per hyperbolen, dictum est, Qui replet bonis os tuum, nempe suauitate, dulcedine, bonumq; hoc loco suaue designat, & bona dixit suauia, dulcia. Ac uolunt id Hebræi respondere ei quod superius dixerat, Qui sanat omnes morbos, aut infirmitates tuas. Vt enim amara sunt omnia ægrotis, sic sano palato dulcia sentiuntur. pulsaq; ægritudine, docet inductam suauitatem, utrobiq; felicitatem metaphora designans, ibi pulsione morborum, quibus os amaricatur, hic quod faciat os dulcescere: tralationes Hebraicę. Opulentia, ac felicitas nisi sentiatur, gustet̄, non proficit. Ac quanquã totius felicitatis τὸ κεφάλαιον sit mentis solius, omnia circũquaq; bona, non solũ quæ gustari, ac comedi, sed quibus etiã ornari corpus posit, amicis item beneficia pręstari intuentis suauia, tamen ore probantur. Sunt alia bona præterquam oris, quibus felicitas absoluitur. Sed quoniam omnia bona, dulcia, dicuntur, ad unum gustum cuncta reuocantur. Nam etiam si propriè loquamur, non sunt præterquam in gustu dulcia. At nostri tamen, & Græci alibi dulcedinem statuunt. Nescio qua dulcedine læti. Et, Tuumq; dulce caput, dulcem uitam, dulce lumen Græci γλυκυθυμία,

animi dulcedinem. Quid quòd eadem metaphora nos, & Græci dicimus gustari felicitatem, degustari mores, degustari sapientiam. Palatum quoque, & saliuam iudicium omnium rerum uocamus. Sic & Hebræus dixit, Qui replet suauitate, felicitate, gustum tuum, dedit tibi gustum rerum bonarum, imò affatim gustare fecit, facit te sentire, gustare quæ sint bona. Reliquerunt autem metaphoram Sept. Nam significatum huius uocis eos non ignorasse apparet ex Psalmo prolato, ubi uerterunt hoc nomen maxillam: cupiditatem'que, aut desiderium pro gustu posuerunt, quandoquidem sola bona, uera, aut apparentia desiderantur. Græci pro postulatione accipiunt omnem petitionem, omne desiderium iusti bonum esse dicentes. Sed paulò secus à fonte. Et Chaldæus item metaphoram reliquit, Qui replet in bonis יוֹמֵי סִיבוּתִייְכִי iome sibuo thaik, Dies circuitionis, siue peregrinationis tuæ. Hoc autem dixit, ut comprehenderet utriusque uitæ felicitatem, & utriusque Deum autorem doceret. Nam subdit, Et ad futuram uitam renouaberis sicut aquila. Stat etiam & huc tendit quod uertit Hieron. ornatum tuum. Sicut enim alibi, Gloria, & honore coronasti, id est circunfudisti, prouexisti eum, sic hoc loco, Qui replet in bonis ornatum tuum, id est decus tuum, gloriam tuam prouexit, omnibus bonis cumulauit. Nihil ad decus, gloriam'que tibi deesse passus est. Vndequaque bonis ornatus, decoratus'que es. Videtur tamen prior sensus clarior. In, etiam hoc loco est pro, Cum. Quod'que ait, Renouabitur sicut aquila iuuentus tua, ostensum antiquiores Hebræos hanc renouationem sensisse ad futuram uitam reparationem, antiquis decantatam, oraculis'que cognitam παλιγγενεσίαν, quod Hebræi maiorum dicta sequentes, hic confirmant. Nam Chaldæus interpres est unus ex his qui ante Christum in Babylone floruerunt, si modo is non est Aquila proselytus. Qui ideo uertit ex Hebraico in Chaldæum sermonem libros sacros, quòd uulgaris lingua Hebræorum in captiuitate, quam etiam in Hierusalem deportarunt, esset lingua Chaldæorũ, perinde'que transtulerunt in eam libros sacros, ac si quis nunc Euangelium, sacros'que libros, in linguam Italicam, aut Germanicam uertat. Sentiebat igitur hunc locum esse de futura uita. Et Hebræi hoc alio testimonio roborantes, adducunt quod scribitur Iob cap. XXXIII. Consumpta est caro eius à supplicijs, reuertetur ad dies adolescentiæ suæ. Quod Heliu apud Iob recenset inter miracula Dei. Renouatio autem aquilæ alibi in sacris literis celebratur. Et canimus semper, Sanctorum uelut aquilæ iuuentus renouabitur, florebunt sicut lilium in ciuitate Domini. Hæc aquilæ renouatio diuersè traditur. Alij, ut diuus Augustinus, quòd ei senio confectæ, rostrũ adeò repandum, & incuruum reddatur, ut cibum capere non liceat, languore, & inedia, toto corpore ueterascente. Ire eam ad petram, ibi'que tandiu fricare, donec os accõmodum ad cibos capiendos fiat. Hanc'que esse renouationem, quòd accepto cibo, corpus omne reflorescat. Aliam tradunt Hebræi, & Græci, quòd senio affecta, & auctis nimiũ alis, & pennis, altissimè ad Solis ardores ascendat, ibi'que pennis & plumis exustis reparetur ad iuuentam. Eusebius ὁ ἀετὸς πάντων ὀρνέων βασιλικώτατόν ἐστι, καὶ ὑψιπετὴς: μόνον δὲ ἡλίου φωτὸς αὐτωπεῖ δύναται, καὶ ἀτενὲς ἐφορᾶν αὐτῷ. Aquila, inquit, ante omnes aues regia est, altissimi uolatus. Sola potest defixè solem intueri. Hic Eusebius nihil de reparatione, per alarum exustionem scribit, sed solum altissimum uolatum, & defixum in radios solis intuitum. Euthymius autem, Depones, inquit, debilem senectam, quam morbi, & peccata contraxerant, ὡς ἐκεῖνος τὸ ἑαυτῶν πτερῶν, sicut ille senectam alarum. Renouaberis per pœnitentiam, ὡς ἐκεῖνος διὰ τῆς παλιφυΐας πτερῶν, sicut ille per alarum repullulationem. Hoc item perhibet Hieronymus, aquilæ senescenti plumas cadere, denuo'que renasci. Rabi quoque Sahadias, ut testatur Dauid, ait aquilam ante

omnes

omnes aues eſſe maximi uolatus uſq; in altiſsimum cœlum, ad ignem elementarem, aſcendentem, tum ſe dare in mare pręcipitem ob calorem in alis accenſum, ſic renouari, repullulareq́; alas, ſingulo quoq; decimo anno. Centeſimo in mare, ut ſolita eſt, delapſam emori. Commentum Hebraicum. Sunt Græci qui dicant aquilam ſeneſcentem fieri ualidiorem. Notis igitur rerum terrenarum exemplis diuinam illam, & omnipotentem, omnibusq́; ſeculis celebrem παλιγγενεσίαν, demonſtrauit. Exemplo ex parte, non uſquequaq;, in mortalitatem, ut ait Auguſtinus referente.

Faciens miſericordias Dominus, & iudicium, omnibus iniuriam patientibus.

MAgnum & hoc beneficium, prouideri, & gubernari nos à Deo, non committere eum, ut qui uexant nos, impunes habeant. Pro miſericordia, eſt צְדָקוֹת zedakoth, iuſtitias, ut uertit Hieronymus. Neq; aliud eſt iuſtitia quàm miſericordia, ſicut iniuſtitia crudelitas. Videre oppreſſos, & uexatos, & non commoueri, quid aliud quàm feritas? Pro Iniuriam patientibus, Hieronym. Calumniam ſuſtinentibus, idq́; ſonat uox Hebraica חעשוקים haaſukim, ſed idem ſunt. Ecce igitur Pſalmorum maieſtas, maximaq́; eorum, ac diuina philoſophia, nunc unum nunc aliud myſterium declarantium. Prædicatur hic Nemeſis illa ſacra, & Adraſtia, ineuitabilisq́; prouidentiæ diuinæ neceſsitas, qua bona bonis, mala malis prudenter, & certo tempore redduntur: quam non ſolum hęc cœleſtia oracula, ſed ſummo naturæ conſenſu, ſapientiſsimi quiq; cognouerunt, & confeſsi ſunt. Hinc ille de his qui ſero à Deo plectuntur, quòd tarditatem ſupplicij grauitate compenſet. Ariſtoteles autem ait tres Parcas deſignare diuinam, & ineuitabilem prouidentiam, præterita, præſentia, futura cernentem. Dictam Nemeſin, quia unicuiq; tribuat, quod meritus eſt: Adraſtiam quia ineuitabilis, αἶσαν, quaſi ἀεὶ οὖσαν ſemper exiſtentem, circa ſortes. Tum concludens, ταῦτα δὲ οὐκ ἄλλο τι ἢ θεός. τῷ δὲ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός, ἧς ὁ εὐδαιμονήσειν μέλλων, μακάριος, καὶ εὐδαιμόνων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος. Hęcq́; omnia, inquit, non ſunt aliud niſi Deus ipſe, quem ſemper ſequitur iuſtitia eorũ qui à lege diuina deficiunt, ultrix, cuius, qui uelit eſſe felix, ac beatus, particeps exiſtit ſimul, ac uenit in lucẽ. Locus igitur ab Ariſtotele eſt declaratus. Nam facere iuſtitiam, ſiue miſericordiam, et iudicium omnibus iniuriam patientibus, eſt quod ſequitur Deum, τιμωρὸς δίκη. Et hoc ſemper. Similia prorſus diuinitus locutus eſt Homerus, Deos peregrinorum habitu uerſari per urbes,

Ἀνθρώπων ὕβριν τε, καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.
Οὐ γὰρ σχέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσι:
Ἀλλὰ δίκην τίουσι, καὶ αἴσιμα ἔργ' ἀνθρώπων.

Spectantes hominum facta iniuſta, aut probitatem.
Nanq; execratur Deus impia facta beatus,
Iuſtitiamq́; colit: rebus lætatur & æquis.

Ac pſalmus duas uidetur iuſtitiæ complecti partes. Primam quòd faciat miſericordias, beneficia præſtans, liberalis, beneficus, ſanans ægritudines, deinde iudicium, liberans ab iniuria, caſtigans ſontes. Hæc autem res, ſicut ipſe Deus eſt inuiſibilis, ita nec ipſa, ut Vates dixit, uiſa tam magis exiſtit, quàm ſi uiſibilis eſſet, quàm magis ipſe Deus eſt omnipotens, inuiſibilis. Ratione enim & ueritate magiſtra probamus rerum inuiſibilitatem, non earum eſſe tenuitatem, ſed noſtrorum oculorum imbecillitatem. Cùm autem Dei ſunt omnia plena, licet inuiſibilis, ut poſsit inuiſibili aëri implenti omnia comparari: ſic arbitrari debemus iuſtitiam eius

eius inuiſibilem per omnem quem creauit mundum uagantem, nihil incognitum, & inexploratum relinquere. Hocq́; eſt ſingulare eius erga nos beneficium, & inauditæ bonitatis ſignum, ut iure inter magna eius munera, ſit connumeratum. Nec diſtat quòd pro iniuriam patientibus Hieronymus dixit, cunctis qui calumnias ſuſtinent. Illud latius, hoc ad ſola uerba.

Notas fecit uias ſuas Moyſi, filiis IſraEl uoluntates ſuas.

HOc quoq; fuit incommemorabile, & omnibus gratijs decantandum Dei beneficium, lumen in magnis humanarum tenebrarum erroribus, & auerſo penè toto mundo à cultu eius attuliſſe, donaſſe ſapientiam, & inuiſibilem eam uiſibilem feciſſe, ut abundantius diffunderetur. Nihil fuit omnium quæ donari ab eo ab hominibus potuiſſent melius, honorificentius, quo propius ad naturam eius peruenirent, ſapientia. Pro hac,

Non nobis ſi centum ſint linguæ, oraq́; centum,
Ferrea uox, grates perſoluere dignas,
Poterimus.

Nam quod illis datum fuit, ſapiendi principium, ad nos uſq; peruenit. Vias autem dixit μεταφορικῶς, quibus incedit ipſe, quibus delectatur, cupiditates, ſtudia. Et Græci eas interpretantur θελήματα, uoluntates. Hebræi quoq; dicunt eſſe מִידוֹתָיו midothau, mores eius. Simili locutione utitur lingua Italica, appellans mores, ambulationes: referturq́; hoc loco quod dicitur de Moſe, cùm poſtulauit à Deo, ut oſtenderet ei uias ſuas, & oſtendit. Eſt autem profundæ philoſophiæ locus de uijs Dei, quas ſcire, & magnæ ſapientiæ, & felicitatis. Nam omnis miſerorum mortalium imperitia, & cæca uita hinc eſt, quòd ignorantur uiæ Dei, aliasq́; illis ignoratis, capeſcimus. Plures ſi eas tenere credentes fortaſſe falluntur. Habet autem Deus ipſe, perinde atq; homo ſuas cupiditates, ſuos inſtinctus, ac naturæ inclinationem. Hæc autem non eſt niſi quam & ſacræ literæ, & omnis philoſophia clamat, δίκαιον τί, colit ius. Placet ei æquitas, lætatur, gaudetq́; iuſtitia, eſt ſeruantiſsimus æqui. Talis eſt enim, ut ait Plato, Deus, ſi parua licet componere magnis, qualis homo iuſtus. Quicquid placet iuſto, & qua uia ingreditur, hoc multò maximè Deus, cuius eſt infinita iuſtitia. Declaremus autem hanc uiarum metaphoram. Nam cùm anima noſtra in corpore, & corporeis actionibus ſit qualis gubernator in naui, auriga in curru, quæ ad eas uias diriguntur, in quas dux ipſe flexit: ſic noſtra corporis, uitæq́; nauicula tendit, quò gubernator direxit. Ac quoniam uita mare eſt, in quo portus, ſunt innumerabilia naufragia, ſunt certi ad portus tendentes, ac recti curſus: ſic quocunq; uitam inflectit mens, quocunque hominem direxit, rectè uia dictum eſt. Quaſi curſus, quaſi nauigatio, ſic & uias Dei dixit, præcepta, legemq́; diuinarum uoluntatum indicem, corpus quo continentur ea, quibus uult nos ire per hoc mare Deus: ipſe eſt auriga in mundo, mundus, & uita, mare uaſtum, nos nauiculæ, ipſe regat neceſſe eſt, & quem docuit curſum nos tenere oportet. Quemadmodum ergo mens noſtra flectit corpus, omnemq́; hominem in uias dirigit, & alij huc, alij illuc ingrediuntur: ſic Deus mens maxima, rectiſsima ad iuſtitiam, & æquitatem, ad uerum, cœleſtemq́; portum, curſum uult tenere nauim noſtram. In qua quoniam eſt auriga minor, qui poſsit maiori reſiſtere, rebellisq́; eſſe: tunc fiet acerbum, & lacrymabile naufragium. Et Philon diſertiſsimus ſuper eo de uijs Domini, Omnis quippe caro corruperat uiam ſuam, κατέφθειρε πᾶσα σάρξ τὴν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀφθάρτου τέλειαν ὁδὸν, τὴν πρὸς θεὸν ἄγουσαν:

ἄγουσαν· ταύτην ἴσθι σοφίαν. διὰ γὰρ ταύτης ὁ νοῦς ποδηγετούμενος, εὐθείας καὶ λεωφόρου ὑπαρχούσης, μέχρι τῶν τερμάτων ἀφικνεῖται. τὸ δὲ τέρμα τῆς ὁδοῦ γνῶσίς ἐστι, καὶ ἐπιστήμη θεοῦ. Corruperat, ait, omnis caro æterni, & incorruptibilis Dei perfectam uiam, ad ipſum ducentem. Hanc ſcito eſſe ſapientiam. Per hanc enim quoniam recta, & regia eſt, mens ingreſſa, ad metas aſpirat. Meta uerò uiæ eſt cognitio, & ſcientia Dei. Audiſti igitur quæ ſit uia Dei, quis uiæ finis. Hoc quoq; loco obſeruant Hebræi eſſe futurum pro præterito. Dicitur enim יוֹדִיעַ iodia, notas faciet. Afferuntq́; exempla, ut, fecerunt uitulum in Oreb, futurum יַעֲשׂוּ Tunc cecinit Moſes, futurum יָשִׁיר Tunc ædificauit Ioſue, & hic futurũ יבנה Similiter in ſequenti Pſalmo, Super montes ſtabũt aquæ, à uoce tonitrui tui fugient, formidabunt. futura pro præteritis. Quod autem dixit Voluntates ſuas, eſt ſolita repetitio. Et pro Voluntatibus, Hebraicè עֲלִילוֹת aliloth, quod ſonat uoluntates, conſilia, cogitationes, opera, ſtudia. Ideoq́; Hieronymus uertit cogitationes, & ipſi Sept. alibi ἐπιτηδεύματα, ſtudia, conatus. Hebræi hic exponunt מעשיו maaſau opera ſua. Cuncta idem, &, ut dixi, declaratio prioris. Si expones opera ſicut & Chaldæus uertit, עֲבָדוֹי obadoi, quæ fecit in deſerto, ſunt illa opera, quæ docuit, quæ monſtrauit, quibus ſe delectari probauit. Sicq́; idem eſt.

Miſerator, & miſericors Dominus, longanimis, & multum miſericors.

QVatuor nominibus per ἐπίτασιν, magnam Dei miſericordiã, humanitatemq́; declarat. Et eſt ferè antè dictorum repetitio. Satiari enim non poteſt hoc ſermone. Vtimur, ut dixi, hoc quaſi torrente, & congerie uerborum, cùm res ingentes ob oculos uerſantur, cùm affectus erumpere noſtri geſtiunt, ut ſtare loco, & ſe continere nequeant. Cætera quidem uerba ex his quatuor appoſitè ad Hebraicum, & Græcum reſpondent. Et pro Miſericors, ne idem uerbum repeteret, Hieronymus dixit Clemens. Quod autem Latinus tranſtulit Longanimis, nõ ita fortaſſe propriè. Siquidem Græcè θυμός, ſonat animum, atque iracundiam, furorem. Itaque μακρόθυμος, non eſt longanimis, ſed tardæ, longæq́; iræ. Et in ea compoſitione θυμὸς, non animum, ſed furorem indicat. Quod oſtendit uox Hebraica, ad quam Græca formata eſt. dicitur Hebraicè אֶרֶךְ אַפַּיִם erek appaim, tarditas furoris, iræ procraſtinator. Vbi appaim omnino ſonat furorem, iram. Nec Latinè una uoce potuit reddi. Eſt autem huius uocis Hebraicæ, & Græcæ ſignificatus, is qui apud philoſophos inuenitur βραδέως τιμωρῶν, βραδυτὴς, μέλλησις, tarditas, cunctatio, & ad uindictam ſui tarde procedens. Myſteriumq́; iſto loco de procraſtinatione uindictæ diuinæ declaratur, in qua infinita bona inſunt. Quo & manſuetudo Dei immenſa demonſtratur. Et Stoicorum error refellitur, τὸ θεῖον ἀπαραίτητον, diuinitatem inexorabilem, qualem ſapientem ſuum fingebant ipſi, ſaxeum, ἀναίσθητον aſſerentium. Meritò irriſi ab omnibus, & reiecti. Tum eorum imprudentia, apud quos uindictæ procraſtinatio, fidem aufert prouidentiæ. En laudatur tanquam maximum beneficium, humanæq́; fragilitati neceſſarium, conniuentia, expectatio. Hanc æquè, atque Vates ſacer, Euripides agnouit Dei in caſtigando tarditatem:

μέλλει, τὸ θεῖον δ᾽ ἐστὶ τοιοῦτον φύσει.

Tardat Deus, taliſq́; eſt ingenio, Talem eum ingenio, naturaq́; eſſe dixit. Vbi eſt enim ſumma diuinitas, etiam neceſſariò ſumma bonitas, ſumma manſuetudo. Sapientis eſt, ſibi moderari: conſtantem, etiam illata iniuria, eſſe. Hoc quod apud nos tantopere laudatur, non uigebit magis apud Deum. Sed ad Plutarchum, qui locum iſtum abundè tractauit, lectorem remitto. Simul obſeruandum, ſuperius

eum dixisse, iudicium eorum qui iniuriam patiantur Deum exequi, nunc ad castigandum eum esse tardum, temperatum, ut non idcirco eum aut dormitare, aut nescire quid in terris fiat, existimes, quod moderate ad supplicia procedat. Atq; potest etiã uox Latina fortasse defendi longanimis, si quis hunc sub ea reddi sensum agnoscat: ut sit longanimis qui serò irascitur, aut iratus differt uindictam. Si enim longanimis est magnanimus, magnanimitas autem præcipuè in tolerandis iniurijs existit, (contemnit enim magnanimus, omnia inferiora se existimans: & Latini impotentes, Græci ἀκρατεῖς dicunt, quos aut cupiditates, aut iracundia uictos extra decorem rapiunt: uulgò fracti, quassatiq; dicuntur) cõstat eundem esse magnanimum, atque iniuriarum tolerantem. Et uerum sensum Latini non ignorarunt. Hieronymus tamen maluit dicere patiens, quàm longanimis. Ac tria prima pertinent ad condonanda peccata, quod pręcipuum est beneficium. Postremum, id est, multum misericors, πολυέλεος, Hebraicè רַב חֶסֶד rab chased, ad alia beneficia, & benignitatis uarias formas, sicut sonat Hebraicum.

Non in perpetuum irascetur, neque in æternum comminabitur.

DVas diuinæ clementiæ partes edocet quod neque subitò accensus desæuit in uindictam, & quod facile obliuiscitur. Et Græci ob hanc causam eum uocant εὐδιάλλακτον, reconciliabilẽ, cum quo facile reditur in gratiã, ut usquequaq; bonitas eius sit manifesta, tum cùm creauit mundũ, & cùm res hominũ æternis regit imperijs, & quod placatur, mitescit, etiã indignissimè offensus. eoq; eum pulcherrimè Græci dicũt ἀμέτρητον ἔλεος, τῆς φιλανθρωπίας, τὸ πέλαγος, sine fine misericordẽ, humanitatis pelagus. Et quod Latinus dixit In perpetuũ, Græcè dixerũt Sept. εἰς τέλος, in finẽ. Ex quo intelligis, In finẽ sonare in æternũ: ut mirer Latinũ interpretem tam clarè nunc, & appositè ad fontẽ reddidisse, cùm aliàs solitus sit semper dicere in finem, ut in principijs Psalmorũ, nisi à diui Hieronymi interpretatione sit acceptũ, qui trãstulit in sempiternũ. Nam & Psalterium Augustini ex Gręco, habet In fine. Hebraicè igitur est לָנֶצַח lanezach, in perpetuum, in æternum. A quo Sept. putant duci mnazeach, eoq; in principijs Psalmorũ, semper ut hoc loco, uertunt εἰς τὸ τέλος, in finem. Quod autem dixerunt Sept. ὀργισθήσεται, irascetur, est Hebraicè יָרִיב iarib, contendet, disceptabit, causam diligentius examinabit. Hinc Chaldæus יִנְצֵי inze, iurgabit, contendet, quale fit in foro. Hieronymus item, Iudicabit. Hæcq; omnia facit ira, ut bene stet quod Sept. dixerunt. Ideo enim Deus contendit, & causam examinat, quia sceleris memoria, & indignatio facit eum consistere. Deposita ira, de causa non agitur amplius, quasi lite composita, & de iure suo remittente Deo. Porrò tralatio est in Hebraico à iudicibus, à foro, à causarum disceptatione, cùm stat ὁ φεύγων reus, & accusator, & iudex. Nos rei, crimina, accusatores, Deus iudex. Sed is quæ sua est clementia, pronuntiat pro nobis, facile placatus, & iniuriarum oblitus. Ideo intulit, Neque in æternum comminabitur: quod clarius Hebraicè, & Græcè, יִטּוֹר ittor, seruabit, iram uidelicet, non premens alto, & retinens sub corde dolorem. Non seruat, inquit, hæretq; affixus in memoria nostrorum flagitiorum, facile ex eius animo uanescũt, facile dilabuntur: habetq; illã in promptu ἀμνησικακίαν, illatarum iniuriarum obliuiscentiam. Græcè hoc Sept. dixerunt μηνιεῖ, à uerbo μηνίζω, & à nomine μῆνις, quod furorem, furentemq; è pectore indignationem sonat. Apparetq; ex Homero ab hoc nomine principium sui libri auspicante, & furorem in corde Achillis retentum, designante:

Μῆνιν ἄειδε θεὰ πηληϊάδεω ἀχιλῆος,

Iram

Iram pande mihi Pelidæ diua ſuperbi.

In quo, ut ait Iuſtinus martyr, & Ioannes Philoponus, ſequutus eſt Orpheum, librum ſuum ante Homerum, eodem exordio inchoantem:

Μῆνιν ἄειδε θεὰ δημήτερος ἀγλαοκάρπου,

Frugiferæ Cereris longum cane, diua furorem.

Iram igitur, & feruentem indignationē ſemper deſignat μῆνις, retuleruntq́ pulcherrimè Hebraicum Sept. Latinus uerius dixit quàm clarius, Comminabitur. Nam ſi quis conſideret Minari, Latinum, ab hoc Græco μηνίζω deſcendit. Eſtq́ minari in furore perſiſtere, rem furoris facere, iram præ ſe ferre, cauſas irarum continentem, ſigna proferre. Sicq́ eodem omnia concurrut. Pſalteriũn Auguſtini habet Indignabitur, quod eſt clarius, transferente neſcio quo Græcum μηνιᾷ, indignabitur. Hier. iraſcetur. In Hebraico igitur quiddam magis reconditum.

Non ſecundum peccata noſtra fecit nobis, neq; ſecundum iniquitates noſtras retribuit nobis.

HOc erat longanimis & miſericors, ſeu clemens, ut uertit Hier. Eratq́ clarum ex ſuperiore, cùm uocauit procraſtinantem uindictam, ſed ſolet eandem rem diuerſis nominibus exprimere. Nunc ait, Si Deus eſt iuſtitiæ princeps, ſi ad forum eius omnia ſcelera applicantur, ut expendantur: certè tanta pœna ſit oportet, quanta ſcelerum grauitas, & pondus, ut paria paribus referantur. Diminuit autem eius clementia pondus peccatorũ, aut inæqualitatem facit detrahens de pœna. Hæcq́ tum ad præſentem uitam poſſunt referri, tum futuram, ut beneficia præſtet etiã immeritis, ut ſceleratos luce frui ſinat, ut non execretur eos ut digni ſunt, non obliuiſcatur, non abijciat à conſpectu ſuo. Blaſphematur, debuit iraſci, debuit ingratos illos ſubito perdere: proditur ad alias res, tralato cultu eius, debuit & ipſe prodere, & auertere ſeſe. Nihil horum facit, ſed uiuunt, uiuunt illi, fiunt communis lucis, ac bonorum participes. Eadem eſt ratio ad futuram uitam, nunquam bonitate eius deficiente, ac ceſſante, parcente in hoc ſeculo propter futurum. Ac quanquam fiat aliquando correctio, id bonum eſt, & ad tempus. Mirari igitur deſinamus uiuere peccatores, omnibus pœnitendi locum relinqui, non extingui confeſtim flagitioſos. Clara cauſa eſt, quia iudex natura eſt clemens, non poteſt ſæuire, non ſinit eum natura eius iraſci, ſubitoq́ incandeſcere.

Quoniam ſecundum altitudinem cœli à terra, corroborauit miſericordiam ſuam ſuper timentes ſe.

MAxima hyperbole, & qua nulla in rebus ſenſibilibus, quarum exemplis inuiſibilia declaramus maior occurrat. Et ut dicũt Græci ἄμετρον καὶ ἀνείκαστον, ἄπειρον ἔλεος humanitatem, immenſurabilem, & inexcogitabilem, ſiue quæ animo comprehendi nequeat, & infinitam oſtendit. Ita certè eſt, ſi conſideres humanæ mentis peruerſitatem, tot crimina, tot flagitia, quantum ab hominibus non modo non diligatur, ſed contemnatur, abijciatur, & quod indignius, blaſphemetur Deus. Hic niſi immenſa miſericordia, & incomprehenſibilis in eo bonitas eſſet, quas ſceleratorum ſtrages uideres, quàm inauditis ſupplicijs uiſibilibus, & inuiſibilibus omnes torqueri? Quas Erinnyes & Ates per mundum uerſari cerneres? Eſt autem hæc comparatio de magnitudine, ac immenſitate. Similitudoq́ eſt corporea, de re incorporea. Et ſpatium, ſiue quantitas corporea, ſumpta ad deſignandam quantitatem incorpoream. Incorporea quantitas, eſt miſericordia, lenitas. Quanta autem ſit hęc, & quàm ingens, declaratur quantitate corporea. Quãta uidelicet eſt intra cœlum,

& terram. Non est autem maior distantia, maius spatium, quàm à cœlo ad terras. Sic si misericordia Dei uideri posset, uideremus eius uerticem tangere sidera, totum quod intra cœlum ac terram spatium interiacet, magnitudine eius repleri. Simili figura est usus Esaias, infinitam maiestatem Dei significãs, non est autem usus loquendo, sed uidit rem incorpoream, corporea figura uestitam. Vidit Dominum sedentem super solium excelsum, & eleuatum, adeò autem excelsum, ut à cœlo in terras pertineret. Ideo plena erat omnis terra claritate, siue maiestate eius. Sic si misericordia eius tanquam regina uideri posset, in excelso throno sederet implens quicquid interest inter cœlum, & terram. Hac similitudine usus est alibi: Magna est usque ad cœlum misericordia tua. Offerebant autem, ut diuinæ rei magnitudinem repræsentarent, rem oculis humanis maximam, rebus notis, ac uisibilibus, inuisibiles, & obscuras exprimentes. Simili linguæ suæ figura usus est diuus Paulus, Vt sciatis, inquit, quæ sit longitudo, & profundum, de Deo loquens. Ac Hebraicum dicit, Quoniam secundum altitudinem cœli super terram, quasi sit de altitudine cœli comparatio. Sed idem est de spatio inter duos terminos, atque supremis terminis sermo. Quod uerò dicit, Corroborauit misericordiam suam, potest sic dici, Creuit misericordia eius, ut uerbum גָּבַר gabar, quod est in Hebraico, sit in transitiuum, actione in illomet remanente, non transeunte ad alium. Et gabar, signabit roborari, grandescere, increscere. Caput intra nubila condit. Et חַסְדּוֹ chasdo, misericordia eius, potest esse nominandi casus, aut accusandi: primum melius. Dixit item, Super timentes se, Hebræi ad IsraEl referunt, sibi uidelicet eblandientes. Verius autem super timentes, ut sit iustitiæ, & æquitatis locus. Neque enim temeraria est liberalitas, & humanitas, clementiaque diuina, sed prudens, parcens qui sibi postulant ignosci, quos malæ actæ uitæ pœnitet, qui eum timent, hoc est, ut sæpe apparet apud Sept. qui transferunt timere σέβεσθαι, & timorem domini σέβειν, pietatem, qui colunt, uenerantur. Sic tollitur temeritas. Nec sperandum est, nisi his qui timent. Sicque exposuit etiam diuus Augustinus, ne thesaurizemus iram in die iudicij.

Quantum distat ortus ab occidente, longè fecit à nobis iniquitates nostras.

ALia similitudo, qua non liceat de magnitudine, & spatio inueniri maiorem. Nihil enim est ortu, & occasu longinquius. crescitque oratio, longius enim distat ortus ab occasu, quàm cœlum à terra. Nam à cœlo ad terram est hemisphærium, ac dimidium diametri, ab ortu ad occasum tota diametros. Quantum est à circunferentia ad punctum, tantum à cœlo in terram: quantum à circunferentia ad alteram partem, recta per diametron, tantundem ob ortu in occasum, si ad solem orientem, ipsumque cœlum, non terram, hæc referantur. Sicut autem noster Poëta, latissimas imperij metas designans,

-Iacet ultra sidera tellus,
Extra anni, Solisque uias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

Sic hac similitudine Hebræus diuinæ clementiæ maiestatem latissimis finibus circunscribens demonstrauit. Et ut dicunt peccata ultra oceanum deportanda, sic Hebræus, perpetuam eorum apud Deum obliuionem, & æternam abolitionem, obliterationemque hoc exemplo expressit. Submouente hæc ab animo suo, Deo, ob immensam clementiam, longissimè, nullamque eorum memoriam in æternum retinente, sempiternaque obliuione delente, ut eorum labes nihil attingat, nulla iustitiæ,

ſtitiæ, & Nemeſi remaneat indignatio. Licet ſcelera grande creuiſſent, magis tamen ſubmouit quàm creuiſſent. Hebræiq́ perhibent, ortum, & occaſum, non aquilonem, & meridiem uſurpatum, quia poſsit commeari ab his, ab illis non poſsit, quòd non ſint uſquequaq; habitabiles. Mihi uidetur tametſi hæc uera ſunt, ortum & occaſum dixiſſe, tanquam manifeſtiores, clarioresq́ mundi partes, & ad exemplum aptiores. Vide quanta ſit in Pſalmis philoſophia. Hæc enim omnis oratio eſt naturæ diuinæ manifeſtatio.

Quomodo miſeretur pater filiorum, miſertus eſt Dominus timentibus ſe, quoniam ipſe cognouit figmentum noſtrum.

ALio ſingulari exemplo bonitas eius deſignatur. Primum rerum inanimatarum uſus eſt exemplis, in quibus ingens ſpatium, nec aſpectu grādius in terris contineretur, nunc affectus adducit, à naturæ inſtinctu naſcentes. Hocq́ exemplo ſæpe alij ſcriptores ſacri delectantur. Si poteſt, inquit, mater obliuiſci infantis pupilli ſui, ita ego obliuiſcar ueſtri, dicit Dominus. nullamq́ eſſe uehementiorem in tota natura beneuolentiam atq; patrum in filios teſtes omnes. Eoq́ pro, Miſeretur, eſt ſolitum uerbum Hebraicum רחם richam: ſonat ut dixi uiſcera σπλάγχνα, inde affectum quendam uehementem, & intimam in præcordijs commotionem, quaſi uiſcerum colliſionem dicunt, quod imitati aliquando ſcriptores ſacri Græci fingunt σπλαγχνίζειν. Adeò enim ſæpe interius commouemur, ut coëuntes ſecretiores partes lacrymas exprimāt. Et Latini dicunt hoc quaſi imitati, à corde, miſericors. Et uere patris exemplum allatum eſt. Omnes enim ab orbe condito cognouerunt Deum eſſe communem patrem. Ideo enim exigit à nobis pietatem, quia pater eſt. Sic eum uerus filius eius miſſus ab eo affectu paterno in terras, ſæpe prædicauit eſſe patrem hominum. Cùm precari nos eum docuit, patrem appellantes, & cùm ſe aſcenſurum ad ſuum, & noſtrum patrem diceret, & cùm hortabatur, ut patrem noſtrum cœleſtem imitaremur, qui Solem ſuum oriri faciat ſuper bonos, & malos. Et antiquiſsimi poëtæ, qui eodem tempore, quo ſacra hæc decantabantur, floruerunt, agnoſcentes eum eſſe communem patrem, ſæpe πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, id eſt Angelorum, atq; hominum pater. Nam Angeli Dij ſunt. À quo patre canit Heſiodus Deos, atq; homines natos.

ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοί, θνητοί τ' ἄνθρωποι.

Dijq; homineſq́ eadem ſunt ab radice creati.

Et Aratus, quod diuus Paulus approbauit, genus ab eo ideſt natales nos ducere dixit τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν, Eius nam genus ſumus. Vere igitur omnia cum ſacris oraculis conſentiunt, Deum eſſe hominum patrem, beneuolentia, & patrio affectu, ſicut creando fuit. Non more patrum nos genuit, at quadam paterna charitate creauit. Et uere paterno affectu erga filios ſuos afficitur. Omniſq́ à creatione mundi, uſq; ad nouiſsima tempora fuit paternę charitatis quicquid geſsit, expreſsio. Patremq́ habent Deum, qui timent, id eſt colunt eum, ut reſpondeat beneuolentia pietati. Qui pius erga patrem ſuum illum eſt, regitur ab illo tanquam patre. Vt cognoſcas hāc paternam, effuſamq́ charitatem, non eſſe temerariam, ſine delectu bonorum, ac malorum, ſic Gręci referunt ad paternas caſtigationes, & correctiones. Quodq́ ait, Quoniam ipſe cognouit figmentum noſtrum: Figmentum Græci πλάσμα, unde protoplaſtos: proprieq́ notat figurationem, formationem, ſicut Hebraicum יֵצֶר iezer, à uerbo iazar, finxit, figurauit, ſicut figuli, ut repræſentet quod factum eſt à primordio, Formauitq́ Dominus hominem de limo terræ. Et,

Quam ſatus Iapeto miſtam fluuialibus undis
Finxit in effigiem dominatum cuncta Deorum.

Refertur ergo hoc uerbo, antiqua ex luto, limóue, qualis uaſorum apud figulos, creatio. Terreſtres ſumus, γηγενεῖς, πηλογόνοι, χοϊκοί, ſumus Adam, id eſt, terrigena: ſumus uaſa fragilia, fictitia, conſtantia ex ratione quidem, ſed & ex parte irrationali, habentes affectus beſtiarum, affectus ab anima lutea, luteoq́; corpore. Hoc ille nouit. Videt eſſe facile propter coniugium duarum animarum cœleſtem, & terreſtrem, alteram ab altera ſuperari. Eoq́; quod Septuaginta tranſtulerunt πλάσμα, Hebraicè יֵצֶר iezer, deſignat etiam cogitationem malam, fragilem, ſenſum debilem. Et dicitur in Noë, cunctaq́; cogitatio cordis intenta eſſet ad malum. Pro cogitatione, præſens uox iezer, quaſi figmentum omnis ſenſus. Et Chaldæus hoc loco, Quoniam ipſe cognouit בִּישָׁא יִצְרַנָא iezra na bisha, cogitationem noſtram malam. Tum addit, Quæ facit nos peccare. Poſſumusq́; & cogitationem, & formationem hac uoce intelligere. Hieronymus dixit, Plaſmationem: quia πλάσμα, in Græco, Hebræi ferunt iezer eſſe appetitus ferinos, corporales, qui humus, ſiue limus ſunt, quibus homo conuenit cum pecudibus, quæ ſolum terreſtres, & humus ſunt. Eodem omnia tendunt.

Recordatus eſt quoniam puluis ſumus, homo ſicut fœnum dies eius, tanquam flos agri ſic efflorebit.

PRo puluere eſt עָפָר aphar, limus, lutum, hyle, humus, chaos, cùm tulit Dominus de limo terræ, ut crearet hominem tulit aphar. Ex eo limo finxit corpus humanum: & limus, ſiue humus fuit animalium creandorum principium, fuit etiam arborum, quæ de limo terræ pullularunt. Hæc uox interdum etiam ſonat puluerem. Ab illa humo antiqua dictus eſt homo, Latinè ut Hebraicè ab Adama, Adam, humanus retinet ueram literam. Deinde quod ait, Homo ſicut fœnum dies eius, phraſis Hebraica, qua ſæpiſsimè utuntur, Latinè dicendum, Hominis ſicut fœnum dies. Vita hominis ſicut fœnum. Nam homo nominandi caſus, non habet quo referatur. Hebræi ſoli eo modo loquuntur. Et dies Hebraicè numerus multitudinis iomau. Accomodant autem phraſim Latini dicentes, Homo eſt ſicut fœnum, tum ſequitur periodus. Pro fœno Hieronymus dixit herbam, Hebraicè tamen eſt chazir, quod fœnum ſonat, ſic Græcè χόρτος, licet interdum ſonet herbam. Comparat autem uitam hominis fœno naſcenti in pratis, comparat flori agreſti, & hortenſi,

Purpureus ueluti cùm flos ſucciſus aratro
Langueſcit moriens, laſſoq́; papauera collo
Demiſere caput, pluuia cùm fortè grauantur.

Vſi ſunt hac item ſimilitudine Græci cùm dicunt hortos Adonidis, qui erant in uaſis fictilibus, dicebaturq́;, ut ait Suidas, χρῶνται δὲ ἐπὶ τῶν ἐπιπολαίων καὶ κούφων ἀώρων, καὶ ὀλιγοχρονίων, καὶ μὴ ἐρριζωμένων. Hoc prouerbium cùm momentanea, & leuia, cùm immatura, & breuia, radicesq́; non habentia demonſtrarent. Eſaias item ait, Omnis caro fœnum, ortus eſt ſol, & ſiccatum eſt fœnum. Dies autem Hebraicè tempus, & uita dicitur. Liber dierum eſt χρονικόν, ut ait diuus Hieronymus, Et factum eſt poſt multos dies. Græcè, & Latinè, Poſt multum temporis. Eſt item hoc loco repetitio, prius dixit, Cognouit figmentum noſtrum, figmentum autem eſt, quod puluis, ſiue humus, uel limus ſumus, uel de limo, ut dicit Chaldæus. Hebraiſmus quoque, quòd dicat Deum recordari quaſi ſit homo. Non uideo cur Pſalterium diui Auguſtini habeat memento. Nam Græcum, unde Latinum illud tralatum eſt, eſt

ἐμνήσθη,

ἐμνήσθη, recordatus eſt. Et Hebraicum זָכַר zacur. Et ſuperiora ſunt enuntiatiua præteriti temporis, Cognouit, miſertus eſt.

Quoniam ſpiritus pertranſibit in illo, & non ſubſiſtet, & non cognoſcet amplius locum ſuum.

DVobus ſenſibus hæc poſſunt intelligi, ut ſpiritus deſignet uentum, ſicut Hebraicè ruach, & πνεῦμα, Græcè. Et illum reſpiciat florem de quo ſuperius loquebatur. Quoniam, inquit, ſufflabit uentus in illum, & exiccabit. Sicut de papauere dicebat Poëta, Pluuia cùm fortè grauantur. Non cognoſcet autem amplius locum ſuum, non erit amplius ille idem qui prius. Amittit gratiam, & colorem, delabitur à ſtirpe, demittit caput, non ſtat amplius. Eaq́ eſt quædam ſui obliuio. Poteſt eſſe alius ſenſus, ut ſpiritus ſonet animam humanam, quæ ad tempus accedens ad corpus, & animans, deinde diſcedens in ſuum locum non reuertitur, quaſi oblita domus, aliò enim demigrauit. Nam de præſenti uita loquitur, non de reſurrectione. Quòd ſi etiam de reſurrectione, etiam tunc non erit, ut Græci exponunt, eadem domus, idem locus, ac domicilium. Erit corpus immortale, incorruptibile. Loquutus eſt autem diſtinctè de ſubſtantia, & natura corporis atq; animi, ſicut & Moſes in creatione humana. Vt enim apud Moſen corpus de humo formatur, Spiritus aduenit θύραθεν, exterius à Deo: ſic ſuperius Dauid dixerat, Recordatus eſt, quoniam puluis ſumus, quod pertinet ad corpus ex humo mutatum in carnem: nunc autem, Spiritus pertranſibit in illum, quaſi exterius aduenit in corpus, ſed citò emigrabit, corpus exanime relinquens, & adeò relinquens, ut locum ſuum amplius non recognoſcat. Quo loco expreſsè traditur ille quem Plato appellat χωρισμὸν, diſceſſum, ſeparationem animi à corpore, & φυγὴ, fuga. Vnde philoſophiã mortis μελέτην, exercitationem, quaſi in continua morte, nempe ſeparatione animi à corpore eſſe, præparari ad futuram ſeparationem, eamq́; præmeditari. Eademq́; hæc dicuntur alio in Pſalmo, Et recordatus eſt quia caro ſunt, ſpiritus uadens, & non rediens. Expreſsius autem traditur hic ille ſpiritus exterius acceſſus, cùm ait, In illum pertranſibit. De regreſſu autem, ut dixi, ad uitam præſentem loquitur, & ad uitam ſentientem. Hos duos ſenſus apud Hebræos, & Græcos inuenies. Nam Rabi Dauid ſequitur priorem, Didymus poſteriorẽ. Euthymius propoſito primo illo, ſecundum cui magis fauere uidetur, ſubiungit. Heſychius quoq;, οὐ γὰρ εἰς τὴν ζωὴν ἐπιπόνον πάλιν ἐπιστρέψαντες εὑρισκόμεθα, Neq; enim in hanc uitam laborioſam reuerſi inuenimur. Et Didymus, καὶ οὐκ ἐπιστρέφει, οὐκ ἔτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Et non reuertitur, non eſt amplius in mundo iſto. Aduerte autem quod Hebraicè non eſt, Et non ſubſiſtet, ſed וְאֵינֶנּוּ ueenennu, & non ipſe, ſcilicet adeſt: deſignatq́; abſentiam, non priuationem ſubſtantiæ. Græcè eſt οὐχ ὑπάρχει, non exiſtet, non erit, ſicut habuit Pſalterium Auguſtini, Hebraicum abſentiam tantum. Quodq́; dicunt noſtri amplius, Græcè ἔτι, Hebraicum eſt עוֹד od, etiam adhuc, ut non ſit ſempiterna negatio, ſed præſcripta ad aliquod tempus. Huc autem tendit ratio, ut cognoſcas non eſſe ſibi inconſtantem Prophetam, cùm ſuperius aſſentientibus Hebræis fuerit locutus de reſurrectione, nunc eam uideatur auferre: quoniam de ſola præſenti, & quæ nunc cernitur uita loquitur: metaphoricè etiam dixit Non cognoſcet locum ſuum, diſceſſum illum perpetuum uſq; ad ſupremum tempus deſignans, uocanſq́; incognoſcentiam, uel obliuionem, abſentiam tam diuturnam. Ac quanquàm diuturnus abſceſſus, non ſemper ab obliuione eſt, ſed ſæpe cum ratione abſiſtimus, & abſumus: dixit tamen quod haberet apparentiam, hominibusq́; eſſet uſitatius.

Alioqui

Alioqui rationabiliter non obliuiosè, absunt animæ à corporibus, donec perfectio seculorum decurrat, donec ueniat constituta dies à Deo. Quod apud summam prudentiam eius ueras, optimasq; habet rationes, partim manifestas, partim obscuras. Locum autem animæ dixit corpus, sicut dictum Græcè uolunt σῶμα σῆμα, quasi monumentum, sepulcrum, & sicut alij, nauiculam animæ: quo discessus, discrimenq; naturæ apud omnes designatur. Minus est clarum quod transtulit Hieronymus, Spiritus pertransibit illum, cùm in Hebraico sit præpositio, In. & illud non possit ad animam referri. Deinde mirum est, quòd diuus ipse maluerit dicere, Et non cognoscet eius amplius locus suus, quasi referens hæc ad florem, & uentum, non ad animam. Nam יַכִּירֶנּוּ iakirennu, id est, cognoscet ipse, uel ipsum, facit hanc amphibologiam. Sequendum est tamen quod est uerisimilius, & clarius.

Misericordia autem Domini ab æterno, usq; in æternum, super timentes eum.

IS quoq; locus duos habet sensus etiam apud Hebræos. Nam interpres Chaldæus transtulit, Misericordia autem Domini à seculo usq; in seculum. דְּאָתֵי deate, quod uenit, qua locutione usus est etiam diuus Paulus, anathema maronata, id est quando ueniet dies iudicij, uel seculum futurum. Quòd si est is sensus: sic uidentur hæc hærere cum superioribus, quòd quanquàm corpus corruptibile est, quanquàm cinis, & puluis sumus, adest tamen æterna benignitas eius, quæ reuocet pios ad uitam. Huncq; sensum exponens Rabi Dauid, Si, inquit, de uita futura locum interpretamur, dicemus quòd quanquàm deficit corpus hominis, si tamen timuerit Deum, non deerit ei, id est animæ eius, misericordia eius in æternum, dabitq; ei beneficium sempiternum, sua immensa misericordia, plus quàm mereatur. Et sicut seruabit hoc singulare beneficium illi in uita futura, sic & filijs eius in uita præsenti. Hæc Hebræi sentiunt. Græci quoq; exponunt à seculo præsenti usq; in futurum, id est, ut interpreter Euthymium, in uita corporea nunc, & futura, hic, & illic. Iugiter, ait, miseretur, nunquam misereri desistet, nunc quidem in discrimine uitæ custodiens, tunc à sempiternis supplicijs eripiens. Sed hæc misericordia erit super timẽtes eum. Iustitiaq; eius, hoc est, ut uertit Symmachus, ἀμοιβὴ κατορθωμάτων, benefactorum retributio perennis erit, tradita per successionem, etiam filijs & nepotibus, & deinceps. Hæc Euthymius selecta ex maioribus antiquioribusq; patribus sapientissimis theologis. Videsq; summa omnium concordia hæc referri ad præsentia, & futura bona, non ad resurrectionem tantum, quæ bonorum, & malorum erit, nec ad bona præsentia solum, ut uidetur secundus sensus offerre, & ad solos filios, eorumq; corpoream felicitatem. Ac non uideo quomodo non sit assentiendum tantæ concordiæ. Est igitur secundus sensus, ut posteaquam dixit homines esse fragiles, & carnem, ac sanguinem, & sæpe labi, & aduersus numen diuinum delinquere, illius tamen sempiternam esse commiserationem, quòd non in perpetuum irascatur, neq; in æternum habeat indignationem, sed tum patribus parcat, tum à stirpe eorum clementiam suam non subducat, habens indeficientem, & inexhaustam humanitatem, fontemq; perennem bonorum. Sicq; hoc sensu de futura uita nihil loquitur. Videtur etiam prior non abhorrere à ueritate. Quod autem dixit, ab æterno, usq; in æternum, est Hebraicè à seculo in seculum, quod tum duo secula, id est, duas uitas, præsentem, ac futuram potest designare, tum ipsam æternitatem, quę repetitione seculi apud Hebręos denotatur, ut in seculum seculi, secula seculorum, quo seculorum infinitas ostenditur. Et pro misericordia

eſt חֶסֶד cheſed, beneficentia, clementia, de qua dicit Rabi Dauid, quòd ſit excellens bonitas, præſtantior benignitas.

Et iuſtitia illius in filios filiorum, his qui ſeruant teſtamentum eius.
Et memores ſunt mandatorum eius, ad faciendum ea.

EST eorundem repetitio. Iuſtitia ſonat hic liberalitatem, miſericordiam, ſicut ſuperius tranſtulerunt Sept. illam uidelicet iuſtitiæ partem, quæ liberalitate, benignitateq́; continetur. Duas autem dicens generationes, numerum certum pro indefinito poſitũ, etiam Hebræi fatentur, nõ in nepotes tantum, ſed in totã poſteritatem benignitatẽ diuinam tendere. Explicatq́; quod ſuperius dixerat. Et quod aiunt Grȩci, ἡμῶν μὲν ἡ φύσις οὕτως ἐπίκηρος, ἡ δὲ θεία φιλανθρωπία τὸν μακρὸν αἰῶνα χαρίζεται βίον. Noſtra natura corruptibilis, diuina uerò humanitas, longum æuum prȩſtat, ut uiuatur. Et uſq; ad poſteritatẽ promiſſam patribus, aut inchoatã benignitatẽ proſequitur. Exemplaq́; afferunt de Dauid, cuius pietas toti poſteritati profuit. Teſtamentum Hebraicè dicitur בְּרִית berith, quod fœdus deſignat, pactũ, quicquid inter aliquos intercedit, quod ſibi inuicem promittunt. Lex inter aliquos ſancita, expiationibus, ſacramentis, iuramentis ſtabilita, quaſi coniugium, & cum affinitatem iuramus, quod ſolenniter, diuinisq́; ceremonijs ſolet fieri. Sic Deus affinitatem, coniunctionemq́; maiorem cum illo populo, & quaſi nuptias ſolenniter celebrauit, fœdus pepigit. Auditæ uoces, & tonitrua, uiſa lumina cœleſtia: Et ſe ſponſum, animam ſponſam, ſe amatorem, animam amatam demonſtrauit. Hoc uocatum eſt berith, fœdus, Græcè διαθήκη, diſpoſitio, quaſi res ſolenniter, omnibus ceremonijs, ac ritibus celebrata, ordinata, ſancita, firmata. Latinè teſtamentum, eadem ratione, quia & teſtes affuere. Conteſtor hodie cœlum, & terram, ait Moſes, & ſcriptura interceſsit, & ex utraq; parte ſtabant promittentes inuicem ſibi, Deus protectionem, cuſtodiam, omnium bonorum ubertatem, populus obſeruantiam mandatorum, pietatem, iuſtitiam. Tunc coïere fœdus, res ſcriptura ſancita, ſanguis uictimarum fuſus. Nullæ ceremoniæ defuerunt. Qui ſeruant igitur hoc fœdus, Deus ex parte ſua non deeſt, ſed ardentior eſt fœderis, & perpetuus ſeruator. ſicq́; remuneratur in mille generationes pietatem patrum in filios. Repetit autem id eum facere his qui parent mandatis eius, quibus placet iuſtitia, pietas, non temere, ut quanquam ignoſcat, & crimina debentibus condonet, aliqua tamen ratione, & qua res excogitauit gratia faciat. Vult enim amari ardentiſsimus amator. Moritur pius pater, remanet in poſteritatem pietatis eius apud Deum memoria, fructuoſæ ſemper, æternorumq́; beneficiorum genitricis. Eſt in ſecretioribus ſenſibus Hebræorum, quòd dixerit eſſe miſericordiam eius ab æterno in æternum, iuſtitiam in filios filiorum: uidelicet quòd ſi quis ſupra quàm præceptum ſit, operatus fuerit, ſeruatur illi æternum beneficium: qui autem iuſtus tantum, mandatorumq́; ſeruator, uſque in tertiam generationem. Quod quidem eſt aureis literis incidendum. Hinc caſtitas, hinc ieiunia, & corporis ſpontaneæ, & non præceptæ in Euangelio uexationes propter Deum. Sic beati qui ſe caſtrauerunt propter regnum cœlorum. Centuplum accipiunt, laureis æternis apud ſuperos coronabuntur. Repetit autem, ſi filij fuerint memores mandatorum diuinorum, & fœderis, & ita memores, ut operentur. Neque enim uſquequaq; filijs impijs paterna pietas prodeſſet. Augentur autem eorum bona, ſi ad paternam pietatem accedat probitas eorum. Id etiam Hebræis, & Græcis, & Latinis placet. Poteſt etiam, His

qui seruant, qui memores sunt, qui timent, referri ad patres tantum, quibus detur longęuum pro eorum pietate pręmium. Transtulit autem iustitiam, ut dixi, Symmachus κατορθωμάτων ἀμοιβήν, hoc est benefactorum remunerationem, pulcherrimè, ostendens diuinam iustitiam, id est beneficentiam duplici re constare, benefactis nostris, humanitate, retributioneq́ eius, ambobus ad præmia æterna necessarijs.

Dominus in cœlo parauit sedem suam & regnum ipsius omnibus dominabitur.

COnsequuntur hęc cum superioribus, quoniam narratis ineffabilibus eius erga homines beneficijs, quorum laudandorum nullus esset finis, reflectit mentem ad æternitatem magnitudinemq́ Dei, defixus in eam, & ut solet admirans, ac benedicens, conuersus à terrenis ad cœlestia, à beneficijs, quæ largitur affatim terris, ad æternas arces, ubi aula Dei, & thronus eius. Prouidentiam rerum mundanarum elocutus, ad altissimum ipsum creatorem se recipiens, prius sedem dignissimam, celsissimamq́ eius, gloriamq́ referens, tum uicinos, & famulos astantes conuocans Angelos, ut Regem illum suum maiestatis ineffabilem, collaudent, suspiciant, admirentur, qui tantus sit, tam bonus, tam beneficus. Et ubi mortalis lingua, sonusq́ humanus non sufficit, ipsi diuinis, & immortalibus laudibus suis suppleant, quorũ est ἀκάματος αὐδή, humanæ imbecillitati succurrentes. Primumq́ cùm dicit Parauit, Hebraicè הָכִין hakin, stabiliuit, firmauit, fixit. Solent quidem communiter hoc uerbum Sept. transferre ἑτοιμάζω, sed sonat etiam firmo, stabilio, ut illud, Erit mons Domini paratus super uerticem montium. dicendum stabilitus. Et, Parata sedes tua extunc, hoc est, firmata, stabilita. Et Chaldæus pro hoc Hebraicè posuit אַתְקֵין atkin, disposuit, fixit. Et Hieronymus stabiliuit. Sedes autem est כִּסְאוֹ kiseo, solium suum, proprie regia sedes. Et Græcè θρόνος, thronus. In cœlo autem dicit thronum Dei stabilitum, ac defixum. Qualia de stabili sede Dei, atque diuinis hisce literis prorsus consentanea locutus est Homerus. Vt enim hic, & alibi dicitur, sedes Dei stabilita, firmata, quasi incorruptibilis, indelebilis, regnum immortale, sic ille:

Οὐλυμπόν δ' ὅτι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἔμμεναι, οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται, οὔτέ ποτ' ὄμβρῳ
δεύεται, οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη,
τῷ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοί, ἤματα πάντα.

Venit Olympum ubi sedes inconcussa Deorum
Dicitur esse, haud hæc uentis agitatur, & hymbre
Alluitur, niue nec tegitur, sed purior aura,
Et sine nube uolat, passim lux alba uagatur.
Hic Dij felices lætantur secula cuncta.

Ecce uocat sedem Dei ἀσφαλὲς, stabilem, firmam. Hinc forte sidera dicta, quasi ferrea, nullo senio terenda. Describitq́ Homerus diuinè locum illum dicens, φασί, aiunt ibi esse thronum Dei. Siquidem omnis est mortalium consensus, ut ait Aristoteles, propriam Dei sedem esse in cœlo, & cœlum esse τὸ οἰκητήριον αὐτοῦ, habitaculum eius, unde inquit Deo supplicantes, manus in cœlum tendimus. Et Poëtæ antiqui semper de Dijs ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες, cœlestia templa tenentes. Et Dominus IESVS descendit de cœlo, & reuertentem discipuli uidebant uersus cœlum tendere. Est quidem Deus ubiq́, sed uno in loco, si tamẽ locus est: nam ubi est Deus,

neq́

neque locus est, ut ait Aristoteles, neque tempus, extra mundum, præclarissimè, diuinissimè, gloriosissimè, maiestas eius refulget: ubi tot millia milliũ ei assistunt, ubi omniũ rerum est absolutissima felicitas, splendor, & claritas æterna. Ergo dicitur ibi esse thronum, quo ad licet è nostris, & per ea quæ facta sunt inuisibilia cognoscere. Nam si propriè loquamur, nullus in cœlo Dei thronus, nec Deus sedet, nec habet membra apta ad sedendum. Sic non possumus intelligere quomodo existẽs ubique, in cœlo tamen certã habere sedem à theologis, philosophis, Poëtis, omnibusque mortalibus dicatur. Et tamen uidit Propheta in excelso throno sedere uirũ quem adorat multitudo Angelorum psallentes in unum. Et Esaias uidit Dominũ super solium excelsum, & eleuatum. Et Dominus IESVS, corpus habens simile nostro supra sidera est, in diuinissimis regionibus. Sic appellatur Deus ὕψιστος, altissimus. Tria uerò designat cùm Deum dicit in cœlo sedẽ stabilisse, æternitatẽ regni, quia stabilitum, & firmatum est: nobilitatem, quia in loco regalissimo: infinitam potestatem, quia nõ alius thronum eius posuit, & statuit sed solus ipse, ipse sui regni causa, ipse sibi bonorũ autor, ideo dictus ab antiqua philosophia αὐτογενὴς, αὐτοτελὴς, αὐτάρκης, αὐτοπρεπὴς, per se genitus, à se perfectus, ex se pulcher, sibi sufficiens. Ac potest dici hic esse uel tropum uel prosopopœiam. Datur enim sedes, & sessio non habenti, & re humana uestitur diuina, sceptro, & sede, & loco nobilissimo, atque incorruptibili, regnum nobilissimum, & immortale designatur. Sedere dicitur, ut aiunt Hebræi, in altissimo supra omnes loco. Si enim inquiũt, ipse est in cœlo, & in excelso throno, ecce omnia cœlestia, & terrestria subiacẽt ei, & regno eius. Ideo dicit, Et regnum eius omnibus dominabitur. Et Euthym. τὸ ὕψος τῆς βασιλείας θεοῦ τὸ ῥητὸν ἐμφαίνει. Et quoniam uniuersa subdita sunt ei, & regno eius, ob hoc benedicite eum sursum, ac deorsum cuncta, præcipuè Angeli sui, qui tenẽt in hoc regno principatum, incipitque à maioribus, desinẽs in infimos. Ac Chaldæus, ut plerunque solet nomina Græca usurpare, solium appellat בּוּרְסֵי curse, quasi ut reor κῦρος, Cyros, id est autoritas, stabilitas, potestas, soliumque autoritatem, & regnum Dei designabit. Quodque dicit, Et regnum ipsius omnibus dominabitur, est presens מָשְׁלָה mashala, dominatur. Hinc à Poëtis Deus uocatur ὕπατος κρειόντων, omnium imperantium maximus, Rex regum, Dominus dominantium.

Benedicite Dominum omnes Angeli eius, potẽtes uirtute, facientes uerbũ eius, ad audiendã uocem sermonũ eius.

HÆc est Psalmorum, diuinarumque scripturarũ maiestas, nunc hoc, nunc illud mysterium nobis reuelantium. Panditur enim hoc, & sequẽti Psalmo, omnis fermè, quæ de Angelis, à mortalibus sciri posit philosophia, quemadmodum superius omnis scientia de Deo. Inuitat eos primum ut benedicant Dominum, quo inæqualitas, & subiectio demonstraretur, demonstratur princeps eorũ esse Deus, ipsos assistere tanquã in aula principis sui, uoce, obseruãtia, obedientia uenerãtes. Proponitur item eos esse missos famulos, nuntios ministros: tum fortes esse, magnosque Heroas, principes rerumque rectores, robustos: ideo Græcè dicuntur δυνάμεις, ἐξουσίαι potestates, autoritates. In sequenti Psalmo dicentur fulmina, fulgura, uenti rapidissimi, uelocissimi, hic quoque dicũtur sicut alibi exercitus Dei, quasi innumerabiles copiæ, circunstantes eum. Quæ tota fermè est de Angelis, quanta narrari posit philosophia. Obedientia igitur qua Deo parent Angeli, sicut indicat eos esse creaturas eius, quod & antiquis confessum, & prædicatum est, ut quòd Empedocles dicit omnia ab uno nata, etiam δολιχαίωνας θεοὺς, longæuos Deos, & Hesiodus, Scito, ait,

ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ, θνητοί τ' ἄνθρωποι.

Esse hominesq; Deosq;, eadem ab radice creatos.

Sic docet quid agant, quo munere in mundana republica fungantur. Neq; uero sicut clarissimè traditur eorum famulatus, imperijq; diuini executio, traditur item, quod philosophi postea finxerunt, in quo Hebræi eos sequuntur, quod moueant orbes cœlestes, quorum sit potestas, quòd moueant orbes cœlestes. Hoc etsi forte theologiæ contrarium non sit, obscurissimum tamen est, nec quod ullo possit scripturæ testimonio probari. Et AuenEsdra quòd erat Astrologus, ab eis, ait, uel per eos descendere influxus cœlestes, sicut pestilentiam Sennacherib. Dicendum illam pestilentiam non fuisse influxum cœlestem, sed diuinum, extraordinariumq; prodigium. Ac quanquam Angeli missi sæpe ad aliqua immittenda supplicia dicantur, non potest tamen eo colligi, à cœlo, & astris bona cladesq; eos dedisse: nec apud Græcos theologos ea reperies. Missi igitur, qua ratione & ministri dicuntur. Potentes autem uirtute, id est robore sicut sonat, choak, Hebraicum, & Græcum, δυνάμει, ut uertit Hieron. fortes robore, quia, ut Hebræi assentiuntur, non sit usquam maior potestas, quæ possit eis resistere. Et Chrysostomus plus unum Angelum posse, quàm omnes simul mortales. Hinc etiam dicuntur κρείττονες, potentiores, meliores. Potentes ait pro cæteris Græcis dictos Euthy. quòd uis eorum sit ἀγήρως ἀνώλεθρος, insenescibilis, incorruptibilis, & potestates eos uocatos, quòd exequi possint quæ iubentur. Quòd autem dicit, Facientes uerbum eius, Hebræi referunt quòd non sint quales mortales, mercedem à Deo operum bonorum expectantes, sed merces eorum, & uoluptas, ac gloria sit obtemperare iussis eius. Græci ex parte referunt ad id quòd sunt uocati potentes. Quæ uera sunt omnia. Facere autem uerbum, Hebraismus est, quasi iussa exequi. uerbum autem, & uocem attribuit Deo tropicè, pro his imperijs, quibus ipsi inuisibiles, inuisibiliter parent. Referunt hoc Græci ad id quod etiam cognouit Plato. Vtuntur enim & ipsi uerbo quo Plato est usus διαπορθμεύειν, perferre à Deo ad nos mandata. Hinc Plato uocat eos ἑρμηνέας, interpretes, & Philon ὑποδιακόνους. Hocq; est audire uerbum, res humanas ad nutum Dei eos regere. Quòd poëtæ in sacra theologia, & apud Ægyptios audientes, finxerunt nuntium quendam patris summi, uocantes eum Angelum, & Hermen interpretem, ei & alas uolucres, & celerem à cœlo in terras uolatum tribuentes. Hoc ut alia pleraq; à sacris literis acceptum. Cùm ergo audis poëtam,

Dixerat, ille patris magni parere parabat
Imperio, & primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem illum, siue æquora supra
Seu terram rapido pariter cum flamine portant.

Scito esse hæc sacra, in antiqua theologia, quam Homerus didicit apud Ægyptios, reperta. Non multum refert quòd sit non sermonum, sed דְּבָרוֹ debaro, sermonis eius.

Benedicite Dominum omnes uirtutes eius, ministri eius, qui facitis uoluntatem eius.

PRo, Virtutes, Græcè δυνάμεις, quod iuxta Hebraicum צְבָאוֹ zebau, sonat copiæ eius, exercitus eius, sicut uertit Hieron. Hoc enim est, quòd maximam Dei gloriam quotidie efferimus, canentes eum esse Dominum Deum Sabaoth, id est cœlestium exercituum, innumerabilium Angelicarum copiarum ductorem, ac principem, quo potestas eius immensa designatur, quippe quæ tot millibus tantorum, tanquam potentum Heroum, ac principum, & Deorum anteeat, & qui per omne cœlum,

cœlum, innumeris his exercitibus, ſicut Plato de Ioue dicit, comitatus eat. Siquidem etiam hic eſt nomen Iouis in Hebraico Iehouah. Hoc item eſt quòd eum poëtæ uocant regem Deorum, ac patrem. Eſt enim in eo magna, apud eos perinde, atque noſtros theologia. Quare zebaaoth ſonat innumerabilem, omnem Angelorum multitudinem. In quo Græci non uſquequaque ad uerum attigerunt, putantes hoc nomine δυνάμεις deſignari aliud quoddam Angelorum genus, qui poteſtates dicantur, ſicut ſuperius Angeli. Dicendum δυνάμεις eſſe copias omnes generatim cœleſtes, diuinos exercitus. Sunt enim, ut ait Philon, Angeli στρατιὰ τοῦ θεοῦ, exercitus Dei. Quo Græci filium uocant ἀρχιστρατηγόν. Quod facilius didiciſſent, ſi uidiſſent in fonte eſſe nomen exercitus, ac malitiæ. Et Græcè δύναμις, ſonat quidem potentiam, uirtutem, atque item exercitum, belligeras copias. Eſt igitur hoc loco, ſicut item in toto Pſalmo eorundem repetitio, maiorque declaratio. Nam ubi ſuperius uocauerat eos robuſtos, robuſtiſsimæ uirtutis, ualentes, quod eſt Hebraicè ghibborim, hic uocat exercitus, copias, militiam, ſicut, & Ieſus, legiones. Et ubi dixerat eos ibi facere uerbum eius, hic eos uocat miniſtros eius, famulos, parere paratos. Et quod illic uerbum eius, hic uoluntatem eius. Sicque alijs uerbis repetita ſunt clariora. Et magna eſt hoc pſalmo de diuinitate, & Angelis philoſophia. Declarata eſt ſuperius natura diuina, quid cupiat, quid agat in mundo, ex operibus autem, & ſtudijs fiunt animi qui non uidentur manifeſti. Sic agnoſcimus hic quid ſint, quid faciant Angeli. Beatus qui meditatur in his die, ac nocte.

Benedicite Dominum omnia opera eius, in omni loco dominationis, benedic anima mea Dominum.

INuitauit ad laudandum Deum, prius ſe ipſum, commemorans ſecum eius ſummam bonitatem, infinitam clementiã, incommemorabilem lenitatem, manſuetudinem, quibus peruagatis, ſuſpiciens Angelos, & eos famulos Dei, abſolutiſsimæ, & immortalis ſapientiæ, conſpectu Dei fruentes ſciens, orauit ſupplex non ut faciant, quod indefeſſe eos facere norat, ſed quaſi humanam uocem debilem, & fragile ingenium cognoſcens, precatus eſt, quorum ſit ἀκάματος αὐδὴ, uox indefatigabilis pro ſe reſpicere, & laudare regem illũ, eos felicitatis ſuæ pariter admirans. Tum deſcendit ad omnia mundana opera, conuocãs ad eius laudem, & admirationem, cultumque uniuerſa. Pòſt in ſeipſum reflectitur. Ac cùm dicit opera eius, innuit, cœlum, ſidera, elementa, quæque ex elementis exiſtunt, animalia, plantas, ζωόφυτα, ſubterraneas metallorum temperies, ut nihil ſit quod non ſuum recognoſcat autorem. Sicut dicitur in multis alijs pſalmis. Cũque ait, In omni loco dominationis eius, ſi quis hæc ad philoſophiam reuocet, pulcherrimè ſequentur. Omne enim elementum, & omnis res ex elementis naturalem habet ſitum, & locum. Totque ſunt loca, quot res à Deo creatæ, & in ſuis ſedibus poſitæ. Totus quidẽ mundus eſt locus uniuerſalis dominationis diuinæ, aſſerẽtibus philoſophis templum Dei eſſe totũ mundum, & Deorum, atque hominum eſſe domum. Quocunque oculos inflectas, ſurſum, ac deorſum tendit regnum Dei, nullis metis definitum, ſi non ſolum noſtrum mundum, ſed multò magis mundum ſupernum reſpicias. Locum dominationis diuinæ uidetur eadem figura dixiſſe, qua dixit ſolium eius in cœlo defixum, à ſimilitudine regum uiſibilium qui & ſolijs regijs ſedent, & eorum regna locis, ac regionibus deſcribuntur prouinciasque ſubiectas habent, diuerſaque hominum genera. Græci nullum eſſe locum qui non ſit regni eius. Vbicunque igitur fuerimus, eum laudare neceſſe eſt, etiam cùm dormimus, ut ait Auguſtinus. Et ut magis ipſi incendamur, inuitantur inanimata. Atque ijdem obſeruant, Iudæis hunc Pſalmum con-

uenire non poſſe. Quomodo enim, inquiunt, cantabimus canticum Domini in terra aliena? Non poſſunt in terra aliena cantare. At Apoſtolus iubet, ut omni in loco manus ſupplices gratias agentes tendamus. Totus ergo mundus eſt regnum Dei. Ac Pſalmus eodem fine artificioſè clauditur quo principio fuerat inchoatus, ut ſit ubiq; laus, & benedictio. Et, ut Auguſtinus ait, Ipſe ultimus uerſus eſt qui primus, benedictio à capite, benedictio à fine.

PSALMI CIII. EXPLANATIO.

HVIC Pſalmo nullus appoſitus eſt titulus, quo uel autoris nomen declaratur, aut genus modulaminis, quo caneretur, ſiue ſubiectum, resq; indicetur. Quinetiam nec nomen Pſalmi eſt adiectum, ut non modò non dicat Pſalmus Dauid, ſed ne Pſalmus quidem. Recurrendum igitur ad ſolitam Hebræorum, ac Græcorum admonitionem, quoties inſcriptione careat Pſalmus, eſſe uniuerſalem, ſolutamq; rerum conſiderationem. Quanquàm omnes ferè ab iſto qui ſequētur pſalmi, nec nomine pſalmorum nuncupantur, nec autorem indicant ſuum, non modulatum, non ſubiectum, eas fortaſſe ratione, quòd poſſet ex præcedentibus ſciri, & autorem eſſe Dauid, & hanc eſſe ſicut & cæteras, odam diuinam. Neq; enim & libri Pentateuchi habent uſquam nomen autoris aſcriptum. Liber quoq; Sapientiæ caruit titulo autoris. Sunt id genus multa. Neq; in hymnis Homeri in uniuſcuiuſq; principio nomen autoris aſcriptum inuenias, iam ex præcedentibus clarum. Sic cùm conſtet ex ſuperioribus inſcriptionibus autor Pſalmorum, omittitur hoc loco: ſimiliter erat clarum, pſalmum, aut Odam hanc eſſe. Neq; enim curæ nobis ſemper eſt inculcare, quæ ſuperius dixiſſemus. Has eſſe conſtat uериſimiliores huiuſce rei cauſas. Vt enim non negabis tametſi deſit nomen pſalmi, hunc eſſe pſalmum: ſic tametſi deſit nomen Dauid, non conſequitur pſalmum aut nullius eſſe, aut non ipſius Dauid. Philoſophatur autem is pſalmus altiſsimè de rerum creatione, ut ſit quaſi quædam naturalis ac diuina philoſophia, quædam Geneſis, quidam Timæus Platonis. Vt enim illic cœli, ac terræ, Deorum, hominum, cæterorumq; animalium creatio, ſic in iſto pſalmo, omnia hæc diuinè deſcribuntur, ſimilis eſt quædam philoſophia. Idem fecit, & eadem propè, atq; autor iſte, ratione, Ariſtoteles, in libro de Mundo, in quo pulcherrimè ac diuinè, prorſusq; huic ſcriptori ſacro conſentaneè, de toto mundo diſſeruit. Idem poſtea Philon Iudæus duabus orationibus, duobusq; locis totam mundi uniuerſitatem diuinè complexus, pluresq; alij fecerunt, cùm ſublatis oculis in cœlum, tum in terras & mare porrectis, omnia admirationis plena, plena diuinæ harmoniæ, incomprehenſibilis ſapientiæ repererunt. Quarum rerum conſideratione ſatiari non poterant. Hocq; eſt munus ſapientiæ, uiuere qua parte maximè homo es, ratione, intelligentia, ſemper in conſideratione rerum diuinarum, & admiratione creatoris perſiſtere. Pythagoras quidē autore Iamblicho à Deo natos homines, ut cognoſcerent, intelligerent, præcipueq; cœlum, ac ſtellas ſuſpicerent ut & qui ſtellas creaſſet, & motum, ordinemq; dediſſet, intelligerent. ἐπὶ τὸ γνῶναί τε καὶ θεωρῆσαι πᾶς ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ θεοῦ συνέστηκεν. Illum item beatiſsimum fore dicit Architas Tarentinus, & hanc eſſe certam ad ueram beatitudinem, ueramq; ſapientiam, uiam, ire per omnium rerum ad ſuum caput coniunctionem. Deducere omnia à principe ſuo Deo, deinde reflecti ab his ipſis ad ipſum principium: ut tum cognoſcas pſalmi huius maieſtatem, tum noſcas conſenſum omnium ſapientium, & nos ad conſiderationem rerum cohortantium, quibus cognitis, quia tollemus

oculos

oculos ad autorem, in cuius agnitione eſt uera beatitudo, beati in hoc mundo ſimus, & in futuro. Architas ueſtigia priorum ſecutus monuit faciendum, quod fecit autor huius carminis, his uerbis Doricè, ut ſolebant Pythagorei: ὅστις ὦν ἀναλῦσαι, οἷός τε ἐστὶ πάντα τὰ γένεα ὑπὸ μίαν τε καὶ τὰν αὐτὰν ἀρχὰν καὶ πάλιν συνθεῖναί τε καὶ συναριθμήσασθαι: οὗτος δοκεῖ μοι καὶ σοφώτατος ἦμεν, καὶ παναληθέστατος ἔτι δὲ, καὶ καλὰν σκοπιὰν εὑρηκέναι ἀφ' ἆς δυνατὸς ἐσσεῖται τὸν θεὸν κατοψεῖσθαι, καὶ πάντα τὰ συστοιχείᾳ καὶ τάξει τὰ ἐκείνω κατακεχωρισμένα, καὶ ταύταν ἁρματήλατον ὁδὸν ἐκπορισάμενος τῷ νῷ, κατ' εὐθεῖαν ὁρμαθῆναι, καὶ τελεοδρομῆσαι τὰς ἀρχὰς τοῖς πέρασι συνάψαντα, καὶ ἐπιγνόντα ὅτι ὁ θεὸς ἀρχά τε καὶ τέλος καὶ μέσον ἐστὶ πάντων τῶν κατὰ δίκαν τε καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον περαινομένων. Quæ ſunt: Quicunq; igitur poſsit omnia genera rerum ſub unam, eandemq; originem reuocare, ac reſoluere, is mihi ſapientiſsimus, & uerè perſpicaciſsimus uidetur: & inueniſſe pulchram ſpeculam, ex qua poſsit Deum, & omnia quæ in cohorte, dependentia, & ordine eius exiſtunt, cernere. Hacq; lata, & certa uia, menti ſuæ patefacta, rectè poſſe contendere, & ad metam excurrere, principia finibus connectens, cognoſcensq; Deum eſſe principium, & finem, & medium, omnium quæ moderatè, & cum ratione fiunt. En Architæ teſtimonio rerum uera contemplatio facit ut cognoſcatur Deus, laudetur, ſuſpiciatur, in maxima ueritate animus uerſetur, eum noſcens efficiatur beatus. Hæc eſt uia regia, cùm ad unum caput omnia reuocamus, principium, medium, finemq; omnium rerum, Deum intelligimus. Tanta eſt autem horum dictorum ueritas, & adeò placuerunt, ut & Plato ea uſurpauerit, & Ariſtoteles in libro de Mundo confirmauerit, approbauerit. Ex aſpectu autem iſtius mundi oritur Dei cognitio, & admiratio. Cui enim ait Philon cùm primum ſtatuas, aut picturas uidiſſet, non ſtatim uenit in mentem, ſtatuarij, & pictoris? Quis ueſtes, aut domos contuitus, non notionem accepit ſutoris, ædificatoris? In urbem quis introgreſſus bene inſtitutam, iuſteq; uiuentem, quid aliud ſuſpicabitur, quàm eam ab optimo Senatu gubernari? Sic qui in mundum tanquam magnam quandam urbem uerè ingreſſus ſit, contemplansq; montes, & campos, animalibus, & plantis, fluminibus perennibus refertos, maris item, ſinuumq; profuſiones, ueris temperiē, annuas temporum mutationes, deinde Solem, & Lunam, diei, noctisq; præſides, cæterarumq; errantium & non errantiū, totiusq; cœli conuerſiones, & choreas ſuſpiciens, non iure quidem, ſed neceſſariò ſententiam apprehendet creatoris, autorisq;. Hęc quidem Philo. Ariſtoteles autē diuino quaſi ſpiritu afflatus, mirabilem nobis rationē Dei ex rebus quæ ſunt in mundo cognoſcendi demonſtrauit, ut dignus ſit quem audire, & ſuſpicere ob hanc cauſam debeamus. Sicut, inquit de anima, cuius opera ſunt, domus, ædificia, urbes, agriculturæ, conſitiones, artes, uſus legum, bellum, pax, ipſa tamen harum tantarum ſenſibilium rerum autor eſt inuiſibilis: ſic de Deo ſentire debemus. Qui poteſtate quidem fortiſsimus, pulchritudine formoſiſsimus, uita immortalis, uirtute ſit optmus, quod etſi omni mortali naturæ ſit inuiſibilis, ex ipſis tamen operibus uidetur. Nam affectiones omnes, ſiue quæ in aëre, ſiue in terra, & aqua fiunt, opera Dei dicenda ſunt, qui ipſum ſuſtinet mundum. Hæc ſummus ille uir. Apud quem uidemus maximam noſtræ theologiæ partem, exploratumq; eum habuiſſe, opera teſtari opificem naturæ, quemadmodum & animam inuiſibilem. Ex operibus autem, quoniam oculis uideri non poteſt, apparere eum eſſe fortiſsimum, optimum, æternum. Reſpiciant hoc exemplum, quod de anima noſtra dedit Ariſtoteles, quicunq; Deum, quia inuiſibilis ſit, non percipiunt. Opera, inquit idem, quæ ego facio, ipſa teſtimonium perhibent de me. Habes etiam apud Ariſtotelem nomina Dei, apud Hebræos celebrata. Dicitur fortiſsimus, cui reſpondent El, Elohim, Græcè ἰσχυρός. Dicitur ſpecioſiſsimus,

de quo in psalmo, Speciosus forma, & Specie tua, & pulchritudine. Hoc quoq; psalmo, ubi dicitur, Confessionem, & decorem induisti, pro Decore Græcè μεγαλοπρέπεια, id est, magnus decor. Aristoteles eodem modo eum dicens ὑπερέστατον. Deinde est nomen bonitatis. Solus enim Deus est bonus. Et in antiqua philosophia τὸ ἀγαθὸν, summum bonum, aut ipsum bonum. Immortalis item, ob quod uocatur in nostris literis ὁ ὢν, qui est, quod æternitatem designare Græci testantur. Totus item psalmus is canit omnia, quæ cernimus possessiones, operaq; esse Dei. Beati igitur qui Deum ex operibus cognoscentes, & amantes, in eius cultu laudibusq; omnem eis certum est transigere uitam. Sicut fecit Vates, & à Sibylla est etiam prædicatum:

> ὄλβιοι ἄνθρωποι κεῖνοι κατὰ γαῖαν ἔσονται,
> ὅσσοι δὴ στέρξουσι μέγαν θεὸν εὐλογέοντες,
> πρὶν φαγέειν, πιέειν, πεποιθότες εὐσεβίῃσι.
>
> Felices homines in terris atq; beati,
> Qui magnum coluere Deum, laudantq;, priusquam
> Ad mensas adeunt, freti pietate perenni.

Hoc igitur factum est hoc Psalmo, quo continetur altissima, uerissimaq;, quam Architas, Plato, Aristoteles, & Philo dicunt, philosophia. Panditur illa συστοιχεία, coordinatio, coëlementatio, rerum series, ab uno Deo dependens. Ideoq; hæc omnia diuinus Vates cognoscens, cognouit, ut illi aiunt, & cognitum est admiratus. Primamq; uocem quam tulit, ab admiratione, & laude creatoris, inchoauit, philosophiæ suæ uerum fructum consecutus.

BEnedic anima mea.

PRIMVM quod sæpe in nostris interpretationibus est obseruatum, admonendi sumus, animam in Hebraica dialecto designare substantiam, & ipsummet unumquenq;, priuatamq; cuiusq; personam: ut, Anima quæ peccauerit, ipsa morietur, id est, quicunq; peccauerit. Et in Iob, Tantum animam eius ne tangas, id est, Datur tibi facultas uexandi opes, possessiones, bona fortunæ, personam autem eius, & ipsummet non datur. Et, Qui uult animam suam saluam facere, perdet eam. Quod hunc uerum habet sensum: Quicunq; uult seipsum saluum facere, perdet seipsum. Et, Qui odit seipsum in hoc mundo, in uita æterna custodiet seipsum. Damnabat enim omnium malorum fontem φιλαυτίαν, charitati perinde aduersam sicut est impietas pietati, auaritia liberalitati. Quo bona cœlestia contemnuntur, uoluptate, quam qui sequitur, indicat se sui amatorem, ad omnia uocante. Nostræ & uitæ, & sapientiæ princeps docuit ueram uirtutem, & certam ad cœlum uiam, esse seipsum contemnere. Is est uerus eius locutionis sensus, cui correspondet fermè quod ait psalmus, Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Id est seipsum odio habet, perniciem suam studet, qui malefactis delectatur. Neq; uerò aduersantur Euangelium atq; Psalmus, quòd seruator ibi dicat, qui animam suam odio habet, uitam æternam consecuturum: Psalmus odio habere animam suam, qui diligat peccare, quasi Christus cùm nos odisse iubeat animam nostram, iubeat diligere iniquitatem. Nam Hebræi omnia ad corporea bona referebant. Iesus autem Christus qui primus regni cœlestis famam diuulgauit, iubet contemnere, quæ bona in antiqua lege putabantur, neq; speranda amplius respiciendaq; uitæ istius

commoda.

commoda. Alloquitur ergo ipse se ipsum, & cohortatur Vates, quod genus etiam apud antiquos Poëtas inuenias. Quoties Homerus inducit magnos uiros seipsos cohortantes, idq́ præcipuè cùm ad aliquam egregiam rem uentum esset:

Cor patere istud, nanq́ hoc & maiora tulisti.

Et cum sæpe dicit homines affatos πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμὸν, ad ingentem animũ suum: quodq́ Hebræus alloquitur animã suã, ab Homero dici apparet quòd alloquerẽtur illi aut animũ suum aut cor suũ. Siquidẽ anima dicitur Hebraicè nephes, propriéq́ sonat spiraculũ, sicut & Latinè anima, id est, ἄνεμος, uentus. Spiraculũ autem tum à corde est, præcipuo totius uitæ membro, propter calorẽ & sanguinẽ, ex sanguine efficitur spiritus, tum refrigerat cordis calorem. θυμὸς autẽ est acumen illius spiritus. Dicamus ergo propriũ hominẽ, à diuersis partibus præcipuè appellari, à corde, ab anima, ab animo. Illiq́ ab Homero, cùm secũ loqui introducuntur, cum corde aut cum animo loqui introducuntur, Hebræus cum anima sua. Alloquendi autẽ, & cohortãdi se ipsum ratio, duas res indicat, tum aliorũ absentiam, & tacitas meditationes, tum impulsum quendam, motumq́ mẽtis in seipsum, & quasi uehementẽ consideratione. Ex quo, & animi libertas declaratur, seipsum in quam uelit partẽ uertẽtis, sibi ipsi iubẽtis, tum illã in seipsam reflexionẽ immortalitatis signũ uoluerũt esse quidã. A' nullo enim inchoatur ille motus, sed circũuertitur nõ motu à sensibus, sed occasione mouendi tantũ accepta. Declaratur item animus seipsum intelligere. Sensus autẽ seipsum nõ cognoscit. Non displicet quod Hebræi dicunt, quia solus homo noscat opera Dei, eo cohortari seipsum Vatẽ, quasi diceret, Benedic anima tu quæ sapis, quæ sentis, quæ intelligis sola. His omissis, uerbũ benedicendi cõsideramus. Benedicere Hebraicè dicitur barak, Grçcè sicut & Latinè εὐλογεῖν, ab oratione, & ore: ut sit utraq́ lingua dicere uerba bona, uerba laudantia, cõmendãtia, tollentia. Verbũ Hebraicũ refertur quidẽ ad sermonẽ, sed propriè designat ubertatẽ, fluentiã, inundationẽ, unde eadẽ uoce birkah, piscina, ut designet inundare in cõmẽdationes, pãdere os in laudes, effundere abundantẽ orationem. Neq́ enim etiam Græcè, & Latinè est aliud benedicere, quàm multa dicere. Bona enim & entia cõuertũtur. Idemq́ est bonũ, et esse. Vbi bonũ, etiã esse. Qui benedicit, bona dicit: qui dicit bona, dicit multa, dicit magna, dicit maximè existẽtia, dicit magnũ esse habẽtia. Magnũ splendorẽ, magnũ lumẽ, grãdia, excelsa, mentẽ, & os implentia. Sicq́ efficitur, ut quãquã uideatur diuersa deductio, idẽ tamẽ sit sensus Hebraicæ uocis, atq́ Græcæ, & Latinæ. Benedicitur Deus, cùm ore nostro grandescit, cùm maximis factis eius implemus animũ, & os: cùm dicimus grãdia, cùm fluit oratio grandis à cogitationibus animũ implẽtibus, & in stuporẽ adducentibus. Cùm tantus est in ore, quantus in oculis, & multo quidẽ maior. Nam os deseruit menti, mens acceptas ex oculis res perpendit, & sæpe paruæ ab oculis acceptæ, in mente grandescunt, uagante, discursante, comprehendente. Hoc cupit à nobis Deus, magnitudinem eius cognoscamus, cognoscamus pariter & admiremur, magnificemus, grandescat apud nos, quoad mens, & os capiant. Hoc fecit diuinus Vates. Impleuerat animum suum operum diuinorum admiratione, tum seipsum ob magnitudinem rerum, qua mouebatur, impellens effudit res grandes Dei. Ac quod ait,

Dominum.

HEbraicè est nomen Tetragrammum quatuor literarum, Iehouah, quod idem est apud Hebræos, atque Græcos in sacris literis, יְהוָה qui est apud antiquos philosophos, rerum diuinarum non ignarus, neutro genere τὸ ὄν, ipsum esse. Quod

bene admonent Græcè dicẽtes τὸ ὂν ἀϊδιότητος δηλωτικόν, hoc nomine designari æternitatem. Dicitur enim, qui est, quia semper fuit, nõ habens, ut inquit sapiens Plato, præteritum, aut futurũ, inclinationes temporis, sed solam præsentẽ æternitatem. Nam cùm solus Deus habeat immortalitatẽ uerã, & æternitatẽ, solus appellatur, Qui est: & hoc nomen proprium est Dei, iustissimaq́ substantiæ, naturæq́ suę appellatio. Diciturq́ Qui est, uel existẽs, nõ tam propter æternitatẽ, quàm uniuersitatem. Ens uniuersale, multò magis quàm cœlum & terra, implens omnia intra & extra mundũ, omniũ rerum fontes, & perfectas rationes continẽs. Existẽs, omnes res potestate. Est autẽ quãquam hæc appellatio patris summi, quia in prisca philosophia τὸ ὂν τὸ ἀγαθόν, dicitur, propriè tamen filij Dei, in quo sunt omniũ rerũ rationes. Atq; hunc potissimũ respexisse diuinũ Vatẽ hinc clarũ, quòd celebrat factorẽ cœli, & terrę, rerũ terrestriũ, ac cœlestiũ. Hunc autẽ esse filiũ Dei, uerbũ, rationem, ideã omniũ rerum, sapientiã patris, & etiam à priscis philosophis summa ueneratione traditur. Nam apud Anaxagoram mens exornat mundum, digerit cahos. Apud Platonicos, mens est secũdum principium post patrem, post summum bonum, estq́ principium mundi, est sapientia rerum, opifex, & inuentrix, de qua pro cæteris Platonicis Iamblichus egregiè, & eadem, atq; Salomon, in libro de secta Pythagoreorum, Sapientia, inquit, πάντων τῶν ὄντων τὰ εἴδη περιείληφεν ἐν ἑαυτῇ, τῶν τε νοητῶν ἐστὶν ὀφθαλμὸς, καὶ ζωὴ τῶν νοερῶν, καὶ τὸ ὁρᾶσθαι τοῖς νοουμένοις παρέχει πᾶσι καὶ τὸ εἶναι τοῖς οὖσιν. δημιουργίας τε πάσης ἀρχηγὸς γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ καὶ γεννήσεως τῆς πρώτης καὶ τάξεως. Quę sunt: Omniũ rerum rationes in se complectitur. Intelligibilium, est uisio, oculus, & uita intelligentium, dans scilicet rebus intelligibilibus, ut intelligantur, & uideantur, dans omnibus rebus esse. Omnis opificij in mundo, & omnis primæ creationis, atque ordinis princeps. Hoc testimonio intelligimus etiam eis perspectum creatorem cœli, & terræ fuisse, cùm dicat sapientiam omnis primæuæ creationis, atque ordinis fuisse principem, ducem. Sapientia autem, ut claret ex nostris literis, est filius Dei, ut iure Iamblichus diuinus sit appellatus, qui tam diuinè de sapientia loquitur. Cùm autem Vates hoc carmine, rebus tam mirabiliter creatis, in considerationem & admirationem creatoris deuenisset, & in eius commendationem hanc odam diuinam edidisset: creatorem autem, & inuentorẽ omnis ordinis, omnium rerum quæ sunt in mundo mirabiles, philosophi cum nostris asserant fuisse sapientiam, sapientia autem, ut est clarissimum, filius Dei sit, quæ propter rerum creatarum bonitatem, propter uniuersitatem, sapientia dicitur: certè liquet hoc carmine celebrari filium Dei, & nomen Tetragrammum illius esse proprium, quo propter discrimen à rebus, quæ non semper extitissent, ipse creator semper existens, est nuncupatus. Eadem enim uocatur ratione Iehouah, id est existens, atque sapientia. Vt enim sapientia, ut designatur mirabilis creatio, & creandi facultas qua contineret, & esset sapientia omnium creandarum rerum: sic existens, ut designetur & ante res creatas extitisse, & ipsum esse uniuersalem rerum formam, uniuersalem rationem, uniuersale esse, uniuersalem naturam: quasi existens magnum, magnum esse, unde minora entia tanquam magno sui parente nasci potuerint, ut uocetur ens per excessum. Cæteræ res nec habent uerum esse, nec uniuersale, nec æternum, ille æternum, uniuersale, perfectissimnm. Hunc Vates spectauit dicens, Benedic anima mea Dominum. Nam & qui loquebatur cum Mose, suumq́ hoc nomen uerum dixit esse, fuisse filium Dei, non solum è nostris literis est certissimum, prædicantibus missum ad priscos patres fuisse filium Dei, ut idem uetus testamentum rexerit atque nouum (is enim fuit, quo uiso Abraham gauisus est, & adorauit) sed etiam è literis antiquorum philosophorum. Quorum

Plotinus mentem explicans dicit,ſummum bonum,id eſt, patrem hominibus nō fuiſſe notum, ſed Deum ſecundum tantum. Nam quem putarent cœli & terræ creatorem,per inſcitiam eos arbitrari, hunc eſſe primum. Illum primum eſſe obſcurum nobis, & ignotum. Hunc autem omnia creantem, eſſe ſecundum ab illo. Hæc uerè dicit Plotinus. Conſtat itaque qui mundum creauit, creatumq́ſ ſemper rexit, filium Dei fuiſſe, illum quem Plotinus ſecundum docuit eſſe. Et Philo Iudæus filium Dei nominans,appellat ὕπαρχον, id eſt,magiſtratum,præfectum mundi, miſſum ſcilicet à patre ad creandum, regendumq́ſ mundum. Idemq́ſ cauſas creandi mundi aſsignans,cauſam quidem Deum à quo ſit creatus, materiam quatuor elementa,deinde, ὄργανον δὲ, λόγον θεοῦ, δι᾽ οὗ κατεσκεύασαι, organum uerbum Dei, per quem creatus eſt. Cùm ergo ſit idem is qui apparuit Abraham, atque Moſi, ille autem ſit filius, is autem, qui Moſen eſt allocutus, dixerit nomen ſuum eſſe Iehouah, exiſtens ὁ ὤν, perſpectum eſt, hoc nomen eſſe filij Dei, & hunc à Vate laudari. Quod et Hebræi ex parte uiderunt,ſed ignari quid loquerentur. Nam exponentes hunc Pſalmum à principio dicunt,Dominum omnia in ſapientia feciſſe. At hæc ſapientia eſt filius Dei,in quam,& per quam Deus fecit omnia. Ideo Philo eam uocat ὄργανον inſtrumentum Dei ad creationem. Et quia ſapientia eſt, & origo mundi,dicit de ea θεὸς οἶκος ἀσωμάτων ἰδεῶν ἀσώματος χώρα, Deus eſt domus,& locus incorporeus incorporearum idearum. Et ſpiritum qui ferebatur, id eſt, operabatur ſuper aquas,ueteres Hebræi dicunt fuiſſe ſpiritum Meſsiæ.

Domine Deus meus magnificatus es uehementer.

HÆc illa Dei benedictio, ad quam cohortabatur, inuitabatq́ſ ſeq́ſ, mentemq́ſ ſuam. Simul ac exordium illud feciſſet, inchoauit ſermonem à laudibus magnis Dei,extollens eum,& admirans. Illud fuit exordium, quod ſequitur oratio ipſa,& benedictio. Repetitq́ſ idem nomen Tetragrammum,ut intelligas hunc benedicere ac commendare eum uoluiſſe,ad quem ſuperius laudandum ſe inuitaſſet. Sunt autem in principio benedictionis,duo nomina diuina,Iehouah,Elo hai. Primum deſignat ipſum eſſe,eſtq́ſ illius proprium,quem extollere decreuiſſet. Secundum etiam eius,ſed non tam proprium. Extẽditur enim etiam ad creaturas. Nam Angeli, ſacerdotes, iudices, homines ſancti dicuntur Elohim. Sonat autem Elohim,Hebraicè fortem,potentem,propriéq́ſ reſpicit creatorem. Eoq́ſ uſus eſt Moſes in creatione ſemper. Iehouah, ut dixi, eſt nomen æternitatis, hoc autem creationis magnæq́ſ poteſtatis Dei, omnia creare potentis. Ac quanquam ſit ad alios translatum,propriè tamen fuit Dei. Sept. hæc duo nomina in Græcum,ut potuerunt,tranſtulerunt, κύριος, θεός, quæ non reſonant Hebraicum. Ac primum potius ſonat ſecundum Hebraicum. Eſt enim κύριος Græcè dominator. Vnde κῦρος, poteſtas,autoritas,uis, ἄκυρον, ſine autoritate, ſine ui. Dominator autem, & potens propriè Hebraicè eſt Elohim. Duobus ergo nominibus eum Hebræus Vates appellat,quorum altero deſignat eius ante mundum æternitatem,immenſamq́ſ diuinitatem,altero creãdi ſummã poteſtatem,ut æternitas Dei,& tempus creati mũdi hiſce ſit cõprehenſa. Nam & Hebræi in Geneſi dicunt Elohim in principio à Moſe poſitum,ut potentia creãdi deſignaretur. Diuinè autem duo illa nomina Philo diſertiſsimus in ſua Monarchia,ubi etiã ipſe de creatione diſſerebat, explicat dicens: ἢ οὐχ ὁρᾷς ὅτι περὶ τὸ ὂν αἱ πρῶται καὶ μέγισται τῶν δυνάμεών εἰσιν: ἥ τε εὐεργέτις, καὶ κολαστήριον, ἡ προσαγορεύεται ἡ μὲν εὐεργέτις, θεός, ἐπειδὴ κατὰ ταύτην ἔθηκεν, καὶ διεκόσμησε τὸ πᾶν: ἡ δ᾽ ἑτέρα κύριος, καθ᾽ ἣν ἀνῆπται τῶν ὅλων τὸ κράτος: θεὸς οὐκ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ θεῶν ἐστὶ θεός. Quæ ſunt: An

non uides quod circa eum qui est, duæ primæ, ac maximæ uirtutes existunt, benefica & ultrix? & benefica uocatur θεὸς, Deus, quia per hanc posuit, & exornauit uniuersum. Altera autem Dominus, per quam omnium rerum potestas penes eum esse declaratur: Deusꝗ est non solum hominũ, sed etiam Deorum. Hęc Philo. Quibus declaratur is locus. Nam dicit hæc duo esse penes τὸ ὄν, id est, eum qui est. Declarauimus autem, quod nomen quatuor literarum sonat eum qui est, de quo loquitur Psalmus. Et primum nomen theos, Philo dicit, designare creatorem, ergo filium, sapientiam, causam, opificem. Vult autem θεὸς duci à τίθημι, pono, licet alij, ἀπὸ τοῦ θέειν currere, astrorum apud antiquos nomen. Quod autem dixit Meus, Hebraiceꝗ est Elohai, sonat potius Dij mei. Est enim numerus multitudinis ab Eloha. Hebraici sermonis proprietatem dicunt esse Hebręi, ut interdum numerus multitudinis sit pro singulari, quemadmodum apud Græcos, nomina neutra in numero multitudinis adiunguntur tertijs personis singularibus uerborum. Sunt alia super eo dicenda, non huic apta loco.

Magnificatus es uehementer.

EOdem ferè modo Hebraicè גדלת gadaltha, creuisti, granduisti, magnus effectus es, pulchreꝗ exponunt Hebræi locum non apud seipsum, qui infinitus sit, (infinito autem nihil addi potest) Deum, sed ex miraculis operum suorum, ex nostra admiratione grandescere. Et Græci monent ἐμεγαλύνθης, non sonare incrementum, sed esse ἀμετρήτου μεγέθους σημαντικὸν, Quasi diceret, Deus meus magnus. Et cum Hebræis consonans Euthymius, Magnificatus es, exponit μέγας σφόδρα ἀνεγνωρίσθης, Magnus cognitus es. Nos ergo rerum magnarum rationes considerantes, Deum immortalis inuictæꝗ uirtutis incipimus agnoscere, paulatimꝗ ille in animo nostro grandescit. Nam qui repunt humi nunquam ad rerum principia, & creationem oculos tollentes, maiestatem singularis Dei non agnoscunt. Et aut apud eos non existit, aut non est quantus esse posset. Hæc est igitur gloria Dei exterior, cùm maiestas eius nobis innotescit, fitꝗ clarus in omni terra. Potestꝗ Deus cognosci, nobilisꝗ fieri nobis, aut rerum naturalium harmonijs, omniumꝗ naturarum modis, aut extraordinarijs miraculis. Vtraꝗ ratio perennis, sed posterior singularior apud Hebræos. Apud Philosophos, uerosꝗ rerum æstimatores, eadem sunt miracula naturæ, & eodem modo ex his Deus apparet grandis, mirabilis atꝗ ex portentis. Omnia enim portenta sunt, & stupenda miracula, si rectè consideres. Sicut ergo apparuit grandis, mare discindens, & aquas in utranꝗ partem stare immotas cogens, sic cùm formicam tam exiguum animal sine sanguine, sine pulmonibus, respiratione, fecit uiuere, & in exiguo uixꝗ uisibili corpusculo, prudentiam inclusit magnarum bestiarum. Hancꝗ partem maxime Vates est secutus. Hic super artificis sapientia obstupebat, inenarrabilisꝗ scientiæ ac prudentiæ esse intelligebat. Quodꝗ ait Vehementer, admonent secretiores traditiones Hebræorum, quas illi Midras appellant, si forte cui placeat, antequam Deus crearet mundum, fuisse magnum, sed creato mundo, magnum uehementer.

Confessionem, & decorem induisti.

HEbraicè, quod Sept. uertere semper solent ἐξομολόγησιν, est הוד hod, perueniteꝗ uox etiam ad Græcos. Est enim hod, quod Gręcè oda. Et quod illi dicunt ᾄδω, ex Hebræis acceptum est הדה hada. Designat autem Græcis ado, canto, laudo. Idem in prisca lingua est significatus. Itaꝗ cum Iacob à nominibus filiorum sume-

ret

ret elogia, de Iuda dixit, Iuda te laudabūt fratres tui. Idem Hebraicè hod, ac Grȩcè oda, cantus, carmen, laus. Et Sept. ob id tranſtulerunt confeſsionem, quaſi, narrationem operum diuinorum, & expreſsionem. Siquidem ὁμολόγησις eſt ſermo multa complectens. Eſtq́ eadem Latina, atq; Græca deductio. Latini dicunt, Confeſsionem, inuerſa litera quaſi confaſsionem, à fando. Græci ὁμολογέω. Sed, ut uera dicam, neq; Græca bene reſpondent ad Hebraicam, neq; Latina ad Græcam. Nam apud Latinos cōfeſsio pro laude, et prȩconio non ita eſt, ſic neq; apud Grȩcos ἐξομολόγησις, potiusq́ in uituperationem accipiuntur. Ergo quoties eſt in Pſalmis uerbum confitendi, ſonat laudare, tollere, celebrare. Confeſsionem autem dixit Latinus exprimens uocem Græcam. Chaldæus autem declarans Hebraicum, pro hod, expreſsè poſuit quod laudem deſignat שְׁבָחָא shebacha. Diuus autem Hieron. gloriam. Euthy. uero ait ſonare confeſsionem εὐχαριστίαν, gratiarum actionem. Quod quidem ſi quis rectè iudicet ex parte uerum eſt, & Hebraico non diſſonum. Nam uox Hebraica notat laudem, gloriam, cùm diuina beneficia cognoſcuntur & laudantur. Non laudantur autem, ſine gratiarum actione. Tunc enim agimus præcipuas gratias, cùm diuina opera contemplantes autorem laudamus. Ergo laus, & gloria Dei, & in magnitudine eius interius, & in noſtris animis, ac cogitationibus exterius exiſtit. Tuncq́ eſt εὐχαριστία, id eſt gratum, memoremq́ acceptorum beneficiorum ſeſe oſtendere. Secunda uox eſt, Decorem, Græcè μεγαλοπρέπεια, proprieq́ ſonat magnificentiam, uirtutem, autore Ariſtotele, magnorum uirorum propriam, maximè in magnificis apparatibus, ac pompis, ſumptibusq́ exiſtentem. Quæ quidem etſi uerisſimè ſoli Deo competit, qui uobis magnificentiam ſuam innumeris, prodigioſisq́ rerum apparatibus oſtentauit: propriè tamen in ſacris literis ſonat decorem, pulchritudinem, uenuſtatem, ſplendorem, ut uerius ad uocem Hebraicam הָדָר hadar, reſpondeat Latina quàm Græca. Dicitur Hebraicè propriè hadar, ſplendor, claritas, ſicut declarat quod ſequitur, Amictus lumine. Verum quoniam magnificentia, & claritas, non in ſplendore corporeo tantum, ſed omnigena alia claritate ſentitur, ſicut homines illuſtres, & clari, non quia corpus, aut uultus eorum ſplendeſcat, ſed ob aliam claritatem dicuntur: fit ut uox Hebraica metaphoricè ſit accepta ad deſignandum ſplendorem diuinum, qui in magnitudine ſuorum operum enituit. Vt enim uiri clari dicuntur, non quia reſplendeant fulgore corporeo, ſed alio quodam nitore, ſic appellata eſt claritas diuina nunc, non quæ de lumine naturæ ſuæ refulgeat, ſed qua mirabilis, celebrisq́ ſit, & ſuſpiciendus ob operum magnitudinem. Vox ergo Græca pulcherrimè quod per tranſlationem dixerat Hebræus, iuxta proprietatem deſignauit. Neq; enim aliud eſt ſplendor ille diuinus, niſi magnificentia. Euthymius μεγαλοπρέπειαν exponit τὴν μεγαλοπρέπουσαν, id eſt honorem magnum, magnificum, magnos decentem. Eſtq́, ut dixi, hoc loco, duplex tralatio, ſplendoris, & indumenti. Fingit autem Deum quodam quaſi immenſo ſplendore ueſtitum, & tanto circumamictum lumine, ut compleat cœlum, & terram, omniumq́ animos in admirationem ſui adducat. Veſtire lucem, dicitur etiam Latinè: Et lumine ueſtit purpureo. Veſtitur autem Deus luce, non aliena, ſed claritatis ſuæ, in cuius de ſe manantis, ac naſcentis medio ipſe moratur: qualis apparuit in monte Sina, & Thabor, qualis uiſus Moſi, cùm uideret rubum ardentem circum, flammasq́ quaſdam mirabiles iactantem, ſed quia non eſſet ignis, ſed ſplendor diuinæ præſentiæ, non ardentem. Et de qua Lactantius oſtendens eum uenire in claritate ſua ad mortales, non oportuiſſe, Vt mittam, inquit, quòd mortales oculi, claritatem maieſtatis eius ſuſtinere non poterunt. Meminit eius etiam Philo diuinè his uerbis: ὁ γὰρ τοῦ ὄντος ὀφθαλμὸς, φωτὸς ἑτέρου πρὸς κατάληψιν οὐ δεῖται.

ὀ δεῖται. αὐτός γε ὢν ἀρχέτυπος μυρίας ἀκτῖνας ἐμβάλλει, ὧν οὐδεμία ἐστὶν αἰσθητή, νοηταὶ δὲ ἅπασαι. Nam oculus eius, qui uerè eſt alterius luminis ad perſpiciendum non indiget: quia cùm luminis archetypus, innumeros radios fundit, quorum nullus eſt uiſibilis, ſed inuiſibiles omnes. Sed hoc modo, ſplendore uiſibili Deus ueſtitur, tanquam indumento ſuo. Splendor autem quem propriè conſiderabat Vates, erat, ut dixi, per tralationem ab iſto uiſibili potentiæ diuinæ, laudis, pompæ, magnitudinis, celebritatis. Hos enim rerum mirabiles decores, & ordines, etiam Philoſophi radios dixerunt. Hanc igitur decoris, & luminis, ac claritatis ueſtem hoc modo decet intelligere. Hebræi, & Græci uerbo quidem diuerſa, re autem eadem dicunt. Græci quòd habitet lucem inacceſsibilem, qua ſit ipſe circunfuſus, unde & caliginem, ob immenſitatem uocat eam Dionyſius. Hæc autem inacceſſa lux, aut eſt cœlum empyreum, ubi ſplendor, & à ſplendore dictum diuinæ præſentiæ, aut infinita ſapientia, bonitas, quæ non poſsit ſimiliore quàm lucis nomine deſignari, excæcans oculos, quantò diutius in ea intuenda perſeuerauerint. Eadem ferè Hebræi obtulerunt, cùm primum Deus cœlum creaſſet, quaſi ueſtem ſuam induiſſe, & ex ſplendore cœleſti innotuiſſe, ſicut dicebat Philo. Hocq́ue ueſtimento, ipſum à mortalibus cognoſci, qui eum in ſuis regnis, & in propria ſubſtantia non uideant.

Amictus lumine ſicut ueſtimento.

EOrundem repetitio, eadem res, duobus uerbis deſignata, quaſi Latinè quis dicat, Veſtiſti lucem, claritatem amictus es. Duabusq́ue rationibus hoc poteſt intelligi. Vbi enim Septuaginta tranſtulerunt ἀναβαλλόμενος, id eſt amictus, Hebraicè eſt עֹטֶה ote, quod ſonat ueſtiens. Anceps ergo tum ad Deum, qui ſit luce ueſtitus, tum lucem qua ueſtiat ipſe omnia. Ac Græci priorem ſolum ſenſum tralationem Septuaginta ſecuti, obſeruarunt exponentes Indutus, ueſtitusq́ue lumine. At Hebræi propter linguæ ſuæ proprietatis ſcientiam utrunque ſenſum exhibent. Et Rabi Dauid ait Prophetam inchoare à luce, rerum mundanarum deſcriptionem, ſicut & Moſes. Vt enim Moſes in creatione lucem ante omnia factam memorauit, ſic Dauid fecit à luce principium, dicens Deum ueſtiſſe luce tanquam ueſtimento, uniuerſum orbem: feciſſe ut omnia ſurſum, ac deorſum ea tangerentur. Quod ut primum fuit, ſic diuiniſsimum, maximeq́ue mirabile opus. Docuimus autem in Coſmopœia, lucem iſtam omnium rerum primogenitam, eſſe lucem uiſibilem, ipſumq́ue Solem, cuius non tam fuit ſummis theologis conſideratio, quàm lucis omnem mundum implentis. Mirabile enim, & prodigioſum corpore, ut uidetur nobis, tam exiguo totam terram inardeſcere. Conſiderabant ergo magis lucem, quàm lucis fontem, qui propter fundendam lucem factus eſſet, Solem lucem appellantes, à re in eo nobiliſsima maximeq́ue communi. Quod quidem fecit multos non cernentes nomine lucis Solem apud priſcos illos Hebræos appellari, à uero diſcedere, ut ſuſpicarentur aliam quandam lucem dictam à Moſe. Atque Sol fuit prima rerum creatarum poſt principia, prior omnibus factus, quia principium eſt omnium uiſibilium rerum. Chaldæus item iſto loco appellat נְהוֹרָא nehora, id eſt, luminare, ipſam lucem. Luminare autem maius eſt ipſe Sol. Sicq́ue apparet lucem illam Moſaicam primogenitam, iſtius Pſalmi teſtimonio fuiſſe Solem. Quare autem dicatur quarta die creatus, expoſitum illic fuit per ἐπανάληψιν, id eſt repetionem dictum. Non ſolus autem Moſes Solem quadam ſublimiore phraſi lucem appellauit, ſed alij quoque, & Hebræi, & Latini, Græciq́ue ſcriptores, & Poëtæ. Ouidius introduxit Phaëthontem Solem patrem alloquentem: O' lux immenſi publica mundi. Non'ne autem prima omnium rerum eſſe Sol debuit, de quo uerè refert

Architas Tarentinus : ἥλιος ὀφθαλμός ἐντὶ, καὶ ψυχὰ τῶν φύσει· ὁρᾶται γὰρ δι' αὐτῶ πάντα, καὶ γέννᾶται, καὶ νοῆται τὰ ῥιζωθέντα καὶ γεννηθέντα δὲ τρέφεται, καὶ αὔξεταί τε, καὶ ζωπυρῆται. Quæ ſunt : Sol eſt oculus & anima rerum naturam habentiũ. Siquidem per eum uidentur omnia, & generantur, & pullulaſſe ſentiuntur. Genita uerò nutriuntur, & augentur, concaleſcuntq́;. Hæc docent abundè ſicut pater omnium genitorq́; corporearum rerum, & alter eſt Sol, ſic priorem eum fieri oportuiſſe, ut à parente ſuo res corporeę naſcerentur. Nec ulla in re corporea, tanta ſapientia creatoris, tanta prudentia, & bonitas quàm in creatione Solis, & lucis apparuit. De quo quoniam multa in Moſe dicta ſunt, plura non proſequar hoc loco. Græci, ut dixi, unum tantum ſenſum agnouerunt, exponentes lucem καθαρότητα, claritatem diuinam : alij, ut ait Euthymius, τὴν γνῶσιν, cognitionem, quaſi nobilitatem, qua nobilis ſit ubiq;, & cognitus. Ioannesq́; Chryſoſtomus reſpicit illud, Erat lux uera, & inacceſſa à Paulo. Mihi uterq; ſenſus probatur. Nam & Chaldæus qui norat uim ſermonis Hebraici, quod Hebraicè dicitur עֹטֶה ueſtiens, induens, paſsiuè ſicut & Septuaginta dixerunt מִתְעַטֵּף mithaſaph, indutus, ueſtitus. Tunc nehora, deſignabit ſplendorem, nitoremq́;.

Extendens cœlum ſicut pellem, qui tegis aquis ſuperiora eius.

SI priorem ſenſum ſequaris, quo Vates diuinus decantet iuxta ordinem Moſaicum opera mundi, dicemus primum lucem eum commemoraſſe, ſicut & Moſes : tum, quemadmodum Moſes, poſt lucem, firmamentum ſecunda die induxiſſe creatum. Ne ſequatur autem in his referendis confuſio, prudenter ſunt interpretanda, & ueriora quàm appareat in fronte indaganda. Vt enim ſuper Geneſim ad Hebraici ſermonis proprietatem refugientes docuimus, lucem eſſe Solem, (quod autem Septuaginta tranſtulerunt στερέωμα, id eſt firmamentum, Hebraicè autem rakia, non firmamentum, ſed aëriam diffuſionem interpretati ſumus, quæ poſt Solem creatum effecta ſit) ſic exponimus iſto loco. Nam in Geneſi diffuſio illa aëria fuit à Deo nuncupata shamaim, quod ſonat aqueam regionem, aquarum ſitum, &, ut Ariſtoteles ait, τόπος ὑδάτων, de qua loquens Moſes ſimul ſupernas aquas, & infernas commemorauit, ut hoc & illud ſit uerum teſtimonium, firmamentum, & cœlum ſecunda die apud Moſen, non orbes eſſe cœleſtes, ſed regionem aëriam. Æquè nunc cœlum eſt aër effectus à luce, à Sole, quemadmodum per initia ſua decurrens, nunc efficit. Sequiturq́; uerus ordo narrationis. Nam cùm lux ſit Sol, cum Sole, ſolaris orbis adſit, qui etiam non uidetur nobis : liquet Solem cum orbe narratum. Ergo quod ſequitur ſecundo narrationis loco, non ad cœleſtes orbes attinebit, ſed erit aliud, nempe aër, qui efficitur à Sole. Extenditur autem aër per Solem à Deo, quia rareſcit flammis ſolaribus aqua, &, ut philoſophi ſcribunt, ex aquæ pugillo, fit decies tantum aëris, hocq́; eſt diffundi inſtar pellis, ideſt tentorij, quod pellis, quia de pellibus tentoria ſint Orientalibus, uocatur. Tentorium autem antequam diffundatur, breue eſt, & clauſum : diffuſum uſquequaq; grandeſcit, & rareſcit. Sic aër grandeſcit ex aqua, clauſus prius in aqua, & ex una parua aquæ metreta, fit aër ingens. Teſtantur fumi ex paruis humoribus, lignis contentis ſurgentes, cùm tota domus fumo à lignis effecto impletur. Similis eſt aëris naturalis effuſio ex aqua, facta per lucem, id eſt Solem, à Deo. Quod ut clarius intelligamus, ueramq́; ac naturalem huius pſalmi philoſophiam uideamus, Ariſtoteles audiendus in libro de Mundo, de aëre, nubibusq; loquens: Δύο μὲν γὰρ δή τινες ἀπ' αὐτῆς ἀναθυμιάσεις. Quæ ſunt : Duæ igitur ſemper exhalationes ſuper

per aërem qui nobis imminet, feruntur è terra, tenues omnino & inuisibiles, nisi matutino tempore è fluminibus, ac paludibus ascendere uideantur. Harum altera est sicca, & fumida surgēs à terra, altera humidior, et caliginosa ab humida materia euaporata. Et ab hac quidem fiunt caligines, rores, gelationes, nubes, & pluuię, niues, & grādines: à sicca uerò, uenti, spirationumque uarietates, tonitrua, & fulgura. Hæc Aristoteles. Videmus igitur consimilē hic philosophiā, ut sensum huius loci philosophus ipse nobis declarauerit. Videmus è terra surgentes uapores adeò tenues, ut sint inuisibiles, in aërem extenuatos, & extensos: nubes quoque & uētos uidemus, de quibus hoc Psalmo. Is mihi uisus est in Mose uerus sensus & nunc uidetur. Nam quòd cœlum sit aër hoc loco, apparet ex sequenti, Qui tegis aquis superiora eius. Solæ enim supernæ aëris regiones aquis implētur, non supernę & ultra mundanæ regiones cœli, rerum spiritualium, Diuorumque domicilia, non res elementares. Nam si à Vate, ut clarū est, ordo creationis traditus à Mose, hic introducitur, secunda autem die firmamentū à Mose creatum: ideo cœlū orbisque cœlestis esse nō possit, quia necessariò cœlestis orbis cū luce refertur, ut qui dicat lucē creatam, simul orbem lucis uectorē oporteat ab eo dictum, necesseque sit, quod secundo loco positum est, esse uariā rem ab orbe cœlesti: deinde multa alia persuadeant, firmamentū secundæ diei opus apud Mosen, esse aërem: certè & apud hunc diuinum scriptorem eandē stare necesse erit expositionem. Hebræique consentiūt iuxta ordinem Mosaicū, post lucem, posuisse Dauid cœlum, nomen impositum ei quæ prius dicebatur rakia, id est firmamentū: expresseque Rabi Dauid fatetur, hoc cœlum nos de nouē orbibus sentire non posse, quia sint hi creati ante lucem. Sic enim ipse sensit prima die. Quia, inquit, antequam Deus sphæras, & quatuor elementa creasset, orbes cœlestes confecerunt duodecim horas, quia cum motu cœlesti tempus existit: finitis autem duodecim horis, Deus dixit, Fiat lux, & facta est lux duodecima hora. Non quidem his prorsus assentior, sed ut intelligas cœlum post lucem commemoratum, etiam eos non credere esse cœlestem orbem. At Græci extensionem cœli, sicut pellis senserunt, ut facultas diuinæ potentiæ in creando demonstretur, qui tam facilè crearet cœlum, quàm facilè diffunditur pellis ab homine. Euthymius, Qui extendit tam facilè cœlum, sicut quis pellem, quo facilitatem productionis cœli docere conatus est Dauid. Eadem sentit Chrysostomus. Nec uerò, ut loquar quod sentio, uidetur mihi quod uisum est illis ex hoc Psalmo posse colligi cœlum esse quadratum, siue καμαροειδὲς, cameratum, quia Dauid dicat, Tanquam tentorium à Deo diffusum, ut figuram pariter cœli creati, & creandi facilitatem tradiderit. Nam similitudo tentorij potius respicit ipsum collectum, deinde diffusum & expansum, figuram certè non respicit. Omnes enim optimæ rationes cum sensu concordes docent cœlum esse sphæricum, nec essent theologia, ac philosophia inter se discordes. Trahiturque expositio, quò scriptor non respexit, qui naturę & philosophiæ contraria non dixisset. Probant Astronomi, necessariò cœlum esse rotundum: probant item omnem aliam figuram multa incommoda facturam fuisse, de quibus non est hic dicendi locus. Non debet ergo res minimè naturalis autoritate scripturæ introduci. Quod autem allegatur ab eis Esaias, Qui statuit cœlum ὡσεὶ καμάραν, sicut cameram, præcipuè à Chrysostomo: οὐχ ὁρᾷς τοῦτον τὸν οὐρανόν; ὅτι μὲν καμάρας εἰκόνα διασώζει ἴσμεν, τοῦτο οὐκ ἀπὸ λογισμῶν μαθόντες, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς. Non'ne uides hoc cœlum? inquit, quòd quidem figuram cameræ habeat scimus, idque non ratiocinatione, sed diuina scriptura didicimus. Sciendum Hebraicè non esse cameram, sed דק dak, quod sonat subtile, tenue. Et Hieronymus transtulit illum locum, Qui extendit cœlum tanquam nihili, ut designetur quàm facilè Deus

ipsum

ipsum creare potuerit, non figura docetur. Mirabile item hi dicunt quòd super cœlum cameratũ consistat aqua, quorũ utrunq; quoniam est naturæ contrariũ, nõ est credendũ à scriptura positũ, & Hebraicus sermo fecit hæc suspicari. Mirumq́; etiã quod ait Euthymius de firmamento, καμαροειδὲς γὰρ καὶ τοῦτο καθὼς δείκνυσιν ἡ ὄψις, Cameratum, id est quadratũ, & ipsum est, sicut uisus ostẽdit. Videtur uisus aliud prorsus ostẽdere. Nam noctiũ dierũq́; æqualitas, & duo hemispheria, docent cœlũ esse rotundum. In tribus ergo modestè, & cum uenia ab eis dissentio super expositione cœli, nõ orbẽ cœlestẽ, sed aẽrẽ hic sentiens super similitudine tentorij diffusi, non facilitatem eo, sed rei proprietatẽ exprimi, super figura cœli, eam non esse cameratam, siue quadratam, nisi fortè cameratam sentiant orbicularem, circularem, quales templorum testudines. Pellis autem ipsam pellem designat, aut tentorium & ipsi Græci senserunt. E' pellibus enim fiunt apud eos tentoria, & in scriptura sæpe pelles tentoria uocantur.

Qui tegis aquis superiora eius.

SIcut Moses cum commemoratione cœli, siue firmamenti, superiores & inferiores aquas adiunxit: sic Dauid. Et ex Mose intelligitur Dauid, uicissimq́; ex Dauid intelligas licet Mosen. Quid autem coëgerit Mosen cum firmamento meminisse aquarum superiorum & inferiorum, non apparet ulla ratio, nisi cœlum illud, & firmamentũ aẽrẽ sentias, cui nõ solùm loco, sed etiã natura, est cũ aquis superioribus, & inferioribus societas, intercedẽti inter nubes, pluuiasq́;, & mare terrestre. Deinde è mari surgẽtes uapores, nubes, & aẽrẽ efficiũt, et aquę terrestres extenuatę ascendũt super aẽrẽ, fiuntq́; cœlestes. Rursum densatæ in aẽrẽ, in mare recurrũt, ut naturalis fuerit plenaq́; philosophiæ, illa cũ cœlo, siue aẽre, aquarũ inferiorum, ac superiorũ cõmemoratio, docente altissimo theologo, alteras ex alteris gigni, aẽre qui etiã ex ipsis generatur, intercedẽte, ac generationẽ istã deferente. Quòd si cœlũ apud Mosen cœlestes orbes intelligas, nulla consecutio, nihil naturale, confusa omnia. Etiã igitur Hebræi senserũt hoc loco aẽrem dicẽtes. Et hũc sensum probat quod sequitur, Qui ambulas super pẽnas uentorũ: eadẽ scriptore, sed addità similitudine, dicẽte. Quæ etiã superiora sint intelligẽda, declaratur ex sequẽtibus cùm dicitur, Rigans montes de superioribus suis. Quo loco superiora, cuncti nubes & altiores aẽris regiones interpretãtur. Ac pro eo quod Sept. dixerũt ὁ στεγάζων, quod sonat, Qui tegis, & qui cõtignas, est מְקָרֶה mekare, designatq́;, ut dixi, cõtignare, tabulatũ densum efficere. Tale quid asserũt etiã Hebræi fieri à nubibus. Incũbunt terris densatæ, tanquã tabulatũ, cùm pluuiã meditãtur, nigrescitq́; aẽr, & duratur, fiũtq́; nubes instar parietis, qui hac ipsa uoce significatur. Is est sensus. Nam aquas ultramũdanas à scriptura cõmemorari, etsi sum aliquando ipse cũ multis suspicatus, postea tamen rectius animaduertẽs, & sermonis Hebraici proprietatem pressius considerans, deprehendi, quomodo rectè posset ille, nõ naturalis supra sidera, situs aquarũ euitari, ut ne sint philosophia, ac theologia in rebus naturalibus referendis discordes. Ac quoniam multa de supercœlestibus aquis, in Cosmopœia disseruimus, mittam nunc plura super his loqui. Græcis uisum est, quod uidebatur exhibere Hebraica phrasis, super cœlo, super orbibus cœlestibus aquas existere. Nam Chrysostomus, ὅτι ὑπὲρ νῶτον τοῦ οὐρανοῦ περικέχυται πολλὴ φύσις ὑδάτων, ὅπερ καὶ Μωσῆς ἔλεγεν. Quia super dorso cœli magna uis aquarum est, sicut & Moses dicebat. Alij ad mysticas baptismatis aquas refugerunt. Verbum Græcum στεγάζων, non solum tegere, sed contignare sonat, unde στέγη contignatio. Inde Tristega, id est, trium tectorum, aut contignationum domus. Superiora autem diuus Hieronymus

mus uertit, cœnacula, supremas scilicet domus partes, superiores thalamos. Potest tamen dici Superiora simpliciter, quod de aëre clarius erit. Nec me clam est, ὑπερῷα Græcum sonare superiora cœnacula, etiam Hebraicum עֲלִיּוֹת elioth, tamen superiores partes dicentes, melius intelligemus.

Qui pons nubem ascensum tuum.

Hebraicè, & Græcè per tertiam personam ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ, Qui ponis nubes ascensum suum. Latinus iuxta superiorem ordinem secundarum personarum. Fortè etiam Latinus dixit, Suum. Porrò non nubem dicendum est, sed nubes, quod facilius de nubibus congregatis à Deo non de aliqua nube quam ipse inequitet, intelligitur. Quoniamq; Poëta est etiam Dauid, & antiqui maximè conueniunt in theologia, apparet eum hoc loco de Deo dixisse, quale sæpe Homerus appellat Iouem νεφεληγερέτα, & κελαινεφῆ, nubium congregatorem, nigras agentem nubes. Crebrum apud eum epitheton. Singularis eius, & admiranda potestas, nubes nusquam apparentes, subito congregatas, horrorem terris præbere, campos, collesq; humore latè fœcundare. Qui si defuisset, inutilis fuisset creatio terrarum, quale mare sabulosum in Aphrica, & Arabia, ubi quod nunquam terra pluuia madesit, steriles harenæ, lapillorumq; acerui cernuntur. Eoq; inter præcipua diuinæ prouidentiæ munera recensetur pluuia à scriptoribus Hebræis. Sciebant enim illarum uicinarum terrarum sterilitatem, & deformitatem, propter pluuiæ inopiam. Pro ascensu igitur in Hebræo est רְכוּבוֹ rekubo, id est, equitatione sua. Et Hieronymus Currum suum: pulchreq; locus ab Hebræis declaratur. Vt enim equus currit, & recurrit, agiturq; quocunque sessoris uoluntas tulerit, sic eunt, redeuntq; semper nubes, interdum immorantur, ut habeant quasi ascensorem, qui eis inequitans, per omnem mundum eas agat, & impellat. Hanc pulcherrimam similitudinem non resonabat Græcum, quia simplicem ἐπίβασιν, id est, ascensum meminit. Sic neque Latinum, sequens Græcum. Tria igitur commemorauit: primum, cœlum extensum sicut pellem: deinde pluuiam cœlestem, tum nubes aquosas: post hæc uentos. Hæc Aristoteles appellat μετέωρα, sublimia, alta, Aër, pluuia, nubes, uenti, quorum autorem Deum prædicat, & collaudat, in eius uoluntatem & potestatem referens res omnium hominum, ac terrarum communes, ex quibus omnia nata, & uiuere dicuntur. Hæc autem sunt, Lux, aër, pluuia, nubes, uenti. Quorum autor, quia mirabiles sunt, & ex eis uiuimus, dignus est admiratione, & laude nostra. Græci non omnino hunc sensum sequuntur, sed putant hac comparatione ascensionis nubium, partim leuitatem diuinæ substantiæ designari, partim quòd uisus sit interdum inuectus nube serena, sicut in monte Sina. Sed certè uerior sensus est, quem Hebræi linguæ suæ proprietatem noscentes exhibuerunt. Ipsaq; comparatio est uenustissima. Et hîc agitur de creatione rerum. Non oportebat autem dicere quòd Deus utatur nubibus pro uehiculo, nec quòd substantia eius sit leuis nubium instar. Non enim hæc cum superioribus sequuntur.

Qui ambulas super pennas uentorum.

Est, ut dixi, hæc quoq; poësis plena sensuum diuinorum, figurarum, tralationum. Vt Poëtæ Græci, & Latini, uentos fingunt barbatos, crinibus madentes, sic eis dedit alas Poëta diuinus, uocans uentorum celeritatem alas, & hanc dicens esse subiectam Deo moderariq; ab eo.

—Celsa sedet Aeolus arce,
Sceptra tenens, mollitq; animos, & tēperat iras. A' sacris enim scriptoribus fluxerunt.

xerunt. Fingitur ab eis Deus uentorum ſedere ſede excelſa, tenens incluſos carcere uentos, noſter autem inſidere Deum uentis ipſis, quorum celeritatem, quocunq; uelit, impellat, impulſas nubes agat, aut abigat, idq́; ſubito, modò ad has, modò illas terras, nubes deferens. Eadem ſenſerunt Græci. Hoc, inquit Euthy. deſignatur πανταχοῦ παρεῖναι τοῦτον, Vbiq; hunc adeſſe. Velociſsimus enim eſt uentus, citóq; à terris ſummis, ad alias uectus, omnia diſcurſat.

Qui facit Angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ignem urentem.

QVid cauſæ fuerit, cur poſt res terreſtres, de Angelis, quos ueriſimile eſt ante mundum, aut unà cum mundo creatos, ſcripſerit, id forte dicēdum eſſet quòd ſuperius ordinem Moſaicum ſit ſecutus. Sed quoniam Moſes nihil de Angelis ſcripſit, ipſe, quod ſæpe fit, ut poſteriores addant inuentis maiorum, cum rebus creatis uoluit etiam Angelos aſcribere, dans eis poſt res terreſtres locum, quia deſcriptionem Moſis inchoatam prius ſequeretur. Angeli ergo à Propheta nunc adiecti ſunt. Iam enim erant notiſsimi, nec, quod tempeſtate Moſis, eorum adorandorum imminebat periculum. Poſſumus & hæc dicere, uno ſpiritu Prophetam, creationem induxiſſe, deinde aliud exordium feciſſe, repetendo rem altius. Deſcripturum nouum creationis ordinem inchoaſſe ab Angelis, deinde rerum uiſibilium exordia poſuiſſe, ut appareat ante res terreſtres, Angelos creatos eum dicere uoluiſſe. Priores Angeli fuerunt, tum exordia mundi uiſibilis, pòſt, ipſæ res terreſtres. Loquiturq́; de Angelis, non quidem de eorum ſubſtantia, & creatione, ſed qualitate, functione, & celeritate, quibus facultatibus, igni, & uentis aſsimilātur. Quod & idem Greci agnouerunt, prudensq́; Chryſoſtomus, ἐνταῦθα δὲ οὐ τί ποτε εἰσὶν, οὐσίαν παρίστησι, Hic, inquit, non qua ſubſtantia ſint, oſtendit, ſed eorum operationem, leuitatem, potentiam, celeritatem, uigilantiam. Ergo cùm ait, Qui facit Angelos ſuos ſpiritus: pro Spiritu, Hebraicè eſt רוחות ruchoth, hoc eſt uentos, quo celeritas eorum deſignatur. Non minus enim atq; uenti propter eximiam leuitatem, peruolant omnes mundi plagas, nulla re quantumuis craſſa, & corporea, illis obſtante. Is uidetur uerior ſenſus. Eſt enim & alius, quòd omnes animi ſeparati ſpiritus, ſeu uenti, uel aërij dicuntur, incertum, an propter ſimilitudinem, quia ſint inuiſibiles, ſicut uenti, operantes tamen mirabiliter non uiſi, aut quia ſint eis corpora aëria, illo uel aëre ſubtiliora, quo ſonos, odores accipimus, quos uidemus ad nos pertingere, clauſis ianuis, & feneſtris, & ſi quod eſt corpus denſius. Hinc fortaſſe dicti ſunt πνεύματα, id eſt uenti, quaſi ſpirabiles, penetrabiles, habētes corpora aëria, ſed ex aëre puriſsimo. Angelorum uera naturalis à Philone datur diffinitio, de Monarchia, ἀγγέλους ἀσωμάτους ψυχὰς, οὐ κράματα ἐκ λογικῆς καὶ ἀλόγου φύσεως, οἵας τὰς ἡμετέρας εἶναι συμβέβηκεν, ἀλλ᾽ ἐκτετμημένας τὸ ἄλογον, ὅλας δι᾽ ὅλων νοερὰς, λογισμοὺς ἀκραιφνεῖς μονάδι ὁμοιωμένους. Angeli ſunt animi incorporei, non conſtantes quemadmodum nos ex rationali, et irrationali natura. Sed irrationali parte carentes, ſunt puræ in totum intelligentiæ, rationesq́; ſegregatæ ab omni concretione, ſimiles unitati. Platonici, & Chriſtiani ſumma concordia fatentur dæmones aërios eſſe corpore, & habitatione. An autem idem de Angelis dici poſsit, non facilè nunc aſſeruerim. Tutior expoſitio, quam diuus Chryſoſtomus reſpexit. Nonnulli Hebrei credūt eos uentis comparatos, propter ſuperius, cùm uentos equitari, & agi à Deo diceret, tale quid, & Angelos iuſſis, & imperijs diuinis circumactos agere. Vbi ergo ait, Qui facit Angelos ſuos ſpiritus, eſt eadem uox ſpiritus, atq; ſuperius, Super pennas uentorum. Ruach deſignat ſpiritum, & uentum. Superius Ventum, id eſt ἀνέμους, Sept. ſunt interpretati,

hic πνεύματα, quod & ipſum ſonat quidem uentum: accipitur autem pro ſpiritibus beatis, qui ut ſpiritus dicantur, uenti tamen non ita. Conſentiunt ergo Græci, & Hebræi ſpiritus eos appellari propter uelocitatem, non ſubſtantiam. Nam eorum ſubſtantiam definire impoſsibile eſt, nedum difficile. Idem ſenſit Chaldæus adiecta una dictione, qua diſſoluat expliceтq́ Hebraicum. Qui facit, inquit, Angelos ſuos כְּרַהֲבִים הֵיךְ רוּחָא ueloces ſicut uentum. Videtur autem uel eo maximè celeritatem eorum dixiſſe, quia uocat eos malakim miſsos, quaſi ſeruos ueloces, expeditos, & quod ſæpe Homerus ὀτρυρὸς ἀμφιπόλους, θεράποντας. Ea etiam de cauſa alati fingebantur, dicebanturq́ cherubim, id eſt uolucres, alati, pennigeri. Sic & αἰθεροπόρους eos ex hoc loco uocant Græci. Demonſtratur ergo Deus autor mundi uiſibilis, & inuiſibilis. Et de Angelis dicitur quod poteſt ab hominibus ſciri. Nam particularem eorum uitam, & ſubſtantiam, moresq́ neſcientes, hoc certè ex ſcriptura ſcimus, eos eſſe miſſos, & ſeruos, miniſtrosq́ Dei, ueloces item, ut qui à cœlo in terras, tantis ſpatiјs intercedentes ſubito ueniunt. Poteſt autem & ad hunc modum uerus deſcriptionis ordo demonſtrari, quòd Angelos cum rebus aërijs commemorauerit, quòd & ipſi aërij, & cœleſtes ſunt, non tam corpore, quàm habitatione. Nam ſi cœlum exponimus aërem, & totam ſupernam regionem, decorum fuit cum rebus cœleſtibus, Angelos adnumerare, quorum genus è cœlo eſt. Cœpit enim à luce, id eſt cœlo, cœleſtiq́ orbe, inde ad omnia cœleſtia peruenit, cũ quibus etiam Angeli ſunt. Sicut in alio Pſalmo, Laudate eum omnes Angeli, laudate eum omnes uirtutes. Sunt etiam qui opinentur Angelos in aëre fuiſſe creatos, bonos, & probatos in cœlum aſſumptos, malos in aëre remanſiſſe. Eſt alius ſenſus Rabi Dauid, ut dicat, Qui facit Angelos ſuos, uentos, id eſt miſſos ſuos, uentos eſſe facit: præſto, inquit, ei ſunt uenti, parere parati, mittuntur ab eo in omnẽ mundum. Angeli eius, id eſt, miſsi ſunt uenti, quia mittuntur. Sic miniſtri eius ſunt fulmina, quia mittuntur ab eo, ſeruiuntq́ eius imperio, ſicut Homerus uocat eum à mittẽdis fulminibus τερπικέραυνον. Hanc autem expoſitionem ille induxit, quòd perſiſtat pſalmus in recenſendis rebus aërijs. Quæ quidem mihi non probatur. Nam ex alio pſalmo, quo dicitur, Laudate eum omnes Angeli eius, apparet, & hic Angelos inter res creatas poſitos. Et Chaldæus poſuit expreſſe אִזְגַּדוֹי iſgadoi, nuncios. Tum ineptum eſt uentos, uel fulmina Angelos uocare, nec credendũ tam inſolentem ſimilitudinem uſurpaturum Vatem fuiſſe, ut ſacroſanctum nomen Angelorum fulminibus, & uentis dederit. Deinde ex præcedenti Pſalmo perſpicuè apparet, quos miniſtros, quos Angelos ſentiat. Dicit enim, Benedicite Dominum Angeli eius, potentes uirtute, qui facitis uerbum eius, ad audiendã uocem ſermonum eius. Deinde ſubdit, Benedicite Dominum omnes exercitus, ſiue militia eius, miniſtri eius, qui facitis uoluntatem eius. Quibus teſtimonijs apparet non rectè Dauid interpretatum, Angelos, & miniſtros Dei, ipſos uentos, & fulmina. Nec ulli ſano ac prudenti eius interpretatio placebit.

Et miniſtros ſuos ignem urentem.

PRo, Ignem urentem, Hebraicè eſt אֵשׁ לֹהֵט Es lohet, quod ſonat ignem fulgurantem, ſplendentem. Et de fulguribus dictum affirmant Hebræi. In eo enim eſt uera comparatio, quòd Angeli, quos & uentis comparauerat, ſint fulgurei, non ſegnius è cœlo labentes, ac fulmina, uel fulgura, quæ ſubito accẽduntur, ſubito diffugiunt. Suntq́ aptiſsimæ ſimilitudines. Ac Gręcum poteſt referre illud Hebraicum φλέγον ignem flammantem, aptius certè, quàm Latinum. Non enim urunt Angeli. Nonnulli Gręci putãt dictos eos πῦρ ἄϋλον, ignem immaterialem. Verius autem eſt, ut ſit comparatio. Micantes, & igneos dicit Angelos ob celeritatem. Nam & apud

noſtros,

nostros, has dicendi formas inuenies. Manus iuuenum emicat ardens. Quo animi præsentia, & celeritas, inflammataq́ue uoluntas ostenditur. Incomprehensibilis autem est uelocitas Angelorũ, gerentiũ tam leuia corpuscula, ut spiritualia dicantur, corpora ea quidem rursum non corpora, propter tenuitatẽ, leuitatem. Taliaq́ue ea possumus fingere, quales, ut dixi, soni sunt, & odores, qui licet corporei, uno tamẽ iactu oculi, multa terrarum spatia contingunt. Exauditurq́ue subito sonus, delatus ad aures, penetratq́ue per omnia corpora. Lux item corporea subito per omnẽ mundum, à cœlo in terras deuolat. Hæ & id genus similitudines à rebus nostris assumptæ, possunt exhibere nobis, corpora Angelorũ quantæ uelocitatis, quàm sint incorruptibilia. À nulla enim re lux corrũpi, nec sonus, nec odor potest, propter tenuitatem, læsionem aliorum corporũ diffugientes. Credendum est item ea corpora, etsi magnitudinem fortasse non recipiunt esse maiora longe quàm nostra, tanquam luces, multa circum lustrantes, tanquam sonos, latè se diffundentes. Iure igitur eos appellauit ignem fulgurantem. Sed nos prolixitatem effugientes, plura super his loqui recusamus.

Qui fundasti terram super stabilitatem suam: non inclinabitur in seculum seculi.

Absolutis rebus cœlestibus, descendit ad terrestres: ac tãetsi fundatio terrarum fuit primũ in omni creatione opus, initio enim Domine terram fundasti: orditur tamen rem à principio, quia totus deinceps sermo, ad terrestria pertinet. Primũ opus apud Mosen est lux, secundũ aër, tertium reuelatio terrarum, rerumq́ue terrestrium productio, sic apud Dauid fusius explicante, & addente multa, primum cœlestia, deinde terrestria traduntur. De miranda igitur terræ creatione primum loquitur. Mirabile autem, & cæteris poëtis, ac philosophis est uisum, terram suspensam in medio aëre, circumrotante cœlo, teneri.

Nam cùm dispositi quæsissem fœdera mundi,
Et lucis, noctisq́ue uices, tunc omnia
Consilio firmata Dei, qui lege moueri
Sidera, tellurem medio librauerit axe. Ouidius,
Ner circunfuso pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata suis.

Quod igitur Poëtæ dixerunt terrã libratam, uel suspensam in medio aëre, sursum, ac deorsum existente aëre, & cœlo: hoc Vates sacer, terram super stabilitates suas fundatam. Hanc autem stabilitatem, primũ Græci iure interpretantur diuinam uoluntatem omni re fortiorem, & consilium Dei, sicut dixit Claudianus, ut in sapientiam, uoluntatemq́ue eius primũ referatur. Secundo in rei naturam quod traditur à Philosophis, & ab Hebreis: omne enim graue natura tẽdit deorsum, leuia sursum ascendunt. Profundum totius mundi est terra circunquaq́ue, sicut cœlum circunquaque est supremum, dictũ à Græcis οὐρανὸς, quasi ὅρος ἄνω, extrema mundi meta, ultima diffinitio & determinatio. Et hoc naturale est. Nam si montem ingentem hinc, atque hinc homines inambularent, non quidem prorsus eorum uestigia essent inter se aduersa, sed inciperent contra se tendere, ut si mons esset ingens, & rotundus, procederentq́ue illi longius, iam eo deuenirent, ut uestigia eorum essent contraria, & grauia ex utraque parte contra se mutarent ad medium. Sic toto mundo, quoniam terra est latissimus ambitus, amplissimusq́ue orbis, fit ut quæ super inambulant, deuoluantur æquè ad imum. Terræ igitur grauitas, & rotunditas facit, ut contra se nutet, lineis tendentibus semper ad centrum. Hæc quidem, ut

dixi, naturalia, sed mirabilissimum fuit ac diuinissimum opus terrarum è nihilo. Sola enim ex omnibus corporeis rebus terra cum aqua facta est è nihilo. Deinde in orbicularem formam dispositio. Effectum est igitur naturale quod consilijs Dei fuit repertum, & dispositum. Quocirca rectè in uoluntatem eius omnia referuntur. Non enim hanc naturam habuissent, nisi sua sapientia Deus præstitisset. Prima igitur omnium rerum fuit creatio terrarum, quæ iure dicitur fundatio, quasi fundamentum totius mundi. Et Hebræi ex philosophia dicunt, in rota, uel circulo, prius esse punctum, deinde lineam circunduci, fieriq; orbem. Hæc Marcus quoq; ceu diuinus Philosophus considerans, Ac principio, inquit, terra uniuersa cernatur locata in media mundi sede, solida & globosa, & undiq; ipsa in sese nutibus suis cõglobata, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. Alio in loco, Quocirca si mundus globosus est, ob eamq; causam omnes eius partes undiq; æquales, ipsæ per se atq; inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, ut omnibus eius partibus in medium uergentibus, id autem medium infimum in sphæra est, nihil interrumpat, quo labefactari possit: tanta est contentio grauitatis & põderum. Porrò quod ait, Stabilitatem, Græcè bene ἀσφάλειαν, securitatem, infallentiam, inuacillantiam. Hebræi מְכוֹנֶיהָ mekoneha, quasi columnas eius, sustentacula eius. Et Chaldæus עַלְוֵי בְּסִיסַהּ halui besisaa, id est super bases suas. Quo loco est nomen Græcum basis, sicut superius sindon. Dantur ergo bases terræ, & columnæ per similitudinem ædificiorum. Hieron. etiam in suo Psalterio posuit basem. Duoq; miranda Deus fecit, quòd & terram in medio mundi de nihilo fundauit, inuenit, & eam ita stabiliuit, ut stet inæternum. Quod & Salomon, Terra autem inæternum stat. Porrò quod ait, Non inclinabitur, est בַּל תִּמּוֹט bal timot, non uacillabit, non fluctuabit. Hinc appellatam dicunt, ἑστίαν, quasi stantem, fixam. Philon: ἡ δὲ μονὴ τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἑστῶσα παγίως, ἑστία πρὸς τῶν παλαιῶν εὐθυβόλως ὠνόμασαι. Aristoteles item mirabiliter conueniens, immotam esse terram prædicat, ut si omnes Dij congregarentur, eam loco minimè dimouendam. Situsq; terræ non declinat, etsi tota terra semper mouetur, & quæ sursum sunt, eunt deorsum, occulta ueniunt sursum. Et quod dixit Latinus, Græcum secutus, In seculum seculi, Hebraicè est In seculum, וָעֶד ue ed, & ultra, quo tota æternitas designatur. Nam seculum non est æternitas, si addas seculum seculi, uel seculum & ultra, infinita æternitas designatur. Chaldeus etiam dixit, In secula seculorum. Quodq; dicit terram in æternum non inclinaturam, non obstat quòd die nouissimo cœlum, & terra diuus Petrus dicat per ignem resoluenda. Nam omnis theologia consentit, non perituras res, sed immutandas. Homerus de terra, eam Vestam appellans,

Ἕδρην ἀΐδιον ἔλαχε πρεσβήϊδα τιμήν.

Æternam sedem, primum sortita decusq;.

Ingemiscitq; omnis creatura, expectans filiorum Dei reuelationem, ut & ipsa fiat melior, & incorruptibilis.

Abyssus sicut uestimentum amictus eius.

VAlde locus is est perpendendus, & uerior sensus è fonte petendus. Alioqui fecit tralatio, ut secus pleriq; interpretarentur, quàm autor scripserit. Est igitur sciendum Vatem hic canere, quòd cùm terra, & aqua pariter, ut Moses ostendit, fuit creata: Nam Moses creationem aquarum non expressit, quia uoluit eam cum creatione terræ esse comprehensam. est enim terra aquarum sedes. Qui scribit de aquis, indicat eas habere sedem: Moses autem memorauit abyssum. Non

potuit

potuit qui terram dixit creatam, deinde nominans aquas, non eas etiam dicere fuiſſe creatas. Neq; enim ſi terra creata eſt, aquę æternę eſſe potuerunt, carentes ſede, & lecto ſuo. Vt igitur Moſes, immenſam abyſſum ſuper terra incubuiſſe dixit: ſic ſecutus eum philoſophus iſte ſacer, ut in cæteris, etiam hoc loco prædicat creationem aquarum, eas incumbentes terrę introducens, creationem non exprimens, quia cum terra ſequitur. Et Moſes creationem non expreſsit. Dicebat Moſes, Et tenebræ erant ſuper faciem abyſsi. Et ſpiritus Domini ferebatur ſuper aquas. Ecce duobus locis aquas nominat, primùm appellans eas abyſſum, deinde ſuo nomine aquas. Prædixerat item Moſes paulò antè Deum creaſſe terrã: ſic nunc poſt creationem terræ, ſubijcit aquas illas immenſas terram undiq; cingentes. Quare autem aquas immenſas oportuerit creare, docuimus in Coſmopœia, quòd ex eis creandus eſſet aër, creandæ nubes, ætheriæq; ſubſtantiæ, alluenda terra, ut arbores, & animalia, calore Solis confota, produceret. Mare multis partibus tota terra maius remaneret, ut terræ uapores miniſtrarentur, hisq; ſublatis, & denſatis, immadeſceret. Hæ uerisſimæ cauſæ, cur cum terra creata ſit abyſſus uaſta, de qua Moſes prius, & hic Pſalmus ſcribit, oſtenſumq; alibi etiam gentes antiquas, poëtas, & theologos, hoc agnouiſſe, & prædicaſſe. E quibus Mercurius Triſmegiſtus, non ſecus atq; Moſes de creatione ſcribens, ait, γῆ καὶ ὕδωρ ἔμελλε καθ' ἑαυτὰ μεμιγμένα. Hancq; eſſe cauſam, quod Homerus ſecutus Orpheum dixit:

ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα τηθύν.

Oceanum rerum patrem Tethynq; parentem.

Orpheus autem prius,

ὠκεανὸς γένεσις πάντεσσι τέτυκται.

Oceanus cunctis fuerat qui rebus origo,

Appellabant enim Oceanum, quem Moſes abyſſum, cum terra omnium rerum cauſam, ſed magis aquam, quàm terram. Igitur cùm altiſsimis aquis terra in creatione, ut docuit Moſes, obuolueretur, id Vates etiã prædicans dicit, Abyſſus ſicut ueſtimentum amictus eius. Quod Hebraicè uerius, & clarius, תְּהוֹם כַּלְּבוּשׁ כִּסִּיתוֹ Abyſſus ſicut ueſtimentum, cooperiebat eam. Ex quo uidemus ſenſum longè clariorem. Demonſtrat enim quod ſuperius prædiximus, terram fuiſſe abyſſo contectam, tanquam ueſtimento, & inuolucro. Quare autem Septuaginta bis poſuerint ueſtimentum, uidelicet ἱμάτιον περιβόλαιον, fuit cauſa, quod uerbum כִּסִּיתוֹ kiſsitho, putarunt eſſe nomen uerbale, à cooperiendo, cùm potius tertia perſona uerbi ſit, hoc modo, כִּסָּה כִּסִּיתִי כִּסִּיתָא כִּסִּיתוֹ kaſah, kiſsithi, kiſsithe, kiſsitho. Ideo Chaldæus pro eo poſuit חַפִּיתַהּ taphithaa, id eſt circundabat eam. Hoc ergo fecit, ut Græci, & Latini non antiquas illas aquas, ſed quotidianum uſum aquarum, terras contegentium ſentirent. Quod quidem, ut uerum eſt, de aquis illis antiquis, terram nondum reuelatam, obruentibus, ſic minimè uerum ſi ſentias de aquis huius temporis. Neq; enim cingunt, inuoluuntq; ſicut ueſtimentum, totam terram, ſed maxima terræ pars eſt detecta. Euthymius igitur, quod offerebat editio, Septuaginta ſecutus, καὶ τὸ περιβόλαιον δὲ αὐτοῦ τοῦ στοιχείου ἤτοι τῆς γῆς, id eſt, Indumentum autem eius elementi, id eſt terræ, abyſſus eſt, uidelicet aquarum multitudo, quod eſt mare, tanquam ueſtimentum circundans, & ſuper extenſum. Chryſoſtomus item eadem ſentit. Vide, inquit, quanti uſus ſit aqua, ſuper cœlo eſt, ſub terra, circum terras. Eadem & Nicolaus, & tamen ſciebat Hebraicè. Nam Græci digni uenia ſunt. Non ergo ſermo eſt de temporis huius aquis, non de aquarum natura in uniuerſum, ſed de primordialibus aquis immenſis, ut declarabunt ſequentia. Et nos hunc locum aperimus, gratias Deo offerentes. Igitur etiam Hebræi ſcientes lin-

guæ

guæ ſuæ proprietatem, eo quo dixi, modo interpretantur, è quibus Rabi Dauid ut fiat res manifeſtior, Abyſſus, inquit, ſicut ueſtimentum operiebat eam, עתה ספר איך היתה הארץ מכוסה במים בתחילת הבריאה Atha ſapper, ek haitha haarez mekuſa, bamaim, bethek bat haberiach. Nunc, inquit, memorat quomodo erat terra contecta aquis, in principio creationis. Proſequensq́; ait, Quia ſic eſt natura aquarum, ut eſſent circum terrã ex omni parte ambientes eam, quia ex omni parte erant ſuper eam. Sed Deus benedictus ſua potentia, & ſapientia, congregauit eas in unũ latus, ſuper terram. Et detexit ſuperficiem terrę propter uſum plantarũ, & animalium. Et hoc eſt, inquit, quod ait, Abyſſus ſicut ueſtimentũ tegebat eam. A principio ſcilicet, anteaquã congregarentur aquæ, erant cooperimentum terrę. Hęc Hebręus. Clarus eſt igitur uerus ſenſus, clara ratio quæ Gręcos interpretes ſecus ſentire fecit. Abyſſum ergo dixit illam Moſaicã. Eſt autem abyſſus immẽſitas aquarum, dicta Græcis ab ἀστερητικοῦ μορίου, καὶ βύω, imbuo, impleo, expleo, quaſi inexplebilis, inſatiabilis, deuorãs. Eſtq́; idem abyſſus, ac uorago. Hæc res etiam gentibus cognita fuit, præcipuè Mercurio Trimegiſto dicenti in ſuo Pimandro, ubi de creatione ipſe quoq; diſſerebat: γῆ καὶ ὕδωρ ἔμενε, καθ᾽ ἑαυτὰ μεμιγμένα ὡς μὴ θεωρεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ὕδατος. Terra, inquit, & aqua in ſe commiſta manebant, ut terra præ aqua uideri non poſſet. Hoc etiam eſt quod Septuaginta tranſtulerunt pro, Terra erat inanis, & uacua, ἀόρατος, inuiſibilis.

Super montes ſtabunt aquæ.

HOc quoq; loco erratum eſt, ex Hebraici ſermonis non animaduerſa proprietate. Nam Hebræi carentes præteritis imperfectis, ea ſæpe enuntiant per futura, cuius uſus plurima ſunt exempla. Hoc igitur etiam loco erat futurum pro præterito imperfecto. Septuaginta Hebraicum, ut habebat, reddiderunt στήσονται, & Latinus Græcum ſecutus. Dicendum ergo, Stabant, immorabantur. Eſtq́; ſermo de aquis illis immenſis, quas propter ingentes aceruos, cum Moſe appellat abyſſum. Tanta autem erat earum copia, ut montium cacumina ſuperarent. Hæc ueritas eſt. Vide igitur quid à tralatione manare neceſſe fuerit. Non enim poterant Græci capere, quomodo ſuper montes ſtarent aquæ, niſi de fontibus interpretarentur, qui ne ſuper montibus quidem ſcaturiunt, ſed ad radices montium. Audi enim Euthymium: ἐπὶ τῶν ὀρέων συναχθήσονται, καὶ πηγάσουσι καίτοι πεφυκότα καταῤῥεῖν. Quæ ſunt: Super montibus congregabuntur, & fontes facient, quanquàm natæ ſunt, ut defluant ab excelſioribus locis. Vel aquæ conſurgent ſuper montes, ſublati fluctus maris, aut aquæ. Hæc ille. Hæc fingere coactus propter interpretationem illam. Chryſoſtomus, & Apollinaris, & Athanaſius ſimilia quædam de fluctibus intumeſcentibus ſenſerunt. Nam & Euthymius eum ſenſum propoſuit. At quomodo pertinent hæc ad creationem? Hebræi uerò etiam inquiunt, Super montes erant aquæ, tantus earum erat cumulus. Hæc igitur quanquàm ſit uerior expoſitio, ſunt tamen Hebræi qui putent hæc intelligi poſſe poſt creationem, ut dicat quòd abyſſus quæ remanſit cingat terras, & in mari ſint etiam montes aquis tecti. Sed probatior ſenſus prior. Porrò in Græcis codicibus ubi legitur, περιβόλαιον αὐτοῦ, amictus eius, ipſi Græci monent dicendum αὐτῆς, ut referatur ad terram fœminei generis. Idq́; dicunt cæteros interpretes tranſtuliſſe, tum inferunt, καὶ ὥσπερ ἐν τῷ μέσῳ κάθηται πᾶσα ἡ γῆ, Tanquam inſula in medio Oceani terra ſedet. Sed docui ueriorem ſenſum. Quo enim referes, Super montes ſtabunt aquæ?

Ab increpatione tua fugient.

Hoc item loco eſt futurum pro præterito imperfecto, ut dicendum ſit, Ab in-

crepat

crepatione tua fugiebant, uel fugerunt. Idq; admonent etiam Hebræi. Rabi Dauid præcipuè עתיד במקום עבר ורבים במוו חם futurum pro prærerito, & multa id genus inuenias. Exponendus igitur locus hoc modo: Quando tu uocem illam diuinam, terribilemq; intonasti. Congregentur aquæ in unum locũ, ut appareat arida, hac exaudita, præcipites aquæ ferebantur, altiora deserentes, & in cõcauas terræ partes proruentes. Hæc illa fuit miranda, uastaq; increpatio. Est enim hoc loco tralatio à dominis ad seruos, à potentioribus ad humiliores. Vt serui audiẽtes imperantem Dominum, præcipuè si contenta uoce præcipiat, rapiuntq; ruuntq;, sic Domino illo præpotenti mandante, fiebat aquarum maxima cõfragosaq; ruina. Creberrimè autem per uenustas tralationes, datur in sacris literis sensus, datur auditus, datur uox rebus inanimatis, ut, Exultabunt omnia ligna syluarum. Et, Cœli enarrant gloriam Dei. Pari tralatione datur auditus aquis illis, quòd audierint uocem Dei increpantem. Et forte eadem tralatio est, quòd datur Deo uox, datur increpatio. Qui potius uoluit, & uolendo iussit, non intonuit, licet sine uocalibus instrumentis, possit intonare. Illa igitur Dei increpatio, fuit uoluntas eius, & naturalis exsiccandarum aquarũ inuẽtio: exhausit autem eas per Solem, in aërem extenuatas, ut maxima pars earum in uapores aërios abierit, sicut totũ ferè mare, saltẽ omnia flumina, quæ intrant in mare, una die, ut Aristoteles probat, in cœlũ reuocantur, ut tantundẽ quotidie detrahatur, quantũ flumina importassent. Eoq; mare nõ crescit, quia tantundẽ detrahitur à Sole, quantũ à fluminibus infertur. Qualem autẽ fuisse putes, quantamq; exsiccationẽ, quàm præcipitẽ, cùm recens natus Sol flagrãtissimè aquã inflãmaret, & immensa inter cœlum, & terrã regio, aëre repleretur. Linquebãt igitur aquæ montes, præcipitesq; in loca caua subsidebãt, uolẽte Deo, cuius uolũtati, & imperio nihil resistit. Is est uerus sensus. Nam sensus Græcorũ, à superioribus expositionibus dependet. Audi enim Euthymium, ἀπὸ τῆς σφοδρᾶς σου κελεύσεως, τὰ μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων πηγάζοντα ξηρανθήσονται. Ob uehemẽs imperium tuum aquæ quæ fontes in montibus faciebãt, siccabũtur. Fluctus autẽ maris surgẽtes, & intumescẽtes, cõprimẽtur. Sed, ut iam dixi, nõ in montibus fontes, sed sub montibus manãt. De fluctibus autẽ maris non est hic sermo, quia de creatione differitur. Exposuit etiã Chrysostomus eodẽ modo, quòd uolente Deo, aquæ proprias sæpe sedes destituãt. Apparuit uerior sensus, clarus de creatione aquarum, de aperta, & de nudata terra, ingẽs diuinæ sapiẽtiæ argumentũ, eodẽ tempore, & aërem creãtis per Solẽ ad uitã animaliũ, & terras aperiẽtis, ut nascerẽtur è terra, nata ab eadẽ nutrirentur. Quod nisi sub motis aquis fieri non poterat. Simul duo diuina opera, omni laude, & admiratione, dignissima fiebant, creabatur ad uitam aër necessarius, terra reuelabatur. Eoq; aëre creato, & aperta terra, simul animalia sunt exorta. Hæc Vates admiratus & Mosen secutus decantat. Fontium desiccatio non habet multum quod admireris. Increpatio autem hoc loco non propriè sonat reprehensionem, sed uocem uehementem, contentam, uocem cum fragore, & terrore. Et quod Euthymius dixit σφοδρὰν κέλευσιν, eadem locutione dicitur in alio Psalmo, Increpuit mare rubrum, & exiccatum est. Quasi Deus imperiosè, regaliterq; ei diceret, Discede, abi hinc. Quale cum uentis imperans Neptunus, Maturate fugam. Est enim & sacra hæc poësis. Mercurius autem Trismegistus, quod maximè obseruandum est, separationem aquarum à terra de creatione loquens, ait factam fuisse: deinde dicit factam, ut menti placuisset. Ex quo uidemus illum Deum Mosis, creatorem, & hunc, quem introducit Dauid, esse Mentem, sapientiam, filium Dei, secundum à summo bono. Sic uerò ait, διεχώρισαι δὲ ἀπ᾽ ἀλλήλων ἥ τε γῆ καὶ τὸ ὕδωρ, καθὼς ἠθέλησεν ὁ νοῦς. Separatæ sunt ab inuicem terra, & aqua, quemadmodum uoluit mens.

uu

mens. Hoc etiam eſt quod in Pſalmo dicitur, Omnia quæcunq; uoluit, fecit Dominus in cœlo, & in terra, in mari, & in omnibus abyſsis.

A uoce tonitrui tui formidabunt.

PRo Formidabunt, futuro, dices iuxta ſuperiora, Formidabant, præterito imperfecto. Eſt autem quòd ſæpiſsime fit eiuſdem repetitio, expreſsiorq́; declaratio. Appellat imperium illud diuinum, increpationem, uocemq́; imperioſam: deinde creſcente oratione, tonitru. Prius aquæ fugiebant, ruebantq́;, nunc formidant. Vocem igitur illam, & increpationẽ, ut ſcias quid eſſet, quam'ue uim haberet, uocat tonitru. Hoc pulchrè Euthymius exponẽs, Formidabunt, inquit, ἀντὶ τοῦ τρομήσουσι φυσικῷ τινὶ λόγῳ. Id eſt, Contremiſcent quadam naturali ratione. Quòd ſi aquæ tremunt facto tonitru, multo magis decet nos, qui ſumus rationales, id perpeti, & contrahi. Hunc locum iuxta ſuperiora declarans Dauid, ait, Sicut quis aduerſus alterum intonet, et ille ueritus, ac tremens aufugiat, ſic aquæ terga uertebãt. Voluntasq́; tua, inquit, erat eis uox tonitrui, feſtinabantq́; ad locum cauum.

Aſcendunt montes, & deſcendunt campi.

IVre, ac pleno harmoniæ carmine, poſt fugatas aquas, poſt enudatam terram, proſequitur bona hanc nudationem conſequuta. Nam cùm aquæ montes, & campos prius occuparent, nuſquam loco, habitationeq́; apparente, ut primum uoluntate, & imperio Dei his ſemotis, aperiri terræ cœperunt, ſurgebant montes in altum, campi depreſsi iacebant. Remotisq́; aquis apparuit diuerſa facies terrarum, partim montibus extans, partim camporum uaſtitate complanata. Quod & Poëta Latinus, ſicut alia ex iſto carmine, expreſsit, de Deo, quem ignorabat dicẽs,

—Quiſquis fuit ille Deorum,
Iuſsit & extendi campos, ſubſidere ualles,
Fronde tegi ſyluas, lapidoſos ſurgere montes.

Pari igitur ſenſu ab utroque dictum, de eleuatis montibus campisq́; depreſsis, & ex uno fonte ſunt petita. Diſpoſitionem quidem hanc montium, & camporum, factam à Deo prius in creatione terræ, par eſt, naturalibus cauſis ſi poſſet intelligi, ab eo iuſsis, ac diſpoſitis. Nam creſcere partim montes, partim diffluere ratio docet. In radicibus circaq́; terram ſic ſaxa creſcere docemur, ſicut oſſa animalium, ex medullis teneris dureſcunt, & creſcunt. Habentq́; ſaxa montium ſuas uenas, ſicut metalla. Decreſcunt autem in ſummo, ſemper aut pluuia, aut alio caſu, eos diminuente, & ad unum deijciente alluenteq́; terram, & ſaxa ſenio confecta cadunt. Campi autem remanſerunt, ubi uena ſaxorum defuiſſet. In quaſdam autem mundi cauernas, & planiora loca mare ſubſedit. Hæc loci declaratio. Athanaſius ſicut & cæteri Græci, ex ſuperioribus dependentem ſenſum præbuit, non eum ſcilicet, quem Dauid dediſſet. Vult enim eſſe comparationem quandam, ut fluctus maris eleuati, montibus aſsimilentur: depreſsi, campis: ὑψούμενα, φησίν, παρεικασθέν ἂν ὄρεσιν. Elati, inquit, fluctus, ſimiles ſunt montibus, depreſsi formidine tua, tanquam planicies, & æquata terra fiunt. Euthymius etiam de fluctibus putat hæc dicta, quãquam & ſitum montium, & camporum aliquantum aſpexit. Verior ſenſus iam claret. Fugientibus igitur aquis, montes extulerunt caput, campi ſubſederunt aperti, detecti aquis. Bene autem adiecit, In locum quem fundaſti eis, ut omnia doceat eum ſitum, quem Deus uoluiſſet, habuiſſe. Quod & Poëta Latinus retulit in eum Deum quem ignorabat,

Iuſsit

Iussit & extendi campos, subsidere ualles.

Terminum posuisti, quem non transgredientur, nec conuertentur operire terram.

CVm montes, & campos descripsisset, montes datos pro claustris ipsi mari, aquisq́ summotis uelit ostendere, ecce declarat, primum eos creatos, deinde datos pro claustris, tum inclusum eis mare transilire non posse, ut in eo etiam praedicet sapientiam diuinam, quod non solum mare submouit, sed dedit eas obijces, ea claustra, his definitionibus, & terminis circunscripsit, ut transire inde non liceat. Quanquam autem erat obscura oratio, cuinam diceret terminum esse praefixum, an montibus, an aquis: sensus tamen ipse declarat, quòd nunc ad aquas & abyssum reuertitur, praecipuè montibus, propter mare commemoratis. Et Chaldaeus expressit, Terminum, ait, posuisti, fluctibus maris, quem non praeteribunt. Quod autem dicitur, Terminum posuisti, etiam Poëta Latinus à Deo factum intellexit:

Tum freta diffudit, rapidisq́ tumescere uentis,
Iussit & ambitae circundare littora terrae.

Is enim fuit terminus praefixus, littora scilicet, sed praecipuè montes. Nusquam enim fere mare inuenias, quod non sit, aut certè fuerit montibus inclusum. Nam etsi planicies aliqua est, quae mari non finitur, si tamen oculos ulterius tuleris, uidebis circunquaq́ altissimas arces montium, quas à principio, terminum maris fuisse constat. Discedente autem mari, aut fluminibus, glebas, omnemq́ materiem semper aduehentibus, & de summis montibus saxa, limumq́ deferentibus, accidit ut maris ora repleta, nõ appareat antiquus circumobeuntium montium terminus, uetustate longinquior, sicut ad pontum Euxinum, & in Aegypto, quam totam Nili beneficium esse scriptores asserunt: Nilusq́ dictus quasi νέα ὕλη. Mare quoque Italicum, id est Adriaticum, semper recedit, longiusq́ abit à montibus, ad quos usque in antiqua rerum creatione, mare peruenisse est probabile. Porrò quod ait, Nec conuertentur operire terram, naturaliter quidem, sed prius diuinè. Ideo Aristoteles Deum, & naturam consociat. Mare nõ solum nõ transcendit hos terminos, ut etiam longius discedat semper in seipsum sese coarctans: sed & uerissimum est, ut dixi, mare à principio circunquaque, saltem magna ex parte altissimis, & inter se, instar exercitus, complicatis montibus exilire non posse, ut terram habitabilem alluant. Quòd si alicubi accidit, ut mare terminum transierit, in uniuersum nunquam probabis, ubi terra esset, montibus oppositis, mare excurrisse, & montes transijsse. particulare autem non praeiudicat uniuersali. Nec uerum est in uniuersum, nisi alicubi tantum:

Vidi ego quod fuerat quondam solidissima tellus,
Esse fretum, uidi factas ex aequore terras,
Et procul à pelago conchae iacuere marinae,
Et uetus inuenta est in montibus anchora summis.

De conchis clarum est, posse eas terrestres, & marinas esse, saxeas inquam in montibus genitas, alias in mari. Anchoras autem potuit aliquis casus in montes tulisse, aut remansisse ex antiqua alluuione. Et summi montes possunt esse colles exigui, ubi aliquando mare fuerit. Hebraei quoq́ dicunt, Non conuertentur operire terram, sicut prius. Ideo dixit, Non conuertentur, non redibunt. Notat etiam Chrysostomus, hinc intelligi, non montium, istorumq́ murorum fortitudinem efficere, ut ne mare transiliat, sed imperium uoluntatemq́ Dei. Ipse igitur terminum posuit mari.

Qui emittis fontes in conuallibus: inter medium montium pertransibunt aquæ.

EAdem poëta Latinus:

—Addidit & fontes, & stagna immensa, lacusq́;
Fluminaq́; obliquis cinxit decliuia ripis.

Illi etiam hæc à Deo facta, & reperta cognouerunt, & confeſsi ſunt. Naturaliter autem fontes in conuallibus confluunt, ſed natura inuentũ eſt Dei, ut aiunt boni Philoſophi. Deus naturæ princeps, & moderator. Quod illi intelligentes, naturam nominantes, Deum item nominabant, priorem Deum, tanquam principem, primarumq́; cauſarum repertorem. Hoc illi non minus religioſè, ac nos prædicauerunt. Ac primum quod ait, In conuallibus, Hebraicè eſt בַּנְּחָלִים banechalim. Nachal propriè ſonat torrentem, foſſam, aqua uiua irriguam ſemper, aquamq́; decurrentem. Sonat etiam conuallem, id eſt depreſſum inter montes locum, quo montanæ aquæ confluunt. Is locus Græcè dicitur φάραγξ, Hebraicè, ut ait Dauid, nachal, licet deſignet etiam torrentem. Sic enim, inquit, Et mittit eas ut diſcurrat in ualles, quę ſunt inter montes. Et hæ uocantur nechalim. Chaldæus autem accepit aliud ſignificatum dicẽs, Qui emittis fontes בְּנַהֲרוּתָא benaharutha, in flumina. Ac quanquam uerum ſit, fontes in flumina deſcendere, uidetur tamen eſſe uerum quod ait Dauid. Declaratur enim ex ſequenti, Inter medium montium pertranſibunt aquæ. Confluunt igitur inter montes aquæ undiq́;, de cauernis montium deſcendentes, quo nihil iucundius mirabiliusq́; aſpici poteſt. Huius cauſam referunt Hebræi hoc modo, Cùm Deus congregaſſet in unum locum aquas, fecit ut eſſent ſalſæ. Eoq́; non diſcurrentes, ac motæ, emarcuiſſent, aërem q́; corrupiſſent. Idcirco fecit eas ſalſas, ut aër ſanus eſſet, & à corruptione immunis. Quas autem in arida reliquiſſet, dulces eſſe iuſsit, quia diſcurrerent, & in terram abſorberentur. E quibus fecit ut in loca humilia defluerent, unde & animalia uiuerent, & plantæ irrigarentur, ut aër refrigeraretur, humores corporibus ſuppeditarentur, aëris ſiccitas madeſceret, quæ ex ſalſedine maris ad eum peruenit, & ut earum uagatu, terræ plantæq́; irrigarentur, odores exiſterent. Ideo uagæ aquæ, & in diuerſa tendentes dulces factæ ſunt. Ad uſum rerum, non emiſit fontes, ut ſuper terrã uoluerentur, ne inundarent plantas, & terrarũ habitationem labefactarent, fecit ut in locis humilibus decurrerent, quę ſunt inter montes, qui dicuntur conualles. Aliæ per terram diffunduntur, quarum eſt nota utilitas, quas autem deſerta peragrare dedit, uiatoribus, & cæteris animalibus uoluit deſeruire. Hæc illi dicunt, quibus non cauſa fontium in conualles manantium, ſed finis oſtenditur. In conualles autem delabuntur è montibus aquæ, ima petentes; quoniam ima petunt aquæ: è montibus autem prorumpentium fontium cauſæ à philoſophis ſcientiam mutuamur. Ideo philoſophia theologiæ deſeruit. Ferè enim montes ſunt cauernis interius uaſtis patentes, in quibus frigidiſsimi aëris maxima copia colligitur. Hæc ſemper tum ob aërem frigidum, tum quia ſemper infernè aqua in cauernis colatur, quam pluuiæ terris demittunt, diſtillat, ſemper cauernæ illæ collacrymantur. Nunquam ceſſant rores defluere, pluitq́; illic perinde, guttęq́; perpetuæ decidunt, ſicut cùm ſuper terras incumbunt nubila. Ex illa pluuia, & perpetuis hinc inde deſtillationibus, flumen aut fons conficitur, propè, uel longius, ut faciliorem exitum nactus fuerit, erumpens. Hinc ait Ariſtoteles, uaſta, memorabiliaq́; omnia flumina à montibus defluere, Danubium, Rhodanum, Rhenum, ex uno eodemq́; monte Heluetiorum: Tagum, & Hiberum ex Pireneis, Euphraten, & Tigrin è monte Tauro, ſimiliterq́; omnes. Vide igitur diuinum

uinum consilium creandorũ mõtium, uide mirabilem, incredibilemq́ utilitatem. Distinguunt, ornantq́ terras mare ne procedat, coërcent, gignunt nobis fontes, & flumina, ut nos, & bruta animalia uiuamus. Iure dignus est admiratione, & laude, rerum istarum inuentor, ut eum & admiremur sapientem, & collaudemus beneficum & clementem. Porrò in Hebraico non est Aquæ, sed tantum, Inter medium montium pertransibunt, fontes scilicet, quos prius dixerat.

Potabunt omnes bestiæ agri, expectabunt onagri in siti sua.

VTilitatem aquarũ per conualles scatentiũ ostendit. Quis enim credat aliã ob causam, fontes à Deo repertos, quã ut animalia biberent? Et tamen si naturam montiũ aspicias, necessariò propter latissimas cauernas à Sole & calore remotas, fontes efficiant. Sed Deus inuentor rerũ, tanta solertia, tam profunda sapientia res suas disposuit, ut factæ naturales fuerint, unaq́ res plures utilitates habuerit. Aquę autem, & fontium usus in Oriente, ubi hæc cogitabantur, & decãtabantur, magnis laudibus celebratur, regionibus Sole ardentibus maxime necessarius, ut fons aquę sit nectaris cœlestis loco. Ardent enim omnia flammis solaribus, et sæpe decẽ dies, & plures per ardentis sabuli aceruos uiatores, nusquã aquã offendentes eunt, oneratos aqua camelos adducũt. Cum primis autẽ ex animalibus memorauit onagrũ, in cuius reddẽda causa Hebręi cum Græcis conueniũt. Græci dicũt hoc animal esse κατάξηρον καὶ διψῶδες, exustũ, & sitibundũ: Hebræi quia sit animal syluestre, deserta semper incolens. Ideo dicitur ὄναγρος, id est asinus syluestris. Dixerat enim Bestiæ agri, Gręcè θηρία, proprie animalia syluestria, Hebraicè חיות chaioth, feræ scilicet campestres. His dicit à Deo potum suppeditari in locis ardentibus. Ideo memorauit cum primis onagrũ, animal regionibus Orientis domesticum, ignauum, pauidũ, tantùm asinus. Conueniunt autẽ ibi animalia ad unum aliquem fontem, unde prouerbium, cuius Aristoteles etiam meminit, Sẽper noui quid affert Aphrica. Miscent enim mutuo sese, diuersasq́ species, & monstra pariũt. Obseruandumq́ quod admonent ex isto loco Græci. Si diuina prouidentia sese ad uiles animantes inclinet, multò magis curaturam res nostras. Atq́ ad rerum quoq́ creationem pertinet, post principia terram, & aquam, montes, campos, terminos, fontes in collibus, animalium creatio, & alimentum.

Super ea uolucres cœli habitabũt: de medio petrarũ dabũt uoces.

PRo, Ea, eas, dicendum est Latinè. Refertur enim ad aquas, quæ tametsi Græcè neutro genere proferuntur, diciturq́ hoc loco, ἐπ' αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνῶσι, tamen Latinè ut aquas intelligas, sicut apparet Hebraicè, & Græcè, dicendum Eas. Pro petris quoque in Hebraico est עפאים hiphaim, quod potius sonat frondes, folia, ramos. Dicendumq́, De medio arborum. Et Hieron. hoc intelligens in Psalterio Hebraico transtulit, De medio nemorum. Et Rabi Dauid exponens hoc uerbũ dicit, והם עלי העץ uehem ale haez. Et hæc sunt folia arboris. Loquitur igitur de uolucribus aquaticis, stagna, lacusq́ incolentibus, uel in uniuersum de omnibus quibus ad fontes, & flumina sitientibus, necesse est confugere. Hocq́ Græci, & Hebræi pariter exponũt, παρὰ τοῖς ὕδασι τῶν ποταμῶν ἐν ταῖς ὄχθαις τὰ πετεινὰ, ὅσα φίλυδρα, κατασκηνῶσι, Propter aquas, inquit Euthymius, fluuiorũ in ripis uolucres habitant, quę aqua delectantur. Sic & Hebræi. Porrò quod ait Super ea, Hebraicè Super, signat etiã, iuxta, propè, ut dicat, Iuxta ea, propter ea. Obseruant etiam Hebræi, uolucres maiore ex parte aquaticas esse natura. Vnde in Mose pisces, & uolucres simul ex aqua nasci iubentur. De quo suo loco. Ea igitur est uenustas, ea diuina quædam rerum

pulchritudo, quod montes, & colles aſcendunt. Campi ſtrati latè iacent, fontes ſcaturiunt riuos & flumina efficiunt. Huc coëunt feræ ad potandum, circunquaq; autem demulcentes auras uolucres, ex arboribus frondiferis concinunt, ut Poëta de fluuio Tyberino;

In mare prorumpit, uariæ, circumq́; ſupraq́;
Aſſuetæ ripis uolucres, & fluminis alueo,
Æthera mulcebant cantu, lucoq́; uolabant.

Et Homerus de antro Calypſonis:

Ἔνθα δέ τ' ὄρνιθες τανυσίπτεροι εὐνάζοντο,
Σκῶπες ἴρηκές τε, τανύγλωσσοί τε κορῶναι
εἰνάλιαι, τῇσίν τε θαλάσσια ἔργα μέμηλεν.

Hic uolucres habitant pictæ, atq; ingentibus alis,
Buboq́;, accipitresq́;, & longo gutture cornix,
Æquoreæ, quibus eſt mos uitam degere in undis. Et,
Hic uer purpureum, uarios hic flumina circum,
Fundit humus flores, hic candida populus antro,
Imminet, & lentæ texunt umbracula uites.

Vterq; igitur uolucres iuxta aquas conſtituit, concinentes. Quod à noſtro prius dictum eſt. Nec uel noſter, uel Latinus poëta dicunt è petris, aut ripis tantum uolucres concinere, ſed ex arboribus iuxta ripas fluuiatili humore grandeſcentibus & frondeſcentibus, ut utraq; re uolucres ad canendum inuitent. De medijs ergo arboribus, & fruticetis, ramisq́; ſentias. Itaq; non propriè acceptum eſt ab Euthymio, ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνὴν, τὰ ὕδατα δηλονότι. ἐκ πετρῶν γὰρ ἐκπορευόμενα μετὰ ῥύμης. &c. De medio, inquit, petrarũ dabunt uoces, aquæ uidelicet. E petris enim prorũpentes cum lapſu, & ſonitu, tantum non animalia quidẽ inuitant ad bibendum, homines autem ad laudem eius qui ex arentibus ſaxis naturam humentem affatim elicit. Hæc quanquàm uera ſunt, à Vate tamen dicitur, quòd uolucres concinunt, è medijs arboribus, in ripis frondeſcentibus. Quod maximè cognoſcitur ex Hebraica uoce עֳפָאִים iphaim, quæ non propriè ſonat petras, ſed potius ramos, frondes, arbores. Rabi quoq; Dauid, quod dicitur, De medio petrarum, exponit והם עלי העץ Et hæc ſunt folia arborum. Nec arbores, inquit, ſed ramos, aut folia, quia plerunque ingentes arbores, & frondoſæ iuxta ripas fluminum aſſurgunt. Credoq́; Septuaginta petras intellexiſſe ripas fluminum frondentes, arboribus opacas. Quodq́; Hebraicè dicitur, Dabunt uocem, Chaldæus adiecit, uocem זְמַר zemar, id eſt, cantus, modulatus, ut Virgilius:

Æthera mulcebant cantu.

Sunt etiam hoc loco duo uerba, alterum Hebraicum, alterum Græcum, ſimilia, eiuſdem ſignificatus in eadem re, ut intelligas linguam Græcam ab Hebraica fluere. Dicitur Græcè, Super ea uolucres cœli σκηνῶσι: Hebraicè יִשְׁכּוֹן iſcon. Ex quo uidemus ſcenam Græcum ab Hebraico deſcendere shean. Illud item ſi cui fortè hæc obſeruatio placeat, poteſt hic animaduerti Hebræos non ſeruare numeros in uerbis. Et ſæpe nominibus ſingularibus adiungere uerbum multitudinis: ſic uiciſsim. Hic enim dicitur, ſuper ea עוֹף־הַשָּׁמַיִם יִשְׁכּוֹן auis cœli habitabit. Deinde, De medio petrarum יִתְּנוּ קוֹל dabunt uocem. paulò antè, Potabunt כָּל־חַיְתוֹ omnis beſtia, fortè quia collectiua ſunt.

Rigans montes de ſuperioribus ſuis.

Poſteaquam executus eſt uenuſtatem, decorem, utilitatem, quæ percipitur ex aqua

aqua, eaq́ omnia dixit quæ pertinent ad aquas, fontes, & flumina, cum aquis illis primordialibus, de quibus ſermonē de rerum creatione agens, inſtituerat ſequentia: nunc ordinem Moſaicum ſecutus, ad arbores, & plantas è terra natas ſe recipit. Plura enim diuina opera, tertia die ſimul facta docet Moſes. Summotæ ſunt aquæ, ex quibus marinæ ad uapores aërios remanſerunt, ex his aër in cauernis conceptus fontes & flumina ad uſum animalium, & pulchritudinem terrarum emittit. Tum tellus ipſa patefacta germinauit imperio Dei plantas. Quæ cùm natæ eſſent, eodem humore eas creſcere, & nutriri neceſſe erat, quo natæ eſſent. Ideo Moſes, cùm terram apertam dixiſſet, intulit plantarum ſatum, tum irrigationem cœleſtem. In recapitulatione autem, antequam terra produceret, dixit, Et fons aſcendebat de terra, & irrigabat uniuerſam faciem terræ. Tunc ſubijcit, Et produxit Dominus de humo, omne lignum frondoſum. Hoc igitur noſter imitatus, dicturus de agrorum ubertate, de plantis, & arboribus, orditur ab illo fonte qui aſcendebat è terra, eamq́ uniuerſam irrigabat. Quem autem dixit Moſes אֵד quod Septuaginta tranſtulerunt, πηγὴν, Hebraicè, ſicut Aquilas & Symmachus uerterunt irrigationem, ſonat uaporem, nubem. Hoc appellat Dauid, Superiora eius, ſcilicet Dei. Conueniuntq́ Græci, & Hebræi, hæc ſuperiora exponentes, Dauid והם העננים Et hæc ſunt nubes. Euthymius, ὑπερῷα δὲ νεφέλας λέγει, ἐκεῖθεν γὰρ τὰ ὄρη ποτίζονται. Superiora, inquit, nubes dicit. illinc enim montes irrigantur. Apollinarius item, τινὲς δὲ φασὶν, τῆς θαλάσσης εἶναι τοῦτο τὸ ὕδωρ, διὰ νεφέλων ἀναπώμενον. Quidam, inquit, ſenſerunt hanc aquam eſſe marinam, per nubes attractam. Verè quidem pluuia eſt aqua marina, ſed non per nubes attracta, ſed in nubes conuerſa. Quare autem præcipuè montes meminerit irrigari à Deo, pulchrè Hebræi, & Græci docent, Hebræi quòd montes ſint ſicciores, & quia poſsint campi deductionibus fluminum, ac fontium ab hominibus irrigari: Græci quòd in montibus præcipuè fœnum producatur. Et quia ſi montes, multò magis omnis terra, è montibus, aquis in plana delabentibus. Superiora igitur nubes intellige, quæ iure dicuntur ſuperiora Dei. Appellant enim ſacræ literæ, pluuiam, & uentos, theſauros Dei. Et Chaldæus בֵּית גִּנְזֵי id eſt, domum theſaurorum dixit, pro eo quod Hebræus, Superiora eius. Congruè cum Hebraico, Græcè dicuntur μετέωρα. Latinus pulchrè uertit, Rigans, quod Græcè eſt ποτίζων, cùm non dicunt uocem Latinam inueniri reſpondentem, niſi dare bibere, proprièq́ ſonat, potum dans montibus, ex Hebraico מַשְׁקֶה meshake.

De fructu operum tuorum ſatiabitur terra.

EST, ut dixi, in ſacris literis pluuiarum ſumma commendatio, & admiratio, in eo maximè creator laudatur, & extollitur. Hebræi concordant cum Græcis pluuiam fructum Dei dicentes, Nubes opus diuinum: fructum autem nubium ipſam pluuiam. Si enim ſuperiora Dei uocauerat nubes, iure etiam opera Dei eas dicit. Sunt ergo nubes, & ſuperiora Dei, & opera eius. Ipſe enim fecit aſcendere fontem, ſiue uaporem de terra, ex quo uapore, diuinus fructus pluuia naſcitur. Paterq́ pluuiæ uocatur Deus in theologia. Eſt enim res diuina, ſummæq́ ſapientiæ, eoq́ inter mirabilia eius recenſetur. Loquensq́ cum Iob Deus, Nunquid, inquit, pluuiæ es pater, aut quis genuit rores cœleſtes? Sicq́ Deus pluuiæ pater, fructus & proles pluuia oſtenditur. Chryſoſtomus quoq́, ἔργον τοῦ θεοῦ λέγει τὸν ὑετὸν, ἀφ᾽ οὗ πλουτεῖται πλησμονῆς ἡ γῆ, opus Dei pluuiam dicit, à quo tellus ubertate ditatur. Et Euthymius, Nonnulli, inquit, τὸν καρπὸν τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ὑετὸν ἐνταῦθα προσαγορευθῆναι λέγοντες ὡς καρπὸν τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ, fructum operum ipſius, pluuiam hic appellari dicentes

tes qua

tes quasi fructum prouidentiæ suæ. Iure etiam dixit, Satiabitur, quia de agrorum siti sermo est. Et pluuia tale quid efficit, quod Poëta expresit, Rura natant fossis,

Et fœdam glomerant tempestatem hymbribus atris,
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther,
Et pluuia ingenti sata læta, boumq; labores
Diluit, implentur fossæ, & caua flumina crescunt.

Deinde Virgilius etiam patrem pluuiæ nominat.

Ipse pater media nimborum in nocte corusca
Fulmina molitur dextra.

Hæc tametsi natura fiunt, à Deo tamen fieri, & illi prædicabant.

Producens fœnum iumentis, & herbam seruituti hominum.

DE fœno, & herba certa ex Hebræis, & Grecis differentia. Fœnum quòd sponte sua nascitur, herbam autem quæ opere humano adhibito, ut est triticum, omnesq; generatim segetes, tum olera, omniaq; hortensia, quibus serendis homo & colendis desudat. Pro seruitute igitur est עֲבוֹדָה abodah, quod tametsi sonat seruitutem, signat tamen hic propriè cultum: unde cultores Dei dicuntur abdim. Cultumq; appellat sudorem, quo sibi uictum parare iussus est homo. Potest tamen herba iumentorum intelligi, quæ humano opere crescat. Ideo pro herba, Hieronymus fœnum transtulit, Et fœnum seruituti hominum. Pro iumentis autem Græcè κτήνεσι, id est pecoribus, Hebraicè behema, quod bestiam, quasi uestiam, siue uostiam designat. βόσκω autem, bosco, est pasco. Diciturq; propriè de bestijs maioribus, quæ iumenta appellari solent, minores, sunt pecora: quanquàm facilè confunduntur.

Vt educas panem de terra, & uinum lætificat cor hominis.

COmmemorato cibo iumentorum, cibum humanum persequitur, tria præcipuè quibus humana uita sustinetur, referens panem, uinum, & oleum. Acuidetur declarare repetendo quod dixerat, Et herbam seruituti hominum. Hęc enim est herba panis scilicet humano labore, quam seruitutem Septuaginta dixerunt δουλείαν, partus. Ac ubi dicit, Vt educas, Græcè, & Hebraicè potest referri ad aliquem tertium, לְהוֹצִיא lehozia, ad extrahendum, Græcè τοῦ ἐξαγαγεῖν, ut referatur ad laborem, cultumq; humanum, quo laborando educunt panem è terra, auxilio hymbrium cœlestium. Ac panis Hebraicè dicitur לֶחֶם lechem, quod sonat simpliciter cibum, κατ' ἐξοχὴν, panem, in omni cibo præcipuum. quod testatur & Rabi Dauid ולחם הואכלל לכל מאכל uelechem hukelal le col maacal, Lechem, ait, uniuersum dicitur omnis cibus, præcipuè autem panis, quia semper eo utimur. Sicq; exponunt dicentes seruitutem, siue cultum humanum in eo esse præcipuè, ut panis suppetat. Vinum item educunt è terra homines, quod lætificat humanum cor. In quo utilitatem eius declarauit. Dulcedine autem, & sapore dum hauritur, & in palato lætificat, haustum autem, calorem dat membris, sitimq; depellit, ut tres simul uoluptates efficiat: Primam, dum hauritur, dulcedine titillans gustum: tum sitim quæ infestabat, tristitiamq; afferebat depellens, haustum, calorem cordi, membrisq; adhibens. Sicut autem tristitiæ comes est frigiditas (nam & mœrentes

& paup

& pauentes rigeſcimus. unde Græcè idem eſt timere, ac frigeſcere ῥιγεῖν) ſic calefactio efficit lætitiam, frigus contrahit, contractio mœror eſt, calor diffundit ſanguinem, unde lætitia. Eſt enim lætitia ſic diffuſio ſanguinis, ſicut mœſtitia, contractio, fuga, perturbatio. Hinc Græci quomodo lætitiam uinum efficiat, docentes dicunt θεραπεύων καὶ ἀνιεὶς αὐτὴν, id eſt, Demulcens, & remittens ipſum ſcilicet cor. Et lætificare illi dicunt εὐφραίνειν, quaſi mentem, ſiue cor diſponere εὖ & φρένες. Homerus etiam uinum appellat μενοεικέα, quaſi dulcianimẽ, ſuauem, lætumq́; faciens animũ, & μελίφρων. Ac Hebræus de corde dixit, ſiue, ut mos eius linguæ eſt, cor pro anima tota accipere, ut, cogitationes aſcendere in cor, quod noſtri in animum, & mentem. Et Homerus,

Εἴπεθ' ὅπως ὑμέας κραδίη, θυμός τε κελεύει.

Dicite cor quæcunq; iubet uobis animusq́;. Aut φυσικῶς, quoniam propria cor ſanguinis eſt ſedes, illicq́; ſanguis, uel diffunditur, uel cõtrahitur, relictis uenis ad arcem cõfugiens: & quia in ſanguine calor exiſtit, corpus ſimul, & pallidum, & frigidũ fuga ſua efficiẽs. Hinc hauſto uino, incaleſcit corpus, & animus ex συμπαθείας & exhilareſcit, et color accedit melior in uultu, ſanguine ſeſe uſquequaq; diffundẽte. Ecce igitur diuina prouidentia quæ non tam quæſiuit, ut uiueremus, ſed etiam ut iucundè, & ſuauiter uiueremus, ut quod grauiſsimus Orator dixit, interdum hæc πρόνοια, Epicurea fuiſſe uideatur.

Vt exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis cõfirmet.

EAdem dicit, ut moris eius eſt, dicta ſua ſemper augere, & efficere repetẽdo clariora. Oleum autẽ nondũ nominarat. Exhilaratio quidẽ uultus, quam oleo tribuit, duobus modis etiam Hebræis teſtibus, poteſt intelligi. Aut enim unctio corporis indicatur, quo ſolebant ueteres oleo perungi. Sæpe docet Homerus, cùm hoſpites inducit hoſpitio amicorum receptos, lauaſſe pedes, & corpus oleo unxiſſe, ut in Odyſſea de Telemacho à Neſtore recepto.

Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισε λίπ' ἐλαίῳ

Aſt ubi lauit eum corpusq́; perunxit oliuo.

Aut ad lucernam refertur, cuius lumine facies, & oculi exhilareſcunt. Hunc ſenſum declarãs Dauid ait, Sic etiã oleum è terra, humano labore educitur, quo ueſcẽs homo, מצהיל ומאיר פנין illuſtrat, & clarã facit faciẽ ſuã. Deinde addit, Etiã noctu lumẽper ipſum facit. Ac quoniã Hebraicè eſt, Vt exhilaret faciem, מִשָּׁמֶן mishamen, ex oleo, uel de oleo: credit hunc eſſe ſenſum, ut è multis cõmodis, quæ percipimus ex oleo (nam eo ueſcimur, eo & corpus inungimus) unã præcipuã utilitatẽ, Vatem nominaſſe, quòd eo faciẽ illuſtramus in tenebris, apparẽteq́; lumine irradiamur, oculi quoq; ac uultus, mira lætitia afficiũtur. Hæcq́; fuit diuina utilitas ex oleo, maximi in rebus mortaliũ ponderis. Hunc autẽ ſenſum exhibet, quia uidetur eſſe partitio de oleo, nõ omnẽ utilitatẽ, ſed unã præcipuã, ſcriptore nominãte. Poteſt igitur duplex faciei exhilaratio per oleum intelligi, aut lucernæ, aut unctionis. Nam quòd faciẽ ungerẽt oleo Hebræi, Euangeliũ indicat: Oleo caput meum non unxiſti. Et, Cùm ieiunatis, ungite capita, & facies lauate. Hunc etiã ſenſum, uidetur uox Hebraica demonſtrare, pro Exhilarare habẽs, הַצְהִיל hazhil, quod ſonat clarã facere, & pellucentẽ. Relucet autẽ oleo facies. Et pro eo, Chaldæus dixit לְנַהֲרָא lenahara, ad illuſtrandum. Vterq; ſenſus defenditur. Porrò quod ait, Et panis cor hominis confirmet, idem quod Homerus ſæpe, καὶ ἄλφιτα μυελὸν ἀνδρῶν, Panem, ſeu farinã eſſe medullã hominis. Sic Hebræus ſubſtantiã, et robur hominis dixit panẽ. Vt autẽ Homerus farinas ad medullã retulit, licet ex farina fiat panis, panis eſus in

ſanguinem uertatur, unde exiſtit ſpiritus, & uita: medulla uerò potius oſsium ſit origo: ſic Hebræus refert panem ad cor. Diximus enim Hebręis dari principatum, dari cogitationes, totamq́ uitam ipſi cordi, ipſam animã, ipſamq́ uitam, cor appellãtibus. Eſt enim etiã cor Latinè quaſi Gręcũ κῆρ, quo anima etiã dicitur. Dicitur autẽ confirmatio cordis, quaſi uitæ ſolidatio. Valentiſsimus enim ait Celſus, cibus eſt panis. A' corde eſt omnis uita ſenſibilis. Inde ſanguis, inde robur. Qualis autem cibus, talis ſanguis: qualis ſanguis, talis cordis affectio. Omnis digeſtio fit per calorẽ cordis, cõuertentis cibos in ſanguinem, et corpus omne irrigãtis. Quòd ſi ex fame ſequitur totius corporis debilitatio, ſequitur autẽ, quia calor cordis non habens quod abſumat, quidquid circumiacet ſanguinis abſumit, & membris non reparatur ſanguis: utiq́ in contrariũ totius firmitatis, ac roboris cauſa cor erit. Robur autẽ membra accipiũt à ſanguine, & medullis, licet & ab alijs cauſis, ſic à corde exiſtit debilitatio, quoties non paſcitur, nõ ſolidatur. Hebraicus etiam tropus dicere cor à cibo confortari. Quem alibi quoque inuenies. Accipiam, inquit, buccellam panis, & confortate cor ueſtrum. Sic Homerus etiam, ut dixi, imperium dat cordi,

εἴπεθ' ὅπως ὑμέας κραδίη, θυμός τε κελεύει.

Dicite uos animus quæ, corq́ ſuaſerit ipſum.

Sic firmamentum panis etiam dicunt, ſiue ſubſtantiam, ὑπόστασιν, quo ſtat homo, uiuit. Hinc Græci βίον, appellant non ſolum uitam, ſed id quo uiuitur. Tandiu enim uiuimus, quandiu nutrimur. Ex intima igitur philoſophia datur cordi, totius corporis ſolidatio. Corroborato enim hoc principali membro, uita ipſa exiſtit. Corroboratur autem cibo, ut etiam Homerus à principali membro, corde totum hominem denominat. Nam cum ait,

Καὶ τότ' ὀδυσσῆος λύτο γόνατα, καὶ φίλον ἦτορ.
Τέτλαθι δὴ κραδίη, καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.

Cor patere iſtud, nanq́ hoc, & maiora tuliſti.

Cor tanquam ſeipſum totum ille alloquebatur. Sic apud Hebræos à præcipuo membro, poteſt homo, & uita ſenſibilis eſſe appellata, & potius confortat cor hominis, id eſt totam uitam, totum hominem. Stante etiam corde, ſtat totus homo, corde tremente, omnia membra labant. Ideoq́ Homerus,

Καὶ τότ' ὀδυσσῆι λύτο γόνατα, καὶ φίλον ἦτορ

Tum genua, & cor extemplo ſoluuntur Vlyſsi.

Genuum reſolutionem ex ſolutione, & pauorem cordis præcedente innuit. Sicq́ apparet, & firmitatis, & debilitatis cor eſſe principium.

Saturabuntur ligna campi, & cedri Libani quas plantauit, illic paſſeres nidificabunt.

NEceſſe eſt hoc ordine hiſtoriã texere, ut prius expoſita una re cum his quæ cohęrent, reuertamur eò unde digreſsi fuiſſemus. Dixerat autẽ à pluuia, montes irrigari, ſecutus eſt præcipua quæ de pluuia proueniũt, ea uidelicet, quæ pertinent ad genus humanũ. Ad arbores reuerſus, & ipſas dicit irrigatione creſcere. Ligna campi, dicit arbores latè in campis uireſcentes. Ligna enim arbores dicũt Hebræi. Et pro lignis, Chaldæus poſuit lanaia, id eſt arbores. Obſeruandũ autẽ quòd Hebraicè non dicitur, Ligna campi, ſicut Sept. ξύλα πεδίου, ſed ligna Domini, quod apparet ex ſequẽti, quas plãtauit. Ligna enim pręcipuè unius ſacri montis Libani decantauit, ſicut Poëtæ, Hyblæas apes. Fortè ligna Dei intellexit Paradiſum terreſtrem, qui ſemper dicitur Paradiſus Dei. Talia, inquit EzekiEl, ligna nõ fuerunt in

Parad

Paradiſo Dei, Æmulata ſunt eum omnia ligna quæ erant in Paradiſo Dei. Ligna ergo Dei dixit Paradiſiacas arbores. Quod ſi nõ placet, interpretare de monte Libano, aut de cedris excelſis, quaſi diuinis, ſicut Homerus εἰς ἅλα δῖαν, mare diuinum appellat, nimirũ immẽſæ magnitudinis. Et Latinis os ſacrũ, maximũ oſsiũ. Nihil eſt autem illo aſpectu iucundius, & admirabilius, quàm cùm ueſtitos arboribus montes, & campos, & totã quaſi terrã picturatã intuemur. Hinc omnis locorũ deſcriptio, arbores cũ primis habet. Aſſeruit autẽ cedros ipſi Deo, propter altitudinem. Omnia enim excelſa, & magna Deo ſcripturæ adiudicãt. Vt montes Dei, cedros Dei in Pſalmo, hoc loco ab eo plãtatas. Poteſt etiã, ut Hebræi aſſerũt, harum arborũ ſatũ Deo uendicaſſe, quia ſuperius eam induxerat, quæ humano cultu creſcerent, ſunt autẽ alia, miræ etiã magnitudinis, ad quæ cultus hominum nõ aſpiret, ſed ſuapte ui creſcãt. Quod in naturã quidẽ, ſed principaliter in Deũ quaſi ſatorẽ, & cultorẽ eſt referendũ. Cedros autẽ præcipuè nominauit quòd ſint in ſyluis cæteris arboribus proceriores. Arbor eſt, ut Dioſcorides ait, iunipero folijs & baccis ſimilis, ac niſi altius creſceret, iuniperus eſſet. Hæ in Iudæa, & Oriẽte præcipuè naſcuntur. Quoniã igitur & irrigationẽ Deo tribuit, iure etiã ſatũ harũ arborũ, et augmentũ, & proceritatẽ. Ipſe enim præſtitit, ut hæc plantarũ uarietas exiſteret. Ipſe genitricẽ terrã, ipſe patrẽ hymbrẽ creauit. Formas itẽ ſeminibus dedit, & ante ſemina, terrã fecit prolificã. Ex hoc loco uidere eſt, quantũ illi fallãtur, qui ne Deũ, q̃ dicit Paradiſum plãtaſſe, hortulanũ faciãt, quaſdã cõmẽtitias ideas, nõ ueras illas, pro Paradiſo aſciſcũt. Quod quidẽ mirum eſt etiã Philoni placuiſſe. Ecce locutio ſermonis Hebraici nota, qua datur Deo, plãtatio cedrorũ, nec potes hic ideas aſciſcere. Et Euthymius ἐφύτευσας δὲ, ἀντὶ τοῦ ἀνῆκας προστάγματι, quod eſt, Plantaſti, pro eo quod eſt, imperio produxiſti. Dixit autẽ Cedros Libani, mons enim eſt Syriæ notus uatibus Hebræis res ſuas canentibus. Sicut Poëtæ Græcorũ inſatiabiliter, ſuas Hippocrenes, ſuos Parnaſos, & Helicones, & Mænalos decantãt, Latini Soracte. In eo quoq; diuina prouidẽtia eſt mirabilis, quòd auiculis etiã tecta, domosq; parauit, ut arbores excelſæ, & decorẽ in ſyluis, montibusq; præſtẽt, & auibus nidos. Latibula dedit feris, nidos auibus, alias arbores fecit fructiferas, alias auiũ nidos. Pro eo autẽ quod στρουθία Sept. dixerũt, quod Latinus uertit, paſſeres, Hebraicè ſunt צִפֳּרִים zipporim, quo generaliter omnes aues appellari Hebræi teſtantur, de quo Rabi Dauid: Ve zipporim hem celal lecol ha ophoth. Zipporim uniuerſale ad omnes aues, ut nõ de ſolis paſſeribus ſit ſermo. Quãquã Græci hoc nõ ignorarunt, è quibus Euthymius διὰ δὲ τῶν στρουθίων, καὶ τ' ἄλλα νόησον ὄρνεα, Per paſſeres, etiam alias aues ſentias. Nam etiã Græcè inuenies omnes ferè auiculas στρουθία uocari.

Herodii domus dux eſt eorum, montes excelſi ceruis,
petra refugium herinaciis.

LOcus obſcurus apud Græcos, & Latinos, clarus autem in fonte, ut mirum ſit, quam ob cauſam Sept. dixerunt ἡγεῖται, quod Latinus, Dux eſt eorum. Cætera cum fonte congruũt, in hoc ſolo diſcrimen. Pro eo igitur quod illi dixerunt ἡγεῖται, Hebraicè eſt בְּרֹשִׁים beroſcim, quod ſonat abietes. Dicitq; Pſaltes, Herodij domus, abietes. Quod, ut uides, clarũ ac perſpicuũ eſt. Vt enim ſuperius dixerat cedros eſſe nidos auiũ, ſic nunc domos herodiorũ eſſe abietes. Et Hieronymus, Miluo abietes domus eius. Quare autẽ Sept. uocem quæ ſonat Abietes, tranſtulerint ἡγεῖται, dux eſt eorum, hinc profectum eſt רֹאשׁ ros, Hebraicè caput ראשם rosham, caput eorum. Addita autem præpoſitione be, id eſt, In, ſonabit, In capite eorum, quod illi tranſtulerunt ἡγεῖται, ut quaſi dicatur, Herodij domus eſt, impetrans illis

ſupradictis auibus. Celſior eſt alijs nidis in edito locata. Quia igitur erat inter duas has uoces בְּרֹשִׁים beroshim, & בראשם berosham, ſimilitudo, quarum prior ſonat abietes, poſterior in capite eorum, hinc factum eſt, ut alteram pro altera acceperint Sept. Verus igitur, & expeditus ſenſus eſt, ut dicas iuxta Hebraicum, Herodij domus abietes. Et Hebræi exponunt dicentes, Herodium præcipuè nominaſſe, quòd ſit auis ingens ſolita nidos in arboribus excelſis ponere, ut cedris, & abietibus. Et Aquilas tranſtulit ἐρωδιῷ ἐλάται οἶκος αὐτοῦ. Herodio abietes, domus ſua. Porro quod illi dixerunt ἐρώδιον, herodion, quæ eſt auis ex genere aquilarum, Hebraicè eſt חֲסִידָה chaſida, ciconiam dicunt omnes ferè Hebræi. Ea enim eſt auis ingens, nidos in locis & arboribus excelſis figens. Abies autem eſt altiſsima, ut quam Homerus uocat οὐρανομήκη, tendentē ad ſidera. De Herodio Græci dicunt εἶδος ὀρνέου πρώτου συμπηγνύντος τὴν καλιάν, Genus auis, primæ nidum conſtruentis. Miluum, ut uidimus, uertit Hieron. idem in Leuitico, porphyrionem, Hebræi magis ciconiam ſentiunt, ei ſanctitatem tribuentes, quod & Græci. Vnde illa quæ dicitur ἀντιπελαργησις. In Pſalterio, quo diuus Auguſtinus uſus eſt, uertit pro Herodio neſcio quis, fulicam, cùm fulica ſit, ut idem ait, auis marina, non amans arbores. Nominatis autem nidis auium, perſequitur latibula ferarum, in quibus ſic quaſdam præcipuè nominat, ſicut in auibus herodium, ſeu ciconiam. Ceruos adducens quòd editiſsimos cum primis montes perſequantur. Nunquid, ait in Iob, noſti partus ibicum in petris? pro ibicibus, ceruæ ſunt, petraſq; eis, & ſcopulos excelſos attribuit. Pro herinacijs Græcè ſunt λαγωοὶ, lepores, uel cuniculi. Nec uideo cur Latinus, ſi tamen non eſt mutatum pro leporibus, herinacijs, hoc dicere noluerit. Eſt enim notum λαγώους, appellari lepores à Græcis. Pro καταφυγὴ, refugio, eſt Hebraicè מַחְסֶה machſeh, tegumentum, tectum. Habent enim ſcopuli latibula apta refugijs. Hebraicè autē ſunt שְׁפַנִּים shephanim, id eſt herinacijs, quos in Leuit. Sept. uocarunt χοιρογρύλλους, uulgóq; dicuntur, porci ſpinoſi. Hier. item in Pſalterio tranſtulit herinacijs. Quæ uox à Latinis in Pſalterio Sept. eſt poſita. Nam λαγωὸς omnino ſonat leporem. Sed, ut uidemus, ſecus alibi Sept. ſenſerunt. Dicendum igitur ſicut habet Latinum, herinacijs. Nihil igitur fruſtra factum docet, omnia ſumma & infinita ſapientia excogitata, tantas res, neceſsitateſq; proſpiciente, nuſquam dormitante. Pro petra in Chaldæo eſt כֵּפֵי kephe. Ex quo uidemus hanc uocem, licet etiam Hebraica ſit, præcipuè uſos Hebræos tempore Chriſti, cùm lingua uulgari, Chaldæa, quam attulerant de Babylonia, uterentur.

Fecit Lunam in tempora, Sol cognouit occaſum ſuum.

COmmemoratis his, quæ cum tertia die creationis ſequuntur, accedit ad opus quarti diei, licet in his certus ordo ſeruari non poſsit: multa ſunt repetenda, multa prius facta, poſterius narranda, ſicut hoc loco. Nam ea quæ præceſſerunt, ſine Sole, & Luna exiſtere non poterant, non arbores, non animalia, non feræ, non uolucres, non uenti, non pluuiæ, non nubes, non terrarum ab aquis ſegregatio. Quorum omnium Solem autorem eſſe apertè cognoſcimus. Sicut ergo Moſes, & ſicut poëta Latinus poſt terras, montes, campos, lacus, flumina, arbores, animalia, uentos, pluuias, de Sole, & Luna, ſtelliſq; loquitur, ſic repetit Vates ſacer hæc ipſa fundamenta, & cauſas eorum, quæ prius deſcripſit. Velut cùm Solem antè debuerit referre, Lunam prius nominauit. Et Chryſoſtomus hic ait, Quæ ſuperius prætermiſſa uidebantur, cùm de cœlo, nubibus, uentis, diſſereretur, nunc ſermo ipſe repetit, quoniam & hæc utilitatis cauſa extiterint. In tempora ergo dicit Lunam à Deo factam, id eſt factam ut tempora faceret, nempe in menſes, uel ad

menſes

menſes factam ut menſes efficeret. Idcq; exponunt etiam Hebræi. Nam è motibus lunæ, dies, & menſes, è menſibus anni colliguntur. Temporumcq; luna eſt indicium. Hæc eius eximia, & inæſtimabilis utilitas. In Geneſi Moſes, & tempora, & illuminationem noctis expreſsit, at Dauid potius tempora, & ſigna. Nam non ſemper noctu lucet, ut uerior priorcq; eius utilitas ſit temporum efficiendorum. De Sole autem dicit quòd cognoſcat occaſum ſuum. Quod occaſum tranſtulerunt Græci, id eſt, δύσμην, Hebraicè eſt מְבוֹאוֹ mabo, quod propriè ſonat aduentum, progreſſum: ideo dicit Dauid Chimchi, ſonare occaſum, & ortum, hanc uocem. Quia, inquit, quãdo Sol oritur, ecce uenit ſuper terram: quando occidit, ecce uadit ſub terram. Sed quoniam ortus alio etiam nomine poteſt dici, uſurpatum eſt ut potius pro occcaſu accipiatur, quàm ortu. Cognouit autem occaſum ſuum Sol, æternam in motibus ſuis, ortu atcq; occaſu ſeruans conſtantiam, nunquam iter ſuum obliuiſcens. Hebræi quòd cognoſcat lucem ſuam, non ſicut Luna, quæ luce lucet aliena. Cognoſcens ergo Sol lucem ſuam, id eſt à ſe ipſo eam diffundens non ab alio illuminatore, ſicut Luna, per cœlum decurrit. Sunt ex eis qui ſic interpretentur: Sol cognouit mebo, occaſum eius, ſcilicet Lunæ: dicentes quòd Sol creatus, uidit, & cognouit occaſum Lunæ, ipſe in ortu ſuper orizonte, illam occidentem, & ad alterum hemiſphærium tendentem, ut Sol, & Luna dum crearentur, eſſent oppoſiti ex diametro. Nam quòd cognitionem Soli attribuit, facit quod & antiquus poëta Homerus de Sole loquens,

Ἠέλιος, ὃς πάντ᾽ ἐφορᾷ, καὶ πάντ᾽ ἐπακούει.

Solis qui cernit, quicq; audit cuncta ſupernè. Quod & noſter imitatus:

Sol, qui terrarum flammis opera omnia luſtras.

Cognouit igitur, inquiunt, occaſum Lunæ Sol, & uidit ipſe exoriens. Non defuerunt ex antiquis Hebręis, qui pulchrè, etiam interpretarentur, quòd Sol cognoſcat occaſum, ſiue iter ſuum, Luna non cognoſcat, ut quæ uaria ſit, & uaga, nunc meridionalis, nunc ſeptentrionalis, nunc parua, nunc grandis, quaſi obliuioſa, & incertæ mentis. Ideo ſtultum Lunæ comparat Salomon. Mihi ſenſus ille probatur, ut deſignetur æterna conſtantia, quod alio loco cecinit, Dies diei eructat uerbum, quo conſtantia, recurrenscq; dierum ſimilitudo deſignatur. Et Græci diuinè locum interpretantur, è quibus Euthy. ἔγνω ταύτην οὐχ ὡς ἔμψυχος, ἀλλὰ κατὰ τὸν θεῖον ὅρον. Cognouit, ait, occaſum, non tanquam animatus, ſed ſecũdum definitionem diuinam. Eam ueluti ratione præditus non pręuaricans, imperij non ignarus. Eſt autem tralatio, Cognouit, pro eo quod eſt, Operatur, ſequitur, amplectitur. Frequenscq; eſt proſopopœia in ſacris literis: Cœli enarrant gloriam Dei. Idem Sol exultat, ut Gigas. Et id genus multæ.

Poſuiſti tenebras, & facta eſt nox, in ipſa pertranſibunt omnes beſtiæ ſyluæ.

PAlàm eſt mutari perſonas. Superius per tertiam, Fecit Lunam in tempora. Hic per ſecundam, Poſuiſti. Poëtarum mos. Mutatum etiam tempus: nam pro Poſuiſti, eſt תָּשֶׁת thesheth, Pones. Sed pręteritum intelligendum eſt. Pro Beſtijs, Gręcè uerius θηρία, feræ, ſic Hebraicè חַיּוֹת chaioth, Beſtiæ potius placidæ ſunt. Veſcentes, id eſt paſcentes. Incommemorabilis autẽ ſapientia creatoris, non minus ex nocte, quàm die probatur, non minus animalibus atcq; die ipſo, neceſſaria. Non cõmemorabo quibus laudibus noctem efferat Chryſoſt. omnia cõmoda eius euoluens, oſtendenscq; nihil diem fuiſſe profuturum, niſi nox interceſsiſſet, raparans feſsis

corporibus uires, animis uigilia fatigatis, alacritatem reducẽs. Ægrotis pluſquam medicina, ſomno, & refrigerio conferens. Hoc autem loco, unam ſolum utilitatem exponit, duas amplectentẽ. Vnam quòd feræ noctu obambulantes, uenationi inſiſtat, alterã quòd homini non noceant, noctu uictũ quærentes. Cauſam igitur ferarum noctu circũeuntium Hebræi ferunt, quòd cæteras feras perſequãtur, quorum uenatu, uictitẽt. Humano autẽ timore prohibẽte, interdiu deliteſcãt, quod et ipſum à Deo eſt. Dicitur enim in Noë, Et timor, et terror ueſter, ſit ſuper omnes feras cãpeſtres. Conſtitutũ igitur fuit à Deo, ut terribiles, & fortiſsimæ feræ oblitę uirium ſuarum, hominẽ animal imbecillũ reformidẽt, pręcipue interdiu, ut lupus ſępe hominem cõſpicatus præcipiti fuga terga uertit. Cõueniuntq́ Græci cum Hebræis ſuper aſsignãda cauſa cur noctu feræ obambulẽt. Iſidorus enim, οὐ μικρὸν δὲ καὶ τοῦτο τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας ἔργον, & alia. Non exigua fuit diuinæ prouidẽtiæ res, ut noctu, non interdiu feræ uagarẽtur, ut neq; uiatores, neq; agricolas offenderẽt. Eadẽ Hebræi. Sed & aliam pulcherrimã cauſam habes à philoſophia, de qua Plutarchus in Sympoſiacis: ὁ δὴ καὶ περὶ νυκτίνομα τῶν ζώων παθήματος αἴτιόν ἐστι. ἡ γὰρ ὄψις αὐτῶν, ὑπὸ τοῦ μεθημερινοῦ φωτός. Eadẽ uidelicet, inquit, cauſa eſt, quòd animalia quę noctu paſcũtur, ſimiliter afficiũtur. Nã oculus eorũ debilis à diurno lumine mergitur, & premitur, nec poteſt cũ maiore, & fortiore lumine miſceri. At ad lumẽ debilius, & obſcurius, ut ſtellæ, radiũ habet proportionatũ, ut ſenſus poſsit operari. Hæc ille. Quare notũ eſt animalia noctiuaga propter occulorum debilitatem refugere lucem diurnam. Dei conſilium.

Catuli leonum rugientes ut rapiant, & quærant à Deo eſcam ſibi.

PRo participio Rugientes, quod & apud Græcos eſt ὠρυόμενοι, potius uerbo enunciandum eſt, Catuli leonũ rugiũt. Nam tametſi etiam Hebraicè ſit participium שׁוֹאֲגִים shoagim: apud eos tamen eodem ſono participiũ, ac præſens tempus profertur. Et in Hebraica grãmatica פֹּקֵד poked, ſonat uiſitans, & uiſitat. Mutatio non magni refert. Hãc ergo, ait Chryſoſtomus, ab opifice ſortiti ſunt naturam, ut quoniam neq; ſerunt, neq; colligũt, alterius generis animantibus ueſcerentur: pręcipuè cum neq; herbis, neq; fructibus arborũ delectentur. De leonibus autẽ eſt præcipuè locutus, quòd hi ſicut in toto Oriente, ſic in Iudæa præcipuè inueniãtur. Et ſæpe reperies de leonibus in ſacris literis, haberi mentionem. Occiſiq́; à leonibus, aut qui leones occidiſſent non rarò referuntur. Et Salomon timiditatẽ, & ignauiam re domeſtica exprimẽs, utitur hoc dicto: Dicit piger, Leo eſt in uia. Et Eſaias, ſuæ regionis animalia proferens, Vitulus, inquit, & Leo, ſimul accubabũt, & puer paruulus minabit eos. Quanquam igitur ſunt aliæ feræ noctu obeuntes, leonem tamen tum ut terris ſuis domeſticum, tum quia ferociſsimus eſt, ut ſi interdiu ingrederetur ad prædandum, ut nonnunquam facit, facturus generatim ſit, quod fertur interdiu feciſſe, & quoſdam occidiſſe, exempli cauſa produxit. Quanquam diuinè etiam dixit, quòd quærant à Deo eſcam. Ipſe enim dat uictum omni carni: ut genere differunt animalia, ſic uictu, ac cibo: & qui parauit ut diuerſis formis, naturiſq́; naſcerentur, idem & cibos uniuſcuiuſq́; excogitauit. Feruntq́; Gręci in ſumma fame, & ſiti, ſępe uiſa animalia in cœlum uultus tollere, quaſi ſecreta ratione, factorem inuocantia. In primum igitur autorem iuſtiſsimè cuncta referuntur.

—Genus atq; alimenta miniſtrat
Omnibus, atq; eius uiuunt ſub numine cuncta.

Hebræi addũt quaſi, q leones rugiẽtes quęrere uictũ à Deo uideant. Poteſt eſſe eadem,

dem atque superius prosopopœia, ut irrationabilia quærere & postulare dicantur, quia actus est ratione utentiū, sicut sermonē dat cœlo, alacritatē montibus, & syluis. Sed cum primis scripturarum sacrarum moris est, omnis naturæ motus, siue animatorum, siue anima carentium, referre in Deum, omnis naturæ principem, primumque rerum inuētorem, primam causam, ad quam, ut dicebat Architas, sapientissimè cuncta reuocantur. Nec curauit ut animalia rapacia quædam, cæterosque absumentia reperirentur. Vt enim concessum est homini, animalibus uesci, sic quibusdam rapacibus datum, ut aliorum præda uictitarent. Sunt enim animalia ratione carentia, tanquam arbores, & herbę. Non tamen sui generis animal ullum inuenies quicquam absumere.

Ortus est Sol, & congregati sunt, & in cubilibus suis collocabuntur.

ETiam hoc loco uenustè mutatum est tempus à Græcis interpretibus. Hebraicè enim dicitur תִּזְרַח thisrach, orietur. Et יֵאָסֵפוּן ieasephun, Congregabuntur illi, συνήχθησαν. Pro cubilibus, Græcè μάνδρας, quod à Latino propriè uersum est, licet mandræ potius de ouibus dicantur. Est enim mandra, tum locus ubi congregantur, & accumbunt oues, tum grex ipse. Sicut concilium, & locus, & gens frequēs. Sic Græcè, βυλὴ, dicitur Senatus, concio Latinè, & locus unde concionamur, & turba exaudiens. Hinc recentiores Gręci Archimandritas, uocant aliquam monachorum multitudinem regentes, quasi ἀγελάρχας τινάς, & gregis duces. Rectè igitur Latinus transtulit cubilia, pro quo Hebraicè מְעוֹנוֹת mehonoth, habitacula, mansiones. propter id Septuaginta μάνδρας, dixerunt, quasi stationes, mansiones. Et quod Latinus dixerunt Collocabuntur, Græcè est κοιταθήσονται, propriè quod Hebraicè יִרְבָּצוּן irbazun, id est accumbent, recumbent. Quod ad somnum potest referri, ut ire ad dormiendum dicat animalia hominibus surgentibus, illis die, his nocte ad dormiendum data. Omnium ergo rerum diuina uicissitudo, luminosaque mundi lucerna, orbem circumuecta, nunc noctem, nunc diem efficiente semper necesse ėst, dimidium illustrari, dimidium obtenebrescere. Quod prudentissimè, uereque diuino consilio factum, res ipsa probauit. Dormientibus hominibus quietemque fessis corporibus accipientibus,

Nox hominum genus, & duros miserata labores,
Rettulerat somnos, & fessa silentia terris, ait Flaccus.

Tum feræ, quæ cœtus humanos reformidabant, consurgunt, nocturnis autem uigiliis fatigatæ, somnosque appetentes, redeunt ad cubilia. Homines contrà, luce indigentes, ad opera, & nocte somnis opportuna usi consurgunt è stratis. Vide autem mirabilem opificis sapientiam, ut nox esset feris uelut ignobilioribus, dies hominibus nobilioribus: disposuit oculos ferarum, ut noctu magis quàm interdiu cernerent, lucemque naturaliter refugerent. Nam cùm oculos habeant humidiores, ac crassiores, in mediis quidem tenebris cernunt, ut lupi, leones, feles. Lucem autem offensi fugiunt, atque auersantur.

Exibit homo ad opus suum, & ad operationem suam usq; ad uesperam.

HOmines uocat gratissima lux, exeuntes ad opera. Nonne Poëtæ hæc confitentur? Poëtis enim Græcis, ac Latinis, Poëtam Hebræum potes intelligere:

Euandrum ex humili tecto, lux suscitat alma,
Et matutini, uolucrum sub culmine cantus.

Consurg

> Consurgit senior, tunicaq; inducitur artus,
> Et Tyrrhena pedum circundat uincula plantis,
> Tum lateri, atq; humeris Tegeæum subligat ensem,
> Demissa ab læua pantheræ terga retorquens.

Similia prior Homerus, & ex eo hæc desumpta,

> ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος ἠώς,
> ὤρνυτ' ἄρ' ἐξ εὐνῆφιν Ὀδυσσῆος φίλος υἱὸς,
> εἵματα ἑσσάμενος, περὶ δὲ ξίφος ὀξὺ θέτ' ὤμῳ,
> ποσσὶ δ' ὑπὸ λιπαροῖσιν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα
> βῆ δ' ἴμεν ἐκ θαλάμοιο.
> Cùm retulit roseos uultus Aurora decora,
> Consurgit stratis extemplo natus Vlyssis:
> Induitur uestes, humerisq; appendit acutum
> Ensem, tum teneris nectit talaria plantis.
> Progreditur thalamo.

Duo autem dixit Vates Hebræus, opus, operationem: quorum postremum expresse, ut etiam Hebræi testantur, ad agricolationem, & opera quæ fiunt in agris spectat. Nam pro eo est עבודה haboda, quod, ut superius diximus, cultum sonat, quod à Græcis non ita potuit intelligi, & Euthymius, ἔργον δὲ καὶ ἐργασίαν ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτὸ καλεῖ. Opus, inquit, & operationem, pro eodem posuit. Placet magis quod Hebræi uim uocis sentientes adducunt. Et Septuaginta probabile est uoluisse ἐργασίαν, esse propriè agrorum. Quanquam autem homines diuersa operationum genera exequantur, uniuersalior tamen, & priscis usitatior erat cultus agrorum.

Quàm magnificata sunt opera tua Domine, omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possesione tua.

IN admirationem tantarum rerum raptus, in pelagus ἀχανὲς, ut aiunt Græci, diuinæ sapientiæ prolapsus in exclamationem erumpit. Sicut & diuus Paulus cùm multa miranda narrasset, uersansq; animo, atq; obrutus rerum maximarum admiratione, exclamauit, O' altitudo diuitiarum sapientię, & scientię Dei! Id enim his accidere necesse est, qui in contemplatione rerum uersantur, quò magis omnia considerauerint, & ad ultimas origines intimaq; principia, ac secreta penetrauerint, tum uerò nihil aliud superesse intelligunt, quàm admirari, & exclamare. Non est admirandi finis, nulla satietas, stupor mentes premit. Quicquid ubiq; est, miraculum est, & portentum. Pro eo autem quod Septuaginta transtulerunt ἐμεγαλύνθη, id est, magnificata sunt, non refert quod sit Hebraicè מה רבו. Quàm multiplicata sunt. Nam magnitudo operum diuinorum, etiam in multitudine existit. Et Hebraicè רוב rob, sonat etiam magnum. Vt abyssus magna, uasta, Hebraicè תהום רבה thehom raba. Et Hebræi exponentes dicunt מה גדלו ma gadelu, quàm magnificata sunt. Asseruntq; etiam numerum posse respicere. Quod autem dixit In sapientia, obseruatum alibi, præpositionem, In, Hebræis sonare Cum. Sapientiam autem Græci bene referunt ad id quod dicitur à Mose, Et ecce omnia ualde bona. Nam bona ideo, quia sapienter facta. Si defuisset sapientia, bona esse non potuissent. Respondentq; inuicem sibi καλὸν, ἀγαθὸν, σοφὸν. In eo enim officia sapientiæ uersantur, ut semper fiant meliora, & pulchriora deterioribus posthabitis. Quomodo autem sapientissimè cuncta fieri non debuerunt, cùm à sapientia, id est, ab eo, quicquid est, sapientia est, fierent? Propter hanc causam uocat sapientiam

tiam Salomon τὴν κάλλους γενεσιάρχην, pulchritudinis artificem, principem, genitricem. Eadem de causa uocatur ab Anaxagora & superioribus νοῦς, id est, intelligentia, mens, cognitio, quam Chaos exornasse prędicabant, & formas rerũ, quas hic possessiones dicit, fecisse. Hinc Mercurius, & antiqui Theologi uocarunt eum λόγον, id est, rationem, prudentiam, scientiam. Vocarunt etiam πάνσοφον, cuncta sapientẽ. Quod autem dicit, Impleta est terra, hinc uidetur superius numerum potius designasse. Possessiones autẽ dixit, diuinè, ac sapienter, ut designaret dominũ autorẽ. Hinc dicitur in Genesi, Leuo manũ meam ad Dominum Deum possessorem cœli, & terræ. Et Plato dicit, homines esse possessiones Dei. Idemq́ue ait, πάντων κτημάτων ἡμετέρων ψυχὴν θειότατον, Omnium nostrarum possessionum animam esse diuinissimã. Aristoteles item omnia dicit ἔργα θεοῦ opera Dei. Philon quoque, Si nullus, inquit, est uerus, & stabilis dominus, necesse est, ut ueri serui simus nos: sic esse in uniuerso uerum Dominum ᾧ λέγειν ἦν πρεπῶδες, ὅτι πάντα αὐτοῦ κτήματα, cui dicere fas esset, omnia esse possessiones suas. Ex quo apparet iustissimè res omnes Vatem Hebræum appellasse possessiones Dei, sicut anima nostra, est nostra possessio. Sunt autem duo nomina una tantum litera distantia, κτῆσις & κτίσις. Primum designat possessionẽ, alterum creationem. Hoc postremum legitur in nonnullis exemplaribus, sed primum legendum est. Quod tametsi parum inter se differant, mirum est tamen magis Latinam uocem cum Hebraica, quàm Gręcam congruere. Nam pro creatione eam Græci legerunt. Euthymius, Impleta est, inquit, terra creatione tua τῇ κτίσει τῶν κτημάτων σου. Et pro possessione singulari, Hebraicè קִנְיָנֶךָ kincianeka, id est, possessiones tuas. Licet hæc nullius propè ponderis sint, poterantq́ue pro interpretum arbitrio mutari. Implere autem dixit, ex philosophia. Hinc enim illa quæ dicitur διακόσμησις, & κόσμος. Ornatus enim in numero pulchro, & sapienter posito existit. Sic Cosmus, id est, mundus est filius sapientiæ. Mundus totus, possessio Dei, cuius possessio sunt omnia, quibus totus ordo rerum, ac numerus, mundus appellatus, conficitur. Et nihil non à Deo factum, nihil fortuitum, ac temerarium in mundo ostenditur, nihil uacuum in terra, plena muneribus Dei omnia, cuncta officijs suis fungentia, cuncta rationem aliquam habentia, licet nobis incognitam.

Hoc mare magnum, & spatiosum manibus: illic reptilia, quorum non est numerus.

PEragratis rebus terrestribus, & cœlestibus, accedit ad marinas, ex quibus infinita exempla incomprehensibilis, inæstimabilisq́ue diuinæ sapientiæ colligantur, ubi & multitudine, & uarietate formarum, monstrorumq́ue inusitatis formis, ipsa secum uidetur certasse natura. Res autem quæ hic describuntur spectant ad diem quintum. Illud primum admirari succurrit, cur cum Psalterium Latinorum sit, ut manifestum est, idem atque Græcorum, ipsorum uidelicet Sept. hoc tamen quod hic dicitur, spatiosum manibus, translatum ab illis ut debuit, & clarius factum εὐρύχωρος, id est, latum, spatiosum, sicut Homerus sæpe loquitur, ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης, εὐρέα πόντον. Latinus, ut habet Hebraicum, retulit גָּדוֹל יָדַיִם gadol iadaim, id est, magnum manibus, spatiosum manibus. Nisi forte ex alijs interpretibus irrepsit, ut Aquila, uel Symmachus, uel sanctus Lucianus Syrus, dixerit spatiosum manibus, quod ad Latinos aliquo modo peruenerit. Neque tamen hinc reliquam editionem suspicemur Sept. non esse. Leue enim est hoc. Et possunt omnibus in libris hæc accidere. Verior autem causa cur Latini codices habeant Manibus, est editio diui Hieronymi ex Hebraico, qui transtulit, Latum manibus,

quod huc irrepsit. Manus ergo Hebræis sæpe sonat, spatium, mensuram, locum. Diciturque spatiosum manibus, quod pulchrè Græcè, ut dixi, uno nomine è duobus facto ἐυρύχωρος, quasi ἐυρεῖα χῶρα, id est, mare latum, loco, regione, spatijs. Magnum quoque dixit, & δεικτικῶς, digito quasi demonstrans, dicensque hoc, quia proximus erat mari non multum à littoribus Syriæ, Iudæa interius recedente. Parte alia haud magnis itineribus instabat mare Oceanum, cuius latitudo, magnis spatijs superat terras. Et Chrysostomus, Quare, ait, dixit magnum? ὅτι μείζων ἐστὶ τῆς γῆς, quia terra uastius. Reptilia autem dixit, & si reptare Latinum potius terrestrium sit, Hebraicum tamen & ad terrestres & marinos animantes, aptatur. Hic marina appellantur רֶמֶשׂ remes, reptile. Superius autem, In ipsa pertransibunt omnes bestiæ syluæ, ubi est תִּרְמֹשׂ thirmos, quasi reptabunt. Apparetque ad utrasque animantes hoc uerbum accommodari. Innumerabilem igitur reptilium copiam dicit, cuius causam assignant, quòd latius sit mare, & quòd pisces omni tempore gignant, non quidem omni tempore omnis species, sed separatim, singulo quoque mense, singulis quibusque generibus procreantibus. Tum aqua aptissima est ad generandum, quandoquidem omnis generatio ab humoribus habet ortum, pisciumque multitudinem indicans Oppianus sic carmen orsus est:

Ἔθνεά σοι πόντοιο πολυσπερέας τε φάλαγγας
παντοίων νεπόδων, πλωτὸν γένος ἀμφιτρίτης.
Gentes cantabo ponti, immensasque phalanges
Omnigenumque natans, nec habent uestigia in undis.

Sic arbitrati sunt nonnulli Thaletem ab Homero didicisse omnium rerum originem esse aquam. Nam Homerus præterquam quod dicit,

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα τηθύν,
Oceanum rerum patrem, Tethynque parentem.

In quo secutus est Orpheum, prius canentem.

Ὠκεανὸς ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται.
Oceanus fuerat qui cunctis rebus origo.

Etiam cùm mala imprecantes inducit, sic loqui facit:

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.
Sed uos in terram cuncti redeatis, & undas.

De quo Iustinus martyr, & philosophus: δι' ὑπερβαλλοῦσαν ὀργὴν εἰς ἀρχαίαν αὐτοὺς ἐκ γῆς ἀναλύων γένεσιν. Implicabili ira eos in antiquas origines terram & aquam resoluens. Et hæc dicit Homerum ab Ægyptijs didicisse. Itaque innumerabilis est piscium multitudo suppetente facilem, & assiduum partum: ipso humore, quem omnium rerum principium fuisse omnes gentes confitentur.

Animalia pusilla cum magnis, illic naues pertransibunt.

PUsilla Græcè μικρὰ, parua, exigua. Nauigationum autem traiectio etiam diuinum quiddam habere, philosophis uisum est, ex quibus infinita commoda mortales consequuntur. Nam præterquam quòd piscibus in eo imperamus, dominatoresque etiam maris tametsi terrestres & χερσαῖοι probamur, est item mirabilis nauium cursus, quibus ad cognitas terras penetramus, mutuisque mercibus cõmutatis diuersos quoque ritus, & linguas, habitus, mores, situsque locorum cognoscimus. Nam is de quo sublimis Vates canit,

Mult

Multorum mores cognouit & oppida uidit.

Ad hæc non perueniſſet, niſi nauigatione, quę illum in uarias orbis oras perferret. Eoq́; intulit:

πολλὰ δ᾽ ὅγ᾽ ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν.

Multa quidem in ponto fuit ille aſperrima paſſus.

Verè igitur dixit idem Propheta ſacer ſubiectos uolucres, & piſces qui perambulant ſemitas maris, quod maximè, ut Hebræi teſtantur, nauibus fit.

Draco iſte quem formaſti ad illudendum ea.

PRo dracone Hebraicè Leuiathan. Et pro illudendum, ut & Græcum habet, ἐμπαίζειν, eſt שַׂחֶק ſakec, ludendum, laſciuiendum. Et pro Ei, quod & Græcè αὐτῷ, clarius Hebraicè בּוֹ bo, in eo ut ſignet mare, in quo ingens beſtia ludit. Duobus autem modis poteſt luſus intelligi, quòd laſciuiat, diſcurſet, exultet, altero, quem proponunt Hebræi, quòd ludat ſuper cæteris piſcibus, & quaſi contemnat, & irrideat, eos abſumens, & deuorans. Violentia enim illuſio ſæpenumero uocatur: ut, Et Dominus irridebit eum. Et, Qui habitat in cœlis, irridebit eos. Semper eſt hoc uerbum. Ac neſcio quo conſenſu de cetis, ſiue draconibus dictum eſt ab Homero, quòd adueniente maris Deo, luderent, exultarentq́;, ceto præ cæteris piſcibus, ſicut, à Vate noſtro, nominato, & quòd luſum ei det in mari:

Βῆ δ᾽ ἐλάαν ἐπὶ κύματ᾽, ἄταλλε δὲ κήτε᾽ ὑπ᾽ αὐτοῦ
πάντοθεν ἐκ κευθμῶν, οὐδ᾽ ἠγνοίησεν ἄνακτα.

Impulit in fluctus currum, exiliereq́; paſsim
E latebris ceti, proprium agnouereq́; regem.

Et cetos deſcribens, Opianus ea dicit eſſe,

Κήτεα δ᾽ ὀβριμογυῖα πελώρια θαύματα πόντου.

At ualidis membris ceti miracula ponti
Horrenda. Magnitudo igitur fecit eos memorabiles.

Vnum autem eorum genus tradit appellatum γαλέοι, Galei: unde fortè ab eorum ſimilitudine maritimæ gentes lõga nauigia uocarunt galeas, ſicut piſtres, centauros: Galeaq́; formam habet draconis. Draconem igitur etiam Græci cum Hebræis ſentiunt piſcem ingentem, id eſt cetum. Sicut ait Euthymius. Et, Draco is, inquit, ſiue cetus quem creaſti ad illudendum ei, id eſt aquæ marinæ. Draconem autem uocauit cetum, perinde inter marinas beſtias maximum, ſicut in terreſtribus draco. Quod quidem prior Euſebius dixerat, διὰ τοῦ δράκοντος τὰ μεγάλα παρεδήλωσε κήτη, ἃ τοῖς μεγάλοις πελάγεσι ἐμφιλοχωρεῖ. Per draconem indicauit magnos cetos, qui in uaſtis finibus commorantur. Eſſe autem cetum piſcem magnum, ac memorabilem, nec mirum eſſe quòd præcipuè adductus ſit in exemplum, declarat quòd Homerus eum ſimili modo citauit, cùm is qui nauigaret, periculum timeret, Timeo inquit:

Ἤ τι μοι καὶ κῆτος ἐπισσεύῃ μέγα δαίμων
ἐξ ἁλός, οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς ἀμφιτρίτη.

Aut aliquem mihi cetum ingentem immittat ab undis
Sors, aut quos nutrit uaſto ſub marmore pontus.

Etiam Hebræi Leuiathan, dicunt eſſe piſcem immanem qui deſcribitur in Iob. Leuiathan quoq́; non ignorarunt Sept. eſſe cetum. Siquidem in Iob, ubi dicitur, Qui parati ſunt ſuſcitare Leuiathan, dixerunt illi, magnum cetum. A magnitudine igitur & poſitu corporis dicitur cetus, & draco. Cetus ſonat Græcè uaſtitatem, magnitudinem: draco autem eſt, ſi formam corporis reſpicias, aſpectu & cauda ſimilis draconi. Atque in Geneſi ubi ſcribitur, Creauit Deus cete grandia, Hebraicè

ſunt hataninim, id eſt dracones. Ex quo uidemus eundem eſſe Leuiathan, cetum, et draconem. Sæpe autem adducitur pro exemplo, in diuinis literis. Audierunt credo famam eius ab his, qui de ſinu Perſico, uel Arabico, qua penetrat Oceanus, in Iudæam reuertebantur. Raro enim in mediterraneo mari conſtat has beſtias inueniri. Vt autem in Geneſi è tot generibus piſcium, de draconibus, quos Sept. & noſter transferunt cetos, fit peculiaris mentio: ſic adduxit Moſen ſecutus, in exemplum eos Dauid. Et creauit, inquit Moſes, Deus cete grandia. Vocatos autem etiam ab antiquis piſces, dracones, & draconum forma depingi ſolitos declarant Hieroglyphica Ægyptiorum, de quibus Græci qui res eorum ſtudioſiſsimè ſcrutabantur, memoriæ prodiderunt, quòd annum deſignantes, draconem mordentem caudam pingerent in pyramidibus. ἄβυσσον γὰρ ὑποτίθενται, καὶ δράκοντα ἐν αὐτῇ, ἐξ οὗ τοὺς αἰσθητοὺς θεοὺς καὶ αὐτὸ δὲ τὸ πᾶν αἰσθητὸν γενέσθαι βούλονται. Abyſſum, inquit, ſubijciunt, & draconem in ipſa, ex quo ſenſibiles Deos, totumq́ ſenſibile quicquid eſt, uolunt extitiſſe. Hæc eſt abyſſus apud Moſen, apud Orpheum, Homerum, Thaletem, omnium rerum principium. En draco in mari. Cæterum quidam è Græcis quodam myſtico ſenſu, hunc locum ſunt interpretati de diabolo. Athanaſius, τὸν διάβολον ἢ τὸ κῆτος &c. Quæ ſunt, Draconem, ſiue cetum diabolum dicit, factum à Deo ut illudatur, ſicut & in Iob dicitur, Non eſt ei quicquam ſimile ſuper terram: factus eſt ut illudatur ab Angelis, hoc eſt à iuſtis. Myſticè inquam, non literam reſpiciẽtes, hæc illi dixerunt. Nam uerum ſenſum eos agnouiſſe, apparet ex his quę Euthymius, qui poſt eos, eorumq́ quaſi abbreuiator fuit, ſcripſit ſuper hoc ſenſu cum Hebræis concordans. Fabulas autem Hebraicas, de Leuiathan qui comedetur tempore Meſsiæ, in conuiuio iuſtorum, legat qui uelit apud Nicolaum Lyranum. Habent tamen aliquam uerſimilitudinẽ. Nam ſicut Græci locum de diabolo ſunt interpretati, hunc, & eum qui eſt apud Iob de Leuiathan: ſic Hebręi quaſi mactandum in diebus Meſſiæ, & comedendum diabolum à iuſtis allegorizabant. Et Græci Angelos, licet non ſint pro Angelis accipiendi, iuſtos interpretantur, qui draconi illudant. Illuſionem Hebræi, comeſtionem, quia piſcis eſt, uocarunt. Itaq; de diabolo interpretatio qui illudatur à iuſtis, uel illudat ipſe, uidetur non Gręcorum ſolum, ſed etiam antiquorum Hebræorum. Siquidem & Chaldæus hunc locum tranſtulit, Leuiathan iſte, quem creaſti ad illudendum, צַדִּיקַיָּא zadikaia, id eſt iuſtis. Vtcunq;, ſenſus literæ eſt quem diximus, & in eo Græci, & Hebræi concordant. Ad myſticos autem ſenſus datur, dum ſobriè, & piè aliquando diuerti. Simile quid uidetur ſenſiſſe Hier. transferens, Leuiathan iſtum plaſmaſti, ut illuderes ei: quia uidelicet Hebraicum בוֹ bo, id eſt in eo, poteſt referri ad mare, & ad piſcem. Sed quoniã facilius & naturalius refertur ad mare, in quo ludat ille, hoc magis ſequendũ putauerim.

Omnia à te expectant, ut des illis eſcam in tempore.

LAtinum interpretem licet exigui momenti ſit, credendum eſt iuxta Græcum ſcripſiſſe, Ad te: Græcè πρός σε προσδοκῶσι. Sicut Hebraicè אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּן elekaishaberun. Sed fortè clarius erat dicere A' te, Hebraiſmus autem Ad te, Aut Expectabunt, eſt, Sperabunt: ut dicat, Ad te, uel in te ſperabunt: ſicut Græci exponunt. Hęc uniuerſitas, non maris ſolas, ſed etiam terræ reſpicit animantes. Nam cùm animalia terreſtria, poſt aquatica maiora, et minora commemoraſſet, concludens cuncta intulit: Omnia cibum expectant à te, ut oſtendat illũ, non ſolum uitam, & eſſe cunctis dediſſe, ſed dare etiã alimentũ, conſeruare quod dediſſet. Quod antiquus poëta Aratus diuinè, & hæc ipſa cognoſcens, cecinit ab Ioue cuncta eſſe nata, illum adeſſe ubiq;: quare autem adſit, & cur eum adeſſe oporteat, præclarè definiuit Διὸς γὰρ

κεχρήμεθα πάντες, cuncti Ioue indigemus. Hæc enim eſt neceſsitas, & indigentia, quia ſine eo ita non poſſumus uiuere, ſicut non poteramus naſci. Iouem autem dixit eodem eum, atq; Hebræus appellãs nomine. Nam uocat hic eum Hebræus Iehouah, detractis aſpirationibus, quibus abũdat Hebraica dialectos, remanet Ioues. Græcè ζεύς, ab hoc ipſo quod dicitur in Pſalmo ἀπὸ τῆς ζωῆς, à uita, quia uitam det omnibus. Id autem quod Latinus dixit In tempore, interpretes Græcè dixerũt εἰς εὔκαιρον, in opportunitate, non ſemper, ſed quãdo opus eſt, quando dãda ſunt omnibus animantibus ſua. Æſtas enim homini præcipuè fructificat (exprimẽtes uidelicet quod eſt in Hebraico) בְּעִתּוֹ beitho, in tẽpore ſuo. Dat eſcam in tẽpore ſuo, quo certa prouidẽtia, certus ordo deſignatur. Repetitur autem hoc loco, quod dicitur alibi, Qui dat cibum omni carni. Dat autem, habens principales in poteſtate, & mouens cauſas, quibus herbę, frugesq; naſcantur. Quas ſi prohiberet, inferiora fame abſumerentur. Expectant autem illa, naturali motu ad ſuas per gẽtes eſcas. Ac quanquam ignorant datorem, agnoſcimus ipſi.

Dante te illis, colligent: aperiente te manum tuam omnia implebuntur bonitate.

NOn refert, quòd tempora ſint in participia ab interpretibus Græcis commutata. Et quòd aliud filum ſit orationis Hebraicę, hoc modo ſcilicet, Dabis eis, colligent, aperies manũ tuam, ſatiabuntur, uel abundabunt bono. Clarior eſt enim Græca oratio, ac debet in transferendo, ſenſu integro, aliquid mutari. Dixerunt autem Sept. τὰ σύμπαντα, referentes ad animalia quæ ſuperius eſcam à Deo expectare dixerat. Implere etiam poſuerunt pulchrè pro Hebraico יִשְׂבְּעוּן isbeun, ſatiabuntur, abundabunt. Et quod Hebræus טוֹב bonum, uenuſtè illi χρηστότητα, bonitatem, ſuauitatem. Vadam, ait Salomon, & fruar bonis, bona, ipſas uoluptates appellãs, aut ea è quibus uoluptates exiſtunt. Hæc interpretes Græci dixerunt χρηστότητα, ſuauitatem, lenitatem è bonis, & commodis corporis exiſtentem, quia efficiunt ſuauitatem, lenia ſunt animo & corpori, aſperitate pulſa. Suntq; hic pulcherrimæ tralationes à rebus humanis. Apertis enim manibus damus. Vnde Græcè δεξιὰν, dextram dictam uolũt non ſolum quia δέχεται, id eſt recipit, ſed etiam quia eſt δεκτὴ, id eſt capitur, apprehenditur ab accipiente, ut ait Iamblichus: explicansq; figuram Euthymius, χεῖρα δὲ λέγει τὴν χορηγὸν δύναμιν, χρηστότητα δὲ τὴν πρόνοιαν. Manum, ait, uocat largitricem poteſtatem, bonitatem autem, prouidentiam.

Auertente autem te faciem turbabuntur: auferes ſpiritum eorum, & deficient, & in puluerem ſuum reuertentur.

AVertere faciem, pulchrè Sept. dixerunt quod Hebraicè תַּסְתִּיר tasthir, abſcondes, celabis. Chaldęus pro facie, diuinè poſuit שְׁכִינְתָךְ shekinthak, propriè quidem ſonat habitationem, shenã, à uerbo shacan, quod etiam peruenit ad Græcos, ſed quędã eſt apud recentiores Hebręos priuata loquendi conſuetudo, ut hac uoce deſignent diuinã maieſtatem, præſentiã numinis, aut ipſum numen diuinum. Scitè igitur Chaldæus faciem dixit numẽ pręſentiamq; diuinã. Turbare autẽ dixit, quod ſonat etiam horrere, tremere: propriè autẽ turbabũtur. Sicut enim prius diuina benignitate arridente, lætabantur, laſciuiebant, exultabant, quod faciunt homines, quando rerum copia præcipuè panis ſuppetit: ſic fame premente, plena mœroris, ac perturbationis omnia. Qua de cauſa dicũtur bona, quia perturbationes ſubmouẽt. Et Græcis felicitas dicitur εὐδαιμονία, quaſi genij, id eſt animi, bonitas, alacritas,

licet ſecus eam philoſophi poſtea diffinierint. Ab hac perturbatione ſpiritus reſoluitur. Eoq́ qui dat cibos, dat uitam. Qui aufert, uitæ quoq; eſt ademptor. Redire autem eos dicit in puluerem ſuum, pro Puluere, eſt in fonte עפר aphar, quod ut ſæpe oſtenſum eſt, fuit omnium rerum principium. Eſt autem aphar, maſſa è duabus rebus, terra & aqua. Harum duarum coagmentatio, dicitur Hebraicè aphar, Græcè chaos, à χέω, fundo, ut lutum dicitur quoq; hyle, quaſi ἰλὺς, limus. Perindeq́ fuit dicere, In puluerem ſuum reuertentur, atq; in hylen ſuam, in ſuum chaos. Eos reuerſuros canit in primam originem, quæ fuit aphar, id eſt terra, & aqua, quod diuinitus & ab Ægyptijs cognouit Homerus, cùm imprecantes homines inducit:

ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

Sed uos in terram cuncti redeatis & undam.

Quo Iuſtino teſte cùm Homerus eos reſoluat in antiqua primordia, apparet eum in ſacris literis rerum prima principia cognouiſſe, & affirmaſſe. Atq; eos reſoluens in terram, & aquam, reſoluebat in aphar, id eſt limum, hylen, maſſam, ex aqua, & terra. Hoc & Xenophanes ſenſit, qui fertur dixiſſe,

γῆ καὶ ὕδωρ πάντ' ἐσθ' ὅσα φύονται, ἠδὲ γίνονται.

Eſt unda, & tellus quod fit, generatur & uſquam.

Eadem ratione cecinit Salomon, Omnia facta ſunt ex aphar, & omnia reuertentur in aphar. Hanc uocem interdum noſtri traducunt, id eſt Latini, puluerem, interdum limum. Græci χοῦν, chun, quod ſonat quidem puluerem, ſed chus propriè eſt chaos. In caſu accuſandi dicitur choon per craſin, chun, idem choos atq; chaos. Ecce nomen chaos antiquis Græcis, qui omnia didicerunt ab Ægyptijs, celebre hoc poſitum pſalmo, reſpondens Hebraico aphar. Ex qua omnia facta ſunt, etiam corpus humanum. Nam tulit Dominus de limo terræ, pro quo Hebraico aphar. Sicq́ omnia ſecula, omnis philoſophia ſibi reſpondet, & ueritas quæ latet in noſtris literis, lucem in omnes gentes ſparſit ſuam.

Emitte ſpiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ.

SPiritus eorum ſuperius dixit, nunc ſpiritum ipſius Dei: Chaldæusq́ adiecit, Emittes ſpiritum ſanctum tuum. Sciendum igitur duos hunc locum habere poſſe ſenſus. Aut enim loquitur de ſolis brutis animantibus, tota oratione ſuperius in eoſdem reſpiciente, ut cùm dicebat. Hoc mare magnum, ſpatioſum manibus, illic reptilia quorum non eſt numerus, animalia puſilla cum magnis, in quibus nuſquam homo nominatur. Ne ſuperius quidem, ubi de terreſtribus canebat, quaſi creationem hominis ſilens, alterius generis, quàm aëriarum, terreſtrium, aquaticorum animantium. Sicq́ ſenſus erit clarus, Quòd benignitate diuina arridente, omnes animantes quas deſcripſit, naſcantur, uiuant, alantur, eadem ſe ſubtrahente moriantur, ablatis alimentis, præſente hac diuina largitate, & terras ubertate replente, ſpiritus terreſtres qui à materia nati, eiuſdem alimentis fouentur, hilareſcant, uiuant, lætentur, quibus ſubtractis moriantur. Nec intereſt quòd ſecundo loco ſpiritum Dei dixerit, primo ſpiritum ipſorum animantium. Idem enim eſt ſpiritus datus illis à Deo, medijs terreſtribus cauſis, & per eas introductus, & factus: eſtq́ is ſpiritus Dei, quaſi à Deo creatus, non quòd à Deo, ſicut ſpiritus ſanctus eius procedat, ut ſit ſpiritus Dei, quaſi creatura Dei, Dei opus, diuina poſſeſsio, diuinum inuentum, diuinum beneficium. Eſt autem idem ſpiri-

tus atq; anima, alterumq; est Latinum, alterum Græcum. Anemos Græcè est flatus, spiratio, spiraculum. Cùm ergo dicit spiritum Dei, dicit quasi animam Dei, spirationem, uentum, spiraculum à Deo datum, & concessum, animam à Deo creatam, uidelicet animam sentientem, corpoream. Quæ quidem est ipsorum animantium, quia possidetur ab eis: est item Dei, quia datur, & largitur. Hæc uerior expositio. Nam sicut in Genesi, post omnium animalium creationem, noua hominis, & omnino diuersa creatio introducitur sermone nouo: sic cùm idem sit hic super animantibus semper sermo, unum eorum tantum genus, id est, irrationabilium describi, & numerari par est. Nusquam enim de creatione hominis, quasi esset altioris negotij, est locutus, sed de uolucribus, de bestijs agri. De alimentis humanis, postea ad marinos, & aquaticos se recepit. Nam si eundem de spiritu humano, atq; brutorum uelis esse sermonem, oportebit quasi fateri eandem utrisq; esse conditionem. Alter autem est sensus, ut de homine præcipuo inter omnes animantes loquatur, & de resurrectione mortuorum, consentientibus etiam Hebreis. Primumq; dicunt Græci, ἐνταῦθα σαφῶς ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν προεκήρυξεν, καὶ τὴν διὰ τοῦ παναγίου πνεύματος ζώωσιν. Hoc loco, inquit, apertè nobis resurrectionem prædixit, & per spiritum sacrosanctum, uiuificationem. Idem uidetur Chaldæus sensisse: neq; enim dixisset spiritum sanctum mitti ad brutas animantes. Hebræi quoq; prisci, & recentiores eos sequentes resurrectionem hoc loco confitentur. Sic enim Rabi Dauid loquitur, Secundum religionem nostram, ait, & quicunq; eam sequuntur, redibunt animæ ad materiam, id est corpus pristinum, ex quo egressæ fuerunt. Hocq; erit tempore resurrectionis de qua nobis apertè Deus testimonium dedit, eritq; hoc per modũ prodigij, ac portenti, non naturaliter. Ob hoc dixit, Emittes spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ. Ac quanquàm superiora spectant ad omnes animantes, hoc tamen de homine tanquam præcipuo est locutus. Dissensio autem est inter nostros, de resurrectione mortuorum. Nam maior pars sapientum Talmud asserunt solos iustos suscitandos, impios autem minimè. Hæc Hebræus, quo uidemus eos cum Græcis concordes. Sciendum etiam hunc psalmum ueteres philosophos legisse, aut simile quid audisse. Nam Pythagoram accepimus dixisse, Deum esse animum per omnes mundi partes intentum, ex quo nostri animi carperentur. Quam sententiam duobus locis eximius poëta, philosophiæq; antiquæ non ignarus expressit, hoc carmen usquequaq; secutus. Etenim spiritum à Deo per omnes terras dari, & auferri dixit Vates Hebræus, at ille:

Principio cœlum & terram, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; astra,
Spititus intus alit, totamq; infusa per artus,
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum, pecudumq; genus, uitæq; uolantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.

Ecce Poëta canit spiritum diuinum, per omnes mundi partes intentum, & commeantem dare uitam affatim, inde spiritus suos accipere omnes animantes. Eoq; appellarunt ipsum animam mundi. Luculentius item cecinit alio loco quod à Dauid hic est cantatum, differens & ipse de animalibus, id est de apibus, & antiquorum sententiam innuens, —Deum nanq; ire per omnes
Terrasq; tractusq; maris, cœlumq; profundum,
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quæq; sibi tenues nascentem arcessere uitam.

Scilic

Scilicet huc reddi deinde, ac reſoluta referri
Omnia, nec morti eſſe locum, ſed uiua uolare
Sideris in numerum, atq; alto ſuccedere cœlo.

Ecce quem ſuperius mentem & ſpiritum dixerat, nunc expreſſè uocat Deum, datorem omnium ſpirituum, quod à Moſe prius dictum fuerat. Ecce ſpiritus, omnium apud eos creator, & uiuificator. Quod autem dixit redire, ac referri omnes ad eum ſpiritus, uidetur expreſſè Salomon dixiſſe, Et ſpiritus, inquit, reuertatur ad Deum qui dedit illum. Dauid quoq; clarè & apertè uidetur idem confeſſus. Nam ubi dicitur, Auferes ſpiritū eorum, Hebraicè eſt תּוֹסֵף thoſeph, quod ſonat, collige, congregabis, reuocabis. Sed hæc reuocatio, eſt ablatio tota, quæ ideo Deo tribuitur, quòd ab eo ſunt alimenta, & is fuit omnium uitarum ſator, & repertor. Eoq; adiecit, Et deficient. Quod autem dixit Salomon, de ſpiritu humano apertè eſt. Reuocatio igitur, ac reditus, animalium quidem eſt in antiquam materiam: humani autem ſpiritus in ſuam originem Deum, qui dedit, & infudit eum exterius uenientem ab ipſo opifice rectà. Renouatio autem terræ etiam exprimit, quòd prioribus extinctis, fiet noua creatio: in quo uidetur prior ſenſus eſſe uerior, iuxta id quod Salomon dixit, Generatio præterit, generatio aduenit.

Sit gloria Domini in ſeculum ſeculi: lætabitur Dominus in operibus ſuis.

EXpletis, ac peragratis omnibus rebus creatis, unde admiratio nata, ex admiratione laus, & lætitia, ut initia cum extremis conſentirent, in eaſdem laudes, atque prius prorupit. Prius dixerat, Benedic anima mea Dominum, nunc, Sit gloria Domini in æternum. Videtur etiam in eo Moſen ſecutus. Nam quemadmodum ille in fine omnium operum diuinorum ſubijcit Deum uidiſſe quòd eſſet bonum: nouiſsimeq;, Et uidit Deus cuncta quæ fecerat, & ecce erant ualde bona: ſic Dauid, hinc gloriam Dei apparuiſſe, & ſuis operibus eum oblectari. Non oblectaretur autem, niſi eſſent ualde bona. Nam bonum, & pulchrum conuertuntur. Gloria igitur Dei eſt operum ſuorum bonitas, & uenuſtas, eoq; cœli prædicant etiam gloriam Dei, propter diuinum eorum, mirabileq; opificium. Ac quod dixerat Moſes, Deum uidiſſe cuncta quæ fecerat eſſe ualde bona, eſt fermè id quod ait Dauid, Lætabitur Dominus, ut uidere Dei, ſit oblectatio, aſſenſus, & quod Græci dicunt εὐδοκία: & id quod alio in pſalmo, Benedixiſti Domine terram tuam, pro quo eſt Græcè εὐδόκησας, quaſi conquieſcis in ea creata, contentus es quòd eam creaſti. Ex quo, ut Græci colligunt, apparet Dominum lætari rebus ſuis creatis, ſicut non lætatur in perditione uiuorum. Eſt autem lætitia in animis ſeparatis, ſicut & coniunctis, dolor item, & mœror. Sed lætitia diuina eſt, ut Græci monent, ἀπαθὴς, ſine perturbatione, exiſtens alio modo, atq; in animis corpori coniunctis. Noſtram quidem lætitiam ex diffuſione ſanguinis fieri conſtat, quia ſociata eſt anima corpori, diuulſa muneribus fungitur eiſdem. Vt enim non intelligit etiam ab organo ſeparabilis, ſine organo, & organo læſo, ceſſat operari. Intelligeret autem etiam multò magis à uinculis corporeis diſſociata: ſic alijs uirtutibus, & facultatibus fungeretur ſeparata. Nam neq; lætitiæ principium eſt ſanguinis diffuſio, licet poſt ſequatur, ſed prior animus lætatur, coniunctusq; corpori motu animi, mouet etiā corpus. Ac uera lętitia eſt mentis & intelligentię ex cognitione naſcens, ſequēs intelligendi facultatē, quia cognoſcentes maximè delectamur, quæ lætitia nullam habet cum corpore ſocietatem. Eaq; dicitur, gaudium, εὐδαιμονία, εὐθυμία, nomina

rerum

rerum in animo exiſtentium. Alia tamen eſt lætitia corporea, quæ potius dicta uoluptas, ſenſuum titillatio, carnis illecebra: puriora autẽ & impaſsibilia, maximeq́; rationabilia gaudia ſunt ſeparatorũ animorũ, propterea quòd lętari ferè idem eſt, atq; cognoſcere. Atq; iſto loco eſt illa Platonis in Timæo, ubi etiã ipſe de creatione rerum loquebatur, ſublimis philoſophia. Quoniã cùm dicit Deum ideo creaſſe quia bonus ſit, bonũ autẽ nemini inuideat: nõ inuidentem ſequitur neceſſario lætitia. Si enim creauit, quia bonus, à bonitate autẽ abeſt inuidia, dolor autẽ eſt inuidia: ubi non eſt inuidia, neceſſario eſt lætitia. Eadẽ bonitas facit Deum rebus creatis gaudere, quæ fecit ut eas crearet. Nulla enim bonitas eſt ſine cõmercio lætitiæ, maximæ bonitatis comite. Et hilarem datorẽ diligit ipſe. Sic quod ipſe dedit, maxime fas eſt eum feciſſe, ut dans nobis lucem, & uitam, maxima cum lætitia, ſuiq́; animi dulcedine dederit. Vide igitur altiſsimam in ſacris literis philoſophiã. Non ſolũ enim uoluit Deus nos eſſe, ſed maxime lætatus eſt nos in lucem ueniſſe. Cuius Plato reddet tibi rationem, quòd maximè bonus, habet cum maxima benignitate, ac liberalitate, maximam largiendi alacritatem. Bonus enim eſt, quia largitur. Non largiretur autem, niſi dulcedine motus, ut alij bonis ſuis fruantur. Et in largiendo maxima uoluptas eſt largientis. Sic Deus quanto maiora dedit beneficia, tantò omnibus melior ſit neceſſe eſt: quanto autem melior, tanto lætior in dando, maximam eius benignitatem, maxima alacritate ſequente, quantaq́; fuerunt beneficia, tanta largitoris lætitia. Maximè autem probatur creatione rerum exultaſſe, quia ſæpe triſtatus eſt, ſublata lætitia, & gaudijs, quibus ipſe omnia lætari uoluerat. Tuncq́; eum pœnituit hominem feciſſe, cùm gaudia uitę interpellare cœpiſſet, ad quæ uniuerſum ordinauerat. Mœſtusq́; fuit ob mœſtitiam noſtram. Hoc autem loco ſemper pro Domino eſt Iehouah, quod eſſe nomen creatoris filijq́; Dei, ſuperiora teſtimonia, & rationes docuerunt. Quod autem dicit opera Dei, etiam Ariſtoteles diuinè quicquid eſt in mundo, aſſerit eſſe opera Dei. Deus, inquit, ex ipſis operibus cognoſcitur: τὰ γὰρ πάθη, καὶ τὰ δι᾽ ἀέρος ἅπαντα, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐν ὕδατι, θεοῦ λέγοιτ᾽ ἂν ἔργα εἶναι τοῦ τὸν κόσμον ἐπέχοντος. Nam affectiones, inquit, aëris omnes, & quæ in terra, quæq́; in aqua, opera Dei dici debent, qui ipſum cõtinet mundum. Quàm altè, ac ſacrè locutus eſt Ariſtoteles hoc loco.

Qui reſpicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigant.

HOc inductum eſt Hebræis teſtantibus, ut oſtendat creatorem eadem uirtute, ac poteſtate poſſe qua res creaſſet, in antiquum chaos, ſi uelit, eas reſoluere. Lætaturq́; mundum creaſſe, quòd ſuſtinet, & conſeruat: quem ſi uellet, ad nutum ſubuerteret. Vt autem poteſtatem probauit in creando, ſic hoc ipſo argumento, quòd ad nutum eius omnia contremiſcant. Quale Homerus, cui nota fuit hæc theologia, de Ioue,

—μέγαν δ᾽ ἐλέλιξεν ὄλυμπον.

Magnum tremefecit Olympum.

Apud Homerum ad nutum ſolum Iouis, id eſt, huius de quo is canitur Pſalmus, cœlum contremiſcit, hic ad ſolum intuitum terra, eodem ferè tropo, & ſenſu. Fumigationem autem montium dixit, aut, ut Græci ſentiunt, qualis facta eſt numine præſenti, in monte Sina. Aut ὑπερβολικῶς quòd tacti montes ab eo, ardebunt, comburentur, liqueſcent, in cineres ibunt. Sæpeq́; montes ardentes in his literis inuenies, ardere etiam fundamenta terræ. Quibus maieſtas diuina, uniuerſaliſq́; po-

tentia, facillimaq; omnium maximarum rerum faciendarum potestas declaratur. Ostenditur quàm facile posit quæ uelit, quantumq; posit: quæ si homines item considerarent, & magis eum timerent iratum, & uenerarentur potentem. Nec dubium est quin hic sit tropus, aut prosopopœia si placet. Datur enim persona nō habēti, datur intuitus tremēdus, ac formidabilis, fitq; Deus rex, ad cuius nutū omnia contremiscāt. Quod etiā Hebræi fatētur, appellantes tropos, sua lingua דרך משל derek mashal, modum parabolæ. Quale cùm Esaias uidit Dominū sedentē super solium excelsum, inclyti Regis instar. Talem etiā uolunt fuisse superius cùm Deo uelut homini lætitia dabatur, quāquam ea proprietas potius est quàm cōparatio, quò omnem mentē, lætitia comitatur habens cum scientia coniunctionē. Sed suo iure Deus, & ratione diuinitati, ac maiestati cōgrua lætatur. Nō enim, licet eius lætitia, eodem atq; mortalis nomine sit designata, sicut mortales, lætatur. Sed qualem habet mentem, talem etiā lætitiā. Neq; est usquequaq; uerum, in Deum nō cadere lætitiam, cadit quidem, sed non more nostro, sic alios affectus habet, ut iram, quam eadē de causa Stoici nolebant in Deo esse, uidētes iram humanā esse perturbationem. Porrò Hebræi nutum illum, intuitumq; Dei, quo terra tremiscat, posse designare iram eius aduersus impios affirmāt. Quale dicitur alibi, Commoueatur mare, & plenitudo eius. Et montes arsuros ob iram Dei. Futurum autē hoc potissimum asseuerāt in die Domini, id est Mesiæ, eum suo nomine Mesiā appellātes, & de iudicio supremo per Mesiam nobiscū conuenientes. Ac dicūt בימות המשיח beiamoth ha masiach, id est, in diebus Mesiæ, Deum lætaturū ex omni parte, super operibus suis, cùm sermonē omniū populorū iuxta Prophetā, ad laudādum, seq; concorditer colendū ipse cōuertet. Id autem futurum posteaquā impios è terra substulerit, sicut Scriptura fateatur. Superbos, & omnes qui faciūt impietatem, sicut stipulā arsuros in die uenturo. Tunc erit gloria Domino, lętabiturq; in operibus suis. Hocq; erit impijs extinctis. Idq; esse quod ait, Respicit terrā, & facit eam tremere. Hæc autē adduxi, ut miserabilē eorū cæcitatē, & ex inuito pectore erumpentē ueritatē agnoscas. Non enim sentiūt ignaros se duci ad cōfesionem nostræ pietatis. Primū de iudicio cōueniūt, deinde per Mesiā id faciendum consentiunt. Tūc autē perfectā fore lętitiā dicūt, cùm ablatis impijs è mundo, soli iusti remanebunt, Deū cōcorditer colētes, & collaudātes. Et hæc è scripturis probāt. Hæc tria deducūt eos etiā inuitos, & ignaros, ad nostrā religionem. Fieri enim nō potest, ut sit homo qui omnes homines est iudicaturus, quia omnis homo culpæ est obnoxius. A quo enim ipse iudicabitur? Qui cæteris iudicat, omni culpa uacare necesse est. Infinitæ etiā est sapientiæ latebras humanarū cogitationū, scelerūq; formas, & discrimina discutere, & dignoscere. Ex quo cùm iudiciū per Mesiā exercendū cōsentiāt, inuiti fateri cogūtur, eum esse diuina potestate præditū. Deinde quòd aiūt extinctis impijs perfectā lętitiā futurā, cōcorditer Deū laudātibus cunctis, ubi hoc erit unquā nisi in cœlo, nisi habito delectu bonorū, malis procul, quod & ipsi fatētur, segregatis? Fieri'ne potest ut homines in carne, & libertate sua, ut nūc, nō peccent? Fieri'ne potest, ut nō semper aliqui mali in terra inueniantur? Certè igitur ille bonorum ad colēdum Deum consensus, & illa impiorū ex mundo expulsio, & illa perfecta lętitia, nō potest esse nisi in cœlo. Sicq; cogūtur regnū Christi, non in terris esse confiteri, sed in cœlo, sicut nos sapientissimi Apostoli, Prophetæ, et ipse sapientissimorum princeps docuit Christus, non solum oraculorū ueritate, sed etiā ipsa nos ratione huc adducēte. Ac uidemus necessario eundem esse eorum confesione Mesiā, atq; eum qui solo intuitu terrā faciet tremiscere. Is autē est Iehouah, id est Ioues, Pater hominum, atq; Deorum, habēs à Deo traditā sibi, sicut creādi,

sic iud

ſic iudicandi hominis poteſtatem. Obſerua etiã quòd quem ſapientiſsimi Hebræi, id eſt Apoſtoli, diem Domini uocare ſolent, poſteriores antiquæ ſuæ ſapientiæ quædam naufragia retinentes, uocant dies Meſsiæ. Itaq; hoc Pſalmo tribus locis de Meſsia Hebræi loquuntur, principio, cùm ait, Confeſsionẽ & decorẽ induiſti, dicentes hęc duo daturũ Deum regi Meſsiæ, in aduentu ſuo. Reuera enim dedit, & dabit, cùm uenerit in ſede maieſtatis ſuæ. Ecce data eſt mihi omnis poteſtas, in cœlo, & in terra. Et, Veniet in nubibus cœli cum poteſtate magna, & maieſtate. Id enim deſignant confeſsio & decor. Superius autẽ reſurrectionẽ mortuorum, clare confitebãtur. Quæ ſi futura eſt, profectò & à Deo ſit neceſſe eſt, nõ ab homine, & poſt reſurrectionẽ, alia uita eſſe non debet, niſi cœleſtis, illudq; erit regnũ Meſsiæ. Quòd ſi quis dicta eorum colliget, ſunt autem antiquarũ traditionũ reliquiæ, uidebit eos uenire neceſſario, ad confeſsionem noſtræ ueritatis. Nam ſi Meſsias eſt, ut fatentur, in fine ſeculorũ uenturus, etſi iudicandi ſunt, fugandiq; de mundo impij, iuſti autem reſuſcitandi, certè fieri nõ poſſunt hæc, niſi Meſsias ille ſit Deus, regnum eius cœleſte, non terreſtre. Quid enim in terris poſt reſurrectionẽ, pręcipuè fugatis malis, erit? Ad hæc autem ſum digreſſus, quia dicta eorũ occaſionem mihi prębuerunt. Apertè enim tribus locis, & palàm de Meſsia ſunt locuti. Occultè autem, & ſapientibus manifeſtè, totus Pſalmus eſt de Meſsia. Nam cùm de creatore loquatur, creator autẽ, & opifex mens, & cauſa, ideaq; archetypa, uerbum, ſiue ratio, totius philoſophiæ, priſcæ & nouæ, claris teſtimonijs ſit filius Dei: is certè laudatur hoc Pſalmo, ſuſpicitur, celebratur, illi gloria datur. Quem Mercurius uocat δημιουργὸν λόγον. Anaxagoras νοῦν. Plato αἴτιον, λόγον, κόσμον νοητόν. Salomon, & Iamblichus σοφίαν, quibus nominibus creatio mundi deſignatur. Et de quo ſcribit Syneſius: νοῦς μὲν γὰρ τὰ εἴδη τῶν ὄντων ἔχει, ἀρχαία φιλοσοφία φησί. Mens, inquit, formas, ſiue ſpecies, aut ideas tenet omnium quę ſunt, ait antiqua philoſophia. Conſtatq; idem eſſe mentem, ac uerbũ de quo dicunt Græci quòd ſit δημιουργικός, & quòd uirtualiter omnia in eo contineantur. Declaratur item antiquam philoſophiam ideas menti attribuiſſe, quòd ei creationem uendicabant, ſicut oſtendit Timæus Platonis. Audiſti etiam antiquam philoſophiam, hæc cognouiſſe. Quæ cùm alibi etiam probauerim, ſuperflua eſſet eorundem hic repetitio.

Cantabo Domino in uita mea, pſallã Deo meo, quãdiu ſum.

O Vitam beatiſsimam, opera diuina cõtemplari animo, & ore uerſari, tum admirari, et collaudare creatorẽ! Tũc pectus inardeſcit, animus dulcedine liqueſcit, labuntur præ gaudio, ex oculis lacrymæ, cõtemnimus terrena, accendimur ad cœleſtia. Nulla maior, ſolidior, rationi congruentior uoluptas, qua lætemur dum fruimur, & poſt fructum, eadem ſemper eſt lætitia. Hac ſenſit ſe affectum diuinus iſte Vates. In uita ſua dixit, quòd is ſit, ut Græci obſeruant, fructus uitæ uerus. Ad hoc uenimus in mundum, ut cognoſceremus, adoraremus, laudaremus Deum. Iidemq; præclarè, cauere nos oportere, ne ſimiliter, atque ſtultæ uirgines, dum tempus emendo oleo inſumitur, ingreſſum ad ęternas nuptias amittamus. Et quia in inferno nemo confitebitur. Et mortui non laudabunt te Domine: ideo, Nos qui uiuimus benedicimus, dum uita ſuppetit, dum licet, et datur. Ac quaſi Deo ſuo dicebat, Dum ſpiritus hos reget artus,

Semper honos, nomenq; tuum, laudesq; manebunt. Quanquàm
—Grates perſoluere dignas,
Non opis eſt noſtræ genitor, nec quicquid ubiq; eſt
Humanæ gentis, magnum quæ ſparſa per orbem.

In freta dum fluuij current, dum montibus umbræ,
Lustrabunt conuexa, polus dum sidera pascet,
Semper nostra tuas in laudes ora patebunt.

Cur enim non his carminibus utar, quæ & ipsa ob beneficia, ob uitam cõseruatam dicebãtur. Et Vates Hebręus suo carmine, non aliud innuit. Ac, ut Græci monent, παλιλογεῖ, id est, repetat eandem sententiam, sicut solitus est, Oratoribus congruum, Abijt, excessit, euasit, erupit. Sic is, quasi cantabo, psallam, in laudes erumpam, perpetuus ero, & indefessus operũ diuinorum & creatoris præco: nunquã à commendatione, carminibusq́ sanctis eius interquiescam. Quibus repetitionibus clariores affectus nostros exhibemus.

Iocundũ sit eloquiũ meũ, ego uerò delectabor in Domino.

ELoquium iucundũ, siue dulce, ipsas laudes, & carmina dicit. Dulcedo enim est, & suauitas in carminibus, tum quia cantu, & pulsu citharæ proferũtur, tũ quia cum lætitia & dulcedine. Illa uero dulcia carmina, quæ sancti probiq́ mente in altum subleuata, fundunt, unde incognita gaudia percipiunt, cœlestium gaudiorum quasi præludia. Ac quasi uult esse, ut Hebræi testantur, hanc quandam remunerationem. Ipse, inquit, nobis creatis lætatur, nos autem ipso creatore lætamur. Ille nobis beneficia præstitit, nos laudes, & cultum, gratamq́ acceptorum beneficiorum recordationem reponimus. Neq; enim indiget ipse muneribus nostris, sed uult nos sui memores, & amantes. Hæc erit nostra uoluptas, ut eum semper cogitemus, laudemus. Ille erit mihi in omni uita iucundissimus, ex eo solo cogitando & laudando capiam uoluptatem. In eum spes & cogitationes meæ requiescent. Sicut os eo laudando dulcescit, sic cogitando mens exuberabit gaudijs. Ac semper quidem, Talis amor meme teneat, nec sit mihi cura mederi. Diuus autem Hier. in suo Psalterio dixit, Placeat ei eloquium meum. Quod idem est, Placent iucunda, dulcia, grata. Nam cũ Hebraicè sit יֶעֱרַב ieerab, quod propriè sonat, dulcescat, amœnum sit, stat quod uertit Hieron. & quod Sept. ἡδυνθείη, quasi uoluptuosum sit, & suaue, placens, gratum. Et potest esse aut precatio, aut sibi imperium, ut obsecret Deum, ut quicquid cantet, sit ei gratum, suaue, iucundum. Aut quasi cohortatio est ad seipsum, & confirmatio, ut quemadmodm dixit, Benedic anima mea, sic nunc, Dulcescat os meum laudibus diuinis, has amet, his delectetur: perinde, ac si secum, Age anima mea, delectare laudibus sacris, his insiste, hic uita decurrat, hac perpetua uoluptate detinearis. Hocq́ postremum uidetur dixisse, quia in Hebraico est dulcescat עָלָיו super eum, sermo, aut eloquium meum. Eoq́ intulit, ego delectabor in Domino.

Deficiant peccatores à terra, & iniqui, ita ut non sint: benedic anima mea Dominum.

QVoniam omnium hominũ est, quos aliqua ratio ducit, suspicere, & admirari creatorẽ, neq; est ullus tam ferus, tam humanę consuetudinis expers, qui suspiciens in cœlum, terrasq́ oculis collustrãs, harum tam mirabiliũ, tamq́ multarum rerũ aliquem fuisse autorẽ non intelligat, admiretur, et collaudet: sic si quis est, tam infelix qui uel nullum rerum creatorẽ fuisse cõtendat, aut si fuisset, auersis tamen à cultu, & ueneratione eius studijs, omnẽ ad res mortales, & caducas, aut etiam impias curam conuertat: hunc certè cùm omnes instar portẽti detestari, ac refugere eum, ab hac uita uanescere, tolli de luce optare debẽt, tum sancti, ac iusti uiri, qui diuinæ benignitatis magnitudinẽ, oculis, & animo contemplabantur, aduersus id genus indignati, uitam eis qua essent indignissimi eripi, atq; eos è numero uiuorum tolli optabãt, animo, & uoce precabantur. Nam cùm omnis res ad aliquem finem

à natura genita ſit: humanum autem finem ratio doceat, in quo & ſapientiſsimus quiſq; conſentit eſſe, ut eum qui nos, atq; nobiſcũ tot bonarum, utiliumq́; rerũ copias nobis excogitauit, cognoſcamus: cognitum, ut felicitas ſit perfecta, amemus: ea autem res quæ finem ad quem propter decorem & utilitatẽ parabatur, non eſt aſſecuta, propter deformitatem & detrimentum reijcienda, & abolenda ſit: certè homines quos diximus, cùm non modo non ornent hunc mundũ, ſed deforment, euertant, deſtruant, ſi nulla ſuperſit correctio, optandum eſt, ut extinguantur, ut ex hoc mundo tanquã inutiles, & fruſtra nati, & quod uere à poëta dictũ eſt ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης, tanquã prodigioſi, exitiales, ultra Oceanum deportandi, abeant, recedãt. Hos ergo ſępe apud Prophetas inuenies deſiderari, efflagitari ut moriãtur, ut mundum, quem undiq; pulcherrimũ intuebantur, tandem ceſſent defœdare, ſanctiſsimam lucẽ, inquinatiſsimis factis ſuis conſpurcare, ne tandiu diuina clementia abutantur. Nam cùm in mundo nihil ſit non uenuſtiſsimum, cùm omniũ rerum decor ſibi reſpondeat, una ſola eſt deformitas hominum impiorum, à quibus diuerſę turpitudines naſcuntur. Quicunq; igitur aliquo ſpiritu cœleſti afflantur, quos honor, cultusq́; Dei, id eſt, maxima æquitas ſolicitat, certè ſine hoc deſiderio eſſe non poſſunt, ut cupiant eos non eſſe, qui nati, naſcendi finẽ non conſequuntur. Sæpe etiam aduerſum introducunt, ut multos à felicitate ſua, ueroq́; decore auertant. Intelligebant, & exemplis ſæpe docebantur ſapientiſsimi illi uiri, quanta morum uaſtitas, quanta ruina pietatis fieret per homines impios, illo præcipuè tẽpore, cùm fragili radice teneretur. Diſcedant igitur, inquit, impij ab hac luce. Ego non ſolũ laudabo creatorẽ meum, ſed eis etiam mortẽ imprecor, qui eum non colunt. Sic ſibi reſpondens alio loco dixit, Nonne qui oderunt te Domine oderã, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Tãto odio inflãmabatur, ut liqueſceret. Et, Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi. Duo uidelicet apud eum ſemper, amor Dei, & odiũ malorũ. Malos enim, & impios odiſſe cogitur, qui Deum diligit. Aduertendũ quòd in Hebraico in fine addidit, halleluiah, ſonat Laudate Deum, repetẽs ſcilicet iterũ, iterumq́; monens, ut Deũ laudemus. Eaq́;, ut Hebræi dicunt, cohortatio eſt ad bonos, ſicut peccatores, Deiq́; immemores deteſtabatur. Digredior rurſum paucis cum Hebræis qui peccatores dicũt בימות המשיח id eſt in diebus Meſsiæ penitus è terra tollendos, quorũ loco alij deinceps non oriantur. Dico hoc eſſe non poſſe in hoc mundo. Quis eſt enim tam demẽs, qui dum hoc fragili corpore ueſtimur, nõ ſentiat ſceleratos, & peccatores multos nunquã defuturos, quia plures à ſenſu, quàm à ratione ſe regi permittunt. Sic mira cæcitate non cognoſcunt, ſe regnũ Meſsiæ in cœlo, & in ἀποθεώσει & confirmatione uirtutis ponere. Fugaq́;, & ſupremus diſceſſus malorum non poteſt eſſe niſi à regno cœleſti, quo ſceleratis aditus non datur. Sicq; dicta eorum ſtare non poſſunt, quæ quidem non à ſeipſis, ſed ab antiquis ſuis acceperãt, &, ut uidemus, fuerant adimpleta: illi tamen furore cæci, ſecus quàm dicta eſſent, conantur exponere, ſed locum non habet deprauatio.

PSALMI CIX. EXPLANATIO.

HVNC pſalmum eſſe de inclyto, omnibusq́; oraculis celeberrimo rege Meſsia, cuius fortitudinem, ac res præclarè geſtas non ceſſant decantare Prophetæ, Græci, ac Latini, antiquorum Hebræorum, id eſt eorum qui ipſius Meſsiæ tempore florebant, autoritate, publicaq́; illa ſcientia, quæ de Meſsia circunferretur, probabiliter aſſeuerant. Ad quam & ipſe Chriſtus excitans caligantes Phariſæos, teſtimonium ex iſto pſalmo citauit. Et diuus Paulus, ſuis teſtibus refellens Hebræos, Cui, inquit, Angelorum aliquando dixit, Sedę à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum

 tuorum?

tuorum? Quem locum etiam in aliȷ̃s epiſtolis, & diuus Petrus in actis protulit.
Sed Hebræi iſtius temporis, quos non modò magnorum myſteriorum, ſed
omnium etiam bonarum ſcientiarum imperitos eſſe conſtat, partim iudicio iner
ti, partim ſcopo, quem cum lacte ſuxerunt, eos à ueritate deducente, ut alias mul
tas prophetias, ſic iſtam ipſam peruersè interpretantur. Nam cùm ſcirent, ac uide
rent Chriſtianos iſtius pſalmi autoritate gloriari, oppoſuerunt ſeſe, ut aliò inter
pretatione eius detorta, accepta etiam ex eo occaſione, alium de quo hæc dicantur
oſtenderent. Quod hic eos feciſſe eò minus mirum eſſe debet, quòd ubiq; ſimilia
ſtuduiſſe conuincuntur. Siquidem & Rabi Salomon, cùm teſtetur ſecundum pſal
mum ab antiquis ſuis de Meſsia acceptum fuiſſe, Nos, inquit, ob aduerſam reli
gionem, quaſi diceret, ne ei fauere uideamur, de Dauid interpretabimur. Iuxta
quam deprauationem, cùm antiquiores eorum, ut claris exemplis docebo, hunc
pſalmum de Meſsia intelligerent: aliȷ̃ in Abraham retulerunt, aliȷ̃ in ipſum Dauid.
Ac Rabi Salomon, & Rabi Dauid dicunt, hunc pſalmum maiores noſtri de
Abraham expoſuerunt, quia fiat mentio de Melchiſedek. At AuenEſdra uidens
in pſalmo dici, Virgam uirtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, Sion autem tem
pore Abrahæ nondum erecta ſtaret, potius de Dauid putat accipiendum. Quæ
diſſenſio declarat eos nihil certi habuiſſe, ut quoniam unam ueritatem ſequi uo
luiſſent, meritò in uaria mendacia, & inter ſe contraria ceciderint. Multa ſunt
alia quæ prohibebunt, ut neq; in Abraham, neq; in Dauid referri poſsit, ut appa
rebit in toto Pſalmo. Quem eſſe de Chriſto non ratione ſolùm, & loquendi mo
do liquet, ſed priſcorum etiam, ut dixi, autoritate Hebræorum. Ac tametſi ipſius
Chriſti, & ſummi Pauli autoritas apud nos, omnibus Iudaicis ineptiȷ̃s præponde
rare debeat, extant tamen aliorum Hebræorum teſtimonia ex iſto loco in decla
rationem qualis, quid futurus eſſet Meſsias, aſſumpta. Ac primum quod ait Ni
colaus de Lyra, Ianetham filium Oziel, qui ſcripturas Hebraicas fecit Chaldai
cas, ſiue Syriacas, quod eo ſermone Hebræi poſt captiuitatem Babylonicam, pro
uulgari uterentur, tranſtuliſſe, dixit Dominus uerbo ſuo, ſciendum nunc ſecus le
gi Chaldaicè, Dixit Dominus בְּמֵימְרֵיה bemembrea, in uerbo ſuo, ut ſonet po
tius, Dixit cum dicto ſuo, cum oratione ſua, cum ſermone. Et quod ſolent ſcriptu
ræ dicere, Locutus eſt Dominus dicens. Itaq; hoc teſtimonium non eſt ualidum,
irrideturq; ab Hebræis. Quòd ſi Ionathas ipſe hunc pſalmum, ut apparebit, de
Chriſto eſt interpretatus, poſsimus augurari Nicolaum in emendatioribus codi
cibus legiſſe membrea uerbo ſuo, non in uerbo, ut nunc legitur. Etenim eſt penes
omnes gentes antiqua theologia de uerbo diuino. Et apud Mercurium Triſmegi
ſtum, unum è priſcis theologis Ægyptiorum, cuius ego ſimiles, ſimilemq; doctri
nam redolentes multos floruiſſe dixerim, ſæpiſsimè commemoratur θεῖος λόγος, di
uinum uerbum. Apud alios Platonicos, idem paſsim circunuolitat. Et ipſe Plato
ad alia dixit in Epinomide θειότατος λόγος, uerbum diuiniſsimum, reperit ordines,
motusq; cœleſtes. Et Philo Iudæus impleuit libros ſuos hoc nomine. Ad alia cùm
de origine mundi loqueretur, eamq; ex Idæis, & mundo intelligibili deduceret,
ut inquit in mente opificis præcedit operis imago, τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐδ' ὁ ἐκ τῶν ἰδεῶν
κόσμος, ἄλλον ἂν ἔχοι τόπον, ἢ τὸν θεῖον λόγον, τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα. Eadem ratione, & mun
dus qui ex ideis conſtat, non alium habet locum, quàm diuinum uerbum, qui hæc
condidit. Ideo in principio erat uerbum (ut intelligas Philonem) nempe ante
creationem mundi. Poſtea ne putes aliquid eſſe in Deo alienum à Deo, declarat
nihil aliud eſſe mundum idealem, & intelligibilem, ſenſibilis imaginem quàm
uerbum diuinum, εἰ δέ τις ἐθελήσειε γυμνοτέροις χρήσασθαι ὀνόμασιν, οὐδὲν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν
κόσμον

κόσμον εἶναι, ἢ θεοῦ λόγον, ἢ δὴ κοσμοποιοῦντος. Quòd si quis, inquit, uelit apertioribus, & planioribus uerbis uti, nihil aliud dicat mundum intelligibilẽ esse, quàm Dei uerbum, iam mundum creantis. Superius dixit uerbum Dei creatorem, nunc ipsum Deum patrem, quasi sit idem creator uterq;. Ex his igitur constat antiquis Hebræis, Ægyptijs, & Chaldæis, de uerbo diuino, lucem manifestam irradiasse, ut meritò inchoaturus hunc psalmum Ionathas, in quo de diuinitate Messiæ agitur, appellauerit eum uerbum Dei. Quòd autem Chaldæus ipse ex antiquioribus Hebræis, hunc psalmum sit interpretatus de Messia, cùm ex alijs apparet, tum uerò cùm dicitur, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum. Quod Chaldaicè transtulit ipse, Iurauit, uel stabiliuit Deus, & non reuocabit, quòd tu præfectus sis in principem לְעָלְמָא דְאָתֵי le alma deate, seculi, uel mundi futuri. Ecce prædicitur Rex, & princeps seculi futuri. Nusquam autem inuenies, siue apud Hebræos, siue ipsum Chaldæum, siue nostros quoties dicitur seculum futurum, quin intelligatur de altera uita, de alio mundo, de mundo incorruptibili, de mundo animorum, Angelorum, ac Deorum, cuius Rex & princeps dicitur is, de quo psalmus est. Et Rabi Mosi liber apud Hebræos extat de seculo uenturo, id est, futura uita. Respondeant Hebræi si potest aut Dauid, aut Abraham esse Rex seculi uenturi. Et si potest non esse Deus, qui Imperator animorum, & uitæ erit, quæ seculo uenturo fore prædicitur, is utiq; est, de quo cœlestes theologi nostri dixerunt, Constitutus est à Deo iudex uiuorum, ac mortuorum. Data est ei potestas in cœlo, & in terra. Eodem autem spiritu, & maiorũ consensu uidetur Ionathas dixisse, Constituit te Deus Regem seculi futuri, quo diuus Paulus, eodem & ipse fermè florens tempore, ex hoc Psalmo imperium Christi probauit. Sed quia nondum omnibus oculis apparet, & tempus erit, cùm in claritate maiestatis suæ manifestus omnibus ueniet, triumphator, gloriæq; immensæ, in qua regnabit in æternum, eò dicitur Rex seculi, siue mundi futuri. Quod mysterium in istò potissimum psalmo declaratur. Sunt autem alia testimonia sparsa, quasi quædam oracula per libros Hebræorum assumpta ex hoc loco in declarationem diuinitatis Messiæ, è quibus est in eodem libro Midras Thehilim, quod super eo, Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ, & dextera tua suscepit me: fertur dixisse Rabi Ioden ex nomine Rabbi Chia, אמר דעתיד לבא וה בה מושיב למלך המשיח לימינו שנאמר נאם יי לאדני שב לימיני In posterum Deus, cuius sit nomen benedictum, sedere faciet Regem Messiam ad dexteram suam, sicut scriptum est, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis. Eademq;, ut ait Nicolaus, affirmat Rabi Moses Hadarshan super Genesim cap. XVIII. ubi dicitur, Apparuit autem illi Dominus ad ilecem Mambræ. Item Rabi Isaac, qui commentarios edidit in Genesi, ubi cap. XLVII. agitur de loco in quo habitaret Iacob, citans locum ex isto Psal. Ex utero ante Luciferum genui te. Hæc ait, לא מצינו אדם ונביא שיתנבא ילידתו קודם ילדת אביו ואמו כי אם משיח צדקנו ולזה רמז מרחם משחר לך קודם יברא רחם וולדהך נתנבא יולדתך ולזה רמז לפני שמש ינון שמו כי אפילו קודם בריאת חשמש היה חזק וקיים שמו של משיחנו והיה יושב בימין האל וזה הוא שאמר שבלי מיני ואמר גם בן והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת. Quæ ut facilius intelligantur, Hebraica uerba Latinè proferam, Lo mazinu Adam ue nabi, sheithnabe ielidtho, codem ieladath abiu, ue immo, kiim mashiach zidkenu. uelaze ramas. Me rechem, mishecar lak, codem ibare rechẽ iuladtheca, nithnabe, iuladtheca. Liphne shemesh, ianun shemo. ki aphilu kodem beriath ha shemesh haia chazak, ue kaiem, shemo shel meshichenu. ue haia iosheb bi iamin haEl. ue ze hu she amar. Sheb lijmini. ue amar gam kem, ue hucan bachesed kise, ue iasheb halau, baemet. Quæ Latinè sonant:

ſonant: Nuſquam inuenimus quenquam, etiam prophetam, cuius natiuitas ſit prophetata ante natiuitatem patris & matris ſuæ, niſi Meſsiæ, qui eſt iuſtitia noſtra. Ad hocq́ꝫ reſpexit qui dixit, A uulua, ex utero tibi, hoc eſt, antequam crearetur uterus conceptus tui, prophetata fuit natiuitas tua. Et ad hoc reſpexit, qui dixit, Ante Solem permanet nomen eius. Quia etiam antequam crearetur Sol, ſtabile, & firmum erat nomen Meſsiæ noſtri. Sedebat autem ad dexteram Dei. Idq́ꝫ reſpexit theologia cùm dixit, Sede à dextris meis. Alibi quoq́ꝫ, Et parabitur, ſiue ſtabilietur thronus in manſuetudine, & ſedebit ſuper eum in ueritate, id eſt ueridicè. Sic ille. Quibus omnibus teſtimoniꝭs, recentium Hebræorum imperitia, & à ueritate longinquus animus demonſtratur, oſtenditurq́ꝫ eandem penes antiquiores Hebræos, non ſolum de ſenſu iſtius Pſalmi, ſed tota religione fuiſſe ſcientiam, atq́ꝫ nunc. Ecce is tribuit ei patrem, & matrē, quod ad hominem attinet. Tum ait eum ante Solem extitiſſe, quod declarat ante omni um rerum creationem eum fuiſſe, quia Sol fuit prima rerum creatarū. Et qui erat ante Solem, erat ante lucem. Sicq́ꝫ erat is de quo Moſes dixit, Et ſpiritus Domini ferebatur ſuper aquas. Et is fuit qui paulò poſt dixit, Fiat lux, id eſt Sol. Creator Solis ante Solem, qui ferebatur, moliebatur ſuper aquas, uaſtum Solis orbem. Quod ne ipſi etiā Hebręi tacuerunt. Dicitur enim in Bereshit Raba, quòd ſpiritus qui ferebatur ſuper aquas, fuit ſpiritus Meſsiæ, ipſe uidelicet Chriſtus, ipſa Dei ſapientia, quā ſuperius Philō inſignis apud Hebræos philoſophus, confeſſus eſt mundi ſenſibilis originē, mundūq́ꝫ originalem, & archetypum. Hæc omnia in unum eundemq́ꝫ Deum ſempiternum tendunt. Si homo tantum, ut uoluit gens quæ ſucceſsit imperitior, eſſet Meſsias, utiq́ꝫ ante omnium hominum genitorem Adam eſſe non potuiſſet. Declaratur item diuinitas eius, quòd dicat nomen eius, id eſt diuinitatem: ſic enim rectè uertitur illud Hebraicum loquendi genus, Latinè, fuiſſe firmam, ſtabilem, inconcuſſam ante cœlum. Quaſi illud, Sedes tua parata, nempe ſtabilita, firma, extunc à ſeculo, ab æterno tu es. Eo quoq́ꝫ diuinitas eius enuntiatur, quòd dicat eum ante ſolem, ante mundum conditum ſediſſe ad dexteram Dei. Hoc enim eſt quod Chaldæus dixit, Eum conſtitutum à Deo, principem ſeculi futuri, mundi νοητοῦ, regni cœleſtis, inuiſibilis, quod futurum, uel uenturum dicitur, non quòd nunc non ſit, ſed quaſi reuelandum his, qui ſenſibilem ſolum norunt. Dexteraq́ꝫ Dei demonſtrat principatum, imperium totius mundi. Et quod alio Pſalmo, Dico ego opera mea Regi: eum abſolutè Regem theologia prædicante. Et Philon uocat ὕπαρχον, magiſtratum Dei. Declaratur item, in eo deleta eſſe omnia ſcelera noſtra, quia iuxta Hieremiam, aſſerit eum eſſe iuſtitiam noſtram. Ipſe enim nos ad iuſtitiam reuocauit, criminibusq́ꝫ noſtris obliteratis, idoneos fecit ad uitam, iterq́ꝫ cœleſte nobis expediuit. Benignitas item & clementia, & ueritas oſtenditur, quæ ſunt indicia iudicantis mundana crimina. Quod munus ſolius eſſe Dei, palàm eſt. Et hæc ex eiſdem locis theologiæ probantur, quos Chriſtiani, ab antiquioribus imbuti, de Chriſto acceperunt. Et is Hebræus declarans Ex utero ante Luciferum genui te: prædicat eſſe oraculum de Meſsia, cuius natales præcedere dictos ait ab oraculo, natales parentum. Si enim ante luciferum genitus dicitur, dicitur generatio, uel natiuitas eius fuiſſe antequam parentes naſcerentur. Hoc enim eſt quod Græci, quod Mercurius, & Sibyllæ prædicauerunt, eum ante mundum fuiſſe ἀμήτορα, ſine matre: in mundo, cùm nobis apparuit ἀπάτορα, ſine patre. Et hoc erat quod turba dicebat, Nos audiuimus ex lege, quia Chiſtus manet in æternum. Erat enim ſparſa per omnes multis ex oraculis propagata fama, Chriſtum eſſe ſempiternum Dei filium, non tum cùm natus eſt corporaliter, cùm ſe transformauit, & regia ueſte

depoſita,

deposita, acceptaq́ue seruili, quale sæpe principes faciunt, uenit ad homines, & cum illis uersatus est, inchoasse. His igitur declaratis, & Hebręis Hebręos reuincẽtibus, & testibus inter se oppositis ueritas est clara. Superare enim debet pluriũ testimonium, testimoniũ paucorũ, antiquiores, grauioresq́ue testes, debẽt iunioribus præponderare, præcipuè causa mentiẽdi, & grauioribus, maioribusq́ue minores cõtradicendi, manifesta. Argumentoq́ue declarato, nihil est in titulo nouum, nisi quòd sit Psalmus ipsius Dauid: quomodo autem, uel quo instinctu pronuntiatus, ille idem de quo editus est, ostendit. In spiritu, nõ humano instinctu, nõ humana cogitatione haud longius tendente, sed in medio cursu debilitata. Et nõ solum in posterum non prospectante, sed ne etiã quæ sunt ante pedes considerante. Qui uidit post sexcentos annos uentura, & qui ultra Solẽ & Lunã oculis uel res cœlestes, & æternas penetrauit, non spiritu suo, si uel lynceos oculos habuisset, sed magno spiritu uectus, nubes, & æthera secãs, multaq́ue & longinqua tẽpora circũspexit. Sic & Chaldæus ad morẽ illius temporis, sæpe in principijs Psalmorum præfatur. Dictus est in spiritu prophetiæ, spiritus autẽ prophetãdi, est spiritus sanctus. Sic pronũtiauit in spiritu prophetiæ, qui & spiritus sanctus, Dauid hoc oraculũ, nõ spiritu suo, humano, debili, fragili. Et si potest etiã in spiritu declarare, quod quidem idem erit, à corporeis sensibus separatus, extra sensus positus, solo spiritu, quæ dicitur à Gręcis & Latinis, mens, quale facere animos à corporibus separatos par est, operante, nihil corporeis uinculis, & sensibus sese immiscentibus. Autor ergo Dauid ostenditur, id quod etiam declarat Ionathas dicens, Per manum Dauid, quasi autore Dauid. Quibus ineptia Dauid Chimchi refellitur, qui articulum le Dauid, uult esse quasi propter, uel super Dauid, cum le, sit articulus casus gignendi.

DIxit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis.

QVOD Sept. transtulerũt εἶπεν, dixit, Hebraicè est נְאֻם neum, quod sonat dixit, uel dictũ, participiũ à uerbo Naam, dixit. Nostri cõmodè, & clarè in suam linguã uertũt, Dixit. Nimiũ autẽ supstitiosi, qui quæ clarè dici possent, obscuritati Hebraicæ potius hærentes, quasi uerius aliquid dicãt, malunt transferre, Dictum Domini, Domino meo, cùm hoc obscurius quidẽ illo sit, propius autẽ ad uerũ minimè. Et quærẽda sunt, quæ melius possint intelligi. Chaldęus etiam uertit אמר amar, dixit. Et quod ijdem transtulerunt κύριος, Dominus, Hebraicè est tetragrammon Iehouah, nomẽ semper altissimi, uniuersalisq́ue Dei, maioris longè ponderis, quàm secundũ Adonai, quod de hominibus etiam dicitur, primũ de solo Deo. Et quod Græcè, ac Latinè uidetur idem Dominus Domino, nõ idem est Hebraicè. Ideo cæteri magis ad Hebraicũ trãstulerũt, dixit Deus Domino meo. Secundũ nomen Adonai declarat propriè quod Sept. uerterũt κύριον, dominũ, dominantẽ, dominatorẽ, præsidem. Id quãquã soleat, sicut & Græcũ, de hominibus usurpari, uerus tamen dominator, ac, ut ait Philon, ὕπαρχος & ὕπατος κρειόντων, est solus filius Dei Rex mundi, cui data est omnis potestas in toto mũdo, quæ hoc carmine describit. Sciendũ ut omnes diuinæ antiquæ, & nouæ literæ docẽt, Hebraicã loquẽdi rationẽ, quã etiã Arabas, & Æthiopas, Syros, cæterasq́ue gentes orientis sequi animaduerti, esse à ratione loquẽdi Gręcorũ, ac Latinorũ longe diuersam, figuras itẽ eorũ tales, quas si Latinas aut Græcas facias, aut nõ intelligãtur, aut putidę sentiãtur: ut sunt, Placuit in oculis meis, peccauit corã Domino, pretiosa est anima tua in oculis meis, excitauit no-

bis cornu salutis, salutare quod parasti ante faciē omnium populorum. Quibus & his similibus in suo idiomate remanētibus, suspensi cogitant externi sermonis homines, quidnā debeat intelligi. Hæc autē dicendi ratio latius procedēs ad res theologiæ penetrauit, in quibus præterquam quòd sunt passim Hebraica idiomata, una cum primis ratio dominatur, quòd non, ut philosophia, nudis nominibus utitur, sed ut quædā poēsis, diuina uestit corporeis actibus, ac figuris. Tum uerò & secretior quędā theologia, nec cuiuis mortaliū patens, facit, ut quędam plurimū à mortalibus distantia, similia mortalibus, propter & dicendi eandē rationē, & interiorem illam, abstrusamq; & mortalibus ignotā scientiā, uideantur. Verbi causa, Si quis audiat aliquem à Deo creari regem, necessario ueniat in eam cogitationē, qui cōstituitur, hominē, mortalemq; esse similem alijs mundanis regibus. Et si audiat hunc Regē accinctū armis, ire in præliū, hostes sternere, tropheū erigere, intelliget ea quæ fiāt apud mortales: maiora autē nō intelliget. Sic cùm audiā nunc Deū dixisse locutumq; esse, primùm succurrit os, lingua, dentes, uox ipsa corporea, ictus aër. Succurrit & qui loquitur, & qui audiat, more nostro. Tum si audiā, quasi imperantē, succurrit eum cui iubeatur, quasi famulū, subiectū potestati imperātis, ast aliū esse principē. Tertiò, si uideā eum dicentē, Hære lateri meo, secus me esto, donec hostes tuos profligauero, subit ea cogitatio, eo cateruas hostiū timēte, fidemq; maioris implorāte, illo autē pollicēte auxiliū, geri aliquod mortale bellū. Igitur maxima pars recentiū Hebræorū interiorē illā, abstrusamq; mortalibus sciētiam non capientes, & sæpe rerū ac uerborum similitudine illusi, abeunt à scripturis: & cùm eminentissima quædā dicantur, induta tamē uestibus, & coloribus humanis, aspectu primo capti, ut si quis Rex inclytus induta persona seruili procedat in uulgus, habitus, & creditus à uulgo pro seruo, ubiq; ludificant. Nonnunquā figuras, & personas rebus maximis detrahētes, uerū summos tantum colores remouētes, totā autē umbrā nō amādantes, simili ratione, ac si nihil detraxissent, decipiuntur. Vt quādo Messias armatus, formosus, egregiusq; heros inducitur, remouēt quidem aliquid ex ista umbra, interius tamē nō penetrāt. Est autē illā paucis eorū nō antiquorū quidē, sed istius tēporis abstrusa, impenetrabilisq; crassis iudicijs eminentissima sciētia, cuius plena est prisca, ac noua philosophia, duos quasi Deos esse in mūdo, alterū genitorē, alterū gentiū, sępe tanquā duos dictos, in quo quoniā & similitudo est, & dissimilitudo cum rebus humanis, partim capitur, partim captū aufugit. Et ubi cū nostris est similitudo, latet quidā maior sensus, in quo nō est cum humanis ullū cōmerciū. Illic enim duo sunt Dij, sed ideo nō duo Dij, quia nec diuinitas potest esse disiūcta, & tanta est ibi cōiunctio, ut duos Deos dicere, nisi alio quàm humano modo intelligat̄, sit nefas. Tota igit̄ theologia docet duos appellari Deū, alterū genitorē, datorē principē, fontemq; omniū bonorum, cui fuerit ab æterno filius, omnis paternæ maiestatis particeps, omnibus ab illo bonis paternis donatus. Quod mysteriū ab altissimis generis humani principijs descendēs inuiti audiētes, & nō intelligētes dixerūt, Deū primo fecisse maximā quandā intelligentiā, omniū aliarū rerū creatricē, ipsum autē, creatione rerū aliarū supersedisse, non intelligētes uidelicet ęternā cōiunctionē, cōiunctissimāq;, omni seculo ante, et post mundū diuinitatē. Duos quasi Deos prodidit, & reuelauit non nobis solū theologia, sed à primis etiā seculorū exordijs, omnibus hominibus. Possetq; de eo dubitari, nisi maximis quibusq; uiris eadē fama inclaruisset. Hanc ob causam quoniā alter est genitor, alter genitus, alter accepit, alter largitur, accepit diuinitatē, cū diuinitate imperiū, principatū, gubernaculumq; totius mūdi: sæpe apud theologos, secūdus sub nomine opificis, causæ, principis præsentiū, ac futurarū rerū introducitur, notus hominibus magis, ut Plotinus ait, quàm ipse pater, quē filius reuela-

uelauit. Quod etiã antiquiſsimis ſeculis notiſsimũ fuiſſe, nec ſolis prophetis Hebræorũ innotuiſſe, ſed etiã omnibus aliis gentibus, pręcipuè Chaldæis, Ægyptiis, priſcis Græcis, ut noſcamus & alia, teſtis eſt hæres antiquæ ſapiẽtiæ diuinus Plato, in epiſtola ad treis amicos, Hermiã, Eraſtũ, et Corſicũ, de charitate mutua loquẽs, demũq́ꝫ Epiſtolã claudẽs, hortatusq́ꝫ ut amicitiã ſacroſanctis iuramentis roborarent, hos Deos, ut adhiberẽt præcepit: ἐπὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα, τῶν τε ὄντων, καὶ τῶν μελλόντων· τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντες· ὃν ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν εἰσόμεθα πάντες σαφῶς εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων, Adiurãtes tum omniũ rerũ principẽ Deũ, omniũ, inquã, præſentiũ, ac futurarũ rerũ, tum uero principis huius, & cauſæ patrẽ dominum: quẽ ſi philoſophãdo uerè ſcrutemur, cognoſcemus clarè, quoad hominibus fortunatis liceat. Hæc Plato. Quibus ſubeſſe noſtrã theologiã, ut mirabilis ſit eorum quæ hoc Pſalmo dicuntur, interpres ipſe Plato, palã eſt. Vides duos Deũ hic nominari, alterũ principẽ pręſentiũ, ac futurorũ, eumq́ꝫ appellari principẽ, ductorem, ac cauſam. Obſerua tria nomina θεὸν, ἡγεμόνα, αἴτιον: quibus & diuinitas, & mũdi principatus, & creatio docetur. Appellatur αἴτιος autor, cauſa, creator, quaſi maximus autor, maxima cauſa, tum Rex, & princeps. Mirabilius etiã princeps futurorũ. Cõfer autẽ quæ ſuperius trãsferebat Chaldæus: Iurauit Dominus, & non reuocabit, te cõſtituere principẽ mũdi, uel ſeculi futuri. Plato autem dicit eum eſſe ἡγεμόνα τῶν μελλόντων, principẽ rerũ futurarũ. Omne nomẽ, inquit Paulus, quod nominatur, ſiue in hoc ſeculo, ſiue in futuro. Ecce & Plato agnoſcit ſeculum futurum, eiusq́ꝫ principẽ quendã Deũ nominat. Deinde nominat patrem principis huius, & cauſæ, &, ut Pſalmus Græcè loquitur, Dixit κύριος, ſic patrem appellat Plato κύριον. Aſcẽdo, inquit idẽ, ad patrẽ meũ, & patrẽ ueſtrũ, Deũ meũ, & Deũ ueſtrum, quaſi Dominũ meũ. Et Paulus, Caput Chriſti eſt Deus. Eoq́ꝫ etiã Plato dominũ eũ appellat. Vt enim ipſe filius eſt dominator, & pręſes noſter, rerũ uiſibiliũ, & inuiſibiliũ, ſic Dominus filii eſt pater, ſicut & Deus, et pater eſt. Cumq́ꝫ Plato dicat futura, uẽtura, noſtri autẽ ſeculũ futurũ, innuũt, ꝓfundiſsimũ myſteriũ. Appellãt eñ mũdũ inuiſibilẽ ſeculũ ſeu res futuras, quæ tamẽ præſentes ſunt, earũq́ꝫ ita eſt nũc princeps, ſicut erit in poſterũ. Propter myſteriũ ingẽs dicitur Rex ſeculi futuri. Proditurq́ꝫ aliqñ fore, cũ omni poteſtate ad filiũ Dei reuocata, factaq́ꝫ omniũ rerũ mirabili immutatione, clarus & manifeſtus erit ipſe imperator. Videbuntq́ꝫ eum oculi mortaliũ, ſed tunc immortaliũ, formoſum, inclytũ, ſeptũ agminibus Angelorũ in maieſtate ſua. Tũcq́ꝫ Pſalmorũ oracula magis patebũt, cũ faciũt eum potentẽ, armatũ, iudicẽ, inimicorũ uaſtantẽ cateruas, ſceptrũ inſigne gerẽtẽ, ſup ſolio æterno ſuæ maieſtatis ſedẽtẽ. Hæc cũ nũc deliteſcãt, in ſeculo illo futuro exibũt in aptã lucẽ, nullus oculus erit, ꝗ hæc nõ uideat. Tũc is, ꝗ eſt Rex, ut ait Plato τῶν ὄντων, præſentiũ, ſed occultus, Rex mũdi, faciẽ præſentẽ gerẽtis, cõuerſa eius facie in alterius mũdi aſpectũ, & rebus immutatis, Rex erit, & princeps ꝗ fuiſſet occultus quondã, tũc manifeſtus. Ideo cognoſcẽtes, & noſtri, & antiꝗ theologi, nõ ſemp mũdũ ſenſibilibus ordinibus cõſtantẽ fore, ſed alterũ meliorẽ, quãdo erit cœlũ nouũ & noua tellus, celebrarũt nomẽ ſeculi futuri, & memoriã τῶν μελλόντων, rerũ futurarũ, quę qdẽ reſpectu alicuius partis totius mũdi, etiã nũc ſunt. Nam beatorũ ſedes, & felix ſtatus idẽ eſt, qui eſt futurus. Eoq́ꝫ dicit ratione mortalis ſtatus, illud alterũ ſeculũ, uitaq́ꝫ poſt hanc futura, reuelãda. Quibus rebus intelligimus hanc diuinã ſcientiã, quę larga luce poſtea refulſit, nunquã humanas mẽtes principis illius beneficio latuiſſe. Eoq́ꝫ magis Iudaica debet pudore ſummo, ſi ſcirẽt erubeſcere, affici imperitia, cũ diuina oracula deprauãt, cũ lucẽ tam claros iactãtem radios exoſi, ueſpertilionũ, aut talparũ more auerſant. Sed ſuſpice etiã Platonẽ uere diuinũ, fortunatos

eos dicentē, qui de patre pro uiribus philosophādo cognitionē hauserint. Quiuerè de eo philosophati fuerint, cognoscēt enim, & cognoscentes erunt fortunati. Hoc enim est, quod toties filius prędicabat, uenisse se in mundū, ut notū faceret patrem, quē mortales agnoscentes, beati & fortunati, sempiterniq; boni, æternorūq; gaudiorū forēt participes. Cōstituens semper summū bonum in cognitione, & sciētia patris sui, quem & suū fontem, ac genitorem suū, & omnium rerū originem prædicabat. Hic fiūt homines fortunati. Ideo dicebat, Venite benedicti patris mei, possidete regnū, quod uobis paratū est à cōditione mundi. Cur sui patris benedictos dixit, & regnū à patre paratum? Et, Cōfiteor tibi pater, Domine cœli, & terræ, quia abscōdisti hæc à sapientibus, & scientibus, et reuelasti ea paruulis. Hęc illa scientia, & philosophia, ac reuelatio, quā de patre dixit Plato, cōstituens in ea τὴν εὐδαιμονίαν, ueréq; à filio uocata est reuelatio. Nemo enim ante et post Christū, eam, nisi aliquo oraculo, & cœlitus reuelatā nosset. Digressus sum ad hæc, super oraculo Platonis, quod eū ab Hebręis, & Ægyptys, Sibyllis, Mercurio, cęterisq; uatibus, par est didicisse, quoniā in eo cōtinetur huius loci declaratio. Cùm ergo ait, Dixit, reuocanda est ad memoriā cōsuetudo diuinorū Hebraico sermone descriptorū oraculorum, in quibus, quod ad hoc attinet, duplex est forma: una quòd dicere, in ea lingua nō solū ad linguā, dētes, ictumq; exterius aërem refertur, sed arcanas etiā, tacitasq; cogitationes, interioresq; animi locutiones, ut in nostris animis, sic in animis separatis locutiones. Sæpe attuli hæc exēpla. Et Anna loquebatur in corde suo. Et Salomon, Dixi ergo in corde meo, Vadā, & affluā delicijs, & fruar bonis. Et, Dixit insipiens in corde suo. Philon item Philosophus insignis, exponens decem uerba, quæ Deus locutus sit ad Mosen, nefas esse dicit arbitrari factā humano more locutionē, sed θεοπρεπῶς. ut Gręci quoq; hoc loco dicūt. Et Paulus cùm ei filius Dei Damascum proficiscenti loqueretur, dicit se solū uocem loquentis audisse, circunstātes autem eum loquentē & respōdentem audientes, sed non uidentes, nec audientes cum quo loqueretur, stupefactos stetisse. Cognoscimus ergo locutionē fieri posse etiā alijs modis, quā quo mortales utuntur sine dētibus, sine lingua, sine exteriore aëris ictu. Eritq; in Deo spiritualis locutio. Multæ item sunt rerū rationes nobis incognitæ, quas propter consuetudinem rerū nostrarū uix apprehendimus. Altera est forma, cùm sacræ literæ, ueluti poësis animata, personata, figurata uestit tenuia, exilia, inuisibilia, incōprehensibilia figuris, et coloribus humanis, facit Deū loquentem, manus, oculos, aspectū, nasum, pedes habentē, armatum, ensiferum, pugnantem: quæ etsi in Deo non sunt more nostro, sunt ut ferūt theologi θεοπρεπῶς, diuinitus, magnificè, more suo, in nobis debiliter, in Deo diuinè, excellentissimè. Hęc figura congruit cum prima. Igitur Deū audientes dixisse, intelligamus arcanam, diuinam, excellentemq; locutionē, locutionem ęternā, assertionem sempiternā, sempiternā uoluntatem, sempiternū uelle, humana uoce designatū. Sic, Benedixit te Deus in æternum, unctionem æternā, constitutionem in regē, more diuino. Atq; cùm ait, Dixit, æternitatis est, non alicuius pręteriti temporis. Per inscitiā, & imbecillitatē ait Plato, totusq; theologorū cœtus, ponimus in Deo, Erat, uel Fuit, in quo sit ęterna pręsētia, sic sempiterna præsens locutio, assertio, uolūtas in æterna præsentia. Ac sicut homines intellexerunt cùm dicitur de Deo, erat, uel fuit, humana cogitatione, non attingente ueritatē dici: sic quod à Propheta pronuntiatū est, Dixit Dominus, scias humanè pronuntiatū, esse autem interiorē alium sensum, diuinum, regiū, inclytum, ut si supernū corticem, uilelq; ac rude tegumentū dimoueas, gloriosam æternitatem, patris æternū in filium, ardētissimumq; amorem, eximiamq; uoluntatē, ut is esset filius suus, & ineffabilē in eo uoluptatē sis perspecturus. Ac si uerè cōsideres, non aliud profundus Vates Hebræus olim dixit, atq; alij itē Hebræi alijs uerbis multo pòst tempore. Scribūt Euāgelistæ, Et uox de cœlo facta est, Hic est filius meus dile

ctus,in quo mihi bene cõplacui. Dauid autẽ, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis. Vox apud Euãgelistas, facta est à patre, hunc esse filiũ suũ dilectum. Apud Dauid, idẽ pater dixit ad eundem filiũ, Sede à dextris meis, quasi patris tui charissima ꝓles, regni cõsors, hære lateri paterno, soboles amata, dilecta, mecum esto, in regnis meis. Sit thronus meus, idẽ et thronus tuus. Poëtę iustitiã, quę idẽ est filius, dicũt esse πάρεδρον τῶ θεῶ, assistricẽ, assistentem Deo. Et Salomõ uocauit sapientiã, quæ & ipsa est filius, assistentẽ πάρεδρον. Et precãs Deũ dicebat, Mitte eam à sede magnitudinis tuæ. Verũ sedere à dextris, siue à dextera, ut Hebraicè dicitur, cùm sit figura Hebraica, ab Hebræis, q sensum psalmi deprauare conantur, à Rabi quidem Salomone exponitur, Hęre ad dexterã meã, id est salutẽ, ac protectionẽ, quę dextera fit. Dextera, inqt, mea salutẽ tibi pariet, apud eã esto. Et, Dextera tua, dicit alibi, suscepit me, Græcè ἀντελάβετο, ꝓtexit, sustinuit, defendit. Eadẽ exponit Rabi Dauid. At AuenEsdra, partim hoc, partim aliud, quasi dixerit oraculũ ipsi Dauid, Sede in domo mea, esto mecũ, mitte alios in bellũ. Quando dixerunt principes ne exiret in præliũ, ne extingueret lucernam IsraEl. At Chaldęus, qui sæpe relicta exterius sonãte litera ad maiores, ut erat illud tẽpus, sensus ascendit, locũ uertit, Dixit Dominus ut daret mihi רַבְּבוּתָא Rababutha, principatũ, imperium. Dixit Dominus se mihi imperiũ daturũ. Ecce Sedere ad dexterã, sicut superius exponebamus, interpretatus est, imperij munus. Dixit, id est publicauit, ꝓnuntiauit me imperatorẽ mũdi. Neq; est alius hic sensus, q̃ psalmi XLIIII. Propterea unxit te Deus, Deus tuus, in æternũ. Sunt enim psalmus ille, & is mirabiliter inter se similes, eundẽ regem & unctũ à Deo canẽtes. Illic uocat̃ rex, & unctus in ęternũ: hic sacerdos in æternũ. Illũ sine cõtrouersia de Messia intelligũt Iudæi, cur nõ igitur & istũ, cùm sit eadem phrasis, idẽ dicẽdi modus, eadẽ idea? Illic etiã aliqui eorum erãt perplexi, an de Messia, an de Dauid esset, sic in isto, quod erat de Messia, in Dauid cõuertunt. Quanquã illic AuenEsdra asserit Dauid designare Messiã. Sedere igit̃ ad dexterã antiquiores Hebræi nõ solum Chaldæus, sed etiã diuus Paulus, cæteriq; Apostoli referunt ad regnum, imperiũ. Nam Paulus exponens hunc locum, Oportet, inqt, illũ regnare, donec omnia subijciat sub pedibus eius. Regnare dicẽs, qđ Dauid, sedere ad dexterã. Est alijs locis clarum, perspicuumq; testimonium, stare, siue sedere ad dexterã, designare, uitã, nobilioremq; mundi locum, excellentiorẽ rerum statum. In Euãgelio in dexterã, & sinistram iudicandi suprema luce distribuuntur: fortunati, cœlicolæ Deiformes, regnatores, triumphantes, tenent dexterã: damnati, miseri, captiui sinistram. Hoc etiam ueteres, alti animi poëtas non fugit, uiam in loca damnata, & infelicia ferentem, læuam esse canentes, dexteram quæ ducat ad campos Elysios, id est alysios, ubi corpora non dissoluuntur, immortalia.

Hic locus est, partes ubi se uia findit in ambas   Dextera, quę ditis magni sub mœnia tendit,   Hac iter Elysium nobis, at lęua, malorum   Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.   Et poëta,   ἔιτ' ἐπὶ δεξί' ἴωσιν ἐς ἠῶτ' ἠέλιον τε.

Siue in dextera ierint, auroram uersus & ortum,
Siue sinistram, qua tenebræ, atq; horrida nox est.

Iure igit̃ Deus dexterã dixit esse suã, imperiũ cœleste, sedes fortunatas, solij sui maiestatẽ. Est dextera, & dextera Dei. Nec tamẽ dato filio dextera, cogit̃ pater tenere sinistrã. Mortalis hæc, & fictitia cogitatio. Cape enim de hac humana figura, quantũ licet, qđ nõ licet reijce: intellige in ea, nõ corporalẽ sessionẽ, sed imperiũ, maiestatẽ, nobilitatẽ. Totũ regnũ, maiestasq; Dei, est dextera, ideo in suis regnis nunq; in sinistra pater esse potest. Si enim sinistra est debilitatio, est imbecillitas, ignobilitas & impia tartara: dextera autẽ, est gloria, regnũ, imperiũ, robur, uis, potestas: quomodo in sinistra pater erit, cuius est propriè dextera, cuius fecit filium participem.

Ex quo Philosophi dicunt dextrã mundi esse unde motus, id est ortum, sicut in nobis, motus à dextera incipiet. Dexteræ sunt item in mundo australia, lucentia, radiata, Septentrio ubi tenebræ, & horror, & longus à luce discessus, est sinistra: Sinistræq; umbræ sunt in septentrionem cadentes.

Vmbras mirati nemorum non ire sinistras.

Itaq; dextera est patris, & filij, Domini, & Domini, sed pater suam eam esse dixit, dedit filio. Pater dedit, filius accepit. Fecit eum regẽ cœlestium, & terrestriũ, &, ut Plato dicebat, ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων. Nonne et filio dicente, Pater clarifica filium tuũ gloria, quam habui antequã mũdus fieret, audita est uox: Et clarificaui, et iterũ clarificabo. Hæc est dextera, patris imperiũ, tota potestas, omnis gloria, quã filio suo dedit, donãs ei nomẽ, quod est super omne nomẽ, ut in isto nomine, omne quod intelligit, flectatur. Hoc canebãt Hebręi, hoc oracula in toto mũdo personabant. Ne credas autẽ, data filio dextera, patrem ire ad sinistrã: audis inferius in isto psalmo ad filiũ, Dominus à dextris tuis. Duo igitur, sedere ad dexteram, notat, aut protectionẽ iuxta Hebræos, aut iuxta regiũ, sublimioréq; sensum, imperiũ, nobilitatem, potestatẽ. Qui sensus rite considerati ijdẽ nascentur, si modo de Mesia sint.

Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum.

SIcut in Psalmo XLIIII. quẽ concorditer Hebręi de Mesia intelligebãt, Mesię tribuũtur arma, sagittæ, gladius lateri accinctus, populi cadentes, inimici. Et sicut Zacharias Mesiã iam tanquam natũ prospiciens, per eum ab inimicis liberandum populũ IsraEl cecinit, Vt sine timore de manu inimicorũ nostrorum liberati, seruiamus illi. Nulli tamen hostes eo tempore, à quibus per Christum liberarẽtur extitisse noscuntur, nec Christus armatus præliũ ullum cum inimicis gesit: sic eodem genere sermonis utente alio poëta sacro uetustiore, debemus eadem sentire. Duo sunt autẽ tropi apud Hebræos, primus est cum Deo datis rebus humanis efficitur similis homini, ut quod ait Moses, Dominus tanquã uir pugnator. Quod Hebraicè sine cõparatione, Dominus uir belli. Duo tropi, quòd Deus dicitur uir belli cosus. Quo tropo, alio psalmo legitur, Apprehẽde arma, & sagittã, & ueni in adiutorium nostrũ. Simile prorsus ei quod apud Homerũ sacerdos, Deũ suũ precatur:

Τίσειαν δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Atq; tuis iaculis lacrymas ulciscere nostras.

Soluant, inquit, tuis sagittis meas lacrymas Græci. At nec Deus est corporeus, nec corporea, uisibiliáq; tela. Alio quoq; psalmo, Sagittæ tuæ infixæ sunt mihi. Et, Sagittas meas complebo in eis. Ex quo cernimus hos tropos esse pulcherrimos, dum rebus nobis manifestis, obscuriores significantur apud omnes, & profanos, & sacros poëtas. Est autẽ aut alius, aut ferme idem tropus, de inimicis, apud Homerũ, atq; nostrum. Illic inimici, in quos tela Deus iaculatus est, sunt homines iustitiam uiolãtes, idem sunt inimici Dei nostri. Pars autem inimicorum profanis non prorsus cognita uatibus: sunt alij quidã inuisibiles. Illíq; impios homines cæde, & gladijs, sagittísq; Deorum, interfici, nostri, & hos, & quosdam alios occultiores dicerẽt. Putant & Græci theologi, hostes illos inuisibiles, uates priscos agnouisse: ut cùm Iupiter iratus apud Homerum proijcit è cœlo Aten, ab ἄτω, lædo, noceo, dictam similiter apud eos, atq; apud nostros Satan, ab aduersando. Et fortè Græci antiqui, Hebraicam uocem usurpantes reiecerunt primam literam, Satan, Atan.

Αὐτίκα δ' εἷλεν Ἄτην, κεφαλῆς λιπαροπλοκάμοιο.
Χωόμενος φρεσὶν ᾗσι, καὶ ὤμοσε καρτερὸν ὅρκον,
Μή ποτ' ἐς οὔλυμπόν τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα
Αὖτις ἐλεύσεσθαι Ἄτην ἣ πάντας ἀᾶται.

Extemploq; apprendit Aten, de crine comanti,

Iratus mente,& iurauit uoce tremendum,
Nunquam in olympum,& stelliferum cœlum redituram,
Exitialem Aten,quæ uirus spargat in omnes.

Hoc Homerus, creditur à theologis de casu dæmonis ex prisca theologia sensisse. Omnium est igitur literarum consensus,sic inimicos habere suos quosdam Deum, ut homines,suos. Attribuitur autem sicut creatio,sic rerum prouidentia, filio Dei à cunctis,quem Nemesin,& fortunam,primam indignantem contra colla tumentes,alteram secretis passibus ad omnes euntem dixerunt. Hincq; ait prisca secutus Philon, χορεύει γὰρ ἐν κύκλῳ λόγος ὁ θεῖος, ὃν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀνομάζουσι. Obambulat,ait, circum,uerbum diuinum, quam multi mortales fortunam uocant. Tum semper per urbes, & gentes, & regiones ingrediens, quæ aliorum essent alijs,& quæ sunt omnium, omnibus distribuit, temporibus liberis, & placitis mutans, quæ quisq; habet. Hæc ille, Et Eusebius in Panegyri Constantini, ἀλλ' ἦν ἄρα τούτων εἷς ἑρμηνεύς, ὁ διὰ πάντων ἥκων τοῦ θεοῦ λόγος. Omnis,ait,sapientiæ,omnium abstrusorum reuelator fuit, qui per omnes commeat, uerbum Dei. Huius uerbi diuini circum mundum ambulantis, omniaq; distribuentis, cuius est totum ius offendere tacitos oculos clarum est, omnes impios, iniustos, omnes qui uiribus humanis freti, non modò in homines miseros insultant,sed in cœlum etiam posuerunt os suum. Hi sunt hostes eius,totaq; eorum mactandorum uindicta ad eum spectat. Ius enim uniuersale,& lex,& ratio,ut Stoici dixerunt, est summi Iouis, cui antiquissimi theologi,& poëtæ,ut ait Plutarchus omnia attribuebant.Hincq; perpetuò dictitabant:

Ζεὺς ἀρχή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα πέλονται.
Principium,mediumq; est Iuppiter,ab Ioue cuncta.

Est autem Iupiter,ut sæpe dixi, Iehouah, Ioues, in lingua Hetrusca literis,& uocibus Hebraicè simili,dictus. Qui cùm sit Deus, cùm oculus omnia cernens, oculataq; iustitia,& νόμος, cùm iudex,& præses: eodem tropo & sensu ei tribuuntur inimici, & arma, quo clarè & apertè Moses uocat Deum, uirum belli. Et Psalmus orat, ut apprehendat arma, & sagittam, & ueniat in auxilium. Ideo non debuerunt Hebræi,uenire in suspicionem Messiam esse uerum hominem,quòd ei dentur inimici, & arma, cùm etiam dentur ubiq; Deo in sacris literis, eumq; uirum bellacem faciant. Declaratis igitur inimicis,illud item perspiciendum est,duplici sensu sanctissima oracula, bellum huic Deo, & hostes tribuisse, tum quòd norant antiqui prophetæ clarius fortè, quàm nobis uideatur, quosdam hostes horribiles, sanguinarios, homicidas à principio hominis necem, stragemq; petentes, Gigantibus fortiores,monstra fera, formidanda,qui homines à principio interfecissent, & nunc ubiq;, ut ille dicebat, πάντας ἄᾶται, omnes deuastent, spargentes uirus in præcordia,inq; exitium trahentes,qua fraude à principio circunuenissent. His autem sceleratis, immanibusq; Gigantibus, solum Deum posse resistere, imperiumq; eorum euertere, humanas hic nihil ualere uires. Hæc antiquos Hebræorum theologos uidisse, & audisse par est, quòd cæteris gentibus etiam innotuissent,& horum cædem Deo ex sublimi scientia, gladios autem & arma Deo dedisse, sicut eum prælijs humanis adesse dixerunt pugnantem pro suis, & sicut Homerus dixit Iouem crinibus apprehensam Aten, deturbasse cœlo. Non sunt enim crines ei, nec manus habet Iupiter, nec eo modo, eam de cœlo egit præcipitem. Huiusmodi figuris usi sunt Hebræi poëtæ, de suo Ioue loquentes, quas Homerus ab Ægyptijs didicisse par est, figuris uenustissimis theologiæ, & sermonis diuinitatem præferentibus. Canitur igitur isto Psalmo numen, imperiumq; Messiæ, & alterius imperij, impiorumq; Gigantum ruina. Quasi in nubibus bellum gestum.

stum. Canitur potestas Regis, & quòd à patre sit princeps constitutus, & quòd imperium inimicorum euertit. Quando factus est Rex mundi, & omnes impias potestates deiecit. Depingiturq́ quadam ratione humana bellum, ut si pictores, quibus est cum poëtis similitudo, ut quod illi coloribus, hoc isti uerbis exequantur, bellum cum uastis Gigantibus gestum exprimerent, Iouemq́ è medijs nubibus tela iacentem. Alterum quòd spectarunt Prophetæ, fuit iudicium magnum, regni Antichristi, omniumq́ qui sub impijs signis eius militabunt euersionem. Qui consurget contra omne quod dicitur Deus, princeps apostasiæ, templorum Dei euersor, mundi tempestas, qua supremo tempore quassabitur, bellua immanis, nihil à dæmonibus quos impiorum operum duces, & comites habebit, distant, corporeus, uisibilisq́ dæmon. Ate humana forma, & corpore uestita, quam infinita sceleratorum hominum agmina sequentur, bellum pietati in toto terrarum orbe inferentes. Quibus præcipuè ueram religionem, & qui eam sanguine suo peperit, oppugnantibus, idem Rex uisibili præsentia cœlitus, legionibus Angelorum comitatus obuiam ueniet, pios de manibus impij liberaturus. Quæ res quoniam non minor erit, quàm ullum unquam ab orbe condito facinus, imò maximum facinus, cœli ac terræ creatione, ipsoq́ primo aduentu Dei memorabilius, ueniet enim maiestas, claritasq́ Dei manifesta, talisq́ aderit Deus, qualem ac quantum eum cœlites aspiciunt, & qualem ratio sæpe depingit, prædictum est, & decantatum, sic ab Hebræis Poëtis, sicut clarissimè à Sibyllis, ut cum Erythræa dixit:

ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰώνιν ὁ μέλλων:
ὄψονται δὲ θεὸν μέροπες πιστοί τε ἄπιστοι
ὕψιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοιο.

Cœlitus adueniet Rex seclum æternus in omne,
Aspicietq́ Deum credens, incredulus omnis
Celsum cum sanctis supremo limite secli.

Hanc sublimem theologiam diuina oracula indefessè præcinunt, quod & ab Hebræis creditur, sed peruerso sensu, confundentes sensus oraculorum. Nam cùm Messias mactaturus hostes, & pietatis euersores dicitur, Romanos, & Christianos hos ineptissimè interpretantur, cùm apud hos præcipuo, sublimiq́ cultu Deus adoretur. Liberationem autem suam à Christianis credunt, ipsum autem Antichristum, non uident fore illum quem sibi fingunt Messiam. Qui quoniam uerum Christum, humilem, suauem, dulcem recipere noluerunt, meritò impium illum apostasiæ principem propter signa, quæ faciet, respicient ubiq́ cæci, & sine iudicio. Quoscunq́ igitur Psalmos Hebræi de Christo uenturo tanquam iudice, liberatore, armato, bellicoso interpretantur, scias eo modo accipiendos quo cecinit Erythræa Sibylla, ibiq́ hostes, arma, prælia, cædes, piorum autem liberatio commemorantur. Nam totum psalmum quadragesimumsextum, & septimum de uenturo Messia, & bellis gerendis contra Gog, & Magog exponunt Iudæi. Nam ibi dicitur, Propterea non timebimus dum turbabitur terra, & transferentur in cor maris. Erythræa uerò:

ὑψώσει δὲ φάραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν
ἰσάτ' ὄρη πεδίοις ἔσται, καὶ πᾶσα θάλασσα.

Æquabit ualles, sternetq́ à uertice colles,
Existentq́ pares campis montes, mareq́ omne.

Hoc enim est, quòd montes transferentur in cor maris, omni terra complanata. Turbationem autem, tumultumq́ terræ, etiam Sibylla apertè prædixit:

θερινός

θρῆνός τ' ἐκ πάντων ἔσαι, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων.

Luctus ubiq;,tremorq́;,& dentes ore sonantes.

Cùm autem conueniant Hebræi ea prædici de Christo,& bello contra impios gerendo,Sibylla uerò de Christo IESV sit apertè (ex ea quæ dicitur à ἀκροσιχὶς, cuius meminit etiã Tullius in libro de diuinatione,in qua est,IESVS Christus filius Dei Seruator crux)uaticinata:certè liquet eundẽ etiã Hebrǽos si saperent,si alicuius iudicij essent,debere intelligere ex suis Psalmis. Itaq; Psalmos Psalmis exponentes,(nam & alibi est,Cõmoueatur à facie eius uniuersa terra, quod Hebraicè per futurum dicit̃, Cõmouebitur. loquitur autẽ de supremo aduentu) intelligimus simile quid etiã isto Psalmo prædici. Etiã Psalmũ quadragesimũ quintũ,ubi sunt hostes, arma,sagittæ,de Rege Mesia cuncta Hebræorũ familia exponit: eadem profecto sunt sentiẽda hoc loco. Duo igitur inimicorũ genera exposuimus, nõ multũ quidẽ ab inuicẽ abhorrentia. Iidẽ em̃ sunt spiritus separati improbi,atq; corporibus adiuncti. Et ex profunda theologia à Prophetis utrosq; prǽdici clarũ est. Quod ergo ait,Donec ponã,rectè Græci docẽt,Donec,in sanctis literis nõ tempus definitũ,ac præfixũ designare,ut terminet tẽpus eius uerbi cui adiungit̃. Non enim dicit,Sede à dextera mea,tãtisper,dum tibi hostes subijciã,deinceps recessurus. Sicut in Euãgelio,Et nõ cognouit eã,donec peperit filiũ suũ primogenitũ,quasi postea cognouerit. Sunt enim Hebraici loquẽdi modi,designãtes,& cõtinuãtes nõ interrũpẽtes aliquã actionẽ. Nam uox Hebraica עד had,quã nostri transferũt Donec, designat etiã perpetuitatem:ut cùm dicitur,In æternum,& ultra,ua had. Duobusq́; uerbis positis,sedẽdi,et ponendi,nõ terminat̃ res sedẽdi à re ponẽdi,sed fit insignior. Tũc inquã maximè cognosceẽt sedisse,cùm posuerit inimicos sub pedibus. Est & is sensus,ac si qs diceret,In cœlo uiues,donec stabit regnũ Dei. Et q̃ nostri poëtǽ dicũt,

In freta dum fluuij current. Et,

Donec erunt ignes,arcusq́;, Cupidinis arma:

Dum matutinos,prædicet lucifer ortus.

His æternitatem designant. Sic,donec subiecero tibi omnia, sedebis ad dexteram. Vtrunq; ait erit æternũ,& sesio,& subiectio. Sedebis,et imperabis semp. Hoc ille dixit,hoc statuit. Quod si iuxta Græcos,et Latinos intelligas ex apostolis accepto sensu,tũc maximè regnũ Christi fore perspicuũ et clarũ,cùm deuicto pietatis euersore Antichristo,pfligatis impijs,& expiatis sceleribus solus Deus colatur, solus ametur,interea in regnis paternis agat,cum charo genitore, in sinu eius, procul ab oculis mortalibus,erit & iste sensus pulcherrimus. Videtur enim esse is Psalmus, oraculũ Sibyllæũ de aduentu magni Dei,supremo tempore perspiciẽdi à bonis,et à malis,ubi totus ab origine mũdus aderit,mutabiturq; rerũ facies. Interea habet regnũ cum patre,nunc non cognitus,sed cognoscẽdus Rex seculi futuri. Hoc enim præcipuè prædicitur. Hunc sensum diuus Paulus exhibuit. Oportet, inquit,illum regnare, donec omnia subijciat sub pedibus eius. Et Petrus, Quẽ oportet quidem cœlum suscipere, usq; in tempora restitutionis omniũ. Quæ locutus est Deus per os sanctorum suorũ à seculo prophetarum. Hæc Petrus. Huic est ille quoq; similis sensus, quòd Dauid in spiritu prǽuiderit Christum,antequam ueniret in mundum, fuisse in regno patris, uenturum postea, linquentem aurea regna patris,ad profligandos atrocissimos hostes, abolendumq́; nefas, & quod dixit ille,

Solue catenatas inferni carceris umbras,

Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.

Venientem autem à sede Dei,uenisse,ubi in æternum fuisset, ob potestatẽ autem à patre cõcessam,diabolicã potestatẽ superasse. Ideo dixit pater,Donec ponã inimi-

cos. Misit enim suum illum ὕπαρχον, magistrum, qui hoc faceret. Qua de causa magni consilij Angelus etiam est dictus. Scabellum autem pedum, perspicua metaphora, designatur triumphator, sedens solio excelso, subiectos, conculcans hostes, deiectos è cœlo in terram, quæ in theologia scabellum Dei uocatur. Quod dæmonibus maximè conuenit. Ac pro scabello, est Græcè ὑποπόδιον, inuenustius apud Latinos quidam reddiderunt, subpedaneum, sed ad intelligendum aptius.

Virgam uirtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, dominare in medio inimicorum tuorum.

SI quos perturbet, & auertat à uero oraculorũ sensu, sermonis similitudo, dum ea dicuntur, quæ sunt mortalibus congrua, ut facilius de homine quã Deo, possint interpretari, recurrat ad ea, quæ sine dubio, de Deo in Psalmo dicta noscãtur. Tunc horũ quoq; sensum, ad ambigua illa, aut eorũ ad hæc sensum conformabit. Siquidẽ cùm is uersiculus de aliquo homine pronũtiari uideãtur, is qui sequitur de Deo proculdubio enũtiatus, redarguet, & cõprobabit, hæc quoq; de Deo decere intelligi. Clariora erũt quidẽ quæ sequentur, ex illisq; hæc illustrenẽ. Primũ quod dixit, Virgam, Hebraicè est מַטֵּה matte. Tria à se nõ discrepãtia notat. Virgã, sceptrũ, baculũ. Primũ potest referri ad germinationẽ, ut Virga Iesse floruit, ut hanc dicat de Sion pullulaturã. Secũdũ ad imperiũ, regiãq; maiestatẽ, pastoralẽ uirgã, regendi, ut uirga æquitatis, uirga regni tui. Tertiũ ad cæsos, ac uerberatos hostes, castigatosq; malos. Sæpe in sacris literis, uirgã, & baculũ, uerberationẽ, cædemq; denotare uidebis. Sensum autẽ Hebræorũ reijciẽtes, quod & à principio, testimonia, rationesq; nobis ostenderũt, quo dicunt, quòd ædificata arce Sion, cœpit Dauid esse fortior, ut quasi uirgã, id est baculũ, sustẽtationẽ, firmitatẽ dederit ei Deus ex Sion, quæ dicta est arx Dauid, quòd dicit Rabi Dauid. AuenEsdra uerò, quòd in Sion esset arca, & gloria Dei, inde Deum accipiẽtẽ oblationes, & preces Dauid, missurũ ei fortitudinẽ, ac robur è loco sancto, loco forti. Salomon autẽ referens ad Abrahã, quòd fessis militibus Abrahã redeũtibus à cæde regũ, & fame sitiq; cõfectis, mittet Deus ex Sion Melchisedek, qui portet panẽ & uinũ, sicq; uirgam, id est robur, sustẽtamentũ. Hos, inquã, sensus palàm ineptos, & nõ ueridicos, reijciẽtes, ueriorẽ proponamus, Græcorũ, ac Latinorũ, antiquorũq; Hebræorũ, qui hæc ad Christi imperiũ, aduentũq; ad homines referẽtes, ex Sion in oẽs gẽtes ostẽdũt datam à patre, Christo famã, nomẽ, diuinitatẽ, præconibusq; eius uirtutes omnigenas, miraculorũ, signorũ, linguarum, curãdarum ægritudinum, pellẽdorũ dæmonum. Huic uulgatũ fuisse imperiũ Christi, regiũq; sceptrũ, maiestatẽq; sempiternam. Sion autẽ dicẽs, ipsam sentit Hierusalẽ, unde regnum Christi prius inuisibile, æternaq; apud patrẽ sessio, de qua superius scripsit, cœpit nobilis fieri, cognosci, prędicari, in toto terrarũ orbe resonare. Inde uox illa, quasi è media habitabili terra in omnes mundi partes sese diffudit. Hinc Græci uirgam, id est lignum uirtutis, aiunt etiam crucem sentiri posse. Quid enim hoc ligno potentius, robustius, trophæum deuictorum dæmonũ, signum profligatarum impiarũ, fortissimarumq; legionum, superstitionumq; impiarum, quod princeps, & dux humani generis hostibus illis truculentis superatis, erexit. Hoc etiã sceptro regio uicti sunt omnes, & humiliati Reges terrestres, religionis hostes. Tantaq; fuit uirtus, & potestas uirgæ istius, sceptriq;, ut uictus sit eo, & prostratus non modo totus uisibilis mundus, sed occultiora etiam multoq; & numero maiora, & animi feritate terribiliora monstra inuisibilium hostium. Et hac potenti uirga, castigata, cæsa, mactata, humi deiecta sub scabellũ Dei. Ac dicens, mittet uirgam uirtutis, pro Virtute, est Græcè

iuxta

iuxta Hebraicum δυνάμεως, poteſtatis, Hebraicè עז uz. Retulit quoque Mittet, ad ipſum patrem, à quo miſſus filius fuit, eoq́ꝫ magni conſilij Angelus dictus. Qui autem miſit filium, miſit cum eo infinitam poteſtatem, æternam quidem antea, tunc autem uiſam temporariam. A' Deo monſtratur mitti filium cum robore, & poteſtate magna. Quod diuinè eloquitur in Panegyri Conſtantini Euſebius. Et quia placet profero: ἀρχιστρατηγὸν αὐτὸν, καὶ ἀρχιερέα μέγαν, προφήτην τε τοῦ πατρὸς, καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, & reliqua. Imperatorem eum, magnumq́ꝫ pontificem, prophetam patris, & magni cōſilij Angelum, luminisq́ꝫ paterni ſplendorem, unigenitum filium, cæteraq́ꝫ id genus theologorum uoces conſonæ diuinitus appellant. Quem & uiuens uerbum, & legem, & ſapientiam, omnisq́ꝫ boni copiam, genitor ipſe conſtituit. In his uidemus q̄bus nominibus filius uocetur, et à patre cernimus. Omne eius imperium, ac gratiam exiſtere. Propriè enim, ut dixi, ac primo pater dicitur Deus. Sicut ergo dedit eum eſſe ſapientiā, legem, ſic miſit uirgam uirtutis eius, id eſt poteſtatis, roboris. Ingentem eius gloriam, ex Sion ſplendere celebrari fecit.

Tecum principium in die uirtutis tuæ, in ſplendoribus ſanctorum: ex utero ante luciferum, genui te.

VOcum prius perplexitas euoluenda eſt, multa quidem, & mira hoc loco, propter nominum polyſemon, quæ alio modo tranſtulerunt Sept. alio in Hebraico uidentur reſonare. Quod igitur antiqui illi ſcripturarum ſacrarum in Græcum interpretes, dixerūt μετά σου tecum, Hebraicum habet עמך ameka, populus tuus. Ratio uarietatis fuit, quòd, ut ueris coniecturis, & teſtimonijs ubiq́ꝫ probatur, dum illi ſcripturas interpretarentur, nondum extantibus notulis, quibus uice uocalium utuntur Hebræi, poſt aduentum Chriſti, à ſapientibus Tyberiadis, iam lingua in deſuetudinem abeunte, repertis, effectum eſt, ut una dictio, ſine ſubiectis notulis uaria poſſet habere ſignificata, quæ poſtea per notulas ſubiectas ſunt diſtinctæ. Euenit enim Hebræis, quemadmodum Græcis, apud quos cùm florente lingua accentus quemadmodum in Italica non notarētur: poſtea cœperunt à Grammaticis adijci dictionibus, uſu lingua iam ueteraſcente. Sic quas notulas, ſiue puncta Hebræi nunc dicunt, apud Hieronymum, & Gręcos explanatores, accentus appellatos, repertæ poſtea ſunt ad clariorem, ſecuramq́ꝫ pronuntiationem, & repertæ ſunt in libris ſacris tantum, cæteris non item. Nam ſine notulis cætera leguntur. Neq́ꝫ illis difficile erat ſine notulis pronuntiare, ſicut & uſitatè accentus in lingua Italica, à nemine edocti, ſed à matribus cum ſermone in factis apprehendunt. Notulæ igitur hæ non ſolū non tempeſtate Sept. ſed nec Hieronymi adhuc extabant, apud quem ſicut neq́ꝫ apud Talmudiſtas nuſquam inuenies earum illam commemorationem, & de literis tamen eſt creberrimus ſermo. Ac, ut dixi, quod Hebræi nunc dicunt camez uel patach, id eſt colligens labia, uel aperiens, accentū inuenies apud Hieronymum, & Græcos uocari, diuerſitatemq́ꝫ illam notularum, diuerſitatem accentuum illi dixiſſent. Varius igitur accentus, diuerſaq́ꝫ notularum ſubſcriptio, hanc dictionem עם quæ nullis ſubſcripta notulis aut accentu pronuntiata, remanet anceps, diſtinguet. Atq́ꝫ eam legerunt Sept. imeka, id eſt tecum, nūc legitur ameka populus tuus, à ſimplici dictione עם ſonante uel am, uel im. Primum ſignat populū, alterum eſt prępoſitio cum. Apud Chaldęum quoq́ꝫ eſt iuxta hodiernā in Hebraico dictionem, populus tuus. Et Hier. legit, populi tui. Lectio tamē Sept. probabiliter defenditur. De qua re poſtea. Secunda dictio eſt Græcè ἀρχὴ, duoq́ꝫ deſignat, principium, uel principatum, magiſtratum, nec recte eam intellexit Latinus interpres, dicen-

dum enim fuerat, Tecum imperiũ uel principatus. Hebraicè eſt נְדָבוֹת nadaboth, dictio & ipſa amphibola, deſignans principes, duces, tum uoluntaria, ſpontanea. Ac cùm ſit numerus multitudinis, & genus fœmineum, aut deſignabit uoluntaria, inclinationes, uoluntates, promptitudines, aut principatus, imperia. Potius tamen ſignat promptitudines, ſicut inferius pſalmo CXIX. ipſi Sept. tranſtulerunt ἑκούσια, ubi Hebraicè eſt, nedaboth. Hieron. autem tranſtulit, populi tui duces, faciens populi tui, caſum gignendi. Hebraicum uertendum opinor in Latinum, Populi tui promptitudines in die belli. Erunt, inquit, prompta, parata corda, cùm bellum gerere uolueris, populi tui. Sponte populus tuus ueniet, animoq́ propenſo te ſequentur. Quòd ſi lectionem Sept. defendere uolueris, plane poteris. Tecum promptitudines, uoluntates, aut magiſtratus totus, te duces ſequuntur, tota ἀρχὴ, totum regnum, totum imperium. Aut, penes te regnum eſt, tota multitudo, totum regni corpus. In te ſunt omnes prouinciæ, omnes magiſtratus, omnia gubernacula. Hæret tibi totum regnum, ex te pendent omnia in bello. Qui ſenſus idem fermè eſt, atque ſuperior. Sequuntur alia uerba, In die uirtutis tuæ. Pro Virtute, quod Latinus non rectè, Græcè iuxta Hebraicum eſt δυνάμεως, expeditionis, exercitus belli, Hebraicè חֵילֶךָ cheileka, quæ ſicut Græcum, & multitudinem coactam ad bellandum, & ipſum bellum deſignat, ſicut concio, concilium, theatrum. Quodq́ dicit, In ſplendoribus ſanctorum, Hebraicum הַדְרִים haderim, ſonat ſplendorem, gloriam, decora, alta, inſignia: ut, Cõfeſsionem, & decorem induiſti, ubi eſt הָדָר hadar ſingulare, quod Sept. illic tranſtulerunt εὐπρέπειαν, decentiam, uenuſtatem. Et pro ſanctorum, eſt kodesh, ſanctitatis. Eſtq́ Hebraiſmus, quo dicunt, linguam ſanctitatis, pro lingua ſancta, & locum ſanctitatis, pro loco ſancto. Sic nunc, In ſplendoribus ſanctis, gloria ſancta, ingenti gloria, & nitore. Omnia enim ſancta, ſunt magna, pretioſa. Sic ſplendores ſancti, magni decores, magni, glorioſi, nobileſq́ triumphi, pompa glorioſa, glorioſus inceſſus. Dicitq́ oraculm: Populi tui prompti, in die belli uenient in ſplendoribus ſanctis, in claritate magna, & maieſtate. Venies legionibus tuorum Angelorum, ciuiumq́ cœleſtium comitatus, flagrabunt lumine cuncta, admirabilis triumphus erit, maieſtas, nitor, gloria non explicabilis humana lingua. Hieron. pro hadere legit harere, montes, uertens In mõtibus ſanctis. Eſt enim magna ſimilitudo inter resh, & daleth. Poſſet & iſta lectio defẽdi, licet hodierna ſit clarior, apertior. Quodq́ ſequitur, Ex utero ante luciferum genui te, Hebraica uariãt מֵרֶחֶם מִשְׁחָר לְךָ טַל יַלְדֻתֶיךָ me rechem, mishekar, leka, tal ialdutheka. Hęc uerba, hoc propriè ſonant: Ex utero, uel uulua, ex aurora, tibi ros natiuitatis tuæ. Eſt autem ſenſus iuxta plures Hebræorum, À uulua, à natali, & ab aurora, id eſt, à luce illa, qua prodijſti, fuit ros natiuitatis tuæ, id eſt rore cœli, cœleſti gratia perfuſus fuiſti. À die, qua natus es, & conceptus, felici rore, ac benedictione præuentus fuiſti. Cœleſtium gratiarum ubertas in te deſcendit. Vulua, diem conceptionis deſignat, aurora diem natalẽ. Fuit, ait, ros natiuitatis tuæ, ex illa die. Ros enim in ſcripturis, cœleſtem affluẽtiam, gratiamq́ deſignat: ut, Det tibi Deus de rore cœleſti. Ac Rabi Ieſua exponit hunc locum, à uulua matris tuæ paratus fuiſti ut eſſes rex. Abraham uero obſcuriorem ſenſum. Si, inquit, ibis in bellum, ſequentur te populi, ſicut pluuia nedaboth, uoluntaria, deſiderata, expetita, uidebiſq́ eos in ſplendoribus ſanctis, à uulua, ab aurora, id eſt cum primum roſeos crines aurora reſoluit, cùm quaſi ex uulua, foras prodit aurora. Prẹſto citi aderunt, ſicut ros, quẽ tu mane à iuuentute tua, cùm eſſes paſtor, uidere ſolitus eras. Qui ſenſus prorſus reijciẽdus eſt. Rabi autẽ Salomon exponens ialdutheka, iuuẽtutem tuam, licet ſonet natalem tuum, dat hunc ſenſum. Splendores enim ſanctos interpretatur futuros de ſtirpe

Abraham

Abraham, de quo uult esse hunc psalmum, qui cognoscãt creatorẽ suum. Eosq́ꝫ & splendores sanctos, & rorẽ iuuentutis, Abrahę, quasi in iuuẽtute procreatos exponit. Dat alios sensus ut ros adolescentiæ Abrahã sit probitas, æquitas. Et in iuuentute, aut natiuitate eius rorem, suauitatẽ, dulcedinem futuram. Sed cùm ueterum Hebræorum autoritate psalmũ de Mesia editum ostenderimus, claret superiores eorũ sensus ab animo fundentis oracula longius abire. Verior igitur sensus unus erat quẽ superius proposuimus. Sicut enim in psalmo XLV. quẽ huic prorsus similem diligens ueri scrutator inueniet, Effusio gratiæ in labijs, diuina, perẽnis benedictio, pulchritudo, fortitudo, felicitas, Mesiæ tribuuntur: sic sub nomine roris, omnes gratiæ, omnes uirtutes dicũtur hic in eum, antequã cõceptus, & partus esset, profusæ. Et sicut dixit de eo Esaias tanquã homine nato, Et replebit eum spiritu timoris Domini, spiritu scientiæ, sapiẽtiæ, & intellectus, spiritu fortitudinis. Hæcq́ꝫ omnia, quæ habuit ab æterno, tanquã homini dantur à Prophetis, sic à Psalmo, ab exortu, à conceptu, à natali dicitur rore cœlesti conspersus. Duoq́ꝫ sunt aduertẽda. Aut enim dãtur hæc Deo ueluti homini tropicῶs, parabolicῶs, sicut arma, sagittæ, ira, pœnitentia, dolores, odor, nares, manus, pedes, digiti: nũc uulua materna, conceptus, partus, gratia cœlitus demissa. Aut de humanitate est sermo, sicut antè de diuinitate, Sede à dextris meis. Et sicut in psalmo præmonstrato, sæpe de diuinitate, nonnunq́ꝫ eo statu, quo apud homines fuit, oracula cõcinunt: Thronus tuus Deus in seculũ seculi. Natiuitas enim illa diuinior, & satus æternus, sæpe solet à Prophetis, sermone, & tropo, & humano nascendi modo, tradi, appositis tamen his, quæ diuinitatẽ testentur. Nam etiam thronus, & soliũ, & sesio figuratè tribuitur, redundatq́ꝫ tropis, uberrimeq́ꝫ scatet sermo Hebraicus, non minus quã poẽsis Homeri, tropis inhonestis, & Deo indignis exemptis. Sept. uerò qui præpositionẽ Hebraicam, mi, designantẽ, ex, ab, secundo loco transtulerũt πρὸ, ante, non sine ratione, nec procul à cõsuetudine sermonis Hebraici fecerunt. Siquidẽ & Rabi Moses Ha Darsan, à principio, quod hic dicitur, Ex utero, uel ab utero, ex aurora, uel ab aurora exposuit. Codem id est ante uterum, ante auroram, ac uult psalmum dixisse Ante uterum conceptionis tuæ, ante auroram, uel diem natalem tuũ, fuit ros natiuitatis tuę. Ego dicerẽ, Erat affluentisima diuinitas tua, erat natiuitas tua æterna, & ros illius æterni natalis. Anteq́ꝫ nascereris, fuisti, adeoq́ꝫ fuisti, ut fueris etiã ante Solẽ, & Lunã, ante aurorã. Ideo dicebat idẽ de suo æterno esse, Amen amẽ dico uobis, anteq́ꝫ Abrahã fieret, ego sum. Et à Græcis theologis dicitur τὸ ὂν ἀϊδιότητος δηλωτικόν. Hoc nomẽ, qui est, sonare æternitatẽ. Ac præpositionẽ mi, denotare ante, apparet ex ipso sermone. Designat enim præ. Et Hebræi cũ cõparationes formãt, dicũt, Iste bonus præ illo, iste sapiẽs præ illo: quod designat ante illum. Sic nũc, Ex utero, ex aurora, quasi præ utero, præ aurora, tibi ros natiuitatis tuæ. Ac natiuitatẽ, sicut generationẽ æternã intelliges, ut ubiq́ꝫ nostri intelligũt. Vt enim est æternè genitus, sic natus æternè. Hęc æternitas apertè designat, quãdo tẽpori pręfertur, & cũ eo cõparatur. Id enim quod fuit ante tẽpus, fuit ὁ αἰὼν ęuũ, ęternitas. Tẽpus autẽ cœpit esse, quãdo cœlũ est creatũ, quãdo Sol, Luna, aurora. Cùm ergo de eo loquũtur oracula, quòd fuit ante Solẽ, ante aurorã, sentiũt æternitatem. Sic ros natiuitatis ante uterũ uirgineum, quãdo erat ἀμήτωρ, sine matre, ante auroram declarat: tum aliam natiuitatem, quàm uteri materni, tum eam ante tempus. Si ante tẽpus, id est Solem, auroram, utiq́ꝫ in æternitate. Itaq́ꝫ hac ratione efficitur, ut quod prisci Hebræi, qui scripturas Hebraicas, Græcas fecerũt, transtulerunt, habeat eundem sensum, atq́ꝫ eum, quem modo diximus. Nam quod illi dixerunt ἐγέννησά σε Genui te: quod Deus ipse pater loquitur, est idem quod declarauimus, per aliam personam, & per nomen uer-

 bale,

bale, non per uerbum, Ros natiuitatis tuæ, ante uterum, ante Auroram. Vterum autem tranſtulerunt illi, quod Hebraicè eſt uulua, matrix honeſtius illi. Nec mirũ ſi & uterum fœmineum, & generationẽ maſculam tribuit Deo. Nam tum hæc in Deo non ſunt humana membra, tum habet diuinitus uim utranq;. Ideo Mercurius Triſmegiſtus maximus theologus, loquens de hac ipſa æterna natiuitate, & generatione, patrem dicit habuiſſe uim maſculi & fœminæ, ὁ δὲ θεὸς ἀῤῥενόθηλυς ὢν ἀπεκύησε τὸν λόγον. Deus, inquit, cùm maris, & fœminæ uim haberet, peperit uerbum. Eadem eſt hæc theologia, antiqua, ueneranda, ſacroſancta. Quare autem Septuaginta per uerbum dixerint, Genui te, quod nunc eſt per nomen, fuit ſimilitudo lectionis. Nam ſi dixeris, Genui te, dices, ſicut eſt in ſecundo Pſalmo יְלִדְתִּיךָ ielidthica. Si dixeris natiuitas tua יַלְדֻתֶךָ ialedutheca. Eſtq; hoc loco notula Hebraica, quæ monet poſſe legi ילדתך quæ ſi non ſubnotetur punctis, deſignabit, Genui te, eritq; eadem dictio, atq; ſecundi Pſalmi. Eaq; fuit antiqua lectio. Idem ergo erit, Tibi ros, id eſt, felicitas, benedictio natiuitatis tuæ, ante uterũ maternũ, ante auroram, & Solem. Ac, Ex utero paterno, ante Luciferum, qui Hebraicè shacar, idem & Aurora, Genui te. Eſt item ſimilis quorundam ueterum Hebræorum obſeruanda, quam Nicolaus adducit, interpretatio. Rabi Barachias in Geneſi cùm, ut mos Hebræorum eſt, afferret locum è lamentationibus Hieremiæ ubi dicitur, Pupilli, uel orphani facti ſumus abſq; patre, Deus ſanctus, ac benedictus dicit Iſraëli, Vos dicitis eſſe uos orphanos ſine patre: at redemptor quem ex uobis ſuſcitabo, abſq; patre erit, ſicut ſcriptum eſt, De matrice Auroræ, tibi ros infantiæ tuæ. Quem locum Nicolaus ita uertens, non ſonabit, quod Hebræus ille ſentiebat. Vertendus ex Hebraico ſic erat, De matrice Auroræ, tibi ros natiuitatis tuæ. Videtur aut ille locum iſtum audiſſe à maioribus eſſe de Meſsia, cuius mater quaſi Aurora ἑωσφόρος, Lucifer, ut uertunt Septuaginta eſſet uocata, quaſi ſtella matutina, ſidus flagrantiſsimum, quaſi Aurea Dea, aſtrum radiantiſsimum, ſicut & Solem Chriſtum appellat theologia, ex hac creandum Meſsiam. Ideo autem ſine patre, quia tum ſola mater nominetur, tum ea dicatur Lucifer, quaſi uirgo ſacrata, incorrupta, intemerata, qua omnis mortalis eſſet indignus. Videbant enim antiqui illi fieri non poſſe ut Meſsias, quem tam inclytum uaticinantur oracula, haberet mortalem patrem. Maior enim pater eo fuiſſet, at omni homine maiorem Meſsiam fore prædicabatur. Ecce & iſtud teſtimonium Hebræorum, Pſalmum eſſe de Meſsia. Expoſita igitur lectione Hebraica, reuertor ad Græcam, ſenſusq; Græcorum, ac Latinorum, quos uidebis cùm Hebræorum antiquorum ſenſu, eſſe concordes. Nam, ut dixi, recentium non eſt multi facienda imperita malitia, iam Iudaica pertinacia, & odio in Chriſtum inualeſcente, prognata. Cæteri igitur Græciæ interpretes, hunc uerſum iuxta Hebraicum, uaria quidem tralatione conuerterunt in Græcum, ſed ſenſu eodem. Hieronymus ſecutus Symmachum dixit, Populi tui duces. Quod uerò tranſtulerunt Septuaginta, Tecum principium, Græci exponunt, tum de primo aduentu, tum de ſecundo. Diem autem δυνάμεως, uirtutis, poteſtatis, præclarum, ſalutiferumq; exortum, aut aduentum gloriæ magni Dei, cùm reformabit corpus humilitatis noſtræ. Tunc in die illo, erit cum eo ἀρχὴ, principatus, poteſtas, regnum, totum imperium, tota gloria, quam etiam habuit in primo aduentu. In ſplendoribus ſanctorum, ſolus Symmachus, quem Hieronymus eſt ſecutus, legit non hadre, ſplendores, ſed harre, montes, reddens ἐν ὄρεσιν ἁγίοις, in montibus ſanctis. Vtraq; lectio, ut dixi, ſtare poteſt. Cæteri non montes, ſed ſplendores, legerunt. Nam Aquilas ἐν διαπρεπείαις ἡγιασμέναις, in uenuſtatibus ſanctis, dicens uenuſtates, quod Septuaginta, Splendores, quod idem pollet:

let: clarius quiddam illud Aquilæ. Splendores autem ſanctos, tum Apoſtolos, tum optimos quoſq; interpretantur Chryſoſtomus, & Cyrillus, quando fulſerunt, fulgebuntq; magis ſancti ſicut Sol, & ſidera. Theodotio ſimiliter, & quinta editio, ἐν εὐπρεπείᾳ ἁγίων, in uenuſtate ſanctorum. Eodem ſenſu, ſed clarius, dixit ſexta ἐν δόξῃ ἁγίων, in gloria ſanctorum. Quæ omnia à Latinis, & Græcis, ut dixi, ad utranq; gloriam utriuſq; aduentus referuntur. Quod autem uulgata editio dixit, Ex utero ante Luciferum genui te: Aquilas iuxta ea quæ ſuperius declarauimus, ἀπὸ μήτρας ἐξωρθρισμένης σοι δρόσος παιδιότητός σου, à matrice, uel uulua matutina, tibi ros pueritiæ tuę. Symmachus, ἐκ μήτρας ἀπὸ ὄρθρου σοι δρόσος νεότητος, à matrice, ab Aurora tibi ros iuuentutis. Quod Hieronymus ſecutus, De uulua orietur tibi ros adoleſcentiæ tuæ. Sed cùm ſuperius declarauerimus uerum eorum ſenſum, non adijciemus alia. Diem uirtutis, quando eſt exercitus dæmonum, Græci dicunt, ſi diem ſupremæ expeditionis contra ſceleratos, ipſumq; impiorum principem Antichriſtum dixeris, idem erit ſenſus. Idem Rex, eadem arma, iidem hoſtes, licet non idem tempus. Hoc ergo uerſu, tum principatus Chriſti, & regnum, maieſtasq; ſupra omnes, & iudicandi altiſsimum, profligandorumq; hoſtium munus, tum eius æterni natales, cum quibus hæret iſta maieſtas, poteſtas, canuntur, aſſentientibus etiam antiquis Hebræis.

Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchizedek.

HÆc, ut dixi, recentiores Hebræi, ſecuti ſuos Midrashim, alij referunt in Abraham, alij in Dauid, magis autem in Dauid. Sacerdotem autem æternum Dauid dicunt propter Saul, qui non ſemper fuerit. Et ſacerdotem, Regem, & principē exponunt: ſicut dicuntur filij Dauid fuiſſe ſacerdotes, id eſt, feciſſe eos patrem principes, & maiores. In Melchizedek duos ſenſus adhibent, ut redundet Iod, remaneat Melekzedek, Rex iuſtus, ut dicat, Tu es ſacerdos ſemper, ſecundum uerbum, aut conſuetudinem Regis iuſti, aut propter Regem iuſtum. Hoc eſt, Quia Rex iuſtus es, aut ſicut Melchizedek iurauit Dominus, te Regem ſempiternum facere, uel ſecundum Melchizedek, ſicut Melchizedek facere te ſacerdotem, qui fertur ſacerdos Altiſsimi fuiſſe. At Rabi Salomon exponens de Abraham, ait eum timuiſſe, ne pœnas lueret, quòd tantam hominum cædem in bello feciſſet, tunc ei Deum dixiſſe ne timeret, neq; enim ablaturum bonum, quod promiſiſſet. Sacerdotes autem de ſtirpe eius futuros, & Reges, hocq; ei oraculum promittere. Vbi autem exponit de Dauid, Iurauit, inquit, regnum tuum fore ſempiternum: de ſacerdotio uero exponit. Et quod unquam, inquit, ex omnibus ſacerdotijs fuit maius, ſacerdotio Melchizedek? Hoc enim fuit regnum, ſacerdotium eius regium, idem Rex & ſacerdos. Deinde, quoniam ubi dicitur, Secundum ordinem Melchizedek, Hebraicè eſt עַל־דִּבְרָתִי ſuper ordinem, ſuper morē Melchizedek, locum exponit, Iurauit Dominus fore regnum tuum ſempiternum, etiam ſupra regnum, id eſt maius, nobilius quàm regnum Melchizedek, ut nulla ſit ratio cum regno IſraEl, & illius. Hæc Salomon. Nos igitur accipientes eorum literalem interpretationem, ſed in illum referentes, in quem totum Pſalmum antiquiores Hebræi retulerunt, eos in cæteris, aut ueluti ſine mente loquentes, deſeremus, aut rationibus reuincemus. Apparet enim, niſi detorquere à recto uerba coneris, hæc de ullo mortali dici non potuiſſe. Æternum enim imperium non poteſt eſſe in homine.

mine. Et Dauid, aut Abraham nunquam sacerdotes fuisse memorantur. Neq; uerò extorquendum est, ut sacerdotem interpreteris principem tantum: proponit enim exemplum de Melchizedek, qui non solùm Rex, sed etiam sacerdos dicitur fuisse. Quod neque Dauid habuit, qui Rex tantùm fuit, non etiam sacerdos, neq; Abraham, qui neutrum, nec Rex, nec sacerdos. Versare autem adeò scripturas, ut dicas aut sacerdotes de stirpe futuros, aut quia Rex iustus esset, est eorum qui ueritatem refugientes, omnia diuerticula solicitè scrutantur. Sed horum expressam obscuritatem posthabentes, ueriora ex ipsis Hebræis proponamus: quod recentiores de Dauid iuxta superiores sensus, de Messia intelligentes. Quod, ut dixi, apparet hic ex editione Chaldaica quæ habet, Statuit Dominus, & non reuocabit דְּאַנְתְּ מִתְמַנֵּי לְרַבָּא לְעָלְמָא דְּאָתֵי De anthe, mithmane, le rabba, le alma de athe. id est, Quòd ordinatus uel præfectus sis, uel ordinaberis, præficierisq; in principem seculi futuri. Principio, æternitatem, & quod in Hebræo dicitur leolam, id est, in seculum, interpretatur seculum futurum. Deinde quem Hebraicum dixisset sacerdotem, ille principem transtulit, & quem Melchizedek, ipse Regem iustum. Ex quo etiam Rabi Salomone teste intelligimus hoc sacerdotium secundum Melchizedek esse propriè regnum, imperium, quòd Melchizedek fuerit sacerdos, & Rex Hierusalem, quæ prius dicebatur Salem: ut qui est sacerdos, secundum rationem qua fuit Melchizedek, habeat regale sacerdotium, qualis est, si parua licet componere magnis, summus sacerdos Christianorum, qui idem & Rex est, triplicíq; corona redimitur. Cæteri Reges uenerantur, parentq; ei, cuiusmodi apud gentes fuerunt. Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbíq; sacerdos. Is est unus sensus, de sacerdotio secundum rationem Melchizedek. Est, ut uidimus, alius, ut Melchizedek non sit nomen proprium illius sacerdotis, & Regis, sed duæ appellationes, Rex & Iustitia. Nam Melech Hebraicè, Rex, Zedek, Iustitia, ut si detraxeris iod, ut Hebræi monebant, remaneat Melech zedek, Rex iustus. Tunc erit sensus, Tu es sacerdos in æternum, quia Rex iustus. Nam quod Septuaginta transtulerunt κατὰ τὴν τάξιν, secundum ordinem, Hebraicè est עַל־דִּבְרָתִי al dibrathi, id est, propterea, quod etiam secundum ordinem, uel morem designat. Hunc sensum etiam Chaldæus est secutus dicens, Princeps futuri seculi, propter זְכוּתָא probitatem, innocentiam, uel morem, quia fuisti מֶלֶךְ זַכַּי melek zacai, Rex probus, integer, incorruptus. Sicq; uterq; est probandus, & uterq; à nostris propè recipitur, ut sit Christus, & Rex, & sacerdos: aut quia Rex iustus, id est, quòd regnum eius, & sacerdotium est sempiternum, est iustissimũ. Dicitur enim, ut superius uidimus, in omni philosophia, filius ille Dei, Rex mundi, dicitur σοφία, νοῦς, propter res sapientissimè creatas. Dicitur autem νόμος, lex, quia distribuit, gubernat, regit, sustinet, res naturales, & humanas. Iuxta quam certam scientiam antiquissimi Hebræorum uates dixerunt de eodem, Et erit iustitia cingulum renum eius. Et Psalmus, quem sine controuersia, de Messia intelligunt Hebræi, Virga æquitatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem. Et cùm ait, Procede, equita super uerbo ueritatis, & mansueta iustitia, quasi currum eius & equos, ut ibi fuit declaratum, caneret esse ueritatem, & iustitiam. Vt autem similitudinẽ oraculorum agnoscas, & ex alio loco, quem de Messia non negant Hebrei, presentem perspicias, sicut in illo Psalmo de ipso Messia dicitur, Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, & benedixit in æternum: sic in isto dixit Chaldæus interpres, Iurauit Dominus, præficere te Regem sempiternum, seculi futuri, quia fuisti Rex iustus, coluisti iustitiam, iniquitatem es omni odio prosequutus, perfusus hac gratia, ob id te Deus in æternum regno &

bonis

bonis suis dotauit. Hic autem quoniam iustus es, iurauit Deus, te fore sacerdotem sempiternũ. Illic ungitur, hic est sacerdos: sacerdotes autẽ, & Reges ungebãtur. Et Apostoli dicebant: Conuenerũt enim uerè in ciuitate ista aduersus sanctũ puerum tuum IESVM, quem unxisti. Illic in æternũ benedicitur, hic fit sacerdos, & Rex sempiternus. Illic sæpe dicitur Rex, dicitur solium eius sempiternũ, hic sempiternus sacerdos, à Chaldæo princeps sempiternus, aut mundi futuri, qui sempiternus erit, nunquã ut iste mutãdus. Illũ Psalmũ sine ulla discordia Hebræi de Messia recipiũt, cur nõ & istum, cùm sit eadem phrasis, idem dicendi modus, eadem oratio, eædem dictiones, eadem philosophia, ut de eodem expressè dicãt. Is igitur sensus, quem etiã ab Hebræis mutuamur, Tu es sacerdos in æternum, quia Rex iustus, à nostris approbatur, qui sciebant Melchizedek sonare Rex iustus, ut sacerdotiũ secundũ Melchizedek, sic sacerdotium regiũ, tum sacerdotiũ iustitiæ. Tria enim hic sunt, Sacerdos, Rex, iustitia. Eadem, ut dixi, in præmonstrato Psalmo, est enim unctio oleo lætitiæ, est Rex absolutè, est sceptrũ æquissimũ. Prior autem sensus, si rectè pẽsites, idem est cum isto. Nam Melchizedek fuit sacerdos, & Rex optimus, iustissimus, cuius sacræ literæ nomen posteritati traderent, ut qui est sacerdos sicut fuit Melchizedek, sit iustissimus, sit sacerdos Dei Altissimi. Interius autem penetrantes, secretiores quosdam sensus inueniemus. Primum sæpe demonstrauimus duos illos in diuinitate celebres, notos etiam priscis seculis. Hoc mysteriũ ad humanos sensus nunquam uenire potuisset, nisi idem ille reuelasset. Quod & Græci admirati obstupuerunt. At hæc, inquit Eusebius, in oratione regia, quomodo mortales nosse potuerunt, quæ aures capere, & tradere alijs, quæ lingua carnea à carne, & corporibus aliena loqui? Quis ignotum Regem intuitus, has in eo nouit uirtutes? Fuit igitur horum unus interpres, qui per omnia commeat, uerbum Dei. Solus quidem ad paternam deitatem adhærens, sed ab se creatis, patris affluentias laxans. Hinc omnibus hominibus Græcis, & barbaris uenit sapientia. Hæc & id genus Eusebius admiratus cum multis illius temporis theologis, & ipse, ea quæ tam multa, ut paulò antè ex Platone citauimus, apud Græcos, & exteras nationes de duobus patre & prole inuenirentur. Nouimus igitur ipso apertè, qui prius obscurè, reuelante, illum esse quidem Deum, rerum corporearum & incorporearum creatorem, sed habere alterum se maiorem, genitorem suum, cuius ipse simillimus esset, à quo substantiã, & diuinitatẽ, potestatemq; creãdi, autoritatemq; regendi acceperit. Nefas enim esse, licet humanè dicatur, diceret Philon, ut pater altissimus ueniret in mũdum ad res corporeas, uoluisse filium dilectũ suum esse sibi tanquam ὕπαρχον, magistratum, Angelum. Ideo in antiquis oraculis dicitur Rex à Deo constitutus, unctus in Regẽ, factus sacerdos Dei altissimi. Rex quidem ut cui rerum suprema potestas cõcessa: sacerdos, quia ut Dionysius supremus theologorũ tradit, genus humanũ cœlestibus mysterijs initiauit. Ob id uocatus in theologia μυσταγωγὸς, τελετάρχης, sacrorũ, initiationumq; princeps, ducẽs ad mysteria, ad sacra, mysterijs imbuens. Hęc mysteria, & initiatio fuit altissima illa sapientia, & cognitio patris sui, quã detulit ipse de cœlo. Tum cõsecratio generis humani, cùm sceleribus expiatos nos in gratiã cum altissimo patre suo redire fecit, & sacros ad eum reduxit. In quo quidem et sacrificiũ inclytum, regium, nobilissimum, stupendum, & preces intercesserunt, quibus sacerdotes utentes inter Deum, & homines sunt sequestri. Hunc magnificũ, ueridicumq; sensum nõ arbitror Hebræos, præcipuè recentiores uidisse. Græci prudẽtissimè, & simili ferè sensu eum fuisse sacerdotẽ secundũ ordinem Melchizedek, quia similiter atq; ille Abrahæ obtulerit panem, & uinum Apostolis, & in eis, cunctis hominibus. Idq; sacrificium altissimi

fuisse, cùm sublatis oculis in cœlum benedixit. Ipse quoq; dicebat, Caro mea uerè est cibus, quod Hebraicè eum dixisse arbitror, Caro mea uere est lechem, id est panis. Nam panem omnem cibum appellant Hebræi, sicut Græcè σῖτος, & Latinè est panis à pascendo. Expressè igitur ipse, suam carnẽ, panem dixit. Hanc obtulit, hãc sacrificauit, sicut Melchizedek. Et, Hic est panis qui de cœlo descendit. Et, Panis quem ego dabo. Ideo sicut hoc tempore, sic illo nõ capiebat obtusa mens Hebręorum quomodo posset dare carnẽ suam ad manducandũ: nunc nõ capiũt, quomodo Mesias sit sacerdos offerens, & consecrans panẽ & uinum, sicut Melchizedek. Is est etiã sensus Latinorũ. Græci addunt quòd sicut Melchizedek est ἀγενεαλόγητος nusquã eius traditur generatio: sic natiuitas Christi caruit principio. Iuramẽti autẽ ratio, cadem est, atq; dicendi, Sicut dixit ut sederet, sic iurauit. θεοπρεπῶς intelligas omnia, ualidaq; est assertio. Dixerat superius, ut sederet, nunc iurat super æterno regno, & sacerdotio. Ac, ut ait Philon, Deus iurat per seipsum, quia nõ habet maiorem. Iurauit hic per seipsum. Sæpeq; in sacris literis inducitur iurasse. Quòd autem dixit, Et nõ pœnitebit, expressa ratio, de Dauid hæc dicta esse nõ posse, quandoquidem Deum pœnituit sempiternum regnum ei tradidisse, pœnitensq; abstulit. Et Chaldæum audisti quomodo pœnitere in Deo transtulerit, nimirum reuocare sententiam.

Dominus à dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges.

HEbræi, superiores illos suos sensus retinẽtes hæc tum ad bella Abraham, tum ad bella Dauid referunt, ut dicat Deum fuisse defensorem, protectorẽ, & assistentẽ Abrahæ, bellum contra quatuor Reges gerenti. Aut protexisse Dauid, cõtra gẽtes, regesq; pugnantẽ. Ac Hebraicè dicitur, Dominus עַל־יְמִינְךָ aliemineka, super dextera tua. Prępositio Super, sonat etiã propè, iuxta, ut dicat, Prope dexteram tuam, iuxta latus tuum. Dominus iuxta te pugnãtem erit, dextra, læuaq; prosternens hostes. Alij dicunt, ut Rabi Dauid, Super dextera tua, Dominus erit super brachio tuo, ipsum corroborans, indefatigabile reddens, solidans, robustum efficiens. Sensus igitur Hebræorũ reijcientes, iuxta superiora hæc quoq; intelligamus. Duo enim de Mesia canunt semper oracula, iustũ eum, mansuetum, pacis, & æqui amantẽ, inducentia, parte alia belligerũ, armatũ, cum inimicis depugnãtem. Quod, ut sæpe diximus, duo respicit, tum hostes illos inuisibiles, tum supremum diem, bellaq; horrida cum impijs, quando cateruas impiorum, certis, ut Græci dicunt, supplicijs deputabit. Ac nos in nostra lingua, quod Hebræi in sua dicunt interficere, confringere, diceremus iudicare. Sicut quod ait Esaias, Et spiritu labiorum suorũ interficiet impiũ. Nos hanc locutionẽ omittentes, diceremus, Iudicabit impium, ad magna supplicia deputabit. Est tamen pulcherrima tralatio, dare cædem ori, præcipuè ori sacro, altiloquo, iudicanti, grauissimas sententias proferenti, sententias ueridicas, cum quibus sequitur executio, ut dicta sint tanquam facta. Esaias etiam de eodem dixit, Et percutiet terram uirga oris, quo mortiferæ sententiæ, letiferumq; iudicium ostẽditur. Illumq; locum Hebræi, & Chaldæus de Mesia citra controuersiam interpretantur. Cur & hic similem sermonem non agnoscunt? Itaque apertè assentientibus Græcis prædicitur hoc oraculo, supremæ diei bellum, & iudicium, quando, Ductores ante seueri

Iudicis ora trement, pauidosq; astare tyrannos,
Cernemus, scelerumq; omnes immania pendent
Supplicia, ast alios stellantibus inferet aulis.

Præd

Prædiciturq́ aperte quod à Sibyllis quoq́ est decantatum, hunc Regẽ de quo tot, tantaq́ oracula canuntur, uenturum aliquando cum tota regni sui maiestate, tanquam iudicem, formidabilemq́ dictatorem, reges terrestres maximum omnium regum euertentem, à cuius conspectu fugere omnes, latebras quærentes, conabuntur. Nam Erythræa non secus, atq́ hoc carmen, clare:

Ἥξουσι δ᾽ ἐπὶ βῆματος θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.

Cuncti aderunt Reges diuinum ante tribunal.

Sic quod Hebræus uates dixit de cæde regum, & iudicio, Sibylla quod ante tribunal iudicandi reges adducentur. Hæc enim erit eorum cædes. Ideo uocatur dies ille, dies furoris, dies iræ. Quod & Sibylla prædixit apertè, canens ad alia furoris, & iræ indicia fore.

Σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει

Ὠρύουσα τὸ μέλλον, καὶ δὴ πήματα κόσμου.

Luctificasq́ tuba ingeminabit ab æthere uoces,

Exululans uentura mala, supremaq́ secla.

Hæc erit confractio, mactatio, concussio præcipuè regum. Venite, inquit Ioannes in Reuelatione, congregamini aues cœli ad deuorãdas carnes principũ, ac regum. Quod autem tribuit hoc Deo, ut Deus qui à dextris eius erit, confringat, secũdum illam, quam sæpe dixi, sciẽtiam locutus est, & ut Apostoli loquebãtur, IESVM Nazarenũ uirũ approbatũ à Deo in omnibus uirtutibus, & ꝓdigĳs, & signis, quæ fecit Deus per illũ in medio uestri. Hęc Petrus ad plebẽ. Sicut Deus fecit per illum signa, & sicut fuit uir approbatus à Deo, sic per eũ in die furoris sui, prosternet, confringet, delebitq́ reges. Et de eo Petrus uoluit alio in Psalmo dixisse Dauid, Quoniã à dextris est mihi, ne cõmouear. En nunc à dextris fore dicit̃ ei Dominus. Quæ locutio est hæc, ut si IESVS erat Deus, Dei filius, sicut ipsi nos docuerũt, dicere eũ uirũ approbatũ à Deo, quasi de mortali aliquo hoc dicerent? Sic locuti sunt etiam Prophetæ, ĳdẽq́ Apostoli dixerũt, Deus Abrahã, & Deus Isaac, & Deus Iacob, Deus patrũ nostrorũ, glorificauit filiũ suũ IESVM, quẽ Deus suscitauit à mortuis. Et, Cõuenerũt enim uerè in ciuitate ista aduersum sanctũ puerũ tuũ IESVM, quẽ unxisti, Herodes, & Pontius Pilatus. Quibus locutionibus ipse etiã IESVS Christus usus est, tribuẽs oĩa patri suo Deo, cuius est ꝓpriè, et primo diuinitas. Hoc loquẽdi genus ludificat cũ primis imperitos Hebræos, putãtes Mesiã fore merũ hominẽ, uidẽtes eũ in Psalmis, & scripturis sępe tanquã hominẽ, tanquã subditũ, obsequẽtẽq́ Deo, mãdatisq́ eius parẽtẽ, introduci. Arreptaq́ hac opinione, testimonia de diuinitate eius, oĩbus modis deprauãt. At Apostoli ĳdẽ doctissimi Hebręorũ, ut à spiritu diuino edocti, antea idiotæ, literarũq́ imperiti, utrũq́, sicut & priores Prophetæ, in eo intellexerũt, & tradiderũt nobis. Tradiderũt, inquã, altissimã quãdã, arcanãq́ sapiẽtiã, esse in diuinitate duos, alterũ patrẽ, magnũ, priorẽ, alterũ ab illo cuncta nãciscẽtẽ. Loquebant̃ Prophetæ, Mesiã esse tanquã hominẽ, cõfirmatũ à Deo in bello, dãte ei uim, & potestatẽ, imperiũ, & pro eo depugnãte. Parte alia apud eos audis, Ego hodie genui te. Thronus tuus Deus in seculũ seculi, Ante luciferũ genui te. Oĩa melius ab antiquioribus Hebræis, q̃ posterioribus cognita. Chaldæus ergo hoc loco dixit שְׁכִינְתָּא shekintha, diuinitas, maiestas Domini à dextera tua est. Sicut ipse dixit, Data est mihi oĩs potestas. Hac data potestate, et maiestate, reges cõfringet, pręcipueq́ regũ impiorũ principẽ humani generis mõstrũ Antichristũ, totaq́ ab origine mundi regũ, ac principũ seriẽ iudicabit, ut q iudicat reges, sit ipse rex regũ, sup quẽ cõtinebũt reges os suũ. Gẽtes eũ, & populi depcabunt̃. Prædici autẽ futura, locutionibus rerũ præteritarũ, etiã Hebræi cõfitentur.

Iudicabit in nationibus, implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum,

Ecce quod superius erat per præteritum nunc per futurum, Iudicabit: rursum reuertitur ad præteritũ, Conquassabit. Hebraicè enim מָחַץ machaz, cõquassauit, cõfregit. paulò pòst Bibet, exaltabit caput. Quæ temporum uarietas declarat, non tam rationem uaticinij hanc esse, quàm locutionis, & linguæ Hebraicæ proprietatem, tum poëticam rem. Sicut apud nostros, Presśitq; iacentem.

Egregia interea coniux arma omnia tectis,
Euomet, & fidum capiti subduxerat ensem.
Quid moror? irrumpunt thalamos: comes additur una,
Hortator scelerum Æolides. Dij talia Graijs
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.

Hic triplex est super eadem re tempus, præsens, plusquamperfectum, præteritum. Eleganter factũ. Subita quoq; conuersio ad Deos, sermonisq; mutatio, elegãs est, & crebro in sacro quoq; poëmate reperta. Hoc quoq; loco palã fit, idem esse confringere, & iudicare nationes, & reges. Quod enim antea dixit, Cõfregit, nunc iudicabit. Perspectissimè autem locus iste neq; de Abrahã, neq; de Dauid esse potest. Nam Chaldæus, pro Hebraico Iudicabit, posuit אִתְמַנָא לְדַיָן עַל עַמְמַיָא it mana ledaian al amamaia. id est, Constitutus est iudex super populis, aut ad iudicandum populos. Quod diuinum, & clarum uaticinium est de Christo, qui constitutus est iudex uiuorum ac mortuorum, ut totus psalmus sibi bene cõsentiat. Simili modo uaticinata est, nihil ab Hebræo propheta discrepans Sibylla, carmen inchoans,

ἰδρώσει γὰρ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσαι
ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν ὁ μέλλων
Σάρκα παρὼν πᾶσαν κρῖναι, καὶ κόσμον ἅπαντα.

Iudicij ad signum, tellus sudabit, Olympo
Descendet rex, & seclum regnabit in omne,
Iudicet ut præsens omnem carnem, populumq;.

Hebræus dicit, Iudicabit in nationibus, Græcè ἐν τοῖς ἔθνεσιν, in gentibus, sicut Hebraicè, goim, Chaldæus populos, Sibylla, omnẽ carnem, omnem mũdum, & sicut psalmus, antea reges, sic illa ductos ante tribunal. Et Sibylla de quo hęc diceret, occulta quadam sapientia, & quasi Cabalistica ratione demonstrauit, si incipiens à prima litera primi uersus, usq; in finem totius carminis, semper primam cuiusq; uersus accipias, uidebis fieri. ἰησοῦς χριστὸς θεοῦ ὑιὸς, σωτὴρ, σταυρός, Id est, Iesus, Christus Dei filius, seruator, crux. Hunc prædicit uenturum ad iudicandum omnem carnem, omnem mundum. Et Chaldæus ait, eum constitutũ iudicem super populos, Hebraicè, super nationes. Eundemq; necesse est Hebræũ Vatem spectasse, atq; Sibyllam. Vterq; per futurum loquitur: iste, Iudicabit illa, Veniet ad iudicandum. Illa regem æternum uenturum, Iesum Christũ, Seruatorem, Dei filium. Hebræus hæc quidem, sed profundiore quadã ratione. Rex enim & Christus, id est unctus, apud eum, quia secundum rationem Melkizedek, qui & rex, & sacerdos fuit. In utroq; unctio. Et Chaldęus eum dixit Raba, principem, regem seculi futuri. Ecce rex, ecce unctus: Dei autem filius, quia ex utero, ante luciferum genuit eum. Seruator autẽ, quia in die expeditionis, & belli, splendores sancti, & populus eius charus, & grex uoluntarius cum eo. Nam & nos canimus, Ecce Dominus ueniet, & cum eo sanctorum millia. Horum est Seruator. Propter hos misit pater uirgã uirtutis suæ. Crux, autem, quia

forte hæc eſt uirga, is baculus, hoc lignũ, miſſum ex Sion, & erectũ in monte Sion, ſignum iudicij, quo confracti ſunt hoſtes tartarei. Idem ſignũ erit in cœlo, quo ſcelerati, & impij pudibundi, fugient, qui clementiã Domini ſui admirari noluiſſent. Et crux à Conſtantino ad ſimilitudinem eius quam uiderat in nubibus, facta erat ὑψηλὸν δόρυ hasta excelſa, ut ait Euſebius. Haſta, & uirga idem. Sicq́; palã eſt eadem ab Hebræo, & Sibylla decantata, prænũtiata. Sed Hebræo Hebraicis tropis utente, & neſcio quibus arcanis modis loquẽte Sibylla. Grẹcè oracula fundente, & more noſtro dicente clarius, & apertius. Lingua enim Græcorum antiquiſsimo illo tempore, toto penè in Oriente floruit. Quod autẽ dicit, Implebit ruinas, error Latini fuit interpretis. Nam Sept. iuxta Hebraicum bene tranſtulerunt. Vt enim Latinè, ſic Græcè à πίπτω, πτῶμα, cadauer. Et hoc loco eſt πληρώσει πτώματα, implebit cadauera, uel cadaueribus: Hebraicè מָלֵא גְוִיּוֹת male gheuioth. Gheuioth cadauera ſunt. Et Chaldæus tranſtulit explicans, Implebit terram גוּשְׁמֵי רַשִׁיעַן קְטִילִין cadaueribus impiorum occiſorum. Vides quæ cadauera, & quorum. Hi ſunt, uel erunt qui ducem Antichriſtum cum infinitis copijs ſequẽtur. Tum ſunt omnes, quos diuina ſententia, ſecunda morte, quod Ioãnes in Apocalypſi ſæpe, interficiet. Ideo fert gladium ore, ex utraq; parte acutũ, ut in ipſo percutiat gentes. Gentes apud Ioannem percuſſæ gladio, oris, hic terra plena cadaueribus, quo tum cædes, ut dixi, impiorum, tum uniuerſale iudiciũ deſignatur. Ideo Ioãnes gladium non in manibus, ſed in ore dixit. Eadem figura apud eum, & apud Dauid. Quã cædem, quem gladium ſentis in Apocalypſi, hic item ſentias. Atq; is ſenſus eſt, qualem expreſsit Lactantius de rebus nouiſsimi illius temporis ſcribens, Et uidebunt campos cadaueribus opertos. Vides has eſſe Hebraicas quidem figuras, ſed naturales tamen. Interfectẹ gentes apud Ioannẽ, ſunt iudicatæ, deputatæ ad æterna funera, ad ſupplicia, ad tartarum: ſic apud Dauid, cadauera per totã terram, eadem figura, iudicatæ gentes, & ſententijs letalibus interfectæ. Quoniam autem Hier. in Pſalterio Hebraico tranſtulit, Implebit ualles, ratio huius uarietatis fuit, quòd ſimillimẹ ſunt inter ſe hẹ duẹ uoces גְּוִיּוֹת Gheuioth, & גֵּיאוֹת gheioth, primum cadauera, ſecundum ualles, à ſingulari גַּיְא Hieron. ergo omnino legit poſtremum, arbitrorq́; eum, ut ſæpe ſolet, Symmachum ſecutum. Et utraque lectio defendi poteſt, licet & Chaldæus, & omnes Hebræi, Sept. quoque legant potius cadauera: ruinas autem nulla ratione dicendum eſt. Quod autem ait, Conquaſſabit capita in terra multorum, eſt רַבָּה rabba, multa, ut referantur ad terram. Conquaſſabit caput in terra multa. Et Hieron. Percuſsit caput in terra multa. Eſt tamen ſenſus idem. Nam Rabi Dauid dicit, caput, & multum, eſſe nomina multitudinis, quaſi multa capita, per omnem terram. Et rabba propriè ſonat multum, ualde, copioſè, ut dicat, conquaſſabit caput in terra, plurimum, id eſt plurima capita, in plurima terra. Et Chaldæus, qui obſcuriora Hebraica facit clariora, ſic uertit, Conquaſſabit capita regum ſuper terram, multorum ſimul. Multitudinem capitum, retulit ad capita regum, ſicut ſuperius, Ioannesq́; hunc locum innuere palam eſt, cum in Apocalypſi ſcribit, Et uidi beſtiam, & reges terrẹ, & exercitus eorum, cõgregatos ad faciendum prælium cum illo qui ſedebat in equo, & cum exercitu eius. Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea, pſeudopropheta, & qui fecit ſigna coram ipſo, quibus ſeduxit eos qui acceperunt characterem beſtiæ, & qui adorauerunt imaginem eius. Viui miſsi ſunt hi duo in ſtagnum ignis ardentis, & ſulphuris. Et cẹteri occiſi ſunt in gladio ſedẽtis ſuper equo, qui procedit de ore eius, & omnes aues ſaturatẹ ſunt carnibus eorũ. Hẹc apud eum. Itaq; & Theodoritus ait hoc loco, σαφέστερον ἐνταῦθα τὴν κρίσιν ἐδήλωσε.

Clarè,& perſpicuè hic iudicium ſignificauit,& ut illo tempore, impiè quibus uiuere libuiſſet, omnigenis ſupplicijs deputabit. Tametſi putat Chryſoſtomus hanc uindictam de his dictam,qui perſecuturi eſſent Apoſtolos,& ſanctos.Non defuerant Hebræi,qui cenſerent,In terra Rabba, deſignari Rabat in terra Moab urbem regiam, hodie quoq; ſuperſtitem, ad quam Dauid depugnauerit. Nulla ratione probandus ſenſus.

De torrente in uia bibet,propterea exaltabit caput.

HIc duo ſenſus ſunt,quem uerba prętendunt,& alius quem allegoricè,uel figuratè poſsint uerba abſcondere. Prior eſt iuxta Hebręos,tantã occiſorum fore cædem,tantum ubiq; ſanguinis,ut torrentes ſanguine decurrant,& ex torrentibus ſanguine ſpumantibus figuratè dicat eum bibiturum. -Bella horrida bella,

Et Tybrim multo ſpumantem ſanguine cerno.

-Inundant ſanguine foſſæ. Hæc quoq; tanta cædes,per aliam figuram,deſignabit iudicium uniuerſale, multorumq; impiorum interitum ſempiternum. Salomon longinquiores ſenſus,& Auen Eſdra excogitarunt. Prior quòd torrens is ſit Nilus,qui per terrã Ægypti decurrat,ſuper eo gloriari Regem Ægypti: contra hunc autem tam ſuperbum,& tumidum populum IſraEl, qui genus ab Abraham duceret, præualiturum. Parte alia bellum exponit, quod ex ſtirpe Dauid, EzechiEl geſsit contra Senekerib, quando Angelus Domini centum octoginta millia interfecit in caſtris Aſsyriorum. Gloriatum autẽ Regem fuiſſe bibiturum exercitum ſuum de Iordane, eoq; exaltaſſe caput. AuenEſdra uerò, adeò pauore afficiendos inimicos Dauid, ut ſiti confecti de torrẽtibus ſuis neceſſariò bibant,quale Darius Rex Perſarum fugiens Alexandrum. Vel tantum illi copiarũ futurum,ut fontibus nõ ſufficiẽtibus,ad torrentes accurrãt, ideò exaltabit caput,quòd habeat exercitũ,aut quod eunti ad bellum,demittent torrentes aquam,ut bibat exercitus. Hęc & id genus cõminiſcuntur. Verior igitur ſenſus,eſt prior ille Rabi Dauid,qui poſterior fuit Salomone & AuenEſdra. Sæpe autem iunioribus occurrit aliquid melius,quod antiquiores uidere non potuiſſent. Et ſenſus illi palàm aſcititij ſunt. Sanguinem autem occiſorum bibi,ſæpe dicitur in his literis. Græci autem nõnulli dicunt adeò uilem rationẽ uiuendi Chriſtum ſecuturum, ut etiã de torrente bibat. Heſychius allegoricè, quod & Nicolaus, putat torrentem, magnitudinem tentationum,& uexationum appellatam,& hãc eum in uia, hoc eſt in tota uita, quæ uia dicitur,bibiſſe. Aſſentitur huic ſenſui Euthymius. Auguſtinus propè ſimiliter,torrentẽ uitam mortalẽ,hanc eum bibiſſe,uixiſſe,expertũ eſſe.Chaldæus uerò locum tranſtulit,Ex ore Prophetarum in uia,doctrinam accipiet,propterea exaltabit caput.Ecce torrentem doctrinam ſanctam,& cœleſtem interpretatus eſt,quam Chriſtus ex ore Prophetarum tradiderit mundo, proferens ſcilicet in medio, quæ per Pſalmos, per Prophetas, per Moſen, de ſe dici feciſſet. Et in Synagoga lectus eſt Eſaias,& ex eo,Chriſtum ſe illum eſſe probauit,quem Propheta prædixiſſet. Tribus igitur ſenſibus torrens exponitur ad literã,ut ſit torrens ſanguinis: Anagogicè ut ſit, uel torrens uexationum, uel doctrina exuberans. Qui quidem omnes mihi probantur. Nam & Hebræus Ionathas,qui tranſtulit Chaldaicè,allegoriam ſubeſſe putauit. Exaltare autem caput, clarum eſt, unoq; ſenſu à cunctis accipitur. Exaltabit enim nomen ſuum,quia ſupremo illo die,cognoſcetur Rex regum,Dominus dominantium,Antichriſto maieſtati ſuæ aduerſante, & Regibus impijs ſequacibus eius interemptis. Solusq; ipſe adorabitur,ſolus eſſe Deus etiam à Iudęis cognoſcetur. Ideo dixit Sibylla:

Aſpic

Aſpicietq́ Deum credens, incredulus omnis.

Et uidebunt, qui eum pupugerunt. Videbunt eum diuina uirtute, ſplendoreq́ prædítum, uidebunt obſequentes Angelos. Ideo exaltabit caput, dictus, & aſſertus ab omnibus à principio uſq́ in finem mundi hominibus, Deus. Nulla ſupererit dubitatio. Veniet enim non qualis prius, humilis, forma ſeruili, diſsimulans diuinitatem, ſed in tota maieſtate ſua, & claritate: omnes aderunt intuẽtes, ſtupentes, trementes tantum numen. Non eſt autem Exaltauit, ſed Exaltabit. Hebraicè, & Græcè ὑψώσει.

PSALMI CXXXVIII. EXPLANATIO.

TITVLVS Pſalmi communis ferè cum cæteris omnibus, quos non pro acceptis beneficijs, quaſi gratiarũ actiones edidit Propheta, ſed ad commemorationẽ potentiæ, bonitatisq́ diuinæ. Nam cùm Pſalmi ſint tanquam Odæ ſacræ, atq́ hymni, qui in laudem cœleſtium cõponebantur, ut uarijs ex cauſis canebantur, ſic uariabant ſubiectum. Nonnulli pro acceptis beneficijs, uictoria parta, profligatis hoſtibus canebantur: alij ex conſideratione rerum diuinarũ, quę contemplanti Prophetę cùm mirabiles uiderentur, eas carmine comprendens, celebrabat, idemq́ cæteros factitare iubebat. Nullum eſt enim uitę genus laudabilius, nullum quod propius ad uitam Angelorum accedat, quàm de Deo factisq́ mirabilibus eius cogitare, & ſemper loqui, ut rara ſit cæteris de rebus cogitatio atq́ locutio: huc animus ſemper confugiat, non tanquã abſoluti Philoſophi, ſed quemadmodum ſanctiſsimi illi uiri, Deiq́ amore flagrantiſsimi. Quem cùm ardentiſsimè amarent, in eius ſemper cõmemoratione, laudibusq́ uerſabantur. Is igitur Pſalmus ex his eſt, qui contemplantur, ac de potentia maieſtateq́ diuina philoſophantur. Ideoq́ titulum habet ſimplicem, לַמְנַצֵּחַ לְדָוִד מִזְמוֹר lamnazeach, le Dauid, miſmor, hoc eſt, Iubilantis, triumphantisq́ Dauid oda, ſeu carmen, ſiue hymnus. Reddidimus autem in cæteris pſalmis rationem, cur omnibus ferè pſalmis, duo autores præfigantur, cum articulo caſus genitiui, menazeach, & Dauid. Quibus addito le, fit caſus gignendi. Diximusq́ Dauid compoſitorem Pſalmi fuiſſe, Mnazeach cantorem. Nam Nazach præter cæteras ſignificationes, ſignificat canere, παιανίζειν. Ideo Chaldæus interpres, cuius tranſlatio apud Hebræos grauiſsimæ eſt autoritatis, ac propter uetuſtatem ualde fideliter tranſfert linguam, ſenſusq́ Hebraicos, ſemper hanc uocem interpretatur, tuſbachta, pęaniſmum, exultationem. Addimus autẽ hoc loco, ac dicimus fieri poſſe, ut Mnazeach non ſit alius à Dauid, ſed epitheton eius, ut dicat, Iubilantis Dauid carmen. Perinde ſi quis Græcè diceret, τοῦ ᾄδοντος τοῦ δαβίδ. Nam repetitionem articuli omnis ferè lingua uſurpat. Italicè dicitur, Il uictorioſo Re, il Re Mathia. Sic Hebraicè fortè intelligi debet, canẽtis, exultantisq́ Dauid, cum articulo. Pſalmus autem apud Græcos, ut ex ſcriptoribus Græcis apparet, eſt quidem carmen, ſed laſciuum, ut uidere ſæpe eſt apud Plutarchum. Hymni potius dicuntur, qui in honorem Dei canuntur. Sed ab his quæ iam recepta ſunt, non eſt facile diſcedendum, niſi res grauioris momenti ſit. Diximus item philoſophari, aut theologari eos Pſalmos, quibus titulus tantum, non etiam argumentum præfigatur. Igitur, & is Pſalmus caret argumento: theologatur autem altiſsimè de ſapientia, profunditateq́ ſciẽtiæ diuinæ. Eſt quoq́ in hoc Pſalmo maxima ab Hebraica ueritate diſcrepantia, ut difficillimè eum putem poſſe intelligi, niſi collatis diligenter codicibus Hebræorum, & illuſtrata tranſlatione Septuaginta, quæ quidem à Græcis toto

ueteri

ueteri testamento, cæteris interpretibus collatis, solet siue declarari, siue corrigi, ut nostræ in Pentateuchum reliquosque libros, annotationes ostendunt. Nos ergo accuratè ueritatem Hebraicam, sensusque ueriores elicere conati, significationes uerborum, & uim sententiarum exprimemus.

DOmine probasti me, & cognouisti me, tu cognouisti sessionem meam, & resurrectionem meam.

PRIMVM sciendum est, clarius haberi Hebraicè quàm Græcè, clarius Græcè, ac Latinè, hoc quod dicit, Probasti me, Hebraicè חֲקַרְתַּנִי inuestigasti me, sicut uertit Hieronymus: siue, scrutatus es me. Ac propriè hoc uerbum, ut tradunt Hebræi, & ut obseruare licet in scripturis, designat quod Græcè μεταλλᾶν. Ac de his appositè dicitur, quæ non uidentur, tactumque corporeum, sensumque omnem effugiunt, & quorum est inuisibilis facies, ut ad eam sola cogitatione penetrari possit. Dico autem formas quasdam inuisibiles, corporea substantia qualitateque nudatas, uirtute harum formarum uidendarum, ante omnes spiritus, omnes animos generatim: mirabiliterque pollet Deus, ut ipse unus inusitato quodam, atque infinito genere sapientiæ uideat omnia, quæ à cæteris corporeis & incorporeis animis uidentur: sed rursum alia, quæ à nullo Angelorum uel maximo ac sapientissimo cognosci possint. Atque hæc quidem infinita esse dicendum est, quæ latitent in arcanis atque abditissimis antris sapientiæ uastæ, & immensæ. Ex his autem duo genera tantùm nominari fortasse possunt, cætera in suis tenebris incognita, & innominata manent. Dico scientiam cogitationum, ac prouidentiam rerum futurarum. Hæc, inquam, duo ex immenso aceruo rerum earum, quæ sciũtur à Deo, à nullis spiritibus sciuntur, his à nobis appellationibus proferuntur, ac nominantur, in quibus, ut dixi, solus Deus dominatur, nec alius est intellectus qui uidere inuisibiles illas formas præter ipsum possit. Cogitationes formæ sunt internæ, abditissimæ, ab omni oculo corporeo & incorporeo remotissimæ, quas tamen uidet tam facilè Deus, quàm facilè noster oculus obiectam molem. Res autem futuræ formæ quædam sunt longè inuisibiliores, ut dubium sit, an formæ possint appellari, cùm nondum iexstant. Atque longè est mirabilissimum scire quod nullam habeat subsistentiam, quod in causis suis sit abstrusum. Tanta igitur est, tam prodigiosa hæc utraque cognitio, ut solius Dei sit, à cæteris autem animis non eorum uirtute, sed reuelatione diuina aliquando possidetur. Neque tamen semper, neque uniuersum. Meritò igitur sapientissimus Vates exclamauit, carmen inchoans, Deus, scrutatus es, inuestigastique me, & cognouisti. Simul ac in me oculos tuos conuertisti, cognouisti quicquid in me esset. Nulla res arcana in me fuit, quam tu perceptam, exploratamque non habueris. Prædicatur igitur hæc Dei uirtus tanquam præcipua, ac peculiaris illius, ac propria. Id quod cæteris locis idem Poëta facit, ut cùm dicit, Scrutans renes, & corda. Huius facultatis ac potentiæ, ut mirabilissima est, sic nullam possunt mortales reddere rationem, quomodo, inquam, animos nostros adeat, inspiciatque Deus, quo accessu subeat aspiretque intacto carneo uelamine, ad sedem mentis, eamque cogitantem aspiciat, cùm animus etiam sit inuisibilis, & inscrutabilis. Declarat igitur hoc, apertissiméque testatur mirabilissimam Dei potentiam, immensamque spiritus eius lucem, ac profunditatem, & infinitam sapientiam, quam nulla res exilis, atque abstrusa, subterfugiat. Quatuor autem

tem sunt motus, quibus animi ad mouenda corpora incitãtur. Qui quidem motus atq; eorum causæ prius in animo generãtur. Aut enim sedemus, aut surgimus, aut incedimus, aut recumbimus. Hisq; quatuor motibus omnes actiones distribuuntur, omnesq; ad eos cogitationes diriguntur. Sedemus igitur, aut surgimus, aliqua nos prius cogitatione mouẽte. Nullaq; ferè est cogitatio, quæ non ad hos corporis motus pertineat. Principiumq; ut surgas, est obiecta animo tuo res, impellens illum, ut corpus excitet, ad ea quæ destinasset. Hæc igitur principia, & causas istorum motuum notas esse Deo prædicat. Neque enim aliud innuit cum sessionem, excitationemq; meminit, id est principia horum motuum ac cogitationes ipsas. Nam motus ipsi corporei, etiam hominibus sunt noti. Quare autem moueatur homo, solus habet Deus, qui uoluntates omnium uidet, exploratum. Quam rem si mortales attenderent, multas absurdas nefariasq; à se cogitationes reijcerent. Sed quid facies, quando ne facta quidem turpia, sub oculis diuinæ maiestatis, & hominibus aspicientibus, erubescimus perpetrare?

Intellexisti cogitationes meas de longe.

EXplicat quod proposuit, sed addit quod hanc diuinã potestatem magis ostendat. Ac quod dicit, de longe, duobus modis potest intelligi: Aut de cœlo, & è loco remotissimo: aut à remotissimo tempore. Nam primum potest esse quale in superiore Psalmo dixit, Et alta à longe cognoscit. Quod Hebræi interpretantur, è cœlo. Secundum item aliquot Hebræi proponunt. Intelligit ergo Deus nõ solum res occultissimas, maximeq; inuisibiles, sed eas prospicit à remotissimis temporibus, ut omnem habeat ante oculos æternitatem. Ac cùm tempus sit res in cõtinua mutatione substantiam habens, ut præteritum abierit, futurum nondum sit, atque instar fluminis semper decurrat, intelligitur tamen ab eo perinde, ac si res una esset ac continua. Nec solum ipse circumplectitur, scientia sua, tempora, sed quicquid etiam in temporibus geritur: nec solum quæ palàm geruntur, gerẽturq;, sed etiam quæ cogitantur, ac cogitabuntur. Quod clarissimum primæ ac sempiternæ diuinitatis est testimonium. Cognitioq; rerum futurarum, & earum quæ ex humano ingenio, quod mutabilissimum est, nascuntur, adeo solius Dei est, ut hoc apud prophetas maiestatis suæ uelit esse argumentum. Apud Esaiam indefessa uoce, rerum futurarum scientiam, sed remotissimarum à suo præsenti, præbet Deus argumentum suæ magnitudinis. Afferte, inquit, de idolis & Dijs simulatis, si quid fortè habetis, dixit Rex Iacob. Accedant, & nuntient uobis quæ uentura sunt. Quæ uentura sunt, indicate nobis. Annuntiate quæ uentura sunt in futurum, & sciemus quia Dij estis uos. Et paulò pòst: Quæ prima fuerunt, ecce uenerunt, noua quoq; ego annuntio. Antequam oriantur, audita faciam. Hæc apud Esaiam à Deo in testimonium diuinitatis suæ dicuntur. Ac duplices sunt res quæ prouideri possunt, naturales atque humanæ. Naturales in uniuersum constantissimæ sunt, singulæ uariabiles. Humanæ undequaque mutabiles, ut quæ principium habent uolubilissimum mentem humanam, qua nihil ferè est mutabilius. Res naturales aliqua ex parte prouideri ab omnibus possunt: singulæ autem & in particulari, inexplicabiles sunt, longè inuolutiores res humanæ. Vtræq; autem tam humanæ, quàm naturales à suis effectibus remotæ, omnino sunt hominibus incognitæ, & inexplicabiles. Longè autem inexplicabiliores, si sint remotissimæ. Hæ tamen sciuntur à Deo. Neque uero ausim ego asserere hanc rerum longinquarum cognitionem esse in Deo, propter ideas illius mente comprensas. Cùm hæ quoq; cognitiones sint

diuinæ, nihil à cogitationibus, nisi nomine, differentes. Siquidem Idea Græcè forma inuisibilis dicitur. ἰδέας κακῶν malorum formas ait Thucydides: & de ideis scribendi tractat Hermogenes. Sunt enim, quemadmodum ait Galenus ex sententia Stoicorum, Ideæ νοήματα, id est, cogitationes. Quare qui dicat Deum cognoscere per ideas, uidetur dicere, Deum cognoscere per cogitationes. Nullamq; affert causam. Minus ausim dicere, idcirco à Deo omnia cognosci, quia sit causa omnium rerum, quæ quoquomodo gerantur. Non enim autor malorum est Deus. Neque idcirco prospexit lapsum Adæ, quia causa fuit: aut casum Angelorum, quia cerneret quid esset ipse aliquando facturus: sed prospiciebat, ut ab illis facienda. Quare ratio istius cognitionis uidetur incomprensibilis, & inexplicabilis. Ac perinde naturalem omnium prouidendarum rerum Deus habet facultatem, quemadmodum debilem quandam ac exiguam prouidentiam habet homo. Vtque infinita est iustitia sanctitasq; diuina tum per se, tum si hæc in hominibus respicias: sic prouidentiam quandam naturalem comitantem ab æterno, spiritus sui magnitudinem eum habere putandum est. Mens est altissima, uasta, amplectens omnia. Homines autem perspiciunt minimè eorum quæ prospiciūt ipsi autores, aut quòd ideæ animis eorum insideant. Nouit igitur Deus omnium rerum naturas, nihilq; est quod non habeat in numerato. Et ut homo rem à propinquo tempore prospicit, eaq; facultas maior ac minor est inter mortales: sic Deus cùm sit mens maxima, ab æternitate in alteram prospicit æternitatem. Prospicit autem quæ à se, quæ ab hominibus, quæq; ubiq; ab omnibus fient causis, quibus ipse dedit uim faciendi. Prospicit autem quadam infinita ac sibi naturali prouidentia, incommemorabiliq; solertia: ut tanto præcedat humanam prouidentiam illa diuina, quanto, & fortitudine, & consilio, & sapientia, & uirtute ipse est homine superior. Quòd si altero modo placuerit intelligere locum, de longe, id est è cœlo, quo non est à terris remotior locus: id quoque mirabilissimum est, maximumq; diuinæ scientiæ testimonium. Nam id quoque prorsus est incredibile, maximeq; stupendum, ut cùm Deus, cuius statio longius distat à terris quàm ortus ab occasu, ibi tamen consistens, ut omnium gentium, uetustissimorumq; hominum, ut ait Aristoteles, est consensus, uideat quicquid geritur cœlo, & terris. Non solum ueluti sol omnes gentes & urbes aspiciens, sed etiam quæ tenebris opacis sepulta iacent, quæq; à summa terrarum facie altissimè recedunt, quò nequit aspirare Sol. Nec solum hæc ipsa, sed quædam longe plura nobis mortalibus incognita, quæ in cœlo, qui locus in immensum superat spatium terrarum, fieri par est, quò uult oculos diuinos extendens. Ac quanquam sit ab omnibus remotissimus, sedem enim habet celsissimam, perinde tamen omnia cernit, ac si præsens sit. Ac uidebatur pariter mirabile ipsi Prophetæ, ut qui in oriente esset, uideret quæ fierent in occasu: atque Deus regnans in altissima regione, uideat subiectas terras: & adeo uideat, ut usque ad inuisibiles cogitationes penetret. Merito igitur clamauerunt ueteres Poëtæ, Deum ire per omnes, terrasq;, tractusq; maris, cœlumq; profundum. Nec alienum est, ut ueritas fiat illustrior, proponere quid magnus uir Aristoteles super hac re locutus fuerit, quomodo Deus in cœlesti sede positus, adsit in omni loco, cuncta uidens atque exaudiens, sicut ait Orpheus in hymnis suis:

πάντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις, id est,

Cuncta uides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Aristoteles igitur in libro de mūdo, ait, uetustam esse famam à Deo, & per Deum cuncta extitisse, cuius auxilio destituta, nulla natura possit consistere. Hinc quosdam eousque progressos, ut dicerent, Dei omnia esse plena, qui ob oculos, ob au-

res nobis occurrat: quam asseuerationem non de substantia, sed ui ac facultate diuina, dicit idem esse ueram. Esse enim Deum seruatorem genitoremq́ omnium rerum, non quòd laborem perinde atque animalia suscipiat, sed indefessa uirtute ac facultate in eis instituendis, ac creandis utatur, qua uel remotissima euincat. Supremam igitur celsissimamq́ sedem ipsum natura sua possedisse, indeq́ summum solere à Poëtis nuncupari, inq́ altissimo uertice totius cœli, ut Poëtarum princeps ait, consistere. Maxime autem bonitatis eius esse particeps proximum illi corpus, cætera post illud deinceps, usque in nostra loca. Hinc res terrestres, quia sint ab eo remotissimæ, fluxas esse, ac debiles, plenasq́ turbationis. Quatenus igitur per omnia penetrat diuinitas, hoc propiores, longinquiores'ue, tum nostrates res, tum quæ supra nos existunt, magis minus'ue illa summa bonitate solere frui. Itaque melius esse, ipsiq́ Deo congruentius arbitrari, potestatem eius in cœlo consistentem, omnia uel quàm distantissima conseruare, quam per omnia, & quo neque decorum Deo sit, penetrantem, res terrestres procreare. Id ne principibus quidem humanis esse decorum, ut omni operi promiscuo, ac uulgari ipsi intersint. Exemplum de Dario uel Xerxe summis regibus Persarum: Ipse enim rex tanquàm ratio Susis aut Ecbatanis sedet, omnibus inuisibilis, admirabilem auroq́ & electro & ebore flagrantem aulam obtinens. Extra proceres, è quibus alij regem proxime circunsistant, alij cuiusuis ambitus, uestibuliq́ custodes ac nuntij sint, ut ipse Rex cuncta exaudiat. Et quæ sequuntur apud eundem. Quare uidetur ab eo probatè dictum, non substantia adesse ubique Deum, sed præsentiam eius esse in cœlo, potentiam usquequaque pertinere: perinde, quasi solem, qui in cœlo existens, radijs ac potentia fumineq́ lucis suæ, adest omni loco. Quare qui dicunt, Deum ubique esse per præsentiam, per potentiam, per prouidentiam, non uidentur quicquàm dicere distinctum. Nam si adest per potentiam, utique & per præsentiam, ac prouidentiam. Ac præsentia illa non substantiæ est, sed potentiæ, tanquàm radiorum, tanquàm lucis ab eo manantis, omniaq́ implentis. Hoc est quod dicitur à nostro, Deum è summo uertice mundi uidere uniuersa, etiam inuisibiles cogitationes. Cum quo mirabiliter concordat Homerus, interdum appellans Deum ὕπατον, id est, supremum, regnantem in ἀνωτάτῳ κορυφῇ celsissimo uertice cœli, interdum εὐρυόπα, id est latissimè cernentem: nostro autem à longe dicēte Deum uidere uoluntates humanas, ut illi certam sedem in cœlo, oculum autem siue prudentiam, terras attingētem, & usq́ in corda humana penetrantem, adscribat. Hoc loco admoneo dissentire Hebræos à diuo Hieronymo, qui in suo Psalterio transtulit, Intellexisti malum meum de longè, pro eo quod transtulerunt Septuaginta, Cogitationes meas de longè. Cuius uarietatis hæc causa est. Malum Hebraicè dicitur רֵעַ rah, cogitatio רֵעַ reh. Vtraq́ uox addita Iod rehi, signat malum meum, uel cogitationem meam. Sed quando per seua scribitur, malum meum designat. Quando per zere, cogitationem meam. Consentiuntq́ omnes interpretes Hebræi, declarare hanc uocem cogitationem, ponentes loco eius מחשבתי machsheuathi, quæ clarè significat, cogitationem meam. Quamobrem hoc loco magis sequi debemus editionem Septuaginta, quàm quod uertit Hieronymus. Neq́ enim hæc dicentes, autorem sanctissimum reprehendimus, ut nuper quidam, ut se defenderent, nos criminati sunt. Nam proposito quid sit in fonte, debent editiones illustrari, quod neq́ dissentire est, neq́ reprehendere.

Semitam meam, & funiculum meum inuestigasti.

Recurrendum hoc quoque loco ad fontem, ne translatio sensui sit impedimento. pro funiculo Hebraicè est רִבְעִי quod Hebræi concorditer significare dicuntur רבצי accubationem meam. Quod prodit Rabi Moses, eumque sequitur Abraham & Dauid. Hieronymus item uertit, accubationem. Septuaginta uerterunt σχοῖνον, quam uocem interpres Latinus, quisquis fuit, non rectè uertit, funiculum, nec assequutus est mentem interpretum. Minus etiam illi qui eam reddiderunt, directionem. Diuus item Hilarius, qui ait hanc uocem significare certum itineris spatium, uerum quidem dixit, sed non quod proponitur hoc loco. Ergo σχοῖνος, ut ait Suidas, duo in summum declarat, μέτρον ἢ γεωργικόν, mensuram quandam in agricultura, quam significationem Latinus est sequutus: tum dicit idem, σχοῖνος ἡ ψίαθος schœnus storea est, siue cubile, è storeis factum, & quod à Græcis dicitur χαμεύνη, id est humi cubatio: quamobrem non recesserunt Septuaginta à significatione uocis Hebraicæ, sed eam appositissimè uerterunt. Latini uero quo significatu ea uox accipienda esset, non uidentur intellexisse. Quocirca pro, Et funiculum meum inuestigasti, iuxta Septuaginta dicemus, Et cubationem meam inuestigasti. Ac pro inuestigasti est זֵרִיתָ, zeritha. quod Rabi Dauid docet significare סבבת, id est circundedisti, comprendisti. Multaque sunt in sacris literis testimonia. Nihil autem poterat dicere clarius, perfectam cognitionem uolens ostendere, quàm ut fateretur Deum circundare, comprendere more coronæ, facta humana, cogitationes, & incessus. Posuit igitur, quemadmodum diximus, quatuor circunstantias, quibus humana uita dispensatur, Sessionem, resurrectionem, incessum, cubitionem. Pro semita igitur est אָרְחִי incessus meus. At incessus diurnus est, cubatio nocturna. Clamat igitur tam nocturnos, quàm diurnos motus corporis ac positus, Deum habere perspectos, ac comprensos. Si cubem inquit, scis quid faciam: si proficiscar, si sedeam, si surgam, nullus motus, nulla corporis animique affectio te latet. Sedeo, cernis quid moliar, quo memet uertam: Sto, extemplo aspicis, quo spectem: cubo, identidem. Non est quò me uertam, ut oculos tuos effugiam.

Et omnes uias præuidisti.

Pro eo quod Septuaginta dixerunt prouidisti, Hebraicum habet הִסְכַּנְתָּה hascantha, quod interpretes aiunt declarare חרגלתה assuetus es, incaluisti ad semitas meas. Diuersum est autem hoc à superiore, & uoce, & significatu. Illud enim solum corporis incessum declarat, hoc autem totam humanam uitam, uarijs studijs moribusque inflexam, quæ uiæ dicuntur Hebraicè. Omnis ergo institutio, omne studium, quod ab homine suscipitur, uia dicitur Hebraicè. Nec de uita corporea, & artibus corporeis, siue institutis his dicitur, quæ ad corpus pertinent, sed his quæ pertinent ad animos. Generatim quidem, duæ sunt uiæ, uirtutes ac uitia, omniumque uirtutum eadem ferè uia ac ratio est. Non mulum inter se omnes dissimiles existentes. Viæ uitiorum infinitæ penè, totque eorum formæ, ut ferrea uox eas non possit comprendere. Reperiunt enim quidam inusitatas prorsus, & horribiles flagitiorum uias, quas etiam detestabile sit commemorare. Alios inflammat libido, quosdam captiuos habet auaritia, cæteros obsidet ambitio, quæ quidem cunctis sunt nota. Quidam magnis fraudibus ad omnia muniunt sibi uiam. Hæ igitur dicuntur uiæ. Ac siue ad famæ, siue honorum, seu pecuniarum tendis cupiditatem, nota sunt omnia Deo, nihil facies quod ille non cernat. Habes semper eum facta tua contemplantem, saltem cùm uoluerit cognoscere potentem. Ac facta tua, siquidem fœda obscœnaque fuerint, nota quidem tanquàm iudex habebit,

fruitur tamen beatitudine ſua, nec eum perturbat facinorum tuorum turpitudo. Scit autem te daturum aliquando pœnas, uenturumq́ te ad tuarum miſeriarum & ſcelerum confeſsionem.

Quia non eſt ſermo in lingua mea, ecce Domine tu cognouiſti omnia.

HOc ordine legendum eſt. Sed illud item oportet ſcire, ut oratio ſit integra, id quod Septuaginta uerterunt, omnia ſecus habere in Hebraico. Nã quod tranſtulerũt ſermonem, eſt מִלָּה id eſt uerbum, dictum: quod fœminini generis eſt in Hebraico. Huic reſpondet, quod reddiderunt omnia, cum Hebraicum habeat כֻּלָּהּ totum ipſum, omne ipſum, uidelicet uerbum: totusq́ cõtextus ſic habet, quia non eſt uerbum in lingua mea, ecce Domine cognouiſti totum ipſum. Arbitrorq́ Septuaginta omnino uertiſſe λόγος, id eſt uerbum, non δόλος dolus, ut quidam habent codices. Procedens igitur per omnia, ſcientiamq́ diuinam ad omnia pertinentem demonſtrans, poſteaquàm prædicauit ei notum eſſe cor, perſpectiſsimas eſſe cogitationes, progreſſus eſt ad quatuor corporis circunſtantias, quibus corpus agitatur: tum cæteras partes commemorat. De ſermone igitur loquitur, quem notum eſſe Deo teſtatur. Idq́ pluribus modis: non ſolum enim dicit eum audire è cœlo loquentes, ſed omnium linguas, etiam barbaras habere animaduerſas ac certas: tum ſi quid in ſermone abſtruſum eſt, ſi quod latet ęnigma, ſi qua obliquitate oratio torquetur, ſi quo fuco & colore figurato tegitur, omnia, ait, ſunt illi nudata atq́ aperta: ac ſcit, quò pertineat omnis oratio, quid'ue ſpectent loquentes. Audit blaſphemias humanas, & querimonias. Audit laudantes, benedicentes, & in aduerſis illi gratias agentes, tum deſperantes, & imprecantes. Sentit quorundam philoſophorum iactantiam: &, ut loquar grauiſsimè, ſentit temeritatem: audit altercantes ac pertinaces, de minimis rebus digladiantes, & in dubitationem ac quæſtionem omnia adducentes. Exaudit omnium clamores, nihil eum præterit, quod inter homines uario ſermone circunfertur. Vnius pauperculæ tacitas precationes excipit: & hę omnia de cœlo, id eſt, loco remotiſsimo, illis auribus diuinis, non noſtris hiſce corporeis, ſed admirabili, incommemorabili, incognitaq́ nobis mortalibus uirtute ac maieſtate. Nec minus exaudit quæ in uno loco atq́ in altero dicantur: tam in latum tendit eius auditus, quàm deſcendit in altum. Nulla eſt uocula cuiuis mortalis, ſit licet in occaſu, ſit in ortu, in carceribus, altiſsimisq́ tenebris deliteſcat: mirabiliter omnes exaudit. Omnia, inquit Orpheus, uidet, omnia exaudit. Ille eſt ſol, qui, πάνθ' ὁρᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει, cuncta uidet, cuncta audit, ut Homerus inquit. Quid enim prohibet, quo minus horum teſtimonijs utamur, quando & Apoſtolus his uſus eſt? Hæcq́ omnia ſine defatigatione, ſicut ſine defatigatione ſol opera omnia luſtrat. Similiter autem non inficitur, ac perturbatur, tantis uocibus, clamoribusq́ magnus animus eius, ut non inficitur ſol radios etiam per fœda immittẽs. Eadem maieſtate non accipit offenſam, qua uincit omnia auditu. Aureſq́ habens cuncta excipientes, ſtabilis eſt, & æternus, & à ſua felicitate nũquam tantillum deflectitur. Similis nobis in noſtris, magnus autem in ſuis.

Nouiſsima, & antiqua, tu formaſti me, & poſuiſti ſuper me manum tuam.

HÆc quoq́ longe ſecus habent in fonte. Attende igitur cuncta, uidebisq́ ſenſum ueriorem. Pro hoc etenim, non ipſa nomina rerum, nouiſsima, & anti-

qua sunt, sed aduerbia istarum rerum hoc modo. אָחוֹר וָקֶדֶם צַרְתָּנִי id est, ante & retro formasti me. Quòd autem hæc sit uerior lectio, multis indicijs potest colligi. Siquidem, & Hieronymus sequutus Hebraicum transtulit, Retrorsum & ante formasti me. Chaldæus item eodem modo nihil dissentiens, מֵאֲחוֹרַי וּמֵאַפֵּי, hoc est, à tergo, & à facie. & Hebrei concorditer exponũt hæc aduerbia, pro ante, & retro. Idq; uidetur esse filum orationis, ac consequutio. De omnibus enim internis & externis motibus humanis loquitur, posteaquàm de sermone proposuit. Deinde ut uniuersa complecteretur, addidit se esse opus diuinum, propterea nihil fugere Deum quod sit in opere suo: quo loco diligenter sunt à nobis, quæ dicantur, etiamq; atq; etiam animaduertenda. Nam qui potius naturam quàm Deum proponerent indagandam, non in Deum, sed in natura humanum opificium referrent. Dicerent nos de semine naturaliter nasci, manus, pedesq;, totumq; corpus naturaliter effingi, sic item natura cuncta corporis munera fuisse distributa. Sicut naturalis quidam motus, rerumq; rationes in omni re existant, utq; uulnus aut corporis abscessus, ac caro diuulsa concurrant. Quòd maria tumescant, æstusq; fiant, & quas ἀμπώτιδας uocant. Nam ut febres in corporibus animantium nemo diceret à Deo certos ordines, reditusq; tenere: sic esse potius rationes quasdam omnium rerum, quibus nascantur, crescant, moueantur. Sic formam humanam, & omne opificium ad certas leges, necessitatesq; naturæ referrent. Hæc, inquam, dicuntur, dicebanturq; olim à multis, sed summa imperitia dicebantur: quòd non animaduerterent errorem, quo implicarentur, dum quasdam rerum ab uniuersalibus principijs rationes profectas, eodem iudicio, atque illas ipsas uniuersales causas componerent. Atq; equidem censeo separandum quidem, quod natura, ab eo quod fiat uoluntate diuina, sed non ubiq;. Natura cogebat arborem crescere, eadem subitò, uolente Deo, creuisse potuisset. Et si homo parare in alterum expeditionem decreuisset, idem & à Deo fieri potuisset, possuntq; omnia generatim à Deo fieri, quòd à singulis quibusq; causis generantur. Dicendum ergo, datos esse unicuique rei particulares motus, sed principia originesq; maiores à Deo profectas, ab his magnis exordijs reliqua prouenisse. Itaque si sanè ac prudenter loqui uelimus, in eum, qui maiores illas causas omniumq; particularium motuum excogitauit principia, cuncta referemus. Neque enim idcirco non sumus ipsi Dei opus, quia non similiter atque Adam sumus à Deo creati. Creati enim sumus in illo ab eodem atq; ille. Sic omnes formæ generatim. Hocq; palam interest inter magnum illum autorem parentemq; generis humani, atq; mortales opifices, quòd ille formarum uniuersalium, earum inquam formarum, è quibus aliæ innumerabiles nasci possent, fuit creator: at homo, unam modo creat rem quæ de se aliam generare non possit. Quis est enim qui in unò simulacro, plura possit instituere simulacra? In una domo eas causas collocare, ut ex his plures nascantur. Formarum igitur uniuersalium Deus est creator, qui in una rei cuiusq; origine, innumerabilem nascentium rerum stirpem collocauit, ac fundauit. Quocirca perspectissimum sanctissimi patres illi habentes, primum hominem à Deo fuisse creatum, se à Deo creatos prædicabant. Quia quidquid in illo fuit, est item in nobis, & in illa origine, tota proles humana pependit. Audiant hæc igitur omnes qui naturam à Deo secernunt, quod quidem sine errore & cum errore fieri potest. Quicquid enim facit nunc natura, facit à Deo semel instituta, & in hoc cursu posita, habens particulares motus, qui à prima origine, inuentioneq; diuina descendunt. Atque hoc quoque considera, quod ait, tu formasti me. Nunquam enim fieri potuisset ut ex uilissimo semine, tanta moles corporis, tam decoris membris distincta

succres

succresceret, nisi Deus sapientissimis suis consilijs id præparasset. Non'ne confundi ordo, ratioq́ corporis potuisset? Quomodo ex humano semine, non monstrum aliquod coaluisset? Vbi in semine equino erat equus, in bubalo bos? in leonis semine, leo? Non igitur sine diuina sapientia fieri hæc potuerunt, nec possunt habere nisi consilium magni opificis, principium. Ideo addidit, Posuisti super me manum tuam. Manus, inquit, tuæ fecerunt me, ut ait Iob. Manum tuam super me, dum me creares, posuisti, ut figulus manum operi admouet suo. Quo loco mirabile proponitur sacramentum, quomodo manu diuina creatus sit homo. Dicamq́ quæ mihi probabilia uideantur. Duabus rationibus possumus hoc intelligere, ut per prosopopœiam manus Deo dederit, pro quadam diuina facultate ac potestate, quæ in manibus apud nos extitit. Nam, ut alibi nobis est dictum, à consuetudine rerum nostrarũ oculos remouere nos oportet, ac quandam cogitare secretam ignotamq́ Dei uirtutem, quæ in alio sit, quàm in manibus. Atq; illud fortasse est accõmodatissimum exemplum, si consideremus omnium rerum esse priuatas facultates, etiam occultas nonnullas, & ingentes ac mirabiles. Venti idem efficiunt sine manibus, atq; homines manibus: Deijciunt arborem, domos euertunt, undas propellunt. Hæc eadem fiunt ab hominibus, sed diuersa facultate, & ex diuersa causa surgente. In neruis sunt humanæ uires, at uires uentorum non item. Remoræ exigui pisciculi, tanta uis esse fertur, ut contra omnem impetum, nauim uentis, & remis incitatam sistat. Lapis Herculeus nec manibus, nec ullo quod uideri posit instrumento, attrahit ferrum. Similem quandam uim secretam, ac latitantem habere Deum certò scias, qua cuncta moueat, operetur, informet, ac perficiat. Sed uim secretam nobis, ac inuisibilem, & incognitam, nec in manibus existentem, sed sua ratione, sicut priuatam uim habet, si parua licet componere magnis, obscuramq́ Remora. Hæc uis diuina, quæ quidem non est in manibus, tropicõs in manibus esse dicitur, id est, loquentibus nobis, ex his quæ nostra sunt. Ac solius ferè linguæ Hebraicæ sunt hæ figuræ. Nemo enim, reor, nisi poëticè, dixisset, apud Romanos ac Græcos, manum Dei, ac pedes, atque os. Ea igitur diuina uirtute creatus est homo. Secundo possumus non quidem tropicè, sed ad uerum credere Deum manu sua hominem creasse: non quòd corpus carneum, neruis atque ossibus septum, tunc haberet: sed corporis humani assumptum simulacrum, aut præsentiam quandam mirabilem, atque stupendam, lætissimam, quam cernens primus homo, incredibili uoluptate afficeretur, præsentiam dico diuinissimam, ipsumq́ Deum maximè decentem, humanam tamen, humanæq́ figuræ archetypum. Figuramq́ istiusmodi, ne fortè quod dicimus, cuiquam impium, aut nouum uideatur, referentes scripturas, audies habuisse Deum sæpe, & in his priscis patribus apparuisse, alloquutumq́ fuisse. Tres enim uidit Abraham, è quibus duo Sodomam accesserunt, quos Angelos fuisse scriptura dicit. Primus autem, uel qui medius inter eos incedebat, erat Deus, qui cum Abraham restitit, & cum eo de gentis sceleratæ loquebatur excidio. Isq́ nomine illo supremo ac diuino quatuor literarũ uocatur ibidem à scriptura. Hunc cum duobus illis, sub forma uiri uidit Abrahã. Et ecce, inquit, tres uiri. Is idem apparuit Mosi. Neq; uerò illum prodigiosa aliqua forma apparuisse credas, sed admirabili quidem illa, humana tamen. Possemq́ alia exempla commemorare, quæ erunt uolentibus in promptu. Hac humana forma dixerim Deum à primis parẽtibus uisum, atq; ideo dixisse scripturam, Deum fecisse hominem ad imaginem similitudinemq́ suam, eam uidelicet similitudinem, qua creans hominem appareret, & uideretur, audiret eum, uideretq́ homo deambulantem, sicut deambulauit cum

Abraham

Abraham, & cum eo comedit. Fas enim est hanc similitudinem, & ad illam interiorem animi, & illam, quam induit creans hominem, pertinere. Induit autem eam figuram, qua creare, & formare hominem statuerat, & quam esset usque ad ossa, & carnem aliquando assumpturus. Propterea non erat Deus similis homini, sed homo similis Deo, ad cuius formam creabatur homo, ut esset quasi factitius Deus, Dei simulacrum. Eratq; ea humana quidem figura, longè tamen clarior ac diuinior, quàm nostra: ueluti apparuit in monte, in quo non mutata facies eius, sed glorificata fuit: nec formam humanam deposuit, sed eandem gloriosissimam ostendit. Vt ergo Deus Abrahæ uiri habitu apparuit, comedit, loquutus est, æquè primum hominem, eum in humana figura uidisse, & audisse censeo, manusq; suas super se imponentem, aspexisse, & tactum manuum eius sensisse. Ac uideo uetërem quoque poësim quæ magna ex parte ex antiqua theologia, & literis sacris fluxit, humanas figuras dare Deo solitam, quibus Deus circumamictus hominem aliquem regeret, illiq; ubique esset comes. Ac modò iuuenem, modò grauissimi aspectus senem apparuisse. Homerus, cuius non repudio testimonium, cùm bene loquitur, filiam Dei, id est sapientiam, proponit humana figura assumpta, ire amantissimo iuueni comitem, eiq; optima consilia proponere. Atque etiam Eusebij doctissimi, & infinitæ eruditionis uiri, ut alios interim taceam, non tacebo testimonium, ut scias quis esset, is qui facie ad faciem cum antiquis patribus loquebatur. Is in libro primo εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, sic ait ad uerbum: ἐπάκουσον γοῦν ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλάκις χρηματίσαντα αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα, ποτὲ μὲν θεὸν καὶ κύριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον θεοῦ προσαγορεύει. θεὸς μὲν καὶ κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἀναγορευόμενος, ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτω πατρός. Hoc est, Audi igitur, ut Moses ipse, eum qui amicis Dei olim apparebat, & cum illis sæpe loquebatur, interdum Deum, Dominumq;, interdum & Angelum Dei uocitarit. Deus enim erat illorum piorum uirorum, Angelus supremi patris. Hæc Eusebius. Hippolytus item Episcopus uerbis super Danielem cap. x. de uisione quam idem Propheta uidit, ait, ἐν μὲν οὖν τῇ πρώτῃ ὀπτασίᾳ ἄγγελος γαβριὴλ πετόμενος, ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' αὐτὸν τὸν κύριον ὁρᾷ, οὔπω μὲν τέλειον ἄνθρωπον, ἐν δὲ σχήματι ἀνθρώπου φαινόμενον. Id est, In priore quidem uisione uoluntatem ad se Angelum uidit, hic ipsum Dominum, non quidem eum perfectum hominem, sed in figura humana apparentem. His Eusebius & Hippolytus commonstrãt Deum fuisse, qui à ueteribus patribus uisus fuerit. Talem ego eum Adæ apparuisse censuerim, ut illius eximiam effigiem ille uideret, ad quod exemplum, ipse ab illo formatus fuerit, idq; posteris suis tota uita, quæ longissima fuit, prædicauerit. Vt eisdem illis manibus uiderit se ab eo creari, quibus uidit eum Abraham panem sumentem, oriq; admouentem. Hancq; cognitionem reor ad posteros manasse.

Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non potero ad eam.

VT sint omnia clariora, uim uerborum, & tranlationis proprietatem consideremus. Cùm multa è quibus inenarrabilis & inscrutabilis scientia Dei existat, proposuisset, nunc perinde atq; Paulus ille, exclamat, O' mirabilem scientiam, ad quam neq; ego, neq; quisquam poterit accedere. Mirabilis apparet & insuperabilis, meisq; cogitationibus longè excelsior. Diffugit oculos meos. Duosq; hęc uerba habent sensus, cõsiderata & accuratè animaduersa sermonis Hebraici proprietate. Nam quod dicit, ex me, potest transferri, & intelligi præ me, ut dicat, mirabilis est scientia tua præ me. Sic enim formantur Hebraicè comparationes. Ponitur

nomen

nomen ipſum ſimplex, poſt ſequitur prępoſitio מִן id eſt, præ, cum re, cum qua fit comparatio. Ad quem ſenſum intelligendus eſt locus ille, Bonum eſt confidere in Domino, quàm confidere in homine. Quæ locutio Hebraica eſt. Dicendum Latinè fuerat, potius quàm confidere. Et illud: Quoniam multi filij deſertæ, magis quàm eius quæ habet uirum, id eſt, plures. Hebraiſmus enim eſt. Similiter ſi dicere uellent, Deus eſt homine potentior, dicerent, Deus eſt potens præ homine. Hoc eodem ſenſu dictum eſt: Mirabilis eſt ſcientia tua prę me. Excelſior me eſt, nõ poſſum eam effugere. Et quod dixit, Confortata eſt, Gręcè ἐκραταιώθη, clarius Hebraicè, נִשְׂגְּבָה exaltata eſt, præualet, antecedit, ſupra me eſt. Et quod ſequitur, Non potero ad eam: id eſt, cum illa nihil poſſum. Non poſſum illam ſubterfugere: apud illã nihil poſſum. Vbiqꝫ ab ea præuenior. Is enim eſt loquendi Hebraicus modus: Is ſenſus eo quoqꝫ probatur, quòd ſtatim ſubijcit, quò ibo à ſpiritu tuo? Ergo uerior ſenſus eſt, ut dicat ſcientiam diuinam, omnes humanas aſtutias euincere, omnes omnium notas habere cogitationes. Neminem eſſe qui ſe ab ea queat abſcondere. Adeſſe eam ubique, omnia intuentem ac ſcientem. Iuxta hunc ſenſum, qui mihi magis probatur, neceſſe eſt uocem Hebraicam, מִמֶּנִּי (quam Septuaginta reddiderunt, ἐξ ἐμοῦ, ex me) interpretari, præ me. Quæ eſt ratio ſermonis Hebraici in comparationibus. Nam alter ſenſus ut dicat, ſcientiam, ſapientiamqꝫ Dei mirabilem apparuiſſe ex homine, id eſt, propter humanum opificium, bonus quidem ille: ſed agitur hoc loco non de ſapientia operum diuinorum, ſed infinita cognitione, qua nihil illi ſit obſcurum, præcipuè facta, cogitataqꝫ humana. Quod declarant omnes uerſus, qui ſequuntur. Hieronymus quoque hunc locum uertit, Supra me eſt ſcientia, & excelſior eſt. Ac quod dixit, Non potero ad eam, Hebraiſmus eſt, id eſt, cum illa, iuxta illam, præ ea.

Quo ibo à ſpiritu tuo, & quo à facie tua fugiam.

SPiritum Hebræi hoc loco præſentiam interpretantur. Ac repetitionem eſſe dicunt, cùm ait: & quo à facie? Verum appoſitiſsimè locutus eſt Propheta. Propriè enim ſpiritum diuinum dixit, quia inuiſibiliter penetret in omnes partes. Omnibus autem in linguis idem eſt nomen ſpiritus ac uenti. Sic Hebraicè & Græcè, ſicut Latinè. Cur autem animi ſeparati atque inuiſibiles, ſpiritus & uenti uocentur, non una fortaſſe ratio eſt. Nam cùm hoc nomen rei corporeæ ſit ſignificatio, ſpiritus fortaſſe dicuntur à corpore aërio quo ueſtitos eos ac circundatos eſſe multi ſibi perſuadent. Vnde de his Heſiodus:

Ἠέρα ἑσσάμενοι πάντη φοιτῶσιν ἐπ᾽ αἶαν.
Aëraqꝫ induti tota tellure uagantur.

Item ſpiritus appellantur, quia ſint inuiſibiles, ſicut aër, & uentus, mirabiliter autem perinde atque uentus inuiſibiles operentur. Vt euertit uentus radicitus arborem, nec uidetur ab ullo, ſic operantur ſpiritus miranda, à nemine uiſi. Hac ego ratione putauerim omnes res quæ noſtrorum fugiunt obtutum oculorum, ſpiritus appellatas, quia plurimum à corporea natura recedant. Nam nomen ſpiritus cùm corporeæ rei ſit appellatio, tranſit ad ſignificationem incorporearum, propter ſummam affinitatem atque ſimilitudinem. Si quidem neque animus eſt nomen rei incorporeæ, ſed corporeæ. Animus enim quaſi ἄνεμος anemus, id eſt, uentus. Spiritus igitur uel ſpiratio, ſeu uentus, cùm ſit res inuiſibilis, præpotens, operans mirabiliter, ſumptus eſt ut ſignificaret res incorporeas, quæ totæ ſunt inuiſibiles. Ac primùm ſpiritus dicitur, omnis inuiſibilis animus, deinceps omnis inuiſibilis res, quæ ex inuiſibili animo proficiſcitur. Primumqꝫ ſpiritus cuiuſque, eſt

ipsemet, id est, animus, non substantia quidem, sed effectibus apparens oculis. Secretè autem animorum & inuisibiles operationes, spiritus, uel afflatus dicuntur. Quibus propter sympathiam, ipsorumque inter se consensum, se mutuo tangere & afflare animi possunt. De quo non est is differendi locus. In afflatibus, inuisibilibusque aspirationibus, spiritus diuinus, qui per omnia uisibilia & inuisibilia intenditur, tenet principatum, habens animos in potestate, eos quocunque uelit, mouendi potens. Ergo occulta Dei maiestas, quæ per omnia sparsa permeat, spiritus dicitur. Id est secreta quædam & oculis nostris qui crassi, corporeique sunt, occulta potestas, omnia amplectens: ubique præsens. Ideoque Hebræi spiritum dicunt significare assistentiam in omni loco diuinam. Eam celebrant ubique philosophi, atque Poëtæ. Proinde anima mundi ab antiquis dicebatur. Ac Tullius philosophiæ Latinæ princeps, cùm de ordine & constantia omnium rerum loqueretur, hanc sapientissimam uocem tulit: Hæc ita fieri omnibus inter se mundi partibus concinentibus profecto non possent, nisi ea uno diuino & continuato spiritu cōtinerentur. Hæc ille dicens, ostendit & celebrat omnia implentem, uiuificantem, ubique præsentem spiritum, sic cognoscentem omnia, sicut alentem, uiuificantemque. Meminit spiritus huius etiam Aristoteles, qui de mundo differens, hæc dixit: λέγεται δὲ καὶ πνεῦμα ἑτέρως, ἥ τε ἐν φυτοῖς, καὶ ζώοις, καὶ διὰ πάντων ἥκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία, περὶ ἧς λέγειν νῦν οὐκ ἀναγκαῖον. Hoc est, Alio item modo, inquit, spiritus dicitur quædam tum in plantis atque animantibus, tum per omnia commeans animata, fœcundaque substantia, de qua nunc loqui non est necesse. Hæc Aristotelis descriptio ferè repræsentat illud, quod iam diximus. Spiritus igitur diuinus est uis ac potestas ubique diffusa, omnia continens, animans, exaudiens, uidens, quo uniuersa indigent ad uitam ac sui prouidentiam. Rectè igitur dixit: Quo ibo à spiritu tuo? Nemo enim potest illos oculos effugere, non corporeis modo motionibus, sed ne animi quidem.

Si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.

DVas inter se remotissimas proponit mundi partes, supremam, altissimum cœlum, atque infimam, quæ infernus appellatur. In his locis, qui sunt maximè longinqui, si nemo ualet conspectum Dei effugere, multo minus nullus erit locus in quo in præsentiam Dei non incurras. Atque esse remotissimas mundi partes cœlum & inferos, physica quoque ratione probatur. Orbis enim quidem est terra, non tendens in infinitum, nec in profunditatem interminatam procedens. Nam cùm quantitas terrarum, supremaque circūferentia, & ambitus, quem numerum habeat, sit certis rationibus deprensum, facile potest intelligi, quanta sit earum profunditas. Omnis enim orbicularis corporis ambitus, triplo ac dimidio maior est diametro, id est, linea, quæ ab extremo ad extremum recta per centrum egreditur. Si igitur deprensum est, quod quidē facilimum fuit, quantus sit orbis terrarum, id est, tota sursum ac deorsum ac circum superficies terrarū, deprenditur etiam quāta sit earum profunditas. Terras autem non esse infinitas, nec in infinitum subsidere declarat quotidiana cœli rotatio, ac reditus luminum cœlestium, quæ uigintiquatuor horis hunc orbem circumeunt. Circumeunt autem ab illo remotissima, ut si terris propius ferrentur, iter quod diei ac noctis conficitur spatio, unius horæ considerata situum proportione sit conficiendum. Breuissimus igitur est, respectu mundi, terrarum orbis. Quo loco audi ipsum illum Aristotelem: καὶ τῶν μαθηματικῶν ὅσοι τὸ μέγεθος ἀναλογίζεσθαι πειρῶνται τῆς περιφερείας, εἰς τετταράκοντα λέγουσιν εἶναι μυριάδας σταδίων, ἐξ

ὧν

ὧν τεκμαιρομένοις οὐ μόνον σφαιροειδῆ τὸν ὄγκον ἀναγκαῖον εἶναι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ μὴ μέγαν πρὸς τὸ τῶν ἄλλων ἄστρων μέγεθος. Quæ ſunt: Quin & mathematici qui hunc numerum colligere conati ſunt, ferũt terrarum orbem procedere uſq; ad quadraginta millia ſtadiorum. Ex quibus non ſolum globum terræ orbicularem coniectantibus eſſe neceſſe erit, ſed etiam non adeo magnum, ſi cum cæteris aſtris conferatur. His Ariſtoteles oſtendit terram in orbem uel circunferentiam eſſe circiter quinquaginta millia milliariorum. Tot enim ferè ſunt quadraginta millia ſtadiorum. Si tanta igitur eſt circunferentia, profunditas, id eſt diametros erit triplo dimidioq; minor, id eſt, nouem millia milliariorum. Hæcq; quantitas terrarum eſt à ſummo uſque ad ſummum. Centrum autem in medio eſt, quod æqualiter ab utraque parte diſtat. Quatuor igitur millia milliariorum ac quingenta, plus, minus, ſunt uſq; ad centrum terræ, id eſt locum profundiſsimum & à cœlo remotiſsimum. Quo cùm perueneris ad alteram terrarum partem propinquabis. In centro autem terrarum maximeq; longinquo loco à luce, & ſede diuorum, inferos eſſe, omnibus gentibus eſt perſuaſum. Appellatur autem is locus Hebraicè שְׁאוֹל sheol, id eſt cauerna, foſſa, ut locus qui ſit profundiſsimus, altiſsimaq; quaſi cauerna, nulla ut ſit profundior, ἀντονυμικῶς dicatur foſſa, cauerna. Chaldaicè dicitur ob eandem cauſam, puteus. Quę etiam noſtri ſenſerunt, ut,

—Tantum tenditq; ſub auras,
Quantus ad ætherium cœli ſuſpectus olympum.

Græcè dicitur ἅδης, quaſi informis, locus turpiſsimus, fœdiſsimorum incolarum fœdiſsima regio. Nullaq; eſt natio & lingua, quæ non confiteatur inferos. Qui tametſi non ſit locus damnatorum, infima tamen terrarum pars eſt. Nam ſuppliciorum loca, & ibi & alibi fortaſſe ſint. Vbiq; igitur eſt Deus. In cœlo confitentur omnes gentes ac literæ eſſe ſedem eius. Quod Ariſtoteles dicebat, Ac ſedes quidem in cœlo eſt, & pręſentia, poteſtas uero tendit uſquequaq; implens uniuerſa. Cœlum, inquit Eſaias, ſedes mea, terra ſcabellum pedum meorum. Regnat igitur in cœlo, illicq; à diuis aſpicitur, cuius illi iucundiſsimo conſpectu fruentes, æterna uoluptate ſaturãtur. In quo maxima quæq; ineſſe gaudia neceſſe eſt. Vt igitur ſol eſt in cœlo corpore ac ſitu, & ſtatione ſua, terras autem luminibus luſtrat, omnia proſpiciens, talem neceſſe eſt nos cogitare Deum, qui quidem eſſentia ac præſentia ſit in cœlo, ſpiritus eius & cognitio, & ſciẽtia uſquequaq; pertineat. Erat IESVS cum diſcipulis, loquebatur, uidebatur, uidebat idem quæ cæteris in locis fierent, quaſi præſens eſſet. Scientia igitur attingit omnia, intra & extra mundum, ut nulla res ſiue exiſtens, ſiue non exiſtens, oculos eius, infinitamq; ſcientiam effugiat. Porrò quod ait, Si deſcendero in infernum, Hebraicè אַצִּיעָה, ſi iacuero, uel penetrauero, ſi cubile meum poſuero in inferis, ut quaſi à conſpectu tuo fugiam, & in loco ſim ut à te non uidear, tutum ac ſecurum me ab oculis tuis arbitrans. Vt etiam radijs ſol omnia luſtrans non inficitur, ſic eadem inſuperabili diuinitate Deus & uidet omnia, & uidens ac ſciens loca inferorum non turbatur, non læditur, omnium ipſe Dominus & autor, & cõſtitutor, tam iuſtiſsimus atq; optimus, quàm potentiſsimus ac ſapientiſsimus.

Si ſumpſero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris.

Cogitat omnia, ſibiq; proponit, quibus declinari poſſe præſentiam illam, uaſtamq; ſcientiam quis ſibi perſuaderet, nihilq; relinquit quod in cogitationem poſsit cadere. Neq; uero proponit tantum quæ fieri poſsint, ſed etiam quæ poſsint

cogitari. Fac igitur, inquit, ut in cœlum aſcendam, ecce illic potiſsimum ades. In infernum deſcendam, ne hic quidem non inuenieris. Dentur mihi alæ, ut longiſsime auolem, & exorta aurora curſum uelociſsimum in ultimum Oceanum perueniam. A' Iudæa uſq; ad toto diuiſos orbe Britannos, non'ne perinde hic aderis, ut cæteris in locis? fortaſſe etiam hic magis, quanto & pietate & fide & caſtis & aſsiduis precibus illuc uocaris. Quot illic exaudis, opem tuam implorantes? Quot piè ac bene facta ab illis extremis hominibus, ante oculos tuos perueniunt? Si igitur pennis aſſumptis, mane primo quoque tempore, ut longius procedere die tota liceat, ab ortu in occaſum, aut ab occaſu in ortum me transferam, ſed propriè de occaſu loquebatur, non'ne eris ubiq; mihi comes? Extrema maris, Hebraicè אַחֲרִית extremitas. Ibiq́; eſt finis orbis terrarum, & eius quæ Græcè dicitur οἰκουμένη, id eſt, quidquid terrarum habitatur. Huc ſi perueniam, inquit, nihilo minus eris in his extremis mundi locis incognitis, ac cæteris terrarum partibus. Quod dixit: Si ſumpſero pennas meas diluculo, Hebraicè habet, כַּנְפֵי־שָׁחַר pennas diluculi, uel pennas auroræ. Duosq́; habet ſenſus, eum quem ſuperius propoſuimus, pennas ſcilicet mane aſſumptas. Secundus, ut quaſdam pennas auroræ commemoret, non recedens à conſuetudine poëtarum, qui roſeos oculos, genas, digitos, auroræ attribuunt. Vt ergo Homerus auroram dicit ῥοδοδάκτυλον, ſic diuinus poëta dat illi alas, quibus nihil ſit uelocius. Iſtis alis aurora repente ab ortu deuolat in occaſum. Vno momento uſq; in ultimum Oceanum excurrit. Nam cùm dies terris irradiare cœpit, quæ aurora dicitur, breuiſsimo temporis interuallo omnia luſtrantur. Et recedens aurora ab antipodibus, noſtrasq́; regiones appetens, paulatim gentibus omnibus & terris oſtenditur. Is uidetur uerior ſenſus. Pennæ igitur auroræ, eſt uelociſsimus auroræ per omnem mundum decurſus. Vt etiam, inquit, hac ſim præditus uelocitate, fugiens conſpectum tuum, nihil tamen profecero.

Etenim illuc manus tua deducet me: & tenebit me dextera tua.

PRo Etenim, Græcè καὶ γάρ, Hebraicè eſt גַּם etiam. Quare dicendum, etiam, ut ſenſus oſtendit. Nulla enim redditur cauſa eorum quæ ſunt antè dicta, ſed ea confirmantur. Etiam, inquit, manus tua deducet me. Tantum abeſt ut te effugiam, ut etiam motus ille meus à te regatur ac ſuſtineatur. Neq; enim eò uolaſſem, niſi ſpiritus tuus, tuaq́; illa per omnes terras ſparſa poteſtas, me rexiſſet, eoq́; deduxiſſet. Omnis enim omnium uita ac motio uiuit ac mouetur in illa principe uita, quæ eſt uitalis cauſa omnium rerum. Putas igitur te uel digitũ procedere poſſe, niſi Deus eſſet tecum? In illo uiuimus omnes, ait diuus Paulus. Nec ſolum genus ab eo ducimus ac principium, ſed alimur, uiuificamur, mouemur. Si uel uno ictu oculorum, ſe ex hoc mundo ſubduceret, tota machina laxatis ordinibus ac uinculis collaberetur. Non moueretur cœlum, non fulgerent ſidera, miſerabilibus tenebris omnia inuoluerentur, uno omnia interitu, luce ac uita illa deſtituta conciderent. Si igitur omnium penes ſe habet ille uitas, quia ſparſa eſt ubiq; eius diuinitas, quomodo ſine illo uiuere, moueriq́; poterimus? Audi igitur etiam teſtimonium diuini Ariſtotelis, quod ab illo prolatum, exoſculandum eſt à nobis. De Deo ſic ait: οὐδεμία δὲ φύσις αὐτὴ καθ' αὑτὴν αὐτάρκης ἐρημωθεῖσα τῆς ἐκ τούτου σωτηρίας. σωτὴρ μὲν γὰρ ὄντως ἁπάντων ἐστὶ καὶ γενέτωρ τῶν ὁπωσδήποτε τῶν κατὰ τόνδε τὸν κόσμον συντελουμένων, δυνάμει χρώμενος ἀτρύτῳ, δι' ἧς καὶ τὰ πόῤῥω δοκοῦντα εἶναι περιγίνεται. Nulla natura, inquit, ipſa per ſe, ſibi ſatis eſt, Dei ſalute deſtituta, Eſt enim uere conſeruator & genitor omnium rerum, quæ quoquo

modo

modo fiant in hoc mundo. Vtens indefatigabili potestate, per quam etiam quæ procul dissita uidentur, exuperat. Cernimus igitur omnium magnorum uirorum esse consensum, omnia uiuere ac moueri à Deo, & conseruari fieriq́ue ab eo. Hoc dicit & confitetur diuinum oraculum.

Et dixi, Forsitan tenebræ conculcabunt me: & nox illuminatio mea in deliciis meis.

Circa uerba, hæc scienda sunt: Hæc periodus (est enim ad arcem sermonis Hebraici confugiendum) sic debet iuxta uerborum proprietatem transferri: Et dixi, Certè tenebræ obscurabunt me, nox quoque lux erit contra me. Hieronymus item reddidit: Nox quoque lux erit circa me. Itaque ut diligentius cuncta pensitentur, cur Septuaginta transtulerint, delicias meas, quod Hebraicè signat contra me, hæc fuit causa. Deliciæ dicuntur עֵדֶן heden, aduerbium autem quod significat contra, est בַּעַד bahad, si dicendum est, contra me Hebraicè, dicitur duobus modis בַּעֲדִי bahadi, & cum nun בַּעֲדֵנִי bahadeni. Itaque fit ut eadem dictio possit esse una simplex, uidelicet bahad, aut duæ: ba, id est, in: heden deliciæ. Potest quidem duplex esse uocis iste significatus, sed omnino si sensum respicias, dicendum est, contra me, sicut & Hebræi interpretantur. Quare posteaquàm remotissima quæque loca uestigauerat, supremum mundi cœlum, centrum terrarum inferos, quin & extrema orbis terrarum, id est, mare oceanum, nunc ad tenebras transit, quibus acies oculorum impeditur, ac res corporeæ occultantur. Ac posset sibi aliquis persuadere, ut ita non uideret in tenebris Deus, sicut non uident mortales. Summouet igitur hanc stultissimam opinionem, dicens, omnia eius oculis patere, nec minus illi lucere noctem atque diem. Ideoq́ue ait, At si mihi persuasero occultare me tenebris posse, quid profecero? nox erit illuminatio, uel iuxta Hebraicum, lux aduersum me. Nox in lucem uertetur contra me, ut me uideas, ut oculos tuos extendas. Præbebit tibi lucem nox ipsa contra me, in me lucebit, sicut uersus terras Sol radios eiaculatur. Ac quod dixit lucidam esse Deo noctem, ut aspectum eius impedire non possit, facile est intellectu, cùm etiam sint animantes quæ noctu uideant, alij qui e remotissima regione minima quæque cernunt. Cogitare igitur debemus, quod antè diximus, easdem animos superatos habere facultates sine organis, quas in organis habeant animantes. Nos autem assueti rebus nostris, non putamus uideri posse sine oculis, audiri sine auribus, impelli quicquam sine manibus. Quæ cogitatio etiam terrenis exemplis coarguitur. Diximus pisciculum Echenein, id est, remoram, sine manibus, sine robore corporis, sine neruis, sistere incitatissimam nauim. Experimur etiam esse quædam animalia quæ noctu uideant. Remoueamus igitur mentem à rebus nostris, cogitemusq́ue res diuinas & inuisibiles, sciamusq́ue earum longe aliam esse atque terrenarum istarum rationem. Non enim continetur humore oculorum omnis uisio, sicut non omnis impulsus manibus. Non omnis item ingressus fit pedibus, celeriter enim procurrunt serpentes sine pedibus. Minus item illa esse, sunt neganda, quæ oculis non uideantur. Quis enim nescit quales ac quantæ res sint sonitus ac uoces, quæ tamen oculis non percipiuntur? Diuersa sunt igitur & rerum & facultatum genera. Nec omnia uidentur, nec omnia quæ uideri possunt, solis corporeis oculis cernuntur. Atque oculis corporeis luminosus aër est necessarius: at mens absque hisce innumerabilia uidet, & intelligit. Deus igitur est mens & sapientia perfectissima, nullamq́ue habet cum corporibus affinitatem, ut illi uel lux corporea sit necessaria,

uel tenebrę illi inhorreſcant. Nec luce illuminatur, nec tenebris caligat, ſed eodem modo uidet in luce, ac non in luce, ſicut eodem intelligit modo, ſiue in luce, ſiue in tenebris animus. Vt enim exteriore luce mens non illuſtratur, ſic non obſcuratur tenebris. Quid? Vbi Deus erat antequam lux eſſet? Et nunc in cœlo ſedem habet, in quo nulla ſidera micant, non irradiat Sol, nec Luna ſole clareſcit. Qui igitur creator eſt omnis lucis, eum neceſſe eſt nulla indigere luce. Nullus enim artifex non pollet longè meliore uirtute, quàm opus quod à ſe efficitur. Ergo qui lucis corporeæ fuit creator, eum in melioribus quibuſdã rebus uerſari neceſſe eſt, quadam celſiore frui ſapientia, quadam'q; luce æterna, & incommemorabili, quę quidem qualis ſit, prorſus cogitare non poſſumus, ſed eam eſſe maximam, longe'q; corporea luce meliorem intelligimus. Id'q; percipimus ratione, nõ cogitatione. Sentit enim id ratio, omnino'q; decernit; ſed non percipit cogitatio, cui corporeæ res tantũ ſunt notæ. Spirituales autem quaſdam formas agnoſcit quidem, ſed formas uidelicet non remotas. Fertur igitur etiam dixiſſe Epicharmus, νοῦς ὁρᾶ, νοῦς ἀκούει, τὰ δὲ ἄλλα πάντα τυφλά. Mens uidet, mẽs audit, cętera cæca ſunt uniuerſa. Quare fatendũ eſt oculatiſſimos, perſpicaciſsimos'q; eſſe Angelos, & ſpiritus humanos ſeparatos, rebus ſuis cõgruere ratione, ſicut etiam diuerſa atq; nos ratione uiuunt. Viuimus ipſi ſpiritũ attrahentes, cibo mortali ueſcentes, longè diuerſiſsima eſt uita Angelorum. Qui quidem uiuunt, ſed quadam incognita uita, beatiſsima quidem illa, atq; altiſsima, ut uita noſtra ad illam ſit quaſi uita plantarum. Habent ergo ſenſus perfectiſsimos, perinde'q; uident in tenebris ipſi ac luce, ſicut nos ęquè audimus in tenebris ac luce. Et ut aures noſtræ non indigent luce ad ſonos excipiendos, ſic illis ad uidendum non eſt lux neceſſaria. Hac autẽ facultate omnibus modis Deus ſuperat Angelos. Hoc igitur loco pro In delicijs meis, legemus, contra me: & quod uerterunt, Tenebræ conculcabunt me, rectius eſt dicere, obſcurabunt. Nam יְשׁוּפֵנִי ieshupheni, non ducitur à שׁוּף shoph, id eſt calcauit, ut interpretes uidentur opinati, ſed à נֶשֶׁף nesheph, id eſt crepuſculum, obſcuritas. Eſt'q; uerbum in quo abijcitur in futuris nun, iuxta Grammaticam Hebraicam.

Etiam tenebræ non obſcurabũtur à te, & nox ſicut dies illuminabitur, ſicut tenebræ eius, ita & lumen eius.

Bis, ac ter, & quater eandem rem inculcat, propter ſummã Dei ſapientiam, quã cupit omnibus modis reddere teſtatiſsimã. Itaq; quod paulò antè dixerat, ter, repetit hoc loco. Prudenter hoc faciẽs, ut uidere in tenebris, quod penè difficilè factu hominibus uidetur, clarius crebra aſſertione innoteſcat. Dico, inquit, iterũ, iterum'q; moneo, tibi tenebras non inhorreſcere, dico te eam eſſe lucem, qua præſente, omnes tenebræ diſſoluantur. Potes enim tu efficere, ut in medijs tenebris, Sole Antipodum cãpos illuſtrante, ſubita & inſperata lux exoriatur. Et talis lux, ut mirabiliter animum & oculos paſcat, ac ſtupore compleat. Si tibi ad me noctu uenire placeret, comes eſſet tibi incommemorabilis lux. Quis enim illam columnam lucis, quæ noctu illuceſcebat Hebræis, tot'q; millibus hominum ueſtigia, quo figi deberent, oſtendebat, & latè radios ſpargẽs, nocturnas tenebras diſsipabat, creauit? Si tu es igitur lucis corporeę creator & inuẽtor, quis non intelligat te eſſe quẽdam lucis theſaurum, rem quandam omni luce maiorem? Similiter igitur tibi nox ut & dies ſplendeſcit. Quoniam'q; animi ſapientum conſentiunt, admirare etiam eadem dicentem Pindarum Thebanum: θεῷ γὰρ, φησὶ, δυνατὸν ἐκ μελαίνας νυκτὸς ἀμίαντον ὄρσαι φάος, κελαινεφεῖ δὲ σκότει, καλύψαι, καθαρὸν ἁμέρας σέλας. Deo, inquit, facile eſt, ex nocte tetra puram accendere lucem; rurſum'q; obſcura nocte lumen obſcurare nitidum. In

uerbor

uerborum autem proprietate hæc ſcienda ſunt. Primum quod Septuaginta tranſtulerunt, Tenebræ non obſcurabuntur à te, לֹא־יַחְשִׁיךְ Hebraicè, non tenebrare facient, non obſcurabunt: ſubaudiuntq́ Hebræi, ullam rem: id eſt, tenebræ non occultabunt tibi ullam rem. Et quod dixerunt, Illuminabitur, eſt יָאִיר, id eſt, lucere faciet. Nox, ait, perinde atq; dies illuminabit tibi res, nihil non perſpicuum tibi faciet, non ſecus atq; dies. Deinde quod tranſtulerũt ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτως καὶ τὸ φῶς αὐτῆς: Sicut tenebræ eius, ita & lumen eius. In Hebræo non ſunt relatiua eius. Quo enim refertur, eius? Quare Hebraicè dicitur כַּחֲשֵׁכָה כָּאוֹרָה ut tenebræ, ſic lux: ſic tenebrę, ſicut & lux. Videnturq́ Septuag. crediditiſſe ultimum He, eſſe ſicut יָדָהּ manus eius. Sed quia deeſt punctus, qui format relatiuum fœmininum, dicendum per paragogen He, ſcriptorem protuliſſe pro חֹשֶׁךְ chosheh, חֲשֵׁכָה chasheka: & pro אוֹר or, אוֹרָה orah: primum ſignat caliginem, alterum lucem. Hæc autem dicimus, ut tralationem noſtram faciamus clariorem. Hieronymus etiam uertit, Similes ſunt tenebræ, & lux.

Quia tu poſſediſti renes meos, ſuſcepiſti me de utero matris meæ.

IN uerbis hoc tantum ſciendum, multis in uocibus eum qui pſalmos fecit è Græcis Latinos, non fuiſſe perfectè ſenſus Græcæ dialecti aſſecutum. Veluti quod Septuaginta tranſtulerunt, ἀντελάβου μου, apprendiſti me, ſuffulſiſti me, ac ſuſtentaſti, quod reſpõdet Hebraico תְּסֻכֵּנִי. Latinus ſicut ſolet ſemper, uertit, ſuſcepiſti. Quare iuxta Septuaginta dicendum eſt, Suſtinuiſti, ſuſtentaſti me, ex utero matris meæ. Quanquàm Hebraicum poteſt iuxta Hebræos ſignare, operuiſti me, ut dicat: Et in utero matris creaſti: formaſti me, ſpiritumq́ meum corpore ueſtiſti. Sicut beatus Iob ait, Oſſibus & neruis cooperuiſti me, ubi eſt hoc uerbum. Hunc itaq; ſenſum innuit Propheta: Qui fieri poteſt, ut quod à principio dixi, non ſit uerum, te uidere cogitationes meas, cùm eas ipſas ſedes poſsideas, in quibus cogitationes formentur? cùm animi domiciliũ poſitum ſit à te, atq; repertũ, & excogitatum, & conſtitutum, & quaſi exædificatum? Primum ſpiritum meum qui à te ueniebat, id eſt me ipſum, tu perinde quaſi ueſte, corpore circundediſti, ſedem animi & cogitationum tu paraſti, atq; ſtabiliſti. Si hæc ſunt, cætera quis non uideat, motus animi, cuius creator fuiſti, & in domo propria eum collocaſti, te habere comprenſos? Hæc ait diuinus Propheta. Sunt autem pleraq; obſeruanda: Primum ſacras literas teſtari, id quod & Græci demonſtrant, ſedem cogitationum eſſe renes. Quidam igitur domicilium animi: & τὸ ἡγεμονικόν, dixerunt eſſe Cor, alij in capite conſtituerunt, cæteri circa præcordia. Quæ quidem res non uidetur eſſe iſtius loci, nec tempus poſcere, ut id à nobis extricetur. Nam ſacræ literæ ubiq; loquũtur à corde naſci cogitationes, quod & ipſa ueritas dixit: De corde, inquiens, exeunt adulteria, fornicationes. Hacq; confeſsione plenæ ſunt ſcripturæ ſacræ. Vnde & Latinè uecordes & excordes. Rurſum nemo neſcit menti, & puriſsimę animi parti, à qua & cogitationes, & cõſiderationes proficiſcuntur, in capite ſedẽ ſolere conſtitui. Fortaſſe igitur dicendum eſt, quod etiam certis conſtat exemplis, uitam, quæ ſenſibilis appellatur, naſci ac proficiſci à corde, qui eſt fons ſanguinis, per quod ſanguis excretus ac purificatus in uenas tranſmittitur. In ſanguine autem, autore etiam Platone, & Mercurio Triſmegiſto, continetur is qui dicitur ſpiritus. Non ille ſpiritus cœleſtis, qui nullam habet cum corpore ſocietatem, ſed ſpiritus mortalis, ac uita quædam corruptibis, quæ eſt etiam in brutis animantibus. Vide igitur & obſerua totam

tam consecutionem. A cibo oritur χυμὸς, id est, succus medius inter cibum & sanguinem, tum calore cordis, qui fons ac sedes caloris animantum. Chymus uertitur in purissimum sanguinem, à sanguine spiritus ille consurgit, spiritus fertur ad caput, ubi sunt sensus, ubi & animalium uita perficitur. Sedes autem atque domicilium mentis & intellectus est anima sentiens. Quarum propter summam coniunctionem, fit, ut anima intelligēs, seu mens communicet cum illa in plerisq; cogitationibus, quarum quędam principia ab anima sentiente existunt. Itaq; à corde nascuntur cogitationes, quia de corde anima sensitiua quæ mentis est domicilium, nascitur. Animaq; sentiens principium est terrenarum cogitationum, & cupiditatū, ac libidinum, ad quas appetitione corporis incitante ferimur. Altissima uerò pars animi in capite est, id est, ipse totus ac uerus homo. Atq;, ut ait Aristoteles, νοῦς μὲν πᾶς ὀρθός ἐστι, ὄρεξις δὲ καὶ φαντασία, καὶ ὀρθὴ καὶ οὐκ ὀρθή. Sensus omnis, seu mēs recta est, appetitio autem & phantasia recta & nō recta. Quamobrem uerè dicitur, in capite, & in corde esse cogitationes. In corde quidem, quia sanguis & spiritus & anima sentiēs illic oritur, tum appetitiones, & libidines, & irritationes, quę omnes à sanguine habent principium. Mentis autem domicilium, ac uehiculum, est anima sentiens, quę ascendens à corde ad caput, ibi præcipuè cōmoratur, super qua tanquam uehiculo mens sedet, & dominatur cùm uult. Duoq; sunt genera cogitationum, quędam altissimæ ac purissimæ, quæ à mente pura, tanquam fonte nascuntur: quædam corporeæ & libidinosæ, quæ à sanguine & anima sentiente ferè producuntur, id est, irritante sanguine totum corpus, & inflammante, quæ inflammatio in animalibus est animata, ad usq; animum perueniens, eumq; ipsum etiam inflammans. Hoc modo uerū est à corde cogitationes & à mente generari. Quæ sunt quasi duo principia, nunc eodem, nunc in diuersa tendentia. Ad propiora nunc uenio; Nam cùm cor sit principium cogitationum, id est, animę sentientis, ad hanc rem efficiendam, etiam pręcordia quæ circum cor existunt, auxiliantur. E quibus sunt renes, qui loca sunt occulta atq; interna, in quibus genitura perficitur. Eoq; illic necesse est esse præcipuam generationem corporis, & animę sentientis. Vbi enim humanum principium gignitur, maximam illic decet esse hominis partem. Quam ob rem sæpissimè dicunt scripturæ, Deum scrutari renes, quasi illinc feruere, & inchoari animam sentientem assererent. Quod quidem & exemplis probatur: quandoquidem uarijs, & in somnis, & in uigilia cogitationibus infestentur, quibus eæ sedes repletæ sunt. Ac quod nostri transtulerunt, renes, uox Hebraica כְּלָיוֹת propriè sonat uasa, & quasi genituræ receptacula, quam præcipuam atq; optimam sanguinis partem opinantur. Eamq; uocem Abraham significare asserit חקרבים id est, præcordiorum quandam partem, licet à corde distent. Eadem uox, id est, kiliotai, quam renes, nostri uertunt, opinantur nonnulli Hebræi duci à כָּלָה kala, quod ad alia, signat delectari, iocundari, quia illic sit maxima animæ terrestris delectatio, eoq; etiam maxima commotio, & κινησμὸς ἰσχυρὸς, ut ait Aristoteles. Quare caussa patet cur renes cogitationum principia ueteres illi crediderint. Siquidem & Græci φρένα, appellant mentem, cogitationem, seu cogitandi, & sentiendi facultatem, quam dicunt ὑμένα τινα. Alij ὁ ὑπεζωκὼς καλούμενος, id est, pelliculam esse quandam quæ ab alijs uocetur cinctum. Inde dicitur ea pars quæ ex aduerso corporis huic respondet, μεταφρένον, id est, scapula. Dicunt quoque φρένα, esse præcordiorum, seu uiscerum quandam partem, quæ etiam diaphragma, id est, septum transuersum dicatur, ut sit pellicula diuidens iecur à liene, & pulmonibus, ac corde. Secundum etiam ueteres φρένες, sunt quæ disiungant locum qui

hæret sub pulmonibus & corde, quæ ad intelligendum sit comes. Ab hac Græci deducunt φρονῶ sapio, sentio. Quare hoc ferè cum Hebraico cōcordat. Quin etiam Homerus in ossibus collocauit animum, dicens: λίπε δ᾽ ὀστέα θυμός. id est, animus tunc ossa reliquit. Attende etiã quæ ab Aristotele in declarationem istius loci dicantur. ὅτι μὲν οὖν ἡ τῆς αἰσθήσεως ἀρχὴ γίνεται ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῖς ζώοις, ἀφ᾽ ὅπερ καὶ ἡ τῆς κινήσεως, διώρισαι πρότερον ἐν ἑτέροις. αὕτη δ᾽ ἐστὶ τριῶν διωρισμένων τόπων, ὁ μέσος κεφαλῆς καὶ τῆς κάτω κοιλίας. Esse, inquit, animalibus principium sensus in eadem parte, atque principium motus, superius determinatum fuit. Hoc principium ex tribus locis diffinitis, est medius capitis, & uentriculi inferioris. Vides igitur in quibus locis principium sentiendi locauerit Aristoteles. Nam illud Hebraicum kelaioth est infimus ille uentriculus. Idem de generatione animalium differens ait, μόριον ἐν ᾧ ἀποκρίνεται τὸ σπέρμα, ἐστὶν ὁ τόπος ὁ περὶ τὸ διάζωμα τοῖς ἔχουσι, Pars in qua genitura excernitur, est locus circa septũ his qui ipsum habent. Ergo eadem pars principium generandi & sentiendi. Ac quod dixit Propheta, possedisti renes meos: duos habet sensus, uel principia cogitationum mearum, cogitationesq́ ipsas, aut formam corporis, & corporis membra habes in potestate, quia tu ea creasti. Cui quadrat, suscepisti me de utero. Quod iuxta Septuaginta dicendum est, sustentasti, iuxta Hebraicum, cooperuisti. Ideo Hieronymus, Orsus es me ab utero matris meę. Quo loco obserua Prophetam dicentẽ se à Deo ossibus & corpore circũdatum. Ergo innuit quod & Socrates, & Plato, cæteriq́ sapientes confessi sunt, hominem uerum, esse animum, mentemq́ ipsam, quam Deus, ut ijdem dixerunt, in corpore collocauerit. Propterea ferebant non esse iniussu eius hinc recedendum, qui hic nos constituisset. Hæc autem ex illis citamus, bona tantum eligentes. Clamat ergo Vates, si tu ergo in tenebris uteri materni me formasti, compegisti, tenuisti, non'ne ubiq́ me cernes, & uidere poteris? Multo certè magis. Agnosce etiã hoc loco creationẽ suam, Vatem in Deum referentem.

Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es, mirabilia opera tua, & anima cognoscet nimis.

IN uocibus hæc scienda sunt. Vbi transtulerunt Septuaginta ἐθαυμαστώθης terribiliter magnificatus es, Hebraicè habetur נִפְלֵיתִי magnificatus sum. Et Hieronymus hanc personam uolens exprimere, uertit, Magnificasti me: ut de seipso hoc Propheta dicat, innuens summam in corpore suo Dei apparentem sapientiam. Locutus est enim antè, ac quasi fundauit sermonem de diuino opificio: sensus quidem idem. Nam quod dicit Hebraicum de opificio, redundat in gloriam opificis, in quo ipse magnificatur. Et quod Latinus uertet, magnificatus es, Græcum magis respondet, ἐθαυμαστώθης, mirabilis effectus es, mirabilis ostensus. Hebraicè נִפְלֵיתִי. Quod autem dicit, terribiliter, intelligendum est quasi stupendè, mirabiliter, eo usque ut animus considerando exterreatur, ac quasi stupescat attonitus. Illud quoque quanquam exiguum est, est emendandum, Cognoscet nimis, dicendum per præsens, cognoscit, iuxta Græcum γινώσκει & Hebraicum יוֹדַעַת. Et pro terribiliter, Hebraicè est, נוֹרָאוֹת terribilia, mirabilia. Hæc igitur manifesto de humano corpore, & animo, quod Lactantius diuinum opificium, sacras literas secutus, appellauit, dicuntur: quod mirabile & infinitæ propè contemplationis sapientissimo cuique est uisum. Siquidem ad commonstrandam prouidentiam diuinam hoc cum primis argumento Tullius est usus, totumq́ hoc sapientissimè descripsit. Quem & Lactantius secutus est. Apud Græcos pulcherrime super eo disseruit Theodoritus in libro de prouidentia, in quo uir sapientissimus, perspectis

argumentis, annixus est claudere os prouidentiam blasphemantium. Quoniam igitur Propheta ait, Admirabilis factus sum ob sapientiam quam in me constituendo adhibuisti, te celebrabo, & indefessa uoce prædicabo. Id enim sonat Hebraicum, quod nostri & Græci transtulerunt, confiteri. Quis est enim, inquit, cui non mirabile sit humanum opificium, non inauditæ & incommemorabilis solertiæ ac prudentiæ afferatur? Apprime uero illud est mirabile, ut ne explicari quidem posit, quo modo coniuncta sit anima intelligens cum sentiente, id est, immortalitas cùm mortalitate copulata, & quo modo cum duæ prorsus animæ sint, anima brutorum, & anima Angelorum, id est, mens, ex duabus tamen hisce diuersissimis rebus una facta sit, una anima, una substantia, & ita facta, ut etiam dissoluantur, ut uinculum & disiunctio eadem in re esse uideatur. Nam quanquam sit mirabile opificium corporum brutorum, hic tamen, hic prorsus animus stupet, hæretq́; cogitando. Hæc illa arx altissimæ sapientiæ, cum anima corruptibili coniunctam esse immortalem. Miratusq́; ipse sæpe mecum sum, qui fieri posset, ut non essent duo in homine, qui eum in diuersas partes agerent, sicut si duos diuersæ naturæ colligares. Hæc, ait Propheta, anima mea cognoscit, hæc aspicit mens mea, & exultat, & te celebrat, laudatq́;. Quo loco prudenter omnes aduertant diuinos uiros fatentes, se erumpere in laudes Dei, opera eius magnificentissima uidentes in hoc mundo. Meditemur igitur facta diuina, & contemplemur. Hæc sint nostra cogitatio, nostraq́; uoluptas. Tunc creatoris nostri cognoscemus sapientiam ac bonitatem, & in admirationem amoremq́; eius rapiemur. Tunc eum laudabimus ac celebrabimus.

Non est occultatum os meum quod fecisti in occulto, & substantia mea in inferioribus terræ.

IN uocibus hæc scienda sunt: Primum omniũ quòd per amphibologiã apud Latinos in singulari nõ distinguitur os, distinguitur autem in numero multitudinis ossa, ora, est hoc loco pro osse, sicut ostendit Grecũ & Hebraicum. Tum quod Latinus uertit, substãtia mea, propius ad Hebraicũ accedit Græcũ ὑπόστασις, subsistentia, Hebraice autem est רֻקַּמְתִּי rukamthi, id est, contextus sum, & compositus. Vox quidem Hebraica רָקַם rakam sonat acu pingere, polymita texere, aureis & argenteis filis uestes uariare. Quæ res quia potissimum Hebræorum apud Christianos est opus, inde in linguam Italicam arbitror hanc uocem irrepsisse. Phrygium opus apud Romanos dicebatur. Hieronymus interdum uestem uariam, interim scutulatam transfert. Texturam autem corporis quia summa sapientia, solertiaq́; perfecta est, hoc nomine Vates significauit opus quasi diuina quadã arte, à sapientia summa repertum. Inferiora uero terræ appellat matricem, autoribus Hebræis Rabi Abraham, & Rabi Dauid, & Salomone, & Chaldæo, qui pro, in inferioribus terræ, transtulit, בִּבְרֵיסָא דְאִמָּא In utero matris. Inferiora enim loca in toto corpore sunt genitalia loca. Mulierem autem appellari terram, apparet Hieremiæ cap. 3. ubi quod legimus Latinè, Nunquid non polluta & contaminata erit mulier illa? pro muliere illa, Hebraicè est, הָאָרֶץ הַהִיא id est, terra illa. Quanquam Hebræi paulò secus id quod hic dicitur, exponunt, dicentes terram significare imum, id est, quod infimum, atque infernum est: afferuntq́; exemplum id quod dicitur apud Ezekielem, Et rota una in terra, contra rotas quæ desuper. Quo loco apparet esse terram pro infra uel imo. Postremo quod Septuaginta uerterunt, Quod fecisti, Hebraicè autem עֻשֵּׂיתִי exponunt Hebræi, subactus sum,

coag

coagmentatus ſum, ac conſtipatus. Voluntq́ꝫ eſſe ex ſignificatione eius quod dicitur Ezekielis cap. 23. Ibi ſubacta ſunt ubera earum, quo loco eſt præſens uerbum. Totaq́ꝫ oratio ſic habet לֹא־נִכְחַד עָצְמִי מִמֶּךָּ אֲשֶׁר עֻשֵּׂיתִי בַסֵּתֶר רֻקַּמְתִּי בְּתַחְתִּיּוֹת אָרֶץ Id eſt, Non celatur os meum à te, quo coagmentatus, ſiue ſubactus ſum in abdito, contextus ſum in infimis terræ. Hieronymus igitur, ut uitaret amphibologiam quæ eſt in uoce os, uertit, Non ſunt operta oſſa mea à te, quibus factus ſum in abſcondito. Notum eſt igitur quid Propheta loquatur. Propoſuerat enim ſuperius harmoniam corporis, diuinumq́ꝫ artificium, quo mirabilis probetur Dei ſapientia. Quod cùm fuerit à Deo excogitatum, & inuentum, manifeſtam hinc rationem colligebat, Deo omnia quantumuis arcana atque abſtruſa eſſe nota. Nunc ait eadem ferme repetens: Nullum eſt os, nulla corporis mei compago ac ſtructura, quæ te lateat. Minutiſsimas quaſque, abditiſsimasq́ꝫ partes habes cognitas, atque animaduerſas. Et ea quæ nulli unquàm oculi uidere potuerunt, ne ipſorum quidem, quorum ſubſtantia eſt, à te mirabiliter cernuntur. Nec putes eum facilem rem dixiſſe. Nihil eſt enim incertius, nihil obſcurius membris, ſtructuraq́ꝫ humana, ut incredibilis labor offeratur ſingulo quoque tempore medicis, ſemper hæc ueſtigantibus, & ad arcana ac prima penetrare non ualentibus. Qui quidem partes quaſdam tantum nouerunt: ſecreta uero oſsium, neruorum, cartilaginum, humorumq́ꝫ compagem ſolus Deus habet notam. Nemoq́ꝫ poterit unquam explicare, quæ temperies ſit atræ bilis cum pituita, cæterisq́ꝫ humoribus: quæ proportio, quantum adhibere, qua ratione ea diſponere oportuerit. Neque enim animæ partes commemoro, ſiue intelligentis, ſiue ſentientis: de corpore tantum loquor. Quæ cerebri cordisq́ꝫ diſpoſitio. Qua ratione ſpiritus generatur: quomodo per totum corpus ſanguis & pulſus decurrat. Et quod ait Theodoritus περὶ τῆς προνοίας, qua tandem ratione ex ſanguine quaſi hortum, totum corpus irrigante, oſſa, medulla, cartilago, caro conſtipentur, alatur cerebrum, alatur oculorum humor, caro concreſcat. Denique res inter ſe contrariæ creentur. Harum rerũ ignoratio facit ut ſæpe remedia contra morbos, qui corpus infeſtant, inuenire non poſsint. Oſſa igitur Propheta dixit eſſe coagmentata & coacta è medulla, perinde quaſi lac: totum autem corpus propter pulcherrimam uarietatem, diuinumq́ꝫ artificium, dixit eſſe quaſi rakamatum, id eſt, tanquàm pulcherrimam ueſtem, diſtinctum ac uariatum. Quo loco diuus Hieronymus uir oculatiſsimus, non diſſentit, ut quidam non rectè ſuſpicantur, ab Hebraico. Nam quod Hebraicum dicit, Contextus ſum in inferioribus terræ: ipſe, Imaginatus ſum in nouiſsimis terræ. Crediderim autem ipſe uirum diuinum, Imaginatus ſum, non ad imaginem animi, ut ſolet hoc uerbum accipi, ſed ad ſimulacrum formamq́ꝫ corporis retuliſſe. Ergo quod Hebraicum dicit, Contextus ſum, pulcherrime Hieronymus, licet noue, dixit imaginatus ſum, id eſt, informatus, effictus, quaſi imaginibus depictus, uolens exprimere uim uerbi Hebraici rakam, quod ſignat imagines in ſerico, ueſtibusq́ꝫ pretioſis effingere.

Imperfectum meum uiderunt oculi tui, & in libro tuo omnes ſcribentur, dies formabuntur, & nemo in eis.

IMperfectum appellat embryonem, cùm uidelicet homo nondum perfectus eſt, dico monſtrum informe, quod corpus formatum antecedit. Ideo Hieronymus tranſtulit, Informem adhuc me uiderunt oculi. Librum appellat præſentiã memo-

riamq́ꝫ diuinam, in qua deſcripta ſint omnia, de partibus autem corporis pręcipuè hic eſt ſermo, quas, anteaquàm creentur, deſcriptas eſſe dicit in mente Dei. Porrò quod dicit, Omnes ſcribentur: dicẽdum potius, omnia: refertur enim ad membra. Quanquam Rabi Salomon refert ad omnes creaturas, quarum numerum certum ac cognitum Deus habeat. Illud autem quod ait, Dies formabuntur, dicendum eſſet potius, Diebus formabantur. Loquitur enim de formatione corporis ac membrorum, quę non una ſola die, ſed pluribus ait perfici. Quod autem dixit, Et nemo in eis: dicendum magis: Et nullum in eis, iuxta Hebraicum וְלֹא אֶחָד. Refertur enim ad membra, ut dicat, & nullum in ipſis membris eſt, quod ſcilicet tu non uideas. Rabi autem Abraham interpretatur, & nullum in ipſis. Nullum, inquit, eſt actu membrum in illo monſtro informi, & corporis prima compage, ſed eſt potentia: ſapientia autem tua mirabili ex nihilo formatur. Non erat auris, oculus, aut aliud ullum membrũ diſtinctum ac ſeparatum, ſed per te in lucem emerſit. Membra igitur omnia, tametſi non exiſterẽt, ait fuiſſe quaſi in libro quodam Dei ſcripta, quodam albo comprenſa. Neque uero hic altius myſterium eſt, humanam quandam propoſuit ſimilitudinem, ſicut homines in literis res habent arcanas comprenſas, aut cùm opificium aliquod eſt deſcriptum, & ſuis partibus expoſitum. Liber Dei eſt æterna memoria eius, in qua omnis comprenditur ſapientia, omnes res antequam naſcantur, exiſtunt. Suntq́ꝫ illic quæ ſint, & quæ poſsint eſſe, ſi creatori ſederet. Quæ ſint, quæ fuerint, & quæ uentura trahantur. Poſſunt quoq́ꝫ hæc exponi iuxta ſenſum tralationis Chaldaicæ, quæ ſic habet, Corpus meum uiderunt oculi tui, & in libro memoriæ tuæ omnes dies ſcripti ſunt, in die qua creatus eſt mundus à principio, omnes creaturæ conditæ ſunt, & non ſicut una, una inter eas, id eſt, altera ſicut altera. Hunc ſenſum ſequitur in primis Rabi Salomon. Oſtenditur autem innauigabile diuinæ ſapientiæ pelagus, infinitaq́ꝫ & indefatigabilis ſcientia, quæ omnes creaturas in exordio, cognitione ſua præuenerit, ut habuerit ante oculos omnem rem creandam, & uiderit ac ſcierit numerũ creandorum hominum. Nam quod dicit, In libro tuo omnes ſcribẽtur, clarum eſt ex editione Chaldaica, librum deſignare memoriam. Et quod dicitur, ſcribentur, quod etiam ubiq́ꝫ in noſtris annotationibus oſtendimus, futurum eſt, pro præterito imperfecto, quod quia non eſt apud Hebræos, per futurum ſubſtituitur. Ergo Propheta oſtendit quàm facile ſit Deo, hominem cognoſcere: cùm etiam numerum creaturarum, antequàm crearentur, ſcierit, ut quæ in libro eius & memoria ſcribebantur. Pariter autem ut creaturæ, dies item & quo quiſq́ꝫ tempore eſſet edendus in lucem, quid in omni ſeculo eſſet gerendum, quot ſecula, quot ætates, quot dies & anni futuri eſſent, nouerat. Itaq́ꝫ etiam, dies formabantur, legemus, pro formabuntur. Formabantur autem dicit, id eſt, erant formati, habebant formam, & ſubſtantiam apud te, uidebantur & agnoſcebantur, formabantur inquàm, & extabant, & tamen nihil erat creatum ſub diebus illis. Tu tamen & creaturas & dies in quibus res eſſent creandæ, habebas in numerato, inſignes & ſpectabiles erant oculis tuis, eas perinde aſpiciebas, ac ſi formam haberent conſpicuam. Duos ergo hos ſenſus hæc uerba habere poterant.

Mihi autem nimis honorati ſunt amici tui Deus, nimis confortatus eſt principatus eorum.

Plura in perpendendis uocibus ſunt hoc loco animaduertenda. Primum quod Septuaginta tranſtulerunt amicos, omnino non amicos, ſed cogitationes ſignificat. Percipimus enim hoc cum primis ex his quæ præcedunt, cum de cogitationibus &

bus & ſcientia diuina ubique fuerit ſermo, ſed & expoſitiones Hebræorum hoc apertè teſtantur. Nam uocem Hebraicam רֵעֶיךָ reheka, Rabi Dauid interpretatur מחשבותיך machsheuotheka, id eſt, cogitationes tuæ. Idem dicit Rabi Abraham grauioris etiam autoritatis. Eſt enim hæc uox רֵעַ reha, amphibola, deſignans cogitationem & amicum. Igitur iuxta hunc ſignificatũ dicemus: Mihi autem מַה־יָּקְרוּ quàm pretioſæ, quàm glorioſæ ſunt cogitationes tuæ: quanta eſt maieſtas apud me gloriæ tuæ, quàm immenſa, inaudita, incommemorabilis ſapientia tua? O' pelagus infinitum, & quod Platonici quid chaos ſit exponentes, ferunt ἀκατάληπτον τοῦ νοητοῦ, id eſt, immenſitas, incomprenſibilitas intellectualis ſubſtantiæ diuinæ. O' chaos, inquàm, ſapientiæ. Quàm creſcunt, & præcellunt, & excedunt capita, id eſt, principia earum? Nam hoc dicit in ſecunda parte periodi, pro eo quod Septuaginta, Nimis confortatus eſt principatus eorum. Quo loco ſciendum, propius accedere Græcum ad Hebraicum, λίαν ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, Nimis roborata ſunt principia eorum. In Hebræo igitur ראש id eſt, caput, ſignificat etiam principium. Græcæ ἡ ἀρχὴ ſignat principium & principatum. Ergo dicendum principia earum, uidelicet cogitationum, & capita & origines, atq; Ideæ עָצְמוּ, fortes ſunt, incomprenſibiles, mirabiles, ſtupendæ, impenetrabiles, adiri non poſſunt, & cognoſci: cogitationes ergo, ſiue excogitata ac reperta in opificio corporis humani dicit. Exponunt autem capita iſtarum cogitationum Hebræi, uniuerſales ac primas origines, primas Ideas. Et ea quæ principia ſunt cæterarum rerum atq; operationum. Cæterum minime id nos prætereat, alium quoq; hæc habere poſſe ſenſum, iuxta interpretationem Chaldæi, & expoſitionem Rabi Salomonis, ut hæc referantur ad ſecundum illum ſenſum, quem in ſuperiore uerſiculo poſuimus. Cùm in principio crearet omnia Deus, notum habebat numerum creandarum rerum ac futurorum ſeculorum. Hoc cum cerneret & conſtitueret, multitudo amicorum ſuorum incredibilis erat in cogitatione ſua. Ampliſsimum enim atq; latiſsimum fundauit domicilium, quod amicorum ſuorum replere iam tum decernebat. Eſt enim cœleſtis ambitus ac latitudo incomparabiliter maior centro terrarum, ubi carceres eſſe damnatorum omnes confitentur. Ergo parabat miſericordia diuina, infinitum penè efficere numerum ſuorum amicorum. Itaq; Chaldæus ad hunc ſenſum ſic tranſtulit: At mihi quã pretioſi ac mirabiles ſunt iuſti Deus, præſtant grauitates & excellentiæ aut principatus eorum. Et Rabi Salomon ſic exponit, ut ſit is qui loquitur quaſi eccleſia, quæ dicat, Quàm honorabiles & inclyti ſunt mihi iuſti, qui in omni ſeculo florent: & quàm ſunt ingentes cenſus eorum? Is igitur Hebræus caput uult deſignare cenſum, numerationem: nam ſæpe in ſacris literis caput pro ſumma accipitur. Et Latine, capita ciuium Romanorum. Dicemus igitur, quàm creſcunt, quàm amplæ multiplicesq; ſunt ſummæ eorum uel ſcilicet amicorum, aut cogitationum. Obſeruãdum quoq; quòd Hieronymus pro principatus eorum, tranſtulit, pauperes eorũ. Videtur enim legiſſe, רָשֵׁיהֶם rashehem, id eſt, pauperes eorum, pro eo quod legitur nunc רָאשֵׁיהֶם roshehem capita, uel principatus eorum. Nec aliam ob cauſam credendum eſt, eum eo modo reddidiſſe. Quadrat tamen magis hodierna lectio.

Dinumerabo eos, & ſuper harenam multiplicabuntur: exurrexi & adhuc ſum tecum.

Dicebat incredibilem & incomprehenſibilem eſſe numerum cogitationum uel amicorum Dei, id nũc magis declarat exẽplo. Nam cùm me accingo, inquit, ut eas dinumerem, harenam ipſam eas inuenio ſuperare. Diximus utranq; expoſi-

 tionem

tionem ab Hebręis defendi. Quod autẽ ait, Exurrexi, & adhuc sum tecum, duobus sensibus potest intelligi, quorum primũ proponunt Abraham, & Dauid: Superãt harenam multiplices cogitationes, innumerabilesq́ inuentiones tuæ, quas ipse, non mihi si linguæ centum sint, oraq́ centum, aut quod ait Homerus, φωνὴ ἄῤῥηκτος, unquam comprendere possim. Et quoniam pars humanæ uitæ somnus est, non si semper uigilem, tecumq́ semper sim, eas unquam potero percurrere. Nam quod Septuaginta transtulerunt ἐξηγέρθην, exurrexi, Hebraicè הֱקִיצֹתִי hikizothi, propriè significat euigilaui. Si semper uigilem, inquit, tecumq́ uerser, ac tibi comes ueniam, ut uidere meditata, rationesq́ tuas possim, & omnino omnes sapientiæ tuæ thesauros euoluere, nunquam id consequar. Si tota uita in te contemplãdo sim, ut somni etiam adempta sit necessitas, si in te oculos perpetuò defigam, tantum aberit ut te inueniam, ut potius in caliginem maiorem, cæcitatemq́ decidam. Nam, ut ait grauissimus autor Plato, Deus Sol est, in quem quò magis oculos defixeris, eò magis obtusos eos referes. Potest & hoc modo is sensus exponi, Adeò semper incommemorabilis uisa est mihi sapientia tua, ut eam cùm dormio, mecum somniem: deinde cùm euigilo, tecum sum, de te cogitatio recurrit omnibus horis, mihiq́ semper mirabilior occurris. Potest & hoc modo, Si tecum semper sim, ut nunquam moriar, si tanta sit uita mea, quanta tua, & in æternitatem tecum pariter contendam, æterna mihi sit uigilia, tum in hac omni uita æterna de te semper mediter, rimando, explorando semper thesauros tuos, nunquam certè numerare, atque discutere eos potero. Alter autem sensus, ut diximus, is est: Dinumerare, inquit, nemo poterat in æternitate perinde atq́ tu creaturas, quæ toto mundi complexu continerentur. Quis enim alius tanta memoria ac prouidentia pollebat? Non despero tamen cætera. Nam ad te uigilo, semperq́ in te oculos attollo: Tu mihi scopus & uertex es, tecum semper uersor. Nam quanquàm sapientia tua sit incomprehensibilis, multa tamen sunt, quæ de te scire nostra mortalitas possit. Sparsa sunt ubiq́ plurima diuinitatis tuæ indicia. Videris etiam à nobis, & audiris sæpe, nec te adeò in caliginem maiestatis tuæ abscondis, ne uelis non agnosci. Nam qui ad te euigilat, tecum est, ad te accedit. Inueniris ab his qui te quærunt. Hinc ego in te cogitando curas meas dispenso, in te cogitationes desideriaq́ mea consumuntur. Vnum te in oculis fero, tu mihi certa salus, meus ignis, mea sola uoluptas. Te sitio, ad te tota uita inardescit mea. Præcipuè uerò sortem illam beatam attendo, cùm ad te propius profectus, conceptum uidendi, fruendiq́ tui, ardorem uberius extinguam, ob id in his curis exerceor. Nullumq́ temporis momentum non tecum sum. Hunc igitur sensum etam Chaldæus, qui sensus occultiores sæpe pandit, sic declarat: Accendor, surgo, ac spem attollo, ad seculum, siue mundum futurum, & adhuc sum tecum. Rabi autem Salomon sic interpretatur: Ecce ego nunc perueni ad calcem seculorum, quæ iam tum usq́ ad hæc tempora præcidisti. Et adhuc hoc seculo tecum sum, nunquam à te deflectens, sed te semper colens. Is sensus fortasse non tam proprius atq́ superiores. Priores eodem ferè tendunt. Non desunt etiam è Latinis, qui exponant, Exurrexi à peccato per pœnitentiam, & tecum adhuc sum. Qui quidem ab Hebræis non proponitur.

Si occideris Deus peccatores: uiri sanguinum declinate à me.

PRo peccatoribus, est רָשָׁע Peccator uel impius. Hoc loco, quod solet in cæteris Psalmis facere, omittit paulum superiorem sermonem, transiens ad diuersam

rem.

rem. Non tamen usqueadeo diuersam, quantum fortasse uideatur. Dixit sapientiam diuinam esse inscrutabilem, dixit eam omnes animos habere in potestate, omnes illi patere cogitationes, nullas eius aspectum tenebras obscurare, usq; ad minutissimas arcanasq; corporis partes eam penetrare. Dixit mirabilem, adorandam, colendam, suspiciendamq; sibi uideri maiestatem illam. Hinc quasi accensus ex hac omni cogitatione, dolet mortales non colere quantum decuisset hoc numen, quod multi miserabiliter ab illo deflectent, cum lux sit inaudita, omnium dominatrix, effugatrixq; tenebrarum. Itaq; in eos quasi letali odio accenditur, qui non hanc tantam maiestatem suspiciant, ac uenerentur. Exclamat aduersus illos, & cum Deo, cuius immensa sit maiestas, fatetur se esse concordem, ut qui eum non colant & admirentur, eosdem ipse sit inimicos habiturus. Declinate, inquit, a me, & procul este profani, quos iure merito Deus, quia maiestatis suæ sunt contemptores, execratur. Si occideris, inquit, impium, si capitali sententiæ apud te omnis qui impie agit, subiectus est, si in foro iustitię tuæ impij condēnantur, si iustissimis legibus tuis, qui te non ament ac uenerentur, tum ius humanum uiolant, uocantur ad cædem, ite, ite procul a me tales, facescite omnes impuri, & homicidæ. Qui enim sanguinem sitit, dedecus primum infligit maiestati diuinæ, quam aut nescit, aut non credit rebus humanis prospicere. Ideoq; uiros sanguinum, id est, impuros, ac sceleratos, ultoresq; iniuriarum, & qui sanguine innocentum aut opes peperere suas, aut ad optatas uoluptates aspirauere, uel ullo gradu ac dignitatę sunt potiti, eosdem impios esse, quo nullum est nomen execrabilius, necesse est. Violatis enim humanis legibus, princeps ratio, ac lex unde omnia iura fluunt, uiolatur: & aut contemptu summæ maiestatis eius, aut fœdissima inscitia, uel tollendo & amando ex animo suo, diuinæ prouidentiæ opinionem homines in hæc flagitia prolabuntur. Nam cui certum, exploratumq; foret, Deum omnia facta humana cernere, & tanquam iustissimum castigare, abstineret utiq;, libidinesq; suas coërceret. Quis ergo non amans hominem quem uidet, amabit Deum quem non uidet? Id est, quis non uiolaret res diuinas, si posset, qui labefactat humanas? Eodem enim gradu ad utrunq; scelus proceditur. Et iura singula ab uniuersali ratione proficiscuntur. Impium & uirum sanguinum sub eandem culpam adijcit. Quo loco quædam sunt animaduertenda. Non enim uirum sanguinum uocat Hebraica dialectos, eum qui simplex, aut quasi inuitus perpetrauit homicidium, sed qui hisce cicatricibus sæpe uitam suam dedecorauit. Cui minus pręponderat hominis unius uita, quam honos, aut uoluptas, aut aurum, & opes: cuius animus sanguineis cupiditatibus est infectus, cupiditatibus, inquam, quæ plenæ sanguine sunt, qui leuissimis de causis sanguinem funderet. Sic uocabat Dauid, iniuriose uirum sanguinum, hostis suus de famila Saul, quem mentiebatur ad imperium multorum sanguine fuso peruenisse. Dicitur autem Hebraice, sanguinum, quod sic consuetudo linguæ sit, sicut pulmones Latine. Virum item sanguinum dicunt, sicut uirum mendacij, mendacem: uirum terræ, agricolam. Itaq; impium & homicidam eodem sermone & sensu comprehendit. Illud quoq; perspicere debemus, omnes iure quodam obstringi, ut eos detestentur, odioq; habeant, quos inuisos esse Deo, quos esse impios certo sciant. Eo enim potissimum argumento pietas probatur, si eadem diligamus atq; Deus, similiterq; detestemur. Plato igitur ille diuinus etiam uocat homines sanguinarios ἀνοσίους, id est, a sanctitate ac pietate remotos. Occiduntur ergo impij a Deo, non solum in hac uita, sed longe acerbius in altera. Quod & ipsum condemnatio, & sedes solet uocari. Occiduntur autem, quia ociderunt. Ideo & uiri sanguinum, & impij, & occisi a Deo sunt idem. Ac proprie

cædes

cædes Dei eſt æterna damnatio, quanquam & ad hanc uitam poteſt referri.

Quia dicitis in cogitatione, accipient in uanum ciuitates ſuas.

PLura ſunt in uocibus admonenda. Nam quod Septuaginta tranſtulerunt, obſcuriſsimum eſt, primum Latinus interpres non rectè reddidit Græcum, ὅτι ἐρισαί ἐστε εἰς διαλογισμούς. Quia contentioſi eſtis ad diſceptationes. Latinus autem interpres uidetur crediſſe ἐρισαὶ, duci ab ἔρω, dico, cùm ueniat ab ἐρίζω, contendo. Sed hoc quocꝫ quod uerterunt Septuag. non reſpõdet ad Hebraicum. Proponam igitur quod eſt in fonte, quia longè clarius eſt. Igitur pro, Quia dicitis in cogitatione, Hebraicè eſt, אֲשֶׁר יוֹמְרוּךָ לִמְזִמָּה, Qui loquentur te ad cogitationem. Hoc itacꝫ dicit de impijs & peccatoribus, quorum cogitationes blaſphemiæ ſunt, ac diuinæ tum prouidentiæ, tum iuſtitiæ, tum lenitatis uituperatrices. Recedite, ait, ò profani, quorum cogitatio operibus diuinis detrahit. Quorum mens non ſentit de Deo uera, & quæ ſentiri de eo deberent. Faceſſant qui de te loquuntur לִמְזִמָּה id eſt, ſecundum cogitationem, peruerſiſsimas'que opiniones ſuas. Hunc ſenſum fortaſſe etiam Septuaginta tranſtulerunt, appellantes contentioſos in diſceptationibus, ſiue, ut Græca uox ſonat, in cogitationibus, impios illos, qui non acquieſcant diuinis inuentis, ac factis, & inſtitutis, & iuſtitiæ, & prouidentiæ, qui dicant aliquid malè poſitum fuiſſe, & aut res naturales à Deo conſtitutas calumniantur, aut falſò de eo queruntur, quòd malè res humanas adminiſtret, iuſtos contemnat, improbis omnia bene procedere permittat. Id genus enim cogitationes improborum mentes obambulant. Hos ergo ſuperius impuros, & uiros ſanguinum appellauit, nunc malè de Deo ſentientes, omnia hæc, idem eſſe ſtatuens. Ac uox Hebraica זִמָּה propriè ſonat cogitationem impiam, impium ſenſum, animi quoddam inquinamentum. In uoce autem יוֹמְרוּךָ id eſt, loquentur te, deeſt Aleph, deſcendit enim ab אָמַר. Credo autem Septuaginta uocem eam deriuaſſe à מָרַר id eſt, amaricauit, exacerbauit. Ideo contentionem ſignificare putauerunt. Altera pars periodi, ſic diſſentit à fonte. Non enim dicitur, Accipiant in uanum ciuitates, ſed נָשׂוּא לַשָּׁוְא עָרֶיךָ id eſt, eleuati ſunt, uel aſſumpſerunt in uanum hoſtes tui. Quo loco attendant omnes cauſam uarietatis. Vox Hebraica נָשׂוּא naſu, dicitur à uerbo נָשָׂא naſa. Quæ in numero multitudinis in præterito, formatur naſu, uel antecedente, uel præcedente Vau, literam Aleph. Hoc ergo per futurum Septuaginta tranſtulerunt, in quo non magna ab Hebraico diſcordia. Quod autem dixerunt, ciuitates tuas, Hebraicè eſt, עָרֶיךָ hareka, quæ uox amphibola eſt. Poteſt enim deſignare urbes tuas, rurſum participium eſt à uerbo עָרַר harar, & per apocopen har. Significatcꝫ inſurgere. Eócꝫ harim dicuntur hoſtes, id eſt, inſurgentes, inſultantes. Non ſignificat igitur hoc loco urbes, ſiue ciuitates tuas: ſed, hoſtes tui. Totacꝫ oratio ſic legenda eſt: Qui loquentur ad te cogitationem, aſſumpſerunt in uanum hoſtes tui. Quorum uerborum, teſtibus etiam Hebræis, is eſt ſenſus. Conſentiens enim cum antecedentibus & ſubſequentibus, ait: Illi procul à me ſint, quos & tu procul arces, & qui de te non æqua cogitant, & in corde ſuo praua loquuntur, qui'que cùm hoſtes tui ſint, te ore aſſumunt in uanum, id eſt, uel ad mentiendum, & ad mendacium, quod uanitas dicitur, uel fruſtra, quia ſapientiæ tuæ, bonitati'que fruſtrà obloquuntur. Stultè enim id faciunt, & in ſuam potius perniciem, ſempiternumcꝫ dedecus. Tum idcirco fruſtra, quia non tangit cœlum rugitus aſelli. Beſtiæ ſunt omnes impij, aſini, & muſcæ, & ſi quid

eſt uilius

est uilius. Quid poterunt contra diuinam magnitudinem? in se potius uerba blasphema reflectent. Hunc ergo sensum proponunt concorditer Hebræi, lectioq; Hebraica hoc modo est clara. Nam quod Septuaginta transtulerunt, uix est intelligibile. Editio quoque Chaldaica, cum his quæ proposuimus sic consentit: Qui iurant in nomine tuo mendacium, iurant in uanum inimici tui. Ecce transtulit inimicos, quod Septuaginta ciuitates. Legitur etiam alia parte male apud Latinos, Ciuitates suas, cum Græcè habeat πόλεις σου, ciuitates tuas. Sunt igitur ualde attendenda. Nam & diuus Hieronymus in Psalterio iuxta sensum Hebræorum, sic trãstulit: Qui contradicent tibi scelerate, eleuati sunt frustra aduersarij tui.

Nónne qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam?

ADuersus impios inflammatur, quos non homines solum, sed natura etiam ipsa execratur. Quo loco agnoscimus inimicos Dei, & odientes summum bonum, quod fortè aut incredibile, aut imposśibile uideretur, inueniri. Habet igitur mundus & ambitus iste cœlestis, qui Deum habeant odio. O' rem incredibilem, & immania seculorum portenta. Nati sunt, & nascuntur, nascenturq;, quandiu hoc omne Dei consilijs constitutum stabit opus, qui eum odio habeant. Quos tamen patitur luce & bonis frui suis, non eripit eis uitam, nec cogitat quantum, quale scelus admittant, nec de facinore tanto uiuentes eos appellat, non rapit ad inferos, traditq; meritis flammis. Non minus aduersus leges ire naturæ, si mundi exordio affuissem, ipse putassem, fore in mundo, qui Deum execrarentur, ac si quis cessura retro aliquando flumina tum mihi prædicasset. Et tamen Prophetarũ testimonijs percipimus esse qui Deum odio habeãt, quod & Paulus hominum peccata cõmemorans, docuit, in quibus etiam θεοστυγεῖς, id est, odientes Deum, esse ostendit. Atq; utinam istorum non tantus esset numerus, ut præ cæteris ipsi quasi rara portenta in terris uagarentur: latiśsime patet malum, ut pars bonorum ex aduerso minime respondeat. Atque odientes Deum facile qui sint, intelligimus, si ab effectibus humanis exempla sumamus. Sunt enim duo ex aduerso motus & affectiones animorum, odium & dilectio: quos ita erga Deum concipere homines possunt, sicut inter se. Neque uero incredibile uideri debet, uel diligi, uel odio haberi Deum ab homine posse, quòd inuisibilis sit, cuius ante oculos nostros forma nunquàm uenerit. Neq; enim omnia solis oculis cognoscimus, & oculis cognita amamus, uel detestamur. Multæ sunt formæ quæ oculis inuisibiles, animis solis cernuntur. Iustitia si rectè censeas, forma quædam inuisibilis est, temperantia, fortitudo, religio, pietas, item rerum rationes, & uniuersales considerationes, tam oculis cernuntur, quàm sonitus & uoces, quæ solis auribus percipiuntur. Deniq; maxima pars eorum quæ in animis insidunt, ab inuisibilibus rebus sunt profecta. Quare multa uidet nouitq; animus, quæ allata ab oculis minime fuissent. Atque omnes & sensu quodam motuq; naturæ, & certiśsimis rationibus intelligimus numen esse quoddam augustiśsimum ac maximum, maximam quandam iustitiam, uiuacem, plenam oculis, atque auribus. Quam quidem alij minus, alij magis habent exploratam. Hanc tam scimus esse, etiam si nõ uidemus, quàm scimus esse oceanum quem nunquàm uidimus, sed eum tum auditu, tum ex descriptione, tum rationibus ire circum terras cognoscimus. Deum igitur omnes notiśsimum habentes, sed hi præcipuè quibus doctrina de cœlo data est, æquè diligere & odisse possumus, atque eos ipsos quos uidemus, quorumq; consuetudine utimur. Commemorat autem

etiam Deus quosdam qui eum oderunt: Ego, inquit, sum Dominus Deus tuus, Deus æmulator, reddens iniquitatem patrum super filios, in tertiam & quartam generationem, his qui oderunt me: & faciens misericordiam in multa milia diligentibus me, & custodientibus præcepta mea. Ex quo loco facile possumus animaduertere, qui sint, quibus odio sit Deus, quique eum diligant. Vt enim mandata Dei custodientes, amici eius intelliguntur, sic inimici qui ea præuaricantur. Atque ratio quoque istius rei, in promptu est. Nam cùm posit tribus rationibus amor uariari, ut sit aut æqualium, aut minorum in maiores, uel è conuerso, propriè minorum erga maiores amor est, cùm eorū mandatis hi fideliter obsequuntur. Maiorum autem in inferiores, cùm beneficijs eos afficiunt. Aequalium cùm eadem fiunt ab utrisque. Cùm autem nulla ab imbecillioribus erga potentioribus expectentur beneficia, eo tantum amor eorum probatur, si pareant ac plurimi se facere dicta ac iussa eorum præ se ferant. Hæc ratio præcipuè in Deo uera est, cui cùm sint omnes subiectæ creaturę, cùm sit ipse eminentissimus, omniumque bonorum ubertate circunfusus, non aliud efflagitat à nobis, quàm ut mandatis eius pareamus, uniuersalemque iustitiam quæ res humanas circum uagatur, custodiamus illæsam. Ex quo intelligimus, facile esse amare Deum, quem non uidemus. Ac priscis hominibus etiam quandam legem quædamque præcepta dederat, quæ & ipsi sentiebant non esse uiolanda. Quare & illis hæc opinio certaque scientia insederat, parendum esse magnæ iustitiæ, ex quo leges & instituta profecta sint, quædamque in animis sapientum substiterunt, quæ & ipsa & alia sunt postea philosophia cœlesti comprensa. Cùm igitur sit Deus summa inuisibilisque potestas, cuius aspectus latet mortales ad tempus, ea tantum ratione nunc amatur, si præcepta eius custodiantur. Nam in cœlo, & uita futura amabitur, sicut nunc se inuicem hi amant, quorum amor ex commercio & præsentia est effectus. Qui ergo perturbantur cùm amare Deum, quem uidere paucis datum sit, præcipiuntur, quòd eum se amare posse desperent, quem non uideant, audiant diuinas scripturas & rationem clamantem, rerum Dominum imperatricemque diuinitatem atque autoritatem, ab illis amari, quibus iussa eius ita custodiantur, ut ea cunctis rebus præferant. Vult enim tantum decretis suis nos obtemperare, in quibus ęquitas iustitiaque inest. Hoc igitur argumento te Dei probabis amicum, si ea quæ clarissimè sanxit, obserues. Videre autem & scire hæc facilimum est. Propterea lectio diuinarum scripturarum est magnopere necessaria, quæ iussa Dei complectuntur. Itaque hæc omnia se consequuntur: Si præcepta diuina seruabis, Deum amabis: amantes autem Deum, ab eodem amabuntur. Nemo enim est qui non amet amantem. Nunc uide quid sequatur. Crede mihi, copiose remunerabitur amorem. Hæc quæ de amore dicta sunt, ad odium possunt ex aduerso applicari. Eos enim odisse Deum necesse est, quanquàm eum nunquam uiderunt, nunquam fuerint allocuti, nullum cum eo commercium habuerint, qui præcepta eius contemnunt, autoritatem iustitiamque eius per omnia sparsam destruant. Hac enim nobis nunc præsentia Deus innotescit. Hoc contemnentes & aspernantes, aspernamur ipsum, perinde si præsens esset. Pręsens enim est per eximiam quandam iustitiam & autoritatem, quam omnes habemus notissimam. Hanc amplectentes, Deum amplectimur: repudiantes, odimus & contemnimus. Atque illud quoque sequitur, si hanc diuinam præsentiam suscipiamus, honoremus, charam amicamque habeamus, ut detestari eos cogamur, qui sunt eius contemptores. Nec perfectè autoritatem illam diuinam is amat, cui peccatores, sceleratique non displicent. Is plane ardentissimus est æquitatis, id est, Dei amator, qui impios execratur, odit: à conuictu, consuetudine, factisque

factísq; illorum abſtinet: nihil commune, nihil concors, cum illis. Hunc affectum ſuum ut declararet, bis ac ter Propheta hos appellat inimicos.

Perfecto odio oderam illos: inimici facti ſunt mihi.

FIt, ut diximus, & ut docent Hebręi, repetitio, quæ creberrima eſt apud eloquentes Hebræorum, ut Eſaiam, Salomonem, & noſtros: ut, Abijt, exceſsit, euaſit, erupit. Hæc autem fiunt, cùm multorum idem ferè pollentium uerborum concurſu, rem reddere uehementiorem cupimus. Ac quod Septuaginta dixerunt, τέλειον μῖσος, perfecto odio, Hebraicè eſt, תַּכְלִית שִׂנְאָה extremo odio, ſuprema, & qua non detur maior, inimicitia. Sempiternas, inquit, cum illis inimicitias ſuſcipio, qui te oderunt. Non poſſum magis eos odiſſe.

Proba me Deus, & ſcito cor meum: interroga me, & cognoſce ſemitas meas.

HÆc ſunt in uocibus admonenda. Quod Latinus trãſtulit, Proba me, propius ad Hebraicum accedit Græcum, δοκίμασον, examina, diſquire, perpende, Hebraicè חָקְרֵנִי ueſtiga, ſcrutare me. Et quod Latinus dixit, interroga, non ita ſonat Græce, ſed ἔτασον, id eſt, inquire, diſcute. Videtur enim Latinus credidiſſe hoc eſſe quaſi αἴτησον, pete, poſtula. Atq; iuxta Hebraicum uerterunt Septuaginta בְּחָנֵנִי exquire, perpẽde me. Quod autem Septuaginta tranſtulerunt τὰς τρίβους μου, ſemitas meas, Hebraicè שַׂרְעַפָּי ſarhaphai, Hebræi concordes exponunt, cogitationes meas. Et Hieronymus noſter, Et ſcito cogitationes meas. Quanquam à cogitationibus ſemitæ exiſtunt, perindeq; incedimus, ut cogitamus ac ſentimus. Principiáq; ſemitarum ſunt cogitationes. Repetit igitur ea quæ dixerat à principio. Nam cùm ad inuiſibiles uſq; cogitationes dixiſſet ſcientiam Dei progredi, pòſt contemptores Dei commemoraſſet, à quorum commercio ſe abſtinere dixiſſet, nunc ad id magis exprimendum, uocat teſtimonium diuinum, probationemq; hic eius deſiderat. Aſpice, inquit, tu qui omnium potes cogitationes intueri, an cum ſceleratis conſentiam, an eos tecum deteſter, an ſempiternis odijs in eos inflammer.

Et uide ſi uia iniquitatis in me eſt, & deduc me in uiam æternam.

PRo uia iniquitatis, Hebraicè, דֶּרֶךְ עֹצֶב uia exacerbationis, ſicut interpretatur Abraham: Rabi Dauid, uia amaritudinis, & triſtationis. Attribuit enim hunc affectum Deo, quòd triſtetur, quòd mœrore propter humana flagitia tangatur. Nam & hi eum oderunt, qui ſpiritum eius, ut alibi dicitur, triſtare & importare ſolicitudinem ei non ceſſant. Eſt enim ſpiritus eius mitiſsimus, ut cum maximus ſit, etiam ad id ſe inclinet, ut mœrore propter peccata noſtra ſolicitetur. Vt ergo ſunt qui eum oderunt, ſic qui triſtem mœſtumq; eum reddant. Quod non ad morem imbecillitatis humanæ in eo fit, ſed modo quodam grauiſsimo, Deoq; conuenientiſsimo. Quod autem hæc uera ac germana ſit iſtius uocis ſignificatio ac ſenſus, claret eo dicto Eſaiæ: Ipſi autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt ſpiritum ſancti eius. Vbi pro Afflixerunt, eſt עִצְּבוּ præſens ſcilicet uox. Triſtatur igitur à nobis, & affligitur ſpiritus diuinus, cùm in peccatis & erroribus uolutamur. Hæc uia, id eſt, uita, & inſtitutio, amara, acerba, ſceptro Dei iniurioſa uocatur, longius abiens à iuſtis uoluntatibus eius, iura, quibus uniuerſa inter ſe ligare ac fortunare inſtituit, diſſoluens.

Et deduc me in uiam æternam.

HIc quoque admonendi sumus, uocem Hebraicam עוֹלָם holam, modò sonare æternitatem, modò ipsum mundum ac seculum. Vnde liber apud Hebræos, quo ætates & secula comprenduntur, dicitur sepher holam. Secus igitur locus exponitur ab Hebræis, ut sit imprecatio ac deuotio. Si, inquit, cum impijs sentio, si cum peccantibus communico, si factis meis spiritum tuum sanctissimum uexo, duc me in uiam mundi, id est, in mortem, uiam ad quam totus mundus contendit. Interfice me, si non colo ueneror que iustitiam tuam. Quo loco sciamus esse modum quendam loquendi Hebraicæ dialecti, sicut admonet Abraham, redundare scilicet copulam, Et deduc me, quemadmodū eo loco, In die tertia, & eleuauit Abraham oculos suos. Et illud: Et factum est post mortem Mosis. Itaque & hoc loco censet sic esse ad sensum legendum: Si uia exacerbationis in me est, deduc me in uiam æternam, uel in uiam mundi, in uiam seculi. Dele nomen meum ex hac uita. Ad hanc phrasin dixit Iacob: Ecce ego ingredior uiam uniuersæ terræ, id est, totius mundi. Huc quoque pertinet quod in Ecclesiaste dicitur: Quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ, ubi est holam. Is igitur rite uerbis Hebraicis examinatis, uidetur esse sensus.

FINIS.

PSALMORVM IN HOC OPERE EXPLANATORVM CATALOGVS.

1. Beatus uir qui non abiịt in consilio impiorum. pagina 1.
2. Quare fremuerunt gentes. pag. 19.
3. Domine quid multiplicati sunt qui tribulant me? pag. 40.
4. Cùm inuocarem exaudiuit me Deus iustitiæ meæ. pag. 48.
5. Verba mea auribus percipe Domine. pag. 58.
6. Domine ne in furore tuo arguas me. pag. 66.
7. Domine Deus meus in te speraui, saluum me fac. pag. 74.
8. Domine Deus noster, quàm admirabile est nomen tuum in uniuersa terra! pag. 85.
9. Confitebor tibi Domine in toto corde meo. pag. 92.
10. In Domino confido. pag. 111.
11. Saluum me fac Domine, quoniam defecit sanctus. pag. 116.
12. Vsquequo Domine obliuisceris mei in finem. pag. 120.
13. Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus. pag. 123.
14. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo? pag. 127.
15. Conserua me Domine, quoniam speraui in te. pag. 132.
16. Exaudi Domine iustitiam. pag. 138.
17. Diligam te Domine fortitudo mea. pag. 146.
18. Cœli enarrant gloriam Dei. pag. 166.
19. Exaudiat te Dominus in die tribulationis. pag. 195.
20. Domine in uirtute tua lætabitur Rex. pag. 199.
21. Domine Deus meus respice in me. pag. 208.
22. Dominus regit me, & nihil mihi deerit. pag. 222.
23. Domini est terra, & plenitudo eius. pag. 225.
24. Ad te Domine leuaui animam meam. pag. 230.
25. Iudica me Domine. pag. 237.
26. Dominus illuminatio mea, & salus mea. pag. 243.
27. Ad te Domine clamabo. pag. 251.
28. Afferte Domino filiị Dei. pag. 257.
29. Exaltabo te Domine, quoniam suscepisti me. pag. 263.
30. In te Domine speraui, non confundar in æternum. pag. 269.
31. Beati quorum remissæ sunt iniquitates. pag. 280.
32. Exultate iusti in Domino. pag. 286.
33. Benedicam Dominum omni tempore. pag. 293.
34. Iudica Domine nocentes me. pag. 302.
35. Dixit iniustus, ut delinquat in semetipso. pag. 303.
36. Noli æmulari in malignantibus. pag. 321.
37. Domine, ne in furore tuo arguas me. pag. 340.
38. Dixi, Custodiam uias meas. pag. 350.
39. Expectans expectaui Dominum. pag. 357.
40. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. pag. 364.

44. Eructauit cor meum uerbum bonum. pag. 373.
67. Exurgat Deus,& dissipentur inimici eius. pag. 406.
89. Domine,refugium factus es nobis. pag. 444.
90. Qui habitat in adiutorio altissimi. pag. 463.
102. Benedic anima mea Dominum. pag. 479.
103. Benedic anima mea Dominum:Domine Deus meus magni-ficatus es uehementer. pag. 507.
109. Dixit Dominus Domino meo,sede à dextris meis. pag. 549.
138. Domine,probasti me,& cognouisti me. pag. 575.

SEBASTIANVS

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

GRYPHIVS
EXCVDEBAT
LVGDVNI,
ANNO

M. D. XXXXVIII.

22.

99

colorchecker CLASSIC
calibrite
mm